પ્રાપ્તિસ્થાન —

શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, છીપામાવજીની પોળ, અમદાવાદ. ૧

શ્રી મેઘરાજ જૈન પુસ્તક ભંડાર, ગોડીજીની ચાલ કીકા સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

મેસર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠી લિ. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૨

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે, [illegible], અમદાવાદ. ૧

શ્રી સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર, રતનપોળ હાથીખાના અમદાવાદ. ૧

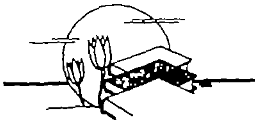
ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ ૧

શ્રી સોમચંદ ડી. શાહ, જીવન નિવાસ સામે, પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)

મુદ્રક મણિલાલ છગનલાલ શાહ નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ ઘીકાંટા રોડ અમદાવાદ
પ્રકાશક [illegible] સારાભાઈ નવાબ છીપામાવજીની પોળ, અમદાવાદ. ૧

સમર્પણ

આ શ્રી શ્રીપાલ કથાના સર્જક ગુરુ
તપાગચ્છીય આચાર્ય દેવ શ્રી
રત્નશેખરસૂરીશ્વરજીને
અને
તેના ઉપરથી શ્રીપાલ રાસ ના સર્જક
મહામહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીને
તથા
શ્રી નવપદજીનુ ધ્યાન ધરનાર
પુણ્યાત્માઓને

નિવેદન

કથામંજરીના ત્રીજા ભાગ તરીકે શ્રી રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી વિરચિત સિરિસિરિવાલ કહા નું ગુજરાતી ભાષાંતર તપકથા તરીકે—કથામંજરીનો બીજો ભાગ પ્રસિદ્ધ થયે માત્ર ત્રણ મહિનાના સમય બાદ જાહેર જનતા સમક્ષ મૂકીને હું આનંદ અનુભવું છું.

આ શ્રીપાલ કથા જોતા જ જણાઈ આવશે કે તેના સર્જક શ્રી રત્નશેખરસૂરીશ્વરજીએ આ કથામાં શ્રી સિદ્ધચક્રજી (નવપદજી)નું જે સુંદર અને વિસ્તૃત વર્ણન આપેલું છે તેવું વાચક ન મહામહોપાધ્યાય વિરચિત શ્રીપાલ રાસમાં જોવામાં આવતું નથી.

વળી, આ શ્રીપાલ કથા મૂળ આર્ષભાષાથી ભાષામાં કોઈ તેનો કોઈએ તેટલો પ્રચાર થયો જણાતો નથી. આ ગ્રંથની ભાષા એટલી બધી સરલ છે કે સામાન્ય સંસ્કૃત જાણનારો પણ તે સહેલાઈથી સમજી શકે છે. વળી, આ

કથાનો કેટલોક ભાગ કૉલેજોમા અર્ધમાગધીના અભ્યાસ ક્રમ તરીકે પણ દાખલ થયેલ છે

મે આ કથામાં શ્રીરત્નશેખરસૂરીશ્વરજીએ રચેલી સિરિ સિરિવાલકહા નું અક્ષરશઃ ગુજરાતી ભાષાંતર તથા મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજીએ રચેલા શ્રીપાલ રાસ ના મહત્ત્વના ઉપયોગી ભાગો [ ] આ પ્રમાણેની નિશાનીમા આપીને, વાચનારને બને ગ્રંથો ખરીદવાની જરૂર ના પડે અને ચાલત કથા વિસ્તારથી સમજી શકાય તે માટે બને કૃતિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે, અને બને કૃતિઓ વચ્ચેનો તફાવત ફૂટ નોટોમા તે તે સ્થળે દર્શાવેલ છે

આ કથા વિક્રમના પદરમા સૈકાની શરૂઆતમા એટલે કે વિક્રમ સવત ૧૪૨૮ માં શ્રીરત્નશેખરસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય પૂજ્ય શ્રીહેમચદ્ર નામના સાધુએ લખેલી છે એટલે તેના પહેલાં તો જરૂર જ રચાઈ છે અને તેના ઉપરથી વિક્રમ સવત્ ૧૭૩૮ મા મહામહોપાધ્યાય શ્રીવિનય વિજયજીએ તથા ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજીએ 'શ્રીપાલ રાસ' રચેલો છે જે નીચે મુજબની પ્રશસ્તિ ઉપરથી માલુમ પડે છે

[શ્રીપાલરાસની પ્રશસ્તિ

તપગચ્છરૂપ નદનવનની અદર કલ્પવૃક્ષ જેવા શ્રીહીર વિજયસૂરિ પ્રગટ થયા, જેઓએ ગુજરાત શાહબુદ્દ અકબર બાદશાહને ઉપદેશ આપીને અહિંસા ધર્મના ફરમાન મેળવ્યાં હતાં

તે શ્રીહીરવિજયસૂરિ શ્રીજિનશાસનરૂપી ગગનમાં દીપ સરખા હતા, કે જેમણે જૈનધર્મની ઘણી જ પ્રભાવના કરી હતી. શ્રીહીરવિજયસૂરિની પાટરૂપ ઉદયાચલ-પર્વતને વિષે સૂર્ય જેવા, [illegible] નિર્મળ કીર્તિવાળા, અકબર બાદશાહની સભામાં વાદ કરીને જૈનશાસનની સિદ્ધતા સ્થાપન કરવાથી, જેઓને અકબર શાહે સવાઈ પદવી આપી, એવા શ્રીવિજયસેનસૂરિ થયા.

વળી, તેમની પાટે મહા ગુણવાન એવા શ્રીવિજયદેવસૂરિ થયા, કે જેઓનું નામ ઘણી દિશાઓમાં પ્રખ્યાત છે. તેમના પટધારી શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ થયા, તે સૂરીશ્વરજીના રાજ્યમાં આ શ્રીપાળરાસની રચના કરેલી છે.

તે શ્રીવિજયપ્રભસૂરીજીના મુખ્ય શિષ્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીકીર્તિવિજયજી થયા, તેઓના આજ્ઞાનુયાયી મુખ્ય શિષ્ય શ્રીવિનયવિજયજી થયા, કે જેઓ સદ્ગુણી, વિદ્યાવાળા, વિનયી, વિચક્ષણ, ગીતાર્થ અને શાંત સ્નેહવાળા હતા. તે વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે સંવત ૧૭૩૮ ની સાલમાં રાંદેર શહેરમાં ચોમાસું રહીને સંઘના આગ્રહથી અધિક ઉત્સાહ સહિત આ શ્રીપાળરાજાના રાસની રચનાની શરૂઆત કરી હતી, પરંતુ સાડાસાતસો ગાથાઓની રચના કરીને, તેઓ સ્વર્ગવાસી થવાથી, તેમના સંપૂર્ણ પ્રેમવાળું પવિત્ર મિત્રત્વ ધરાવનાર અને શ્રીનયવિજયજી વાચકના શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે, શ્રીવિનયવિજયજીના સંકેત પ્રમાણે અને સજ્જનોના હિતાર્થે આ રાસનો બાકીનો ભાગ સંપૂર્ણ કર્યો છે]

આ કથાની બીજી ઉપયોગિતા તેમાં આપેલા પંદરમા સૈકાના સમુદ્રમાર્ગ ઉપરથી થાય છે કારણ કે કથાનો નાયક શ્રીપાલકુમાર ગુજરાતમા આવેલા ભરૂચ બંદરેથી વહાણમાં બેસીને અનુક્રમે બબ્બરકુલ બંદર, રત્નદ્વીપ થઈને કોંકણદેશના થાણા બંદરે પહોંચે છે આ બંદરો પૈકી ભરૂચ અને થાણા તો મુંબાઈ ઈલાકામાં જ છે પરંતુ બબ્બરકુલ અને રત્નદ્વીપ બંદરો ક્યાં તે શોધવાની જરૂરિયાત છે

વળી ગુજરાતના વહાણવટાના ઈતિહાસને ઉપયોગી આ કથાના પાના ૧૦૧ તથા ૧૦૨ ઉપર બૂઝ વડસફરી બેડા, દ્રોણ, સિત આવર્ત્ત અને સુરુપ્પ જાતિના વહાણોનો ઉલ્લેખ છે જે પંદરમા સૈકામાં ગુજરાતમા બનતા વહાણોના નામો આપણને પૂરા પાડે છે

વળી, અઢારમા સૈકાના જ વહાણોનાં બીજાં વધુ સત્તર ચિત્રો પણ શ્રીપાલરાસ ની પ્રતમાંથી આ પુસ્તકમાં પહેલી જ વાર પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલા છે

શ્રીસિદ્ધચક્રજીનો બૃહદ્યંત્ર બનાવવાની વિધિ અને તેને લગતાં પ્રાચીન ઘણા ઘણા પ્રાચીન કપડાં પરના મારા સંગ્રહમાંથી ત્રણ ચિત્રો અને અમદાવાદની સામળાની પોળના શ્રીપાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છના ઉપાશ્રયના જ્ઞાનભંડારમાંની કલ્પસૂત્રની પ્રત ઉપરથી રાજા શ્રેણિક તથા શ્રીપાલકુમારના જન્મના સોનેરી ચિત્રો અને ચોવીશ યક્ષો ચોવીશ યક્ષિણી, નવગ્રહ તથા દશ દિક્પાલોનાં ચિત્રો પણ આ પુસ્તકમાં છપાવવામા આવેલાં છે તે વાંચનારને ઉપયોગી થશે એમ હું માનું છું

અંતમાં, મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિને આજસુધી અવિચ્છિન્નપણે ચાલુ રાખવાનો મુખ્ય યશ શ્રીમાન્ આચાર્યકલાલ ચુનીલાલ શાહ જે પો. ના સ્થાપક છે તેઓ સિવાય મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપનાર પૂજ્ય મુનિવરો તથા મારા હિતેચ્છુ ગુરુજીઓ તથા મિત્રોનો આભાર માનવાની આ તક લઉં છું અને આશા રાખું છું કે મારી આ પ્રવૃત્તિને પણ તેઓ તરફથી તેવો જ આવકાર મળશે.

પ્રાકૃત ... ઉપરથી ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવાનો મારો આ પહેલો જ પ્રયાસ હોવાથી અનુવાદમાં કોઈ ક્ષતિ રહી જવા પામી હોય તે તરફ સુજ્ઞ વાચકો મારું ધ્યાન ખેંચશે તો હું તેમનો આભાર માનીશ

આ પુસ્તકનું છાપકામ સુંદર રીતે કરી આપવા માટે નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસના માલિક શ્રી મણિલાલ છગનલાલ શાહનો બ્લૉક્સ તથા જેકેટનું સુંદર છાપકામ કરી આપવા માટે દીપક પ્રિન્ટરીવાળા નટવરલાલ શાહનો તથા બ્લૉક્સ બનાવી આપવા માટે ગુજરાત પ્રોસેસ સ્ટુડિયોના પણ આભાર માનવાની આ તક લઉં છું

સંવત ૨ ૧ આષાઢ વદી ૫ સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ
નવેમ્બર તા. ૨-૭-૫૫ નાગજીભુધરની પોળ, અમદાવાદ. ૧

અનુક્રમણિકા

ચિત્રાનુક્રમણિકા

૧ પવિત્ર કલ્પસૂત્ર

ત્રીશ હજાર રૂપિયાના ખરચે તૈયાર થએલ આ ગ્રંથમાં કલ્પસૂત્ર મૂળ પાઠાંતરો તથા કલ્પચૂર્ણિ કલ્પનિર્યુક્તિ તથા પૃથ્વીચંદ્રસૂરિકૃત ટિપ્પનકના સંપાદક વિદ્વદર્ય મુનિ મહારાજ શ્રીપુણ્યવિજયજી ગુજરાતી ભાષાંતર તથા પારિભાષિક શબ્દોનો કોષ. સંપાદક: ભારતીય શાસ્ત્રી પંડિત બેચરદાસ જીવરાજ દોશી. ૩૭૪ ચિત્રો બનારસી સાચા કિનખાબનું બાઈન્ડીંગ તથા દરેક નકલ એલ્યુમિનિયમની પેટીમાં રાખવામાં આવેલી છે

માત્ર જુજ નકલો બાકી છે મૂલ્ય બસો રૂપિયા.

૨ કલ્પસૂત્રના સોનેરી પાનાઓ તથા સોનેરી ચિત્રો મૂલ્ય વીસ રૂપિઆ

ભારતવર્ષના ભંડારોમાં બીજી કોઈ પણ હસ્તપ્રતમાં નહિ મળી આવેલાં શ્રી મહાવીરસ્વામીના ૨૭ પૂર્વભવો પ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથના ૧૦ પૂર્વભવો, પ્રભુ શ્રી નેમિનાથજીના ૯ પૂર્વભવો અને પ્રભુ શ્રીઋષભદેવના ૧૩ પૂર્વભવો અને ચારે તીર્થંકરોના મુખ્ય મુખ્ય જીવનપ્રસંગો, આ પાનાંઓની સોનેરી કિનારીઓમાં આપવામાં આવેલા છે ઉપરાંત નૃત્ય કરતી નર્તકીઓ કૂદતા કેસરી સિંહો દોડતા હાથીઓ ઘોડાઓ હંસ પક્ષીઓ તથા ભૂમિતિની જુદી જુદી આકૃતિઓ આ પ્રતમાં સોનેરી શાહીમાં જેવી રીતે આપવામાં આવેલી છે તેવી રીતે બીજી કોઈ પણ પ્રતમાં આપવામાં આવેલી નથી. આંખને ઉઠીને આવે તેવી રીતે સોનેરી શાહીમાં છપાવેલી છે

આ પ્રત અમદાવાદના શામળાની પોળમાં આવેલા શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિગચ્છના ભંડારમાંથી ચાલુ વર્ષના મહા માસમાં જ પ્રાપ્ત થએલી છે અને તે વિક્રમ સંવત ૧૫૧૬ માં ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાની પાટણમાં લખાએલી છે

માત્ર સવાસો જ નકલો છપાવેલી છે

૩ અષ્ટાહ્નિકા-કલ્પ-સુબોધિકા

મૂલ્ય પ્રતાકારે : રૂ. ૩૦-૦-૦ પુસ્તકાકારે રૂા ૩૧-૦-૦ આ ગ્રંથમાં પર્યુષણના પ્રથમ ત્રણ દિવસના શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરીજી કૃત અષ્ટાહ્નિકા વ્યાખ્યાનોનું તથા કલ્પસૂત્ર ઉપર સુબોધિકા ટીકાના રચયિતા શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયજીની સુબોધિકા ટીકાના સામાચારી સહિતના નવે વ્યાખ્યાનોનું કુલ બાર વ્યાખ્યાનોનું ગુજરાતી ભાષાંતર આપવામાં આવેલું છે

આ ગ્રંથ યોગોદ્વહન નહિ કરેલા સાધુઓ, સાધ્વીઓ તથા શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ પણ વાંચી શકે છે

ચિત્ર સંખ્યા ૨૨૫ (સવા બસો)

આજસુધી આવો સુંદર ગ્રંથ બીજે છપાએલ નથી.

૪ જેસલમેરની ચિત્રસમૃદ્ધિ

સંપાદક વિદ્વર્ય મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજી

પાંત્રીસ રંગીન ચિત્રો, દરેક ચિત્રો સુંદર જાડા માઉન્ટ

ઉપર છાપેલાં છે અને દરેક ચિત્રોનો પરિચય પણ પૂજ્ય શ્રીપુણ્યવિજયજીએ જ આપેલો છે

આ ચિત્રોમા બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથજીના નવ પૂર્વભવો તથા તેઓશ્રીના જીવન પ્રસંગો અને પ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથજીના વીસ જીવન પ્રસંગો કે જે બીજી કોઈ પણ પ્રતોમા મળી આવતા નથી તે આપવામાં આવેલા છે પ્રભુ શ્રી મહાવીરના જીવન પ્રસંગો પણ જેસલમેરના કિલ્લાના ભંડારમાંની તાડપત્રની પ્રતો ઉપરથી તથા કાષ્ઠચિત્રો ઉપરથી પ્રથમ જ વાર પ્રસિદ્ધ કરવામા આવેલ છે

મૂલ્ય માત્ર રૂપિયા ૨૫)

૫ ચિત્રકલ્પસૂત્ર (બારસા સૂત્ર)

પાને પાને જુદી જુદી જાતની વેલ બુટ્ટીઓ, નૃત્ય કરતી પૂતળીઓ તથા પ્રાણીઓ તથા ૭૫ ચિત્રો સહિત. સોનેરી શાહીમાં છાપેલી પ્રતના રૂા એકાવન અને કાળી શાહીમાં છાપેલી પ્રતના રૂ. વીશ.

૬ કથામંજરી ભાગ ૧ લો

૭૪ નીતિકથાઓ ૧૩૧ રેખા ચિત્રો, કિરમજી જેકેટ છતા કિંમત માત્ર અઢી રૂપિયા.

૭ કથામંજરી ભાગ ૨ જો

૫૬ ધર્મકથાઓ ૨૨ આર્ટ પેપર ઉપરના ચિત્રો કિરમજી જેકેટ છતા મૂલ્ય માત્ર અઢી રૂપિયા.

૮ શ્રી શ્રીપાલ કથા (કથા મંજરી ભાગ ૩ જો)

૧૧૯ ચિત્રો કે જેમાં સોનેરી રંગનાં, ચાર રંગનાં અને એક રંગનાં ચિત્રો આપેલાં હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર બાર રૂપિયા.

આ ગ્રંથ પ્રાકૃત શ્રી શ્રીપાલ કથા કે જે શ્રી રત્નશેખર સૂરીશ્વરજીએ રચેલી છે તે તથા ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજીએ તેના ઉપરથી રચેલા શ્રીપાલ રાસ ઉપરથી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.

૯ અપ્રગટ સજ્ઝાય સંગ્રહ : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયો

ઉપાધ્યાયજી શ્રી સકલચંદ્રજી વાચક શ્રી ઉદયરત્નજી વગેરેની એકસો પ્રાચીન સજ્ઝાયોનો સંગ્રહ

મણિક સાથ સહિત વરુણ દેવતા
(ચિત્ર ૧૧૯ પૃષ્ઠ ૨૫૧)

કથા મંજરી-૩

[શ્રી શ્રીપાલ કથાન્તર્ગત]

૧ આપકર્મી અને બાપકર્મીનો સંવાદ

૧૨૫

[illegible]

સા [illegible]

[illegible]

[illegible]

અંબિક રાણા સમેત ઉભા કર્યા
(ચિત્ર ૧૨૯ પૃષ્ઠ ૨૫૬)

આ મગધદેશની અંદર વૈભાર વિપુલ વગેરે પર્વતોથી વીંટાએલ રાજગૃહ નામનુ સુંદર નગર આવેલું છે તે નગરમા ત્રણે જગતમા પ્રસિદ્ધ, અને પ્રભુ શ્રીમહાવીરની સેવામા તત્પર એવો શ્રેણિક નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે રાજાએ તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કરેલ છે આ શ્રેણિક રાજાને નંદા નામની રાણીથી ઉત્પન્ન થએલો ગુણવાન અને ચારે પ્રકારની બુદ્ધિઓના ભંડારરૂપ અભયકુમાર નામનો પુત્ર છે વળી બીજી ચેડા રાજાની પુત્રી ચેલણા નામની રાણીથી ઉત્પન્ન થએલા અશોકચંદ્ર (કોણિક), હલ્લ અને વિહલ્લ નામના ત્રણ પુત્રો છે વળી તેને ધારિણી વગેરે રાણીઓથી ઉત્પન્ન થએલા મેઘકુમાર વગેરે ઘણા રાજપુત્રો છે તે શ્રેણિક રાજા અભયકુમારની બુદ્ધિને લીધે ત્રણે ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ એવું રાજ્ય અને ધર્મ પાળે છે

આ વખતે ગામેગામ વિહાર કરતા પ્રભુ શ્રીમહાવીર રાજગૃહ નગરની નજીકના ગામમાં આવી સમવસર્યા (જુઓ ચિત્ર ૩) પ્રભુએ પોતાના મહા ગુણવાન અને લબ્ધિસંપન્ન એવા પ્રથમ શિષ્ય શ્રીગૌતમસ્વામી ગણધરને રાજગૃહીના લોકોને ઉપદેશ આપવા મોકલ્યા. તેઓ પણ પ્રભુની આજ્ઞા મળવાથી રાજગૃહ નગરના ઉદ્યાનમાં આવી સમોસર્યા. શ્રીગૌતમસ્વામીનુ આગમન સાંભળીને નગરના લોકો પોતાની ઋદ્ધિ અને પરિવાર સહિત ઉદ્યાનમા આવ્યા; અને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને, પાંચ પ્રકારના અભિગમ સાચવીને, શ્રીગૌતમસ્વામીના ચરણોને નમીને પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાને બેઠા

જગત માત્રનું કલ્યાણ કરવાની ભાવનાવાળા ગણધરદેવ

ચિત્ર ૧ દેવી સરસ્વતી પૃષ્ઠ ૧

ચિત્ર ૨ શ્રીઅરિહંત પ્રભુ પૃષ્ઠ ૧

આ મગધદેશની અંદર વૈભાર વિપુલ વગેરે પર્વતોથી વીંટાએલ રાજગૃહ નામનું સુંદર નગર આવેલું છે તે નગરમાં ત્રણે જગતમાં પ્રસિદ્ધ, અને પ્રભુ શ્રીમહાવીરની સેવામાં તત્પર એવો શ્રેણિક નામનો રાજા રાજ્ય કરતા હતો તે રાજાએ તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કરેલું છે આ શ્રેણિક રાજાને નંદા નામની રાણીથી ઉત્પન્ન થએલો ગુણવાન અને ચારે પ્રકારની બુદ્ધિઓના ભંડારરૂપ અભયકુમાર નામનો પુત્ર છે વળી બીજી ચેડા રાજાની પુત્રી ચેલણા નામની રાણીથી ઉત્પન્ન થએલા અશોકચંદ્ર (કોણિક) હલ્લ અને વિહલ્લ નામના ત્રણ પુત્રો છે વળી તેને ધારિણી વગેરે રાણીઓથી ઉત્પન્ન થએલા મેઘકુમાર વગેરે ઘણા રાજપુત્રો છે તે શ્રેણિક રાજા અભયકુમારની બુદ્ધિને લીધે ત્રણે ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ એવું રાજ્ય અને ધર્મ પાળે છે

આ વખતે ગામેગામ વિહાર કરતા પ્રભુ શ્રીમહાવીર રાજગૃહ નગરની નજીકના ગામમાં આવી સમવસર્યા (જુઓ ચિત્ર ૩) પ્રભુએ પોતાના મહા ગુણવાન અને લબ્ધિસંપન્ન એવા પ્રથમ શિષ્ય શ્રીગૌતમસ્વામી ગણધરને રાજગૃહીના લોકોને ઉપદેશ આપવા મોકલ્યા. તેઓ પણ પ્રભુની આજ્ઞા મળવાથી રાજગૃહ નગરના ઉદ્યાનમાં આવી સમોસર્યા. શ્રીગૌતમસ્વામીનું આગમન સાંભળીને નગરના લોકો પોતાની ઋદ્ધિ અને પરિવાર સહિત ઉદ્યાનમાં આવ્યા; અને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને, પાંચ પ્રકારના અભિગમ સાચવીને શ્રીગૌતમસ્વામીના ચરણોને નમીને પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાને બેઠા

જગત માત્રનું કલ્યાણ કરવાની ભાવનાવાળા ગણધરદેવ

શ્રીગૌતમસ્વામી પણ જળવાળા વરસાદની માફક ગંભીર સ્વરથી ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ કહેવા લાગ્યા (જુઓ ચિત્ર ૪)

હે મહાનુભાવો! પૂર્વ પુણ્યના ઉદયથી મળેલો આ મનુષ્યભવ પામીને, તેમજ ઉત્તમ ક્ષેત્ર તથા ઉત્તમ કુળ, સદ્‌ગુરુ વગેરેની સામગ્રી મેળવીને; પાંચ પ્રકારનો પ્રમાદ છોડીને, ઉત્તમ ધર્મનું આચરણ કરવા માટે તમારે પ્રયત્નશીલ થવું જોઈએ. જિનેશ્વરદેવોએ આ ધર્મ દાન, શીલ તપ અને ભાવ રૂપ ચાર પ્રકારનો કહેલો છે તેમાં પણ ભાવ વિનાનું દાન ફલદાયક થતું નથી, ભાવ વિનાનું શીલ પણ નિરર્થક છે ભાવ વિનાનું તપ પણ કાયક્લેશ માત્ર જ કહેવાય છે માટે દરેક ધર્મક્રિયા ભાવ સહિત જ કરવી જોઈએ. ભાવ મનને વશવર્તી છે અને મન ઉત્તમ પ્રકારના આલંબન વિના વશમાં રાખી શકાતું નથી. માટે મનને વશ કરવા માટે આલંબન રાખું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. શાસ્ત્રમાં ઘણા પ્રકારનાં આલંબનો બતાવેલાં છે પરંતુ બધાં આલંબનોમાં ઉત્તમ શ્રીનવપદજીનું ધ્યાન શ્રીજિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલું છેઃ

૧ અરિહંત, ૨ સિદ્ધ ૩ આચાર્ય ૪ ઉપાધ્યાય, ૫ સાધુ, ૬ દર્શન ૭ જ્ઞાન, ૮ ચારિત્ર અને ૯ તપ—આ નવપદો જાણવાં

૧ અરિહંત—અઢાર દોષોથી રહિત બાર ગુણોએ કરીને સહિત, કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનવાળા, નવે તત્ત્વોની પ્રરૂપણા કરવાવાળા તથા સુર, અસુર અને ઇંદ્રોથી પૂજિત, શ્રીઅરિહંત પ્રભુનું નિરંતર ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

૨ સિદ્ધ—પંદર ભેદે સિદ્ધ થએલા, નિબિડ એવા કર્મ બંધનોથી મુક્ત થએલા જેઓએ અનંત ચતુષ્ટયને પ્રાપ્ત કરેલ છે એવા સિદ્ધ ભગવંતોનું નિરંતર એકાગ્રચિત્તે ધ્યાન ધરવું જોઇએ.

૩ આચાર્ય—છત્રીશ ગુણે કરીને સહિત પાંચ પ્રકારના આચારોથી પવિત્ર, શુદ્ધ સિદ્ધાંતની પ્રરૂપણા કરનારા, એકાંતે પરોપકાર કરવાના સ્વભાવવાળા, આચાર્ય મહારાજનું હમેશાં ધ્યાન ધરવું જોઈએ

૪ ઉપાધ્યાય—ગચ્છની સંભાળ રાખવાવાળા સૂત્ર અને તેના અર્થનો અભ્યાસ કરાવવામાં પ્રયત્નશીલ નિરંતર સ્વાધ્યાય કરવામાં તત્પર, એવા ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું નિરંતર ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

૫ સાધુ—સર્વ કર્મભૂમિઓમાં વિહાર કરતા તથા ગુણોના સમૂહથી ભરેલા વૈરાગી અને ત્યાગી, તથા ક્ષમાદિક સત્તાવીશ ગુણોએ કરીને શોભતા એવા સર્વ સાધુનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

૬ દર્શન—સર્વજ્ઞ પ્રભુના આગમોમાં પ્રગટ કરેલા તત્ત્વોના અર્થોની શ્રદ્ધારૂપ જે સમ્યક્ત્વ, તે રૂપી રત્નના દીવાને નિરંતર મનમંદિરમાં ધારણ કરવો જોઈએ.

૭ જ્ઞાન—જીવ અજીવ વગેરે નવ તત્ત્વોને જણાવ નારૂં તથા સર્વ ગુણોના મૂળરૂપ એવા જ્ઞાનનો વિનયપૂર્વક અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

૮ ચારિત્ર—અશુભ ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરીને, શુભ ક્રિયાઓમાં પ્રમાદ ન કરવારૂપ, ગુણોએ કરીને યુક્ત, તથા

कर्मीना समूहने दूर करवारूप निर्जरावाळुं चारित्र पाळवुं जोईए.

९ तप—निबिड कर्मोरूपी अंधकारना समूहने दूर करवामां सूर्यसमान, बार भेदोवाळुं क्षमा सहित तथा निरंतर सेवन करवुं जोईए—क्षमा सहित अने कोईपण जातनी ईच्छा वगरनी तपस्या करवी जोईए.

आ नवे पदो जैनधर्ममां सारभूत तथा कल्याणने करनारां छे. माटे ते नवपदोनी शास्त्रमां कहेली विधिपूर्वक आराधना करवी जोईए

आ नवे पदोथी बनेला श्रीसिद्धचक्रजी महाराजनुं विधिपूर्वक आराधन करनार श्रीश्रीपाल महाराजानी माफक सुखने प्राप्त करे छे ”

आ प्रमाणे गौतमस्वामीना मुखथी सांभळीने श्रेणिक राजाए पूछ्युं के—“हे प्रभु ! ए पवित्र पुरुष श्रीपाल कोण हता ? तेमणे केवी रीते श्रीसिद्धचक्रजीनी आराधना करीने सुख संपदा उत्तमगति वगेरे प्राप्त कर्यां ते विस्तारथी समजाववा कृपा करो.”

ते वखते गौतमस्वामीए सिद्धचक्रना महिमा सहित अत्यंत आश्चर्यकारक श्रीपाल राजानुं चरित्र आ प्रमाणे कह्युं

आ भरतक्षेत्रमां दक्षिणखंडमां पोताना गौरव अने समृद्धिथी उन्नत एवो माळव नामनो उत्तम देश छे आ देशमां पगले पगले वाडीओवाळा गामो आवेलां छे, अने न ओळंगी शकाय तेवा ऊंचा पर्वतो आवेला छे वळी ज्यां पगले पगले नेहरोओना तरंगोनी माफक पाणीथी भरेली

નદીઓ આવેલી છે; અને સુખોના સમૂહની માફક જળ લોનો સમૂહ સુખ આપે છે વળી જ્યાં મોટાં શહેરોની માફક ઉત્તમ-સ્વચ્છ જળવાળાં (ઉત્તમ આચારીઓવાળાં) મોટાં સરોવરો છે તથા જ્યાં પગલે પગલે વિદ્વાનોના મુખોની માફક ઉત્તમ બોરસોવાળાં (ઉત્તમ વાણીવાળાં) બોકુલો આવેલાં છે.

જેમ મસ્તકને વિષે મુગટ શોભે તેમ તે માળવ દેશના મુકુટ સમાન અને જેની બરોબરી થઈ શકે નહિ અને જેની લક્ષ્મીની લીલાનો કોઈપણ પાર પામી શકે નહિ તેવી ઉજ્જયિની નામની એક પ્રાચીન નગરી છે આ નગરીમાં પ્રજાપતિઓ (બ્રહ્માઓ) તથા ઉત્તમ પુરુષોનો (વિષ્ણુઓનો) તો પાર જ નથી. વળી જ્યાં ઘેરેઘેર ધનવાનો (મહેશ્વરો) છે તથા જ્યાં સઘળા લોકો વજ્રોવાળા (ઇંદ્રો) છે જ્યાં પ્રત્યેક ઘેર સ્ત્રીઓના સમૂહો (પાર્વતીઓ) રમી રહી છે; તથા જ્યાં પગલે પગલે લક્ષ્મીઓ છે વળી જ્યાં દરેક વનમાં અનેક કેળો (રંભા અપ્સરાઓ) છે; તેમ જ જ્યાં મોજમજાહ અને આનંદ (રતિ અને પ્રીતિ) ઠેકાણે ઠેકાણે છે

આ પ્રમાણે સ્વર્ગપુરીથી પણ અધિક શોભાવાળી અને જે નગરીનું વર્ણન કરવાને નિપુણ બુદ્ધિવાળા બૃહસ્પતિ જ સમર્થ થઈ શકે; તેવી તે ઉજ્જયિની નગરીમાં નામથી અને ગુણથી પણ મુખ્ય પ્રજાપાલ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે કે જેનો પ્રતાપ સજ્જનો પ્રત્યે શીતલ અને દુર્જનો પ્રત્યે ભયંકર છે તે રાજાના અંતઃપુરમાં શરીરની સુંદર કાંતિથી પાર્વતીના ગર્વને પણ દૂર કરનારી તથા અત્યંત

મનોહર અને બુદ્ધિશાળી બે રાણીઓ હતી. લાવણ્યસહિત મનોહર શરીરવાળી એક રાણીનું નામ સૌભાગ્યસુંદરી હતું અને રતિ સમાન રૂપવાળી બીજી રાણીનું નામ રૂપસુંદરી હતું.

સૌભાગ્યસુંદરી શૈવધર્મને માનનારી હતી; અને રૂપસુંદરી શ્રાવકની પુત્રી હોવાથી જૈનધર્મને માનનારી હતી. બંને રાણીઓ સરખી ઉંમરની, સરખા સૌભાગ્યવાળી અને સરખા જ રૂપવાળી હતી. બંને શોક્યો હોવા છતાં પણ પરસ્પર પ્રીતિવાળી હતી. બંને રાણીઓ જુદા જુદા ધર્મને માનનારી હોવાથી, કેટલીક વખત બંને વચ્ચે ધર્મની બાબતમાં વાદવિવાદ થતો હતો. સ્વર્ગના દેવતાઓની માફક પ્રજાપાલ રાજા સાથે સંસારસુખ ભોગવતાં બંને રાણીઓએ એકેક સુંદર પુત્રીને જન્મ આપ્યો. રાજાએ પણ આનંદિત થઈને બંને પુત્રીઓનો જન્મ મહોત્સવ ધામધૂમથી ઉજવ્યો.

સૌભાગ્યસુંદરીની પુત્રીનું રાજાએ સુરસુંદરી નામ પાડ્યું; અને રૂપસુંદરીની પુત્રીનું નામ મનને આનંદ પમાડે એવું મયણાસુંદરી પાડ્યું. બંને રાજપુત્રીઓ બીજના ચંદ્રમાની કળાની જેમ વધતી વધતી વિદ્યાભ્યાસ કરવાને માટે લાયક થઈ ત્યારે, રાજાએ સૌભાગ્યસુંદરી રાણીની પુત્રી સુરસુંદરીને, વેદશાસ્ત્રના પારંગત એવા શિવભૂતિ નામના વિદ્વાનને; અને રૂપસુંદરી રાણીની પુત્રી મયણાસુંદરીને, જૈન સિદ્ધાંતો તથા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસી એવા સુબુદ્ધિને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા માટે સુપ્રત કરી.

સુરસુંદરીએ લેખનકલા, ગણિત, વ્યાકરણ, લક્ષણ, છંદ, અલંકારશાસ્ત્રોના ગ્રંથો, તર્ક, પુરાણ, સ્મૃતિ વગેરે

શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો. વળી તેણે ભરતનું નાટ્યશાસ્ત્ર,
ગીત નૃત્ય, જ્યોતિષ, વૈદક વિદ્યા મંત્ર તંત્ર, હરિમેખલ
વગેરે ચિત્રકર્મોનો પણ અભ્યાસ કર્યો વળી તેણીએ કામ-
ચૂર્ણ હાથ ચાલાકીના ખેલો વગેરે ચમત્કાર કરનારાં
શાસ્ત્રોનો પણ અભ્યાસ કર્યો. દુનિયામાં એવી કોઈ પણ કલા,
કે એવું કોઈ પણ વિજ્ઞાન નહોતું, કે જેનો તેણીએ બુદ્ધિ
અને ઉદ્યમથી અભ્યાસ ના કર્યો હોય. ખાસ કરીને સુરસુંદરી
સંગીતકલામાં નિપુણ થઈ તે નિરંતર વીણા વગાડવામાં
મશગુલ રહેવા લાગી. આવી ચતુર સુરસુંદરી અનુક્રમે
યૌવન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ જેવા ગુરુમાં ગુણો હોય તેવા
જ શિષ્યમાં પણ આવે છે. એ ન્યાયે સુરસુંદરીમાં ઉત્કૃષ્ટ
અભિમાન અને મિથ્યાધર્મના ગુણો દાખલ થયા

રાજકુમારી મયણાસુંદરીએ પણ નિર્મલ બુદ્ધિ અને
વિનયથી ઉપર કહેલી સઘળી વિદ્યાઓ થોડે ? કરીને પ્રાપ્ત
કરી લીધી. જિનેશ્વર દેવોના પ્રરૂપેલા ધર્મના અનુસાર
એવા સુબુદ્ધિ નામના પંડિત પાસેથી મયણાસુંદરીએ જિન
મતમાં ચાતુરપણું પ્રાપ્ત કર્યું આત્માનું અમરપણું દ્રવ્ય
અને પર્યાયરૂપ બે પ્રકારના નય. ભૂત ભવિષ્ય અને વર્ત
માનરૂપ ત્રણ કાળ. દેવ મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકીરૂપ
ચાર ગતિ પાંચ પ્રકારના અસ્તિકાય. છ દ્રવ્ય. સાત નય
આઠ કર્મો. નવ તત્ત્વો. દશ પ્રકારનો યતિધર્મ શ્રાવકની
અગિયાર પ્રકારની પ્રતિમા. બાર પ્રકારનો શ્રાવક ધર્મ ઇત્યા-
દિ ઉત્તમ પ્રકારના આચાર વિચારમાં તેણી ચતુર થઈ
વળી જીવ પણ સૂક્ષ્મ અને બાદર નિગોદ સંબંધી જ્ઞાન,
કર્મોની મૂળ પ્રકૃતિ અને ઉત્તર પ્રકૃતિનું જ્ઞાન, કર્મોની જઘન્ય

મનોહર અને બુદ્ધિશાળી બે રાણીઓ હતી. સૌભાગ્યસહિત
મનોહર શરીરવાળી એક રાણીનું નામ સૌભાગ્યસુંદરી હતું
અને રતિ સમાન રૂપવાળી બીજી રાણીનું નામ રૂપસુંદરી હતું

સૌભાગ્યસુંદરી શૈવધર્મને માનનારી હતી, અને
રૂપસુંદરી શ્રાવકની પુત્રી હોવાથી જૈનધર્મને માનનારી
હતી. બંને રાણીઓ સરખી ઉંમરની, સરખા સૌભાગ્યવાળી
અને સરખા જ રૂપવાળી હતી. અને શોક્યો હોવા છતાં
પણ પરસ્પર પ્રીતિવાળી હતી. બંને રાણીઓ જુદા જુદા
ધર્મને માનનારી હોવાથી, કેટલીક વખત બંને વચ્ચે ધર્મની
બાબતમાં વાદવિવાદ થતો હતો. સ્વર્ગના દેવતાઓની માફક
મહીપાલ રાજા સાથે સંસારસુખ ભોગવતી બંને રાણીઓએ
એકેક સુંદર પુત્રીને જન્મ આપ્યો. રાજાએ પણ આનંદિત
થઈને બંને પુત્રીઓનો જન્મ મહોત્સવ ધામધૂમથી ઉજવ્યો.

સૌભાગ્યસુંદરીની પુત્રીનું રાજાએ સુરસુંદરી નામ
પાડ્યું, અને રૂપસુંદરીની પુત્રીનું નામ મનને આનંદ પમાડે
એવું મયણાસુંદરી પાડ્યું. બંને રાજપુત્રીઓ બીજના
ચંદ્રમાની કળાની જેમ વધતી વધતી વિદ્યાભ્યાસ કરવાને
માટે લાયક થઈ ત્યારે, રાજાએ સૌભાગ્યસુંદરી રાણીની
પુત્રી સુરસુંદરીને વેદશાસ્ત્રના પારગત એવા શિવભૂતિ
નામના વિદ્વાનને, અને રૂપસુંદરી રાણીની પુત્રી મયણાસુંદરીને, જૈન સિદ્ધાંતો તથા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસી એવા
સુબુદ્ધિને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા માટે સુપ્રત કરી.

સુરસુંદરીએ લેખનકળા, ગણિત, વ્યાકરણ, લક્ષણ,
છંદ અલંકારશાસ્ત્રનાં ગ્રન્થો, વેદ પુરાણ સ્મૃતિ વગેરે

ધન, યૌવન, ચતુરાઈ, રોગરહિત પોતાનું શરીર અને પોતાની પસંદગીના પતિની પ્રાપ્તિ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે "

આ સાંભળીને રાજા ખુશી ખુશી થઈ ગયો; અને પ્રશંસા કરી બોલવા લાગ્યો કે ' જે પંડિતે આ રાજકુમારીને ભણાવી છે, તેને હજારો ધન્યવાદ ઘટે છે ' સભાસદો પણ આપે કહ્યું તે સત્ય છે એમ કહેવા લાગ્યા.

પછી જિનેશ્વરદેવના વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળી, શાંત તથા દાંત એવી મદનસુંદરીને પણ ઉપરની સમસ્યા પૂરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. મદનસુંદરી બોલી કે —

" વિણય વિવયપસણ્ણમણુ સીલસુનિમ્મલદેહ;
પરમપ્પદમેળાવડો, પુન્નિહિ લબ્ભઈ તેહ "

વિનય અને વિવેકથી પ્રસન્ન થયેલું મન શીલથી નિર્મળ થયેલુ શરીર પરમાત્માનો મેળાપ, અથવા પરમ પદ એટલે મોક્ષમાર્ગનો મેળાપ, આટલી વસ્તુઓ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે "

આ જવાબ સાંભળીને સુબુદ્ધિ પંડિત તથા રાણી રૂપસુંદરી ના આનંદ પામ્યા. પરંતુ રાજા તથા સભાજનો ખુશી થયા નહીં; કારણ કે અજ્ઞાનીઓને તત્ત્વનો ઉપદેશ આનંદ આપતો નથી.

આ વખતે કુરુજંગલ નામના દેશમાં આવેલી, શંખપુરી નામની એ નગરી હતી, કે જે ધન ધાન્યથી અતિ ઉચ્ચ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલી છે. તે નગરીમાં દુશ્મનોને કાળ જેવા દમિતારી નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે રાજા

અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંબંધીનું જ્ઞાન અને કર્મોના બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તાનું પણ જ્ઞાન તેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું. વળી તેઓનો ગુરુ એવો શાંત દાંત જિતેંદ્રિય, ધીર જિનેશ્વરદેવના મતમાં રક્ત અને ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો હતો. મયણાસુંદરીમાં પણ તેના સંસર્ગથી તે બધા સદ્ગુણો કેમ ન આવે ? વળી સઘળી કળાઓમાં કુશળ નિર્મળ સમ્યક્ત્વ અને શીલ વગેરે ગુણોવાળી તથા ઉજ્જ્વળ એવી તે મયણાસુંદરી પણ અનુક્રમે યૌવન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ.

એક દિવસ પ્રજાપાલ રાજાએ પોતાની બંને પુત્રીઓના અભ્યાસની પરીક્ષા કરવા માટે, રાજકુમારીઓને યોગ્ય તેવા વસ્ત્રાભૂષણ સજ્જ કરાવી, બંને પંડિતો સહિત રાજદરબારમાં બોલાવી. વિનયથી નમ્ર બનેલી અને પોતાના રૂપ તથા લાવણ્યથી રાજદરબારને દીપ્ત પમાડનારી એવી, તે બંને રાજકુમારીઓને પોતાની બંને બાજુએ બેસાડી.

પછી આનંદિત થએલા પ્રજાપાલ રાજાએ, તે બંને રાજકુમારીઓની બુદ્ધિની પરીક્ષા માટે, એક જ વખતે તે બંનેને "આટલી વસ્તુઓ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે" એ પ્રમાણે સમસ્યાનું એક પદ કહીને, તેની પાદપૂર્તિ કરવાનું કહ્યું.

આ સમસ્યા સાંભળીને અત્યંત ચપળ સ્વભાવવાળી, અને વળી ગર્વથી ભરેલી એવી રાજકુમારી સુરસુંદરી બોલી કે હું તે સમસ્યા સંપૂર્ણ કરું છું, માટે સાંભળો.

"ધણજુવ્વણસુવિયડ્ઢપણ, રોગરહિયનિયદેહ,
મણવલ્લહ મેલાવડો, પુણ્ણિહિ લબ્ભઈ એહ

ધન, યૌવન, ચતુરાઈ, રોગરહિત પોતાનું શરીર અને પોતાની પસંદગીના પતિની પ્રાપ્તિ પુરુષથી પ્રાપ્ત થાય છે."

આ સાંભળીને રાજા ખુશી ખુશી થઈ ગયો; અને પ્રશંસા કરી બોલવા લાગ્યો કે: જે પંડિતે આ રાજકુમારીને ભણાવી છે તેને હજારો ધન્યવાદ ઘટે છે. સભાસદો પણ આપે કહ્યું તે સત્ય છે એમ કહેવા લાગ્યા.

પછી જિનેશ્વરદેવના વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળી, શાંત તથા દાંત એવી મયણાસુંદરીને પણ ઉપરની સમસ્યા પુરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. મયણાસુંદરી બોલી કે:—

" વિણય વિવેયપસણ્ણમણુ, સીલસુનિમ્મલદેહ;
પરમપ્પહમેળાવઓ, પુન્નિહિ લબ્ભઈ તેહ

વિનય અને વિવેકથી પ્રસન્ન થએલું મન, શીલથી નિર્મલ થએલું શરીર, પરમાત્માનો મેળાપ, અથવા પરમ પદ એટલે મોક્ષમાર્ગનો મેળાપ, આટલી વસ્તુઓ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે."

આ જવાબ સાંભળીને સુબુદ્ધિ પંડિત તથા સતી રૂપસુંદરી તો આનંદ પામ્યા. પરંતુ રાજા તથા સભાજનો ખુશી થયા નહીં; કારણ કે અજ્ઞાનીઓને તત્ત્વનો ઉપદેશ આનંદ આપતો નથી.

આ વખતે કુરુજંગલ નામના દેશમાં આવેલી શંખપુરી નામની જે નગરી હતી, કે જે પાછળથી અહિછત્રા નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલી છે તે નગરીમાં દુશ્મનોને કાળ જેવો દમિતારી નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજા

કરીને વરસે ઉજ્જૈનીના રાજા પ્રજાપાલની સેવા માટે ઉજ્જૈની જતો હતો. એક દિવસે મનોહર યૌવન અવસ્થાને પામેલો તે રાજાનો પુત્ર અરિદમન પોતાના પિતાના બદલે ઉજ્જૈનીના રાજાની સેવા માટે ઉજ્જૈની ગયો.

તે મનોહર રૂપવાળો અરિદમન રાજકુમાર જેવો પ્રજાપાલ રાજાને નમન કરવા જાય છે તેવો જ રાજકુમારી સુરસુંદરીના જોવામાં તે આવ્યો. સુંદર રૂપવાળા રાજકુમાર અરિદમનને, ધારી ધારીને જોતી એવી સુરસુંદરીને પ્રજાપાલ રાજાએ જોઈ.

તેથી રાજાએ તેણીને પૂછ્યું કે: હે વત્સ! તને કયો પતિ પસંદ છે તે તું કહે.

આ સાંભળી આનંદિત થયેલી એવી તે સુરસુંદરી લાજ મર્યાદા મૂકીને, સભા વચ્ચે નિઃશંકપણે બોલી કે હે પિતાજી! આપની મહેરબાનીથી જો હું માગું તે પતિ મને મળે તેમ હોય તો, સર્વ કળાઓમાં કુશળ, યુવાન, સુંદર રૂપવાળો અને સંપૂર્ણ લાવણ્યવાળો એવો આ અરિદમન કુમાર મને વર તરીકે પ્રાપ્ત થાઓ. અથવા આપ જે ઉચિત તે મારે કબૂલ છે. કારણ કે હે પિતાજી! આપ સેવકોના મનોવાંછિત પૂરવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન પ્રત્યક્ષ દેખાઓ છો.

આ સાંભળીને તેણીની દૃષ્ટિની સ્થિરતાથી તેણીનું મન અરિદમન તરફ જાણીને ખુશી થયેલા પ્રજાપાલ રાજાએ કહ્યું કે: હે વત્સ! આ અરિદમન કુમાર ભલે તારો વર થાઓ. આ પ્રમાણે સાંભળીને સભાજનો પણ કહેવા લાગ્યા કે- હે રાજન્! ખરેખર, આ બંનેનો સંયોગ,

નાગરવલ્લી અને સોપારીના વૃક્ષના મેળાપ જેવો અત્યંત યથાર્થ–શોભનીય–છે '

પછી રાજાએ મયણાસુંદરીને પણ સ્નેહપૂર્વક પૂછયું કે: 'હે વત્સ! તને કયો વર પસંદ છે તે તું મને તરત કહે!'

તે વખતે જિનેશ્વરદેવના વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખનારી, વિવેકી અને લજ્જાળુ એવી તે મયણાસુંદરી, પોતાનું મુખ નીચું રાખીને કાંઈ પણ બોલી નહિ રાજાએ ફરીથી પૂછ-વાથી, તેણી જરા હસીને બોલી કે હે પિતાજી! આપ જેવા વિવેકવાળા મને આવું અયુક્ત કેમ પૂછો છો? કારણ કે કુલિન કન્યા પોતાના મુખે, કદાપિ પણ વડીલ આગળ એમ ન કહે કે મારે અમુક પતિ જોઈએ છે પરંતુ પિતાજી જે પતિની સાથે તેણીને પરણાવે, તેને જ તે પ્રમાણભૂત માને.'

વળી, પતિ મેળવી આપવામાં માતાપિતા તો માત્ર નિમિત્તભૂત જ હોય છે કારણ કે મોટા ભાગે પૂર્વના નિર્માણ મુજબ જ એક બીજા જીવોનો સબંધ થાય છે વળી, જે જીવે જ્યારે અને જેવું શુભ અથવા અશુભ કર્મ ઉપાર્જન કરેલું હોય છે, તેને તે કર્મ આવે કોઈથી એ ટાળી શકાતું હોય નહિ તેમ ત્યારે અને તેવું કામ થાય છે

વળી, જે કન્યા બહુ પુણ્યશાળી હોય છે, તેણીને નીચકુળમાં આપી હોય તો પણ તે સુખી થાય છે અને જે થોડા પુણ્યવાળી હોય છે તેણીને ઉત્તમ કુળમાં આપવા છતાં પણ તે દુઃખી થાય છે તેથી હે પિતાજી! વત્સના

દરેક વરસે ઉજ્જૈનીના રાજા પ્રજાપાલની સેવા માટે ઉજ્જૈની જતો હતો. એક દિવસે મનોહર યૌવન અવસ્થાને પામેલો તે રાજાનો પુત્ર અરિદમન પોતાના પિતાના બદલે ઉજ્જૈનીના રાજાની સેવા માટે ઉજ્જૈની ગયો.

તે મનોહર રૂપવાળો અરિદમન રાજકુમાર જેવો પ્રજાપાલ રાજાને નમન કરવા જાય છે તેવો જ રાજકુમારી સુરસુંદરીના જોવામાં તે આવ્યો. સુંદર રૂપવાળા રાજકુમાર અરિદમનને, ધારી ધારીને જોતી એવી સુરસુંદરીને પ્રજાપાલ રાજાએ જોઈ

તેથી રાજાએ તેણીને પૂછ્યું કે: હે વત્સ! તને કયો પતિ પસંદ છે તે તું કહે

આ રાજાની આનંદિત થયેલી એવી તે સુરસુંદરી લાજ મર્યાદા મૂકીને, સભા વચ્ચે ધિઠ્ઠાઈથી બોલી કે હે પિતાજી! આપની મહેરબાનીથી જો હું માગું તે પતિ મને મળે તેમ હોય તો, સર્વ કળાઓમાં કુશળ યુવાન, સુંદર રૂપવાળો અને સંપૂર્ણ લાવણ્યવાળો એવો આ અરિદમન કુમાર મને વર તરીકે પ્રાપ્ત થાઓ. અથવા આપ જે ઉચિત તે મારે કબુલ છે. કારણ કે હે પિતાજી! આપ સેવકોના મનોવાંછિત પૂરવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન પ્રત્યક્ષ દેખાઓ છો

આ સાંભળીને તેણીની દૃષ્ટિની સ્થિરતાથી તેણીનું મન અરિદમન તરફ જાણીને, ખુશી થયેલા પ્રજાપાલ રાજાએ કહ્યું કે: હે વત્સ! આ અરિદમન કુમાર ભલે તારો વર થાઓ.' આ પ્રમાણે સાંભળીને સભાજનો પણ કહેવા લાગ્યા કે- હે રાજન્! ખરેખર, આ બન્નેનો સંયોગ,

આ સાંભળીને મદનસુંદરી બોલી કે: આ સર્વ લોકોને પણ ધિક્કાર છે કે જેઓ માત્ર પોતાજ મનની ઇચ્છાથી આપ જૂઠું બોલો છો તે જાણવા છતાં પણ મીઠું મીઠું બોલે છે વળી, હે પિતાજી! જો આપની જ મહેરબાનીથી આપના સઘળા સેવકો સુખી થાય છે તો આપની સરખી રીતે સેવા કરનારાઓમા કેટલાક દુ:ખી કેમ દેખાય છે?

વળી હે પિતાજી! જેવી આપની ઇચ્છા હોય તેવો મારો પતિ આપ પસંદ કરો, જો મારાં પુણ્ય જાગૃત હશે તો, આપે પસંદ કરેલો નિર્ગુણી પતિ પણ ગુણી થશે.

વળી, હે પિતાજી! જો હું પુણ્યરહિત હોઈશ તો આપે પસંદ કરેલો સુંદર અને ગુણવાન પતિ પણ મારા કર્મના દોષોને લીધે નિર્ગુણી થશે.

મદનસુંદરીના આ પ્રમાણેના અગ્નિમા ઘી હોમવા જેવા શબ્દો સાંભળીને પ્રજાપાલ રાજા ક્રોધથી રાતો પીળો થઈ કહેવા લાગ્યો કે: હે પુત્રી! તું મને ઘણી વહાલી હતી પરંતુ તે તારા દુર્વિનીત પણાથી સભાજનોમાં મારી લઘુતા કરી માટે તું ખરેખર! મારી વૈરિણી છે

આવી રીતે કોપથી ભયંકર ભ્રકુટીવાળા તથા ભયાનક મુખવાળા એવા પ્રજાપાલ રાજાને જોઈને, ડાહ્યો એવો મંત્રિ બોલ્યો કે: હે સ્વામી! રવવાડીએ જવાનો સમય થયો છે

[રવવાડીનું વર્ણન

જે વખતે પ્રજાપાલ રાજા રવવાડી જવાને તૈયાર થયો તે વખત તેની સાથે મદોન્મત એવા હાથીઓની–

અણુમાત્ર એવા આપને તેવો ગર્વ કરવો ઉચિત નથી કે મારી મહેરબાનીથી અથવા નારાજી ઉપરથી જ દુનિયામાં સુખ દુઃખ થાય છે વળી, હે પિતાજી ! જે પુણ્યવાન છે તેના ઉપર તમારી કૃપા થાય છે અને જે પુણ્યરહિત છે, તેના ઉપર તમારી કૃપા થતી નથી. ભાવિભાવ, સ્વભાવ તથા દ્રવ્ય આદિક સહાય કરનારાઓ પણ પોતા ભાગે પૂર્વોપાર્જિત કર્મો પ્રમાણે ફળ આપે છે

આ સાંભળી ખેદ પામેલો રાજા બોલવા લાગ્યો કેઃ હે પુત્રી ! તું મારી મહેરબાનીથીજ આ વસ્ત્રો તથા અલંકારો પહેરે છે છતાં તું આમ કેમ બોલે છે !

ત્યારે મયણાસુંદરી હસીને બોલી કે– હે પિતાજી ! પ્રથમ કરેલા પુણ્યને લીધે જ હું તમારા ઘેર જન્મી છું અને તે પુણ્યથી જ હું સુખ ભોગવું છું પૂર્વે કરેલાં સારાં કૃત્યો જીવોને સુખનું કારણ થાય છે અને તેવાં કરેલા ખરાબ કૃત્યો દુઃખનું કારણ થાય છે તેથીજ શુભ અને અશુભ કર્મોના પરિણામ દેવોથી, અસુરોથી, રાજાઓથી કે બુદ્ધિશાળીઓથી પણ રોકી શકાતા નથી.

આ સાંભળી ગુસ્સે થએલો પ્રજાપાલ રાજા કહેવા લાગ્યો કે– અરે ! અરે ! આ બાલિકા સ્વલ્પ ઓછા–પુણ્યવાળી છે, કારણ કે તે ડહાપણવાળી થઈને, મારો કરેલો કાંઈ પણ ઉપકાર માનતી નથી.

તે વખતે સભાજનો બોલવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! આ મુગ્ધ બુદ્ધિવાળી બાલિકા શું સમજે ? ખરેખર ! તુષ્ટમાન થએલા તમે કલ્પવૃક્ષ સમાન છો, અને રોષાયમાન થએલા તમે યમ જેવા ભયંકર છો.

આ સાંભળીને મયણાસુંદરી બોલી કે: 'આ સર્વ લોકોને પણ ધિક્કાર છે કે જેઓ માત્ર પોતાના જ મનની ઇચ્છાથી આપ જૂઠું બોલો છો તે જાણવા છતાં પણ મીઠું મીઠું બોલે છે વળી હે પિતાજી! જો આપની જ મહેરબાનીથી આપના સઘળા સેવકો સુખી થાય છે તો આપની સરખી રીતે સેવા કરનારાઓમા કેટલાક દુઃખી કેમ દેખાય છે?

વળી હે પિતાજી! જેવી આપની ઇચ્છા હોય તેવો મારો પતિ આપ પસંદ કરો; જો મારા પુણ્ય જાગૃત હશે તો, આપે પસંદ કરેલો નિર્ગુણી પતિ પણ ગુણી થશે.

વળી, હે પિતાજી! જો હું પુણ્યરહિત હોઈશ તો આપે પસંદ કરેલો સુંદર અને ગુણવાન પતિ પણ મારા કર્મના દોષોને લીધે નિર્ગુણી થશે.

મયણાસુંદરીના આ પ્રમાણેના અગ્નિમાં ઘી હોમવા જેવા શબ્દો સાંભળીને, પ્રજાપાલ રાજા ક્રોધથી રાતો પીળો થઈ કહેવા લાગ્યો કે: હે પુત્રી! તું મને વહાલી હતી પરન્તુ તે તારા દુર્વિનીત પણાથી સભાજનોમાં મારી લઘુતા કરી માટે તું ખરેખર! મારી વૈરિણી છે

આવી રીતે ક્રોધથી અપાર ભ્રકુટીવાળા તથા ભયાનક મુખવાળા એવા પ્રજાપાલ રાજાને જોઈને, ડાહ્યો એવો મંત્રિ બોલ્યો કે: હે સ્વામી! રયવાડીએ જવાનો સમય થયો છે

[રયવાડીનું વર્ણન

જે વખતે પ્રજાપાલ રાજા રયવાડી જવાને તૈયાર થયો ત વખતે તેની સાથે મોટો મત્ત એવા હાથીઓની-

મેધિ-સમૂહ, હાથીઓની સભામાં ઘોડેસ્વારો અને પ્રધાન -સિંહ જેવા સુભટો-સિપાઈઓ-હતા. વળી શસ્ત્રોના ઘા સહિત, કોઈપણ પ્રાણે પાછી પાની ન કરે તેવા, કોઈનાથી પણ ભાગી ન જાય તેવા, કોઈના દબાવ્યા ન દબી જાય તેવા, હઠીલા રજપૂતો કે જેઓ ધીરી મૂછોવાળા અને લડાઈમાં મજબૂત જેવા યુદ્ધમાં શત્રુપક્ષના સૈન્યનો કચ્ચરઘાણ કરી નાખે તેવા હતા.

વળી તે હથિયારબંધ-સુંદર રજપૂતોએ કેસરીયા વાઘા પહેરેલા હતા. વળી, સાજ સજેલા-પાખરેલા-ઘોડાઓ, જ્યારે છલંગો મારીને અદ્ધર ઉછળતા હતા ત્યારે તેઓના ઉપર સ્વાર થયેલા યોદ્ધાઓ હાથમાં લઈ બેઠેલા ભાલાઓ સહિત એવા જણાતા હતા કે જાણે આકાશથી પૃથ્વીમાં ઉતર્યા હોય નહિ ! તેવો ભાસ થતો હતો. વળી સ્વારીના મોખરે સુંદર શરણાઈઓ વાગી રહી હતી અને ઘોર-ગંભીર અવાજ સાથે નગારાં વાગીને આકાશને શબ્દમય કરી રહ્યાં હતાં. આ પ્રમાણે આડંબર પૂર્વક ઠાઠમાઠ સહિત જ્યારે રાજા ગામ બહાર નીકળ્યા, ત્યારે સ્વારીના હાથમાંની બરછીઓના ચળકતા ભાલાઓ ઉપર પડતાં સૂર્યનાં કિરણો જાણે બીજા સૂર્ય જ ન હોય ! તેવો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરતા હતા].

ભગવતિ પ્રશ્નપત ગણધરદેવ શ્રીગૌતમસ્વામી
(ચિત્ર ૮ પૃષ્ઠ ૮)

૨ મયણાસુંદરીની કસોટી

૧૩૬

ક્રોધથી ધમધમેલો પ્રજાપાલ રાજા અશ્વરત્ન ઉપર ચઢીને સામંત તથા મંત્રિઓથી પરવરેલો રવવાડી—રાજવાડી—જવા નીકળ્યો. રાજા જેવો નગરની બહાર નીકળે છે, તેવો જ સામેના રસ્તેથી પુષ્કળ ધૂળ ઉડતી જોઈ પ્રધાનને પૂછવા લાગ્યો કે: હે મંત્રિ! સામી બાજુથી આટલી બધી જે ધૂળ ઉડતી દેખાય છે તેથી કોઈ ઘણા માણસોનો સમૂહ આડંબર સહિત આવતો દેખાય છે

રાજાએ મંત્રિને પૂછવાથી તે બાબતની બધી બાતમી મેળવીને મંત્રિ કહેવા લાગ્યો કે: હે સ્વામી આ જનસમૂહનું વૃત્તાંત મેં સાંભળ્યું છે તે હું કહું છું તે આપ સાંભળો. હે સ્વામી! નવયુવાન અને સુંદર તથા પરાક્રમી જેવા આ સર્વ મળીને સાતસો પુરુષો, કુષ્ટ જેવા કોઢ રોગથી પીડા પામતા એકઠા થએલા છે વળી, કોઢ રોગ વાળો એક બાળક તેઓની સાથે છે, જેનું નામ તેઓએ ઉંબરરાણો પાડ્યું છે

તે ઉંબરરાણો એક ખચ્ચર પર બેઠેલો છે સફેદી ચામડી વાળો એક પુરુષ તેના મસ્તક ઉપર છત્રી ધરી રહેલો છે સડીને ખવાઈ ગએલી નાસિકાવાળા પુરુષો તેને ચામર વીંઝે છે તથા ગુણગુણ થઇ બોલતા—ગુંગણા—તેના છડીદારો છે વળી ગએલા કાનવાળા પુરુષો તેની આગળ ઘંટ વગાડે છે મસ્તકરોગવાળા પલીયા–પુરુષો તેના અંગરક્ષકો છે દાદરના રોગવાળો તેનો સ્થવિર (ખાનગી સેક્રેટરી) છે મતિવાંગુલિ–સડી ગએલી આંગળીવાળો–તેનો મંત્રિ છે તેઓમાંના કેટલાક વાતરોગથી પીડાએલા છે કેટલાક દાદરના રોગથી કુચ્છિત થએલા હોવાથી, વિકરાલ દેખાય છે વળી કેટલાક વિચર્ચિકા અથવા પામા નામના રોગવાળા તેના સેવકો છે આવી રીતે કોઢિયાઓના ટોળાથી વીંટાએલો એવો તે ઉંબરરાણો પૃથ્વીપીઠ પર રાજકુળોમાં ફરીફરીને મોં માગ્યું દાન પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી હે રાજન્! આવો આ ઉંબરરાણો રાજા જેવા આડંબર–ઠાઠ–સહિત આવે છે તેથી આટલી બધી ધૂળ ઉડતી દેખાય છે માટે આપ આ રસ્તો છોડીને બીજી દિશાએ ચાલો.

આ વૃત્તાંત સાંભળીને પ્રજાપાલ રાજા જેવો બીજા રસ્તા તરફ વળ્યો કે તરત જ કોઢિયાઓનું ટોળું પણ તે જ દિશા તરફ જલદી જલદી આવવા લાગ્યું તે જોઈ રાજાએ મંત્રિને કહ્યું કે તમે આગળ જઈ તેઓને સમજાવીને, તેઓ માગે તેટલું ધન આપીને તેમને આગળ વધતા અટકાવો, કારણ કે તેમને નજરે જોવા તે પણ સારું નથી.

મંત્રિ જેવો રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમ કરવાની તૈયારી

કરે છે તેવામા જ તે કોઢિયાઓનો ગલિતાંગુલિ નામનો દૂત રાજા પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે: હે સ્વામી! આ ઉંબરરાણા નામનો અમારો રાજા છે અને તેનો બધી જગ્યાએ મોટા દાન, માનપૂર્વક સત્કાર થાય છે તેથી અમારે ધન, સોનું તથા વસ્ત્ર વગેરેની ખાસ જરૂર નથી કારણ કે અમારા ઉંબરરાણાની મહેરબાનીથી અમે બધા સુખી છીએ. પરંતુ હે સ્વામી! અમારા મનમા એક જ વસ્તુની ઇચ્છા બાકી રહી છે તે એ કે જો અમારા રાજાને એક રાણી મળે તો અમને આનંદ થાય. તેથી હે નરેંદ્ર! અમારા પર મહેરબાની કરીને એક કન્યા આપો. તમારા બીજા સુવર્ણ વસ્ત્ર વગેરેના દાનની અમને જરૂર નથી!

આ પ્રમાણે સાંભળીને મંત્રિએ કહ્યું કે: અરે! તમે લોકોએ બહુ અયુક્ત માગણી કરી છે. કારણ કે જાણી જોઇને કોઢિયાને પોતાની પુત્રી કોણ પરણાવે?

પછી તે ગલિતાંગુલિ બોલ્યો કે: અમોએ તો આ રાજાની કીર્ત્તિ એવી સાંભળી છે કે માળવાનો પ્રજાપાલ રાજા કોઇની પણ પ્રાર્થનાનો ભંગ કરતો નથી. તેમની આવી નિર્મલ કીર્ત્તિ ભલે તમે હારી જાઓ. અથવા તો હલકા કુલમાં પણ ઉત્પન્ન થએલી એવી કોઇક કન્યા પણ અમારા રાજાને આપો.

આ સાંભળીને રાજાએ કહ્યું કે હે દૂત! હું તમને એક કન્યા આપીશ. કારણ કે આટલા જ કારણ માટે પોતાની કીર્ત્તિ કોણ ગુમાવે? પછી ક્રોધરૂપી દાવાનલથી બળી ગએલ છે નિર્મલ વિવેક જેનો એવો તે રાજા મનમાં વિચારે છે

તે ઉંબરરાણો એક ખચ્ચર પર બેઠેલો છે સફેદી
આમલી પામેલો એક પુરુષ તેના મસ્તક ઉપર છત્રી ધરી રહેલો
છે સડીને ખવાઈ ગએલી નાસિકાવાળા પુરુષો તેને ચામર
વીંઝે છે તથા ગુણગુણ શબ્દ બોલતા-સુઝેલા-તેના છડી
ધરે છે વળી ગએલા કાનવાળા પુરુષો તેની આગળ પડ
વગાડે છે મંડલરોગવાળા પલીયા-પુરુષો તેના અંગરક્ષકો
છે દાદરના રોગવાળો તેનો સ્થવિર (ખાનગી સેક્રેટરી)
છે. ગલિતાંગુલિ-સડી ગએલી આંગળીવાળો-તેનો મંત્રિ છે
તેઓમાંના કેટલાક વાતરોગથી પીડાએલા છે કેટલાક દાદ
રના રોગથી કુત્સિત બનેલા હોવાથી, વિકરાળ દેખાય છે
વળી કેટલાક વિચર્ચિકા જાતિના ખસ નામના રોગવાળા
તેના સેવકો છે આવી રીતે કોઢિયાઓના ટોળાથી વીંટાએલો
એવો તે ઉંબરરાણો પૃથ્વીપીઠ પર રાજકુલોમાં ફરીફરીને
મોં માગ્યું દાન પ્રાપ્ત કરે છે તેથી હે રાજન્! આવો આ
ઉંબરરાણો રાજા જેવા આડંબર-ઠાઠ-સહિત આવે છે તેથી
આટલી બધી ધૂળ ઊડતી દેખાય છે માટે આપ આ રસ્તો
મૂકીને બીજી દિશાએ ચાલો

આ વૃત્તાંત સાંભળીને પ્રજાપાલ રાજા જેવો બીજા
રસ્તા તરફ વળ્યો કે તરત જ કોઢિયાઓનું ટોળું પણ તે
જ દિશા તરફ જલદી જલદી આવવા લાગ્યું તે જોઈ રાજાએ
મંત્રિને કહ્યું કે તમે આગળ જઈ તેઓને સમજાવીને,
તેઓ માગે તેટલું ધન આપીને તેમને આગળ વધતા અટ
કાવો, કારણ કે તેમને નજરે જોવા તે પણ ઠીક નથી.

મંત્રિ જેવો રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમ કરવાની તૈયારી

આ પ્રમાણે મયણાસુંદરીનો ઉત્તર સાંભળીને ક્રોધથી ધમધમતા પ્રજાપાલ રાજાએ ઉંબરરાણાને બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું કે આ પુત્રીના કર્મો તને અહીં લાવ્યા છે માટે તું તેણીની સાથે લગ્ન કર.

શહેરમાં દાખલ થએલી ઉંબરરાણાની સવારી પૈકી ઘણાનું શરીર ઉંબરરાણાના જેવું [illegible] છોડીઓ જેવું રોગથી ગળેલું હતું. તેના ઉપર છત્ર ધરનાર માણસના કાન ગળીને સપાટ થઈ ગયા હતા. તેને ચામર વીંઝનારની આંગળીઓ કોઢથી ખાઈ ગએલી હતી. ખવાઈ ગએલા નાકને લીધે પોપટ સ્વરના તેના છડીદાર હતા. ખાસ ઠાઠ સાથે ઉંબરરાણો એક ખચ્ચર પર બેઠેલો હતો. વળી તે સાતસો કોઢિયાઓના પરિવારમાં જેમ ભૂતના ટોળા અને વળી દાઝી ગએલા આકૃતિઓના ગણમાં ઠાઠી ગધેડો આવો દેખાય, તેવો તે દેખાતો હતો. વળી તે ગણના પ્રમાણે પણ કેટલાક [illegible] છોગ [illegible] ગાલવાળા અને [illegible] હતા. કેટલાકના પગ ઉપર માખીઓ બણબણતી હતી, તો કેટલાકના નાકમાંથી લાળ ટપકી રહી હતી. કેટલાકના શરીર ઉપર ચાંદાં પડી ગયાં હતાં તો કેટલાકના માથાના વાળ પણ જ નાશ પામી ગયા હતા.

પોતાના [illegible]

કે દુર્વિનીત અને મારા શત્રુ સમાન એવી મારી પુત્રી મયણાસુંદરીને હું આ ઉંબરરાણા સાથે પરણાવીશ.'

પછી તરત જ રવાડીથી પાછા વળીને રાજા પ્રજાપાલ પોતાના મહેલમાં પાછો આવ્યો. પાછા આવતાંની સાથે જ પોતાની મયણાસુંદરી નામની પુત્રીને બોલાવીને રાજાએ કહ્યું કે: હે પુત્રી! હજુ પણ તું મારી મહેરબાનીથી સુખી થાય છે એવું જો માનવા તૈયાર હો તો હું તને ઉત્તમ પતિ સાથે પરણાવીને ઘણું ધન આપીશ. પરંતુ જો તું તારા કર્મને જ માનતી હોય તો તારાં કર્મોએ લાવેલા—આણેલા—આ ઉંબર રાણા સાથે જ પરણાવીશ, તે બાબતમાં કોઈ પણ વિકલ્પને સ્થાન જ નથી.

આ સાંભળીને મયણાસુંદરી હસીને કહેવા લાગી કે: હે પિતાજી! મારા કર્મે જે પતિ આણેલો છે તે જ મારે સ્વીકાર્ય-પ્રમાણ—છે ભલે પછી તે રાજા હોય કે રંકનો પુત્ર હોય.

આવો મામલો જોઈ સભાજનો પૈકી કેટલાએક કહેવા લાગ્યા કે: બાળકને વારંવાર છંછેડવાથી હઠે ચડે છે તેમ જ બાળકની સાથે વાદવિવાદ કરવાથી ન્યાય પણ હલકાઈ પામે છે માટે રાજાની પણ ભારે હલકાઈ છે.

વળી, કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે: 'બિચારો રાજા પણ શું કરે! જેમ જેમ તે સમજતી આવે છે તેમ તેમ તે હઠીલી બાળા રાજાને વધારે ગુસ્સો થાય એવું જવાબ બોલાવ્યા વગર બોલે છે

કેઃ અરે! આ તે શો ઉત્પાત છે! તે લોકોને જોઈ ઢોરો ભડકીને નાસવા લાગ્યા, અને કૂતરાઓ ભસવા લાગ્યાં (જુઓ ચિત્ર ૫) તે લોકો ઉપર ધિક્કાર-ધિક્કાર-વરસાવતા લોકો તેમને પૂછવા લાગ્યાં કે- અરે! તમે કોણ છો? ભૂત છો પ્રેત છો કે પિશાચ છો?

ઉત્તરમાં પેલાઓ-કોઢિયાઓ-કહેવા લાગ્યા કે અમે ભૂત પ્રેત કે પિશાચ નથી, પરંતુ તમારા રાજાની જે સ્વરૂપવાન રાજકુંવરી છે તેણીનું લગ્ન અમારા રાણાની સાથે થવાનું હોવાથી, અમે તમની જાનમાં જઈએ છીએ. આવું કૌતુક જોવા માટે શહેરના લોકો પણ તેઓની સાથે ચાલ્યા અને જ્યાં પ્રજાપાલ રાજા રાજસભા ભરી બેઠા છે ત્યાં ઉંબરરાણાની સાથે સાથે આવી પહોંચ્યા.]

પ્રજાપાલ રાજાએ જ્યારે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે, ઉંબરરાણાએ કહ્યું કે હે રાજા! તમારે આવું અજુગતુ વચન ના બોલવું જોઈએ, કારણ કે કાગડાની ડોકમાં રત્ન જડિત સોનાની માળા કેમ શોભે? જો કે તો, હું પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા દુષ્કર્મ ભોગવી રહ્યો છું અને વળી પાછો જાણી જોઈને આ રાજકુંવરીનો ભવ કેમ બગાડું તેથી હે રાજા! તમારે મને જો કન્યા આપવી જ હોય તો મારા લાયક કોઈક દાસીની અથવા નાયિકાની પુત્રી આપો. નહિ તો, તમારૂ કલ્યાણ થાઓ.

રાજાએ કહ્યું કે તમે કહો છો તે હું સમજું છું પરંતુ આ કન્યા માત્ર પોતાના કર્મને જ માને છે માટે તેણીના કર્મે તમારી જ પતિ તરીકે હું પસંદગી કરૂ છું

આવી રીતે તે પોતાના કર્મોનું ફળ ભોગવશે, તેમાં અમારો
શો દોષ ?'

તે સાંભળીને તે મયણાસુંદરી એકદમ ઉભી થઈ અને
જાણે તે પોતાના હાથથી જ વિવાહકર્મને સાધતી હોય નહિ
તેમ તેણીએ ઉંબરરાણાનો હાથ પકડ્યો—ઉંબરરાણાની સાથે
પિતાનો હસ્તમેળાપ પોતાના હાથે જ કર્યો અને ઉંબર
રાણાની ડાબી બાજુએ આવી ઉભી રહી. આ પ્રમાણે કરતી
વખત સામંતો મંત્રિઓ તથા અંતઃપુરની સ્ત્રીઓએ તેણીને
ઘણું સમજાવવા માંડ્યું, તો પણ શરદપૂર્ણિમાના ચંદ્રસરખા
મુખવાળી તે મયણાસુંદરી બોલી કે 'મારો આ જ પતિ હો.'

હવે તે વખત અરે! આ કેવું અઘટિત થયું! એમ
વિચારી એક બાજુ તેણીનો મામો, બીજી બાજુ રાણી રૂપ
સુંદરી તથા એક બાજુ તેણીનો પરિવાર રડવા લાગ્યો પરંતુ
ક્રૂર હૃદયવાળો અને ક્રોધથી અંધ થએલો પ્રજાપાલ રાજા
પોતાના નિશ્ચયથી પાછો હઠ્યો નહિ; અને તત્ત્વને જાણનારી
મયણાસુંદરી પણ પોતાના સત્ત્વથી જરાએ ચલિત થઈ નહિ.

પછી મયણાસુંદરીને ખચ્ચર ઉપર બેસાડી ઉંબરરાણો
પોતાના ઉતારે આવ્યો. તે વખત નગરજનો બોલવા લાગ્યા
કે 'આ અત્યંત અયુક્ત થયું છે.' વળી, કોઈક કહેવા
લાગ્યા કેઃ 'આ રાજાને ધિક્કાર છે કે જેણે આવું અયુક્ત
કાર્ય કર્યું છે.' બીજાઓ વળી કહેવા લાગ્યા કે 'આ
પુત્રી જ અત્યંત દુર્વિનીત થઈ માટે તેણીને ધિક્કાર છે.'
કેટલાક તેણીની માતાને નિંદવા લાગ્યા. કેટલાક તેણીના
અધ્યાપક-પંડિતને નિંદવા લાગ્યા. કેટલાક આમ્નની નિંદા
કરવા લાગ્યા. વળી, કેટલાક જૈનધર્મની પણ નિંદા કરવા લાગ્યા.

કે: અરે! આ તે શો ઉત્પાત છે! તે લોકોને જોઈ લોક ભડકીને નાસવા લાગ્યાં, અને કુતરાઓ ભસવા લાગ્યાં (જુઓ ચિત્ર ૫) તે લોકો ઉપર ફિટકાર-ધિક્કાર-વરસાવતાં લોકો તેમને પૂછવા લાગ્યા કે- અરે! તમે કોણ છો! ભૂત છો, પ્રેત છો કે પિશાચ છો!

ઉત્તરમાં રોગીઓ-કોઢિયાઓ-કહેવા લાગ્યા કે અમે ભૂત પ્રેત કે પિશાચ નથી, પરંતુ તમારા રાજાની જે સ્વરૂપવાન રાજકુમારી છે તેણીનું લગ્ન અમારા રાણાની સાથે થવાનું હોવાથી, અમે તેમની જાનમાં જઈએ છીએ. આવું કૌતુક જોવા માટે ઘણા લોકો પણ તેઓની સાથે ચાલ્યા, અને જ્યાં પ્રજાપાલ રાજા રાજસભા ભરી બેઠેલ છે ત્યાં ઉંબરરાણાની સાથે સાથે આવી પહોંચ્યા.]

પ્રજાપાલ રાજાએ જ્યારે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે, ઉંબરરાણાએ કહ્યું કે: હે રાજા! તમારે આવું અનુચિત વચન ના બોલવું જોઈએ; કારણ કે કાગડાની ડોકમાં રત્ન જડિત સોનાની માળા કોણ નાંખે! જુઓ તો, હું પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા દુષ્કર્મ ભોગવી રહ્યો છું અને વળી પાછી આવી જોઈને આ રાજકુમારીનો ભવ કેમ બગાડું તેથી હે રાજા! તમારે મને જો કન્યા આપવી જ હોય તો મારા લાયક કોઈક દાસીની અથવા નાયિકાની પુત્રી આપો. નહિ તર, તમારૂં કલ્યાણ થાઓ.

રાજાએ કહ્યું કે તમે કહો છો તે હું સમજું છું પરંતુ આ કન્યા માત્ર પોતાના કર્મને જ માને છે માટે તેણીના કર્મે તમારી જ પતિ તરીકે હું પસંદગી કરૂં છું

આવી રીતે તે પોતાના કર્મોનું ફલ ભોગવશે, તેમાં અમારો શો દોષ ?'

તે સાંભળીને તે મયણાસુંદરી એકદમ ઉભી થઈ, અને જાણે તે પોતાના હાથથી જ વિવાહલગ્નને સાધતી હોય નહિ; તેમ તેણીએ ઉંબરરાણાનો હાથ પકડ્યો–ઉંબરરાણાની સાથે પોતાનો હસ્તમેળાપ પોતાના હાથે જ કર્યો; અને ઉંબર રાણાની ડાબી બાજુએ આવી ઉભી રહી. આ પ્રમાણે કરતી વખતે સામંતો મંત્રિઓ તથા અંતઃપુરની સ્ત્રીઓએ તેણીને ઘણું સમજાવવા માંડ્યું, તો પણ શરદપૂર્ણિમાના ચંદ્રસરખા મુખવાળી તે મયણાસુંદરી બોલી કે મારો આ જ પતિ છે

હવે તે વખતે અરે ! આ કેવું અઘટિત થયું ! એમ વિચારી એક બાજુ તેણીનો મામો, બીજી બાજુ રાણી રૂપસુંદરી તથા એક બાજુ તેણીનો પરિવાર રડવા લાગ્યો પરંતુ પત્થર હૃદયવાળો અને ક્રોધથી અંધ થએલો પ્રજાપાલ રાજા પોતાના નિશ્ચયથી પાછો હઠ્યો નહિ; અને તત્ત્વને જાણનારી મયણાસુંદરી પણ પોતાના સત્ત્વથી જરાએ ચલિત થઈ નહિ.

પછી મયણાસુંદરીને ખચ્ચર ઉપર બેસાડી ઉંબરરાણો પોતાના ઉતારે આવ્યો. તે વખતે નગરજનો બોલવા લાગ્યા કે: આ અત્યંત અયુક્ત થયું છે વળી, કોઈક કહેવા લાગ્યો કે: આ રાજાને ધિક્કાર છે કે જેણે આવું અયુક્ત કામ કર્યું છે ' બીજાઓ વળી કહેવા લાગ્યા કે આ પુત્રી જ અત્યંત દુર્વિનીત થઈ માટે તેણીને ધિક્કાર છે કેટલાક તેણીની માતાને નિંદવા લાગ્યા. કેટલાક તેણીના અધ્યાપક-પંડિત-ને નિંદવા લાગ્યા. કેટલાક આગમની નિંદા કરવા લાગ્યા. વળી, કેટલાક જૈનધર્મની પણ નિંદા કરવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે બધી બધી રીતની નિંદા સાંભળવા છતાં, પણ ધર્મના મર્મને સારી રીતે જાણતી એવી તે મયણાસુંદરી; મનમાં જરાપણ ક્ષોભ લાવ્યા વગર, આનંદિત મુખકમલ વાળી થઈને ઉંબરરાણાની સાથે જવા તૈયાર થઈ ગઈ

આ પ્રમાણે બનાવ બનતાં ઉંબરરાણાએ વાસ્તવિક રીતે સહજ થવું જોઈએ, તેના બદલે તે ઉદાસ થયો. પરંતુ તેના પરિવારરૂપ સાતસો કોઢિયાઓ તો રાજકુમારીને, પોતાના રાણાની સાથે ઉભી રહેલી જોઈ ખૂબ આનંદિત થઈ ગયા. પછી અત્યંત આનંદિત બનેલા તથા ભક્તિવંત એવા તે કોઢિયાઓએ પોતાના રાણાના લગ્ન ધૂળથી કર્યો કર્યાં

હવે રાજાએ સુરસુંદરીના લગ્ન માટે ઉપાધ્યાય-જ્યોતિષીને બોલાવી ઉત્તમ લગ્ન પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'હે રાજન્! આજે પણ ઉત્તમ દિવસ અને શુભ લગ્ન છે પરંતુ ઉત્તમોત્તમ લગ્ન તો જ્યારે મયણાએ ઉંબરરાણાનો હસ્ત ગ્રહણ કર્યો ત્યારે ગયું

પછી રાજાએ કહ્યું કે: ઠીક ઠીક! તે લગ્નનો પ્રભાવ તો મેં જાણ્યો. હું તો મારી આ પુત્રીનું હમણાં જ લગ્ન કરીશ.

રાજા તરફથી હુકમ થતાં જ મંત્રિઓએ ક્ષણમાત્રમાં જ લગ્નની તૈયારીઓ કરવા માંડી. તે આ રીતે:

ઠેકાણે ઠેકાણે તોરણો સહિત ધ્વજા-પતાકાઓ ઉડી રહી હતી. વાજિંત્રોના ગંભીર અવાજ થઈ રહ્યા હતા. મનોહર નૃત્ય કરનારી નાયિકાઓનો સમૂહ નાચ કરી રહ્યો

હતો. મુખરો જય જય શબ્દો બોલી રહ્યા હતા. રેશમી
કપડાંથી માંડવો શણગારેલો હતો. લોકોને ધૂપ, કપૂર અને
તંબોલ છૂટથી વહેંચવા માંડ્યા હતા. સુવાસણ સ્ત્રીઓ ધવલ
મંગલ ગાવા લાગી. વડીલ સ્ત્રીઓ લગ્નવિધિ બતાવવા
લાગી હતી. યાચક લોકોને ઉત્તમ દાન આપવા માંડ્યું
હતું. સ્વજનોનું તથા સુવાસણોનું સન્માન કરવા માંડ્યું
હતું. નગારાંઓના અવાજથી ઘણા લોકો લગ્ન મહોત્સવ
જોવા ભેગા થયા હતા. નગરના તથા દેશના સર્વ લોકોના
હૈયાં આનંદમાં મગ્ન થઈ ગયા હતા. સુરસુંદરીને સુંદર
વસ્ત્રાભૂષણોથી શણગારવામાં આવી. તેમ જ અરિદમન કુમા
રને પણ શણગારવામાં આવ્યો. હસ્તમેળાપ માટે બાંધેલા
સુંદર મંડપમાં બંનેનો હસ્તમેળાપ કરવામાં આવ્યો.
પ્રજાપાલ રાજાએ કરમોચન વખતે પુષ્કળ દાન દીધું.

આ પ્રમાણે લગ્નવિધિ પતી ગયા પછી, પ્રજાપાલ
રાજાએ આપેલા હાથી, ઘોડા સહિત જ્યારે અરિદમન કુમાર
સુરસુંદરી સહિત ઉજ્જયિનીથી નીકળીને અહિછત્રા તરફ
જવાને રવાના થયો ત્યારે સર્વ લોકો બોલવા લાગ્યા કે
આ બંનેનો સરખેસરખો સંયોગ થયો છે. આ સુરસુંદરીને
પણ ધન્યવાદ ઘટે છે કે જેમને આવો સુંદર વર મળ્યો
છે. કેટલાક લોકો રાજાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કેટલાક
રાણીની, તો કેટલાક કન્યાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કેટલાક
તેમને ભણાવનાર ઉપાધ્યાયની તો કેટલાક શૈવધર્મની પ્રશંસા
કરવા લાગ્યા.

આવી રીતે સુરસુંદરીનું બહુમાન અને મયણાસુંદરીને
પહેલી વિડંબના જોઈને, લોકો શૈવધર્મની પ્રશંસા અને
જૈનધર્મ—શાસન—ની નિંદા કરવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે ખોટી બૂરી રીતની નિંદા સાંભળવા છતાં, પણ ધર્મના મર્મને સારી રીતે જાણવી એવી તે મયણા સુંદરી, મનમાં જરાપણ સંક્ષોભ લાવ્યા વગર, આનંદિત મુખકમલ વાળી થઈને, ઉંબરરાણાની સાથે જવા તૈયાર થઈ ગઈ

આ પ્રમાણે બનાવ બનતાં ઉંબરરાણાએ વાસ્તવિક રીતે રાજી થવું જોઈએ, તેના બદલે તે ઉદાસ થયો. પરંતુ તેના પરિવારરૂપ સાતસો કોઢિયાઓ તો રાજકુમારીને પોતાના રાણાની સાથે ઉભી રહેલી જોઈ ખૂબ આનંદિત થઈ ગયા. પછી અત્યંત આનંદિત થએલા તથા ઉલ્લસિત એવા તે કોઢિયાઓએ પોતાના રાણાના લગ્ન સંબંધી કાર્યો કર્યાં

હવે રાજાએ સુરસુંદરીના લગ્ન માટે ઉપાધ્યાય—જ્યોતિષીને મિતાની ઉત્તમ લગ્ન પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે હે રાજન્! આજે પણ ઉત્તમ દિવસ અને શુભ લગ્ન છે પરંતુ ઉત્તમોત્તમ લગ્ન તો જ્યારે મયણાએ ઉંબરરાણાનો હસ્ત ગ્રહણ કર્યો ત્યારે ગયું

પછી રાજાએ કહ્યું કે: ઠીક ઠીક! તે તમનો પ્રભાવ તો મેં જાણ્યો. હું તો મારી આ પુત્રીનું હમણાં જ લગ્ન કરીશ.

રાજા તરફથી હુકમ થતાં જ મંત્રિઓએ ક્ષણમાત્રમાં જ લગ્નની તૈયારીઓ કરવા માંડી તે આ રીતે.

ઠેકાણે ઠેકાણે તોરણો સહિત ધ્વજા-પતાકાઓ ઉંચી કરી હતી વાજિંત્રોના ગંભીર અવાજ થઈ રહ્યા હતા. મનોહર નૃત્ય કરનારી નર્તિકાઓનો સમૂહ નાચ કરી રહી

આવી રીતે અતિ નિર્મલ એવી મયણાના દૃઢ સત્ત્વની પરીક્ષા માટે સૂર્ય એકદમ ઉદયાચલના શિખર પર ચઢ્યો. અર્થાત્ સૂર્યોદય થયો તે વખતે મયણાના કહેવાથી સવારમાં, તે ઉંબરરાણો તેણીની સાથે તરત જ શ્રીઋષભદેવ પ્રભુના દેરાસરે પહોંચ્યો.

પ્રભુ દર્શનના આનંદથી પુલકિત–રોમાંચિત–થએલા બને જણાએ જિનેશ્વરદેવને નમસ્કાર કર્યો. પછી જિન ધર્મમાં નિપુણ–ચતુર–એવી મયણાસુંદરીએ આ પ્રમાણે પ્રભુની સ્તુતિ કરી :

"ભક્તિના સમૂહથી આનંદિત થએલા એવા ઈંદ્રોના સમૂહથી વંદન કરાએલા ચરણોવાળા એવા હે પ્રથમ જિનેશ્વર! ચંદ્ર સરખી ઉજ્જ્વલ એવી કીર્તિના સમૂહથી ભરેલા છે ત્રણે ભુવનો જેઓએ એવા કષાયોરૂપી દુશ્મનોને મારી હઠાવવામાં શૂરવીર સૂર્યની માફક અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનું હરણ કરનાર એવા હે દેવ! વળી દેવો અસુરો અને ખેચરોથી સેવાએલા છે જેઓ એવા વળી, સેવા માટે આવેલા અભિમાનરહિત એવા રાજાઓએ જેઓના ચરણ કમલોમાં કરી છે પ્રણામ એવા સમુદ્રની માફક સમતારૂપી અમૃતના સ્ત્રોત સમાન, દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિએ જ ગાયો છે ગુણોનો પ્રકાશ જેમનો એવા સંયમ અને શીલરૂપી ગુણોએ કરીને કંસાના જેવા ઉજ્જ્વલ એવા લીલામાત્રમાં જ હરેલી છે મોહની અવગણના જેમણે એવા, પોતાની અવગણના કરનાર પ્રાણીઓ પર પણ જેમણે જરાએ દ્વેષ નથી કર્યો એવા, આબાલવૃદ્ધોના હૃદયમાં ઉત્પન્ન કર્યો છે આન

પોતાના આવાસમાં રહેલા ઉંબરરાણાએ રાત્રિના તે મયણાસુંદરીને કહ્યું કે: હે ભદ્રે! તું સાંભળ: રાજાએ આ કાર્ય અયુક્ત કર્યું છે તો પણ હજુ કાંઈ બગડી ગયું નથી. માટે હજી વિચાર કરીને સુખનો રસ્તો શોધી લ્યો. મારા જેવા કોઢિયાની સોબતથી તારી કંચન જેવી કાયા પણ બગડી જશે. હું પોતે જ તારા ભલાની ખાતર કહું છું કે હજુ પણ તારા લાયક વર શોધી લ્યો, અને તેની સાથે લગ્ન કરીને તારો મનુષ્ય અવતાર સફલ કર. કારણ કે હું પણ આ કોઢિયાઓના સંબંધથી કંટાળો ગયો છું

ઉંબરરાણાના આવા શબ્દો સાંભળીને મયણાસુંદરીને હૃદયમાં ઘણો આઘાત થયો. તેણીની બન્ને આંખોમાં આંસુ ઉભરાઈ આવ્યાં. બન્ને આંખોમાંથી પડતાં આંસુઓથી સિંચિત મુખવાળી એવી તે મયણા એકદમ પોતાના પતિના ચરણમાં મસ્તક રાખી બોલી કે હે સ્વામી! આપે મને બીજી સર્વે આજ્ઞાઓ ફરમાવવી, પરંતુ મારા હૃદયને આઘાત લાગે તેવું આ વચન ફરીથી બોલવું નહિ

પહેલાં તો આ સ્ત્રી અવતાર જ કેવો અશુભ છે અને તે વળી જ્યારે શીલ રહિત થાય ત્યારે તો, તે સ્ત્રી એંઠી હાંડી સમાન ગણાય છે સ્ત્રીઓનું શીલ જ ઉત્તમ આભૂષણ છે સ્ત્રીઓનું સર્વસ્વ શીલ જ છે, સ્ત્રીઓને શીલ જીવિત સમાન છે શીલ જેવું ઉત્તમ બીજું કાંઈ જ નથી. તેથી હે સ્વામી! મારા મૃત્યુ પર્યંત આપ જ મને શરણ રૂપ છો, બીજો કોઈપણ નથી. બીજું ભલે તે થાઓ પરંતુ આ વાત તો આપે નિશ્ચયથી જાણવી.

નમી. તે વખતે જીવ માત્ર પર કરુણાવાળા એવા તે ગુરુ મહારાજ જલસહિત મેઘ જેવા ગંભીર અવાજથી શ્રોતાઓને આ પ્રમાણે ધર્મનાં ફલનો ઉપદેશ દેવા લાગ્યા.

"હે ભવિકજનો! ચોરાશી લાખ જીવાયોનિવાળા આ સંસારમાં મોટા પુણ્યના યોગે પ્રાણીઓ મનુષ્ય ભવ, ઉત્તમ એવા શ્રાવકકુલમાં જનમ, સુંદર રૂપ, સારૂં ભાગ્ય, આરોગ્યમય શરીર, લાંબુ આયુષ્ય લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ તથા મોટી કીર્તિ મેળવે છે"

આ પ્રમાણે ધર્મનો ઉપદેશ દીધા પછી, પ્રથમના પરિચયવાળી મયણાસુંદરીને ગુરુએ પૂછયું કે: હે વત્સ! આ ઉત્તમ લક્ષણોવાળો પુણ્યવાન પુરુષરત્ન કોણ છે?

મયણાસુંદરીએ આંખમાં આંસુ લાવીને પોતાનું સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું, અને વિનતી કરીને બોલી કે: હે ભગવન્! મને બીજું કાંઈ પણ દુઃખ નથી, પરંતુ મને એક જ દુઃખ છે કે આ તત્ત્વને નહિ સમજનારા અજ્ઞાની લોકો જૈન ધર્મની નિંદા કરે છે અને શૈવધર્મની પ્રશંસા કરે છે માટે હે પ્રભુ! મારા ઉપર કૃપા કરીને કોઈક ઉપાય બતાવો કે જેથી આ મારા પતિનો દુષ્ટ વ્યાધિ નાશ પામે; અને આપને સાથે લોકાપવાદ પણ દૂર થાય'

ગુરુએ કહ્યું કે: હે ભદ્રે! જૈનસાધુને સાવદ્ય-વ્યાપારી એવા વૈદક વિદ્યા મંત્ર અથવા તંત્ર કાંઈપણ કહેવું કલ્પે નહિ તો પણ શ્રીજિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા નવપદની આરાધના રૂપ એક પાપરહિત ઉપાય છે કે જે આ લોક અને પરલોકના સુખોના મૂલ રૂપ છે: ૧ અરિહંત

ઓનો સમૂહ જેમણે એવા ધામ લક્ષ્મી શોભી રહ્યા છે એવા હે શ્રીઋષભદેવ પ્રભુ! અમારા પર સ્વામીપણું ધારણ કરીને અમારા દુઃખરૂપી દાવાનલ દૂર કરો. (શ્રીપાલના અર્થમાં મારા પતિ-સ્વામીને ઉત્પન્ન થયેલ કોઢરૂપી અજ્ઞાતપણું દુઃખ દૂર કરો) મારા પુણ્યોવાળા ત્રણે ભુવનમાં સૂર્યસમાન વળી ત્રણે જગતના વિજયની લક્ષ્મીનું પાલન કરનાર, કામ રોગના શત્રુ સમાન અને મોક્ષ ગતિમાં ગયેલા એવા હે શ્રીઋષભદેવ પ્રભુ! મારા મનના મનોરથ પૂર્ણ કરો. (શ્લેષાર્થ- મયણાનું હિત કરનાર એવા હે પ્રભુ! મારા પતિ શ્રીપાલના મનોવાંછિત પૂર્ણ કરો.)

આ પ્રમાણે સમાધિમાં લીન થયેલી મયણાસુંદરી જેવી પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે તેવામાં પ્રભુના હાથમાં રહેલા બીજોરા સહિત પ્રભુના કંઠમાંની ઉત્તમ ફૂલોની માળા ઉછળી. તે વખતે મયણાસુંદરીના કહેવાથી ઉંબરરાણાએ તે બીજોરાનું ફળ લીધું, અને મયણાસુંદરીએ આનંદ યુક્ત હૃદયથી તે ફૂલોની માળા ગ્રહણ કરી. પછી તે બોલી કે હે સ્વામી! આપના શરીરનો રોગ હવે દૂર થશે, કારણ કે આ બનાવ શ્રીજિનેશ્વર પ્રભુ (ના અધિષ્ઠાયકો) એ કરેલી કૃપાને સૂચવનારો છે.

પછી તે મયણાસુંદરી પોતાના પતિ સહિત શ્રી મુનિચંદ્ર નામના ગુરુ મહારાજ પાસે પહોંચી. ત્યાં પહોંચીને પ્રમુદિત મનવાળી મયણાસુંદરી ભક્તિપૂર્વક ગુરુ મહારાજના ચરણમાં

શ્રીપાલ રાસ માં આ બને વસ્તુઓ ઉંબરરાણાએ લીધી એમ જણાવ્યું છે

૩ શ્રીસિદ્ધચક્ર યંત્રોદ્ધાર

૧૩૭

ગગન એટલે ' હ અક્ષરની મંત્રના મધ્યભાગમાં સ્થાપના કરવી. તેને અ અક્ષરની કલિકાયુક્ત કરવો પછી તે હ કારને ઉપર અને નીચે ર કાર યુક્ત કરવો. એટલે હ્ર થયો. તે હ્ર ને નાદ એટલે અર્ધચંદ્રાકાર અને બિન્દુકલા સહિત કરવો. એટલે અર્હં શબ્દ થયો. પછી તેને પ્રણવ એટલે ૐ કાર તથા બીજ એટલે હ્રીં કાર યુક્ત કરવું પછી તેને અંતમા સ્વરયુક્ત કરવું આવી રીતે પીઠ લખીને તેને ફરતું ગોળવલય કરવું તે વલયને ફરતી આઠ કમળની પાંખડીઓ કરવી. હવે તે આઠ પાંખડીઓ પૈકી ચાર દિશાઓ તરફની ચાર પાંખડીઓમાં પ્રણવ એટલે ૐ કાર તથા માયા એટલે હ્રીં કારથી માંડીને સ્વાહા સુધીના બહુવચનાન્ત એવા સિદ્ધાદિકનુ ધ્યાન ધરવું જેમકે ૐ હ્રીં સિદ્ધેભ્ય. સ્વાહા' આ વાક્ય પૂર્વ દિશા તરફની પાંખડીમા લખવું એમ અનુક્રમે બાકીના વાક્યો (ૐ હ્રીં આચાર્યેભ્ય. સ્વાહા, ૐ હ્રીં ઉપાધ્યાયેભ્ય સ્વાહા, ૐ હ્રીં સર્વસાધુભ્યઃ સ્વાહા) બાકીની ત્રણ દિશામા લખવા. તેવી જ રીતે દર્શન વગેરે ચાર પદો ચાર વિદિશાઓમા લખવા (પહેલુ વલય).

૨ સિદ્ધ ૩ આચાર્ય ૪ ઉપાધ્યાય ૫ સાધુ ૬ દર્શન, ૭ જ્ઞાન, ૮ ચારિત્ર અને ૯ તપ. આ નવે પદો પરમ તત્ત્વરૂપ છે. આ નવપદ વગરનો બીજો કોઇ પણ પરમાર્થ નથી. કારણ કે આ નવપદોમાં સઘળા જિનશાસનનો સાર છે. જેઓ સિદ્ધ થયા છે, સિદ્ધ થાય છે અને હવે પછી સિદ્ધ થશે, તે બધા નવપદના ધ્યાનથી જ જાણવા. આ નવપદમાંથી એકેક પદની પરમભક્તિથી આરાધના કરીને, અનેક જીવો ત્રણે જગતના સ્વામીપણાને પામ્યા છે. આ નવપદોથી સિદ્ધ થએલું આ જે સિદ્ધચક્ર છે, તેનો ઉદ્ધાર પૂર્વાચાર્યોએ આ પ્રમાણે બતાવેલો છે.

આ પહેલા વલયને સ્પર્શું સોળ પાંખડીઓવાળું બીજું વલય મકરાકારે આલેખવું તે સોળ પાંખડીઓ પૈકીની એકાંતરિત પાંખડીઓમાં—આઠ વિદ્યાઓ તથા બીજી આઠ પાંખડીઓમાં—અનાહત બીજ સહિત અનુક્રમે અ, ક ચ, ટ, ત પ, ય અને શ એ આઠ વર્ગોના અક્ષરો લખવા એટલે તેમાં પહેલા વર્ગના સોળ અક્ષરો—સ્વરો ક આદિ પાંચ વર્ગોના દરેકના પાંચ પાંચ અક્ષરો—વ્યંજનો તથા છેલ્લા બે વર્ગના—ય અને શ વર્ગના ચાર ચાર અક્ષરો લખવા બાકી રહેલી આઠ પાંખડીઓમાં ૐ નમો અરિહંતાણં રૂપ આઠ પરમેષ્ઠિપદો આલેખવાં (બીજું વલય)

ત્રીજા વલયમાં પણ આઠ અનાહતો ૐ કાર આલેખવા—બાકી તે સર્વની વચ્ચે બે બે લબ્ધિપદો આલેખવાં. એવી રીતે પહેલી પંક્તિની આઠ પાંખડીઓમાં સોળ લબ્ધિ પદો, બીજી પંક્તિની આઠ પાંખડીઓમાં સોળ લબ્ધિ પદો, અને ત્રીજી પંક્તિની આઠ પાંખડીઓમાં પણ સોળ લબ્ધિ પદો આલેખવાં આવી રીતે તેજસ્વી એવાં અડતાલીસ લબ્ધિપદોનું ધ્યાન કરવું. હવે તે અડતાલીસે લબ્ધિપદોને સ્વરૂપ એટલે ૐ કાર તથા બીજ એટલે હ્રીં કાર તથા અર્હં એ ત્રણે પદો સહિત. નમો જિણાણં એટલે ૐ હ્રીં અર્હં નમો જિણાણં ઈત્યાદિરૂપ અડતાલીસ લબ્ધિ પદોની સંખ્યા બરાબર તેના આકાર મુદ્રાઓ પાસેથી લખવી.x (ત્રીજું વલય)

---

x આ લબ્ધિપદોનું વિસ્તૃત વર્ણન શ્રીસૂરિમંત્રકલ્પસંદોહ માં આપેલું છે. ખાસ જોઈ લેવું. —સારાભાઈ નવાબ

૧૭ અચ્યુતા, ૧૮ ધારિણી, ૧૯ વૈરોટ્યા, ૨૦ (નરદત્તા) અચ્છુપ્તા, ૨૧ ગાંધારી, ૨૨ અંબિકા, ૨૩ પદ્માવતી અને ૨૪ સિદ્ધાયિકા (જૂઓ ચિત્ર ૩૨ થી ૫૫).

ઉપર જણાવેલી વિદ્યાદેવીઓ, શાસનદેવો તથા શાસન દેવીઓ વડે સેવાએલ છે ડાબુ અને જમણુ પડખુ જેવા તે યંત્ર આલેખવો એટલે કે કલશાકારની જમણી તથા ડાબી બાજુએ સોળ વિદ્યાદેવીઓ ચોવીશ શાસનદેવો અને ચોવીશ શાસનદેવીઓના નામો ક્રમવાર લખવાં.

વળી, તે યંત્ર કેવો કરવો? તે કલશના મૂલમાં ૐ આદિત્યાય નમ ' વગેરે નવગ્રહોના નામો લખવા (નવ ગ્રહના ચિત્રો માટે જૂઓ ચિત્ર ૫૬ થી ૬૪) વળી, તે કલશના કંઠ પ્રદેશમાં ૐ નૈસર્પાય નમઃ આ પ્રમાણે નવે નિધાનના નામો લખવાં. આ નવે નિધાનના નામો આ પ્રમાણે છે ૧ નૈસર્પ ૨ પાંડુક ૩ પિંગલ, ૪ સર્વરત્ન, ૫ મહાપદ્મ, ૬ કાલ ૭ મહાકાલ, ૮ માણવક અને ૯ સરવાવ. વળી, તેની ચાર દિશાઓમાં ૧ કુમુદ ૨ અંજન, ૩ વામન, અને ૪ પુષ્પદંત વગેરે ચાર પ્રતિહારો આલે ખવા. ચાર વિદિશાઓમાં ૧ માનભદ્ર, ૨ કપિલ, ૨ પિંગલ અને ૪ પૂર્ણભદ્ર વગેરે વીરોની સ્થાપના કરવી.

વળી આ યંત્રમંડલને દશ દિક્પાલોથી તથા ક્ષેત્ર પાલથી સેવાએલું આલેખવું દશ દિક્પાલો આ પ્રમાણે જાણવા ૧ ઇંદ્ર, ૨ અગ્નિ, ૩ યમ, ૪ નૈઋત, ૫ વરુણ, ૬ વાયુ ૭ કુબેર, ૮ ઇશાન ૯ નાગ, ૧૦ બ્રહ્મા. એટલે કે ' ૐ ઇંદ્રાય નમઃ ' એ પ્રમાણે અનુક્રમે આઠ દિશા-

શ્રીચક્રેશ્વરીપ્ર આદિ દેવીઓના મંત્રપદોનું ધ્યાન ગુરુ મુખથી જાણીને કરવું અર્થાત્ ૐ હ્રીં શ્રીવિમલસ્વામિનેનમઃ' વગેરે અધિષ્ઠાયક દેવો તથા દેવીઓનાં નામો કલ્પાકારની રચના આગમમાં આદેશનાં.

વળી, રોહિણી વગેરે સોળ વિદ્યાદેવીઓઃ ૧ રોહિણી, ૨ પ્રજ્ઞપ્તિ ૩ વજ્રશૃંખલા, ૪ વજ્રાંકુશી, ૫ અપ્રતિચક્રા, ૬ પુરુષદત્તા, ૭ કાલી, ૮ મહાકાલી ૯ ગૌરી, ૧૦ ગાંધારી, ૧૧ સર્વાસ્ત્ર-મહાજ્વાલા, ૧૨ માનવી ૧૩ વૈરોટ્યા, ૧૪ અચ્છુપ્તા, ૧૫ માનસી અને ૧૬ મહામાનસી.

વળી, ગોમુખ વગેરે ચોવીશ શાસનદેવો ૧ ગોમુખ, ૨ મહાયક્ષ, ૩ ત્રિમુખ, ૪ યક્ષેશ, ૫ તુંબરુ, ૬ કુસુમ, ૭ માતંગ, ૮ વિજય, ૯ અજિત, ૧૦ બ્રહ્મા, ૧૧ મનુજ ૧૨ સુરકુમાર, ૧૩ ષણ્મુખ ૧૪ પાતાલ ૧૫ કિન્નર, ૧૬ ગરુડ, ૧૭ ગંધર્વ, ૧૮ યક્ષેન્દ્ર, ૧૯ કુબેર, ૨ વરુણ, ૨૧ ભૃકુટી, ૨૨ ગોમેધ, ૨૩ પાર્શ્વ અને ૨૪ માતંગ યક્ષ. (જુઓ ચિત્ર ૮ થી ૩૧)

વળી, ચક્રેશ્વરી વગેરે ચોવીશ શાસનદેવીઓઃ ૧ ચક્રેશ્વરી, ૨ અજિતા ૩ દુરિતારી, ૪ કાલી, ૫ મહાકાલી, ૬ (શ્યામા) અચ્યુતા, ૭ શાંતા, ૮ જ્વાલા ૯ સુતારકા, ૧ અશોકા ૧૧ શ્રીવત્સા, ૧૨ ચંડા, ૧૩ (વિદિતા) વિજયા, ૧૪ અંકુશા, ૧૫ (કંદર્પા) પન્નગા, ૧૬ નિર્વાણી,

---

૧ શ્રી ચક્રેશ્વરીજીના સ્તોત્રો તથા મંત્રો માટે જુઓ શ્રીસિદ્ધ ચક્રવર્તી કલ્પ નામનો ગ્રંથ. સૂર શીલ રચિત.

૧૭ અચ્યુતા, ૧૮ માસિકી, ૧૯ વૈરોટ્યા, ૨૦ (નરદત્તા) અચ્છુપ્તા, ૨૧ ગાંધારી, ૨૨ અંબિકા, ૨૩ પદ્માવતી અને ૨૪ સિદ્ધાયિકા (જૂઓ ચિત્ર ૩૨ થી ૫૫)

ઉપર જણાવેલી વિદ્યાદેવીઓ, શાસનદેવો તથા શાસન દેવીઓ વડે સેવાએલ છે ચરણ અને જેમનું પડખું એવો તે યંત્ર આલેખવો. એટલે કે કલશાકારની જમણી તથા ડાબી બાજુએ સોળ વિદ્યાદેવીઓ, ચોવીશ શાસનદેવો અને ચોવીશ શાસનદેવીઓના નામો કરીને લખવાં.

વળી, તે યંત્ર કેવો કરવો? તે કલશના મૂળમાં 'ૐ આદિત્યાય નમઃ' વગેરે નવગ્રહોના નામો લખવાં (નવ ગ્રહના ચિત્રો માટે જૂઓ ચિત્ર ૫૬ થી ૬૪) વળી, તે કલશના કંઠ પ્રદેશમાં ૐ નૈસર્પાય નમઃ આ પ્રમાણે નવે નિધાનના નામો લખવાં. આ નવે નિધાનના નામો આ પ્રમાણે છે. ૧ નસર્પ ૨ પાંડુક ૩ પિંગલ, ૪ સર્વરત્ન, ૫ મહાપદ્મ, ૬ કાલ ૭ મહાકાલ ૮ માણવક અને ૯ સંખક. વળી તેની ચાર દિશાઓમાં ૧ કુમુદ, ૨ અંજન, ૩ વામન, અને ૪ પુષ્પદંત વગેરે ચાર પ્રતિહારો આલેખવા. ચાર વિદિશાઓમાં ૧ માનભદ્ર, ૨ કપિલ, ૩ પિંગલ અને ૪ પૂર્ણભદ્ર વગેરે વીરોની સ્થાપના કરવી.

વળી, આ યંત્રમંડલને દશ દિક્પાલોથી તથા મિત્ર પાલથી સેવાએલું આલેખવું. દશ દિક્પાલો આ પ્રમાણે જાણવા ૧ ઇંદ્ર, ૨ અગ્નિ, ૩ યમ, ૪ નૈઋત, ૫ વરુણ, ૬ વાયુ ૭ કુબેર, ૮ ઈશાન ૯ નાગ, ૧૦ બ્રહ્મા. એટલે કે 'ૐ ઇંદ્રાય નમઃ' એ પ્રમાણે અનુક્રમે આ દિશા-

એોમાં આઠ દિક્પાલોને આલેખવા (દશે દિક્પાલના ચિત્રો માટે જુઓ ચિત્ર ૬૫ થી ૭૪)

ઉપરના ભાગમાં ૐ બ્રહ્મણે નમઃ લખવું, અને નીચેના ભાગમાં ૐ નાગાય નમઃ લખવું દક્ષિણ તરફના ખૂણામાં ૐ ક્ષેત્રપાલાય નમઃ લખવું આવી રીતના શ્રીસિદ્ધચક્ર યંત્રની પૃથ્વીપીઠ પર સ્થાપના કરવી–આલેખવું (જુઓ ચિત્ર ૭૫)

(શ્રીસિદ્ધચક્ર યંત્રની સ્થાપના પૂરી થઈ.)

શ્રીસિદ્ધચક્ર યંત્રનો મહિમા:

આ સિદ્ધચક્ર યંત્રની પૂજા કરનાર મનુષ્યોના મનો વાંછિત પૂર્ણ થાય છે વળી, આ સિદ્ધચક્ર યંત્ર વિદ્યાનુવાદ નામના પૂર્વમાંથી ઉદ્ધરેલો છે આ યંત્રના પરમાર્થ-રહસ્ય-ને જાણવાવાળાને અણિમાદિક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે વિમલ અને ઉજ્જ્વલ એવા આ સિદ્ધચક્ર યંત્રનું, તપ અને જાપ સહિત; જે મનુષ્ય શુક્લધ્યાન પૂર્વક ધ્યાન ધરે છે–આરાધના કરે છે–તે મનુષ્ય પુષ્કળ કર્મોની નિર્જરા કરે છે વળી, તે કર્મોની નિર્જરા કરતો કરતો અક્ષયસુખ–મોક્ષસુખ–ને પ્રાપ્ત કરે છે જેના ધ્યાનથી ઉત્તમોત્તમ મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે તેના ધ્યાનથી બીજી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય તેમાં તો શી નવાઈ! આ સિદ્ધચક્રને જિનેશ્વરદેવોએ પરમ તત્ત્વરૂપ, પરમ રહસ્યરૂપ, પરમ મંત્રરૂપ, પરમાર્થરૂપ અને પરમ પદરૂપ કહેલું છે.

માટે સર્વે જગતમાં પ્રસિદ્ધ આઠે મહા સિદ્ધિઓને આપવાની શક્તિવાળા તથા ગુરુ જેવા આ સિદ્ધચક્રજીની

વડે પરમભક્તિથી આરાધના કરો. ક્ષમાવાન, દાંત તથા શાંત પુરુષ આ સિદ્ધચક્રજીની આરાધના કરી શકે છે અને તેનાથી વિપરીત ગુણવાળો તેની આરાધના કરી શકતો નથી. માટે આની આરાધના કરવાની ઇચ્છાવાળા સાધુ અથવા શ્રાવકે એકાંત શાંતચિત્તે અને નિર્મળ શીલ પાળીને આરાધના કરવી જોઈએ આની આરાધના કરવાવાળો જો દુષ્ટ ચિત્તવાળો થઈ જાય તો તેને તે સિદ્ધ થતો નથી, પરંતુ નુકશાનકારક થાય છે

વળી, શુદ્ધ ચિત્તવાળા એના આરાધકનું જે કોઈ ખોટું ચિંતવે છે તેનું જ નુકશાન થાય છે તેટલા જ માટે આ સિદ્ધચક્રની આરાધના આનંદિત મનથી અને શુદ્ધ શીલ સહિત અને શાસ્ત્રમાં બતાવેલા વિધિપૂર્વક તપશ્ચર્યા સહિત કરવી (જુઓ ચિત્ર ૭૬)

આસો સુદિ આઠમથી (હાલ સાતમથી×) શરૂ કરીને, અષ્ટપ્રકારી પૂજા સહિત આઠ દિવસ સુધી આયંબિલ કરીને તેની આરાધના કરવી. નવમા દિવસે પંચામૃત (૧ દૂધ ૨ દહીં ૩ ઘી, ૪ સાકર અને ૫ મધ) થી સિદ્ધચક્રજીના યન્ત્રનું સ્નાત્ર કરીને પૂજન કરવું આ નવમા દિવસે પણ આયંબિલ કરવું

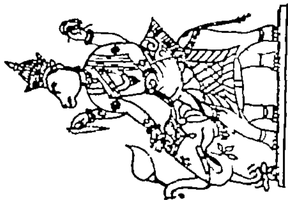
આ જ રીતે ચૈત્ર માસમાં પણ આયંબિલની ઓળી કરવી. આ પ્રમાણે ફરી ફરીને નવ ઓળી—એટલે એક્યાશી આંબિલ—કરવાથી આ સિદ્ધચક્રજીની આરાધનાનો તપ પૂરો

× અત્યારે આસો સુદિ સાતમથી પૂર્ણિમા સુધી અને ચૈત્ર સુદિ સાતમથી પૂર્ણિમા સુધી આયંબિલની ઓળી કરવાનો રિવાજ છે.

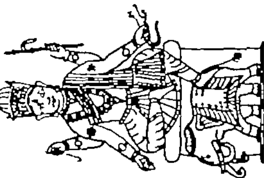
થાય છે. આ પ્રમાણેનો તપ વિધિપૂર્વક શુદ્ધ ભાવથી જે પ્રાણી કરે છે, તેને સર્વ દેવ, દાનવ તથા રાજાઓની ભક્તિ પણ દુર્લભ નથી. અર્થાત્ આ સિદ્ધચક્રની આરાધના કરનારની દેવ દાનવ તથા રાજાઓ પણ સેવા કરે છે.

આ પ્રમાણે આરાધના કરીને મનમાં નવપદજીનું ધ્યાન ધરવું. તપસ્યા પૂર્ણ થયેથી તપનું ઉજમણું કરવું. આ તપ પૂર્ણ કરનારનો કુષ્ટ રોગ, ક્ષય, તાવ તથા ભગંદર વગેરે મોટા રોગો પરાભવ કરતા નથી. વળી પહેલાં ઉત્પન્ન થએલા હોય તેનો પણ નાશ થાય છે. વળી, તે તપ કરનારનું દાસપણું, વિકલપણું, અંધપણું, કુરોગીપણું, ખાંધાપણું, શરીર તથા કુલનું નિંદનીકપણું નાશ પામે છે. વળી, તેઓને કુરોગીપણું, વિષકન્યાપણું, કુરૂપપણું, નિર્ધનપણું, વંધ્યાપણું—વાંઝીયાપણું, મૃતવત્સાપણું આદિ પણ પ્રાપ્ત થતું નથી.

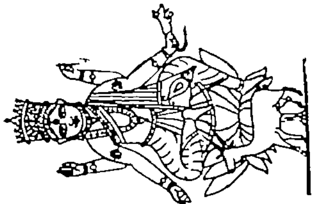
ચિત્ર ૯ બ્રહ્મ યક્ષ પૃ ૩૪

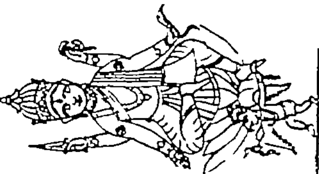

ચિત્ર ૮ ત્રિમુખ યક્ષ પૃ ૩૪

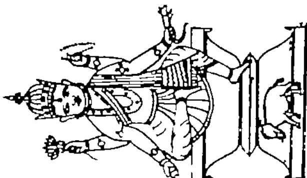
ચિત્ર ૧૪ માતંગ યક્ષ પૃ ૭૪

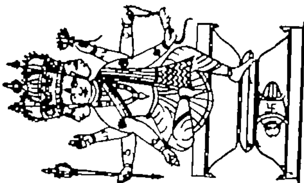
ચિત્ર ૧૫ વિજય યક્ષ પૃ ૭૪

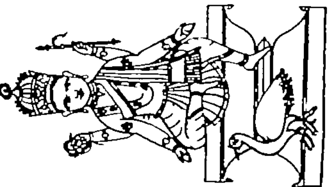
ચિત્ર ૧૬ અજિત યક્ષ પૃષ્ઠ ૩૪

ચિત્ર ૧૭ બ્રહ્મ યક્ષ પૃષ્ઠ ૩૪

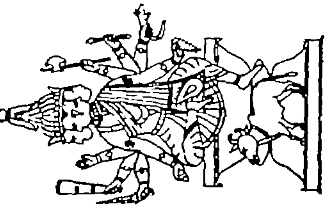

ચિત્ર ૨૫ યક્ષેન્દ્ર યક્ષ પૃષ્ઠ ૩૪

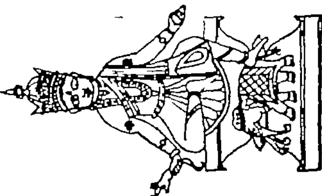

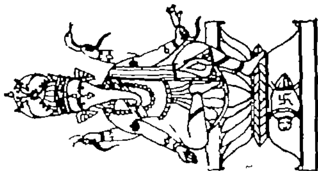
ચિત્ર ૨૪ ગંધર્વ યક્ષ પૃષ્ઠ ૩૪

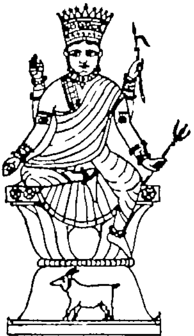

ચિત્ર ૨૮ ચતુર્મુખ યક્ષ પૃષ્ઠ ૫૪

ચિત્ર ૨૯ ષણ્મુખ યક્ષ પૃષ્ઠ ૫૪

ચિત્ર ૩૨ ગાંધારી દેવી પૃષ્ઠ ૩૪

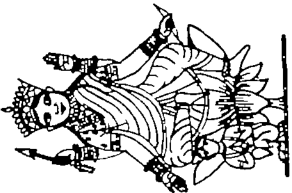
ચિત્ર ૩૩ અજિતા દેવી પૃષ્ઠ ૩૪

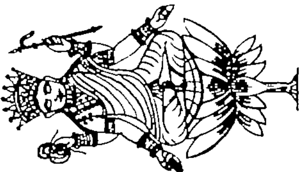
ચિત્ર ૩૪ દુરિતારિ દેવી પૃષ્ઠ ૨૪

ચિત્ર ૩૫ મહાકાલી દેવી પૃષ્ઠ ૨૪

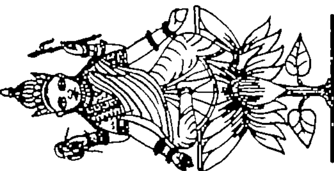

ચિત્ર ૩૭ (શ્યામા) અચ્યુતા દેવી પૃષ્ઠ ૩૪

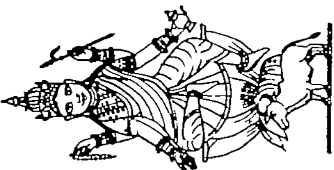

ચિત્ર ૩૬ મહામાનસી દેવી પૃષ્ઠ ૩૪

ચિત્ર ૪૧ અશોકા દેવી પૃષ્ઠ ૩૪

ચિત્ર ૪ સુતારા દેવી પૃષ્ઠ ૩૪

ચિત્ર ૪૩ મહા દેવી પૃષ્ઠ ૭૪

ચિત્ર ૪૨ શ્રીવત્સા દેવી પૃષ્ઠ ૭૪

ચિત્ર ૪૪ (વિજિતા) વિજયા દેવી પૃ ૩૪

ચિત્ર ૪૫ અજીતા દેવી પૃ ૩૪

જિન ૧૧ (૨૨મી) માનવી દેવી પૃ ૪૪

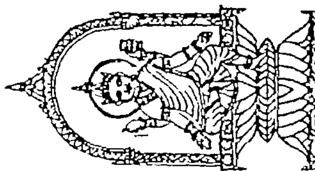
વિમલજિન વિદિતા દેવી પૃ ૪૪

ચિત્ર ૪૯ ધારિણી દેવી પૃષ્ઠ ૩૫

ચિત્ર ૪૮ અચ્યુતા (ગધા) દેવી પૃષ્ઠ ૩૫

A

ચિત્ર ૫૨ ગાંધારી દેવી પૃષ્ઠ ૪૫

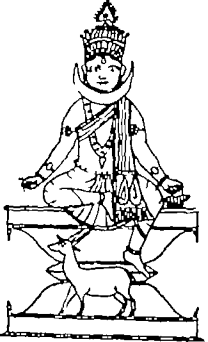
ચિત્ર ૫૩ અજિતા દેવી પૃષ્ઠ ૪૫

ચિત્ર નં ૨૪ સિદ્ધાયિકા દેવી પૃ. ૩૫

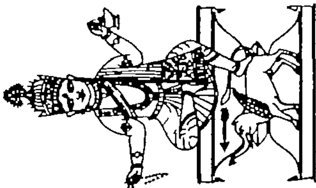

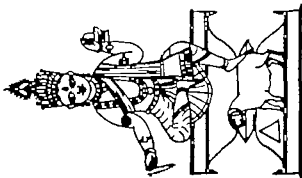
ચિત્ર નં ૫૨ પ્રજ્ઞપ્તી દેવી પૃ. ૩૫

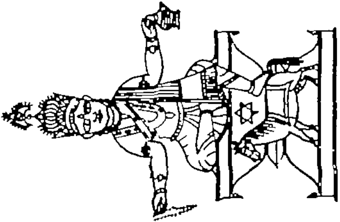

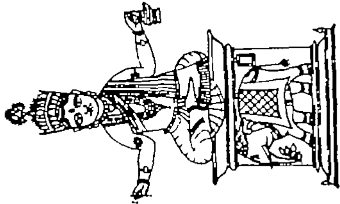
ચિત્ર ૧૧ સૂર્ય પૃ ૩૫

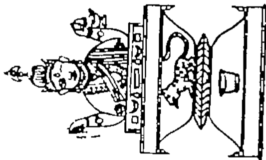
ચિત્ર ૧૨ સોમ પૃ ૩૫

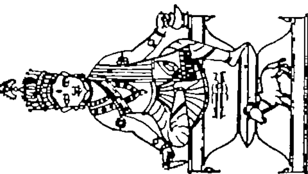

ચિત્ર ૧૪ મેરુ પૂજા ૪૫

ચિત્ર ૧૫ શક્ર પૂજા ૪૫

चित्र ११ अग्नि पृष्ठ ३४

चित्र १० यम पृष्ठ ३४

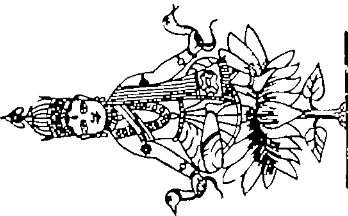
ચિત્ર ૧૮ નૈઋત્ય પૃષ્ઠ ૩૫

ચિત્ર ૧૯ વરુણ પૃષ્ઠ ૩૫

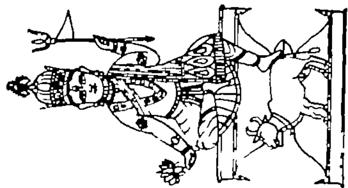

चित्र ७० वायु पृष्ठ ३५

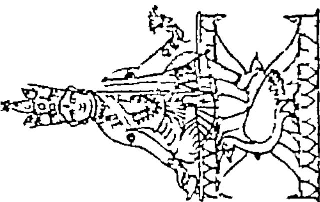
चित्र ७१ कुबेर पृष्ठ ३५

ચિત્ર ૭૩ નાગ પૃષ્ઠ ૩૫

ચિત્ર ૭૨ ઈશાન પૃષ્ઠ ૩૫

૪ ઉંબરરાણાએ કરેલી સિદ્ધચક્રની આરાધના

૧૩૮

આ પ્રમાણે સિદ્ધચક્રજીનો મહિમા વર્ણવીને, ગુરુ મહારાજે શ્રાવકોના સમુદાયને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો અને કહ્યું કે આ ઉત્તમ પુરુષના ઉત્તમ લક્ષણોથી હું કહું છું કે ભવિષ્યમાં તે જિનશાસનનો મોટો મહિમા કરવાવાળો થશે. તેથી તમોને આવા સાધર્મીભાઈની ભક્તિ કરવાનો આ અવસર તમારા ભાગ્ય યોગે જ પ્રાપ્ત થયો છે 'સાધર્મીના સગપણ જેવું કોઈ ઉત્તમ સગપણ નથી, એમ શ્રીજિનેશ્વરદેવોએ કહેલું છે '

આ સાંભળીને પ્રમુદિત–આનંદિત–થયેલા તે શ્રાવકોએ બને જણાને રહેવા માટે એક ઉત્તમ મકાન, ધન, ધાન્ય તથા વસ્ત્રાદિક આપ્યાં. ઉત્તમ શ્રાવક સાધર્મી ભાઈઓની જે ભક્તિ કરે છે તે ભક્તિ માતા, પિતા કે બંધુ વર્ગ પણ કરતો નથી ત્યાં રહેતા તે કુમારે મયણાસુંદરીના કહેવાથી અને ગુરુ મહારાજના ઉપદેશથી સિદ્ધચક્રજીની પ્રસિદ્ધ એવી પૂજા–આરાધના–વિધિ શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે શીખી લીધી.

હવે આસો સુદિ આઠમ આવતાં, ઉત્તમ મુહૂર્તે કુમારે

મયણાસુંદરી સહિત સિદ્ધચક્રની આરાધના માટે તપશ્ચર્યા કરવાની શરૂઆત કરી. પહેલાં શરીર અને મનની શુદ્ધિ કરીને તથા જિનમંદિરમાં જિનેશ્વરદેવની પૂજા કરીને, વિધિ પૂર્વક શ્રીસિદ્ધચક્રજીની અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરવી શરૂ કરી. આવી રીતે વિધિપૂર્વક પૂજા કરીને તેઓ આયંબિલનું પચ્ચક્ખાણ કરતા હતા.

પહેલા જ દિવસે અને અપૂર્વ ભક્તિના આનંદથી રોમાંચિત શરીરવાળા થયા. બીજા દિવસે કુમારના રોગની વિશેષ રીતે શાંતિ થઈ આવી રીતે દિવસે દિવસે રોગની શાંતિ થવાથી કુમારનો ભક્તિભાવ એકદમ વૃદ્ધિ પામ્યો. નવમા દિવસે વિસ્તારપૂર્વક વિધિથી પૂજા કરીને, તે સિદ્ધચક્ર યંત્રનું પંચામૃતથી સ્નાત્ર કર્યું તે સ્નાત્રમહોત્સવ કર્યો પછી કુમારે તે સ્નાત્રનું પાણી પોતાના આખા શરીર ઉપર લગાડ્યું તે સ્નાત્રના પાણીથી કુમારનું શરીર દિવ્ય સ્વરૂપવાળું થઈ ગયું કુમારનું આવું દિવ્ય સ્વરૂપ જોઈને સર્વ લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા.

તે વખતે ગુરુ મહારાજે કહ્યું કે આમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે? આ સ્નાત્રના પાણીથી તો શુદ્ધ ભાવવાળા ભવ્યજનોના કોઢ, શૂલ, શાકિની વગેરેના સર્વ રોગો નાશ પામે છે વળી, ક્ષય, ભેદ, કુષ્ઠજ્વર ભગંદર, વાયુ અને વિસૂચિકા વગેરે જે કોઈ દુષ્ટ રોગો ઉત્પન્ન થયેલા હોય તે પણ શાંત થઈ જાય છે તેમ જ જલ અગ્નિ સર્પ તથા જંગલી પશુઓથી ઉત્પન્ન થતા ભયો ઝેરની વેદના, અતિ વૃષ્ટિ અનાવૃષ્ટિ વગેરે ઇતિઓ, કે ધસ્યાવાળા-મનુષ્યો, ચોર

પગવાળા-પશુઓ વગેરેથી ઉત્પન્ન થતા ભયો અને મરકી વગેરે રોગો પણ પરાભવ કરી શકતા નથી. વાંઝણી સ્ત્રીઓ પુત્રને જન્મ આપે છે મૃતવત્સા-જનમીને મરણ પામતા સંતાનો વાળી સ્ત્રીઓ-ના સંતાનો મરણ નહિ પામતા જીવે છે પહેલાના ઉત્પન્ન થએલા દુષ્ટ ઉપદ્રવો શાંત થઈ જાય છે તથા દરેક જાતના દુર્ભાગીપણાનો નાશ થાય છે

આ સિદ્ધચક્રજીની આરાધના કરવાના નવે દિવસોએ, તેની આરાધના કરનાર પ્રાણીઓએ નિર્જીવ ભૂમિ ઉપર શયન કરવું બ્રહ્મચર્ય પાળવું દરેકે દરેક પદની વીશવીશ નવકારવાળીઓ ગણવી. ત્રણે કાળ આઠ સ્તુતિથી દેવવંદન કરવું સવાર અને સાંજના પ્રતિક્રમણ કરવાં. ગુરુ મહારાજની ઉત્તમ પ્રકારે વૈયાવચ્ચ કરવી. બની શકે તો નવે દિવસ આરંભ સમારંભનો ત્યાગ કરવો. મન વચન અને કાયાને કબજે રાખીને, નવે દિવસ શ્રીસિદ્ધચક્ર-નવપદજીનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવું

(આ ગ્રંથના સંપાદકે પોતે પણ શ્રીસિદ્ધચક્રજીની આરાધના ઓળીથી આયંબિલ કરીને વિધિપૂર્વક કરી છે અને તેના ફાયદાઓ પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યા છે)

આ પ્રમાણે નવપદજીનો પ્રભાવ સાંભળીને તથા લોકોએ નજરે જોવાથી લોકો આનંદિત થઈ ગયા અને સિદ્ધચક્રજીનું સ્નાત્રજળ વિશેષે કરીને ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. ઉંબરરાણાની સાથે જે સાતસો કોઢિયાઓ હતા તેઓના ઉપર પણ તે સ્નાત્રજળ છાંટવામાં આવ્યું તે સ્નાત્રજળ છાંટવાની સાથે જ બધા કોઢિયાઓ રોગરહિત થઈ ગયા અને જૈનધર્મ તરફ પ્રીતિવાળા થયા.

પોતાના પતિનું સુંદર સ્વરૂપ જોઈને, આનંદિત થએલી મયણાસુંદરી કહેવા લાગી કે હે સ્વામી! આ બધો પ્રતાપ સદ્ગુરુના ઉપદેશનો જ છે. જગતની અંદર માતા, પિતા ભાઈ દીકરા વગેરે તો સ્વાર્થનાં સગાં છે- પરંતુ કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ વગર નિષ્કારણ ઉપકારી સદ્ગુરુની બરાબરી કોઈ પણ કરી શકે તેમ નથી (જૂઓ ચિત્ર ૭૭)

આ પ્રમાણે ગુરુ મહારાજના ઉપદેશનું તથા જૈનધર્મનું પ્રત્યક્ષ ફલ જોઈને, કુમાર પણ દેવ, ગુરુ અને ધર્મમાં વિશેષે કરીને ભક્તિવંત થયા. ધર્મના પ્રતાપે અને જ્યાં જેમ જેમ સુખો ભોગવવા લાગ્યા તેમ તેમ તેઓ હંમેશાં ધર્મમાં વધુ ને વધુ જોડાવા લાગ્યા

૫ સત્યનો જય

એક દિવસ કુમાર તથા મદનસુંદરી—બન્ને જણા—શ્રી જિનમંદિરમાંથી બહાર નીકળતા હતા, તેવામાં પ્રૌઢ વયની એક સ્ત્રીને પોતાની તરફ આવતી દીઠી. તે સ્ત્રીને દેખતાં જ કુમારની *આંખો વિકસ્વર થઈ ગઈ અને તે તેણીના પગમાં નમી પડ્યો, અને બોલ્યો કે અરે! આજ તો માતાજીના દર્શન થવાથી વાદળાં વિનાના વરસાદ જેવું થયું.

મદનસુંદરી પણ તેણીને પોતાની સાસુ તરીકે ઓળખીને, તેણીના ચરણમાં નમી પડી. તે જ વખત કુમાર બોલ્યો કે: હે માતાજી! મારો રોગ નાશ પામ્યો તથી સ્ત્રી સુંદરતા વધી અને જિનેશ્વરદેવના ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ એ બધો પ્રતાપ આ તમારી પુત્રવધૂનો છે

આ પ્રમાણેનો વૃત્તાંત જાણીને માતાને ઘણો જ આનંદ

થયો. પછી પોતાની વહૂ તરફ જોઈને આશીર્વાદ આપીને કહેવા લાગી કેઃ હે ઉત્તમ કુલવધૂ! બીજનો ચંદ્રમા જેમ દિવસે દિવસે વધતી કળાવાળો થતાં પૂર્ણિમાના દિવસે સંપૂર્ણ સોળે કળાવાળો થાય છે, તેમ તેં પણ તારા પતિને પુણ્ય કળાવાન કરીને યશ પ્રાપ્ત કર્યો છે

પછી સાસુએ પોતાની વીતક કથા કહેવી શરૂ કરવા માંડી કે હે પુત્ર! તે વખતે તને કોઢિયાઓ સાથે મૂકીને, હું કૌશાંબીનગરીમાં એક સારો હોંશિયાર વૈદ છે એવું સાંભળીને, કૌશાંબી તરફ જવા તૈયાર થઈ તે જ વખતે રસ્તામાં મને એક મુનિ મહારાજ જિનમંદિર આગળ મળ્યા. તે મુનિ ક્ષમાવાન્ દાંત, શાંત, ધર્મને વિષે ઉપયોગવાળા, લબ્ધિઓ કરીને સહિત, જ્ઞાનના સમુદ્ર જ્ઞાની તથા ગુણના ભંડાર હતા

"ધર્મોપદેશ આપતા જોઈ તે ગુરૂ મહારાજને નમસ્કાર કરીને, મેં પૂછ્યું કે હે ભગવાન્! મારો પુત્ર કોઈ પણ દિવસે રોગરહિત થશે કે નહિ. તે વખતે તે મુનિએ કહ્યું કે હે બહેન! તે તારા પુત્રને ત્યાં તે કોઢિયાઓએ પોતાની સાથે રાખેલો છે તેઓએ તેનું ઉંબરરાણા તરીકે નામ પાડીને તેને પોતાના નાયક તરીકે સ્થાપન કર્યો છે તે લોકો તરફથી સન્માન પામીને, હાલમાં તે માળવાના રાજાની રાજકુમારીને પરણ્યો છે તે રાજકુમારીના વચનથી અને ધર્મગુરૂના ઉપદેશથી શ્રીસિદ્ધચક્રજીનું વિધિસહિત આરાધન કરીને સુવર્ણ જેવી સુંદર નીરોગી કાયાવાળો થયો છે વળી, તેને સાધર્મીઓએ સર્વ જોગ પૂરો પાડ્યો છે.

ત્યાં તે ધર્મકરણીમાં તલ્લીન થઈને તે સ્ત્રી સહિત જિન ચિનીમાં આનંદથી રહે છે આ પ્રમાણે સાંભળીને હે વત્સ! આનંદિત મનવાળી એવી હું અહીં આવી છું આવ વાની સાથે જ આનંદ આપે એવી વાતની સાથે રહેલા શત્રની માફક પુત્રવધૂ સાથે તને જોયો. માટે હે વત્સ! તું તારી પત્નિ સહિત ઘણા સમય સુધી જયવતો થા! જીવ! તથા સમૃદ્ધિ પામ! તેમજ આ જિનધર્મ હવે મને જીવિત પર્યંત શરણરૂપ થાઓ. ”

પછી જિનમંદિરમા જઈને, જિનેશ્વરદેવોના ચરણ કમલોને નમીને તથા ઉપાશ્રયમા જઈ ગુરુ મહારાજને વંદન કરીને, ત્રણે જણા શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે જૈનધર્મની આરાધના કરવા લાગ્યા આ પ્રમાણે ધર્મની આરાધના કરતા કરતા ત્રણે જણા સાધર્મીઓએ આપેલા મકાનમાં આનંદથી દિવસો નીતાવતા હતા (જૂઓ ચિત્ર ૭૮).

એક દિવસે તેઓ શ્રીજિનેશ્વરદેવની અંગપૂજા તથા અગ્રપૂજા કરીને, ભાવપૂજા કરતાં કરતાં ઉપયોગ સહિત દેવવંદન કરતા હતા તે વખતે પુત્રીના દુઃખથી દુઃખ પામેલી એવી તે રૂપસુંદરી રાણી રાજાથી રીસાઈને પોતાના ભાઈ પુણ્યપાલને ત્યાં લોકસહિત આવી ગઈ હતી પોતાના ભાઈને ત્યાં રહેતી રાણી રૂપસુંદરી ધીમે ધીમે જિન વચનોથી પોતાનું દુઃખ વિસારીને, મનમાં વિવેકરૂપી દીપક પ્રગટ થવાથી તે જ જિનમંદિરમાં આવી. તેવામાં તેણીએ ભગ્નાઈ ત્યાંને દેવવંદન કરવામાં તત્પર થએલા, નિપુણ તથા નિરૂપમ રૂપવાળા અને પ્રત્યક્ષ દેવકુમાર સરખા તે

કુમારને જોયો, અને તેની પાછળ તેની માતા તથા સ્ત્રીને બેઠેલી જોઈને શાણી રૂપસુંદરી મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે: અરે! પાછળ બેઠેલી નાની સ્ત્રી તો મારી પુત્રી સરખી દેખાય છે પછી ધારીધારીને જોતાં તેણીને તે મયણાસુંદરી તરીકે ઓળખી કહાડે છે (મનમાં વિચારે છે કે) અરે અરે! શું મારી પુત્રી મયણાસુંદરી શીલના માર્ગને મૂકીને તે કોઢિઆ વરને મૂકીને આ કોઈ અન્ય પુરુષની સાથે છે? જિનમતમાં નિપુણ એવી તે મયણાસુંદરી આવું અકાર્ય કરે એ સંભવતું નથી.

વળી, આ ભવનાટકમાં શું શું સંભવતું નથી? આ પુત્રીએ તો કુલમાં કલંક લગાડ્યું અને જૈનધર્મને દૂષણ લગાડ્યું આ કરતાં જો તે મરણ પામી હોત તો પણ મને આવું દુઃખ ઉત્પન્ન ન થાત વળી આ કુલમાં કલંકરૂપ પુત્રીના જીવવાથી અને તેણીના અયોગ્ય આચરણથી મને જેવું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે તેવું તેણીના મરણથી પણ થાત નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરતી એવી તે રૂપસુંદરી દુઃખના સમૂહથી પરિપૂર્ણ થએલી કરૂણ સ્વરથી રોતી રોતી આ પ્રમાણે બોલવા લાગી કે: અરે! ધિક્કાર છે આ અકાર્યને! ખરેખર કે મારી કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલી એવી આ પુત્રી વિચક્ષણ હોવા છતાં પણ જ્યારે આવું અકાર્ય કરે છે ત્યારે મારી તે કુક્ષિ પર વજ્ર કેમ નથી પડતું?"

એવી તે મયણા પોતાની માતાને રોતી જુએ છે તેવો જ તેણીએ તેણીનો અભિપ્રાય જાણી લીધો. પછી દેવ વદન સંપૂર્ણ કરીને, મયણાસુંદરી પોતાની માતાને, મ

શ્રીપાલ કુમારનો જન્મ

[illegible]

પુત્રની આકૃતિ જોઈને પ્રફુલ્લિત મુખવાળી થઈને કહેવા લાગી કે – હે માતાજી! અહીં આનંદની જગ્યાએ તમે આવો ખેદ કેમ કરો છો? કારણ કે આ તમારા જમાઈ હવે નિરોગી થયા છે. તમારા મનમાં જો તેનાથી ઉલટો વિચાર આવ્યો હોય, તો તે કદાપિ પૂર્વદિશાના બદલે સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે તો પણ તમારી પુત્રી તે પ્રમાણે કરે નહિ.

કુમારની માતા પણ બોલી કે – હે સુંદરી! તમો તમારા મનમાં એવો વિચાર લાવશો નહિ; તમારી પુત્રીના પ્રભાવથી જ મારો આ પુત્ર નિરોગી થયો છે. વળી તમોને ધન્ય છે કે તમારી કુક્ષિએ આવું અનુપમ શીલવાળું અને ચિંતામણિ રત્ન સરખું સ્ત્રીરત્ન ઉત્પન્ન થએલ છે.

આ સાંભળીને આનંદિત થએલી તે રૂપસુંદરીએ પૂછ્યું કે – આ બધું શી રીતે બન્યું?

તે વખતે ધર્મની વિધિની જાણકાર એવી મયણાસુંદરી બોલી કે: જિનમંદિરમાં વાર્તાલાપ કરવાથી નિસ્સહીનો ભંગ થાય છે માટે તમે મારા ઘેર આવો ત્યાં હું તમોને સર્વ વૃત્તાંત કહીશ.

પછી ઘેર આવીને મયણાએ શ્રીસિદ્ધચક્રજીના મહિમા સાથે પોતાનો બનેલો સઘળો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી રૂપસુંદરીએ કુમારની માતાને પૂછ્યું કે: હે સખિ! તમે તમારા પુત્રના વંશની ઉત્પત્તિ કહો. હું તે સાંભળવાની ઇચ્છા રાખું છું.

૬ કર્મની વિચિત્રતા

૧૪૦

તે સાંભળી કુમારની માતાએ કહ્યું કે અંગ-દેશમાં પ્રસિદ્ધ તથા દુશ્મનો જેને કંપાવી શકતા નથી એવી, ચંપા નામની એક ઉત્તમ નગરી છે ત્યાં શત્રુઓરૂપી હાથીઓ વશ સિંહ સમાન સિંહરથ નામનો ઉત્તમ રાજા છે તેને કમલપ્રભા નામની રાણી છે કે જે કોંકણદેશના રાજાની નાની બહેન થાય છે

તે રાણીને કોઈ સંતાન નહતું પરંતુ તેણીએ મોટી ઉમરે ઉત્તમ સ્વપ્નથી સૂચિત થએલા એક પુત્રને જન્મ આપ્યો કે જે આનંદ આપનાર હોવાથી તેનો મોટા આડંબરથી જન્મ મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો વધામણીઓ કરાવવામા આવી. પછી રાજાએ કહ્યું કે અમારી અનાથ સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીને પાળવાને આ સમર્થ છે માટે તેનું નામ શ્રીપાલ પાડવું તેથી સગાસંબંધીઓ અને કુટુંબીઓએ મળીને તેનું નામ શ્રીપાલ પાડ્યું (જુઓ ચિત્ર ૭૯)

બાલક શ્રીપાલ જ્યારે બે વરસનો× થયો ત્યારે, તેના પિતા અસાધ્ય શૂળરોગ ઉત્પન્ન થવાથી તત્કાળ મરણ પામ્યા. સગાં વહાલાં વગેરે રૂદન કરવા લાગ્યાં રાણી કમલપ્રભા તો છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગી અને પોતાના હૃદયને ચીરફાડ આપતી બોલવા લાગી કે હે અમારા હૃદય ! હે નાથ ! તમે હમેશાં હમેશાં પ્રેમથી બોલાવતા હતા, તે નાથ ! તમો આટલો બધો વિલાપ સાંભળીને તમારી સામા નજર પણ માંડતા નથી; તો પણ તું ફાટીને કટકા કેમ થઈ જતું નથી ? હે નાથ ! મારી સાથેનો સ્નેહ ઠેઠ ન નભ્યો તે તો ઠીક પરંતુ તમારા બહુ જ વહાલા પુત્રને રાજ્યગાદી સોંપ્યા વગર જ બાળવયમાં રઝળતો મૂકી જવા આટલી બધી ઉતાવળ કરી એ લાંબી વાટે શા માટે સિધાવી ગયા ?

એ વખતે મતિસાગર પ્રધાને આવી, રાણી કમલપ્રભાને રોતી છાની રાખીને; બાળમાતાના ખોળામાં બેઠેલા તે શ્રીપાલને રાજ્યગાદીએ બેસાડી દીધો. રાણીને કહ્યું કે 'હે રાજમાતા ! હવે હૃદય મજબૂત કરીને, રાજકારભારની તમામ લગામ હાથમાં લો. કારણકે શ્રીપાલકુમાર હજુ નાની ઉંમરના છે માટે આવી રીતે વિલાપ કરવાથી રાજ્યની આબાદી જાળવી શકાશે નહિ.

પ્રધાનના યોગ્ય વચનો સાંભળી કમલપ્રભાએ કહ્યું કે હે પ્રધાનજી ! હવે તો તમે જ અમારા આધાર રૂપ

× રાસમાં શ્રીપાલની ઉંમર પાંચ વરસની લખી છે તે બરાબર લાગતી નથી.

ઊધ માટે શ્રીપાલકુમારને રાજતિલક કરી, એના નામની આણ પ્રવર્તાવી. પછી બાલક એવા શ્રીપાલરાજાની આજ્ઞા પ્રવર્તાવીને, રાજાને અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો.

હવે તે બાલક શ્રીપાલરાજા મંત્રિની સલાહ મુજબ રાજ્ય પાલવા લાગ્યો. કારણ કે બધે ઠેકાણે મંત્રિઓ જ રાજ્યનું રક્ષણ કરે છે. કર્મની કેવી વિષમ ગતિ છે તે હવે જુઓ! જે કર્મ કરે છે તે જ જાણે છે, તેમાં કોઈનું પણ ડહાપણ ચાલતું નથી. પછી કેટલાક દિવસો વીત્યા પછી, તે શ્રીપાલ રાજાનો એક અજિતસેન નામનો પિતરાઈ કાકો હતો, તેણે લાંચ-રુશ્વત આપી, અનેક ખટપટો ઊભી કરી, શ્રીપાલ તથા મતિસાગર મંત્રિને મારી નાખીને ચંપાનગરીનું રાજ્ય લઈ લેવા માટેના પ્રયત્નો શરૂ કરી દીધા.

ચાલાક મંત્રિને આ બધી વાતની ખબર પડી જવાથી તેણે તે સર્વ વૃત્તાંત કમલપ્રભાને કહ્યો. અને વિનંતી કરીને કહ્યું કે: હે રાજમાતા! આપ જેમ તેમ કરીને પણ તમારા પુત્રનું રક્ષણ કરો. જો તમારો પુત્ર જીવતો હશે, તો ફરીને પણ પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવશે. માટે તમે તેને લઈને અમે ક્યાં નાશી જાઓ. હું પણ અહીંથી મારો જીવ બચાવવા નાશી જઈશ.

આ પ્રમાણે એકદમ મામલો ગંભીર જોઈને, પ્રધાનની નિમકહલાલી માટે ધન્યવાદ આપીને, સમયને માન આપતા રાજમાતા કમલપ્રભા અડધી રાતે બાળરાજાને કેડમાં બેસાડીને એકલી જ નાશી છૂટી. દુશ્મનના કોઈ પણ માણસને પોતાનો જરાયે પત્તો ન લાગે તે માટે ભયંકર જંગલી રસ્તે ચાલી નીકળી.

[જંગલની ભયંકરતાનું વર્ણન.

'તે ઉજ્જડ જંગલમાં સરખટ, ડાભ, કાસ વગેરેના સોયા અને કાંટાળાં ઝાડોનાં ઝાંખરાં બહુ જ હતાં. ખાખરના ઝાડોનું વૃંદ અને તેના પડેલાં પાંદડાંઓનો ખડખડાટ, પહાડની ઊંચી નીચી ટેકરીઓ, ડુંગરાની ઓલખો વગેરેનો તો પાર જ નહોતો. ફણિધર અને અફણિધર સર્પો સેંકડોની સંખ્યામાં આમતેમ ફર્યા કરતા હતા. મોટા મોટા અજગરો, જંગલી ઉંદરો પાટલા ઘો ચંદન ઘો વગેરે ઝેરી જનાવરોની ત્યાં પુષ્કળ હેરફેર થતી હતી. એવા ઉજ્જડ રસ્તામાં અંધારી રાતે, ખુલ્લા પગે, રાજમહેલની સાહેબીમાં રહેનારી હોવા છતાં પણ વિપત્તિમાં આવી પડેલી તે બિચારી અબળા આમતેમ અજાણ્યા રસ્તે રઝળ્યા કરતી હતી.

તે વખતે તેણીના કોમળ પગોમાં કાંટા અને કાંકરા ભોંકાવાથી લોહીની ધારાઓ ચાલ્યા કરતી હતી. પરંતુ તે વખતે તેણીનું બીજું કોણ થાય તેમ હતું? વળી, માર્ગમાં વરૂ વાઘ અને વરઘડાં, ચીતરા વગેરે ભયંકર શબ્દો કરતાં તરાપો મારી રહ્યાં હતાં. શિયાળો ચોતરફ ફરી રહેલાં હતાં. ચોર ધાડપાડુ અને ભૂતાવળો ભટક્યા કરતાં હતાં. ઘુવડ ઘુઘુ શબ્દો કરીને ભય ઉત્પન્ન કરી રહ્યાં હતાં. વાંદરાઓ કૂદાકૂદ કરતાં હતાં અને પર્વત ઉપરથી પડતાં પાણીનાં ઝરણાં અને નદીઓનાં પાણીના ખળખળાટ શબ્દો થઈ રહ્યા હતા. જગ્યા જો કે ઘણી જ ભયાનક હતી; પરંતુ તેને જીવવાનું આયુષ્ય બળવાન હતું, અને તેઓની સાથે સત્ય અને શીલ એ બે જાગતી જ્યોતરૂપે મહાન બળવાન

બનાવ્યા હતા. બાળરાજનું ભાગ્ય પણ મહોટું હતું તેથી તે પાપાત્મા સામંતો વગેરે તે દુઃખિયારી રાજમાતા અને બાળરાજને જરા પણ આંચ પણ કરી શક્યા ન હતા. જે રાજરાણી રત્નજડિત હિંડોળાખાટમાં હીંચતી હતી, અને સોનાના પલંગમાં સૂઈ રહેતી હતી, તે રાણીના માથે જ આવી એક રંક માણસના માથે પણ ના પડે તેવી વિપત્તિની વેળા આવી પડી; માટે મતિ કહે છે કે, એ કર્મના માથે પૂળો દાટ મેલો.]

આ પ્રમાણે અથડાતાં કૂટાતાં રાત પૂરી થઈ હવે હું ક્યાં જાઉં! એમ વિચાર કરતાં સવાર થયું. આગળ જતાં રસ્તામાં તેણીને ત્રાસ ઉપજાવે તેવું, કોઢિયાઓનું એક ટોળું મળ્યું. તે ટોળાને જોઈને, અનુપમ રૂપવાળી તથા અમૂલ્ય આભૂષણો ધારણ કરેલી અને તેઓના ભયથી કંપિત થએલી છે શરીરયષ્ટિ જેણીની એવી તે કમળપ્રભા પોતાના બાળકસહિત રુદન કરવા લાગી.

આવી રીતે તેણીને રડતી જોઈને, તે ટોળાંના માણસોએ કહ્યું કે હે બહેન! તું અમોને કહે કે તું કોણ છે? તથા શા કારણથી રુદન કરે છે?

તેણીએ પોતાના ભાઈઓ તરીકે તેઓને સમજીને પોતાનું સઘળું વૃત્તાંત કહ્યું. તે વખતે તેઓએ પણ પોતાની બહેનની માફક ગણીને, તેણીને ધીરજ આપતાં કહ્યું કેઃ હે બહેન! તું હવે કોઈનો પણ ડર રાખીશ નહિ. અમે બધા તારા ભાઈઓ જ છીએ; માટે હવે આ ખચ્ચર પર બેસીને અમારી સાથે શાંતિ રાખીને ચાલ.

પછી તે પોતાના શરીરને વસ્ત્રથી ઢાંકી લઈને એક ઉત્તમ અશ્વ ઉપર બેસી ગઈ અને તે ટોળાંની સાથે પોતાના પુત્રસહિત આગળ ચાલવા લાગી. આગળ ચાલતાં શત્રુના સવારો તેણીની શોધ કરતા કરતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા તે સવારો પોતાના ઘોડા ઉભાડીને, તે ટોળાંને પૂછવા લાગ્યા કે અરે! તમે લોકોએ કોઈ રાણીને તેના પુત્ર સાથે અહીંથી જતાં જોઈ છે?'

તે વખતે ટોળાંમાંના એક પુરુષે કહ્યું કે અહીંયાં કોઈ આવ્યું નથી. જો તમને અમારા બોલવા ઉપર ભરોસો ન આવતો હોય તો અમારા ટોળામાં ફરીફરીને તપાસ કરી લો પરંતુ તપાસ કરતાં પહેલા એટલું યાદ રાખજો કે અમે સાતમોએ ત્યાગ ઉતરવા માંપી રોગથી—શકવિશ્વથી—પીડાઈએ છિએ માટે અમારા ટોળામા આવીને તમારે પણ કોઢિયા થવું પડશે.

આ પ્રમાણેનો જવાબ સાંભળીને એક સવારે કહ્યું કે 'આ લોકો આપણને જે કહે છે તે સત્ય છે; કારણ કે તેઓની પાસે કોઢ રોગ છે, તે જ આપણને મળે તે ખરા બર છે કારણ કે જેની પાસે જે હોય તે બીજાને આપે. કોઢ લાગવાના ભયથી તે બિચારા પેટના માટે નોકરી કરનારા સવારો ત્યાંથી જતા રહ્યા.

તે લોકોના ગયા પછી કમલપ્રભા સુખેથી ધીમે ધીમે ઉજ્જયિની આવી પહોંચી. ત્યાં આવીને તે પુત્ર સાથે ઉજ્જયિનીમાં જ રહી; અને કોઢિયાઓ પણ બીજે રહેવા લાગ્યા. પોતાની સ્વામિના રાણીના વગેરે જોઈને તેણીએ તે

પુત્રને ઉછેરીને યુવાવસ્થાએ પહોંચાડયો. તેવામાં કર્મના દોષથી અને કોઢિયાઓની સોબતથી તે શ્રીપાલકુમારને પણ કોઢ રોગ લાગુ પડયો. આ જોઈ અનાથ માતાના મનમાં દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. ઘણા ઉપાયો કરવા છતાં પણ તેને ફાયદો થયો નહિ. તેથી ગભરાઈને કમળપ્રભા દરેકને કોઢનો ઈલાજ પૂછવા લાગી.

કેટલોક સમય વીતી ગયા પછી તેણીના જાણવામાં આવ્યું કે કૌશાંબી નગરીમાં એક ઉત્તમ વૈદ્ય છે કે જે અઢારે જાતના કોઢ રોગ મટાડે છે. તેથી કમળપ્રભા પોતાના પુત્રને પાડોશીઓને તથા કોઢિયાઓને સોંપીને પોતે કૌશાંબી નગરીએ વૈદ્યને બોલાવવા ગઈ પરંતુ તે વૈદ્યને તીર્થયાત્રાએ ગએલો જાણીને તેની રાહ જોવા માટે તે ઘણો વખત ત્યાં જ રહી. ત્યાં મુનિ મહારાજના કહેવાથી પુત્રને સારો થએલો જાણી હું અહીં પાછી આવી. તે જ હું પોતે કમળપ્રભા છું અને આ મારો પુત્ર શ્રીપાલ છે. પછી રૂપસુંદરી પોતાના જમાઈને સિંહરથ રાજાનો પુત્ર જાણીને આનંદ સહિત તેની પ્રશંસા કરવા લાગી; તથા પુત્રીના પુણ્યની પણ પ્રશંસા કરવા લાગી

હવે રૂપસુંદરીએ પણ ઘેર જઈને આ બધો વૃત્તાંત પોતાના ભાઈ પુરુષપાલને કહ્યો. તે સાંભળીને પુરુષપાલ પણ રાજી થયો. તે પુરુષપાલજી ભાણેજ જમાઈને પોતાના મહેલમાં પધરાવવા માટે હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ લશ્કર તૈયાર કરીને ઘણા પરિવાર સહિત તથા તેજી ઘોડાઓને નચાવતા સુંદર પોષાકોવાળા સવારો, અને ગગડતાં ઢોલ નગારાંઓના નાદ તથા ફરકતી પચરંગી ધ્વજાઓ સહિત ભારે દબદબાથી આવતો આવતો જ્યાં પોતાના ભાણેજ જમાઈ રહે છે ત્યાં પુરુષપાલ આવી પહોંચ્યો.

રાજરીત પ્રમાણે શ્રીપાલકુમારને મળી, મામાજી પુરુષપાલ કહેવા લાગ્યા કે- હે ભાગ્યશાળી અને ગુણવાળા જમાઈરાજ! આપનું વૃત્તાંત સાંભળતાં જ બીજાઓને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેમ છે, તો પછી મને હર્ષ કરતાં વધારે આનંદ સહિત આશ્ચર્ય થાય તેમાં શી નવાઈ?

આ પ્રમાણે પ્રેમપૂર્વક કહીને, તે વડીલ પોતાના સાધર્મી બંધુઓને જણાવી કુમારને પોતાને ત્યાં પધારવા

વિનંતી કરી. શ્રીપાલકુમારે પણ પુરુષપાલ રાજાની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો પછી મામાજીએ શ્રીપાલકુમારને હાથીની અંબાડીમાં બેસાડીને ઉત્સવ સહિત પોતાના મહેલમાં પધરાવ્યા.

એક દિવસ શ્રીપાલકુમાર અને મયણાસુંદરી હવે બીજા ઝરૂખામાં બેઠાં બેઠાં પોતાની આગળ બાજા બાજ ઝરોમાં વાગતા વાજીંત્રો, વીણા રબાબ સહિત વાગતા મૃદંગો અને તાલબદ્ધ વાગતી ઘુઘરીઓ, તથા બત્રીસ પ્રકારના નાટક શાસ્ત્રના ભેદભાવને જાણનારી નાચ કરતી મનોજ્ઞ નર્તકીઓ કે જેઓ ગ્રહી ગ્રહી પૂર્ણીથી પોતાના તાલીમ લીધેલાં અંગોપાંગ વાળી થેઈ થેઈ નાચ કરતી હતી તે જોતાં હતાં (જુઓ ચિત્ર ૮)

આ આનંદ વિનોદના સમયે, ત્યાંથી બનેલો રાજા પ્રજાપાલ પાછા વળતાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ઝરૂખા તરફ રાજાની નજર પડતાં જ તે, પોતાના ચિત્તમાં ચોંકી ઉઠ્યો કારણ કે તે જેમાં જે સ્ત્રી હતી તે, પોતાની પુત્રી મયણાસુંદરી જ છે તેમ તે ઓળખી ગયો. તેણીની સામે પોતે જેની સાથે લગ્ન કર્યું હતું, તે પતિના બદલે બીજા પુરુષને જોડેલો જોઈ તેના મનમાં ભારે દુઃખ ઉત્પન્ન થયું; અને પોતે વિચારવા લાગ્યો કે: અરેરે! જુવાનીની મદોન્મત્તતાને વશ થઈને મયણાએ નિર્મલ કુલને કલંકિત કર્યું. એક તો ક્રોધમાં અંધ થઈને મેં અણઘટતું કામ કર્યું અને કામમાં અંધ બનેલી પુત્રીએ આ બીજું અકાર્ય કર્યું

આ પ્રમાણે ખેદ પામેલા એવા તે રાજા પ્રજાપાલને

જોઈને, પુણ્યપાલે આવીને ચરણમાં નમન કરીને કહ્યું કે: મહારાજ! મારી હવેલીમાં પધારીને જમાઈનું રૂપ જુઓ. તેમજ ગુરુરૂપના સ્વરૂપ શ્રીસિદ્ધચક્રજી મહારાજની સેવા કરી છે તે વૃત્તાંતથી પણ વાકેફ થાઓ '

આ સાંભળીને મનમાં આશ્ચર્ય પામેલો રાજા મહેલમાં આવ્યો. રાજાએ મહેલમાં જઈને ઝીણવટથી જોયું તો, નિશાનીઓ અને ચહેરા ઉપરથી તેની ખાત્રી થઈ કે આ તે જ ઉંબરરાણો જ છે કે જેની સાથે મે અહંકાર રૂપી સર્પના ઝેરથી મૂર્છિત થઈને મયણાને પરણાવી હતી શ્રીપાલકુમારે તથા મયણાસુંદરીએ રાજા પ્રજાપાલને પ્રણામ કર્યા

રાજા પ્રજાપાલ શરમાઈને કહેવા લાગ્યો કે: નિર્વિવેકી એવા મને ધિક્કાર છે કે જેણે આવું અકાર્ય કર્યું હે વત્સ! તને ધન્યવાદ ઘટે છે તું પુણ્યશાળી અને વિવેકી છે; તું વિચારશીલા છુ કે જેણીનું આવું ઉત્તમ સત્ત્વ છે વળી, તે મારા કુલનો ઉદ્ધાર કર્યો છે તથા માતાપિતાનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો છે જૈનધર્મનો પણ તારાથી ઉદ્ધાર થયો છે એની તને ઓછીની ધન્યવાદ ઘટે છે

વળી હે વત્સ! અજ્ઞાનરૂપી ઘોર અંધકારવાળા તથા ઘણા અહંકારથી નાશ પામેલો છે વિવેક જેનો એવા મે જે તારો અપરાધ કર્યો છે તે માટે તું મને ક્ષમા આપ!

આ સાંભળી વિનયથી નમ્ર થએલી મયણાસુંદરીએ કહ્યું કે: હે પિતાજી! આપને દિલગીરી દર્શાવવાની જરૂર નથી. કારણ કે આ બધુ મારા કર્મોને લીધે જ થયું છે.

દુનિયામાં શાસ્ત્ર એ કે ૨૬ એ બધાં જીવો કર્મને જ ચાલેબાર છે કોઈ કોઈને સુખ કે દુઃખ દેતું નથી એમ નિશ્ચયથી જાણવું. દરેક પ્રાણી માત્ર પોતે ઉપાર્જન કરેલાં કર્મને જ ભોગવે છે કહ્યું છે કે :

मा वहह कोइ गव्वं, जं किर कज्जं मए कयं होइ ।
सुरवरकयंपि कज्जं कम्मवसा होइ विवरीयं ॥

અર્થાત્—આ કાર્ય મે જ કરેલ છે એવો કોઈએ પણ ગર્વ કરવો ન જોઈએ, કારણ કે દેવતાઓએ કરેલ કાર્ય પણ કર્મના વિપરીતપણાને લીધે વિપરીત પણે પરિણમે છે

તેથી હે પિતાજી ! શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા તત્ત્વને આપ ઉત્તમ જાણો, કે જે જાણવાથી કર્મના અને જીવના બંધ-સત્તા-વગેરે બધી બાબત અને બધ તથા મોક્ષનું પણ જાણપણું થાય.

પછી પ્રજાપાલ રાજાએ મયણાસુંદરીની માતા રૂપસુંદરીને મનાવી લીધી. આ આનંદનો પ્રસંગ ઉજવવા માટે આખુ શહેર શણગારવાની રાજાના બહાર પાડવામાં આવી પછી પ્રજાપાલ રાજાએ કહ્યું કે આ સિંહરથ રાજાનો પુત્ર મને જમાઈ તરીકે જે પ્રાપ્ત થયો તે તો પત્થર માટે ઔષ્મ થાય પધાર્યાં, ઓચિંતાનું ચિંતામણિરત્ન હાથ લાગી આવી ચડે તેવું થયુ

રાજાએ પોતે જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. ઠેરઠેર તોરણો બંધાયાં, બાર રસ્તાઓ સેજા થાય ત્યાં તથા ચોક વગેરે

જગ્યાઓએ અનેક પ્રકારના સુંદર દેખાવોની રચનાઓ રચવામાં આવી, અને દરેક જગ્યાએ અબિલ, ગુલાલ વગેરે ઉછળવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે આખું શહેર શણગાર્યા પછી, ભારે ધામધૂમ સાથે શ્રીપાલકુમારને તથા પોતાની પુત્રીને હાથી પર બેસાડીને, રાજા પ્રજાપાલ બંનેને પોતાના ઘેર સન્માનપૂર્વક તેડી લાવ્યો. ત્યાર પછી બંને દંપતિ શ્રીસિદ્ધચક્રજીના પ્રતાપ વડે સંપૂર્ણ પ્રકારે સુખો ભોગવવા લાગ્યાં. (જુઓ ચિત્ર ૮૧)

આ પ્રમાણે ધર્માથી સત્ય અને શીલયુક્ત એવી મયણાસુંદરીનો ખૂબ યશ પ્રસર્યો, અને આખા નગરમાં જિનશાસનનો જય જયકાર થયો.

૮ શ્રીપાલનું પ્રયાણ

૧૪૨

[સિદ્ધચક્ર આરાધતાં, પૂરે વાંછિત કોડ,
સિદ્ધચક્ર મુજ મન વસ્યું, વિનય કહે કર જોડ ૧
શારદ સાર દયા કરી, દીજે વચન વિલાસ,
ઉત્તર કથા શ્રીપાલની, કહેવા મન ઉલ્લાસ ૨]

એક દિવસ રૂપવાન શ્રીપાલકુમાર ઘોડા હાથી રથ તથા સુભટોના પરિવાર સહિત ઉજ્જયિનીના બજાર માંથી પસાર થઈને રાજવાટિકામાં રમવા જવા માટે નીકળ્યા

[આ શ્રીપાલકુમારનું મુખ પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સરખું હતું તેનું કપાળ આઠમના ચંદ્ર જેવું આંખો અમૃતનાં ભરેલાં કચોળાં જેવી, લાલ પરવાળા જેવા ઓષ્ઠ (હોઠ) દાડમની કળી જેવા દાંત, શંખના જેવી સુંદર ગરદન, નગરના દરવાજાના કમાડ જેવો વિશાળ હૃદયપ્રદેશ કમાનની ભૂંગળ જેવા લાંબા હાથ, સિંહની કમરના જેવી પાતળી કમર ઓપતાં જાણે ફૂલ ખરતાં હોય તેવાં ચરણ

મતા મુખમાંથી નીકળતાં વચનો, મેઘની ગર્જના જેવો ગંભીર શ્રીપાલનો ધ્વનિ – અવાજ હતો.]

યુવાન અને રૂપવાન હોવાથી દેખવામાં આવે પ્રત્યક્ષ દેવકુમાર જ ન હોય તેવા શ્રીપાલકુમારને જોવા માટે લોકોના ટોળા નગરના ચૉકોમા ચૌટામાં તથા ઊંચી અગાસીઓમા એકઠા થયાં હતા.

તે વખતે કોઈ ગામડાના રહેવાસીએ શહેરના રહેનારને પૂછ્યું કે: હે ભાઈ! આ આનંદપૂર્વક રાજાના કુમાર જેવો કયો ઉત્તમ પુરુષ જાય છે?

શહેરના રહેવાસીએ જવાબ આપ્યો કે અરે! તે તો અમારા રાજાનો જમાઈ છે.

આ પ્રમાણે આવું એકદમ આકરૂ લાગ્યું હોય નહિ તેમ તે કુમાર વિલખો–ઝંખવાણો–થઈ ગયો અને ખેદ-સહિત ત્યાંથી પાછો વળીને પોતાના મુકામે પાછો આવ્યો.

કુમારને આવી રીતે વ્યાકુળ થએલા જોઈને માતા પૂછે છે કે: હે વત્સ! આજે તારા શરીરમાં શું કોઈ રોગ ઉત્પન્ન થયો છે? અથવા તો ઇંદ્ર જેવો જે તું, તેની કોઈએ શું આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો છે? અથવા તો કોઈએ તારો અઘટિત રીતે પરાભવ કર્યો છે? અથવા તો તારા હૃદયમા આ કન્યારત્ન સંબંધી કાંઈ ખટકે છે? પરંતુ બીજી સ્ત્રીઓની માફક અવિનય કરે એ વાત સ્વપ્નાના સંબંધમાં બને તેમ નથી. ગમે તે કારણથી તારૂં મન ખરેખર! ચિંતાતુર છે કે જેથી હે વત્સ! તારૂં મુખકમલ ઉદાસ–કરમાયેલું–દેખાય છે.'

પછી કુમારે કહ્યું કે: હે માતાજી! આ સઘળાં કારણોમાંથી એકે કારણ નથી, પરંતુ બીજું કારણ જ છે, તે તમો સાંભળો: હું અહીંયા મારા પોતાના ગુણોથી પ્રખ્યાત નથી કે નથી પિતાના નામથી, કે નથી તમારા ગુણોથી પ્રખ્યાત, પરંતુ માત્ર સસરાના નામથી જ પ્રખ્યાત છું. આ રીતે પ્રખ્યાત થવું તે અધમમાં અધમ છે અને તેટલા માટે જ ઉત્તમ પુરુષોએ તેને તજવા યોગ્ય ગણેલું છે, અને તેથી જ સસરાને આ શહેરમાં મારૂં મન દુભાય છે.

તે સાંભળી માતા બોલી કે: મોટું ચતુરંગી સૈન્ય એકઠું કરીને, તું તારા પિતાનું રાજ્ય ગ્રહણ કર અને એ રીતે મારાં હૃદયને પણ સન્તોષિત કર.

તે વખતે કુમારે કહ્યું કે: હે માતાજી! સસરાના બળથી જે રાજ્ય પાછું ગ્રહણ કરવું, તે પણ મારા મનને તેવી જ રીતે દુભાવે છે માટે જ્યારે મારા બાહુબળના બળથી મેળવેલી લક્ષ્મીથી હું મારા પિતાનું રાજ્ય પાછું મેળવીશ, ત્યારે જ મારા મનને સંતોષ થશે, તે સિવાય મને સંતોષ નહિ જ ઉત્પન્ન થાય. તેથી હું એકલો જ કોઈ દેશાંતરમાં જઈને, મારા હાથે જ ઉપાર્જન કરેલી લક્ષ્મીના બળથી હું મારા પિતાનું રાજ્ય પાછું મેળવીશ.

પછી માતા તેને કહેવા લાગી કે: હે વત્સ! તું હજુ બાળક સરલ સ્વભાવવાળો અને સુકોમળ છું; અને દેશાંતરમાં પરિભ્રમણ કરવું તે મુશ્કેલ અને દુઃખદાયક છે.

આ સાંભળીને કુમારે પોતાની માતાને કહ્યું કે: હે

માતાજી! તમે એવી રીતે બોલો નહિ. વીર પુરુષો જ્યાં સુધી કોઈ પણ કાર્ય શરૂ કરતા નથી ત્યાં સુધી જ તે કાર્ય તેઓને કઠણ લાગે છે.

તે સાંભળીને માતા ફરીને કહેવા લાગી કે: હે વત્સ! તો અમે પણ તારી સાથે જ આવીશું. કારણ કે તારા વિના અમને અહીંયાં કોનો આધાર!

કુમારે કહ્યું કે હે માતાજી! તમે જો સાથે આવો તો હું સર્વત્ર છૂટો ફરી શકું નહિ માટે તમે અહીં જ રહો.

પછી મયણા બોલી કે હે સ્વામી! હું તો આપની સાથે જ આવીશ; કારણ કે શરીરની છાયાની પેઠે હું કાંઈ આપને ભારભૂત થઈશ નહિ.

કુમારે કહ્યું કે હે દેવિ! મારા વચનથી તમે ઉત્તમ એવા ધર્મમાં તલ્લીન થઈને, અહીં જ તમારા સાસુની સેવામાં રહો.

મયણા બોલી કે: હે સ્વામી! સતી સ્ત્રી જો કે પોતાના પતિના વિયોગને-પ્રવાસને ઇચ્છે નહિ તો પણ હે નાથ! આપની આજ્ઞા મને પ્રમાણભૂત છે. આપે અરિહંત વગેરે નવપદોને ક્ષણ માત્ર પણ મનમાંથી વીસારવા નહિ તથા આપશ્રીની માતાજીની માફક આપની આ દાસીને પણ કોઈક વખતે યાદ કરજો.

પછી માતાએ પણ પુત્રનો દૃઢ નિશ્ચય જાણી, પોતાના હાથે શ્રીપાલકુમારના ભાલસ્થલમાં મંગલ તિલક કરીને કહ્યું કે: હે પુત્ર! તારા કલ્યાણ માટે હું નિરંતર નવપદનું ધ્યાન ધરીશ.'

મયણા બોલી કે હે નાથ ! હું પણ નિર્મલ મનથી કલ્યાણને આપવાવાળાં એવા નવપદોનું ધ્યાન ધરીશ.

આવી રીતે મયણાના વચનોરૂપી અમૃતથી સિંચાયેલા શ્રીપાલકુમાર માતાના ચરણે નમીને, મયણાને બોલાવીને, હાથમાં તલવાર ગ્રહણ કરીને; નિર્મલ એવા પરાક્રમ રૂપી સહિત ચમકેલી મધ્યરાત્રીમાં સ્વર ચાલવા માંડ્યો તે વખતે પ્રયાણ માટે પ્રથમ પગલું ભર્યું. આવી રીતે શુભશુકનમાં અનુક્રમે દેશાન્તર જવા માટે આગળ ચાલ્યા.

૯ થીપાવની વીગતા

૧૪૩

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

થાય તો હું કૃતાર્થ થાઉં; અને ખરેખર! મારી વિદ્યા પણ સિદ્ધ થાય.

પછી શ્રીપાલે કરેલી સહાયતાથી તે સાધક પુરુષને, માત્ર એક જ રાત્રિમાં તે વિદ્યા સિદ્ધ થઈ.

પછી તે સાધકપુરુષે કુમારને, તેણે કરેલા ઉપકારના બદલામાં બે ઔષધિઓ આપીને કહ્યું કે આ એક જળતરણી ઔષધિ છે તેના પ્રતાપે તમે ગમે તેવા ઉંડા પાણીમાં આવીને પડે તો પણ તે ડૂબતો નથી; અને બીજી શસ્ત્રનિવારણી છે તેના પ્રતાપે કોઈપણ જાતના શસ્ત્રો અંગ પર વાગતાં જ નથી. આ બંને ઔષધિને ત્રિધાતુના માદળીઆમાં મઢીને હાથે ધારણ કરવાની છે.

ત્યારપછી તે વિદ્યાસાધક પુરુષ અને કુમાર જ્યાં તે પર્વતની ખીણમાં આવ્યા છે તેવામાં ત્યાં રહેલા ધાતુવાદી પુરુષોએ તેને કહ્યું કે હે દેવ! તમોએ દેખાડેલી વિધિ મુજબ—કરણ મુજબ—કરતાં છતાં કોઈપણ કારણથી અમને રસસિદ્ધિ થતી નથી.

પછી કુમારે કહ્યું કે હે સાધકો! હવે તમે મારી દૃષ્ટિ નીચે રસસિદ્ધિ કરો. તે લોકોએ તે પ્રમાણે કર્યું, કે તરત જ તે રસસિદ્ધિ થઈ ગઈ.

પછી તે સાધકોએ તે રસસિદ્ધિથી સોનું બનાવીને કુમારને કહ્યું કે હે કુમાર! અમોને જે આ રસસિદ્ધિ થઈ તે તમારા જ પ્રતાપે થઈ છે. માટે તમે આ સુવર્ણ ગ્રહણ કરો.

પરન્તુ તે નિસ્પૃહી શ્રીપાળે લીધું નહિ તો પણ મોટુંક સોનું તે સાધકોએ કુમારના વસ્ત્રના છેડે બાંધી દીધું

ત્યાંથી કુમાર ફરતો ફરતો અનુક્રમે ભરૂચ નગરમાં પહોંચ્યો. ત્યાં સોનું વેચીને વસ્ત્ર, આભૂષણ તથા હથિયારો ખરીદ્યાં. પછી પેલી બન્ને ઔષધિઓને ધાતુના માદળીઆમાં મઢાવીને પોતાના હાથે બાંધી લીધી. પછી તે નગરમાં દેવકુમારની પેઠે સ્વતંત્ર રીતે આનંદથી શ્રીપાલ ફરવા લાગ્યો.

તે વખતે જ કોશાંબી નામની નગરીનો એક ધવલ નામનો વાણિઓ–વ્યાપારી હતો, કે જેની પાસે ઘણું જ ધન હોવાથી લોકોમાં તે કુબેર ભંડારીના નામે પ્રસિદ્ધ હતો. કરોડો સોનામહોરોથી ખરીદેલ છે અનેક જાતનાં કરિયાણા જેણે એવો તે સાથવાહ બીજા ઘણા વ્યાપારીઓ સાથે ભરૂચ નગરે આવ્યો હતો.

ત્યાં તેણે ઘણો જ નફો મળવા છતાં પણ દ્રવ્યના લોભથી તેણે બીજા દ્વીપમાં જવા માટે વહાણો તૈયાર કરાવ્યાં. વહાણોનું વર્ણન :

આ વહાણોમાં એક મોટું જૂગ જાતિનું વહાણ સોળ કુવાથંભો સહિત શોભતું હતું (જુઓ ચિત્ર ૮૨) બીજા ચાર નાના જૂગ વહાણો ચાર ચાર કુવાથંભોવાળા હતાં. એકસો વખારી વહાણો હતાં (જુઓ ચિત્ર નં ૮૩) એકસોને આઠ બેડા જાતિના વહાણ હતાં. ચોરાશી વહાણો દ્રોણ જાતિના હતાં વેગડ જાતિના ચોસઠ વહાણો હતાં સિલ્લ જાતિના ચોપન અને આવર્ત્ત નામના પચાસ વહાણો

હતાં. સુરૂપ નામના ખેતીદ વહાણો હતાં. આ પ્રમાણે કુલ પાંચસો [આદીશ] વહાણો હતાં.

રાજાનો હુકમ મેળવીને તે બધાં વહાણો તેણે જાતી જાતી જાતનાં કરિયાણાંઓથી ભર્યાં તે વહાણો ઉપર નાખુદા, માલમ તથા વ્યાપારીઓ પણ ચડ્યા. વળી દૂરથી માર-નાપ-સરભરાવાળાઓ, ખલાસીઓ, ગણિકા નેતાઓ-એલ કરનારાઓ તથા સુકાનીઓ તે વહાણોની હમેશાં સંભાળ કરતાં હતાં.

વળી, જાતી જાતી જાતનાં શસ્ત્રો ધારણ કરનારા દસ હજાર સુભટો કે જેઓ ધવલશેઠની નોકરી કરતા હતા, તેઓ પણ આ વહાણોનું પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરતા હતા.

છત્ર ચામર, ધ્વજ, પીંછી ધ્વજપટ તથા ઉત્તમ મુકુટ વગેરેથી શણગારેલ છે જેઓને, તથા શ્વેત શઢ, ઉત્તમ કુબડ, બખ્તર તથા સેંસિથી ભરેલી છે ટોચો જેમની એવા તે વહાણો શોભી રહેલા છે

આ સર્વ વહાણોમાં જળ તથા ઇંધનનો સંગ્રહ કરીને, ઉત્તમ મુહૂર્તે પોતાના પરિવાર સહિત ધવલશેઠ તે વહાણો પર ચડ્યો. તે વહાણો જેવા ચલાવવા શરૂ કર્યાં, તેવા જ દેવદેવીઓને બલિદાન દેવામાં આવ્યા અને સુમધુર વાજિંત્રો વગાડવામાં આવ્યા; પછી ખલાસીઓએ તે વહાણો ચલાવવા માટે ઘણો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ તે વહાણો ચાલ્યાં નહિ.

આ પ્રમાણે વહાણો નહિ ચાલવાથી ધવલશેઠ ચિંતાથી શ્યામમુખવાળો થઈ ગયો. તરત જ વહાણ ઉપરથી ઊતર

રીને તે નગરમા ગયો. ત્યાં એક સોદાગરીને તેનું કારણ પૂછતા, તેવીએ કહ્યું કે વારાં વહાણો દેવતાએ થભાવ્યાં છે; માટે જ્યારે તું એક બત્રીસ લક્ષણવાળા પુરુષનું બલિદાન આપીશ ત્યારે જ તે ચાલશે.

પછી ધવલ શેઠે કોઈક અમૂલ્ય વસ્તુની રાજાને ભેટ કરીને વિનતી કરી કે 'હે રાજન્! મારા વહાણ થભી ગયાં છે તેને ચલાવવા માટે બલિદાન આપવા એક પુરુષ મને આપો (જુઓ ચિત્ર ૮૪)

રાજાએ કહ્યું કે અહીં જે પરદેશી હોય અને તેનું કોઈપણ સગુ આ નગરમાં ન હોય તેને લઈ જાઓ, પરન્તુ બીજા કોઈને લેશો નહિ.

પછી ધવલના સુભટો તેવા માણસની શોધ કરતા હતા, તે વખતે તેઓને નગરમા ફરતા એવા પરદેશી શ્રીપાલ કુમારની જાણ થઈ શ્રીપાલને બત્રીસ લક્ષણવાળો અને પરદેશી જાણીને તે વાત સુભટોએ ધવલને જણાવી તે વખતે ધવલે તેને પકડવા માટે ફરીથી રાજાની આજ્ઞા મેળવી.

તે શ્રીપાલકુમાર ચૌટામા આનદથી ભેઠા છે ત્યા તે ધવલના સુભટો આવી પહોચ્યા અને હથિયારો ઉચાં કરીને એકદમ ઉદ્ધતપણે બોલવા લાગ્યા કે: અરે! તુ જલ્દ અમારી સાથે ચાલ. કારણ કે તારા ઉપર ધવલ નામનો સાથવાહ કોપાયમાન થયો છે; તે તારો દેવીને બલિદાન આપશે, માટે પાછળથી તુ એમ ન કહીશ કે મને કહ્યું નહિ.

સુભટોના આવા ઉદ્ધતાઈભર્યા વચનો સાંભળીને શ્રીપાળે કહ્યું કે અરે! દુષ્ટો! તમારા તે ધવલ નામના પશુનું બલિદાન આપો. શું ક્યાંય પણ કોઈએ સિંહનું બલિદાન આપ્યું સાંભળ્યું છે!

પછી તે સુભટો જેવામાં પોતાનું કાંઈક બળ દેખાડે છે કે તરત જ કુમારે કરેલો સિંહનાદ સાંભળીને, તે સુભટો શિયાળોની માફક નાસી ગયા. ધવલ શેઠે તે વાત રાજાને જાહેર કરવાથી રાજાએ પોતાનું લશ્કર ત્યાં મોકલ્યું કુમારે તો તે સૈન્યને પણ માત્ર અર્ધપલકમાં હાંકી મૂક્યું

ત્યારપછી ધવલ શેઠના હુકમથી રાજાના લશ્કરની સાથે ભેગા મળીને, ધવલના સુભટો માછીમારોને, જેવી રીતે જાળ રેખાઓથી વીંટવામાં આવે છે તેવી રીતે કુમારને બધી બાજુથી ઘેરી લીધો. વળી, ધવલ બોલવા લાગ્યો કે: અરે! સુભટો! હવે જલ્દી જ હાથથી તેના શરીરના ટુકડે ટુકડા કરીને બલિદાન આપો કે જેથી તે દેવી જલ્દી સંતુષ્ટ થાય.

તે સુભટોનાં સેંકડો બાણ, ગદાઓ, ભાલા તથા તલવાર વગેરે કાંઈ પણ કુમારના શરીરને લાગતું ન હતું, કારણ કે તેને પેલા વિદ્યાધરે આપેલી શસ્ત્રવારણશક્તિ ઔષધિ પોતાના હાથે બાંધેલી હતી. પરંતુ કુમારના બાણોથી તો કેટલાક સુભટોના માથાના વાળ, કાન અને નાસિકાઓ વગેરે છેદાઈ ગયા, હૃદયમાં દયા હોવાથી કુમારે કોઈને પણ જીવથી મારી નાખ્યા નહિ

આ પ્રમાણેનો બનાવ નજરે જોઈને ધવલ વિચારવા લાગ્યો કે: ખરેખર! આ કોઈ મનુષ્ય નથી, પરંતુ કોઈ મોટા પ્રભાવવાળો દેવ અથવા વિદ્યાધર છે. આમ વિચારી મસ્તકે બે હાથની અંજલિ જોડીને ધવલ કુમારને વિનંતી કરવા લાગ્યો કે: હે દેવ! આવા પરાક્રમી તમે કોઈ વિદ્યાધર જણાઓ છો તો તમે મારા ઉપર કૃપા કરો, અને મારા ખૂંચેલા વહાણોને ચલાવવા માટે કંઈ પણ ઉપાય કરો. કારણ કે ઉત્તમ પુરુષો બીજાઓને ઉપકાર કરનારા જ હોય છે.

પછી કુમારે કહ્યું કે: જો હું તારા ખૂંચેલા વહાણો ચલાવી આપું તો તેનું મહેનતાણું—ભાડો મને શું મળશે.

ધવલે કહ્યું કે: જો મારા વહાણ તમે ચલાવી આપશો તો હું તમને તેના બદલામાં એક લાખ સોનામહોરો આપીશ.

પછી વિકસ્વર મુખવાળો કુમાર લોકોની સાથે ત્યાંથી ચાલ્યો અને ધવલશેઠની સામે સૌથી આગળના વહાણ ઉપર ચઢ્યો. પછી બધા ખલાસીઓ પોતપોતાના કાર્યમાં તત્પર થયા. એટલે શ્રીપાલે નવપદજીનું ધ્યાન ધરીને સિંહનાદ કર્યો (જુઓ ચિત્ર ૮૫) આ પ્રમાણેના કુમારના સિંહનાદને સાંભળતા જ, તે ક્ષુદ્રદેવતા ત્યાંથી નાશી ગઈ; વહાણો બધાં ચાલવા લાગ્યા, અને વધામણાં થવા લાગ્યાં. ભેરીના ગંભીર શબ્દો અને ભુંગળ વગેરે વાજિંત્રો વાગવા લાગ્યાં. નાયિકાઓ નાચવા લાગી અને મધુર ગીતો ગવાવા લાગ્યાં.

આ પ્રમાણે આશ્ચર્ય દેખીને ધવલશેઠ વિચાર કરવા

લાગ્યો કે આ શ્રીપાલકુમાર જો કોઈપણ રીતે મારી સંગાથે મુસાફરીમાં આવે તો મને ક્યાંય પણ વિઘ્ન થાય નહિ. એમ વિચારીને ધવલશેઠે શ્રીપાલને એક લાખ સોનામહોરો આપી દીધી.

પછી વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યો કે હે મોટા ભાગ્યવાળા ! આ એકેક સુભટને હર વરસે એકેક હજાર સોનામહોરો આપવાની કરીને મેં દશ હજાર શૂરવીર સુભટોને નોકરીમાં રાખેલા છે માટે જો તમારે પણ નોકરી કરવી હોય તો કહો કે મારે તમને કેટલો પગાર આપવો. કારણ કે તમારું ભાગ્ય મોટું છે

શ્રીપાલકુમારે હસીને જવાબ આપ્યો કે આ બધા સુભટોને તમે જેટલો પગાર આપો છો તેટલો પગાર મને એકલાને આપો.

આ સાંભળી એકદમ આશ્ચર્ય પામેલો ધવલશેઠ તેનો હિસાબ કરીને વિચારવા લાગ્યો કે આ બધાનો પગાર એક ક્રોડ સોનામહોરો થાય છે અને આ તો એકલો એક ક્રોડ માગે છે માટે એણે અદ્ભુત માગણી કરી છે વળી, આ સુભટોથી તે મારું શું વધારે કામ કરી આપવાનો હતો.

એમ વિચારી ધવલશેઠે કહ્યું કે હે કુમાર ! જો તું દશ હજાર સોનામહોરો લે તો આપવા હું કબૂલ છું; પરંતુ જે તું એક ક્રોડ સોનામહોરો માગે છે તે મોટું છે

પછી કુમારે કહ્યું કે હે શેઠ ! તમો મારા પિતા સમાન છો માટે તમારા પગારની કાંઈ જરૂર નથી પરંતુ મારે દેશાંતર જવાની ઇચ્છા છે તે માટે હું તમારી સંગાથે

આવીશ. માટે ભાડું નક્કી કરીને–ઠરાવીને મને વહાણ પર
આવવા દો.

તે સાંભળી ખુશ થએલા શેઠે ૧૨ મહિને એકસો સોનામહોર ભાડું નક્કી કર્યું તે આપીને શ્રીપાલકુમાર શેઠના મુખ્ય વહાણમાં ચઢીને બેઠો. પછી રત્નદ્વીપ જવા માટે ભેરિ વગાડવામાં આવી. ખલાસીઓએ સઢોને વિસ્તાર્યા. ડીકીઓને ઉંચી ચઢાવી સુકાન સંભાળીને હલેસાઓ ચલાવવા શરૂ કર્યા.

વહાણમાં એક માણસ કુતુબકાંટાની તરફ જ દૃષ્ટિ રાખતો હતો. એક માણસ ચામત્ત (વહાણના તળિયાના ભાગમાં આવેલું પાણી) કાઢતો હતો. એક માણસ ભરતી ઓટની ખબર રાખતો હતો. એક રસ્તાની ખબર રાખતો હતો. કેટલાક મગરને જોતા હતા. એક મગરને નસાડવા ઢોલ વગાડતો હતો. એક નાની કુલડીઓથી અગ્નિમાં તેલ નાખતો હતો. ચાંચિયાના વહાણોને જોઈને પંજરી સુભટો બખ્તર ચઢાવતા હતા, કે જે દેખીને ચોરો દૂર નાસી જતા હતા. સૂર્યનું ઉગવું તથા આથમવું પણ પાણીમાં જ દેખાતું હતું. રાત્રિના વખતે વડવાનલ અગ્નિથી બળતી દિશાઓ દેખાતી હતી. આવી રીતનાં સમુદ્રના કુતૂહલો જોતા જોતાં શ્રીપાલકુમાર જતા હતા. તેવામાં પંજરી બોલ્યો કે 'હે લોકો! તમારે પીવાનું પાણી તથા ઇંધન વગેરેની જરૂર હોય તો બોલજો કારણ કે બબ્બરકૂલનો કાંઠો આવ્યો છે.' તે વખતે વહાણમાં રહેલા વ્યાપારીઓ બોલ્યા કે 'બબ્બરકૂલ બંદર તરફ જલદી ચાલો, કે જેથી અમે પાણી તથા ઇંધન વગેરે ગ્રહણ કરીએ.' (જુઓ ચિત્ર ૮૧)

પછી તે વહાણો ત્યાં પહોંચ્યા તે વખતે આનંદ પામેલા લોકો જમીન ઉપર ઉતર્યા, ધવલશેઠે પણ દશહજાર સુભટો સહિત ત્યાં કિનારાની ભૂમિ ઉપર પડાવ નાખ્યો. તેઓનો કોલાહલ સાંભળીને ત્યાં બબ્બરકૂલના દાણ લેનાર માણસો ખરું દાણ લેવા માટે આવ્યા (જુઓ ચિત્ર ૮૭).

શેઠે દાણ આપવાનો ઈનકાર કર્યો, બબ્બરકૂલના દાણ લેનારા માણસો પોતાના મહાકાલ નામના રાજાને તેડી લાવ્યા તે વખતે ઘણા લશ્કર સહિત ત્યાં આવીને મહાકાલ રાજાએ ખરું દાણ માગ્યું પરંતુ શેઠે તે આપવાનો ઈનકાર કરીને, ઉલટા પોતાના સુભટોને લડવા માટે તૈયાર કર્યા.

પછી ધવલના એક હજાર સુભટો પોતાનાં શસ્ત્રો ઉગામીને એકદમ મહાકાલરાજાના સુભટો સાથે લડવા લાગ્યા અને લોકોની ઉશ્કેરણીથી તેઓ મરવા લાગ્યા. પહેલાં તો ધવલના સુભટોએ મહાકાલરાજાના સઘળા સૈન્યને હરાવ્યું તે દેખીને મહાકાલરાજા પોતે મજબૂત ઘોડા ઉપર સવાર થઈને લડવા આવ્યો. તે વખતે મહાકાલરાજાનું તેજ સહન નહિ થવાથી ધવલના સુભટો નાશી ગયા તે વખતે પગપાળા લડવા એવા ધવલને, મહાકાલરાજાએ નીચે પાડી નાંખીને બાંધી લીધો (જુઓ ચિત્ર ૮૮)

ધવલને એક વડ સાથે બાંધીને, તેની અને તેના સઘળા સાર્થની ચોકી માટે પોતાના સુભટોને ત્યાં રાખીને રાજા પોતે નગર તરફ આવ્યો. એવામાં શ્રીપાલકુમાર ધવલ શેઠને બોલાવીને કહેવા લાગ્યા કે હે શેઠ! કહો તો ખરા કે તમારા તે સુભટો આ વખતે ક્યાં ગયા, કે જેઓને તમે એક કોડ સોનામહોરો આપો છો.

ધવલ બોલ્યો કે 'હે કુમાર! તમે આ ઉપર ખાર શું કામ નાખો છો? વળી હાલમાં ઉપર હાથ દેવાની ક્રિયા ક્યાં કરો છો?

પછી કુમારે પ્રગટપણે કહ્યું કે હે શેઠ! કહો પણ તમારું આ બધુંએ ગએલું ધન પાછું લાવી આપે તો તેને તમે શું આપો. તે તમે મને કહો!

ધવલ બોલ્યો કે તેમ થવું મને તો અસંભવિત લાગે છે તો પણ તે ધન પાછું લાવી આપનાર માણસને હું મારી મિલ્કતના અડધો ભાગ આપું તે બાબતની હું પરમાત્માની સાક્ષીએ કબુલાત આપું છું.

આ પ્રમાણે નક્કી કરીને શ્રીપાલકુમાર હાથમાં ધનુષ લઈને, ખભા ઉપર બે તૂણીરો બાંધીને એકલો મહાકાલ રાજાની પાછળ જઈને તેને બોલાવ્યો; અને કહ્યું કે હે બબ્બરકુલના રાજા મહાકાલ! તને હું આવી રીતે જવા દઈશ નહિ; માટે પાછો વળીને એક ક્ષણમાત્ર મારા એકલાનું તો બલ જો!

આ સાંભળીને મહાકાલરાજા પાછો વળીને કહેવા લાગ્યો કે હે કુમાર! તું દેખાવડો અને ઉત્તમ રૂપ તથા લક્ષણવાળો છતાં હજુ તો બાલક છે તો એકલો શું કરવા મરવા આવ્યો છે.

કુમારે પણ કહ્યું કે: હે રાજન્! આવી રીતના તમારા બાહ્યાડંબરથી કાયર પુરુષો ભાગી જાય છે પરંતુ મારું હૃદય તો તારા બાણોથી પણ કંપે-ડરે તેમ નથી.

એમ કહીને શ્રીપાલકુમારે ધનુષ્ય ઉપર બાણો ચઢાવી ચઢાવીને, મહાકાલરાજાના ધ્વજને પાડી નાખ્યો. તે વખતે મહાકાલરાજાના સુભટોએ આકાશમાં જાણે બાણોનો મંડપ કરી મૂક્યો હોય નહિ તેટલા બધા બાણોનો વરસાદ વરસાવ્યો. તો પણ કુમારના શરીરે તેમાંથી એકપણ બાણ વાગ્યું નહિ. શ્રીપાલના બાણોથી વીંધાએલા શરીરવાળા બબ્બરરાજના કેટલાક સુભટો પડવા લાગ્યા કેટલાક સુભટો એકબીજાને બાથ ભીડવા લાગ્યા અને કેટલાક સુભટો નાસવા લાગ્યા. પછી મહાકાલરાજા પોતે પોતાના હાથમાં શસ્ત્ર પોતાની જાતે જ લઈને કુમારને મારવા લાગ્યો, પરંતુ ઔષધિના પ્રભાવને લીધે તે કુમારના અંગને લાગતું ન હતું.

પછી કુમારે તેનું તે જ હથિયાર પકડી લઈને બબ્બરરાજને પછાડીને ભૂમિ ઉપર પાડી નાખ્યો. તેને બાંધીને શ્રીપાલકુમાર જેવો પોતાના સાર્થમાં લાવ્યો તે દેખીને સાર્થની ચોકી માટે રાખેલા બબ્બરરાજના માણસો નાસી ગયા. ધવલને બંધનરહિત કર્યો—છોડાવ્યો. બંધનમુક્ત થતાં જ હાથમાં તલવાર લઈને, ધવલ મહારાજાને મારવા માટે દોડ્યો. શ્રીપાલે તેને રોકી રાખ્યો. કારણ કે ઘેર આવેલા, શરણે આવેલા, બંધનવાળા, રોગથી ત્રાસ પામેલા, નાસી જતા, વૃદ્ધ થઈ ગએલા તથા બાળકને સત્પુરુષો મારતા નથી.

બબ્બરરાજના સુભટોનો માર ખાઈને નાસી ગએલા ધવલના જે દશ હજાર સુભટો નાસી ગયા હતા, તેઓના

ઊપર શોભાયમાન બનેલા શેઠે તેઓને નોકરીમાંથી છુટા કરી દીધા તે વખતે તે બધા શ્રીપાલના સેવકો થયા અને કુમારે પણ તેઓને પોતાના ગામમાં આવેલા વહાણોની ચોકી કરવા રાખી લીધા. વળી મહાકાલરાજાના સર્વ સુભટોને વિવેકી એવા તે શ્રીપાલે ઉત્તમ વસ્ત્રો વગેરે ઈનામમાં આપીને ખુશી કર્યા.

મહાકાલરાજાએ પણ કુમારનું આવું ચરિત્ર જોઈને, મનમાં ચમત્કાર પામીને વિનયના વચનોથી કહ્યું કે હે ઉત્તમ પુરુષ! તમારાં ચરણોથી મારાં નગરને પવિત્ર કરો, કે જેથી અમે પણ તમારી માફક અમારી તમામ શક્તિની કાંઈક ભક્તિ કરીએ.

ઉદારતાના ભંડારરૂપ એવા શ્રીપાલે એવી તે વાત કબુલ કરી તેવી જ રીતે પ્રથમે કુમારને ઘણી ના પાડી; કારણ કે પાપી માણસો બધી જગ્યાએ શંકાશીલ જ હોય છે

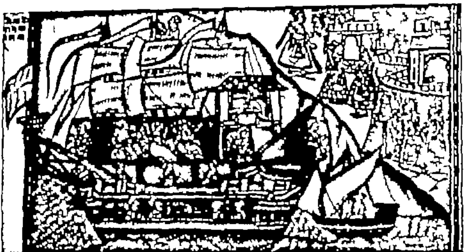
આવી રીતે પ્રથમના કહેવા છતાં પણ શ્રીપાલકુમારે મહાકાલરાજાની વિનતીનો સ્વીકાર કર્યો. [મહાકાલરાજાએ પોતાની નગરી તાકીદે શણગારવાનો હુકમ કર્યો. નગરની દરેક દુકાનો તથા ઘરો રેશમી અને કસબી વસ્ત્રોના તોરણોથી શણગારવામાં આવ્યાં. શહેરના ચોકોમાં તથા બજારોમાંથી કચરો સાફ કરાવીને સુગંધીવાળું પાણી છંટાવી; દરેક જગ્યાએ સુગંધીદાર ફૂલો પવનથી દેવામાં આવ્યાં.] પછી પોતાના અનેક પરિવાર સહિત શ્રીપાલકુમારે તોરણો તથા માથા વગેરેથી શોભાયમાન એવા તે મહાકાલના નગરમાં હાથી ઊપર બેસીને પ્રવેશ કર્યો (જુઓ ચિત્ર ૮૯).

પછી કુમારની સવારી મહાકાલરાજાના રાજમહેલે ઊતરી. ત્યાં તૈયાર રાખેલા પોતાના સોનાના સિંહાસન ઉપર શ્રીપાળને બેસાડીને મહાકાલરાજાએ ભક્તિથી કહ્યું કે હે કુમાર! આ રાજ્ય તથા મારા પ્રાણ પણ તમારા તાબે છે વળી, મારી મદનસેના નામની પુત્રી કે જે મને મારા પ્રાણથી પણ અધિક વહાલી છે તેની સાથે કૃપા કરીને આપ લગ્ન કરો.

તે વખતે કુમારે કહ્યું કે હું તો પરદેશી છું તેથી મારું કુળ અને શીલ જાણ્યા વિના તમારી કન્યા તમે શા માટે આપો છો; માટે સારી રીતે વિચાર કરીને તે કાર્ય કરો

મહાકાલરાજાએ કહ્યું કે: હે કુમાર! આપના ઉત્તમ આચરણોથી મેં તમારું કુળ જાણી લીધું છે અને પરદેશનો મને કંઈ બાધ નથી; માટે મારી આ પ્રાર્થના મહેરબાની કરીને સ્વીકારો.

શ્રીપાળકુમારે રાજાની વિનતીનો સ્વીકાર કરવાથી, મોટી ધામધૂમપૂર્વક રાજાએ પોતાની મદનસેના નામની રૂપમાં રંભા સમાન પુત્રી શ્રીપાળકુમારને પરણાવી. વળી, હસ્તમેળાપ વખતે હીરા મણિ માણેક રત્નો વગેરે રાજાએ શ્રીપાળને આપ્યા. વળી, દાયજામાં નવ નાટકો અને ઉત્તમ વસ્ત્રો આપ્યાં. આ બધા પરિવાર સાથે પરણીને શ્રીપાળ આવ્યો. આ બધા પરિવારને એક મહોટા ધ્વજ વહાણ સાથે પહોંચાડવા મહાકાલરાજા શ્રીપાળ કુમાર સાથે ત્યાં આવ્યો (જુઓ ચિત્ર ૯)

[illegible] મહાનમનાને વહાણ ૭

[illegible] / ૧૧૭)

પરાક્રમી યોદ્ધા કુમાર રણબાજ અને ભક્તિ તથા ઉત્કર્ષથી ભરેલું એવું તે મુખ જોઈને પોતાના હૃદયમાં વિચારવા લાગ્યો કે અરેરે! આ શું થઈ ગયું! જે આ મારા જેવો હતો તે આટલી મોટી શક્તિ પામ્યો, હવે તો તે મારું આપવું પણ આપશે નહિ '

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, જેવો તે કુમાર પાસે ગયો કે તરત જ કુમારે તેને [illegible] પોતાના ખાંડાથી [illegible] આપ્યું શું કરે! આ બંને વચ્ચે કેટલો અંતર છે!

[illegible] માતાને પરિવાર સહિત [illegible], તથા પોતાની પુત્રીને [illegible] મહારાજ [illegible] (જુઓ ચિત્ર ૬૧). [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

૧૦ પુણ્યની પ્રબલતા

૧૪૪

શ્રીપાલકુમાર જળ વાટથી ક્રીડા કરતા વહાણમાં રહીને, વિમાનમાં રહેલા દેવની માફક નાટક જોવા લાગ્યો. વ્યવહારીઓ પણ તે દ્વીપમાં પોતાની સાથેનો માલ વેચીને ખૂબ નફો કર્યા પછી, શ્રીપાલકુમાર પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે હે દેવ! તમારાં કરિયાણાં તમે શા માટે વેચતાં નથી?

તે વખતે કુમારે કહ્યું કે હે પિતાજી! માલ અને તમારા વચ્ચે કંઈ અંતર નથી, માટે મારાં કરિયાણાંની પણ તમારી મરજી મુજબ વ્યવસ્થા કરજો.

તે સાંભળીને ખુશી થએલો ધવલ [જેમ દૂધ જોઈને બિલાડો વિચારમાં પડે તેમ] વિચારવા લાગ્યો કે ઠીક થયું હવે હું મારી મરજી મુજબ (ગોટાળો) કરીશ. કારણ કે વેચવું અને લેવું–ક્રયવિક્રય કરવો–તેને વ્યાપારીઓ ચિંતામણિરત્ન સમાન ગણે છે (જુઓ ચિત્ર ૬૨)

તે વખતે કેટલીક દેવ સમાન તથા સુંદર રૂપ અને

વેશવાળો, વળી જેનાં મુખ અને નેત્ર પ્રસન્ન છે, એવો કોઈક પુરુષ મનોહર ઘોડા ઉપર બેસીનિ ત્યાં આવ્યો. તે પોતાની સાથેના ઘણા પરિવાર સહિત શ્રીપાળકુમારના તંબૂના દરવાજા પાસે આવ્યો. તે ત્યાં જોવામાં નાટક જોવા લાગ્યો, કે તરત જ શ્રીપાળે તેને બોલાવ્યો.

તેણે પણ કુમારને પ્રણામ કર્યો. કુમારે પણ તેને આસન આપીને તેનુ સન્માન કર્યું. તે પણ વિનયમાં તત્પર થઈને વિશ્વાસપૂર્વક કુમારની પાસે બેઠો. દેવતાઈ નાટક જેવું તે નાટક ધણુવાર જોઈને તે પુરુષ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ દેખાવથી આ કોઈ રાજકુમાર હોય તેમ લાગે છે.

નાટક સંપૂર્ણ થયા પછી કુમારે તેણે પૂછ્યું કે 'હે ભદ્ર! તમે કોણ છો? ક્યા નગરના રહેવાસી છો? તમોએ કંઈપણ આશ્ચર્ય જોયું છે?' (જુઓ ચિત્ર ૬૩)

તે પુરુષ વિનયમાં તત્પર થઈને કુમારને કહેવા લાગ્યો કે, હે દેવ! આ દ્વીપમાં વલયાકારવાળો—ગોળ—અને મોટા શિખરોવાળો રત્નસાનુ નામનો પર્વત છે. તે પર્વતની મધ્યમાં વસેલી એવી રત્નસંચયા નામની નગરી છે. તે નગરીમાં કનકકેતુ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે. તેને કનકમાલા× નામની રાણી છે. તેણીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલા કનકપ્રભ, કનકશેખર, કનકધ્વજ તથા કનકરુચિ* નામના ચાર પુત્રો, અને તે ઉપરાંત સકલ કળાઓની ભંડાર તથા

× શ્રીપાલ રાસ માં રાણીનું નામ રત્નમાલા આપેલું છે.
* કેટલીક પ્રતોમાં કનકરુચિ નામ પણ જોવામાં આવે છે.

રતિથી પણ સ્વરૂપવાન અને તત્ત્વની જાણકાર મદનમંજૂષા નામની એક પુત્રી છે.

તે નગરીમાં એક જિનદેવ નામનો શ્રાવક રહે છે તેનો હું જિનદાસ નામનો પુત્ર છું હવે હું તમોને એક આશ્ચર્ય કહું છું તે સાંભળો. તે કનકકેતુ રાજાના દાદાએ કરાવેલું અને પર્વતના શિખર પર મુકુટ સમાન એવું પ્રભુ શ્રીઋષભદેવનું એક દેરાસર ત્યાં આવેલું છે આ દેરાસર ઉત્તમ પુરુષના ચરિત્રની માફક નિર્મળ અને વિશાળ છે. તારાના ઉત્તમ ગણની પેઠે ઉજ્જ્વળ છે તથા સૂર્યમંડળની માફક અંધકારને દૂર કરનારૂં છે.

તે દેરાસરમાં કનક અને મણિની બનાવેલી મૂળનાયક શ્રીઋષભદેવની સુંદર અને દેદીપ્યમાન પ્રતિમા બિરાજમાન કરેલી છે કે જે નવા ચંદ્રની રેખાની પેઠે સર્વે ભુવનોના પ્રાણીઓને આનંદ આપનારી છે તે પ્રતિમાનું તે વિદ્યાધર રાજા હમેશાં ભક્તિપૂર્વક પૂજન કરે છે. ત્યાંના લોકો પણ આનંદપૂર્વક તેને નમન કરે છે તેની પૂજા કરે છે, અને તેનું ધ્યાન ધરે છે તે રાજાની પુત્રી પણ વિશેષે કરીને ભક્તિપૂર્વક હમેશાં ત્રણે કાળ તે પ્રતિમાની અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરે છે.

એક દિવસ વિધિની જાણકાર એવી તે રાજાની પુત્રી પોતાના પરિવાર સહિત વિધિપૂર્વક વિસ્તારથી પૂજા કરીને, ભાવપૂર્વક દેવવંદન કરતી હતી; તે વખતે રાજા પણ ત્યાં પધાર્યો. અને કુમારીએ કરેલી અપૂર્વ અંગરચના–આંગી–જોઈને હર્ષથી રોમાંચિત થયો. હૃદયમાં વિચારવા લાગ્યો

કે અહો! આ મારી પુત્રીએ અપૂર્વ આંગી રચેલી છે, અને
તેમ કરીને તેણીએ પોતાની અપૂર્વ ચતુરાઈ દેખાડી આપી
છે ખરેખર! આ પુત્રીનું જીવન ધન્ય છે વળી, તેણી
પુણ્યશાળી છે કે જેણીએ જિનેશ્વરદેવની પૂજામાં આવો
ઉત્તમ ભાવ તથા સરલ સ્વભાવ દેખાડ્યો છે કિંચ,
પ્રભાવના ધર્મમાં કૌશલ્યપણું ભક્તિ તથા સુતીર્થની
સેવા, એ પાંચે એ આ પુત્રીમાં વિદ્યમાન હોવાથી તેણી
શુદ્ધ સમ્યક્ત્વવાળી છે તેની ખાત્રી થાય છે મારી આવી
આ ચતુર પુત્રીનો વર પણ કદાચ જો તેને લાયક મળી
આવે તો મારૂં મન આનંદ પામે.

' આ પ્રમાણે પોતાની પુત્રીના વરની ચિંતામાં નિમગ્ન
થએલો તે રાજા એક ઘડીવાર જાણે ધ્યાનમાં લીન થએલો
હોય નહિ તેમ મૌન ધરીને બેઠો રહ્યો. રાજાની તે પુત્રી પણ
પ્રભુની પૂજા કરીને તથા ત્રણ વખત નમસ્કાર કરીને,
જેવી ચાલવા જાય જિનમંદિરના ગભારામાંથી બહાર નીકળે
છે તે જ વખતે તત્કાલ તે મૂળગભારાના બંને કમાડો
કોણ જાણે શા કારણથી એવાં તો બંધ થઈ ગયાં કે કોઈ
બળવાનથી પણ ઘણી મહેનત કરવા છતાંએ ઉઘડતાં નથી.

આ પ્રમાણે દ્વાર બંધ થએલાં જોઈને તે રાજ-
કન્યા પોતાના આત્માની નિંદા કરવા લાગી કે, હા! હા!
હતાશ થએલી એવી મેં શું પાપ કર્યું કે અશુભભાવ મનમાં
લાવી કે જેથી પાપી, પ્રમાદમાં પડેલી તથા મંદ ભાવવાળી
એવી મને મારા પોતાના હાથે કરેલી પૂજાનું—આંગીનું—[illegible]
માત્ર પણ દર્શન થયું નહિ. અરેરે! હું અધન્ય છું, અજ્ઞાનને

પણ થઈને અથવા તો કર્મના દોષથી એ ખરેખર! કોઈક પણ આશાતના કરી છે જેનું મને આ ફલ મળ્યું છે

હે નાથ! મારા પર કૃપા કરીને મારો અપરાધ માફ કરો. પુત્રસહિત અને દીન એવી મને આપ દર્શન આપો. આવી રીતે વિલાપ કરતી એવી પોતાની પુત્રીને જોઈને રાજા બોલ્યો કે હે વત્સ! આ બાબતમાં તારો અપરાધ નથી; પરંતુ મારો જ દોષ છે, કારણ કે દેરાસરમાં રહીને, તારી કરેલી પૂજા-આંગી-ને જોઈને તારા પતિ સબંધી ચિંતામાં એક ક્ષણવાર હું શૂન્ય મનવાળો થઈ ગયો. મારા મનમાંના વિચારરૂપ આશાતનાનું આ ફલ મળ્યું છે માટે આમાં મારો જ અપરાધ થએલો છે એમ હું માનું છું. આ દેવ તો વીતરાગ દેવ છે તે કદિ પણ રોષાયમાન થાય જ નહિ; પરંતુ હે વત્સ! આ દેરાસરના કોઈક અધિષ્ઠાયક દેવે આ અકૃત્ય કરી છે. એમ લાગ્યું '

પછી રાજાએ પોતાના માણસો પાસે નૈવેદ્ય, ફૂલ ફળ વગેરે તથા કપૂર, અગર અને કસ્તુરી વગેરે સુગંધી દ્રવ્યો ધૂપ માટે મંગાવ્યાં. પછી રાજાએ પોતાની પુત્રી સહિત ધૂપની કડછીઓથી ધૂપ સળગાવ્યો અને નિર્મલ ચિત્તથી સ્થિર આસને તે જ જગ્યાએ બેઠા.

આવી રીતે પોતાની પુત્રી સહિત બેઠેલા રાજાને ત્યાં ત્રણ ઉપવાસ થયા. તે દરમ્યાન પણ કોઈના હૃદયમાં આનંદ પેદા કરતો ન હતો. સામંત, મંત્રિ વગેરે પરિવાર તથા નગરજનો પણ ખિન્ન ચિત્તવાળા થઈને ત્યાં બેઠા હતા. ત્યાં તેજસ્વી દીવાઓ પણ અજબ રીતે બળી રહ્યા હતા

કેટલાક લોકો કન્યાને દોષ દેવા લાગ્યા, તો કેટલાક લોકો રાજાને દોષ દેવા લાગ્યા. આવી રીતે જુદી જુદી જાતના લોકો આલાપ સલાપ કરવા લાગ્યા.

ત્રીજી રાત્રિના પાછલા પહોરે લોકો બહુ જ શોકમાં હતા તે વખતે એકદમ આકાશવાણી થઈ કે અહો જિને શ્વરદેવની આશાતના સબંધી રાજકુમારીનો કે રાજાનો કાંઈ દોષ નથી, પરંતુ જે કારણથી આ દેરાસરનાં દરવાજા બંધ થયાં છે, તેનું કારણ તમે બધા સાંભળો.

આ સાંભળી તે રાજકુમારી પણ હર્ષથી રોમાંચિત દેહવાળી થઈ અને રાજા પણ તે વચનથી આનંદિત થયો. બધા લોકો પણ આનંદિત થઈને વિચારવા લાગ્યા કે અરે! એવું તે શું કારણ હશે?

એટલામાં ફરી પાછી આકાશવાણી થઈ કે જે પુરુષની દ્રષ્ટિથી આ દેરાસરનાં કમાડ ઉઘડશે, તે આ મદન મંજુષાનો પતિ થશે. તે સાંભળી અત્યંત ખુશી થએલા લોકો વિચારવા લાગ્યા કે આ વાણી કોણી હશે? અને તે પ્રમાણે ક્યારે થશે?

એવામાં વળી, પાછી વાણી થઈ કે હું શ્રીઋષભદેવ પ્રભુની સાનિધ્યમાં રહેવાવાળી ચક્રેશ્વરી દેવી છું; અને એક માસની અંદર તે પતિને હું નિશ્ચયે કરીને લઈને આવું છું (જુઓ ચિત્ર ૬૪) એટલામાં સવાર થયું અને રાજા-રાણી-પ્રજાતીઓનાં-વાજાઓ વાગ્યાં તે વખતે રાજા પણ પોતાના સઘળા પરિવાર સહિત ઉઠીને પોતાના રાજમહેલે પહોંચ્યો.

'પછી ઘર દેરાસરની જિનપ્રતિમાની વિધિપૂર્વક પૂજા કરીને રાજાએ પારણું કર્યું; અને આ વાત સર્વ જગ્યાએ લોકોમાં ફેલાઈ ગઈ. પછી આનંદસહિત સર્વ લોકો તે દેરાસરની પાસે આવવા લાગ્યા, પરંતુ તે દેરાસરના કમાડ ઉઘડ્યાં નહિ; તેથી ખેદ પામીને બધા પાછા વળવા લાગ્યા.

એવી રીતે તે દેરાસરના કમાડ કોઈનાથી ઉઘડ્યા નથી, પરંતુ તેઓએ ત્યાં આવીને પોતાના કર્મોને ઉઘાડાં પાડ્યાં છે. આ પ્રમાણે તે દેરાસરનાં બારણાં બંધ થયે એક માસમાં આજે થોડા દિવસ બાકી રહ્યા છે. આવી રીતનું અહીં આશ્ચર્ય થઈ રહ્યું છે. માટે હે ઉત્તમ પુરુષ! તમો જો તે જિનમંદિરનું ઉત્તમ દ્વાર ઉઘાડશો તો, ખરેખર! તે ચક્રેશ્વરી દેવીની વાણી પ્રમાણે થશે. માટે હે મહાભાગ્યવાળા! તમે તરત જ તે જિનમંદિર ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરો! તે ઉપરથી અમારાં પણ પુણ્ય ઉઘડશે.

જિનશાસનના આ પ્રભાવનાં વચનો સાંભળીને શ્રીપાલે ધવલશેઠને બોલાવીને કહ્યું કે: હે પિતાજી! તમે પણ સાથે પધારો તો આપણે જિનમંદિરનાં દર્શન કરવા જઈએ.

ધવલે કહ્યું કે: તમે ચિંતા વગરના અને નિરાંતવાળા છો. તેથી તમે ખુશીથી જિનેશ્વરદેવને નમન કર્યા જ કરો. કારણ કે અમને તો જમવાનીએ ફુરસદ મળતી નથી. માટે તમે પધારો. હું મારું કામ કરીશ.

પછી ધવલને મૂકીને બીજા ઘણા પરિવાર સાથે શ્રીપાલકુમાર એક પાણીદાર ઘોડા પર સવાર થઈને, જિન-

મંદિર તરફ જવા માટે જિનદાસની સાથે સાથે જવાના થયો. કુમાર ઘોડા પર બેઠો કે ઘોડાએ શુભશુકન સૂચક હણહણાટ કર્યો શ્રીપાલ તથા બધો પરિવાર અનુક્રમે શ્રીઋષભ દેવ પ્રભુના દેરાસરે આવી પહોંચ્યા.

ત્યાં પહોંચ્યા પછી કુમારે કહ્યું કે 'તમે બધા એક પછી એક દેરાસરના દ્વાર પાસે જઈ આવો, કે જેથી દ્વાર ઉઘાડનાર માણસ સુલભી રીતે જણાઈ આવે.

પછી બધા લોકો બોલવા લાગ્યા કે 'હે સ્વામી! તમે એમ બોલો નહિ; કારણ કે સૂર્ય વિના કમલના વનને કોઈ પ્રફુલ્લિત કરી શકે ખરું કે? ચંદ્રમંડલ વિના કુમુદોના વનને કોઈ વિકસ્વર કરી શકે ખરું? તેમ જ ઋતુરાજ વસંત આવ્યા વિના વનપંક્તિ ખીલી ઉઠે છે? વળી આંબાને મહોર આવ્યા વિના કોયલનો કંઠ કોઈ ઉઘાડી શકે છે? માટે હે દેવ! તમારા વિના તે દ્વાર કોઈનાથી ઉઘડી શકે તેમ છે?

ત્યારપછી શ્રીપાલકુમાર ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી જઈ પછી સ્નાન કરી પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી અને ઉત્તરાસંગ કરીને, નિસ્સીહી શબ્દનો ઉચ્ચાર કરીને દેરાસરના સિંહદ્વારમાં પ્રવેશ કરીને, તે પ્રફુલ્લિત નેત્ર તથા મુખકમલવાળો કુમાર જેવામાં તે રંગમંડપની અંદર જાય છે કે તરત જ ખડખડાટ શબ્દ કરતી ગભારાના દરવાજાની બને ભૂંગળો ઉઘડી ગઈ ત્યાં તેણે સુગંધ, કેસર, કસ્તૂરીથી પૂજાએલા અને આભૂષણો સહિત; તથા નહિ કરમાએલી એવી તાજી ફૂલોની માળા જેઓએ ધારણ કરેલી છે એવા, શ્રીઋષભદેવ

પ્રભુને વંદન કરીને તેઓની આગળ બધાં કરો ઘેર ધર્યાં (જુઓ ચિત્ર ૬૫)

તે વખતે રાજા પણ પોતાની પુત્રી સહિત ત્યાં આવ્યો. આવા આશ્ચર્યકારક ચરિત્રવાળા એવા તે શ્રીપાલકુમારને ધારીધારીને તે જોવા લાગ્યો. કુમાર પણ આનંદિત થઈને, પચાંગ પ્રણામથી પૃથ્વીને સ્પર્શ કરીને, મસ્તકપર હાથ રાખીને આ પ્રમાણે શ્રીઋષભદેવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો:

"શ્રીસિદ્ધચક્રજીના નવે પદોમાં મહાન તથા પ્રથમ સ્વરૂપ એવા હે જિનેશ્વર! તથા સુરેંદ્ર અને અસુરેંદ્રથી પૂજાએલા ચરણકમળોવાળા એવા હે નાથ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

"હે શ્રી ઋષભદેવપ્રભુ! હે ઈચ્છિત ફલ દેવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન! હે કામદેવના અહંકારને તોડનારા! હે ભવની ભાવટ ભાગનાર દેવ હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

"હે શ્રીનાભિ નામના કુલકરના કુલરૂપી કમલને વિકસ્વર કરવામાં રાજહંસ સમાન! હે અનંત અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના સમૂહને દૂર કરવામાં એક દીપક સમાન! હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

"હે શ્રીમરૂદેવિ માતાના ઉદરરૂપી ગુફામાંથી ઉત્પન્ન થએલ કેસરીસિંહના બાળક સમાન! તથા ભયંકર ભુજાથી હણેલ છે પ્રબળ મોહને જેણે એવા હે પ્રભુ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

"હે ઈક્ષ્વાકુવંશના ભૂષણસમાન! હે દૂષણ રહિત! હે પાપરૂપી હાથીઓને સિંહ સમાન! હે ચંદ્રસમાન મુખ

વાળા! હે વિકસ્વર કમલ જેવી આંખોવાળા! હું આપને નમસ્કાર કરું છું

' હે ઉત્તમ કલ્યાણ કરવાળા! હે તપાવેલા સોનાના કલશ સરખા આકારવાળા કંઠમાં સ્થાપેલા મનોહર કુંતલ રૂપી શ્યામ કમલથી શોભિત થએલા એવા! હું આપને નમસ્કાર કરું છું

"હે આદીશ્વર! હે યોગીશ્વરોનાં ધ્યાનને પ્રાપ્ત થએલા લાખોગમે મનોથી લક્ષિત થએલા! હે સંસારરૂપી કુવામાં પડેલા પ્રાણીઓને તારનાર એવા જિનેશ્વર! હું આપને નમસ્કાર કરું છું

"હે શત્રુંજયતીર્થની શોભારૂપ! હે દુઃખોનો નાશ કરનાર! હે ખેચરેશ્વરોથી નમન કરાએલા ચરણોવાળા! સર્વસિદ્ધિઓને આપવાવાળા એવા હે જિનનાથ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું

' હે દેવ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું! હું આપને નમસ્કાર કરું છું! હું આપને નમસ્કાર કરું છું! હું આપને જ નમસ્કાર કરું છું!

"પ્રણામ કરી રહેલા એવા દેવોના રત્નોના મુકુટોની કાંતિથી રંગાએલા છે ચરણો જેઓના એવા હે પ્રભુ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું"

રાજા અને રાજકુંવરી શ્રીપાલે કરેલી આ પ્રભુ સ્તુતિ સાંભળીને, આનંદથી રોમાંચિત થએલા શરીરવાળા થયા, અને જાણે અમૃતથી સિંચન કરાયા ન હોય તેવા થયા.

પછી શ્રીપાલકુમાર પણ પ્રભુને નમન કરીને, તથા પ્રભુની નિર્માલ્ય એવી ફૂલ વગેરેની શેષાને મસ્તકે ચઢાવીને; મંડપના મધ્યમાં આવીને હસ્તવંદનથી રાજાને પ્રણામ કરે છે.

રાજા પણ કુમારની પ્રશંસા કરીને કહેવા લાગ્યો કે: હે વત્સ! જેવી રીતે તમોએ દેરાસરના બારણાં ઉઘાડ્યાં, તેવી રીતે તમારું ચરિત્ર પણ અમારી પાસે પ્રગટ કરો.

શ્રીપાલકુમાર વિચાર કરવા લાગ્યા કે: ઉત્તમ પુરુષો પોતાનું નામ પણ પોતે કહેતા નથી, તો હું મારું ચરિત્ર કેવી રીતે કહું આ પ્રમાણે વિચાર કરીને શ્રીપાલ મૌન ધરી રહ્યા.

તે વખતે એક ચારણમુનિ ત્યાં પધાર્યા. તેઓ પ્રભુને વંદન કરીને બેઠા. તેવામાં રાજા વગેરે તેઓને વંદન કરીને ધર્મોપદેશ સાંભળવા બેઠા. તે ચારણમુનિ ધર્મોપદેશ દેવા લાગ્યા કે: હે મહાનુભાવો! જો તમે આ લોક અને પરલોકમાં કલ્યાણની ઈચ્છા રાખતા હો તો શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલો ધર્મ કરો. જિનેશ્વરદેવોએ ત્રણ તત્ત્વોને આરાધવારૂપ મનોહર ધર્મ કહેલો છે, અને દેવ ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વો જાણવાં.

તે દરેકના અનુક્રમે બે ત્રણ અને ચાર ભેદો છે. તેમાં દેવ તત્ત્વના અરિહંત અને સિદ્ધ એમ બે ભેદો છે. ગુરુતત્ત્વના આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સુસાધુ એમ ત્રણ ભેદો છે. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપરૂપ ધર્મના ચાર

હોય છે આ નવે પદો જિનશાસનના સાર રૂપ છે; માટે એ નવે પદોનું પરમભક્તિથી આરાધન કરવું આ નવે પદો આ પ્રમાણે જાણવા.

"૧ અંતરંગ શત્રુઓને જીતનાર, ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા, આઠ મોટા પ્રાતિહાર્યોએ કરીને સહિત, ચોત્રીશ અતિશયવાળા, અને ભવ્યજનોના સંદેહોનો સમૂહરૂપી પૂગને હરણ કરનાર, એવા શ્રીઅરિહંતપ્રભુનું હરરોજ ધ્યાન ધરો.

૨ દુષ્ટ એવા આઠે કર્મોના આવરણોથી મૂકાએલા, તથા અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર અને અનંત વીર્ય, આ ચારે અનંતોની લક્ષ્મીવાળા સમગ્ર લોકના અગ્રભાગમાં રહેલા, એવા સિદ્ધ ભગવંતોનું હમેશાં ધ્યાન ધરો.

૩ પ્રાણીઓને જે સુખ આચાર્ય મહારાજ આપે છે તે સુખ પિતા કે માતા પણ આપતા નથી, માટે તે આચાર્ય મહારાજની તમે નિરંતર સેવા કરો કે જેથી મોક્ષ સુખ તરત જ પ્રાપ્ત થાય.

૪ ઉત્તમ જલ દૂધ તથા અમૃત સરખા સૂત્ર, અર્થ તથા વૈરાગ્યમય જ્ઞાનનું જે ઉપાધ્યાયો ભવ્યજનોને પાન કરાવે છે તે કૃપા કરવાવાળા ઉપાધ્યાય ભગવંતનું હમેશાં ધ્યાન ધરો.

૫ ક્ષમાવાન, દાંત, ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત થએલા, કોઈ પણ જાતના બદલાની ઇચ્છા વગરના, શાંત, ગુણવાન, પ્રમાદ વગરના, મોહશત્રુને હણનાર એવા શ્રીસાધુ મહારાજનું હમેશાં ધ્યાન ધરો.

૬ છ દ્રવ્ય વગેરેની ઉત્તમ શ્રદ્ધાવાળા, સર્વ ગુણોવાળા; જેમ ઉત્તમ રસાયણથી વ્યાધિનો નાશ થાય છે તેમ જેનાથી કર્મરૂપી વ્યાધિ શાંત થાય છે, એવા દર્શનનો તમે સ્વીકાર કરો

૭ નયચક્રથી સિદ્ધ થએલાં પ્રસિદ્ધ એવા એક તત્ત્વના જ સાધનરૂપ, દેદીપ્યમાન ભાવોના દીપકની માફક અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને હરનારાં એવાં, તે ઉત્તમ જ્ઞાનને મનરૂપી સ્થાનમાં તમે ધારણ કરો.

૮ ઉત્તમ સંવરરૂપ, મોહને અટકાવનારૂં અતિચાર રહિત, તથા અનેક પ્રકારના મૂળ અને ઉત્તર ગુણોથી યુક્ત થએલું એવું પાંચ પ્રકારનું જે ઉત્તમ ચારિત્ર તે તમે હમેશાં પામો.

૯ બાહ્ય તથા અભ્યંતર એ બે ભેદવાળા, તથા અત્યંત દુર્ભેદ્ય – દુઃખે કરીને ભેદી શકાય – એવાં કર્મોનિ ભેદવાવાળા, પાપોનો નાશ કરનાર, અને આગમમાં વર્ણ્વેલા એવા તપને તમે કોઇપણ જાતની ઇચ્છા વગર દુઃખોના તથા પાપોના ક્ષય માટે આચરો "

મનોવાંછિત ફળોને આપનારાં એવાં આ નવપદોની જે કોઈ આરાધના કરે છે તે શ્રી શ્રીપાલ રાજાની માફક સુખોની પરંપરાને પામે છે

તે સાંભળી રાજા પૂછે છે કેઃ હે ભગવાન્! તે શ્રીપાલ રાજા કેવું છે?

તે વખતે ગણધર મુનિ જાણે દાંતના પ્રકાશથી રેખાન્

કહીને કહે છે કે- હે રાજન્! જે આ તમારી પાસે બેઠા છે તે જ પોતે શ્રીપાલ રાજા છે

તે જાણીને રાજાએ હર્ષપૂર્વક મુનિમહારાજને વિનંતી કરી કે- હે ભગવાન્! અમારી પાસે તેમનાં બધાં ચરિત્રનું વર્ણન કરો.'

પછી તે ચારણમુનિએ શરૂઆતથી માંડીને આ દેશ સરના કુમાર બોલ્યા ત્યાં સુધીનું તેમનું ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું વળી, કહ્યું કે હજુ પણ આ કુમાર અનેક રાજકન્યાઓ સાથે લગ્ન કરીને પોતાના પિતાના રાજ્યપર બેસીને, રાજાઓનો પણ રાજા થશે.

ત્યાં પણ શ્રીસિદ્ધચક્રજીની આરાધના કરીને તે સ્વર્ગે જશે; અને અનુક્રમે મોક્ષસુખ પણ પામશે. વળી આ પુણ્યશાળી! નવપદજીના પ્રભાવથી મહાપ્રભાવિક મોટા યશવાળો, પુણ્યશાળી તથા મહાભાગ્યવાન થઈને ધન્ય જીવનવાળો થએલ છે જે કોઈ મહાપાપી! આ શ્રીપાલકુમારનું કાંઈપણ અશુભ કરવા પ્રયત્ન કરશે, તે ખરેખર! તે જ વખતે તરત ફલ પામશે. વળી આ સિદ્ધચક્રજીના નવે પદોના પ્રભાવે, આ શ્રીપાલરાજાને આવનારી આપદાઓ પણ મોટી સંપત્તિ આપનારી થશે. આ પ્રમાણે કહીને, તે ચારણમુનિ પાછા આકાશમાર્ગે ચાલ્યા ગયા. આ પ્રમાણેનું વૃત્તાંત સાંભળીને રાજા વગેરે સર્વ લોકો આનંદિત થયા.

તે જ વખતે રાજાએ પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કરી, કુંવરના કપાળમાં તિલક કરીને મોતીઓથી વધાવી શ્રીફળ,

પાન વગેરે આપીને નગરના ઉત્તમ માણસોની સાક્ષીએ પ્રેમપૂર્વક પોતાની પુત્રી મદનમંજૂષાનો શ્રીપાલની સાથે વિવાહ કર્યો.

[તે વખતે હાજર રહેલા સાજનો—મહાજનો ને શ્રીફળ, સોપારી તથા પાનનાં બીડાં આપી, દરેકના કપાળમાં તિલક કરી તથા કેસર ચોળી તેનો છંટકાવ કરીને પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો.

લગ્નની તૈયારીઓનું વર્ણન—પછી કુંવર પોતાના તંબૂ તરફ પધાર્યો અને રાજા પોતાના મહેલ તરફ ગયા અને જગાઓએ વિવિધ પ્રકારના વિવાહ સંબંધી મહોત્સવો શરૂ થયા. આનંદથી મોટી સ્ત્રીઓ વડીઓ મૂકવા લાગી. પુષ્કળ પાપડ વણાવવા લાગ્યા. અનેક જાતની મિઠાઈઓ બનાવવી શરૂ કરવામાં આવી. મંગલ મંગલ ગવાવા લાગ્યા. દરજીઓ ઊંચા ઊંચા નવા નવા વાઘાઓ સીવવા લાગ્યા. ઝવેરીઓ મણિ, માણેક મોતી તથા હીરાઓનું જડતર કામ કરવા લાગ્યા. સોનીઓ નવી નવી જાતના સોનાના દાગીનાઓ તૈયાર કરવા લાગ્યા.

લગ્નમંડપનું વર્ણન—આ બધી ધામધૂમની મુખ્ય શોભારૂપ લગ્નમંડપ રચ્યો છે તે જોતાં જ આંખને ગમી જાય તેવો છે કારણ કે તે મંડપના થાંભલાઓ સોનાના કેળના છતાં; તેમાં રત્નો જડાવેલાં હતાં. વળી, દરેક થાંભલાની ઉપર નાટારંભ કરતી મણિ રત્નની બનાવેલી પૂતળીઓ ગોઠવવામાં આવેલી હતી. તે પૂતળીઓ એવી તો સરસ રીતે ગોઠવવામાં આવેલી હતી કે જાણે

પ્રભુ શ્રીમહાવીરનું સમવસરણ
(ચિત્ર ૩ પૃષ્ઠ ૧)

પનિહારીઓ પાણી ભરી લીધા

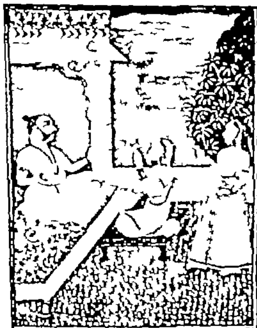

ઠુમકીઓને લેઇ નાચતા ટોળા

શ્રીપાલ અને મયણાસુંદરી
(ચિત્ર ૭ પૃષ્ઠ ૬૧)

શ્રીપાલ નૃત્ય જુએ છે
(ચિત્ર ૮ પૃષ્ઠ ૬૯)

શ્રીપાલ મયણાસુંદરી અને રાણી કમલપ્રભા
(ચિત્ર ૭૮ પૃષ્ઠ ૭૪)

[illegible] સભાને વેર શ્રીપાલકુમાર
(ચિત્ર ૮૨ પૃષ્ઠ ૬૩)

જૂના વહાણ
(ચિત્ર ૮૨ પૃષ્ઠ ૧૧)

ચીપાડે સિદનાદ કર્યો
(ચિત્ર ૮૫ પૃષ્ઠ ૧ ૫)

મન્મર મોટે મછવો
(ચિત્ર ૮૬ પૃષ્ઠ ૧૦૭)

વડસફરી વહાણ
(ચિત્ર ૮૩ પૃષ્ઠ ૧ ૧)

રાજાને વિનંતી કરતો ધવલ
(ચિત્ર ૮૪ પૃષ્ઠ ૧ ૧)

સ્વર્ગમાંથી અપ્સરાઓ જ આવે નૃત્ય કરવા ન આવી હોય! તેવો ભાસ થતો હતો. ચારે દિશાઓના બારણાઓની ઉપરની શાખોમાં નીલરત્નમય પાન સહિત અને સાચા મોતીનાં ઝુમખાવાળાં ઝુલતાં તોરણો બાંધ્યા છે. તે જાણે કોઈ હાર સ્વર્ગનાં વિમાનો જોડનાં હોય નહિ! તેવા જણાય છે.

વળી બાંધેલા પચરંગી ચંદરવાઓને મોતીની માળાઓ લટકાવવામાં આવી હતી. તે જાણે આકાશમાંના તારામંડળે જ ત્યાં આવી વિશ્રામ લીધો હોય નહિ? તેવો દેખાવ લાગતો હતો. ચારી પણ બધી બાજુથી ચીતરેલી હતી અને તેમાં સોના માણેકનાં કુંભ કે જેના ઉપર સુંદર ફૂલની માળાઓ આરોપણ કરેલી હતી. તે ચારે બાજુ સુગંધ ફેલાવીને પુષ્કળ સુવાસ આપી રહી હતી.

વરરાજાનાં વરઘોડાનું વર્ણન :

શ્રીપાલકુમારે પણ વિધિ સહિત સ્નાન કરીને સર્વ શણગાર સજીને કપાળમાં શોભતું તિલક કર્યું. માથા ઉપર મણિ માણેક અને મોતીઓથી જડેલા ઝૂમખાઓ – ખાંચાઓ– વાળો મુકુટ ધારણ કર્યો. તે જડેલા હીરાઓના તેજથી જાણે હાસ્ય કરતો હોય નહિ? તેવો ઝગઝગાટવાળો જણાતો હતો. તે રત્નજડિત મુકુટ શબ્દોના શબ્દ-વરરાજ શ્રીપાલ – ના માથા ઉપર રહેલો હોવાથી એમ માનતો હતો કે હું સર્વ અલંકારોમાં ઉત્તમ છુ અને શબ્દોથી પણ મોટો છુ કારણ કે તેમના મસ્તકે બિરાજુ છુ. કાનમાં બે કુંડલ અને કંઠમાં નવલખોહાર શોભતો હતો. કેડે રત્ન

જડિત કંદોરો પહેરેલો હતો. અને ભૂજાઓ પર બાજુબંધ અને બેરખા ધારણ કરેલા હતા. હાથની દશે આંગળીઓ પર સોનાની વીંટીઓ અને નંગ શોભતા હતા. સુગંધ યુક્ત પદાર્થો પાનબીડાં ચાવેલાં હતાં. અને હાથમાં શ્રીફળ અને નાગરવેલનાં પાન ધારણ કરી જ્યારે શ્રીપાલકુમાર જાનીવાસમાં ગયા, ત્યારે સેંકડો સાહેલીઓ આગળ ચાલતા હતા. ભેર, નગારાં, શરણાઈ અને મૃદંગો વગેરે વાજિંત્રો વાગી રહ્યા હતા. રસ્તામાં મળેલી સેંકડો વનિતાઓ મંગલ ગીત ગાઈ રહી હતી. વળી તમામ સોનેરી શણગારથી શણગારેલા ઊંચી જાતના કોતલ ઘોડાઓ હણહણાટ શબ્દો કરતા નાચી રહ્યા હતા અને સિંદૂરની અર્ચા કરેલા હાથીઓ મદોન્મત્ત થઈને મહાવતો નચાવે ચાલતા હતા. આવા વરઘોડાનો અપૂર્વ-ઠાઠ-દેખાવથી ચૌટાની અંદર બેઠેલી અનેક માનવમેદની વરરાજાને જોઈ આનંદ પામતી હતી. આ પ્રમાણે ભારે ઠાઠમાઠપૂર્વક શ્રીપાલકુમાર લગ્નમંડપમાં જઈ પહોંચ્યા.

લગ્નવિધિનું વર્ણન :

તે પછી સાસુએ જમાઈને વધાવી ઉદાર ભાવે પોંખીને ચોરીની અંદર પધરાવ્યા. તેમજ પરણવા માટે વધૂ ઉત્તમ પ્રકારની ઓઢણી મદનમંજૂષાને પણ ચોરીમાં પધરાવવામાં આવી. ત્યાર પછી હસ્તમિલાપ કરાવવામાં આવ્યો. તે વખતે મંગળ વાજાં વાગતાં હતાં, અને બન્ને પક્ષની સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ પોતપોતાના પક્ષની વધાઈનાં ગીતો ગાતી હતી. ત્યાર પછી અગ્નિની સાક્ષીએ ચાર ફેરા ફેરવવામાં

ર્યા. દરેક ફેરા ફરતી વખતે રાજાએ કન્યાદાનમાં હાથી,
ગાય, હીરા, માણેક મોતી વગેરેનું પુષ્કળ દાન આપ્યું
થી સરસ સુગંધીવડે મઘમઘતા બનાવેલા કંસારના કોળીયા
મનમાં આનંદથી મલકાતા વરવહૂએ એકબીજાના મુખમાં
મૂક્યા. આ પ્રમાણે પ્રેમસહિત, શ્રીપાળકુમારે મદનમંજૂષા
સાથે લગ્ન કર્યું]

પછી બંને સ્ત્રીઓ સહિત સસરાએ આપેલા એક
ઉત્તમ મકાનમાં રહેતા એવા શ્રીપાળકુમારની ખૂબ પ્રસિદ્ધિ
થઈ એમ કરતા ચૈત્ર માસની અઠ્ઠાઈ આવી. તે વખતે
શ્રીપાળકુમારે આંબિલની ઓળી શરૂ કરી. તે દરમ્યાન
શ્રીઋષભદેવ પ્રભુના દેરાસરમાં શ્રીસિદ્ધચક્રજીની ઉત્તમ
પ્રકારે વિધિસહિત પૂજાઓ ભણાવવા માંડી અને લાખેણી
આંગી રચાવવા માંડી. ઓળીના નવે દિવસમાં કોઈપણ
પ્રાણી માત્રની હિંસા ન થાય તે માટે અમારી પડહ–
ઢંઢેરો–પીટાવ્યો. આ પ્રમાણે શ્રીસિદ્ધચક્રજીની ભક્તિમાં
તન, મન અને ધનને લેઈ શ્રીપાળકુમાર પોતાનો જનમ
સફળ કરવા લાગ્યા

૧૧ શ્રીપાલની સજ્જનતા

૧૪૫

એક દિવસ દેરાસરના રંગમંડપમાં રાજા, શ્રીપાલ કુમાર સાથે બેસીને જેવામાં શ્રીજિનેશ્વરદેવની આંગી રચાવતા હતા તેવામાં નગરના કેટલાકે આવીને રાજાને વિનતી કરી કે: હે સ્વામી! એક સાર્થવાહે દાણચોરી કરીને આપશ્રીની આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો છે તેને પકડી આણ્યો છે તો તેને આપ શી શિક્ષા ફરમાવો છો?

રાજાએ કહ્યું કે: જો તેણે મારી આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો હોય તો તેને મારી નાંખવો જોઈએ.

કુમારે કહ્યું કે: હે રાજેન્દ્ર! અહીં દેરાસરમાં રહીને પાપકારી વચન બોલવાથી દોષ લાગે છે.

તે વખતે રાજા તેને બંધનમુક્ત કરીને જેવો તે દાણચોરને પોતાની પાસે બોલાવે છે કે તરત જ તેને જોઈને કુમાર ઓળખી કાઢે છે કે આ તો ધવલશેઠ છે

શ્રીપાલ મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે: અરેરે! આવું કેમ બન્યું હશે? અથવા તો લોભને વશ થઈને જીવો શું

શું નથી કરતા ? નિરંતર ઉપકાર કરવામાં તત્પર એવા શ્રીપાલકુમારે તેને પોતાના મુરબ્બીની માફક માન આપીને રાજા પાસેથી તેનો ગુન્હો માફ કરાવ્યો

હવે એક દિવસે તે શ્રીપાલકુમારને એક વ્યાપારીએ આવીને વિનતી કરી કે હે સ્વામી ! અવતા વહાણો માલથી ભરાઈ ગયા છે અને અમે બધાં પણ મુસાફરી માટે તૈયાર થઈ ગયા છિએ. માટે આપ જેવી રીતે અમોને અહીં કુશલક્ષેમ લાવ્યા છો તેવી રીતે હે સ્વામી ! અમને પાછાં અમારા દેશમાં જેમ બને તેમ જલદી પહોંચાડો.

પછી કુમારે પોતાના દેશમાં જવા માટે રાજાની આજ્ઞા માગી. તે વખતે તેણે પણ કુમારનું મોટું સન્માન કરીને દુ:ખાતે હૃદયે આજ્ઞા આપી. પછી પોતાની પુત્રીને શિખામણ આપીને તથા તેણીને કોઈ રીતે ઓછું ન આવે તેવી રીતની કુમારને ભલામણ કરીને કુમારને વહાણ ઉપર ચઢાવીને રાજા પાછો વળ્યો (જુઓ ચિત્ર ૬૬).

શ્રીપાલકુમાર બહુમાનપૂર્વક પોતાના ખાસ ખાસ પરિવારને અને પરણેલોને પણ પોતાના વહાણમાં બેસાડે છે અને બાકીના માણસોને બીજા વહાણોમાં બેસાડે છે શ્રીપાલકુમાર પણ બંને પત્નિઓ સાથે વહાણમાં બેઠેલો હતો તે જાણે કામદેવ સાથે રતિ અને પ્રીતિ બેસી આનંદ કરતાં ન હોય તેવો દેખાતો હતો (જુઓ ચિત્ર ૬૭)

૧૨ ધવલની દુષ્ટતા

૧૪૬

[સિદ્ધચક્રના ગુણ ઘણા, કહેતાં ન આવે પાર,
વાંછિત પૂરે દુઃખ હરે, વંદુ વારવાર]

વહાણો ઉપડતી વખતે માંગલિક તરીકે નોબત, શરણાઈ તથા ભેરિ વગેરે વાગવા શરૂ થયાં. પવન અનુકૂળ હોવાથી વહાણો જલદી જલદી ચાલવા લાગ્યાં. વહાણમાં બેઠેલા શ્રીપાલને સમુદ્રમાં પણ, જેમ પાલક વિમાનમાં બેઠેલો સૌધર્મેન્દ્ર સ્વર્ગમાં સુખ અનુભવે છે; એવી રીતે બન્ને સ્ત્રીઓ તથા ઋદ્ધિ સાથે સુખ અનુભવતો જોઈને મલિન ચિત્તવાળો ધવલ ચિંતવવા લાગ્યો કે: અરેરે! આ ભાડુઆત જેવા છતાં પણ કેટલી બધી લક્ષ્મી અને સુંદર બે સ્ત્રીઓ પામ્યો. માટે તેને ધન્ય છે પરંતુ કોઈ પણ ઉપાયથી આની આ બધી લક્ષ્મી અને બન્ને સ્ત્રીઓ જો મારા હાથમાં આવે તો હું કૃતાર્થ થાઉં નહિતર મારો મનુષ્ય જનમ નકામો છે (જુઓ ચિત્ર ૯૮)

આવી રીતે મનમાં દુષ્ટ થયેલો અને બન્ને સ્ત્રીઓના

જ ધ્યાનરૂપી કામબાણોથી વીંધાએલો તે ધવલ દુર્ધ્યાનને પ્રાપ્ત થવાથી, શલ્યવાળો હોય તેમ ક્યાંય પણ સુખ પામ્યો નહિ – તેને કોઈ પણ ચેન પડતું નહિ.

એકલો લોભ પણ બળવાન છે અને તે પણ પાછો અહંકાર અને કામ સહિત જ્યારે હોય ત્યારે તે પવન સહિત થએલા અગ્નિની પેઠે કોણે હૃદયમાં સંતાપ ઉત્પન્ન કર્યો નથી? તેથી ધવલની ઉંઘ ઉડી ગઈ, અને તે પથારીમાં સુઈ રહેલો હોવા છતા પણ મધ્યરાત્રિએ દુઃખથી ટળવળી રહેલો તેના મિત્રોએ તેને જોયો.

મિત્રોએ તેને પૂછ્યું કે 'આજે તમારા શરીરમાં કયો રોગ ઉત્પન્ન થયો છે? કે જેથી તમને ઉંઘ આવતી નથી, માટે તમોને જે દુઃખ હોય તે પ્રગટ રીતે અમને કહો'

દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખીને તે બોલ્યો કે મારા શરીરમાં કોઈ રોગ ઉત્પન્ન થયો નથી; પરંતુ મારા મનની પીડા જ મને સંતાપ ઉત્પન્ન કરે છે

પછી ફરીથી તેઓએ પૂછ્યું કે તમારા મનની જે પીડા હોય તે અમને કહો, તો તેનો ઉપાય બતાવીએ
તે વખતે તેણે પોતાના મનમાં કરેલા બધા દુષ્ટ વિચારો કહી સંભળાવ્યા

તે સાંભળીને તે ચારે વણિક મિત્રો કહેવા લાગ્યા કે અરેરે! કાનોને શૂળ સમાન તમે આ શું બોલ્યા! ઉત્તમ પુરુષો તો બીજાનું ધન પણ હરણ કરતા નથી ત્યારે ઉપકારી એવા સ્વામીના ધનનું જે હરણ કરવું, તે તો

ભયંકર વિપાકને ઉત્પન્ન કરનારું છે. ઉત્તમ પુરુષોએ અન્યની સ્ત્રીનો સંગ પણ નિંદનીય ગણ્યો છે ત્યારે પોતાના સ્વામીની સ્ત્રીની ઇચ્છા કરવી તે તો શેષનાગના શિર પર રહેલો મણિ લેવાની ઇચ્છા કરવા જેવું છે (જુઓ ચિત્ર ૬૬)

કોઈ બીજાના પ્રાણોનો દ્રોહ કરવો તે પણ દુનિયામાં સારું નથી તો પછી પોતાના સ્વામીનો પ્રાણ લેવાનો પ્રયત્ન કરવો, હે ખરેખર! નરકના કારણરૂપ છે. તમે તમારાં મનમાં આવો વિચાર કરીને પાપ કરવાનું શી રીતે ચિંતવ્યું? વળી, આમ ચિંતવ્યું તો તે તમારી ઇચ્છાથી અમને શો લાભ થાય પણ શી રીતે? અત્યારસુધી તમે અમારા સ્વામી અને મિત્ર હતા પરંતુ તમે આવો અસંગત વિચાર કર્યો છે તેથી તમે અમારા શત્રુ છો. તમારા વહાણો ચલાવી આપ્યા, તમને મહાકાલરાજા પાસેથી બાંધેલા છોડાવ્યા, અને વિદ્યાધરરાજ પાસેથી ધનપ્રાપ્ત કરાવ્યા, તે બધું શું તમે ભૂલી ગયા? આવી રીતે ઉપકાર કરનારનો જે માણસ દ્રોહ કરે છે તે ખરેખર! દુર્જનોનો શિરોમણિ કહેવાય છે.

મલીન, વાંકીમતિવાળા, પરછિદ્ર જોવામાં રક્ત, ભયંકર તથા કાળા દેખાવવાળા સર્પ જેવા દુર્જનો દૂધ પાઈ સાર સંભાળનારને – ઉછેરનારને–પણ મારી નાખે છે. પ્રકટ રીતે પ્રીતિ બતાવનારા, તથા કડવા મુખવાળા તથા સ્નેહની અવગણના કરનારા મલીન અને ક્રૂર સ્વભાવવાળા ખલ પુરુષો અગ્નિની માફક કોને તાપ કરનારા હતા નથી? વળી દુર્જનરૂપી કુતરાઓ કડવા શબ્દો બોલે છે ભસનારના સુખી પ્રાણીને ઝેર ચઢિત કરે છે, આવી રીતે પાપાના

મિત્રો બનનારા એવા તેઓ કેમે સુખ આપનારા થાય છે ? આવા દુષ્ટ વિચારોથી તું તારા જગતમાં ધવલના નામના ભાંડે; કૃષ્ણ લેશ્યાવાળો દુષ્ટ વિચારોવાળો હોવાથી તું શ્યામ મુખવાળો – કાળા મોઢાવાળો – કહેવાઈશ અને તારાં કર્મ નથી અમોને પણ તું મલીન કરે છે – તારું કાળુ મો તું અમને બતાવીને અમને પણ મલીન કર નહિ. આ પ્રમાણે કહીને ચાર મિત્રો પૈકીના ત્રણ મિત્રો તો પોતપોતાના સ્થાને ગયા.

પરંતુ કુટિલ સ્વભાવવાળો ચોથો મિત્ર તો પાછો ધવલની નજીક આવીને બેઠો. તે ધવલને કહેવા લાગ્યો કે હે મિત્ર ! આ વિચાર તમારે તે મિત્રોને કહેવાની જરૂર ન હતી કારણ કે તેઓ તો તમારા શત્રુરૂપ થઈને તમારું અહિત ચિંતવનારા છે એક માત્ર હું જ તમારા મનોવાંછિત કાર્યને સિદ્ધ કરવાની તરફેણમાં છું અને મારાથી બનતી મદદ કરવા તૈયાર છું તમારે તે બાબતની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. પરંતુ હવે તમે શ્રીપાલ સાથે વિશેષે કરીને મિત્રાચારી બતાવો, કે જેથી તેના મનમાં તમારા પ્રત્યે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય તો તેને આપણે સહેલાઈથી મારી શકીશું

તે સાંભળી ધવલ ખુશી થયો અને તેણે કહ્યું કે "તું જ સાચો ખરેખરો મિત્ર છે પરંતુ તું કહે કે મારા મનોવાંછિતની સિદ્ધિ કેવી રીતે કરવી ?

તે મિત્ર બોલ્યો કે વહાણ ઉપર ચડવા માટે દોરડીઓના આધારે વહાણની બાજુમાં માંચા બંધાવવો; અને કોઈ પણ કૌતુક જોવાના બહાને શ્રીપાલને તેના ઉપર

મરજીવો. પછી માંચડાના તે દોરડાં કાપી નાંખવાથી શ્રીપાલ અપાર સમુદ્રમાં પડી જશે, અને પછી નિર્વિવાદ રીતે તમારા મનોવાંછિતની સિદ્ધિ થશે.'

આ સાંભળીને આનંદ પામેલો તે ધવલ કુમારની સાથે વધુ આનંદ અને મશ્કરી કરવા લાગ્યો કે જેથી શ્રીપાલને પણ હસવું આવતું હતું.

એક દિવસ તે ધવલ પોતે તે ઊંચા માંચા ઉપર ચઢીને શ્રીપાલને કહેવા લાગ્યો કે– કુમાર! જુઓ! જુઓ! આ શું છે! સમુદ્રની અંદર મેં પહેલાં નહિ જોયેલું એવું અપૂર્વ કૌતુક દેખાય છે. એમ કહેતો કહેતો પોતે માંચા ઉપરથી ઉતરી ગયો, અને શ્રીપાલ તરફ ફરીને વિશેષ કરીને બોલવા લાગ્યો કે હે કુમાર! આ અપૂર્વ કૌતક આપને ખાસ જોવા લાયક છે કારણ કે લોકમાં કહેવત છે કે ઉભ્યા કરતાં જોયું ભલું (જુઓ ચિત્ર ૧)

તે સાંભળીને શ્રીપાલકુમાર પણ એકદમ જોવા તે માંચડા ઉપર ચઢ્યા કે તરત જ તે દુષ્ટ મિત્રે માંચા-મચાનના દોરડા કાપી નાખ્યાં (જુઓ ચિત્ર ૧૦૧) તે વખતે માચા માંથી ઓચિંતા પડતી વખત શ્રીપાલે પણ એકદમ નવપદોનું ધ્યાન ધર્યું (જુઓ ચિત્ર ૧૦૨) અને તેના પ્રભાવે એક મગરની પીઠ પર તેઓ પડ્યા. નવપદજીના પ્રભાવથી અને જળતરણી ઔષધિના બળથી મગરની પીઠ પર બેઠેલા શ્રીપાલ કુમાર એક ક્ષણમાત્રમાં કોંકણ દેશના કિનારે પહોંચ્યા. જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે. તે કોંકણ દેશના થાણા નગરની નજીક એક વન હતું, ત્યાં એક ચંપાના ઝાડ નીચે થાકેલા કુમાર આરામ લેવા સૂઈ ગયા.

૧૩ પુણ્યની પ્રબલતા

૧૪૭

જે વખતે શ્રીપાલ ઉંઘમાંથી જાગે છે તે વખતે પોતાની સેવા કરવામાં તૈયાર થએલા એવા સેંકડો ઉત્તમ સુભટોથી પોતાને વિંટાએલો જુએ છે. વિનયથી હાથ જોડીને ઉભા રહેલા તે સુભટોએ શ્રીપાલને વિનતી કરી કે હે દેવ! આ કુંકણ નામના દેશમાં થાણા નામની નગરીમાં વસુપાલ નામનો રાજા રાજ કરે છે તે રાજાએ અમને એવો હુકમ કર્યો છે કે સમુદ્રના કિનારાપર નિર્મલ છાયા વાળા ઝાડની નીચે સૂઈ રહેલા એવા એક પુરૂષરત્નને તમે જોજો. તે પુરૂષ જ્યારે જાગે, ત્યારે તેને તરત ઘોડા ઉપર બેસાડીને અહીં લાવજો. હે સ્વામી! અમોએ તમોને અમારા પુણ્યોદયે કરીને તેવી જ રીતે વૃક્ષની નીચે જોયા છે, માટે આ ઘોડા ઉપર બેસીને આપ અમારી સાથે પધારો (જૂઓ ચિત્ર ૧ ક)

તે વખતે શ્રીપાલ પણ ઘોડા ઉપર બેસીને તે સુભટોથી પરિવરેલા એક ક્ષણમાત્રમાં થાણા નગરીની નજીકના વનમાં જઈ પહોંચ્યા. રાજા પણ મંત્રિ તથા સામંતો સહિત

તેમની સામે આવ્યો. પછી રાજાએ આખા નગરમાં કુમારનો મોટો પ્રવેશ મહોત્સવ કર્યો.

રાજમહેલમાં લઈ જઈને ભોજન તથા વસ્ત્ર વગેરેથી કુમારની સેવા – ચાકરી – કરીને, રાજા ઘણા સન્માનપૂર્વક કુમારને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો: પહેલા મારી સભામાં એક નિમિત્તશાસ્ત્રનો જાણકાર આવ્યો હતો. તેને મેં પૂછ્યું હતું કે મારી મદનમંજરી નામની પુત્રીનો કોણ પતિ થશે ? ત્યારે તેણે એમ કહ્યું હતું કે વૈશાખ સુદિ દશમના દિવસે સમુદ્ર કિનારે પરના વનમાં નિશ્ચલ છાયાવાળા વૃક્ષની નીચે જે સૂતેલ હશે, તે આ તમારી પુત્રીનો પતિ થશે. હે વત્સ! તેના કહેવા પ્રમાણે જ આજે મારા પુણ્યના ઉદયથી તું મને મળી આવ્યો છુ. માટે મારી આ મદનમંજરી નામની પુત્રીની સાથે તું લગ્ન કર.

એમ કહી રાજાએ મોટી ધામધૂમપૂર્વક શ્રીપાલની સાથે પોતાની મદનમંજરી નામની પુત્રીનું લગ્ન કર્યું અને કન્યાદાનમાં ઘણા ઉત્તમ ઘોડાઓ હાથીઓ મણિ તથા કંચન વગેરે આપ્યું.

પછી તે શ્રીપાલકુમાર રાજાએ આપેલા મહેલમાં રાજકુમારી મદનમંજરી સાથે સંસારિક સુખો દેવની માફક ભોગવે છે કારણ કે પુણ્યથી જ સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે. રાજાએ શ્રીપાલને દેશ થાય તથા ગામ વગેરેનું આધિપત્ય આપવા માંડ્યું પરંતુ શ્રીપાલે તે લેવાની ઈચ્છા નહિ કરતાં, માત્ર એક સ્થગિધરપણું માગી લીધું એટલે સદા એના ઉપર પ્રસન્ન થાય તેમને પાનનું બીડું તેમની પાસેથી અપાવે.

૧૪ સતીના શીલનું રક્ષણ

૧૪૮

જે વખતે શ્રીપાલકુમાર સમુદ્રમાં પડયા, તે વખતે ધવલશેઠ અને તેનો કુમિત્ર બંને હૃદયની અંદર ખુશી થયા. પછી લોકોને વિશ્વાસ બેસાડવા માટે ધવલશેઠ બોલવા લાગ્યો કે ' અરેરે ! આ શું બની ગયું ! શા કારણથી અમારા સ્વામી શ્રીપાલકુમાર સમુદ્રમાં પડી ગયા ! એમ કહી તે મહાકપટી ધવલશેઠ છાતી કુટવા લાગ્યો અને માથું પછાડવા લાગ્યો; વળી મોટેથી બૂમો પાડવા લાગ્યો કે હે સ્વામી ! તમે ક્યાં ગયા !

આ સાંભળીને તે બંને સતી સ્ત્રીઓ હાહાકાર કરતી, જાણે વજ્રથી હણાઈ હોય નહિ તેમ બેભાન થઈ ને જમીન ઉપર પડી. દરિયાના ઠંડા પવનથી તે બંનેને પાછું ચૈતન્ય આવવાથી, દુઃખના દરિયામાં ડૂબી ગએલી તે બંને સ્ત્રીઓ પોક મૂકીને રોવા લાગી કે હે પ્રાણનાથ ! હે ગુણનિધાન ! હે સર્વે જગતને ઉત્તમ ઉપકારી ! હે ચંદ્ર સમાન મુખવાળા ! હે કમલ નેત્રવાળા ! હે રૂપથી જીત્યો છે કામદેવને જેણે

એવા ! અરેરે ! હે સ્વામી ! આપે મૂકેલી અનાથ દીન તથા શરણરહિત એવી જે અમે અને સ્ત્રીઓને કોણ શરણ રાખશે !

પછી ધવલ તેઓના સ્વજનની પેઠે કહેવા લાગ્યો કે હે ઉત્તમ શરીરવાળીઓ ! તમો ખેદ કરો નહિ ! હું પોતે તમારા દુઃખનું હંમેશા નિવારણ કરીશ.

આ પ્રમાણે સાંભળીને તેઓ વધારે દુઃખી થઈને વિચારવા લાગી કે ખરેખર ! આ પાપીએ જ આ અનર્થ કર્યું હોય એમ લાગે છે

[કાળા હૃદયવાળા તે ધવલના મુખમાંથી કપટી વચનો સાંભળીને અને સ્ત્રીઓ ચિંતવવા લાગી કે પ્રાણનાથનો ઘાત આ પાપીએ જ કર્યો હોય એમ લાગે છે ! બીજું કોઈ વેરી છે ? નહીં આ દુષ્ટ વિશ્વાસઘાતીએ ધન અને સ્ત્રીઓની લાલચથી જ સ્વામીદ્રોહ કર્યો છે છતાં પણ મોંએ મીઠાશ ભરી આપણને આવીને મળે છે કારણ કે જેમ તલવારની ધાર પર સાકરની ચાસણી ચડાવી હોય અથવા તો હોકાના ગલોફા ઉપર ચાસણી ચડાવી ગલોફું બનાવ્યું હોય પણ તેની મીઠાશનો સ્વાદ લેવા જતાં જીભ અને દાંતના જેમ પૂરા હાલ થાય છે તેમ આના મીઠા બોલ તરફ વિશ્વાસ રાખવા જતાં આપણા પૂરા હાલ થાય તેમ છે તેથી હવે આપણે આપણું અમૂલ્ય શીલરત્ન સાચવવું મુશ્કેલ બનશે. કારણ કે જે લાલચથી એણે પોતાના ઉપકારીનો પણ અંત આણ્યો છે તે લાલચને વશ થઈને આ પાપી આપણા શીલનો પણ નાશ કરવા પ્રયત્ન કરશે; માટે

આપણે પણ પતિની માફક સમુદ્રમાં ઝંપાપાત કરીને આપણા પ્રાણના ભોગે પણ શીલરત્નનું રક્ષણ કરીએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, એકી વખતે તે બન્ને સ્ત્રીઓએ સમુદ્રમાં પડતું મૂકવાનો નિશ્ચય કર્યો.]

તે વખતે સમુદ્રનું પાણી ઉછળવા લાગ્યું. તોફાની પવન વાવા લાગ્યો. ભયંકર મેઘની ગર્જનાઓ થવા લાગી. અચાનક વીજળીઓના ચમકારા થવા લાગ્યા. ઘોર અંધકાર વધવા લાગ્યો, અને ભયંકર શબ્દો થવા લાગ્યા. ભયંકર અટ્ટહાસ્ય સંભળાવવા માંડ્યું. આવી રીતે સેંકડો ઉત્પાત થવા લાગ્યા (જુઓ ચિત્ર ૧૦૪)

આ ઉત્પાતથી દરિયાનાં તોફાની મોજાં ઉપરાઉપરી આવવાથી વહાણો ચલાવવા જોખમ ભરેલું થઈ પડ્યું. કોઈ વહાણો હાલકડોલક થવા લાગ્યાં અને તેથી વહાણમાં બેઠેલા લોકો ખળભળવા લાગ્યા અને એક ક્ષણવારમાં તો બધા હાહાકાર કરીને મૂર્છિત થવા લાગ્યા. ચારે બાજુ ઘોર અંધકાર છવાઈ ગયો.

આ વખતે ત્યાં ડમરૂનો ડમડમ શબ્દ કરતા તથા અત્યંત ભયાનક રૂપવાળા, અને હાથમાં તલવાર પકડેલા એવા ક્ષેત્રપાલ પ્રથમ પ્રગટ થયા. પછી ત્યાં માણિભદ્ર પૂર્ણભદ્ર કપિલ અને પિંગલ નામના ચાર વીરો, હાથમાં મોટા મુદ્ગરો લઈને પોતાની મેળે જ પ્રગટ થયા. ત્યાર પછી કુમુદ, અંજન, વામન અને પુષ્પદંત નામના ચાર પ્રતિહારો હાથમાં દંડ ધારણ કરેલા એવા ત્યાં પ્રગટ થયા. તેઓની પાછળ પાછળ જાજ્વલ્યમાન એવાં અને લોકોને ભમાવતી એવી ચક્રેશ્વરીદેવી, ઘણા દેવદેવીઓના પરિવાર

ચકિત ત્યાં મગર થઈને, આ પ્રમાણે કહેવા લાગી કે: અરે! ચહેલા તો આવી દુર્બુદ્ધિ આપનાર આ માણસને મારો કારણ કે આ બધા અનર્થોનું મૂળ તેના સિવાય બીજું કોઈ નથી (જુઓ ચિત્ર ૧ ૫)

તે પુરુષને તરત જ ક્ષેત્રપાલે પગેથી બાંધીને, અધ-મુખે ઝુલાવી ઊપર લટકાવ્યો. પછી તેનાં મુખમાં અશુચિ પદાર્થ નાખીને, તલવારથી તેના અંગોને છેદીને જાણે દિક્પાલોને શાંતિ કરવા માટે બલિદાન આપતા હોય તેમ આપી દીધાં.

પોતાના મિત્રના આવા જૂરા હાલ થયેલા જોઈને ધવલ શૂળ ગભરાઈ ગયો. તેથી પોતાનો બચાવ કરવા માટે તે બંને સતી સ્ત્રીઓની શરણ જઈ પડ્યો અને બોલવા લાગ્યો કે: હે માતાઓ! આ શરણે આવેલા તમારા સેવકનું રક્ષણ કરો' (જુઓ ચિત્ર ૧ ૬)

તે વખતે ચક્રેશ્વરીદેવીએ તને કહ્યું કે: " અરે! દુષ્ટ! પીટ્ટા! પાપિષ્ટ! આ સતી સ્ત્રીઓનું તે શરણ લીધું છે તેથી તને જીવતો મૂકું છુ

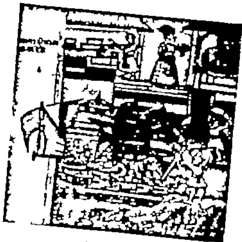
વિનયથી નમ્ર બનેલી અને વિસ્મય પામેલી એવી તે બંને સ્ત્રીઓને પણ તે દેવીએ આ પ્રમાણે વચન કહ્યું કે: હે વત્સ! તમારો પતિ મોટી ઋદ્ધિ સાથે ખરેખર! તમને એક મહિનાની અંદર મળશે; માટે તમે જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ

એમ કહીને ચક્રેશ્વરીદેવીએ તે બંને સ્ત્રીઓના ગળામાં ઉત્તમ સુગંધવાળા કલ્પવૃક્ષના ફૂલોની માળા નાખી, અને કહ્યું કે: આ માળાના પ્રભાવથી કોઈ પણ માણસ તમને

શ્રીપાલનો અંતઃપુરમાં પ્રવેશ

શ્રીપાલની વિદાય

વ્યાપારી માલ ઉતારે છે
(ચિત્ર ૯૨ પૃ ૧૧૪)

શ્રીપાલ અને જિનદાસ
(ચિત્ર ૬૩ પૃષ્ઠ ૧૧૫)

શ્રીચક્રેશ્વરી દેવી
(ચિત્ર ૬૪ પૃષ્ઠ ૧૧૬)

પ્રભુ શ્રીઋષભદેવ
(ચિત્ર ૬૫ પૃષ્ઠ ૧૮૨)

મનોરમાને બચાવે છે
(ચિત્ર ૬૬ પૃષ્ઠ ૧૮૩)

શ્રીપાલ અને મદનમંજૂષા
(ચિત્ર ૫૭ પૃષ્ઠ ૧૩૩)

શ્રીપાલ વહાણમાં અને સ્ત્રીઓ સહિત
(ચિત્ર ૫૮ પૃષ્ઠ ૧૩૪)

મહિ ધવલ તેના મિત્રો સાથે
૧૧ ૭૭ પૃ. ૨૦૬)

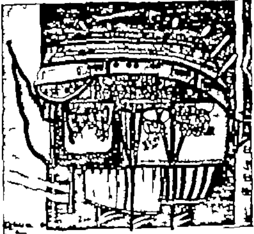
વહાણના માથા ઉપર શ્રીપાલ

માંચાની દોરી કાપી
(ચિત્ર ૧૧ પૃષ્ઠ ૧૩૮)

દરિયામાં પડેલો શ્રીપાલ
(ચિત્ર ૧ પૃષ્ઠ ૧૩૮)

ખરાબ નજરથી જોઈ શકશે નહિ. એમ કહી ચક્રેશ્વરીદેવી પોતાના સ્થાને ગઈ (જુઓ ચિત્ર ૧૭)

ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા ધવલના ત્રણે મિત્રો ધવલને સરલ બુદ્ધિથી કહેવા લાગ્યા કે:— કુબુદ્ધિ આપનારાનું ફલ તે જોયું ને? આ બંને સતીઓના પ્રભાવથી આ વખત તો તું જીવતો છૂટયો છુ; પરંતુ ફરીને પાછો એવું પાપ કરવા વિચાર્યું તો તને મહા અનર્થ થશે જે પુરુષ! શરમમાં મત્ત થઈને, પારકી સ્ત્રી સાથે વિલાસ કરવાની લાલસાવાળો હોય છે, તેને જો પુરુષ તરીકે ઓળખવામાં આવે તો પછી ગધેડાં અને કુતરા કોને કહેવા? જે પુરુષો! પરસ્ત્રીના રૂપમાં મોહિત થઈને શીલ ખામે છે, તેઓ પોતાનાં કુલ યશ, સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખોનો નાશ કરે છે તેવાઓને ધિક્કાર છે

તે વહાણો સમુદ્રમાં ચાલતાં ચાલતાં કેટલાક દિવસો વીતી ગયા પછી, વળી, પાછો ધવલ મનમાં વિચારે છે કે: અરે! હજુ મારું પુણ્ય અદ્ભુત છે કે જેથી તે ઉપદ્રવ દૂર થયો હવે આ સઘળી લક્ષ્મી ધીમેધીમે મારી જ થવાની છે હવે જો આ બંને સ્ત્રીઓ કોઈ પણ રીતે મારી સ્ત્રીઓ થવાનું કબુલ કરે, તો હું કૃતાર્થ થાઉં અને ઈંદ્રથી પણ વધી જાઉં

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, એક દૂતીના મારફતે સંદેશો કહાવ્યો. તે સંદેશો લાવનારી દૂતીનું અપમાન કરીને, તે સતી સ્ત્રીઓએ કહાડી મૂકી. તો પણ કામરૂપી પિશાચથી અધિષ્ઠિત થએલો તથા નિર્મલ એવો વિવેક

જેનો નાશ પામ્યો છે એવો તે તેના પૂરા અધ્યવસાયો–વિચારો–ને લીધે ક્ષણમાત્ર પણ સુખ પામતો ન હતો.

એક દિવસે કામથી અંધ થયેલો તે ધવલ સ્ત્રીનો વેશ લઈને પોતે તે સતી સ્ત્રીઓના રહેવાના સ્થાનમાં ગયો. જેવો તે ત્યાં જઈને બંને સતીઓ તરફ કુદૃષ્ટિ કરે છે કે દેવીએ આપેલી માલાના પ્રભાવથી, તે બંને સતીઓ અગ્નિસ્વરૂપ વાળી બની જવાથી, તે જોઈ શકતો નથી. સર્વાંધ એવો તે જેવામાં આંધળાની માફક ત્યાં રખડતો હતો, તેવામાં લથડતા એવા તે ધવલને દાસીઓએ કુતરાની પેઠે ખૂબ માર મારીને બહાર કહાડી મૂક્યો. એવામાં તે વહાણોને બીજા રસ્તે હંકારવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ, એક મહિનામાં કાંઈક ઓછા દિવસે કોંકણ દેશના થાણા બંદરના કિનારે આવી પહોંચ્યા (જુઓ ચિત્ર ૧૮).

૧૫ સજ્જનની સજ્જનતા
અને
દુર્જનની દુર્જનતા

૧૪૯

ધવલ પહેરો વહાણમાંથી ઊતરીને ભેટણું લઈને જેવો રાજદરબારમાં જાય છે તેવો જ ત્યાં તેણે રાજાની પાસે બેઠેલા શ્રીપાલને જોયા. રાજા પણ તે સાર્થવાહ (ધવલ)ને ઘણું સન્માન આપાવે છે અને ખાસ કરીને શ્રીપાલના હાથે પાનનું બીડું પણ અપાવે છે (જુઓ ચિત્ર ૧૦૯)

શ્રીપાલે તો જેવો ધવલને જોયો કે તરત જ તેણે ઓળખી કાઢ્યો. પરંતુ શેઠ તો શ્રીપાલને ત્યાં જોઈને વિચારવા લાગ્યો કે અરે! આ શું તે જ શ્રીપાલ છે કે જે ધવલના મદ જેવો છે કે પછી તેના જેવો બીજો કોઈ પુરુષ છે?

કેટલીવાર સુધી તો તે ધવલ રાજાની સભામાં બેઠો. પછી જ્યારે તે ઊઠ્યો, ત્યારે તેણે પ્રતિહાર–દ્વારપાલ–ને પૂછ્યું કે આ અધિકારી કોણ છે?

તેણે તે શ્રીપાલકુમારનું સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું તે સાંભળીને ધવલ તો જાણે પાણીથી કમલિનીને જે હિમ જેવો થયો હોય નહી તેવો થઈ ગયો. તે હૃદયમાં વિચારવા લાગ્યો કે 'હાય! હાય! મારા કમનશીબથી જે જે કાર્ય હું કરું છું તે તે મને ઉલટું પડે છે. આ શ્રીપાલ તો રાજાનો જમાઈ થઈને બેઠો છે, અને મારો ગુન્હો તો મોટો છે; માટે હવે શું થશે, તેની મને કાંઈ સમજણ પડતી નથી. પાપીપુરુષો પોતાના ક્લિષ્ટ કાર્ય માટે ઉદ્યમ છોડતા નથી, કારણ કે ઉદ્યમી પ્રાણીઓ આત્માને પણ પલટાવવા પ્રયત્ન કરે છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતો કરતો જેવો તે પોતાના ઉતારે આવ્યો—પહોંચ્યો તે વખતે ગાનની કલામાં હોંશિયાર એવું એક ડૂમ લોકોનું ટોળું ત્યાં આવી પહોંચ્યું. તે ગાનારા ડૂમ લોકોને ચિંતાથી વ્યાકુલ ચિત્તવાળો શેઠ જ્યારે કાંઈ દાન આપતો નથી ત્યારે તે ડૂમોએ તેને પૂછ્યું કે: હે સ્વામી! આપ અમારા ઉપર ગુસ્સે કેમ થયા છો?

તે વખતે ધવલે મુખ્ય ડૂમને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું કે: જો તું મારું એક કામ કોઈ પણ રીતે કરી આપે તો હું તને પુષ્કળ ધન આપું.

ડૂમે કહ્યું કે પ્રથમ મને કહો કે તમારું કામ કઈ જાતનું છે કે જેથી તે થઈ શકશે કે નહિ, તે હું કહી શકું.

ધવલ બોલ્યો કે: જે આ રાજાનો જમાઈ છે તેને જો તું મારે, તો હું તને મોં માગ્યું દાન આપીશ.

ડૂમ બોલ્યો કે ‘તેને મારવા માટે એક એવો ઉપાય છે કે તે અજાણ્યા કુળનો હોવાથી હું તેને આ ડૂમ છે એમ જાહેર કરીશ.’ તે વખતે રાજા પોતે જ તે જમાઈને મારી નખાવશે, અને તેમ કરવાથી તમારું કાર્ય પણ સિદ્ધ થશે.

આ યોજના સાંભળીને ધવલે ખુશ થઈને, એક કરોડની કિંમતની પોતાના હાથે પહેરેલી વીંટી તરત જ તે ડૂમને આપી. તેથી તે ડૂમ પણ ખુશી થઈને, દરબારમાં જ્યાં રાજા બેઠેલો હતો, ત્યાં નીચે ઊભો રહીને અત્યંત મધુર સ્વરથી પોતાના કુટુંબ સહિત ગીત ગાવા લાગ્યો. તેના કોમળ કંઠથી ગવાયેલા ગીતથી રાજાનું મન તથા કર્ણ તેણે હરી લીધાં.

ગીતથી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ કહ્યું કે ‘હે ડૂમ! હું તારા મધુર ગાયનથી ખુશી થયો છું. માટે તું જે માગે તે તને આપું.’

તે ડૂમે કહ્યું કે ‘હે સ્વામી! મને બધી જગ્યાએથી પુષ્કળ દાન મળે છે. પરંતુ માન મળતું નથી. માટે જો તમે તુષ્ટમાન થયા હો તો મને માન આપો.’

રાજાએ કહ્યું કે ‘જેને હું માન આપું છું તેને મારા પ્રાણથી પણ વહાલા આ જમાઈના હાથથી પાનનું બીડું અપાવું છું.’

તે વખત કુટુંબ સહિત ડૂમે કહ્યું કે ‘હે સ્વામી! આપની મોટી મહેરબાની થઈ

રાજાના હુકમથી શ્રીપાલકુમાર જેવામાં તેને તંબોલ આપવા જાય છે તેવામાં એક વૃદ્ધ ડૂંબી એકદમ દોડતી આવીને શ્રીપાલના ગળે વળગી પડી; અને કહેવા લાગી કે હે પુત્ર! હે પુત્ર! તું ક્યાં ગયો હતો. વળી તે ગળે વળગીને બોલવા લાગી કે હે વત્સ! તું અમોને આજે ઘણા વખતે મળ્યો; માટે તું દેશાવર ક્યાં ક્યાં ફરી આવ્યો?

અમોએ સાંભળ્યું હતું કે તું જલદીપમાં હતો અને ત્યાંથી વહાણમાં બેસીને, તું કુશલક્ષેમે અહીં પહોંચ્યો. હે પુત્ર! તું કેવી રીતે અહીં આવી પહોંચ્યો તે કહે?

બીજી એક ડૂંબી કહેવા લાગી કે: તું મારો ભત્રીજો છે' ત્રીજી કહેવા લાગી કે: તું મારો ભાઈ છે. ચોથી કહેવા લાગી કે તું મારો દિયર છે અને પુણ્યને દીપે આજે તું મને મળ્યો છે.

પછી તે ડૂંબ કહેવા લાગ્યો કે હે સ્વામી! આ મારો નાનો ભાઈ ઘેરથી જતો રહ્યો હતો. તે હમણાં આપની પાસે બેઠો હતો છતાં પણ મેં તેને બરાબર ઓળખ્યો નહિ. તે જ કારણથી માન લેવાનું કારણ બતાવી મેં તેને મારી નજીક બોલાવ્યો; અને બરાબર ઓળખી લીધો, કારણ કે તેનામાં ઘણા ઉત્તમ લક્ષણો છે.

આ સાંભળીને રાજા મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે હાય! હાય! આ પાપીએ તો મારું આખું કુળ વટલાવ્યું, માટે તેને જલદી જ મારી નખાવવો જોઈએ.

પછી રાજાએ નિમિત્તિયા—જ્યોતિષી—ને બોલાવી

મગાવ્યો, અને તેને કહ્યું કે 'મારે દુષ્ટ ! આ માતંગ છે એમ તે શા માટે ના કહ્યું ?'

તે વખતે નિમિત્તિઓ પણ બોલ્યો કે: 'હે રાજન્ ! એ માતંગ નથી પરંતુ તે મોટા માતંગોનો માલિક થશે; તે બાબતમાં શંકાને સ્થાન નથી.'

આ સાંભળી એકદમ ગુસ્સે થએલા રાજાએ તે નિમિત્તિઆને તથા શ્રીપાલને મારી નાખવાનો હુકમ પોતાના સુભટોને કર્યો. તે હુકમ મદનમંજરીએ સાંભળ્યો કે તે તરત જ આ આવી, અને કહેવા લાગી કે: 'હે પિતાજી ! આવું અવિચારી કાર્ય શા માટે કરો છો ? લોકોમાં પણ કહેવત છે કે આચારથી કુલ ઓળખાય છે માટે આવા ઉત્તમ આચારવાળો કુમાર માતંગ કોઈ રીતે જ નહિ.

પછી રાજા કુમારને પૂછે છે કે: 'હે કુમાર ! તમે ક્યા કુલના છો તે કહો

ત્યારે હસીને શ્રીપાલે કહ્યું કે: અહો ! તમારી કેવી ચતુરાઈ છે અથવા હે રાજન્ ! તમોએ પહેલાં પાણી પીને પછી ઘર પૂછવું' એ કહેવત અભિલાષ કરી. તમે તમારા સૈન્યને તૈયાર કરો, એટલે આપ હાથ જ મારું કુલ કહી આપશે. કારણ કે પોતાની જીભે પોતાના કુલની પ્રશંસા કરવી, તે શરમાવનારું કામ છે. ને તમારે મારું કુલ પૂછવું હોય તો (કિનારા પર આવેલાં) વહાણોમાં જે બે સ્ત્રીઓ છે તેઓને બોલાવીને મારું કુલ પૂછો.'

તે સાંભળી આશ્ચર્ય પામેલા રાજાએ તે ખબર લાવો

વાહને બોલાવીને પૂછ્યું કે: તમારા વહાણમાં બે સ્ત્રીઓ છે કે?

આ સાંભળતાં જ ધવલનું મોં કાળું પડી ગયું. રાજાએ તે બન્ને સ્ત્રીઓને બોલાવવા માટે પોતાના પ્રધાન પુરુષોને હુકમ કર્યો.

તે પ્રધાન પુરુષોએ ત્યાં જઈને કહ્યું કે: હે વત્સો! રાજાની પુત્રીના પતિનું કુલ વગેરે કહેવા માટે તમે રાજ-દરબારમાં આવો (જુઓ ચિત્ર ૧૧).

આ સાંભળી તે બન્ને સ્ત્રીઓ આનંદિત થઈને વિચારવા લાગી કે ખરેખર! તે આપણા સ્વામીએ જ આપણને બોલાવી લાવે છે અને સ્ત્રીઓ પાલખીમાં બેસીને રાજભવનમાં આવી પહોંચી. ત્યાં પોતાના પતિને જોઈને બન્નેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

રાજાએ પૂછ્યું કે: આ કુમારનું વૃત્તાંત શરૂઆતથી અંતસુધીનું કહો; અને હે વત્સો! મારો આ વહેમ ટાળો.

વિદ્યાધરની પુત્રીએ જે શ્રીપાલકુમારનું ચરિત્ર કહ્યું તે સાંભળીને રાજા ખુશી થઈને બોલ્યો કે: અરે! આ તો મારી બહેનનો પુત્ર જ.

અત્યંત ખુશી થએલો રાજા શ્રીપાલકુમારનું બહુ જ સન્માન કરે છે તથા ઘણો જ ગુસ્સે થઈને કુટુંબ સહિત તે ડુંબને ખૂબ માર મારવાનો હુકમ ફરમાવે છે. માર પડવાથી ડુંબ સાચું બોલી ગયો કે: હે સ્વામી! આ બધું આ સાર્થવાહે મને ખૂબ ધન આપીને કરાવ્યું છે.

પછી ધવલશેઠને ગાઢ બંધનોથી બાંધીને, તેને મારી નાખવા માટે રાજાએ કોટવાલને સોંપ્યો. તે વખતે નિરૂપમ કરૂણાના સમુદ્ર એવા શ્રીપાલે, રાજાને સમજાવીને મહામહેનતે તે ધવલને તથા ડૂંબને પણ તેના કુટુંબ સહિત છૂટા મૂકાવ્યા.

ત્યારપછી રાજાએ નિમિત્તિઆને બોલાવીને પૂછ્યું કે તેં આ શ્રીપાલકુમારને માતંગોનો અધિપતિ કેવી રીતે કહ્યો હતો?

ત્યારે તેણે કહ્યું કે: રાજન્! મેં તો માતંગ એટલે હાથીઓ; અને હાથીઓના અધિપતિ આ શ્રીપાલકુમાર છે એમ કહ્યું હતું.

આ સાંભળીને રાજાએ તે નિમિત્તિઆને સારી રીતે સન્માન આપીને વિસર્જન કર્યો – રવાના કર્યો; અને પોતાની બહેનના પુત્ર – ભાણેજ એવા શ્રીપાલકુમાર – જમાઈની ક્ષમા માગી.

પછી રાજા બોલ્યો કે: અહો! અહો! અમૃત અને ઝેરની માફક ઉત્તમ અને નીચ વચ્ચે કેટલો તફાવત દેખાય છે. ઉપકારી એવા શ્રીપાલકુમાર ઉપર ધવલશેઠ કેટલો અનર્થ કરે છે, અને શ્રીપાલ તો તે અનર્થ કરનાર ઉપર પણ ઉપકાર કરે છે. વળી જેમ જેમ શ્રીપાલનો ઉજ્જ્વલ યશ જગતમાં વિસ્તાર પામતો જાય છે તેમ તેમ આ ધવલ ક્ષણે ક્ષણે કાળા મુખવાળો થતો જાય છે.

ત્યારપછી પણ શ્રીપાલે તે ધવલને ઘણા જ આદરથી

પોતાના ઘેર બોલાવ્યો, અને તેને ભોજન કરાવીને પોતાની ચંદ્રશાળામાં વિશ્રામ આપ્યો – રાખ્યો.

ત્યાં રહેલો તે ધવલ વિચારવા લાગ્યો કે : મારું નસીબ કેવું વાંકું છે! જે જે કામ હું કરું છું તે તે કાર્યમાં હું નિષ્ફળ થાઉં છું. તેમ છતાં પણ જો હમણાં હું તેને કોઈ પણ રીતે મારી નાખું તો આ સઘળી લક્ષ્મી મારે સ્વાધીન થાય. આજે શ્રીપાલકુમાર સાતમી ભૂમિ ઉપર એકલો સુતો છે માટે તેને મારી નાંખીને, તેની સ્ત્રીને બલાત્કારે કબજે કરું.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ઊઠી ચાલેલો તે દુષ્ટ, ક્રૂર અને અધિક પાપી એવો તે ધવલ, હાથમાં આગીઆળી છરી લઈને શ્રીપાલને મારવા માટે તૈયાર થયો. પરંતુ અવળા રસ્તે પગ મૂકવાથી, તે સાતમી ભૂમિથી નીચે પડ્યો; અને તે જ છરીથી તેનું ઉદર ચીરાઈ જવાથી તરત જ તે મરણ પામ્યો અને મરીને સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થયો. આવી રીતે તે સાતમા માળથી પડીને સાતમી નરકે ઉત્પન્ન થયો; કારણ કે આવા દુષ્ટોને તે સિવાય બીજે ક્યાં સ્થાન મળે તેમ હતું! ખાડો ખોદે તે જ પડે એ કહેવત અહીં સાચી કરે છે.

સવારમાં ઉઠીને લોકોએ જ્યારે ધવલશેઠને આવી રીતે મરણ પામેલો જોયો ત્યારે લોકો કહેવા લાગ્યા કે અરેરે! તે કુમારને મારવા માટે ગયેલો જણાય છે. અરેરે! આ ધવલશેઠનું કેવું નવું અધમપણું કહેવાય કે જેણે નિરૂપમ ઉપકારી એવા શ્રીપાલકુમારને પણ મારવાની

બુદ્ધિ કરી. આ પાપીએ કુમાર તરફ જે દ્રોહ ચિંતવ્યો તે તેના પોતાના જ ઉપર પડ્યો અહો ! મોટા પુરુષોની કેવી પુણ્યાઈ હોય છે

કુમારે પણ એક ક્ષણ માત્ર તેના કૃત્યોનો વિચાર કરીને, તેની અરણુકિયા કરી અને તેના અવગુણો યાદ નહિ કરતા તેના ગુણો યાદ કરીને, તેનો શોક પાળ્યો. હવે ધવલ-શેઠને સાચી સલાહ આપનારા જે ત્રણ મિત્રો હતા તેઓને ધવલશેઠની સર્વ લક્ષ્મીના માલિક શ્રીપાલે કરાવ્યા.

પછી તે શ્રીપાલકુમાર તે ત્રણે સ્ત્રીઓ સાથે, મુનિ જેમ ત્રણે ગુપ્તિઓ સહિત સુખ ભોગવે છે, તેમ અત્યંત સુખ ભોગવવા લાગ્યા.

૧૬ ભાગ્યના ખેલ

૧૫૦

એક દિવસે તે શ્રીપાલકુમાર રાજવાટિકા કરવા માટે નીકળ્યા. ત્યાં એક મોટો સાર્થ ઉતરેલો તેના જોવામાં આવ્યો. તે સાર્થના મુખ્ય સાર્થવાહે કુમારને જોયા; એટલે તે સાર્થવાહ ભેટણું લઈ કુમારના પગે પડ્યો.

કુમારે તેને પૂછ્યું કે: હે સાર્થવાહ! તમે ક્યાંથી આવો છો? અને હવે ક્યાં જવાના છો? વળી, તમે કાંઈ પણ કોઈ આશ્ચર્ય જોયું છે?

તે સાંભળી સાર્થવાહે કહ્યું કે: 'હું કાંતિનગરીથી આવું છું અને કંબુદ્વીપ જવાનો છું. મેં જોયેલું એક આશ્ચર્ય આ પ્રમાણે છે. અહીંથી એકસો યોજન દૂર કુંડલપુર નામનું એક પ્રખ્યાત નગર છે. ત્યાં મકરકેતુ નામનો મહાપ્રતાપી રાજા છે. તે રાજાને કપૂર જેવા નિર્મળ શીલરૂપી સુવાસવાળી કર્પૂરતિલકા નામની રાણી છે. તેની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા સુંદર અને પુરંદર નામના બે પુત્રો છે. તે સિવાય ગુણસુંદરી નામની એક ગુણવાન પુત્રી છે.

જે રૂપમાં રતિ સરખી છે અને સર્વ કલાઓમાં નિપુણ હોવાથી બ્રાહ્મી – સરસ્વતી – સરખી છે

તે રાજકન્યાએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે કે જે કોઈ પુરુષ વીણા વગાડવાની કલામાં મને જીતશે તેની જ સાથે હું લગ્ન કરીશ; તે સિવાયનાનું મારે કોઈ કામ નથી. આ સાંભળીને ત્યાં અનેક રાજપુત્રો આવેલા છે અને તેઓ હમેશાં ત્યાં વીણા વગાડવાનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે આ બધાની દરેક મહિને મહિને પરીક્ષા થાય છે પરંતુ સાક્ષાત્ સરસ્વતી જેવી તેણીને કોઈ પણ વીણા વગાડવાની કલામાં જીતી શક્યું નથી.

એક વખતે પરીક્ષાના દિવસે હે દેવ! અમે ત્યાં તેણીને સ્ત્રીઓમાં મુકુટ સમાન નજરે જોઈ છે વળી પુરુષોમાં આપ મુકુટ સમાન છો જો કે તે વાત અત્યંત અશક્ય જેવી લાગે છે, તો પણ કોઈ રીતે તમારા બન્નેનો સંયોગ થઈ જાય, તો હે સ્વામી! તમો બન્નેને ઉત્પન્ન કરવાની પ્રજાપતિ – બ્રહ્મા – ની મહેનત સફલ થાય. અર્થાત્ હે સ્વામી! આપ અને તે કલાવાન રાજકન્યા ગુણસુંદરીનો ભાગ્યવશાત્ સંયોગ થાય તો યોગ્ય સંબંધ થાય તમારા બન્નેનો જન્મ સફલ થાય. સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને જો કલાવાન હોય તો, તેઓનો સંસાર પૂર્ણ આનંદથી ચાલે, અને આ અસાર સંસાર પણ સાર જેવો લાગે.

આ સાંભળીને શ્રીપાલકુમાર તે સાર્થવાહને ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરામણીમાં આપીને સંધ્યા સમયે પોતાના નિવાસ સ્થાને આવી પહોંચ્યો.

શ્રીપાલ વિચારવા લાગ્યો કે આ કુબડાને હું શી રીતે જોઈ શકું ? આ બાબતમાં પણ નવપદજીનું ધ્યાન એ જ એક ઉપાય હોય એમ લાગે છે બીજા ઉપાયનું શું પ્રયોજન છે ? એમ વિચારીને શ્રીપાલે શુદ્ધ ભાવથી–ભક્તિથી–મનમાં નવપદોનું એકાગ્રચિત્તે એવી રીતે ધ્યાન ધરવા લાગ્યો કે જેથી સૌધર્મ દેવલોકમાં રહેનારો વિમલેશ્વર દેવ હાથમાં રત્નોનો ઉત્તમ હાર લઈને ત્યાં હાજર થયો, અને શ્રીપાલકુમારને કહેવા લાગ્યો કે હે કુમાર ! આ હારને ગળામાં પહેરવાથી ઇચ્છિત રૂપ, આકાશમાં ગમન, બધી કળાઓમાં પ્રવીણતા, સંગ્રામમાં જય તથા દરેક જાતના ઝેરનો નાશ થાય છે, એવા આ હારને તું ગ્રહણ કર. એમ કહીને શ્રીસિદ્ધચક્રજીનો અધિષ્ઠાયક દેવ શ્રીવિમલેશ્વરયક્ષ શ્રીપાલકુમારના ગળામાં તે હાર પહેરાવીને, તેજસ્વી એવો તે પોતાને સ્થાને ગયો.

તે હાર મળવાથી કુમાર નિશ્ચિંત થઈને સૂઈ ગયો. સવારમાં ઉઠતાં જ કુંડલપુર જવાની મનમાં ઇચ્છા કરી. ત્યાં પહોંચીને હારના પ્રભાવથી વામનરૂપ ધરીને તે કુંડલપુરમાં ગયો. ત્યાં તેને હાથમાં વીણા સજેલા વસ્ત્રાભૂષણ પહેરેલા રાજકુમારોને જોયા.

વામનરૂપધારી તે કુમાર રાજકુમારોની સાથે, જ્યાં ઉપાધ્યાય વીણાવાદન શીખવાડે છે ત્યાં પહોંચ્યો. જેમ જેમ તે વામન ઉપાધ્યાયને કહેવા લાગ્યો કે મને પણ વીણા વગાડવાનું શીખવાડો, તેમ તેમ તે બધા રાજકુમારો ખડખડાટ હસવા લાગ્યા.

તે ઉપાધ્યાય પોતાને ભણાવવાની ઈચ્છા નહિ રાખતો જોઈને, કુમારે તરત જ પોતાની પાસેનું અમૂલ્ય એવું એક રત્ન ઉપાધ્યાયને ભેટ તરીકે આપ્યું.

પછી તે ઉપાધ્યાયે તેને બહુમાનપૂર્વક પોતાની પાસે બેસાડીને તેને શીખવા માટે પોતાની વીણા કુમારના હાથમાં આપી. તે વીણા હાથમાં ઉંધી પકડીને તેની તંત્રીને તોડી નાખી અને તુંબીને ફોડી નાખી. આ પ્રમાણે કરવાથી સાથે વીણા શીખતા બધા રાજકુમારો તેની મશ્કરી કરતા હતા, છતાં પણ દાનના બળથી – પોતાની સહજ ઉદારતાથી – ઉપાધ્યાયને માનનીય થઈ પડયો.

પરીક્ષા વખતે બધા રાજકુમારો મંડપમાં ગયા. તેમની સાથે વામનને પણ જવા માંડયું કે હસવાલાની મશ્કરી કરવા હસ્વાને તેને અંદર જતાં રોક્યો. પરંતુ પોતાના કાનના બે અમૂલ્ય કુંડલો આપીને તે વામન મંડપમાં પહોંચી ગયો. પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે રૂપ કરતા તે વામનને રાજકુમારી મૂળરૂપે જોતી હતી, અને લોકો તેને વામનરૂપે જોતા હતા.

શ્રીપાલનું આવું અદ્ભુત રૂપ જોઈને, રાજકુમારી મનમાં ચિંતવન કરવા લાગી કે જો આરૂ પુરુષ અદ્ભુત હશે તો, આ કુમારથી મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થશે અને હું મારા આત્માને પણ પુણ્યશાળી માનીશ. કોઈપણ કારણથી મારી પ્રતિજ્ઞા જો આ કુમારથી પૂર્ણ ન થઈ તો, હું પોતે જ મારી આ પ્રતિજ્ઞાને દીપ શિખા જેવું થશે, અને હું મારી જાતને કુભાગી–અભાગી–માનીશ.

પછી ઉપાધ્યાયના હુકમથી બાકીના બધા રાજકુમારોએ વીણાવાદનમાં પોતાનું કુશળપણું પહેલાં બતાવ્યું પછી રાજકુમારીએ પણ પોતાનું વીણાવાદનમાં કુશળપણું બતાવ્યું. તે વખતે ચંદ્રના પ્રકાશથી જેમ સૂર્યવિકાસી કમળોનું વન સંકોચાવવા લાગે, તેમ કુમારીની વીણાવાદનની કળા આગળ રાજકુમારોનું કુશળપણું સંકોચાવવા માંડ્યું

સઘળા લોકો જ્યારે રાજકુમારીની વીણાવાદનની કળાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા, ત્યારે વામનરૂપધારી શ્રીપાલ આ પ્રમાણે બોલ્યો 'અહો! કુંડલપુરમાં રહેનારા આ સઘળા લોકો કેવા [illegible] છે

તે સાંભળી શરમાણી બનેલી તે રાજકુમારી પોતાને હાંસીપાત્ર બનેલી માનવા લાગી. પોતાની વીણા તેણીએ કુમારને આપી, તે વખતે કુમારે તે વીણાને સારીને આ પ્રમાણે અશુદ્ધ જણાવી કહ્યું કે આની તંત્રી ગર્ભવાળી છે, તેનું તુંબડુ ગર્ભે ભાંગેલું છે, તેનો દંડ પણ અગ્નિથી દગ્ધ થયેલો છે અને તેથી હું વીણાને અશુદ્ધ કહું છું (જુઓ ચિત્ર ૧૧૧)

પછી તે લોકોને નજરે દેખાડીને, તે વીણાને બરાબર સારીને જેવી તે વીણા કુમારે વગાડી, કે તે બધા લોકો જાણે નિદ્રાધીન થઈ ગયા હોય, તેમ અચેતન થઈ ગયા. તે વખતે કોઈની પીડી, કોઈનું કડું કોઈનાં કુંડલ કોઈનો મુગટ તથા કોઈનો દુપટ્ટો લઈ લઈને તે બધાનો એક ઢગલો કર્યો. લોકો જ્યારે જાગૃત થયા ત્યારે, આ આશ્ચર્ય જોઈને પ્રસન્ન બનેલી તે રાજકુમારી પોતાની પ્રતિજ્ઞા મુજબ

થવાથી ત્રણે જગતમાં ઉત્તમ એવા શ્રીપાલ કુમારને વરી. ગુણસુંદરીના પિતા વગેરેને શ્રીપાલનું વામનરૂપ જોઈને મનમાં ખેદ કરતા જોઈને, શ્રીપાલે પોતાનું મૂળરૂપ પ્રગટ કર્યું તે જોઈને રાજાએ ખુશી થઈને તેને પોતાની પુત્રી પરણાવી, અને હાથી ઘોડા વગેરે પહેરામણીમાં આપીને, રહેવા માટે એક સુંદર મહેલ આપ્યો. ત્યાં રહીને ગુણ-સુંદરી સાથે સુખ ભોગવવા લાગ્યા

૧૭ સ્વયંવર મંડપ

૧૫૧

[પુણ્યવાન માણસ જ્યાં જ્યાં જાય, ત્યાં ત્યાં-જ્યાં જ્યાં રામ ત્યાં ત્યાં અયોધ્યાની માફક-અને જ્યાં સાધક ત્યાં સિદ્ધિની માફક-ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. પુણ્યવાન માણસને ઈચ્છા થતાં જ લાભી વસ્તુ આવી મળે છે. જેમ કોયલને ગાવાનું મન થાય કે ત્યારે આંબાને મ્હોર આવે છે તેમ-પુણ્યના પ્રભાવથી પુણ્યવાનની પરિસ્થિતિ-સ્વભાવ-પણ સારી હોય છે. પુણ્યના પ્રભાવથી વિઘ્નોનો નાશ થાય છે અને પોતાને ઈષ્ટ-ઈપ્સિત-વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે.]

એક દિવસે સભામાં બેઠેલા શ્રીપાળકુમારને એક પરદેશી મુસાફર મળ્યો. તેણે ખાસ જાણવા લાયક સમાચાર હોય તો કહેવા જણાવ્યું. તે મુસાફરે કહ્યું કે: હે દેવ! ધનાવહ નામના સાર્થવાહે મને કુંડિનપુર નામના નગરથી પેઠણપુર નામના નગરે જવા માટે મોકલ્યો છે. રસ્તામાં મેં કંચનપુર નામના નગરમાં જે આશ્ચર્યકારી બનાવ જોયો છે તે હે ઉત્તમ પુરુષ! તમે સાંભળો:

તે કંચનપુરમાં શ્રી વજ્રસેન નામનો રાજા રાજ્ય

કરે છે તેને કનકમાલા નામની પ્રખ્યાત પટરાણી છે તેણીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલા યશોધવલ, યશોધર વજ્રસિંહ અને ગંધર્વ નામના ચાર પુત્રો છે અને તે ઉપર ત્રૈલોક્યસુંદરી નામની એક પુત્રી છે, કે જેણીના જેવી બીજી કોઈપણ કન્યા ત્રણે લોકમાં નથી. હે સ્વામી! તેણીને લાયક કોઈ વર નહિ મળવાથી, તેણીના પિતાએ સ્વયંવર માંડ્યો છે તે સ્વયંવર માટે અત્યંત પહોળો અને ઉંચો અને રમણીય એવો મૂળ મંડપ બંધાવેલો છે જેમાં મણિ અને સુવર્ણના થાંભલાઓ પર રહેલી પુતળીઓ લોકોને અચંબો ઉત્પન્ન કરે છે (જુઓ ચિત્ર ૧૧૨)

વળી, તે મંડપમાં ચારે બાજુઓએ ફુલહારો સહિત ઉપરાઉપરી બનાવેલી એવી માંચાઓની શ્રેણિ, સ્વર્ગના વિમાનોની હાર જેવી લાગે છે વળી, ત્યાં-સ્વયંવરમાં-આમંત્રિત કરેલા રાજાઓની સેવા અને બહુમાન કરવા માટે અનાજ અને ઘાસ વગેરેના જે ઢગલા એકઠા કરવામાં આવ્યા છે તે મોટા મોટા પર્વતોથી પણ ઉંચા છે અષાડ સુદી બીજના દિવસે તે સ્વયંવરનું શુભ મુહૂર્ત છે તે બીજ આવતી કાલે જ છે, અને તે નગર અહીંથી વીસ* યોજન દૂર છે '

આ સમાચાર સાંભળીને શ્રીપાલકુમારે તે મુસાફરને તરત જ પોતાના પોશાકના ગળામાં પહેરેલી સોનાની સાંકળ આપી દીધી. કુમાર પોતાના આવાસે ગયો. કુમાર પોતાના આવાસે પહોંચ્યા પછી પાછલી રાતના વિચારવા લાગ્યો કે કુબડાનું રૂપ કરીને, ત્યાં જઈ તે સ્વયંવર જોઉં

* શ્રીપાલ રાસ માં ત્રણસે યોજન દૂર છે તેમ લખેલું છે

તો ઠીક હારના પ્રભાવથી તે કુબડાનું રૂપ કરીને સ્વયંવર મંડપે જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે ઉંચા માંચડાઓ ઉપર રાજાઓને બેઠેલા જોયા.

કુબડાનું રૂપ ધારણ કરેલા શ્રીપાલને સ્વયંવર મંડપમાં પેસતા દરવાને અટકાવ્યો. તે વખતે પોતાના હાથનું સોનાનું કડું તે દરવાનને આપીને શ્રીપાલ મૂલમંડપમાં દાખલ થયો. અંદર દાખલ થઈને જ્યાં સુવર્ણ થાંભલા ઉપર સોનાની પૂતળી ગોઠવેલી છે તેની પાસે જઈને તે સ્વસ્થ થઈને બેઠો.

ત્યાં બેઠેલા રાજાઓએ તે લાંબી પીઠવાળા, ધમેલા જેવા શરીરવાળા, ચપટાં નાકવાળા, ચપેટા જેવા લાંબા દાંતવાળા, ઊંટ જેવા હોઠવાળા, પીળા-કાબરા-વાળવાળા અને ચીબી-માંજરી આંખોવાળા તે કુબડાને જોઈને પૂછ્યું કે હે કુબડાજી! તમે અહીં શા માટે પધાર્યા છો!

કુબડા રૂપધારી શ્રીપાલે ઉત્તર આપ્યો કે જે કામ માટે તમે બધા અહીં આવ્યા છો તે કામ માટે હું પણ અહીં આવ્યો છું.

તે સાંભળી બધા ખડખડાટ હસી પડ્યા અને મશ્કરીમાં બોલવા લાગ્યા કે: જુઓ! જુઓ! આ રૂપરૂપના અંબારને તો જુઓ! અરે! આવા રૂપવાળા વરને જો રાજકન્યા નહિ પરણે તો પછી તેણીનું શું થશે!

[આ પ્રમાણે કુબડાની બધા મશ્કરીઓ કરવા લાગ્યા.] તે દરમ્યાન રાજકુમારી પણ ઉત્તમ પાલખીમાં બેસીને, ક્ષીરોદક સરખાં સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરીને, તથા નિર્મલ મોતી-

એના આભૂષણો અંગ ઉપર ધારણ કરીને; અને હાથમાં નિર્મલ માળા ધારણ કરીને, [મસ્તક ઉપર નીલું-મેઘાડંબર છત્ર ધારણ કરેલી] તે સ્વયંવર મંડપમાં આવી પહોંચી.

મોતીની માળાથી શોભતા કંઠવાળી રાજકુમારી જેવામાં હાથમાં વરમાળા લઈ મુખ્ય મંડપની અંદર આવી મુખ્ય થાંભલા તરફ નજર કરી જોવા લાગી, તેવામાં અકસ્માત્ પવિત્ર એવા શ્રીપાલકુમારનું સુંદર મૂળ સ્વરૂપ જોઈને આનંદિત મનવાળી તે રાજપુત્રી વિચારવા લાગી કે હે મન! હવે તું આ પતિની પ્રાપ્તિથી આનંદ પામ! હું ધન્ય છું! કૃતપુણ્ય છું! મારો મોટો ભાગ્યોદય છે! કારણ કે મારાં મનરૂપી સમુદ્રને વૃદ્ધિ પમાડવા માટે ચંદ્ર સમાન આ કોઈક ભાગ્યશાળી પુરુષ અહીં આવેલો છે

તેણીની અનુરાગ તથા કટાક્ષોવાળી દૃષ્ટિને જોઈને, તેણીની પરીક્ષા કરવા માટે કુમાર પણ વચ્ચે વચ્ચે તેણીને પોતાનું કુબ્જરૂપ દેખાડતો હતો હવે પ્રતિહારી જે જે રાજાનાં રૂપનું વર્ણન કરે છે તે તે રાજાને કુમારી રૂપ, વય તથા દેશ સંબંધી દોષો બતાવીને વખોડતી હતી જે વખતે જે રાજાનું વર્ણન પ્રતિહારી કરતી હતી તે વખતે તે રાજા પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સરખા ઉજ્જ્વલ મુખવાળો થતો હતો; અને જ્યારે રાજકુમારી તેની અવગણના કરતી હતી ત્યારે તે શ્યામ મુખવાળો થઈ જતો હતો.

તે પ્રતિહારી જ્યારે સર્વ નૃપમંડલનું વર્ણન કરીને થાકી ગઈ ત્યારે રાજકુમારી વિલખ થઈને પોતાના મનપ

સદ પતિ કુળવાને પ્રેમ દ્રષ્ટિથી જુએ છે તે વખતે થાંભલા ઉપર રહેલી ઉત્તમ એવી સુવર્ણ પુતળીના મુખમાં રહેલો અધિષ્ઠાયક દેવ હાબક સર્વને આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો કે હે વત્સ! જો તું ધન્ય અને ચતુર હો અને ગુણ તથા અવગુણને જાણનારી હો તો આ કુબ્જ રૂપધારી ઉત્તમ પુરુષને વર!'

તે સાંભળીને કુમારીએ તરત જ તે કુબ્જરૂપધારી શ્રીપાળકુમારને વરમાળા પહેરાવે છે કુમાર ત્યાંજ જોઈને પોતાનું વિશેષ રૂપ દેખાડવા લાગ્યો. તે દરમ્યાન સ્વયંવર મંડપમાં ભેગા થયેલા બધા રાજાઓ, તે કુબ્જરૂપધારી શ્રીપાળને આક્ષેપ કરી કહેવા લાગ્યા કે હે કુબ્જ! આ વરમાળા મૂકી દે! નહિતર અમે તને મારી નાખીશું. આ ભોળી રાજકુમારી ગુણ તથા અવગુણને સમજી શકતી નથી તેથી તેને તને વરમાળા પહેરાવી છે, પરંતુ આવું અકાર્ય અમે સહન કરી લઈએ તેમ નથી અને કુબ્જને આવું કન્યારત્ન નહિ લઈ જવા દઈએ. માટે તું આ વરમાળા તજી દે! નહિતર અમારી આ તલવાર વરમાળાવાળા તારા આ કંઠરૂપી નાળને છેદી નાખશે.

કુબ્જરૂપધારી શ્રીપાળ હસીને બોલ્યો કે જ્યારે કુબ્જથી ઉત્તમ શરીરવાળા એવા તમને, જો આ કુમારી પોતાના મનથી ના વરી તો તમે તમારા ભાગ્યના ઉપર શા માટે ગુસ્સે થતા નથી? વળી તમોએ પરસ્ત્રીના અભિલાષરૂપી પાપ કર્યું છે તે પાપથી શુદ્ધ કરવા માટે આ મારી તલવારની ધારરૂપી તીર્થ સમર્થ છે આ પ્રમાણે

થઈને તે કુબ્જરૂપધારી શ્રીપાલે તે લોકોને એવા તો હાથ દેખાડયા, કે તે બધા રાજાઓ ભયથી વ્યાકુલ થઈને ચારે બાજુએ નાશી ગયા આવી રીતે તે કુબડાએ એવું તો પરાક્રમ ત્યાં બતાવ્યું, કે જેથી રાજી થએલા એવા દેવતાઓએ તેના ઉપર ફૂલોની વૃષ્ટિ કરી.

આ જોઈને શ્રીવજ્રસેન રાજા પણ ખુશી થઈને બોલ્યો કે હે વત્સ! જેમ તમે તમારૂં આ પ્રમાણે બાહુબલ પ્રગટ કર્યું તે જ પ્રમાણે તમારૂં મૂલ સ્વરૂપ પણ પ્રગટ કરો.

પછી કુમારે તત્કાલ પોતાનું સ્વાભાવિક રૂપ પ્રગટ કર્યું તે જોઈને આનંદિત થએલા વજ્રસેન રાજાએ મોટી ધામધૂમપૂર્વક પોતાની પુત્રી ત્રૈલોક્યસુંદરીનું શ્રીપાલકુમાર સાથે લગ્ન કર્યું તેઓને રહેવા માટે એક સુંદર મહેલ આપ્યો. ત્યાં ત્રૈલોક્યસુંદરી સાથે રહેતો એવો શ્રીપાલકુમાર પરમ આનંદ ભોગવતો હતો.

સદ પતિ કુબ્જાને પ્રેમ દૃષ્ટિથી જુએ છે. તે વખતે થાંભલા ઊપર રહેલી ઉત્તમ એવી સુવર્ણ પુતળીના મુખમાં રહેલો અધિષ્ઠાયક દેવ હાજર થઈને આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો કે હે વત્સ! જો તું ધન્ય અને ચતુર હો અને રૂપ તથા ભવસ્વરૂપને જાણનારી હો તો આ કુબ્જ રૂપધારી ઉત્તમ પુરુષને વર!

તે સાંભળીને કુમારીકા તરત જ તે કુબ્જરૂપધારી શ્રીપાલકુમારને વરમાળા પહેરાવે છે. કુમાર જાણી જોઈને પોતાનું વિશેષ રૂપ દેખાડવા લાગ્યો. તે દરમ્યાન સ્વયંવર મંડપમાં બેઠેલા બધા રાજાઓ, તે કુબ્જરૂપધારી શ્રીપાલને આક્ષેપ કરી કહેવા લાગ્યા કે હે કુબ્જ! આ વરમાળા છોડી દે! નહિતર અમે તને મારી નાખીશું. આ ભોળી રાજકુમારી રૂપ તથા ભવસ્વરૂપને સમજી શકતી નથી તેથી તેને તને વરમાળા પહેરાવી છે, પરંતુ આવું અકાર્ય અમે સહન કરી લઈએ તેમ નથી અને કુબ્જને આવું કન્યારત્ન નહિ લઈ જવા દઈએ. માટે તું આ વરમાળા તજી દે! નહિતર અમારી આ તલવાર વરમાળાવાળા તારા આ કંઠરૂપી નાળને છેદી નાખશે.

કુબ્જરૂપધારી શ્રીપાલ હસીને બોલ્યો કે: જ્યારે કુળોમાંથી રમ્ય શરીરવાળા એવા તમને, જો આ કુમારી પોતાના મનથી ના વરી, તો તમે તમારા આત્માના ઊપર શા માટે ગુસ્સે થતા નથી? વળી તમોએ પરસ્ત્રીના અભિલાષરૂપી પાપ કર્યું છે તે પાપથી શુદ્ધ કરવા માટે આ મારી તલવારની ધારરૂપી તીર્થ સમર્થ છે. આ પ્રમાણે

હતા, છતાં જેઓએ સમકિત પ્રાપ્ત કરેલું નહિ, તેઓએ ભવ્યપણું પ્રાપ્ત કરેલું હોવા છતાં પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિ ન કરી શક્યા. એટલે કે સમય, સ્વભાવ બન્નેનો સંયોગ હોવા છતાં નિયત કારણ ન મળ્યું, તેથી મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત થયો નહિ માટે કાળ, સ્વભાવ અને નિયત એ ત્રણે કારણની દરેક કામમાં જરૂર છે એ ત્રણે કારણ હાજર હોય, છતાં જો ઉદ્યમ ન કરવામાં આવે તો તે ત્રણે કારણો હાજર હોવા છતાં પણ કાર્ય સફળ થતું નથી.

જેમકે કોઈએક વૃક્ષને તેની ઋતુમાં જ વાવ્યું છે તેને કુંપળો પણ આવે છે, પરંતુ જો તેને પુરતું પાણી ન પાય અને વાડ વગેરેનો બંદોબસ્ત ન કર્યો હોય તો તે ફળી શકતું નથી કારણ કે ત્રણે કારણ રજુ હોવા છતાં ઉદ્યમની ખામી રહી ગઈ જેથી દરેક કારણોમાં ઉદ્યમની પણ ખાસ જરૂર જ છે એ ચારે કારણો હાજર હોવા છતાં પણ ખેડુતનાં ભાગ્યમાં ન હોય, તો કરેલી બધી મહેનત નિષ્ફળ જાય છે

મતલબ એ જ કે દરેક કાર્યમાં આ પાંચે કારણો ભેગાં થાય તો જ કોઈ પણ કામ સિદ્ધ થાય છે એ પાંચમાંથી એકની પણ ખામી હોય તો તેથી કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. આ પાંચે કારણનો મિલાપ કરાવી દેનાર મુખ્ય હેતુરૂપ મોટું પુણ્ય જ છે. તે પુણ્ય જ બધાએ સાથ સંયોગ મેળવી દે છે તેથી બધા કરતાં પુણ્ય એ જ મોટું છે એ જ પુણ્યના યોગ વડે શ્રીપાલ અને મૈનાસુંદરીનો સંબંધ થયો. એવી જ રીતે શૃંગારસુંદરીની પ્રાપ્તિનો સંબંધ હવે કહેવાશે]

૧૮ શ્રીપાલની ભાગ્યવૃદ્ધિ

૧૫૨

ભાગ્યશાળી પુરુષો જ અપાર સુખ ભોગવી શકે છે, કારણ કે ઇચ્છિત સુખોની પ્રાપ્તિ પૂર્વે કરેલા પુણ્યોથી જ થાય છે. દરેક કાર્યની પ્રાપ્તિનાં કારણ કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદ્યમ એ પાંચ છે. જે સમયે થવાનું હોય તે સમયે જ તે થાય છે, જેમકે ઉનાળાની ઋતુમાં આંબે કેરીઓ આવે છે, મેથી શિયાળામાં જ ઊગે છે, સ્ત્રી ઋતુવતી થયા પછી જ ગર્ભ ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે દરેક કાર્યમાં સમય—કાળની જરૂર પડે જ છે.

સમય હોય, પણ જો સ્વભાવનો સંયોગ ન હોય તો મળેલો સમય અને સંયોગ નિષ્ફળ જાય છે. કારણ કે બીજ ઊગે તે ઊગવાના સ્વભાવવાળું હોય તો જ ઊગે. પરંતુ બીજ જ ખરાબ હોય તો ઊગવાનો સમય હોવા છતાં પણ તે ઊગતું નથી. રૂપમાંથી જ કડી થાય છે માટે જ સમયની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ સ્વભાવની પણ જરૂર છે. સમય અને સ્વભાવ બંનેનો યોગ મળ્યો હોય, પરંતુ તેમાં જો નિયતિ કારણ ન હોય તો પણ ધાર્યું કાર્ય પાર પડતું નથી.

જેમકે ત્રીજા અને ચોથા આરામાં અતિ ઉંચા પુણ્ય

વિરોધ હોય તો, તે પતિ-પત્નિના મનને શાંતિ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય માટે આપણે સારી રીતે પરીક્ષા કરીને જે જૈનધર્મમાં નિશ્ચલ મનવાળો હોય, તે જ પતિ સાથે આપણે લગ્ન કરવું

આ સાંભળી પંડિતાએ કહ્યું કે હે સ્વામિનિ! તમે જે વાત કહી તે બરાબર છે પરંતુ બીજાનો અપ્રકાશિત ભાવ કવિતાથી જણાય છે માટે સમસ્યાનાં પદો બનાવી તેને પૂરવા માટે આપવા, જેથી તેનો શુભ અથવા અશુભ એવો ધર્મનો પરિણામ જણાઈ આવે.

આવી રીતે રાજકુમારીએ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જે કોઈ મારા મનમાં રહેલી સમસ્યાઓ પૂરે, તે પતિની સાથે મારે પાણિગ્રહણ કરવું બીજી સખીઓએ પણ એ જ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

જે વખતે આ પ્રતિજ્ઞાની વાત જગતની અંદર જાહેર થઈ ત્યારે ઘણાએ બુદ્ધિવાન પંડિતો ત્યાં આવ્યા છે અને તેઓ સમસ્યા પૂરે છે, પરંતુ મનની ધારણા મુજબ સમસ્યાઓ પૂરાતી નથી. આવીરીતે તે રાજપુત્રી પંડિતા વગેરે પાંચ સખીઓ સહિત આપણાઓનાં મનની પરીક્ષા કરવી રહેલી છે આ સાંભળીને સભાજનો બોલવા લાગ્યા કે આ કેવું આશ્ચર્ય કહેવાય. કારણ કે બીજાના મનમાં રહેલા ભાવ મુજબ કોણ સમસ્યા પૂરી કરી શકે?

આ સાંભળીને શ્રીપાલકુમાર પણ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયો. પછી રાજસભામાંથી પોતાના નિવાસસ્થાને આવ્યો.

એક દિવસે કોઈ માણસ રાજસભામાં આવ્યો અને તે કહેવા લાગ્યો કે 'હે સ્વામી! દલપત્તન નામના નગરમાં ધરાપાલ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે (જુઓ ચિત્ર ૧૧૭) તે રાજાને ઉત્તમ રાજાઓની પુત્રીઓ એવી ચોસઠ રાણીઓ છે તેમાં પ્રથમ પટરાણી તરીકે ગુણમાળા નામની મહાવિવેકી રાણી છે તે રાણીને વિજયવજ્રમ નેહલ ગોપ, વિદિવારો અને સુકર્ણ નામના પાંચ પુત્રો છે અને શૃંગારસુંદરી નામની પુત્રી છે. આ શૃંગારસુંદરી ત્રણે લોકમાં રૂપચાતુર્યે છે તેમ જ રૂપવાન અને કલાવાન હોવા ઉપરાંત યૌવન અવસ્થાને પામેલી છે

[જગતમાં જે મોહનવેલિ છે તે તો સ્થાવર અને સ્થિર હોય છે પરંતુ શૃંગારસુંદરી તો જંગમ—ચાલતી ચાલતી મોહનવેલિ રૂપ છે તેણીના નવપલ્લવ સમાન હાથ અને મુખકમળ હોઠરૂપ પત્ર છે, ઉજ્જ્વલ દાંતની પંક્તિરૂપ સફેદ પુષ્પ છે, અને સ્તનયુગલરૂપ રસભરેલાં સુંદર ફળ છે અને તેથી તેનું અંગ સૌંદર્યવાળું દેખાય છે. એવી રીતે મોહનવેલિ પવન આવવાથી હાલે છે, તેવી જ રીતે શૃંગારસુંદરી પણ મનોહર હાથણીની માફક ડુલતી ડુલતી ચાલે છે.]

જિનધર્મમાં રક્ત એવી તે રાજકુમારીને પંડિતા, વિચક્ષણા, પ્રગુણા, નિપુણા અને દક્ષા નામની પાંચ સખીઓ છે. આ પાંચે સખીઓ પણ જિનેશ્વર પ્રભુની ભક્તિ કરવાવાળી છે. તેઓને રાજકુમારીએ નિયમ કર્યું છે કે: આપણે જૈન ધર્મમાં પ્રવર્તવાવાળા છીએ માટે જૈનધર્મનો જાણકાર એવો પતિ જો મળે તો આપણને આનંદ થાય. કન્યાઓ મનની શાંતિ માટે લગ્ન કરે છે પરંતુ બંને વચ્ચે જો ધર્મનો

અરિહ તાઈ નવપય, નિય મણુ ધરઇ જુ કોઈ;
નિચ્છઈ તસુ નરસેહરહ, મણુવંછિય ફલુ હોઈ–૧

જે કોઈ પણ માણસ અરિહ ત વગેરે નવપદને પોતાના મનમા ધારણ કરે છે, તે પુરુષોમા મુકુટ સમાન પુરુષને મનમાં ધારેલાં સઘળાં કાર્યોમાં સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે –૧

પછી બીજી સખી વિચક્ષણા બોલી કે: અવર મ ઝખહુ આલ કુમારના હાથથી પવિત્ર થએલ પૂતળુ બોલ્યુ કે:

" અરિહ ત દેવુ સુસાહુ ગુરુ, ધમ્મઉ દયા વિસાલુ;
મ તુત્તમ નવકારુ પર, અવર મ ઝ ખહુ આલુ ૨

દેવમાં શ્રીઅરિહ ત દેવ ગુરુમાં ઉત્તમ સાધુ એ ગુરુ, અને દયા સહિત વિશાળ એવો ધર્મ તથા મ ત્રમાં નવકાર મ ત્ર એ ઉત્તમ છે, તે સિવાય બીજુ આળપપાળ ન બોલો–ઇચ્છો. –૨

પછી ત્રીજી સખી પ્રગુણા બોલી કે:– કરિ સફલ અપ્પાણુ પૂતળાએ જવાબ આપ્યો કે:

" આરાહિય ધુરિ દેવગુરુ, દેહિ સુપત્તિહિ દાણુ;
તવ સ જમ ઉવયાર કરિ, કરિ સફલુ અપ્પાણુ –૩

પહેલાં દેવ અને ગુરુની આરાધના કરીને, પછી સુપાત્રે દાન દેવુ જોઈએ, અને તપ, સ યમ તથા પરોપકાર કરીને પોતાના આત્માને સફલ કરવો જોઈએ. –૩

ચોથી સખી નિપુણા બોલી કે' જિત્તઉ લિહિઉ નિલાડિ પૂતળાએ જવાબ આપ્યો કે:

અને મધ્યરાત્રે આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'હારના પ્રભાવથી રત્નપત્તન નગરમાં જ્યાં શૃંગારસુંદરી રાજકુમારી તથા તેની પાંચ સખીઓ છે તે મહેલમાં હું પહોંચી જઉં તેમ થાઓ.

આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરતાં જ હારના પ્રભાવથી તરત જ પોતાના મૂળ સ્વરૂપે જ્યાં પાંચ સખીઓ સહિત રાજકુમારી રહેલી છે ત્યાં પહોંચી ગયો. જે વખતે કામદેવ સરખા રૂપવાળા તથા અતુલ લાવણ્યવાળા, એવા તે કુમારને જોઈને તે રાજકુમારી પણ ચિત્તમાં ચમત્કાર પામીને વિચાર કરવા લાગી કે: જો આ દેવાંશી પુરુષ! મારા મનમાં રહેલી સમસ્યાની પૂર્તિ કરે તો હું સંપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાવાળી, ધન્ય તથા કૃતપુણ્ય થાઉં.

પછી શ્રીપાલકુમારે જ પૂછ્યું કે: તમારી સમસ્યાઓ કેવા પ્રકારની છે તે કહી બતાવો.

આ પ્રમાણે શ્રીપાલનું બોલવું સાંભળીને, રાજકુમારીએ, કરેલા સંકેત મુજબ પહેલી પંડિતા નામની સખીએ પહેલું પદ કહ્યું કે મનવંછિતફલ હોઈ

આ સાંભળીને શ્રીપાલકુમાર વિચારે છે કે: આ રાજકુમારી જ્યારે સખીના મુખેથી સમસ્યાનું પદ કહેવરાવે છે, ત્યારે મારે પણ તેમજ મારે પૂતળાના મુખેથી તે સમસ્યાઓ સંપૂર્ણ કરવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચારીને પોતાની નજીક રહેલા થાંભલાના એક પૂતળાના મસ્તક ઉપર શ્રીપાલકુમારે પોતાનો હાથ મૂક્યો. તે પૂતળાએ આ પ્રમાણે કહ્યું:

'અરિહંતાઈ નવપય, નિય મણુ ધરઈ જુ કોઈ;
નિચ્છઈ તસુ નરસેહરહ, મણુવંછિય ફલ હોઈ—૧

જે કોઈ પણ માણસ અરિહંત વગેરે નવપદને પોતાના મનમાં ધારણ કરે છે તે પુરુષોમાં મુકુટ સમાન પુરુષને મનમાં ધારેલાં સઘળા કાર્યોમાં સફલતા પ્રાપ્ત થાય છે —૧

પછી બીજી સખી વિચક્ષણા બોલી કે અવર મ ઝખહુ આલ કુમારના કથનથી પવિત્ર થએલ ધૃતણી બોલ્યુ કે:

'અરિહંત દેવુ સુસાહુ ગુરુ, ધમ્મઉ દયા વિસાલુ;
મંત્રુત્તમ નવકારુ પર, અવર મ ઝખહુ આલુ ર

દેવમાં શ્રીઅરિહંત દેવ, ગુરુમાં ઉત્તમ સાધુ એ ગુરુ, અને દયા સહિત વિશાળ એવો ધર્મ તથા મંત્રમાં નવકાર મંત્ર એ ઉત્તમ છે તે સિવાય બીજું આળપંપાળ ન જઓ—ઇચ્છો. —૨

પછી ત્રીજી સખી પ્રગુણા બોલી કે:— કરિ સફલ અપ્પાણુ ધૃતણીએ જવાબ આપ્યો કે

'આરાહિય ધુરિ દેવગુરુ, દેહિ સુપત્તિહિ દાણુ;
તવ સંજમ ઉવયાર કરિ, કરિ સફલુ અપ્પાણુ —૩

પહેલા દેવ અને ગુરુની આરાધના કરીને, પછી સુપાત્રે દાન દેવું જોઈએ; અને તપ, સંયમ તથા પરોપકાર કરીને પોતાના આત્માને સફલ કરવો જોઈએ. —૩

ચોથી સખી નિપુણા બોલી કે' જિત્તઉ લિહિઉ નિલાડિ ધૃતણીએ જવાબ આપ્યો કે

'અરિ મન અપ્પઉ ખંચિ ધરિ, ચિંતાજાલિ મ પાડિ;
ફલ તિત્તઉ પર પામીઇ, જિત્તઉ લિહિઉ નિલાડિ -૪

અરે મન ! તું આત્માને ખેંચીને વશમાં રાખ અને ચિંતારૂપી જાળમાં તેને પડવા દઈશ નહિ; કારણ કે જેટલું લલાટમાં લખેલું હોય છે તેટલું જ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. -૪

પછી પાંચમી દયા નામની સખી બોલી કે : તસુ તિહુઅણ જણુદાસ પૂતળાએ જવાબ આપ્યો કે :

'અત્થિ ભવંતર સંચિઉ, પુન્નુ સમગ્ગલ જાસુ;
તસુ બલ તસુ મઇ તસુ સિરિ, તસુ તિહુઅણ જણુદાસ -૫

જે માણસે પાછલા ભવોમાં સમસ્ત પ્રકારનું પુણ્ય ઉપાર્જન કરેલું છે, તે માણસને બલ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્રણે જગતના લોકો તેના દાસ થઈને રહે છે -૫.

[રાજકુમારી સુરસુંદરી બોલી કે : રવિ પહેલા ઉગંત. પૂતળાએ જવાબ આપ્યો કે :

'જીવંતા જગ જસ નહીં, જસ વિણુ કાંઇ જીવંત;
જે જસ લેઇ આથમ્યા, રવિ પહેલા ઉગંત.-૬

જીવતાં છતા પણ જેનો જગતમાં યશ નથી, તેવા જીવો યશ વિના જીવે તો એ શું ? પરંતુ જે જીવો યશ મેળવીને આ જગતમાંથી અસ્ત પામ્યા છે-મરણ પામ્યા છે તે યશસ્વી જીવો સૂર્યના ઉગ્યા પહેલાં ઉદય પામે છે-તેઓના નામનું સ્મરણ સૂર્યોદય પહેલાં કરવામાં આવે છે -૬]

આ પ્રમાણે સઘળી સમસ્યાઓ પોતાના મનના ભાવ પ્રમાણે પૂર્ણ થએલી જોઈને, અત્યંત આશ્ચર્ય પામેલી એવી તે શ્રૃંગારસુંદરી પણ આનંદથી રોમાંચિત શરીરવાળી થઈને, સર્વે જગતમાં સારભૂત એવા તે શ્રીપાલકુમારને વરી. વળી શ્રીપાલકુમારે પોતાનો હાથ પૂતળાં પર મૂકીને, તે પૂતળાના મુખથી જે સમસ્યા પૂરાવી, તે આ કુમારનું લોકોત્તર ચરિત્ર આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવું છે. પછી રાજાએ તે પાંચે સખીઓ સહિત પોતાની કુમારી શ્રૃંગારસુંદરીનું લગ્ન ધામધૂમ પૂર્વક શ્રીપાલકુમાર સાથે કરાવ્યું

૧૯ રાધાવેધની સાધના

૧૫૩

શ્રીપાળકુમારનું આવું અદ્ભુત ચરિત્ર જોઈને એક (અગભટ્ટ નામનો) બ્રાહ્મણ મોટો વહિ લાવીને બોલ્યો કે: હે કુમાર! તમે મારું પણ એક વચન સાંભળો: કોલ્લાગપુર નામના નગરમાં પુરંદર નામનો રાજા છે તેને વિજયા નામની પટરાણી છે. તેણીને હરિવિક્રમ, નરવિક્રમ, હરિસિંહ તથા અરિસિંહ વગેરે નામના સાત પુત્રો ઉપર જય સુંદરી નામની એક રૂપવાન અને કલાવાન પુત્રી છે તે પુત્રીનું આવું સુંદર રૂપ અને લાવણ્ય જોઈને રાજા બોલ્યો કે: આ કુંવરીને યોગ્ય વર શી રીતે પ્રાપ્ત થશે?

તે સાંભળીને, રાજકુમારીને ભણાવનાર ઉપાધ્યાયે — પંડિતે-કહ્યું કે: હે મહારાજ! તમારી આ પુત્રીએ મારી પાસે સઘળી કલાઓનો અભ્યાસ કરતી વખતે શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલું રાધાવેધનું સ્વરૂપ મને જિજ્ઞાસાપૂર્વક પૂછ્યું હતું તે વખતે મેં પણ તેણીને આ પ્રમાણે કહી બતાવ્યું હતું: “એક થાંભલાની ઉપર આઠ ચક્રો ગોઠવવાં – તે

પૈડીના આર ચક્રી યંત્રના યોગથી જમણી બાજુ ફરે અને આર ચક્રી ડાબી બાજુ ફરે તે રીતે ગોઠવવાં – તે યંત્રના આરાના છિદ્રની ઉપર રાધા નામની લાકડાની બનાવેલી પુતળી સ્થાપન કરવી; અને તે થાંભલાની નીચે તેલની ભરેલી એક કડાઇ રાખવી, તે કડાઇમાં પડતું ઉપરની રાધા નામની પૂતળીનું પ્રતિબિંબ લક્ષમાં રાખીને, પોતાનું મુખ નીચે રાખીને ઉંચે બાણ એવી યુક્તિથી નાંખવું જોઇએ કે ઉપર રહેલ પૂતળીની ડાબી આંખને વીંધી નાખે, તે કુશળ પુરુષ રાધાવેધ સાધનાર કહેવાય. આ રાધાવેધ કોઇ ધનુર્વિદ્યાનો જાણનાર કોઇ વિરલ અને ઉત્તમ પુરુષ જ કરી શકે છે. " લોકોમાં પણ કહેવાય છે કે: ગુણોમાં વિનય ગુણ ઉત્તમ છે રસોમાં શાંતરસ શ્રેષ્ઠ છે, ક્રિયામાં ભાવ મુખ્ય છે, અને નાટકમાં કવિતા મુખ્ય છે તથા સર્વવિદ્યામાં રાધાવેધ ઉત્તમોત્તમ છે

મારા મુખેથી રાધાવેધ સબંધી બીના સાંભળીને હે રાજન્! આપની આ પુત્રી જયસુંદરીએ ઘણા લોકોની હાજરીમાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જે કોઇ પુરુષ મારી નજર સમક્ષ રાધાવેધ સાધશે, તે જ પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ નરને હું વરીશ.' આવી રીતની પ્રતિજ્ઞાથી એમ જણાય છે કે આ ધન્ય જીવનવાળી અને પુણ્યશાળી રાજકુમારી કોઈ બહુ ઉત્તમ પુરુષની પત્ની થશે. તેથી હે નરેશ્વર! આ બધી ચિંતા મૂકી દઇને મોટો મંડપ તૈયાર કરાવી તેમાં રાધા વેધની રચના કરવા સબંધી ગોઠવણ કરો કે જેથી તેણીના લાયક વરની પ્રાપ્તિ થશે.

તેથી તે જ પ્રમાણે રાજાએ રાધાવેધની ઘોષણા કરીને, દેશોદેશના રાજાઓને નિમંત્રણ કરીને બોલાવ્યા છે; પરંતુ તેઓમાંના એકે પણ હજુ સુધી તે રાધાવેધ સાધ્યો નથી. પરંતુ હું મારા અનુભવ ઉપરથી માનું છું કે મહાપ્રભાવિક આપ (શ્રીપાલકુમાર) તે રાધાવેધ સાધી શકશો.

આ પ્રમાણે કહીને મૌન રહેનાર તે ભાટચારણને શ્રીપાલે ખુશી થઈને કાનનાં કુંડલ બક્ષીસ આપ્યાં. રાત્રિએ પોતાના આવાસમાં સૂઈને સવારમાં તે હારના પ્રભાવથી કોલ્લાગપુર (હાલનું કોલ્હાપુર) નગરે પહોંચી ગયા. ત્યાં બધા રાજાઓ તથા લોકો ભેગા થયેલા હતા તે મંડપમાં પહોંચ્યા. મંડપમાં પહોંચીને હારના પ્રભાવથી તથા સિદ્ધચક્રજીના સ્મરણથી શ્રીપાલે રાધાવેધ સાધ્યો. તે વખતે ત્યાં હાજર રહેલી જયસુંદરીએ શ્રીપાલકુમારને વરમાળા પહેરાવી, અને રાજાએ પણ મોટા મહોત્સવપૂર્વક બન્નેના લગ્ન કર્યાં શ્રીપાલકુમાર રાજકુમારી જયસુંદરી સાથે રાજાએ આપેલા મહેલમાં આનંદથી રહેવા લાગ્યા

૨૦ ઉજ્જૈયિની તરફ પ્રયાણ

૧૫૪

શ્રીપાળકુમાર રાજાએ આપેલા મહેલમાં સુખ પૂર્વક રહેતા હતા. તે વખતે થાણાથી મામા-રાજાએ મોકલેલા ઉત્તમ પુરુષો શ્રીપાળને તેડવા ત્યાં આવી પહોંચ્યા શ્રીપાળે પણ પોતાની પત્નિઓને બોલાવવા માટે માણસોને રવાના કર્યો. પછી તે સ્ત્રીઓ પણ પોતાના પરિવાર સહિત ત્યાં (કોલ્લાગપુરમાં) આવી પહોંચી. આ રીતે બધી જગ્યાએથી આવેલું લશ્કર વગેરે એકઠું થતાં મોટા લશ્કર સહિત શ્રીપાળકુમાર થાણા નગરે આવી પહોંચ્યા.

થાણાના રાજાને પણ કુમારની સાથે આવેલી ઉત્તમ એવી આઠ સ્ત્રીઓ તથા અઢળક સંપત્તિ વગેરે જોઈને ખૂબ આનંદ થયો. તે મામા-રાજાએ અનેક રાજાઓની સાથે મળીને, પોતાના ભાણેજ-જમાઈ-ને પોતાના કરતાં પણ વિશેષ પરાક્રમશાળી જાણીને, શુભ મુહૂર્તે શ્રીપાળનો પોતાની રાજ ગાદી ઉપર રાજ્યાભિષેક કર્યો.

તે વખતે શ્રીપાળકુમાર રાજા થવાથી, પોતાના માથા ઉપર ધારણ કરેલા રાજમુકુટ તથા છત્ર ઉપર ધારણ કરેલા

ઉત્તમ હાર વગેરે આભૂષણો વડે મઢયા જ શોભાયમાન લાગતા હતા, તેમની બન્ને બાજુએ ચામર વીંજાતા હતા, તેમ જ મસ્તક ઉપર છત્ર ધરવામાં આવેલું હતું આવી રીતની શોભાવાળા શ્રીશ્રીપાલરાજ પણ હાથી, ઘોડા મણિ તથા મોતીઓની ભેટો સ્વીકારતા હતા, અને તાબાના સામંતો તથા મંત્રિ વગેરેથી નમન કરાતા હતા.

હાથમાં મળેલા ચક્રાલોની લક્ષ્મીવાળા તથા અસંખ્ય ચતુરંગી સેનાથી પરિવરેલા એવા તે શ્રીપાલરાજાએ પોતાના મામાની સંમતિ લઈને, પોતાની માતાના ચરણકમળોને નમન કરવા માટે માળવા તરફ પ્રયાણ કર્યું રસ્તામાં આવતાં નાના મોટા રાજાઓની પુષ્કળ ભેટોનો સ્વીકાર કરતાં કરતાં સોપારકનગરે આવી પહોંચ્યા.

સોપારકનગરની નજીકમાં તંબૂ ઊભા કરીને શ્રીપાલે તથા તેના સૈન્યે પડાવ નાખ્યો. પછી શ્રીપાલરાજાએ પોતાના પ્રધાનને પૂછયું કે: સોપારકનો રાજા પોતાની ભક્તિ અથવા તો શક્તિ કાંઈ પણ કેમ દેખાડતો નથી? તે બાબતની બરાબર તપાસ કરીને મને ખબર આપો.'

પ્રધાન પુરુષોએ તપાસ કરીને કહ્યું કે: હે સ્વામી! અહીં મહસેન નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે તેને તારા નામની રાણી છે તેણીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલી અને જગતની લક્ષ્મીના તિલક સમાન શ્રીતિલકસુંદરી નામની એક રૂપવાન અને ગુણવાન પુત્રી છે.

[આ તિલકસુંદરી તિલોત્તમા વગેરે અપ્સરાઓનું પણ તેજ હરણ કરી લે તેવી મહા સ્વરૂપવાન છે કે શું?]

વિશેષ શું કહું; પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે કે એ તિલક સુંદરી તો અત્યંત ચતુર એવા કામદેવની સૃષ્ટિ છે, એટલે કે કામદેવની ઘડેલી છે વેદ શ્રુતિઓ ભણી ભણીને વેદિયા ઢોર જેવા થઈ ગએલ હૃદયવાળા બ્રહ્માની રચાએલી સૃષ્ટિની પેલાઇવાળી સ્ત્રીઓ તો ઉપમા ઉપમાને કરીને સહિત છે, એટલે કે એક બીજાની જોડ મળી આવે તેવી છે અને કલ્પિત ઉપમાઓ વાળી છે—એટલે કે ચંદ્ર સરખા મુખ વાળી, કમલપત્ર સરખી આંખોવાળી, ગજકુંભસ્થળ સરખા સ્તનમંડળવાળી, વગેરે દોષવાળી વસ્તુઓની ઉપમાઓવાળી છે—મતલબ કે ચંદ્ર ક્ષયરોગવાળો અને કલંકિત છે કમલ પત્ર હીમથી બળી જાય છે; હાથીનાં કુંભસ્થળ પર અંકુશના પ્રહાર પડે છે, જેથી તે પણ નિષ્કલંક નથી. પરંતુ તિલક સુંદરી તો બધી રીતે નિષ્કલંક છે અને તેની બરાબરી કરી શકે તેવી કોઈ ઉપમા આપી શકાય તેવી જગતમાં નથી. જેથી નિપુણ કામદેવની રચેલી સૃષ્ટિ પૈકીની તે એક છે બ્રહ્મા જેવો જડ અને બધિર હૃદયનો છે તેવો કામદેવ નથી. કામદેવ તો સર્વથી સૂક્ષ્મ પરમાણુવંત હોવાથી નાજુક મનમાં પેસી જઈને, દરેક દેવોનાં ચિત્તનું પણ હરણ કરી લે તેવો અચિંત્ય શક્તિમાન અને રોમેરોમમાં પ્રસરનાર છે જેથી તે ચતુર મદન-કામદેવ-ની સૃષ્ટિ પૈકીની તિલકસુંદરી હોવાથી, તેણીએ બ્રહ્માની રચેલી સૃષ્ટિના અયોગ્યપણાની દોષ વાળી ઉપમાઓને છતી લીધેલ છે; એના લીધે તે ઉપમા રહિત-નિરૂપમ-રૂપવાળી છે]

આ તિલકસુંદરીને આજે ૮ દોઈ દીર્ઘપૃષ્ઠ જાતનો

સર્પ કરડ્યો છે. તે સર્પનું ઝેર ઉતારવા માટે મણિ, મંત્ર, ઔષધિ વગેરે ઘણું ઘણું ઉપચારો કરવામાં આવ્યા છે તો પણ હે સ્વામી! તેઓને કોઈ પણ પ્રકારનો ફાયદો થયો નથી. આ પ્રકારના મહાદુઃખથી પીડાએલા હોવાથી તે રાજા અહીં આવી શક્યા નથી, પરંતુ બીજું કોઈ પણ કારણ નથી કે જેના લીધે આપ તેના ઉપર અવકૃપા કરો.

પ્રધાનનું આ પ્રમાણેનું બોલવું સાંભળીને, શ્રીપાલ રાજાએ કહ્યું કે: તે કુમારિકા ક્યાં છે? મને જલદી બતાવો કે જેથી તે કન્યાના ઝેર ઉતારવાનો ઉપાય કરીએ.' એમ બોલી શ્રીપાલ મહારાજા વસ્ત્ર ઘોડા ઉપર સ્વાર થયા. અને જેવામાં તે નગર તરફ જાય છે એટલામાં તો ઘણા સ્ત્રી પુરુષોનો સમૂહ પોતાની સન્મુખ આવતો જોયો તે જોઈ શ્રીપાલ રાજાએ જાણ્યું કે, ખરેખર! તેઓને સ્મશાનમાં લઈ જવામાં આવી છે તેથી તાકીદથી ઘોડો તે તરફ દોડાવીને શ્રીપાલ મહારાજા સ્મશાને જઈ પહોંચ્યા. અને ત્યાં જઈને કહેવા લાગ્યા કે 'તે સર્પે ડંખેલી કુંવરીને મને એક વખત બતાવો!

તે વખતે લોકોએ કહ્યું કે હે રાજન! તે મરેલી બાળાને શું દેખાડીએ? આજે તો દુષ્ટ દૈવે આનું સર્વસ્વ હરણ કરી લીધું છે

તે સાંભળી શ્રીપાલ રાજાએ કહ્યું કે હે લોકો! સર્પે ડંખેલી અને તેથી મૂર્છિત થએલી મરી ગયા જેવી દેખાતીને પણ તપાસ્યા વિના અગ્નિદાહ ન દેવો જોઈએ.

પછી તે લોકોએ તેણીને ચિતા પાસે જમીન ઉપર

મૂર્છિને દેખાડી તે વખતે શ્રીપાલ રાજાએ પોતાના હાથમાં પહેરેલા હારનું જલ તેણીના શરીર ઉપર છાંટયું તે હારના જલના પ્રભાવથી તરત જ તે રાજકુમારી જાણે ઉંઘમાંથી જ ઊઠી હોય નહિ, તેમ તરત ઊઠી થઈ ગઈ

તે રાજકુમારી મનમાં આશ્ચર્ય પામીને ત્યારે કહેવા લાગી કે- હે પિતાજી! આ બધા લોકો અહીં શા માટે એકઠા થયા છે?

તે વખતે આનંદિત થયેલો મહસેન રાજા બોલ્યો કે હે વત્સ! જો આ (શ્રીપાલ) મહારાજા મહેરબાની કરીને, આ વખતે અહીં ન આવ્યા હોત તો કોણ જાણે તારી શું દશા થાત? આ ઉત્તમ પુરુષે આજે તને જીવતદાન આપ્યું છે કે જેણે આ ચિતા ઉપરથી ઉતારીને તને ઉગારેલી છે.

તે સાંભળી તેણીએ પોતાના મનરૂપી સમુદ્ર પ્રત્યે ચંદ્ર સરખા એવા તે શ્રીપાલ રાજાને આનંદ સહિત સ્નેહવાળી મુગ્ધદ્રષ્ટિથી જોયા.

પછી મહસેનરાજા શ્રીપાલરાજાને કહે છે કે હે સ્વામી! તમોએ અમોને જીવિતદાન આપ્યું છે માટે અમોને જીવિતથી પણ અધિક વહાલી એવી અમારી આ કુંવરીને પણ તમે ગ્રહણ કરો. એમ કહી રાજાએ પોતાની કન્યા તે રાજાધિરાજ (શ્રીપાલ) ને આપી. શ્રીપાલે પણ તરત જ તેણીની સાથે ત્યાં જ પાણિગ્રહણ કર્યું

એવી રીતે શ્રીપાલરાજાને તે તિલકસુંદરી વગેરે આઠ મનોહર સ્ત્રીઓ હતી તો પણ જેમ આઠ દિશાઓથી

સર્પ કરડ્યો છે તે સર્પનું ઝેર ઉતારવા માટે મણિ, મંત્ર, ઔષધિ વગેરે બહુ બહુ ઉપચારો કરવામાં આવ્યા છે, તો પણ હે સ્વામી! તેણીને કોઈ પણ પ્રકારનો ફાયદો થયો નથી. આ પ્રકારના મહાદુઃખથી પીડાએલા હોવાથી તે રાજા અહીં આવી શક્યા નહિ, પરંતુ બીજું કંઈ પણ કારણ નથી કે જેના લીધે આપ તેના ઉપર અવકૃપા કરો.

પ્રધાનનું આ પ્રમાણેનું બોલવું સાંભળીને શ્રીપાલ રાજાએ કહ્યું કે તે કુમારિકા ક્યાં છે? મને જલદી બતાવો. કે જેથી તે કન્યાના ઝેર ઉતારવાનો ઉપાય કરીએ. એમ બોલી શ્રીપાલ મહારાજા તરત ઘોડા ઉપર સવાર થયા. અને જેવામાં તે નગર તરફ જાય છે એટલામાં તો ઘણા સ્ત્રી પુરુષોનો સમૂહ પોતાની સન્મુખ આવતો જોયો. તે જોઈ શ્રીપાલ રાજાએ જાણ્યું કે, ખરેખર! તેણીને સ્મશાનમાં લઈ જવામાં આવી છે તેથી વાહિલથી ઘોડો તે તરફ દોડાવીને, શ્રીપાલ મહારાજા સ્મશાને જઈ પહોંચ્યા. અને ત્યાં જઈને કહેવા લાગ્યા કે તે સર્પે ડસેલી કુંવરીને મને એક વખત બતાવો!

તે વખતે લોકોએ કહ્યું કે હે સજ્જન! તે મરેલી બાળાને શું દેખાડીએ! આજે તો દુષ્ટ દૈવે અમારું સર્વસ્વ હરણ કરી લીધું છે

તે સાંભળી શ્રીપાલ રાજાએ કહ્યું કે હે લોકો! સર્પે ડસેલી અને તેથી મૂર્છિત થએલી મરી ગયા જેવી દેખાતીન પણ તપાસ્યા વિના અગ્નિદાહ ન દેવો જોઈએ.

પછી તે લોકોએ તેણીને ચિતા પાસે જમીન ઉપર

૨૧ ધર્મનો જય
૧૫૫

જાસુસોના મુખેથી બીજા રાજાનું મોટું લશ્કર ઉજ્જયિની તરફ ધસી આવે છે, એવા સમાચાર સાંભળીને માળવાના રાજાએ તરત જ ભયભીત થઈને કિલ્લો સમરાવી લીધો. વળી કાપડ ચોપડ (ઘી તેલ વગેરે) ધાન્ય, તલ જલ તથા બળતણનો સંગ્રહ કર્યો. યંત્રો તૈયાર કરવા માંડ્યા. વળી શૂરવીર સુભટોને પણ તૈયાર કરવા માંડ્યા. આજુ-બાજુના લોકો પણ પરસૈન્યના ભયથી ઉજ્જયિનીમાં આવી પહોંચ્યા. આવી રીતે બહારના લોકો આવવાથી શહેર સાંકડું દેખાવા લાગ્યું. શહેરને ચારે બાજુ શ્રીપાલ રાજાનું સૈન્ય વીંટળાઈ ગયું.

સૈન્યનો પડાવ પડી ગયા પછી, રાતના પહેલા પહોરે શ્રીપાલરાજા પોતે હારના પ્રભાવથી પોતાની માતાજીને નમન કરવા માટે માતાજીના ઘરના આંગણે પહોંચી ગયા. ત્યાં બહાર ઊભા ઊભા પોતાની પ્રથમ પત્નિ મયણાસુંદરીને પોતાની માતા કમલપ્રભા આ પ્રમાણે કહે છે તે સાંભળવા લાગ્યા: હે વત્સ ! શત્રુના લશ્કરે ચારે બાજુથી નગરીને ઘેરી લીધી છે અને બધાં લોકો ગભરાઈને ઊંચા

શોભતો એવો મેરુપર્વત પણ જેમ જગતની લક્ષ્મીને વાસ કરે છે વળી આઠ અગ્રમહિષીઓવાળો એવો ઇંદ્ર પણ જેમ જિનેશ્વરદેવની ભક્તિને ઇચ્છે છે, આઠ સિદ્ધિવાળો એવો પણ ચક્રવર્તી જેમ વિરતિને ઇચ્છે છે આઠ પ્રવચન માતાઓવાળો સાધુ જેમ જિનધર્મને ઇચ્છે છે વળી આઠ મહાસિદ્ધિઓવાળો એવો યોગી પણ જેમ મુક્તિ-મોક્ષમાર્ગને ઇચ્છે છે તેમ આ શ્રીપાલરાજા આઠ સ્ત્રીઓ સાથે હોવા છતાં પણ પ્રથમની સ્ત્રી (મયણાસુંદરી) ને મળવાની ઇચ્છા રાખે છે પ્રથમ સ્ત્રીને મળવાને ઉત્કંઠિત મનવાળા તથા માતાને નમન કરવાને પણ ઉત્સુક થયેલા એવા તે શ્રીપાલરાજા પ્રયાણ માટેનું ઢોલ વગડાવે છે.

રસ્તામાં પગલે પગલે અનેક રાજાઓ શ્રીપાલરાજાને ઘોડા, હાથી, રથ સુંદર કન્યા મણિ, રત્ન, વસ્ત્ર તથા વસ્ત્રોનાં ભેટણાં આપે છે. આ પ્રભાવે નદીઓનું જળ આવી મળવાથી જેમ સમુદ્ર વિસ્તૃત થાય છે તેમ દરેક જગ્યાએથી સૈન્યના બળનો સમૂહ વધતો જાય છે એનો એવા તે શ્રીપાલ રાજા અનુક્રમે મહારાષ્ટ્ર, સોરઠ (સૌરાષ્ટ્ર) લાટ સહિત મેવાડ વગેરે દેશના રાજાઓને સાધતો – વશ કરતો – ફરતો માળવદેશમાં આવી પહોંચ્યો.

૨૧ ધર્મનો જય
૧૫૫

જાસુસોના મુખેથી બીજા રાજાનું મોટું લશ્કર ઉજ્જયિની તરફ ધસી આવે છે, એવા સમાચાર સાંભળીને માળવાના રાજાએ તરત જ ભયભીત થઈને કિલ્લો સમરાવી લીધો. વળી કાપડ, ચોપડ (ઘી તેલ વગેરે) ધાન્ય તથા જળ તથા બળતણનો સંગ્રહ કર્યો. યંત્રો તૈયાર કરવા માંડ્યા. વળી શૂરવીર સુભટોને પણ તૈયાર કરવા માંડ્યા. આજુ બાજુના લોકો પણ પરસૈન્યના ભયથી ઉજ્જયિનીમાં આવી પહોંચ્યા. આવી રીતે બહારના લોકો આવવાથી શહેર સાંકડું દેખાવા લાગ્યું. શહેરને ચારે બાજુ શ્રીપાલ રાજાનું સૈન્ય વીંટળાઈ ગયું.

સૈન્યનો પડાવ પડી ગયા પછી, રાતના પહેલા પહોરે શ્રીપાલરાજા પોતે હારના પ્રભાવથી પોતાની માતાજીને નમન કરવા માટે, માતાજીના ઘરના બારણે પહોંચી ગયા. ત્યાં બહાર ઊભા ઊભા પોતાની પ્રથમ પત્નિ મયણાસુંદરીને પોતાની માતા કમળપ્રભા આ પ્રમાણે કહે છે તે સાંભળવા લાગ્યા કે વત્સ! શત્રુના લશ્કરે ચારે બાજુથી નગરીને ઘેરી લીધી છે, અને બધાં લોકો ગભરાઈને ભયા

નીચા થઈ રહ્યા છે માટે કાંઈ ખબર પડતી નથી કે આગળ શું થશે! વળી, મારા પુત્રને દેશાંતર ગયે આજે એક વર્ષ થઈ ગયું પરંતુ હે વત્સ! હજુ સુધી તે તારા પતિના કોઈપણ સમાચાર પ્રાપ્ત થયા નથી.

મયણાસુંદરી કહેવા લાગી કે: હે માતાજી! તમો જરાપણ ભય રાખશો નહિ કારણ કે નવપદજીના ધ્યાનમાં મનની સ્થિરતા કરી પછી કોઈ પણ ભય ઉત્પન્ન થતો નથી વળી, આજે સંધ્યા સમયે જ્યારે હું શ્રીજિનેશ્વરદેવની દીપક તથા ધૂપ કરતી હતી તે વખતે મારા મનમાં કોઈક અપૂર્વ ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો, જે હજુસુધી પણ મારા મનમાં માતો નથી તેમજ રૂંવે રૂંવે કોઈપણ કારણ વિના મારા શરીરમાં રોમાંચ થયા કરે છે વળી, મારી ડાબી આંખ અને ડાબી બાજુનો સ્તન પણ ફરકે છે તેથી મને લાગે છે કે આજે જ તમારા પુત્ર આવી મળશે.

તે સાંભળીને કમલપ્રભા પણ આનંદિત થઈને એવી બોલી છે કે: હે વત્સ! તું ઉત્તમ લક્ષણોવાળી છે અને તારી જીભમાં અમૃત છે તું કહે છે તેમ જ થાઓ.

તે વખતે શ્રીપાલ રાજા પણ ધર્મમાં નિશ્ચલ મન વાળી એવી પોતાની પત્નીનું વચન સત્ય પાડવા દ્વાર ઉઘાડો એમ બોલ્યા.

તે સાંભળીને કમલપ્રભા બોલી કે: ખરેખર! આ મારા પુત્રનું વચન છે.

મયણાસુંદરી બોલી કે: જિનેશ્વરદેવનાં વચનો ખોટાં પડે જ નહિ.

કમ્બલ ઉઘાડવા એટલે, શ્રીપાલ રાજા પોતાની માતાના બન્ને ચરણમાં નમે છે વિનયવાળી એવી પોતાની પત્નીને પણ પરમપ્રીતિથી બોલાવે છે પછી માતાને ખભા ઉપર બેસાડીને તથા સ્ત્રીને હાથમાં પકડીને, શ્રીપાલ રાજા હારના પ્રભાવથી પોતાના તંબૂમાં આવ્યા.

ત્યાં માતાને સિંહાસન ઉપર બેસાડીને નમન કરીને, શ્રીપાલ રાજા બોલ્યા કે: હે માતાજી! આપના ચરણ કમલના પ્રસાદથી ઉત્પન્ન થએલું આ બધું ફલ છે

ત્યારપછી શ્રીપાલ રાજાની આઠે સ્ત્રીઓ પોતાની સાસુજીના તથા મોટી બહેન મયણાસુંદરીના ચરણોમાં નમન કરે છે આનંદિત થએલી એવી તે બન્ને-સાસુ અને વહૂ-એ તે સર્વની પ્રશંસા કરી. પછી મદનમંજૂષાએ શ્રીપાલ રાજાનું શરૂથી અત્યારસુધીનું વૃત્તાંત બન્નેને કહી સંભળાવ્યું

પછી રાજા તે સ્ત્રીઓને આનંદથી વસ્ત્રો, આભૂષણો, ઉત્તમ પરિવાર અને દરેકને એકેક નાટક આપે છે ત્યાર પછી મયણાસુંદરીને પૂછ્યું કે હવે તારા પિતાને અહીં કેવી રીતે બોલાવું?'

મયણાસુંદરીએ કહ્યું કે: પોતાના ખભા ઉપર કુહાડો લઈને તે આવે, તેવી રીતે બોલાવો

શ્રીપાલરાજાએ દૂતના મુખથી જ્યારે તે પ્રજાપાલ રાજાને તેમ કરવા કહેવરાવ્યું તે વખત માલવરાજા ક્રોધાયમાન થયો. તે વખતે મંત્રિએ તેને સમજાવ્યો કે હે સ્વામી! પોતાનાથી અધિકની સાથે કોઈપણ રીતે વિરોધ કરવો નહિ [જે પ્રબળ પ્રતાપવંત છે તેના તરફ કોપ

નીચા થઈ રહ્યા છે, માટે કાંઈ ખબર પડતી નથી કે આપણું શું થશે! વળી, મારા પુત્રને દેશાંતર ગયે આજે એક વર્ષ થઈ ગયું પરંતુ હે વત્સ! હજુ સુધી તે તારા પતિના કોઈપણ સમાચાર પ્રાપ્ત થયા નથી.

મયણાસુંદરી કહેવા લાગી કે હે માતાજી! તમો જરાપણ ખેદ કરશો નહિ કારણ કે નવપદજીના ધ્યાનમાં મનની સ્થિરતા કર્યા પછી કોઈ પણ ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી વળી, આજે સંધ્યા સમયે જ્યારે હું શ્રીજિનેશ્વરદેવનો દીપક તથા ધૂપ કરતી હતી તે વખતે મારા મનમાં કોઈક અપૂર્વ ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો, જે હજુસુધી પણ મારા મનમા માતો નથી તેમજ ક્ષણે ક્ષણે કોઈપણ કારણ વિના મારા શરીરમાં રોમાંચ થયા કરે છે વળી, મારી ડાબી આંખ અને ડાબી બાજુનો સ્તન પણ ફરકે છે તેથી મને લાગે છે કે આજે જ તમારા પુત્ર આવી મળશે.

તે સાંભળીને કમલપ્રભા પણ આનંદિત થઈને એવી બોલે છે કે: હે વત્સ! તું ઉત્તમ લક્ષણોવાળી છે અને તારી જીભમાં અમૃત છે. તું કહે છે તેમ જ થાઓ.

તે વખતે શ્રીપાલ રાજા પણ ધર્મમાં નિશ્ચલ મન વાળી એવી પોતાની પત્નીનું વચન સાંભળતા દરવાજા ઉઘાડો એમ બોલ્યા.

તે સાંભળીને કમલપ્રભા બોલી કે- ખરેખર! આ મારા પુત્રનું વચન છે

મયણાસુંદરી બોલી કે: ' જિનેશ્વરદેવનાં વચનો ખોટાં પડે જ નહિ.

આપણી બેઉને વેર બાંધવાની રમત શા માટે કરવું જોઈએ, જેનો સમય બળવાન હોય તેના જ શરણમાં તરત જવું એ હંમેશાંનો નિયમ છે '

પ્રધાનના ન્યાય અને વિચારવંત હિતકર વચન સાંભળી સુર રાજા દૂતના કહેવા મુજબ કુહાડાને કાંધે મૂકી, પોતાના મંત્રિ તથા સામંત સહિત શ્રીપાલ રાજાના તંબૂના દ્વાર પાસે જેવો પહોંચે છે, તેવો જ શ્રીપાલ રાજાએ તેના ખભા ઉપરથી કુહાડો ઉતરાવીને, અને રાજાનો તથા તેના પરિવારનો ઉત્તમ વસ્ત્ર અને આભૂષણો આપીને સત્કાર કર્યો. સત્કાર કરીને તંબૂની અંદર બોલાવ્યા. અંદર બોલાવીને ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડ્યા.

તે વખતે મયણાસુંદરી પોતાના પિતા પ્રજાપાલને કહેવા લાગી કે: હે પિતાજી! આપે તે વખતે મને જે મારા કર્મે આપેલા પતિ સાથે પરણાવી હતી તેણે જ આજે તમારા ખભા ઉપરથી કુહાડો ઉતરાવ્યો છે

પછી આશ્ચર્ય પામેલો માલવરાજ પોતાના જમાઈને નમન કરે છે અને કહે છે કે: હે સ્વામી! હું આપના કૌશલ્યને અને મોટા પ્રભાવને ન ઓળખી શક્યો, તે માટે મને માફી આપશો '

શ્રીપાલ રાજાએ જવાબ આપતાં કહ્યું કે: ' આ કાંઈ મારો પ્રભાવ નથી; પરંતુ સદ્ગુરુએ ઉપદેશેલા – બતાવેલા – નવપદોનો આ પ્રભાવ છે

આ આશ્ચર્યજનક સમાચાર સાંભળીને સૌભાગ્યસુંદરી તથા રૂપસુંદરી વગેરે સઘળો પરિવાર પણ ત્યાં આવ્યો.

કરવાથી શું ફાયદો ? સૂર્યના સામે ધૂળ ફેંકવાથી તો તે ફેંકનાર ઉપર જ પડે છે તો તેવા સૂર્યસમાન પ્રબળ પ્રતાપવાળા સામે ગુસ્સો બતાવીએ તો પરિણામે પોતાને જ બેહાલ આપનાર નીવડે છે મહારાજ ! દીવાનો પ્રકાશ ફેલાવાં અંધકારનો નાશ થાય છે ખરો; પરંતુ જો પ્રબળ પવનની ઝપટ આવે તો તે દીવો પણ ઓલવાઈ જાય છે મતલબ એજ કે આપ દીવારૂપ પ્રકાશથી બધાએ સજ્જનોના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને દૂર કરેલ છે પરંતુ આ નવી આવેલ રાજેંદ્ર ઉપર આપનો દીવારૂપ પ્રકાશ પડી શકનાર જ નથી કારણકે એ પ્રબળ પવનની જેવો અસ્ખલિત જોરવાળો છે માટે હે પ્રભુ! ધ્યાન આપો કે આકરા પવનના ઝપાટાથી દીવાને બચાવી પ્રથમ પ્રકાશવંત રાખવા જ્યાં પવનની ઝપટ ન લાગે ત્યાં મૂકવામાં આવે તો તેથી શું દીવાની મહત્તા કમી થાય તેમ છે ? નહીં; તેમ કરવાથી તો ઉલટો ફાયદો થાય છે શું પ્રબળ પવનના જોર સામે દીવો ધરી રાખવાથી તે દીવો પોતાનો પ્રકાશ રાખી શકે ખરો કે ? ના કદી નહીં ! જેથી બળવાન સામે વિરોધ કરવો નકામો જ છે કારણ કે તેને ભાગ્યે જ મોટા બનાવ્યા છે તેની સામે રીસ કરવી યોગ્ય નથી; માટે પોતાની શક્તિનો વિચાર કરીને નમ્રતામાં રહીએ તો વધારે ફાયદો થાય છે-એ નિયમ ધ્યાનમાં રાખીને હવે જ મહિમાવંત કરેલા રાજાની ઉપર ગુસ્સો ન લાવતાં અત્ર પ્રમાણે નમ્રતામાં રહી તેને મસ્તક નમાવીએ તો તેથી ફાયદો થાય છે]

જેથી આ ધ્રુવ કહે છે તે જ કરવું યોગ્ય છે. આપણે

આવી એઉને વેર વ્યાજબી કામ શા માટે કરવું જોઈએ, જેનો સમર્થ બળવાન હોય તેના જ શરણ તળે જવું એ હંમેશનો નિયમ છે.’

પ્રધાનના ન્યાય અને વિશ્વાસવંત હિતકર વચન સાંભળી સુજ્ઞ રાજા દૂતના કહેવા મુજબ કુહાડાને ખંધે મૂકી, પોતાના મંત્રિ તથા સામંત સહિત શ્રીપાલ રાજાના તંબૂના દ્વાર પાસે જેવો પહોંચ્યો છે તેવો જ શ્રીપાલ રાજાએ તેના ખભા ઉપરથી કુહાડો ઉતરાવીને અને રાજાનો તથા તેના પરિવારનો ઉત્તમ વસ્ત્ર અને આભૂષણો આપીને સત્કાર કર્યો. સત્કાર કરીને તંબૂની અંદર બોલાવ્યા. અંદર બોલાવીને ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડ્યા.

તે વખતે મયણાસુંદરી પોતાના પિતા પ્રજાપાલને કહેવા લાગી કે : હે પિતાજી! આપે તે વખતે મને જે મારા કર્મે આપેલા પતિ સાથે પરણાવી હતી તેણે જ આજે તમારા ખભા ઉપરથી કુહાડો ઉતરાવ્યો છે.

પછી આશ્ચર્ય પામેલો માલવરાજ પોતાના જમાઈને નમન કરે છે અને કહે છે કે : હે સ્વામી! હું આપના પૌરુષને અને મોટા પ્રભાવને ન ઓળખી શક્યો, તે માટે મને માફી આપશો.

શ્રીપાલ રાજાએ જવાબ આપતાં કહ્યું કે : આ કંઈ મારો પ્રભાવ નથી; પરંતુ ગુરુજીએ ઉપદેશેલા—બતાવેલા—નવપદોનો આ પ્રભાવ છે.

આ આશ્ચર્યજનક સમાચાર સાંભળીને સૌભાગ્યસુંદરી તથા રૂપસુંદરી વગેરે [illegible]

આ પ્રમાણે સુભગો સ્વજનવર્ગ ત્યાં એકઠો થવાથી સૌ લોકો આનંદ પામ્યા અને તે આનંદની ખુશાલીમાં શ્રીપાલ રાજાએ નાટક થઈ કરવા માટે હુકમ કર્યો.

તે વખતે આનંદ પામીને વરતજ પહેલી નાટક મંડળી ઊભી થાય છે પરંતુ એક મુખ્ય નટી થઈ કહેવા છતાં પણ ઊભી થતી નથી પછી તેણીને જ્યારે પરાણે પરાણે ઊભી કરવામાં આવી ત્યારે ઉત્સાહ રહિત થએલી એવી તે, ત્યાં એક દુહો બોલી કે :

' કહ માલવ કહ સ ખઉરુ, કહ બબ્બર કહ નટ્ટ;
સુરસુંદરી નચાવીયઈ, દઈવિહિ દલવિ મરટ્ટ ૧

ક્યાં માલવદેશમાં મારો જનમ, ક્યાં શંખપુરના રાજપુત્ર સાથે મારું લગ્ન ક્યાં બબ્બરકુલમાં અને વેશ્યાને ક્યાં નાટક કરવાં મારે શીખવું. અરેરે! દૈવે મારો અહંકાર દળી નાંખીને આ સુરસુંદરીને નાચ કરવી કરી છે (જુઓ ચિત્ર ૧૧૪)

આ દુહો સાંભળીને તેણીના માતાપિતા વગેરે સઘળો પરિવાર મનમાં આશ્ચર્ય પામીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે : આ સુરસુંદરી અહીં ક્યાંથી ?

આ પ્રમાણે બધા વિચાર કરે છે એટલામાં તો સુરસુંદરી રોઈને પોતાની માતાની કોટે વળગીને રોવા લાગી. ત્યારે તેણીના પિતાએ પૂછ્યું કે : હે વત્સ ! તું આવી દુઃખદ સ્થિતિમાં શી રીતે મુકાઈ ?

પછી તે સુરસુંદરી બોલી કે : હે પિતાજી ! તે વખતે આપે આપેલી ઋદ્ધિ સહિત હું નાથ પતિ સાથે રાજ

પણ શ્રીપાલ મહારાજા અને મયણાસુંદરીના પ્રસંગથી શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું.

શ્રીપાલની સાથે જે સાતસો કોઢિયાઓ હતા તેઓ પણ મયણાસુંદરીના ઉપદેશથી રોગરહિત થએલા હોવાથી, આવીને ઘણા જ પ્રેમપૂર્વક શ્રીપાલ મહારાજાને નમ્યા શ્રીપાલ રાજાએ પણ તેઓ પર કૃપા કરીને, તે બધાને ઉમરાવપદ આપીને પોતાના લશ્કરના નાયકો બનાવ્યા. પોતાનો જે પહેલાં મતિસાગર નામનો મંત્રિ હતો તે પણ આવીને શ્રીપાલરાજાનાં ચરણોમાં નમી પડ્યો. તે વખતે તેને પણ પહેલાંની માફક પોતાના મુખ્ય મંત્રિ તરીકે સ્થાપન કર્યો.

પછી સસરા, સાળા તથા મામા વગેરે રાજાઓને તથા બીજા સુભટોને પણ શ્રીપાલરાજાએ ઘણું માન આપ્યું વળી, તે બધા પણ વળી ભક્તિપૂર્વક કપાળ પર હસ્તકમલ જોડીને તે શ્રીપાલરાજાની સેવા કરવા લાગ્યા

મારું બાલ્ય તથા મયણાની વિડંબના જોઈને, મેં મૂર્ખીએ જે અત્યંત ગર્વ કર્યો હતો, તે મારો ગર્વ આજ નિષ્ફળ થઈ ગયો. જે કર્મે મારો ગર્વ ગાળી નાખ્યો ને જેમના મસ્તકમહેલોમાં શબ્દો પણ નથી છે તે મારી મોટી બહેન મયણાસુંદરીના પતિનું રાજપણું કરાવ્યું, તે કર્મ જ જયવંત વર્તે છે.

મારી મોટી બહેન એક મયણા જ ધન્ય શ્રીજોગ મુખ્ય છે કે જેણીના નિર્મળ શીલથી આવાં ફળો મળ્યાં છે, અને હું તો પાપ કરનાર મનુષ્યોમાં પહેલી છું. તેણીએ કોઈ પણ જાતની શંકાને સ્થાન નથી. કારણ કે કુળ અને શીલ વિનાનું જેવું આવું અસ્તિત્વ છે.

વળી, આ મયણાને તો જિનધર્મ કલ્પવૃક્ષની માફક ઉત્તમ ફળોથી ફળેલો છે અને મને તો તે મિથ્યાધર્મ ઝેરી વૃક્ષ સમાન થઈ પડ્યો છે.

વળી, આ મયણા તો પોતાના કુળને ઉજ્જવળ કરવામાં આવેલી એક દીવી સમાન છે અને હું તો ધીર (શાખ) ના ધૂમાડા સરખી કુળને અત્યંત મલીન કરનારી છું.

વળી, લોકો મયણાને જોઈને સમ્યક્ત્વ, શીલ અને સત્ય તથા વિનય તેમ છે, અને મને જોઈને મિથ્યાત્વ, અહંકાર અને કામરાગ તથા વિષય તેમ છે.

આ પ્રમાણે બોલીને સુરસુંદરીએ લોકોને જે આનંદ ઉપજાવ્યો, તે આનંદ પહેલાં નાટકથી પણ થયો ન હતો.

પછી શ્રીપાળ રાજાએ વસ્ત્ર જ અભિમાનને તેડાવીને પછી અતિ ખરેખર સુરસુંદરીને સોંપી. ત્યારપછી તે દંપતિએ

હું આપશ્રીને આપના પિતાશ્રીની ગાદી ઉપર બેઠેલા જોઈશ, ત્યારેજ મને સુખ થશે.'

તે સાંભળી શ્રીપાલરાજાએ કહ્યુ કે: હે અમાત્યશ્રેષ્ઠ ! તમોએ જે કહ્યું તે સત્ય છે પરંતુ રાજ્ય પાછુ મેળવવાના ચાર ઉપાય છે એ શામ-સમજાવવાથી કાર્ય થતું હોય તો દંડની શી જરૂર છે? એ સાકરથી પિત્તનો વ્યાધિ દૂર થતી હોય તો પિત્તપાપડાની શી જરૂર છે?

પછી મંત્રિ બોલ્યા કે: અહો પ્રભુ ! આપની બુદ્ધિ બહુજ વિશાળ છે બલીસ્તામાં સમુદ્રથી અધિક છે, અને આપની ક્ષમા પૃથ્વી કરતાં પણ મોટી છે માટે આપણે હવે આ ચતુર્મુખ નામના ઉત્તમ બ્રાહ્મણ દૂતને મોકલીએ, કે જે દૂતના ગુણોએ કરીને વિખ્યાત છે પરાક્રમ, તેજ અને બુદ્ધિબળવાળા એવા તે ચતુર્મુખ દૂતને સન્માનપૂર્વક ત્યાં મોકલ્યો, અને તે પણ તરત ચંપાનગરીએ પહોંચ્યો.

તે ચતુર્મુખ દૂત અજિતસેન રાજા પાસે જઈને મધુર વચનોથી આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો કે: હે રાજન્! તે વખતે તમારા ભાઈના પુત્ર એવા તે બાળક શ્રીપાલરાજાને તેમના પિતાની ગાદીએ જે બેસાડવામાં આવેલા હતા તે વખતે તેમને તમોએ રાજ્યશાસન કરવા માટે અસમર્થ ગણ્યા હતા અને તેથી તે રાજ્યનો ભાર તમોએ તમારી ખાધપર ઉપાડીને, જે શ્રીપાલને તમોએ સર્વ કળાઓ શીખવવા મોકલ્યા હતા, તે હવે સર્વ કળાઓમાં કુશળ થઈને અતુલ બળવાન થયા છે વળી, તેમના બાહોમાં

૨૨ શ્રીપાલનો વિજય

૧૫૬

એક દિવસ સમય મળતાં મતિસાગર મંત્રિએ સામંતો તથા મંત્રિઓ સાથે મળીને જમીન ઉપર લલાટને અડાડીને, શ્રીપાલરાજાને વિનતી કરી કે: હે સ્વામી! આપશ્રીને નાનપણમાં આપના પિતાશ્રીની ગાદીએ બેસાડ્યા હતા પરંતુ જે પિતરાઈ કાકાએ આપશ્રીને પાછળ કરીને આપશ્રીની ગાદી પચાવી પાડી હતી, તે પાછી હમણાં કરવાની જરૂર છે; અને આપના તે શત્રુને યોગ્ય શિક્ષા કરવાનો આ અનુકૂળ સમય છે

પોતાની શક્તિ હોવા છતાં પણ જે શત્રુએ કબજે કરેલું પોતાના પિતાનું રાજ્ય પાછું મેળવતા નથી, તે જગતમાં હાંસીને પાત્ર થાય છે નહી, હે સ્વામી! આપ પોતાનું રાજ્ય પાછું નહિ લો તો, આપશ્રીની આ ઘણી શક્તિ અને સૈન્યનો વિસ્તાર શા કામનો? તેથી હે સ્વામી! આપ મહેરબાની કરીને પોતાનું રાજ્ય પાછું હાથ કરો ત્યારે

હું આપશ્રીને આપના પિતાશ્રીની ગાદી ઉપર બેઠેલા જોઈશ ત્યારે જ મને સુખ થશે.'

તે સાંભળી શ્રીપાલરાજાએ કહ્યું કે : હે અમાત્યજી ! તમોએ જે કહ્યું તે સત્ય છે, પરંતુ રાજ્ય પાછું મેળવવાના ચાર ઉપાય છે ને શામ-સમજાવટથી કામ થતું હોય તો દંડની શી જરૂર છે? ને સાકરથી પિત્તની વ્યાધિ દૂર થતી હોય તો પિત્તપાપડાની શી જરૂર છે?

પછી મંત્રિ બોલ્યા કે : અહો પ્રભુ ! આપની બુદ્ધિ ખરું જ વિશાળ છે. ગંભીરતામાં સમુદ્રથી અધિક છે, અને આપની ક્ષમા પૃથ્વી કરતાં પણ મોટી છે. માટે આપણે હવે આ ચતુર્મુખ નામના ઉત્તમ બ્રાહ્મણ દૂતને મોકલીએ, કે જે દૂતના ગુણોએ કરીને વિખ્યાત છે. પરાક્રમ, તેજ અને બુદ્ધિબળવાળા એવા તે ચતુર્મુખ દૂતને સન્માનપૂર્વક ત્યાં મોકલ્યો, અને તે પણ તરત ચંપાનગરીએ પહોંચ્યો.

તે ચતુર્મુખ દૂત અજિતસેન રાજા પાસે જઈને મધુર વચનોથી આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો કે : હે રાજન્ ! તે વખતે તમારા ભાઈના પુત્ર એવા તે બાળક શ્રીપાલરાજાને તેમના પિતાની ગાદીએ જે બેસાડવામાં આવેલા હતા તે વખતે તેમને તમોએ રાજ્યશાસન કરવા માટે અસમર્થ ગણ્યા હતા અને તેથી તે રાજ્યનો ભાર તમોએ તમારી ખાંધપર ઉપાડીને, જે શ્રીપાલને તમોએ સર્વ કળાઓ શીખવવા મોકલ્યા હતા તે હવે સર્વ કળાઓમાં કુશળ થઈને અતુલ બળવાળા થયા છે. વળી, તેમના બાહોમાં

સર્વે રાજાઓ આવીને નમે છે, તે હવે ચતુરંગી સેના સાથે તમોને આશ્ચર્યચકિત કરવા માટે આવે છે

માટે હવે તમારે તેને રાજ્યનો ભાર સોંપી દેવો જોઈએ, કારણ કે જગતમાં પણ જુના થાંભલા ઉપરથી ભાર ઉતારી હમેને નવા થાંભલા ઉપર ધારણ કરવામાં આવે છે. વળી, તે શ્રીપાલરાજાના ચરણકમલોની સેવા કરવા માટે બીજા પણ ઘણા રાજાઓ ભક્તિપૂર્વક આવેલા છે તમે તો નજીકના સગા હોવા છતાં પણ તેમને મળવા આવતા નથી, આવી રીતે કુલનો વિરોધ તો દુર્જન જ કરે છે પરંતુ કુલમાં જે વિરોધ કરવો તે શત્રુને ઘેર કલ્યાણ સમાન છે માટે તમારે પરસ્પર કાંઈ પણ મત્સર કરવો યોગ્ય નથી.

વળી, તે મત્સર પણ ત્યારે જ કરવો જોઈએ, કે જ્યારે એમ જણાય કે હું તેમ કરવા શક્તિમાન છું. ખદ્યોત સમાન તમે ક્યાં અને પ્રચંડ સૂર્યસમાન તે ક્યાં? વળી, હે રાજન્! તમે ક્યાં ખાબોચીયા સરસવ અને સસલા સમાન! અને તે ક્યાં મહાસાગર મેરૂ અને સિંહ સમાન! વળી, જો તમે તમારા જીવન ઉપર રૂઠ્યા ના હો તો, તરત જ ભક્તિપૂર્વક શ્રીપાલરાજાના પુણ્યશાળી ચરણોની સેવા કરો, અને તમે ખોટા અહંકાર રૂપી પર્વત પર ચઢીને, તેમની આજ્ઞા માનવા તૈયાર ના હો તો યુદ્ધ માટે તૈયાર થાઓ. કારણ કે અહીં તો આટલું જ કહેવાનું છે.

આ સાંભળીને અજિતસેન રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે હે દૂત! આવી રીતનાં વચનોથી તું વાચાલપણું હોય એવું જણાય છે જેટલાં મધુર, તીખું, ખાટું અને કડવું

વધ અંતે ત્રીજુ એમ ભોજન કરવાની આફત મોકલવાનું અમુકો એવો તું ખરેખર ચતુર્મુખ છે. અમે તે શ્રીપાલના સગા નથી અને તે અમારો કોઈ સગો નથી; તે અમારો શત્રુ છે અને અમે તેના શત્રુઓ છીએ.

'વળી, તે સમયે મેં તેને બાળક જાણીને દયા લાવીને જ્યારે જીવતો મૂક્યો, ત્યારે તે અમને નિર્બળ અને તેને બળવાન વર્ણવ્યો. વળી, હું મારા જીવન ઉપર રૂઠ્યો નથી, પરંતુ તેના પ્રત્યે યમરાજ રૂઠ્યો હોય તેમ લાગે છે; કારણ કે તેણે નિરાંતે સૂતેલા એવા સિંહ જેવા મને જગાડ્યો છે. વળી, તું દૂત છું અને બ્રાહ્મણ છું, તેથી હું તને જીવતો મૂકું છું અને તારા સ્વામીને મારવા માટે હું હમણાં જ આવું છું.'

પછી તે દૂતે પણ ત્યાંથી જઈને તરત જ તે સર્વ વૃત્તાંત પોતાના સ્વામીને જણાવ્યો; એટલે શ્રીપાલરાજા પણ લશ્કર સાથે ત્યાંથી આગળ આવ્યા. ચંપા નગરીના સીમાડા પર જઈને શ્રીપાલરાજાના આખા લશ્કરે નદી કિનારે ઊંચી ભૂમિ ઉપર પોતાનો પડાવ નાખ્યો.

પછી અજિતસેન રાજાએ પણ સૈન્ય સહિત સામા આવીને ત્યાં જ પડાવ નાખ્યો. હવે ત્યાં સંગ્રામની ભૂમિને સાફ કરવામાં આવી, સર્વ શસ્ત્રોની પૂજા કરવામાં આવી. ભાટ લોકો સુભટોની ઉંચા સ્વરથી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. વળી, સુભટો સુગંધિત ચંદન રસનું પોતાના શરીરે વિલેપન કરવા લાગ્યા. મસ્તક પર પહેરેલા મુગટ વગેરેમાં ચંપાના ફૂલનાં છોગાં ખોસવા લાગ્યા. વળી, પોતાના જમણા

સર્વ રાજાઓ આવીને નમે છે, તે હવે ચતુરંગી સેના સાથે તમોને આશ્રિત કરવા માટે આવે છે

માટે હવે તમારે તેને રાજ્યનો ભાર સોંપી દેવો જોઈએ, કારણ કે જગતમાં પણ જુના થાંભલા ઉપરથી ભાર ઉતારી લઈને નવા થાંભલા ઉપર ધારણ કરવામાં આવે છે. વળી, તે શ્રીપાલરાજાના ચરણકમળોની સેવા કરવા માટે બીજા પણ ઘણા રાજાઓ ભક્તિપૂર્વક આવેલા છે તમે તો નજીકના સગા હોવા છતાં પણ તેમને મળવા આવ્યા નથી, આવી રીતે કુળનો વિરોધ તો દુર્જન જ કરે છે પરંતુ કુળમાં જે વિરોધ કરવો, તે શત્રુને ઘેર કલ્પવૃક્ષ સમાન છે, માટે તમારે પરસ્પર કોઈ પણ મત્સર કરવો યોગ્ય નથી.

વળી, તે મત્સર પણ ત્યારે જ કરવો જોઈએ, કે જ્યારે એમ જણાય કે હું તેમ કરવા શક્તિમાન છું ખજોત સમાન તમે ક્યાં અને પ્રચંડ સૂર્યસમાન તે ક્યાં? વળી, હે સજ્જન! તમે ક્યાં ખાબોચીયા, સરોવર અને તલાવ સમાન!, અને તે ક્યાં મહાસાગર મેરુ અને સિંહ સમાન! વળી, જો તમે તમારા જીવન ઉપર કૃપા ના હો તો, તરત જ ભક્તિપૂર્વક શ્રીપાલરાજાના પુણ્યશાલી ચરણોની સેવા કરો, અને તમે ક્યાંય અહંકાર રૂપી પર્વત પર ચઢીને, તેમની આજ્ઞા માનવા તૈયાર ના હો તો યુદ્ધ માટે તૈયાર થાઓ. કારણ કે અહી તો આટલું જ કહેવાનું છે.

આ સાંભળીને અજિતસેન રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે: હે દૂત! આવી રીતનાં વચનોથી તું આપ્તપુરુષ હોય એવું જણાય છે જેવાં મધુર, નમ્ર સાચું અને કર્કશ,

તલવારવાળાથી, ભાલાવાળા ભાલાવાળાથી અને ભાલાવાળા તથા દંડવાળા પરસ્પર લડતા એકમેક થઈ ગયા. ખડ્ગથી છિન્નભિન્ન થયેલું તથા વાળથી વિકરાળ દેખાતું એવું કોઈક સુભટનું મસ્તક આકાશમાં ઉછળેલું થકું સૂર્યને પણ રાહુની શંકા ઉત્પન્ન કરતું હતું.

કોઈક સુભટને મોટી બરછીથી એવી રીતે ઉછાળવામાં આવ્યો કે જાણે શરીરસહિત દેવાંગનાઓને સ્વર્ગમાં મળવા જતો ન હોય, તેમ દેખાતો હતો. વળી છેદાએલા મસ્તકવાળો તથા હાથમાં ઢાલ તલવારવાળો કોઈક સુભટ, જાણે કે કબન્ધરૂપ મસ્તકનો ભાર જતો રહેવાથી હર્ષિત થઈ નાચતો હોય નહિ તેમ દેખાવા લાગ્યો. ત્યાં અત્યારથી પાપડનો ભૂકો કરવાની માફક રથો ભાગવા લાગ્યા. કોળાને ભાગવાની માફક હાથીઓના ચૂરેચૂરા થવા લાગ્યા તથા ચીભડાંની માફક ઘોડાઓના પણ ટૂકડેટૂકડા થવા લાગ્યા.

આવીરીતે તે રણભૂમિ શસ્ત્રોથી ખચખચેલી મરેલા સુભટોના મસ્તકોથી અને ધડોથી મંડિત થએલી; તથા આંતરડાઓથી છવાઇ ગએલી અને મરેલા સેંકડો હાથીઓ અને ઘોડાઓનાં મડદાંઓથી ભરાઈ ગઈ હતી. તેમજ લોહીના સમૂહથી થએલા કાદવમાં ખરડાએલા અને કચડાતાં એવા મડદાંઓના કડકડ શબ્દોથી ભયંકર એવી તે રણભૂમિ ક્ષણવારમાં થઇ ગઇ.

શ્રીપાલની સેનાના સુભટોથી પોતાનું સૈન્ય મોટા ભાગનું નષ્ટ થએલું જોઈને અજિતસેન પોતે લડવા માટે તૈયાર થયો. ક્રોધાયમાન થએલો એવો તે જેવામાં શ્રીપા-

હાથે વીરવલયો પહેરવાથી અને છત્ર તથા ચામરોથી પ્રગટ રીતે મહાસુભટો પણ જણાઈ આવવા લાગ્યા.

તે પ્રસંગે પેલી કેટલાક હાથીની માફક ગર્જારવ કરતા હતા, કેટલાક સિંહનાદ કરતા હતા; આ પ્રમાણે કરતા અને નાચતા તેઓ પરસ્પર શસ્ત્રપ્રહાર માટે આવાહન આપતા હતા. કેટલાક સુભટોની માતાઓ પોતાના પુત્રને તેના પિતાની સન્મુખ કહેતી હતી કે હે વત્સ! તારે એવી રીતે યુદ્ધ કરવું કે જેથી તારા પિતાને કોઈપણ આતની શંકા ન ઉપજે વળી, બીજી માતા પોતાના પુત્રને કહેવા લાગી કે હે વત્સ! હું વીરની પુત્રી, તથા વીરની પત્ની છું; માટે તારે એવી રીતે લડવું કે જેથી હું વીરમાતા પણ કહેવાઉં તે સ્ત્રીને ધન્ય છે કે, જેઓના પિતા, પતિ તથા પુત્ર એ ત્રણે એ વીરપણાની પદવીને પ્રાપ્ત થયા હોય.

કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને કહેવા લાગી કે હે સ્વામી! હું આપની પીઠ જોનાર નથી

કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને મશ્કરીમાં કહેવા લાગી કે હે સ્વામી! તમે મારા નયનબાણોથી હણાઈને ભયભીત થઈ ગયેલા છો, તો પછી ત્યાં વિજળી જેવા ઉજ્જ્વલ એવા ભાલાના પ્રહારોને કેવી રીતે સહન કરી શકશો?"

આ વચનો ઉદ્ભટ સુભટોએ કહેલા આદરથી નહિ સહન કરતા એવો સૂર્ય પૂર્વદિશામાં ધુંધવાતા તેજવાળો થયો—સૂર્યોદય થયો એવામાં ઉત્તમ સૈન્યની મોખરે રહેલા શૂરવીર સુભટો અનુક્રમે સુભટો પાસે તલવારનો પ્રથમ ઘા કરવાની માગણી કરે છે. ત્યાં સુભટો તલવારવાળા

તલવારવાળાથી, ભાલૈતવાળા ભાલૈતવાળાથી અને બાણાવાળા તથા ઢાલવાળા પરસ્પર લડતા એકમેક થઈ ગયા. ખડ્ગથી કપાએલું તથા વાળથી વિકરાળ દેખાતું એવું કોઈક સુભટનું મસ્તક આકાશમાં ઉછળેલું થકું સૂર્યને પણ રાહુની શંકા ઉત્પન્ન કરતું હતું

કોઈક સુભટને મોટી બરછીથી એવી રીતે ઉછાળવામાં આવ્યો, તે જાણે શરીરસહિત દેવાંગનાઓને સ્વર્ગમાં મળવા જતો ન હોય, તેમ દેખાતો હતો વળી કપાએલા મસ્તક વાળો તથા હાથમાં ઢાલ તલવારવાળો કોઈક સુભટ, જાણે કે કરજરૂપ મસ્તકનો ભાર જતો રહેવાથી હર્ષિત થઈ નાચતો હોય નહિ તેમ દેખાવા લાગ્યો ત્યાં અગાડી પાપડનો ભૂકો કરવાની માફક રથો ભાંગવા લાગ્યા. કોળાને ભાંગવાની માફક હાથીઓના ચૂરેચૂરા થવા લાગ્યા. તથા ચીભડાંની માફક યોદ્ધાઓના પણ ટુકડેટુકડા થવા લાગ્યા

આવીરીતે તે રણભૂમિ શસ્ત્રોથી ઘવાએલા મરેલા સુભટોના મસ્તકોથી અને ધડોથી મંડિત થએલી, તથા આંતરડાઓથી છવાઈ ગએલી અને મરેલા સેંકડો હાથીઓ અને ઘોડાઓનાં મડદાઓથી ભરાઈ ગઈ હતી. તેમજ લોહીના સમૂહથી થએલા કાદવમાં ખરડાએલા અને કકળતા એવા મરતાંઓના કરુણ શબ્દોથી ભયંકર એવી તે રણભૂમિ ક્ષણ વારમાં થઈ ગઈ

શ્રીપાળની સેનાના સુભટોથી પોતાનું સૈન્ય મોટા ભાગનું નષ્ટ થએલું જોઈને અજિતસેન પોતે લડવા માટે તૈયાર થયો. ક્રોધાયમાન થએલો એવો તે, જેવામાં શ્રીપા

અન્ય સૈન્યના સુભટોનો યમની માફક સંહાર કરવા લાગ્યો, તેવામાં જ સાતસો યોદ્ધાઓ કે જે શ્રીપાળના સૈન્યના નાયક હતા, તેમણે એકદમ હલ્લો કરીને ચારે બાજુથી તેને ઘેરી લીધો (જુઓ ચિત્ર ૧૧૨) તેને પડકારીને કહ્યું કે : હે રાજન્! હજુ પણ તમે અભિમાન છોડી દો અને શ્રીપાળના શરણે આવો, ફોગટ મરણને અંગિકાર ન કરો! એમ કહ્યા છતાં પણ જ્યારે તે હત્યા થાકતો ન હતો, ત્યારે તે સુભટોએ તેને લીલામાત્રમાં નીચે પાડી નાંખીને બાંધી લીધો. પછી તેને બાંધેલી હાલતમાં જ શ્રીપાળરાજ પાસે જ્યારે લાવ્યા, ત્યારે તરત જ શ્રીપાળરાજાએ તેને બંધન રહિત કરાવ્યો અને સન્માન આપ્યું

મધુરવાણીથી અજિતસેનને કહ્યું કે : હે પિતાજી! તમે તમારા મનમાં જરા પણ ખેદ કરશો નહિ, અને આપની જે ભૂમિ છે તે પહેલાંની માફક સુખેથી ભોગવો (જુઓ ચિત્ર ૧૧૬).

આ સાંભળી અજિતસેન રાજા મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો.

૨૩ શ્રીપાલનો રાજ્યાભિષેક

શ્રીપાલનાં મધુર વચનો સાંભળીને અજિતસેન રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે! મેં આ અવિચારી કાર્ય કર્યા પહેલાં દૂતનું વચન માની લીધું હોત તો બધું સારું થાત વૃદ્ધ હોવા છતાં પણ પારકાનો દ્રોહ કરવામાં તત્પર એવો હું ક્યાં! અને બાળક હોવા છતાં પણ પરોપકાર કરવામાં તત્પર એવો આ શ્રીપાલ ક્યાં! મિત્રનો દ્રોહ કરવાથી કીર્તિ નાશ પામે છે રાજાનો દ્રોહ કરવાથી નીતિનો નાશ થાય છે બાળકનો દ્રોહ કરવાથી સુગતિનો નાશ થાય છે પરંતુ તે બધે કુકૃત્યો કરનાર મારી શી ગતિ થશે! મેં કરેલા પાપોથી નરક સિવાય મારું બીજું સ્થાન જ નથી. માટે હવે તો તે પાપોનો નાશ કરવા માટે હું દીક્ષા લઉં તે જ ઉત્તમ માર્ગ છે

આવી રીતે ચિંતવન કરતા તથા શુભ ભાવના ભાવતા એવા અજિતસેનના પાપોના સમૂહ નાશ પામ્યા અને કર્મોએ તેમનો માર્ગ મોકળો કરી આપ્યો. તે અજિતસે-

રાજાને જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને શાસનદેવીએ તેમને સાધુનો વેષ આપવાથી તેઓએ ચારિત્ર અંગિકાર કર્યું.

તેઓશ્રીને આ પ્રમાણે ચારિત્રરત્ન અંગિકાર કરેલા જોઈને શ્રીપાલરાજા પોતાના પરિવાર સાથે તેઓને નમન કરે છે અને આ પ્રમાણે ભક્તિથી તેમની સ્તુતિ કરે છે:

જેઓએ ક્રોધરૂપી યોદ્ધાને લીલાએ કરીને સમતારૂપી તીક્ષ્ણ ધારવાળા અસ્ત્રથી હણેલો છે એવા હે મુનિશ્વર! આપને અમારો નમસ્કાર થાઓ.

મોટા આઠ મદોરૂપી આઠ શિખરોવાળા એવા માનરૂપી મોટા પર્વતને જેઓએ માત્ર એક માર્દવરૂપી વજ્રથી ભાંગીને તોડી પાડ્યો છે એવા હે મુનિશ્વર! આપને અમારો નમસ્કાર થાઓ.

જેઓએ માયારૂપી વેલીને આર્જવતારૂપી અધિકાર અને સરળ ખીલાથી મૂળમાંથી ઉખાડી નાખી છે એવા હે મુનિશ્વર! આપને અમારો નમસ્કાર થાઓ.

જેઓ ઈચ્છા અને મૂર્છારૂપી પાણીથી ભરેલો એવો લોભરૂપી મહાસાગર ત્યાગરૂપી હોડીથી તરેલા છે એવા હે મુનિશ્વર! આપને અમારો નમસ્કાર થાઓ.

જેઓએ કામદેવરૂપી સર્પને વિવેક અને સંવેગથી ઉત્પન્ન થયેલા વજ્રદંડે કરીને અહંકાર રહિત કર્યો છે એવા હે મુનિશ્વર! આપને અમારો નમસ્કાર થાઓ.

જેઓએ પોતાના મનરૂપી કપટ ઉપજતી ક્રમણી,

પટલ તથા કર્મરૂપી રજ સરખા કામ, સ્નેહ અને દષ્ટિરાગ રૂપ – ત્રણે પ્રકારના રાગને દૂર કરેલા છે એવા હે મુનિશ્વર! આપને અમારો નમસ્કાર થાઓ

' જેઓએ મોહરૂપી મોટા મલ્લને વૈરાગ્યરૂપી મુદ્દગરથી તાડન કરીને જિતી લીધેલો છે એવા હે મુનિશ્વર! આપને અમારો નમસ્કાર થાઓ

આવા આંતરિક શત્રુઓ કે જેઓને દેવતાઓ પણ જીતી શકતા નથી, તેઓને પણ જેમણે લીલામાત્રમાં જીતી લીધા છે, એવા હે મુનિશ્વર! આપને અમારો નમસ્કાર થાઓ આવી રીતે અજિતસેન રાજર્ષિ ની સ્તુતિ કરી વળી, હે મુનિશ્વર! પહેલાં પણ આપ મારા પૂજ્ય હતા, કારણ કે આપ મારા પિતાજીના ભાઈ થાઓ એ, અને હવે તો આપ ત્રણે લોકમાં પૂજ્ય એવા મુનિશ્વર થયા છો.

આવી રીતે શ્રીપાલરાજા તે અજિતસેન મુનિશ્વરને સ્તવીને તથા નમીને, તેઓના સ્થાને તેઓના પુત્રને સ્થાપન કરે છે પછી ઇંદ્રપુરીમાં જેવી રીતે ઇંદ્ર પ્રવેશ કરે છે, તેવી રીતે શ્રીપાલરાજાએ શણગારેલી ચંપાપુરીમાં ઉત્તમ મુહૂર્તે મહોત્સવપૂર્વક પ્રવેશ કર્યો. ત્યારપછી આનંદિત થએલા મનવાળા એવા સર્વ રાજાઓએ એકઠા થઈને શ્રીપાલરાજાનો તેના પિતાની બાપી પર બેસાડીને ફરીને રાજ્યાભિષેક કર્યો વળી, મુખ્ય પટરાણી તરીકે મયણાસુંદરીનો અને બાકીની આઠે સ્ત્રીઓનો નાની પટરાણીઓ તરીકે અભિષેક કર્યો.

એક મતિસાગર મંત્રિ તથા ત્રણ ધવલશેઠના મિત્રો, એ ચારેની શ્રીપાલરાજાએ પોતાના મંત્રિઓ તરીકે સ્થાપના

કરી વળી કોશાંબી નગરીથી ધવલશેઠના પુત્ર વિમલને બોલાવીને તેને સુવર્ણપટ્ટ બંધાવીને શ્રીપાલરાજાએ નગરશેઠ તરીકે સ્થાપન કર્યો. વળી, જિનમંદિરોમાં વિધિપૂર્વક અઠ્ઠાઈ મહોત્સવો કરાવ્યા અને શ્રી સિદ્ધચક્રજીની પરમ ભક્તિ કરાવરાવી. વળી, જગાજગાએ ઊંચાં શિખરોવાળા જિનમંદિરો બંધાવ્યા. અમારી પડહ વગડાવ્યા તથા યાચકોને દાન દેવરાવ્યાં. આવી રીતે શ્રીપાલરાજા ન્યાયપૂર્વક રાજ્ય કરતા, પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે ઇંદ્રની માફક ક્રીડા કરતા હતા.

તે ઉત્તમ ચારિત્રધારી એવા અજિતસેન રાજર્ષિ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા બાદ તે જ નગરીમા વિહાર કરતા કરતા પધાર્યા. તેઓશ્રીનુ આગમન સાંભળીને આનંદથી રોમાંચિત થએલા એવા શ્રીપાલરાજા પોતાની માતા તથા નવે સ્ત્રીઓ સહિત વંદન કરવા માટે ગયા (જુઓ ચિત્ર ૧૧૭–૧૧૮) તે મુનિશ્વરને વધુ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નમસ્કાર કરીને – વંદન કરીને – પરિવાર સાથે વિનયપૂર્વક તેઓશ્રીની પાસે બેઠા.

તે વખતે રાજા, શેઠ સહિત તથા એક માત્ર ઉપકાર કરવામા જ તત્પર એવા તે અજિતસેન મુનિરાજ પણ આ પ્રમાણે ધર્મનું સ્વરૂપ કહેવા લાગ્યા કે ભવ્યજનો! આ સંસારમાં ૧ ચુલ્લગ, ૨ પાસગ, ૩ ધન્ન, ૪ જૂઆ ૫ રત્ન, ૬ સુમિણ, ૭ ચક્ર ૮ કુમ્મ, ૯ જુગ અને ૧૦ પરમાણુ વગેરે દશ દ્દષ્ટાંતોથી વિચારતાં મનુષ્ય જનમની દુર્લભતા વર્ણવેલી છે કોઈ પુણ્યથી મનુષ્ય જનમ પ્રાપ્ત થઈ જાય

તો આર્ય દેશમાં જનમ થવો દુર્લભ છે; કારણ કે ભિલ્લ, પુલિંદ વગેરે અનેક મ્લેચ્છ લોકો અહીંયાં પણ દેખાય છે વળી, કોઈ પુણ્યથી આર્ય દેશમાં જનમ પણ થઈ જાય, તો ઉત્તમ કુલ મળવુ દુર્લભ છે કારણ કે શિકારી તથા કસાઈ વગેરેનાં કુલોમા ઉત્પન્ન થનારને મનુષ્ય જનમ અને આર્યક્ષેત્ર મળવાથી પણ શુ લાભશે ?

વળી, ઉત્તમ કુલ પણ મળી જાય તો પણ રૂપ, આરોગ્યતા અને લાંબુ આયુષ્ય મળવું દુર્લભ છે કારણ કે કેટલાક કદરૂપા, રોગી તથા ટૂંકા આયુષ્યવાળા પણ દેખાય છે આ બધુ મળવા છતાં સદ્ગુરુનો મેળાપ થવો મહા દુર્લભ છે કારણ કે બધાએ ક્ષેત્રોમાં સાધુઓનો સમાગમ થતો નથી. વળી, કોઈ મહાન પુણ્યના યોગે કદાચ સાધુનો સમાગમ થઈ જાય, તો પણ આળસ વગેરેથી રોકાઈ જવા વાથી ગુરુનું ધ્યાન પણ દુર્લભ થઈ જાય છે વળી કોઈક રીતે કદાચ ગુરુનું ધ્યાન પણ થઈ જાય, તો પણ બીજા ધૂતારાઓએ મનને એવી રીતે ભરમાવી મૂકેલું હોય કે સદ્ગુરુની સેવા કરવાનું દુર્લભ થઈ જાય છે વળી, કદાચ સદ્ગુરુની સેવા પણ મળી જાય, તો સિદ્ધાંતનું શ્રવણ કરવું દુર્લભ થઈ જાય છે; કારણ કે ઊંઘ અને વિકથા પણ હમેશાં અંતરાય ઊભો કરે છે

વળી, કોઈ પણ કારણથી સિદ્ધાંતના શ્રવણનો લાભ મળી જાય, તો તત્ત્વ જાણવાની બુદ્ધિ દુર્લભ થઈ જાય છે; કારણ કે લોકો શૃંગાર વગેરેની કથામાં સાવધાન મનવાળા રહે છે વળી કદાચ તત્ત્વ પણ જાણવામાં આવે તો પણ તેના ઉપર શ્રદ્ધા થવી અત્યંત દુર્લભ છે; કારણ કે તત્ત્વ

અત્યોની રૂચિવાળા જીવો જગતમાં વિરલા હોય છે વળી, કદાચ તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા થાય તો પણ તે તત્ત્વોનો બોધ થવો દુર્લભ છે અને કે દૃઢ પાળવામાં શૂરા જાવાળા એવા કોઈક જ જીવો તત્ત્વોને આદરી શકે છે તત્ત્વ એટલે- ૧ ક્ષમા, ૨ માર્દવ, ૩ આર્જવ, ૪ ત્યાગ, ૫ તપ, ૬ દયા ૭ સત્ય ૮ શૌચ, ૯ બ્રહ્મચર્ય અને ૧ અકિંચન રૂપ–દશ પ્રકારનો ધર્મ જાણવો :

૧ ક્ષમા એટલે ક્રોધનો ત્યાગ ૨ માર્દવ એટલે માનનો ત્યાગ ૩ આર્જવ એટલે સરલતાપણું ૪ ત્યાગ એટલે દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બને પ્રકારનું નિર્મમપણું જાણવું ૫ તપ એટલે ઇચ્છાનો રોધ. ૬ દયા એટલે સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરવું તે. ૭ સત્ય એટલે નિર્દોષ વચન બોલવું તે. ૮ શૌચ એટલે ચિત્તનું નિર્મલપણું ૯ બ્રહ્મચર્ય એટલે અઢાર પ્રકારના મૈથુનનો ત્યાગ અને ૧ અકિંચનપણું એટલે મારે કોઈપણ વસ્તુની જરૂર નથી, એવીરીતની જે નિસ્પૃહતા આવવી તે–અકિંચનપણું જાણવું

આવી રીતનો દશ પ્રકારનો ધર્મ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે તથા તે પુણ્યશાળી જીવોને સર્વ સુખોનો દેનારો છે વળી, તે ધર્મ ચિંતામણિ રત્ન સમાન મનોહર, ચિંતવેલી વસ્તુઓને દેનારો નિર્મલ એવી કેવલજ્ઞાન રૂપી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિનો કરવાવાળો છે વળી, તે મહાન ફલ કરવાવાળો એવો ધર્મ મેરૂની પીઠ જેવો માત્ર કલ્યાણમય–સુવર્ણમય–પ્રસિદ્ધ સ્વરૂપવાળો છે, તેમ જ તે નિર્મલ મનવાળાઓને–દેવોને–ચિત્તમાં આનંદનો આપવાવાળો છે

વળી, તે ધર્મ ઘરની વાવની ચિંતામણી [illegible]

શ્રેણીઓથી સારી રીતે ગુપ્ત કરેલો છે, એવો ઉત્તમ આગમ રત્નોનો—એકાકાર—જંબૂદ્વીપ સરખો જયવંતો વર્તે છે વળી, આ ધર્મ જેઓએ પ્રરૂપ્યો છે તે ઉત્તમ જિનેશ્વરો પણ તત્ત્વરૂપ છે. અને તે ધર્મના ફલભૂત એવા સિદ્ધ મહાત્માઓ પણ તત્ત્વ રૂપ છે તેમાં શંકાને જરાએ સ્થાન નથી. વળી, તે ધર્મ સબંધી આચારોને દેખાડતા એવા આચાર્યો પણ તત્ત્વરૂપ છે, તથા શિષ્યોને તે આચારને શિખવતા એવા ઉપાધ્યાયો પણ તત્ત્વરૂપ છે વળી, તે ધર્માચારને સારી રીતે સાધતા એવા ઉત્તમ સાધુઓ પણ તત્ત્વરૂપ છે. તથા તેની સારી રીતે સદહણા કરવાથી દર્શન પણ ઉત્તમ તત્ત્વ રૂપ છે તેના જ બોધના કારણરૂપ હોવાથી જ્ઞાન પણ નિશ્ચયે કરીને તત્ત્વરૂપ છે; અને તેની આરાધનારૂપ ચારિત્ર પણ તત્ત્વરૂપ જ છે વળી, તેની નિર્જરારૂપ એવો જે તપ તે પણ તત્ત્વરૂપ છે એવી રીતના આ સર્વે નવેપદો તત્ત્વ રૂપ જ છે તેથી આ પૂર્વે કહેલાં નવેપદો વિશેષ પ્રકારે તત્ત્વ રૂપ જ છે માટે તેઓને સર્વ ભવ્ય મનુષ્યોએ હમેશાં આરાધવા તથા ધ્યાન ધરવા લાયક છે

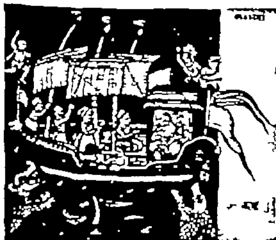
આવી રીતનાં આ નવેપદોનું શુદ્ધ મનથી ધ્યાન કરનારા ભવ્ય પુરુષો સાક્ષાત પોતાના આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે અને એવી રીતે આ મહાધ્યાન ધયાથી એક જ ક્ષણમાં જે કર્મોનો ક્ષય થાય છે તે કર્મોનો ક્ષય કરોડો જન્મોમાં કરેલા તીવ્ર તપથી પણ થતો નથી. માટે હે મહા ભાગ્યશાળીઓ! તમે આવી રીતના ઉત્તમ તત્ત્વને જાણીને, તેનું સમ્યક્ રીતે ધ્યાન ધરો; કે જેનાથી તરત જ આનંદની સંપદાને પ્રાપ્ત કરો.

પ્રત્યેની રૂચિવાળા જીવો જગતમાં વિરલા હોય છે વળી, કદાચ તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા થાય તો પણ તે તત્ત્વોનો બોધ થવો દુર્લભ છે કારણ કે દૂક વખતમાં મોક્ષે જવાવાળા એવા કોઈક જ જીવો તત્ત્વોને જાણી શકે છે તત્ત્વ એટલે- ૧ ક્ષમા, ૨ માર્દવ, ૩ આર્જવ, ૪ ત્યાગ, ૫ તપ, ૬ દયા, ૭ સત્ય, ૮ શૌચ ૯ બ્રહ્મચર્ય અને ૧૦ અકિંચન રૂપ - દશ પ્રકારનો ધર્મ જાણવો :

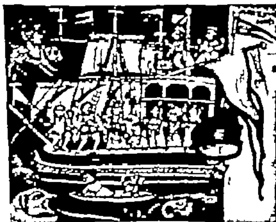
૧ ક્ષમા એટલે ક્રોધનો ત્યાગ. ૨ માર્દવ એટલે માનનો ત્યાગ. ૩ આર્જવ એટલે સરલતાપણું ૪ ત્યાગ એટલે દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બંને પ્રકારનું નિર્મમપણું જાણવું ૫ તપ એટલે ઇચ્છાનો રોધ. ૬ દયા એટલે સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરવું તે ૭ સત્ય એટલે નિર્દોષ વચન બોલવું તે. ૮ શૌચ એટલે ચિત્તનું નિર્મળપણું. ૯ બ્રહ્મચર્ય એટલે અઢાર પ્રકારના મૈથુનનો ત્યાગ અને ૧૦ અકિંચનપણું એટલે મારે કોઈપણ વસ્તુની જરૂર નથી, એવીરીતની જે નિસ્પૃહતા આવવી તે-અકિંચનપણું જાણવું.

આવી રીતનો દશે પ્રકારનો ધર્મ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે તથા તે પુણ્યશાળી જીવોને સર્વ સુખોનો દેનારો છે. વળી, તે ધર્મ ચિંતામણિ રત્ન સમાન મનોહર, ચિંતવેલી વસ્તુઓને દેનારો, નિર્મળ એવી કેવલજ્ઞાન રૂપી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિનો કરવાવાળો છે વળી, તે મહાન ઉદય કરવાવાળો એવો ધર્મ મેરૂની પેઠે એક માત્ર કલ્યાણમય - સુવર્ણમય - પ્રસિદ્ધ સ્વરૂપવાળો છે, તેમ જ તે નિર્મળ મનવાળાઓને - દેવોને - ચિત્તમાં આનંદનો આપવાવાળો છે

વળી, તે ધર્મ ચક્રની ચક્રથી સિદ્ધાન્તની માફક ભાવ

શ્રીમહેશ્વરીદેવી અને મિત્રપાલ આવતા
(ચિત્ર ૧ મ પૃષ્ઠ ૨૬૪)

શ્રીમહેશ્વરી અને મિત્રપાલ વહાણમાં આવ્યા

૨૪ શ્રીપાલનો પૂર્વભવ

૧૫૮

આ પ્રમાણે અજિતસેન રાજર્ષિ દેશના દઈ રહ્યા, ત્યારે શ્રીપાલરાજા વિનય સહિત આ પ્રમાણે બોલ્યા કે હે જ્ઞાની ભગવાન્ ! ક્યા કુકર્મથી મને નાની ઉંમરમાં કોઢ રોગ ઉત્પન્ન થયો ? અને ક્યા સુકૃત્યથી તે શાંત થયો ? વળી ક્યા કર્મથી મને દરેક જગ્યાએ આવી ઋદ્ધિ મળી ? તેમ ક્યા કર્મથી હું દરિયામાં પડ્યો ? તેમ ક્યા કર્મથી અત્યંત ઘોર એવું હું ડુંબપણું પામ્યો ? તે સર્વ આપ કૃપા કરીને મને કહો.

તે સાંભળી અજિતસેન રાજર્ષિ બોલ્યા કે- હે સજ્જન! આ સંસારમાં પૂર્વે કરેલાં કર્મો પ્રમાણે દરેક જીવો સુખ દુઃખને પામે છે. આ જ ભરતક્ષેત્રમાં હિરણ્યપુર નામના ઉત્તમ નગરમાં સિંહાસન આરૂઢ થયેલો શ્રીકાંત નામનો રાજા હતો. તેને શરીરની શોભા વડે કરીને લક્ષ્મી સમાન એવી શ્રીમતી નામની રાણી હતી, કે જે જૈનધર્મમાં નિપુણ બુદ્ધિવાળી તથા શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને શીલ સંયુક્ત હતી.

[illegible]

[illegible]

સ્વયંવર મંડપ
(ચિત્ર ૧૧૨ પૃષ્ઠ ૧૬૩)

પ્રજાપાલ રાજાનો દરબાર
(ચિત્ર ૧૧૩ પૃષ્ઠ ૧૭)

સ્વયંવર મંડપ
(ચિત્ર ૧૧૨ પૃષ્ઠ ૧૧૩)

પ્રજાપાલ રાજાનો દરબાર
(ચિત્ર ૧૧૩ પૃષ્ઠ ૧૦)

દૂહો ભાવતી સુરસુંદરી

રાજાનું યુદ્ધ
(પાન ૧૧૪ ...)

અજિતસેનને મૂકાવ્યો
(ચિત્ર ૧૧૬ પૃષ્ઠ ૨)

વંદન કરવા જતા શ્રીપાળરાજા
(ચિત્ર ૧૧૭ પૃષ્ઠ ૪)

શ્રીપાળરાજાનો વરઘોડો
(ચિત્ર ૧૧૮ પૃષ્ઠ ૨૪)

તેણીએ રાજાને કહ્યું કે : ‘હે સ્વામી ! નરકનાં દુઃખોના કારણરૂપ એવું શિકારનું મહાવ્યસન આપના જેવા માટે સારું નથી. હાથમાં ભયંકર હથિયારો લઈને, પીઠ પર બધી નાસવા એવા સસલાઓને જે મારી નાખવા, તે શું ક્ષત્રિયોનો આચાર છે ? વળી, હે સ્વામી ! શિકારમાં બિચારા નિરપરાધી તથા અનાથ એવા હરણો તથા ડુક્કરોને જે મારવા તે કઈ નીતિ કહેવાય ? જે માણસો બીજાના આત્માને હણીને પોતાના આત્માને પુષ્ટ કરે છે તે થોડા દિવસોમાં પોતાના આત્માનો પણ નાશ કરે છે આવી રીતના જિનેશ્વર દેવના આગમોના ઉપદેશોથી તેણીએ પોતાના સ્વામીને સમજાવ્યા છતાં, પણ તે પોતાના પાપકર્મોથી પાછો હટ્યો નહિ

એક દિવસે તે સાતસો દુષ્ટ ઉદ્ધત પુરુષો સાથે શિકાર કરવામાં મશગુલ બનેલો કોઈ એક ધીમ ઝાડીવાળા વનમાં દાખલ થયો ત્યાં ઓઘા-ધર્મધ્વજ-વાળા એક સાધુને જોઈને તે શ્રીકાંત રાજાએ કહ્યું કે હાથમાં ચામર પકડેલો આ કોઈ કોઢિઓ લાગે છે તે સાંભળી સાથે આવેલા અને દુષ્ટ ચિત્તવાળા ઉદ્ધત લોકો પણ તે જ પ્રમાણે કહીને, તેઓ તે ક્ષમાવાળા સાધુને મારીના કોણીથી તથા લાકડીઓથી ઉપસર્ગ કરવા લાગ્યા. તે દુષ્ટો જેમ જેમ મુનિ રાજને મારતા હતા તેમ તેમ રાજાનો આનંદ ખૂબ વધતો જતો હતો, અને મુનિરાજ તો ઉપશમરસમાં વધે જતા હતા

આ પ્રમાણે તે નિર્લજ્જીઓ મુનિ મહારાજને ઉપસર્ગ કરીને રાજાની પાછળ પાછળ પોતાના નગરમા ગયા.

શ્રીપાલસજની નવરાત્રીઓ

(ચિત્ર ૧૧ [illegible] ૪)

આ પ્રમાણે સાંભળીને કંઈક ધર્મનો પરિણામ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થવાથી રાજાએ કહ્યું કે: આવું અકાર્ય હવે હું ફરીને કરીશ નહિ.' વળી, કેટલાક દિવસ વીતી ગયા પછી, તેણે મહેલના ઝરૂખામાં બેઠા બેઠા એક મેલથી મલિન શરીરવાળા મુનિને ગોચરી માટે ભમતા જોયા

તે વખતે શ્રીમતીએ આપેલી શિખામણને ભૂલી જઈને, તે દુષ્ટ મનવાળા રાજાએ પોતાના તે ઉદ્ધત પુરુષોને હુકમ કર્યો કે અરે! આ ઢૂંઢ આપણા નગરને વટલાવતા ફરે છે માટે તેને ગરદન પકડીને તરત નગરની બહાર કાઢી મૂકો. તે ઉદ્ધત પુરુષોએ તેવી જ રીતે તે સાધુને નગરની બહાર કાઢી મૂકતા પોતાના ઝરૂખામાં બેઠેલી રાણી શ્રીમતીએ જોયા.

તે વખતે ક્રોધાયમાન થએલી એવી તે શ્રીમતી રાણીએ કડવાં વચનોથી રાજાની નિર્ભર્ત્સના કરી, તે વખતે તેણે પણ શરમાઈને કહ્યું કે હે દેવી! મારો તે અપરાધ ક્ષમા કરો

પછી રાજાએ તે મુનિરાજને પાછા પોતાના મહેલમાં બોલાવ્યા તેઓશ્રીને નમીને અને પૂછીને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી

શ્રીમતી રાણીએ મુનિરાજને પૂછ્યું કે: હે ભગવન્! આ રાજાએ અજ્ઞાનને વશ થઈને, સાધુઓને ઉપસર્ગ કરીને મોટું પાપ ઉપાર્જન કર્યું છે તો એ પાપથી મુક્ત થવાય એવો કોઈ ઉપાય બતાવો કે જે કરવાથી આ રાજા તે પાપથી મુક્ત થઈ શકે

વળી, એક દિવસે તે રાજા ફરીને શિકાર માટે તે જ વનમાં ગયો. તે પોતાના સૈન્યને મૂકીને એકલો જ હરણની પાછળ દોડ્યો. તે હરણ નદી કિનારા પાસેના વનમાં છુપાઈ ગયું, અને તેથી તે રાજાની નજરે પડ્યું નહિ, પછી જોવામાં તે આજુબાજુ નજર કરે છે તેવામાં નદી કિનારા પર રહેલા એક સાધુ તેના જોવામાં આવ્યા.

તેઓશ્રીને જોઈને તે પાપીએ તે મુનિરાજને એવો તો ધક્કો માર્યો કે જેથી તેઓ નદીના પાણીમાં પડી ગયા. એવામાં વળી, તેને કંઈક દયાભાવ આવવાથી તેમને તેણે નદીમાંથી બહાર કઢાવ્યા; કારણ કે જીવોના અતિ વિષમ એવા ભાવોના ફેરફારને કોણ જાણી શકે છે?

પછી તે રાજાએ ઘેર આવીને પોતાનો તે બધો વૃત્તાંત તરત જ શ્રીમતી રાણીને કહ્યો. તે વખતે તેણીએ રાજાને કહ્યું કે: હે સ્વામીનાથ! બીજા માણસોને પીડા ઉત્પન્ન કરવાથી તેના કરવાં ફલ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે મુનિ મહારાજને જે પીડા ઉત્પન્ન કરવી તેના ફલ તો તેનાથી પણ અનંત ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે સાધુની હેલના કરવાથી હાનિ થાય છે હાંસી કરવાથી રડવું પડે છે; નિંદા કરવાથી વધ - બંધન - થાય છે; અને તાડના કરવાથી વ્યાધિ તથા મરણ થાય છે મુનિરાજને મારવાથી જીવો અનંત - સંસારીપણું પામે છે; અને તેને બોધિબીજ - સમક્તિની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થઈ પડે છે; કારણ કે આગમમાં કહ્યું છે કે: દેવદ્રવ્યનો વિનાશ કરવાથી, મુનિનો ઘાત કરવાથી તથા શાસનની હેલના કરવાથી સાધ્વીના શીલનું ખંડન કરવાથી, બોધિબીજના મૂળમાં અગ્નિ આપવા જેવું થાય છે.

થયા; પરંતુ સાધુને કરેલા ઉપસર્ગના પાપથી યૌવન અવસ્થામાં કોઢ રોગવાળા થયા

જે શ્રીકાંત રાજા હતો તે નવપદજીની આરાધનાના પુણ્યથી તમે થયા અને જે શ્રીમતીનો જીવ હતો તે તમારી પત્ની મયણાસુંદરી થઈ છે પૂર્વભવમાં પણ તે માત્ર ધર્મમાં જ તત્પર હતી અને માત્ર તમારા જ હિતમાં તલ્લીન હતી તેથી આ ભવમાં પણ તમારી જ મુખ્ય પટરાણી થઈ છે વળી તમોએ જે મુનિની આશાતના કરી હતી તેથી તમે કોઢિયા થયા પાણીમાં – સમુદ્રમાં – પડ્યા, અને ડુંબપણું પામ્યા વળી પૂર્વભવમાં પણ તમે તમારી પત્ની શ્રીમતીના વચનથી શ્રીસિદ્ધચક્રજીની આરાધના કરી હતી તે જ આ મયણાસુંદરીના વચનથી તમો આ ભવમાં પણ શ્રીસિદ્ધચક્રજીની આરાધના કરી છે અને સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે

વળી, આ વિશિષ્ટ પ્રકારની જે વિસ્તૃત–મોટી–ઋદ્ધિ તમને પ્રાપ્ત થઈ છે તે સઘળો શ્રીસિદ્ધચક્રજીનો જ પ્રતાપ છે વળી, શ્રીમતીની જે આઠ સખીઓએ પૂર્વભવમા તમારી ધર્મકરણીની અનુમોદના કરી હતી તે આ તમારી આઠ લઘુ પટરાણીઓ થઈ છે આ સખીઓમાંની આઠમી સખીએ પોતાની શોકને શ્રાપ આપ્યો એવું વચન કહ્યું હતું; તે કર્મથી તે સખીના જીવ તિલકસુંદરીને આ ભવમા સર્પે ડંખ માર્યો.

વળી, તે વખતે સાતસો ઉદ્ભટોએ તમારી ધર્મકરણીની અનુમોદના કરી હતી તેથી તેઓ નિરોગી થઈને

તે સાંભળી મુનિ મહારાજે કહ્યું કે હે રાજે! રાજાએ ઘણાં પાપ કર્યાં છે કારણ કે સાધુને ઉપસર્ગ કરવાથી સર્વ ગુણોનો વિનાશ થાય છે તથાપિ દુષ્કર્મ કરનારા જીવોને પણ જો ભાવનો ઉલ્લાસ થાય તો, તે સર્વ દુષ્કર્મોનો એક ક્ષણવારમાં જ વિનાશ થઈ જાય છે ભાવના ઉલ્લાસ માટે અરિહંત વગેરે પ્રસિદ્ધ એવા સિદ્ધચક્રજીનું આરાધન કરવાનું, ભવ્ય જીવોને મુનિશ્વરોએ ઉપદેશેલું છે આ રાજા પણ જો તે સિદ્ધચક્રજીની આરાધના સમ્યક્ પ્રકારે કરે તો તે પણ સર્વ પાપથી છૂટી જાય, તેમા શંકાને જરાએ સ્થાન નથી.

તે સાંભળી રાજાએ શ્રી સિદ્ધચક્રજીની પૂજા તથા તેની તપશ્ચર્યા વગેરેનું જ્ઞાન મેળવીને, શ્રીમતી રાણી સહિત ભક્તિપૂર્વક શ્રીસિદ્ધચક્રજીનું આરાધન કર્યું પછી સિદ્ધચક્રજીનો તપ સંપૂર્ણ થયા બાદ રાજાએ તેનું ઉજમણું કર્યું તે ઉજમણાની તથા તપસ્યાની સખી શ્રીમતીની આઠ સખી ઓએ અનુમોદના કરી હતી. પેલા સાતસો કુષ્ટ રોગીઓએ પણ રાજા તથા રાણીની ધર્મકરણી જોઈને, હૃદય માત્ર તેની મોટી પ્રશંસા કરી.

એક દિવસે રાજાના આદેશથી સિંહ નામના રાજાના એક ગામને લૂટીને રસ્તામાં તે સાતસો સેવકો ગોધન ગ્રહણ કરીને લઈને પાછા વળતા હતા, તેવામાં ઘણા હથિયારોવાળા તથા બળવાન ક્ષત્રિયોના તે સિંહ રાજા તેઓની પાછળ આવી પહોંચ્યો તથા તેવો ક્રોધાયમાન થઈને તે ધાડ પાડ નાર સર્વ માણસોને મારી નાખ્યા. તે બધા મરણ પામીને (તપની અનુમોદના કર્યાના પુણ્યથી) ક્ષત્રિયકુળમાં ઉત્પન્ન

થયા, પરંતુ સાધુને કરેલા ઉપસર્ગના પાપથી યૌવન અવસ્થામાં કોઢ રોગવાળા થયા

જે શ્રીકાંત રાજા હતો તે નવપદજીની આરાધનાના પુણ્યથી તમે થયા, અને જે શ્રીમતીનો જીવ હતો તે તમારી પત્ની મયણાસુંદરી થઈ છે પૂર્વભવમાં પણ તે માત્ર ધર્મમાં જ તત્પર હતી અને માત્ર તમારા જ હિતમાં તલ્લીન હતી તેથી આ ભવમા પણ તમારી જ મુખ્ય પટરાણી થઈ છે વળી તમોએ જે મુનિની આશાતના કરી હતી તેથી તમે કોઢિયા થયા પાણીમા – સમુદ્રમાં – પડ્યા અને દૂબપણું પામ્યા વળી, પૂર્વભવમાં પણ તમે તમારી પત્ની શ્રીમતીના વચનથી શ્રીસિદ્ધચક્રજીની આરાધના કરી હતી, તે જ આ મયણાસુંદરીના વચનથી તમો આ ભવમા પણ શ્રીસિદ્ધચક્રજીની આરાધના કરી છે અને સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે

વળી, આ વિશિષ્ટ પ્રકારની જે વિસ્તૃત-મોટી-ઋદ્ધિ તમને પ્રાપ્ત થઈ છે તે સઘળો શ્રીસિદ્ધચક્રજીનો જ પ્રતાપ છે વળી, શ્રીમતીની જે આઠ સખીઓએ પૂર્વભવમા તમારી ધર્મકરણીની અનુમોદના કરી હતી તે આ તમારી આઠ લઘુ પટરાણીઓ થઈ છે આ સખીઓમાંની આઠમી સખીએ પોતાની શોક્યને સાપ ખાઓ એવું વચન કહ્યુ હતું; તે કર્મથી તે સખીના જીવ તિલકસુંદરીને આ ભવમા સર્પ ડંખ આપ્યો.

વળી, તે વખતે સાતસો ઉત્તમ કોએ તમારી ધર્મકરણીની અનુમોદના કરી હતી તેથી તેઓ નિરોગી થઈને

'યથા ની ચાવીવાળા થયા. વળી તે સિદ્ધ ચક્ર વગેરે
થવાથી વિહ્વળ થએલો એક અધિનાના અનશનપૂર્વક દીક્ષા
જાણીને, આગગ્યામાં તમારું ચાલ્ય લઈ લેનાર હું અજિત-
સેન થયો. વળી, પૂર્વભવના વેરના લીધે આ શાખાઓએ મને
બાંધ્યો, વળી પૂર્વના અભ્યાસને લીધે મને અહીં દીક્ષા
લેવાના પરિણામ થયા. શુભ પરિણામથી મને જાતિસ્મરણ
જ્ઞાન થવાથી મેં દીક્ષા લીધી, અને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન
થવાથી હે રાજન્! હું અહીં આવ્યો છું.

આ પ્રમાણે જેણે જ્યારે જે અને જેવું શુભ અથવા
અશુભ કર્મ કરેલું હોય છે તેને ત્યારે તે અને તેવું આ
ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણવું.

તે સાંભળીને શ્રીપાલરાજા પોતાના મનમાં વિચારે છે
કે અહોહો! આ સંસારના નાટકનું કેવું સ્વરૂપ છે! પછી
શ્રીપાલે કહ્યું કે હે ભગવન્! હાલ તો ચારિત્ર લેવાની મારી
શક્તિ નથી, માટે કૃપા કરીને મને ઉચિત કાર્ય ફરમાવો.

તે વખતે મુનિરાજ બોલ્યા કે હે રાજન્! ભોગા
વળી કર્મોને લીધે આ ભવમાં તમારે ચારિત્ર ઉદયમાં નથી
એમ નિશ્ચયથી જાણવું. પરંતુ તમે આ અરિહંતાદિ ઉત્તમ
નવ પદોને સમ્યક્ પ્રકારે આરાધીને નવમા દેવલોકે જઈશ
અને ત્યાંથી ઉત્તરોત્તર મનુષ્ય તથા દેવ સંબંધી સુખોને
અનુભવીને તમે નવમા ભવે અજરામર! મોક્ષરૂપી શાશ્વત
સુખને પ્રાપ્ત કરશો.

આ સાંભળીને શ્રીપાલરાજા આનંદ સહિત પોતાના
મહેલે પહોંચ્યા અને મુનિ મહારાજ પણ ત્યાંથી વિહાર
કરીને બીજે જગ્યાએ પધાર્યા.

૨૫ શ્રીનવપદજીની વિશિષ્ટ આરાધના

૧૫૯

શ્રીપાલરાજા પણ ભક્તિપૂર્વક પોતાની રાણીઓ તથા માતા સાથે પહેલાં જતાવી ગયેલી વિધિ પ્રમાણે શ્રીસિદ્ધચક્રજીનું આરાધન કરવા લાગ્યા. પટરાણી મયણાસુંદરીએ શ્રીપાલમહારાજાને કહ્યું કેઃ હે સ્વામી! આપે પહેલાં જ્યારે શ્રીસિદ્ધચક્રજીની પૂજા કરી હતી ત્યારે આપની પાસે આટલું બધુ ધન ન હતું; અને હાલમાં તો આટલી બધી રાજ્યલક્ષ્મી આપની પાસે છે માટે હવે ઇચ્છા મુજબ નવપદજીની મોટી ધામધૂમપૂર્વક ભક્તિ – પૂજા-કરો

આ સાંભળીને મોટી ભક્તિથી રાજાએ અરિહંત વગેરે નવે પદોની આ પ્રમાણે આરાધના કરીઃ

૧ નવ જિનમંદિર, નવ દેરાસરોનો જિર્ણોદ્ધાર અને નવ પ્રતિમાઓ કરાવી. તથા તેની ત્રણ-પાંચ-આઠ-સત્તર-એકવીસ-અને એકસો આઠ ભેદવાળી વિવિધ પ્રકારની પૂજાઓ વડે પ્રથમ અરિહંત પદની આરાધના કરી

૨ સિદ્ધ ભગવાનની નવ પ્રતિમાઓ કરાવીને તેની

કપૂર, અગર અને ચંદન પૂજા કરીને, મન, વચન અને કાયાની એકાગ્રતાપૂર્વક સિદ્ધ ભગવાનનું ધ્યાન ધરીને બીજા સિદ્ધ પદની આરાધના કરી.

૩ આચાર્ય ભગવાનની ભક્તિ, બહુમાન, વંદન તથા વૈયાવચ્ચ વગેરે કાર્યોમાં ઉદ્યમવંત થઈને, તથા સેવા, શુશ્રૂષા કરીને શ્રીપાળરાજા તથા રાણી મયણાસુંદરીએ ત્રીજા આચાર્યપદની આરાધના કરી.

૪ ભણનાર તથા ભણાવનારાઓને સ્થાન, ભોજન તથા વસ્ત્ર વગેરે આપીને દ્રવ્ય અને ભાવથી—બન્ને પ્રકારે ઉપાધ્યાય પદની આરાધના કરી.

૫ સાધુ જોઈને વંદન કરીને નમસ્કાર કરીને તથા ભોજન અને ઉતરવા માટે સ્થાન વગેરે આપીને તેમજ તેઓની વૈયાવચ્ચ વગેરે કરીને સાધુપદની આરાધના કરી.

૬ રથયાત્રા કરવા વડે કરીને, ઉત્તમ તીર્થોની યાત્રા કરીને, સંઘપૂજા કરીને તથા શાસનની પ્રભાવના કરીને દર્શનપદની આરાધના કરી

૭ સિદ્ધાન્ત-શાસ્ત્રોના પુસ્તકો લખાવીને, પુસ્તકોનું રક્ષણ તથા પૂજન કરીને તથા સ્વાધ્યાય તથા ભાવના ભાવીને જ્ઞાનપદની આરાધના કરી.

૮ ગ્રહણ કીધેલાં વ્રત-નિયમો વગેરેનું જતન કરીને, તથા અંતરંગથી ભાવના અને સાધુઓની ભક્તિ કરવાથી તથા સાધુપણા તરફ અનુરાગ ધારણ કરીને ચારિત્રપદની આરાધના કરી.

૯ આલોક તથા પરલોક સંબંધી કોઈ પણ જાતની વાંછના વગર બાહ્ય અને અભ્યંતર તપ–કરીને શુદ્ધ રીતે તપપદની આરાધના કરી.

આવી રીતે ઉત્તમ નવે પદોની દ્રવ્ય અને ભાવથી ભક્તિપૂર્વક આરાધના કરીને, શ્રીપાલમહારાજા હમેશાં શ્રીસિદ્ધચક્રજીની ભક્તિ કરતા હતા, આવી રીતે શ્રીસિદ્ધચક્રજીની ભક્તિ કરતાં સાડાચાર વર્ષે જ્યારે તે તપ સંપૂર્ણ થયું, ત્યારે પોતાની રાજ્યલક્ષ્મીના વિસ્તાર પ્રમાણે મોટી શક્તિ અને ભક્તિથી તેનું ઉજમણું કરવાની શ્રીપાલમહારાજાએ શરૂઆત કરી.

ઉજમણાની વિધિ

[વિસ્તીરણ જિનભુવન વિરચીયે, પુણ્ય ત્રિવેદિક પીઠ;
ચંદ્ર ચંદ્રિક્ષ રે ધવલ ભુવનતલે, નવરંગ ચિત્ર વિસીઠ ૧
તપ ઉજમણું રે ઇણિ પરે કીજીયે, જિમ વિરચે રે શ્રીપાલ;
તપ ફલ વાધે રે ઉજમણે કરી, જેમ જલ પંકજનાલ તo
પંચ વરણના રે શાલિ પ્રમુખ ભલા, મંત્ર પવિત્ર કરી ધાન્ય;
સિદ્ધચક્રની રે રચના તિહાં કરે, સંપૂરણ શુભધ્યાન તo
અરિહંતાદિક નવપદને વિષે, શ્રીફલ ગોલ ઠવંત;
સામાન્યે ઘૃતખંડ સહિતસવે, નૃપમન અધિકી રેખંત તo
જિનપદ ધવલ રે ગોલક તે ઠવે, શુચિ કર્કેતન અઠ્ઠ;
ચોત્રીશ હીરે રે સહિતબિરાજતું, ગિરૂઓ સુગુણ ગરિઠ્ઠ તo

સિદ્ધપદે અડ માણિક રાતડા, વલી ઇગતીસ પ્રવ
ધુસૃણ વિલેપિત ગોલક તસ ઠવે, સૂરતિ રાગ વિશાલ.
પણ મણિ પીત છત્રીશ ગોમેદક, સૂરિપદે ઠવે ગો
નીલરયણ પચવીસ પાઠક પદે, ઠવે વિપુલ રંગરોલ
રિષ્ટરતન સગવીસ તે મુનિપદે, પંચ રાજપટ સ
સગસિદ્ધિ ઇગિવન્ન સત્તરી પચાસ તે, મુગતા શેષ નિરાક
તે તે વરણે રે ધાન્યાદિક ઠવે, નવપદ તણે રે ઉદે
બીજી પણ સામગ્રી મોટકી, માંડે તેહ નરેશ
બીજોરા ખારિક દાડિમ ભલા, કોહોલા સરસ નાર
પૂગીફલ વલી કલશ કમલ તણા, રતનપૂંજ અતિ ચંગ

મોટા દેરાસરમાં પુણ્યના પીઠરૂપ ત્રણ ગઢ સમા ત્રણ વેદિકાઓની–ઉપરા ઉપર રચના કરી ચમત્કારવાં ચંદ્રની જ્યોતિ જેવો તેજસ્વી સૌમ્યરૂપ દેખાવ કરવો વિસ્તીર્ણ પીઠ બનાવવી. તે દેરાસરનું શોભતળીઉં પીત્તળ ચાક કરાવી તેના ઉપર જાતજાતના રંગોનાં ચિત્રો આલેખ તે પછી પાંચ રંગના ચોખા વગેરે અનાજ મેળવી, અનાજના સમૂહને પવિત્ર મંત્રો વડે મંતરીને મનને આ ઉપજે એવું શ્રીસિદ્ધચક્ર–નવપદજી–નું કમલરૂપ મંડલ સ્થે આલેખવું [કમલરૂપ મંડલ રચનામાં, જે જે પદ જે રંગનું હોય તે તે પદના તે તે રંગથી રચના કરવી. મ લના મધ્ય ભાગમાં અરિહંત પદની સ્થાપના કરવી. અ હંતનો રંગ ઉજ્જવલ–સફેદ–હોવાથી સફેદ એવા ઉત્તમ ચો

મંડલાના મધ્યભાગમાં મૂકવા તે મધ્ય ભાગને ફરતી આઠ પાંખડીઓ-દિશા અને વિદિશામાં-કરવી પૂર્વ દિશા તરફની પાંખડીમાં, સિદ્ધનો લાલ વર્ણ હોવાથી લાલ રંગનું અનાજ-ઘઉં-પૂર્વ દિશાની પાંખડીમાં મૂકવું તેની બાજુની વિદિશાની પાંખડીમાં, દર્શન પદનો ઉજ્જ્વલ-સફેદ-વર્ણ હોવાથી ઉત્તમ એવા ચોખા તે બાજુની પાંખડીમાં મૂકવા. દક્ષિણ બાજુની પાંખડીમાં આચાર્યનો વર્ણ પીળો હોવાથી પીળા રંગનું અનાજ-ચણાની દાળ-દક્ષિણ બાજુની પાંખડીમાં મૂકવું. તેની બાજુની વિદિશાની પાંખડીમા જ્ઞાન પદનો વર્ણ ઉજ્જ્વલ - સફેદ - હોવાથી ઉત્તમ ચોખા તે બાજુની પાંખડીમાં મૂકવા. તેની બાજુની પશ્ચિમ બાજુની પાંખડીમાં ઉપાધ્યાયનો વર્ણ લીલો હોવાથી લીલા રંગનું અનાજ - મગ - પશ્ચિમ બાજુની પાંખડીમાં મૂકવા. તેની બાજુની વિદિશાની પાંખડીમાં ચારિત્ર પદનો વર્ણ ઉજ્જ્વલ સફેદ-હોવાથી ઉત્તમ ચોખા તે બાજુની પાંખડીમાં મૂકવા. તેની બાજુની ઉત્તર બાજુની પાંખડીમાં સાધુનો વર્ણ કાળો હોવાથી કાળા રંગનું અનાજ - અડદ - ઉત્તર દિશાની પાંખડીમાં મૂકવા. તેની બાજુની વિદિશાની પાંખડીમાં તપપદનો વર્ણ ઉજ્જ્વલ - સફેદ - હોવાથી ઉત્તમ ચોખા તે બાજુની પાંખડીમાં મૂકવા. આ પ્રમાણે નવ પદના પોતપોતાના વર્ણ અનુસારના અનાજથી આ સિદ્ધચક્ર મંડલની રચના શ્રીપાલ મહારાજાએ કરી હતી]

શ્રીઅરિહંત વગેરે નવે પદોની સ્થાપના ઉપર શ્રીખાંડ સહિત નાળિયેરના ગોળાઓ મૂકવા. આ પ્રમાણે

સિદ્ધપદે અડ માણિક રાતડા, વલી ઇગતિસ પ્રવાલ
કુસુમ વિલેપિત ગોલક તસ ઠવે, સુરતિ રાગ વિશાલ ત
પણ મણિ પીત છત્રીશ ગોમેદકે, સુરિપદે ઠવે ગોલ
નીલરયણ પચવીસ પાઠક પદે, ઠવે વિપુલ રંગરોલ ત૦
રિષ્ટરતન સગવીસ તે મુનિપદે, પંચ રાજપટ આઠ
સગસિદ્ધિ ઇગવન્ન સત્તરી પચાસ તે, મુગતા શેષ નિ:શંક ત
તે તે વરણે રે ચારાદિક ઠવે, નવપદ તણે રે ઉદ્દેશ
બીજી પણ સામગ્રી મોટકી, માંડે તેહ નરેશ. ત
બીજોરા ખારિક દાડિમ ભલા, કોહોલા સરસ નારંગ
પૂગીફલ વલી કલશ કંચન તણા, રતનપુંજ અતિ ચંગ ત૦]

મોટા દેરાસરમાં પુરુષના ચોકરૂપ [illegible] સમાન વેદિકાઓની-ચપરા ઉપર રચના કરી સમવસરણનો [illegible]ની જ્યોતિ સરખો તેજસ્વી શોભારૂપ દેખાવ કરવો-વિસ્તીર્ણ પીઠ બનાવવી. તે દેરાસરનું શોભતીર્થ [illegible] સાફ કરાવી તેના ઉપર જુદા જુદા રંગોના ચિત્રો આલેખવાં. તે પછી પાંચ રંગના ચોખા વગેરે અનાજ મેળવી, તે અનાજના સમૂહને પવિત્ર મંત્રો વડે મંત્રીને મનને આનંદ ઉપજે એવું શ્રીસિદ્ધચક્ર-નવપદજીનું કમલરૂપ મંડલ સર્વોત્તમ આલેખવું [કમલરૂપ મંડલ રચનામાં જે જે પદ જે જે રંગનું હોય તે તે પદના તે તે રંગથી રચના કરવી. મંડલના મધ્ય ભાગમાં અરિહંત પદની સ્થાપના કરવી અરિહંતનો રંગ ઉજ્જવલ-શ્વેત-હોવાથી શ્વેત એવા ઉત્તમ ચોખા

નીલવર્ણું રંગીને, દરેક ગોળા ઉપર લીલા નાગરવેલના પાન મૂકીને, અત્યંત આનંદ સાથે શ્રીપાલરાજાએ ઉપાધ્યાયપદની ભક્તિ કરી

પાંચમા સાધુપદનો વર્ણ કાળો હોવાથી અને તેઓ સત્તાવીશ ગુણોવાળા હોવાથી અને પાંચ મહાવ્રતધારી હોવાને લીધે કસ્તુરી સહિત પાંચ રાજપટ જાતિનાં રત્નો અને સત્તાવીશ અરિષ્ટરત્નો મૂકી સત્તાવીશ શ્રીફલના ગોળા મૂકીને, શ્રીપાલરાજાએ સાધુપદની ભક્તિ કરી.

છઠ્ઠા દર્શનપદના સડસઠ ભેદ હોવાથી અને તેનો વર્ણ સફેદ હોવાથી, સડસઠ મોતી અને સાત નાળિએરના ગોળા મૂકીને, શ્રીપાલરાજાએ દર્શનપદની ભક્તિ કરી.

સાતમા જ્ઞાનપદનો વર્ણ સફેદ હોવાથી અને તેના એકાવન ભેદ હોવાથી એકાવન મોતી અને સાત નાળિ-એરના ગોળા મૂકીને શ્રીપાલરાજાએ જ્ઞાનપદની ભક્તિ કરી.

આઠમા ચારિત્રપદનો વર્ણ સફેદ હોવાથી અને તેના સીત્તેર ભેદ હોવાથી સીત્તેર મોતી અને પાંચ નાળિએરના ગોળા મૂકીને શ્રીપાલરાજાએ ચારિત્રપદની ભક્તિ કરી.

નવમા તપપદનો વર્ણ સફેદ હોવાથી અને તેના પચાસ ભેદ હોવાથી, પચાસ મોતી અને બાર નાળિએરના ગોળા મૂકીને શ્રીપાલરાજાએ તપપદની ભક્તિ કરી.

વળી તે નવે પદોને ઉદ્દેશીને શ્રીપાલરાજાએ તે તે રંગના સુમેરુ માળાઓ તથા વસ્ત્રો વગેરેની તે તે પદની ઉપર સ્થાપના કરી [બીજોરાં, દાડમ, ખારેકો કેળાં, સરસ નારંગીઓ સોપારીઓ તેમજ સોનાના કલશ અને ઘણા જ

મયણાસુંદરી સહિત શ્રીપાલરાજાએ ઉત્તમ વિવેકપૂર્વક તે ગોળાઓ વિવિધ પ્રકારની સામગ્રી સહિત સ્થાપ્યા-મૂક્યા.

પહેલા અરિહંતપદનો રંગ સફેદ હોવાથી તે પદ ઉપરના શ્રીફળના ગોળા ઉપર ચાંદીના વરખ ચડાવી તથા સુખડ અને કપૂરનો સફેદ રંગનો લેપ કરાવીને બાર ગોળાઓ મૂક્યા. વળી, અરિહંત પ્રભુ આઠ પ્રાતિહાર્યવાળા હોવાથી આઠ કર્કેતન રત્ન, તેમજ ચોત્રીસ અતિશયવાળા હોવાથી ચોત્રીસ હીરાઓ તે પદ ઉપર મૂકીને શ્રીપાલમહારાજ અરિહંત પદની ભક્તિ કરવામાં લીન થયા.

બીજા સિદ્ધ પદનો વર્ણ રાતો હોવાથી અને તેઓ આઠ ગુણવાળા હોવાથી આઠ કિંમતી માણેક તેમજ બીજી રીતે તેઓ એકત્રીસ ગુણવાળા પણ હોવાથી એકત્રીસ અમૂલ્ય પરવાળાં અને રાતા લાલચંદનનો લેપ કરેલા આઠ નાળિયેરના ગોળા પ્રેમ સહિત સિદ્ધપદ ઉપર મૂકીને શ્રીપાલમહારાજાએ સિદ્ધપદની ભક્તિ કરી.

ત્રીજા આચાર્યપદનો વર્ણ પીળો હોવાથી અને તેઓ પાંચ આચારવાળા તથા છત્રીસ ગુણો સહિત હોવાથી, પાંચ ગોમેદરત્ન અને છત્રીસ સોનાના ફૂલો સહિત કેસરનો લેપ કરીને સોનાના વરખ લગાવેલા છત્રીસ ગોળાઓ પ્રેમ સહિત આચાર્યપદ ઉપર મૂકીને શ્રીપાલરાજાએ આચાર્ય પદની ભક્તિ કરી.

ચોથા ઉપાધ્યાય પદનો વર્ણ લીલો હોવાથી અને તેઓ પચીસ ગુણવાળા હોવાથી ચાર ઇન્દ્રનીલમણિ અને પચીસ મરકતમણિ (નીલમ) મૂકી ૨૫ શ્રીફળના ગોળા

ભરેલા સોનાના કલશો મૂકાવ્યા. નવ પદો અને દશ દિક્પાલોના સ્થાનો પર તેમના વર્ણ-રંગ-મુજબના ફલ તથા ફૂલો મૂકાવ્યા.

આ પ્રમાણે મોટા વિસ્તારવાળો ઉજમણાનો વિધિ શ્રીપાલરાજાએ કરીને, મોટી ધામધૂમપૂર્વક સ્નાત્ર મહોત્સવ કર્યો. પૂર્ણાહુતિની વખતે જિનેશ્વરદેવોની જલ-ચંદન-અક્ષત, દીપ ધૂપ, ફૂલ ફળ નૈવેદ્યવડે અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરી. પછી આરતી ઉતારી અને મંગળદીવો પ્રગટાવ્યો, તે વખતે શ્રીપાલરાજાને શ્રીસંઘે ઇંદ્રમાળા પહેરાવવા માટે કુંકુમનું તિલક કરીને, ઉપર અક્ષત ચોડીને ઇંદ્રમાળા પહેરાવી.

સિદ્ધચક્રનું ચૈત્યવંદન

જો ધુરિ સિરિઅરિહંતમૂલ દઢ પીઢ પઇટ્ઠિઓ,
સિદ્ધસૂરિ ઉવજ્ઝાય સાહુ ચઉદિસિ ગરિટ્ઠિઓ;
દંસણનાણ ચરિત્ત તવ પડિદલહિ સુંદરુ,
તત્તક્ખર સરવગ્ગ લદ્ધિ ગુરુપયદલ દુંબરુ;
દિસિવાલ જક્ખ જક્ખિણિ પમુહ સુરકુસુમેહિ અલંકિઓ,
સો સિદ્ધચક્ક ગુરુકપ્પતરુ અમ્હ મનવંછિય ફલ દિઉ.

૧ મુખ્ય શ્રીઅરિહંતરૂપી મૂળભૂત દૃઢ પીઠિકાથી પ્રતિષ્ઠિત થયેલું છે. સિદ્ધ આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ રૂપી ચાર શાખાઓથી શોભે છે, તેમજ દર્શન, જ્ઞાન,

સુંદર રત્નના ઢગલા વગેરે નવ નવ સંખ્યાની અનેક મીઠી સામગ્રી સહિત જે જે દેશમાં – જે જે ઋતુમાં જે જે ફળ, મેવા – મીઠાઈ વગેરે મળી આવી તે તે સર્વ વસ્તુઓ મહાન ઉદાર ચિત્તવાળા શ્રીપાળમહારાજાએ મગાવી શ્રી નવપદજી ઉપર ધરવાની ભીડ લોકોને જૈન શાસનની ઉન્નતિ બતાવી.] ચોખે બનાવેલા ઉપર તે રાજાએ જાતી જાતી જાતના મણિ તથા રત્નોથી ચિતરેલા મોટા થાળના બિંબોની સ્થાપના કરાવી. વળી આઠ વર્ગોમાંથી પ્રથમ વર્ગમાં સોળ, ને બાકીના પાંચ વર્ગોમાં સોળ સોળ મળી એંસી, તથા તે બાકીના બે વર્ગોમાં બત્રીશ બત્રીશ મળીને ચોસઠ, ઉત્તમ રસવાળી દ્રાક્ષ સોનાના કચોળામાં સ્થાપન કરાવી.

તે શ્રીપાળરાજાએ મણિ અને સુવર્ણથી બનાવેલાં આઠ બીજોરાં વર્ણાંતરની અંદર રહેલા પહેલા પરમેષ્ઠિઓ પર મુકાવ્યા. અરતાલીસ લબ્ધિપદોના સ્થાનો પર ખારેકના ઢગલા મુકાવ્યા, અને આઠ ગુરુપાદુકાઓ પર જાતી જાતી જાતનાં દાડમ વગેરે ફળો મુકાવ્યા. જયા વગેરે દેવીઓના આઠ સ્થાનો પર નારંગી વગેરે ફળો મુકાવ્યા. સિદ્ધચક્રનાં અધિષ્ઠાયકના સ્થાનો પર ચાર મોટાં કેળાં મુકાવ્યા વળી, નક્ષત્રની સેવક દેવીઓના સ્થાન પર ચાર વલય નામનાં ફળો મુકાવ્યા. સોળ વિદ્યાદેવીઓ અને ચોવીશ યક્ષ તથા ચોવીશ યક્ષિણીના ચોસઠ પદો પર સોપારી મુકાવી. ચાર દ્વારપાળના પદોપર ચાર પોળા નૈવેદ્યના ઢગલા કરાવ્યા; અને ચાર વીરોનાં સ્થાન પર ચાર કાળા રંગના નૈવેદ્યના ઢગલા કરાવ્યા. નવ નિધાનના સ્થાન પર વિવિધ રત્નોથી

દિસિવાલ-સુરસાર ખોણિ-પીઢાવયાર,
તિજય-વિજયચક્ક સિદ્ધચક્ક નમામિ

ઉત્પન્ન થએલા કેવલજ્ઞાનરૂપી તેજવાળા આઠ મહા પ્રતિહાર્યે પૂજ્ય એવા, સિંહાસન પર બેઠેલા; ઉત્તમ દેશનાથી સજ્જનોના મનને આનંદ આપનારા, એવા જિનેશ્વરો-અરિહંતોને મારો હંમેશાં નમસ્કાર થાઓ. ૧

પરમ આનંદમય લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ, તથા અનંત ચતુષ્કવાળા એવા સિદ્ધ ભગવંતને નમસ્કાર થાઓ, તથા દૂર કરેલ છે કુગ્રહ જેમણે એવા અને સૂર્યના જેવી કાંતિવાળા આચાર્ય ભગવંતોને નમસ્કાર થાઓ. ૨

સૂત્ર અને અર્થનો વિસ્તાર કરવામાં તત્પર એવા હાથી જેવા ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર થાઓ; અને સંયમને સાધનારા અને શુધ્ધ ધ્યાને પાળવાવાળા સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ. ૩

જિનેશ્વરદેવોએ કહેલા – પ્રરૂપેલા – તત્ત્વોમા રૂચિ ધારણરૂપ લક્ષણોવાળા નિર્મલ દર્શનપદને નમસ્કાર થાઓ અને અજ્ઞાન તથા મોહરૂપી અંધકારને દૂર કરનારા એવા જ્ઞાનરૂપી સૂર્યને નમસ્કાર થાઓ ૪

આરાધિત કરેલી છે અખંડ રીતે સત્ક્રિયાઓ જેમાં એવા ચારિત્ર ધર્મને નમસ્કાર થાઓ; અને કર્મરૂપી વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉખેડવા માટે હાથી સરખા તીવ્ર તપ સમૂહને નમસ્કાર થાઓ. ૫

આ પ્રમાણેના નવ પદોથી સિદ્ધ થએલા, લબ્ધિઓ

ચારિત્ર અને તપરૂપી પ્રતિશાખાઓથી સુંદર દેખાય છે તે સંબંધી અક્ષરો સ્વર, વર્ગો, લબ્ધિપદો તથા ગુરુપાદુકાઓ રૂપી પત્રોના આકારવાળું છે, તેમ જ દશ દિક્‌પાલ ચોવીશ યક્ષ, ચોવીશ યક્ષિણી વગેરે દેવતાઈ ફૂલોથી શોભાયમાન છે તે શ્રીસિદ્ધચક્રરૂપી મહાન કલ્પવૃક્ષ અમોને મનોવાંછિત ફલ આપો-અમારાં મનોવાંછિત પૂર્ણ કરો.

આ પ્રમાણે ગંભીર સ્વરથી નમસ્કાર-ચૈત્યવંદન-કરીને, શક્રસ્તવ કહીને શ્રીપાલરાજા નવપદ મહાત્મ્ય ગર્ભિત સ્તુતિ આનંદ સહિત સ્પષ્ટ પદ અને શુદ્ધ ઉચ્ચારના ઉપયોગ સાથે વિસ્તારપૂર્વક આ પ્રમાણે કરે છે.

ઉપ્પન્ન-સન્નાણ-મહોમયાણં, સપાડિહેરાસણ સંઠિયાણં
સદ્દેસણાણંદિય-સજ્જણાણં, નમો નમો હોઉ સયા જિણાણં
સિદ્ધાણમાણંદરમાલયાણં, નમો નમોણંત-ચઉક્કયાણં
સૂરીણ દૂરીકય-કુગ્ગહાણં, નમો નમો સૂરસમપ્પહાણં
સુત્તત્થ-વિત્થારણ-તપ્પરાણં, નમો નમો વાયગ કુંજરાણં
સાહૂણ સંસાહિય-સંજમાણં, નમો નમો સુદ્ધદયાદમાણં
જિણુત્ત-તત્તે રુઇ લક્ખણસ્સ, નમો નમો નિમ્મલ-દંસણસ્સ,
અન્નાણ-સંમોહ-તમોહરસ્સ, નમો નમો નાણ-દિવાયરસ્સ.
આરાહિયાખંડિય-સક્કિયસ્સ, નમો નમો સંજમ-વીરિયસ્સ
કમ્મદ્દુમુમ્મૂલણ કુંજરસ્સ, નમો નમો તિવ્વ-તવો-ભરસ્સ
ઇય નવપય-સિદ્ધં લદ્ધિ-વિજ્જા-સમિદ્ધં,
પયડિય-સરવગ્ગં હ્રીં-તિરેહા-સમગ્ગં,

દિસિવાલ–સુરસાર ખોણિ–પીઢાવયાર,
તિજય–વિજયચક્ક સિદ્ધચક્ક નમામિ

ઉત્પન્ન થએલા કેવલજ્ઞાનરૂપી તેજવાળા આઠ મહા પ્રાતિહાર્ય યુક્ત એવા, સિંહાસન પર બેઠેલા; ઉત્તમ દેશનાથી સજ્જનોના મનને આનંદ આપનારા એવા જિનેશ્વરો—અરિહંતો—ને મારો હમેશાં નમસ્કાર થાઓ. ૧

પરમ આનંદમય લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ, તથા અનંત ચતુષ્કવાળા એવા સિદ્ધ ભગવંતને નમસ્કાર થાઓ. તથા દૂર કરેલ છે કદાગ્રહ જેમણે એવા, અને સૂર્યના જેવી કાંતિવાળા આચાર્ય ભગવંતોને નમસ્કાર થાઓ. ૨

સૂત્ર અને અર્થનો વિસ્તાર કરવામાં તત્પર એવા હાથી જેવા ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર થાઓ; અને સંયમને સાધનારા અને શુધ્ધ ધ્યાને પાળવાવાળા સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ. ૩

જિનેશ્વરદેવોએ કહેલા – પ્રરૂપેલા – તત્ત્વોમાં રૂચિ ધરવારૂપ લક્ષણોવાળા નિર્મલ દર્શનપદને નમસ્કાર થાઓ; અને અજ્ઞાન તથા મોહરૂપી અંધકારને દૂર કરનારા એવા જ્ઞાનરૂપી સૂર્યને નમસ્કાર થાઓ. ૪

આરાધિત કરેલી છે અખંડ રીતે સતક્રિયાઓ જેમાં એવા ચારિત્ર પદને નમસ્કાર થાઓ; અને કર્મરૂપી વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉખેડવા માટે હાથી સરખા તીવ્ર તપ સમૂહને નમસ્કાર થાઓ. ૫

આ પ્રમાણેના નવ પદોથી સિદ્ધ થએલા લબ્ધિઓ

અને વિદ્યાઓથી સમૃદ્ધ થએલા, પ્રગટ કરેલ છે સ્વરો તથા વર્ગો જેમાં, તથા હીંકારની ત્રણ રેખાવાળા, ક્ષિપાલ વગેરે દેવોથી શોભિત થએલા અને ત્રણે જગતનો વિજય કરવામાં એક સમાન એવા, પૃથ્વી પીઠપર સ્થાપન કરેલા સિદ્ધચક્ર મહારાજને હું નમસ્કાર કરું છું

શ્રીસિદ્ધચક્રસ્તુતિ સમાપ્ત

પછી માંગલિકના મનોહર વાદ્ય વાગતે છતે શ્રીપાલ રાજાએ શાસનની પ્રભાવના કરી. સ્વામિવાત્સલ્ય કરીને ઉત્તમ એવા શ્રીસંઘની પૂજા કરી.

આ પ્રમાણે તે શ્રીપાલરાજા અને પટરાણી મયણા સુંદરી બીજી નાની પટરાણીઓ તથા બીજા ઘણા લોકો શ્રીસિદ્ધચક્રજીનું આરાધન કરે છે

તે શ્રીપાલરાજાને મયણાસુંદરી વગેરે રાણીઓની સાથે સંસારસુખ ભોગવતાં અનુપમ રૂપ, ગુણ અને શીલવાળા ત્રિભુવનપાલ વગેરે નવ પુત્રો થયા. વળી, તે રાજાના રાજ્યમા નવ હજાર હાથી નવ હજાર રથ, નવ લાખ જાતવાન ઘોડાઓ અને નવ કરોડ પાયદળ સૈન્ય હતું આ પ્રમાણે જુદી જુદી જાતના સુખોને ભોગવતા એવા તે શ્રીપાલરાજા ધર્મ અને નીતિપૂર્વક હમેશાં નિષ્કંટક રાજ્ય પાળતા હતા.

આ પ્રમાણે રાજ્ય પાળતા શ્રીપાલરાજાને જ્યારે નવસો વર્ષ સંપૂર્ણ વીતી ગયા, ત્યારે તે રાજાએ પોતાના મોટા પુત્ર ત્રિભુવનપાલને રાજ્યગાદી પર બેસાડયો અને

પીછે તન મન અને વચનથી શ્રીસિદ્ધચક્રજીના નવેપદોના ધ્યાનમાં તલ્લીન થઈને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા:

૧ અરિહંતપદની સ્તુતિ

પોતાના ત્રણ ભવ બાકી રહે છતે મનુષ્યભવમાં જેઓએ અરિહંત વગેરે વીશે સ્થાનકોની આરાધના કરીને, એમણે જિનનામકર્મ બાંધેલું છે એવા અરિહંત ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું

જે એકએક ભવના આંતરે ઉત્તમ એવા રાજકુલમાં અવતરે છે તથા મહાસ્વપ્નોથી જેઓના ગુણ સૂચિત થાય છે તે અરિહંત પ્રભુને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓના જન્મ વખતે પ્રસન્ન મનવાળી દિશાકુમારીઓ તથા ઇંદ્રો મહિમા કરે છે તે અરિહંતોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓના શરીરમાં જન્મથી જ લોકોમાં આશ્ચર્યભૂત ચાર અતિશયો હોય છે તે અરિહંતોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓ ત્રણ જ્ઞાને કરીને યુક્ત હોય છે અને પોતાનું ભોગાવલિ કર્મ ક્ષીણ થએલું જાણીને જેઓ ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે; તે અરિહંતોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓ ઉપયોગવાળા અપ્રમાદી, શુક્લધ્યાનવાળા હોય છે અને ક્ષપકશ્રેણિથી મોહને હણીને કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે તે અરિહંતોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓને કર્મોના ક્ષયથી અગિઆર અતિશયો ઉત્પન્ન થાય છે અને દેવોએ કરેલા ઓગણીશ અતિશયો જેઓને હોય છે; તે અરિહંતોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓ આઠ મહાપ્રાતિહાર્યોથી શોભી રહેલા છે અને ઈંદ્રોથી સેવાતાં થકા હમેશાં વિચરે છે, તે અરિહંતોને હું નમસ્કાર કરૂં છું

પાંત્રીશ ગુણોવાળી વાણી વડે કરીને જેઓ પૃથ્વી પર વિચરીને ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ કરે છે તે અરિહંતોને હું નમસ્કાર કરૂં છું

[ત્રીજે ભવ વરસ્થાનક તપ કરી, જેણે બાંધ્યું જિનનામ
ચોસઠ ઈંદ્રે પૂજિત તે જિન, કીજે તાસ પ્રણામ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો, જેમ ચિરકાલે નંદો રે,
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

જેહને હોય કલ્યાણક દિવસે, નરકે પણ અજવાળું;
સકલ અધિક ગુણ અતિશય ધારી, તે જિન નમી
અઘ ટાળું રે.
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૨

જે તિહુનાણસમગ્ગ ઉપ્પન્ના, ભોગ કરમ ખીણ જાણી;
લેઈ દીક્ષા શિક્ષા દિયે જનને, તે નમીએ જિનનાણી રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૩

મહાગોપ મહામાહણ કહીએ, નિર્યામક સત્થવાહ;
ઉપમા એહની જેહને છાજે, તે જિન નમીએ ઉચ્છાહે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૪

આઠ પ્રાતિહારજ જસ છાજે, પાંત્રીશ ગુણયુત વાણી;

જે પ્રતિબોધ કરે જગજનને, તે જિન નમીએ પ્રાણી રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૫

ત્રીજા ભવમાં જેઓએ ઉત્તમ એવા વીશ સ્થાનકનો તપ કરીને તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું છે, અને જેઓ ચોસઠ ઇંદ્રોથી પૂજાય છે, તે જિનેશ્વરને હે ભવ્ય જીવો! પ્રણામ કરો. સિદ્ધચક્રના પહેલા પદને વંદન કરો કે જેથી દીર્ઘકાળ પર્યંત આનંદ મેળવી શકશો.

જેઓના કલ્યાણકોના દિવસોમાં નારકીમાં પણ અજવાળું થાય છે એવા સર્વ કરતાં અધિક ગુણવાળા અને (ચોત્રીશ) અતિશયવાળા જિનેશ્વરને નમન કરીને હે ભવ્યજનો! તમારા પાપોનો નાશ કરો.

જેઓ ત્રણ જ્ઞાન સાથે ઉત્પન્ન થએલા છે અને પોતાના ભોગાવલિ કર્મને ક્ષીણ થએલાં જાણી દીક્ષા લઈ કેવલજ્ઞાન પામીને, ભવ્ય પ્રાણીઓને ઉપદેશ આપે છે, તે જિનેશ્વરોને નમસ્કાર કરો.

મહાગોપ, મહામાહણ, નિર્યામક અને સાર્થવાહની ઉપમાઓ જેમને ઘટે છે તેવા જિનેશ્વરને હે ભવ્યજનો! ઉત્સાહપૂર્વક નમન કરો.

જેઓ આઠ મહાપ્રાતિહાર્યોની સમૃદ્ધિવાળા છે, અને જેઓની વાણી પાંત્રીશ ગુણવાળી છે તથા જેઓ જગતના જીવોને પ્રતિબોધ કરે છે તેવા જિનેશ્વરને હે ભવ્યજનો! નમસ્કાર કરો.]

૨ સિદ્ધપદની સ્તુતિ :

અરિહંત અથવા સામાન્ય કેવલીઓ, નહિ કરેલા અથવા કરેલા સમુદ્ઘાતવાળા, અને શૈલેશીકરણે કરીને અયોગી કેવલી એવા, તથા જેઓ અંતથી આગલીના સમયે કર્મની બોતેર પ્રકૃતિઓને અને અંતિમ સમયે તેર પ્રકૃતિઓને ખપાવીને મોક્ષે ગયા છે તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

ઉત્તમ શરીરની ત્રણ ભાગથી ઓછી અવગાહનાવાળા એવા જેઓ એક સમયમાં લોકના અગ્રભાગે પહોંચી ગયા છે, તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

પૂર્વપ્રયોગ, અસંગ, બંધન છેદ અથવા સ્વભાવથી જેઓની ઊર્ધ્વગતિ થએલી છે એવા તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

ઇષત્પ્રાગ્ભારવાળી સિદ્ધશિલાની ઉપર એક યોજન લોકાંતમાં જેઓની સ્થિતિ પ્રસિદ્ધ છે તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

વળી જેઓ અંત વગરના, પુનર્જન્મ વગરના, શરીર રહિત તથા બાધા વગરના અને જ્ઞાન, દર્શનવાળા છે તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

જેઓ અનંત ગુણોવાળા, વર્ણ વગેરે ગુણો વિનાના, એકત્રીશ ગુણોવાળા અથવા આઠ ગુણોવાળા અને અનંત ચતુષ્ક જેઓને સિદ્ધ થએલ છે એવા તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

જેમ કોઈ મ્લેચ્છ નગરના ગુણોને જાણતાં છતાં પણ કહી શકે નહિ, તેમ જેઓના ગુણોને જાણતાં છતાં પણ

જ્ઞાનીઓ કહી શકે નહિ, એવા તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો

જેઓ અનંત, અનુત્તર મનોહર, શાશ્વત તથા સદા આનંદમય એવું સિદ્ધિ સુખ પામેલા છે તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો

[સમય પએસ તર અણુફરસી, ચરમ તિભાગ વિશેષ;
અવગાહન લહી જે શિવ પહોતા, સિદ્ધ નમો તે અશેષ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૬
પૂર્વપ્રયોગને ગતિ પરિણામે, બંધન છેદ અસંગ;
સમય એક ઉર્ધ્વગતિ જેહની, તે સિદ્ધ પ્રણમો રંગ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૭
નિર્મલ સિદ્ધશિલાની ઉપરે, જોયણ એક લોકંત;
સાદિ અનંત તિહાં સ્થિતિ જેહની, તે સિદ્ધ પ્રણમો સંત રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૮
જાણે પણ ન શકે કહી પુરગુણ, પ્રાકૃત તિમ ગુણ જાસ;
ઉપમાવિણ નાણી ભવ માંહે, તે સિદ્ધ દીયો ઉલ્લાસ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૯
જ્યોતિસું જ્યોતિ મિલી જસ અનુપમ, વિરમી સકલ ઉપાધિ
આતમરામ રમાપતિ સમરો, તે સિદ્ધ સહજ સમાધિ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૧૦

૨ સિદ્ધપદની સ્તુતિ :

અરિહંતો અથવા સામાન્ય કેવલીઓ, નહિ કરેલા અથવા કરેલા સમુદ્ઘાતવાળા, અને શૈલેશીકરણે કરીને અયોગી કેવલી એવા તથા જેઓ છેલ્લાથી અગાઉના સમયે કર્મની બોતેર પ્રકૃતિઓને અને અંતિમ સમયે તેર પ્રકૃતિઓને ખપાવીને મોક્ષે ગયા છે તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

છેલ્લા શરીરની ત્રણ ભાગથી ઓછી અવગાહનાવાળા એવા જેઓ એક સમયમાં લોકના અગ્રભાગે પહોંચી ગયા છે, તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

પૂર્વપ્રયોગ, અસંગ, બંધન છેદ અથવા સ્વભાવથી જેઓની ઊર્ધ્વગતિ થએલી છે એવા તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

ઈષત્પ્રાગ્ભારવાળી સિદ્ધશિલાની ઉપર એક યોજન લોકાંતમાં જેઓની સ્થિતિ પ્રસિદ્ધ છે તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

વળી, જેઓ અંત વગરના, પુનર્જન્મ વગરના, શરીર રહિત તથા બાધા વગરના અને જ્ઞાન, દર્શનવાળા છે તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

જેઓ અનંત ગુણોવાળા, વર્ણ વગેરે ગુણો વિનાના, એકત્રીસ ગુણોવાળા અથવા આઠ ગુણોવાળા અને અનંત ચતુષ્ક જેઓને સિદ્ધ થએલ છે, એવા તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

જેમ કોઈ મ્લેચ્છ નગરના ગુણોને જાણતાં છતાં પણ કહી શકે નહિ, તેમ જેઓના ગુણોને જાણતાં છતાં પણ

જ્ઞાનીઓ કહી શકે નહિ, એવા તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

જેઓ અનંત, અનુત્તર, મનોહર, શાશ્વતું તથા સદા આનંદમય એવું સિદ્ધિ સુખ પામેલા છે તે સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો.

[સમય પએસ તર અણફરસી, ચરમ તિભાગ વિશેષ;
અવગાહન લહી જે શિવ પહોતા, સિદ્ધ નમો તે અશેષ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૬
પૂર્વપ્રયોગને ગતિ પરિણામે, બંધન છેદ અસંગ;
સમય એક ઊર્ધ્વગતિ જેહની, તે સિદ્ધ પ્રણમો રંગ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૭
નિર્મલ સિદ્ધશિલાની ઉપરે, જોયણ એક લોકંત;
સાદિ અનંત તિહાં સ્થિતિ જેહની, તે સિદ્ધ પ્રણમો
સંત રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૮
જાણે પણ ન શકે કહી પુરગુણ, પ્રાકૃત તિમ ગુણ જાસ;
ઉપમાવિણ નાણી ભવ માંહે, તે સિદ્ધ દીયો ઉલ્લાસ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૯
જ્યોતિસું જ્યોતિ મિલી જસ અનુપમ, વિરમી
સકલ ઉપાધિ.
આતમરામ રમાપતિ સમરો, તે સિદ્ધ સહજ સમાધિ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૧૦

એક સમયમાં (સમશ્રેણિ સિવાયના) પ્રદેશને સ્પર્શ કર્યા વગર ત્રણ ભાગ ઓછી ઊંચી શરીરની અવગાહના પ્રાપ્ત કરી જેઓ મોક્ષે પહોંચ્યા છે તે સિદ્ધ ભગવંતોને મારો નમસ્કાર થાઓ

પૂર્વના પ્રયોગથી, ગતિના સ્વભાવથી, બંધનનો છેદ થઈ જવાથી, અને સંગ રહિત હોવાથી, જેઓની ઊર્ધ્વગતિ થયેલી છે એવા તે સિદ્ધ ભગવંતોને ભાવપૂર્વક પ્રણામ કરો.

નિર્મળ સિદ્ધશિલાની ઉપર જ્યાંથી એક યોજન દૂર લોકનો અંતભાગ છે ત્યાં જેમની સાદિ અનંતકાળ સ્થિતિ છે તે સિદ્ધના જીવોને હે સત્પુરુષો ! તમે નમસ્કાર કરો

જેવી રીતે ગામડાનો રહેનારો માણસ નગરના ગુણ જાણવા છતાં પણ કહી શકતો નથી તેવી રીતે જ્ઞાની પુરુષો પણ તેમના ગુણ જાણવા છતાં પણ કહી શકતા નથી, તે સિદ્ધના જીવો આનંદના આપનારા થાઓ.

જેઓની અનુપમ જ્યોતિ બીજી જ્યોતિઓમાં મળી ગઈ છે સઘળી ઉપાધિ વિરામ પામી ગઈ છે, પોતાની આત્મ રમણતામાં જ મગ્ન રહેનારા અને અધ્યાત્મિક લક્ષ્મીના સ્વામી, તથા સ્વાભાવિક સમાધિવાળા સિદ્ધના જીવોનું સ્મરણ કરો.]

૩ આચાર્યપદની સ્તુતિ :

જેઓ પાંચ પ્રકારના આચારને પાલન કરતાં છતાં, હંમેશાં લોકોના ઉપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિથી સદ્‌ભાવનો ઉપદેશ આપે છે, તે આચાર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓ દેશ, કુલ જાતિ અને રૂપ વગેરે ઘણા ગુણો વાળા છે તથા જેઓ યુગપ્રધાન છે, તે આચાર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓ નિરંતર પ્રમાદ વગરના, વિકથા વગરના, કષાયો રહિત અને ધર્મનો ઉપદેશ દેવામાં જ આસક્ત – મશગૂલ – છે તે આચાર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓ સારણા વારણા, ચોયણા તથા પડિચોયણાથી નિરંતર પોતાના ગચ્છની સંભાળ રાખે છે તે આચાર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓએ સૂત્રો – શાસ્ત્રો – નો સાર જાણેલો છે તથા જેઓ માત્ર પરોપકારમાં જ તત્પર થઈને તત્ત્વોનો ઉપદેશ આપે છે તે આચાર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું

જિનેશ્વર પ્રભુરૂપી સૂર્ય તથા કેવળજ્ઞાનીરૂપી ચંદ્ર આથમતે છતે જેઓ દીપકની માફક ત્રણે જગતના પદાર્થોને પ્રગટ કરે છે તે આચાર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓ પાપીના ભારથી આક્રાંત થયેલા તથા સંસારરૂપી ભયંકર અગાધ કૂવામાં પડતા જીવોનો નિસ્તાર – ઉદ્ધાર કરે છે તે આચાર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓ માતા પિતા, ભાઈ વગેરે કરતાં પણ વધારે ભવ્ય જીવોનું હિત – ભલું – કરનાર છે તે આચાર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું

જેઓ ઘણી લબ્ધિઓવાળા તથા અતિશયોવાળા હોવાથી શાખની માફક નિશ્ચિત થઈને જિનશાસનને દીપાવે છે, તે આચાર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું

[પંચ આચાર જે સૂધા પાળે, મારગ ભાખે સાચો
તે આચારજ નમીએ તેહશું, પ્રેમ કરીને જાચો રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

વર છત્રીશ ગુણે કરી સોહે, યુગપ્રધાન જન મોહે
જગ બોહે ન રહે ખીણ કોહે, સૂરી નમુ તે જોહે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

નિત્ય અપ્રમત્ત ધર્મ ઉવએસે, નહિ વિકથા ન કષાય
જેહને તે આચારજ નમીએ, અકલુષ અમલ અમાય રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

જે દિએ સારણ વારણ ચોયણ, પડિચોયણ વળી જનને
પટધારી ગચ્છથંભ આચારજ, તે માન્યા મુનિ મનને રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

અત્થમિએ જિનસૂરજ કેવલ, ચંદે જે જગદીવો
ભુવન પદારથ પ્રગટન પટુ તે, આચારજ ચિર જીવો રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

જેઓ સારી રીતે પાંચ આચારનું પાલન કરે છે સત્ય માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે તે આચાર્ય ભગવાનને નમસ્કાર કરીને તેઓની સાથે પ્રેમ કરીને યાચના કરીએ.

જેઓ ઉત્તમ એવા છત્રીશ ગુણે કરીને શોભાયમાન છે. યુગપ્રધાન સામાન્ય લોકોના મનને મોહ પમાડે છે [illegible] ઉપદેશ આપે છે અને —

નથી, તે આચાર્ય ભગવતને પ્રદક્ષિણા કરીને નમસ્કાર કરું છું

જેઓ નિરંતર અપ્રમાદીપણે ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે વિકથા અને કષાય રહિત છે જેઓ પાપ રહિત નિર્મળ અને મહા પ્રસન્ના છે તે આચાર્ય ભગવાનને નમસ્કાર કરો.

જેઓ સારણા, વારણા ચોયણા અને પ્રતિચોયણા ભવ્યોને આપે છે, જેઓ પોતાના સંઘના પદધર અને સ્થિરરૂપ છે તે આચાર્ય ભગવાન મુનિઓના મનને આનંદ પ્રગટાવનાર છે

કેવળજ્ઞાની જિનેશ્વર રૂપ સૂર્યનો અસ્ત થવાથી જેઓ જગતને દીપક રૂપે પ્રકાશ આપે છે, ત્રણ ભુવનના પદાર્થોને પ્રગટ કરવામાં જેઓ કુશળ છે તે આચાર્ય ભગવાન ચિરંજીવ-થવો સમર્થ-રહો]

૪ ઉપાધ્યાય પદની સ્તુતિ

જેઓ બારે અંગોના પારગામી-અભ્યાસી-છે તેઓના અર્થોને ધારણ કરનારા છે, વળી, સૂત્ર અને અર્થ-બંને-નો અભ્યાસ કરવામાં રક્ત-તલ્લીન-છે એવા ઉપાધ્યાય ભગવંતોનું હું ધ્યાન કરું છું

જેઓ પથ્થર જેવા શિષ્યોને પણ સૂત્રરૂપી ટાંકણાઓની ધારોથી સર્વ લોકોમાં પૂજનીક બનાવે છે તે ઉપાધ્યાય ભગવંતોનું હું ધ્યાન કરું છું

જેઓ મોહરૂપી સર્પના ડંખથી નષ્ટ થયેલ છે આ અજ્ઞાન જેઓનું એવા જીવોને ચૈતન્ય આપે છે અને

[પંચ આચાર જે સૂધા પાલે, મારગ ભાખે સાચો
તે આચરજ નમીએ તેહશું, પ્રેમ કરીને જાચો રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

વર છત્રીશ ગુણે કરી સોહે, યુગપ્રધાન જન મોહે
જગ બોહે ન રહે ખીણુ કોહે, સૂરી નમુ તે જોહે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

નિત્ય અપ્રમત્ત ધર્મ ઉવએસે, નહિ વિકથા ન કષાય
જેહને તે આચરજ નમીએ, અકલુષ અમલ અમાય રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

જે દિયે સારણ વારણ ચોયણ, પડિચોયણ વળી જનને
પટધારી ગચ્છથંભ આચારજ, તે માન્યા મુનિ મનને રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

અત્થમિએ જિનસૂરજ કેવલ, વંદીજે જગદીવો
ભુવન પદારથ પ્રગટન પટુ તે, આચારજ ચિર જીવો રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧

જેઓ સારી રીતે પાંચ આચારનું પાલન કરે છે, સત્ય માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે, તે આચાર્ય ભગવાનને નમસ્કાર કરીને, તેઓની એક પ્રેમ કરીને યાચના કરો.

જેઓ ઉત્તમ એવા છત્રીશ ગુણે કરીને શોભાયમાન છે યુગપ્રધાન હોવાથી લોકોના મનને મોહ પમાડે છે જગતને ઉપદેશ આપે છે અને એક ક્ષણ પણ ક્રોધ કર

દ્વાદશ અંગ સજ્ઝાય કરે જે, પારગ ધારક તાસ;
સૂત્ર અરથ વિસ્તાર રસિક તે, નમો ઉવજ્ઝાય ઉલ્લાસ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧૬

સૂત્ર અરથને દાન વિભાગે, આચારય ઉવજ્ઝાય;
ભવ ત્રીજે લહે જે શિવસંપદ, નમીએ તે સુપસાય રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧૭

મૂરખ શિષ્ય નિપાઈ જે પ્રભુ, પહાણને પલ્લવ આણે;
તે ઉવજ્ઝાય સકલજન પૂજિત, સૂત્ર અરથ સવિ જાણે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧૮

રાજકુંવર સરીખા ગણચિંતક, આચારજ પદ જોગ;
જે ઉવજ્ઝાય સદા તે નમતા, નાવે ભવભય સોગ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧૯

બાવનાચંદન રસસમ વયણે, અહિત તાપ સવિ ટાળે;
તે ઉવજ્ઝાય નમીજે જે વળી, જિનશાસન અજુઆળે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૨૦

જેના બાર અંગોનો સ્વાધ્યાય કરે છે અને તેના અર્થના વિસ્તારને ધારણ કરનાર છે એવા સૂત્ર અને તેના અર્થની વાચના આપવામાં ચતુર-રસિક-છે તે ઉપાધ્યાય ભગવંતને ઉલ્લાસથી નમસ્કાર કરો.

સૂત્ર અને અર્થની વાચના આપવાનો અધિકાર

જેઓ સાથ જેવા છે તે ઉપાધ્યાય ભગવંતોનું હું ધ્યાન કરું છું.

અજ્ઞાનરૂપી વ્યાધિથી પીડાએલા પ્રાણીઓને જેઓ શ્રુતજ્ઞાન રૂપી રસાયન આપે છે એવા મોટા વૈદ્ય સમાન, ઉપાધ્યાય ભગવંતોનું હું ધ્યાન કરું છું.

ભવ્ય પ્રાણીઓના કુબોધરૂપી બગીચાને ભાંગી નાખનાર એવા મદરૂપી હાથીઓનું દમન કરવામાં અંકુશ જેવા, જ્ઞાનદાનને નિરંતર આપે છે તે ઉપાધ્યાય ભગવંતોનું હું ધ્યાન કરું છું.

બીજા દાનોને દિવસ માસ અથવા તો જીંદગી સુધી માત્ર ચાલનારાં જાણીને જેઓ મોક્ષ મુક્તિ સુધી ચાલે તેવા જ્ઞાનદાનને હંમેશા આપવાવાળા છે તે ઉપાધ્યાય ભગવંતોનું હું ધ્યાન કરું છું.

અજ્ઞાનથી આંધળા થએલા લોકોના લોચનોને જેઓ પ્રશસ્ત – ઉત્તમ – શાસ્ત્રના સુખથી (જ્ઞાનની સળીથી) સમ્યક્–અક્ષર – પ્રકારે ખુલ્લાં કરે છે તે ઉપાધ્યાય ભગવંતોને હું નમસ્કાર કરું છું.

જેઓ પાવન વચનોરૂપી ચંદનના રસથી લોકોનાં પાપરૂપી તાપને તરત જ શાંત કરે છે તે ઉપાધ્યાય ભગવંતોને હું નમસ્કાર કરું છું.

જેઓ યુવરાજની માફક ગચ્છની સંભાળ રાખવામાં તત્પર છે, તથા જેઓ આચાર્યપદને યોગ્ય છે, અને શિષ્યોને વાચના આપે છે એવા તે ઉપાધ્યાય ભગવંતોને હું નમસ્કાર કરું છું.

[દ્વાદશ અંગ સજ્ઝાય કરે જે, પારગ ધારક તાસ;
સૂત્ર અરથ વિસ્તાર રસિક તે નમો ઉવજ્ઝાય
ઉલ્લાસ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧૬

સૂત્ર અરથને દાન વિભાગે, આચારય ઉવજ્ઝાય;
ભવ ત્રીજે લહે જે શિવપદ, નમીએ તે સુપસાય રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧૭

મૂરખ શિષ્ય નિપાઈ જે પ્રભુ પહાણને પલ્લવ આણે;
તે ઉવજ્ઝાય સકલજન પૂજિત, સૂત્ર અરથ સવિ જાણે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧૮

રાજકુંવર સરીખા ગણચિંતક આચારજ પદ જોગ;
જે ઉવજ્ઝાય સદા તે નમતા નાવે ભવભય શોગ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૧૯

બાવનાચંદન રસસમ વયણે અહિત તાપ સવિ ટાલે;
તે ઉવજ્ઝાય નમીજે જે વળી જિનશાસન અજુઆલે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો-૨૦

જેઓ બારે અંગોનો સ્વાધ્યાય કરે છે અને તના
અર્થના વિસ્તારમાં રસિક છે એવા સૂત્ર અને તના
અર્થની વાચના આપવામાં અને - ઉપકાર - છે તે
ઉપાધ્યાય ભગવંતને હૃદયના ઉલ્લાસથી નમસ્કાર કરો.

સૂત્ર અને અર્થની વાચના આપવાનો અધિકાર

અનુક્રમે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયજીનો છે, જેઓ ત્રીજા ભવમાં મોક્ષ જવાવાળા છે તે કૃપાળુ એવા ઉપાધ્યાયજીને નમસ્કાર કરો.

જેઓ મૂર્ખ શિષ્યોને પણ પત્થરમાંથી મૂર્તિ (શિલ્પી) બનાવે છે તેવી રીતે, વિદ્વાન બનાવે છે, તે સકલ અંગોથી પૂજિત ઉપાધ્યાયજી સૂત્ર અને તેના સઘળા અર્થોને આપે છે

જેઓ યુવરાજની માફક ગણની ચિંતા રાખનારા છે આચાર્યપદવીને યોગ્ય છે, તે ઉપાધ્યાયજીને નમસ્કાર કરવાથી ત્રણ ભવના ભયો રૂપી રોગ ઉપસ્થિત થતો નથી

જેઓ બાવનાચંદનના રસ જેવા શીતલ વચનો વડે પ્રાણીઓના અહિત રૂપી સર્વ તાપોને દૂર કરે છે, વળી જેઓ જિનશાસનને પ્રકાશિત—અજુવાળે—છે તે ઉપાધ્યાય ભગવાનને નમસ્કાર કરો]

૫ સાધુપદની સ્તુતિ :

જેઓ મોક્ષત્વને પામેલા એવા દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપી ત્રણ રત્નોવડે મોક્ષમાર્ગને સાધે છે, તે સર્વ સાધુઓને હું વંદન કરું છું

જેઓનું બને પ્રકારનું દુર્ધ્યાન નષ્ટ થયેલું છે તથા જેઓ ધર્મ અને શુક્લધ્યાન ધ્યાવે છે, અને બને પ્રકારની જેઓ શિક્ષા આપે છે તે સર્વ સાધુઓને હું વંદન કરું છું

જેઓ ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત થયેલા છે ત્રણે શલ્યોથી રહિત છે, ત્રણે ગર્વોથી મુક્ત થયેલા છે અને ત્રિપદીને પામે છે તે સર્વ સાધુઓને હું વંદન કરું છું

જેઓ ચાર પ્રકારની વિકથાઓથી વિરક્ત થએલા છે ચાર ભેદોવાળા ચારે કષાયોથી મુક્ત થએલા છે, જેઓ ચારે પ્રકારના ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે તે સર્વ સાધુઓને હું વંદન કરું છું

જેઓએ પાંચ પ્રમાદો તથા પાંચ ઇન્દ્રિયોને જીતેલી છે અને જેઓ પાંચ સમિતિઓનું પાલન કરે છે તે સર્વ સાધુઓને હું વંદન કરું છું

જેઓ છકાય જીવોની રક્ષા કરવામાં નિપુણ છે જેઓએ હાસ્ય આદિ છએને જીત્યા છે, જેઓ છ વ્રતોને ધારણ કરે છે તે સર્વ સાધુઓને હું વંદન કરું છું

જેઓએ સાત ભયોને જીતેલા છે જેઓના આઠે મદો નષ્ટ થએલા છે જેઓ પ્રમાદરહિત થઈને બ્રહ્મચર્યની નવે ગુપ્તિઓનું પાલન કરે છે તે સર્વ સાધુઓને હું વંદન કરું છું

જેઓ દશ પ્રકારના યતિધર્મને તથા બાર પ્રતિમાઓને ધારણ કરનારા છે જેઓ બાર પ્રકારનો તપ તપનારા છે તે સર્વ સાધુઓને હું વંદન કરું છું

જેઓ સત્તર પ્રકારના સંયમને પાળે છે અઢાર હજાર શીલાંગ રથને ધારણ કરનારા છે જેઓ કર્મભૂમિમાં વિચરે છે તે સર્વ સાધુઓને હું વંદન કરું છું

[જિમ તરૂફૂલે ભમરો બેસે, પીડા તસ ન ઉપાવે
લેઈ રસ આતમ સંતોષે તિમ મુનિ ગોચરી જાવે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો—૨

પંચ ઇંદ્રીને કષાયને રૂંધે, ષટ્કાયક પ્રતિપા
સંયમ સત્તર પ્રકારે આરાધે, વંદો તેહ દયાલ
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–
અઢાર સહસ શીલાંગના ધોરી, અચલ આચાર ચરિ
મુનિ મહંત જયણાયુત વાંદી, કીજે જનમ પવિત્ર
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–
નવવિધ બ્રહ્મગુપ્તિ જે પાલે, બારસવિહ તપ શૂ
એહવા મુનિ નમીએ જો પ્રગટે, પૂરવ પુણ્ય અંકૂરા
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–
સોના તણી પરે પરીક્ષા દીસે, દિન દિન ચઢતે વા
સંયમ ખપ કરતા મુનિ નમીએ, દેશ કાલ અનુમાને
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–

જેમ આંબાના ફૂલ ઉપર રસ ચૂસવાને ભમરો જાય છે છતાં તેને કોઈ પણ જાતની પીડા ઉપજાવ્યા વિના પોતાના આત્માને તૃપ્તિ પમાડે છે તેમ મુનિ ગોચરી લેતી વખતે કોઇના પણ આત્માને અસંતોષ ન થાય તેવી રીતે ગોચરી લે છે

જેઓ હમેશાં પાંચ ઇંદ્રિયોને વશમાં રાખે છે છએ કાયના જીવોની સુંદર રીતે રક્ષા કરે છે, સત્તર પ્રકારના સંયમની આરાધના કરે છે તે ગુણવંત સાધુઓને હું વંદું છું

જેઓ અઢાર હજાર શીલાંગરથને વહન કરવામાં ધોરી જેવા છે, જેઓનો આચાર અને ચારિત્ર નિર્મલ છે એવા સાધુમહાત્માઓને યતનાપૂર્વક વંદન કરીને જનમ પવિત્ર કરો.

જેઓ બ્રહ્મચર્યની નવવાડોનું પાલન કરે છે બાર પ્રકારનો તપ કરવામાં શૂરવીર છે, જો પૂર્વ પુણ્યરૂપી વૃક્ષના અંકુર પ્રગટે તો જ એવા સાધુઓને નમસ્કાર કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે

જેઓના સંયમની પરીક્ષા સોનાની જેમ દેખાઈ આવે છે જેઓ હરરોજ ભાવતા રહે—ભાવના—ઓ; દેશ અને કાળ પ્રમાણે સંયમનું પાલન કરે છે તે સાધુઓને નમસ્કાર કરો]

૬ દર્શનપદની સ્તુતિ

જે શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મના તત્ત્વની સંપત્તિની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે તે સમ્યગ્દર્શનને અમે નમન કરીએ છીએ

જેઓને અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલો સંસારવાસ બાકી રહેલ છે એવા ભવ્ય પ્રાણીઓને ગ્રંથિભેદ થવા પછીથી જે પ્રાપ્ત થાય છે, તે સમ્યગ્દર્શનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

શ્રીજિનેશ્વરદેવોએ જે ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક એમ ત્રણ પ્રકારનું કહેલું છે તે સમ્યગ્દર્શનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પાંચ વખત આવે છે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અસંખ્યવાર આવે છે, અને ક્ષાયિક સમ્ય

કૃત્વ એક જ વાર આવે છે તે સમ્યગ્દર્શનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

જે ધર્મરૂપી વૃક્ષનું મૂલ છે જે ધર્મરૂપી નગરમાં પ્રવેશ કરવાના દ્વાર રૂપ છે, જે ધર્મરૂપી મહેલનો પાયો છે તે સમ્યગ્દર્શનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

જે ધર્મનો જય કરવામાં આધારભૂત છે મુનિઓ જેને ઉપશમરસના ભાજનરૂપ અને ગુણોરૂપી રત્નોના ભંડારરૂપ કહે છે તે સમ્યગ્દર્શનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

જે વિના જ્ઞાન પણ અપ્રમાણ છે જે વિના ચારિત્ર નિષ્ફળ છે, અને જેના વગર મોક્ષ પ્રાપ્ત થતું નથી, તે સમ્યગ્દર્શનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

જેનું વર્ણન આગમોમાં સદ્દહણા અને ભૂષણ વગેરે પણ ભેદોથી વર્ણવેલું છે તે સમ્યગ્દર્શનને અમે નમિએ છીએ.

[શુદ્ધ દેવ, ગુરુ, ધર્મ પરીક્ષા, સદ્દહણા પરિણામ;
જેહ પામી જે તેહ નમીજે, સમ્યગ્દર્શન નામ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૨૬
મલ ઉપશમ ક્ષય ઉપશમ ક્ષયથી, જે હોય ત્રિવિધ અભંગ;
સમ્યગ્દર્શન તેહ નમીજે, જિનધર્મે દૃઢ રંગ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૨૭
પંચવાર ઉપશમિય લહીજે, ખય ઉપશમિય અસંખ;
એકવાર ક્ષાયિક તે સમકિત, દર્શન નમીએ અસંખ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૨૮

જે વિણ નાણ પ્રમાણ ન હોવે, ચારિત્ર તરુ નવિ ફળીયો;
સુખનિર્વાણ ન જે વિણ લહીએ, સમકિત દર્શન
બળીયો રે

ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો—૨૯

સડસઠ બોલે જે અલંકરીઓ, જ્ઞાન ચારિત્રનુ મૂળ;
સમકિત દર્શન તે નિત્ય પ્રણમો, શિવપંથનુ અનુકૂળ રે

ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો—૩૦

શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મની પરીક્ષા કરી તે સત્ય છે, તેવો વિશ્વાસ-શ્રદ્ધાના પરિણામ-જેથી થાય તે સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર કરો.

જે સાત પ્રકૃતિરૂપ મોહના ઉપશમ-ક્ષય અને ક્ષયોપશમરૂપ આત્મસ્વરૂપે ત્રણ પ્રકારે સમ્યગ્દર્શન થાય છે; તેમજ જેનાથી જૈનધર્મનો રંગ-ચોળ મજીઠના રંગ જેવો-લાગે છે તે સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર કરો.

બધા ભવોમાં ઉપશમ સમકિત પાંચ વખત આવે છે ક્ષયોપશમ સમકિત અસંખ્ય વખત આવે છે; ક્ષાયિક સમકિત એક જ વખત આવે છે તે સમ્યગ્દર્શનના અસંખ્ય સ્થાનકોને નમસ્કાર કરો.

જે વગર જ્ઞાન પ્રમાણભૂત ગણાતું નથી, જેના વગર ચારિત્ર રૂપ વૃક્ષ ફળ આપતું નથી; જેના વગર મોક્ષનું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, તે બળવાન સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર કરો.

જે સડસઠ બોલે કરીને શોભાયમાન છે જે જ્ઞાન અને ચારિત્રનું મૂળ છે જે મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવાની અનુકૂળતાવાળું છે, તે સમ્યગ્દર્શનને હંમેશા પ્રણામ-નમસ્કાર-કરો].

૭ જ્ઞાનપદની સ્તુતિ

સર્વજ્ઞપ્રભુએ બનાવેલા આગમોમાં કહેલા એવા યથા સ્થિત તત્ત્વોના શુદ્ધ અવબોધ રૂપ જે છે તે સજ્ઞાન મારે પ્રમાણભૂત છે

જેથી ખાવાલાયક અને નહિ ખાવા લાયક પીવા લાયક અને નહિ પીવા લાયક કરવા લાયક અને નહિ કરવા લાયક વિવેક આવે છે તે સજ્ઞાન મારે પ્રમાણભૂત છે

આ જગતમાં સર્વ ક્રિયાઓનું મૂલ શ્રદ્ધા છે અને તે શ્રદ્ધાનું મૂલ ખરેખર જ્ઞાન છે તે સજ્ઞાન મારે પ્રમાણભૂત છે

જે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન, એ પાંચ ભેદોથી પ્રસિદ્ધ છે તે સજ્ઞાન મારે પ્રમાણભૂત છે

કેવલી મનઃપર્યવજ્ઞાની તથા અવધિજ્ઞાનીઓના વચનો પણ શ્રુત અને મતિજ્ઞાનરૂપે લોકોને ઉપકાર કરનારાં છે માટે તે સજ્ઞાન મારે પ્રમાણભૂત છે

જેમાં લોકોને ઉપકાર કરનારું એવું દ્વાદશાંગી રૂપ શ્રુતજ્ઞાન પ્રરૂપેલું છે તે સજ્ઞાન મારે પ્રમાણભૂત છે

જે જ્ઞાનને ભવ્યજનો ભણે છે જે જ્ઞાનનું દાન આપે છે જે જ્ઞાનને સાંભળે છે પૂછે છે અને લખાવે છે તે સજ્ઞાન મારે પ્રમાણભૂત છે.

જે જ્ઞાનથી હાથમાં લીધેલા—રાખેલા—આમળાની પેઠે આજે પણ ત્રણે લોક સંબંધી વિચારો જાણી શકાય છે તે સજ્ઞાન મારે પ્રમાણભૂત છે

જેના બલથી જગતમાં મનુષ્યો પૂજવા લાયક પૂજ્યા

લાયક તથા પરાઓ કરવા લાયક થાય છે, તે સજ્ઞાન માટે પ્રભાવભૂત છે

[ભક્ષ અભક્ષ ન જે વિણુ લહિએ, પેય અપેય વિચાર;
કૃત્ય અકૃત્ય ન જે વિણુ લહિએ, જ્ઞાન તે સકલઆધાર રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૩૧

પ્રથમ જ્ઞાન ને પછી અહિંસા, શ્રીસિદ્ધાંતે ભાખ્યું;
જ્ઞાનને વંદો જ્ઞાન મ નિંદો, જ્ઞાનીએ શિવસુખ ચાખ્યું રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૩૨

સકલક્રિયાનું મૂલ તે શ્રદ્ધા, તેહનું મૂલ જે કહિએ;
તેહ જ્ઞાન નિત નિત વંદીજે, તેવિણુ કહો કિમરહિએ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૩૩

પંચ જ્ઞાનમાંહિ જેહ સદાગમ, સ્વપર પ્રકાશક જેહ;
દીપક પરે ત્રિભુવન ઉપગારી, વલી જેમ રવિ શશી મેહ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૩૪

લોક ઉર્ધ્વ અધોતિર્યગ જ્યોતિષ, વૈમાનિકને સિદ્ધ;
લોકાલોક પ્રગટ સવિ જેહથી, તે જ્ઞાને મુજ શુદ્ધિ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૩૫

એના વિના ખાવા લાયક અને નહિ ખાવા લાયક પીવા લાયક અને નહિ પીવા લાયક કરવા લાયક અને નહિ કરવા લાયક પદાર્થોનો વિવેક થઈ શકતો નથી તે જ્ઞાન સમાવ દોષોને આધારભૂત છે

જિનેશ્વરદેવોના સિદ્ધાંતમાં પહેલાં જ્ઞાન પછી જ

મહિમાનું પ્રતિપાદન કરેલું છે જ્ઞાનને નમસ્કાર કરો, જ્ઞાનની અવગણના ન કરો. જ્ઞાની પુરુષો મોક્ષસુખ અનુભવી શકે છે – પામે છે

બધી ક્રિયાઓનું મૂળ શ્રદ્ધા છે તે 'શ્રદ્ધાનું મૂળ જ્ઞાન છે' તે જ્ઞાનને નિરંતર વંદન કરો, તે જ્ઞાન વિના કેમ સુખી થવાય? સુખી થવાય જ નહિ.

પાંચ જ્ઞાનમાં જે શ્રુતજ્ઞાન છે તે પોતાને અને બીજાને પ્રકાશ કરનાર છે; દીવાની માફક ત્રણે ભુવનને ઉપકારી બની, સૂર્ય ચંદ્ર અને નક્ષત્રની માફક તે જ્ઞાન ઉપકારી છે

ઉર્ધ્વલોક અધોલોક તિર્યગ્લોક જ્યોતિષી તથા વૈમાનિક દેવલોક અને સિદ્ધલોક વગેરે લોક તથા અલોક જેનાથી આખો પ્રકાશ્ય છે તે જ્ઞાન મને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ત થાઓ.]

૮ ચારિત્રપદની સ્તુતિ

જે ગૃહસ્થોને દેશવિરતિ રૂપ તથા મુનિઓને સર્વવિરતિરૂપ અનુક્રમે હોય છે, તે ચારિત્ર જગતમાં જયવંતુ વર્તે છે.

જે ચારિત્રથી યુક્ત થએલા એવાં જ્ઞાન અને ધ્યાન પણ જીવોને મોક્ષ સ્વરૂપે ફળે છે તે ચારિત્ર જગતમાં જયવંતુ વર્તે છે

જે મુનિઓને માટે જૈન આગમોમાં યથોત્તર ફળ આપનાર ઉત્તમ સામાયિક વગેરે પાંચ પ્રકારનું પ્રસિદ્ધ છે, તે ચારિત્ર જગતમાં જયવંતુ વર્તે છે

જે ચારિત્રને જિનેશ્વરોએ સ્વીકાર્યું છે, પાળ્યું છે,

તથા બીજાઓને સમ્યક્ પ્રકારે પ્રરૂપ્યું છે, અને આપેલ છે, તે ચારિત્ર જગતમાં જયવંતુ વર્તે છે

૭ ખંડોની અખંડ સામ્રાજ્યલક્ષ્મીને પણ તજીને ચક્રવર્તીઓએ જેને સમ્યક્ પ્રકારે અંગીકાર કરેલ છે, તે ચારિત્ર જગતમાં જયવંતુ વર્તે છે

જેનો સ્વીકાર કરવાથી દ્રમક વગેરે જીવો પણ ત્રણે લોકમાં સર્વજનોથી પૂજનીક થાય છે તે ચારિત્ર જગતમાં જયવંતુ વર્તે છે

જેનું પાલન કરનારા મુનિશ્વરોને ચારેય દેવેન્દ્રો તથા દાનવેન્દ્રો પણ આનંદ સહિત નમન કરે છે તે ચારિત્ર જગતમાં જયવંતુ વર્તે છે

જે અનંતા ગુણોવાળુ હોવા છતાં પણ મુનિશ્વરોએ આગમમાં સત્તર પ્રકારનું તથા દશ પ્રકારનું વર્ણવ્યું છે તે ચારિત્રને હું પ્રાપ્ત થાઉં છું

પાંચ સમિતિઓ, ત્રણ ગુપ્તિઓ તથા ક્ષાંતિ વગેરે, અને મૈત્રિ વગેરે ભાવનાઓ જેની સિદ્ધિને સાધે છે, તે ચારિત્રને હું પ્રાપ્ત થાઉં છું

[દેશવિરતને સર્વવિરતિ જે, ગૃહિ યતિ ને અભિરામ;
તે ચારિત્ર જગત જયવંતુ, કીજે તાસ પ્રણામ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૩૬
તૃણ પરે જે ષટ્ખંડ સુખ છંડી, ચક્રવર્તી પણ વરીઓ;
તે ચારિત્ર અક્ષયસુખ કારણ, તે મેં મનમાંહે ધરીઓ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૩૭

હુઆ રાંકપણે જે આદરી, પૂજિત ઇંદ્ર નરિંદે
અશરણશરણ ચરણ તે વંદુ, પૂર્યું જ્ઞાન આનંદે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૩૮

બાર માસ પર્યાયે જેહને, અનુત્તર સુખ અતિક્રમીએ;
શુક્લ શુક્લ અભિજાત્ય તે ઉપર, તે ચારિત્રને નમીએ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૩૯

ચય તે આઠ કર્મનો સંચય, રિક્ત કરે જે તેહ;
ચારિત્ર નામ નિરુત્તે ભાખ્યું, તે વંદુ ગુણગેહ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૪૦

દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ રૂપ અનુક્રમે જે ગૃહસ્થ અને યતિને યોગ્ય છે તે ચારિત્ર જગતમાં જયવંતુ વર્તે છે તેને પ્રણામ કરો.

જે ચારિત્રને છ ખંડના સુખોને પણ તૃણખલાની માફક તજી દઈને, ચક્રવર્તીએ અંગીકાર કર્યું છે, તે ચારિત્ર અક્ષયસુખનું કારણ હોવાથી તેનો મેં મન સાથે સ્વીકાર કરેલો છે.

જેને અંગીકાર કરવા પછી રંક મનુષ્યો પણ ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તીઓથી પૂજાય છે, તે નિરાધારને આધારરૂપ અને જ્ઞાનાનંદથી પરિપૂર્ણ ચારિત્રને હું વંદન કરું છું.

જેના બાર મહિનાના પાલનથી અનુત્તર વિમાનના સુખો પણ ઉલ્લંઘી–ઓળંગી–જવાય છે, અને ઉજ્જ્વલ ઉજ્જ્વલ થતાં વસ્તમયનું હોય, તે ચારિત્રને હું નમસ્કાર કરું છું

ચય એટલે આઠ કર્મનો સંચય અને તેને જે ખાલી કરે તે ચારિત્ર નામ નિરુક્તિથી સિદ્ધ થએલું છે તે ગુણોના ગેહ - આવાસ - રૂપ ચારિત્રને હું વંદન કરું છું]

૯ તપપદની સ્તુતિ

બાહ્ય તથા અભ્યંતર મળીને બાર ભેદોવાળું તથા ઉત્તરોત્તર ભેદોવાળું જેને આગમ - શાસ્ત્ર - માં વર્ણવેલું છે તે તપપદને હું વંદન કરું છું

તે જ ભવમાં સિદ્ધિ થવાની છે, એમ જાણતાં છતાં પણ શ્રીઋષભદેવ વગેરે તીર્થંકરોએ જેને આદરેલું છે તે તપપદને હું વંદન કરું છું

જે તપને ક્ષમા સહિત આચરવાથી નિકાચિત કર્મોનો પણ ક્ષણમાં જ ક્ષય થાય છે તે તપપદને હું વંદન કરું છું

અગ્નિવડે જેમ સુવર્ણનો મેલ નાશ પામે છે તેમ આત્મારૂપી સુવર્ણનો મેલ જે તપથી નાશ પામે છે, તે તપપદને હું વંદન કરું છું

આશંસા રહિત કર્મોની નિર્જરા માટે જે તપ કરવાથી મહાસિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તે તપપદને હું વંદન કરું છું

જેના પ્રસાદથી આમૌષધિ વગેરે જુદી જુદી જાતની લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તે તપપદને હું વંદન કરું છું

કલ્પવૃક્ષ સમાન જે તપરૂપી વૃક્ષનાં દેવ તથા મનુષ્ય ભવ સંબંધી ઋદ્ધિઓ પુષ્પો છે અને મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ ફલ છે તે તપપદને હું વંદન કરું છું

અત્યંત અસાધ્ય એવાં પણ સર્વ લોકોનાં કાર્યો

જેનાથી લીલામાત્રમાં સિદ્ધ થાય છે, તે તપપદને હું વંદન કરું છું.

દહીં દૂધ વગેરે મંગલિક પદાર્થોના સમૂહમાં જે તપને પ્રથમ સ્થાન મળ્યું છે તે તપપદને હું વંદન કરું છું.

[જાણતા ત્રિહુ જ્ઞાને સંયુત, તે ભવ મુક્તિ જિણંદ;
જેહ આદરે કર્મ ખપેવા, તે તપ શિવતરુકંદ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૪૧
કરમ નિકાચિત પણ ક્ષય જાઈ, ક્ષમા સહિત જે કરતાં;
તે તપ નમીએ જેહ દીપાવે, જિનશાસન ઉજમતા રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૪૨
આમોસહી પમુહા બહુ લદ્ધિ, હોવે જાસ પ્રભાવે;
અષ્ટ મહાસિદ્ધિ નવનિધિ પ્રગટે, નમીએ તે તપ ભાવે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૪૩
ફલ શિવસુખ મહોટું સુર નરવર, સંપત્તિ જેહનું ફૂલ;
તે તપ સુરતરુ સરીખો વંદું, શમ મકરંદ અમૂલ રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૪૪
સરવ મંગલમાંહિ પહેલું મંગલ, વરણવીએ જે ગ્રંથે;
તે તપપદ ત્રિહુ કાલ નમીજે, વર સહાય શિવપંથે રે
ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો–૪૫

ત્રણ જ્ઞાનવાળા જિનેશ્વર ભગવંત તે ભવમાં પોતાની મુક્તિ છે તેમ જાણતા છતાં પણ કર્મનો નાશ કરવાને જે તપનો આદર કરે છે તે તપ મોક્ષરૂપી વૃક્ષનું મૂળ છે

જે તપને ક્ષમાપૂર્વક કરતાં નિકાચિત કર્મ પણ ક્ષય થઈ જાય છે જેનું ઉજમણું કરતાં જિનશાસનની પ્રભાવના થાય છે તે તપને નમસ્કાર કરો.

જે તપના પ્રભાવથી આમોષધિ વગેરે ઘણી લબ્ધિઓ પ્રગટ થાય છે જેનાથી આઠ મહા સિદ્ધિઓ અને નવે નિધાન પ્રગટ થાય છે; તે તપને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરો.

જે તપનું મોક્ષસુખ રૂપ ફલ છે ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તીની સંપત્તિરૂપ ફૂલ છે; સમતારૂપી અમૃત જેનો પુષ્પરસ છે તે કલ્પવૃક્ષ સરખા તપને વંદન કરું છું

સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ તરીકે જેનું વર્ણન ગ્રંથોમાં થએલું છે તે મોક્ષમાર્ગમાં સહાયરૂપ તપપદને ત્રણે કાળ નમસ્કાર કરો]

આ પ્રમાણે નવપદની સ્તુતિ કરતાં તે શ્રીપાલરાજા નવપદમાં તલ્લીન મનવાળા થયા; અને તેથી બધો સમય તે પોતાના આત્માને નવપદમય જ દેખવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે વારંવાર ચિત્તથી નવપદજીનું ધ્યાન ધરતાં શ્રીપાલમહારાજા સંપૂર્ણ આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને નવમા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા

તેઓની માતા મયણાસુંદરી વગેરે પણ પોતપોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને, શુભધ્યાનથી કાલ કરીને તે જ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા.

ત્યાંથી ચ્યવીને તેઓ મનુષ્યભવ પામી ધર્મકર્મો કરીને પાછા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થશે; એ પ્રમાણે તેઓ બધા ચાર વખત દેવભવ અને ચાર વખત મનુષ્યભવ પામી,

શ્રીપાલના ભવથી નવમા ભવે મનુષ્યપણું પામીને તથા કર્મોની રાશિઓ ખપાવીને તે અગિયારે જણ (શ્રીપાલ રાજા તેમની માતા કમલપ્રભા અને મયણાસુંદરી વગેરે નવ રાણીઓ) મોક્ષસુખ પામશે.

આ પ્રમાણે હે મગધેશ્વર! શ્રીસિદ્ધચક્રજીના મહિમા વાળું તથા મનને આશ્ચર્ય કરનારું શ્રીપાલરાજાનું ચરિત્ર કહ્યું.

આ સાંભળીને શ્રેણિકરાજા નવપદજીનાપર ઉલ્લાસવંત ભાવવાળો થઈ કહેવા લાગ્યો કે અહો! આ નવપદોનો કેવો મોટો મહિમા છે!

તે વખતે ગૌતમસ્વામી બોલ્યા કે હે રાજન્! અરિહંત પદની આરાધનાથી દેવપાલને રાજ્ય અને કાર્તિક શેઠને ઇંદ્ર પદવી મળેલ છે.

સિદ્ધપદનું ધ્યાન કરતા કરતા પુંડરીકસ્વામી, પાંડવો તથા રામચંદ્રજી વગેરે આ જગતમાં કોણ કોણ મોક્ષસુખ નથી પામ્યા?

નાસ્તિકવાદથી મેળવેલા પાપોના સમૂહવાળો પ્રદેશી રાજા પણ જે દેવતાની ઋદ્ધિ પામ્યો તે આચાર્યપદની આરાધનાનો પ્રભાવ જાણવો.

ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે નાના એવા પણ ઉપાધ્યાયજી શ્રીવજ્રસ્વામીની આરાધના કરનારા સિંહગિરિજી મહારાજના શિષ્યોનો સાધુવાદ થયો.

સાધુપદની વિરાધનાથી અને આરાધનાથી અનુક્રમે રૂપી તથા રોહિણીના જીવોને શું મહાન દુઃખસુખો ન પ્રાપ્ત થયાં?

નિર્મળ મનથી દર્શનપદની શુદ્ધ રીતે આરાધના કરનારી સુલસા સ્ત્રી હોવા છતાં, પણ તેણીની જિનેશ્વરદેવે પ્રશંસા કરી છે

જ્ઞાનપદની વિરાધનાના ફલ માટે માસતુષ મુનિનું દૃષ્ટાંત જાણવું; અને તેની આરાધનાના ફલ માટે 'શીલવતીનું દૃષ્ટાંત જાણવું

શિવકુમારના ભવમાં ચારિત્રપદની ઉત્તમ ભાવપૂર્વક આરાધના કરવાથી જંબૂકુમાર લોકોને આશ્ચર્ય કરનારા થયા.

વીરમતીએ તપપદની એવી તો આરાધના કરી, કે જેથી દમયંતીના ભવમાં તેણીને કલ્પવૃક્ષની માફક વાંછિત ફલોથી ફલિભૂત થયું

આ નવપદોની ભક્તિથી તમે પણ આગામી કાળમાં (પદ્મનાભ નામના) તીર્થંકર થશો તેમાં શંકાને સ્થાન નથી

આ નવપદોને જિનશાસનનું સર્વસ્વ જાણીને હે ભવ્યો! શુદ્ધભાવથી તમે તેની આરાધના કરો. આ પદોની આરાધના કરનારા ભવ્યપ્રાણીઓને હંમેશાં મંગલ કલ્યાણ, સમૃદ્ધિ અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે

આવી રીતે ત્રિકાલજ્ઞાની એવા શ્રીગૌતમસ્વામી ગણધર મહારાજ કહી રહ્યા તે વખતે શ્રેણિક રાજા જેવામાં તેઓશ્રીને નમીને, ત્યાંથી હર્ષિત મનવાલા થઈને ઉભા થયા તેવામાં ત્યાં કોઈક માણસ તેમને વિનંતિ કરે છે કેઃ હે રાજન્! શ્રીવીર પ્રભુ ઉદ્યાનમાં પધાર્યાની હું આપને વધામણી આપું છું

તે સાંભળીને શ્રેણિકરાજા પોતાના મનમાં ખુશી થયા

અને રોમાંચિત શરીરવાળા થઈને, તે માણસને વધામણીનું ઇનામ આપે છે.

એટલામાં ત્રણે જગતના સૂર્યસમાન શ્રીવર્ધમાન સ્વામી અતિશયોની લક્ષ્મી સહિત તે ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. દેવોએ ત્યાં અત્યંત સુંદર અને મનોહર સમવસરણની રચના કરી. ત્યાં ત્રણે જગતના સ્વામી એવા શ્રીવર્ધમાન સ્વામી બિરાજમાન થયા.

શ્રીગૌતમસ્વામી વગેરે મુનિવરો ઇન્દ્ર વગેરે દેવો, અને શ્રેણિક વગેરે રાજાઓ ત્યાં બેઠા એટલે શ્રેણિકરાજાને ઉદ્દેશીને પ્રભુએ કહ્યું કે: હે રાજન્! તમારા મનમાં આ નવપદજીનું મહાત્મ્ય મોટું આશ્ચર્ય કરે છે એ પરંતુ જે મહાત્મ્ય તમોએ જાણ્યું છે તે તો કાંઈ હિસાબમાં નથી. કારણ કે તેનું આરાધન સર્વે સુખોના મૂળરૂપ છે.

નવપદજીના આરાધનનું મૂળ કેવળ પ્રાણીઓનો શુભ ભાવ છે અને તે શુભભાવ નિર્મળ આત્માવાળા કોઈ વિરલાઓને જ હોય છે બીજાઓને હોતો નથી. સંકલ્પ વિકલ્પ વગરના જે કોઈ નિર્મળ આત્માવાળાઓ છે તેઓ જ નવપદ રૂપ છે, અને નવે પદોમાં પણ તેઓ જ છે.

અરિહંત પ્રભુનું રૂપસ્થ, પદસ્થ તથા પિંડસ્થ રૂપે ધ્યાન ધરનારો પુરુષ, પોતાના આત્માને પ્રત્યક્ષ રીતે અરિહંતપદ રૂપે જુએ છે.

રૂપાતીત સ્વભાવવાળો, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનવાળો, જ્ઞાનરૂપ જે આત્મા છે તે જ પરમાત્મા છે તે જ સિદ્ધાત્મા છે તે બાબતમાં સંશયને સ્થાન જ નથી.

પાંચ પ્રસ્થાનવાળો જે મોટો સૂરિમંત્ર* તેના ધ્યાનમાં જ આસક્ત મનવાળો, તથા પાંચ પ્રકારના આચાર-રૂપ એવો જે આત્મા, તે જ આચાર્યરૂપ થાય છે '

મહાપ્રાણ નામના ધ્યાનથી ધ્યાવેલ છે દ્વાદશાંગીના સૂત્ર, અર્થ અને તે બંનેના રહસ્ય જેણે, તથા સ્વાધ્યાયમાં તત્પર એવો જે આત્મા, તે જ ઉપાધ્યાય છે.

જ્ઞાનાદિક રત્નત્રયે કરીને મોક્ષમાર્ગની સાધનામાં સાવધાન છે મન વગેરે ત્રણે યોગો જેના, તથા હમેશાં પ્રમાદ રહિત એવો આ આત્મા જ સાધુરૂપ થાય છે માત્ર મુંડાવવાથી અથવા લોચ કરવાથી કાંઈ સાધુપણું આવી જતું નથી.

મોહના ક્ષયોપશમથી, શમસંવેગ વગેરે ઉત્તમ લક્ષણવાળા, અને શુભ પરિણામવાળા એવા પોતાના આત્માને જ દર્શનરૂપ જાણવો

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી યથાસ્થિત તત્ત્વોનો જે અવબોધ તે રૂપ એવો આત્મા જ જ્ઞાન કહેવાય છે

સોળ કષાય અને નવ નોકષાયથી રહિત, શુદ્ધ લેશ્યાવાળા અને નિજ સ્વભાવમાં રમતા એવા આત્માને ચારિત્રરૂપે જાણવો

---

* સૂરિમંત્ર જુદા જુદા કલ્પ તેના વિધિવિધાન તથા યંત્રો અને મંત્રો માટે સૂરિમંત્ર કલ્પ સંદોહ નામનો ગ્રંથ જોવા લાયક છે મૂલ્ય ત્રીસ રૂપિયા —સારાભાઈ નવાબ

૧ ધર્મરુચિ — [જેને શ્રુતધર્મ ચારિત્રધર્મ અને અસ્તિકાય ધર્મમાં શ્રદ્ધા હોય].

[-સ્થા૦ ૭૫૧]

૯ ૧. નારક ત્રણ છે —

સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ.

૬ ૨-૧૧ ભવનપતિ ત્રણ છે નારક જેમ.

૯ ૨૦-૨૪ [1]પંચેન્દ્રિયતિર્યંચથી વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ ત્રણ પ્રકારે છે નારક જેમ

[-સ્થા૦ ૧૮૧]

૮ ચારિત્રપરિણામ

ચારિત્રધર્મ બે પ્રકારનો છે —

૧. અગાર[2] ચારિત્રધર્મ;

૨ અણગાર[3] ચારિત્રધર્મ

[-સ્થા૦ ૭૨]

§ કુશના ચાર પ્રકાર છે : —

૧ ભિન્ન — ફૂટેલો;

૨. જર્જરિત — વિશાળ પછી હોય તેવો;

---

૧ અહીં એકેન્દ્રિયના પાંચ દંડક તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના દંડકો વર્જિત કર્યા છે કારણ એકેન્દ્રિયોમાં માત્ર મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે અને દ્વીન્દ્રિયાદિ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતા નથી.

૨. આગાર એટલે ઘર [illegible] ચારિત્રધર્મ સામાન્ય અને [illegible] [illegible] છે.

૩ જે [illegible] તે અણગાર — તેમનો ચારિત્રધર્મ [illegible] અને ઉત્કૃષ્ટ છે. [illegible] અને [illegible] [illegible] છે.

૩ પરિસ્રાવી — બરાબર પકવ્યો ન હોય તેથી પાણી ઝરી જાય તેવો;

૪ અપરિસ્રાવી — પાણી ન ઝરે તેવો

§ ચારિત્ર[1] પણ તે જ રીતે ચાર પ્રકારનું છે
[—સ્થા. ૩૧]

(૧) અગારધર્મ[2]

ચાર શ્રમણોપાસક કહ્યા છે —

(૧) ૧. માતાપિતા સમાન — [ઉપચાર ખાતર નહીં પણ ખરા દિલથી સાધુ પ્રત્યે સ્નેહ રાખનાર અને તેમને કદી ઓછું ન લગાડનાર]

૨ ભ્રાતૃ સમાન — [પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય તો નિષ્ઠુર વચન પણ કહે તેવા];

૩. મિત્ર સમાન — [કુટુમ્બી સ્નેહવાળા નહીં પણ ઔપચારિક સ્નેહવાળા];

૪ સપત્ની સમાન — [શોક્યની જેમ હમેશ સાધુનાં છિદ્ર જ ઇર્ષ્યાથી જોનારા];

(૨) ૧ આદર્શ જેવા — [અરીસાની પેઠે સાધુના ઉપદેશને યથાવત્ ગ્રહણ કરી ચલિત ન થનારા]

૨. પતાકા જેવા — [પતાકાની પેઠે ચલિત ચિત્તવાળા]

---

1. જે મૂલગુણ સંબંધી પ્રાયશ્ચિત આવ્યું હોય તો ચારિત્ર ભિન્ન કહેવાય; ઉત્તરગુણ સંબંધી પ્રાયશ્ચિત આવ્યું હોય તો ચારિત્ર જર્જરિત કહેવાય; સૂક્ષ્મ અતિચાર થયા હોય તો પરિસ્રાવી અને નિરતિચાર હોય તો અપરિસ્રાવી ચારિત્ર કહેવાય.

2. તેમના—સાધુના નિમિત્તે તૈયાર કરેલો આહાર… — (૧) … (૨) … (૩) … (૪) … (૫) …

૩. સ્થાણુ સમાન — [ઠૂંઠું જેમ કદી નમતું નથી તેમ સાધુ સમજાવે તોપણ સમજે નહીં તેવા]

૪ ખર કંટક સમાન — [પોતાના કાંટામાંથી મુક્ત પણ ન થાય અને સામેથી કઠોર કાંટાની જેમ સાધુને વચનથી વીંધે તેવા].

[–સૂત્ર ૩૨૨]

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના શ્રમણોપાસકની સૌધર્મ કલ્પના અરુણાભ વિમાનમાં ચાર પલ્યોપમ સ્થિતિ કહી છે.[1]

[–સૂત્ર ૩૨૧]

§ ભારવાહકના ચાર વિસામા છે —

૧ મિક ખભાથી બીજા ખભા પર ભાર બદલે ત્યારે;

૨ જ્યારે શારીરિક હાજતે જાય ત્યારે;

૩. ક્યાંક નાગકુમાર કે સુવર્ણકુમારના મંદિરમાં વિશ્રામ કરે ત્યારે;

૪ જ્યાં જીવનભર વસે છે તે પણ મિક વિશ્રામ છે.

§ તેવી જ રીતે શ્રમણોપાસકના પણ ચાર વિસામા[2] છે: —

૧. જ્યારે શીલવ્રત અને ગુણવ્રત અંગીકાર કરે છે અને પૌષધોપવાસ આદરે છે ત્યારે

૨. જ્યારે સામાયિક કે દેશાવકાશિક વ્રતનું સારી રીતે પાલન કરે છે ત્યારે,

૧ આ વાત ઉપાસકદશાસૂત્રમાં વર્ણિત આનંદાદિ દશ શ્રાવક વિષે સમજવી.

૨ સરખાવો શ્રાવકધર્મની ભાવના — અનુવાદ ૩ ૪૯.

૩ જ્યારે આઠમ ચૌદશ કે એકમે પૌષધોપવાસ[1] આદરે ત્યાર;

૪ જ્યારે અંતિમ મારણાન્તિક સંલેખના લઈ ભાત પાણી છોડી દઈ પાદપોપગમન સ્વીકારે અને મૃત્યુની આકાંક્ષા વિના દિવસો વિતાવે ત્યારે.

[—સ્થા ૩૧૪]

ઉપાસકની પ્રતિમા[2] અગિયાર છે —

૧. દર્શનશ્રાવક [શંકાદિથી રહિત સમ્યગ્દર્શનનો સ્વીકાર કરનાર];

૨. કૃતવ્રતકર્મ [સમ્યગ્દર્શન પછી અણુવ્રતો અને ગુણવ્રતો પણ ધારણ કરે તે];

૩. કૃતસામાયિક [સાવદ્ય યોગથી વિરતિ અને નિરવદ્ય યોગની આસેવના તે સામાયિક [3] આવું પૌષધોપવાસ વિનાનું સામાયિક કરેલા સવાર અને સાંજે ત્રણ માસના સુધી કરે તે]

૪ પૌષધોપવાસનિરત [જેથી કુશલધર્મની પુષ્ટિ થાય તેવું આહારત્યાગાદિરૂપ અનુષ્ઠાન — તે પૌષધ; તેવા અનુષ્ઠાન સહિત દિવસ અને રાત સુધી રહેવું તે પૌષધોપવાસ અથવા પૌષધ એ ૫ આઠમ વગેરે પર્વના દિવસો. તેમાં ઉપવાસ કરવો તે પૌષધોપવાસ. આગમમાં તો આહાર શરીરસત્કાર બ્રહ્મચર્ય અને સાવદ્યવ્યાપારનો પરિત્યાગ તે

1 અનશનના પ્રકારની માહિતી માટે જુઓ ... ... સૂ ... અને ... ... છે — ...

૨. પ્રતિમા એટલે પ્રતિજ્ઞા — અભિગ્રહ. આ સૂત્રમાં પ્રતિમા અને પ્રતિમા ... પ્રતિમાને બદલે પ્રતિમાવાળાનો નિર્દેશ છે. ... ... [illegible]

૩ સામાન્ય ... અને ... ...

પૌષધોપવાસ કરતો હોય છે એવા પૌષધોપવાસમાં નિરત—આસક્ત હોય તે][1];

૫ દિવસમાં બ્રહ્મચારી અને રાત્રીમાં પરિમાણવાળો [પૂર્વોક્ત ચાર પ્રતિમાયુક્ત હોય અને ઉપરાંત દિવસના ભાગમાં બ્રહ્મચર્ય પાળે અને રાત્રિના ભાગમાં સ્ત્રીનું અથવા સ્ત્રી સંબંધી ભોગોનું પરિમાણ બાંધે સ્નાન કરે નહીં કછોટી મારે નહિ આવું અનુષ્ઠાન પાંચ માસ સુધી કરનારો][2];

૬ દિવસ અને રાત્રીમાં બ્રહ્મચારી સ્નાન ન કરનાર દિવસે જમી લેનાર અને કચ્છ ન બાંધનાર [પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રતિમાધારી હોય અને ઉપરાંત બ્રહ્મચર્ય પાળે—આમ છ માસ સુધી અનુષ્ઠાન કરનારો];

૭. સચિત્તાહારનો ત્યાગી [પૂર્વોક્ત છ પ્રતિમાધારી હોય અને સચિત્તાહારનો ત્યાગ કરે—આવું અનુષ્ઠાન ૭ માસ સુધી કરનારો];

૮ આરંભનો ત્યાગી [પૂર્વોક્ત સાત પ્રતિમાયુક્ત હોય અને પૃથ્વીઆદિના જીવનો આરંભ—હિંસા ત્યાગે, આવું અનુષ્ઠાન ૮ માસ સુધી કરનાર];

૯ પ્રેષ્યપરિત્યાગી [પૂર્વોક્ત આઠ પ્રતિમાધારી હોય ઉપરાંત પોતાના નોકર-ચાકર કે બીજા કોઈ પાસે પણ આરંભ ન કરાવે આવું અનુષ્ઠાન ૯ માસ પર્યન્ત કરનાર];

---

૧ આ ચોથી પ્રતિમા જ્યારે ધારણ કરેલ હોય ત્યારે પૂર્વની ત્રણ પ્રતિમા તો હોય જ એટલે અને ચાર મહિના સુધી બે આઠમ, બે ચૌદશ, અમાસ અને પૂનમના રોજ એમ પ્રત્યેક માસમાં છ વાર પૌષધોપવાસ કરે ત્યારે આ ચોથી પૌષધોપવાસ પ્રતિમા થઈ ગણાય છે.

૨. આ ઉપરાંત કેટલાકના મતે એમ પણ કહેવાયું જણાય છે કે પાંચમી પ્રતિમાધારી શ્રાવક પર્વને દિવસે એકરાત્રિકપ્રતિમા પણ ધારણ કરે. એકરાત્રિક પ્રતિમામાં આખી રાત સુધી નિશ્ચલ ધ્યાનનું વિધાન છે.

૧૦ ઉદ્દિષ્ટભક્તત્યાગી [પૂર્વોક્ત નવ પ્રતિમાયુક્ત હોય અને પોતાના માટે રાંધેલા ભોજનનો પણ ત્યાગ કરે અને માથે મુંડન કરાવે અથવા ચોટલી માત્ર રાખે. ઘરની બાબતમાં કોઈ કોઈ પૂછે તો માત્ર હા-ના નો ઉત્તર આપે — આવું અનુષ્ઠાન દશ માસ સુધી કરનારો]

૧૧ શ્રમણભૂત — સાધુ જેવો [પૂર્વોક્ત દશ પ્રતિમાધારી હોય અને મુંડન કરાવે કે લોચ કરે, સાધુવેશ સ્વીકારે, ઈર્યાસમિતિ આદિ સાધુનો આચાર પાળે, ભિક્ષા માટે ગૃહસ્થના ઘેર જાય અને કહે કે પ્રતિમાધારી શ્રાવકને ભિક્ષા આપો. કોઈ પૂછે કે તમે કોણ છો? તો પ્રતિમાધારી શ્રાવક છું તેવો જવાબ આપે — આવું અનુષ્ઠાન અગિયાર માસ પર્યન્ત કરનારો][1]

[—સમ ૧૧]

(૨) નિર્ગ્રન્થ

§ નિર્ગ્રન્થ ચાર પ્રકારના છે —

૧. પુલાક[1] હોય પણ આરંભી[2] હોઈ ધર્મનો અનારાધક હોય;

---

૧ ટીકાકાર જણાવે છે કે આ પ્રતિમા વિષે મતાન્તર પણ છે અને તેના ક્રમમાં પણ મતભેદ છે.

દિગમ્બર પરંપરામાં — ૧ દર્શનપ્રતિમા, ૨ વ્રત, ૩ સામાયિક, ૪ પ્રોષધોપવાસ, ૫ સચિત્તત્યાગ, ૬ રાત્રિભુક્તિ અથવા દિવામૈથુનત્યાગ, ૭ બ્રહ્મચર્ય, ૮ આરંભત્યાગ, ૯ પરિગ્રહત્યાગ, ૧૦ અનુમતિત્યાગ, ૧૧ ઉદ્દિષ્ટત્યાગ — આ નામો પ્રચલિત છે. [illegible] ૪ ૧૧

૨. [illegible]

૨ શાલિક હોય અને હળુકર્મી હોય ધર્મનો આરાધક હોય

૩ અવમશાલિક[1] હોય અને ભારેકર્મી હોય ધર્મનો અનારાધક હોય

૪ અવમશાલિક હોય પણ હળુકર્મી હોય ધર્મનો આરાધક હોય

૬ નિગ્રન્થી શ્રમણોપાસક અને શ્રમણોપાસિકા એ પણ નિર્ગ્રન્થ જેમ ચાર પ્રકારનાં છે

[સૂત્ર ૩૨]

નિર્ગ્રન્થ[2] પાંચ છે —

૧. પુલાક [જેમ કાઢી લેતાં પાછળ રહેતાં ડાંગરનાં નિઃસાર ફોતરાં જેવા સંયમના સારથી શૂન્ય નિર્ગ્રન્થો. આવો નિર્ગ્રન્થ જિનોક્ત પદાર્થોમાં તો પાકો શ્રદ્ધાળુ હોય, પોતાની શમ ૪ પ્રમાણે ક્રિયાનુષ્ઠાન પણ કરતો હોય પણ તપ અને શ્રુતના પ્રભાવથી જે કાંઈ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તેનો ઉપયોગ કરતો હોય છે અને જ્ઞાનમાં અતિચાર લાગે તેવું વર્તન રાખતો હોય છે]

૨. બકુશ [પોતાના શરીર અને ઉપકરણના શણગારમાં જ રાચીને પોતાના ચારિત્રને મલીન બનાવી મૂકનાર ઋદ્ધિ અને યશની કામના રાખનાર સુખશીલ, માથાના વાળ કાતરથી કાપી પટિયાં પાડનાર અને દીક્ષાપર્યાય ટુંકાવવો પડે એવા અતિચાર કરનાર એમના ભેદ બે છે — શરીરબકુશ અને ઉપકરણબકુશ]

૧ પર્યાયમાં — વયમાં અવસ્થા દૂરી હોય તે અવમશાલિક

૨ પુલાકી લાવ અને વિધાન ક્રિયા આદિ આવી ક ગ્રંથ— નયન ન હોય તે. (વિષય માટે જુઓ તત્ત્વાર્થ ત્રી. નિર્ગ્રન્થો સાર વર્ણન ભગવતી (શ ૨૫ ઉ ૬, ૭ ૫૫) માં છે.

૩ કુશીલ [જેનું શીલ ઉત્તરગુણમાં ખામી આવવાથી અથવા સંજ્વલનકષાયથી મલિન થયું હોય તે. કુશીલ બે પ્રકારના છે — પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલ. જેઓ નિર્ગ્રંથ થવાની અભિલાષા તો રાખે છે પણ ઇન્દ્રિયના સંયમ વિનાના હોવાથી કોઈ વખત પિંડવિશુદ્ધિ, સમિતિ, ભાવના, તપ આદિ ઉત્તરગુણ વિષેની સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી બેસે છે તેઓ પ્રતિસેવનાકુશીલ અને જેઓ સંયમ છતાં કોઈ કોઈ વખત સંજ્વલનકષાયથી વશ બની જાય છે તેઓ કષાયકુશીલ].

૪ નિર્ગ્રંથ [જેના કષાય ક્ષય પામી ગયા છે તેવો ક્ષીણકષાય અથવા જેનો મોહ ઉપશાંત થઈ ગયો છે તેવો ઉપશાંતમોહ નિર્ગ્રંથ].

૫. સ્નાતક [જેણે પોતાના બધા ઘાતીકર્મને ધોઈને સાફ કરી નાખ્યા છે તે. તે સયોગી અથવા અયોગી કેવળી હોય].

(૧) પુલાકનિર્ગ્રંથના પાંચ પ્રકાર છે —

૧. જ્ઞાનપુલાક — [જ્ઞાન સંબંધી અતિચાર લાગવાથી જ્ઞાનની અપેક્ષાએ આત્માને નિઃસાર કરનાર].

૨. દર્શનપુલાક — [કુદૃષ્ટિની પ્રશંસા આદિથી સમ્યગ્દર્શનને મલિન કરનાર].

૩. ચારિત્રપુલાક — [મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ સંબંધી અતિચારવાળા];

૪. લિંગપુલાક — [શાસ્ત્રની મર્યાદા ઓળંગનાર].

૫. યથાસૂક્ષ્મપુલાક — [પ્રમાદથી અકલ્પ્ય વસ્તુ સ્વીકારનાર].

(૨) બકુશનિર્ગ્રન્થ[1] પાંચ પ્રકારના છે —

૧. આભોગ બકુશ — જાણી જોઈને કરનાર;

૨. અનાભોગ બકુશ — સહસાકારી;

૩. સંવૃત બકુશ — પ્રચ્છન્નકારી;

૪ અસંવૃત બકુશ — પ્રકટપણે કરનાર,

૫. યથાસૂક્ષ્મ બકુશ — પ્રમાદવશ કરનાર.

(૩) કુશીલ નિર્ગ્રન્થના પાંચ પ્રકાર છે

૧–૫. પુલાકની જેમ[2]

(૪) નિર્ગ્રન્થના પાંચ પ્રકાર છે : —

૧ પ્રથમસમય નિર્ગ્રન્થ : — [નિર્ગ્રન્થ એટલે — ઉપશાંતમોહ કે ક્ષીણમોહ એટલે પ્રથમ સમય જેમને હોય તેવા];

૨. અપ્રથમસમય નિર્ગ્રન્થ;

૩ ચરમસમય નિર્ગ્રન્થ — [ઉપશાંતમોહ કે ક્ષીણમોહના અન્તિમ સમયમાં વર્તમાન];

૪. અચરમસમય નિર્ગ્રન્થ

---

૧ શરીરબકુશ અને ઉપકરણબકુશ એ પ્રત્યેકના આ પાંચ ભેદ સમજવા.

૨. પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કષાયકુશીલ એ પ્રત્યેકના આ પાંચ ભેદ સમજવા. જ્ઞાન [illegible] ના અતિચારની અપેક્ષાએ [illegible] કરે તે જ્ઞાનકુશીલાદિ, અને કોઈ પ્રશંસા કરે ત્યારે કુશીલ થાય તે યથાસૂક્ષ્મકુશીલ.

[illegible] [illegible] જ્ઞાન [illegible] પ્રયોગ કરે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરે અને [illegible] કરે — તે જ્ઞાનકુશીલાદિ [illegible] કુશીલ સમજવા.

ચૂર્ણિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રતિસેવનાકુશીલ અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

૫. યથાસૂક્ષ્મ નિર્ગ્રન્થ — [બધા નિર્ગ્રન્થ યથાસૂક્ષ્મ નિર્ગ્રન્થ કહેવાય.]

(૫) સ્નાતક નિર્ગ્રન્થના પાંચ પ્રકાર છે —

૧. અશરીરી (અચ્છવી);

૨. અશબલ — અતિચારરહિત હોવાથી;

૩. અકર્માંશ;

૪ સંશુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનધર અર્હંત જિન કેવલી

૫ અપરિસ્રાવી – અયોગી.

[–સ્થા ૪૪૫]

§ ત્રણ નિર્ગ્રન્થને સંજ્ઞોપયોગ નથી:—

૧. પુલાક; ૨. નિર્ગ્રન્થ; ૩. સ્નાતક.

§ ત્રણ નિર્ગ્રન્થ સંજ્ઞોપયોગ સહિત અને રહિત છે:—

૧. બકુશ; ૨. પ્રતિસેવનાકુશીલ; ૩. કષાયકુશીલ.

[–સ્થા ૧૫૮]

(૩) મુંડ

મુંડ[1] પાંચ છે:—

(૧) ૧. શ્રોત્રેન્દ્રિય મુંડ, ૨. ચક્ષુરિન્દ્રિય મુંડ, ૩. ઘ્રાણેન્દ્રિય મુંડ, ૪ જિહ્વેન્દ્રિય મુંડ, ૫. સ્પર્શેન્દ્રિય મુંડ.

(૨) ૧ ક્રોધમુંડ, ૨. માનમુંડ ૩. માયામુંડ, ૪ લોભ મુંડ, ૫ શિરોમુંડ.

[–સ્થા ૪૪૩]

૧ [illegible] — આદર્શ [illegible]

૧ મુંડ — અપનયન. તેના બે ભેદ છે — દ્રવ્યથી અને ભાવથી. દ્રવ્યથી મુંડન તે માથાના વાળ કાઢી નાખવા તે; અને ભાવથી મુંડન તે કામ અને ક્રોધ આદિ ન. શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમાં આસક્તિ કે દ્વેષ ન કરે તે શ્રોત્રેન્દ્રિય મુંડ. તેવી જ રીતે બાકીના મુંડ સમજવા.

મુંડ દશ છે:—

ઉપરના બન્ને વર્ગોના પાંચ પાંચ મળીને.

[-સ્થા. [illegible]]

(૪) આચાર

આચાર બે પ્રકારનો છે —

૧. જ્ઞાનાચાર
૨. નોજ્ઞાનાચાર.

નોજ્ઞાનાચાર બે પ્રકારનો છે:—

૧. દર્શનાચાર
૨. નોદર્શનાચાર

નોદર્શનાચાર બે પ્રકારનો છે —

૧. ચારિત્રાચાર,
૨. નોચારિત્રાચાર

નોચારિત્રાચાર બે પ્રકારનો છે —

૧ તપઆચાર,
૨. વીર્યાચાર.

[-સ્થા. [illegible]]

આચાર પાંચ પ્રકારનો છે —

૧. જ્ઞાનાચાર [યોગ્યકાળમાં સ્વાધ્યાયાદિ કરવાં તે];
૨. દર્શનાચાર [શાસ્ત્રમાં શંકાકાંક્ષાદિ ન કરવા તે];
૩. ચારિત્રાચાર [સમિતિગુપ્તિરૂપ];
૪ તપઆચાર [બાહ્ય અનશનાદિ અને આભ્યંતર વિનયાદિ તપનું અનુષ્ઠાન];
૫. વીર્યાચાર [પોતાની શક્તિ છુપાવ્યા વિના જ્ઞાનાદિ આચારનું પાલન].

[-સ્થા. [illegible]]

(૫) સંયમ–અસંયમ

§ સૂતેલા સંયતના પાંચ જાગૃત છે — અર્થાત્ સંયમી જો પ્રમાદી હોય તો આ પાંચ કર્મબંધના નિમિત્ત બને છેઃ —

૧. શબ્દ ૨. રૂપ, ૩. રસ ૪ ગંધ, ૫. સ્પર્શ

§ પણ જાગતા સંયતના એ જ પાંચ સૂતેલા છે — અર્થાત્ અપ્રમાદી સંયતને એ પાંચ કર્મબંધનું નિમિત્ત થતા નથી.

§ અસંયત સૂતો હોય કે જાગતો હોય પણ તેના એ પાંચે જાગતા જ હોય છે, અર્થાત્ અસંયત પુરુષને કર્મબંધ થાય એ પાંચના નિમિત્તે થતા જ રહે છે

[–ઠાણ ૪૨૨]

એકેન્દ્રિયજીવનો વધ ન કરે તો પાંચ પ્રકારનો સંયમ થાય —

૧. પૃથ્વીકાયિક સંયમ,
૨. અપ્કાયિક સંયમ
૩. તેજસ્કાયિક સંયમ,
૪ વાયુકાયિક સંયમ
૫. વનસ્પતિકાયિક સંયમ.

(–ઠાણ ૪૨૯)

દ્વીન્દ્રિયજીવોનો વધ ન કરે તો ચાર પ્રકારનો સંયમ થાયઃ —

૧ જીભનું સુખ જાય નહિ
૨. જીભનું દુઃખ આવે નહિ
૩. સ્પર્શનું સુખ જાય નહિ
૪ સ્પર્શનું દુઃખ આવે નહિ

[–ઠાણ ૩૯૮]

(ક) છદ્મસ્થક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

સ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણ૰ અને બુદ્ધબોધિતછદ્મસ્થ૰

સ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

પ્રથમ સમયસ્વયં૰ અને અપ્રથમસમયસ્વયં૰, અથવા ચરમસમયસ્વયં૰ અને અચરમસમયસ્વયં૰

બુદ્ધબોધિતછદ્મસ્થક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

પ્રથમસમયબુદ્ધબોધિત અને અપ્રથમસમય૰ અથવા ચરમસમયબુદ્ધ૰ અને અચરમસમય૰

(ખ) કેવલીક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

સયોગીકેવલી અને અયોગીકેવલી

સયોગીકેવલીક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે

પ્રથમસમયસયોગી અને અપ્રથમસમયસયોગી, અથવા ચરમસમયસયોગી અને અચરમસમયસયોગી

અયોગીકેવલીક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

પ્રથમસમયઅયોગી અને અપ્રથમસમયઅયોગી અથવા ચરમસમયઅયોગી અને અચરમસમયઅયોગી

[—સ્થા ૭૧]

§ સંયમ ચાર પ્રકારનો છે—

૧ મનસંયમ
૨ વચનસંયમ
૩ કાયસંયમ,
૪ ઉપકરણસંયમ

૬ આ ૪ ચાર પ્રકારે ત્યાગ અને અકિંચનતા પણ છે

[સ્થા ૩૧]

સંયમ પાંચ પ્રકારનો છે[1] —

૧. સામાયિક સંયમ: — [સમભાવમાં રહેવા બધી અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો તે[2] તેના બે ભેદ છે: ૧ ઇત્વરકાલિક અર્થાત્ જ્યાં સુધી પાંચ મહાવ્રતોનું આરોપણ ન કર્યું હોય ત્યાં સુધીનો, અને ૨. યાવત્કથિક અર્થાત્ જીવન ટકે ત્યાં સુધીનો[3]]

૨. છેદોપસ્થાપ્ય સંયમ: — [પૂર્વ દીક્ષાપર્યાયનો છેદ કરીને ફરી મહાવ્રતનું આરોપણ — ઉપસ્થાપન જે ચારિત્રમાં કરાય તે. તેના બે ભેદ છે: ૧ ઇત્વરસામાયિકવાળા શૈક્ષને અને અનુક્રમે તીર્થ બદલાય ત્યારે મધ્યમ તીર્થંકરના પંચયામમાં આવતા પાર્શ્વનાથના સાધુને જે પંચ મહાવ્રતનું આરોપણ થાય તે નિરતિચાર, અને ૨. મૂલવ્રત અંગીકાર કર્યા બાદ પ્રાયશ્ચિત્ત આવવાથી પૂર્વ પર્યાય છેદી, મહાવ્રતનું નવેસર આરોપણ કરાય તે સાતિચાર]

૩. પરિહારવિશુદ્ધિ સંયમ — [વિશેષ પ્રકારનું તપ તે પરિહાર; તેનાથી શુદ્ધ થયેલ ચારિત્ર];

૪ સૂક્ષ્મસંપરાય સંયમ — [સૂક્ષ્મ લોભરૂપ કષાય જ જેમાં શેષ હોય તેવાનું ચારિત્ર. તેના બે ભેદ છે ૧. શ્રેણી પર ચડવાને હોતું તે વિશુદ્ધમાન; અને ૨. ઉપશમ શ્રેણીથી પડવાને હોતું તે સંક્લિશ્યમાન];

---

૧. આનું વર્ણન [illegible]

૨. સામાયિકના ઘણા અર્થ કરાય છે. જેમ કે સમ — રાગદ્વેષરહિત થવાની પ્રાપ્તિ; અથવા સમ એટલે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રને લાભ જેથી થાય તે; અથવા સામ્ય — રહિત પુરુષ — સમ તે જેથી ગુણોનો લાભ થાય તે; અથવા સમ એટલે મૈત્રી, તેનો લાભ જેથી થાય તે.

૩ ઇત્વરકાલિક પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થંકરના સમયમાં હોય છે અને યાવત્કથિક વચલા બાવીસ અને વિદેહક્ષેત્રના તીર્થંકરના તીર્થમાં હોય છે.

ત્રીન્દ્રિય જીવોનો વધ ન કરે તો છ સંયમ થાય —
૧-૪ ઉપર પ્રમાણે,
૫. ઘ્રાણનું સુખ જાય નહિ,
૬. ઘ્રાણનું દુઃખ આવે નહિ.

[-સ્થા૦ ૫૧૧]

ચતુરિન્દ્રિયનો વધ ન કરે તો આઠ સંયમ થાય:—
૧-૬ ઉપર પ્રમાણે,
૭. નેત્રસુખ જાય નહિ,
૮. નેત્રદુઃખ આવે નહિ.

[-સ્થા૦ ૬૧૪]

પંચેન્દ્રિય જીવનો વધ ન કરે તો દશ સંયમ થાય:—
૧-૮. ઉપર પ્રમાણે,
૯. કર્ણસુખ જાય નહિ,
૧૦. કર્ણદુઃખ આવે નહિ.

[-સ્થા૦ ૭૧૫]

§ પંચેન્દ્રિય જીવનો વધ ન કરે તો પાંચ સંયમ થાય:—
૧. કર્ણસંયમ, ૨. નેત્રસંયમ, ૩. ઘ્રાણસંયમ, ૪. જિહ્વાસંયમ, ૫. સ્પર્શસંયમ.

§ સર્વ જીવોનો વધ ન કરે તો પાંચ સંયમ થાય —
૧-૫. એકેન્દ્રિયસંયમ યાવત્ પંચેન્દ્રિયસંયમ.

[-સ્થા૦ ૪૨૯]

સંયમ બે પ્રકારનો છે—
૧. સરાગસંયમ (રાગયુક્ત સંયમ અથવા રાગી પુરુષનો સંયમ) અને ૨. વીતરાગસંયમ

(૧) સરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે —
સૂક્ષ્મસંપરાય[1]સરાગસંયમ (મોહનીયનું ઉપશમન કે ક્ષય કરનારને દશમા ગુણસ્થાન વખતે હોય,) અને બાદર

૧ સાંપરાય એટલે સૂક્ષ્મ લોભ અને બાદર એટલે સ્થૂલ.

સંપરાય-સરાગસંયમ (દશમા ગુણસ્થાન પહેલાંનાં ગુણસ્થાનોમાં હોતો.)

§ સૂક્ષ્મસંપરાય-સરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

પ્રથમસમયસૂક્ષ્મ સ૦ અને અપ્રથમસમયસૂક્ષ્મ સ૦ અથવા—ચરમસમયસૂક્ષ્મ સ૦ અને અચરમસમયસૂક્ષ્મ સ૦ અથવા—સંક્લિશ્યમાનસૂક્ષ્મ સ૦ અને વિશુદ્ધ્યમાનસૂક્ષ્મ સ૦[1]

§ બાદરસંપરાયસરાગ સંયમ બે પ્રકારનો છે—

પ્રથમસમયબાદર સ૦ અને અપ્રથમસમયબાદર સ૦ અથવા—ચરમસમયબાદર સ૦ અને અચરમસમયબાદર૦ અથવા—પ્રતિપાતીબાદર સ૦ અને અપ્રતિપાતીબાદર સ૦[2]

(૨) વીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

ઉપશાંતકષાયવીતરાગસં૦ અને ક્ષીણકષાય વીત૦

§ ઉપશાંતકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

પ્રથમસમયઉપશાંત૦ અને અપ્રથમસમય ઉપશાંત અથવા ચરમસમયઉપશાંત૦ અને અચરમસમયઉપશાંત

§ ક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

૧ છદ્મસ્થક્ષીણકષાય૦ અને ૨ કેવળીક્ષીણકષાય

---

૧. દશમા સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનમાં આવ્યાના પ્રથમ સમયે અને પછીના સમયે હોય તે પ્રથમ અને અપ્રથમ૦ સૂક્ષ્મસંપરાયના અંતિમ સમયે અને તે પૂર્વ સમયે હોય તે ચરમ અને અચરમ તથા ઉપશમશ્રેણીથી પડનારને હોય તે સંક્લિશ્યમાન અને શ્રેણિએ ચડનારને હોય તે વિશુદ્ધ્યમાન સંયમ સમજવો.

૨. પ્રથમ અને અપ્રથમ આ બન્ને સંયમ સ્વીકારે તે સમયે અને ત્યાર પછીના બીજા સમયના ક્રમથી સમજવા. અંતિમ બે ભેદો બાદર સંપરાયના અને ક્રમથી અપેક્ષાએ સમજવા.

૩. આ બે ભેદો ક્રમથી અગિયારમા અને બારમા ગુણસ્થાનના સમજવા.

(ક) છદ્મસ્થક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

સ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણ અને બુદ્ધબોધિતછદ્મસ્થ

સ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

પ્રથમ સમયસ્વયં અને અપ્રથમસમયસ્વયં અથવા ચરમસમયસ્વયં અને અચરમસમયસ્વયં

બુદ્ધબોધિતછદ્મસ્થક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

પ્રથમસમયબુદ્ધબોધિત અને અપ્રથમસમય અથવા ચરમસમયબુદ્ધ અને અચરમસમય

(ખ) કેવળીક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

સયોગીકેવળી અને અયોગીકેવળી

સયોગીકેવળીક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે

પ્રથમસમયસયોગી અને અપ્રથમસમયસયોગી, અથવા ચરમસમયસયોગી અને અચરમસમયસયોગી.

અયોગીકેવળીક્ષીણકષાયવીતરાગસંયમ બે પ્રકારનો છે—

પ્રથમસમયઅયોગી અને અપ્રથમસમયઅયોગી અથવા ચરમસમયઅયોગી અને અચરમસમયઅયોગી

[-સ્થા ૨]

§ સંયમ ચાર પ્રકારનો છે—

૧ મન:સંયમ;
૨. વચનસંયમ;
૩ કાયસંયમ;
૪ ઉપકરણસંયમ.

ચાર પ્રકારે ત્યાગ અને અકિંચનતા પણ છે.

[-સ્થા ૩૧]

સંયમ પાંચ પ્રકારનો છે[1] —

૧. સામાયિક સંયમ — [સમભાવમાં રહેવા બધી અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો તે.[2] તેના બે ભેદ છે: ૧. ઇત્વરકાલિક અર્થાત્ જ્યાં સુધી પાંચ મહાવ્રતોનું આરોપણ ન કર્યું હોય ત્યાં સુધીનો. અને ૨. યાવત્કથિક અર્થાત્ જીવન ટકે ત્યાં સુધીનો.[3]]

૨. છેદોપસ્થાપન સંયમ — [પૂર્વ દીક્ષાપર્યાયનો છેદ કરીને ફરી મહાવ્રતનું આરોપણ — ઉપસ્થાપન જે ચારિત્રમાં કરાય તે. તેના બે ભેદ છે ૧ ઇત્વરસામાયિકવાળા શિષ્યને અને ચતુર્યામ તજી પંચયામમાં આવતા પાર્શ્વનાથના સાધુને જે પાંચ મહાવ્રતનું આરોપણ થાય તે નિરતિચાર૦; અને ૨. મૂલવ્રત અંગીકાર કર્યા બાદ પ્રાયશ્ચિત્ત આવવાથી પૂર્વ પર્યાય છેદી મહાવ્રતનું નવેસર આરોપણ કરાય તે સાતિચાર૦]

૩. પરિહારવિશુદ્ધિ સંયમ — [વિશેષ પ્રકારનું તપ તે પરિહાર તેનાથી શુદ્ધ થયેલ ચારિત્ર.]

૪. સૂક્ષ્મસંપરાય સંયમ — [સૂક્ષ્મ લોભરૂપ કષાય જ જેમાં શેષ હોય તેવાનું ચારિત્ર. તેના બે ભેદ છે: ૧. શ્રેણી પર ચઢતાને હોતું તે વિશુદ્ધયમાન; અને ૨. ઉપશમ શ્રેણીથી પડતાને હોતું તે સંક્લિશ્યમાન.]

---

૧ આનું વર્ણન [illegible]

૨. સામાયિકના ઘણા અર્થ કરાય છે. જેમ કે સમ – રાગદ્વેષથી રહિત થવાની પ્રાપ્તિ અથવા સમ એટલે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રનો લાભ જેથી થાય તે અથવા સામ – હિત પુરુષ – સમ ને જેથી ગુણનો લાભ થાય તે અથવા સમ એટલે મૈત્રી, તેનો લાભ જેથી થાય તે.

૩ ઇત્વરકાલિક પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થંકરના સમયમાં હોય છે અને યાવત્કથિક વચલા બાવીસ અને વિદેહના તીર્થંકરના તીર્થમાં હોય છે.

૫. યથાખ્યાતચારિત્ર સંયમ —[ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ છદ્મસ્થને તથા સયોગી અને અયોગી કેવળીને હોય — કષાય વિનાનો યથાશુદ્ધ સંયમ].

[— સ્થા૦ ૪૨૮]

§ સંયમ સાત પ્રકારનો છે —

૧. પૃથ્વીકાયિકસંયમ;
૨. અપ્કાયિકસંયમ;
૩. તેજસ્કાયિકસંયમ;
૪. વાયુકાયિકસંયમ;
૫. વનસ્પતિકાયિકસંયમ;
૬. ત્રસકાયિકસંયમ;
૭. અજીવકાયિકસંયમ.

§ તેવી જ રીતે એ સાતેનો અસંયમ આરંભ[1] અનારંભ સંરંભ અસંરંભ, સમારંભ અને અસમારંભ પણ છે

[— સ્થા. ૫૭૨]

સંયમ આઠ પ્રકારનો છે —

૧. પ્રથમસમય-સૂક્ષ્મસંપરાય-સરાગસંયમ;
૨. અપ્રથમસમય-સૂક્ષ્મસંપરાય-સરાગસંયમ;
૩. પ્રથમસમય-બાદરસંપરાય-સરાગસંયમ;
૪. અપ્રથમસમય-બાદરસંપરાય-સરાગસંયમ;
૫. પ્રથમસમય-ઉપશાંતકષાય-વીતરાગસંયમ;

---

૧ આરંભ એટલે પ્રાણને પીડા આપવી તે. અજીવને તો પ્રાણ હોય નહિ પણ અજીવાશ્રિત જે પ્રાણ હોય તેમને પીડા આપવી તે અજીવાશ્રિત આરંભનો અર્થ થશે. આરંભ એટલે ઉપદ્રવ કરવો; સંરંભ એટલે હિંસાનો સંકલ્પ; સમારંભ એટલે પરિતાપ પહોંચાડવો તે. તેથી ઊલટા તે અનારંભ આદિ સમજવા.

૬ અપ્રમત્તસંયત-ઉપશાંતકષાય-વીતરાગસંયમ;

૭. પ્રથમસમય-ક્ષીણકષાય-વીતરાગસંયમ,

૮. અપ્રથમસમય-ક્ષીણકષાય-વીતરાગસંયમ.

[-ઠાણ. [illegible]]

§ સંયમ દસ પ્રકારનો છે—

૧. પૃથ્વીકાયિકસંયમ ૨. અપ્કાયિકસંયમ ૩. તેજસ્કાયિકસંયમ, ૪ વાયુકાયિકસંયમ, ૫. વનસ્પતિકાયિકસંયમ ૬ દ્વીન્દ્રિયસંયમ ૭. ત્રીન્દ્રિયસંયમ ૮ ચતુરિન્દ્રિયસંયમ, ૯ પંચેન્દ્રિયસંયમ, ૧૦ અજીવકાયિકસંયમ

§ અસંયમ પણ ઉપર પ્રમાણે દસ પ્રકારનો છે

[-ઠાણ. [illegible]]

સંયમ ૧૭ પ્રકારનો છે—

૧-૧૦ પૃથ્વીકાયિકસંયમ યાવત્ અજીવકાયિક સંયમ.

૧૧. પ્રેક્ષાસંયમ—વિધિપૂર્વક નિરીક્ષણ;

૧૨. ઉપેક્ષાસંયમ—શુભયોગમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભ યોગમાં નિવૃત્તિ;

૧૩. અપહૃત્યસંયમ—વિધિપૂર્વક મલત્યાગ

૧૪ પ્રમાર્જનાસંયમ;

૧૫. મનઃસંયમ;

૧૬ વચનસંયમ,

૧૭. કાયસંયમ.

[-સમ. ૧૭]

અસંયમ સાત પ્રકારનો છે—

૧-૬ પૃથ્વીકાયિક યાવત્ ત્રસકાયિક;

૭. અજીવકાયિક અસંયમ.

[-ઠાણ. [illegible]]

અસંયમ સત્તર પ્રકારનો છે.—

૧-૫. પૃથ્વીકાય આદિ પાંચ સ્થાવરકાય સંબંધી;

૬-૯ દ્વિઇન્દ્રિયઅસંયમ યાવત્ પંચેંદ્રિય અસંયમ;

૧૦ અજીવકાયિક અસંયમ;

૧૧ પ્રેક્ષા અસંયમ — ઉપકરણાદિને બરાબર ધ્યાન પૂર્વક ન નિહાળવાથી થતો અસંયમ;

૧૨. ઉપેક્ષા — સંયમ સાધવો જોઈએ ત્યાં ન સાધે અને અસંયમમાં પ્રવૃત્તિ;

૧૩. અપહૃત્ય — મળમૂત્ર અવિધિએ નાખવાથી થતો અસંયમ;

૧૪ અપ્રમાર્જન-અસંયમ

૧૫. મન અસંયમ;

૧૬ વચન અસંયમ;

૧૭. કાય અસંયમ.

[-સમ ૧]

એકેન્દ્રિયજીવની હિંસા કરનારને પાંચ અસંયમ લાગે છે—

૧ પૃથ્વીકાયિક અસંયમ,

૨. અપ્કાયિક અસંયમ,

૩. તેજસ્કાયિક અસંયમ

૪. વાયુકાયિક અસંયમ,

૫. વનસ્પતિકાયિક અસંયમ.

[સ્થા ૪૨૯]

પંચેન્દ્રિયજીવનો વધ કરે તો ચાર અસંયમ થાય છે—

૧. જીભનું સુખ ચાલ્યું જાય

૨. જીભનું દુ:ખ આવે

૩. સ્પર્શનું સુખ ચાલ્યું જાય

૪ સ્પર્શનું દુ:ખ આવે

[-સ્થા ૩૧૮]

ત્રિ-ઇન્દ્રિયજીવનો વધ કરે તો ૭ અસંયમ થાય —

૧-૪ ઉપર્યુક્ત,
૫. ગંધનું સુખ ચાલ્યું જાય
૬ ગંધનું દુઃખ આવે.

[–સ્થા ૫૭૧]

ચતુરિન્દ્રિય જીવનો વધ કરે તો ૮ અસંયમ થાય છે—

૧-૬ ઉપર્યુક્ત,
૭. નેત્રસુખ જાય,
૮. નેત્રદુઃખ આવે.

[–સ્થા ૬૧૪]

પંચેન્દ્રિય જીવનો વધ કરે તો ૧૦ પ્રકારનો અસંયમ થાય છે —

૧-૮ ઉપર પ્રમાણે,
૯ કાનનું સુખ ચાલ્યું જાય
૧૦ કાનનું દુઃખ આવે.

[–સ્થા ૭૧૪]

પંચેન્દ્રિયજીવનો વધ કરનાર પાંચ પ્રકારનો અસંયમ કરે છે —

૧. શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંયમ ૨. ઘ્રાણેન્દ્રિય અસંયમ, ૩. રસનેન્દ્રિય અસંયમ ૪ ચક્ષુરિન્દ્રિય અસંયમ ૫. સ્પર્શનેન્દ્રિય અસંયમ.

[–સ્થા ૪૩]

સર્વ પ્રાણભૂતોનો વધ કરનાર પાંચ પ્રકારનો અસંયમ કરે છે —

૧. એકેન્દ્રિય અસંયમ ૨. દ્વીન્દ્રિય અસંયમ ૩. ત્રીન્દ્રિય અસંયમ ૪ ચતુરિન્દ્રિય અસંયમ, ૫. પંચેન્દ્રિય અસંયમ.

[–સ્થા ૪૩]

(૬) અનગારના ગુણદોષ

અનગારના ૨૭ ગુણ છે[1] —

૧. પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ; ૨. મૃષાવાદથી વિરમણ; ૩. અદત્તાદાનથી વિરમણ; ૪ મૈથુનથી વિરમણ; ૫. પરિગ્રહથી વિરમણ; ૬ શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહ; ૭. ચક્ષુરિન્દ્રિયનિગ્રહ; ૮. ઘ્રાણેન્દ્રિયનિગ્રહ; ૯ જિહ્વેન્દ્રિયનિગ્રહ; ૧૦. સ્પર્શેન્દ્રિયનિગ્રહ; ૧૧. ક્રોધવિવેક; ૧૨. માનવિવેક; ૧૩. માયાવિવેક; ૧૪ લોભવિવેક; ૧૫. ભાવસત્ય; ૧૬ કરણસત્ય; ૧૭. યોગસત્ય; ૧૮ ક્ષમા; ૧૯ વીતરાગતા; ૨૦ મનઃસમન્વાહાર – મનની એકાગ્રતા; ૨૧ વચનસમન્વાહાર – વચનની એકાગ્રતા; ૨૨. કાય સમન્વાહાર – કાયની એકાગ્રતા; ૨૩. જ્ઞાનસંપન્નતા; ૨૪ દર્શનસંપન્નતા; ૨૫. ચારિત્રસંપન્નતા; ૨૬ વેદનાની સહનશીલતા; ૨૭. મારણાંતિક સહનશીલતા

[– સમ ૨૭]

શબલ[2] એકવીસ છે —

૧. હસ્તકર્મ કરનાર [અને કરાવનાર];

૨. મૈથુનસેવનાર;

૩. રાત્રિભોજન કરનાર;

૪ આધાકર્મી ભોજન કરનાર (સાધુને માટે બનાવેલ ભોજન કરનાર);

૫. સાગારિક ભોજન કરનાર (સ્થાન – આશ્રય આપનારના ઘરનું ભોજન કરનાર);

૬ ખરીદીને લીધેલું આપે તે

---

૧ જુઓ [illegible]

૨. શબલ એટલે કાબરચીતરું. અર્થાત્ જેનું ચારિત્ર શબલ થઈ ગયું હોય તે. આનું વર્ણન દશાશ્રુતસ્કંધમાં છે.

૭. જેની આજ્ઞા લીધી હોય તે ખાનાર;

૮. છ માસમાં એક ગણમાંથી બીજા ગણમાં ચાલી જનાર;

૯. એક માસની અંદર પાણીમાં ત્રણ વખત અવગાહન કરે તે;

૧૦. એક માસમાં ત્રણ માયાસ્થાન સેવનાર;

૧૧. રાજપિંડ ખાનાર;

૧૨. જાણી જોઈને હિંસા કરનાર;

૧૩. જાણી જોઈને જૂઠું બોલનાર;

૧૪. જાણી જોઈને ચોરી કરનાર;

૧૫. જાણી જોઈને સચિત્ત પૃથ્વી ઉપર બેસે સૂએ કે સ્વાધ્યાય કરે;

૧૬. જાણી જોઈને સસ્નિગ્ધ પૃથ્વી કે સચિત્તશિલા યા જીવજંતુવાળી જગ્યામાં બેસે, સૂએ કે સ્વાધ્યાય કરે;

૧૭. સચિત્ત જગ્યામાં સ્થાન શય્યા કે સ્વાધ્યાય કરનાર;

૧૮. જાણી જોઈને મૂળ, કંદ, ત્વચા, પ્રવાલ, પુષ્પ, ફળ, હરિત એ બધાનું ભોજન કરનાર;

૧૯. વર્ષમાં દશ વખત જલાવગાહન કરનાર;

૨૦. વર્ષમાં દશ માયાસ્થાન સેવનાર;

૨૧. વારંવાર ભીના હાથવાળા પાસેથી અશનાદિ લઈ ખાનાર.

[-સમ ૨૧]

નિર્ગ્રન્થ કે નિર્ગ્રન્થીને આ છ કુવચનનો વ્યવહાર કલ્પે નહીં[1] —

૧. અલીકવચન:— (જેમકે કોઈ સાધુ એમ

---

૧. [illegible] ૦ ૨. [illegible] ૩. [illegible] ૪. [illegible] ૫. [illegible]

આવો હોય પણ તેને કોઈ પૂછે ત્યારે 'હું નથી એમ આવો' એમ કહે];

૨. હીલિતવચન —[ગણ કે આચાર્યની ઈર્ષા થતી હોય એટલે તેમને એઈ બોટેથી બોલે કે 'આવો આવો ગણિવર' — આ સાચું તો છે પણ જાણીને આથી પોતાનું અપમાન જરૂર છે];

૩. ખિંસિતવચન–મર્મવેધીવચન : — [જેમકે — ઠીક છે તે આપણે નીચ જાતનાને];

૪ પરુષવચન — કઠોરવચન;

૫. ગૃહસ્થવચન — [ગૃહસ્થો જેમ સમાજસૂચક શબ્દો વાપરે છે તેવા શબ્દો — આવો ભાઈ કેમ છો મામા ઇત્યાદિ સાચું તો સંસારત્યાગી એ છે ભાઈ મામા ભાણેજ જેવું તેને કોઈ હોય જ નહિ];

૬ ઉપશમિતની ઉદીરણા કરી બોલવું તે — [એક બીજાએ પરસ્પર ખમાવી લીધું હોય અને વાતને ખતમ કરી હોય છતાં ફરી પ્રસંગ આવ્યે ફરી ને એ વાત કરવી કે તે તો આમ કર્યું હતું ઇત્યાદિ].

[–સ્થા ૫૨૭]

§ સંક્લેશ[1] દસ પ્રકારનો છે —

૧. ઉપધિ[2] સંક્લેશ; ૨. ઉપાશ્રય સંક્લેશ, ૩. કષાય સંક્લેશ; ૪ ભક્તપાનસંક્લેશ; ૫. મનઃસંક્લેશ; ૬ વચનસંક્લેશ ૭. કાયસંક્લેશ; ૮. જ્ઞાનસંક્લેશ; ૯ દર્શન સંક્લેશ; ૧૦. ચારિત્રસંક્લેશ.

§ અસંક્લેશ પણ દસ છે — તે જ પ્રમાણે

[–સ્થા૦ ૭૩૯]

---

૧. સંક્લેશ એટલે અસમાધિ.

૨. ઉપકરણ ઉત્તમ હોય તે ઉપધિ, ખરાબ નહીં.

(૭) અણગારના આહાર-ઉપાશ્રય

§ છ કારણે શ્રમણનિર્ગ્રન્થ આહાર લે તો અતિક્રમણ નથી કરતો[1] —

૧. ભૂખના ઉપશમન માટે;
૨. વૈયાવૃત્ય માટે — સેવા માટે;
૩. ઈર્યાવિશુદ્ધિ માટે;
૪ સંયમાર્થે;
૫. પ્રાણધારણ માટે;
૬ ધર્મચિંતાર્થે

§ છ કારણે આહાર છોડે તો શ્રમણનિર્ગ્રન્થ અતિક્રમણ નથી કરતો —

૧. આતંક, ૨. ઉપસર્ગ, ૩. બ્રહ્મચર્યના રક્ષણ માટે ૪ પ્રાણીદયાર્થે, ૫. તપ માટે, ૬. શરીરત્યાગાર્થે

[-સ્થા ૬]

ગોચરચર્યા[2] છ પ્રકારની છે —

૧. પેટા [ચોખંડી લાકડાની પેટીની જેમ ચાર દિશામાં ગોચરી કરવાનો નિયમ];

૨. અર્ધપેટા [ચાર દિશાનું અર્ધું — અર્થાત્ બે દિશા નક્કી કરી તેમાં ગોચરી કરવાનો નિયમ];

૩. ગોમૂત્રિકા [ચાલતી ગાય ડાબા-જમણા ત્રિકોણોની પરંપરા થાય તેમ મૂત્રોત્સર્ગ કરે છે; તેમ સામસામી આવેલાં ઘરોની બે હારોમાં એક પર આ હારમાંથી અને

---

૧. [illegible] (૪ [illegible])માં આહાર [illegible] [illegible] ૭ કારણો [illegible] છે.

૨. [illegible] [illegible] જેમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિના [illegible] છે તેમ [illegible] [illegible] [illegible] ભિક્ષા માટે [illegible].

બીજું ઘર સામેની હારમાંથી — એમ ગોચરી માટે ફરવાનો નિયમ];

૪ પતંગવીથિકા [પતંગિયાની પેઠે કંઈ નિયમ વિના ફાવે તેમ ગોચરી માટે ફરવાનો નિયમ];

૫ શમ્બૂકાવર્તા [શંખનાં ગૂંચળાં એકની અંદર બીજું એમ આવેલાં હોય છે, તેમ ગામનાં ઘરોનાં ગૂંચળાં કરી ગોચરી કરવાનો નિયમ. તેના બે પ્રકાર છે : ગૂંચળાના મધ્ય ભાગમાંથી બહાર આવવું તે બહિ- શંબુક અને બહારથી મધ્યભાગમાં જવું તે આભ્યંતર શંબુક];

૬ ગત્વાપ્રત્યાગતા [એક હારમાં છેક સુધી જઈ પાછા ફરતાં બીજી હારમાં ગોચરી કરવાનો નિયમ].

[–સ્થા૦ ૫૧૪]

પિંડૈષણા [ભોજનગ્રહણ કરવાના પ્રકાર] સાત છે—

૧. અસંસૃષ્ટ — જેમાં હાથ કે પાત્ર ન ખરડાય તેવી ભિક્ષા લેવી તે, ૨. સંસૃષ્ટ — જેમાં હાથ અને પાત્ર બન્ને ખરડાય તેવી ભિક્ષા લેવી તે ૩. ઉદ્ધૃતા — ગૃહસ્થે પોતાના માટે રાંધવાના વાસણમાંથી બીજા વાસણમાં કાઢ્યું હોય તેવું લેવું તે; આમાં હાથ કે પાત્ર ખરડાય તો પણ ચાલે; ૪ અલ્પલેપા — નિર્લેપ — જેનાથી પાત્ર ન ખરડાય તેવા ચણા-વાલા વગેરે લેવાં તે; ૫ અવગૃહીતા — પીરસેલું ભોજન ભક્તિપૂર્વક લેવું તે; ૬ પ્રગૃહીતા — પીરસવા માટે હાથમાં લીધેલું હોય તેવું અથવા ખાવા માટે હાથમાં લીધેલું હોય તેવું જે ગૃહસ્થ આપે તે લેવું તે; ૭ ઉજ્ઝિતધર્મા — ફેંકી દેવા યોગ્ય — જેને ગૃહસ્થ ફેંકી દેવાનો હોય અને બીજો કોઈ લેનાર ન હોય તેવી ભિક્ષા લેવી તે.

૬ પાનૈષણા સાત છે. [તેના સાત ભેદ ઉપર પ્રમાણે સમજવા.]

૬ અવગ્રહ પ્રતિમા [અર્થાત્ આવાસ, નિવાસસ્થાન; તત્સંબંધી પ્રતિજ્ઞા] સાત છે—

૧. 'મારે અમુક જ ઉપાશ્રય જોઈએ" એમ નક્કી કરીને આજ્ઞા માગે તે ૨. એમ નક્કી કરે કે હું આ મારા સાથી સાધુઓના માટે ઉપાશ્રય યાચીશ અને તેમને જે મળશે તો તેમાં રહીશ, ૩. એમ નક્કી કરે કે બીજા સાધુ માટે સ્થાન માગીશ પણ તેમાં હું રહીશ નહિ, ૪ એમ નક્કી કરે કે હું બીજા માટે ઉપાશ્રય યાચીશ નહિ પણ બીજાએ લીધેલામાં રહીશ ૫. એમ નક્કી કરે કે હું મારા એકલાને માટે જ ઉપાશ્રયની યાચના કરીશ પણ બીજા કોઈ માટે ઉપાશ્રયની યાચના કરીશ નહિ, ૬ એમ નક્કી કરે કે જેના ઘરમાં હું રહીશ તેની જ પથારી પણ જો મળે તો જ સૂઈશ અન્યથા પથારી વિના જ રાત વિતાવીશ, ૭. એવો નિયમ કરે કે જેના ઘરમાં રહીશ ત્યાં જે પથારી પહેલેથી પાથરેલી હશે તો જ ઉપયોગ કરીશ.

[—સ્થા ૫૪૫]

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે શ્રમણનિર્ગ્રન્થો માટે નવ કોટિથી પરિશુદ્ધ ભિક્ષા લેવાનું કહ્યું છે—

૧ હણે નહિ, ૨ હણાવે નહિ, ૩ હણતાને અનુમતિ ન આપે ૪ રાંધે નહિ, ૫ રંધાવે નહિ, ૬ રાંધતાને અનુમતિ આપે નહિ, ૭. ખરીદે નહી; ૮ ખરીદાવે નહી; ૯ ખરીદતાને અનુમતિ ન આપે.

[—સ્થા ૬૮૧]

ગ્લાન નિર્ગ્રન્થને અચિત્ત જલની ત્રણ દત્તિ — ધાર કલ્પે —

૧. ઉત્કૃષ્ટ [આખો દિવસ ચાલી શકે તેટલું અથવા કમોદની કાંજી દ્રાક્ષનું પીણું શરબત વગેરે];

૨. મધ્યમ [આખો દિવસ ચાલે તેથી થોડું પાણી અથવા બીજી જાતના ચોખાની કાંજી];

૩. જઘન્ય [તરસ પૂરતી તરસ છીપે તેટલું પાણી, અથવા તૃણની કાંજી જેવું હલકું પીણું].

[—સ્થા૦ ૧૮૮]

§ એક ઉપવાસવાળા ભિક્ષુને ત્રણ પાનક લેવાં કલ્પે —

૧. ઉત્સ્વેદિમ — જ્યાં સંગર આદિને પીસી હોય તેનું પાણી;

૨. સંસેકિમ — ભાજીને ઉકાળી જે પાણીથી સીંચવામાં આવે છે તે;

૩. ચાવલનું પાણી.

§ બે ઉપવાસવાળા ભિક્ષુને ત્રણ પાનક લેવાં કલ્પે —

૧. તિલોદક — તલનું પાણી;

૨. તુષોદક — ડાંગરનું પાણી,

૩. યવોદક — જવનું પાણી.

§ ત્રણ ઉપવાસવાળા ભિક્ષુને ત્રણ પાનક કલ્પે —

૧. આયામક — ઓસામણ (અવસાવણ);

૨. સૌવીરક — કાંજી;

૩. ગરમ પાણી.

[—સ્થા૦ ૧૮૮]

§ ઉપપાત [દેવો વિ૦–લોકમાં જન્મ–અપ્સરાઓ જેમ જન્મ લે છે તેના જેવો] ત્રણ પ્રકારના છે —

૧. ઉદ્ગમોપઘાત[1] [પિંડ–ભોજનની ઉત્પત્તિ સંબંધી – દાતાને કારણે થતા દોષ];

૨. ઉત્પાદનોપઘાત [ગ્રાહક – દાતા પાસેથી પિંડ મેળવવામાં સાધુને લાગતા દોષ];[2]

૩. એષણોપઘાત [ગવેષણા – અન્વેષણ-ગ્રહણ – વેળાએ લાગતા દોષો – દાતા અને સાધુ બંનેને લાગતા].[3]

§ વિશુદ્ધિ પણ ત્રણ પ્રકારની છે —

૧ ઉદ્ગમવિશુદ્ધિ;
૨. ઉત્પાદનવિશુદ્ધિ;
૩ એષણાવિશુદ્ધિ.

[–સ્થા. ૧૯૪]

§ ઉપઘાત પાંચ છે —

૧–૩ ઉપર કહેલા;

૪ પરિકર્મોપઘાત [પરિકર્મ એટલે સંસ્કાર — વસ્ત્ર પાત્રના સંસ્કાર સંબંધી લાગતા દોષો. જેમકે વસ્ત્રને ત્રણ થીગડાં ઉપરાઉપરી દેવાય ત્યારે નહિ; વસ્ત્રને અમુક રીતે જ કપાય. પાત્રને બંધ નહિ દેવા દેવા નિયમોનો ભંગ કરવાથી લાગતા દોષો.]

૫. પરિહરણોપઘાત [પરિહરણ – પહેરવું – વાપરવું તે. નિયમ એવો છે કે એકલા વિચરનાર – અગચ્છવાસી સાધુએ જે ઉપકરણવસ્ત્રપાત્રાદિનો ઉપયોગ કર્યો હોય તેમનો ઉપયોગ ગચ્છવાસી ન કરી શકાય. આ નિયમનો ભંગ કરવાથી પરિહરણોપઘાત થાય. પણ એ અગચ્છવાસી સાધુ જો ગચ્છ

---

૧. વિશેષ માટે જુઓ પ્રકરણ ૨ અને ટિપ્પણ નં. ૧૯
૨. વિશેષ માટે જુઓ ટિપ્પણ નં. ૨
૩. વિશેષ માટે જુઓ ટિપ્પણ નં. ૨૧

(૮) અચેલકના વસ્ત્ર પાત્ર-ગવેષણ

અચેલક પાંચ કારણે પ્રશસ્ત કહેવાય—

૧. તેને પ્રત્યુપેક્ષા (પ્રતિલેખના) અલ્પ કરવી પડે છે;[1]

૨. લઘુતા પ્રશસ્ત છે માટે;[2]

૩. રૂપ વૈશ્વાસિક હોય છે;[3]

૪ અનુજ્ઞાત[4] તપનું અનુષ્ઠાન કરેલું હોય માટે;

૫. વિપુલ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ હોય માટે.

[—સ્થા. ૪૫૫]

ત્રણ કારણે વસ્ત્ર ધારણ કરે —

૧ હ્રીથી,

૨ જુગુપ્સા–(વિકૃતાંગ જોઈને કોઈ પ્રવચનની ઘૃણા કરે)

૩. પરીષહ (શીતોષ્ણ, દંશમશકાદિ).

[—સ્થા. ૧૭૧]

નિર્ગ્રન્થ અને નિર્ગ્રન્થીઓ ત્રણ પ્રકારનાં વસ્ત્ર રાખવા અને વાપરવા કલ્પે—

૧. જાંગમિક–ત્રસજીવના અવયવથી ઉત્પન્ન થયેલ ઊનનાં

૨. ભાંગિક — અતસી નામની વનસ્પતિનાં;

૩ સુતરાઉ

[—સ્થા. ૧૭૦]

---

૧ [illegible] સમાન [illegible] સમાન [illegible] કારે આપી [illegible] ને [illegible].

૨ [illegible] ન હોય તો [illegible] ન હોય તો [illegible].

૩ [illegible] ન [illegible] હોય [illegible] સમાન અને તેના [illegible] માટે.

૪ [illegible]

નિર્ગ્રન્થીઓએ ચાર સંઘાટિકા — પછેડી — સાડી રાખવી અને વાપરવી કલ્પે —

૧. એક બે હાથની[1];
૨-૩. બે ત્રણ હાથની[2];
૪ એક ચાર હાથની[3]

[—સ્થા ૨૮૮]

નિર્ગ્રન્થ કે નિર્ગ્રન્થીએ પાંચ પ્રકારનાં વસ્ત્ર રાખવાં અને વાપરવાં કલ્પે[4] —

૧. જાંગમિક — ઊનનું; ૨. ભાંગિક — અળસી નામની વનસ્પતિનું; ૩. શણનું ૪ સુતરાઉ ૫. તા ની છાલનું

[—સ્થા ૪૪૬]

નિર્ગ્રન્થ કે નિર્ગ્રન્થીને પાંચ પ્રકારનાં રજોહરણ રાખવાં અને વાપરવાં કલ્પે[5] —

૧. ઊનનું; ૨. ઊંટના વાળનું; ૩. શણનું; ૪ બલ્વજ (તૃણવિશેષ)નું; ૫. મુંજનું

[—સ્થા ૪૪૬]

નિર્ગ્રન્થ કે નિર્ગ્રન્થીને ત્રણ પ્રકારનાં પાત્ર રાખવાં અને વાપરવાં કલ્પે —

૧. તુંબડાનું, ૨ લાકડાનું, ૩. માટીનું

[—સ્થા ૧૭૦]

---

૧. આ ઉપાશ્રયમાં પહેરવી.
૨. આમાંથી એક ભિક્ષાએ જતી વખતે અને બીજી સ્થંડિલ જતી વખતે પહેરવી.
૩. સમવસરણ વખતે પહેરવાની.
૪ આ સૂત્ર બૃહત્કલ્પમાં પણ છે ૨. સૂ. ૨૪.
૫. આ સૂત્ર બૃહત્કલ્પમાં પણ છે ૨ સૂ. ૨૫.

પ્રતિમા ચાર છે—

(૧) ૧-૪ ઉપરમાંથી પ્રથમની ચાર.
(૨) ૧-૪ બીજી ચાર.
(૩) ૧-૪ „ ત્રીજી ચાર.

[-સ્થા૦ ૨૫૧]

પ્રતિમા પાંચ છે—

૧. ભદ્રા; ૨. સુભદ્રા; ૩. મહાભદ્રા; સર્વતોભદ્રા;[1] ૫ ભદ્રોત્તરપ્રતિમા.[2]

[-સ્થા ૩૯૨]

ભિક્ષુપ્રતિમા[3] બાર છે—

૧ એક માસની; ૨. બે માસની ૩. ત્રણ માસની; ૪ ચાર માસની; ૫. પાંચ માસની; ૬ છ માસની; ૭. સાત માસની; ૮ પ્રથમ સાત રાત્રિદિવસની; ૯ દ્વિતીય સાત રાત્રિદિવસની; ૧૦ તૃતીય સાત રાત્રિદિવસની; ૧૧. અહોરાત્રિની; ૧૨. એક રાત્રિની.

[-સમ ૧૨]

વૈયાવૃત્યકર્મપ્રતિમા [એટલે કે બીજાની સેવા કરવાનો અભિગ્રહ કે પ્રતિજ્ઞા] ૯૧ કહી[4] છે.

[-સમ ૯૧]

પ્રતિમા ૯૨ છે.[5]

[-સમ ૯૨]

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૧૨.
૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૧૩.
૩. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૧૪
૪ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૧૫.
૫. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૧૬.

§ પ્રતિમાધારી સાધુએ ત્રણ ઉપાશ્રયનું પ્રતિલેખન (નિરીક્ષણ) કરવું જોઈએ —

૧. આગમનગૃહ — મુસાફરખાનું–ધર્મશાળા;

૨. વિવૃતગૃહ [ચારે દિશાએ કે એક બે કે ત્રણ દિશાએ ખુલ્લું હોય અને છાપરા વિનાનું હોય તેવું ઘર];

૩. વૃક્ષમૂળ.

§ એ ત્રણનું અનુજ્ઞાપન (અર્થાત્ રજા માગવી તે) તથા ઉપાદાન પણ કલ્પે.

§ તેવી જ રીતે પ્રતિલેખન, અનુજ્ઞાપન અને ઉપાદાન આ ત્રણ સંથારાનું પણ સમજવું —

૧. પૃથ્વીશિલા

૨. કાષ્ઠશિલા

૩. યથાસંસ્તૃત — જેવું પાથરેલું મળે તેવું

[–સ્થા ૧૬૧]

પ્રતિમાધારી સાધુને ચાર પ્રકારની ભાષા કલ્પે —

૧. યાચની [શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે કોઈ ચીજ માગવી તે];

૨. પૃચ્છની [કોઈ બાબત પૂછવા માટે વાપરવી પડે તે];

૩. અનુજ્ઞાપની [પારકી ચીજ વાપરવાની રજા માગવા માટે];

૪ પૂછે તેના ઉત્તરવાળી.

[–સ્થા ૨૩૭]

ત્રણ માસની ભિક્ષુપ્રતિમા જેણે સ્વીકારી હોય તેવા શ્રમણનિગ્રંથને ત્રણ દત્તિ ભોજનની અને ત્રણ દત્તિ પાનની કલ્પે.

[–સ્થા ૧૮૨]

તેવી જ રીતે પાંચ માસની ભિક્ષુપ્રતિમાવાળાને પાંચ દત્તિ ભોજનની અને પાંચ દત્તિ પાનની સ્વીકારવી કલ્પે

[-સ્થા [illegible]]

§ એક રાત્રિની ભિક્ષુપ્રતિમાનું સમ્યક્ પ્રકારે પાલન ન કરનાર પ્રતિમાધારી નિર્ગ્રન્થને અહિતકર્તા યાવત્ અશુભબંધી ત્રણ બાબતો છે—

૧. ઉન્માદી થઈ જાય, કે
૨. દીર્ઘકાલિક રોગાતંકને પામે કે
૩. કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય.

§ પણ જો સમ્યક્ પાલન કરે તો આ ત્રણ બાબતો હિતકારી યાવત્ શુભ નીવડે છે—

૧. અવધિજ્ઞાન પામે, કે
૨. મનઃપર્યવજ્ઞાન પામે, કે
૩. કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય.

[-સ્થા ૧૯૨]

સપ્તસપ્તમિકા[1] ભિક્ષુપ્રતિમાની યથાસૂત્રથી આરાધના ૪૯ રાત્રિદિવસ અને તેમાં ૧૯૬ ભિક્ષાથી થાય છે

[-સ્થા ૫૪૫, -સમ ૪૯]

અષ્ટઅષ્ટમિકા[2] ભિક્ષુપ્રતિમાની યથાસૂત્રથી આરાધના ૬૪ રાત્રિદિવસ અને તેમાં ૨૮૮ ભિક્ષાથી થાય છે

[-સ્થા ૬૪૫, -સમ ૬૪]

---

૧ સાત સપ્તાહ એટલે કે ૪૯ દિવસ. રોજ સપ્તાહમાં દત્તિ વધતી જાય. એમ પ્રથમ સપ્તાહમાં રોજ ભિક્ષા એક જ દત્તિ, એમ સાતમામાં રોજ છે તે સાત દત્તિ. બધી મળી (૭+૧૪+૨૧+૨૮ ૩૫+૪૨+૪૯) ૧૯૬ દત્તિ.

૨ આઠ દિવસનું એક એવાં આઠ અષ્ટક. દત્તિનો નિયમ ઉપર

નવનવમિકા[1] ભિક્ષુપ્રતિમાની યથાસૂત્ર સમ્યક્ આરાધના ૮૧ દિવસ અને તેમાં ૪૦૫ ભિક્ષાથી થાય છે

[-સમ ૮૧ -સ્થા ૬૮૭]

દશદશમિકા[2] ભિક્ષુપ્રતિમાની યથાસૂત્ર સમ્યક્ આરાધના ૧૦ દિવસ અને ૫૫ ભિક્ષાથી થાય છે

[-સમ ૧ -સ્થા ૭૭૦]

એકલવિહારપ્રતિમા સ્વીકારનાર અણગારમાં આઠ ગુણ હોવા આવશ્યક છે —

૧. શ્રદ્ધા; ૨ સત્ય; ૩. મેધા ૪ બહુશ્રુતતા; ૫. શક્તિ; ૬ અલ્પાધિકરણતા — કલહ ન કરવો ૭. ધૃતિ ૮ વીર્ય

[-સ્થા ૫૯૪]

§ શય્યાપ્રતિમા (શય્યા વિષેના નિયમ) ચાર છે —

૧. પાટ વગેરે જે ઉદ્દિષ્ટ છે તેમાંનું કોઈ પણ એક લેવું;
૨. પ્રથમથી નક્કી કરી રાખવું કે અમુક લઈશ અને પછી જો તે જોવામાં આવે તો જ લેવું બીજું ન લેવું;
૩. તે પણ જો આશ્રય દેનારનું હોય તો જ લેવું બીજાનું લાવીને આપે તો ન લેવું
૪ તે પણ જો પાથરેલ હોય તો જ લેવું

§ વસ્ત્રપ્રતિમા ચાર છે —

૧. સુતરાઉ વગેરે જે ઉદ્દિષ્ટ છે તે યાચીશ.
૨. નજરે પડેલું યાચીશ;
૩. આશ્રય આપનાર ગૃહસ્થનું વાપરેલ વસ્ત્ર યાચીશ,
૪ તેનું જ તેવું વણ દીધેલું યાચીશ

---

૧ જેમાં નવ દિવસનું એક એવાં ૯ નવકનું, જુઓ ટિ. ૪ ૧.
૨. દશ દિવસનું એક એવાં દસ દશક. જુઓ ઉપર ટિ.

§ પાત્રપ્રતિમા ચાર છે—

૧ કાષ્ઠપાત્રાદિ જે ઉદ્દિષ્ટ છે તે માગીશ;

૨ નજરે ચડેલ પાત્ર માગીશ.

૩ દાતાએ વારંવાર વાપર્યું હોય તેવું અથવા તેની પાસે બે ત્રણ પાત્રો હોય અને તેમાંથી વારાફરતી તે વાપરતો હોય — તેમાંથી એક માગીશ;

૪ તેણે તજી દીધેલું પાત્ર માગીશ.

§ સ્થાન (નિષદ્યા કે કાયોત્સર્ગ કરવા માટેનું સ્થાન — આશ્રય — માગવા સંબંધી) પ્રતિમા ચાર છે—

૧ અચિત્ત સ્થાનમાં રહીને આકુંચન પ્રસારણ વગેરે ક્રિયા કરીશ, અને અચિત્ત ભીંત વગેરેનો આશ્રય લઈશ અને તેટલામાં જ ફરીશ-હરીશ;

૨ ફરવા-હરવા સિવાયની ઉપરની બંને ક્રિયાની છૂટ વાળી;

૩ માત્ર આકુંચન-પ્રસારણની છૂટવાળી;

૪ એકે ક્રિયાની છૂટ નહીં તેવી.

[-સ્થા૦ ૩૩૧]

(૧૦) પ્રતિલેખના

§ પ્રમાદ-પ્રતિલેખના[1] છ પ્રકારની છે—

૧ આરભટા — ઉતાવળી — પૂરું જોયું ન જોયું તે.

---

૧ પ્રતિલેખના એટલે નિરીક્ષણ, તપાસ. એના ચાર ભેદ છે:— દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ. (૧) વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ ધાર્મિક ઉપકરણોનું તથા આહારાદિનું નિરીક્ષણ કરવું તે દ્રવ્ય-પ્રતિલેખના. (૨) કાયોત્સર્ગની બેસવાની, સૂવાની, સ્થાનનું તથા સ્થંડિલભૂમિ, માર્ગ અને વિહારક્ષેત્રનું નિરીક્ષણ કરવું તે ક્ષેત્ર પ્રતિલેખના (૩) કયા કાલે કયું કામ કરવું એનો વિચાર કરવો તે કાલ પ્રતિલેખના અને (૪) મેં શું શું કર્યું ? મારે શું કરવું જોઈએ ? તપસ્યા જે કરવી જોઈએ તે હું કરતો નથી — એવું ધર્મ જાગરણ — તે ભાવ પ્રતિલેખના.

પ્રતિલેખનામાં પ્રમાદ કરવો શિથિલતા કરવી તે પ્રમાદ-પ્રતિલેખના.

૨. સંમર્દા — મસળીને પ્રતિલેખન કરવું તે — વસ્ત્ર મધ્યમ રાખી પ્રતિલેખન કરવું તે.
૩. મોસલી — સાંબેલા જેમ વસ્ત્રના છેડાને ઉપરથી ઊંચાનીચા કરવા તે.
૪ પ્રસ્ફોટના — વસ્ત્રને ઝાટકવું તે.
૫. વિક્ષિપ્તા — જોયેલાં વસ્ત્રને વગર જોયેલાંમાં ફેંકવું તે.
૬ વેદિકા — પ્રતિલેખના વખતે યથાયોગ્ય ન બેસવું તે.

§ અપ્રમાદ-પ્રતિલેખના છ પ્રકારની છે —

૧ અનર્તિત (પ્રતિલેખન વખતે વસ્ત્રને કે પોતાને કે બંનેને ન નચાવવાં તે);

૨ અવલિત (ઉપર મુજબ વસ્ત્રને કે પોતાને ન વાળવું તે);

૩ અનાનુબંધી — ઉતાવળ કે ઝાટક વિનાની;

૪ અમોસલી — વસ્ત્રના છેડાને સાંબેલાની જેમ ઊંચાનીચા ન કરવા તે;

૫. છ પુરિમાવાળી[1] અને નવ ખોડાવાળી,[2]

---

૧ પુરિમ એટલે પ્રયોજન — ખંખેરવું તે. તેનો નિયમ એવો છે કે વસ્ત્રને પહોળું કરી સામેથી ત્રણ ભાગમાં ગોઠવી તેને ત્રણ વખત ખંખેરવું — આ ત્રણ પુરિમા. પછી તેને ફેરવી ત્રણ ભાગમાં ગોઠવી ત્રણ વખત ખંખેરવું — આમ બધા મળી છ પુરિમા થાય.

૨. ખોડા એટલે પણ પ્રયોજન — તે જ ખાટવું તે. તેનો પણ નિયમ એવો છે કે વસ્ત્ર પર કોઈ જીવજંતુ દેખાય એટલે પહેલાં ત્રણ વખત ખોડા કરવા પછી ત્રણ વખત પ્રમાર્જન, પછી ત્રણ વખત ખોડા અને ત્રણ વખત પ્રમાર્જન, પછી ત્રણ વખત ખોડા અને ત્રણ વખત પ્રમાર્જન — આમ નવ ખોડા થાય. ખોડામાં પ્રમાર્જનનું અંતર રહે છે અને પુરિમામાં નિરંતરતા; ગણનું મેળ આ બંનેમાં ૧૧૧ સમજવો જોઈએ.

૯. વેદપરિણામ

ગૌતમ — હે ભગવન્! વેદ કેટલા પ્રકારના છે?

ભગવાન — હે ગૌતમ! વેદના ત્રણ પ્રકાર છે— સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ.

૧. ગૌતમ — હે ભગવન્! નારકોને કયો વેદ હોય?

ભગવાન — હે ગૌતમ! નારકોને સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ નથી. નારકો નપુંસક હોય છે.

૨-૧૧. ભવનપતિઓને સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ હોય છે. નપુંસકવેદ નથી.

૧૨-૧૯ પાંચ સ્થાવર અને દ્વીન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય સુધી નપુંસક જ હોય છે.

૨૦ અ. સંમૂર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય પણ નપુંસક જ હોય છે,

આ. ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને ત્રણે વેદ હોય છે.

૨૧ અ. સંમૂર્છિમ મનુષ્ય નપુંસક જ હોય.

આ. ગર્ભજ મનુષ્યને ત્રણ વેદ હોય.

૨૨-૨૪ વાણવ્યંતર જ્યોતિષી અને વૈમાનિકોને સ્ત્રી અને પુરુષવેદ જ હોય છે

[-[illegible]]

મત્સ્ય ત્રણ પ્રકારના છે—

૧. અંડજ — ઈંડામાંથી જન્મેલા;

૨. પોતજ — [illegible] ચામડીથી વીંટળાયેલ હોય અને પછી તે ભેદીને નીકળનાર

૩. સંમૂર્છિમ — માતાપિતાના સંસર્ગ વિના જન્મનારા.

(૧) અંડજ મત્સ્યના ત્રણ ભેદ—

૧. સ્ત્રી, ૨. પુરુષ, ૩. નપુંસક

(૨) પોતજ મત્સ્યના તે જ ત્રણ ભેદ છે

[-[illegible] ૧૧]

§ પક્ષી ત્રણ પ્રકારનાં છે—

૧. અંડજ; ૨. પોતજ; ૩. સમ્મૂર્છિમ.

(૧) અંડજ પક્ષીના ત્રણ ભેદ છે—

૧ સ્ત્રી; ૨. પુરુષ; ૩. નપુંસક

(૨) પોતજના પણ ઉપર પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ ભેદ છે

§ તે જ પ્રમાણે ઉરપરિસર્પ[1] અને ભુજપરિસર્પના[2] ભેદો સમજી લેવા.

[-સૂત્ર ૧૧૯]

§ સ્ત્રી ત્રણ પ્રકારની છે—

૧. તિર્યંચ સ્ત્રી, ૨. મનુષ્ય સ્ત્રી; ૩. દેવ સ્ત્રી.

(૧) તિર્યંચ સ્ત્રીના ત્રણ ભેદ છે—

૧. જલચરી; ૨. સ્થલચરી; ૩. ખેચરી.

(૨) મનુષ્ય સ્ત્રીના ત્રણ પ્રકાર છે—

૧ કર્મભૂમિજ ૨. અકર્મભૂમિજ; ૩. અન્તર્દ્વીપજ

§ પુરુષના ભેદોપભેદો પણ ઉપર પ્રમાણે.

§ નપુંસકના ત્રણ ભેદ છે—

૧. નારક નપુંસક ૨ તિર્યંચ નપુંસક; ૩. મનુષ્ય નપુંસક

(૨) તિર્યંચ નપુંસક ત્રણ પ્રકારનો છે—

૧. જલચર; ૨. સ્થલચર; ૩. ખેચર.

(૩) મનુષ્ય નપુંસકના ત્રણ પ્રકાર છે—

૧. કર્મભૂમિજ; ૨. અકર્મભૂમિજ; ૩. અન્તર્દ્વીપજ

[-સૂત્ર ૧૨૦]

તિર્યંચયોનિ જીવના ત્રણ ભેદ છે—

૧ સ્ત્રી ૨. પુરુષ, ૩. નપુંસક

[-સૂત્ર ૧૨૧]

---

૧. જેમ કે પેટથી ચાલે છે તેવા—સર્પ વગેરે.

૨. જેમ કે હાથથી ચાલે છે તેવા નોળિયા વગેરે.

ટિપ્પણ

૧. [illegible] –

[illegible] નિક્ષેપમાં બતાવેલા [illegible] અને [illegible] — [illegible] [illegible] છે [illegible] નથી [illegible] [illegible] નથી [illegible] છે [illegible] નથી [illegible] છે [illegible] છે. [illegible] છે.

–[illegible] ૧૯.

૨ અનંતાનુબંધી –

અનંતભવને વધારનાર તે અનંતાનુબંધી કહેવાય. આ [illegible] જ્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શનના [illegible] નથી. સમ્યગ્દર્શન નથી થતું તેનું કારણ આ [illegible] નહિ, [illegible] છે. [illegible] એમ કહેવાય છે કે અનંતાનુબંધીના ક્ષયોપશમથી સમ્યક્ત્વ થાય છે, એનો અર્થ એવો છે કે જ્યારે આનો ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે જ મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ થઈ તેનાથી સમ્યક્ત્વ થાય છે. એટલે કે જ્યાં સુધી અનંતાનુબંધીનો ઉદય હોય, ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ થતો જ નથી. એટલે સમ્યક્ત્વનું મૂળ કારણ અનંતાનુબંધીનો ક્ષયોપશમ નહિ પણ મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ અને પરંપરાએ અનંતાનુબંધીનો ક્ષયોપશમ.

૩ યોગ –

વીર્યાન્તરાયકર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન આત્માની શક્તિ જે કર્મબંધમાં કારણ છે તે યોગ. એ શક્તિના આધારમાં [illegible] હોવાથી તેના ત્રણ ભેદ છે – મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ. યોગ, વીર્ય, બળ, [illegible] શક્તિ [illegible] એ બધાં એકાર્થક છે. વસ્તુતઃ કાયયોગ જ [illegible]

વચનયોગ કહેવાય છે; અને જે કાયયોગ વડે મનોદ્રવ્યને ચિંતનમાં લઈ છે તે મનોયોગ કહેવાય છે. આમ એક કાયનો વ્યાપાર નિમિત્તભેદે ત્રણ નામ પામે છે. આત્માની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ, પછી તે વાચિક હોય કે માનસિક એવી નથી જેમાં કાયયોગ ન હોય. જ્યાં સુધી દેહ છે ત્યાં સુધી અવશ્ય કાયયોગ તો હોવાનો જ. ઉપરાંત શ્વાસોચ્છ્વાસમાં જ્યારે જીવ વ્યાપૃત હોય છે ત્યારે જ કાયયોગ શુદ્ધ થાય છે. એટલે જ્યારે બોલતો હોય કે ચિંતન કરતો હોય ત્યારે પણ કાયયોગ તો હોય જ છે. આ પ્રમાણે ત્રણે યોગમાં મુખ્ય તો કાયયોગ જ છે અને બાકીના બે તો તેના જ વિશેષ છે.—વિશેષાવશ્યક ગા ૩૫૮થી.

અને જો એ ત્રણે યોગને સ્વતંત્ર માનવા હોય તો તેમની વ્યાખ્યા આમ કરવી જોઈએ—જીવનો કાયિક વ્યાપાર તે કાયયોગ. કાયિક વ્યાપારથી ગ્રહણ કરેલ વાગ્દ્રવ્યનો સહકાર મેળવીને જીવ તેને છોડવાને જે વ્યાપાર કરે છે તે વચનયોગ. અને કાયિકવ્યાપારથી ગ્રહણ કરેલા મનોદ્રવ્યનો સહકાર મેળવી જીવ જે ચિંતનરૂપ વ્યાપાર કરે છે તે મનોયોગ. આમ બાકીના બેમાં કાયયોગ ગૌણ બની જાય છે.—વિશેષાવશ્યક ગા ૩૬૩-૩૬૪

૪. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ જ્ઞાન—

પાંચ જ્ઞાનને અહીં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષમાં વહેંચી નાખ્યાં છે. પ્રત્યક્ષ તે કહેવાય જે માત્ર આત્મસાપેક્ષ હોય; એટલે કે જેમાં ઇન્દ્રિય અને મનની જરૂર ન પડે. પરોક્ષ તે છે જે ઇન્દ્રિય અને મનની મદદ વડે પેદા થાય છે. સિદ્ધાન્તના જે ભેદો છે તે સ્વાભાવિક છે. અન્ય દર્શનોમાં જે ઇન્દ્રિયજન્યને પ્રત્યક્ષ કહ્યું છે તે સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ સમજવું જોઈએ, પારમાર્થિક નહિ.—વિશેષા ગા ૮૯.

૫ અવધિજ્ઞાન—

અવધિના બે પ્રકારોમાં જે ભવપ્રત્યય છે તેમાં દેવ અને નારકનો ભવ જ કારણ છે. એમ તો ત્યાં પણ ક્ષયોપશમ તો છે જ, પણ તે ક્ષયોપશમનું પણ નિમિત્ત ભવ જ છે. તેથી તે અપેક્ષાએ તે ભવપ્રત્યય કહેવાય છે અને બીજું અવધિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી થાય છે. તેમાં ક્ષયોપશમનું કારણ તપસ્યાદિ છે. તેથી તેને ગુણપ્રત્યય પણ કહેવામાં આવે છે.

૬ શ્રુતજ્ઞાન—

અક્ષર રૂપ શ્રુત—શાસ્ત્ર તે આપ્તોપદિષ્ટ શ્રુત. તે આપ્તવાક્યથી થાય છે. અને અક્ષર સિવાયના બીજા સાંનિધ્યથી રચિત શાસ્ત્ર તે અનક્ષર. તે

આગમવિભાગે ચતુર્વિધ ભાજ્યતા છે. જેને દિવસ અને રાત્રીની પ્રથમ અને અંતિમ પોરસીમાં જ સ્વાધ્યાય થાય તે કાલિક અને જેને કાલનો કોઈ નિયમ નથી તે ઉત્કાલિક કહેવાય. ઉત્તરાધ્યયન એ કાલિક છે અને દશવૈકાલિક એ ઉત્કાલિક છે.

૭. જ્ઞાત-દૃષ્ટાંત :-

જેમાં હેતુની વ્યાપ્તિ બતાવવામાં આવે તે જ્ઞાત એટલે કે દૃષ્ટાંત. હેતુનો સાધ્યાધાર અને સાધ્યના અભાવમાં હેતુનો પણ અભાવ જ્યાં નિશ્ચિત હોય તે દૃષ્ટાંત. જેના બળથી સાધન વડે સાધ્યની સિદ્ધિ થાય છે. આ દૃષ્ટાંતના બે ભેદ છે : સાધર્મ્ય અને વૈધર્મ્ય. રસોઈઘરમાં અગ્નિ સાથે ધૂમનો સહચાર નિશ્ચિત છે, તેથી જે અનુમાનમાં ધૂમથી અગ્નિ સંબંધમાં સિદ્ધ કરવાનો હોય, ત્યાં રસોડું એ સાધર્મ્ય દૃષ્ટાંત છે. અને જળાશયમાં અગ્નિ નથી તેથી ધૂમ પણ નથી માટે તે જ અનુમાનમાં જળાશય એ વૈધર્મ્ય દૃષ્ટાંત કહેવાય. જ્ઞાત શબ્દનો અર્થ પણ અહીં છે અને તેમાં ભાવાર્થ સાધન ભર્યું મળી રહેલ છે જ કે જે ઉદાહરણરૂપ હોય એવાં આખ્યાન-કથા એ પણ જ્ઞાત કહેવાય. તેના બે ભેદ છે : ચરિત અને કલ્પિત. ઉદાહરણ પણ જ્ઞાત કહેવાય છે. ઉપરાંત જ્ઞાત એટલે ઉદાહરણ. નિર્યુક્તિમાં આ સૂત્રમાં ચાર ભેદ બતાવ્યા છે. અહીં વિસ્તારભયથી તેનું વિવેચન કરેલ નથી; નિર્યુક્તિમાં છે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

૮. અન્તકૃદ્દશા અને અનુત્તરોપપાતિક :-

અન્તકૃદ્દશાના આઠ વર્ગ છે. તેમાંના પ્રથમ વર્ગનાં આ દસ અધ્યયનોનાં નામ છે, એમ ટીકાકાર જણાવે છે અને ઉમેરે છે કે અહીં ઉપલબ્ધ અન્તકૃદ્દશાનું વાચના અન્ય છે. અન્તકૃદ્દશામાં પ્રથમ વર્ગનાં નામ આ દસ મળે છે — ગૌતમ, સમુદ્ર, સાગર, ગંભીર, સ્તિમિત, અચલ, કાંપિલ્ય, અક્ષોભ, પ્રસેનજિત, વિષ્ણુ. ટીકાકાર જણાવે છે કે આ કોઈ અન્ય વાચનાનુસારી વચન છે. વળી તે નામો જન્માન્તરનાં હોય ન હોય એવી શંકા પણ ન કરવી કારણ આ સૂત્રમાં જન્માન્તર કહેવાનો પ્રસંગ જ નથી.

વર્તમાન અનુત્તરોપપાતિકમાં ત્રણ વર્ગ છે. તેમાં ત્રીજા વર્ગમાં જે અધ્યયનો છે તેમનાં કેટલાંક નામો અહીં ટીકાકારે નોંધ્યાં છે. એ ત્રીજા વર્ગનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે — ધન્ય, સુનક્ષત્ર, ઋષિદાસ, પેલ્લક, રામપુત્ર, ચંદ્રમા, પૃષ્ઠિમાતૃક, પેઢાલપુત્ર, પોટ્ટિલ, વિહલ્લ વગેરે.

નહીં રહે જોતાં આવા પ્રકારનું અનેકાન્તવિચાર છે એમ કહેવામાં
જૈનધર્મ વાસ્તવિકતાથી નથી.

૯. નિહ્નવ :–

સ્વોપજ્ઞ અર્થાત્ આગમપ્રતિપાદિત વસ્તુનો અભિનિવેશને કારણે
અપલાપ કરવો, શાસ્ત્રવિરુદ્ધ પોતાને અનુકૂળ અર્થ કરવો અને બીજા
આગળ તેને જ પ્રમાણ તરીકે સિદ્ધ કરવો—એ નિહ્નવ છે. નિહ્નવ એ
મિથ્યાદૃષ્ટિનો જ એક પ્રકાર છે. અભિનિવેશ વિના જો કોઈ પણ સૂત્રના અર્થમાં
વિવાદ થાય, તો તે નિહ્નવ નથી ગણાતો. એથી જ દિગંબર અને શ્વેતાંબર
એક બીજાને મિથ્યાત્વી અને કેવલી ન કવલાહાર કરે છે કે નહિ અને અમુક
છે કે એક જ છે એ વિષે મતભેદ હોવા છતાં તેમને નિહ્નવ ગણવામાં નથી
આવ્યા. કારણ, તેમના એ મતભેદોના મૂળમાં કદાગ્રહવશતા મનાતી
નથી છે, જ્યારે જમાલિ આદિ જે નિહ્નવો પ્રસિદ્ધ છે તેમને વિષે એમ
માનવામાં એવું નથી માનવામાં પણ એવો અભિપ્રાય આપે છે કે તેમણે
ભગવાન મહાવીરનાં વચનોના અભિપ્રાયને અવગણીને કદાગ્રહનો પ્રયત્ન
કર્યો છે. અને એ જ તેમની નિહ્નવતાનું કારણ છે. બીજા મિથ્યાદૃષ્ટિઓ
અને નિહ્નવમાં તફાવત એ જ છે કે બીજા મિથ્યાદૃષ્ટિઓ સમગ્ર જિનપ્રવચનને
જ નથી માનતા, જ્યારે નિહ્નવો માને છે પણ નિહ્નવની બાબતમાં તેઓ
જ્યાં તેઓ તો તેની કોઈ એક બાબતમાં મિથ્યાભિનિવેશી હોય છે.

આ પરંપરા પ્રમાણે આવા નિહ્નવો ભગવાનમહાવીરના શાસનમાં જ
પેદા થયા છે; બીજા કોઈ તીર્થંકરના શાસનમાં આવું નથી બન્યું.

આ નિહ્નવકારીઓ પણ કેવળ જૈન જ પાછળ કરી નાખવા છતાં,
એવો ઉલ્લેખ છે. આથી માનવાને કારણ મળે છે કે વસ્તુતઃ જૈનપરંપરામાં
તે તે સમયના નાના મોટા મતભેદોને કારણે જે કોઈ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ
પોતાના અનુયાયીઓને સાથે લઈને જુદા સંપ્રદાયની સ્થાપના કરી હતી,
તેને નિહ્નવ કહેવાનો રિવાજ થઈ ગયો હતો. એટલે કે આ નિહ્નવોને
જૈનપરંપરાના તે તે સમયના નાના મોટા સંપ્રદાયો જ સમજવા જોઈએ,
જેમ કે આજે, દિગંબર અથવા બીજા કોઈ તેના સમય આચાર્યે
શ્વેતાંબરને પણ પ્રાચીન નિહ્નવો સાથે જોડી દીધા અને નિહ્નવની સંખ્યા
વધારી આઠની કરી—તે વસ્તુ ખૂબ સૂચક એમ છે.

નિહ્નવોનું વર્ણન આવશ્યકનિર્યુક્તિ(ગા૦ ૭૭૮થી)માં તથા વિશેષાવશ્યક
નિર્યુક્તિ(ગા૦ ૨૩૦૦થી)માં તેના મૂળ રૂપમાં મળી આવે છે. એ બધુંનો

કેમકે વિસ્તાર [illegible] સૂત્રના અક્ષર તેની નિર્યુક્તિના [illegible] [illegible] છે. મૂળ નિર્યુક્તિમાં તો એ નિર્યુક્તિની સંખ્યા [illegible] છે. એમાં તો [illegible] સ્થાન જ નથી. [illegible] કોઈ [illegible] એ નિર્યુક્તિ [illegible] તેમ છે. [illegible] એ નિર્યુક્તિની સંખ્યામાં [illegible] — [illegible] કરી [illegible] કરી છે અને નિર્યુક્તિની [illegible] છે. [illegible] તે નિર્યુક્તિ અને એ [illegible] કર્યું છે. અને [illegible] અને તેમની [illegible] છે [illegible] ચૂર્ણિનું [illegible] કર્યું [illegible] તેમ [illegible] પણ [illegible] તે સ્વાભાવિક છે.

સ્થાનાંગ સૂત્રમાં બે આચાર્યોની [illegible] જ [illegible] છે. [illegible] છે કે સ્થાનાંગની [illegible] પર નિર્યુક્તિની [illegible] છે કે નહિ [illegible] તો [illegible] છે જ કે સ્થાનાંગમાં તેમના [illegible] તેથી નિર્યુક્તિમાં [illegible] જ [illegible] છે. [illegible] સ્થાનાંગનું [illegible] કરી [illegible] જ છે કે [illegible] અને [illegible] છે. અને [illegible] છે કે તેમ [illegible] નહિ [illegible] નિર્યુક્તિ [illegible] સમાવેશ થઈ ગયો છે.

પીંડનિર્યુક્તિ [illegible] ૧૧ નહિ [illegible] નિર્યુક્તિ [illegible] સમાવેશ નથી કરવામાં આવ્યો એ [illegible] છે કે [illegible] નિર્યુક્તિ જે [illegible] છે તે [illegible] જે પીંડનિર્યુક્તિ [illegible] થઈ છે, તે [illegible] ન થઈ.

૧ આવશ્યક—

[illegible]

— થઈ ગયાં છે. ગોશાલે તેને ઘડા બનાવવા માટે ઊભા થયા. પણ ભગવાને પૂછ્યું
છે તો વાસણ કોઈ માણસ જ કરે છે. એ જ વખતે તેને વિચાર આવ્યો કે
ભગવાન જે એમ કહે છે કે કાર્યનું તે કારણ સમજો (નિયતિવાદ ખંડન)
એ તો ખરું છે એ પ્રમાણે જેમ હોય તો આ વાસણો પવાસીમાં જ
થઈ જાય, પણ થઈ તો શકતા નથી. માટે ઘડા બનાવવાની ક્રિયા પૂરી
થઈ રહે ત્યાં સુધી ધાર એવી થાય અને ત્યાર પછી જ 'આકાર' એમ
માની શું થઈ શકે. માટે ભગવાને કહ્યું તે કારણનું સમજે' એવો જે
સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદિત કર્યો છે. તે મોટો છે. બીજા ટીકાકારો તેને ભગવાનના
સિદ્ધાન્તનું રહસ્ય સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે સમજ્યો નહિ અને તેણે
પોતાની વાત પકડી રાખી. પછી તે પોતાના વિરોધી સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન
કરતા રહ્યો. આ કથા અનુકૂળ મેળવવા માટે કહેવાય છે કે કોઈ પણ ક્રિયા
એક સમયમાં નહિ પણ અનુક્રમથી થાય છે એમ તે માને છે; એવી
ભૂમિકા પર આજીવિક મતવાળા હોવાથી તે અનુકૂળ કહેવાય છે. આ ઘટના
ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન થયા પછી ૧૪ વર્ષે શ્રાવસ્તીમાં બની.

ભગવતી સૂત્રમાં ગોશાલકની કથા ઘણા વિસ્તારથી આપવામાં
આવી છે તેમાં તેની ભગવાન મહાવીર સાથેની મુલાકાતો કહી પણ ઉલ્લેખ
નથી. તેને આઠ પત્નીઓ હતી એમ જણાવ્યું છે પણ તેમાંની એક
ભગવાન મહાવીરની પુત્રી પ્રિયદર્શના હતી કે નહિ તે વિષે સૂત્રમાં કંઈ
કહ્યું નથી. તે માત્ર સુવિધાનુસાર હતો એ જણાવ્યું છે; પણ તે ભગવાન
મહાવીરની બેન સુદર્શનાનો પુત્ર હતો તે વિષે સૂત્રમાં કશું કહે ત્યાં
જણાવ્યું નથી. તેણે ૫૦૦ પુરુષો સાથે દીક્ષા લીધી એમ તો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ
છે પણ તેની પત્ની પ્રિયદર્શનાએ પણ દીક્ષા લીધી હતી એમ ત્યાં જણાવ્યું
નથી. — આવી હકીકત નિર્યુક્તિમાં મળે છે (ગા. ૨૨૫)
છે એમાં સુદર્શનાનું નામ આવે છે પણ ત્યાં પણ તે કોણ હતી એ
જણાવ્યું નથી. એ શું જ નહિ પણ તે સુદર્શના — કે તે ભગવાન
મહાવીરની બહેન કે તેમની પુત્રી — એ વિષે પણ બે જાતના વિચારો
મળતા દીઠા છે.

પણ પછીની ચૂર્ણિના ટીકાકારો તો સ્પષ્ટપણે કહી દીધું છે કે
જમાલિ એ ભગવાન મહાવીરની બહેન સુદર્શનાનો પુત્ર અને તેમની
આઠમી પુત્રી પ્રિયદર્શનાનો પતિ હતો. અલબત્ત કે આ રીતે સંબંધ હતો
અને જમાલિ પણ હતો. ભગવાનને આ બાબતે કહ્યું છે કે રીતે આચાર્ય
થયા તે વિષયો કે ... છે

સ્થાનાંગસૂત્ર — (સૂત્ર ૪૭૧)માં પાંચ તીર્થંકરોને કુમારપ્રવ્રજિત કહ્યા છે જેમાં એક ભગવાન મહાવીર પણ છે અને સમવાયાંગમાં ૧૯ તીર્થંકરે અગારવાસ મધ્યે રહી દીક્ષા લીધી તેમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે (સૂત્ર ૧૯), પણ નામ જણાવ્યાં નથી. આ બન્ને સૂત્રને સાથે રાખીને અર્થ કરીએ તો કહેવું પડે કે ભગવાન મહાવીરે વિવાહ કર્યો ન હતો. એમ આ સૂત્રાર્થ સ્પષ્ટપણે ફલિત થઈ જ છે. ભગવાન મહાવીરના વિવાહની વાત સર્વ પ્રથમ આવશ્યકમાં જ જોવા મળે છે અને ત્યાંથી જ તેમની વિવાહવિષયક ચર્ચા આગળની સૂચના આપે છે, એમ માનવું જોઈએ. એથી ભગવાનનું જન્મસ્થળ આચારાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ એ બધું તેમના વિવાહના વિષયની ચર્ચામાં મૂકવું જોઈએ અને આવશ્યક આગમમાં નિર્યુક્તિ તથા ચૂર્ણિ આદિમાંથી મળતી સૂચના તેમના વિવાહના સંબંધે સ્પષ્ટ રીતે ચર્ચામાં મૂકવી જોઈએ. ભગવાન મહાવીરનો વિવાહ થયો હતો તેમ આચાર્ય શ્વેતાંબર પરંપરામાં માનતા હોય છતાં દિગંબરોને મતે તો તે અવિવાહિત હોવાની વાત સ્પષ્ટ છે.

આ જન્મસ્થળની કથા સાથે ભગવાન મહાવીરના જ કુમારી હોવાની કથા, જેનું સમર્થન આગમ સાથે — તે શોધવાનું જેવું છે.—વિભાગ ૪ સમ.

૨૨. જીવપ્રાદેશિક નિહ્નવ —

જીવપ્રાદેશિક મતનો પ્રવર્તક વસુ નામના ચૌદપૂર્વી આચાર્યનો શિષ્ય તિષ્યગુપ્ત હતો. તે જ્યારે રાજગૃહમાં[1] હતો ત્યારે આત્મપ્રવાદ નામના પૂર્વનો... કે ભગવાન જીવનો એક પ્રદેશ જીવ કહેવાય? ના, એમ નહિ; તેવી જ રીતે બે, ત્રણ, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત તો શું? ના, જીવના જે અસંખ્યાત પ્રદેશો છે તેમાંથી એક પ્રદેશ પણ ઓછો હોય ત્યાં સુધી તેને જીવ ન કહેવાય; પણ સંપૂર્ણ લોકાકાશના પ્રદેશ જેટલા જ પ્રદેશયુક્ત સંપૂર્ણ પ્રતિપૂર્ણ પ્રદેશો હોય ત્યારે જ જીવ કહેવાય છે. આ વચન અને ભગવાન મહાવીરના વચનનો અર્થ ગ્રહી તેણે એક તરફ જ ખેંચ્યો. તેણે પોતાના ગુરુ કહ્યું કે એમ જ છે તો પછી જે એક પ્રદેશ વિના તે જીવ નથી કહેવાતો અને જે એક પ્રદેશથી તે જીવ કહેવાય છે તે ચરમ પ્રદેશને જ જીવ કાં ન માનવો? અર્થાત્ તે ઉપાત્ય પ્રદેશ હો તો તેના વિના અન્ય જ

---

૧ અહીંમાં આમલકપ્પા છે પણ ઉત્તરાધ્યયનની વૃત્તિમાં રાજગૃહ નામ આપ્યું છે, તે ગાથાક્રમ ના ૧૧ ને અનુસરીને સમજવું.

છે — તેથી જ તે આખા જીવને પણ છે. ગુરુએ તેને ઘણું સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તેણે તો પોતાનો મત જ પકડી રાખ્યો. અને એ જ પ્રમાણે તે બીજાને સમજાવવા લાગ્યો. એથી ગુરુએ તેને સંઘથી બહિષ્કૃત કર્યો. છેલ્લા પ્રદેશને જીવ માનતો હોવાથી તે જીવપ્રાદેશિક કહેવાય છે.

એક વખત આમલકલ્પા નામની નગરીમાં મિત્રશ્રી નામના શ્રમણોપાસકે અનેકવિધ ભોજનના થોડા થોડા અંશને તિષ્યગુપ્તના પાત્રમાં આપ્યા અને પછી તેમના ચરણમાં પડી કહેવા લાગ્યો, હું ધન્ય થયો છું કે મેં આપ જેવા સાધુને આહાર્ય સર્વ ભોજ્ય આપ્યાં. આ સાંભળી તે બોલ્યો, વળી તો આમ કરી મારું અપમાન કર્યું છે! — એટલે મિત્રશ્રીએ તુરત જવાબ આપ્યો — માફ કરો, મેં આપને આપના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે દાન દીધું છે. ભગવાન મહાવીરના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે નહિ. — આ સાંભળી તિષ્યગુપ્તને પોતાના મિથ્યા સિદ્ધાન્તનું ભાન થયું અને તેણે પોતાના મિથ્યાભિનિવેશની આલોચના કરી આત્મશુદ્ધિ કરી.

ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન થયા પછી ૧૬મે વર્ષે આ નિહ્નવની ઘટના બની હતી.

૧૨. અવ્યક્તિક નિહ્નવ —

આષાઢ મુનિથી આરંભ — કોઈ પણ વસ્તુ વિષે ખાસ કરી સાધુ વિષે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થઈ શકતું નથી — એમ માનનાર તે અવ્યક્તિક. આ મતની ઉત્પત્તિ આવી રીતે બતાવવામાં આવે છે — આષાઢ આચાર્ય અચાનક રાત્રે મરીને દેવ થયા. તેમને પોતાના યોગોદ્વહન કરતા શિષ્યોની દયા આવી; એથી તે પાછા પોતાના મૃતશરીરમાં આવીને રહ્યા અને પૂર્વવત્ શિષ્યોને તેમના આચારમાં પ્રવર્તાવ્યા. જ્યારે યોગસમાપ્તિ થઈ ત્યારે શિષ્યોને વંદીને તેમણે કહ્યું — હે શ્રમણો! મને ક્ષમા કરજો કે મેં અવ્રતી છતાં આટલા સુધી વંદન કરાવ્યું.[1] આમ કહી પોતાનું શરીર છોડી તે દેવલોકમાં ચાલ્યા ગયા. આ બનાવ પરથી તેમના શિષ્યોને ત્યારે વિચાર થવા લાગ્યો કે — અરે! આટલી બધી વાર અવ્રતીને વંદન કર્યું. ખરેખર તેમણે સાચું કે ખરી વાત તો એમ છે કે અમુક મુનિ વિષે નિશ્ચયાત્મક રીતે ન કહી શકીએ કે આ સાધુ છે કે દેવ — એથી મુનિને વંદન કરવું જ નહીં, કારણ કે વંદન કરીએ અને તે અવિરત સાધુને બદલે દેવ હોય, તો અસંયતને વંદન થયું ગણાય; અને વળી એમ કહીએ કે આ

૧ સાધુ અસંયતને વંદન ન કરી શકે. દેવ તો અસંયત જ હોય.

સાધુ નથી, તો પણ કપટ સાધુ જ હોય તો મૃષાવાદ કહેવાય, માટે સાધુ તરીકે નિશ્ચય થઈ શકે જ નહિ. બીજા સ્થવિરોએ તેમને સમજાવ્યું કે જેમ જિનના વચન પર વિશ્વાસ મૂકી તમે તેને દેવ માન્યો અને સાધુ ન માન્યો, તેમ બીજાં કોઈને પણ કોઈના વચન પર વિશ્વાસ મૂકી ખરી સાધુ-અસાધુતાનો નિશ્ચય થઈ શકે છે. પણ તેઓ તો માન્યા જ નહિ. અને સંશયગ્રસ્ત થઈ અવ્યક્તવાદનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા. એક વખત રાજગૃહમાં બલભદ્ર રાજાએ તેમને પકડી નાખ્યા. એક આરોપ કર્યો, એટલે તેમણે પૂછ્યું કે અમે તો શ્રમણો છીએ; તું શ્રાવક થઈને અમને કેમ મારતો હોઈ? એટલે રાજાએ કહ્યું — વાત તો અવ્યક્ત છે, પણ હું જાણું કઈ રીતે કે તમે ચોર છો કે નહિ? આ સાંભળી તેમનો પોતાનો મિથ્યાત્વ નિમિત્તે ભ્રમ દૂર થયો. આ બનાવ ધર્મોપદેશ આચાર્યને જણાવ્યો છે, તે જેના પ્રાયશ્ચિત્ત લીધી નહીં પણ તેમાં તે નિમિત્ત બન્યો માટે.

આ ઘટના ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૨૧૪ વર્ષે બની છે.

૫૨. સામુચ્છેદિક નિહ્નવ:—

જન્મ પછી તરત અનંતર નાશ તે સમુચ્છેદ, આવા સમુચ્છેદને માને તે સામુચ્છેદિક કહેવાય. અર્થાત્ વસ્તુને ક્ષણિક માનનાર. આ માન્યતા ઉત્પત્તિ આવી રીતે ભગવાનમાં આવી છે:— આચાર્ય મહાગિરિના પ્રશિષ્ય અને કૌડિન્યના શિષ્ય અશ્વમિત્ર અનુપ્રવાદ પૂર્વનો અભ્યાસ કરતા હતા. તેમાં વર્તમાન સમયના નારકો વિચ્છિન્ન થઈ જશે યાવત્ વર્તમાન સમયના વૈમાનિકો વિચ્છિન્ન થઈ જશે, એવી જ રીતે દ્વિતીયાદિ સમયના નારકો યાવત્ વૈમાનિકો વિચ્છિન્ન થઈ જશે. એવો આલાપક આવ્યો. તે વાંચીને જ તેને થયું કે બધા ભાવ ઉત્પન્ન થઈ કેવળ જ ક્ષણ નાશ થઈ જતો હોય, તો પછી તે કર્મનું વેદન ક્યારે કરે? કેમકે કર્મફળ વેદવાનો અવસર જ જ નથી આવતો. ત્યારે ગુરુએ તેને આ વિચાર બદલ્યો ત્યારે તેને કહ્યું કે આવી જે વિચ્છેદની વાત કહેવામાં આવી છે તે નયવિશેષ છે. ત્યારબાદ નારકાદિ ના થવા ક્ષણ ક્ષણમાં? તો વિદ્યમાન રહેવાના છે અને તેથી પોતાના કર્મનું શુભાશુભ ફળ પણ ભોગવવાનાં જ. એટલે આલાપકોના આશય આ સૂત્રનું તાત્પર્ય નથી.— આમ સમજાવ્યા છતાં તેણે જ્યારે સાચું માન્યું જ સમજ ન કરતા ખાળ્યું એ ગુરુએ તેને સંઘબહિષ્કૃત કર્યો.

એક વખત તે વિહાર કરતાં કરતાં રાજગૃહ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં શ્રાવકોએ તેને મારવા માંડ્યો. એટલે તેણે કહ્યું — એ તો અવ્યક્ત છે

[illegible] તો પછી [illegible] છે ? [illegible]
[illegible] અને
[illegible] તો [illegible]
અને [illegible] અને
[illegible] અને તે [illegible]

આ ઘટના ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૨૨૦ વર્ષે બની છે.

૫ દ્વૈક્રિય નિહ્નવ —

એક જ સમયમાં બે ક્રિયાનો અનુભવ થઈ શકે છે [illegible]
[illegible] છે. આ મતની [illegible] છે —
[illegible] અને [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] અને [illegible]
અનુભવ [illegible] વિચાર [illegible]
[illegible] તે [illegible]
[illegible] અને [illegible] અને [illegible]
[illegible] આ વિચાર [illegible]
[illegible] છે [illegible] અને [illegible]
[illegible] છે [illegible] અનુભવ
[illegible] આ વાત [illegible] નહિ તેથી
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] અને [illegible]
[illegible]
[illegible] આ [illegible]
[illegible] અને [illegible]

આ ઘટના ભગવાન મહાવીરના [illegible] ૨૨૮ વર્ષે બની છે.

૧૨. વૈશેષિક નિરૂપણ —

જડ, અજડ અને ચેતન એવી ત્રણ શક્તિને માનનાર તે વૈશેષિક. આ મતની ઉત્પત્તિ આમ જણાવવામાં આવી છે — દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ અને સમવાય આ છ પદાર્થોની સ્થાપના કરનારે, અને જેનાથી ઉલૂક—કણાદ દેવતાથી પ્રસન્ન કરેલો ભગ જેનું મનું નામ વૈશેષિક હતું એ આ મતનો સ્થાપક મનાય છે. એક નગર એ નગરના વાસની નજીકમાં ભાગ્યશાળી નામના બ્રાહ્મણકુળમાં જેના પિતાના ગુરુ શિષ્યોને વસ્તુ ભીન્ન જ્ઞાનની આશાએ હતો. રસ્તામાં તેણે પ્રાણીઓને છતી શોધ અને આ વધી વાત પિતાના ગુરુને કરી. વળી પ્રથમ આકાશી આવી નિશ્ચયને લઈ તે ભાગ્ય ઉપર આવીને અને ઉલૂકરૂપ નામના ઋષિમુનિની સાથે વાર્તામાં ઉતરી. ઉલૂકની જડ અને અજડ એવી બે શક્તિની સ્થાપના કરી, ત્યારે તેની પ્રતિજ્ઞાને મેળુ આપવાના ધ્યેયથી ત્રીજી ચેતન શક્તિની પણ સ્થાપના કરી અને તે ઋષિમુનિની મોટી નિંદાઓને પિતાની આકૃતિ આવી વિચારી પ્રચાર આપ્યો. આમ કરી તે ઉલૂકને છતી પિતાના ગુરુની પાસે લાવ્યો અને વાદની નવી ઢબીવ તેમને કરી. પછી ગુરુએ આદેશ દીધો કે પ્રથમ જ અને રાજસભામાં જઈ પૂછો કે — પ્રતિજ્ઞાનો સિદ્ધાંત એ સિદ્ધાંત નહિ પણ અપસિદ્ધાંત છે, પણ આમ વાદીના પ્રચાર માટે જ મેં એ પ્રતિજ્ઞાના સિદ્ધાંતની આપ યુક્તિઓ સ્થાપના કરી છે. પણ એ તો અજ્ઞાનમાં આવી ગયો, અને તેણે ગુરુને કહ્યું, કે એ અપસિદ્ધાંત નહિ પણ સાચો સિદ્ધાંત છે, કેમકે તે પ્રસિદ્ધ છે, કારણ કે જડ અને અજડ પ્રસિદ્ધ છે અને ચેતનની સિદ્ધિ હું આપવાથી કરું છું. જેમ દંડ આદિ, ભાવ અને અભાવ એમ ત્રણ ભાગ છે તેમ સર્વ વાદીઓ પણ જડ, અજડ અને ચેતન એમ ત્રણ શક્તિ છે, ગુરુએ પણ સમજાવ્યો, પણ એ માન્યો જ નહિ. પછી ગુરુ રાજસભામાં તેને લઈને ગયા અને રાજાની સભામાં પ્રતિવાદીઓની તેમણે જડની સ્થાપના કરી, પછી જડ અને અજડની સ્થાપના કરી, પછી અજડ અને ચેતનની સ્થાપના કરી, પણ કંઈ કશું માન્યું નહિ. એ રીતે સભા સમક્ષ ઉલૂકમુનિએ પ્રચાર જાહેર કર્યો. એથી જ વૈશેષિક દર્શન રચાયું છે — આ પ્રમાણે પરંપરાગત વાત છે.

૧ આ ગ્રંથ અગે તેની ટુંકાન.

૧૧ આબદ્ધિક નિહ્નવ—

જીવ અને કર્મનો બંધ નહિ પણ સ્પર્શ માત્ર થાય છે એવું માનનાર આ મતની ઉત્પત્તિ આમ બની છે—દશપુર નગરમાં આર્ય રક્ષિતનું મૃત્યુ થયું અને આચાર્ય શ્રી દુર્બલિકા પુષ્યમિત્ર આચાર્ય પરિવારના કરતા હતા, તે વખતે તે સમૂહમાં ગોષ્ઠામાહિલ નામનો એક સાધુ પણ હતો. એક વખત આચાર્ય વિન્ધ્ય નામના સાધુને કર્મપ્રવાદ નામના પૂર્વનો કર્મબન્ધાધિકાર સમજાવતા હતા. તેમાં એવી વાત આવી કે કોઈ કર્મ માત્ર જીવને સ્પર્શ જ કરી ખરી પડે છે; તેની સ્થિતિ વધારે કાળની નથી હોતી. જેમ કોઈ સૂકી ભીંત પર ફેંકેલી ધૂળ ને તરત ખરી જાય તેમ કોઈ કર્મ બંધાય છે અને સ્પર્શ પણ પામે છે ને લાંબા કાળ નહિ પણ કાલાન્તરે ખરી જાય છે—ભીની ચામડીમાં જેમ ચોંટેલું પાણી. કોઈ કર્મ બદ્ધ હોય છે સ્પૃષ્ટ હોય છે અને નિકાચિત હોય છે તે જીવની સાથે એકમેક થઈ કાલાન્તરમાં વેદાય છે; જેમ સોયના સમૂહ ગરમ કરી ટીપવામાં આવે તો એકરૂપ થાય તેમ. આ સાંભળીને ગોષ્ઠામાહિલ બોલ્યો—એ એમ જ હોય તો પછી જીવ અને કર્મ કદી જુદાં ન પડવાં જોઈએ કારણ તેઓ એકરૂપ થઈ ગયેલાં હોય છે. અને એ આમ થાય તો કર્મબંધવાળાને કદી મોક્ષ થશે ન જોઈએ. એટલે આ રીતે જીવ અને કર્મનો બંધ જ ન માનવો જોઈએ, પણ જીવ અને કર્મનો માત્ર સ્પર્શ જ માનવો જોઈએ.” આચાર્યે તેને સમજાવ્યો પણ તે સમજ્યો જ નહિ, એટલે તેને સંઘબહાર કર્યો.

આ મતના મત વિશેષાવશ્યકમાં મળે છે.

૧૨. અક્રિયાવાદી—

વસ્તુમાં ક્રિયાદિને ન માનનાર તે અક્રિયાવાદી કહેવાય છે. પણ તેનો સામાન્ય અર્થ એ લોકાલોકમાં પણ ક્રિયા છે તે જ છે કે એવું માને પુણ્યપાપની તથા બંધમોક્ષની વ્યવસ્થા ન હોય તે અક્રિયાવાદી કહેવાય છે. નાસ્તિક એ જ્ઞાન પણ અક્રિયાવાદીને સમાને છે. ભગવાન મહાવીરે આપેલા નિષેધથી પોતાને ક્રિયાવાદી તેમ જ અક્રિયાવાદી કહ્યા છે—આચારાંગ ૧.૧.૧. વિશેષ વિવરણ માટે જુઓ સૂત્રકૃતાંગ ૧. ૧૨ અગ્યારથી ૬ ૩ ૬ ૧ ૪ વગેરે

(૧) એકવાદી : જેઓ અદ્વૈતને માને છે પછી તે બ્રહ્માદ્વૈત હોય કે આત્માદ્વૈત—તે એકવાદી કહેવાય છે. આત્મા ઉપર તો આવા અદ્વૈતો

આત્મા પણ છે. જેમકે, સત્તાદ્વૈત એ વેદાન્તનો મત છે; વિજ્ઞાનાદ્વૈત તથા ચિન્મયત્વ એ બૌદ્ધનો છે. આ અભિપ્રાય મિથ્યા એટલા માટે છે કે આપણી સમક્ષ ઘણી જ વસ્તુઓ જે પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે તેમનો તે નિષેધ કરે છે અને વળી સર્વ વસ્તુ સામાન્ય રૂપે એક છે અને વિશેષરૂપે અનેક છે.

(૨) અનેકવાદી – વસ્તુગત સામાન્યની અપેક્ષાએ એક હોવા છતાં વિશેષની અપેક્ષાએ જેઓ તેને અનેક જ કહે છે તે અનેકવાદી. આ મત બૌદ્ધોનો કહી શકાય. જે સર્વ વસ્તુને પરસ્પર વિલક્ષણ જ માને છે અને એકતા માનતા જ નથી. કથંચિત્ સામાન્યમાં એકતા હોવા છતાં પણ અનેકવાદી છે એટલે તેમને અક્રિયાવાદી ન કહી શકાય.

(૩) મિતવાદી – જેઓ એમ માને છે કે જીવ અનંત નથી પણ પરિમિત છે; વળી કોઈ સમય એવો આવશે જ્યારે સર્વ જીવો સિદ્ધ થઈ જશે અને આ સંસાર ખાલી થશે. આ મિતવાદી કહેવાય. આ જે મત છે તે યથાર્થ નથી. અથવા જેઓ આત્માને અંગુષ્ઠ માત્ર માને છે તેઓ પણ મિતવાદી કહેવાય. આ મત અંગુષ્ઠમાત્ર વેદાન્તમાં પ્રસિદ્ધ છે. પણ તેનું મૂળ તો ઉપનિષદ જેટલું જ જૂનું છે.

(૪) નિર્મિતવાદી : જે લોક આ જગતને ઈશ્વર, બ્રહ્મ કે અન્ય કોઈથી નિર્મિત થયેલું માને છે તે બધા નિર્મિતવાદી કહેવાય. આ મત ઘણો જૂનો છે અને તેમનો ઉલ્લેખ સૂત્રકૃતાંગમાં આવે છે.

(૫) સાતવાદી – જેઓ એમ કહે છે કે સુખમાં સુખ જ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે જેવું કારણ હોય તેવું કાર્ય થાય છે, માટે સુખ મેળવવા માટે દુઃખરૂપ તપ ન કરવું તે સાતવાદી કહેવાય. આ મત બૌદ્ધોનો છે. (સૂત્રકૃતાંગ આ મતને બૌદ્ધ ગણાવે છે અને કહે છે.) જે લોકો એમ કહે છે કે તપસ્યા કરી શરીરને કષ્ટ આપવું, એ બધું મિથ્યા છે; તેમની સાધના કરતી વેળાએ વિવિધ સાતવાદી છે. પણ સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી આ સાતવાદી હોઈ શકે નહિ એમ કહી શકાય. અન્યથા તેમણે તો સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે મોક્ષ તરફ આ ચાલે છે. જેમકે દિગંબરી ઝાઝા મૂકી દેવાનું અને બૌદ્ધ ભાષા પ્રાપ્ત કરવાનું જ મત આવે છે. જેમ આ તપસ્યા સાધના માટે વિશાળ ઉપદેશ આપેલો છે એ કારણે પણ સાતા કહેવા ઉચિત નથી, અને બીજું વધુ આ શબ્દ છે જેમાં હઠીની ક્રિયા પણ છે. આ ન સમજવાં માટે તેને બાધની સાધના માટે વિવિધ તપસ્યાઓમાં જ રત છે. (જૈનોની ઘોર ક્રિયાઓનું

સર્વ ન અસત્ય પૂરું મર્યું છે — જુઓ અનુવાદ ૩ ૧૫૮.) પણ આવું આ બન્નેની મધ્યમાં છે કરીને મેળવું નથું ન વાપરવું એવી આજ્ઞા આપ્યા આપ્યે તેમ કરીને મેળવ્યા સિવાય મેળવ્યા નથી કેવા ન થયું કે એવું પૂર્વે જ નહીં જુઓ વિનય પૃ ૮; અનુવાદ ૩ ૧૫૧ આ આજ્ઞાને અવગણીને તો ન જ કહી શકાય. પણ આજ્ઞાની મોક્ષ પ્રતિ સિદ્ધિમાં એમાં જ વિસ્તારે તેમને માનવાની એના હોય તો એમ જ છે.

(૬) સમુચ્છેદવાદી: એમાં પ્રસિદ્ધ વસ્તુને નિરન્વય વિનાશવાળી માને છે તે બૌદ્ધો સમુચ્છેદવાદી કહેવાય છે.

(૭) નિત્યવાદી નિત્યવાદી તરીકે ગીકાર નિત્યવાદીને આપે છે અને સાંખ્યો એ મત છે એમ અનુમાન હોય તેવું લાગે છે. પણ આ મત આજીવકોનો પ્રસિદ્ધ જ છે; આજીવકો નિયતિનો અર્થ નિત્ય કરીને, એવો હેતુને શાશ્વત માનતા હોય તેવા નિત્યવાદીઓ આ મત છે તેમ કહેવું અયોગ્ય લાગતું નથી.

(૮) પરલોક નથી એમ કહેનારા: આ મત ચાર્વાકોનો છે તે પ્રસિદ્ધ જ છે

૫૮. નય—

જૈનશાસ્ત્રોમાંની પ્રત્યેક વસ્તુનો વિચાર નયથી કરવામાં આવે છે. એવો કોઈ શબ્દ કે અર્થ નથી એનો વિચાર કરતી વખતે નયનો ઉપયોગ ન હોય. આજ કદી ઇતિહાસ તપાસવા આરંભ કરવામાં આવે તો આ પદ્ધતિ પછી પણ પછી શિષ્યોની મતિબુદ્ધિ ઓછી થવાથી શ્રુત માટે નયવિચાર બંધ કરવામાં આવ્યો છે. પણ જો કોઈ યોગ્ય હોય તો નયવિચારણા કરવાની છૂટ પણ છે એમ કહીને કાલિકસૂત્ર અને ઉત્કાલિકના પ્રત્યેક પદમાં નયવિચારની પદ્ધતિ નક્કી કરવામાં પ્રચલિત હતી અને જ્યાં સુધી સમગ્ર સૂત્રને દ્રવ્યાનુયોગ આદિ ચાર અનુયોગમાં વહેંચવામાં આવ્યું ન હતું ત્યાં સુધી તેમાં નયવિચારણા અવસર કરવી જોઈએ એવી પદ્ધતિ હતી. પણ શિષ્યોની મતિબુદ્ધિ વગેરે કારણોને લઈને આર્ય વજ્ર પછી આર્ય રક્ષિતે સમગ્ર શ્રુતને જુદા જુદા ચાર વિભાગ — દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ — માં વહેંચી નાખ્યું. અને ત્યાર પછી પ્રત્યેક શબ્દ અને અર્થમાં નયવિચારણા કરવી જ એવો કોઈ નિયમ નથી રહ્યો. પણ આ શ્રોતા અને વક્તા યોગ્ય હોય તો પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે નયની વિચારણા કરે. અને એ બન્ને અયોગ્ય હોય તો માત્ર સૂત્ર અને

તેના અર્થની ક્રમ બતાવે, નવનિયાણપ્રાપ્ત ન કરે.—જુઓ—આચારાંગ નિર્યુક્તિ ૫ ... ની વિશિષ્ટતાઓ ... ઉપલબ્ધ.

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સાત મૂલનો ઉલ્લેખ છે. આની રીતે સાત મૂલની પરંપરા ઉપાંગશાસ્ત્રમાં (પૃ. ૨૧૪) અને તદનુસારી આચારાંગ નિર્યુક્તિ (ગા. ...) વગેરે ગ્રંથોમાં પણ છે. પણ આચાર્ય ઉમાસ્વાતિ પાંચ મૂલનો ઉલ્લેખ છે. તેમણે મને ... પણ ... ઉમાસ્વાતિમાં સામેલ છે. તત્ત્વાર્થના દિગમ્બર સૂત્રપાઠ પ્રમાણે મૂલ સાત નહીં જ ભાવ્યા છે. મે ભાષ્યમાં ... અને તદનુસારી સર્વ દિગમ્બર પરંપરામાં સાતને જ મૂલની માનવાની પરંપરા પણ છે. આચાર્ય સિદ્ધસેન ... પરંપરા ... છે—તેમના મતે ... નથી ... અને ભાષ્યમાં સમર્થિત છે.

જૈન આગમોમાં નવા કર્મની ... —પરિષદ્‌ ... નિયમ ... રૂપે નવનિયાણ કરવાની પરંપરા પણ છે. અને તે તે નિયમોમાં આ ... સમાવેશ કરવાની પરંપરા પણ પ્રાચીન જ છે.

પ્રાપ્ત નવનિયાણ તે ... છે. પણ ... નિરપેક્ષ ... વિચાર કરવો તે ... છે. સર્વ નયોના સમ્યક્ ... છે ... પણ કહેવાય છે. અહીં સંક્ષેપમાં સાતે નયોના સ્વરૂપ ... જુઓ—તત્ત્વાર્થનું વિવેચન ૧. ૩૪-૩૫.

૫૮ ઉદ્ગમ દોષો—

ઉદ્ગમ એટલે પિંડ ભોજનની ઉત્પત્તિ. તેમાંથી આધાકર્મ વગેરે ૧૬ દોષો આ દોષો ... છે. જેથી સાધુને આહાર ... થઈ જાય છે—

૧. આધાકર્મ—સાધુ માટે ... સચિત્ત હોય તેને અચિત્ત કર્યું તે.

૨. ઔદ્દેશિક—મુનિને ... છે એમ ... તૈયાર ભોજનને ... તે.

પૂતિકર્મ—શુદ્ધ આહારમાં આધાકર્મ દોષયુક્ત આહાર ભેળવીને સાધુને આપવો તેથી ... દોષ. અથવા આધાકર્મ આહારથી ... શુદ્ધ આહાર વહોરાવે તો પણ આ દોષ લાગે.

૪ મિશ્રજાત—બનાવતી વખતે સાધુ અને પોતા—બન્ને માટે સાથે બનાવવાથી લાગતો દોષ.

૫. સ્થાપના—સાધુને માટે બનાવ્યું હોય પણ પોતાનાં આગવાં પાત્રમાં રાખી મૂકે અને પછી વહોરાવે તે.

૬. પ્રાભૃતિકા—સાધુને ભોજન વહેલું મોડું કરી તેમને આહાર આપવાથી લાગતો દોષ.

૭. પ્રાદુષ્કરણ—દીવાનો પ્રકાશ કરી સાધુને વહોરાવવાથી લાગતો દોષ.

૮ ક્રીત—સાધુ માટે ખરીદીને વસ્તુ આપે.

૯. પ્રામિત્ય—સાધુ માટે ઉધાર લાવીને આપે.

૧૦ પરિવર્તિત—સાધુને આપવા માટે કોઈ સાથે અદલાબદલી કરીને વસ્તુ આપવાથી લાગતો દોષ.

૧૧ અભ્યાહૃત—સાધુની સામે જઈ આપવાથી લાગતો દોષ. અલબત્ત, નિયમ પ્રમાણે સાધુ ઉતારે સામેથી કરવા નીકળે ત્યારે જ આપવું જોઈએ.

૧૨. ઉદ્ભિન્ન—કોઠી, ઘડો કે બંધ કરેલી વસ્તુને ખોલી તોડી, ઉઘાડી આપવાથી લાગતો દોષ.

૧૩. માલાપહૃત—મેડા, ભોંયરું કે શીકું—ઊંચેથી લાવીને સાધુને આપવાથી લાગતો દોષ.

૧૪ આચ્છેદ્ય—કોઈ પાસેથી આંચકીને સાધુને આપવાથી લાગતો દોષ.

૧૫. અનિસૃષ્ટ—જેનો એકલો માલિક ન હોય તેવી વસ્તુ બીજાની રજા વિના આપવાથી લાગતો દોષ.

૧૬. અધ્યવપૂરક—સાધુનું આગમન સાંભળી, રસોઈમાં વધારો કરવાથી લાગતો દોષ.

૧૦૩ ઉત્પાદન દોષો:—

ઉત્પાદન—ઉપજાવ—આહાર પાસેથી મેળવવું—તેથી સાધુને લાગતા દોષ—એ પણ સોળ છે :—

૧ ધાત્રી—બાળકને ધવરાવનાર, સ્નાન કરાવનાર, વસ્ત્ર પહેરાવનાર, રમાડનાર અને ખોળામાં બેસાડનાર—આ પાંચ પ્રકારની ધાત્રીના જેવું કામ કરીને ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૨. દૂતિ—દૂતકર્મ કરી આહાર લેવાથી લાગતો દોષ.

૩. નિમિત્ત—નિમિત્ત જોઈને-ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યનું ફળ કહીને ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૪ આજીવ—પોતાની જાતિ, કુળ, ગણ વગેરેની વાત કરી ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૫. વનીપક—ભિખારીની જેમ દીનપણું બતાવી ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૬ ચિકિત્સા—ચિકિત્સા કરી ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૭. ક્રોધ, ૮ માન, ૯. માયા, ૧૦ લોભ—આ ચારપૂર્વક ભિક્ષા લેવાથી લાગતા દોષો.

૧૧ પૂર્વપશ્ચાત્સંસ્તવ—પહેલાં અને પછી દાતાની પ્રશંસા કરવાથી લાગતો દોષ.

૧૨. વિદ્યા—ભિક્ષા માટે વિદ્યાનો ઉપયોગ કરવાથી લાગતો દોષ.

૧૩. મંત્ર—મંત્રનો પ્રયોગ કરવાથી લાગતો દોષ.

૧૪ ચૂર્ણ—વશીકરણ આદિ ચૂર્ણથી ભિક્ષા લેવાથી લાગતો દોષ.

૧૫. યોગ—અંજન આદિ યોગનો ઉપયોગ કરી લેવાથી લાગતો દોષ.

૧૬. મૂલકર્મ—ભિક્ષા માટે ગર્ભનું સ્તંભન, ધારણ, પતન આદિ કરવાથી—તથા વશીકરણ કરવાથી લાગતો દોષ.

૨૧ એષણાના દોષો—

એષણા ગવેષણા અન્વેષણા—શોધવું—તપાસવું તેમાં લાગતા દોષો તે એષણાના દોષો છે. આ દોષો ગૃહસ્થ અને સાધુ બંનેથી થાય છે. તે દસ છે—

૧ શંકિત—આધાકર્મિક હોવાની શંકા છતાં જે આહારાદિ ગ્રહણ કરે તે લેવા-દેવા.

૨. મ્રક્ષિત—સચિત્ત પૃથ્વી આદિથી ખરડાયેલ આહાર અથવા જેની ખરડ હોય તેવા અચિત્ત આહારથી ખરડાયેલ આહાર લેવો-દેવો લાગતો દોષ.

૩ નિક્ષિપ્ત—સચિત્ત પર મૂકેલ વસ્તુ લેવી-દેવી લાગતો દોષ.

પિહિત—સચિત્તથી ઢાંકેલ વસ્તુ લેવી-દેવી લાગતો દોષ.

૫. સંહૃત—આપવાના વાસણમાં અકલ્પ્ય વસ્તુ હોય તેને કાઢીને સચિત્ત કે મિશ્ર પર મૂકી લેવી-દેવી લાગતો દોષ.

૬. દાયક—દાતા જો ભિક્ષા દેવાને અયોગ્ય હોય—અર્થાત્ જેની ઉંમર આઠ વર્ષથી ઓછી હોય તેવો હોય, અતિવૃદ્ધ પણ હોય, આંધળું તેમજ હોય.

આવું પાત્રનું હોય—આવા તપ પાણીથી ભરેલા વાસણો હોય. આવા વાસણો દેખવું ન જોઈએ; તેથી દેનારને પણ આ દોષ લાગે.

૭. ઉન્મિશ્ર—સચિત્તથી મિશ્રિત અચિત્ત દેવાયેલાં વાસણો હોય.

૮. અપરિણત—અપક્વ વસ્તુ દેવાયેલાં વાસણો હોય.

૯. લિપ્ત—ન ખપે તેવી વસ્તુથી લેપાયેલાં જેવા કે હાથથી દેવાયેલાં વાસણો હોય.

૧૦. છર્દિત—ઢોળી દેતા પુરુષથી દેવાયેલાં વાસણો હોય.

૪૧. સર્વતોભદ્રા પ્રતિમા :—

સર્વતોભદ્રા પ્રતિમા એક બીજી રીતે પણ શાસ્ત્રમાં આવે છે તે બે પ્રકારની છે—૧. લઘુ સર્વતોભદ્રા, ૨. મોટી સર્વતોભદ્રા.

(૧) લઘુમાં નીચે પ્રમાણે એક ઉપવાસથી માંડી પાંચ સુધીના ઉપવાસ હોય છે. પારણાના દિવસો ૨૫ અને તપસ્યા—ઉપવાસના ૭૫ એમ કુલ ૧ [illegible] દિવસમાં એ પૂરી થાય છે

૧	૨	૩	૪	૫
૩	૪	૫	૧	૨
૫	૧	૨	૩	૪
૨	૩	૪	૫	૧
૪	૫	૧	૨	૩

આ કોઠાનો નિયમ એવો છે કે પહેલી હારમાં ૧ થી પાંચ ક્રમશઃ માંડવા અને પછીની હારમાં તેનો વચલો અંક પ્રથમ માંડી યથાક્રમ માંડતા જવું. તે જ પ્રમાણે ત્રીજામાં બીજાના વચલા અંકથી, ચોથામાં ત્રીજાના વચલા અંકથી અને પાંચમીમાં ચોથીના વચલા અંકથી શરૂઆત કરવી.

કોઠામાં અંક ઉપવાસના દિવસો સૂચવે છે. એ ઉપવાસ પૂરા થાય પછી એક પારણાનો દિવસ અને ફરી તેના પછીનો અંક હોય તેટલા ઉપવાસ. જેમકે શરૂમાં એક ઉપવાસ—બીજે દિવસે પારણું અને પછી બે ઉપવાસ, પછી એક દિવસ પારણું અને પછી ત્રણ ઉપવાસ—એમ આગળ વધતાં જવું.

(૧) મહતી સર્વતોભદ્રા—ના ઉપવાસનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે છે. તેમાં એકથી માંડી સાત સુધી ઉપવાસ હોય છે. તેમાં ઉપવાસના દિવસો ૧૯૬ અને પારણાના દિવસો ૪૯ મળી—કુલ ૨૪૫ દિવસમાં તે પૂરી થાય છે. તેની રચનાની સમજ કોઠા પ્રમાણે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
૪	૫	૬	૭	૧	૨	૩
૭	૧	૨	૩	૪	૫	૬
૩	૪	૫	૬	૭	૧	૨
૬	૭	૧	૨	૩	૪	૫
૨	૩	૪	૫	૬	૭	૧
૫	૬	૭	૧	૨	૩	૪

૧૭ ભદ્રોત્તર પ્રતિમા—

ભદ્રોત્તર પ્રતિમાના બે ભેદ છે—૧. ક્ષુલ્લક અને ૨. મહતી.

(૧) ક્ષુલ્લકમાં પાંચથી માંડી નવ સુધીના ઉપવાસ હોય છે. ૧૭૫ દિવસના ઉપવાસ અને ૨૫ પારણાના દિવસો એમ કુલ ૨[illegible] દિવસમાં એ પૂરી થાય છે. તેનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે—

૫	૬	૭	૮	૯
૭	૮	૯	૫	૬
૯	૫	૬	૭	૮
૬	૭	૮	૯	૫
૮	૯	૫	૬	૭

(૬) આની ભદ્રોત્તરમાં પાંચથી માંડી ૧૧ સુધી ઉપવાસ કરવાના હોય છે. ૩૯૨ દિવસના ઉપવાસ અને ૪૯ પારણાના દિવસો—સર્વ મળી ૪૪૧ દિવસમાં તે પૂરી થાય છે. તેનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે—

૫	૬	૭	૮	૯	૧	૧૧
૮	૯	૧	૧૧	૫	૬	૭
૧૧	૫	૬	૭	૮	૯	૧
૭	૮	૯	૧	૧૧	૫	૬
૧	૧૧	૫	૬	૭	૮	૯
૬	૭	૮	૯	૧	૧૧	૫
૯	૧	૧૧	૫	૬	૭	૮

૪૭ ભિક્ષુપ્રતિમાઃ—

આ પ્રતિમા વિશિષ્ટ સંહનન અને શ્રુતધારી ભિક્ષુઓએ ધારણ કરવાની છે. પહેલી એક માસની, તેમાં આહાર અને પાણીની એકેક દત્તિ સ્વીકારે; બીજી બે માસની, તેમાં અન્નની દત્તિ બે એમ વધારતાં સાતમી પ્રતિમા સાત માસની, તેમાં સાત દત્તિ છે. આઠમી પ્રતિમા સાત અહોરાત્ર સુધીની છે. તેમાં એક ઉપવાસ કરવાનો, ગામની બહાર રહેવાનું, ઉત્તાનાદિ ગમે તે આસને રહી ઉપસર્ગ સહન કરવાના. નવમી પ્રતિમા આઠમી પ્રમાણે, પણ આસન ઉત્કટુક વગેરે જ હોય. દશમી પણ આઠમી પ્રમાણે પણ આસન વીરાસન અથવા આમ્રકુબ્જાસન હોય. અગિયારમી પ્રતિમામાં બે ઉપવાસ હોય છે બીજી જ વિશેષતા સમજવી. બારમી પ્રતિમામાં ત્રણ ઉપવાસ હોય છે અને ત્રીજા ઉપવાસની રાત્રે ગામ બહાર, મસાણ વ., એકેક નમેલું શરીર અનિમેષ નયન—શુષ્ક થઈ કાયોત્સર્ગ કરે.

૪૮. પરલોકસુખાર્થ પ્રતિમાઃ—

ભિક્ષુની સેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞારૂપ—આ બંને પ્રતિમાઓ સંબંધે ક્યાંય જોવામાં નથી આવ્યો એમ ટીકાકાર જણાવે છે. અને કહે છે કે,

આ વિનયભેદોમાંના કેટલાક ભેદોનો અર્થ આવો છે. તે આ પ્રમાણે :—

દર્શનગુણવિનયને વિષે દશ પ્રકારનો વિનય :— ૧ સત્કાર, ૨. અભ્યુત્થાન ૩ સન્માન ૪ આસનાભિગ્રહ, ૫. આસનાનુપ્રદાન ૬. વંદન, ૭. અંજલિગ્રહ ૮ આવતા હોય તો અભિગમન, ૯ બેઠા હોય તો પર્યુપાસના, ૧૦ જતા હોય તો અનુગમન. —આ દશ શુશ્રૂષાવિનય કહેવાય છે.

પંદર પ્રકારનો અનાશાતના વિનય છે, તે આ પ્રમાણે — ૧. તીર્થંકર, ૨. ધર્મ ૩. આચાર્ય ૪ વાચક ૫ સ્થવિર, ૬. કુલ, ૭. ગણ, ૮. સંઘ ૯ સાંભોગિક ૧૦ ક્રિયા, ૧૧ મતિજ્ઞાન, ૧૨. શ્રુતજ્ઞાન, ૧૩ અવધિજ્ઞાન, ૧૪ મનઃપર્યવ, ૧૫. કેવલજ્ઞાન — આ પંદરેયના પ્રત્યેકનાં — ૧ અનાશાતના, ૨. ભક્તિ, ૩. બહુમાન, ૪ વર્ણવાદ — આ ચાર પ્રકારથી [૧૫×૪] ૬૦ પ્રકારનો અનાશાતના વિનય કહેવાય છે.

ઔપચારિકવિનય સાત પ્રકારનો છે — ૧. અભ્યાસાસન — પાસે બેસવું, ૨. છંદોનુવર્તન — ઇચ્છાનું અનુસરણ, ૩ કૃતપ્રતિકૃતિ — આચાર્યનું ભોજન વગેરે આપીએ તો પ્રસન્ન થઈ અને આપણને સૂત્ર આપે એવી બુદ્ધિથી આહારાદિ આપવાં છે. ૪ કારિત નિમિત્તકરણ — પોતાને જેણે જ્ઞાનાદિ આપ્યાં હોય તો તેના વધુ વિનય રાખવો અને વિશેષ કામ કરી આપવું છે. ૫. દુઃખાર્તની ગવેષણા, ૬. દેશકાલજ્ઞતા, ૭. બધી બાબતમાં અનુમતિ.

વૈયાવૃત્યના અધિકારીઓ દશ છે તે આ પ્રમાણે — ૧. આચાર્ય ૨. ઉપાધ્યાય ૩ સ્થવિર, ૪ તપસ્વી ૫ ગ્લાન, ૬ શૈક્ષ, ૭. સાધર્મિક ૮. કુલ, ૯. ગણ, ૧૦ સંઘ.

ઉપરના બધા મળી ૮૦ ભેદ થાય છે; અને સ્વાધ્યાયના પાંચ ભેદ છે — ૧ વાચના, ૨. પૃચ્છા ૩. પરાવર્તના, ૪. અનુપ્રેક્ષા, ૫ ધર્મકથા — આ પાંચ અને આગળ વૈયાવૃત્યના ૧૦ ભેદ ઉમેરીએ તો ૯૫ પ્રકારના વિનય — ભક્તિ પ્રતિપત્તિ — થઈ જાય.

૫૧ પ્રતિમા ૯૨—

આ બધી બાબતની વિગતવાર દશાશ્રુતસ્કંધની નિર્યુક્તિના આધારે આપી છે તે આ પ્રમાણે —

૧ પ્રકારની સમાધિપ્રતિમા તે આ પ્રમાણે — સમાધિપ્રતિમાના બે ભેદ છે — શ્રુતસમાધિ અને ચારિત્રસમાધિ. તેમાં શ્રુતસમાધિના ૬૨ ભેદ — તે આ પ્રમાણે — આચારાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતની પાંચ અને

બીજાની ૩૫, સ્થાનાંગની ૧૬, અને વ્યવહારસૂત્રની ૪ — બધી મળી ૧૨ થઈ; અને સામાયિકાદિ પાંચ ચારિત્રની પાંચ સમાધિ — એમ ૧૭ સમાધિપ્રતિમા.

૧૨ પ્રકારની ઉપધાન પ્રતિમા — તે ૧૨ ભિક્ષુ અને ૧૧ શ્રાવકની મળી ૨૩ થઈ

એક વિવેકપ્રતિમા. વિવેકપ્રતિમા જેવડી મોટી અનેક છતાં સામાન્ય દૃષ્ટિએ એક જ ગણી છે.

એક પ્રતિસંલીનતા. તે પણ ઈન્દ્રિયાદિના ભેદે અનેક છતાં સામાન્ય રીતે એક કહેવાય.

આમ કુલ ૬૧

મૂળ પ્રતિમાના પાંચ ભેદોમાં પાંચમી એકલી વિહારપ્રતિમા પણ આવે છે પણ તેનો અહીં ભિક્ષુપ્રતિમા — જે ઉપધાનાંતર્ગત છે — તેમાં સમાવેશ સમજવો.

૪

જીવની સ્થિતિ

૧. સ્થિતિના ભેદો

સ્થિતિ બે પ્રકારની છે —

૧. કાયસ્થિતિ [મરી મરીને ફરીફરી તે જ કાયનિકાયમાં જન્મ થાય તે પ્રકારની[1]]

૨. ભવસ્થિતિ [જન્મથી મૃત્યુપર્યંતની સ્થિતિ].

(૧) ભવસ્થિતિ[2] બને છે —

---

૧ આ સ્થિતિ દેવ અને નારકને ન હોય કારણ કે દેવ મરીને ફરી દેવ થતો નથી, અને નારક મરીને ફરી નારક થતો નથી. બીજાની એક કાયસ્થિતિમાં સાતઆઠ ભવ થઈ શકે.

૨. આ સૂત્ર અપર્યાપ્તપર્યાપ્તક સમજવું, અર્થાત્ અહીં બતાવેલ સર્વ કાયસ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે પણ જીવ પૃથ્વીકાય આદિ નિકાયોમાં તેનો નિર્દેશ કરવાનું સૂત્રનું તાત્પર્ય નથી.

૧. મનુષ્ય; ૨. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય

(૨) અનપવર્તિત[1] બેને છે —

૧. દેવ, ૨. નારક

૬ આયુ બે પ્રકારનું છે —

૧. અદ્ધાયુ [અર્થાત્ ભવ પામ્યો વ્યય છતાં જે ટકી શકે તેવું આયુ;[2]]

૨. ભવાયુ[3] [અર્થાત્ ભવ પૂરો થતાં પૂરું થઈ જાય].

(૧) અદ્ધાયુ બેને છે —

૧. મનુષ્ય, ૨. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ.

(૨) ભવાયુ બેને છે —

૧. દેવ; ૨. નારક

૭ બે[4] યથાયુનું પાલન કરે છે —

૧. દેવ; ૨. નારક

---

૧ આ સૂત્ર આયુ ઉપર જેવું જ સમજવું. જીવ મનુષ્ય તથા તિર્યંચમાં અનપવર્તિત નિયમ કરવાનું અહીં તાત્પર્ય નથી. ચર્મશરીરી મનુષ્યનું આયુ અનપવર્તિતનું આવતાં પણ તેમ જ સમજવું.

૨ જેમકે કોઈ મનુષ્યભવ પૂરો થયા બાદ ફરી ફરી મનુષ્ય થાય તો તેનું મનુષ્યાયુ પૂરું નથી થતું. આની સરખામણી કાયસ્થિતિ સાથે થઈ શકે.

૩ જેમકે, દેવભવમાં દેવનું જીવવાનું હોય, તે દેવભવ પૂરો થતાં પૂરું થઈ જાય. તે ભવ પછી તરત ફરી દેવ થતો ન હોવાથી દેવનું ભવાન્તરમાં ચાલુ રહેતું નથી.

૪ અહીં ચાર વિભાગને જ આયુના બે પ્રકાર છે આ ત્રીજા સ્થાનનું સૂત્ર છે. ... ... છે. ... ... આયુ-પાલન હોય છે. જેમકે ... ... મનુષ્ય ઉત્તમ પુરુષ અને ચરમશરીરી.

§ બેનું આયુ સોપક્રમ[1] છે —

૧. મનુષ્ય, ૨. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય.

[–સ્થા ૮૫]

§ ત્રણ[2] યથાયુ ભોગવે —

અરિહંત, ચક્રવર્તી અને બળદેવ-વાસુદેવ.

§ ત્રણ મધ્યમ[3] આયુ ભોગવે છે —

અરિહંત, ચક્રવર્તી અને બળદેવ-વાસુદેવ.

[–સ્થા ૧૪૩]

આયુ સાત કારણે તૂટે —

૧. અધ્યવસાય — રાગદ્વેષ અને ભયરૂપ – તેનાથી;

૨. નિમિત્ત — દંડ, શસ્ત્ર વગેરેથી;

૩. આહારથી;

૪ વેદના — આંખ વગેરેની પીડા – થી;

૫. પરાઘાત — કૂવામાં પડવાથી કે બીજા કારણે થતા આઘાતથી;

૬ સ્પર્શ — સાપ વીંછી વગેરેના ડંખથી;

૭. શ્વાસોચ્છ્વાસ — નો નિરોધ કરવામાં આવે તેથી

[–સ્થા ૫૬૧]

---

૧ આયુનો બંધ પૂરો થયા પહેલાં કોઈ ઉપક્રમ—આકસ્મિક વગેરેથી પણ સમાપ્ત થઈ જાય તેવું અર્થાત્ નિયત અવધિ પહેલાં છૂટું થઈ જાય તેવું આયુષ્ય.

૨. અહીં બતાવેલા સિવાયના નારક અને દેવોનો વ્યવચ્છેદ ન સમજવો.

૩ મધ્યમ આયુ મેળવે છે કે તેમને કારણ નથી.

સો વર્ષના[1] આયુવાળા પુરુષની દશ દશા[2] છે —

૧. બાલ — [આ અવસ્થામાં સુખદુઃખનું જીવને બહુ ભાન હોતું નથી];

૨. ક્રીડા — [આમાં માત્ર ક્રીડાપ્રધાન જીવન હોય છે — કામભોગમાં તીવ્રાભિલાષ હોતો નથી];

૩. મન્દા — [આમાં ભોગોપાર્જનમાં અસમર્થ પણ ભોગ ભોગવવામાં સમર્થ હોય છે];

૪ બલા — [આમાં ઉપદ્રવ ન હોય તો પોતાનું સામર્થ્ય બતાવે છે];

૫. પ્રજ્ઞા — [આમાં ઇચ્છિતાર્થની પ્રાપ્તિના ઉપાયનું ચિંતન અને કુટુંબની અભિવૃદ્ધિનું ચિંતન હોય છે];

૬ હાયની — [આમાં કામભોગથી વિરક્ત થાય છે અને ઇન્દ્રિયો ક્ષીણ થાય છે];

૭. પ્રપંચા — [આ દશામાં ખાંસી અને શ્લેષ્મનો પ્રપંચ વધે છે];

૮ પ્રાગ્ભારા — [આમાં શરીર નમી જાય છે];

૯ મુંમુખી — [આમાં જીવન પણ અકારું થઈ જાય છે — મરણને ઇચ્છે છે];

૧૦ શાયની — [આમાં છેક પથારીવશ થઈ જાય છે].

[—સૂ૦ ૭૭૨]

---

૧ સો વર્ષ કલ્પવાની સમજમાં આવ્યો. કારણ, પૂર્વકોટિવર્ષ પુરુષને પણ આ દશા હોય તો તેમ જ છે કે તેને તેના આયુષ્ય પ્રમાણમાં હોય.

૨. દશ વર્ષનો કાળ તે દશા.

૨. સર્વ જીવોની સ્થિતિ

૧ ગૌ૦ — નારકોની સ્થિતિ કેટલી?

ભ૦ — જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર.

ગૌ૦ — અપર્યાપ્ત નારકની સ્થિતિ કેટલી?

ભ૦ — જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મુહૂર્ત

ગૌ૦ — પર્યાપ્ત નારકની સ્થિતિ કેટલી?

ભ૦ — જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તન્યૂન દશહજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્તન્યૂન ૩૩ સાગર

૨-૨૪ આમ ગૌતમે રત્નપ્રભાથી માંડી સાતે નારક વિષે પૂછ્યું અને તેનો ભગવાને જવાબ આપ્યો ત્યાર પછી ક્રમશઃ ભવનપતિ વગેરે દેવ વિષે પૂછ્યું અને ભગવાને જવાબ આપ્યો.[1] યાવત્ —

ગૌ૦ — હે ભગવાન! વિજય વૈજયંત, જયંત, અપરાજિતની કેટલી સ્થિતિ?

ભ૦ — હે ગૌતમ! જઘન્યથી ૩૨ સાગર[2] અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર.

ગૌ૦ — સર્વાર્થસિદ્ધિની સ્થિતિ કેટલી?

ભ૦ — અજઘન્યોત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર સ્થિતિ છે

---

1 આ બાબત પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર અનુસાર સમજી લેવું છે.

2 ઔપપાતિકસૂત્ર પણ તેમજ જણાવે છે પરંતુ પ્રજ્ઞાપનામાં જઘન્યથી ૩૧ સાગર કહ્યા છે

૩. નારકોની સ્થિતિ (૬ ૦ ૧)

		સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧. રત્નપ્રભાના કેટલાક નારકોની		૧ પલ્ય	....	...	સમ ૧
૨.	ના નારકની	....	....	૧ સાગર	સમ ૧
૩.	„ કેટલાક નારકની	૨ પલ્ય		....	સમ ૨
૪	„	૩ પલ્ય	....	....	સમ ૩
૫.	„	૪ પલ્ય	....	..	સમ ૪
૬		૫ પલ્ય	....	....	સમ ૫
૭. „		૬ પલ્ય	..	....	સમ ૬
૮.		૭ પલ્ય	..	....	સમ ૭
૯ „	„	૮ પલ્ય	....		સમ ૮
૧ „		૯ પલ્ય	....	..	સમ ૯
૧૧.		૧ પલ્ય	..	...	સમ ૧૦
૧૨.		૧૧ પલ્ય	....	....	સમ૦ ૧૧
૧૩.		૧૨ પલ્ય		....	સમ ૧૨
૧૪		૧૩ પલ્ય	....	....	સમ ૧૩
૧૫.		૧૪ પલ્ય	...	....	સમ ૧૪
૧૬		૧૫ પલ્ય		...	સમ ૧૫
૧૭.	„	૧૬ પલ્ય	....	...	સમ ૧૬
૧૮		૧૭ પલ્ય	....	..	સમ ૧૭
૧૯		૧૮ પલ્ય[1]	....	....	સમ ૧૮
૨		૧૯	...	...	સમ ૧૯
૨૧.		૨ „	...		સમ ૨
૨૨		૨૧			સમ ૨૧

---

૧ મૂળમાં અહીં પાઠ પડી ગયો છે તેની જૈન પ. પ્ર. આવૃત્તિમાં પૂર્તિ કરવામાં આવી છે.

૨૩. રત્નપ્રભાના કે લાક નારકની ૨૨ પલ્ય ... સમ૦ ૨૨

૨૪ ,,	,, ૨૩	...	સમ ૨૩.
૨૫ ,,	૨૪ ,,	...	સમ૦ ૨૪
૨૬ ,,	૨૫	...	સમ૦ ૨૫
૨૭	૨૬	...	સમ૦ ૨૬
૨૮ ,,	૨૭ ,,	...	સમ૦ ૨૭
૨૯ ,, ,,	૨૮	...	સમ૦ ૨૮
૩ ,, ,,	૨૯	...	સમ૦ ૨૯
૩૧ ,,	૩૦	...	સમ ૩૦
૩૨ ,,	૩૧ ,,		સમ૦ ૩૧
૩૩	૩૨	...	સમ૦ ૩૨
૩૪ ,,	૩૩		સમ ૩૩
૩૫ ,,	... ૧૦ ૦૦ વર્ષ		સ્થા ૭૫૭.

૧. બીજી શર્કરાપ્રભાના નારકની ... ૧ સાગર ... સમ૦ ૧

૨. બીજી શર્કરામાં કે લાકની ૨ પલ્ય ... સમ ૨

૩. ,, ૨ સાગર ... સમ૦ ૨

૪ બીજી શર્કરામા ... ... ૩ સાગર સમ૦ ૩

સ્થા૦ ૧૪૬

૧. ત્રીજી વાલુકાપ્રભા નરકમા ૩ સાગર સમ ૩

સ્થા ૧૪૬

૨. કે લાકની ચારસાગર ... સમ ૪

૩. પાંચસાગર સમ૦ ૫

૪ ,, ૬ સાગર સમ૦ ૬

૫. ત્રીજી વાલુકા માં ... ... ૭ સાગર સમ ૭

સ્થા ૫૭૩

૧. ચોથી પંકપ્રભા

નરકમાં ૭ સાગર સમ ૭

સ્થા ૫૭૩

૨. કેટલાકની ૮ સાગર .. સમ ૮

૩. ૯ સાગર ... સમ ૯

૪ ૧ સાગર સમ ૧

૫. ચોથી પંકપ્રભામાં ૧૦ સાગર સ્થા ૭૫૭

૧. પાંચમી ધૂમપ્રભા

નરકમાં કેટલાકની .. ૧ સાગર સમ ૧

સ્થા ૭૫૭

૨. ૧૧ સાગર .... .. સમ ૧૧

૩. ૧૨ સાગર .... સમ ૧૨

૪ ૧૩ સાગર .... સમ ૧૩

૫. ૧૪ સાગર .... સમ ૧૪

૬ ૧૫ સાગર .... સમ ૧૫

૭. ૧૬ સાગર .. ... સમ ૧૬

૮ ... ૧૭ સાગર સમ ૧૭

૧ છઠ્ઠી નરકમાં કેટલાકની ૧૭ સાગર સમ ૧૭

૨. [1] ૧૮ સાગર સમ ૧૮

૩. ૧૯ સાગર સમ ૧૯

૪ " ૨ સાગર સમ ૨

૫. ૨૧ સાગર સમ ૨૧

---

૧ જુઓ ૫ ગ્રન્થની નીચે નોંધ.

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૯ છઠ્ઠી	નરકમાં કેટલાકની ...		૨૨ સાગર	સમ૦ ૨૨
૧. સાતમી	નરકમાં કેટલાકની	૨૨ સાગર		સમ૦ ૨૨
૨. ”	”	૨૩ સાગર		સમ૦ ૨૩
૩. ”	”	૨૪ સાગર		સમ૦ ૨૪
૪ ”	”	૨૫ સાગર		સમ૦ ૨૫
૫. ”	”	૨૬ સાગર		સમ૦ ૨૬
૬ ”	”	૨૭ સાગર		સમ૦ ૨૭
૭. ”	”	૨૮ સાગર		સમ૦ ૨૮
૮.	”	૨૯ સાગર		સમ૦ ૨૯
૯	”	૩૦ સાગર ..		સમ૦ ૩૦
૧ ”		૩૧ સાગર		સમ ૩૧
૧૧.	”	૩૨ સાગર ..		સમ૦ ૩૨
૧૨. સાતમી નરકમાં કાલ મહાકાલ, રૌરવ મહા રૌરવમાં			૩૩ સાગર	સમ૦ ૩૩
૧૩. અપ્રતિષ્ઠાનમાં		અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર		સમ૦ ૩૩

૪ ભવનપતિની સ્થિતિ (દ૦ ૨–૧૧)

(૧) અસુરકુમારની

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧ અસુરકુમારની		... ૧ હજારવર્ષ		સ્થા ૭૫૭
૨ અસુરકુમારમાં	કેટલાક દેવોની	૧ પલ્ય	..	સમ૦ ૧
૩ ”	દેવોની		.. ૧ સાગરથી કંઈક વધારે	સમ૦ ૧

			[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
૪	,	મેવાડ રૈવોની	૨ પશ્ચ	..	..	સમ	૨
૫		,,	૩ પશ્ચ	----	---	સમ	૩
૬	,	,,	૪ પશ્ચ	----		સમ	૪
૭	,,		૫ પશ્ચ	----	----	સમ	૫
૮		,,	૬ પશ્ચ	----	----	સમ	૬
૯		,,	૭ પશ્ચ		----	સમ	૭
૧	,,		૮ પશ્ચ	----	----	સમ	૮
૧૧	,,	,	૯ પશ્ચ			સમ	૯
૧૨		,	૧ [illegible]	..		સમ	૧
૧૩		,,	૧ પશ્ચ	...		સમ	૧૦
૧૪		,,	૧૧ પશ્ચ	..		સમ	૧૧
૧૫			૧૨ પશ્ચ			સમ	૧૨
૧૬	,,	,	૧૩ પશ્ચ	..	..	સમ	૧૩
૧૭		,,	૧૪ પશ્ચ	----	----	સમ	૧૪
૧૮		,,	૧૫ પશ્ચ	----	----	સમ	૧૫
૧૯			૧૬ પશ્ચ	----	----	સમ	૧૬
૨			૧૭ પશ્ચ	----	----	સમ	૧૭
૨૧			૧૮ પશ્ચ	...	..	સમ	૧૮
૨૨		,,	૧૯ પશ્ચ			સમ	૧૯
૨૩		,,	૨ પશ્ચ	..	----	સમ	૨૦
૨૪	,,		૨૧ પશ્ચ	----	----	સમ	૨૧
૨૫			૨૨ પશ્ચ	----	...	સમ	૨૨
૨૬			૨૩ પશ્ચ	----	----	સમ	૨૩
૨૭			૨૪ પશ્ચ	----	----	સમ	૨૪
૨૮	,,	,,	૨૫ પશ્ચ	----	----	સમ	૨૫
૨૯	,,		૨૬ પશ્ચ	----	----	સમ	૨૬
૩૦			૨૭ પશ્ચ	----	----	સમ	૨૭

			સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૩૧.	,,	,,	૨૮ પલ્ય	----	---	સમ૦ ૨૮
૩૨.	,,	,	૨૯ પલ્ય	----	---	સમ૦ ૨૯
૩૩.	,	,	૩ પલ્ય	----	..	સમ ૩
૩૪	,,		૩૧ પલ્ય	..	---	સમ૦ ૩૧
૩૫.	,,	,,	૩૨ પલ્ય			સમ૦ ૩૨
૩૬		,	૩૩ પલ્ય			સમ૦ ૩૩
૩૭. અસુરકુમારના		દેવોની	દેશોન બે પલ્ય			સ્થા૦ ૧૧૩

(૨) નાગકુમારની

૧. નાગકુમારમાં કેટલાક	દેવોની	૧ પલ્ય		..	સમ૦ ૧
૨.	દેવોની		..	દેશોન ૨ પલ્ય	સમ૦ ૨
૩. કેટલાક	દેવોની	૧ હજારવર્ષ			સમ૦ ૧૦
૪ નાગકુમાર	દેવની	દેશોન બે પલ્ય			સ્થા ૧૧૩
૫ નાગકુમારની		૧૦૦ વર્ષ			સ્થા૦૭૫૭

(૩) વિદ્યુત્કુમારની

૧. વિદ્યુત્કુમારમાં કેટલાક	દેવોની	૧ પલ્ય ..			સમ૦ ૧
૨. ,	દેવોની	..		દેશોન બે પલ્ય	સમ ૨
૩. કેટલાની		૧૦	વર્ષ		સમ૦ ૧૦
૪	દેવોની	દેશોન બે પલ્ય	..		સ્થા૦૧૧૩

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ
૫. વિદ્યુત્કુમારની		૧ ૦૦ વર્ષ	સ્થા૦૭૫૭

(૪) સુપર્ણકુમારની

૧. સુપર્ણકુમારમાં કેટલાક દેવોની	૧ પલ્ય		...	સમ ૧
૨. સુપર્ણકુમાર દેવોની		..	દેશઊન બે પલ્ય	સમ ૨
૩. સુપર્ણ માં કેટલાક દેવોની ...		૧	૦૦	સમ ૧
૪ દેવોની	દેશઊન બે પલ્ય			સમ ૧૧૩
૫. સુપર્ણકુમારની		૧		સ્થા૦૭૫૭

(૫) અગ્નિકુમારની

૧. અગ્નિ માં કેટલાક દેવોની	૧ પલ્ય			સમ ૧
૨. દેવોની		..	દેશઊન બે પલ્ય	સમ ૨
૩. કેટલાક દેવોની		૧	વર્ષ	સમ ૧
૪ દેવોની	દેશઊન બે પલ્ય	..	..	સમ ૧૧૩
૫. અગ્નિકુમારની		૧	૦૦૦	સ્થા૦૭૫૭

(૬) વાયુકુમારની

૧. વાયુ માં કેટલાક દેવોની	૧ પલ્ય			સમ ૧
૨. દેવોની	...		દેશઊન બે પલ્ય	સમ ૨
૩. કેટલાક દેવોની		૧	૦૦૦	સમ ૧

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૪ „ દેવોની	દેશઊન બે પલ્ય			સ્થા૦૧૧૩
૫. વાયુકુમારની			૧૦૦	સ્થા૦૭૫૭

(૭) સ્તનિતકુમારની

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧. સ્તનિતકુમારમાં કેટલાક દેવોની	૧ પલ્ય			સમ૦ ૧
૨. „ દેવોની			દેશઊન બે પલ્ય	સમ૦ ૨
૩. „ કેટલાક દેવોની		૧૦૦૦		સમ૦ ૧૦
૪. દેવોની	દેશઊન બે પલ્ય			સ્થા૦ ૧૧૩
૫. સ્તનિતકુમારની		૧૦૦૦		સ્થા૦ ૭૫૭

(૮) ઉદધિકુમારની

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧. ઉદધિકુમારમાં કેટલાક દેવોની	૧ પલ્ય			સમ ૧
૨. દેવોની			દેશઊન બે પલ્ય	સમ ૨
૩. „ કેટલાક દેવોની		૧૦		સમ૦ ૧૦
૪ „ દેવોની	દેશઊન બે પલ્ય			સ્થા ૧૧૩
૫. ઉદધિકુમારની		૧૦		સ્થા ૭૫૭

(૯) દ્વીપકુમારની

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧. દ્વીપકુમારમાં કેટલાક દેવોની	૧ પલ્ય			સમ ૧
૨. દેવોની	..	..	દેશઊન બે પલ્ય	સમ ૨

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૩. કેટલાક દેવોની		૧		સમ ૧
૪ „ દેવોની		દેશોન બે પલ્ય		સ્થા ૧૧૩
૫. દીપકુમારની		૧		સ્થા [illegible]

(૧૦) દિક્કુમારની

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧. દિક માં કેટલાક દેવોની ૧ પલ્ય				સમ ૧
૨. દેવોની			દેશોન બે પલ્ય	સમ ૨
૩. કેટલાક દેવોની		૧	••	સમ ૧
૪ „ દેવોની		દેશોન બે પલ્ય		સ્થા ૧૧૩
૫. દિક્કુમારની		૧	૦૦	સ્થા [illegible]

૫. સ્થાવરકાયાદિની સ્થિતિ (સૂ૦ ૧૨–૨૩)

બાદર અપ્કાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦૦૦ વર્ષ છે

[–સ્થા [illegible]]

§ બાદર તેજસ્કાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ રાત્રિ દિવસ છે.

§ બાદર વાયુકાયની „ ત્રણ હજાર વર્ષ છે

[–સ્થા ૧૮૪]

બાદર વનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧ વર્ષ છે.

[–સમ ૧૫ –સ્થા [illegible]]

ત્રીન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૪૯ રાત્રિદિવસ છે

[–સ્થા [illegible]]

સમૂર્છિમ ભુજપરિસર્પની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૪૨ હજાર વર્ષ છે

[–સમ ૪૨]

સંમૂચ્છિ'મ ઉરપરિસર્પની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૫૩,૦ ૦ વર્ષ છે

[-સમ ૫૩]

સંમૂછિ'મ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્ય'ચની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૨,૦ ૦ વર્ષ છે

[-સમ ૭૨]

અસંખ્યાત વર્ષાયુષી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્ય'ચમાં કેટલાકની એક પલ્ય અને કેટલાકની બે પલ્ય સ્થિતિ છે

[-સમ ૧૨]

અસંખ્યાત વર્ષાયુષી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્ય'ચની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩ પલ્ય છે

[-સમ ૩

અસંખ્યવર્ષાયુ ગર્ભજ મનુષ્યમાં કેટલાંકની ૧ પલ્ય અને કેટલાંકની બે પલ્ય સ્થિતિ છે તથા તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્ય છે

[-સમ ૧ ૨ ૩]

જબૂદ્વીપના ભરતૈરવતવર્ષની અતીત ઉત્સર્પિ'ણીના સુષમ સુષમા આરામાં મનુષ્યોનું પરમાયુ ત્રણ પલ્ય હતું આ અવસર્પિ'ણીમાં તથા આગામી અવસર્પિ'ણીમાં પણ તે જ પ્રમાણે છે

[-સ્થા ૧૯૩]

§ જબૂદ્વીપના દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો ત્રણ પલ્ય પરમાયુ ભોગવે છે

§ પુષ્કરવર દ્વીપના પશ્ચિમાર્ધના મનુષ્યો પણ તેટલું જ ત્રણ પલ્ય પરમાયુ ભોગવે છે

[-સ્થા ૧૯૩]

	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૧. વાણવ્યંતરની સ્થિતિ		૧ પલ્ય	સૂ૦ ૧
૨. માં કેટલાક દેવોની	૧,૦		સૂ ૧૦
૩. વાણવ્યંતરની	૧૦૦	..	સ્થાન૦ ૭
૪ જ્યોતિષ્કની		૧ પલ્ય અને ૧ લાખ વર્ષ	સૂ ૧

૬ વૈમાનિકોની સ્થિતિ (૬૦ ૨૪)

(૧) સૌધર્મકલ્પની

	સ્થિતિ	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૧. સૌધર્મકલ્પના દેવોની	...	૧ પલ્ય	...	સૂ ૧
૨. કેટલાક દેવોની	૧ સાગર	..	..	સૂ૦ ૧
૩. ,,	૨ પલ્ય		...	સૂ ૨
૪ ,,			બે સાગરથી કંઈક વધારે	સૂ ૨
૫ ,, ,,	૩ પલ્ય		..	સૂ ૩
૬. ,,	૪		..	સૂ ૪
૭. ,,	૫	...		સૂ ૫
૮.	૬	..	..	સૂ ૬
૯ ,,	૭	...	..	સૂ ૭
૧૦ ,, ,,	૮ ,,			સૂ ૮
૧૧	૯ ,,			સૂ ૯

૧ [illegible]

			સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧૨	,	,	૧૦ પલ્ય			સમ૦ ૧૦
૧૩	„	„	૧૧ ,	...		સમ૦ ૧૧
૧૪	„	„	૧૨ „	...		સમ૦ ૧૨
૧૫	„	,	૧૩			સમ૦ ૧૩
૧૬	„		૧૪			સમ૦ ૧૪
૧૭	„		૧૫	...		સમ૦ ૧૫
૧૮	„		૧૬		...	સમ૦ ૧૬
૧૯	„	„	૧૭	...	...	સમ૦ ૧૭
૨	,		૧૮ „			સમ ૧૮
૨૧	,	,	૧૯ „			સમ૦ ૧૯
૨૨			૨			સમ૦ ૨૦
૨૩	,	„	૨૧ ,			સમ૦ ૨૧
૨૪	„		૨૨	...		સમ૦ ૨૨
૨૫	,		૨૩			સમ૦ ૨૩
૨૬			૨૪ „			સમ૦ ૨૪
૨૭		„	૨૫ „	...		સમ૦ ૨૫
૨૮		„	૨૬	...		સમ૦ ૨૬
૨૯	„		૨૭	...	...	સમ ૨૭
૩૦	„		૨૮ „	...		સમ૦ ૨૮
૩૧			૨૯			સમ૦ ૨૯
(૩૨	,	,	૩૦			સમ ૩ [1]
૩૩			૩૧			સમ ૩૧
૩૪	„	,	૩૨			સમ ૩૨
૩૫			૩૩			સમ ૩૩
૩૬		દેવોની	...			૨સાગરસ્થ ૧૧૩

૧ મૂળ ગ્રંથમાં આ [illegible] નથી પણ ક્રમ પ્રમાણે આવવી જોઈએ તેથી [illegible] મૂકી છે.

દેવરાજ દેવેન્દ્ર શક્રની બાહ્ય પરિષદના દેવોની સ્થિતિ ત્રણ પલ્ય છે અને બાહ્યની પરિષદ્ની દેવીઓની સ્થિતિ ત્રણ પલ્ય છે

[-સ્થા ૩]

શક્રેન્દ્રની મધ્યમ પરિષદના દેવોની સ્થિતિ ચાર પલ્ય છે

[-સ્થા ૪]

શક્રેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદના દેવોની સ્થિતિ પાંચ પલ્ય છે

[-સ્થા૦ ૫]

શક્રેન્દ્રની અગ્રમહિષી દેવીઓની સ્થિતિ સાત પલ્ય છે.

[-સ્થા૦ ૭]

સૌધર્મ કલ્પની પરિગૃહીત દેવીઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત પલ્ય છે

[-સ્થા ૭]

(૨) ઈશાનકલ્પની

		સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧	ઈશાનકલ્પના દેવોની[1]	..	૧ પલ્યથી વધારે		સમ ૧
૨	કેટલાક દેવોની	૧ સાગર			સમ ૧
૩	"	૨ પલ્ય			સમ ૨
૪	"			કિં. સાગરથી અધિક વધારે	સમ ૨ સ્થા ૧૧૩
૫	"	૩ પલ્ય		...	સમ ૩
૬	"	૪		...	સમ ૪
૭	"	૫ ,,			સમ ૫

[1] આ દેવલોકથી જે જે ત્યાં અનુસાર જાણવી.

			સ્થિતિ		[illegible]	[illegible] પ્રમાણ
૮		”	૬ પલ્ય			સમ૦ ૬
૯		”	૭	”		સમ ૭
૧		”	૮	,	..	સમ૦ ૮
૧૧	”	,	૯	,		સમ૦ ૯
૧૨	,	,	૧	”		સમ ૧૦
૧૩	”	,	૧૧	,	..	સમ૦ ૧૧
૧૪		”	૧૨			સમ ૧૨
૧૫	,	,	૧૩			સમ૦ ૧૩
૧૬	”		૧૪			સમ૦ ૧૪
૧૭		,	૧૫	”		સમ૦ ૧૫
૧૮			૧૬			સમ ૧૬
૧૯	”	,	૧૭	”		સમ૦ ૧૭
૨			૧૮	,		સમ ૧૮
૨૧			૧૯			સમ૦ ૧૯
૨૨		”	૨		...	સમ ૨
૨૩			૨૧	”		સમ૦ ૨૧
૨૪		,	૨૨			સમ ૨૨
૨૫			૨૩			સમ૦ ૨૩
૨૬		”	૨૪			સમ૦ ૨૪
૨૭	”	”	૨૫			સમ૦ ૨૫
૨૮			૨૬			સમ૦ ૨૬
૨૯			૨૭			સમ ૨૭
૩	”		૨૮			સમ૦ ૨૮
૩૧		”	૨૯			સમ૦ ૨૯
[illegible]			૩			સમ ૩[1]

૧. [illegible] આ [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; તેથી [illegible] [illegible] છ.

	સ્થિતિ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ
૩૩	૩૧ પલ્ય	..	સમ ૩૧
૩૪	૩૨ ,,	..	સમ ૩૨
૩૫ ,,	૩૩	..	સમ ૩૩
૩૬ ઈશાનકલ્પની			૯ પલ્ય સ્થા ૬૮૭

દેવીઓની

ઈશાનના દેવેન્દ્રની બાહ્ય પરિષદની દેવીઓની સ્થિતિ ત્રણ પલ્ય છે

[-સ્થા ૩]

ઈશાન દેવેન્દ્રની મધ્યમ પરિષદની દેવીઓની સ્થિતિ ચાર પલ્ય છે

[-સ્થા ૪]

ઈશાન દેવેન્દ્રની આભ્યંતરપરિષદની દેવીઓની સ્થિતિ પાંચ પલ્યોપમ છે.

[-સ્થા ૫]

ઈશાન દેવેન્દ્રની મધ્યમ પરિષદના દેવોની સ્થિતિ છ પલ્ય છે

[-સ્થા ૬]

ઈશાન દેવેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદના દેવોની સ્થિતિ સાત પલ્ય છે

[-સ્થા ૭]

ઈશાન દેવેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓની સ્થિતિ ૯ પલ્ય છે

[-સ્થા ૯]

(૪) સનત્કુમારની

૧ સનત્કુમારમાં	૨ સાગર	સમ ૨, સ્થા ૧૧૩
૨ ,, કેટલાક દેવોની	૩ સાગર	સમ ૩

		સ્થિતિ	આગમ સૂત્ર પ્રમાણ
૩.	,, ,,	૪ સાગર	સમ૦ ૪
૪	,,	૫ સાગર ...	સમ૦ ૫
૫.	,,	૬ સાગર	સમ૦ ૬
૬.	,, ,	૭ સાગર	સમ૦ ૭
૧૭.	સનત્કુમારમાં	૭ સાગર	સ્થા૦ ૫૩૭

(૪) માહેન્દ્રની

		સ્થિતિ	આગમ સૂત્ર પ્રમાણ
૧.	માહેન્દ્રમાં	બે સાગરથી વધારે	સમ૦ ૨; સ્થા૦ ૧૧૩
૨.	,, કેટલાક દેવોની	૩ સાગર	સમ૦ ૩
૩.	,, ,,	૪ સાગર ..	સમ ૪
૪	,, ,,	૫ સાગર	સમ ૫
૫.		૬ સાગર	સમ ૬
૬.	દેવોની	૭ સાગરથી વધારે	સમ ૭; સ્થા૦ ૫૩૭

(૫) બ્રહ્મલોકની

		સ્થિતિ	આગમ સૂત્ર પ્રમાણ
૧.	બ્રહ્મલોકમાં કેટલાક દેવોની	૭થી વધારે સાગર ..	સમ૦ ૭
૨.	,, ,,	૮ સાગર	સમ૦ ૮
૩.		૯ સાગર ..	સમ ૯
૪.	દેવોની ..	૧૦ સાગર	સમ૦ ૧૦; સ્થા૦ ૭૫૭
૫.	,,	૭ સાગર	સ્થા૦ ૫૩૭

(૬) લાંતકની

		સ્થિતિ	આગમ સૂત્ર પ્રમાણ
૧.	લાંતકમાં કેટલાક દેવોની	૧ સાગર	સમ૦ ૧૦

સ્થિતિ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ

૨. " " ૧૧ સાગર સમ ૧૨

૩. " " ૧૨ સાગર .. સમ ૧૨

૪ " " ૧૩ સાગર સમ ૧૩

૫. " ૧૪ સાગર ... સમ ૧૪

૬ લાંતકમાં દેવોની ૧ સાગર સમ [illegible]

(૭) મહાશુક્ર-સહસ્રારની

૧. મહાશુક્રમાં કેટલાક દેવોની ૧૪ સાગર સમ ૧૪

૨. " " ૧૫ સાગર સમ ૧૫

૪ " " ૧૬ સાગર સમ ૧૬

૫. સહસ્રાર કલ્પના દેવોની ૧૭ સાગર સમ ૧૭

૬. , " .. ૧૮સાગરસમ ૧૮

(૮) આનત-પ્રાણતની

૧. આનત કલ્પના કેટલાક દેવોની .. ૧૮ સાગર સમ ૧૮

૨. " ...૧૯સાગરસમ ૧૯

૩. પ્રાણત .. ૧૯ સાગર સમ ૧૯

૪ દેવોની ૧ સાગરસમ ૨૦

(૯) આરણ-અચ્યુતની

જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ

૧ આરણકલ્પમાં દેવોની ૨ સાગર સમ ૨

૨. ૨૧સાગર સમ ૨૧

૩. અચ્યુત ૨૧ સાગર સમ ૨૧

૪ " " ૨૨ સાગર સમ ૨૨

(૧૦) ગ્રૈવેયકની[1]

	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	પ્રમાણ
૧. નીચલાના નીચેના ગ્રૈવેયકની	૨૨ સાગર	૨૩ સાગર	સમ ૨૨, ૨૩
૨. નીચલા મધ્ય	૨૩ સાગર	૨૪ સાગર	સમ૦ ૨૩, ૨૪
૩. નીચલાના ઉપરના	૨૪ સાગર	૨૫ સાગર	સમ ૨૪ ૨૫
૪ મધ્યમના નીચેના	૨૫	૨૬ ,,	સમ ૨૫, ૨૬
૫. મધ્યમના મધ્ય	૨૬	૨૭	સમ ૨૬, ૨૭
૬ મધ્યમના ઉપરના	૨૭	૨૮	સમ૦ ૨૭ ૨૮
૭. ઉપલાના નીચેના	૨૮ ,,	૨૯	સમ ૨૮ ૨૯
૮. ઉપલાના મધ્યના ,,	૨૯	૩૦	સમ ૨૯ ૩૦
૯ ઉપલાના ઉપરના	૩૦	૩૧	સમ૦ ૩૦ ૩૧

(૧૧) અનુત્તરવિમાનની

વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત આ અનુત્તરવાસી દેવોની જઘન્યથી ૩૧ સાગરોપમ સ્થિતિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર છે અને તેમાં કેટલાકની ૩૨ સાગર સ્થિતિ છે

[—સમ ૩૧ ૩૨, ૩૩]

સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનના દેવોની અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગર સ્થિતિ છે

[—સમ ૩૩]

(૧૨) કિલ્બિષિકની

કિલ્બિષિક દેવ ત્રણ પ્રકારના છે —

---

૧ ગ્રૈવેયક નવ છે. તેમાં ત્રણ ત્રણનું ત્રિક છે. અને તે નીચલા, મધ્યમ અને ઉપલા ગ્રૈવેયક એ નામે છે તે ઉપર નીચે આવેલા છે. એમાં નીચેના ત્રણ તે નીચલા, મધ્યના ત્રણ મધ્યમ અને ઉપરના ત્રણ તે ઉપલા

૧ ત્રણ પલ્યોપમ સ્થિતિવાળા, એવા જ્યોતિષ્ક અને સૌધર્મ વિમાનની વચ્ચે રહે છે

૨. ત્રણ સાગરોપમ સ્થિતિવાળા એવા સૌધર્મ-ઈશાન અને સનત્કુમાર માહેન્દ્ર વિમાનોની વચ્ચે રહે છે

૩. તેર સાગરોપમ સ્થિતિવાળા એવા બ્રહ્મલોક અને લાન્તકવિમાનની વચ્ચે રહે છે

[-સ્થા ૧૪૪]

(૧૩) કેટલાક વૈમાનિકોની

દેવોમાં કેટલાકની સ્થિતિ બે ભવ છે

[-સમ ૧]

જે દેવો સાગર[1] સુસાગર, સાગરકાંત, ભવ, મનુ માનુષોત્તર અને લોકહિત વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમ છે

[-સમ ૧]

જે દેવો શુભ, શુભકાંત, શુભવર્ણ શુભગંધ, શુભલેશ્ય, શુભસ્પર્શ અને સૌધર્માવતંસક વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ બે સાગર સ્થિતિ છે.

[-સમ ૨]

જે દેવો આભંકર, પ્રભંકર આભંકર-પ્રભંકર, ચંદ્ર, ચંદ્રાવર્ત ચંદ્રપ્રભ, ચંદ્રકાન્ત, ચંદ્રવર્ણ ચંદ્રલેશ્ય, ચંદ્રધ્વજ ચંદ્રશૃંગ ચંદ્રસૃષ્ટ, ચંદ્રકૂટ ચંદ્રોત્તરાવતંસક—આ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩ સાગરોપમ છે.

[-સમ ૩]

૧ આ સાગરથી વિમાનો લખવા અવતંસક-પર્યંત-છે.

જે દેવો કૃષ્ટિ, સુકૃષ્ટિ, કૃષ્ટિઆવર્ત, કૃષ્ટિપ્રભ, કૃષ્ટિયુક્ત, કૃષ્ટિવર્ણ, કૃષ્ટિલેશ્ય, કૃષ્ટિધ્વજ, કૃષ્ટિશૃંગ, કૃષ્ટિસૃષ્ટ, કૃષ્ટિકૂટ, કૃષ્ટ્યુત્તરાવતંસક—આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાર સાગર છે

[-સમ ૪]

જે દેવો વાત, સુવાત, વાતાવર્ત, વાતપ્રભ, વાતકાંત, વાતવર્ણ, વાતલેશ્ય, વાતધ્વજ વાતશૃંગ, વાતસૃષ્ટ, વાતકૂટ, વાતોત્તરાવતંસક સૂર, સુસૂર, સૂરાવર્ત, સૂરપ્રભ, સૂરકાંત, સૂરવર્ણ, સૂરલેશ્ય, સૂરધ્વજ સૂરશૃંગ, સૂરસૃષ્ટ સૂરકૂટ, સૂરોત્તરાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચ સાગર છે

[-સમ૦ ૫]

જે દેવો સ્વયંભૂ, સ્વયંભૂરમણ, ઘોષ, સુઘોષ, મહાઘોષ, કૃષ્ટિઘોષ, વીર, સુવીર વીરગત, વીરશ્રેણિક, વીરાવર્ત વીરપ્રભ, વીરકાંત, વીરવર્ણ વીરલેશ્ય, વીરધ્વજ વીરશૃંગ, વીરસૃષ્ટ, વીરકૂટ વીરોત્તરાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ સાગર છે

[-સમ ૬]

જે દેવો સમ, સમપ્રભ મહાપ્રભ, પ્રભાસ, ભાસુર, વિમલ, કાંચનકૂટ સનત્કુમારાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગર છે

[-સમ ૭]

જે દેવો અર્ચિ અર્ચિમાલિ, વૈરોચન, પ્રભંકર, ચંદ્રાભ સૂરાભ, સુપ્રતિષ્ઠાભ, અગ્ન્યર્ચ્યાભ, રિષ્ટાભ, અરુણાભ, અરુણોત્તરાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ સાગર છે.

[-સમ ૮]

જે દેવો પક્ષ્મ, સુપક્ષ્મ, પક્ષ્માવર્ત, પક્ષ્મપ્રભ, પક્ષ્મકાંત, પક્ષ્મવર્ણ, પક્ષ્મલેશ્ય, પક્ષ્મધ્વજ, પક્ષ્મશૃંગ, પક્ષ્મસૃષ્ટ, પક્ષ્મકૂટ, પક્ષ્મોત્તરાવતંસક; સૂર્ય, સુસૂર્ય, સૂર્યાવર્ત, સૂર્યપ્રભ, સૂર્યકાંત, સૂર્યવર્ણ, સૂર્યલેશ્ય, સૂર્યધ્વજ, સૂર્યશૃંગ, સૂર્યસૃષ્ટ, સૂર્યકૂટ, સૂર્યોત્તરાવતંસક; રુચિર, રુચિરાવર્ત, રુચિરપ્રભ, રુચિરકાંત, રુચિરવર્ણ, રુચિરલેશ્ય, રુચિરધ્વજ, રુચિરશૃંગ, રુચિરસૃષ્ટ, રુચિરકૂટ, રુચિરોત્તરાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે દેવોની સ્થિતિ નવ સાગર છે

[–સમ૦ ૯]

જે દેવો ઘોષ, સુઘોષ, મહાઘોષ, નન્દિઘોષ, સુસ્વર, મનોરમ, રમ્ય, રમ્યક, રમણીય, મંગલાવર્ત, બ્રહ્મલોકાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમ છે

[–સમ ૧૦]

જે દેવો પ્રભ, સુપ્રભ, પ્રભાવર્ત, પ્રભપ્રભ, પ્રભકાન્ત, પ્રભવર્ણ, પ્રભલેશ્ય, પ્રભધ્વજ, પ્રભશૃંગ, પ્રભસૃષ્ટ, પ્રભકૂટ, પ્રભોત્તરાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની અગિયાર સાગરોપમ સ્થિતિ છે

[–સમ ૧૧]

જે દેવો માહેન્દ્ર, માહેન્દ્રધ્વજ, કંબુ, કંબુગ્રીવ, પુંખ, સુપુંખ, પુંડ, સુપુંડ, મહાપુંડ, નરેન્દ્ર, નરેન્દ્રકાંત, નરેન્દ્રોત્તરાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાર સાગરોપમ છે

[સમ ૧૨]

જે દેવો વજ્ર, સુવજ્ર, વજ્રાવર્ત, વજ્રકાંત, વજ્રવર્ણ, વજ્રલેશ્ય, વજ્રરૂપ, વજ્રશૃંગ, વજ્રસૃષ્ટ, વજ્રકૂટ, વજ્રોત્તરા-

ભત્તસાગ, વઈર વઈરાવર્ત, વઈરપ્રભ, વઈરકાંત, વઈરવર્ણ, વઈરલેશ્ય, વઈરરૂપ, વઈરશૃંગ, વઈરસૃષ્ટ, વઈરકૂટ વઈરોત્તરાવતંસક લોક લોકાવર્ત લોકપ્રભ, લોકકાંત, લોકવર્ણ, લોકલેશ્ય, લોકરૂપ, લોકશૃંગ, લોકસૃષ્ટ, લોકકૂટ, લોકોત્તરાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેર સાગરોપમ છે.

[–સમ ૧૩]

જે દેવો શ્રીકાંત શ્રીમહિત, શ્રીસૌમનસ, લાંતક કાપિષ્ઠ, માહેન્દ્રકાંત, માહેન્દ્રોત્તરાવતંસક – આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમ છે.

[–સમ ૧૪]

જે દેવો નંદ સુનંદ, નંદાવર્ત નંદપ્રભ, નંદકાંત, નંદવર્ણ નંદલેશ્ય, નંદધ્વજ નંદશૃંગ, નંદસૃષ્ટ, નંદકૂટ નંદોત્તરાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૫ સાગરોપમ છે

[–સમ ૧૫]

જે દેવો આવર્ત વ્યાવર્ત નંદ્યાવર્ત મહાનંદ્યાવર્ત અંકુશ, અંકુશપ્રલંબ, ભદ્ર, સુભદ્ર, મહાભદ્ર, સર્વતોભદ્ર, ભદ્રોત્તરાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૬ સાગરોપમ છે

[–સમ ૧૬]

જે દેવો સામાન, સુસામાન મહાસામાન, પદ્મ, મહાપદ્મ, કુમુદ, મહાકુમુદ, નલિન, મહાનલિન, પુંડરીક મહાપુંડરીક શુક્ર મહાશુક્ર સિંહ સિંહકાંત, સિંહવીત, ભાવિત — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭ સાગરોપમ છે

[–સમ ૧૭]

જે દેવો કાલ, સુકાલ મહાકાલ, અંજન, રિષ્ટ, સાલ, સમાન, દ્રુમ મહાદ્રુમ, વિશાલ,સુશાલ પદ્મ, પદ્મગુલ્મ, કુમુદ, કુમુદગુલ્મ નલિન નલિનગુલ્મ, પુંડરિક પુંડરિકગુલ્મ, સહસ્રારાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે દેવોની ૧૮ સાગરોપમ સ્થિતિ છે

[-સમ ૧૮]

જે દેવો આનત, પ્રાણત, નત, વિનત, ઘન, સુષિર, ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રકાંત, ઇન્દ્રોત્તરાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૯ સાગરોપમ છે

[-સમ ૧૯]

જે દેવો સાત, વિસાત, સુવિસાત, સિદ્ધાર્થ ઉત્પલ, ભિત્તિલ, તિગિચ્છ, દિશાસૌવસ્તિક, પ્રલંબ રુચિર, પુષ્પ, સુપુષ્પ, પુષ્પાવર્ત પુષ્પપ્રભ, પુષ્પકાંત, પુષ્પવર્ણ પુષ્પલેશ્ય, પુષ્પધ્વજ પુષ્પશૃંગ, પુષ્પસિદ્ધ/પુષ્પોત્તરાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ સાગરોપમ છે.

[-સમ ૨૦]

જે દેવો શ્રીવત્સ, શ્રીદામકાંડ, માલ્ય, કૃષ્ટિ, ચાપોન્નત, આરણ્યાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની સ્થિતિ ૨૧ સાગરોપમ છે.

[-સમ૦ ૨૧]

જે દેવો મહિત, વિશ્રુત, વિમલ, પ્રભાસ, વનમાલ, અચ્યુતાવતંસક — આ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ સાગર છે

[-સમ ૨૨]

૫

જીવ વિષે વિવિધ

[૧૬૬ વિચાર]

૧ શ્વાસોચ્છ્વાસ–આહાર

જે દેવો સાગરાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે દેવો તેમની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ એક સાગર હોવાથી અર્ધ માસને અંતે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને તેમને એક હજાર વર્ષને અંતે આહારની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે

[–સમ ૧]

જે દેવો શુભાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનારા છે અને જેઓ બે સાગરોપમ આયુવાળા છે તેઓ ૧ મહિના પછી ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસ લે છે અને તેમને બે હજાર વર્ષ પછી આહાર લેવાની ઇચ્છા થાય છે

[–સમ ૨]

જે આભંકર આદિ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનારા ત્રણ સાગર આયુવાળા દેવો દોઢ માસમાં એક વખત શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે તે દેવોને ૩ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે

[–સમ ૩]

જે દેવો કૃષ્ટિ આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમનું આયુ ઉત્કૃષ્ટ ચાર સાગર છે તેઓ બે મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૪ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[–સમ ૪]

જે દેવો વાત આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમની ઉત્કૃષ્ટ પાંચ સાગર સ્થિતિ છે તેઓ રાા મહિને

શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૫ હજાર વર્ષે આહાર
કરે છે

[

જે દેવો સ્વયમ્ભૂ આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન
અને જેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬ સાગર છે તેઓ ૬
શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૬ હજાર વર્ષ પછી
ઇચ્છા કરે છે

[

જે દેવો સમ આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થય
જેમની સ્થિતિ ૭ સાગર છે તેઓ ૭ માસને અંતે
શ્વાસ લે છે અને ૭ હજાર વર્ષ પછી આહારની
કરે છે

[-

જે દેવો અર્ચિ આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન
અને જેમની આયુસ્થિતિ આઠ સાગર છે તેઓ ૪
અંતે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને આઠ હજાર વર્ષે આહ
ઇચ્છા કરે છે

[

જે દેવો પક્ષ્મ આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થય છે
જેમની ૯ સાગર સ્થિતિ છે તેઓ ૯ા મહિને શ્વાસોચ્છ્
લે છે અને ૯ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

જે દેવો ઘોષાદિ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે
જેમની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ સાગર છે તેઓ ૧૦ માસ
શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૦ હજાર વર્ષ પછી આહાર
ઇચ્છા કરે છે

[-

જે દેવો બ્રહ્મોત્તરાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમની સ્થિતિ ૧૧ સાગર છે તે દેવો પા॥ મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને અગિયાર હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ ૧૧]

જે દેવો માહેન્દ્રાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૨ સાગર છે તેઓ ૬ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૨ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ ૧૨]

જે દેવો વજ્રાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ૧૩ સાગર છે તેઓ ૬॥ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને તેર હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ ૧૩]

શ્રીકાંતાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૪ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૭ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૪ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[—સમ ૧૪]

નંદાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૫ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો સાડાસાત માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૫ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ ૧૫]

આવર્ત આદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૬ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૮ મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૬ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

સામાનાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૭ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૮ા માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૭ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-સમ ૧૭]

મહાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૮ સાગરોપમ આયુષ્યવાળા દેવો ૯ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૮ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે.

[-સમ ૧૮]

આનતાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૧૯ સાગરોપમ સ્થિતિવાળા દેવો ૯ા માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૧૯ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-સમ ૧૯]

સાતાદિ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨ સાગરોપમ સ્થિતિવાળા દેવો ૧ મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૦ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે

[-સમ૦ ૧]

શ્રીવત્સાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૧ સાગર સ્થિતિવાળા દેવો ૧૦ા મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૧ હજાર વર્ષે આહારને ઇચ્છે છે

[-સમ ૨૧]

મહિતાદિ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૨ સાગર સ્થિતિવાળા દેવો ૧૧ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૨ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-સમ ૨૨]

નીચલા ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૩ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૧ા માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૩ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-સમ ૨૩]

નીચલા ગ્રૈવેયકમાંના મધ્ય ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૪ સાગર સ્થિતિવાળા દેવો ૧૨ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૪ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-ક્રમ ૨૪]

નીચલા ગ્રૈવેયકમાંના ઉપરના ગ્રૈવેયકમાં ઉ પન્ન થનાર ૨૫ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૨॥ મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૫ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-ક્રમ ૨૫]

મધ્યમ ગ્રૈવેયકમાંના સૌથી નીચેના ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૬ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૩ માસે શ્વાસો લે છે અને ૨૬ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-ક્રમ ૨૬]

મધ્યમ ગ્રૈવેયકમાંના વચલા ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૭ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૩॥ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસલ છે અને ૨૭ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-ક્રમ ૨૭]

મધ્યમાંના ઉપરના ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૮ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૪ મહિને શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૮ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-ક્રમ ૨૮]

ઉપલામાંના નીચેના ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થનાર ૨૯ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૪॥ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૨૯ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[ક્રમ ૨૯]

ઉપલામાંના મધ્યના ગ્રૈવેયકના ૩૦ સાગર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૫ માસે શ્વાસો છ્વાસ લે છે અને ૩ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[-ક્રમ ૩

ઉપલામાંના ઉપરના ગ્રૈવેયકના ૩૧ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવો ૧૫ા માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૩૧ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ ૩૧]

વિજયાદિ અનુત્તરવાસી ૩૨ સાગર સ્થિતિવાળા ૧૬ માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૩૨ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ ૩૨]

સર્વાર્થસિદ્ધના દેવો ૧૬ા માસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને ૩૩ હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા કરે છે

[—સમ ૩૩]

આહાર ચાર પ્રકારનો છે:

(૧) ૧. અશન (ખાવાની વસ્તુ);
 ૨. પાન (પીવાની વસ્તુ);
 ૩. ખાદિમ (ભૂખના ઉપશમન માટે નહિ પણ માત્ર ખાવા માટે ખાવાની વસ્તુ ફળાદિ);
 ૪ સ્વાદિમ (સ્વાદ માટે જે ખવાય–પાનસોપારી વગેરે).

(૨) ૧ વઘારેલું;
 ૨. વિના વઘારેલું;
 ૩. રાંધ્યા વિના સ્વભાવથી પાક–દ્રાક્ષ વગેરે;
 ૪ રાતવાસી રાખવાથી નીપજેલ–દહીં વગેરે.

[—સ્થા ૧ ૧]

આહાર આઠ પ્રકારનો છે—

૧. મનોજ્ઞ અશન; ૨. મનોજ્ઞ પાન; ૩. મનોજ્ઞ ખાદિમ; ૪ મનોજ્ઞ સ્વાદિમ; ૫. અમનોજ્ઞ અશન; ૬. અમનોજ્ઞ પાન; ૭. અમનોજ્ઞ ખાદિમ; ૮. અમનોજ્ઞ સ્વાદિમ.

[—સ્થા ૧૧૧]

વિકૃતિ નવ છે —

૧. દૂધ; ૨. દધિ; ૩. નવનીત – માખણ, ૪ ઘી; ૫. તેલ, ૬ ગોળ; ૭. મધ; ૮. મદ્ય; ૯ માંસ.

[–સ્થા ૬૭૪]

§ ગોરસ વિકૃતિ ચાર છે —

૧. દૂધ; ૨. દહીં; ૩. ઘી; ૪ માખણ.

§ સ્નેહવિકૃતિ ચાર છે —

૧. તેલ; ૨. ઘૃત, ૩. વસા – ચરબી; ૪ માખણ.

§ મહાવિકૃતિ ચાર છે —

૧ મધુ; ૨. માંસ ૩. મદ્ય ૪ નવનીત-માખણ

[–સ્થા ૨૭૪]

§ ભોજનનો પરિણામ (સ્વભાવ) છ પ્રકારનો છે —

૧. મનોજ્ઞ – મનને ગમે તેવું – અભિલષણીય;
૨. રસિક – માધુર્યાદિથી યુક્ત;
૩. પ્રીણનીય – તૃપ્ત કરે તેવું શરીરના રસોમાં સમતા લાવે તેવું,
૪ બૃંહણીય – શરીરને વધારે તેવું;
૫. દીપનીય – જઠરાગ્નિ તેજ કરે તેવું
૬. મદનીય – માદક

§ વિષપરિણામ છ[1] પ્રકારનો છે —

૧. દષ્ટ – સાપ વગેરેના ડંખનું;
૨. ભુક્ત – ખાધેલ;
૩. નિપતિત – શરીર પર પડેલું અથવા દષ્ટિવિષ;
૪ માંસાનુસારી;

૧ કરમાં વધુ છે સ્થાન છે. અને ભેદ વધુ છે

૫. શોણિતાનુસારી

૬ અસ્થિમજ્જાનુસારી

[-સ્થા ૩૭૩]

§ નારકનો આહાર ચાર પ્રકારનો છે—

૧ અંગારોપમ[1]—આગ પછી થોડો વખત દાહ કરે તેવો

૨. મુર્મુરોપમ—તણખા જેવો—લાંબા કાળ સુધી દાહ કરે તેવો;

૩. શીતલ,

૪ હિમશીતલ.

§ તિર્યંચનો આહાર ચાર પ્રકારનો છે—

૧. કંકોપમ—કંકનામના પક્ષીને જેમ બધું સુખભક્ષ્ય અને સુપચ તેમ;

૨. બિલોપમ—રસાસ્વાદ વિનાનું જલદી નીચે ઉતારવું પડે તેવો;

૩. પાણમાંસોપમ—ચંડાળના માંસ જેમ ઘૃણિત;

૪ પુત્રમાંસોપમ—જેમ પુત્ર પર સ્નેહ હોવાથી તેનું માંસ દુઃખે ખાવું બને છે તેમ.

§ મનુષ્યના આહારના ચાર પ્રકાર છે—

૧ અશન, ૨. પાન; ૩. ખાદિમ; ૪ સ્વાદિમ.

§ દેવના આહારના ચાર ભેદ છે—

૧. વર્ણવાન્; ૨. ગંધવાન્; ૩. રસવાન્; ૪ સ્પર્શવાન્.

[-સ્થા ૩૪૦]

---

૧. આ જ અર્થ નીચે નીચે લેખ છ.

૯૦ ૧. ગૌ૦—હે ભગવન્, નારકો શું ઉત્પત્તિના ક્ષેત્રમાં આવતાંવેંત જ આહાર લે છે, પછી શરીરરૂપે પરિણમાવે છે, પછી ચારે તરફથી લે છે, પછી વિષયરૂપે પરિણમાવે છે અને પછી વિકુર્વણા કરે છે?

ભ૦—હા ગૌતમ એમ જ છે

૯૦ ૨-૨૪ અહીં બાકીનું આહારપદ[1] પ્રમાણે સમજી લેવું જોઈએ

[-શ૦ ૧૪]

૨ મરણ

જીવને નીકળવાના પાંચ રસ્તા છે—

૧. પગમાંથી; ૨. સાથળમાંથી; ૩. છાતીમાંથી; ૪ માથામાંથી ૫. સર્વાંગમાંથી

પગમાંથી નીકળે તો નરકમાં જાય. સાથળમાંથી નીકળે તો તિર્યંચગતિમાં જાય. છાતીમાંથી નીકળે તો દેવગતિમાં જાય અને સર્વાંગમાંથી નીકળે તો સિદ્ધગતિમાં જાય.

[-સ્થા ૪૬૧]

મરણ વખતે આત્મા શરીરને આંશિક કે સર્વાંશે— સ્પર્શ કરીને, સ્ફુતિ આપીને, સ્ફુટ કરીને, સંકોચ કરીને, પૃથક્ કરીને—નીકળી જાય.

[-સ્થા ૭૦]

ચરમશરીરી જીવોને મરણ એક છે

[-સ્થા ૩૧]

1 પ્રજ્ઞાપનાનું આ આલાપક અહીં આપ્યું નથી, આ પ્રકરણ તેનો અનુવાદ ... છે

ચ્યવન[1] બેને છે—

[—સ્થા ૬૦]

§ ચ્યવન બેને છે—

૧. જ્યોતિષ્કને; ૨. વૈમાનિકને.

§ ઉદ્વર્તના[2] બેને છે—

૧ નારકને; ૨ ભવનવાસીને.

§ મરણ બેને છે—

૧. મનુષ્યને, ૨. તિર્યચપંચેન્દ્રિયને.

[—સ્થા૦ ૮૧]

§ બે મરણ એવાં છે જેમની શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કદી પ્રશંસા નથી કરી, કીર્તિ નથી કરી અને અનુમતિ નથી દીધી—

(૧) ૧. પરીષહથી પરાજિત થઈને સંયમ છોડી જે મરણ થાય (વલય મરણ);
૨. ઇન્દ્રિયને વશ થઈને જે મરણ થાય (વશાર્તમરણ).

(૨) ૧. નિદાનમરણ (ઋદ્ધિ આદિની ઇચ્છા કરી મરવું તે);
૨. તદ્ભવ મરણ (ફરી તે જ ભવમાં આવવું પડે તેવું મરણ)

(૩) ૧. ગિરિપતન; ૨. તરુપતન.

(૪) ૧. જલપ્રવેશ; ૨. અગ્નિપ્રવેશ.

(૫) ૧. વિષભક્ષણ; ૨ પોતાની મેળે શસ્ત્રનો ઘા કરી મરવું તે.

§ બે મરણ એવાં છે જેમની પ્રશંસા યાવત્ અનુમતિ ભગવાને નથી દીધી પણ કારણ હોય તો રજા આપી છે—

---

૧. દેવમરણ ચ્યવન કહેવાય છે.

૨. નારક અને ભવનવાસીના મરણને ઉદ્વર્તના કહે છે.

૧. ઝાડ પર લટકીને મરી જવું (વેહાયસ);

૨. ગીધ જેવા જીવોને પોતાનું શરીર અર્પણ કરવું (ગૃધ્રપૃષ્ઠ[1]).

૬ પણ બે મરણ એવાં છે જેમની શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે હંમેશ પ્રશંસા કરી છે અને સાધુઓને અનુમતિ પણ દીધી છે —

૧. પાદપોપગમન (છિન્ન વૃક્ષ જેમ અત્યંત નિશ્ચેષ્ટ હોય છે તેમ નિશ્ચેષ્ટ રહીને તે જ અવસ્થામાં સમાધિપૂર્વક મરવું તે)

૨. ભક્તપ્રત્યાખ્યાન (ભોજનનો ત્યાગ પણ શારીરિક ક્રિયાનો ત્યાગ નહીં — એવા પ્રકારે સમાધિપૂર્વક મરવું તે).

(૧) પાદપોપગમન બે પ્રકારનું છે —

૧. નિર્હારિમ; ૨. અનિર્હારિમ[2]

આ બંને પાદપોપગમનમાં શરીરસેવા કરવાની જ નથી.

(૨) ભક્તપ્રત્યાખ્યાનના બે ભેદ છે —

૧. નિર્હારિમ અને ૨. અનિર્હારિમ.

આ બંનેમાં શરીરસેવાની છૂટ છે

[—સ્થા૦ ૧૧]

---

૧ હાથી, કે ઊંટનું ખોખું વગેરે મોટા પ્રાણીઓના મૃત શરીરને ગીધ ખાય છે તે મોટા શરીરમાં પ્રવેશ કરવો, જેથી ગીધ તે મૃતશરીર સાથે પોતાના શરીરને પણ ખાઈ જાય.

૨. આ વિધિ વસતિમાં થવા દેવામાં થાય છે જ્યાંથી મૃત શરીરને બહાર લઈ જવું પડે.

૩ ગિરિકંદરા વગેરેમાં થતો વિધિ, જેથી ત્યાંથી પછી મૃત શરીરને બહાર કાઢવું પડે નહીં

મરણ ત્રણ પ્રકારનું છે —

૧. બાલ મરણ — અસંયત-અજ્ઞનું મરણ;
૨. પંડિત મરણ — સંયત-સુજ્ઞનું મરણ;
૩. બાલપંડિત મરણ — સંયતાસંયતનું મરણ.

(૧) બાલ મરણના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧. સ્થિતલેશ્ય (મરતી વખતે જે લેશ્યા હોય — જેમકે કૃષ્ણ, તે જ લેશ્યા મરીને પણ — જેમકે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે રહે, તેવું);
૨ સંક્લિષ્ટલેશ્ય (મરતી વખતે જે લેશ્યા હોય — જેમકે નીલ, તેનાથી વધુ સંક્લિષ્ટ — જેમકે કૃષ્ણ લેશ્યા મરીને પ્રાપ્ત થાય તેવું);
૩. પર્યવજાતલેશ્ય (મરતી વખત કરતાં મર્યા પછી વિશુદ્ધ લેશ્યા પ્રાપ્ત થાય તેવું).

(૨) પંડિત મરણના ત્રણ[1] પ્રકાર છે —

૧. સ્થિતલેશ્ય;
૨ અસંક્લિષ્ટ લેશ્ય;
૩. પર્યવજાત લેશ્ય.

(૩) બાલપંડિત મરણના[2] ત્રણ ભેદ છે —

૧. સ્થિતલેશ્ય;
૨. અસંક્લિષ્ટ લેશ્ય;
૩. અપર્યવજાત લેશ્ય.

[—સૂત્ર ૨૨૨]

---

૧ અહીં ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે પણ વસ્તુતઃ બે જ હોવા જોઈએ. કારણ સંક્લેશનો નિષેધ કરવાથી સ્થિતલેશ્ય હોય અથવા પર્યવજાત લેશ્ય હોય.

૨. અહીં ત્રણ બતાવ્યા છે પણ એક જ ભેદ જોઈએ. કારણ સંક્લેશ અને વિશુદ્ધિનો નિષેધ થતાં સ્થિતલેશ્ય બાકી રહે.

ચાર અન્તક્રિયા[1] છે —

૧. કોઈ જીવ અલ્પકર્મવાળો હોય છે તે ઘર છોડીને સંયમ સ્વીકારે છે અને પછી સંયમ, સંવર અને સમાધિની વૃદ્ધિ કરે છે; તે રૂક્ષ હોય છે સંસારને પાર કરવાની તેનામાં ઇચ્છા હોય છે, તે ઉપધાન કરે છે દુઃખનો ક્ષય કરે છે, તપસ્વી હોય છે; પણ કઠણ તપસ્યા કે કઠણ વેદનામાં તે નથી પડતા; એટલે તે દીર્ઘકાળના દીક્ષાપર્યાય પછી જ સર્વદુઃખનો અંત કરી મોક્ષે જાય છે આ અન્તક્રિયાના ઉદાહરણરૂપ [2]ભરત ચક્રવર્તી છે

૨. કોઈ જીવ ઘણું કર્મ લઈને આ મનુષ્યભવમાં આવ્યો હોય અને પછી ઘર છોડી દીક્ષા લે છે યાવત્ તે તપસ્વી હોય છે પણ તે એવી આકરી તપસ્યા અને વેદના સ્વીકારે છે કે જેથી થોડા સમયમાં જ તે સર્વ દુઃખનો અંત કરી મોક્ષ પામે છે આ બીજા પ્રકારની અન્તક્રિયા કરનાર ગજસુકુમાર[3] અણગાર થઈ ગયા છે.

---

૧ જેનું ફળ એવી ક્રિયા કે જન્મ-મરણ થાય નહિ

૨. પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવના મોટા પુત્ર. પૂર્વભવમાં જ ચૌદપૂર્વી થઈ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા હતા અને ત્યાંથી મનુષ્યલોકમાં ઋષભપુત્ર થઈ ચક્રવર્તી થયા. એક વખત આરીસામાં પોતાને જોતાં વિચાર કરતાં તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. અને આરીસાભવનમાં જ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. પછી દીક્ષા લઈ પૂર્વ લાખ વર્ષ સુધી કેવળપણે વિચરી મોક્ષ ગયા.

૩ કૃષ્ણના નાનાભાઈ. તેમણે અરિષ્ટનેમિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી, અને સ્મશાનમાં કાયોત્સર્ગ કરી ઊભા હતા તેવામાં તેમના પૂર્વના વૈરીએ તેમના માથામાં અંગારા ભર્યા. તેનું દુઃખ સમભાવે સહન કરી, તે મોક્ષ ગયા.

૩. ઉપર પ્રમાણે જ બધી સામગ્રી હોય તો પણ કે થોડું બહુ લાંબા કાળે સર્વ દુઃખનો નાશ કરી સિદ્ધ પામે છે. આ પ્રકારની અંતક્રિયા કરનાર સનત્કુમાર ચક્રવર્તી થઈ ગયા છે.

૪. પ્રથમ અંતક્રિયા કરનારની જેમ અલ્પકર્મવાળો જીવ હોય, તે દીક્ષા લઈ બહુ તપસ્યામાં પડે નહિ અને વેદના સહન કરે નહિ. છતાં અલ્પકાળમાં સર્વ દુઃખનો નાશ કરી સિદ્ધ થાય છે. જેમ ભગવતી મરુદેવીમાં કહ્યું.

(-સ્થા ૨૩૫)

મરણના ૧૭ પ્રકાર છે—

૧. આવીચિમરણ (જ્યારથી નવો ભવ શરૂ થાય ત્યારથી તે ભવના આયુકર્મનો પ્રત્યેક ક્ષણે ક્ષય થતો હોય છે તે અપેક્ષાએ)

૨. અવધિમરણ (એકવાર જે ભવના આયુષ્ય કર્મદલિકોને ભોગવી મરી જાય, અને ફરી પાછો તે જ ભવના આયુષ્યકર્મના દલિકને ભોગવી મરવાનો હોય તે પ્રથમનું મરણ તે અવધિમરણ).

[illegible]

૩. આત્યન્તિક મરણ (જે ભવના આયુષ્યકર્મને ભોગવ્યું હોય અને મરી હોય; ત્યાર પછી એ ભવના આયુષ્યકર્મને ભોગવવાનો ન જ હોય તેવું)

૪ વલન્મરણ (જુઓ પૃ૦ ૩૯૨)

૫. વશાર્તમરણ (,,)

૬ અન્તઃશલ્યમરણ (અપરાધો શલ્યની જેમ ખૂંચતા હોય, પણ લજ્જા કે અભિમાનથી આલોચના વગેરે ન કર્યાં હોય અને મરણ થાય તે)

૭ તદ્ભવમરણ (જુઓ પૃ૦ ૩૯૨);

૮. બાલમરણ (પૃ ૩૯૪);

૯ પંડિતમરણ (   )

૧૦ બાલપંડિત મરણ (,);

૧૧. છદ્મસ્થ મરણ – કેવલી થયા વિના મરે તે;

૧૨. કેવલીમરણ,

૧૩. વૈહાયસ મરણ (જુઓ પૃ ૩૯૩);

૧૪ ગૃધ્રસ્પૃષ્ટ મરણ (,,);

૧૫. ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ (,,)

૧૬. ઇંગિનીમરણ (અમુક નિયત પ્રદેશમાં શરીર-ચેષ્ટાની છૂટ રાખી, શરીરસેવાનો ત્યાગ કરી, મરતા સુધી ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી મરણ સ્વીકારે તે)

૧૭. પાદપોપગમન મરણ (પૃ૦ ૩૯૩).

[—કર્મ ૧૭]

૩ સમુદ્ઘાત અને વિકુર્વણા

સમુદ્ઘાત[1] સાત છે —

વેદનાસમુ[2] કષાયસમુ૦[3] મારણાંતિક[4] વૈક્રિય[5] તૈજસ આહારક અને કેવલી[6] સમુદ્ઘાત.

સૂ૦ ૨૧. મનુષ્યોને આ સાતે સમુદ્ઘાત હોય છે.

[—સ્થા [illegible] —સમ૦ ૭]

વેદના, કષાય, મારણાંતિક વૈક્રિય, તૈજસ, અને આહારક, આ છ છાદ્મસ્થિક સમુદ્ઘાત છે

[—સમ૦ ૬]

કેવલીસમુદ્ઘાતને આઠ સમય લાગે છે —

પ્રથમ સમયમાં દંડ[7] કરે છે બીજા સમયમાં કપાટ

---

૧. તે તે વેદનાદિક્રિયા અનુભવ પરિણામ સાથે આત્માનો એકીભાવ – અર્થાત્ શરીર પરિણામોમાં આત્મ પ્રદેશોના [illegible] થઈ તે તે વેદનાદિ કર્મના ઘણા પ્રદેશોને [illegible] ખેંચી, આત્માથી ખેરવી નાખે તે.

૨. વેદનીય કર્મના આશ્રયવાળો. ૩. મોહનીય કર્મના આશ્રિત. ૪. અન્તર્મુહૂર્ત શેષ રહેલા આયુષ્યકર્મનો.

૫. વૈક્રિય, તૈજસ અને આહારક એ શરીરનામકર્મથી સમજવા. જ્યારે આત્માને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરવાનો હોય છે ત્યારે તે શરીર પ્રમાણ [illegible] દંડ કાઢે છે અને [illegible] વૈક્રિય નામકર્મના પુદ્ગલોનું નિર્જરણ કરે છે. આ જ પ્રમાણે તૈજસ અને આહારકનું પણ સમજવું.

૬. આયુ-અપેક્ષાએ વેદનીય [illegible] નામ અને ગોત્રકર્મની આ કેવલીસમુદ્ઘાત સમજવો. તેમાં આઠ સમય લાગે; આત્માને [illegible] લાગે છે.

૭. પોતાના દેહ જેટલા વિસ્તારવાળો અને ઊંચે તથા નીચે લોકાન્ત સુધી [illegible] દંડ [illegible] બીજા સમયમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ [illegible] સુધી વિસ્તારે તે કપાટ. ત્રીજા સમયમાં તે

કરે છે ત્રીજા સમયમાં મન્થાન કરે છે ચોથા સમયમાં મન્થાન કર્યા પછી ખાલી લોકને ભરી દે છે પાંચમા સમયમાં અંતરે જે બાકીના લોકને ભર્યો હતો તે પાછો ખાલી કરે છે છઠ્ઠામાં મન્થાનને સંકોચે છે સાતમામાં કપાટને સંકોચે છે અને આઠમા સમયમાં દંડને સંકોચે છે

[-સ્થા. ૬૧૨-સમ. ૮]

૯૦ ૧. નારકને ચાર સમુદ્ઘાત કહ્યા છે—

૧ વેદનાસમુદ્ઘાત; ૨. કષાયસમુદ્ઘાત; ૩. મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત; ૪ વૈક્રિયસમુદ્ઘાત.

૯૦ ૧૫. વાયુકાયને પણ તે જ ચાર સમુદ્ઘાત કહ્યા છે

[-સ્થા. ૩૮]

બાહ્ય[1] પુદ્ગલોના ગ્રહણ વિના થતી જીવોની વિકુર્વણા[1] એક છે

[-સ્થા. ૧૮]

વિકુર્વણા ત્રણ કહી છે—

(૧) ૧. બાહ્ય પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત;

૨. બાહ્ય પુદ્ગલના ગ્રહણ રહિત;

૩ બાહ્ય પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત અને રહિત.[3]

---

*જેને અંતર તથા લોકનું વધુ લોકાન્ત સુધી વિસ્તારે ત્યારે મન્થાન જેવો આકાર થાય

પ્રથમ અને આઠમ સમયે આત્મા ઔદારિક યોગ યુક્ત હોય. ૨-૬-૭ એ સમયમાં ઔદારિક મિશ્ર યોગ હોય; ૩ ૪ ૫માં કાર્મણનો યોગ હોય અને અનાહારક હોય. આમાં મન અને વચન યોગનો પ્રયોગ ન હોય.

૧ ભવધારણીય શરીરથી અતિરિક્ત રૂપ ન હોય. તે બાહ્ય મેળવ્યા. તે બાહ્ય પ્રદેશની પુદ્ગલ પણ ગ્રહણ કહેવાય.

૨. આ ભવધારણીય શરીરની રચના વિષે સમજવું. ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની બાહ્ય પુદ્ગલના ગ્રહણ વગર ન હોય.

૩ ભવધારણીય શરીરમાં જ્યારે વિશેષતા લાવવી હોય, ત્યારે.

(૨) ૧ આભ્યન્તર[1] પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત;
૨ આભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ રહિત;
૩ આભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત અને રહિત.

(૩) ૧ બાહ્યાભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત;
૨ બાહ્યાભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ રહિત;
૩ બાહ્યાભ્યન્તર પુદ્ગલના ગ્રહણ સહિત અને રહિત.

[–સ્થા૦ ૧૧]

વૃક્ષવિકુર્વણા[2] ચાર છે —
૧. પ્રવાલ, ૨. પત્ર, ૩ પુષ્પ, ૪ ફળ.

[–સ્થા૦ ૩૩૮]

૪ યોનિ અને કુલ

(૧) યોનિ (જીવોનું ઉત્પત્તિસ્થાન)ના ત્રણ પ્રકાર છે —
૧. શીત, ૨. ઉષ્ણ, ૩. શીતોષ્ણ

આ ત્રણ પ્રકારની યોનિ તેજસ્કાયને છોડીને બાકીના સ્થાવરજીવોને, દ્વીન્દ્રિયજીવોને, ત્રીન્દ્રિયજીવોને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ તથા સંમૂર્છિમ મનુષ્યને હોય છે.[3]

(૨) યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે —

---

૧. આભ્યન્તર [illegible] હોય, તેમાં [illegible] આભ્યન્તર [illegible] છે.

૨. વિકાર એટલે [illegible] [illegible] છે. [illegible] તો વિકાર [illegible] [illegible] નથી રહેતી.

૩. નારકને શીત અને ઉષ્ણ બે જ યોનિ હોય છે, [illegible] તેજસ્કાયની યોનિ ઉષ્ણ છે.

૧. સચિત્તા, ૨. અચિત્તા, ૩. મિશ્રા.

આ ત્રણ પ્રકારની યોનિ એકેન્દ્રિયજીવોને, વિકલેન્દ્રિયજીવોને, સમૂચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય તથા સમૂચ્છિમ મનુષ્યને હોય છે.[1]

(ક) યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે —

૧. સંવૃતા-ઢાંકેલ, ૨. વિવૃતા-ઉઘાડી, ૩. સંવૃત-વિવૃતા.[2]

(ખ) યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે —

૧ કૂર્મોન્નતા-કાચબાના જેવી ઉન્નત, ૨. શંખાવર્તા -શંખ જેમ ભમી વાળી, ૩. વંશીપત્રિકા - વાંસની પાતરી જેવી.

કૂર્મોન્નતા યોનિ ઉત્તમ પુરુષોની માતાઓને હોય છે કૂર્મોન્નતા યોનિમાં ત્રણ પ્રકારના ઉત્તમ પુરુષો ગર્ભમાં આવે છે -

૧. અરિહંત, ૨ ચક્રવર્તી, ૩ બલદેવ વાસુદેવ.

સ્ત્રીરત્નને શંખાવર્તા યોનિ હોય છે તે યોનિમાં અનેક જીવો અને પુદ્ગલો ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે, પણ કોઈ એ યોનિમાંથી નિષ્પન્ન થતાં નથી.

વંશીપત્રિકા સામાન્ય જીવોને હોય છે તેમાં સામાન્ય જીવો ગર્ભધારણ કરે છે

[-સ્થા ૧૪]

યોનિસંગ્રહ[3] સાત છે —

---

1 નારકને તથા દેવને અચિત્ત, ગર્ભજ મનુષ્ય તથા તિર્યંચને મિશ્ર.

2 એકેન્દ્રિય નારક અને દેવને સંવૃત્ત, વિકલેન્દ્રિયને વિવૃત્ત, અને ગર્ભજને સંવૃત-વિવૃત.

3 યોનિઓથી જીવોના ભેદ.

૧. અંડજ — પક્ષી, માછલાં સાપ વગેરે – ઈંડામાંથી બનનાર;

૨. પોતજ — હાથી વાગોળ વગેરે ચામડાથી વીંટાઈને ઉત્પન્ન થનાર;

૩. જરાયુજ — મનુષ્ય ગાય વગેરે પશુ આદિ ઓર સાથે જન્મ પામનાર;

૪ રસજ — રસમાં થનાર જંતુ;

૫. સંસ્વેદજ — પરસેવામાં થનાર જંતુ જૂ વગેરે;

૬ સંમૂર્છિમ — માતાપિતાના સંયોગ વિના ઉત્પન્ન થનાર જીવો – કૃમિ વગેરે,

૭. ઉદ્ભિજ્જ — જમીન ભેદીને ઉત્પન્ન થનાર [illegible] આદિ

[–સ્થા [illegible]]

યોનિસંગ્રહ આઠ છે —

૧–૭. ઉપર પ્રમાણે;

૮ ઔપપાતિક — દેવ અને નારક ઔપપાતિક કહેવાય છે

[–સ્થા૦ [illegible]]

જીવનાં યોનિરૂપ સ્થાનો ૮૪ લાખ[1] છે

[–સમ ૮૪]

દ્વીન્દ્રિય જાતિની યોનિમાં થનાર કુલકોટિ[2] સાત લાખ કહી છે

[–સ્થા [illegible]]

---

૧ વિશેષ માટે જુઓ પ્રકરણ [illegible]

૨. યોનિ [illegible]

ત્રીન્દ્રિય જાતિની યોનિમાં થનારી કુલકોટિ આઠ લાખ કહી છે

[-સ્થા ૬૫૪]

ચતુરિન્દ્રિય જાતિની યોનિમાં થનારી ૯ લાખ કુલકોટિ છે

ભુજપરિસર્પ અને સ્થલચર તિર્યંચપંચેન્દ્રિયની પણ ૯ લાખ કુલકોટિ છે

[-સ્થા ૭૦૧]

જલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચની યોનિમાં થનાર કુલકોટિ સાડાબાર લાખ છે

[-સમ ૧૨]

ઉરપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યંચપંચેન્દ્રિયની યોનિમાં થનારી કુલકોટિ દસ લાખ છે તે જ પ્રમાણે ઉરથી ચાલનાર સાપ વગેરેની પણ સમજવી.

[-સ્થા ૭૨૧]

યોનિઓ ૮૪ લાખ છે

[-સમ ૮૪]

પ્ર૦—હે ભગવન્! શાલી, વ્રીહિ, ઘઉં, જવ અને જવજવ એ બધા ધાન્યો કોઠામાં હોય, વાંસના પાલામાં હોય, માંચામાં હોય, માળમાં હોય, છાંદીને રાખ્યા હોય, લીંપીને રાખ્યા હોય, માટી વગેરેથી મુદ્રિત કર્યા હોય, બંધ કર્યાં હોય; તો તેમની યોનિ – અંકુરોત્પાદક શક્તિ – કેટલા કાળ કાયમ રહે?

ઉ૦—હે ગૌતમ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ વર્ષ યોનિ કાયમ રહે છે ત્યાર પછી તેમની યોનિ મ્લાન થાય છે, પ્રવિધ્વંસ પામે છે અને પછી તે બીજ અબીજ થઈ જાય છે અને યોનિવિચ્છેદ થાય છે.

[-સ્થા ૧૮૧]

તે પ્રમાણે કલાય, મસૂર તલ, મગ, અડદ, વાલ, કળથી, ચોળા તુવેર, અને ગોળચણાને રાખવામાં આવે તો તેમની યોનિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વર્ષ કાયમ રહે છે; અને તે પ્રમાણે અળસી, કુસુંબ, કોદરા કાંગ બંટી શણ, સરસવ, અને મૂળાબીજને રાખવામાં આવે, તો તેમની યોનિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાત વર્ષ કાયમ રહે છે.

[–સ્થા૦ ૪૫૫ ભા]

૫. જન્મ[1]

ઉપપાત બે છે

[–સ્થા૦ ૫૪]

ઉપપાતજન્મ બેને છે —

૧. દેવ, અને ૨. નારકને.

ગર્ભજન્મ બેને છે —

૧. મનુષ્ય, અને ૨. પંચેન્દ્રિયતિર્યંચને.

એ બંને ગર્ભમાં જ આહાર લે છે વૃદ્ધિ પામે છે હાનિ પામે છે વિકુર્વણા કરે છે ગતિપર્યાય પામે છે સમુદ્ઘાત કરે છે કાલસંયોગ પામે છે ગર્ભ બહાર નીકળે છે મરણ પામે છે ચામડીવાળા થાય છે. એ બંનેની ઉત્પત્તિ શુક્ર અને શોણિતમાંથી છે

[–સ્થા૦ ૮૫]

ત્રણ પિતૃઅંગ છે —

૧. અસ્થિ, ૨. અસ્થિમજ્જા ૩. કેશ, મૂછ રોમ અને નખ

---

1 જન્મના પ્રકાર ત્રણ છે — તેમાંના ઉપપાત અને ગર્ભ વિશે અહીં કહ્યું છે અને ત્રીજો પ્રકાર તે સંમૂર્છિમ સમજવો.

ત્રણ માતૃઅંગ છે —

૧. માંસ, ૨. લોહી, ૩. મસ્તુલિંગ-ભેજું

[–સ્થા ૧ ૬]

ચાર ઉદકગર્ભ[1] છે —

(૧) ૧. ઝાકળ ૨. ધૂમસ, ૩. શીત, ૪ ઉષ્ણ-ઘામ.

(૨) ૧. હૈમક (હીમ પડે તે) ૨. અભ્રસંસ્થિત (આકાશ વાદળથી છવાઈ જાય તે) ૩. શીતોષ્ણ (અત્યંત શીત કે ઉષ્ણ થાય તે) ૪ પંચરૂપિક (જેમાં ગર્જિત, વિદ્યુત, જળ, વાયુ વાદળાં–એ પાંચ હોય તે).

મહા માસમાં હૈમકગર્ભ હોય છે ફાગણમાં અભ્રસંસ્થિત ગર્ભ હોય છે ચૈત્રમાં શીતોષ્ણ ગર્ભ હોય છે અને વૈશાખમાં પંચરૂપિક હોય છે

[–સ્થા ૩૮૫]

માનુષી ગર્ભ ચાર છે —

૧. સ્ત્રીરૂપ, ૨. પુરુષરૂપ ૩. નપુંસકરૂપ, ૪ બિંબરૂપ.

જેમાં અલ્પ શુક્ર અને બહુ ઓજ – રક્ત હોય તેમાં સ્ત્રી ઉત્પન્ન થાય, અલ્પ ઓજ અને બહુ શુક્ર હોય ત્યાં પુરુષ ઉત્પન્ન થાય, જેમાં રક્ત અને શુક્રનું પરિમાણ સરખું હોય તેમાં નપુંસક ઉત્પન્ન થાય અને સ્ત્રી સંજોગથી ઓજ સ્થિર થઈ જાય તે જ બિંબ[2] છે

[–સ્થા ૩૭૦]

૧ કાર્તિકમાં વરસાદની સૂચના આપે તે.

૨. વાયુવિકારથી ઓજનું પિંડ સ્થિર થઈ ગાંઠ જેવું બની જાય છે તેને અજ્ઞાનીઓ ગર્ભ જેવું લાગવાથી ગર્ભ કહે છે. તે બિંબ કહેવાય છે. ખરી રીતે તે ગર્ભ નથી. પણ કોઈ ખાસ આપેલ ઔષધ લેવાથી સંભવ છે કે આમાંથી ગર્ભને પણ થઈ જાય છે

પુરુષના સમાગમ વિના પણ સ્ત્રી પાંચ કારણે ગર્ભ ધરી શકે છે —

૧. યોનિપ્રદેશને બરાબર ઢાંક્યો ન હોય અને શુક્રવાળી જગાએ એવી રીતે બેઠી હોય કે જેથી શુક્રના અણુઓ યોનિમાં પ્રવેશી જાય તો;

૨. યોનિમાં શુક્રથી ખરડાયેલ વસ્ત્ર નાખે તો;

૩ સાસુ કોઈને શુક્રના અણુઓને યોનિમાં દાખલ કરે તો;

૪ બીજાના કહેવાથી શુક્રના અણુઓ દાખલ કરે તો;

૫. નદી નાળાના શીતલ જલનું આચમન કરવા જાય ત્યારે કોઈના શુક્રવાળું તે જળ યોનિમાં પ્રવેશી જાય તો.

પુરુષની સાથે સમાગમમાં આવે છતાં સ્ત્રી ગર્ભ ન રહે તેના પણ કારણો છે —

(૧) ૧ યૌવન ન ખીલ્યું હોય;
૨ યૌવન ચાલ્યું ગયું હોય;
૩. જન્મથી જ વંધ્ય હોય;
૪ રોગી હોય;
૫. દૌર્મનસ્યવાળી હોય.

(૨) ૧. નિત્ય ઋતુસ્રાવ થતો હોય,
૨ જેને કદી ઋતુસ્રાવ થતો ન હોય;
૩. જેના ગર્ભાશયનું સ્રોત-છિદ્ર રોગથી નષ્ટ થઈ ગયું હોય;
૪ જેના ગર્ભાશયનું સ્રોત રોગવાળું હોય;
૫. જે ઘણી વધારે મૈથુનમાં રક્ત હોય.

(૩) ૧. ઋતુકાળમાં જે યોગ્ય રીતે મૈથુનસેવી ન બને;
૨. શુક્રના અણુઓ નષ્ટ થઈ જાય તો;

૩. જે સૌથી ઉત્કટ અને પિત્તપ્રધાન હોય,

૪ ગર્ભધારણ થાય ત્યાર પહેલાં કોઈ દેવ શક્તિનો નાશ કરી નાખે તો;

૫. આત્મા જ સંતાન ન હોય તો

[–સ્થા ૪૧૬]

૬ ઉપપાત[1] અને ઉદ્વર્તના[2]

ગૌ –હે ભગવન્! નરકગતિમાં ઉપપાતનો વિરહકાળ કેટલો?

મ –હે ગૌતમ! જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર[3] મુહૂર્ત. મનુષ્યગતિ, તિર્યંચગતિ અને દેવગતિનું પણ એમ જ સમજવું

ગૌ૦–સિદ્ધગતિનો વિરહકાળ કેટલો?

મ –જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ.

§ ઉદ્વર્તના પણ સિદ્ધિગતિને[4] છોડીને તેવી જ રીતે કહેવી

§ અહીં ઉપપાત દંડક[5] અને ઉદ્વર્તના દંડક[5] પૂરો કહેવો.

[–સમ ૧૫૪]

સાતમી નરકમાં ઉપપાતવિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટ છ માસ છે

[–સ્થા ૫૩૪]

---

૧ આવવું – ઉત્પન્ન થવું તે.

૨. મરણ.

૩ રત્નપ્રભા વગેરેમાં ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ મુહૂર્તનો વિરહકાળ છે વગેરે સામાન્યપણે અહીં બાર કહ્યા છે એમ સમજવું. ઉદ્વર્તના વિષે પણ તેમ જ સમજવું. પણ મનુષ્ય અને તિર્યંચગતિમાં બાર કહ્યા તે એમ જ વિષે સમજવું.

૪ સિદ્ધિગતિમાં ઉદ્વર્તના જ નથી; કારણ ત્યાંથી મરીને કોઈ બહાર જતું જ નથી.

૫. ૬. નમો પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૬.

૭. ઉપધિ, કર્મ અને પરિગ્રહ

(૧) ઉપધિ (જીવનું જેથી પોષણ થાય તે)ના ત્રણ પ્રકાર છે—
૧. કર્મોપધિ, ૨. શરીરોપધિ, ૩. બાહ્ય ભાંડમાત્રોપધિ.

દં ૧-૧૧. ભવનપતિને[1] આ ત્રણે ઉપધિ હોય છે

દં૦ ૧૭-૨૪ દ્વીન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના બધા જીવોમાં આ ત્રણે ઉપધિ હોય છે

(૨) ઉપધિના ત્રણ પ્રકાર—
૧. સચિત્ત. ૨ અચિત્ત. ૩. મિશ્ર.

દં૦ ૧-૨૪ બધા જીવોમાં આ ત્રણેય ઉપધિ હોય છે.

§ પરિગ્રહના પણ ઉપર પ્રમાણે બે રીતે ત્રણ ભેદે તથા સ્વામીઓ સમજવાના છે

[-સ્થા ૧૩૮]

જીવો આઠ કર્મપ્રકૃતિનું ચયન કરે છે તેમણે કર્યું છે અને કરશે—

૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨. દર્શનાવરણીય, ૩. વેદનીય, ૪. મોહનીય, ૫. આયુ, ૬ નામ, ૭. ગોત્ર, ૮ અન્તરાય

(૧) દં ૧-૨૪ નારકથી વૈમાનિક સુધીના બધા જીવો એ જ આઠ કર્મનું ચયન કરે છે તેમણે કર્યું છે અને કરશે.

(૨-૬) દં ૧-૨૪ તેવી જ રીતે ઉપચયન, બંધ, ઉદીરણા, વેદના નિર્જરા આ પાંચ વિષે પણ ત્રણે કાળમાં સમજવું

[-સ્થા૦ [illegible]]

---

૧ નારક અને એકેન્દ્રિયને બાહ્ય ભાંડ વગેરે ઉપકરણ હોતાં નથી તેથી અહીં નથી ગણ્યા.

૮ શરીર

(૧) શરીરોત્પત્તિ અને નિર્વર્તન[1]

દ ૧ ૨૪ નારક વગેરે ૨૪ દંડકમાં બધા જીવોના શરીરની ઉત્પત્તિ બે કારણે છે —

૧. રાગ; ૨. દ્વેષ.

§ તે જ બે કારણે ૨૪ દંડકમાં નિર્વર્તન પણ સમજવું

[– સ્થા ૭૭]

દ ૧. નારકોની ચાર કારણે શરીરોત્પત્તિ છે —

૧. ક્રોધ; ૨. માન; ૩ માયા; ૪ લોભ.

દ૦ ૨–૨૪ બાકીના દંડકોમાં પણ તે જ ચાર કારણે શરીરોત્પત્તિ છે

§ શરીરનું નિર્વર્તન પણ ૨૪ દંડકમાં એ જ ચાર કારણે છે

[– સ્થા ૪૭]

(૨) ભેદ, સ્વામી, અને અવગાહના

દ ૧. નારકને બે શરીર છે —

૧. આભ્યન્તર એટલે કે કાર્મણ[2]

૨. બાહ્ય એટલે કે વૈક્રિય.

દ૦ ૨–૧૧. ભવનપતિને પણ તે જ પ્રમાણે.

દ ૧૨–૧૬ સ્થાવરકાયને બે શરીર છે —

૧. આભ્યન્તર એટલે કે કાર્મણ[2]

૨. બાહ્ય એટલે કે ઔદારિક

---

1 શરીરનો આરંભ તે ઉત્પત્તિ અને પૂરું થઈ રહે તે નિર્વર્તન.

2. કાર્મણની સાથે તૈજસ પણ અહીં સમજવું.

દં ૧૭-૧૯ બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયને બે શરીર છે—

૧. આભ્યન્તર એટલે કે કાર્મણ

૨. બાહ્ય એટલે કે અસ્થિ, માંસ અને શોણિતવાળું ઔદારિક

દં ૨ ૨૧ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યને બે શરીર છે—

૧. આભ્યન્તર એટલે કે કાર્મણ,

૨ બાહ્ય એટલે કે અસ્થિ માંસ, શોણિત, સ્નાયુ અને શિરાવાળું ઔદારિક

દં ૨૨-૨૪ વ્યન્તર જ્યોતિષ્ક વૈમાનિકને નારક જેમ.

[– સૂ૦ [illegible]]

દં ૧. વિગ્રહગતિસમાપન્ન[1] નારકને બે શરીર હોય છે—

૧. તૈજસ ૨. કાર્મણ.

દં ૨-૨૪ બાકીના દંડકોમાં પણ તે જ પ્રમાણે.

[– સૂ૦ [illegible]]

બધા દેવો બે પ્રકારના છે—

૧. એક શરીરી અને ૨. બે શરીરી.

મરુત કિન્નર કિંપુરુષ, ગંધર્વ નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર અગ્નિકુમાર અને વાયુકુમાર આ બધા દેવોના બે ભેદ છે.

૧. એકશરીરી[1], ૨. બેશરીરી.[2]

[– સૂ૦ [illegible]]

---

૧. જ્યારે વિગ્રહગતિમાં હોય ત્યારે તેમની ગતિ સીધી—અવિગ્રહા નથી હોતી. પણ વિગ્રહા–વક્રા હોય છે. તે વખતે આ બે શરીર હોય છે.

૨. ભવધારણીની અપેક્ષાએ.

ઉત્તર વૈક્રિય કરે છે તેની અપેક્ષાએ.

દં૦ ૧. નારકને ત્રણ શરીર છે —
૧. વૈક્રિય; ૨. તૈજસ; ૩. કાર્મણ.

દં૦ ૨-૧૧. ભવનપતિને પણ તે જ ત્રણ શરીર છે

દં૦ ૧૨. પૃથ્વીકાયને ત્રણ શરીર છે —
૧. ઔદારિક; ૨. તૈજસ; ૩ કાર્મણ.

દં૦ ૧૩. અપ્કાયિક જીવને ઉપર પ્રમાણે.

દં૦ ૧૪ તેજસ્કાયને પણ ઉપર પ્રમાણે.[1]

દં૦ ૧૬. વનસ્પતિને પણ તે જ

દં ૧૭, ૧૮, ૧૯ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયને પણ તે જ ત્રણ શરીર.[2]

દં૦ ૨૨-૨૪ વ્યન્તર જ્યોતિષ, વૈમાનિકને પણ તે જ ત્રણ.

[–સમ ૧૦૦]

ગૌ૦ — હે ભગવન્, શરીર કેટલા પ્રકારનું છે?

ભ૦ — હે ગૌતમ, શરીરના પાંચ પ્રકાર છે —
૧. ઔદારિક ૨. વૈક્રિય, ૩. આહારક ૪ તૈજસ, ૫. કાર્મણ.

ગૌ૦ — ઔદારિક શરીરના કેટલા ભેદ છે?

ભ — ઔદારિક શરીરના ભેદ પાંચ છે —
એકેન્દ્રિય જીવોનું ઔદારિક શરીર યાવત્ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયનું ઔદારિક શરીર.

ગૌ — ઔદારિક શરીરની અવગાહના કેટલી છે?

ભ૦ — જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજનથી કાંઈક વધારે. (અહીં સવ

---

૧. વાયુકાયને આહારક સિવાયનાં ચાર હોય છે પણ અહીં નથી ગણ્યું.

૨. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને પણ આહારક સિવાયનાં ચાર હોય છે છતાં અહીં નથી ગણ્યા. મનુષ્યને પાંચે હોય છે છતાં અહીં નથી ગણ્યા.

છયેની અવગાહના અવગાહના-સંસ્થાન[1] પ્રમાણે સમજી લેવી યાવત્ મનુષ્યના ઔદારિક શરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉ છે)

ગૌ૦ — વૈક્રિય શરીરના કેટલા ભેદ છે?

ભ — બે. એક એકેન્દ્રિયનું વૈક્રિય શરીર અને એક પંચેન્દ્રિયનું વૈક્રિય શરીર. (અહીં આદિના પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવાના છે[2] અને અવગાહનાનું પણ યાવત્ સનત્કુમારથી માંડીને અનુત્તર સુધીના ભવધારણીયની ભિન્ન ભિન્ન હોય મોટી અવગાહના થાય છે એ બધું પણ અહીં સમજી લેવું[3])

ગૌ૦ — આહારક શરીરના કેટલા ભેદ છે?

ભ — આહારક શરીર એક જ છે.

ગૌ૦ — તો શું તે મનુષ્યને હોય છે કે અમનુષ્યને?

ભ — મનુષ્યને હોય છે બીજાને નથી હોતું

ગૌ૦ — મનુષ્યમાં પણ ગર્ભજને હોય છે કે સંમૂર્છિમને?

ભ — ગર્ભજ મનુષ્યને હોય છે; બીજાને નહિ.

ગૌ૦ — તો શું તે કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યને હોય છે કે અકર્મભૂમિનાને પણ?

ભ — કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્યને હોય છે બીજાને નહિ.

ગૌ૦ — શું સંખ્યાતવર્ષાયુષી કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યને હોય છે કે અસંખ્યાતવર્ષાયુષીને પણ?

ભ — સંખ્યાતવર્ષાયુષી કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્યને હોય છે; બીજાને નહિ.

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩.
૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૪.
જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૫.

ગૌ૦ — તેમાં પણ પર્યાપ્તને હોય છે કે અપર્યાપ્તને પણ?

ભ — માત્ર પર્યાપ્તને જ હોય છે

ગૌ૦ — પર્યાપ્તમાં પણ શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ કે મિથ્યાદૃષ્ટિને તે હોય છે?

ભ૦ — સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંખ્યાતવર્ષાયુષી કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્યને હોય છે. બીજાને નથી હોતું

ગૌ૦ — સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં પણ સંયત, અસંયત કે સંયતાસંયતને હોય છે?

ભ — સંયતને જ હોય છે; બીજાને નથી હોતું

ગૌ૦ — સંયતમાં પણ શું પ્રમત્તને હોય છે કે અપ્રમત્ત સંયતને?

ભ૦ — પ્રમત્તસંયતને હોય છે

ગૌ૦ — પ્રમત્ત સંયતમાં પણ ઋદ્ધિવાળા કે ઋદ્ધિવિનાનાને હોય છે?

ભ — ઋદ્ધિવાળાને હોય છે; બીજાને નહિ.

એમ વાચના અહીં સમજવાની છે આહારક શરીર સમચતુરસ્રસંસ્થાનવાળું છે

ગૌ — આહારક શરીરની અવગાહના શી છે?

ભ૦ — જઘન્યથી એક હાથથી કાંઈક ઓછું અને ઉત્કૃષ્ટ પૂરો હાથ.

ગૌ૦ — તેજસ શરીરના કેટલા પ્રકાર છે?

ભ૦ — પાંચ પ્રકારનું છે — એકેન્દ્રિયનું યાવત્ પંચેન્દ્રિયનું

અહીં તૈજસની અવગાહનાનું બધું ન પણ સમજી લેવું.[1]

પ્રશ્ન — ગ્રૈવેયકનો દેવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે ત્યારે તેના તૈજસ શરીરની કેટલી અવગાહના હોય?

ઉત્તર — પહોળાઈ અને જાડાઈની અપેક્ષાએ શરીરપ્રમાણ હોય છે પણ આયામ (લંબાઈ)ની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અધોલોકમાં વિદ્યાધરશ્રેણી સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અધોલોકના ગ્રામો સુધી તથા ઊર્ધ્વલોકમાં પોતાના વિમાન સુધી, અને તિર્યંગ્લોકમાં મનુષ્યક્ષેત્ર સુધીની અવગાહના છે અનુત્તરોપપાતિક દેવો વિષે પણ ગ્રૈવેયક જેમ જ સમજી લેવું

કાર્મણ વિષે પણ તૈજસ જેમ જ સમજી લેવું

[-સૂત્ર ૨૭૧]

(૧) જમ્બૂદ્વીપના ભરતૈરવત વર્ષની અતીત ઉત્સર્પિણી, વર્તમાન અવસર્પિણી અને આગામી ઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા આરામાં મનુષ્યોની અવગાહના ત્રણ ગાઉ અને આયુ ત્રણ પલ્ય છે

(૨) તે જ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપના દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો વિષે

(૩) તે જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના મનુષ્યો વિષે.

(૪) તે જ પ્રમાણે પુષ્કરાર્ધના મનુષ્યો વિષે

[-સૂત્ર ૧૩૭]

(૧) જમ્બૂદ્વીપના ભરતૈરવત વર્ષની અતીત ઉત્સર્પિણી વર્તમાન અવસર્પિણી અને આગામી ઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા આરામાં મનુષ્યોની ૬૦૦૦ ધનુષ ઊંચાઈ અને આયુ ૩ ત્રણ પલ્ય (ત્રણ પલ્ય) સમજવું

---

1. નિયમ એવો છે કે જેનું ઔદારિક કે નહિ હોય, તેનું જ ભવ અને કાર્મણ હોય.

2. જુઓ પ્રકરણે અંતે ટિપ્પણ નં ૧.

(૨) તે જ પ્રમાણે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો વિષે

(૩) તે જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના મનુષ્યો વિષે.

(૪) તે જ પ્રમાણે પુષ્કરાર્ધના મનુષ્યો વિષે

[–સ્થા ૭૭૩]

બાદરવનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજન શરીરાવગાહના કહી છે

જલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચની પણ તેટલી જ છે

ઉરપરિસર્પ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચની પણ તેટલી જ છે

[–સ્થા ૭૨૯]

બ્રહ્મલોક અને લાંતક કલ્પના દેવોનાં ભવધારણીય શરીર ઉત્કૃષ્ટ પાંચ હાથ ઊંચાં કહ્યાં છે.

[–સ્થા ૪૧૯]

મહાશુક્ર અને સહસ્રાર કલ્પના દેવોના ભવધારણીય શરીરની ઊંચાઈ ઉત્કૃષ્ટ ચાર હાથ કહી છે

[–સ્થા ૩૦૫]

સનત્કુમાર-માહેન્દ્ર કલ્પના દેવોના ભવધારણીય શરીરની ઊંચાઈ ઉત્કૃષ્ટ ૬ હાથ છે.

[–સ્થા૦ ૫૩૨]

આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત કલ્પના દેવોના ભવધારણીય શરીરની ઊંચાઈ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ હાથ છે

[–સ્થા ૧૫૧]

ગ્રૈવેયકના દેવો ઉત્કૃષ્ટ બે હાથ ઊંચા છે

[–સ્થા ૯૪]

અનુત્તરવાસી દેવોની ઊંચાઈ એક હાથ છે

[–સ્થા ૫૪]

ભવનવાસી, વાણવ્યંતર જ્યોતિષ્ક સૌધર્મ અને ઈશાનના દેવોના ભવધારણીય શરીરની ઊંચાઈ ૭ હાથ છે

[-સ્થા [illegible]]

અવગાહના[1] ચાર છે —

૧. દ્રવ્ય અવગાહના[2]; ૨. ક્ષેત્ર અવગાહના[3]; ૩. કાળ અવગાહના[4]; ૪. ભાવ અવગાહના[5]

[-સ્થા [illegible]]

(૪) શરીરના વર્ણાદિ

શરીર પાંચ છે —

૧. ઔદારિક; ૨. વૈક્રિય; ૩. આહારક; ૪ તૈજસ ૫. કાર્મણ.

એ પાંચે શરીરમાં પાંચ વર્ણ અને પાંચ રસ છે.

બધાં સ્થૂલ આકારવાળાં શરીરોમાં પાંચ વર્ણ પાંચ રસ, બે ગંધ અને આઠ સ્પર્શ હોય છે

[-સ્થા ૩૯૫]

૬ ૧. નારકોનાં શરીર (ક) પાંચ વર્ણવાળાં અને (ખ) પાંચ રસવાળાં છે

(ક) ૧. કૃષ્ણ; ૨. નીલ; ૩. લોહિત; ૪ હારિદ્ર; ૫ શુક્લ.

(ખ) ૧. મધુર; ૨. તિક્ત; ૩. કટુક; ૪ કષાય, ૫. અમ્લ.

---

1 અવગાહના એટલે શરીર — જેમાં જીવ અવગાહીને રહે છે.

૨. દ્રવ્યથી અનન્તપ્રદેશો હોય છે.

૩. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતપ્રદેશોમાં અવગાહીને રહે છે.

૪ અસંખ્યેય સમયની સ્થિતિ છે.

૫. ભાવ — એટલે વર્ણ વગેરે [illegible] હોય છે.

૪૦ ૨-૨૪ બાકીના દંડકોમાં પણ શરીરના વર્ણ-રસ તે જ પ્રમાણે છે.

[-સ્થા ૩૯૫]

૪ ૧. નારકોએ પાંચ વર્ણ અને પાંચ રસ યુક્ત પુદ્ગલો બાંધ્યાં છે બાંધે છે અને બાંધશે તે આ પ્રમાણે —

૧-૫ કૃષ્ણ યાવત્ શુક્લ

૧-૫, મધુર યાવત્ અમ્લ.

૪ ૨-૨૪ તે પ્રમાણે બાકીના દંડકોમાં સમજી લેવું

[-સ્થા ૩૯૬]

(૪) કેટલીક વિશેષ બાબતો

મત્સ્યોક શરીરમાં જીવ એક છે.

[-સ્થા ૧૭]

ભૂતજીવનું શરીર એક છે

[-સ્થા ૧૪]

શરીરમાંથી નવ છિદ્ર વાટે મળ નીકળે છે —

બે કાન, બે આંખ, બે નસકોરાં મોઢું, ઉપસ્થ, અને અપાન.

[-સ્થા ૬૭૭]

ચાર શરીરો જીવસ્પૃષ્ટ છે[1] —

૧. વૈક્રિય, ૨. આહારક ૩. તૈજસ, ૪ કાર્મણ.

ચાર શરીર કાર્મણમિશ્ર છે —

૧. ઔદારિક ૨ વૈક્રિય, ૩. આહારક ૪ તૈજસ.

[-સ્થા ૩૩૨]

---

૧ અહીં ઔદારિક શરીર માટે નથી કહ્યું કે તે પણ સર્વ જીવો રહિત નથી હોતું ત્યારે તે શરીરમાં ચાર તો જીવ વિના કદી સંભવિત જ નથી.

આદ્યનાં ચાર શરીર સુપ્રત્યક્ષ નહિ—

૧. પૃથ્વી ૨. અપ્ ૩ તેજસ્, ૪ વનસ્પતિકાય
[—સ્થા० ૪૩૧]

૯. સંઘયણ

પ્ર૦ — હે ભગવન્! સંઘયણ કેટલાં છે?

ઉ — હે ગૌતમ! સંઘયણ છ છે—

૧. વજ્રઋષભનારાચ સં ૨. ઋષભનારાચ સં ; ૩. નારાચ સં ; ૪ અર્ધનારાચ સં ; ૫. કીલિકા સં ; ૬ સેવાર્ત સં

૬ ૧. પ્ર૦ — હે ભગવન્! નારકોને કયું સંઘયણ હોય છે?
ઉ — હે ગૌતમ! નારકો અસંઘયણી[1] છે. તેમના શરીરમાં અસ્થિ, શિરા સ્નાયુ પણ હોતાં નથી. માત્ર તેમને અનિષ્ટ અને અશુભ પુદ્ગલો અસંઘયણરૂપે પરિણમે છે.

૬ ૨. પ્ર૦ — અસુરકુમારને કયું સંઘયણ છે?
ઉ — અસુરકુમારને સંઘયણ હોતું નથી. ઇષ્ટ અને શુભ પુદ્ગલો અસંઘયણરૂપે પરિણમે છે.

૬ ૩-૧૧ બાકીના ભવનપતિ વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે.

૬ ૧૨ પૃથ્વીકાયિક જીવોને સેવાર્ત સંઘયણ છે

૬ ૧૩-૧૬ બાકીના સ્થાવરકાયને પણ તે જ

૬ ૧૭-૧૯ દ્વિ-ઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયને પણ તે જ

---

૧ સંઘયણ એટલે બંધન — અસ્થિબંધ. નારક અને દેવને અસ્થિ જ હોતાં નથી તેથી તેમને અસ્થિબંધનો પ્રશ્ન જ નથી.

દં૦ ૨૦ (ग) સમૂચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને પણ તે જ
(ઞા) ગર્ભજ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયને છયે સઘયણ છે

દં ૨૧ (ઞ) સમૂચ્છિમ મનુષ્યને સેવાર્ત સં
(ઞા) ગર્ભજ મનુષ્યને છયે સંઘયણ.

દં૦ ૨૨-૨૪ અસુરકુમાર જેમ અસંઘયણી.
[-સમ ૧૫૫-સ્થા ૪૯૪].

૧૦ સંસ્થાન

ગૌ — હે ભગવન્ સંસ્થાન કેટલાં છે?

ભ — હે ગૌતમ! સંસ્થાન છ પ્રકારનાં છે —

૧ સમચતુરસ્ર; ૨ ન્યગ્રોધપરિમંડલ; ૩ સાદિ સંસ્થાન; ૪ વામન સં૦; ૫ કુબ્જ સં૦; ૬ હુંડ સંસ્થાન.

દં૦ ૧. ગૌ૦ — નારકને કયું સંસ્થાન છે?
ભ૦ — નારકને હુંડ સંસ્થાન છે.

દં૦ ૨. ગૌ — અસુરકુમારને કયું સંસ્થાન છે?
ભ — અસુરકુમારને સમચતુરસ્ર સંસ્થાન છે

દં૦ ૩-૧૧ બાકીના ભવનપતિને પણ તે જ
દં૦ ૧૨ પૃથ્વીનું મસુર સંસ્થાન છે
દં૦ ૧૩ આપનું સ્તિબુક સંસ્થાન છે
દં ૧૪ તેજનું સૂચિકલાપ સંસ્થાન છે
દં૦ ૧૫ વાયુનું સંસ્થાન પતાકા છે
દં૦ ૧૬ વનસ્પતિ નાના પ્રકારના સંસ્થાનવાળી છે.
દં ૧૭-૧૯ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયનું હુંડ સંસ્થાન છે

દં૦ ૨ (ઞ) સમૂચ્છિમ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયનું હુંડ સંસ્થાન.
(ઞા) ગર્ભજ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયને છયે સંસ્થાન હોય છે.

૬૦ ૨૧ (ક) સંમૂર્છિમ મનુષ્યને હુંડ સં.
(ખ) ગર્ભજ મનુષ્યને છએ સંસ્થાન.

૬ ૨૨-૨૪ વ્યંતર જ્યોતિષી અને વૈમાનિક અસુરકુમાર જેમ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા છે
[-સમ૦ ૧૫૫-સ્થા૦ ૫૪૫]

૧૧ ક્રિયા

ક્રિયા૧ એક છે
[-સ્થા૦ ૩ સમ૦ ૧]

ક્રિયા બે પ્રકારની છે—

(૧) ૧. જીવક્રિયા (જીવનો વ્યાપાર); ૨. અજીવક્રિયા.

જીવક્રિયા બે પ્રકારની છે—

૧. સમ્યક્ત્વ (સમ્યગ્દર્શનરૂપ જીવનો વ્યાપાર અથવા સમ્યગ્દર્શનવાળા જીવનો વ્યાપાર); ૨. મિથ્યાત્વ (તત્ત્વની અશ્રદ્ધારૂપ વ્યાપાર અથવા મિથ્યાત્વી જીવનો વ્યાપાર).

અજીવક્રિયા૨ બે પ્રકારની છે—

૧ ઐર્યાપથિકી,૩ ૨. સાંપરાયિકી.૪

---

૧ કરવું, વ્યાપાર અને ક્રિયા એકાર્થક છે.

૨. અજીવ પુદ્ગલોનું કર્મરૂપે પરિણમન થવું તે.

૩ ઉપશાંતમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનવર્તી જીવ માત્ર યોગના કારણે પુદ્ગલોને સાતાવેદનીય કર્મરૂપે પરિણમાવે છે તે ઐર્યાપથિકી [illegible] કર્મનું [illegible] નામ છે. જે કર્મ પ્રથમ સમયે બંધાય અને બીજે સમયે વેદાઈ જાય છે તે [illegible] એટલે કે [illegible] કર્મ તે જ છે, [illegible] પરિણમન અજીવનું કર્મરૂપે થઈ [illegible] અજીવક્રિયા કહેવાય.

૪ તે જ પ્રમાણે [illegible] કષાય સહિત જીવના વ્યાપાર તે સાંપરાયિકી.

(૨) ૧. કાયિકી (શરીરથી થતી) ૨. આધિકરણિકી.[1]

§ કાયિકી ક્રિયા બે પ્રકારની છે—

૧. અનુપરતકાયક્રિયા (અવિરત પુરુષ–મિથ્યાદૃષ્ટિ કે વ્રત ન સ્વીકારનાર–તેની કાયાથી થતી;)

૨. દુષ્પ્રયુક્તકાયક્રિયા (પ્રમત્તસંયતની મન-વચન-કાયાના દુષ્ટ પ્રયોગપૂર્વકની).

§ આધિકરણિકી ક્રિયા બે પ્રકારની છે—

૧. સંયોજનાધિકરણિકી (જુદા જુદા ભાગો—જેમ કે તેનો હાથો વગેરે જુદા હોય તેમને–જોડવા તે,)

૨. નિર્વર્તનાધિકરણિકી (નવેસરથી અધિકરણનું ઉત્પાદન કરવું તે)

(૩) ૧. પ્રાદ્વેષિકી–મત્સરપૂર્વકની ક્રિયા ૨. પારિતાપનિકી—પ્રાણીઓને પીડવાની ક્રિયા.

§ પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા બે પ્રકારની છે—

૧. જીવવિષયક પ્રાદ્વેષિકી, ૨ અજીવવિષયક પ્રાદ્વેષિકી.

§ પારિતાપનિકી બે પ્રકારની છે—

૧. સ્વહસ્તપારિતાપનિકી, ૨. પરહસ્તપારિતાપનિકી.

(૪) ૧. પ્રાણાતિપાતક્રિયા–હિંસાકર્મ; ૨. અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા–અવ્રતીની ક્રિયા

§ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા બે પ્રકારની છે—

૧. સ્વહસ્તપ્રાણાતિપાત, ૨. પરહસ્તપ્રાણાતિપાત

§ અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા બે પ્રકારની છે—

૧. જીવવિષયકઅપ્રત્યાખ્યાન; ૨. અજીવવિષયકઅપ્ર૦

---

૧. [illegible]

(૫) ૨. આલિંગિની ૩. ઘંટાવલંબિની-[illegible]

§ આલિંગિની બે પ્રકારની છે—

૧. છદ્માલિંગિની ૨. અછદ્માલિંગિની

§ ઘંટાવલંબિની બે પ્રકારની છે—

૧. છદ્મ[illegible] ૨. અછદ્મ[illegible]

(૬) ૧. સ્વયંગમન ૨. નિમ્નસ્થાનગમન

§ સ્વયંગમન બે પ્રકારનું છે—

૧. આત્મગ્રાહગમન (જેને લીધે [illegible] થાય છે તેવું ગમન)

૨. પરગ્રાહગમન ([illegible] આદિ રીતે [illegible] થયું તે).

§ નિમ્નસ્થાનગમન બે પ્રકારનું છે—

૧. ગ્રીવાનિર્ગમન સ્થાનગમન[1]

૨. [illegible] નિમ્નસ્થાનગમન[1]

(૭) ૧. રેચની ક્રિયા ([illegible]) ૨. પૂરણી ક્રિયા ([illegible] ક્રિયા)

§ રેચની બે પ્રકારની છે—

૧. છદ્મરેચની ૨. અછદ્મરેચની

§ પૂરણી બે પ્રકારની છે—

૧. છદ્મપૂરણી ૨. અછદ્મપૂરણી

(૮) ૧. માર્જિની ([illegible] નિમિત્ત [illegible]) ૨. [illegible]નિપાતિની ([illegible] કરે તે [illegible]).

[1] [illegible]
[illegible]
૨. [illegible]

§ પ્રાતીત્યિકી બે પ્રકારની છે —

૧. જીવપ્રાતીત્યિકી; ૨ અજીવપ્રાતીત્યિકી.

§ સામન્તોપનિપાતિકી બે પ્રકારની છે —

૧. જીવસામન્તોપનિપાતિકી (કોઈને પેર ઘોડા વગેરે સારો હોય તેની પ્રશંસા સાંભળી હર્ષ થવાથી થતી);

૨. અજીવસામન્તોપનિપાતિકી. (રથ વગેરે અજીવની પ્રશંસા સાંભળી હર્ષ થવાથી થતી)

(૯) ૧. સ્વાહસ્તિકી – પોતાના હાથથી થયેલ, ૨. નૈસૃષ્ટિકી – ક્ષેપવુ – ફેંકવાથી થયેલ.

§ સ્વાહસ્તિકી બે પ્રકારની છે —

૧. જીવસ્વાહસ્તિકી, ૨. અજીવસ્વાહસ્તિકી

§ નૈસૃષ્ટિકી બે પ્રકારની છે —

૧. જીવનૈસૃષ્ટિકી; ૨. અજીવનૈસૃષ્ટિકી.

(૧૦) ૧. આજ્ઞાપની – આજ્ઞા કરવાથી થતી; ૨. વૈદારિણી – વિદારણ કરવાથી થતી.

§ આજ્ઞાપની બે પ્રકારની છે —

૧. જીવઆજ્ઞાપની ૨. અજીવઆજ્ઞાપની.

§ વૈદારિણી બે પ્રકારની છે —

૧. જીવવૈદારિણી; ૨. અજીવવૈદારિણી.

(૧૧) ૧. અનાભોગપ્રત્યયા — પ્રમાદથી – ઉપયોગ વિના થયેલી

૨. અનવકાંક્ષાપ્રત્યયા – શરીર વગેરે બેપરવા થઈ વર્તવું તે.

§ અનાભોગપ્રત્યયા બે પ્રકારની છે —

૧. અનાયુક્તઆદાનતા – ઉપયોગશૂન્ય થઈ લેવું તે;

૨. અનાયુક્તપ્રમાર્જનતા – ઉપયોગશૂન્ય થઈ પ્રમાર્જવું તે.

§ અનવકાંક્ષાપ્રત્યયા બે પ્રકારની છે —

૧. આત્મશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા;

૨. પરશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા.

(૧૨) ૧. પ્રેમપ્રત્યયા; ૨. દ્વેષપ્રત્યયા

§ પ્રેમપ્રત્યયા બે પ્રકારની છે —

૧. માયાપ્રત્યયા; ૨. લોભપ્રત્યયા.

§ દ્વેષપ્રત્યયા બે પ્રકારની છે —

૧. ક્રોધપ્રત્યયા; ૨. માનપ્રત્યયા.

[–સ્થા ૧]

દં० ૧. સમ્યગ્દૃષ્ટિનારકને ચાર ક્રિયા છે —
૧. આરંભિકા; ૨. પારિગ્રહિકી; ૩. માયા-વૃત્તિકા; ૪. અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા.

દં० ૨. સમ્યગ્દૃષ્ટિ અસુરકુમારને પણ તે જ ચાર ક્રિયા હોય છે

દં० ૧૦–૨૪ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયથી માંડી વૈમાનિક સુધીના દંડકોમાં પણ તેવી ક્રિયાઓ હોય છે

[–સ્થા० ૩૧૦]

§ પાંચ ક્રિયા આરંભિકી છે —

૧ આરંભિકા; ૨. પારિગ્રહિકા; ૩. માયાવૃત્તિકા; ૪ અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા; ૫. મિથ્યાદર્શનવૃત્તિકા.

દં० ૧. મિથ્યાદૃષ્ટિનારકને આ પાંચે ક્રિયા હોય છે

દં० ૨–૧૧. મિથ્યાદૃષ્ટિભવનપતિને પાંચે ક્રિયા હોય છે

દં० ૧૨–૧૯ વિકલેન્દ્રિયને પાંચે ક્રિયા હોય છે

દં० ૨૦–૨૪ મિથ્યાદૃષ્ટિતિર્યંચપંચેન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના દંડકોમાં પણ પાંચે ક્રિયા હોય છે

§ ક્રિયા પાંચ છે—

(૧) ૧. કાયિકી; ૨. અધિકરણિકી; ૩. પ્રાદ્વેષિકી ૪ પારિતાપનિકી; ૫. પ્રાણાતિપાતક્રિયા

(૨) ૧-૫. આરંભિકી યાવત્ મિથ્યાદર્શનવૃત્તિકા.

(૩) ૧. જ્ઞાનપ્રત્યયા; ૨. પ્રશ્નપ્રત્યયા; ૩. પ્રતીત્ય-બાહ્ય નિમિત્તે થતી, ૪ સામન્તોપનિકા; ૫. સ્વાહસ્તિકા

(૪) ૧. નિસર્જિકા-નિક્ષેપજન્યકર્મબંધ;
૨. આજ્ઞાપનિકા-મંગાવવાથી થતી;
૩. વૈદારણિકા;
૪ અનાભોગવૃત્તિકા;
૫. અનવકાંક્ષવૃત્તિકા.

૧૦ ૧-૨૪ આ ચારે પ્રકારે ગણાવેલી પાંચે ક્રિયાઓ બધા દંડકમાં હોય છે

§ ક્રિયા પાંચ છે—

૧. પ્રેમપ્રત્યયા; ૨. દ્વેષપ્રત્યયા; ૩. પ્રયોગક્રિયા; ૪ સમુદાનક્રિયા-કર્મોપાદાનરૂપ; ૫. ઇર્યાપથિકી.

૧ ૨૧. આ પાંચક્રિયા મનુષ્યદંડકમાં જ સમજવી.

[—સ્થા ૪૧૦]

ક્રિયાસ્થાન[1] તેર છે—

૧. અર્થદંડ-પ્રયોજન પ્રયુક્ત હિંસા; ૨. અનર્થદંડ-નિરર્થક હિંસા; ૩. હિંસાદંડ; ૪ અકસ્માતદંડ; ૫. દૃષ્ટિવિપર્યાસદંડ ૬ મૃષાવાદપ્રત્યય; ૭. અદત્તાદાનપ્રત્યય; ૮. આધ્યાત્મિક-આભ્યંતર; ૯ માનપ્રત્યય; ૧ મિત્રદ્વેષપ્રત્યય, ૧૧ માયાપ્રત્યય; ૧૨. લોભપ્રત્યય ૧૩. ઈર્યાપથિક

[—સમ ૧૩]

---

૧. ક્રિયા— કર્મબંધમાં નિમિત્ત એવી ચેષ્ટા-તેના ભેદો.

૧૨. સંજ્ઞા — અભિલાપ

સંજ્ઞા એક છે—

[-ઠાણં ૧]

સંજ્ઞા ચાર છે—

૧. આહારસંજ્ઞા; ૨. ભયસંજ્ઞા; ૩. મૈથુનસંજ્ઞા; ૪ પરિગ્રહસંજ્ઞા.

[-ઠાણં ૪ -સુ. ૩૫૬]

ચાર કારણે આહારસંજ્ઞા ઉપજે—

૧. પેટ ખાલી હોય તો;

૨ ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયથી;

૩. મતિથી-આહારકથા સાંભળી ખાવાનું મન થઈ આવવાથી;

૪ ખાવાનું સતત ધ્યાન હોય તો

ભયસંજ્ઞા ચાર કારણે ઉપજે—

૧. હીનસત્ત્વથી; ૨. ભયવેદનીયના ઉદયથી; ૩. મતિથી; ૪ ભયની સતત ચિંતાથી.

મૈથુનસંજ્ઞા ચાર કારણે ઉપજે—

૧. માંસ અને લોહીની બહુલતાથી; ૨. મોહનીય કર્મના ઉદયથી; ૩. મતિથી; ૪ મૈથુનની સતત ચિંતાથી.

પરિગ્રહસંજ્ઞા ચાર કારણે ઉપજે—

૧. અવિમુક્તિથી; ૨. લોભવેદનીયના ઉદયથી; ૩. મતિથી; ૪. પરિગ્રહની સતત ચિંતાથી.

[-ઠાણં ૪]

સંજ્ઞા દશ છે—

૧-૪ આહાર યાવત્ પરિગ્રહ; ૫. ક્રોધસંજ્ઞા; ૬ માન સંજ્ઞા ૭ માયાસંજ્ઞા ૮. લોભસંજ્ઞા; ૯ લોકસંજ્ઞા ઓઘસંજ્ઞા

૧૦ ઓઘસંજ્ઞા – દર્શનોપયોગ.

દં૦ ૧ નારકને આ દશ સંજ્ઞા હોય છે

દં ૨-૨૪ બાકીના દંડકોમાં પણ આ દશ સંજ્ઞા હોય છે
[–સ્થા ૭૫૨]

ભયસ્થાન[1] સાત છે —

૧. ઇહલોકભય; ૨. પરલોકભય ૩. આદાનભય; ૪ અકસ્માતભય; ૫. વેદનભય ૬ મરણભય; ૭. અશ્લોકભય.
[–સ્થા ૫૪૯]

ભયસ્થાન સાત છે —

૧-૪ ઉપર પ્રમાણે, ૫. આજીવિકાભય; ૬-૭. ઉપર પ્રમાણે.
[–સમ ૭]

૧૩ ગતિ – આગતિ[2]

ગતિ એક છે આગતિ એક છે.
[–સ્થા ૧૫, ૧૬]

દં૦ ૧ નારકની ગતિ બે અને આગતિ પણ બે છે —
૧ મનુષ્ય, ૨. પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ.

દં૦ ૨-૧૧ ભવનપતિની પણ તે જ

દં૦ ૧૨ પૃથ્વીકાયની ગતિ બે અને આગતિ બે છે —
૧ પૃથ્વીકાય; ૨. નોપૃથ્વીકાય[3]

1 [illegible]

2. જ્યાં મરીને જવું થાય તે ગતિ અને જ્યાંથી મરીને આવે તે આગતિ.

3 [illegible]

૮ ૧૪-૧૬ બાકીના સ્થાવર વિષે પણ યથાયોગ્ય ઉપર પ્રમાણે.
૯ ૧૭-૨૧ દ્વીન્દ્રિયથી મનુષ્યના દંડક સુધી પણ ઉપર પ્રમાણે.
૧૦ ૨૨-૨૪ આ બધુ દેવદંડકમાં નારકની જેમ.

[-સ્થા ૪૮]

પંચેન્દ્રિયતિર્યંચની ગતિ ચાર અને આગતિ પણ ચાર છે —

૧. નારક; ૨. દેવ; ૩. મનુષ્ય; ૪ તિર્યંચ.
મનુષ્યની પણ એ જ ચાર ગતિ-આગતિ છે

[-સ્થા ૩૬૦]

એકેન્દ્રિયની પાંચ ગતિ અને પાંચ આગતિ છે —

૧. એકેન્દ્રિય; ૨. દ્વીન્દ્રિય; ૩. ત્રીન્દ્રિય, ૪ ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય.

દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય વિષે પણ તે જ પ્રમાણે.

[-સ્થા ૪૫૮]

પૃથ્વીકાયની છ ગતિ અને છ આગતિ છે —

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. અપ્કાય; ૩. તેજસ્કાય; ૪ વાયુકાય; ૫. વનસ્પતિકાય; ૬. ત્રસકાય.

અપ્કાય, વાયુકાય, તેજસ્કાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે

[-સ્થા ૪૮૧]

અંડજની ગતિ સાત છે અને આગતિ પણ સાત છે —

૧. અંડજ; ૨. પોતજ; ૩ જરાયુજ; ૪ રસજ; ૫ સંસ્વેદજ; ૬ સંમૂર્ચ્છિમ; ૭. ઉદ્ભિજ્જ

પોતજ જરાયુજ સંસ્વેદજ સંમૂર્ચ્છિમ અને ઉદ્ભિજ્જની પણ ઉપર પ્રમાણે ગતિ-આગતિ સાત છે.

[-સ્થા ૫૪૩]

અંડજની આઠ ગતિ અને આઠ આગતિ છે—

૧-૭. અંડજથી ઉદ્ભિજ્જ; ૮ ઔપપાતિક

પોતજ અને જરાયુજની પણ આઠ ગતિ-આગતિ સમજવી; બીજાની નહિ.

[-સ્થા ૫૯૫]

પૃથ્વીકાયની ૯ ગતિ અને ૯ આગતિ છે—

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. અપ્કાય; ૩ તેજસ્કાય; ૪ વાયુકાય; ૫ વનસ્પતિકાય; ૬ દ્વીન્દ્રિય, ૭. ત્રીન્દ્રિય; ૮ ચતુરિન્દ્રિય; ૯ પંચેન્દ્રિય.

અપ્કાયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની પણ ગતિ-આગતિ ઉપર પ્રમાણે છે.

[-સ્થા ૬૬૬]

દિશા ત્રણ છે—

૧. ઊર્ધ્વ; ૨. અધો; ૩ તિર્યક્

આ ત્રણે દિશામાં જીવોની ગતિ થાય છે આગતિ થાય છે- એ પ્રકારે— ઉત્પત્તિ આહાર, વૃદ્ધિ હાનિ, ગતિપર્યાય, સમુદ્ઘાત, કાલસંયોગ, દર્શનાભિગમ જ્ઞાનાભિગમ, જીવાભિગમ અને અજીવાભિગમ થાય છે

૧ ૨ ૨૧. પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્યનાં ઉપર બતાવેલ ગતિ વગેરે ત્રણે દિશામાં થાય છે

[-સ્થા ૧૬૦]

દિશા છ છે—

૧. પૂર્વ; ૨. પશ્ચિમ; ૩. દક્ષિણ; ૪ ઉત્તર ૫. ઊર્ધ્વ; ૬ અધ.

આ છયે દિશામાં જીવની ગતિ આદિ થાય છે

દં૦ ૧૩-૧૯. બાકીના સ્થાવર વિષે પણ યથાયોગ્ય ઉપર પ્રમાણે.
દં૦ ૧૭-૨૧. દ્વીન્દ્રિયથી મનુષ્યના દંડક સુધી પણ ઉપર પ્રમાણે.
દં૦ ૨૨-૨૪ આ ત્રણ દેવદંડકમાં નરકની જેમ.

[-સૂત્ર ૪૮]

પંચેન્દ્રિયતિર્યંચની ગતિ ચાર અને આગતિ પણ ચાર છે —

૧. નારક; ૨. દેવ; ૩. મનુષ્ય; ૪ તિર્યંચ.

મનુષ્યની પણ એ જ ચાર ગતિ – આગતિ છે

[-સૂત્ર ૩૧]

એકેન્દ્રિયની પાંચ ગતિ અને પાંચ આગતિ છે —

૧. એકેન્દ્રિય; ૨. દ્વીન્દ્રિય; ૩. ત્રીન્દ્રિય; ૪ ચતુરિન્દ્રિય; પંચેન્દ્રિય.

દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય વિષે પણ તે જ પ્રમાણે.

[-સૂત્ર ૪૫]

પૃથ્વીકાયની છ ગતિ અને છ આગતિ છે —

૧ પૃથ્વીકાય; ૨. અપ્કાય; ૩. તેજસ્કાય ૪ વાયુકાય; ૫. વનસ્પતિકાય; ૬. ત્રસકાય.

અપ્કાય, વાયુકાય, તેજસ્કાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે

[-સૂત્ર ૪૮૧]

અંડજની ગતિ સાત છે અને આગતિ પણ સાત છે —

૧ અંડજ; ૨. પોતજ; ૩ જરાયુજ; ૪ રસજ; ૫ સંસ્વેદજ; ૬ સંમૂર્છિમ; ૭. ઉદ્ભિજ્જ

પોતજ જરાયુજ સંસ્વેદજ, સંમૂર્છિમ અને ઉદ્ભિજ્જની પણ ઉપર પ્રમાણે ગતિ-આગતિ સાત છે.

[-સૂત્ર ૫૪૩]

અંડજની આઠ ગતિ અને આઠ આગતિ છે—

૧-૭. અંડજથી ઉદ્ભિજ્જ; ૮ ઔપપાતિક

પોતજ અને જરાયુજની પણ આઠ ગતિ—આગતિ સમજવી; બીજાની નહિ.

[—સ્થા ૫૯૫]

પૃથ્વીકાયની ૯ ગતિ અને ૯ આગતિ છે—

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. અપ્કાય; ૩ તેજસ્કાય; ૪ વાયુકાય; ૫. વનસ્પતિકાય, ૬ દ્વીન્દ્રિય, ૭ ત્રીન્દ્રિય; ૮ ચતુરિન્દ્રિય; ૯ પંચેન્દ્રિય.

અપ્કાયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની પણ ગતિ-આગતિ ઉપર પ્રમાણે છે

[—સ્થા ૬૬૬]

દિશા ત્રણ છે—

૧. ઊર્ધ્વ; ૨. અધો; ૩. તિર્યક્

આ ત્રણે દિશામાં જીવોની ગતિ થાય છે આગતિ થાય છે, વ્યુત્ક્રાંતિ— ઉત્પત્તિ, આહાર વૃદ્ધિ હાનિ ગતિપર્યાય, સમુદ્ઘાત, કાલસંયોગ, દર્શનાભિગમ જ્ઞાનાભિગમ, જીવ ભિગમ અને અજીવાભિગમ થાય છે

૬ ૨ ૨૧. પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્યનાં ઉપર બતા વેલ ગતિ વગેરે ત્રણે દિશામાં થાય છે

[—સ્થા ૧૬૩]

દિશા ૭ છે—

૧. પૂર્વ; ૨. પશ્ચિમ; ૩. દક્ષિણ; ૪ ઉત્તર ૫. ઊર્ધ્વ; ૬ અધ.

આ છયે દિશામાં જીવની ગતિ આદિ થાય છે

દં૦ ૧૩-૧૯. બાકીના સ્થાવર વિષે પણ પહેલાંની જેમ ઉપર પ્રમાણે.
દં૦ ૧૭-૨૧. દ્વીન્દ્રિયથી મનુષ્યના દંડક સુધી પણ ઉપર પ્રમાણે.
દં૦ ૨૨-૨૪. આ બધું દેવદંડકમાં નરકની જેમ.

[-સ્થા૦ ૪૮]

પંચેન્દ્રિયતિર્યંચની ગતિ ચાર અને આગતિ પણ ચાર છે —

૧. નારક; ૨. દેવ; ૩. મનુષ્ય; ૪ તિર્યંચ.
મનુષ્યની પણ એ જ ચાર ગતિ-આગતિ છે

[-સ્થા૦ ૩૬૦]

એકેન્દ્રિયની પાંચ ગતિ અને પાંચ આગતિ છે —

૧. એકેન્દ્રિય ૨. દ્વીન્દ્રિય; ૩. ત્રીન્દ્રિય; ૪ ચતુરિન્દ્રિય ૫ પંચેન્દ્રિય.

દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય વિષે પણ તે જ પ્રમાણે.

[-સ્થા ૪૫૮]

પૃથ્વીકાયની છ ગતિ અને છ આગતિ છે —

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. અપ્કાય; ૩. તેજસ્કાય; ૪ વાયુકાય, ૫. વનસ્પતિકાય, ૬. ત્રસકાય.

અપ્કાય, વાયુકાય, તેજસ્કાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે

[-સ્થા ૪૮૧]

અંડજની ગતિ સાત છે અને આગતિ પણ સાત છે —

૧ અંડજ; ૨. પોતજ; ૩ જરાયુજ; ૪ રસજ; ૫ સંસ્વેદજ; ૬ સંમૂર્છિમ; ૭. ઉદ્ભિજ્જ

પોતજ જરાયુજ સંસ્વેદજ સંમૂર્છિમ અને ઉદ્ભિજ્જની પણ ઉપર પ્રમાણે ગતિ-આગતિ સાત છે.

[-સ્થા ૫૪૩]

અંડજની આઠ ગતિ અને આઠ આગતિ છે—

૧-૭. અંડજથી ઉદ્ભિજ્જ; ૮ ઔપપાતિક

પોતજ અને જરાયુજની પણ આઠ ગતિ-આગતિ સમજવી; બીજાની નહિ.

[-સ્થા ૫૯૫]

પૃથ્વીકાયની ૯ ગતિ અને ૯ આગતિ છે—

૧. પૃથ્વીકાય; ૨. અપ્કાય; ૩. તેજસ્કાય; ૪ વાયુકાય; ૫. વનસ્પતિકાય ૬ દ્વીન્દ્રિય; ૭. ત્રીન્દ્રિય; ૮ ચતુરિન્દ્રિય; ૯ પંચેન્દ્રિય.

અપ્કાયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની પણ ગતિ-આગતિ ઉપર પ્રમાણે છે

[-સ્થા ૬૬૬]

દિશા ત્રણ છે—

૧. ઊર્ધ્વ; ૨. અધો; ૩ તિર્યક્

આ ત્રણે દિશામાં જીવોની ગતિ થાય છે આગતિ થાય છે એમ કૃતિ—ઉત્પત્તિ, આહાર વૃદ્ધિ, હાનિ, ગતિપર્યાય, સમુદ્ઘાત, કાલસંયોગ, દર્શનાભિગમ જ્ઞાનાભિગમ, જીવાભિગમ અને અજીવાભિગમ થાય છે

દં ૨, ૨૧ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્યની ઉપર બતા વેલ ગતિ વગેરે ત્રણે દિશામાં થાય છે

[-સ્થા ૧૬૭]

દિશા છ છે—

૧. પૂર્વ; ૨. પશ્ચિમ; ૩. દક્ષિણ; ૪ ઉત્તર ૫. ઊર્ધ્વ; ૬ અધ.

આ છએ દિશામાં જીવની ગતિ આદિ થાય છે

૧ ૨ ૨૧. તિર્યંચપંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યની જ ગતિ આદિ છયે દિશામાં થાય છે

[-સ્થા ૪૮૦]

૧૪ આવાસ[1]

૧ ૧ પ્રો —હે ભગવન્! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીનું કેટલું ક્ષેત્ર અવગાહીને નરકના કેટલા આવાસ છે?

ઉ —હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી એક લાખ ૮૦ હજાર યોજન પ્રમાણ જાડી છે ઉપર તથા નીચે એક હજાર યોજન બાદ કરીને વચ્ચેના ૧ લાખ ૭૮ હજાર યોજનપ્રમાણ ભાગમાં ૩૦ લાખ નરકાવાસ છે

તે નરકાવાસો અંદરથી ગોળ છે અને બહારથી ચાર-ખૂણિયા છે યાવત તેમાં અશુભ નારકો છે અને તેમની અશુભ વેદના છે.

બાકીનાં ૬ નરકોના આવાસો નીચે પ્રમાણે —

	જાડાઈનું પ્રમાણ	યોજન	આવાસ
૨	૧૩૨ ૦૦		૨૫૦૦૦૦૦
૩	૧૨૮		૧૫૦૦૦૦
૪	૧૨ ૦૦		૧૦૦ ૦૦૦
૫	૧૧૮ ૦૦	"	૩૦૦૦૦
૬	૧૧૬		૯૯,૯૯૫
૭	૧૦૮૦૦		૫

બધાં નરકોના આવાસો ઉપર નીચે એક હજાર યોજન છોડી દઈને મધ્ય ભાગમાં હોય છે પણ સાતમા

૧. નરકાવાસ વગેરે આવાસી વિષયોની જાણકારી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧.

નરકમાં ૧૦૮ ૦૦ યોજનપ્રમાણુ જાડાઈમાં ઉપરથી પણ હજાર યોજન બાદ કરી અને નીચેથી પણ પણ હજાર યોજન બાદ કરી બાકીના મધ્યભાગના ત્રણ હજાર યોજન પ્રમાણુમાં માત્ર પાંચ અનુત્તર મહાન નરકાવાસો છે. તેમનાં નામ – કાલ, મહાકાલ, રૌરવ, મહારૌરવ અને અપ્રતિષ્ઠાન છે તેમાં રૌરવ ગોળ છે અને બાકીના ત્રિકોણુ આકારના તથા નીચે ક્ષુરપ્રસંસ્થાનવાળા છે

૧ ૨ અસુરકુમારના આવાસ ૬૪૦ ૦ ૦
૧ ૩ નાગકુમારના ૮૪૦૦૦૦૦
૧૦ ૪ સુપર્ણુકુમારના ૭૨૦ ૦ ૦
૧ ૫ વાયુકુમારના , ૬૬ ૦૦ ૦
૧૦ ૬ દીપકુમાર યુગલના „ ૭૬૦ ૦૦૦[2]
૧૦ ૭ દિક્કુમાર „
૧૦ ૮ ઉદધિકુમાર
૧૦ ૯ વિદ્યુતકુમાર „
૧ ૧ અગ્નિકુમાર ; „
૧૦ ૧૧ સ્તનિતકુમાર „ „

રત્નપ્રભાની જાડાઈ ૧૮ છે તેમાંથી ઉપર અને નીચેથી એકેક હજાર બાદ કરતાં મધ્યના ૧૭૮૦૦૦ યોજનપ્રમાણુ ભાગમાં અસુરકુમારના ૬૪ લાખ આવાસો છે તેમનાં ભવનો બહારથી ગોળ છે અંદરથી ચારખૂણિયાં છે તથા તળિયામાં પુષ્કરકર્ણિકાના આકારવાળાં છે એક ભવનને બીજા ભવનથી છૂટું પાડવા માટે વચ્ચે ઊંડી ખાઈ ખોદી પાળ બાંધી દેવામાં આવી છે આવાસોમાં અટ્ટાલિકા

૧. [illegible] યુક્તિ પ્રવિણ [illegible] છે [illegible]
[illegible] છે તેથી [illegible] છે

અર્ગલા ગોપુરદ્વાર, કપાટ, તોરણ, પ્રતિદ્વાર એ બધું તે તે સ્થાનોમાં આવ્યું છે તથા તે ભવનોમાં ચારે તરફ યન્ત્ર, મુશળ, મુસુંઢી અને શતઘ્ની ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. તેમાં ૪૮ કોઠાની રચના કરવામાં આવી છે તેમાં ૪૮ જુદા જુદા વનખંડોની રચના કરવામાં આવી છે તેની જમીનને તથા ભીંતોને લીંપીગૂંપી સુંદર બનાવવામાં આવી છે તેમાં ગોશીર્ષચંદન અને રક્તચંદનના થાપા શીઘ્ર જ દેવામાં આવ્યા છે તેમાં કાલાગુરુ, શ્રેષ્ઠ કુન્દુરુક, તથા તુરુષ્કના ધૂપની ચારે તરફ વાતાવરણ મહેકી ઉઠેલ હોય છે તે એટલાં બધાં સુગંધી દ્રવ્યોથી વ્યાપ્ત છે કે જાણે કોઈ ઘનીભૂત સુગંધી ગન્ધ જ સ્થિર હોય તેવાં સર્વ બધાં છે તે બધાં લાગે સ્વચ્છ છે શ્લક્ષ્ણ છે સ્નિગ્ધ છે ઘૃષ્ટ છે મૃષ્ટ છે નીરજ છે નિર્મળ છે વિતિમિર છે વિશુદ્ધ છે પ્રભાવાળાં છે રશ્મિવાળાં છે પ્રકાશવાળાં છે પ્રસન્ન કરે તેવાં છે દર્શનીય છે અભિરૂપ છે રમણીય છે પ્રતિરૂપ છે

બાકીના નાગકુમાર વગેરેનાં ભવનોનું પણ આ જ પ્રમાણે વર્ણન સમજવું તેમની સંખ્યા ઉપર બતાવી જ છે.

સૂ ૧૨-૧૬ સ્થાવરકાયના અસંખ્યાત આવાસ છે

સૂ ૧૭-૧૯ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના પણ અસંખ્યાત આવાસ છે

સૂ ૨૦-૨૧. તિર્યંચપંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યના પણ અસંખ્યાત આવાસ છે

સૂ ૨૨. ગૌ — વાણવ્યન્તરના આવાસ કેટલા છે?

ભ — હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રત્નમય કાંડની પ્રથમ એક હજાર યોજનની જે જાડાઈ છે તેમાંથી ઉપર અને નીચેના એકેક સો યોજન છોડી વચ્ચેના ૮૦૦ યોજનપ્રમાણ ભાગમાં તિરછી દિશામાં વ્યન્તરના ભૌમેય

નગર અને આવાસો અસંખ્યાત લાખ પ્રમાણ છે તેમનાં તે નગરો અન્દરથી ચારખૂણિયાં અને બહારથી ગોળ હોય છે બાકીનું વર્ણન ભવનપતિના આવાસ જેવું સમજી લેવું વધારામાં તેઓમાં ધ્વજ-પતાકાની હારો હોય છે તે સુરમ્ય હોય છે વિજયા તથા બારણા આગળ રત્નજડિત અખ અગ્રાકાર એ બધું તેમને વિચિત્ર કરી મૂકે છે. અન્દરથી અને બહારથી તે સ્નિગ્ધ છે તેમનું તળિયું સુવર્ણની વાલુકાથી ઢાંકી દેવામાં આવ્યું હોય છે તેમનો સ્પર્શ સુંવાળો હોય છે તે સુંદર છે યાવત્ પ્રસાદ આપનાર દર્શનીય અને પ્રતિરૂપ છે

૬ ૨૪ આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીથી ઊંચે જ્યોતિષ્કનાં વિમાનોની પણ ઉપર બહુ યોજન, અનેક સો યોજન અનેક સહસ્રયોજન, અનેક લાખ યોજન, અનેક કરોડ યોજન, અનેક કોટાકોટિ યોજન, અસંખ્ય કોટાકોટિયોજનથી પણ ઊંચે દૂર વૈમાનિકોનાં — સૌધર્મ ઈશાન સનત્કુમાર માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાંતક શુક્ર સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુતમાં તથા ગ્રૈવેયક અને અનુત્તરમાં બધાં મળી ૮૪૯૭૦૨૩ વિમાનો આવેલાં છે યાવત્ દર્શનીય હોય છે

૬ ૨૫ આ રત્નદ્વીપ રત્નપ્રભાપૃથ્વીથી ૭૯૦ યોજનની ઊંચાઈ પછીની ૧૧૦ યોજન પ્રમાણ ઊંચાઈ સુધીમાં તિર્યંગ્લોકમાં જ્યોતિષ્કદેવોના અસંખ્યાત વિમાનાવાસો છે તે જ્યોતિષ્કવિમાનાવાસોની પ્રભા ચારે તરફ ફેલાયલી હોવાથી તે શુક્લ દેખાય છે તેઓમાં વિવિધ મણિઓ તથા રત્નો હોવાથી તે ચિત્રવિચિત્ર દેખાય છે; તેમના ઉપર વાયુથી વિજયપતાકા ઊડે છે અને તેઓમાં ઉપરાઉપર છત્રી પણ આવેલા છે; તે બહુ ઊંચાં છે તેમને ગગનચુંબી શિખરો છે પંજરમાંથી જેમ કોઈ વસ્તુનો ભાગ નીકળી આવી દેખાય તેમ તેમનાં જાળિયાંમાં રહેલા રત્નો શોભા આપે છે તેઓમાં મણિ

અટ્ટાલિક ગોપુરદ્વાર, કપાટ, તોરણ, પ્રતિદ્વાર એ બધું તે તે સ્થાનોમાં આવ્યું છે તથા તે ભવનોમાં ચારે તરફ યન્ત્ર, મુસળ મુસુંઢી અને શતઘ્ની ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. તેમાં ૪૮ કોઠાની રચના કરવામાં આવી છે તેમાં ૪૮ જુદા જુદા વનમાળાની રચના કરવામાં આવી છે તેની જમીનને તથા દીવાલોને લીંપીગૂંપી સુંદર બનાવવામાં આવી છે તેમાં ગોશીર્ષચંદન અને રક્તચંદનના થાપ ચીઠી પર દેવામાં આવ્યા છે તેમાં કાલાગુરુ, પ્રવર કુંદુરુષ્ક, તથા તુરુષ્કના ધૂપથી ચારે તરફ વાતાવરણ મહેકી ઊઠેલ હોય છે તે એટલાં બધાં સુગંધી દ્રવ્યોથી વ્યાપ્ત છે કે જાણે કોઈ ઘનીભૂત સુગંધી દ્રવ્ય જ સ્થિત હોય તેવાં થઈ ગયાં છે. તે બધાં ભવનો સ્વચ્છ છે શ્લક્ષ્ણ છે સ્નિગ્ધ છે ઘૃષ્ટ છે મૃષ્ટ છે નીરજ છે નિર્મલ છે વિતિમિર છે વિશુદ્ધ છે પ્રભાવાળાં છે રશ્મિવાળાં છે પ્રકાશવાળાં છે પ્રસન્ન કરે તેવાં છે દર્શનીય છે અભિરૂપ છે રમણીય છે પ્રતિરૂપ છે

બાકીના નાગકુમાર વગેરેનાં ભવનોનું પણ આ જ પ્રમાણે વર્ણન સમજવું તેમની સંખ્યા ઉપર બતાવી જ છે

§ ૧૨–૧૬ સ્થાવરકાયના અસંખ્યાત આવાસ છે

§ ૧૭–૧૯ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના પણ અસંખ્યાત આવાસ છે

§ ૨૦–૨૧. તિર્યંચપંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યના પણ અસંખ્યાત આવાસ છે

§ ૨૨. પ્રશ્ન — વાણવ્યંતરના આવાસ કેટલા છે?

ઉ — હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રત્નમય કાંડની પ્રથમ એક હજાર યોજનની જે જાડાઈ છે તેમાંથી ઉપર અને નીચેના એકેક સો યોજન બાદ કરીને ૮૦૦ યોજનપ્રમાણ ભાગમાં તિરછી દિશામાં વ્યંતરના ભૌમેય

ધરણના ૪૪,૦૦,૦૦૦ ભવનાવાસ છે

[-સમ ૪૪]

ભૂતાનંદના ૪૦ લાખ ભવનાવાસ છે

[-સમ ૪૦]

વાયુકુમારના ઇન્દ્ર પ્રભંજનના ૯૬ લાખ ભવનાવાસ છે

[-સમ ૯૬]

પહેલા પાંચમા છઠ્ઠા અને સાતમા નરકના ૩૯ લાખ નરકાવાસ છે

[-સમ ૩૯]

બીજા અને ચોથા નરકના ૩૫ લાખ નરકાવાસ છે

[-સમ ૩૫]

બીજા, ચોથા પાંચમા છઠ્ઠા અને સાતમા નરકના નરકાવાસ ૩૬ લાખ છે

[-સમ ૩૬]

રત્નપ્રભા પંકપ્રભા તમ અને તમસ્તમાના નરકાવાસ ૪૧ લાખ છે

[-સમ ૪૧]

પહેલા ચોથા અને પાંચમા નરકના ૫૫ લાખ નરકાવાસ છે

[-સમ ૫૫]

પહેલા બીજા અને પાંચમા નરકના ૫૮ લાખ નરકાવાસ છે

[-સમ ૫૮]

ચોથા સિવાયની બાકીની છ નરકોના નરકાવાસ ૭૪ લાખ છે

[-સમ ૭૪]

નરકાવાસ ૮૪ લાખ છે

[-સમ ૮૪]

[illegible]

[illegible]

[illegible]	[illegible]
[illegible]	૩૬ ૦ ૦
[illegible]	૨
[illegible]	૧૧
[illegible]	૮૦ ૦
[illegible]	૪ ૦
[illegible]	૫
[illegible]	૪૦૦૦
[illegible]	૧
[illegible]	૪
[illegible]	૩
[illegible]	૧૧૩
[illegible]	૧૦
[illegible]	૧ ૦
[illegible]	૫

[illegible]

[illegible] ૩૮ ૦૦૦ [illegible]

[illegible]

દં૦ ૨-૧૧. ભવનપતિના પણ તે જ બે ભેદ

દં૦ ૨૦-૨૪ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના દંડકોમાં પણ આ બન્ને ભેદ જીવો છે

દં૦ ૧ નારકના બે ભેદ છે—

(૧૦) ૧. ભાષક અને ૨. અભાષક

દં૦ ૨-૧૧ ભવનપતિના પણ તે જ બે ભેદો છે

દં૦ ૧૭-૨૪ [1]બેઈન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના દંડકના જીવોના પણ તે જ બે ભેદ છે

દં૦ ૧ નારકના બે ભેદ—

(૧૧) ૧. સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને ૨. મિથ્યાદૃષ્ટિ

દં૦ ૨-૧૧ ભવનપતિના પણ આ બે ભેદ છે.

દં૦ ૧૭-૨૪ [2]બેઈન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના દંડકના જીવોના પણ આ બે ભેદ છે

દં૦ ૧ નારકના બે ભેદ—

(૧૨) પરિત્તસંસારી (જેણે પોતાનો સંસાર ટૂંકાવી નાખ્યો છે) અને ૨. અપરિત્તસંસારી.

દં૦ ૨-૨૪ બાકીના દંડકમાં પણ આ બે ભેદો છે

દં૦ ૧ નારકના બે ભેદ—

(૧૩) ૧. સંખ્યાતકાલસ્થિતિક અને ૨. અસંખ્યાતકાલસ્થિતિક[3]

૧. એકેન્દ્રિયને ભાષાપર્યાપ્તિ હોતી જ નથી તેથી તેમને બાદ કર્યા છે.
૨. એકેન્દ્રિયને સમ્યક્ત્વ હોતું જ નથી.
૩. ૧૦ હજાર વર્ષ આદિ ગણાય તે સંખ્યાત; અને પલ્ય વગેરે અસંખ્ય પ્રમાણ વર્ષ જેટલાં તે અસંખ્યાત

૧૫. વિશેષ પ્રકારે ભેદો

ર ૧. નારક જીવોના બે ભેદો છે—

(૧) ભવ્ય અને અભવ્ય.

(૨) અનન્તરોપપન્ન (કાલ કે દેશની અપેક્ષાએ વ્યવધાન રહિત ઉત્પન્ન થયેલા) અને પરંપરોપપન્ન (વ્યવધાનસહિત ઉત્પન્ન થયેલા)

(૩) ગતિસમાપન્ન અને અગતિસમાપન્ન.[1]

(૪) પ્રથમસમયોપપન્ન (ઉત્પન્ન થયાં એક જ સમય થયો હોય તે) અને અપ્રથમસમયોપપન્ન.

(૫) આહારક અને અનાહારક (વિગ્રહગતિ હોય ત્યારે એક કે બે સમય અનાહારક રહે તે અનાહારક; અને ત્યાર પછી સદૈવ આહાર લે તે આહારક)

(૬) ઉચ્છ્વાસક (ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ પૂરી કરનાર) અને નોઉચ્છ્વાસક

(૭) સેન્દ્રિય (ઇંદ્રિયપર્યાપ્તિ પૂરી કરનાર) અને અનિન્દ્રિય.

(૮) પર્યાપ્ત (પર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય હોય તે) અને અપર્યાપ્ત.

ર ૨ ૨૪ આ આઠે રીતે બબ્બે ભેદો બાકીના દંડકોમાં પણ સમાન છે

ર ૧. નારકના બે ભેદ—

(૯) ૧ સંજ્ઞી (મનઃપર્યાપ્તિ પૂરી કરનાર) અને ૨ અસંજ્ઞી.

---

૧ નરકગતિમાં જતા હોય તે ગતિસમાપન્ન અને ત્યાં પહોંચી ગયેલા તે અગતિસમાપન્ન અથવા નારકત્વ પામી ચૂક્યા તે ગતિસમાપન્ન અને અનવાપ્ત તે અગતિસમાપન્ન અથવા ચાલતા તે ગતિ અને સ્થિર તે અગતિ-

૫. અનન્તરાહારક[1];

૬. પરંપરાહારક;

૭. અનન્તરપર્યાપ્તક (પ્રથમ સમય પર્યાપ્ત)

૮. પરંપરપર્યાપ્તક (અપ્રથમ સ.);

૯. ચરમ;

૧૦. અચરમ

૩ ૨–૨૪ આદિના દંડકમાં પણ આ દશ ભેદો સમજી લેવા

[–સ્થા [illegible]]

૧૯. કામ, પાપસ્થાન, દુષ્પ્રયોગ અને કરણ

કામ ચાર છે —

૧. શૃંગાર ૨. કરુણ; ૩. બીભત્સ; ૪. રૌદ્ર.

શૃંગાર કામ દેવોમાં, કરુણ કામ મનુષ્યમાં, બીભત્સ કામ તિર્યંચમાં અને રૌદ્ર કામ નારકમાં હોય છે

[–સ્થા [illegible]]

ક્રોધ બે પ્રકારનો છે —

૧. આત્મસ્થિત; ૨. પરસ્થિત.

૩ ૧–૨૪ બધા નારકાદિ દંડકોમાં એ બંને પ્રકારે ક્રોધ હોય.

બાકીનાં માનાદિ યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીનાં ૧૪ પાપસ્થાનો વિષે પણ તે [illegible] સમજવું

[–સ્થા [illegible]]

દંડ બે પ્રકારના છે —

૧. અર્થદંડ; ૨. અનર્થદંડ

---

૧. અનન્તરિત પુદ્ગલોનો આહાર કરનાર તે અથવા પ્રથમ સમયમાં આહારક તે અનન્તર; બાકીના પરંપર

૬૦ ૨૦–૨૨. [1]તિર્યંચપંચેન્દ્રિયથી વાણવ્યંતર સુધીના દંડકોમાં આ બે ભેદ છે.[2]

૬ ૧ નારકના બે ભેદ—

(૧૪) ૧. સુલભબોધિ અને ૨. દુર્લભબોધિ

(૧૫) ૧. કૃષ્ણપાક્ષિક અને ૨. શુક્લપાક્ષિક

(૧૬) ૧. ચરિમ (અર્થાત્ જેનો નારક ભવ અંતિમ છે તે) અને ૨. અચરિમ

૬ ૨–૨૪ બાકીના દંડકોમાં પણ આ જ રીતે બબ્બે ભેદો છે

[—સ્થા [illegible]]

૬ ૧ એક સમયમાં ઉત્પન્ન થનારા નારકો— કતિસંચિત (સંખ્યાત) અકતિસંચિત (અસંખ્યાત અથવા અનન્ત), અને અવક્તવ્યસંચિત (એક) હોય છે

૨–૧૧ ભવનપતિ પણ તેટલા જ[3]

૧૭–૨૪ દ્વીન્દ્રિયથી વૈમાનિક સુધીના ત્રણ પ્રકાર નારક જેમ.

(સ્થા [illegible])

૮ ૧ નારકના ચાર પ્રકાર છે—

૧ અનન્તરોપપન્ન; ૨. પરંપરોપપન્ન } (કાલકૃત ભેદ)

૩. અનન્તરાવગાઢ; ૪ પરંપરાવગાઢ } (ક્ષેત્રકૃત ભેદ)

---

૧ અહીં એકેન્દ્રિય તથા વિકલેન્દ્રિયનું વર્જન છે. કારણ કે તે અસંખ્યાતસિદ્ધિક જ હોય છે.

૨. જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક પણ અસંખ્યાતસિદ્ધિક જ છે.

૩. અહીં સ્થાવર-એકેન્દ્રિયનું વર્જન છે, કારણ, તે એક સમયમાં અસંખ્યાત કે અનંત ઉપજે છે પણ એક નહીં

૫. અનન્તરાહારક;
૬ પરંપરાહારક;
૭ અનન્તરપર્યાપ્તક (પ્રથમ સમય પર્યાપ્ત)
૮ પરંપરપર્યાપ્તક (અપ્રથમ સ૦);
૯ ચરમ;
૧૦ અચરમ.

૨૦ ૧–૨૪ બાકીના દંડકમાં પણ આ જ દશ ભેદો સમજી લેવા

[–સ્થા [illegible]]

૨૬ કામ, પાપસ્થાન, દંડપ્રયોગ અને મરણ

કામ ચાર છે—

૧. શૃંગાર ૨. કરુણ, ૩ બીભત્સ ૪ રૌદ્ર.

શૃંગાર કામ દેવોમાં, કરુણ કામ મનુષ્યમાં બીભત્સ કામ તિર્યંચમાં અને રૌદ્ર કામ નારકમાં હોય છે

[–સ્થા [illegible]]

ક્રોધ બે પ્રકારનો છે—

૧. આત્મપ્રતિષ્ઠિત, ૨. પરપ્રતિષ્ઠિત.

૨ ૧–૨૪ બધા નારકાદિ દંડકોમાં એ બંને પ્રકારે ક્રોધ હોય.

બાકીના માનાદિ યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીનાં ૧૪ પાપસ્થાનો વિષે પણ તે જ સમજવું

[–સ્થા ૧]

૩. બે પ્રકારનો છે—

૧. અર્થદંડ; ૨. અનર્થદંડ.

---

૧. અનન્તરાહારક [illegible] તે [illegible] પ્રથમ સમયના [illegible] તે [illegible]

૬૦ ૧–૨૪ નારકથી વૈમાનિક સુધીના બધા જીવોને આ બંને દંડ હોય છે

[–સ્થા૦ ૧૧]

દંડ ત્રણ છે —

૧. મનોદંડ ૨. વચનદંડ ૩. કાયદંડ.

૬ ૧. નારકને ઉપરના ત્રણે દંડ હોય છે

૬ ૨–૧૧. ભવનપતિને પણ તે ત્રણેય દંડ હોય છે

૬ ૨૦–૨૪ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચથી માંડી વૈમાનિક સુધીના જીવોને પણ ત્રણેય દંડ છે

[–સ્થા૦ ૧૧૧]

ગર્ભજ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયને તેર પ્રકારનો પ્રયોગ છે —

૧. સત્ય મનઃપ્રયોગ;
૨. મૃષા મનઃપ્રયોગ;
૩. સત્યમૃષા મનઃપ્રયોગ;
૪ અસત્યામૃષા મનઃપ્રયોગ;
૫. સત્ય વચન પ્રયોગ;
૬. મૃષા વચન પ્રયોગ;
૭. સત્યમૃષા વચનપ્રયોગ;
૮ અસત્યામૃષા વચનપ્રયોગ;
૯ ઔદારિકશરીર કાયપ્રયોગ;
૧૦ ઔદારિકમિશ્રશરીર કાયપ્રયોગ;
૧૧. વૈક્રિયશરીર કાયપ્રયોગ;
૧૨. વૈક્રિયમિશ્રશરીર કાયપ્રયોગ;
૧૩ કાર્મણશરીર કાયપ્રયોગ.

[–સમ૦ ૧૩]

---

૧ એકેન્દ્રિયનું વચન ન હોવા માટે ? તેમને મનવચન હોતાં નથી.

મનુષ્યને પંદર પ્રકારનો પ્રયોગ છે—

૧–૧૩ ગર્ભજ તિર્યંચપંચેન્દ્રિય પ્રમાણે,
૧૪ આહારકશરીર કાયપ્રયોગ;
૧૫ આહારકમિશ્ર કાયપ્રયોગ.

[–ભગ ૧૬]

કરણ ત્રણ છે—

૧. આરંભકરણ; ૨. સંરંભકરણ; ૩ સમારંભકરણ

દં૦ ૧–૨૪ નારકથી વૈમાનિક સુધીના બધા જીવોમાં આ કરણ હોય છે

[–સ્થા ૧૨૪]

૧૭ પ્રણિધાન, ગુપ્તિ અને અગુપ્તિ

પ્રણિધાન ત્રણ છે—

૧. મનપ્રણિધાન; ૨. વચનપ્રણિધાન ૩ કાયપ્રણિધાન.

દં૦ ૧–૧૧ નારક અને ભવનપતિને એ ત્રણે પ્રણિધાન હોય છે

દં૦ ૨૦–૨૪ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયથી માંડી વૈમાનિકને એ ત્રણે પ્રણિધાન હોય છે

દુષ્પ્રણિધાન વિષે પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું

સુપ્રણિધાન ત્રણ છે—

૧ મનસુપ્રણિધાન; ૨. વચનસુપ્રણિધાન, ૩ કાયસુપ્રણિધાન.

દં ૨૧. સંયત મનુષ્યને જ ત્રણ સુપ્રણિધાન હોય છે

[–સ્થા ૧૩૬]

પ્રણિધાન ચાર પ્રકારનું છે—

૧. મનઃપ્રણિધાન; ૨. વચનપ્રણિધાન; ૩. કાયપ્રણિધાન; ૪ ઉપકરણપ્રણિધાન.

૧૦ ૧-૧૧. નારક અને ભવનપતિને એ ચારેય પ્રણિધાન હોય છે
૮ ૨૦-૨૪ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયથી માંડી વૈમાનિકને એ ચારેય પ્રણિધાન હોય છે

દુષ્પ્રણિધાન વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે જ છે

સુપ્રણિધાનના ચાર ભેદ—

૧. મનસુપ્રણિધાન; ૨. વચનસુપ્રણિધાન ૩ કાયસુપ્રણિધાન; ૪ ઉપકરણસુપ્રણિધાન.

૮ ૨૧ સંયત મનુષ્યને જ આ ચાર સુપ્રણિધાન હોય છે

[-સ્થા ૨૫૭]

૩ ગુપ્તિ ત્રણ છે—

૧. મનોગુપ્તિ ૨. વચનગુપ્તિ ૩ કાયગુપ્તિ.

૮ ૨૧ આ ત્રણ ગુપ્તિ કેવળ સંયત મનુષ્યને હોય છે

૬ અગુપ્તિ ત્રણ છે—

૧ મનની અગુપ્તિ, ૨. વચનની અગુપ્તિ, ૩ કાયની અગુપ્તિ.

૬ ૧-૧૧. નારક અને ભવનપતિને આ ત્રણે અગુપ્તિ હોય છે
૨૦ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચને આ ત્રણે અગુપ્તિ હોય છે
૨૧ અસંયત મનુષ્યને આ ત્રણે અગુપ્તિ હોય છે
૨૨-૨૪ વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકને પણ આ ત્રણે અગુપ્તિ હોય છે

[-સ્થા ૧૯૧]

૧૮ ઋદ્ધિ

ઋદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

૧. દેવર્દ્ધિ; ૨. રાજર્દ્ધિ; ૩ ગણીની ઋદ્ધિ.

૧. દેવર્દ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

(૧) ૧. વિમાનઋદ્ધિ; ૨. વિકુર્વણાઋદ્ધિ; ૩. પરિચારણા ઋદ્ધિ (મૈથુનવિષયક)

(૨) ૧ સચિત્ત; ૨. અચિત્ત; ૩ મિશ્ર.

૨. રાજઋદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

(૧) ૧ નગર પ્રવેશની ઋદ્ધિ; ૨. નગરનિષ્ક્રમણ ઋદ્ધિ; ૩ સૈન્ય, વાહન, કોષ, કોઠારની ઋદ્ધિ.

(૨) ૧. સચિત્ત; ૨. અચિત્ત; ૩ મિશ્ર.

૩. ગણિની ઋદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

(૧) ૧. જ્ઞાનઋદ્ધિ; ૨. દર્શન ઋદ્ધિ; ૩. ચારિત્ર ઋદ્ધિ.

(૨) ૧. સચિત્ત; ૨. અચિત્ત; ૩ મિશ્ર.

[—સ્થા. ૨૧૪]

ત્રણ સ્થાને તેજસલેશ્યાથી ભસ્મ થઈ જાય છે—

૧ કોઈ તેજસલેશ્યાલબ્ધિ યુક્ત શ્રમણ-બ્રાહ્મણની અતિ આશાતના કરે તેથી કુપિત થઈને તે શ્રમણ-બ્રાહ્મણ તે આશાતના કરનાર પર તેજસલેશ્યા મૂકે અને તેથી તે પીડિત થઈને પછી ભસ્મ થઈ જાય

૨. તેવી જ રીતે શ્રમણ-બ્રાહ્મણની આશાતના કરતી જોઈ કોઈ દેવ તેજસલેશ્યા મૂકે અને ભસ્મ કરે.

૩ તેવી જ રીતે દેવ અને શ્રમણ-બ્રાહ્મણ એ બન્ને એક સાથે તેજસલેશ્યા મૂકે અને ભસ્મ કરે.

દં ૧-૧૧. નારક અને ભવનપતિને એ ચારેય પ્રણિધાન હોય છે

દં ૨૦-૨૪ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયથી માંડી વૈમાનિકને એ ચારેય પ્રણિધાન હોય છે

દુષ્પ્રણિધાન વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે જ છે

સુપ્રણિધાનના ચાર ભેદ—

૧ મનસુપ્રણિધાન, ૨ વચનસુપ્રણિધાન, ૩ કાયસુપ્રણિધાન ૪ ઉપકરણસુપ્રણિધાન.

દં૦ ૨૧ સંયત મનુષ્યને જ આ ચાર સુપ્રણિધાન હોય છે

[-સ્થા ૨૫૭]

૬ ગુપ્તિ ત્રણ છે—

૧. મનોગુપ્તિ, ૨. વચનગુપ્તિ, ૩ કાયગુપ્તિ.

દં ૨૧ આ ત્રણ ગુપ્તિ ફક્ત સંયત મનુષ્યને હોય છે

૭ અગુપ્તિ ત્રણ છે—

૧ મનની અગુપ્તિ, ૨. વચનની અગુપ્તિ, ૩ કાયની અગુપ્તિ.

દં ૧-૧૧. નારક અને ભવનપતિને આ ત્રણે અગુપ્તિ હોય છે

૨૦ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચને આ ત્રણે અગુપ્તિ હોય છે

૨૧. અસંયત મનુષ્યને આ ત્રણે અગુપ્તિ હોય છે

૨૨-૨૪ વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકને પણ આ ત્રણે અગુપ્તિ હોય છે

[સ્થા ૧૧૧]

૧૮ ઋદ્ધિ

ઋદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

૧ દેવર્દ્ધિ; ૨. રાજર્દ્ધિ; ૩ ગણીની ઋદ્ધિ.

૧. દેવર્દ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

(૧) ૧. વિમાનઋદ્ધિ; ૨. વિકુર્વણઋદ્ધિ; ૩ પરિચારણા ઋદ્ધિ (મૈથુનવિષયક)

(૨) ૧. સચિત્ત; ૨. અચિત્ત; ૩ મિશ્ર.

૨. રાજર્દ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

(૧) ૧. નગરપ્રવેશની ઋદ્ધિ; ૨. નગરનિષ્ક્રમણ ઋદ્ધિ, ૩ સૈન્ય, વાહન, કોષ, કોઠારની ઋદ્ધિ.

(૨) ૧ સચિત્ત; ૨. અચિત્ત; ૩ મિશ્ર.

૩. ગણિની ઋદ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે—

(૧) ૧. જ્ઞાનઋદ્ધિ; ૨. દર્શન ઋદ્ધિ; ૩ ચારિત્ર ઋદ્ધિ.

(૨) ૧ સચિત્ત ૨. અચિત્ત; ૩ મિશ્ર.

[–સ્થા. ૨૧૪]

ત્રણ સ્થાને તેજોલેશ્યાથી ભસ્મ થઈ જાય છે—

૧. કોઈ તેજોલેશ્યાલબ્ધિયુક્ત શ્રમણ-બ્રાહ્મણની અતિ આશાતના કરે તેથી કુપિત થઈને તે શ્રમણ-બ્રાહ્મણ તે આશાતના કરનાર પર તેજોલેશ્યા મૂકે અને તેથી તે પીડિત થઈને પછી ભસ્મ થઈ જાય.

૨. તેવી જ રીતે શ્રમણ-બ્રાહ્મણની આશાતના થતી જોઈ કોઈ દેવ તેજોલેશ્યા મૂકે અને ભસ્મ કરે.

૩. તેવી જ રીતે દેવ અને શ્રમણ-બ્રાહ્મણ એ બન્ને એક સાથે તેજોલેશ્યા મૂકે અને ભસ્મ કરે

૪ તેવી જ રીતે શ્રમણ-બ્રાહ્મણ લેશ્યા મૂકે ત્યારે પહેલાં તો તેનાથી શરીરમાં ફોલ્લા પડે પછી એ ફોલ્લા ફૂટી જાય, અને પછી તે ભસ્મ થઈ જાય.

૫. તેવી જ રીતે દેવ લેશ્યા મૂકે અને તેવી જ સ્થિતિ થાય.

૬. દેવ અને શ્રમણ-બ્રાહ્મણ બન્ને એક સાથે લેશ્યા મૂકે અને તેવી જ સ્થિતિ થાય.

૭ તેવી જ રીતે શ્રમણ-બ્રાહ્મણ લેશ્યા મૂકે અને મોટા ફોલ્લા ઊપસી આવે અને ફૂટી જાય. વળી પાછા નાના ફોલ્લા ઊપસી આવે અને તે પણ ફૂટી જાય અને ત્યાર પછી ભસ્મ થઈ જાય.

૮. દેવ લેશ્યા મૂકે અને તેવી જ સ્થિતિ થાય.

૯ બન્ને લેશ્યા મૂકે અને તેવી જ સ્થિતિ થાય.

૧ કોઈ તેજસ લેશ્યાવાળો કોઈ શ્રમણની આશાતના કરવા ખાતર તેના પર તેજલેશ્યા મૂકે તો તે તેજસ લેશ્યા કશું કરવા સમર્થ થતી નથી. તે આમથી તેમ ઊંચી-નીચી થાય છે અને તે શ્રમણની આસપાસ ફરી ફરી આકાશમાં ઊછળે છે ઊછળીને છોડનારના જ શરીર તરફ પાછી વળી તેના શરીરને જ બાળીને ભસ્મ કરે છે. જેમ ગોશાલકની તપોલેશ્યા વિષે બન્યું છે તેમ.

[–સ્થા [illegible]]

ક્યા કારણે શ્રમણનિર્ગ્રન્થ સંક્ષિપ્ત વિપુલ તેજોલેશ્યાવાળો થાય.

૧. આતાપના, ૨. ક્ષાંતિ-ક્ષમા ૩. અપાનક તપકર્મ
[-સ્થા ૧૮૧]

નૈપુણ્ય નવ બાબતનું છે —

૧. સંખ્યાન-ગણિત ૨. નિમિત્ત-નિમિત્તશાસ્ત્ર; ૩. કાયિક-શારીરિક નૈપુણ્ય (નાડીઓ પર હાથ મૂકવા આદિ)- ૪ પુરાણશાસ્ત્ર, ૫. સ્વભાવકુશલતા ૬ પરપંડિત (બહુશાસ્ત્ર) ૭ વાદવિદ્યા; ૮ ભૂતિકર્મ-ભૂતિદાન; ૯ ચિકિત્સા
[-સ્થા [illegible]]

નિધિ પાંચ છે —

૧. પુત્ર ૨. મિત્ર ૩ શિલ્પ; ૪ ધન; ૫. ધાન્ય
[-સ્થા [illegible]]

રાજચિહ્ન પાંચ છે —

૧. ખડ્ગ; ૨. છત્ર; ૩ મુકુટ; ૪ ઉપાનહ, ૫. ચામર.
[-સ્થા ૪૦૮]

બલ દસ પ્રકારનું છે ૧—

૧ શ્રોત્રેન્દ્રિયબલ; ૨ ચક્ષુરિન્દ્રિયબલ; ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયબલ; ૪ રસેન્દ્રિયબલ ૫. સ્પર્શેન્દ્રિયબલ; ૬ જ્ઞાનબલ; ૭ દર્શનબલ; ૮. ચારિત્રબલ; ૯ તપોબલ; ૧૦ વીર્યબલ.
[-સ્થા૦ [illegible]]

---

૧. અંગુત્તરમાં પાંચ બલ — ૧ શ્રદ્ધાબલ, ૨ હ્રીબલ, ૩ [illegible] બલ, ૪ વીર્ય બલ, ૫ પ્રજ્ઞાબલ (૫-૧ ઇત્યાદિ). અને દીઘનિકાયમાં સાત બલ આવ્યાં છે જેમાં પાંચ અને સ્મૃતિ તથા સમાધિબલ. (દીઘ [illegible] સુત્ત) અંગુત્તરમાં તે જ સાત બલ ગણાવ્યાં છે — [illegible] તથાગતનાં [illegible] પાંચ બલ છે [illegible] — અંગુ૦ [illegible] ૧૧ [illegible] — અંગુ ૫. ૧૨, ૧૬.

તે તે સમયમાં ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય, પુરુષકાર અને પરાક્રમ એ દેવ, અસુર અને મનુષ્યને હોય છે.[1]

[–સ્થા ૪૫]

છ કારણે જીવને ઋદ્ધિ, દ્યુતિ, યશ, બલ, વીર્ય, પુરુષકાર મળે નહિ. તે આ—

૧ જીવને અજીવ કરવા ઇચ્છે તો;

૨ અજીવને જીવ કરવા ઇચ્છે તો;

૩ એક જ વખતે સાચું અને જૂઠું બોલવા ઇચ્છે તો;

૪ સ્વકૃતકર્મ વેદાય પણ ખરું અને ન પણ વેદાય એમ માને તો;

૫. પરમાણુને છેદવા ભેદવા કે બાળવા ઇચ્છે અથવા અગ્નિથી બાળવા ઇચ્છે તો;

૬ લોકની બહાર જવા ઇચ્છે તો

[–સ્થા ૪૭૯]

[જૈન શાસ્ત્રમાં જે વસ્તુ નિષિદ્ધરૂપે જણાવી છે તેમાં એ સર્વેક હોય તો જ ઉપયુક્ત કરવાનું મન થાય; કિંતુ જ મિથ્યા સદેહવાળા ન થવું એવું તાત્પર્ય છે]

---

૧ ઉત્થાન એટલે ચેષ્ટાવિશેષ, ગમનાદિ ક્રિયા તે કર્મ, શરીરસામર્થ્ય તે બલ, જીવથી ઉત્પન્ન થતી શક્તિવિશેષ તે વીર્ય, અભિમાન તે પુરુષકાર અને જે સિદ્ધ અભિમાન હોય તે પૂર્ણ થાય ત્યારે પરાક્રમ કહેવાય. આ ઉત્થાનાદિ બધાં વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી થતાં જીવનાં વિવિધ પરિણામો છે.

૧૯ પરચૂરણ

(૧) ભાવ

ભાવ[1] છ પ્રકારના છે—

૧. ઔદયિક, ૨. ઔપશમિક; ૩ ક્ષાયિક; ૪ ક્ષાયોપશમિક ૫. પારિણામિક; ૬ સાન્નિપાતિક

[–સ્થા ૫૩૭]

(૨) વેદનાદિ

વેદન એક છે

છેદન એક છે

ભેદન એક છે

[–સ્થા ૩૩ ૩૫]

વેદના એક છે

[–સ્થા ૧૫–સમ ૧]

૧. ગૌ૦—હે ભગવન્! નારકો શીત વેદના વેદે છે ઉષ્ણવેદના વેદે છે કે શીતોષ્ણ વેદના વેદે છે?

ઉ૦—હે ગૌતમ! નારકો ત્રણે પ્રકારની વેદના વેદે છે

૨–૨૪ આદિ વેદનાપદ[2] પ્રમાણે કહેવું

[–સમ ૧૫૩]

---

1 વિશેષ વિસ્તાર માટે જુઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર અધ્યાય ૨. તેમાં પ્રથમના પાંચ ભેદ વિસ્તારથી વર્ણન છે. પ્રથમ પાંચનું યથાયોગ્ય મિશ્રણ તે—એટલે કે તે—સાન્નિપાતિક ભાવ. જેમકે ચારે ગતિમાં આ સાન્નિપાતિક ભાવ હોય છે. નરકમાં ગતિ કર્મનું નારકત્વ તે ઔદયિક; ઇન્દ્રિયો તે ક્ષાયોપશમિક; અને જીવત્વ તે પારિણામિક. આમ બીજી ગતિઓમાં પણ યથાયોગ્ય તે તે ભાવોનું મિશ્રણ હોય છે

૨. પ્રજ્ઞાપનાનું ૩૫મું વેદનાપદ.

૯ ૧. નારકોને આ દસ પ્રકારની વેદના હોય છે —

૧ શીત; ૨. ઉષ્ણ; ૩ ક્ષુધા; ૪ પિપાસા; ૫. કંડૂ
૬ પરતન્ત્રતા. ૭ ભય; ૮ શોક; ૯ જરા; ૧૦ વ્યાધિ.

[—સ્થા० ૭૫૩]

પ્રતિઘાત પાંચ પ્રકારનો છે —

૧. ગતિ;[1] ૨. સ્થિતિ;[2] ૩ બંધન;[3] ૪ ભોગ;[4]
૫. બલવીર્ય પુરુષકાર પરાક્રમનો પ્રતિઘાત.[5]

[—સ્થા ૪૦૧]

(૩) વિગ્રહ

૧ ૧. નારકને જન્માન્તરમાં ઉત્પન્ન થતાં વધુમાં વધુ ત્રણ સમય સુધી વિગ્રહ કરવા પડે છે

૧ ૨-૧૧. ભવનપતિને પણ તેમ જ

૧ ૧૭-૨૪ [6]દ્વીન્દ્રિયથી માંડી વૈમાનિક જીવોને પણ તે જ પ્રમાણે.

[—સ્થા ૨૨૫]

---

૧ [illegible] યોગ્ય આચાર હોય પણ કોઈ એવું કર્મ થઈ જાય [illegible] ગતિને બદલે દુર્ગતિ મળે, તે ગતિપ્રતિઘાત કહેવાય.

૨. [illegible] આયુસ્થિતિ બાંધી હોય પણ એવા કોઈ [illegible] સ્થિતિ થઈ જાય તે.

૩. બંધન નામકર્મ—એ ઔદારિકાદિ પાંચ [illegible] છે તે પ્રશસ્ત [illegible] હોય અને [illegible] અપ્રશસ્તની પ્રાપ્તિ થઈ જાય તે.

૪ [illegible] યોગ્ય હોય પણ તે [illegible] ન થતાં તે દુર્ગતિનો [illegible] અપ્રશસ્ત મળે તે.

૫. [illegible] જેમ જ [illegible] લેવું.

૬. [illegible] છે ત્યારે [illegible] પાંચ સમય [illegible] પણ [illegible] તેમ [illegible] છે.

(૪) સમવસરણ

વાદીસમવસરણ[1] ચાર છે—

૧. ક્રિયાવાદી; ૨. અક્રિયાવાદી; ૩. અજ્ઞાનવાદી; ૪ વિનયવાદી

દં ૧ નારકમાં આ ચારેય સમવસરણ છે
દં ૨–૧૧. ભવનપતિમાં આ ચારેય સમવસરણ છે
દં ૨૦–૨૪ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયથી[2] માંડી વૈમાનિક સુધીના દંડકોમાં પણ આ ચારેય સમવસરણ છે

[–સ્થા ૩૪૫]

અક્રિયાવાદી[3] આઠ છે—

૧. એકવાદી ૨. અનેકવાદી; ૩ મિતવાદી; ૪ નિર્મિતવાદી ૫. સાતવાદી ૬ સમુચ્છેદવાદી; ૭ નિત્યવાદી; ૮ પરલોક નથી એમ કહેનાર (નાસ્તિક)

[–સ્થા ૬૦૭]

(૫) યુગ્મ

યુગ્મ[4] ચાર છે—

૧. કૃત યુગ્મ; ૨. ત્ર્યોજ યુગ્મ ૩ દ્વાપર યુગ્મ; ૪ કલ્યોજ

---

૧. જ્યાં અનેક મતો ભેગા થાય તે સમવસરણ. ક્રિયાવાદી વગેરેના ભેદની વિગતો માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૮

૨. વિકલેન્દ્રિયને મન નથી હોતું એટલે આમાં વર્જ્યા છે. તેમનો સમાવેશ નથી.

૩. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૯

૪. ભગવતીસાર પૃ ૧૫૮ જે રાશિમાંથી ચાર ચાર કાઢતાં છેવટે ચાર બાકી રહે તે કૃતયુગ્મ રાશિ કહેવાય. જે રાશિમાંથી ચાર કાઢતાં ત્રણ બાકી રહે તે ત્ર્યોજ રાશિ. અને બે બાકી રહે તે દ્વાપરયુગ્મરાશિ

૯૦ ૧—૨૪ નારકથી માંડીને વૈમાનિક સુધીના જીવોને આ ચાર યુગ્મ હોય છે

[—સ્થા ૩૧૧]

ટિપ્પણ

૧. ૮૪ લાખ યોનિદ્વાર :—

ઉત્પત્તિ યોનિ—ઉત્પત્તિસ્થાન અસંખ્ય છે, પણ સમાન વર્ણ આદિવાળી હોય તેવા સ્થાનને એક જ ગણીને તે બધી ૮૪ લાખ ગણવામાં આવે છે. તેની ગણતરી આ પ્રમાણે છે—પૃથ્વીકાયના મૂળ ભેદ ૩૫૦ છે. તેને પાંચ વર્ણે ગુણતાં ૧૭૫૦ થાય, તેને બે ગંધે ગુણતાં ૩૫૦૦ થાય, તેને પાંચ રસે ગુણતાં ૧૭૫૦૦ થાય, તેને આઠ સ્પર્શે ગુણતાં ૧૪૦૦૦૦ થાય; તેને પાંચ સંસ્થાને ગુણતાં ૭ લાખ ભેદ પૃથ્વીકાયની યોનિના થાય. પૃથ્વીકાયની જેમ અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વાયુ એ પ્રત્યેકના મૂળભેદ પણ ૩૫૦ જ છે. તેથી એ ચારેની યોનિઓ પણ સાત સાત લાખ ગણવી. પ્રત્યેક વનસ્પતિના મૂળ ભેદ ૫૦૦, સાધારણ વનસ્પતિકાયના મૂળ ભેદ ૭૦૦, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના મૂળ ભેદ સો સો છે. દેવ, તિર્યંચપંચેન્દ્રિય અને નારક એ પ્રત્યેકના મૂળ ભેદ ૨૦૦ અને મનુષ્યના મૂળ ભેદ ૭૦૦ છે. આ બધાને પૂર્વની જેમ ગુણાકાર કરવાથી તેમની યોનિ આ પ્રમાણે આવે છે—૧૦ લાખ પ્રત્યેક વનસ્પતિની, ૧૪ લાખ સાધારણ વનસ્પતિની, બે લાખ દ્વીન્દ્રિયની, બે લાખ ત્રીન્દ્રિયની, બે લાખ ચતુરિન્દ્રિયની, દેવ, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય

અને એક બાકી રહે તે ઓજ કહેવાય. ચારના ભાગાકારમાં સમસંખ્યા બાકી રહે તે યુગ્મ કહેવાય અને વિષમ તે ઓજ કહેવાય.

અહીં યુગ્મ શબ્દ સામાન્ય રાશિના અર્થમાં વપરાયો છે. અર્થાત્ રાશિના મૂળ બે ભેદ છે ઓજ અને યુગ્મ. ઓજના બે ભેદ ઓજ અને કલ્યોજ તથા યુગ્મના બે ભેદ કૃતયુગ્મ અને દ્વાપરયુગ્મ. જુઓ—ભગવતી સૂત્ર ... ... માં ચારેની વ્યાખ્યા પણ ઉદાહરણપૂર્વક આપી છે.

અને ચારની ચાર–ચાર લાખ, અને ૧૪ લાખ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયની યોનિ છે. આ બધી મળી ૮૪ લાખ જીવયોનિ સમજવી.

૨. ઉપપાત અને ઉદ્વર્તના કાલ :—

(૬. ૧) રત્નપ્રભામાં જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ મુહૂર્ત; બાકીનાં છ નરકમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ રાત્રિદિવસ, અર્ધમાસ, માસ, બે માસ, ચાર માસ અને ૬ માસ ક્રમશઃ સમજવા. (૬. ૭–૧૧) અસુરકુમારથી માંડી સ્તનિતકુમાર સુધીના દશે ભવનપતિમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ મુહૂર્ત (૬. ૧૨–૧૬) પૃથ્વીકાયથી વનસ્પતિ સુધીના એકેન્દ્રિય જીવોને ઉપપાત વિરહકાલ છે જ નહિ. (૬. ૧૭–૧૯) દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત (૬. ૨) સંમૂર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો દ્વીન્દ્રિયાદિ જેમ, અને ગર્ભજને ૧૨ મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ સમજવા. (૬. ૨૧) ગર્ભજ મનુષ્યનો ગર્ભજ તિર્યંચ જેમ અને સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યનો ૨૪ મુહૂર્ત વિરહકાલ છે. (૬. ૨૨–૨૩) વ્યંતર અને જ્યોતિષ્કોનો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ મુહૂર્ત છે. (૬. ૨૪) સૌધર્મ અને ઈશાનનો ભવનપતિ પ્રમાણે, પણ સનત્કુમારનો ઉત્કૃષ્ટ નવ દિવસ અને ૨૦ મુહૂર્ત; માહેન્દ્રનો દિ. ૧૨, મુ. ૧૦; બ્રહ્મલોકનો દિ. ૨૨॥; લાંતકનો દિ. ૪૫; મહાશુક્રનો દિ. ૮૦; સહસ્રારનો દિ. ૧૦૦; આનતનો સંખ્યાત માસ; પ્રાણતનો પણ તે જ; આરણનો સંખ્યાત વર્ષ; અચ્યુતનો પણ તે જ; ગ્રૈવેયક ત્રણે પ્રસ્તારમાં ક્રમશઃ સંખ્યાત સો વર્ષ, સંખ્યાત હજાર વર્ષ, સંખ્યાત લાખ વર્ષ; અનુત્તર વિમાનોમાં અસંખ્યાત કાલ; અને સર્વાર્થસિદ્ધમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ.

ઉદ્વર્તનાકાલ પણ ઉપપાતકાલ પ્રમાણે જ સમજી લેવો.

૩. અવગાહના :—

પ્રજ્ઞાપના ૨૧મા પદમાં જીવની અવગાહના અને સંસ્થાન આપ્યાં છે, તેમાંથી અવગાહના વિષે અહીં સમજ લેવું. વિસ્તારથી જાણવા માટે ત્યાં જોઈ લેવું. પણ સંક્ષેપ આ પ્રમાણે સમજવો — બધા એકેન્દ્રિય જીવોનું અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું શરીર જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી છે પણ તેમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિનું ૧ હજાર યોજનથી અધિક જેટલું શરીર સમજવું. બાકીના જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન નીચે પ્રમાણે —

ત્રિ-ઇન્દ્રિયનું શરીર ચાર યોજન, ચતુરિન્દ્રિયનું ચાર ગાઉ અને પંચેન્દ્રિયનું ચાર ગાઉ છે; સાતમા નરકમાં ૫૦૦ ધનુષ છે અને ત્યાંથી પહેલા સુધીનાં નરકમાં ક્રમશ: ઉતરતાં અડધું અડધું સમજવું—જેવી કે ૨૫૦, ૧૨૫, ૬૨॥, ૩૧।, ૧૫॥ ધનુષ અને બાર આંગળ અને સાત ધનુષ અને ૬ આંગળ; ભવનપતિ અને વ્યંતરદેવોનું ઉત્કૃષ્ટ શરીર સાત હાથ, જ્યોતિષ્કદેવોનું પણ સાત હાથ. સૌધર્મ ઈશાન દેવોનું પણ સાત હાથ, સનત્કુમાર માહેન્દ્ર દેવોનું ૬ હાથ, બ્રહ્મલોક અને લાન્તકના દેવોનું પાંચ હાથ, મહાશુક્ર અને સહસ્રારના દેવોનું ચાર હાથ, આનત અને પ્રાણતના દેવોનું ત્રણ હાથ, આરણ-અચ્યુતના દેવોનું પણ ત્રણ હાથ, ગ્રૈવેયકના દેવોનું બે હાથ અને અનુત્તરના દેવોનું શરીર એક હાથ છે.

૪. વૈક્રિય શરીરને લગતા પ્રશ્નોત્તર —

પ્રશ્ન ૧ : —શું એકેન્દ્રિયમાં વાયુકાયને જ વૈક્રિય શરીર હોય?

ઉ —વાયુકાયને છે. તેથી જ રીતે નારકમાં પણ નારકને જ છે તેમાં પણ બધાંને જ છે તેના પ્રશ્નોત્તર યથાયોગ્ય સમજી લેવા. તે જ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિયમાં પ્રશ્નોત્તર સમજવા. વિશેષ આ પ્રમાણે છે—

અસંખ્ય વર્ષ આયુવાળા, નારકને, દેવ જ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને, તેમ જ સંખ્યાત વર્ષવાળા બાદર તિર્યંચને જ સંખ્યાત વર્ષવાળા પર્યાપ્ત કર્મભૂમિજ મનુષ્યને, બાદર અને અપર્યાપ્ત દેવને બે વૈક્રિય શરીર હોય છે.

૫. સંસ્થાન —

અવગાહનાની સાથે સાથે સંસ્થાન વર્ણન પણ સમજવું છે તે આ પ્રમાણે — છ શરીરનું સંસ્થાન નાના પ્રકારે છે. વાયુનું પતાકા જેવું, નારકોનું હુંડ સંસ્થાન છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યના વૈક્રિયને

આકાર વિવિધ પ્રકારે છે. દેવોના ભવધારણીય વૈક્રિયનો આકાર સમ-ચતુરસ્ર છે અને ઉત્તર વૈક્રિયનો નાના પ્રકારે છે.

પક્ષિની અવગાહના આ પ્રમાણે — જઘન્યથી આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી બે થી નવ યોજનથી વધારે. તેમાં વાયુના જીવની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ જ છે. નરકના ભવધારણીયની જઘન્ય આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને પાંચસો ધનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણે. તેમના ઉત્તર વૈક્રિયની જઘન્યથી આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી પોતપોતાના ભવધારણીયથી બમણી. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના વૈક્રિયની ઉત્કૃષ્ટ ૯ યોજન, મનુષ્યની એક લાખ યોજનથી વધારે અને દેવોનું ઉત્તર વૈક્રિય એક લાખ યોજન ઉત્કૃષ્ટ છે અને ભવધારણીય આંગળ જઘન્ય પ્રમાણે.

૬. તૈજસની અવગાહના ઇ —

ઔદારિક અવગાહનાના સામાન્ય પ્રશ્નોત્તરો પછી એકેન્દ્રિયાદિ બધા જીવોની મારણાંતિક સમુદ્ઘાત વખતની તૈજસ શરીરની અવગાહના જે સમજ રહેલી છે તે આ પ્રમાણે — એકેન્દ્રિયની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ તેમાં તો લોકના અસંખ્યાત ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ઊંચે અને નીચે લોકાન્ત સુધીની. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જે ઘન લોકના એક છેડે હોય અને બીજા છેડે ઉત્પન્ન થવાનો હોય તેની અપેક્ષાએ સમજવી. દ્વિ-ઇન્દ્રિયાદિ જીવોની લંબાઈમાં તિર્યક્ લોકથી માંડી લોકાન્ત સુધીની છે, કારણ સામાન્ય રીતે દ્વિ-ઇન્દ્રિયાદિ જીવો તિર્યક્ લોકમાં જ હોય છે અને ત્યાં રહ્યા મારણાંતિક સમુદ્ઘાત કરે છે. નારકની જઘન્યથી હજાર યોજન લાંબી છે, કારણ કે નારક પાતાલકલશની હજાર યોજન ભિંતને ભેદીને તેમાં માછલારૂપે ઉત્પન્ન થવાનો હોય, તો તેને તૈજસ શરીરની અવગાહના હજાર યોજન જેટલી લાંબી રહે છે. અને નારકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાની લંબાઈ નીચે સાતમા નરક સુધી, ઉપર સાતમા નરકમાંથી સ્વયંભૂરમણમાં મત્સ્યરૂપે ઉત્પન્ન થવાનો હોય અને બીજી દિશામાં સ્વયંભૂરમણ સુધી, જો તે ત્યાં માછલારૂપે જન્મવાનો હોય તો; અને ઊંચી દિશામાં પંડકવન અને પુષ્કરણી સુધીની છે, કારણ નારક તેમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યની મારણાંતિક તૈજસ અવગાહના લોકાન્ત સુધીની છે. વનસ્પતિ, ભવન, જ્યોતિષી

અને સુવર્ણ અને રૂપાના દેવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અવધિજ્ઞાનની
ઊર્ધ્વ જ્યાંથી ઓળખાય અસંખ્યાતમો ભાગ, એ તેમ સાતમે જ
[illegible] બતાવ્યા હોય અને ઉપરથી નીચે દિશામાં ત્રીજા
નરક સુધી, બીજી દિશામાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની આગળની વેદિકા
સુધી, અને ચોથે ઉપરાઉપરના [illegible] સુધી — કારણ કે તેમ [illegible]
પરિઘમાં બતાવ્યા હોય છે. સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીના [illegible]
દેવોની — જ્યાંથી ઓળખાય અસંખ્યાતમો ભાગ — એ તેમ [illegible]
ભૂમિમાં સ્થાન કરવા ધારતા હોય અને પછીથી તેમાં જ [illegible] હોય
છે; ઉપરથી નીચે દિશામાં મહાતમ:પ્રભાના [illegible] સુધીની, બીજી
દિશામાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધીની, અને ચોથી દિશામાં અચ્યુત દેવ-
લોક સુધીની છે. આનતથી અચ્યુત સુધીના દેવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ
અવધિજ્ઞાન — જ્યાંથી ઓળખાય અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉપરથી
નીચે દિશામાં [illegible] સુધી, બીજી દિશામાં સ્વયંભૂ-
રમણ અને ચોથી દિશામાં અચ્યુત સુધીની.

૭. આવાસ વિધિ:—

આ સૂત્ર નિકાયમાં નવ સત્ત્વાવાસ આવ્યા છે અને તેમાં સર્વ લોકોને વિભક્ત કરી લીધા છે.

૧ પ્રથમ સત્ત્વાવાસમાં નાના પ્રકારની કાય અને સંજ્ઞાવાળા— કેટલાક મનુષ્યો, કેટલાક દેવો અને કેટલાક વિનિપાતિકોનો સમાવેશ છે.

૨. બીજા આવાસમાં નાના પ્રકારની કાયવાળા પણ સરખી સંજ્ઞાવાળા બ્રહ્મકાયિક દેવો છે.

૩. ત્રીજા આવાસમાં સરખી કાયવાળા પણ નાના પ્રકારની સંજ્ઞાવાળા આભાસ્વર દેવો છે.

૪ ચોથા આવાસમાં એક જેવી કાય અને સંજ્ઞાવાળા શુભકૃત્સ્ન દેવો છે.

૫. પાંચમા આવાસમાં અસંજ્ઞી અને અપ્રતિસંવેદી એવા અસંજ્ઞ-સત્ત્વ દેવો છે.

૬. છઠ્ઠા આવાસમાં રૂપસંજ્ઞા, પ્રતિઘસંજ્ઞા, અને નાનાત્વસંજ્ઞાથી આગળ વધીને જેઓ આકાશ અનંત છે એવા આકાશાનન્ત્યાયતનને પ્રાપ્ત થયેલા છે તેવા સત્ત્વો છે.

૬. સાતમા ગુણઠાણમાં તે સત્તા છે કે આહારકચતુષ્કને બાદ અવિરતિ ... અને વિરતિ છે ... એવા ભિન્નસ્વભાવવાળાને પ્રાપ્ત થાય છે

૮ આઠમા ગુણઠાણમાં તે સત્તા છે એવો ... કોઈ પણ નથી એવા અવિરતાત્માને પ્રાપ્ત છે

૯ નવમા ગુણઠાણમાં તે સત્તા છે કે વેદ-આત્મ-આત્માને પ્રાપ્ત છે.

૮. ક્રિયાવાદી વગેરે :—

ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ ભેદ છે અક્રિયાવાદીના ૮૪ છે અજ્ઞાનવાદીના ૬૭ અને વિનયના ૩૨ છે — આ બધા મળી ૩૬૩ ભેદો છે

ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ ભેદ આ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે —

૧ જીવ, ૨. અજીવ, ૩ આસ્રવ, ૪ સંવર, ૫. બંધ, ૬. નિર્જરા, ૭. પુણ્ય, ૮ પાપ, અને ૯. મોક્ષ. આ નવે પદાર્થોનું અસ્તિત્વ સ્વતઃ છે એવા બે વિકલ્પે તથા તે નવે પદાર્થોનું અસ્તિત્વ નિત્યપણે છે અનિત્યપણે એવા બે વિકલ્પે વળી એ નવે પદાર્થનું અસ્તિત્વ કાળ, ઈશ્વર, આત્મા, નિયતિ અને સ્વભાવ એવા પાંચ કારણોના વિકલ્પે ગણતાં — આ બધા વિકલ્પોની પરસ્પર મેળવણી કરતાં ૯×૨×૨×૫= ૧૮૦ ભેદો થાય અને છે. કોઈ જીવ વિષે આમ કહે છે —

૧ જીવ સ્વતઃ નિત્ય કાળને કારણે છે — આનો અર્થ એ થાય છે જીવ છે તો એક સ્વતંત્ર પદાર્થ; તે પુદ્ગલ કે બીજો કોઈ સાથે નથી. કોઈ બીજું હોય તો જ બીજાને પુદ્ગલ કહી શકાય છે. તેમ જ કોઈ એવું હોય તો જ જીવનું ભાન થઈ શકે અન્યથા નહીં — જેમ આકાશને કારણ નથી. વળી તે નિત્ય છે કાળવાદીને મતે બધું કાળથી થયેલ જીવ પણ કાળને કારણે જ અસ્તિ કહી શકાય. આ મન્તવ્ય કાળવાદીનું છે.

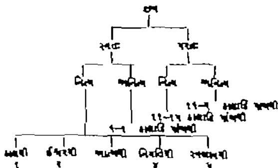
૨. આ જ રીતે જ ઈશ્વર કારણ ઈશ્વરવાદી કહે તે આ પ્રમાણે કહે — જીવ સ્વતઃ નિત્ય છે ઈશ્વરને કારણે. ઈશ્વરવાદી કહે નહિ મનાતું ઈશ્વરને જ બધી વસ્તુના અસ્તિત્વમાં કારણ માને છે

૩–૫ તે જ પ્રમાણે ઈશ્વર નહિ, પણ પુરુષ જ જગતમાં મુખ્ય કારણ છે એવું માનનાર આત્માનું અસ્તિત્વ પુરુષને કારણે અને નિયતિવાદી નિયતિને કારણે તથા સ્વભાવવાદી સ્વભાવને કારણે માને. એટલે બીજા ત્રણ વિકલ્પ બને.

૬–૧૦ તેવી જ રીતે સ્વતઃ શબ્દ વર્જીને પરતઃ શબ્દ મૂકી દેવાથી બીજા પાંચ વિકલ્પ બની જાય. પ્રથમમાં આત્માથી આત્મનું સ્વતઃ—સ્વરૂપે અસ્તિત્વ માનવામાં આવ્યું હતું, જ્યારે આ પાંચમાં અન્ય પદાર્થની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ પરસાપેક્ષ માનવામાં આવે છે. એટલે કે અન્ય પદાર્થોથી ભિન્ન રૂપ વિના હોય જ નહિ, ભિન્ન આ વિકલ્પથી પ્રતીત થાય — એટલે તેની સિદ્ધિ કરવી હોય તો પદાર્થોથી ભિન્ન રૂપે જ કરવી જોઈએ સ્વતંત્રપણે નહિ.

૧૧–૨૦ ઉપરના બધા વિકલ્પોમાં આત્માને નિત્ય માન્યો છે પણ તેને નિત્ય ન માનતાં અનિત્ય માનવામાં આવે તો આ બીજા દસ વિકલ્પ બની જાય.

૨૧–૧૮૦ આ જ પ્રમાણે અજીવાદિ બાકીના ૮ તત્ત્વોના ૨૦–૨૦ ભેદ ગણતાં બીજા ૧૬૦ ભેદ થાય છે — એમ બધા મળી ૧૮૦ ભેદ. નકશો કરવો હોય તો આ પ્રમાણે થાય —

આ જ નકશા પ્રમાણે અજીવ વગેરે બાકીના ૮ના ૨૦–૨૦ ભેદ સમજી લેવા.

અક્રિયાવાદીના ૮૪ ભેદો આ પ્રમાણે સમજવા — અક્રિયાવાદી જીવાદિ પદાર્થો માનતા નથી, એટલે તેમને મતે અસ્તિ નહિ પણ, નાસ્તિ જ છે. વળી એ જો છે જ નહિ તો નિત્યાનિત્યનો પ્રશ્ન જ થતો નથી અને તેથી કાલાદિ પાંચ કારણોમાં એક યદૃચ્છાનું સ્થાન ઉમેરવાનું છે. વળી વિકલ્પો આવા બને — ૧ જીવ સ્વતઃ કાલથી નથી ૨. જીવ સ્વતઃ ઈશ્વરથી નથી — ઇત્યાદિ. ૮૪ ની સંખ્યા આ પ્રમાણે છે — તત્ત્વની સંખ્યા ૯ ને બદલે ૭ આવી. પુણ્યપાપને બાદ કર્યા, પછી ૭ (તત્ત્વ) ૨ (સ્વતઃ અને પરતઃ) ૬ (કાલાદિ) = ૮૪ આ જ વસ્તુને નકશાથી કહેવી હોય તો આ પ્રમાણે કહેવાય —

જીવ (નાસ્તિ)

સ્વતઃ — ૧-૬ કાલાદિ છ કારણે

પરતઃ — ૭-૧૨ કાલાદિ છ કારણે

આમ જીવ જેમ બાકીના તત્ત્વોના પણ બાર-બાર ભેદ ગણતાં ૧૨ × ૭ = ૮૪ ભેદ થાય.

અજ્ઞાનવાદીના ૬૭ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે સમજવા — અજ્ઞાનવાદીઓ જીવાદિ પદાર્થ વિષે કહે છે કે જીવાદિ સત્ છે કે અસત્ છે કે સદસત્ છે કે અવાચ્ય છે કે સદવાચ્ય છે કે અસદવાચ્ય છે કે સદસદવાચ્ય છે એ કોઈ જાણી શક્યું નથી. આમ પ્રત્યેક જીવાદિ પદાર્થ વિષે સાત સાત વિકલ્પો છે, એટલે ૯ × ૭ = ૬૩ ભેદ તે થાય — અને તે ઉપરાંત ઉત્પત્તિ વિષે પણ પોતાનું અજ્ઞાન જાહેર કરે છે પણ તેના વિકલ્પ પ્રથમના ચાર જ છે. એટલે ૬૩ + ૪ = ૬૭ ભેદ બધા મળીને અજ્ઞાનવાદીના થાય.

વૈનયિકના ૩૨ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે —

૧. દેવ ૨. રાજા, ૩. યતિ, ૪. જ્ઞાતિ, ૫. સ્થવિર, ૬. અધમ, ૭. માતા, ૮. પિતા આ આઠ જણનો ૧ મનથી, ૨. વચનથી, ૩. કાયાથી અને ૪ દાનથી વિનય-વિનય કરવો એવું માનવું વૈનયિકવાદીઓનું છે. એટલે દેવાદિ ૮ × ૪ = ૩૨ ભેદો થાય.

ક્રિયાવાદી આદિ ભેદ વિષે જુઓ આ ભાગનું 'ટિપ્પણ' પૃ. ૧૨ થી, અને પૃ. ૧૩૪ થી.

૨ અક્રિયાવાદી :—

અદ્વૈત બ્રહ્મવાદી તે એકવાદી અને તજ્જીવતચ્છરીરવાદી પણ એકવાદી કહેવાય. જગતમાં બધું ભિન્ન ભિન્ન છે તેમાં સામાન્ય જેવું કંઈ તત્ત્વ નથી એવું માનનાર અનેકવાદી છે. જીવોને અનંત નહિ પણ પરિમિત માની એક વખત બધા જીવો મુક્ત થશે એમ માનનાર તે મિતવાદી અથવા આત્માને અંગુષ્ઠપર્વ માત્ર કે શ્યામાક તંદુલ જેવો પરિમિત માનનાર પણ મિતવાદી કહેવાય. અથવા લોકને સાત દ્વીપસમુદ્રપ્રમાણ માને તે પણ મિતવાદી છે. આ જગત ઈશ્વરે નિર્મિત કર્યું છે, બ્રહ્માએ બનાવ્યું છે કે કોઈ પુરુષે રચ્યું છે એમ માનનાર તે નિર્મિતવાદી. સુખ સાતાથી જ મળે; તપશ્ચર્યા જેવા કષ્ટમય માર્ગે સ્વીકારવાથી સિદ્ધિ મળે જ નહિ. તપસ્યાજન્ય દુઃખથી સુખ કેવી રીતે મળે, સુખ તો સુખજન્ય જ હોઈ શકે માટે ક્લેશમય નહિ કાર્ય સુખરૂપ, એટલે એવી અહિંસાથી પણ સુખ મળે — એમ માનનાર તે સાતવાદી. પ્રતિક્ષણે વસ્તુ નાશ પામે છે, સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે — એમ માનનાર ક્ષણિકવાદી તે સમુચ્છેદવાદી છે. જગતમાં સત્ નિત્ય જ છે — નિત્ય જ છે એવું માનનાર તે — સાંખ્ય — નિત્યવાદી છે. ચાર્વાક — નાસ્તિક પરલોક નથી એમ કહે છે.

૬

દેવનિકાય

૧. સામાન્ય બાબતો

દેવસ્થિતિ[1] ચાર પ્રકારની છે —

૧. કોઈ સામાન્ય દેવ હોય;
૨. કોઈ સ્નાતક દેવ હોય;
૩. કોઈ દેવ પુરોહિત હોય
૪ કોઈ પ્રજ્વલન દેવ હોય.[2]

[—સ્થા ૨૪૮]

દેશથી અને સર્વથી દેવો શબ્દ સાંભળે છે, રૂપદર્શન કરે છે, સુગંધ લે છે, રસાસ્વાદ લે છે, સ્પર્શ કરે છે, અવભાસે છે, પ્રભાસે છે, વિકુર્વણા કરે છે, પરિચારણા કરે છે, બોલે છે, આહાર લે છે, તેને પરિણમાવે છે, વેદે છે અને નિર્જરા કરે છે.

[—સ્થા ૮]

સમુદ્ઘાત કરીને અને કર્યા વિના એમ બે પ્રકારે આત્મા (દેવાત્મા) અવધિ જ્ઞાન-દર્શનથી —

૧. અધોલોક જાણે-દેખે છે,
૨. તિર્યગ્લોક જાણે-દેખે છે,
૩. ઊર્ધ્વલોક જાણે-દેખે છે
૪ સંપૂર્ણલોક જાણે-દેખે છે

---

૧. સ્થિતિ એટલે મર્યાદા. જેમ મનુષ્યોમાં કોઈ રાજા, કોઈ અમાત્ય એમ ભેદો હોય છે, તેમ દેવોમાં પણ છે.

૨. મનુષ્યોમાં બીજાના ગુણગાન ગાનારા ભાટ-ચારણો હોય છે, તેવા દેવજાતિ — તે પ્રજ્વલન દેવ કહેવાય.

§ તે જ પ્રમાણે વિકુર્વણા કરીને અને કર્યા વિના, અવધિજ્ઞાન-દર્શનથી —

૧-૪ અધોલોકાદિને જાણે-દેખે છે

[–સ્થા० ૯]

§ દેવો ત્રણ વખતે વિદ્યુત્ કરે છે —

૧. વિકુર્વણા કરતી વખતે;

૨. પરિચારણા (મૈથુન) વખતે;

૩. કોઈ શ્રમણ-બ્રાહ્મણને પોતાની ઋદ્ધિ, યશ, બલ, વીર્યાદિનું ધ્યાન કરાવવું હોય ત્યારે.

§ ત્રણ કારણે દેવો મેઘગર્જના કરે છે —

૧-૩. ઉપર પ્રમાણે.

[–સ્થા० ૧૪૩]

§ દેવલોકમાં નવો ઉત્પન્ન થયેલો દેવ ઇચ્છે તો પણ મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર આવી શકે નહિ તેનાં ત્રણ કારણો છે —

૧ દેવોના કામભોગમાં મૂર્છિત થઈ જાય છે;

૨ મનુષ્યલોકનો સ્નેહ તૂટી જાય છે અને દેવલોકનો પ્રેમ બંધાઈ જાય છે

૩. તે જીવો તો દેવના કામભોગમાં ફસાઈ જાય છે કે હમેશાં વિચાર કર્યા કરે છે કે આજે જઈશ, કાલે જઈશ; એમ કરતાં કરતાં જેમને માટે તે જવાનો હોય, તે લોકો તો મરી પૂરે છે જેથી તેને જવાપણું રહેતું નથી

§ દેવ ઇચ્છે તો મનુષ્યલોકમાં આવી શકે તેનાં ત્રણ

ઉપાધ્યાય, ગણી વગેરે છે જેમના પ્રભાવથી મને આવી દેવર્દ્ધિ મળી છે તો હવે તેમની પાસે જઈ તેમને નમસ્કાર કરું તેમની સેવા કરું

૨. મનુષ્યોમાં તો જ્ઞાની, તપસ્વી અને અતિ દુષ્કર દુષ્કરકારીઓને પણ કલ્યાણ પામ્યા છે; તો હું તેમની પાસે જઈ તેમને નમસ્કાર કરું તેમની સેવા કરું,

૩. મનુષ્યોમાં મારાં માતા પિતા ભાઈ વગેરે સગાંસબંધીઓ છે; તો તેમની પાસે જઈને હાજર થાઉં, જેથી મને મળેલી દેવઋદ્ધિને તેઓ જોઈ શકે

[—સ્થા ૧૭૭]

§ દેવ ચાહે તો પણ ચાર કારણે મનુષ્યલોકમાં શીઘ્ર આવી શકે નહિ —

૧-૩. ઉપર પ્રમાણે;

૪ મનુષ્યલોકની ગંધ દેવોને ગમતી નથી કારણ, મનુષ્યલોકની ગંધ ૪ ૫ યોજન સુધી ઊંચે ફેલાય છે અને તે દેવોને અણગમતી છે

§ ચાર કારણે ધારે તો દેવ મનુષ્યલોકમાં આવી શકે —

૧ ૩. પ્રથમ જેમ

૪ મનુષ્યલોકમાં મારા મિત્રો સગાંઓ છે જેમની સાથે એમ મેં નક્કી કરેલું કે જે કોઈ પહેલું મરી દેવલોકમાં જાય, તેણે ત્યાંથી આવી બીજાને બોધ આપવો.

[—સ્થા ૩૨૩]

ચાર પ્રસર્પક (એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ ફરનાર) છે —

૧ અનુત્પન્ન ભોગોના નિષ્પાદન માટે;

૨ પૂર્વોત્પન્ન ભોગો ચાલ્યા ન જાય તે માટે;

૩ અનુત્પન્ન સુખના નિષ્પાદન માટે;
૪ ઉત્પન્ન સુખ નાશ ન થાય તે માટે.

[-સ્થા [illegible]]

§ દેવો પોતાનું ચ્યવન ત્રણ કારણે જાણે છે —
૧ વિમાનાભરણનું નિષ્પ્રભ થઈ જવું તે;
૨ કલ્પવૃક્ષ મ્લાન થાય તે;
૩ પોતાની તેજોલેશ્યા હીન થાય તે.

§ દેવોને ઉદ્વેગ થવાનાં ત્રણ સ્થાન છે —
૧ અરેરે! આવી લક્ષ્મી છોડી મરવું પડશે;
૨ મારે માતાના ઉદરમાં માતાનું ઓજ અને પિતાનું વીર્ય એ બન્નેના મિશ્રણનો આહાર કરવો પડશે;
૩ અરેરે! અશુચિ ગર્ભમાં રહેવું પડશે.

[-સ્થા [illegible]]

§ ત્રણની દેવો સ્પૃહા કરે છે —
૧ મનુષ્યભવ;
૨ આર્યક્ષેત્રમાં જન્મ;
૩ સુકુળમાં જન્મ.

§ દેવોને શોક ત્રણ કારણે થાય છે —
૧ શક્તિ હોવા છતાં શ્રુત ભણ્યો નહિ.
૨ ઐહલૌકિક કામભોગમાં આસક્ત થઈ ઘણા કાળ સુધી દીક્ષા પાળી નહિ;
૩ વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાળ્યું નહિ.
આમ વિચારી તે પરિતાપ કરે છે.

[-સ્થા ૧૮૦]

૨. ભેદો

દેવ પાંચ પ્રકારના છે —

૧. ભવ્ય દ્રવ્યદેવ[1] (દેવ થવા યોગ્ય)
૨ નરદેવ – ચક્રવર્તી;
૩ ધર્મદેવ – આચાર્યાદિ,
૪ દેવાધિદેવ – અરિહન્ત;
૫. ભાવદેવ – વૈમાનિક વગેરે.

[–ઠાણ ૪૦૧]

દેવ ચાર[2] પ્રકારના છે —

૧. ભવનવાસી; ૨. વાનવ્યંતર; ૩. જ્યોતિષ્ક ૪ વિમાનવાસી

[–ઠાણ ૨૫૭]

(૧) ભવનપતિ

૧. અસુરકુમાર ૨. નાગકુમાર; ૩. સુપર્ણકુમાર, ૪ વિદ્યુતકુમાર, ૫. અગ્નિકુમાર; ૬ દ્વીપકુમાર ૭. ઉદધિકુમાર; ૮ દિશાકુમાર ૯ વાયુકુમાર; ૧૦ સ્તનિતકુમાર

[–ઠાણ ૭૩૬]

દશ ભવનપતિ દેવોના દશ ચૈત્યવૃક્ષ છે —

૧. અશ્વત્થ; ૨. સપ્તિપર્ણ ૩. શાલ્મલી; ૪ ઉમ્બર; ૫ શિરીષ ૬ દધિપર્ણ ૭. વંજુલ; ૮. પલાશ; ૯ વપ્ર; ૧ કર્ણિકાર

[–ઠાણ ૭૩૬]

---

૧. જે જીવ મરીને દેવ થવાના હોય તે.

૨. આ ભેદો સામાન્યના સમજવા. અનુત્તર નિકાયમાં દેવના ભેદો આ પ્રમાણે ગણેલા છે — ૧ આત્મપ્રત્યક્ષ? ૨. વાનવિક? ૩. વામ, ૪ [illegible] ૫ નિર્માણરતિ ૬ પરનિર્મિતવશવર્તિ ૭. બ્રહ્મલોક ૮ [illegible] – અનુત્તર ૧૧ ૧૨.

વિદ્યુત્કુમારીમાં ચાર મહત્તરિકા (પ્રધાન) છે—

૧ ચિત્રા; ૨ ચિત્રકનકા; ૩ શતેરા; ૪ સૌદામિની.

[–સ્થા ૨૫૯]

વિદ્યુત્કુમારીમાં ૬ પ્રધાન છે—

૧ આલા; ૨ શક્રા; ૩ શતેરા; ૪ સૌદામિની; ૫ ઇન્દ્રા; ૬ ઘનવિદ્યુતા

[–સ્થા ૫૦૭]

દિશાકુમારીઓમાં ચાર પ્રધાન છે—

૧ રૂપ, ૨ રૂપાંશા; ૩ સુરૂપા, ૪ રૂપવતી.

[–સ્થા ૨૫૯]

દિશાકુમારીઓમાં ૭ પ્રધાન છે—

૧ રૂપા ૨ રૂપાંશા, ૩ સુરૂપા; ૪ રૂપવતી ૫ રૂપકાંતા, ૬ રૂપપ્રભા.

[–સ્થા ૫૦૭]

વાયુકુમારના ચાર ભેદ છે—

૧ કાલ, ૨ મહાકાલ ૩ વેલમ્બ, પ્રભંજન.

[–સ્થા૦ ૩૦૫]

અસુરકુમારના પ્રાસાદો અઢીસો યોજન ઊંચા છે.

[–સમ ૧૭]

(૨) પરમાધાર્મિક

૬ પરમાધાર્મિક[1] પંદર છે—

૧ અંબ, ૨ અંબરિષ ૩ શ્યામ ૪ સબલ, ૫ રુદ્ર, ૬ ઉપરુદ્ર, ૭ કાલ, ૮ મહાકાલ, ૯ અસિપત્ર; ૧

---

૧ પરમાધાર્મિકને અસુરજાતિમાં જ ગણવા જોઈએ.

ધનુ ૧૧ કુંભ ૧૨ વાલુક ૧૩ વૈતરણી, ૧૪ ખરસ્વર, ૧૫ મહાઘોષ

[-સમ ૧૫]

(૩) વાણવ્યંતર

§ વાણવ્યંતરના આઠ પ્રકાર છે—

૧ પિશાચો ૨ ભૂતો ૩ યક્ષો ૪ રાક્ષસો ૫ કિન્નરો; ૬ કિંપુરુષો; ૭ મહોરગો; ૮ ગંધર્વો.

§ આ આઠ વાણવ્યંતરનાં આઠ ચૈત્યવૃક્ષ છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧. પિશાચોનું કદંબ ૨. યક્ષોનું વડ ૩. ભૂતોનું તુલસીવૃક્ષ ૪ રાક્ષસોનું કંડક; ૫. કિન્નરોનું અશોક; ૬ કિંપુરુષોનું ચંપક; ૭. ભુજંગો(મહોરગ)નું નાગવૃક્ષ ૮. ગંધર્વોનું તંદુક

[-સમ ૮]

વાણવ્યંતરના ચૈત્યવૃક્ષ આઠ યોજન ઊંચા છે

[-સમ ૮]

વાણવ્યંતર દેવોની સુધર્મા સભા નવ યોજન ઊંચી છે

[-સમ]

(૪) જ્યોતિષ્ક[1]

લોકાંત (સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની જગતી જ્યાં પૂરી થાય છે અને અલોક શરૂ થાય છે) અને જ્યોતિષ્કનું અંતર ૧૧૧૧ યોજન છે અને (લોકમાનના) મેરુથી જ્યોતિષ્કનું અંતર ૧૧૨૧ યોજન છે

[-સમ ૧૧]

૧ [illegible]

જ્યોતિષી દેવો પાંચ પ્રકારના છે —

૧. ચંદ્રો; ૨. સૂર્યો; ૩. ગ્રહો; ૪. નક્ષત્રો; ૫. તારાઓ.[1]

[—સ્થા ૪૦૧]

ચંદ્ર-સૂર્ય

મનુષ્યક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ ભાગમાં[1] ૬૬ ચંદ્રની પ્રભા છે હતી અને હશે; તથા ૬૬ સૂર્ય તપે છે તપ્યા છે અને તપશે.

[—સમ ૬૬]

કાલોદ સમુદ્રમાં ૪૨ ચંદ્ર અને ૪૨ સૂર્ય હતા, છે અને હશે

[—સમ ૪૨]

પુષ્કરાર્ધમાં ૭૨ સૂર્ય અને ૭૨ ચંદ્રનું અસ્તિત્વ હતું, છે અને હશે

[—સમ ૭૨]

ચંદ્ર તેમ જ સૂર્યને ૮૮ ગ્રહોનો[3] પરિવાર છે

[—સમ ૮૮]

આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીના સમતલથી ૮૦૦ યોજન ઊંચે સૂર્ય ભ્રમણ કરે છે

[—સમ ૧૧૧; —સ્થા [illegible]]

---

૧. અહીં [illegible] એમ સમજવું જ. આ રીતે [illegible] સહિત પ્રમાણ ઉત્તરોત્તર વધારે સમજવું અને તેમની [illegible] [illegible] [illegible] સમજવું. [illegible] જ્યોતિષમાં સૂર્ય [illegible] જ્યોતિષ્ક છે [illegible] જ પરિવાર મનાય છે. ચંદ્ર અને સૂર્ય એ બે જ્યોતિષેન્દ્ર [illegible] છે. તેમ [illegible] [illegible] પરિવાર તેને જ મનાય છે. [illegible] ૮૮ [illegible] નક્ષત્રો, અને [illegible] [illegible] પરિવાર [illegible].

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૧

૩. નામ માટે જુઓ [illegible] ૪, ટિ. ૯-૧૪

જમ્બુદ્વીપમાં અધોલોક અને ઊર્ધ્વલોકમાં મળીને સર્વ ૧૯૦૦ યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રને[1] તપાવે છે

[–સમ ૧૦]

શુક્લપક્ષનો ચન્દ્ર પ્રતિદિન ૬૨ ભાગ[2] જેટલો વધે છે અને કૃષ્ણપક્ષનો ચન્દ્ર તેટલો જ પ્રતિદિન ઘટે છે

[–સમ ૧૧]

ધ્રુવ રાહુ કૃષ્ણપક્ષના પડવાથી માંડીને અમાસ સુધી પ્રતિદિન ચન્દ્રની લેશ્યાના પંદરમા ભાગને ઢાંકતો જાય છે – જેમકે પડવાને દિવસે ૧/૧૫ ભાગને, બીજને દિવસે તેના જ બીજા ભાગને – એમ ઢાંકતાં ઢાંકતાં અમાસને રોજ સંપૂર્ણ ચન્દ્રને ઢાંકી દે છે.[3]

[–સમ ૧૫]

જમ્બુદ્વીપમાં સૂર્યમંડળોની સંખ્યા ૬૫ છે[4]

[–સમ ૬૫]

નિષધ પર્વતમાં ૬૩ સૂર્યમંડળ[5] છે નીલવંત પર્વતમાં પણ તેટલાં જ છે

[–સમ ૬૩]

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩

૨ જુઓ વિશેષ માટે પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૪

૩ અહીં ચન્દ્રના ૧૫ ભાગ [illegible] પ્રતિદિન [illegible] જાય તો ૧૫ દિવસે [illegible] અમાસ આવે ત્યારે [illegible] જાય. તેથી તે દિવસે સંપૂર્ણ [illegible] જાય. જુઓ [illegible] પૃ. ૧૦૮

૪ મંડળની સમજ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિ. પણ નં. ૫

૫ નિષધ [illegible] પૂર્વ-પશ્ચિમ જમ્બુદ્વીપની [illegible] જમ્બુદ્વીપમાંના ૬૫ મંડળોમાંથી [illegible] નિષધ [illegible] તે જ પ્રમાણે નીલવંતનું પણ સમજવું.

સૂર્યમંડળનો વિષ્કંભ ૪૮/૬૧ યોજન[1] પ્રમાણ છે

[-સમ ૪૮]

સૂર્યમંડળ એક યોજનમાં ૧૩/૬૧ યોજન ભાગ ઓછું છે[2]

[-સમ૦ ૧૩]

સૂર્ય પ્રત્યેક મંડળને ૬૦ મુહૂર્તોમાં પૂરું કરે છે[3]

[-સમ ૬૦]

જ્યારે સૂર્ય સર્વબાહ્ય મંડળમાં ભ્રમણ કરે છે ત્યારે અહીંના મનુષ્યને ૩૧૮૩૧ ૩૦/૬૦ યોજન પ્રમાણ દૂરથી દેખાય છે[4]

[-સમ ૩૧]

જ્યારે સૂર્ય સર્વબાહ્ય મંડળથી ત્રીજા મંડળમાં ભ્રમણ કરતો હોય છે ત્યારે અહીં રહેલા મનુષ્યને ૩૩ હજાર યોજનથી કંઈક ઓછા દૂરથી દેખાય છે[5]

[-સમ ૩૩]

---

૧ સૂર્ય વિમાન જેટલું પહોળું તેટલો જ મંડળનો વિષ્કંભ–પહોળાઈ છે. સૂર્ય વિમાન જેટલી જગ્યાને ભ્રમણ કરે છે તેટલા મંડળને વિષ્કંભ કહેવાય.

૨. એક યોજનના ૬૧ ભાગ કરીએ તેમાંથી ૪૮ ભાગ જેટલો મંડળ વિષ્કંભ આવે એટલે ૧૩ એકસઠિયા ભાગ ઘટે. તેથી મંડળનું પ્રમાણ યોજનથી ઓછું આવ્યું.

૩. વિશેષ માટે જુઓ સ્થાનાંગને અંતે ટિપ્પણ નં ૬.

૪ વિશેષ માટે જુઓ સ્થાનાંગને અંતે ટિપ્પણ નં ૭.

૫. જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિમાં ૩૨ ૧૦૦૧ ૪૯/૬૦ અને યોજનના સાઠિયા ભાગના ૬૧ ભાગ કરી તેમાં ૨૩ ભાગ—આટલું જણાવ્યું છે. અહીં ટીકાકાર ત્રીજું એક હજાર યોજન જેટલું ન્યૂન સમજવું.

જ્યારે સૂર્ય સર્વાભ્યંતર મંડળમાં ભ્રમણ કરે છે ત્યારે અહીં રહેલા મનુષ્યને ૪૭૨૬૩ ૨૧/૬૦ યોજન દૂર રહ્યો દેખાય છે

[-સમ ૪૭]

આભ્યંતર મંડળમાં (સૂર્ય જ્યારે ભ્રમણ કરતો હોય ત્યારે) આદિ મુહૂર્તમાં ૯૯ આંગળ પોરુષી છાયા હોય છે[1]

[-સમ ૯૯]

ઉત્તરનું (સર્વાભ્યંતર) પ્રથમ સૂર્યમંડળ ૯૯ હજાર યોજનથી વધારે લાંબુ-પહોળું છે દ્વિતીય અને તૃતીય મંડળ પણ ૯૯ હજાર યોજનથી વધારે લાંબુ-પહોળું છે[2]

[-સમ ૯૯]

ઉત્તરાયણગત (સર્વાભ્યંતર મંડળમાં પ્રવેશેલો) સૂર્ય ૨૪ આંગળ[3] પોરુષી છાયા કરીને પાછો વળે છે

[-સમ ૨૪]

શ્રાવણ સુદના સાતમે[4] સૂર્ય ૨૭ આંગળ પોરુષી છાયા કરીને દિવસના ક્ષેત્રને ઓછું કરતો રાત્રિક્ષેત્રને વધારે છે, અર્થાત્ ત્યાર પછી દિવસ ટૂંકો થાય છે અને રાત્રી વધે છે

[-સમ ૨૭]

---

૧. જુઓ ગ્રંથને અંતે ટિપ્પણ નં ૮

૨. વિશેષ માટે જુઓ ગ્રંથને અંતે ટિપ્પણ નં ૭

૩ અહીં મૂળમાં [illegible] શબ્દ, એમ ટીકાકાર અને ઉ. મેઘચંદ્રજી જ્યારે ૨૪ અંગુલ છાયા પડે ત્યારે સમજવું કે સૂર્ય હવે સર્વાભ્યંતર મંડળમાંથી પાછો વળીને દ્વિતીયમાં પ્રવેશે છે

૪ અષાઢ પૂર્ણિમાએ સૂર્ય આત્મપ્રમાણ છાયા ૨૪ આંગળ હોય, પણ દિવસમાં સાત ૭/૯ આંગળ જેટલી છાયા વધે, જેથી શ્રાવણ સુદ સાતમે ૩ આંગળ વધવાથી ૨૭ આંગળ થાય. પણ નિશ્ચિત ગણતરી કરીએ તો ૬૬ મુહૂર્તથી દરેક દિવસ ઉપર થોડું વધારે થાય ત્યારે ૨૭ આંગળ છાયા થાય.

ચૈત્ર અને આસો માસમાં સૂર્ય એક વખત[1] ૩૬ આંગળ પોરુષી છાયા કરે છે

[-સમ ૩૬]

કાર્તિક (વૈશાખ) કૃષ્ણ સાતમે[2] સૂર્ય ૩૭ આંગળ પોરુષી છાયા કરે છે

[-સમ ૩૭]

કાર્તિક અને ફાગણની[3] પૂનમે સૂર્ય ૪ આંગળ પોરુષી છાયા કરે છે

[-સમ ૪]

જંબુદ્વીપનો સૂર્ય જંબુદ્વીપમાં ૧૮૦ યોજન અવગાહીને સર્વાભ્યંતર મંડળે ઉદયને પામે છે.[4]

[-સમ ૮]

પ્રવેશતી અને નીકળતી વખતે એમ વાર સૂર્યને ભ્રમણ કરવું પડે એવાં ૧૮૨ મંડળો જંબુદ્વીપમાં છે[5]

[-સમ૦ ૮૨]

---

૧ આ દિવસ તે બંને માસની પૂર્ણિમા. વાસ્તવમાં તો મેષ સંક્રાંતિ અને તુલા સંક્રાંતિ દિવસે ૩૬ આંગળ છાયા હોય.

૨ અન્ય પુસ્તકમાં કાર્તિક માસ [illegible] છે. [illegible] અને વાસ્તવમાં [illegible] વૈશાખ જોઈએ. [illegible] તે [illegible] પૂર્ણિમાએ [illegible] ૩૬ આંગળ હોય તો સાત દિવસમાં એક આંગળ [illegible] વૈશાખ [illegible] ૩૭ આંગળ થાય.

ટીકાકાર કહે છે કે વૈશાખ પૂર્ણિમા [illegible] પૂર્ણિમાએ ૪૮ આંગળ છાયા હોવાનું સૂચવે છે. ત્યાર [illegible] અને [illegible] ૪ એમ [illegible] આંગળ [illegible] થાય. [illegible] ૨ મે ૭ આંગળ વધે. [illegible] ૩૬ આંગળ છાયા હોય તો તેમાં [illegible] આંગળ ઉમેરતાં કાર્તિક પૂનમે ૪૦ આંગળ થાય છે.

જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧

૫ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧૧

જેવા ચંદ્ર સંવત્સરની હેમંતઋતુના ૭૧ દિવસ વીત્યે સૂર્ય સર્વબાહ્ય મંડળથી આવૃત્તિ શરૂ કરે છે અર્થાત્ દક્ષિણાયનથી નિવૃત્ત થઈ ઉત્તરાયણમાં વિચરે છે.[1]

[—સમ ૭૧]

૬ ઉત્તરાયણથી નિવૃત્ત થયેલો સૂર્ય દક્ષિણાયનના પ્રથમ મંડળથી લઈને ૩૯મા મંડળે ૬૨ મુહૂર્ત જેટલું દિનક્ષેત્ર ઓછું કરી તેટલું જ રાત્રિક્ષેત્ર વધારે છે

૬ તે જ પ્રમાણે દક્ષિણાયનથી નિવૃત્ત થયેલ સૂર્ય પ્રથમ મંડળથી લઈને ૩૯મે મંડળે તેટલું જ રાત્રિક્ષેત્ર ઓછું કરે છે અને તેટલું જ દિનક્ષેત્ર વધારે છે

[સમ ૭૮]

પ્રથમના ૭ માસમાં* સર્વાભ્યંતર મંડળથી બાહ્યમંડળોમાં (દક્ષિણાયન) ગતિ કરતો સૂર્ય ૪૪મા મંડળે પહોંચે છે ત્યારે

---

1 પાંચ વર્ષનો એક યુગ. તેમાં પ્રથમનાં બે વર્ષ ચંદ્રસંવત્સર છે. ચોથું અભિવર્ધિત સંવત્સર છે. ત્રીજું ચંદ્રસંવત્સર છે. અને પાંચમું અભિવર્ધિત સંવત્સર છે. અહીં ત્રીજું ચંદ્રસંવત્સર પ્રસ્તુત છે. તેની હેમંતઋતુ માગશરથી શરૂ થાય. (પૂર્ણિમાન્ત મહિના હોવાથી માગશર કાર્તિકવાળો મહિનો થશે) અને એક યુગમાંના ૭૧ દિવસ થતાં તેમાં ૭૧ દિવસ [illegible] તેથી પોષ માસ અને તે જ દિવસે તે ઉત્તરાયણ શરૂ થાય છે.

૨. સમજૂતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૯.

૩ વર્ષની શરૂઆત દક્ષિણાયનથી થાય છે જેથી પ્રથમના ૬ માસ દક્ષિણાયનના અને બીજા ૬ માસ ઉત્તરાયણના થવાના. પ્રત્યેક દિવસે પ્રત્યેક મંડળે દક્ષિણાયન વખતે ૨/૬૧ મુહૂર્ત જેટલું દિનમાન ૧૮ મુહૂર્ત પ્રમાણ દિનમાનમાંથી ઘટતું હોવાથી ૪૪મા મંડળે ૨/૬૧ × ૮૮ એટલે [illegible] મુહૂર્ત જેટલું દિનમાન ઘટ્યું અને તેથી જ રાત્રિ વધશે. બીજા ૬ માસ પ્રમાણ ઉત્તરાયણમાં તે જ હિસાબે દિનમાન વધે છે અને રાત્રિમાન ઘટે છે.

અભિજિત નક્ષત્ર ૯ મુહૂર્તથી કંઈક વધારે ચંદ્ર સાથે યોગમાં રહે છે.

[–સમ. ૧૧૬–સમ. ૯]

બધાં નક્ષત્રોના ચંદ્ર સાથેના યોગનું ચિત્ર સંકલિત રૂપ કરીએ તો સમાપ્તિ છે[2]

[સમ ૪]

§ જ્યોતિરેન્દ્ર ચંદ્ર સાથે સમક્ષેત્રમાં રહીને ૩૦–૩૦ મુહૂર્તનો યોગ નીચેનાં નક્ષત્રને છે—

૧ પૂર્વાભાદ્રપદા ૨ કૃત્તિકા; ૩. મઘા; ૪ પૂર્વાફાલ્ગુની ૫. મૂલ; ૬ પૂર્વાષાઢા.

§ અને રાત્રીના ભાગમાં અર્ધક્ષેત્રમાં ૧૫-૧૫ મુહૂર્તનો યોગ નીચેનાં છનો છે—

૧ શતભિષક્; ૨. ભરણી; ૩ આર્દ્રા; ૪. અશ્લેષા ૫ સ્વાતી; ૬ જ્યેષ્ઠા.

§ અને આ નીચેનાં નક્ષત્રોને આગળ અને પાછળ બંને ભાગે ૪૫ મુહૂર્ત સુધી દોઢ ક્ષેત્રમાં ચંદ્ર સાથે યોગ છે

૧ રોહિણી, ૨. પુનર્વસુ ૩. ઉત્તરાફાલ્ગુની ૪ વિશાખા, ૫. ઉત્તરાષાઢા ૬ ઉત્તરાભાદ્રપદા.

[સમ [illegible] –સમ [illegible]]

---

૧ [illegible] (નાક્ષત્રિક માસના) [illegible] તો તેમાંના [illegible] મુહૂર્ત

૨ સરખાવો [illegible] ૧૯.

આ અભિજિત્વાદિ[1] સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારિક છે —

૧. અભિજિત ૨. શ્રવણ ૩. ધનિષ્ઠા ૪ શતભિષક્; ૫ પૂર્વાભાદ્રપદા; ૬ ઉત્તરાભાદ્રપદા ૭. રેવતી.

[–સ્થા ૫૮૯]

કૃત્તિકા[2] આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારિક છે

[–સમ ૭]

અશ્વિની[2] આદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારિક છે —

૧. અશ્વિની; ૨. ભરણી ૩. કૃત્તિકા; ૪ રોહિણી; ૫ મૃગશીર્ષ ૬ આર્દ્રા ૭. પુનર્વસુ

[–સ્થા ૫૮૯]

મઘા[2] આદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારિક છે

[–સમ ૭]

પુષ્યાદિ[1] સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારિક છે —

૧. પુષ્ય; ૨. અશ્લેષા, ૩. મઘા; ૪ પૂર્વાફાલ્ગુની, ૫. ઉત્તરાફાલ્ગુની; ૬. હસ્ત, ૭. ચિત્રા

[–સ્થા ૫૮૯]

અનુરાધા[2] આદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારિક છે

[–સમ ૭]

સ્વાતી[1] આદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારિક છે —

૧. સ્વાતી; ૨. વિશાખા; ૩. અનુરાધા ૪. જ્યેષ્ઠા; ૫ મૂલ ૬. પૂર્વાષાઢા; ૭. ઉત્તરાષાઢા.

[–સ્થા ૫૮૯]

ધનિષ્ઠા[2] આદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારિક છે

[–સમ ૭]

---

૧. આ નક્ષત્ર ક્યા દ્વારનું છે તેમાં જે મતભેદ છે; અને તે મતભેદ શ્રેણીમાં બતાવ્યા છે. ત્યાં જે મત છે તે અહીંયા લેવો જ છે.

૨. સમવાયાંગમાં મતાંતર તરીકે બતાવેલ સમવાયાંગના આ મતને સ્વીકાર અમારેય લીધો મત દેવાનું બતાવે છે

ત્યાં દિવસના ભાગને ૬૬ મુહૂર્ત જેટલો ઓછો કરી રાત્રિ તેટલી જ લાંબી કરતો ભ્રમણ કરે છે.

બીજા છ માસમાં જ્યારે સર્વબાહ્ય મંડળથી સર્વાભ્યંતર મંડળ તરફ (ઉત્તરાયણ) ગતિ કરતો હોય છે ત્યારે ૪૪ મે મંડલે રાત્રિના ભાગને ૬૬ મુહૂર્ત જેટલું ઓછું કરી દિવસનો ભાગ તેટલો જ વધારતો ભ્રમણ કરે છે

[-સૂત્ર ૯૮]

સૂર્ય સર્વબાહ્ય મંડળ તરફ જતો હોય કે સર્વાભ્યંતર મંડળ તરફ આવતો હોય ત્યારે ૬૨ મા મંડળમાં સમાન એવાં દિવસ રાતને વિષમ બનાવે છે[1]

[-સૂત્ર ૯૯]

પ્રથમના છ માસમાં જ્યારે સૂર્ય દક્ષિણાયન ગતિ કરતો હોય છે ત્યારે ૪૪મા મંડળમાં ૬૬ મુહૂર્તપ્રમાણ[2] જેટલું દિનમાન ઘટાડી રાત્રિમાન તેટલું જ વધારે છે અને બીજા છ માસમાં જ્યારે તે ઉત્તરાયણ ગતિ કરતો હોય છે ત્યારે ૪૪મા મંડલે તેટલું જ રાત્રિમાન ઘટાડી તેટલું જ દિનમાન વધારે છે

[-સૂત્ર ૧૦૦]

---

૧. અહીં ૬૨મું મંડળ કહ્યું છે તે સર્વાભ્યંતર મંડળને દક્ષિણાયનનું પ્રથમ તથા સર્વબાહ્યને ઉત્તરાયણનું પ્રથમ મંડળ માનીને કહ્યું છે અન્યથા દક્ષિણાયન તથા ઉત્તરાયણ સર્વબાહ્ય તથા સર્વાભ્યંતર મંડળને વર્જીને ગણાતા હોવાથી ૬૧ મું નહિ પણ ૬૧મું મંડળ જોઈએ છે. એ ૬૧ મંડળના અર્ધભાગે સૂર્ય હોય છે ત્યારે રાત અને દિવસ બન્નેમાં ૧૫ ૧૫ મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે.

૨. પ્રત્યેક મંડળે ૨/૬૧ મુહૂર્તપ્રમાણ વધઘટ થતી હોવાથી ૪૪ મંડળે ૨ × ૪૪ મળી ૬૬ મુહૂર્તપ્રમાણ વધઘટ થાય.

સૂર્યમંડલને યોજનના એકસઠિયા ભાગમાં[1] વિભાજિત કરીએ તે સમાંશ છે તે ૪૮ પ્રમાણે ચંદ્ર મંડળ વિષે[2]

[-સમ ૬૧]

૭ નક્ષત્રો

જંબુદ્વીપમાં ૫૬ નક્ષત્રો[3] ચંદ્રના યોગમાં પ્રકાશે છે

[-સમ ૫૬]

કૃત્તિકા નક્ષત્ર ચંદ્રના સર્વબાહ્ય મંડળથી ગણતાં દશમા ચંદ્રમંડળમાં ભ્રમણ કરે છે. અને આભ્યંતર ચંદ્રમંડળથી ગણતાં દશમા ચંદ્રમંડળમાં અનુરાધા ભ્રમણ કરે છે

[-સ્થા ૧૦]

અભિજિતને છોડીને બાકીનાં ૨૭ નક્ષત્રોથી જંબુદ્વીપમાં વ્યવહાર ચાલે છે[4]

[-સમ ૨૭]

---

1. યોજનના એકસઠ ભાગ કરીએ તો તેવા ૪૮ એકસઠિયા ભાગ (૪૮/૬૧) પ્રમાણ તે સૂર્યમંડલનો વિષ્કંભ હોવાથી તે પ્રમાણ કહેલ છે. વિભાજ્ય નથી.

2. ચંદ્રમંડલનો વિષ્કંભ ૫૬/૬૧ યોજન હોવાથી તે પણ સમાંશ છે. [illegible]

3. જુઓ પ્રકરણ ૨ ટિપ્પણ ન [illegible]

4. ચંદ્ર મંડળની સાથે અભિજિત નક્ષત્રનો યોગ અલ્પકાલીન હોવાથી વ્યવહારમાં તેની ગણતરી નથી કરાતી. આ વાત જંબુદ્વીપ પૂરતી જ સમજવી; ધાતકીખંડમાં તેમ નથી.

અભિજિત નક્ષત્ર ૯ મુહૂર્તથી કંઈક વધારે ચંદ્ર સાથે યોગમાં રહે છે.

[-સ્થા ૧૧૦-સમ ૯]

બધાં નક્ષત્રોના ચંદ્ર સાથેના યોગનું ક્ષેત્ર સડસઠિયા ભાગ કરીએ તો સમાંશ છે[1]

[સમ ૧]

§ જ્યોતિષ્કેન્દ્ર ચંદ્ર સાથે સમક્ષેત્રમાં સમ્પૂર્ણક્ષેત્રે ૩૦-૩૦ મુહૂર્તનો યોગ નીચેનાં નક્ષત્રોને છે—

૧ પૂર્વાભાદ્રપદા ૨ કૃત્તિકા; ૩ મઘા; ૪ પૂર્વાફાલ્ગુની; ૫ મૂલ ૬ પૂર્વાષાઢા.

§ અને રાત્રીના ભાગમાં અર્ધક્ષેત્રમાં ૧૫-૧૫ મુહૂર્તનો યોગ નીચેનાં છને છે—

૧ શતભિષક્; ૨ ભરણી ૩ આર્દ્રા; ૪ અશ્લેષા; ૫ સ્વાતી; ૬ જ્યેષ્ઠા.

§ અને આ નીચેનાં નક્ષત્રોને આગળ અને પાછળ બંને ભાગે ૪૫ મુહૂર્ત સુધી દોઢ ક્ષેત્રમાં ચંદ્ર સાથે યોગ છે—

૧ રોહિણી ૨ પુનર્વસુ; ૩ ઉત્તરાફાલ્ગુની; ૪ વિશાખા ૫ ઉત્તરાષાઢા ૬ ઉત્તરાભાદ્રપદા.

[સ્થા ૫૧૭-સમ ૪૫ સમ૦ ૧૫]

---

૧ [illegible] ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રના [illegible] (સડસઠિયા ભાગ) ૬૭ ભાગ કરીએ તો તેમના ૬૭ ભાગ=ક્ષેત્ર

૨ સમજૂતી માટે જુઓ પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણ નં ૧૪

આ અભિજિતાદિ[1] સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારિક છે —

૧. અભિજિત; ૨. શ્રવણ, ૩. ધનિષ્ઠા; ૪ શતભિષક્; ૫. પૂર્વાભાદ્રપદા; ૬ ઉત્તરાભાદ્રપદા; ૭. રેવતી.

[–સ્થા ૫૮૯]

કૃત્તિકા[1] આદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારિક છે

[–સમ ૭]

અશ્વિની[1] આદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારિક છે —

૧. અશ્વિની ૨. ભરણી; ૩. કૃત્તિકા; ૪ રોહિણી ૫. મૃગશીર્ષ, ૬ આર્દ્રા; ૭. પુનર્વસુ

[–સ્થા ૫૮૯]

મઘા[1] આદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારિક છે

[–સમ ૭]

પુષ્યાદિ[1] સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારિક છે —

૧. પુષ્ય; ૨. અશ્લેષા; ૩. મઘા ૪ પૂર્વાફાલ્ગુની; ૫. ઉત્તરાફાલ્ગુની ૬ હસ્ત; ૭. ચિત્રા

[–સ્થા ૫૮૯]

અનુરાધા[1] આદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારિક છે

[–સમ ૭]

સ્વાતી[1] આદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારિક છે —

૧. સ્વાતિ; ૨. વિશાખા; ૩. અનુરાધા; ૪ જ્યેષ્ઠા; ૫ મૂલ, ૬ પૂર્વાષાઢા; ૭. ઉત્તરાષાઢા.

[–સ્થા ૫૮૯]

ધનિષ્ઠા[1] આદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારિક છે

[–સમ ૭]

---

૧. અહીં નક્ષત્ર [illegible] દ્વારનું છે. તેમાં ૭ [illegible] છે, અને તે [illegible] [illegible] [illegible] છે. ત્યાં જે મત છે તે અહીંના જેવો જ છે.

૨. [illegible] મતાન્તર [illegible] [illegible] [illegible] આ મતને [illegible] [illegible] લૌકિક મત હોવાનું જણાવે છે.

આ આઠ નક્ષત્રો ચંદ્રને સ્પર્શે છે[1]—

૧ કૃત્તિકા; ૨. રોહિણી; ૩. પુનર્વસુ; ૪ મઘા; ૫ ચિત્રા; ૬ વિશાખા; ૭. અનુરાધા; ૮. જ્યેષ્ઠા.

[–સ્થા ૬૫૬; –સમ૦ ૮]

આ નવ નક્ષત્રોનો યોગ ચંદ્રના[2] પશ્ચાદ્ભાગમાં થાય છે—

૧. અભિજિત્; ૨. શ્રવણ ૩. ધનિષ્ઠા; ૪ રેવતી; ૫ અશ્વિની; ૬ મૃગશીર્ષ; ૭. પુષ્ય; ૮. હસ્ત; ૯ ચિત્રા.

[–સ્થા ૬૬૪]

અભિજિત્‌આદિ નવ નક્ષત્રો ઉત્તરમાં રહ્યાં રહ્યાં દક્ષિણમાં રહેલા ચંદ્ર સાથે યોગમાં આવે છે—

૧. અભિજિત્; ૨. શ્રવણ; ૩. ધનિષ્ઠા ૪ શતભિષક્ ૫. પૂર્વાભાદ્રપદા; ૬ ઉત્તરભાદ્રપદા ૭ રેવતી; ૮. અશ્વિની; ૯ ભરણી.

[–સમ ૯; –સ્થા ૬૬૮]

દસ નક્ષત્ર જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરે છે—

૧ મૃગશીર્ષ; ૨. આર્દ્રા; ૩. પુષ્ય; ૪ પૂર્વાભાદ્રપદા ૫. પૂર્વાફાલ્ગુની; ૬ પૂર્વાષાઢા; ૭. મૂલ; ૮ અશ્લેષા, ૯ હસ્ત; ૧૦ ચિત્રા

[સ્થા ૭૮૧; –સમ ૧૦]

---

૧ અર્થાત્ ચંદ્ર તેમની વચ્ચે થઈને નીકળે છે અને તેમને સ્પર્શ [illegible] ઉત્તરમાં અને દક્ષિણમાં પણ હોય છે.

૨ ચંદ્ર આગળ નીકળી જાય પછી તેના પાછળના ભાગે યોગ [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible]

૫ ગ્રહો

[ગ્રહો ૮૮ છે, પણ જમ્બુદ્વીપમાં ચંદ્ર બે હોઈ પ્રત્યેકને ૮૮-૮૮ હોવાથી બધા મળી જમ્બુદ્વીપમાં ૧૭૬ ગ્રહો છે સમભૂતળથી ૮૮૮ યોજન ઊંચે ગ્રહો છે અને ત્યાંથી ઊંચે ૧૨ યોજન પર્યંત આવેલા છે]

શુક્ર મહાગ્રહ પશ્ચિમમાં ઉદય પામે છે અને ૧૯ નક્ષત્રો સાથે ભ્રમણ કરીને પાછો પશ્ચિમમાં જ અસ્ત થાય છે

[-સમ ૧૯]

શુક્ર મહાગ્રહની નવ વીથિઓ — ક્ષેત્રવિભાગો[1] છે —

૧. હયવીથિ, ૨. ગજવીથિ; ૩. નાગવીથિ, ૪ વૃષભવીથિ; ૫. ગોવીથિ; ૬ ઉરગવીથિ; ૭. અજવીથિ; ૮. મૃગવીથિ, ૯ વૈશ્વાનરવીથિ

[-સ્થા ૬૬૯]

વારક ગ્રહ છ છે[2] —

---

૧. [illegible] તેમને [illegible] નામ આપ્યાં છે. તે પ્રત્યેક વિભાગે સામાન્ય રીતે ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો હોય છે. અન્યત્ર [illegible] નામાંતર [illegible] પણ છે. જ્યારે શુક્ર [illegible] વીથિમાં વિચરતો હોય છે ત્યારે [illegible] અને [illegible] થાય છે. [illegible] વીથિઓમાં જ્યારે શુક્ર [illegible] વિચરતો હોય છે ત્યારે [illegible] અને [illegible] વિચરતો હોય ત્યારે [illegible] છે.

૨. [illegible] અર્થ છે [illegible] ૭ [illegible] ગ્રહ [illegible] અને [illegible] છે [illegible] તે [illegible] છે.

૧. શુક્ર ૨. બુધ; ૩. બૃહસ્પતિ; ૪ અંગારક (મંગળ); ૫. શનૈશ્ચર; ૬. કેતુ

[-સ્થા૦ ૬૫૭]

૫. તારા

નક્ષત્રોના તારા નીચે પ્રમાણે છે —

નક્ષત્ર	તારા	સ્થાન
અભિજિત	૩	સમ ૩ સ્થા ૨૨૭
શ્રવણ	૩	સમ ૩ સ્થા ૨૨૭
ધનિષ્ઠા	૫	સમ ૫, સ્થા ૪૭૩
શતભિષક્	૧	સમ ૧
પૂર્વાભાદ્રપદા	૨	સમ ૨, સ્થા ૧૧
ઉત્તરાભાદ્રપદા	૨	સમ ૨, સ્થા ૧૧
રેવતી	૩૨	સમ ૩૨
અશ્વિની	૩	સમ ૩, સ્થા ૨૨૭
ભરણી	૩	સમ ૩ સ્થા ૨૨૭
કૃત્તિકા	૬	સમ ૬ સ્થા ૫૩૪
રોહિણી	૫	સમ ૫ સ્થા ૪૭૩
મૃગશિર	૩	સમ ૩, સ્થા ૨૨૭
આર્દ્રા	૧	સમ ૧, સ્થા૦ ૫૫
પુનર્વસુ	૫	સમ ૫, સ્થા ૪૭૩
પુષ્ય	૩	સમ ૩, સ્થા ૨૨૭
અશ્લેષા	૬	સમ ૬ સ્થા ૫૩૪
મઘા	૭	સમ ૭ સ્થા ૫૮૯
પૂર્વાફાલ્ગુની	૨	સમ ૨ સ્થા ૧૧
ઉત્તરાફાલ્ગુની	૨	સમ ૨, સ્થા ૧૧
હસ્ત	૫	સમ ૫, સ્થા ૪૭૩

ચિત્રા	૧	સમ૦ ૧ સ્થા૦ ૫૫
સ્વાતિ	૧	સમ૦ ૧ સ્થા૦ ૫૫
વિશાખા	૫	સમ૦ ૫, સ્થા૦ ૪૭૩
અનુરાધા	૪	સમ૦ ૪ સ્થા૦ ૩૮૬
જ્યેષ્ઠા	૩	સમ૦ ૩ સ્થા૦ ૨૨૭
મૂલ	૧૧	સમ ૧૧
પૂર્વાષાઢા	૪	સમ૦ ૪, સ્થા૦ ૩૪૬
ઉત્તરાષાઢા	૪	સમ૦ ૪ સ્થા૦ ૩૪૬

રેવતીથી જ્યેષ્ઠા સુધીનાં નક્ષત્રોના તારા ૯૮ છે[1]

[—સમ ૯૮]

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સમતળથી ૯૦૦ યોજન ઊંચે તારા ભ્રમણ કરે છે

[—સમ ૯—સ્થા ૧૭૭; —સમ ૧૧૨]

ત્રણ કારણે તારા સ્વસ્થાનથી ચલિત થાય —

૧. વિક્રિયા વખતે,
૨. મૈથુન માટે,
૩. એક સ્થાનથી બીજે જવા માટે.

[—સ્થા ૧૭૭]

(૫) વૈમાનિક દેવો

[વૈમાનિક દેવોના મુખ્ય બે ભેદ છે — સૌધર્માદિ બાર કલ્પમાં ઉત્પન્ન થનારા કલ્પોપપન્ન; અને એ બાર દેવલોકની ઉપરનાં ૯ ગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં

1 ૯૮ [illegible]

ઉત્પન્ન થનારા તે કલ્પાતીત. કલ્પના દેવોમાં નાના-મોટાનો ભાવ હોય છે તથા તેઓ અમુક પ્રસંગે મનુષ્યલોકમાં પણ આવે છે; જ્યારે કલ્પાતીતના બધા દેવો અહમિન્દ્ર છે. તેઓને કોઈની આજ્ઞાનું પાલન કરવાનું હોતું નથી તેઓ મનુષ્યલોકમાં મૃત્યુ પહેલાં કદી આવતા જ નથી. વિશેષ માટે જુઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર ૪ ૧૭–૨.]

ખ. વિમાનના પ્રસ્તર અને વિમાનોની સંખ્યા

§ આ ચાર નીચલા કલ્પ અર્ધચંદ્રાકારે છે—
૧ સૌધર્મ; ૨. ઈશાન; ૩ સનત્કુમાર; ૪ માહેન્દ્ર.

§ આ વચલા ચાર કલ્પ પૂર્ણચંદ્રાકારે છે—
૧. બ્રહ્મલોક; ૨. લાંતક; ૩. મહાશુક્ર; ૪ સહસ્રાર

§ આ ઉપલા ચાર કલ્પ અર્ધચંદ્રાકારે છે
૧. આનત; ૨. પ્રાણત, ૩. આરણ; ૪ અચ્યુત
[–સમ [illegible]]

§ વૈમાનિક દેવોના વિમાનના બધા મળી ૬૨ પ્રસ્તર છે[1]

§ સૌધર્મ અને ઈશાનના પ્રથમ પ્રસ્તરે આવલિકામાં પ્રત્યેક દિશામાં ૬૨ વિમાનો છે[2]
[–સમ [illegible]]

સૌધર્મ અને ઈશાનના બધા મળી ૧૩ પ્રસ્તર છે
[–સમ ૧૩]

બ્રહ્મલોક કલ્પના ૬ પ્રસ્તરો છે
[–સમ [illegible]]

૧ [illegible] માટે જુઓ [illegible] ટિપ્પણ ન. ૧૯.
૨. ન. ૧૯.

ગ્રૈવેયક વિમાનના[1] પ્રસ્તર ત્રણ છે —

૧. નીચલા ગ્રૈવેયકનો પ્રસ્તર;
૨. મધ્યમ ગ્રૈવેયકનો પ્રસ્તર;
૩. ઉપરના ગ્રૈવેયકનો પ્રસ્તર.

(૧) નીચલા ગ્રૈવેયક પ્રસ્તરના ત્રણ ભેદ —
૧ સૌથી નીચેના વિમાનોનો પ્રસ્તર;
૨. મધ્યનાં વિમાનોનો પ્રસ્તર;
૩. ઉપરના વિમાનોનો પ્રસ્તર

(૨) મધ્યમ ગ્રૈવેયક પ્રસ્તરના ત્રણ ભેદ —
૧ સૌથી નીચેનો પ્રસ્તર
૨. મધ્યનો પ્રસ્તર
૩. ઉપરનો પ્રસ્તર.

(૩) ઉપરના ગ્રૈવેયકના પ્રસ્તરના ત્રણ ભેદ —
૧. સૌથી નીચેનો પ્રસ્તર
૨. મધ્યનો પ્રસ્તર
૩. ઉપરનો પ્રસ્તર

[—સ્થા ૨૩૧]

ગ્રૈવેયકના પ્રસ્તર નવ છે

[—સ્થા ૬૮૫]

સર્વ મળી વિમાનો ૮૪૯૭૦૨૩ છે

[—સમ ૮૪]

૧. પુરુષાકાર લોકના ગ્રીવાસ્થાને હોવાથી નવ વિમાનો ગ્રૈવેયક કહેવાય છે તે આ —

(૧) સુદર્શન, ૨. સુપ્રતિબદ્ધ, ૩ મનોરમ, ૪ સર્વભદ્ર ૫. સુવિશાલ, ૬. સુમનસ, ૭. સૌમનસ, ૮ પ્રિયંકર, ૯ આદિત્ય. આ નવ ગ્રૈવેયકને ત્રણ ત્રિકમાં વહેંચી નાખવામાં આવે છે—અધસ્તન મધ્યમ અને ઉપરિતન, એ ત્રિકને વહેંચીને ત્રણ પ્રસ્તરોનો વિભાગ કરાયેલો છે.

[તે આ પ્રમાણે[1]—]

સૌધર્મનાં ૩૨ લાખ વિમાનો છે — સમ૦ ૩૨

ઈશાનનાં ૨૮ લાખ વિમાનો છે — સમ ૨૮

માહેન્દ્રકલ્પનાં ૮ લાખ વિમાનો છે — સમ૦ ૧૩૧

લાંતકનાં ૫ હજાર વિમાનો છે — સમ ૫

મહાશુક્રનાં ૪૦ હજાર વિમાનો છે. — સમ ૪૦

સહસ્રાર કલ્પનાં ૬ હજાર વિમાનો છે. — સમ ૧૧૬

આરણ કલ્પનાં ૧૫ વિમાન છે.

અચ્યુત કલ્પનાં ૧૫ વિમાનો છે — સમ ૧૧

આનત-પ્રાણતનાં ૪૦ વિમાનો છે — સમ ૧૬

નીચલા ગ્રૈવેયકનાં ૧૧૧ વિમાનો છે — સમ ૧૧

લોકાગ્રમાં ૫ અનુત્તર વિમાન છે તે આ—

૧ વિજય ૨. વૈજયંત ૩. જયંત ૪ અપરાજિત ૫. સર્વાર્થસિદ્ધ.

[–સ્થા૦ ૪૫૧]

સૌધર્મ (૩૨ લાખ) ઈશાન (૨૮ લાખ), અને બ્રહ્મલોક (૪ લાખ)નાં સર્વ મળી ૬૪ લાખ વિમાનો છે.

[–સમ૦ ૬૪]

સૌધર્મ (૩૨ લાખ) અને ઈશાન (૨૮ લાખ)નાં સર્વ મળી વિમાનો ૬૦ લાખ છે.

[–સમ ૧]

શક્રાદિ આઠ દેવેન્દ્રોને ફરવા માટેનાં પારિયાનિક આ આઠ વિમાનો છે—

---

૧. અહીં મૂલમાં એકની સંખ્યા આપી છે, તેનો [illegible] કર્યો છે. એના વિષે મૂલમાં નથી તે દેવલોકનાં વિમાનોની સંખ્યા માટે જુઓ ટિપ્પણ ૨૧ માં.

૧ પાલક; ૨ પુષ્પક ૩. સૌમનસ; ૪ શ્રીવત્સ; ૫ નન્દ્યાવર્ત; ૬. કામક્રમ ૭. પ્રીતિમના ૮. વિમલ.

[–સ્થા ૬૪૪]

શક્રાદિ દશ ઇન્દ્રોના ફરવા માટેનાં આ દશ પારિયાનિક વિમાન છે —

૧–૮ પાલક યાવત્ વિમલ; ૯. મનોરમ; ૧૦ સર્વતોભદ્ર.

[–સ્થા ૭૬૯]

સૌધર્માવતંસક[1] વિમાનની પ્રત્યેક દિશામાં ૬૫ ભૌમ[2] છે

[–સમ ૬૫]

૪. લોકાંતિક દેવ[3]

સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રકલ્પની ઉપર આવેલા બ્રહ્મલોક વિમાનના રિષ્ટ વિમાનના પ્રસ્તરની નીચે અખાડા જેમ સમચોરસ[4] આકારની આઠ કૃષ્ણરાજિ[5] છે. તેમાંની બે પૂર્વમાં બે દક્ષિણમાં બે પશ્ચિમમાં અને બે ઉત્તરમાં છે

---

૧. આ વિમાન ઇન્દ્રના નિવાસ માટેનું છે અને તે સૌધર્મ દેવલોકના ૧૩મા પ્રતરમાં દક્ષિણ દિશાની મધ્યમાં આવેલ છે.

૨. નગરમાંના વિશેષ સ્થાનો.

૩. તેમની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને અને ટિ ભાગ ન ૧૦.

૪. અહીં આપેલું ચતુરસ્ર શબ્દ છે તેનો અર્થ માત્ર ચોરસ જ સમજવો કે તે ઠીક નથી. કારણ આકાશના આઠ ખૂણા ચતુરસ્રમાં માત્ર આઠ જ રાજિ હોવાનું જણાય છે; અને બે બૃહત્ તથા બીજી બે વિષમ હોવાનું જણાય છે.

૫. કાળ પુદ્ગલોના રૂપમાં આત્મ અથવા ભીંત જેવા અપ્રકાશ રાજુરૂપે આકાશમાં ઉપરાઉપર હોય છે. બે ઉત્તરમાં આ આઠ રાજિઓ છે. જેથી કે તે તે આકાશને રૂંધી રહે છે.

તેમાં પૂર્વની આભ્યંતર રાજિ દક્ષિણની બાહ્ય રાજિને, દક્ષિણની આભ્યંતર રાજિ પશ્ચિમની બાહ્ય રાજિને, પશ્ચિમની આભ્યંતર રાજિ ઉત્તરની બાહ્યને અને ઉત્તરની આભ્યંતર રાજિ પૂર્વની બાહ્યને અડેલી છે

તેમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમની બાહ્ય રાજિઓ ષટ્કોણ તથા ઉત્તર અને દક્ષિણની બાહ્ય રાજિઓ ત્રિકોણ છે; અને બાકીની ચારે આભ્યંતર રાજિઓ ચતુષ્કોણ છે.

એ આઠ કૃષ્ણરાજિઓનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—

૧ કૃષ્ણરાજિ; ૨. મેઘરાજિ ૩. મઘરાજિ; ૪ માઘવતી; ૫. વાતપરિઘ; ૬ વાતપરિક્ષોભ; ૭. દેવપરિઘ ૮. દેવપરિક્ષોભ.

એ આઠ રાજિઓની વચ્ચેના ખાલી ભાગમાં આઠ લોકાન્તિક દેવોનાં વિમાનો છે, તે નીચે પ્રમાણે—

૧ અર્ચિ; ૨ અર્ચિમાલિ; ૩. વૈરોચન; ૪ પ્રભંકર ૫. ચંદ્રાભ ૬ સૂર્યાભ ૭ સુપ્રતિષ્ઠાભ ૮. અગ્ન્યાભ.

એ આઠ લોકાન્તિક વિમાનોમાં આઠ પ્રકારના દેવો છે—

૧. સારસ્વત, ૨ આદિત્ય; ૩. વહ્નિ, ૪ વરુણ[1] ૫. ગર્દતોય ૬ તુષિત; ૭. અવ્યાબાધ, ૮ આગ્નેય[2]

એ દેવોની સ્થિતિ આઠ સાગરોપમ છે

[—સૂ ૬૨૩]

૧. તત્ત્વાર્થ માં મિરે નામે ભાષ્ય નામ છે.

૨. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં આઠ લોકાંતિક દેવ બતાવ્યા છે. પણ તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં નવ લોકાંતિક બતાવ્યા છે. તત્ત્વાર્થના [illegible] સ્થાને [illegible] [illegible] નવ [illegible] સ્થાનમાં [illegible] તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં [illegible] નામ જ નથી. તેથી તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં [illegible] આઠ જ લોકાંતિક બતાવ્યા છે.

દેવનિકાય નવ છે—

૧–૮. સારસ્વત યાવત્ અગ્ન્યાભ;
૯ રિષ્ટ.

અવ્યાબાધ દેવો નવ છે અને ૯૦૦ દેવો તેમના પરિવારભૂત છે

અગ્નિ દેવો નવ છે અને તેમના પરિવારભૂત દેવ ૯૦૦ છે
રિષ્ટ દેવ ૯ છે અને તેમના પરિવારના દેવો ૯૦૦ છે
[–સ્થા ૬૮૪]

સારસ્વતના દેવો સાત છે અને પરિવારના ૭૦૦ દેવો છે
આદિત્ય દેવ સાત છે અને તેમના પરિવારના દેવો ૭૦૦ છે
[–સ્થા ૫૭૬]

ગર્દતોયના દેવ સાત અને પરિવારના દેવ ૭૦૦ છે
તુષિતના દેવ સાત અને પરિવારના ૭૦૦ દેવો છે
[–સમ ૭૭]

ગર્દતોય અને તુષિતનો પરિવાર ૭૭૦૦ દેવોનો છે.[1]
[–સમ ७७]

૯. વિમાનોનું સ્વરૂપ

વિમાનો[2] ત્રણ આકારના છે—

૧. ગોળાકારે; ૨. ત્રિકોણાકારે ૩. ચોરસાકારે.

(૧) તેમાં જે ગોળ વિમાનો છે તે પોખરાજની કળી જેવા આકારે હોય છે; તેમને ફરતો કિલ્લો હોય છે અને પ્રવેશ માટે એક દ્વાર હોય છે

---

[1] ગર્દતોય અને તુષિતના પરિવારની સંખ્યાનો તે આ ૭૭૦૦ છે એમ ટીકાકાર સૂચવે છે; પણ તેમ કરવું પણ જે સંખ્યા ઉપર સ્થાનાંગમાં આપી છે તેની સાથે આનો મેળ નથી.

[2] અનાવલિકાબદ્ધ વિમાનો.

(૨) ત્રિકોણ વિમાનો શિંગોડાના આકારનાં હોય છે. તેમને બે બાજુએ કિલ્લો હોય છે તથા એક બાજુએ વેદિકા છે અને પ્રવેશદ્વાર તેમની ત્રણે બાજુમાં હોવાથી ત્રણ છે.

(૩) ચોરસ વિમાનો અખાડા જેવા ચોખંડાં હોય છે. તેમની ચારે બાજુએ વેદિકા અને ચાર દરવાજા છે.

[-સ્થા ૧૮]

વિમાનો ત્રણ પ્રકારનાં છે—

૧. અવસ્થિત (શાશ્વત);
૨. વૈક્રિય (પ્રયોજનવશ વિકુર્વણા કરીને નિપજાવેલ);
૩. પારિયાનિક[1] (મનુષ્યલોકમાં આવવા માટેનાં અશાશ્વત).

[-સ્થા ૧૮]

સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પનાં વિમાનો પાંચ વર્ણનાં અને ૫ યોજન ઊંચાં છે.

[-સ્થા૦ ૪૫૬-સમ ૧૦૯]

સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પનાં વિમાનો નીલ, લોહિત, હારિદ્ર અને શુક્લ વર્ણનાં છે.

[-સ્થા ૩૫૭]

બ્રહ્મલોક અને લાંતકનાં વિમાનો કૃષ્ણ, નીલ અને લોહિત વર્ણનાં છે.

[-સ્થા ૧૫૧]

મહાશુક્ર અને સહસ્રાર કલ્પનાં વિમાનો હારિદ્ર અને શુક્લ વર્ણનાં છે.

[-સ્થા ૯૬]

૧ યાન ... આ માટે જુઓ પા. ૪૭૮-૭

[બાકી બધાં વિમાનોનો વર્ણ શ્વેત છે]

સનત્કુમાર[1] અને માહેન્દ્રનાં વિમાનો ૬૦ યોજન ઊંચાં છે; બ્રહ્મલોક અને લાંતકનાં વિમાનો ૭૦૦ યોજન ઊંચાં છે; મહાશુક્ર અને સહસ્રારનાં વિમાનો ૮૦ યોજન ઊંચાં છે; આનત-પ્રાણત, આરણ-અચ્યુતનાં વિમાનો ૯૦૦ યોજન ઊંચાં છે બધાં ગ્રૈવેયક વિમાનો ૧૦ ૦ યોજન ઊંચાં છે અને અનુત્તરૌપપાતિક દેવોનાં વિમાનો ૧૧ ૦ યોજન ઊંચાં છે

[–સ્થા ૫૮૨, ૨૦૮ ૧૫ ૧૯૨, ૭૭૫ –સમ ૧૦૬ ૧૧ ૧૧૧ ૧૧૨, ૧૧૩ ૧૧૪]

સૌધર્માવતંસક[2] અને ઈશાનાવતંસક વિમાનનો વિષ્કંભ (લંબાઈ પહોળાઈ) ૧૨॥ હજાર યોજન છે

[–સમ ૧૩]

પાલક વિમાન એક લાખ યોજન લાંબુ પહોળું છે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન એક લાખ યોજન લાંબુ પહોળું છે

[–સમ ૧]

ઉડુ[3] વિમાનનો વિષ્કંભ ૪૫ લાખ યોજન છે

[–સમ ૪૫]

---

૧ સૌધર્મ–ઈશાનનાં વિમાનોની ઊંચાઈ ઉપર (પા. ૪૭૧) ૫૦૦ યોજન બતાવાઈ ગઈ છે.

૨. પ્રત્યેક દેવલોકના ઉપર છેલ્લા આવેલા પ્રતરમાં તે તે દેવલોકના નામવાળાં અવતંસક વિમાનો હોય છે; તેમાં તે તે દેવલોકના અધિપતિ ઇન્દ્ર રહે છે તે અવતંસક વિમાનની ચારે બાજુએ [illegible] વિમાનો હોય છે.

૩. સૌધર્મકલ્પના પ્રથમ પ્રતરમાં આવલિકાબદ્ધ વિમાનોની મધ્યમાં આવેલ ઇન્દ્રક વિમાનનું નામ ઉડુ વિમાન છે

વૈમાનિક દેવોનાં વિમાનોના કિલ્લાની ઊંચાઈ ૩૦૦ યોજન છે.

[-સમ ૧૪]

વિજય-વૈજયંત,-જયંત અને અપરાજિતની રાજધાનીઓમાં કોટની ઊંચાઈ ૩૭ યોજન છે

[-સમ ૩૭]

સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પનો પૃથ્વીપિંડ[1] ૨૭૦૦ યોજન જાડો છે

[-સમ ૨૭]

(૬) વિમાન વિષે પરચૂરણ

આ બે કલ્પમાં સ્ત્રીઓ (દેવીઓ) હોય છે—

૧. સૌધર્મ, ૨. ઈશાન.

[સ્થા ૧૧૪]

આ ચાર કલ્પ આવરીને તમસ્કાય[2] રહે છે—

---

૧. વૈમાનિક દેવોના પૃથ્વીપિંડની જાડાઈ નીચે પ્રમાણે—સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રની ૨૬૦૦ યોજન, બ્રહ્મ અને લાંતકની ૨૫૦૦ યોજન, [illegible] અને સહસ્રારની ૨૪૦૦ યોજન, આનત અને પ્રાણતની ૨૩૦૦ યોજન, આરણ અને અચ્યુતની ૨૩૦૦ યોજન, ગ્રૈવેયકની ૨૨૦૦ યોજન અને પાંચ અનુત્તર વિમાનની ૨૧૦૦ યોજન.

૨. જંબૂદ્વીપથી અસંખ્યાતમો [illegible] અનુસાર આવે છે અને તેના [illegible] અનુસાર [illegible] છે. [illegible] [illegible] ૧૭૨૧ યોજન ઊંચે જઈને [illegible] પાણીની [illegible] તમસ્કાય એ [illegible] છે તે [illegible] છે. જેમ [illegible] છે તેમ તેમ તે તમસ્કાયનો વિસ્તાર વધતો જાય છે. અને [illegible] તે [illegible] યોજન ઊંચે જાય છે [illegible] તે [illegible] ચાર દેવલોકને આવરી લે છે અને તેનો [illegible] છે, આ તેમાંથી [illegible] છે, એનું [illegible] નિવાસ છે

૧. સૌધર્મ ૨. ઈશાન; ૩. સનત્કુમાર; ૪. માહેન્દ્ર
[–સ્થા ૨૫૧]

વિમાનો આ ત્રણ પર પ્રતિષ્ઠિત છે—

૧. ઘનોદધિ, ૨. ઘનવાત, ૩. આકાશ.
[–સ્થા ૧૮]

તિર્યંચો મરીને ઉત્પન્ન થઈ શકે તેવા આઠ કલ્પ છે—

૧. સૌધર્મ; ૨. ઈશાન; ૩. સનત્કુમાર; ૪ માહેન્દ્ર; ૫. બ્રહ્મલોક; ૬ લાંતક; ૭. શુક્ર ૮. સહસ્રાર
[–સ્થા ૬૪૪]

દશ કલ્પમાં ઇન્દ્ર રહે છે—

૧-૮ સૌધર્મ–સહસ્રાર ૯ પ્રાણત; ૧૦ અચ્યુત.
[–સ્થા ૭૧૦]

૩. દેવેન્દ્રો[1]

ઇન્દ્ર ત્રણ છે—

(૧) ૧. નામ-ઇન્દ્ર (સામર્થ્ય કે સત્તા વિના માત્ર નામથી

---

૧. જેમ મનુષ્યમાં સ્વામી–સેવક આદિ ભાવો હોય છે તેમ દેવોમાં પણ હોવાથી દેવનિકાયમાં પણ દેવોના ભિન્ન ભિન્ન વર્ગોની કલ્પના કરવામાં આવી છે. દેવોમાં આવી દશ જાતિઓ છે — ૧ ઇન્દ્ર (સ્વામી), ૨. સામાનિક (ઇન્દ્રસમાન), ૩. ત્રાયસ્ત્રિંશ (મંત્રી પુરોહિત), ૪. પારિષદ (મિત્ર), ૫. આત્મરક્ષ ૬. લોકપાલ ૭. અનીક (સૈનિક) ૮ પ્રકીર્ણક (પ્રજાવાસી) ૯ આભિયોગ્ય, (દાસ) ૧૦ કિલ્બિષિક (અંત્યજ). વૈમાનિક અને ભવનપતિમાં આ દશે જાતિઓ છે પણ વ્યંતર અને જ્યોતિષ્કોમાં ત્રાયસ્ત્રિંશ અને લોકપાલ આ બે ભેદ નથી, આવી જાય છે. જુઓ તત્ત્વાર્થ ૪. ૪. ૫.

૨ સ્થાપના – ઇન્દ્ર (ચિત્ર કે મૂર્તિ);
૩. દ્રવ્યેન્દ્ર[1]

(૨) ૧. જ્ઞાનેન્દ્ર[2] – કેવલજ્ઞાની અથવા શ્રુતકેવલી;
૨. દર્શનેન્દ્ર – ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ની;
૩. ચારિત્રેન્દ્ર – યથાખ્યાત ચારિત્રવાળો.

(૩) ૧. દેવેન્દ્ર[3] – જ્યોતિષી અને વૈમાનિકના ઇન્દ્ર;
૨. અસુરેન્દ્ર – ભવનપતિ અને વ્યંતરના ઇન્દ્ર;
૩. મનુષ્યેન્દ્ર – ચક્રવર્તી

[–સ્થા ૧૧૯]

૨૪ દેવસ્થાનો[4] સેન્દ્ર છે અને બાકીનાં દેવસ્થાનો અહમિન્દ્રોનાં છે તેમાં ન તો ઇન્દ્રો છે અને ન તો પુરોહિતો.

[–સમ ૨૪]

દેવેન્દ્ર ૩૨ છે[5] —

---

૧. અર્થ માટે જુઓ [illegible] અને [illegible] નં ૧૮

૨. આ ત્રણ જ્ઞાનેન્દ્ર [illegible] તેમાં [illegible] છે

૩. આ ત્રણ ભેદો [illegible] ના આધારે જ્ઞાનેન્દ્રના [illegible]

૪. તે ૨૪ દેવસ્થાનો તે આ પ્રમાણે – દશ ભવનપતિનાં દશ, આઠ વ્યંતરના આઠ, પાંચ જ્યોતિષ્કોનાં પાંચ અને સૌધર્મ [illegible] ૧ [illegible] ૧ = ૨ [illegible] છે. [illegible] તે દેવસ્થાનોમાં નિવાસી અધિપ દેવની ઉપર સત્તાધીશ ઇન્દ્ર હોય છે. અને બાકીનાં [illegible] અને અનુત્તર દેવસ્થાનોમાં દેવો પોતે જ ઇન્દ્ર છે [illegible] આજ્ઞા માનવાનું નથી; તેથી ત્યાંના દેવો અહમિન્દ્ર કહેવાય છે.

૫. અહીં વ્યંતરના ૧૬ તથા [illegible] વિવિધ [illegible] ના ૧૬ એ ઇન્દ્રોને [illegible] હોવાથી [illegible] લીધા નથી. [illegible] ચંદ્ર અને સૂર્ય અસંખ્યાત હોવાથી તે અસંખ્યાત ઇન્દ્રો છે પણ તેમને સામાન્ય રીતે ચંદ્ર અને સૂર્ય એ બેમાં સમાવેશ કર્યો.

[ભવનપતિના] ૧. ચમર ૨. બલિ, ૩. ધરણ, ૪ ભૂતાનંદ, ૫. વેણુદેવ, ૬ વેણુદારી ૭ હરિકાંત ૮. હરિસહ, ૯ અગ્નિશિખ, ૧૦ અગ્નિમાણવ, ૧૧. પૂર્ણ ૧૨ વાશિષ્ઠ, ૧૩. જલકાંત, ૧૪ જલપ્રભ ૧૫. અમિતગતિ, ૧૬ અમિતવાહન, ૧૭ વેલંબ ૧૮ પ્રભંજન, ૧૯ ઘોષ, ૨૦. મહાઘોષ.

[જ્યોતિષ્કેન્દ્ર] ૨૧ ચંદ્ર ૨૨. સૂર્ય

[વૈમાનિકોના] ૨૩. શક્ર ૨૪ ઇશાન, ૨૫. સનત્કુમાર ૨૬ માહેન્દ્ર, ૨૭ બ્રહ્મ, ૨૮ લાંતક ૨૯ મહાશુક્ર (કે શુક્ર) ૩૦ સહસ્રાર, ૩૧. પ્રાણત, ૩૨. અચ્યુત.

[–સ્થા ૩૧]

[ભવનપતિના ઇંદ્રો]

૧, ૨. ચમર[1] અને બલિ આ બે અસુરકુમારેન્દ્ર છે

૩, ૪ ધરણ અને ભૂતાનંદ આ બે નાગકુમારેન્દ્ર છે

૫, ૬ વેણુદેવ અને વેણુદારી આ બે સુપર્ણકુમારેન્દ્ર છે

૭, ૮ હરિ અને હરિસહ આ બે વિદ્યુત્કુમારેન્દ્ર છે

૯ ૧૦ અગ્નિશિખ અને અગ્નિમાણવ આ બે અગ્નિકુમારેન્દ્ર છે

૧૧ ૧૨. પૂર્ણ અને વાશિષ્ઠ આ બે દ્વીપકુમારેન્દ્ર છે

૧૩, ૧૪ જલકાંત અને જલપ્રભ આ બે ઉદધિકુમારેન્દ્ર છે

૧૫, ૧૬ અમિતગતિ અને અમિતવાહન આ બે દિશાકુમારેન્દ્ર છે

---

[1] આમાં અને આગળના બધામાં પ્રથમ નામ દક્ષિણાર્ધના અધિપતિનું અને બીજું નામ ઉત્તરાર્ધના અધિપતિનું જાણવું.

૧૭ ૧૮ વેલમ્બ અને પ્રભંજન આ બે વાયુકુમારેન્દ્ર છે.
૧૯, ૨૦ ઘોષ અને મહાઘોષ આ બે સ્તનિતકુમારેન્દ્ર છે
[-સ્થા ૪]

[વ્યન્તરાણાં]

૧, ૨ કાલ અને મહાકાલ આ બે પિશાચેન્દ્ર છે
૩, ૪ સુરૂપ અને પ્રતિરૂપ આ બે ભૂતેન્દ્ર છે
૫ ૬ પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર આ બે યક્ષેન્દ્ર છે
૭ ૮ ભીમ અને મહાભીમ આ બે રાક્ષસેન્દ્ર છે
૯ ૧૦ કિન્નર અને કિંપુરુષ આ બે કિન્નરેન્દ્ર છે
૧૧,૧૨ સત્પુરુષ અને મહાપુરુષ આ બે કિંપુરુષેન્દ્ર છે.
૧૩ ૧૪ અતિકાય અને મહાકાય આ બે મહોરગેન્દ્ર છે.
૧૫ ૧૬ ગીતરતિ અને ગીતયશ આ બે ગન્ધર્વેન્દ્ર છે.
[-સ્થા ૪]

[વાણવ્યન્તરાણાં]

૧, ૨ સંનિહિત અને સામાન્ય આ બે અણપન્નેન્દ્ર છે.
૩ ૪ ધાત અને વિધાત આ બે પણપન્નેન્દ્ર છે.
૫ ૬ ઋષિ અને ઋષિપાલક આ બે ઋષિવાદીન્દ્ર છે.
૭, ૮ ઈશ્વર અને મહેશ્વર આ બે ભૂતવાદીન્દ્ર છે.
૯ ૧૦ સુવત્સ અને વિશાલ આ બે ક્રન્દિતેન્દ્ર છે
૧૧,૧૨ હાસ્ય અને હાસ્યરતિ આ બે મહાક્રન્દિતેન્દ્ર છે.
૧૩ ૧૪ શ્વેત અને મહાશ્વેત આ બે કુષ્માંડેન્દ્ર છે
૧૫,૧૬ પતગ અને પતગપતિ આ બે પતગેન્દ્ર છે.
[-સ્થા]

[જ્યોતિષીણાં]

૧, ૨ ચન્દ્ર અને સૂર્ય આ બે જ્યોતિષેન્દ્ર છે
[-સ્થા ૪]

[વૈમાનિકોના]

૧. સૌધર્મ કલ્પનો શક્ર ઇન્દ્ર છે
૨ ઈશાનકલ્પનો ઈશાન ઇન્દ્ર છે
૩. સનત્કુમારનો સનત્કુમાર ઇન્દ્ર છે
૪ માહેન્દ્રનો માહેન્દ્ર ઇન્દ્ર છે
૫. બ્રહ્મલોકનો બ્રહ્મલોક ઇન્દ્ર છે
૬ લાંતકનો લાંતક ઇન્દ્ર છે
૭ મહાશુક્રનો ઇન્દ્ર મહાશુક્ર છે
૮. સહસ્રારનો ઇન્દ્ર સહસ્રાર છે
૯ આનત અને પ્રાણતનો એક ઇન્દ્ર પ્રાણત છે
૧૦ આરણ અને અચ્યુતનો એક ઇન્દ્ર અચ્યુત છે

[—સ્થા૦ ૯૪, ૧૪૪, ૭૬૯]

૪ લોકપાલો[1]

(૧) ભવનપતિના

૧. અસુરેન્દ્ર ચમરના ચાર લોકપાલ છે — (૧) સોમ (૨) યમ (૩) વરુણ, (૪) વૈશ્રમણ.
૨. અસુરેન્દ્ર બલિના ચાર — (૧) સોમ, (૨) યમ (૩) વૈશ્રમણ, (૪) વરુણ.
૩. અસુરેન્દ્ર ધરણના ચાર — (૧) કાલપાલ (૨) કોલપાલ (૩) શૈલપાલ, (૪) શંખપાલ.

---

૧. દેવોના ઇન્દ્રના વિમાનની ચારે બાજુ તેની ચારે દિશાએ લોકપાલો હોય છે. અહીં ગણાવેલા નામના ક્રમ પ્રમાણે પ્રથમનો લોકપાલ પૂર્વદિશામાં, દ્વિતીય દક્ષિણ દિશામાં, તૃતીય પશ્ચિમમાં અને ચતુર્થ ઉત્તરમાં છે. જેમ કે ચમરના ચાર લોકપાલોમાં સોમ પૂર્વમાં, યમ દક્ષિણમાં, વરુણ પશ્ચિમમાં અને વૈશ્રમણ ઉત્તરમાં છે. તે જ પ્રમાણે બાકીના ઇન્દ્રોના લોકપાલોની દિશાની વ્યવસ્થા કરી લેવી.

૪ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૫ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૬ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૭ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

[illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૯ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૧૦ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૧૧ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૧૨ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૧૩ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૧૪ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૧૫ [illegible] ના ચાર — (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible]

૧૬ અમિતવાહનના ચાર — (૧) ત્વરિતગતિ, (૨) ક્ષિપ્રગતિ, (૩) સિંહવિક્રમગતિ, (૪) સિંહગતિ

૧૭ વેલંબના ચાર — (૧) કાલ, (૨) મહાકાલ, (૩) અંજન, (૪) રિષ્ટ

૧૮ પ્રભંજનના ચાર — (૧) કાલ (૨) મહાકાલ (૩) રિષ્ટ, (૪) અંજન

૧૯ ઘોષના ચાર — (૧) આવર્ત, (૨) વ્યાવર્ત (૩) નંદિકાવર્ત (૪) મહાનંદિકાવર્ત

૨૦ મહાઘોષના ચાર — (૧) આવર્ત (૨) વ્યાવર્ત (૩) મહાનંદિકાવર્ત (૪) નંદિકાવર્ત

(૨) વૈમાનિકોના[1]

૧ શક્રના ચાર — (૧) સોમ (૨) યમ (૩) વરુણ (૪) વૈશ્રમણ

૨ ઈશાનના ચાર — (૧) સોમ, (૨) યમ, (૩) વૈશ્રમણ (૪) વરુણ

૩-૬ સનત્કુમાર બ્રહ્મલોક શુક્ર અને પ્રાણતના લોકપાલો શક્રની જેમ સમજવા

૭-૧૦ માહેન્દ્ર લાંતક સહસ્રાર અને અચ્યુતના લોકપાલો ઈશાનની જેમ સમજવા

[—સૂ. ૨૫૬]

શક્રનો વૈશ્રમણ નામનો ઉત્તરદિશાવર્તી લોકપાલ સુવર્ણકુમાર અને દ્વીપકુમારના ૭૬ લાખ ભવનાવાસોનો

---

૧. વ્યંતર અને જ્યોતિષ્ક નિકાયના દેવોમાં લોકપાલ નામની વ્યવસ્થા હોતી જ નથી તેથી તેમના ઇંદ્રોના લોકપાલો પણ નથી. જુઓ તત્ત્વાર્થ ૪.૬.

અધિપતિ છે અગ્રગામી છે સ્વામી, ભર્તા મહારાજ અને સેનાનાયક છે[1]

[—૩૫ ૪૮]

૫. દેવોની મહારાણીઓ

(૧) ભવનવાસી ઇન્દ્રોની

૧. અસુરેન્દ્ર ચમરની પાંચ મહારાણીઓ છે — (૧) કાલા (૨) રાજિ (૩) રત્ની, (૪) વિદ્યુત, (૫) મેઘા

૨ અસુરેન્દ્ર બલિની પાંચ મહારાણીઓ છે —
(૧) શુભા (૨) નિશુંભા (૩) રંભા, (૪) નિરંભા (૫) મદના.

૩ નાગકુમારેન્દ્ર ધરણની છ મહારાણીઓ છે —
(૧) આલા, (૨) શક્રા (૩) સતેરા, (૪) સૌદામિની, (૫) ઇન્દ્રા (૬) ઘનવિદ્યુતા.

૪ નાગકુમારેન્દ્ર ભૂતાનંદની છ મહારાણીઓ છે —
(૧) રૂપા (૨) રૂપાંશા, (૩) સુરૂપા (૪) રૂપવતી, (૫) રૂપકાંતા (૬) રૂપપ્રભા.

૫–૨ ભવનવાસના દક્ષિણાર્ધના બાકીના ઇન્દ્રોની ધરણ જેમ અને ઉત્તરાર્ધના ઇન્દ્રોની ભૂતાનંદ જેમ છ છ મહારાણીઓ સમજી લેવી.

[સ્થા ૬ ૫૦૮]

૧ સુવર્ણકુમારના દક્ષિણ વિભાગમાં ૩૮ લાખ ભવનવાસી છે અને દીપકુમારના ૪૦ લાખ છે તે બન્ને મળી ૭૮ લાખ ભવનવાસોનો અધિપતિ [illegible] છે. [illegible] આધિપત્ય [illegible] તેનું [illegible] છે. [illegible] દીપકુમારનો અધિપતિ નથી [illegible] સૂત્ર ૩ ૬ ૫. [illegible] ૧ [illegible] સુવર્ણને [illegible] અધિપતિ નથી [illegible].

(૨) ભવનવાસી લોકપાલોની

૧ અસુરેન્દ્ર ચમરના સોમ નામના લોકપાલની ચાર મહારાણીઓ છે — (૧) કનકા (૨) કનકલતા (૩) ચિત્રગુપ્તા, (૪) વસુધરા

૨-૪ તે જ પ્રમાણે ચમરના યમ વરુણ અને વૈશ્રમણ લોકપાલોની મહારાણીઓનાં નામ છે

૫-૮ ઉત્તર દિશાના અસુર-ઇન્દ્ર બલિના સોમ યમ વૈશ્રમણ અને વરુણ નામના લોકપાલોની ચાર-ચાર મહારાણીઓ છે — (૧) મિતગા, (૨) સુભદ્રા (૩) વિદ્યુતા (૪) અશની

૯-૧૨ નાગકુમારેન્દ્ર ધરણના કાલપાલ આદિ ચાર લોકપાલની — (૧) અશોકા (૨) વિમલા (૩) સુપ્રભા, (૪) સુદર્શના — આ ચાર ચાર મહારાણીઓ છે

૧૩-૧૬ નાગકુમારેન્દ્ર ભૂતાનંદના કાલપાલ આદિ ચાર લોકપાલોની — (૧) સુનન્દા (૨) સુભદ્રા (૩) સુજાતા, (૪) સુમના — આ ચાર ચાર મહારાણીઓ છે.

૧૭- આ જ પ્રમાણે બાકીના ભવનવાસીઓમાં દક્ષિણના ઇન્દ્રના લોકપાલોની ધરણની જેમ અને ઉત્તરના લોકપાલોની ભૂતાનંદની જેમ ચાર ચાર મહારાણીઓ જાણી લેવી

[-સ્થા ૧૭૩]

(૩) વ્યન્તરની

૧ પિશાચેન્દ્ર પિશાચેન્દ્ર કાલની ચાર મહારાણીઓ છે — (૧) કમલા (૨) કમલપ્રભા (૩) ઉત્પલા (૪) સુદર્શના

૨ મહાકાલની પણ તે જ નામવાળી ચાર છે

૩ ભૂતેન્દ્ર સુરૂપની — (૧) રૂપવતી, (૨) બહુરૂપા, (૩) સુરૂપા (૪) સુભગા

૪ પ્રતિરૂપની પણ તે જ નામની ચાર છે

૫ યક્ષેન્દ્ર પૂર્ણભદ્રની — (૧) પુત્રા, (૨) બહુપુત્રિકા (૩) ઉત્તમા, (૪) તારકા.

૬ માણિભદ્રની પણ તે જ નામની છે

૭ રાક્ષસેન્દ્ર ભીમની — (૧) પદ્મા (૨) વસુમતી, (૩) કનકા, (૪) રત્નપ્રભા.

૮ મહાભીમની પણ તે જ નામની છે

૯ કિન્નરેન્દ્ર કિન્નરની — (૧) વડેંસા, (૨) કેતુમતી, (૩) રતિસેના (૪) રતિપ્રભા

૧૦ કિંપુરુષની પણ તે જ નામની ચાર છે

૧૧ કિંપુરુષેન્દ્ર સત્પુરુષની — (૧) રોહિણી, (૨) નવમિતા, (૩) હ્રી, (૪) પુષ્પવતી.

૧૨ મહાપુરુષની પણ તે જ નામની ચાર છે

૧૩ મહોરગેન્દ્ર અતિકાયની — (૧) ભુજગા, (૨) ભુજગવતી, (૩) મહાકચ્છા (૪) સ્ફુટા

૧૪ મહાકાયની પણ તે જ નામની છે

૧૫ ગન્ધર્વેન્દ્ર ગીતરતિની — (૧) સુઘોષા (૨) વિમલા, (૩) સુસ્વરા, (૪) સરસ્વતી

૧૬ ગીતયશાની પણ તે જ નામની ચાર મહારાણીઓ છે.

[–સ્થા ૨૭૩]

(૪) જ્યોતિષ્કની

૧ જ્યોતિષ્કના ઇન્દ્ર ચન્દ્રની ચાર મહારાણીઓ છે— (૧) ચન્દ્રપ્રભા (૨) દોષ્ણાભા (૩) અર્ચિમાલી (૪) પ્રભંકરા.

૨ સૂર્ય નામના જ્યોતિષ્કેન્દ્રની — (૧) સૂર્યપ્રભા (૨) દોસિણાભા, (૩) અર્ચિમાલી (૪) પ્રભંકરા

૩ ઈંગાલ મહાગ્રહની ચાર — (૧) વિજયા (૨) વૈજયન્તી, (૩) જયન્તી, (૪) અપરાજિતા

૪–૯ તેવી જ રીતે એ જ નામની ભાવકેતુ પર્યંત[1] બધા મહાગ્રહોની મહારાણીઓ સમજી લેવી

[–ઠા ૨૭૩]

(૫) વૈમાનિકેન્દ્ર અને લોકપાલની[1]

(૧) ૧ દેવેન્દ્ર શક્રની આઠ મહારાણીઓ છે —

૧ પદ્મા ૨ શિવા ૩ સુચી ૪ અંજૂ ૫ અમલા ૬ અપ્સરા ૭ નવમિકા ૮ રોહિણી

ઈશાન દેવેન્દ્રની આઠ મહારાણીઓ છે —

૧ કૃષ્ણા ૨ કૃષ્ણરાજિ ૩ રામા ૪ રામરક્ષિતા, ૫ વસુ ૬ વસુગુપ્તા, ૭ વસુમિત્રા ૮ વસુંધરા

( ) ૧–૪ (ક) શક્રના સોમ આદિ ચાર લોકપાલોની ચાર-ચાર મહારાણીઓ છે — ૧ રોહિણી, ૨ મદના, ૩ ચિત્રા ૪ સોમા

(ખ) શક્રના સોમ તથા યમ નામના લોકપાલની છ મહારાણીઓ છે

(ગ) શક્રના વરુણ નામના લોકપાલની સાત મહારાણીઓ છે

(ઘ) શક્રના સોમ નામના લોકપાલની આઠ મહારાણીઓ છે

1 [illegible] ૮ ઉ. નામ માટે જુ [illegible] [illegible] ગ્રહ [illegible] અનુવાદ પૃ ૧૮૩

૧. દેવેન્દ્રની [illegible] ઈશાન સુધી જ છે તેથી આગળના દેવલોકમાં [illegible] અમુક ન હોવાથી [illegible] તે વિના ઇન્દ્રો તથા લોકપાલોની [illegible] નથી

(ક) [illegible] મહારાજના [illegible]
[illegible]

(ખ) [illegible] નામના [illegible]
[illegible]

(ગ) [illegible] નામના [illegible] મહા[illegible]
[illegible]

(ઘ) [illegible] નામના [illegible]
મહા[illegible] છે

[illegible]

૬ સામાનિક દેવો

(૧) ભવનપતિના ઇન્દ્રોના

૧ [illegible] સામાનિક દેવો છે
[illegible] સામાનિક છે
[illegible] સામાનિક છે
[illegible] મહાઘોષ સુધીના [illegible] સામાનિક સમજવા[1]
[illegible]

(૨) વૈમાનિકોના[2]

[illegible] સામાનિક છે

[illegible]

[illegible] સામાનિકો છે. [illegible]
[illegible] સામાનિક છે
[illegible] સામાનિકોની [illegible]
[illegible]
[illegible] સામાનિક દેવો છે

ઈશાનના ૮૦૦૦૦ સામાનિક છે
૩ માહેન્દ્રના ૭૦૦૦૦ સામાનિક છે
૪ બ્રહ્મના ૬૦૦૦૦ સામાનિક છે
૫ સહસ્રારના ૩૦૦૦૦ સામાનિક છે
૬ પ્રાણતના ૨૦૦૦૦ સામાનિક છે

(સમ ૮૯ ૧,૩ ૧]

૭ અનીક – દેવસૈન્ય[1]

(૧) ભવનેશોના

૧ ચમરના પાંચ લડાયક[2] સૈન્ય છે, અને તેના પાંચ સેનાપતિ છે —

(૧) સૈન્ય — ૧ પાયદળ પીઠાનીક; ૩ કુંજરાનીક; ૪ મહિષાનીક ૫ રથાનીક

( ) સેનાપતિ — ૧ દ્રુમ ૨ સૌદામી ૩ કુંથુ ૪ લોહિતાક્ષ; ૫. કિન્નર

૨ બલિના પાંચ લડાયક સૈન્ય ચમર જેમ જાણવાં; પણ તેના સેનાપતિના નામ આ પ્રમાણે —

૧ મહાદ્રુમ, ૨ મહાસૌદામ, ૩ માલંકાર ૪ મહાલોહિતાક્ષ, ૫. કિંપુરુષ

૩ ધરણના પાંચ લડાયક સૈન્ય ચમ ેમ જાણવા પણ તેના પાંચ અધિપતિ આ પ્રમાણે

૧ દેવોને જ્યારે લડવાની જરૂર પ ે ત્યારે ક્યારે [illegible] કરવા માટે તૈયાર રહી આજ્ઞાકાર દેવો તે અનીક અનિકા દેવો છે

૨. લડવા માટે સજ્જ [illegible] [illegible] અને [illegible] નથી [illegible] તેથી તે [illegible] સૈન્ય માનવા છે.

૧ શ્રસેન ૨ યશોધર; ૩ સુદર્શન; ૪ નીલકંઠ
૫. આનંદ.

૪ ભૂતાનંદનાં પાંચ સહાયક સૈન્ય ચમર જેમ જ જાણવા પણ તેના સેનાપતિનાં નામ નીચે પ્રમાણે —
૧ દક્ષ ૨ સુગ્રીવ; ૩ સુવિક્રમ; ૪ શ્વેતકંઠ ૫. નંદોત્તર.

૫ વેણુદેવનુ સહાયક સૈન્ય ચમર જેમ અને સેનાપતિઓ ધરણની જેમ જાણવા

૬ વણુદારીના સેનાપતિના નામો ભૂતાનંદની જેમ.

૭-૨ બાકીના બધા દક્ષિણાધના ઇન્દ્રોના સેનાપતિનાં નામો ધરણ જેમ અને ઉત્તરાધના ઇન્દ્રોના સેનાપતિનાં નામો ભૂતાનંદ જેમ સમજી લેવા
[-સ્થા ૪ ૪]

૧ ચમરના સાત સૈન્ય છે અને તેના સેનાપતિ સાત છે તે આ પ્રમાણે —
(૧) સૈન્ય — ૧-૫. પાયદળથી રથાનીક; ૬ નાટ્ય સૈન્ય, ૭ ગંધર્વ સૈન્ય.
(૨) સેનાપતિ :— ૧-૫. દ્રુમ યાવત્ કિન્નર; ૬ રિષ્ટ, ૭ ગીતરતિ

૨ બલિનું સૈન્ય ઉપર પ્રમાણે, સેનાપતિનાં નામ આ પ્રમાણે —
૧-૫. મહાદ્રુમ યાવત્ કિંપુરુષ; ૬ મહારિષ્ટ ૭ ગીતયશ.

૩ ધરણનાં સૈન્ય તે જ પ્રમાણે અને સેનાપતિના નામ આ પ્રમાણે —
૧ ૫ ભદ્રસેનથી આનંદ ૬ નંદન ૭ તેતલી

૪ ભૂતાનંદનું સૈન્ય તે જ પ્રમાણે અને સેનાપતિના નામ નીચે પ્રમાણે —

૧–૫. દક્ષ યુગ્રીવ વિક્રમ નરોત્તર રતિ ૭ માનસ

૫–૨ ધરણની જેમ બાકીના દક્ષિણાર્ધના ઇન્દ્રનું સૈન્ય અને સેનાપતિ તથા ભૂતાનંદની જેમ બાકીના ઉત્તરાર્ધ ઇન્દ્રોનું સૈન્ય અને સેનાપતિ સમજી લેવા

[-સ્થા ૫૮૨]

૧. ચમરના પાયદળના સેનાપતિ દ્રુમના સાત કચ્છ છે — નવમ કચ્છમાં ૬૪૦૦૦ દેવો છે; ત્યાર પછીના કચ્છોમાં ઉત્તરોત્તર બમણા દેવો સમજી લેવા

૨ બલિના પાયદળના સેનાપતિ મહાદ્રુમના પણ સાત કચ્છ છે —

નવમ કચ્છમાં ૬ ૦ દેવો છે ત્યાર પછીના કચ્છોમાં ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા દેવો સમજી લેવા

૩ ધરણના પણ પાયદળના સેનાપતિ ભદ્રસેનના કચ્છ સાત છે અને તેના નવમ કચ્છના દેવો ૨૮,૦૦૦ છે અને બાકીના કચ્છોમાં ઉત્તરોત્તર બમણા સમજી લેવા.

૪–૮ બાકીના સેનાપતિઓના કચ્છોની વિગત પણ ધરણની જેમ સમજી લેવી.

[-સ્થા ૫૮૩]

(૨) વૈમાનિકેન્દ્રોના[1]

૧ શક્રેન્દ્રના પાંચ સંગ્રામિક સૈન્ય તથા તેના પાંચ સેનાપતિઓ છે તે આ પ્રમાણે:—

---

[1] અહીં નિકાયમાં જ્યાં ક્યાંયે આ પ્રકારનું સૈન્ય છે. અને જ્યોતિષ્ક દેવોને સૈન્ય તો છે જ તેમને ૭ પ્રકારનાં સૈન્ય છે [illegible] મહિમાથી; જ્યોતિષ્કો નિકાયમાં નથી એ વિશેષમાં સમજવું

(૧) સૈન્ય — ૧ પાયદળ; ૨. હયાનીક; ૩ ગજાનીક
  ૪ મહિષાનીક ૫. રથાનીક
(૨) સેનાપતિઓ — ૧ હરિણૈગમેષી; ૨. વાયુ; ૩
  ઐરાવણ ૪ દામર્દ્ધિ; ૫. માઠર

૨ ઇશાનનાં પણ પાંચ સૈન્ય તે જ છે પણ સેનાપતિના
  નામ આ પ્રમાણે —
  ૧ લઘુપરાક્રમ ૨ મહાવાયુ, ૩ પુષ્પદંત, ૪ મહા-
  દામર્દ્ધિ, ૫. મહામાઠર

૩ ૨૦ આરણ પર્યંત દક્ષિણાર્ધના વિમાનોના ઇંદ્રોના
  સૈન્યો તથા સેનાપતિઓ શક્ર જેમ અને અચ્યુત
  પર્યંતના ઉત્તરાર્ધનાં વિમાનોના ઇન્દ્રોનાં સૈન્યો તથા
  સેનાપતિઓ ઈશાનની જેમ સમજવા
[-સ્થા ૯]

૧ શક્રનાં સૈન્ય સાત છ અને તેના સાત સેનાપતિ છે
  તે આ પ્રમાણે —
(૧) સૈન્ય — ૧ પાયદળ; ૨. હયાનીક; ૩ ગજાનીક
  ૪ મહિષાનીક ૫. રથાનીક; ૬ નાટ્યાનીક ૭
  ગંધર્વાનીક
( ) સેનાપતિ — ૧ હરિણૈગમેષી [illegible] વાયુ; ૩
  ઐરાવણ ૪ દામર્દ્ધિ; ૫. માઠર; ૬ શ્વેત ૭ તુંબુરુ
ઇશાનના સાત સૈન્ય [illegible] પણ સેનાપતિના નામ
આ પ્રમાણે
  ૧ લઘુપરાક્રમ [illegible] મહાવાયુ ૩ પુષ્પદંત, ૪ મહા
  દામર્દ્ધિ ૫ મહામાઠર ૬ મહાશ્વેત, ૭ રત

૧ [illegible] પર્યંત દક્ષિણાર્ધના ઇન્દ્રોના સૈન્યો તથા
  સેનાપતિઓ શક્ર જેમ જાણવા અને ઉત્તરાર્ધના ઇન્દ્રોના
  [illegible] તથા સેનાપતિ ઈશાનની જેમ જાણવા.
[સ]

૧ શક્રના હરિણૈગમેષી પાયદળના સેનાપતિના સૈન્યના સાત કચ્છ-સમૂહો છે તેમાં પ્રથમ કચ્છના દેવો ૮૪,૦ ૦ છે અને બાકીનાના ઉત્તરોત્તર બમણા સમજવા

૨-૧૦ ઈશાનથી અચ્યુતપર્યંતના દેવેન્દ્રોના પાયદળના પણ સાત સાત કચ્છ છે તે પણ ઉપર પ્રમાણે પ્રથમથી બમણા બમણા દેવોના બનેલા છે તેમના પ્રથમ કચ્છના દેવોની સખ્યા નીચે પ્રમાણે છે તે જાણ્યા પછી બાકીના કચ્છોની સખ્યા ઉત્તરોત્તર બમણી કરી લેવી

(૨) ઈશાનની ૮ ૦ (૩) સનત્કુમારની ૭૨ ૦૦ (૪) માહેન્દ્રની ૭૦ ૦૦૦; (૫) બ્રહ્મની ૬૦ ૦ ; (૬) લાન્તકની ૫ ૦૦ ; (૭) શુક્રની ૪ ૦૦૦; (૮) સહસ્રારની ૩ ૦૦ (૯) પ્રાણતની ૨૦૦ ૦; (૧) અચ્યુતની ૧૦૦૦૦

[-સ્થા ૫ ૧]

૮ ઉત્પાતપર્વતો[1]

૧ ભવનપતિના

૧. ચમરનો તિગિચ્છકૂટ[3] નામનો ઉત્પાતપર્વત મૂળમાં ૧ ૨૨ યોજન વિસ્તારવાળો છે

1 નિર્ગ્રંથોમાં આવવા સારુ ચમર વગેરે દેવ જ્યાંથી ઉત્પાત ... કરે તે ઉત્પાત પર્વત કહેવાય છે

૨. અસુરકુમાર, નાગકુમાર અને ઉદધિકુમારના આવાસો અરુણોદ સમુદ્રમાં હોવાથી તેમના ઇન્દ્ર વગેરેના ઉત્પાતપર્વતો પણ તેમાં જ છે દ્વીપ, દિશા, અગ્નિ અને સ્તનિતકુમારના આવાસો અરુણવર દ્વીપમાં હોવાથી તેમના ઇન્દ્ર વગેરેના ઉત્પાતપર્વત પણ ત્યાં જ છે

૩. આ ઉત્પાતપર્વત અરુણોદ સમુદ્રમાં આવેલો છે. તેની ઊંચાઈ ૧૭૨૧ યોજન છે વિશેષ માટે ... પૃ ૭૧૧ જુઓ

૨–૫. ચમરના લોકપાલ સોમનો સોમપ્રભ, યમનો યમપ્રભ, વરુણનો વરુણપ્રભ અને વૈશ્રમણનો વૈશ્રમણપ્રભ—એ ચારે ઉત્પાત પર્વતો હજાર યોજન ઊંચા, હજાર ગાઉ જમીનમાં ઊંડા અને મૂળમાં હજાર યોજન વિસ્તૃત છે

૬ બલિનો રુચકેન્દ્ર ઉત્પાતપર્વત મૂળમાં ૧ ૨૨ યોજન લાંબો-પહોળો છે

૭–૧ બલિના લોકપાલોના ઉત્પાતપર્વતોનું માપ ચમરના લોકપાલના ઉત્પાતપર્વતોની જેમ સમજવું

૧૧ ધરણનો ધરણપ્રભ ઉત્પાતપર્વત હજાર યોજન ઊંચો હજાર ગાઉ જમીનમાં ઊંડો અને મૂળમાં હજાર યોજન લાંબો-પહોળો છે

૧૨ ધરણના લોકપાલ કાલપાલના મહાકાલપ્રભ ઉત્પાતપર્વતનું માપ ધરણપ્રભ ઉત્પાતપર્વત જેમ સમજવું

૧૩–૧૫. બાકીના ધરણના લોકપાલના ઉત્પાતપર્વતોનું માપ પણ ધરણપ્રભ જેમ સમજી લેવું

૧૬ ૧ બાકીના ભૂતાનંદાદિ ઇન્દ્રો અને તેમના ચાર ચાર લોકપાલોના ઉત્પાતપર્વતોનું માપ પણ ધરણના ધરણપ્રભ ઉત્પાતપર્વત જેમ સમજી લેવું જે ? ઉત્પાતપર્વતોનાં નામ નથી જણાવ્યાં, તે તે ઉત્પાતપર્વતોનાં નામ તે તે ઇન્દ્ર અને લોકપાલના નામ આગળ પ્રભ શબ્દ લગાડી જાણી લેવા

[—સૂ૦ ૭૨૮]

(૨) વૈમાનિકોના

૧ શક્રનો શક્રપ્રભ નામનો ઉત્પાતપર્વત દસ હજાર યોજન ઊંચો છે, દસ હજાર ગાઉ જમીનમાં ઊંડો છે અને મૂળમાં દસ હજાર યોજન પહોળો છે.

૨-૫. શક્રના સોમ આદિ ચાર લોકપાલોના ઉત્પાત પર્વતો[1] પણ શક્રપ્રભ જેવા છે.

૬-૯ બાકીના વૈમાનિકેન્દ્રો અને તેમના ચાર-ચાર લોકપાલોના પર્વતો તેમના નામ આગળ 'પ્રભ' શબ્દ જોડી બનાવી લેવા અને તેમનું માપ શક્રપ્રભ જેમ જાણવું.

(—સ્થા ૭૨૮)

૮ રાજધાનીઓની સભાઓ વગેરે

(૧) રાજધાનીઓ

૧ ચમરચંચા[1] રાજધાનીમાં પાંચ સભાઓ[2] છે—

૧ સુધર્માસભા[3] – શયનસ્થાન

૨ ઉપપાતસભા – જન્મ સ્થાન

૩ અભિષેકસભા – સ્નાનાગાર
૪ અલંકારસભા – વસ્ત્રાગાર
૫. વ્યવસાયસભા – પુસ્તકાલય

બધાં ઇન્દ્રસ્થાનોના આ જ પ્રમાણે પાંચ-પાંચ સભાઓ હોય છે

[–સ્થા ૪૭૨]

૨. અમરચંચા રાજધાની ઇન્દ્રના ઉપપાત (જન્મ) વિના ઉત્કૃષ્ટ છ માસ ખાલી રહે

તે જ પ્રમાણે પ્રત્યેક ઇન્દ્રસ્થાન ઇન્દ્રોપપાત વિના છ માસ ખાલી રહે

[–સ્થા ૫૩૧]

૩ ચમરચંચા રાજધાનીની પ્રત્યેક દિશામાં ૩૩-૩૩ ભોમ છે.

[–સમ ૩૩]

૪ ચમરની સુધર્માસભામાં ૫૧ થાંભલા લાગેલા છે. બલિની સભામાં પણ તેટલા જ છે

[–સમ ૫૧]

૫. અસુરેન્દ્ર ચમરની સુધર્માસભા ૩૬ યોજન ઊંચી છે
[–સમ ૩૬]

૬ સૌધર્મકલ્પની સુધર્માસભાના માણવક નામના ચૈત્યસ્તંભનો ઉપરનીચેનો ૧૨ાા-૧૨ાા યોજન ભાગ છોડીને બાકીના ૩૫ યોજન જેટલા ભાગમાં વજ્રમય ગોળ વાસણમાં તીર્થંકરનાં હાડકાં છે

[–સમ ૩૫]

૭. ચમર અને બલિના આવતાદિ લયન ૧૬ હજાર યોજન લાંબા-પહોળા છે

[–સમ ૧૬]

(૭) પરિષદો

* ભવનસ્વામીની—

(૧) ૧ ચમરની પરિષદો ત્રણ છે તે આ પ્રમાણે —

૧ સમિતા નામની આભ્યંતર ૨ ચંડા નામની મધ્ય ૩ જાતા નામની બાહ્ય

૨-૩ ચમરના સામાનિક અને ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોને પણ તે જ પ્રકારે ત્રણ પર્ષદો છે

૪-૫ ચમરના લોકપાલોની તથા અગ્રમહિષીઓની પણ ત્રણ પર્ષદો હોય છે તે આ —

૧ તુંબા ૨ તુટિતા ૩ પર્વા

(૨) ૧-૫ બલિની તથા બલિના સામાનિકથી માંડી અગ્રમહિષીની પર્ષદોનું વર્ણન ચમર જેમ.

(૩) ૧ ૩ ૫ ૭ તથા તેના સામાનિક અને ત્રાયસ્ત્રિંશકની ૫ પર્ષદા ચમર જેમ

૨ ૪ ૬ ધરણ આદિના અને મહાઘોષ સુધીની પર્ષદા આ પ્રમાણે — ૧ ઈસા ૨ તુડિયા ૩ દઢરથા

(૪-૨) બાકીના ભવનવાસીની પરિષદોનું વર્ણન ધરણ જેમ જાણી લેવું

ખ વ્યન્તરોની—

(૧) ૧ પિશાચેન્દ્ર કાલની આ ત્રણ પરિષદો છે ૧ ઈશા; ૨ ત્રુટિકા; ૩ દઢરથા.

૨-૮ પિશાચેન્દ્ર કાલના સામાનિક અને મહારાણીઓની પણ કાલ જેમ.

(૨-૧૬) બાકીના વ્યંતરો વિષે પણ કાલ જેમ સમજી લેવું

ગ જ્યોતિષીની—

(૧) ૧ જ્યોતિષીના ઇન્દ્ર ચંદ્રની ત્રણ પરિષદો છે — ૧ તુંબા; ૨ ત્રુટિકા; ૩ પર્વા

૨-૩ ચંદ્રના સામાનિક અને મહારાણીઓની પણ તે જ પ્રમાણે.

(૨) સૂર્ય વિષે ચંદ્ર જેમ સમજી લેવું

ઘ વૈમાનિકોની—

(૧) ૧ દેવેન્દ્ર શક્રની ત્રણ પરિષદ છે તે આ:— ૧ સમિતા; ૨ ચંડા; ૩ જાતા.

૨-૫ શક્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક સામાનિક લોકપાલ અને તેની મહારાણીઓની પરિષદો પણ શક્ર જેમ

(૨-૧) બાકીના વૈમાનિકોની પરિષદો પણ ઉપર પ્રમાણે ત્રીજા દેવલોકથી મહારાણીઓ ન હોવાથી તેમની પરિષદો ન જાણવી.

[—સ્થા ૧૫]

ટિપ્પણ

૧. જ્યોતિષ્ક —

જ્યોતિષી દેવોનું સ્થાન તિર્યગ્લોકમાં છે. સમભૂતલા પૃથ્વીથી ૭૯૦ યોજન ઊંચે અને ૯૦૦ યોજન ઊંચે એમ ૧૧૦ યોજનનો વિસ્તાર છે. તેમાં સમભૂતલાથી ૭૯૦ યોજન ઊંચે જ્યોતિષી દેવોનું સ્થાન શરૂ થાય છે અને ત્યાંથી માંડીને ૧૧૦ યોજનમાં જ્યોતિષી દેવોનું સ્થાન પૂરું થાય છે તે આ પ્રમાણે —

૧	સમભૂતલાથી ૭૯૦ યોજન ઊંચે	તારામંડલ
	૮	સૂર્ય
૩	૮૮	ચંદ્ર
	૮૮૪	નક્ષત્રમંડલ
	૮૮૮	બુધાદિ ગ્રહો
૫	૮૯૧	શુક્રાદિ ગ્રહો
૬	૮૯૪	બૃહસ્પતિ આદિ ગ્રહો
૮	૯૭	મંગળાદિ ગ્રહો
	૦	શનિશ્ચરાદિ ગ્રહો

આથી અર્થ એ છે કે લોકને વિષે સમભૂતલાથી જ્યોતિષચક્ર ૧૧૦ યોજન જાડું છે. મેરુ કે જે જંબૂદ્વીપના મધ્યમાં આવેલો છે ત્યાંથી ૧૧૨૧ યોજન દૂરથી તેની ચારે બાજુએ જ્યોતિષચક્ર શરૂ થઈને એમ તે લોકાન્ત સુધી આવેલું છે અને તે અલોક સુધી કે જ્યોતિષચક્ર અને લોકાન્તને માત્ર ૧૧૧૧ યોજનનું છેટું રહી જાય છે.

જ્યોતિષી દેવોના મુખ્ય બે ભેદ — સ્થિર અને ચર. મનુષ્યક્ષેત્ર બહાર જે જ્યોતિષી દેવો છે તે સ્થિર છે. તે ભ્રમણ કરતા નથી. મનુષ્યક્ષેત્રના અઢી દ્વીપમાં જ્યોતિષી દેવો ચર છે. તે ભ્રમણ કરનારા છે. અહીં જે દેવો ભ્રમણ કરનાર છે એમ કહે તેનો આશય એ છે કે તેમનાં વિમાનો હમેશાં ગતિમાન હોય છે. તેનાથી દેવો તો તેની અંદર સ્થિર જ હોય છે.

૨. દક્ષિણાર્ધ – ઉત્તરાર્ધના ચંદ્ર —

મનુષ્યક્ષેત્ર જે ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણ છે તેમાં બધા મળી ચંદ્ર ૧૩૨ અને સૂર્ય પણ ૧૩૨ છે તે આ પ્રમાણે—

જંબૂદ્વીપમાં	૨ ચંદ્ર અને	૨ સૂર્ય
લવણસમુદ્રમાં	૪ ચંદ્ર અને	૪ સૂર્ય
ધાતકીખંડમાં	૧૨ ચંદ્ર અને	૧૨ સૂર્ય
કાલોદધિસમુદ્રમાં	૪૨ ચંદ્ર અને	૪૨ સૂર્ય
પુષ્કરાર્ધમાં	૭૨ ચંદ્ર અને	૭૨ સૂર્ય
	૧૩૨	૧૩૨

તેથી મનુષ્યક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધમાં તેના અડધા ૬૬ ચંદ્ર અને ૬૬ સૂર્ય છે. અને તેટલા જ મનુષ્યક્ષેત્રના ઉત્તરાર્ધમાં છે. જ્યારે ઉત્તરાર્ધના દક્ષિણાર્ધમાં આવે છે ત્યારે દક્ષિણાર્ધના ઉત્તરાર્ધમાં જાય છે. તેથી દક્ષિણ બન્ને ભાગોમાં ૬૬ ચંદ્ર અને તેટલા જ સૂર્યનો મેળ થશે.

૩. સૂર્યતાપના ૧૯૦૦ યોજન —

આ ૧૯૦૦ યોજન આ પ્રમાણે — સૂર્ય સ્વસ્થાનથી ઉપર એકસો યોજન પ્રકાશ ફેલાવે છે અને સ્વસ્થાનથી નીચે ૧ યોજન સમભૂતલ અને સૂર્યનું અંતર યોજન થાય છે. તેથી સમભૂતલ ભાગના એક હજાર યોજન પશ્ચિમ મહાવિદેહની અપેક્ષાએ સમભૂતલ મેરુથી ક્રમશઃ જંબૂદ્વીપના પશ્ચિમ મહાવિદેહ વિભાગ તરફ જમીન ક્રમશઃ નીચી થતી જાય છે અને ત્યાં જે તેનું નીચાણ એક હજાર યોજન થઈ જાય છે. તેથી તે ભૂમિની અપેક્ષાએ સૂર્ય ઉપર ૧૯૦૦ યોજન પ્રમાણ ફેલાય છે. જંબૂદ્વીપ સિવાયના બીજા દ્વીપોમાં સૂર્ય સ્વસ્થાનથી ઉપર ૧ યોજન અને સ્વસ્થાનથી નીચે યોજન પ્રકાશ આપે છે, કારણ, બીજા દ્વીપમાં જમીન સમ રહે છે નીચે ઢાળ થતી નથી.

૪. ચંદ્રની વધઘટના કારણ —

ચંદ્રની નીચે ધ્રુવ રાહુનું વિમાન આવેલું છે. તેનો રંગ કાળો છે. નિત્ય રહે છે. તેના અને ચંદ્રને માત્ર ચાર આંગળનું અંતર રહે છે. આ રાહુ વિમાન ચંદ્રના સોળમા ભાગને રાહુ ક્રમશઃ પ્રતિદિન ઢાંકે છે

અને શુક્લપક્ષમાં પ્રતિપદા ક્રમશઃ આવવાનું શરૂ થાય છે આ પ્રમાણે ચંદ્રની વૃદ્ધિ અને ક્ષય થતી રહે છે.

[illegible] ૬૩ ભાગ [illegible] તેમાંથી એક ભાગનું તો કદી આવરણ થતું જ નથી. બાકીના ૬૨ ભાગમાંથી ક્રમશઃ પ્રતિદિન ૧૧-૧ ભાગનું કૃષ્ણપક્ષમાં રાહુના વિમાનથી આવરણ થાય છે આ પ્રમાણે ૧૫ દિવસમાં ૧૧ ૧૫=૬૨ ભાગનું આવરણ કરી લે છે ત્યારે અમાસ થાય છે. પછી ક્રમશઃ ૧૧ ૧૧ ભાગનું શુક્લપક્ષમાં આવરણ દૂર થાય છે આ રીતે ૧૫ દિવસમાં બધા ભાગનું આવરણ દૂર થઈ પૂર્ણિમાના દિવસે ચંદ્ર નિરાવરણ થઈ જાય છે.

૬. સૂર્ય મંડળ :—

જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની ચોતરફ [illegible] ૧ [illegible] યોજન દૂર એક સૂર્ય છે જે અભ્યંતર કહેવાય છે અને તેનાથી જ દૂર પરિધિમાં [illegible] બીજો સૂર્ય છે જે બાહ્ય સૂર્ય કહેવાય છે અને સૂર્ય મેરુની [illegible] [illegible] પ્રદક્ષિણા કરે છે તે એવી રીતે કે અભ્યંતર દક્ષિણ દિશામાં થઈ પશ્ચિમ તરફ જાય છે અને બાહ્ય સૂર્ય [illegible] ઉત્તરમાં થઈ પૂર્વમાં જાય છે. આ પ્રમાણે અને સૂર્યની અર્ધપ્રદક્ષિણાથી જે [illegible] [illegible] થાય તે [illegible] કહેવાય ત્યાર પછી અને સૂર્ય [illegible] રચના કરે છે તે એવી રીતે કે અભ્યંતર (અને હવે [illegible] કહેવો [illegible] [illegible] [illegible]) પશ્ચિમથી ઉત્તરમાં થઈ પૂર્વમાં જાય છે અને બાહ્ય સૂર્ય (અને હવે [illegible] [illegible] [illegible] સૂર્ય કહેવો) પૂર્વમાંથી દક્ષિણમાં થઈ પશ્ચિમે જાય છે. આ જ [illegible] અને સૂર્ય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મંડળ [illegible] ૧૮ [illegible] છે. [illegible] ૧૮ મું મંડળ [illegible] ૧ [illegible] થાય છે ત્યારે તેનું મેરુથી ૪૪૮૨૦ [illegible] અંતર થાય છે [illegible] તેનું [illegible] [illegible] (૪૪૮૨૦) [illegible] ૧ [illegible] [illegible] ૧[illegible] યોજન પ્રમાણ [illegible] છે. તેમાંથી ભાગ ૧ [illegible] યોજન પ્રમાણ જમ્બૂદ્વીપમાં ૬ અને બાકીના ૩૩ [illegible] લવણસમુદ્રમાં છે [illegible] ૧ [illegible] યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં [illegible] ૧ [illegible] મંડળો થાય છે અને બાકીના ૧૧ [illegible] મંડળો લવણસમુદ્રમાં થાય છે

બીજી વખત ઉત્તર પ્રમાણે ૧૮૪ મંડળ કરીને પાછો અંદર સૂર્ય જે ક્રમે મેરુથી અભ્યંતર વધાર્યું હતું તે જ ક્રમે અંદર ઘટાડતા ઘટાડતા ક્રમશઃ તે જ પ્રમાણે ૧૮૪ મંડળ કરીને ચોંટે છે. સર્વાભ્યંતર મંડળથી જ્યારે સૂર્ય સર્વબાહ્ય મંડળ તરફ ગતિ કરતો હોય, ત્યારે દક્ષિણાયન કહેવાય છે. અને સર્વબાહ્ય મંડળથી સર્વાભ્યંતર મંડળ તરફ ગતિ કરતો હોય છે ત્યારે ઉત્તરાયણ કહેવાય છે. ૬ મહિના ઉત્તરાયણ અને ૬ મહિનામાં દક્ષિણાયન પૂરું થાય છે. આ પ્રમાણે બીજ વર્ષે સૂર્ય અંદરથી બહાર અને બહારથી અંદર જતાં આવતાં ચાલે છે. દક્ષિણાયન વખતે દિનમાન ઘટે છે અને રાત્રિ લાંબી થતી જાય છે. ઉત્તરાયણમાં તેથી ઊલટું છે.

૯. ૩૦ મુહૂર્ત :—

જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય છે. તેમાંના પ્રત્યેક વારાફરતી આકાશમાં ઉદય પામે છે. પ્રથમ દિવસે આકાશમાં જે સૂર્યનો ઉદય હોય છે તેનો જ બીજે દિવસે ઉદય નથી હોતો પણ બીજા સૂર્યનો ઉદય હોય છે. ત્રીજે દિવસે પહેલા સૂર્યનો ને બીજાનો વારાફરતી ઉદય થાય છે. એટલે દિવસ પણ આ જ વ્યવસ્થા છે. આનું કારણ એ છે કે મેરુની પ્રદક્ષિણા કરતાં એક મંડળ કરવામાં આવે છે. જ્યારે તે મોટું હોય છે. ૬૦ મુહૂર્ત (૮ કલાક) લાગે છે. બીજો પ્રત્યેક સૂર્ય ત્યારે બીજે દિવસે ઉગે છે. તેથી વચલા દિવસમાં બીજા સૂર્યનો ઉદય થાય છે.

૧૦. સૂર્ય કેટલે દૂર દેખાય :—

સર્વ આભ્યંતર મંડળમાં છે. એ મંડળની પરિધિ ૩૧૮ ૧૫ યોજન પ્રમાણ છે. દિવસે ૧ મુહૂર્તમાં સૂર્ય આટલા યોજન પ્રમાણ પરિભ્રમણ કરે છે. જ્યારે સૂર્ય સર્વબાહ્ય મંડળમાં પરિભ્રમણ કરે હોય ત્યારે દિનમાન ૧૨ મુહૂર્ત હોય છે. નિયમ એવો છે કે સૂર્ય ઉદયથી (ઉદયથી અસ્ત સુધીમાં) જેટલા યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં ભ્રમણ કરતો હોય તેનાથી અર્ધા યોજન પ્રમાણ દૂર હોય તે તે દેખાય છે. પહેલા પ્રથમ એ પ્રમાણ કાઢવું જોઈએ કે તે એક મુહૂર્તમાં કેટલા યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં ભ્રમણ કરે. ૧ દિવસમાં તે ૧૮૦ ૫ યોજન પ્રમાણ ભ્રમણ કરે તો એક મુહૂર્તમાં કેટલું યોજન પ્રમાણ ભ્રમણ કરે ? ... તે એક મુહૂર્તમાં ... પહોંચે યોજન પ્રમાણ

પ્રમાણ કરેલ હોય, તો ચાર મુહૂર્ત પ્રમાણ દિવસના ભાગે ૬ મુહૂર્તનાં ૬૧૦૬૧ યોજન પ્રમાણ પ્રમાણ બની શકે નિયમ પ્રમાણે આ જ દિવસની મર્યાદા થાય છે.

૮. તાપનું માપ :—

તાપનું માપ કાઢવાની આ રીત છે — જે દિવસમાં તે માપ કાઢવું હોય તેના મુહૂર્ત — ધ્રુવ જેની કલા કાઢવી છે તેનું માપ ચાર ગાઉના હિસાબે—ચારે ગુણાય. તેનું માપ કરવું અને પછી પણ ચાર ભાગમાં ભાગ કરવા. પછી જે રકમ આવી શકે તે તે દિવસનું તાપનું અંતિમ પ્રમાણ સમજવું. ઉદાહરણ સ્વરૂપ સર્વાભ્યંતર મંડળમાં જ્યારે સૂર્ય હોય છે ત્યારે દિવસમાન ૧૮ મુહૂર્ત છે. તેને ચાર અંશથી ગુણવાં ૧૮×૧૨=૨૧૬ આવે. તેના ભાગ ૧૮ થાય. તેમાંથી ચાર ભાગ કરતા ૨૦૮–૧૨=૯૬ આવશે — આ તે દિવસની ધ્રુવથી તાપનું માપ સમજવું.

૯. મંડળની લંબાઈ પહોળાઈ :—

જંબૂદ્વીપમાં બધી બાજુ અંતિમ ૧૮૦ યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં સૂર્યના મંડળો આવેલા છે. જેટલે આ પ્રથમ મંડળ છે પછી, આ મંડળની વચ્ચે જંબૂદ્વીપની જેટલી લંબાઈ પહોળાઈ હોય તેટલી જ તે મંડળની લંબાઈ પહોળાઈ જાણવી જોઈએ. બાકી જંબૂદ્વીપના એક લાખ યોજનમાંથી ૩૬૦ (૧૮૦×૨) યોજન બાદ કરીએ ત્યારે ૯૯૬૪૦ યોજન લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રથમ મંડળ છે. આમાં પ્રથમ અને બીજા મંડળનું અંતર ૨ યોજન તથા મંડળ વિષ્કંભ ૪૮/૬૧ યોજન — આનું બમણું ૫ ૩૫/૬૧ યોજન પ્રમાણ ઉમેરીએ ત્યારે ૯૯૬૪૫ ૩૫/૬૧ યોજન બીજા મંડળનું થાય છે. આ જ પ્રમાણે તૃતીય મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ કાઢવા માટે બીજા મંડળના ૯૯૬૪૫ ૩૫/૬૧ યોજનમાં ૫ ૩૫/૬૧ યોજન ઉમેરીએ ત્યારે ૯૯૬૫૧ ૯/૬૧ યોજન તૃતીય મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ સમજવી. આ જ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર મંડળની લંબાઈ-પહોળાઈ કાઢવા માટે ૫ ૩૫/૬૧ યોજન પૂર્વ પૂર્વ મંડળના પ્રમાણમાં ઉમેરીને વધારવાનું ક્રમ ચાલે છે.

૧૦. સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉપર :—

જંબૂદ્વીપમાં જે સૂર્ય છે તેમનું સર્વાભ્યંતર પ્રથમ મંડળ જંબૂદ્વીપની અંદર જંબૂદ્વીપને સ્પર્શીને તો ૧૮૦ યોજને પડે છે તેથી

કહેવામાં આવ્યું છે કે ૧૮ યોજન અવગાહીને સૂર્યનો સર્વાભ્યંતર મંડળ ઉદય થાય છે. પ્રથમ મંડળ એ પ્રથમ ઉદયસ્થાન પણ કહેવાય. એમ જંબૂદ્વીપમાં એક સૂર્યના ઉદયસ્થાન ૧૮૪ છે. કારણ, મંડળની સંખ્યા ૧૮૪ છે.

જે સૂર્ય અભ્યંતર ઉદય પામે તે ભરતક્ષેત્ર એ સૂર્ય નિષધ પર્વત ઉપર દક્ષિણ પૂર્વ દિશામાં જંબૂદ્વીપની જગતીથી ૧ યોજન દૂર પ્રકાશ કરીને ઉદય થાય છે. ત્યારબાદ તે જ વખતે ઉત્તર પશ્ચિમ દિશામાં નીલવંત પર્વત પર જંબૂદ્વીપની જગતીથી ૧ યોજન દૂર બીજો સૂર્ય પ્રથમ ઉદય પામે છે. જે બાર તથા પ્રકાશ કરે તેવો એ જ અભ્યંતર સૂર્ય કહેવાય છે. ત્યાં એ બન્ને સૂર્ય એકસરખી ગતિ શરૂ કરે છે. ભરતક્ષેત્ર પ્રકાશ કરતો કરતો સૂર્ય અભ્યંતર પ્રદક્ષિણા કરીને ત્યારબાદ દક્ષિણ-પશ્ચિમમાં આવે છે ત્યારે તેનો ઉદય પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં થયો મનાય છે. તે જ પ્રમાણે ઐરવતક્ષેત્ર પ્રકાશ કરતો કરતો સૂર્ય અભ્યંતર ફરીને પ્રદક્ષિણા કરી ત્યારે ઉત્તર પૂર્વમાં આવી પહોંચે છે ત્યારે તેનો ઉદય પૂર્વમહાવિદેહમાં થયો મનાય છે. આથી એ ધ્યાન રાખવું કે બન્નેની ગતિ સરખી હોવાથી ત્યારે ભરતક્ષેત્રનો ઉદય પશ્ચિમ વિદેહમાં થાય છે તે જ વખતે ઐરવતક્ષેત્રનો ઉદય પૂ. વિદેહમાં થાય છે ત્યાર પછી સંપૂર્ણ મહાવિદેહને પ્રકાશ કરતા તેમની પરિભ્રમણ મંડળાભિમુખ ગતિ થાય છે. એટલે કે [illegible] ઉદયસ્થાનમાં તેઓ બન્ને એકસાથે પહોંચી જાય છે. તેથી પશ્ચિમ વિદેહના ઉદય પામેલો જ સૂર્ય સંપૂર્ણ દક્ષિણાર્ધભરત [illegible] મંડળ [illegible] એમને ખબર [illegible] સૂર્ય સંપૂર્ણ ઉત્તરાર્ધ મંડળ એક સાથે [illegible] કરે છે. અને પછી બન્ને એક સાથે જ દ્વિતીય મંડળમાં પ્રવેશ [illegible] કરે છે. એ જ પ્રમાણે આગળનાં મંડળો [illegible] પણ [illegible] અંતિમ મંડળ ૧૮૪માં પણ બન્ને પછી એ મંડળે આવ્યા [illegible] તે જ વખતે પાછા અભ્યંતર મંડળમાં જાય છે.

સૂર્ય પ્રથમ મંડળમાં આવ્યા હોય છે ત્યારે દિવસ [illegible] તે વખતે રાત્રિ [illegible] દિવસ ૧૮ [illegible] ૧૨ [illegible] સુધી ૧૧ [illegible] છે. [illegible] દક્ષિણાયન

છે ત્યારે દિવસ ૧૮ મુહૂર્ત અને રાત્રિ ૧૨ મુહૂર્ત હોય છે. અને તે દક્ષિણાયન મંડળે હોય છે ત્યારે પ્રત્યેક મંડળે ૨/૬૧ મુહૂર્ત પ્રમાણ દિવસ ઘટે છે અને તેટલી જ રાત્રિપ્રમાણ વધે છે. જ્યારે ત્યારે તે ૧૮૩ મંડળમાં ગમન કરેલ હોય, ત્યારે ૧૨ [illegible] મુહૂર્ત પ્રમાણ દિવસ થાય થશે અને તેટલી જ રાત્રિ વધશે.

તે જ પ્રમાણે તેવી જ રીતે દક્ષિણાયનથી દિવસ વધતા સૂર્ય [illegible] આ ભાવ સમજવું.

૫૩ ૨૮ નક્ષત્રો —

જંબુદ્વીપમાં ચંદ્ર બે હોવાથી પ્રત્યેક ચંદ્રનાં ૨૮ તેથી બે ચંદ્રનાં ૫૬ નક્ષત્ર થાય. ૧ અભિજિત્, ૨ શ્રવણ, ૩. ધનિષ્ઠા, ૪ શતભિષા, ૫. પૂર્વ ભાદ્રપદ, ૬ ઉત્તર ભાદ્રપદ, ૭. રેવતી, ૮ અશ્વિની ૯. ભરણી, ૧૦ કૃત્તિકા, ૧૧ રોહિણી, ૧૨. મૃગશીર્ષ ૧૩. આર્દ્રા, ૧૪ પુનર્વસુ, ૧૫ પુષ્ય, ૧૬. અશ્લેષા, ૧૭. મઘા, ૧૮ પૂર્વફાલ્ગુની ૧૯ ઉત્તરફાલ્ગુની ૨૦ હસ્ત, ૨૧ ચિત્રા, ૨૨. સ્વાતી, ૨૩. વિશાખા ૨૪ અનુરાધા ૨૫ જ્યેષ્ઠા, ૨૬ મૂલ ૨૭. પૂર્વાષાઢા ૨૮ ઉત્તરાષાઢા. આ પ્રત્યેક ચંદ્રને આશ્રયી ૨૮ થાય.

સૂર્ય-ચંદ્રની જેમ નક્ષત્ર મંડળો અનવસ્થિત નથી પણ અવસ્થિત છે. તેથી નક્ષત્રોને પોતપોતાના નિયત મંડળથી મંડળાંતરે જવાનું નથી. આ રસ્તે મંડળમાં જ રહી તેમનો પ્રદક્ષિણાવર્તે ફરવાનો સ્વભાવ છે. આ ૨૮ નક્ષત્રોને ફરવા માટે માત્ર ૮ મંડળ છે અને તે ૮ મંડળ ચંદ્ર ઉપર ચાર ક્ષેત્રમાં છે તે ચંદ્રમંડળની સમશ્રેણિએ આવેલ છે. નક્ષત્રનું ૧લું મંડળ ચંદ્રના પહેલા મંડળ ઉપર આવેલું છે. તેમાં અભિજિત શ્રવણ ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ રેવતી, અશ્વિની ભરણી, પૂર્વાફાલ્ગુની ઉત્તરાફાલ્ગુની અને સ્વાતી — આ બાર નક્ષત્રો ચંદ્રના દક્ષિણ ભાગમાં હોય, ત્યારે તે જ [illegible] પ્રમાણ કર્યા હોય છે. ત્રીજું મંડળ [illegible] ઉપર આવેલું છે તેમાં બે પુનર્વસુ અને બે મઘા [illegible] નક્ષત્રોનું બીજું મંડળ [illegible] ૧૫ આવેલું છે. તેમાં [illegible] કૃત્તિકાનું જ [illegible] નક્ષત્રનું ચોથું મંડળ ચંદ્રના સાતમા મંડળ ઉપર છે અને તેમાં

ચિત્રા અને રોહિણી એ બન્ને નક્ષત્રોનું ભ્રમણ છે. નક્ષત્રોનું ચોથું મંડલ ચંદ્રના આઠમા મંડલ ઉપર છે અને તેમાં એ વિશાખાનું ભ્રમણ છે. નક્ષત્રોનું છઠ્ઠું મંડલ દશમા ચંદ્ર મંડલ પર છે અને તેમાં એ અનુરાધાનું ભ્રમણ થાય છે. સાતમું નક્ષત્રમંડલ ૧૧મા ચંદ્રમંડલ ઉપર છે અને તેમાં એ જ્યેષ્ઠાનું ભ્રમણ થાય છે. અને છેલ્લું આઠમું નક્ષત્રમંડલ ચંદ્રના છેલ્લા ૧૫મા મંડલ ઉપર આવેલું છે અને તેમાં આર્દ્રા, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, અશ્લેષા, મૂલ, હસ્ત, પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા આઠ નક્ષત્રો બબ્બેની સંખ્યામાં ભ્રમણ કરે છે.

આ રીતે જોતાં ચંદ્રના ૨જા, ૪થા, ૫મા, ૯મા, ૧૨મા, ૧૩મા અને ૧૪મા મંડલમાં નક્ષત્રોનો યોગ નથી અને બાકીના આઠ ચંદ્ર મંડલમાં નક્ષત્રોનો યોગ છે.

૫૮. નક્ષત્ર અને ચંદ્રનો યોગ:—

નક્ષત્ર એક અહોરાત્રમાં (૩૦ મુહૂર્તમાં) જેટલું ક્ષેત્ર ચાલે છે તેમાં તે જેટલા ક્ષેત્રખંડમાં ચંદ્ર સાથેના યોગમાં રહે છે તે જાણવા માટે એ સંપૂર્ણ ક્ષેત્રના ૬૭ ભાગ કરીએ, તો સમ અંશ મળે; અન્યથા વિષમ અંશ મળે. જેમ કે ૩૦ મુહૂર્તમાં અભિજિત્ નક્ષત્ર જેટલું ક્ષેત્ર ભ્રમણ કરે છે તેના ૬૭ ભાગ કરીએ તો ૨૧ [illegible] સડસઠીયા ભાગ ક્ષેત્રમાં તેનો ચંદ્ર સાથે યોગ રહે છે તેમ સમજવું. પણ જો બીજી કોઈ બાજુ સંખ્યા ધારીએ, તો અંશ સમ ન આવતાં વિષમ આવે. હવે એટલા ક્ષેત્રમાં એટલે $\frac{21}{67}$ ભાગ જેટલા ક્ષેત્રમાં તેને ચંદ્ર સાથે કેટલા મુહૂર્ત યોગ રહ્યો તે જાણવું હોય, તો ત્રિરાશિ કરવી જોઈએ કે સંપૂર્ણ અર્થાત્ ૧ ક્ષેત્રમાં ૩૦ મુહૂર્ત થાય, તો $\frac{21}{67}$ જેટલા ક્ષેત્રમાં કેટલાં મુહૂર્ત થાય? તો જવાબ આવે કે $\frac{630}{67}$ મુહૂર્ત અર્થાત્ $9\frac{27}{67}$ મુહૂર્ત જેટલો કાળ તે અભિજિત નક્ષત્ર ચંદ્રના યોગમાં રહે છે તેમ સમજવું. બાકીના [illegible] ક્ષેત્રસીમા અને કાળસીમા નીચે પ્રમાણે છે—

	ક્ષેત્રસીમા	કાળસીમા
શતભિષા, ભરણી, આર્દ્રા, આશ્લેષા, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા	$\frac{33\frac{1}{2}}{67}$	૧૫ મુહૂર્ત
ઉ. ભાદ્રપદા, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, પુનર્વસુ, રોહિણી, વિશાખા	$\frac{100\frac{1}{2}}{67}$	૪૫ મુહૂર્ત
બાકીનાં બધાં ૧૫ નક્ષત્રો	$\frac{67}{67}$ = ૧ સંપૂર્ણ ક્ષેત્ર	૩૦ મુહૂર્ત

૨૮. વૈમાનિક વિમાનના પ્રસ્તર :—

વૈમાનિક દેવોનાં વિમાનો મોટા મકાનના માળની જેમ ઉપરાઉપર આવેલા છે. પેટીએ એ વિમાનોની ઉપરાઉપર આવેલી શ્રેણીઓના વિભાગ કે થર તેમજ તે પ્રસ્તર કહેવાય છે. સ [illegible] મળી આવા ૬૨ પ્રસ્તરોમાં બધા [illegible] વહેંચાઈ જાય છે.

સૌધર્મ અને ઈશાન એ બન્ને કલ્પો અર્ધચંદ્રાકારે સામસામે હોવાથી બન્ને મળી પૂર્ણ ચંદ્રાકાર થાય છે. સૌધર્મ દક્ષિણાર્ધમાં અને ઈશાન ઉત્તરાર્ધમાં છે. બન્નેના અર્ધવલયાકારે તેર-તેર પ્રસ્તર-પ્રસ્તરો છે. બન્ને મળી સંપૂર્ણ વલયાકારે તેર પ્રસ્તર થાય. તે જ પ્રમાણે સનત્કુમાર દક્ષિણાર્ધમાં અને માહેન્દ્ર ઉત્તરાર્ધમાં અર્ધ અર્ધ વલયાકારે ૧૨ પ્રસ્તર છે—બન્નેના મળીને પણ વલયાકારે બાર પ્રસ્તર થાય છે. બ્રહ્મ લોક સંપૂર્ણ વલયાકારે હોવાથી તેના ૬ પ્રસ્તર જ કહેલા છે. તે જ પ્રમાણે લાંતકના [illegible] અને સહસ્રારના [illegible] પ્રસ્તર સંપૂર્ણ વલયાકારે આવ્યા. ત્યાર પછી આનત અને પ્રાણત સૌધર્મકલ્પની જેમ અર્ધ-અર્ધ વલયાકારે હોવાથી એ બન્નેના મળીને સંપૂર્ણ વલયાકારે ચાર પ્રસ્તર છે અને તેની ઉપર તે જ પ્રમાણે આરણ-અચ્યુતના બન્નેના મળીને સંપૂર્ણ વલયાકારે ચાર પ્રસ્તર આવેલા છે. આ પ્રમાણે બાર દેવલોકના બધા મળી ૫૨ પ્રસ્તર થાય છે. ત્યાર પછી ગ્રૈવેયકના નવ તથા પાંચ અનુત્તરનો એક પ્રસ્તર હોવાથી—૧૦ પ્રસ્તર આવે છે. આમ સર્વ મળી ૬૨ પ્રસ્તરમાં સંપૂર્ણ વૈમાનિક દેવોના વિમાનો આવી જાય છે.

૨૯. સૌધર્મ અને ઈશાનના વિમાનો :—

પ્રત્યેક પ્રસ્તરમાં ચારે દિશામાં [illegible] પંક્તિઓ છે જે આવલિકા [illegible] છે. [illegible] જેમનો આકાર નિયત છે. [illegible] ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ અને વાટલા [illegible] વિમાનો આ ચારે [illegible] હોવાથી આવલિકાગત કહેવાય છે. તે [illegible] વિમાનો છે. [illegible] વિદિશામાં [illegible] આવલિકાબાહ્ય [illegible] પુષ્પાવકીર્ણ [illegible] છે. આવલિકાબાહ્ય વિમાનોની પ્રત્યેક પ્રસ્તરે સંખ્યા [illegible]

છે. તે વિમાનો અમુક નિશ્ચિત સંખ્યામાં તે તે પ્રસ્તરમાં પુષ્પા[illegible] વિમાનો હોય છે. આવલિકાબદ્ધ વિમાનોમાં [illegible] છે [illegible] હોય છે. [illegible] દિશામાં આવલિ[illegible] છે. તેમાં પ્રથમ ત્રિકોણ, પછી [illegible] અને પછી [illegible] — આ [illegible] પૂરી થાય છે.

સૌધર્મેશાનના ૧૩ પ્રસ્તર માંના પ્રથમ પ્રસ્તરની ચારે આવલિકામાં [illegible] છે. ઉત્તરોત્તર પ્રસ્તરની આવલિકાઓમાં [illegible] સંખ્યા [illegible] બીજા પ્રસ્તરમાં પ્રત્યેક આવલિકામાં ૬૧ વિમાનો રહેશે. અને ઉપર [illegible] વિમાન છે [illegible] પ્રસ્તર અનુસાર [illegible] છે. તેમાં [illegible] છે અને તેની ચારે દિશામાં ચાર [illegible] છે. [illegible] વિમાન [illegible] પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો [illegible] પ્રત્યેક પ્રસ્તરે [illegible] આવલિકામાં [illegible] છે. પુષ્પાવકીર્ણની પ્રત્યેક પ્રસ્તરમાં સંખ્યા અનિયત છે [illegible] પ્રત્યેક દેવલોકના પ્રસ્તરમાં તે [illegible] છે. દેવલોકમાં આવલિકા તથા પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે —

દેવલોક	પ્રસ્તર	આવલિકાગત	પુષ્પાવકીર્ણ	સર્વ વિમાન
૧ સૌધર્મ	૧૩ [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨ ઈશાન	૧૩ [illegible]	[illegible]	[illegible]	૨
બન્ને મળી	૧૩	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૩ સનત્કુમાર	૧૨ [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૪ માહેન્દ્ર	૧૨ [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
બન્ને મળી	૧૨	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૫ બ્રહ્મલોક	૬	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૬ લાંતક	૫	[illegible]	[illegible]	૫
૭ મહાશુક્ર	૪	[illegible]	[illegible]	૪
૮ સહસ્રાર		[illegible]	[illegible]	[illegible]
૯ ૧૦ આનત પ્રાણત	૪	[illegible]	[illegible]	
૧૧ ૧૨ આરણ અચ્યુત	૪	[illegible]		

૧૩–૧૫ અધસ્તન ગ્રૈવેયક ૩	૧૧૧		૧૧૧
૧૬–૧૮ મધ્યમ ગ્રૈવેયક ૩	૭૫	૩૨	૧૦૭
૧૯–૨૧ ઉપરિતન ગ્રૈવેયક ૩	૩	૬૧	૧
૨૨–૨૫ પંચ અનુત્તર ૧	૫		૫
૬૨	[illegible]	[illegible]	[illegible]

૨ લોકાંતિક દેવો—

લોકાન્તિક દેવો વિષયરતિથી રહિત છે તેથી દેવર્ષિ કહેવાય છે. તે [illegible] તેથી સર્વે [illegible] છે. તેઓ [illegible] છે કે જ્યારે તીર્થંકરો [illegible] કરવા હોય ત્યારે તેમની પાસે આવી તેઓ આ પ્રમાણે બોધ આપે છે— [illegible] —આ પ્રમાણે બોધ આપી [illegible] નમસ્કાર કરી તેઓ પાછા [illegible] છે [illegible]

[illegible] ત્યારે [illegible] —વિશેષ [illegible]

૩ [illegible]—

[illegible]

શરીર રૂપે પરિણમવાના હોય તે પુદ્ગલો અથવા જે આત્મા ઇન્દ્ર થવાનો હોય તે આત્મા પણ ઇન્દ્ર કહેવાય છે. તથા ઐશ્વર્ય એ પણ ઇન્દ્રનું અસાધારણ હોવાથી અને ભાગ્ય તીર્થંકરાદિ જેવા મહાપુરુષોનું જ ઐશ્વર્ય ભારે હોવાથી તેની અપેક્ષાએ ઇન્દ્ર ચક્ર વગેરે પણ ઇન્દ્ર જ કહેવાય. ઇન્દ્રનો સીધો અર્થ ભાવેન્દ્ર છે પણ આંહી તે લક્ષ્યમાં નથી; ઉપયોગરૂપ ગુણ હોવાથી. ભાવેન્દ્રના બે ભેદ છે—આગમભાવેન્દ્ર અને નોઆગમ ભાવેન્દ્ર. ઇન્દ્રશબ્દના જ્ઞાનવાળો તથા તેમાં ઉપયોગવાળો, એવ તે ભાવેન્દ્ર કહેવાય. આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનો અભેદ હોવાથી જે ઇન્દ્રને ઉપયોગવાળો હોય તે ઇન્દ્ર પણ ઇન્દ્ર કહેવાય. નોઆગમ ભાવેન્દ્ર એ ઇન્દ્ર કહેવાય છે જેને ઇન્દ્ર એવું નામ અને યથાર્થનું ધામ હોય અર્થાત્ જે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈને ઇન્દ્ર કહેવાતો હોય અને જો તેની આજ્ઞા ચાલતી હોય—તેનું ઐશ્વર્ય સ્વીકારતા હોય.

તીર્થંકરને પણ ભાવેન્દ્ર કહી શકાય કારણ તેમનું ઐશ્વર્ય સ્થાયી છે

૫ દેવોની સભાઓ :—

દેવોનો જન્મ મનુષ્ય વગેરે ઉદર દ્વારા જેમ ગર્ભમાંથી નથી થતો. પણ વિમાનમાં તેમના જન્મસ્થાનમાં જે ઉપપાત સભા કહેવાય છે—ત્યાં એક કોમળ શય્યા હોય છે તેમાં આવીને તે ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં અન્તર્મુહૂર્તમાં તો તેઓ બધી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી લે છે અને યુવા જેવા બની જાય છે. ત્યાર પછી દેવો તેમને સ્નાન કરાવવા માટે સ્નાનગૃહમાં લઈ જાય છે, તે અભિષેક સભા કહેવાય છે. સ્નાન કર્યા પછી દેવો તેમને વસ્ત્ર અને ઘરેણાંથી શણગારવા માટે અલંકારસભામાં લઈ જાય છે. એનું કામ પૂર્ણ થાય પછી વ્યવસાયસભામાં લઈ જાય છે. ત્યાં પુસ્તક રત્નમાં આલેખું દેવ છે જે વાંચીને દેવને અનુરૂપ કર્તવ્યથી તે અભિજ્ઞ બને છે અને કર્તવ્યનો નિર્ણય કરે છે. ત્યાર પછી તે સુધર્મા સભામાં જ્યાં તેનું મનોરંજન માટેની સર્વ સામગ્રી ઉપસ્થિત હોય છે ત્યાં જાય છે અને ત્યાં જ પછી દેવના કામભોગોમાં નવું જીવન વ્યતીત કરે છે.

૭

નરક અને નારક

નરક ત્રણ પર પ્રતિષ્ઠિત છે —

૧ પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત ૨ આકાશપ્રતિષ્ઠિત, ૩ આત્મપ્રતિષ્ઠિત.

નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહારનયથી નરક પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત છે. ઋજુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ નરક આકાશપ્રતિષ્ઠિત છે અને બાકીના ત્રણ શબ્દનયની અપેક્ષાએ નરક આત્મપ્રતિષ્ઠિત છે

[સ્થા ૧૯]

અધોલોકમાં સાત પૃથ્વી, સાત ઘનોદધિ, સાત ઘનવાત, સાત તનુવાત, અને સાત આકાશાન્તર છે. એ સાત આકાશાંતરમાં સાત તનુવાત છે. એ સાત તનુવાતમાં સાત ઘનવાત છે. એ સાત ઘનવાતમાં સાત ઘનોદધિ છે. એ સાત ઘનોદધિમાં પટલાકારની સાત પૃથ્વી આવેલી છે. તેમના નામ અને ગોત્ર ક્રમશઃ નીચે પ્રમાણે છે —

પૃથ્વી	નામ	ગોત્ર
પહેલી	ઘમા	રત્નપ્રભા
બીજી	વંશા	શર્કરાપ્રભા
ત્રીજી	શૈલા	વાલુકાપ્રભા
ચોથી	અંજના	પંકપ્રભા
પાંચમી	રિષ્ટા	ધૂમપ્રભા

છઠ્ઠી	મઘા	તમસ્
સાતમી	માઘવતી	તમસ્તમસ્

[—સ્થા ૫૪૬]

નરકમા તુરતનો ઉત્પન્ન થયેલો નારક મનુષ્યલોકમા આવવાની ઇચ્છા કરે તેના ચાર કારણો છે —

૧ નરકમાની વેદના જોઈને;
૨ નરકપાલોથી પીડાઈને
૩ નરકમા ભોગવવાનું કર્મ નિર્જરી ન ગયું હોય છતા જવા ઇચ્છે
૪ નરકાયુનો ક્ષય ન થયો હોય છતા જવા ઇચ્છે

પણ મનુષ્યમા તે જઈ શકતો નથી.

[—સ્થા ૨૪૫]

પ્રથમ, બીજી અને ત્રીજી નરકમા ઉષ્ણ વેદના છે ત્યાંના નારકો તે ઉષ્ણ વેદનાને વેદે છે

[—સ્થા ૧૪૭]

રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું —

૧ રત્નકાંડ	૧૦	યોજન	વિસ્તૃત	છ
૨. વજ્રકાંડ	"	"	"	"
૩ વૈડૂર્યકાંડ	"	"	"	"
૪ લોહિતાક્ષકાંડ	"	"	"	"
૫. મસારગલ્લકાંડ	"	"	"	"
૬ હંસગર્ભકાંડ	"	"	"	"
૭ પુલાકકાંડ	"	"	"	
૮ સૌગંધિકકાંડ	"	"	"	"
જ્યોતિરસકાંડ	"	"	"	"

૧૦ અંજનકાંડ ” ” ” ”
૧૧ અંજનપુલકકાંડ ” ” ” ”
૧૨ રજતકાંડ ” ” ” ”
૧૩ જાતરૂપકાંડ ” ” ” ”
૧૪ અંકકાંડ ” ” ” ”
૧૫ સ્ફટિક કાંડ ” ” ” ”
૧૬ રિષ્ટકાંડ ” ” ” ”

[-સ્થા ૧૦]

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રત્નકાંડ ના ઉપરના છેડાથી સ્ફટિકકાંડ ના નીચલા છેડા સુધીનું અંતર ૩ યોજન છે

[-સમ ૧૧૬]

રત્નપ્રભાનું અબ્બહુલકાંડ ૮ હજાર યોજન વિસ્તૃત છે

[-સમ ૮]

રત્નપ્રભાના રત્નકાંડના ઉપરના છેડાથી પુલકકાંડના નીચલા છેડા સુધીનું અંતર ૭ યોજન છે

[-સમ ૧૧]

નિષધ વર્ષધર પર્વતના ઊંચા શિખરના તળથી રત્નપ્રભાના પ્રથમકાંડના મધ્યભાગ સુધીનું અંતર ૯ યોજન છે નીલવંતવર્ષધર વિષે પણ તેમજ છે

[-સમ ૧૧૧]

બીજી નરકના મધ્યભાગથી બીજા ઘનોદધિના નીચલા છેડા સુધીનું અંતર ૮૧ હજાર યોજન છે

[-સમ ૮૧]

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ કાંડના ૮ યોજનમાં વાણવ્યંતરના ભૌમેયવિહારો છે

[સમ ૧૧૧]

રત્નપ્રભાના અંજનકાંડના નીચલા છેડાથી વાણવ્યંતરના ભૌમેય વિહાર સુધીનું અંતર ૯૯૦ યોજન છે

[-સમ ૯૯]

પંકબહુલ કાંડના ઉપરના છેડાથી નીચલા છેડા સુધીનું અંતર ૮૪ લાખ યોજન છે

[-સમ ૮૪]

વડવામુખ પાતાલના નીચલા છેડાથી રત્નપ્રભાના નીચલા છેડા સુધીનું અંતર ૭૯ હજાર યોજન છે

[-સમ ૭૯]

રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી ૧૭ હજાર યોજન ઊંચે જઈને પછી ચારણ દેવોની તિરછી ગતિ પ્રવર્તે છે

[-સમ ૧૭]

સીમન્તક નરકનો વિસ્તાર ૪૫ લાખ યોજન છે

[-સમ ૪૫]

અપ્રતિષ્ઠાન નરક એક લાખ યોજન વિસ્તૃત છે

[-સમ ૧]

ધૂમપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ અઢાર હજાર યોજન વિસ્તૃત છે

[-સમ ૧]

૮

અજીવાસ્તિકાય

૧ અજીવના ભેદો

અનાત્મા એક[1] છે

[—સ્થા ૧]

અજીવ રાશિ[2] બે પ્રકારની છે —

૧ રૂપી અજીવરાશિ; ૨ અરૂપી અજીવરાશિ

અરૂપી અજીવરાશિના દશ ભેદ છે —

૧ ધર્માસ્તિકાય,[3] ૨ ધર્માસ્તિકાયનો દેશ; ૩ ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૪ અધર્માસ્તિકાય, ૫ અધર્માસ્તિકાયનો દેશ, ૬ અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ; ૭ આકાશાસ્તિકાય; ૮ આકાશાસ્તિકાયનો દેશ, ૯ આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૧૦ અદ્ધા સમય[4]

---

૧ અનાત્મા—આત્મા નહિ તે અનાત્મા. આત્મ સિવાયના ધર્માસ્તિકાયાદિ અજીવ પદાર્થો અનાત્મામાં સમાવેશ છે. અજીવાસ્તિકાયો છે તો અનેક પણ બધાનું અનાત્મત્વ સામાન્ય લક્ષણ એક હોવાથી એક પદ મૂક્યું છે.

૨. અહીં પ્રજ્ઞાપનાનું પ્રથમ પ્રજ્ઞાપના પદ સરખાવો. અજીવરાશિ શબ્દ સૂત્રમાં છે. કે જેમાં ... પ્રજ્ઞાપના શબ્દથી વ્યવહાર છે; જ્યારે અહીં પ્રજ્ઞાપનાને બદલે રાશિ શબ્દનો પ્રયોગ છે. આ અજીવરાશિની વિશેષ સમજ માટે જુઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર અધ્યાય પાંચમો અને તત્ત્વાર્થસાર ૧ [illegible]

૩. ધર્માસ્તિકાયના દેશ પ્રદેશની સમજ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧

૪. વિશેષ સમજવા માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨

રૂપી અજીવ[1] રાશિ અનેક પ્રકારની છે

[–સમ ૧૪૯]

૨ અજીવાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ

ચાર અસ્તિકાય અજીવકાય છે —

૧ ધર્માસ્તિકાય ૨ અધર્માસ્તિકાય ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય.

[–સ્થા ૨૫૨]

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો આઠ છે[૧]

[–સ્થા ૬૨૪]

ધર્મ એક છે

[–સ્થા ૦ –સમ ૧]

ધર્માસ્તિકાયમાં[૩] વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ નથી તે શાશ્વત અવસ્થિત લોકદ્રવ્ય છે

ધર્માસ્તિકાયના સંક્ષેપથી પાંચ ભેદ છે —

૧ દ્રવ્યથી ૨ ક્ષેત્રથી, ૩ કાલથી; ૪ ભાવથી ૫. ગુણથી.

(૧) દ્રવ્યથી ધર્માસ્તિકાય એક છે

( ) ક્ષેત્રથી લોકપ્રમાણ ધર્માસ્તિકાય છે

(૩) કાલથી ત્રણે કાલમાં તેનું અસ્તિત્વ છે તે ધ્રુવ છે નિત્ય છે શાશ્વત છે, અક્ષય છે અવ્યય છે, અને અવસ્થિત છે

---

૧ રૂપી અજીવરાશિ પુદ્ગલાસ્તિકાય જ છે તેના પ્રથમ ચાર ભેદ છે સ્કન્ધ, દેશ પ્રદેશ અને પરમાણુ તે પ્રત્યેક પાંચ વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ અને સંસ્થાનના ભેદે અનેક પ્રકારે છે

૧ જુઓ ભગવતીસાર પૃ. ૫૪૩

૩. ભગવતીસાર પૃ ૧૨૩થી આઠને ધર્માસ્તિકાયાદિના સ્વરૂપનો વિચાર કરી લેવો જ છે

૮

અજીવાસ્તિકાય

૧ અજીવના ભેદો

અનાત્મા એક[1] છે

[—ઠાણ 1]

અજીવ રાશિ[2] બે પ્રકારની છે —

૧ રૂપી અજીવરાશિ; ૨ અરૂપી અજીવરાશિ.

અરૂપી અજીવરાશિના દશ ભેદ છે —

૧ ધર્માસ્તિકાય[3] ૨ ધર્માસ્તિકાયનો દેશ; ૩ ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૪ અધર્માસ્તિકાય; ૫. અધર્માસ્તિકાયનો દેશ ૬ અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ; ૭ આકાશાસ્તિકાય; ૮ આકાશાસ્તિકાયનો દેશ ૯ આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ ૧૦ અદ્ધા સમય[4]

---

૧ આત્મા—જીવ નહિ તે અનાત્મા. જીવ સિવાયના ધર્માસ્તિકાય આદિ અજીવકાયોનો અનાત્મામાં સમાવેશ છે. અજીવાસ્તિકાયો છ તો અનેક [illegible] અનાત્મત્વ સામાન્ય લક્ષણ એક હોવાથી એક જ કહેવાય.

૨ અહીં પ્રજ્ઞાપનાનું પ્રથમ [illegible] [illegible] છે. ત્યાં પ્રજ્ઞાપના [illegible] [illegible] માટે 'રાશિ' શબ્દનો પ્રયોગ છે. આ અજીવરાશિની વિશેષ [illegible] જુઓ [illegible] [illegible] [illegible] પૃ. [illegible]

૩. ધર્માસ્તિકાયના દેશ-પ્રદેશની સમજ માટે જુઓ પ્રસ્તાવનાને અંતે ટિ. નં. ૧.

૪ વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ પ્રસ્તાવનાને અંતે ટિ. નં. ૨.

રૂપી અજીવ[1] રાશિ અનેક પ્રકારની છે
[–સમ ૧૪૯]

૨. અજીવાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ

ચાર અસ્તિકાય અજીવકાય છે —

૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય
[–સ્થા ૨૫૨]

ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો આઠ છે[2]
[–સ્થા ૬૨૪]

ધર્મ એક છે
[–સ્થા ૧-સમ ૧]

ધર્માસ્તિકાયમાં[3] વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ નથી તે શાશ્વત અવસ્થિત લોકદ્રવ્ય છે

ધર્માસ્તિકાયના સંક્ષેપથી પાંચ ભેદ છે —

૧ દ્રવ્યથી, ૨ ક્ષેત્રથી ૩ કાલથી ૪ ભાવથી, ૫ ગુણથી

(૧) દ્રવ્યથી ધર્માસ્તિકાય એક છે

( ) ક્ષેત્રથી લોકપ્રમાણ ધર્માસ્તિકાય છે

(૩) કાલથી ત્રણે કાલમા તેનું અસ્તિત્વ છે તે ધ્રુવ છે, નિત્ય છે શાશ્વત છે અક્ષય છે અવ્યય છે અને અવસ્થિત છે

---

૧ રૂપી અજીવરાશિ પુદ્ગલાસ્તિકાય જ છે તેના પ્રથમ ચાર ભેદ છે સ્કંધ દેશ પ્રદેશ અને પરમાણુ. તે પ્રત્યેક વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ અને સંસ્થાનના ભેદે અનેક પ્રકારે છે.

૨ જુઓ અવગ્રહીસાર ૫, ૧૨૪.

૩ અવગ્રહીસાર ૫ ૧૨૪થી માંડીને ધર્માસ્તિકાયાદિના સ્વરૂપનો વિચાર કર્યો છે જ છે

(૪) ભાવથી ધર્માસ્તિકાય વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ વિનાનું છે

(૫) ગુણથી ગમનગુણવાળું છે

[-સ્થા ૫૩૦]

અધર્મ એક છે

[-સ્થા ૯; -સમ ૧]

અધર્માસ્તિકાય પણ વર્ણ વિનાનું છે યાવત્ બધું ધર્માસ્તિકાય જેમ સમજી લેવું; પણ ગુણથી સ્થાનગુણવાળું છે, એમ સમજવું

[-સ્થા ૫૩૦]

આકાશાસ્તિકાય પણ ધર્માસ્તિકાય જેવું જ છે પણ ક્ષેત્રથી લોક-અલોક પ્રમાણ સમજવું અને ગુણથી અવગાહનાગુણવાળું સમજવું

[-સ્થા ૨]

આકાશ બે પ્રકારનું છે[2] —

૧ લોકાકાશ; ૨ અલોકાકાશ.

[-સ્થા ૭૪]

૩ કાલ

સમયક્ષેત્રનો[1] આયામ-વિષ્કંભ પિસ્તાળીસ લાખ યોજન પ્રમાણ છે

[-સમ ૪૫]

કાલ ત્રણ પ્રકારનો છે —

૧ અતીત; ૨ વર્તમાન; ૩ અનાગત

---

૧ [illegible] ધર્માસ્તિકાયાદિ અસ્તિકાયો છે [illegible]

૨ જુઓ પ્રકરણ [illegible] ટિપ્પણ નં. ૩

સમય પણ ત્રણ પ્રકારનો છે —

૧ અતીત ૨ વર્તમાન ૩ અનાગત.

આવલિકા, આનપ્રાણ સ્તોક લવ, મુહૂર્ત અહોરાત્ર યાવત્ વર્ષ શતવર્ષ સહસ્રવર્ષ પૂર્વાંગ પૂર્વ યાવત્ અવસર્પિણી અને પુદ્ગલપરાવર્ત એ બધા પણ સમયની જેમ ત્રણ પ્રકારના છે

[—સ્થા ૧૯૧]

સમા કાલ બે છે —

૧ અવસર્પિણી સમા ૨ ઉત્સર્પિણી સમા.

[—સ્થા ૧૦]

કાલના પણ ઉપર પ્રમાણે બે ભેદ છે

[—સ્થા ૭૪]

કાલના ચાર[1] પ્રકાર છે —

૧ પ્રમાણકાલ — દિવસ અને રાત્રિરૂપ

૨ યથાયુનિર્વૃત્તિકાલ — જેટલું જીવે આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તેટલું ભોગવવું તે,

૩ મરણકાલ — જીવ અને શરીરનો વિયોગ

૪ અદ્ધાકાલ — સમય-આવલિકાદિરૂપ.

[—સ્થા ૨૬૪]

અવસર્પિણી એક છે

(૧) સુષમસુષમા એક છે

(૨) સુષમા એક છે

(૩) સુષમદુઃષમા એક છે

(૪) દુઃષમસુષમા એક છે

---

૧ જગન્નીસાર પૃ. ૧૧૧ પર આ ચારે ભેદનું વિસ્તૃત વર્ણન છે જિજ્ઞાસુએ ત્યાં જોઈ લેવું.

૨ વ્યાખ્યા માટે જુઓ જગન્નીસાર પૃ. ૭૧

(૫) દુષમા એક છે
(૬) દુષમદુષમા એક છે

ઉત્સર્પિણી એક છે

(૧) દુષમદુષમા એક છે
(૨) દુષમા એક છે
(૩) દુષમસુષમા એક છે
(૪) સુષમદુષમા એક છે
(૫) સુષમા એક છે
(૬) સુષમસુષમા એક છે

[–સ્થા ૧]

અવસર્પિણીના છ પ્રકાર છે — સુષમસુષમા આદિ
ઉત્સર્પિણીના છ પ્રકાર છે — દુષમદુષમાઆદિ

[–સ્થા ૪૯૨]

અવસર્પિણીના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧ ઉત્કૃષ્ટ;[1] ૨. મધ્યમા; ૩ જઘન્યા.

અવસર્પિણીના છયે સમાના પણ તે જ પ્રમાણે ત્રણ ભેદો સમજી લેવા

ઉત્સર્પિણી તથા તેના છયે સમાના પણ ત્રણ ભેદો છ તે ઉપર પ્રમાણે છે

[–સ્થા ૧૩૯]

---

૧ તુલના ભગવતીસાર પૃ ૫૩૮.

અવસર્પિણી પ્રથમ આરામાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય, વચલા ચાર આરામાં મધ્યમ આયુષ્ય અને અંતિમ આરામાં જઘન્ય આયુષ્ય. તે જ પ્રમાણે આરો આરે ઉપ ૧ આર તેની શરૂઆતમાં ઉત્કૃષ્ટ, વચમાં વચ્ચેનાં મધ્યમ અને અંતિમ ધોમાં જઘન્ય આયુષ્ય. તે જ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી વિષે તેથી ઊલટું સમજવું.

ઉત્સર્પિણીમાં દશ સાગરોપમ કોટાકોટિ કાલ છે અવસર્પિણીમાં દશ સાગરોપમ કોટાકોટિ કાલ છે
[-સ્થા ૭૪૬]

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી મ સમા ૭ સાગરોપમ કોટાકોટિકાલ છે
[-સમ ૧]

પ્રત્યેક અવસર્પિણીના પાચમા સમા દુષમા અને છઠ્ઠા સમા દુઃષમદુષમાનો કાલ એકવીશ એકવીશ હજાર વર્ષ છે

પ્રત્યેક ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમા દુષમદુષમા અને બીજા સમા દુષમાનો કાલ એકવીસ-એકવીસ હજાર વર્ષ છે
[-સમ ૨૧]

પ્રત્યેક અવસર્પિણીના પાચમા અને છઠ્ઠા સમા એ બન્નેનો મળી ૪૨ વર્ષ કાલ છે અને ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ અને દ્વિતીય સમાનો મળી ૪૨૦ વર્ષ કાલ છે
[-સમ ૪૨]

દુષમાના સાત લક્ષણ છે –

૧ અકાલવર્ષા;
૨ કાલમા વર્ષા નહિ;
૩ અસાધુ પૂજાય છે
૪ સાધુ પૂજાતા નથી
૫ ગુરુ પ્રત્યે લોકો મિથ્યાભાવવાળા હોય છે
મનોદુઃખતા
૭ વચનદુઃખતા

સુષમાના સાત લક્ષણ છે—

૧ અકાલમા વર્ષા નહિ
કાલમા વર્ષા;

૩ અસાધુ પૂજાતા નથી;
૪ સાધુ પૂજાય છે;
૫ ગુરુ પ્રત્યે લોકો સમ્યક્‌ભાવવાળા હોય છે;
૬ મનોસુખતા;
૭ વચનસુખતા.

[—સ્થા ૫૫૮]

દુઃષમાના દશ લક્ષણો છે

૧-૫. ઉપર પ્રમાણે અકાલે વર્ષા આદિ;
૬ અમનોજ્ઞ શબ્દ;
૭ અમનોજ્ઞરૂપ;
૮ અમનોજ્ઞરસ;
૯ અમનોજ્ઞગંધ
૧૦ અમનોજ્ઞસ્પર્શ

સુષમાનાં દશ લક્ષણ —

૧-૫. ઉપર પ્રમાણે અકાલે વર્ષા નહિ, આદિ;
૬ મનોજ્ઞ શબ્દ;
૭ મનોજ્ઞરૂપ;
૮ મનોજ્ઞરસ
૯ મનોજ્ઞગંધ;
૧૦ મનોજ્ઞસ્પર્શ

[—સ્થા ૭૬૨]

સુષમસુષમા સમામાં દશ પ્રકારનાં વૃક્ષો ઉપભોગમાં આવે છે —

૧ મત્તાંગવૃક્ષો — મદિરા દેનાર વૃક્ષો;
૨ ભૃતાંગવૃક્ષો — ભાજન દેનાર વૃક્ષો;
૩ ત્રુટિતાંગવૃક્ષો — વાદ્ય દેનાર વૃક્ષો

૪ દીપાંગવૃક્ષો — દીપ દેનાર વૃક્ષો
૫. જ્યોતિર અવૃક્ષો — અગ્નિ દેનાર વૃક્ષો
૬ ચિત્રાંગવૃક્ષો — વિવિધ પુષ્પ દેનાર વૃક્ષો
૭ ચિત્રરસવૃક્ષો — વિવિધ ભોજન દેનાર વૃક્ષો
૮ મણ્યંગવૃક્ષો — આભરણ દેનાર વૃક્ષો
૯ ગેહાકારવૃક્ષો — રહેવું કામ આપનાર વૃક્ષો
૧ વસ્ત્રદાયીવૃક્ષો

[-સ્થા ૭૬૬]

સમય એક છે

[-સ્થા ૪]

ર મેક મુહૂર્તમાં ૭૭ લવ છે

[-સમ ૭૭]

દિવસ અને રાત્રિના બધા મળી ૩૦ મુહૂર્તો છે—
૧ રૌદ્ર, ૨ શ્વેત (? સુપ) ૩ મિત્ર, ૪ વાયુ; ૫. સુપ્રીત; ૬ અભિચન્દ્ર, ૭ માહેન્દ્ર, ૮ બલવાન ૯ બ્રહ્મ, ૧૦ સત્ય, ૧૧ આનંદ; ૧૨ વિજય; ૧૩ વિશ્વસેન ૧૪ પ્રાજાપત્ય ૧૫ ઉપશમ ૧૬ ઈશાન ૧૭ ત્વષ્ટ ૧૮ ભાવિતાત્મ; ૧૯ વૈશ્રમણ ૨૦ વરુણ; ૨૧ શતઋષભ ૨૨ ગન્ધર્વ ૨૩ અગ્નિવૈશ્યાયન; ૨૪ આતપ, ૨૫ આવર્ત ૨૬ ત્વષ્ટ્ટ; ૨૭ ભૂમહ ૨૮ ઋષભ, ૨૯ સર્વાર્થસિદ્ધ ૩૦ રાક્ષસ[1]

[-સમ ૩]

અવમરાત્ર–દિનક્ષયવાળા ૭ છે[2]—
૧ તૃતીયપર્વ ૨ સપ્તમપર્વ ૩ અગિયારમું પર્વ ૪ પંદરમું પર્વ ૫. ઓગણીસમું પર્વ ૬ તેવીસમું પર્વ

૧ મુહૂર્તચિંતામણિ આ (૧. ૪૨-૪૩) મુહૂર્તોના સ્વામી ૭ ૩ જણાવ્યા છે તેમની આ સાથે સરખામણી કરવી જોઈએ.

૨. અવમરાત્રની વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૪

૨ અતિરાત્ર–દિનવૃદ્ધિવાળાં છ છે[1]—

૧ ચતુર્થ પર્વ ૨ આઠમું પર્વ ૩ બારમું પર્વ ૪ સોળમું પર્વ ૫ વીસમું પર્વ ૬ ચોવીસમું પર્વ
[–સ્થા ૫૨૪]

સૌથી નાની રાત્રિ બાર મુહૂર્તની હોય છે[2]
સૌથી નાનો દિવસ પણ બાર મુહૂર્તનો હોય છે
[સમ ૧૨]

ચૈત્ર અને આસોમાસમાં દિવસ ૧૫ મુહૂર્તનો હોય છે રાત્રિ પણ તેવડી જ હોય છે[3]
[સમ ૧૫]

કોઈ એક વખતે પોષ માસમાં સૌથી મોટી રાત્રી ૧૮ મુહૂર્તની અને અષાડમાં દિવસ પણ તેવડો હોય છે[4]
[–સમ ૧૮]

ચન્દ્ર દિવસમાં ૨૯ થી કાંઈક વધારે મુહૂર્તો છે
[–સમ ૨૯]

અષાઢ, ભાદરવો, કાર્તિક, પોષ, ફાગણ અને વૈશાખ એ પ્રત્યેકમાં બધા મળી રાત્રિદિવસ ૨૯ હોય છે
[સમ ૨૯]

અભિવર્ધિતમાસના બધા મળી ૩૧ થી કાંઈક વધારે રાત્રિદિવસો હોય છે[5]

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૫.

૨. આષાઢપૂર્ણિમાએ સૌથી નાની રાત, અને પોષપૂર્ણિમાએ સૌથી નાનો દિવસ હોય છે. ભગવતીસાર પૃ. ૧૧૩.

૩. ભગવતીસાર પૃ. ૧૧૩

૪ ભગવતીસાર પૃ. ૧૧૩.

૫. અભિવર્ધિતસંવત્સર તે અભિવર્ધિત સંવત્સર કહેવાય છે અને તેનો પ્રત્યેક માસ અભિવર્ધિતમાસ કહેવાય. તેના કુલ દિવસ ૩૮૩ [illegible] ૧૨ માસ ગણીએ તો ૧૩ માસ આવતા એકંદર દિવસોને ૧૩ થી ભાગતાં [illegible] દિવસ એક માસમાં આવે.

આદિત્યમાસના બધા મળી કાઈક ઓછા એવા ૩૧ રાત્રિદિવસો હોય છે[1]

[-સમ ૩૧]

પાંચ સંવત્સરના એક યુગમાં[2] બાસઠ પૂનમ અને બાસઠ અમાસ હોય છે

[-સમ ૬૨]

પાંચ સંવત્સરના એક યુગના નક્ષત્રમાસ[3] ગણીએ તો ૬૭ નક્ષત્રમાસ થાય.

[-સમ ૬૭]

(બે માસની એક ઋતુ)

ઋતુ છ છે[4]—

૧ પ્રાવૃટ્—આષાઢ—શ્રાવણ;
૨ વર્ષારાત્ર—ભાદરવો—આસો;
૩ શરદ—કાર્તિક—માગશર
૪ હેમંત—પોષ—મહા;
૫ વસન્ત—ફાગણ—ચૈત્ર;
૬ ગ્રીષ્મ—વૈશાખ—જેઠ

[-સ્થા ૫૨૩]

---

૧ કાંઈક ઓછા એટલે અર્ધો દિવસ ન્યૂન ૩૦॥ દિવસ થાય

૨ એક યુગમાં ત્રણ ચંદ્રવર્ષ હોય છે અને બે અભિવર્ધિત સંવત્સર—જેમાં કે અધિકમાસવાળા વર્ષ—હોય છે. ત્રણ ચંદ્રસંવત્સરના ૩૬ (૧૨×૩=૩૬) પૂનમ હોય છે અને બે અભિવર્ધિત સંવત્સરના ૨૬ (૧૩×૨=૨૬) પૂનમ હોય છે બધી મળી ૬૨ પૂનમ થાય. અમાસ વિષેનો હિસાબ પણ તે જ પ્રમાણે સમજવો.

૩ એક યુગમાં ૧૮૩૦ દિવસ હોય છે. એટલા કાળમાં ચંદ્ર નક્ષત્ર મંડળ પૂરું કરે તેટલા કાળને નક્ષત્ર માસ કહે છે. નક્ષત્ર માસનું પ્રમાણ ૨૭ 21/67 રાત્રિ-દિવસ છે. ૧૮૩૦÷૨૭ 21/67=૬૭ નક્ષત્રમાસ થાય.

૪ ટીકાકાર જણાવે છે કે લૌકિક વ્યવહારમાં ઋતુઓનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે—વર્ષા, શરદ, હેમંત, શિશિર, વસંત અને ગ્રીષ્મ.

ચંદ્રસંવત્સરની[1] પ્રત્યેક ઋતુ ૫૯ રાત્રિદિવસની હોય છે

[-સમ. ૫૯]

પાંચ સંવત્સરના એક યુગના ઋતુ[2]માસ ગણીએ તો ૬૧ ઋતુમાસ થાય—

[-સમ. ૬૧]

સંવત્સર પાંચ છે—

૧ નક્ષત્ર સંવત્સર (ચંદ્ર નક્ષત્રમંડળને જેટલો સમય ભોગવે તે ૨૭ [illegible] રાત્રીદિવસનો એક નક્ષત્રમાસ; અને તેવા ૧૨ માસનો = ૩૨૭ [illegible] રાત્રીદિવસનો એક નક્ષત્ર સંવત્સર);

૨ યુગસંવત્સર (પાંચ સંવત્સર મળીને થતો)

૩ પ્રમાણ સંવત્સર (દિવસોના પ્રમાણ પરથી જેનું નામ પડે છે તે);

૪ લક્ષણ સંવત્સર (અમુક ચિહ્નો ઉપરથી જેનું નામ અપાય તે)

૫ શનૈશ્ચર સંવત્સર (જેટલા સમયમાં શનૈશ્ચર એક નક્ષત્ર અથવા બારે રાશિને ભોગવે તે)

યુગસંવત્સરના પાંચ ભેદ છે[3]—

૧ ચંદ્ર, ૨ ચંદ્ર, ૩ અભિવર્ધિત, ૪ ચંદ્ર, ૫ અભિવર્ધિત.

---

૧ આ સંવત્સરની વિશેષ સમજણ માટે જુઓ ઠાણાંગને અંતે ટિપ્પણ નં ૬

૨ એક યુગમાં ચંદ્રસંવત્સર ૩ અને અભિવર્ધિત સંવત્સર ૨ હોય. એક ચંદ્રસંવત્સરના દિવસ ૩૫૪ [illegible] અને એક અભિવર્ધિતના દિવસ [illegible] છે. આથી યુગના દિવસ ૧૮૩૦ થાય. એક ઋતુમાસ ૩૦ અહોરાત્રના થાય છે. આથી ૧૮૩૦ ÷ ૩૦ = ૬૧ ઋતુમાસ થાય.

૩ જુઓ ઠાણાંગને અંતે ટિપ્પણ નં ૯.

પ્રમાણસંવત્સરના પાંચ ભેદ છે—

૧ નક્ષત્ર (વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમાણે)

૨ ચંદ્ર (વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમાણે);

૩ ઋતુ (૩૦ અહોરાત્રનો ૧ ઋતુમાસ; તેવા ૧૨ ઋતુમાસ = ૩૬૦ દિવસનો ઋતુસંવત્સર)

૪ આદિત્ય (૩૦½ દિવસનો ૧ આદિત્યમાસ; તેવા ૧૨ માસ મળી ૩૬૬ દિવસનો આદિત્ય સંવત્સર)

૫. અભિવર્ધિત (વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમાણે)

લક્ષણ સંવત્સરના પાંચ ભેદ છે—

૧ જે તિથિએ જે નક્ષત્રનો યોગ કહ્યો હોય, તે તિથિમાં બરાબર તેનો યોગ થાય,[1] જેમાં ઋતુનો પરિણામ બરાબર સમય થતો રહે, જેમાં શીત અને ઉષ્ણનું માપ બરાબર જળવાય, અને જેમાં પાણી પુષ્કળ વરસે, તે નક્ષત્ર સંવત્સર કહેવાય.

૨ જેમાં ચંદ્રનો સર્વ પૂનમ સાથે યોગ રહે, જેમાં નક્ષત્રો વિષમચારી બને, જે કટુક હોય અને જેમાં પાણી પુષ્કળ થાય, તેને ચંદ્ર સંવત્સર કહે છે.

૩ જેમાં વૃક્ષો યથાસમય પરિણમે નહિ અને ઋતુ વિનાનાં ફળ આવવા લાગે તથા ઠીક વરસે નહિ, તેને કર્મણ સંવત્સર કહે છે (ઋતુસંવત્સર)

૪ જેમાં પૃથ્વી, પાણી, પુષ્પ અને ફળોને સૂર્ય રસ

---

[1] જેમ, કાર્તિકમાં કૃત્તિકા, માગસરમાં આર્દ્રા, પોષમાં પુષ્ય, માઘમાં મઘા, ફાગણમાં ફાલ્ગુની, ચૈત્રમાં ચિત્રા, વૈશાખમાં વિશાખા, જેઠમાં જ્યેષ્ઠા, અષાઢમાં આષાઢા, શ્રાવણમાં શ્રવણ, ભાદરવામાં ભાદ્રપદા, આસોમાં અશ્વિની.

આપે છે અને પીછ પણ વરસાદથી સમ્યક્ પાક થઈ જાય છે, તેને આદિત્ય સંવત્સર કહે છે

૫. જેમાં ક્ષણ, લવ, દિવસ, અને ઋતુ સૂર્યના તાપથી તપ્ત રહે છે, જેમાં બધી જગ્યાઓ પૂરથી ભરાઈ જાય છે, તેને અભિવર્ધિત સંવત્સર કહે છે

[—સ્થા [illegible]]

ઔપમિક કાલ બે છે—

૧ પલ્યોપમ, સાગરોપમ

૧ કોઈ એક યોજન વિસ્તારવાળો કૂવો એક દિવસથી માંડી સાત દિવસ સુધીમાં ઊગેલા વાળના કોટી અગ્રભાગથી ખૂબ ઠાંસીઠાંસી ભરવામાં આવે અને પછી સો સો વર્ષ પછી તેમાંથી એક વાળ કાઢવામાં આવે — એમ કરતા જેટલા કાળે તે કૂવો ખાલી થાય, તેને પલ્યોપમકાળ કહેવામાં આવે છે

૨ દશ પલ્યોપમકાળની કોટાકોટિને દશે ગુણીએ ને જે સંખ્યા આવે તે એક સાગરોપમનું પરિમાણ સમજવું

(કરોડ પલ્ય × કરોડ પલ્ય = કોટાકોટી પલ્ય;
કોટાકોટી પલ્ય × ૧૦ = સાગરોપમ.)

[—સ્થા ૯૫]

ઔપમિક કાળ આઠ છે—

૧ પલ્યોપમ; ૨. સાગરોપમ; ૩ ઉત્સર્પિણી,[1] ૪ અવસર્પિણી, ૫. પુદ્ગલપરાવર્ત;[2] ૬ અતીતાદ્ધા ૭. અનાગતાદ્ધા; ૮ સર્વાદ્ધા

[—સ્થા ૬૧૨]

---

૧ જુઓ લક્ષણાવલિ ૧ ૨૧૪

૨. ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી તથા પુદ્ગલપરાવર્ત પણ એ સાગરોપમથી થતું હોવાથી તે પણ ઔપમિક કાલ કહેવાય.

જુઓ લક્ષણાવલિ ૪ ૫૧

૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય

(૧) સ્વરૂપ

પુદ્ગલાસ્તિકાય પાંચ વર્ણવાળું, પાંચ રસવાળું, બે ગંધવાળું, આઠ સ્પર્શવાળું રૂપી, અજીવ, શાશ્વત, અવસ્થિત લોકદ્રવ્ય છે.

તેના સંક્ષેપથી પાંચ ભેદ છે—

૧ દ્રવ્યથી ૨ ક્ષેત્રથી ૩ કાલથી ૪ ભાવથી ૫ ગુણથી.

૧ દ્રવ્યથી પુદ્ગલાસ્તિકાયનાં અનંત દ્રવ્ય છે.
૨ ક્ષેત્રથી લોકપ્રમાણ છે.
૩ કાલથી ત્રણે કાળમાં વિદ્યમાન છે.
૪ ભાવથી વર્ણવાન, ગંધવાન, રસ અને સ્પર્શવાન છે;
૫ ગુણથી ગ્રહણ[1] ગુણવાળું છે

[–સ્થા. ૪૪૧]

(૨) ભેદ

પુદ્ગલ બે પ્રકારના છે—
૧ ભિન્ન અને અભિન્ન;[2]
૨ નાશવંત અને અવિનાશી;[3]
૩ પરમાણુ અને નોપરમાણુ–સ્કંધ;
૪ સૂક્ષ્મ અને બાદર–સ્થૂલ

---

1 જીવ તેને ઔદારિકાદિરૂપે ગ્રહણ કરી શકે છે માટે તે ગ્રહણ ગુણવાળું કહેવાય. ઇન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ યોગ્ય હોવાથી પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ થવાની શક્યતા હોવાથી પણ તેને ગ્રહણ ગુણવાળું કહી શકાય.
2 સ્કંધથી અલગ થયેલાં તે ભિન્ન; અને અલગ નહીં થયેલાં તે અભિન્ન.
3 પર્યાયની અપેક્ષાએ નાશવંત, અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવિનાશી.

૫. બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ અને નોબદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ,[1]
૬ પર્યાદાપિત અને અપર્યાદાપિત[2]
૭ આત્ત અને અનાત્ત (જીવે જેમનો પરિગ્રહરૂપે કે શરીરરૂપે સ્વીકાર કર્યો હોય તે આત્ત; અને બાકીના અનાત્ત)
૮ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ,
૯ કાન્ત અને અકાન્ત
૧૦ પ્રિય અને અપ્રિય;
૧૧ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ[3]
૧૨. મનઆમ અને અમનઆમ.[3]

[–સ્થા ૮]

પુદ્ગલ ત્રણ પ્રકારના[4] છે —

૧ પ્રયોગપરિણત (જીવવ્યાપારથી તથાવિધ પરિણામને પ્રાપ્ત થયેલ – જેમકે સૂતરમાંથી બનેલ કપડું)

૨ મિશ્રપરિણત (જીવવ્યાપાર વિના તથાવિધ પરિણામને પ્રાપ્ત તે વિસ્રસા કે સ્વભાવ પરિણત કહેવાય– જેમકે આકાશનાં વાદળ તથા ઇંદ્રધનુ વગેરે વગેરે. જેમાં

---

૧ સ્પષ્ટતા માટે જુઓ પ્રસ્તુતને અંતે ટિપ્પણ નં. ૮.

૨. ટીકાકાર પર્યાદાન [illegible] તેનાં બે [illegible] કર્યા છે — પર્યાદાપિત અને અપર્યા[illegible]. [illegible] હોય, તે પર્યાદાપિત, અને ન [illegible] હોય તે અપર્યાદાપિત [illegible] હોય તે [illegible] [illegible] અને તે [illegible] તે અપર્યા[illegible].

૩ ટીકાકાર મનોજ્ઞ અને મનઆમમાં [illegible] ભેદ કરે છે કે જે [illegible] મનોરમ હોય તે મનોજ્ઞ અને જેના [illegible] મનોરમ હોય તે મનઆમ.

૪ વિશેષ માટે જુઓ [illegible] પૃ. ૧૧૨.

પ્રયોગ અને વિસ્રસા બંને નિમિત્ત હોય તે મિશ્રપરિણત (જેમકે સુતરમાંથી બનેલ કપડું વગર વાપર્યે જૂનું થાય તે);

૩ વિસ્રસાપરિણત.

[-સ્થા ૧૮૧]

(૨) પરિણામ

પુદ્ગલપરિણામ ચાર પ્રકારનો છે[1]—

૧ વર્ણપરિણામ; ૨ ગંધપરિણામ ૩ રસપરિણામ; ૪ સ્પર્શપરિણામ.

[-સ્થા ૨૬૫]

અજીવ (પુદ્ગલ)પરિણામ દશ છે—

૧ બંધનપરિણામ—પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંશ્લેષ[2]

૨ ગતિપરિણામ

૩ સંસ્થાનપરિણામ—આકૃતિ

૪ ભેદપરિણામ—છૂટા પડવું તે

૫. વર્ણપરિણામ

૬ રસપરિણામ

૭ ગંધપરિણામ

૮ સ્પર્શપરિણામ

૯ અગુરુલઘુપરિણામ.[3]

૧૦ શબ્દપરિણામ.

-સ્થા ૭૧૩]

૧. તુલના પ્રજ્ઞાપના ૫ ૪ ૫.

૨. તુલના પ્રજ્ઞાપના ૬ ૧૮

૩. અહીં ગુરુલઘુ પરિણામ પણ સમજી લેવા. તુલના પ્રજ્ઞાપના ૧ ૧૮ આચારાંગ વિચાર કરીએ તો ગુરુલઘુ પરિણામ ઠીક છે. ગુરુ લઘુ અને અગુરુલઘુ

પુદ્ગલના પરિણામ બાવીસ પ્રકારના છે—

વર્ણ પરિણામ

૧ કૃષ્ણવર્ણ પરિણામ; ૨ નીલવર્ણ પરિણામ; ૩ લોહિતવર્ણ પરિણામ; ૪ હરિદ્રવર્ણ પરિણામ; ૫. શુક્લવર્ણ પરિણામ;

ગંધપરિણામ

૬ સુરભિગન્ધ પરિણામ; ૭ દુરભિગન્ધ પરિણામ;

રસપરિણામ

૮ તિક્તરસ પરિણામ ૯ કટુકરસ પરિણામ; ૧૦ કષાયરસ પરિણામ; ૧૧ અમ્લરસ પરિણામ; ૧૨ મધુરરસ પરિણામ;

સ્પર્શ પરિણામ[1]

૧૩ કઠિનસ્પર્શ પરિણામ; ૧૪ મૃદુસ્પર્શ પરિણામ; ૧૫ ગુરુસ્પર્શ પરિણામ; ૧૬ લઘુસ્પર્શ પરિણામ; ૧૭ શીતસ્પર્શ પરિણામ ૧૮ ઉષ્ણસ્પર્શ પરિણામ ૧૯ સ્નિગ્ધસ્પર્શ પરિણામ; ૨૦ રુક્ષસ્પર્શ પરિણામ;

૨૧ અગુરુલઘુસ્પર્શ પરિણામ; ૨૨ ગુરુલઘુસ્પર્શ પરિણામ

[સમ ૨૨]

સંસ્થાન સાત છે[2]—

૧ દીર્ઘ; ૨ હ્રસ્વ; ૩ વૃત્ત (ગોળ રૂપિયા જેવા)

૧ અહીં અગુરુલઘુ સ્પર્શપરિણામ અને ગુરુલઘુ એ બન્નેમા સ્પર્શ પરિણામ મિશ્ર છે. પણ એ સ્પર્શ પરિણામ આઠમા જ સમાય છે; તેથી તેમને અહીં સમાવેશ નથી કર્યો.

૨. આ સંસ્થાનો પુદ્ગલનાં સમજવાં. પુદ્ગલનાં સંસ્થાનપરિણામ અજીવવિચારમાં પાંચ અને જ પ્રકારનાં કહ્યાં છે...

૨ ૩૮૧

૪ અગ્ર (ત્રિકોણ); ૫. ચતુરસ્ર (ચોખૂણ); ૬ પૃથુલ; ૭ પરિમંડલ (કંકણ જેવું ગોળ)

[-ઠા ૫૨૮]

(૪) ચલન–પ્રતિઘાત

અચ્છિન્ન[1] પુદ્ગલ ત્રણ કારણે ચલિત થાય —

૧ આહારમાં લેવાય તો
૨ વૈક્રિયમાં બનાવવામાં આવે તો
૩ એકસ્થાનથી બીજે સ્થાને સંક્રમણ થાય તો

[-ઠા ૧૩૮]

અચ્છિન્ન પુદ્ગલ દશ કારણે ચલિત થાય —

૧ આહારમાં લેવાય તો; ૨ પરિણમન થાય તો ૩ ઉચ્છ્વાસ વખતે ૪ નિઃશ્વાસ વખતે; ૫ વેદના વખતે ૬ નિર્જરા વખતે ૭ વૈક્રિય વખતે; ૮ પરિચારણા વખતે ૯ યક્ષાવિષ્ટ થઈ ૧૦ વાયુપ્રેરિત થઈ

[-ઠા ૭૦૦]

પુદ્ગલપ્રતિઘાત ત્રણ પ્રકારનો છે —

૧ પરમાણુ પુદ્ગલ સાથે બીજો પુદ્ગલ અથડાઈ જાય તો પ્રતિઘાત પામે;
રુક્ષતાને કારણે પ્રતિઘાત પામે;
૩ લોકાન્તે પહોંચી પ્રતિઘાત પામે

[-ઠા ૨૧૧]

(૫) સંઘાત અને ભેદ આદિ

બે પ્રકારે પુદ્ગલો સંઘાતને પામે —

૧ સ્વયં સંઘાતને પામે છે
૨ પરથી સંઘાતને પામે છે

૧ ભિન્ન — [illegible] તે સ્કંધમાંથી ચલિત થાય [illegible]
[illegible]

બે પ્રકારે પુદ્ગલ ભેદને પામે છે—

૧ સ્વયં પુદ્ગલો ભેદાય છે; ૨. પરથી પુદ્ગલો ભેદાય છે

તેવી જ રીતે પરિશાટન પરિપતન અને વિધ્વંસને પણ બે રીતે જ પામે છે

[—સ્થા ૮૨]

પ્રદેશ[1] એક છે; પરમાણુ એક છે

[સ્થા ૪૫]

ત્રણ અચ્છેદ્ય છે—

૧ સમય; ૨ પ્રદેશ; ૩ પરમાણુ.

તેવી જ રીતે એ ત્રણે અભેદ્ય અદાહ્ય અગ્રાહ્ય, અનર્ધ અમધ્ય, અપ્રદેશી, અને અવિભાજ્ય છે

[સ્થા ૧૬૫]

(૬) પુદ્ગલ વર્ગણાઓ[2]

૧

[૮. ૪૬]

૧ પરમાણુ પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે;
૨ દ્વિપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૩ ત્રિપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૪ ચતુઃપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે
૫. પંચપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૬ ષટ્પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;

૧ આ પુદ્ગલને જ હોય એમ નથી પણ પ્રદેશથી અહીં પરમાણુ સાથે ગણ્યા છે

૨ સમવાયાંગ ૫ ૧ ૯.

૭ સપ્તપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે
૮ અષ્ટપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે
૯ નવપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૧૦ દશ પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે
૧૧ સંખ્યાત પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે;
૧૨ અસંખ્યાત પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે
૧૩ અનન્ત પ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધની વર્ગણા એક છે

[૨ ક્ષેત્ર]

૧ એક પ્રદેશમા રહેલા પુદ્ગલની વર્ગણા[1] એક છે;
૨–૧૨. બે પ્રદેશમા રહેલા યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશમા રહેલા પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે[2]

[૩ કાલ]

૧ એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે
૨–૧૨ બે સમયની સ્થિતિવાળા યાવત્ અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે[3]

---

૧. અહીં વર્ગણા પરમાણુ પુદ્ગલથી માંડી અનન્ત પ્રદેશી પુદ્ગલની તેર પ્રકારની વર્ગણા સમજવી. પુદ્ગલનો એવો સ્વભાવ છે કે તેનો અનન્ત પ્રદેશી સ્કંધ હોય તો પણ તે એક પ્રદેશમાં સમાઈ શકે

૨. અનન્ત પ્રદેશો લોકાકાશમાં સંભવતા જ નથી. પુદ્ગલો ધર્માસ્તિકાય વિના ગતિ કરી શકતા નથી; અને ધર્માસ્તિકાય માત્ર લોકાકાશમાં જ છે. તેથી તેની અવગાહના લોકાકાશમાં જ સંભવે. એટલે અનન્ત પ્રદેશમા રહેલા પુદ્ગલોની વર્ગણાનું વર્જન છે

૩ અહીં પુદ્ગલો પરમાણુરૂપે કે એકથી અસંખ્યાત સુધી પ્રદેશમાં સ્થિતિ કરનારાને કે અમુક ગુણ કાળા આદિ રૂપે એકેક સમય રહી શકે તેના વિભાગ ગણ્યા છે અનન્ત સમય સુધી એકરૂપે પુદ્ગલને રહેવાનો સંભવ જ નથી, માટે તે વિભાગ નથી ગણ્યો.

[૪ ભાવ]

૧ એક ગુણ કૃષ્ણ પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે

૨-૧૩ બેગુણ કૃષ્ણ યાવત્ અનંત ગુણ કૃષ્ણ પુદ્ગલની વર્ગણા એક છે

તેવી રીત બાકીના વર્ણ તથા ગંધ, રસ સ્પર્શ વિગેરેની અનન્ત ગુણ સુધીની વર્ગણાઓ સ્વયં સમજી લેવી.

[વર્ણ ૫+ગંધ+૨+રસ ૫+સ્પર્શ ૮=૨ ;
૨ ×૧૩ કૃષ્ણાવર્ણાદિ ભેદ એકની=૨૬]

૨

[૧ દ્રવ્ય]

૧ જઘન્યપ્રદેશી સ્કંધની એક વર્ગણા;
૨ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશી સ્કંધની એક વર્ગણા;
૩ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પ્રદેશી સ્કંધની એક વર્ગણા

[૨ ક્ષેત્ર]

૧ જઘન્ય પ્રદેશાવગાહી સ્કંધની એક વર્ગણા
ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશાવગાહી સ્કંધની એક વર્ગણા;
૩ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પ્રદેશાવગાહી સ્કંધની એક વર્ગણા

[૩ કાલ]

૧ જઘન્યસ્થિતિવાળા સ્કંધની એક વર્ગણા;
૨ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સ્કંધની એક વર્ગણા;
૩ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સ્કંધની એક વર્ગણા.

[૪ ભાવ]

૧ જઘન્યગુણ કૃષ્ણ સ્કંધની એક વર્ગણા;
૨ ઉત્કૃષ્ટ ગુણ કૃષ્ણ સ્કંધની એક વર્ગણા,
૩ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ ગુણ કૃષ્ણ સ્કંધની એક વર્ગણા.

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ ૪ ગંધ ૨ રસ ૫, તથા સ્પર્શ ૮ વિષે પણ સમજી લેવું

[કૃષ્ણાદિ ૨૦×૩ વર્ગણા=૬૦]

૩

[૧. ક્ષેત્ર]

૧ એક પ્રદેશાવગાઢી પુદ્ગલો અનંત છે

[૨ કાલ]

૨. એક સમય સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો અનંત છે

[૩ ભાવ]

૩–૨૨ એક ગુણ કૃષ્ણ પુદ્ગલો અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષે પણ સમજી લેવું

[-સૂત્ર ૬૧]

૪

[૧. દ્રવ્ય]

૧ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે

[૨ ક્ષેત્ર]

૨ દ્વિપ્રદેશાવગાઢી પુદ્ગલ અનંત છે

[૩ કાલ]

૩ દ્વિસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે

[૪ ભાવ]

૪–૨૩ દ્વિગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ ગંધ રસ, અને સ્પર્શનું સમજી લેવું

[-સૂત્ર ૧૧૮]

૫

[દ્રવ્ય]

૧ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે

[ક્ષેત્ર]

૨ ત્રિપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનંત છે

[કાળ]

૩ ત્રિસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે

[ભાવ]

૪-૨૩ ત્રિગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, રસ ગંધ અને સ્પર્શ વિષે પણ સમજી લેવું •

[-સ્થા૦ ૨૩૪]

૬

[દ્રવ્ય]

૧ ચતુઃપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે

[ક્ષેત્ર]

ચતુઃપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનંત છે

[કાળ]

૩ ચતુઃસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે

[ભાવ]

૪-૨૩ ચતુર્ગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ રસ ગંધ અને સ્પર્શ વિષે સમજી લેવું

[-સ્થા૦ ૩૮૮]

૭

[દ્રવ્ય]

૧ પંચપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે

[ક્ષેત્ર]

૨ પંચપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનંત છે

[કાલ]

૩ પંચસમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે

[ભાવ]

૪-૨૩ પંચગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષે સમજી લેવું

[-સ્થા [illegible]]

૮

[દ્રવ્ય]

૧ ષટ્પ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે

[ક્ષેત્ર]

૨ ષટ્પ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ અનંત છે

[કાલ]

૩ ષટ્સમયાશ્રિત પુદ્ગલ અનંત છે

[ભાવ]

૪-૨૩ ષટ્ગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષે સમજી લેવું

[-સ્થા [illegible]]

૯

[દ્રવ્ય]

૧ સપ્તપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે

[ક્ષેત્ર]

૨ સપ્તપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ અનંત છે

[કાલ]

૩ સપ્તસમયસ્થિત પુદ્ગલ અનંત છે

[ભાવ]

૪–૨૩ સપ્તગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષે સમજી લેવું

[–સ્થા૦ ૫૪૩]

૧૦

[દ્રવ્ય]

૧ અષ્ટપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે

[ક્ષેત્ર]

૨ અષ્ટપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ અનંત છે

[કાલ]

૩ અષ્ટસમયસ્થિત પુદ્ગલ અનંત છે

[ભાવ]

૪–૨૩ અષ્ટગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષે સમજી લેવું

[–સ્થા ૧૧]

૧૧

[દ્રવ્ય]

૧ નવપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે

[ક્ષેત્ર]

૨ નવપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ અનંત છે

[કાલ]

૩ નવસમયસ્થિત પુદ્ગલ અનંત છે

[ભાવ]

૪–૨૩ નવગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષે સમજી લેવું

[-સ્થા [illegible]]

૧૨

[દ્રવ્ય]

૧ દશપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે

[ક્ષેત્ર]

૨ દશપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ અનંત છે

[કાલ]

૩ દશસમયસ્થિત પુદ્ગલ અનંત છે

[ભાવ]

૪–૨૩ દશગુણકૃષ્ણ પુદ્ગલ અનંત છે

તેવી જ રીતે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિષે સમજી લેવું

[-સ્થા [illegible]]

(૭) શબ્દાદિ

શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ;

શુભશબ્દ, અશુભશબ્દ;

સુરૂપ, કુરૂપ, દીર્ઘ, હ્રસ્વ, ગોળ, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ, વિસ્તીર્ણ, પરિમંડલ;

કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, હારિદ્ર, શુક્લ

સુરભિગંધ, દુરભિગંધ;

તિક્ત, કટુક, કષાય, અમ્લ, મધુર

કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ, અગુરુલઘુ, ગુરુલઘુ;—આ બધાં એક એક છે

[-સ્થા ૪૭]

કામગુણ પાંચ છે —

૧ શબ્દ; ૨ રૂપ ૩ રસ; ૪ ગંધ; ૫. સ્પર્શ

[-સ્થા ૩૯૦; -સમ ૫]

આ પાંચ સ્થાનમાં જીવો આસક્ત થાય છે, રક્ત થાય છે, મૂર્છિત થાય છે, ગૃદ્ધિવાળા થાય છે, લીન થાય છે અને નાશને પામે છે.

આ પાંચને બરાબર જાણ્યાં ન હોય, તેમને ત્યાગ્યા ન હોય, તો તે જીવને અહિતકર્તા, અશુભકર્તા, અક્ષમકારી, અનિઃશ્રેયસકારી અને સંસારકારી થાય છે; પણ જો તે પાંચને બરાબર જાણ્યાં હોય, છોડ્યાં હોય, તો તે હિતકારી યાવત્ સિદ્ધિદાયી બને છે

એ પાંચને ત્યાગવાથી સુગતિમાં જીવ જાય છે અને ન ત્યાગવાથી દુર્ગતિમાં જાય છે

[-સ્થા ૩૯૦]

આત્મા દેશથી અને સર્વથી શબ્દશ્રવણ કરે છે
તેવી જ રીતે એ બન્ને પ્રકારે રૂપદર્શન કરે છે
ગંધને સૂંઘે છે રસાસ્વાદ કરે છે સ્પર્શનું પ્રતિસંવેદન
કરે છે

[—ભગ]

શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ બન્ને પ્રકારના છે[1]—

૧ આત્ત અને અનાત્ત;
૨ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ
૩ કાન્ત અને અકાન્ત
૪ પ્રિય અને અપ્રિય,
૫. મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ;
મનઆમ અને અમનઆમ

[—ભગ ૬૩]

શબ્દ બે પ્રકારનો છે—

૧ ભાષાશબ્દ[2] ૨ નોભાષાશબ્દ[3]

(૧) ભાષાશબ્દના બે ભેદ છે—

૧ અક્ષરસંબદ્ધ — અકારાદિ વર્ણરૂપ
નોઅક્ષરસંબદ્ધ — વર્ણરૂપ નહિ એવી અવ્યક્ત ભાષા.

૧ આતોદ્યશબ્દ — પટહાદિનો શબ્દ
નોઆતોદ્ય શબ્દ — વંશસ્ફોટાદિનો રવ.

૧ આના જ જેવો પ્રશ્ન ... છે — જુઓ પૃ ૫૩૨

૨. આને ભાષાપર્યાપ્તિ નામનું નામકર્મ હોય છે તેના બળથી તે પ્રાણી સમીપમાં રહેલા ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોને ગ્રહીને ભાષારૂપે પરિણત કરે તે ભાષા. બેઇન્દ્રિય આદિ જીવોની ભાષા, અને ભાષા આત્માથી અભિન્ન નથી તેથી એ જીવોની ભાષા ... તે ભાષા. જુઓ ભગ પૃ ૩૩૨, ૧૯૮

૩ જેમાં નહીં એ ભાષાનો શબ્દ તે નોભાષા.

§ આતોદ્યશબ્દના બે ભેદ છે—

ક તત (જે વાદ્યને ચામડું કે તાર બાંધ્યા હોય તેવા વાદ્યનો શબ્દ¹)

ખ વિતત (તેથી વિપરીત તે)

(ક) તતના બે પ્રકાર છે—

૧ ઘન (તાંતનો શબ્દ);

શુષિર (વીણા અને ઢોલ વગેરેનો)

(ખ) વિતતના પણ તે જ બે ભેદ છે (અર્થાત્ ક્રમશ: ઝાલર અને કાહલનો—ટીકા)

§ નોઆતોદ્ય શબ્દના બે ભેદ છે—

ક ભૂષણશબ્દ (નુપૂરાદિનો) ખ નોભૂષણશબ્દ

(ખ) નોભૂષણ શબ્દના બે ભેદ છે—

૧ તાલશબ્દ—તાળીનો શબ્દ

૨ લત્તિકાશબ્દ—લાતનો શબ્દ

[આધાર પણ આનો અર્થ થાય, પણ આધારને વાદ્ય ન વગાડવામાં આવે, ત્યારે તેનો શબ્દ અહીં સમજવો]

[—સૂત્ર ૮૧]

શબ્દના દશ ભેદ છે—

૧ નિર્હારી—ઘોષવાળો શબ્દ, જેમ કે ઘંટનો;

૨ પિંડિમ—ઘોષ વિનાનો—ઢોલ વગેરેનો

૩ રૂક્ષ—કાગડા વગેરેનો

૪ ભિન્ન—કોઢ વગેરે રોગથી બોલવામાં તોતડાપણું આવે છે તે;

૧ સામાન્ય રીતે તો ચામડું મઢેલું હોય તેવાં મૃદંગ ઢોલ આદિ જ તત કહેવાય અને તાર બાંધેલાં હોય તેવાં વાદ્યો વિતત કહેવાય ... વગેરે ઘન કહેવાય ... તેવા ... આદિને શુષિર કહેવાય ... વિશેષ અર્થ સમજવાના છે

૫ જર્જરિત — વીણા વગેરેનો;

૬ દીર્ઘ — મેઘધ્વનિ–અથવા દીર્ઘ વર્ણાશ્રિત;

૭ હ્રસ્વ — દૂર ન સંભળાય તેવો અથવા હ્રસ્વ વર્ણાશ્રિત

૮ પૃથક્ત્વ — અનેક ભિન્ન ભિન્ન સ્વરોનું સંમિશ્રણ

૯ કાકણી — કંઠ[illegible]નો સ્વર

૧ કિંકિણીસ્વર — ઘૂઘરીનો સ્વર

[—સ્થા ૭ ૫]

શબ્દોત્પત્તિ બે પ્રકારે છે —

૧ પુદ્ગલોના સંઘાતથી; ૨ પુદ્ગલોના ભેદથી.

[—સ્થા ૮૧]

સ્પર્શ આઠ છે —

૧ કર્કશ; ૨ મૃદુ; ૩ ગુરુ, ૪ લઘુ; ૫ શીત; ૬ ઉષ્ણ ૭ સ્નિગ્ધ ૮ રુક્ષ

[—સ્થા [illegible]]

વર્ણ પાંચ છે —

૧ કૃષ્ણ ૨ નીલ, ૩ લોહિત ૪ હારિદ્ર, ૫ શુક્લ.

રસ પાંચ છે —

૧ તિક્ત; ૨ કટુક ૩ કષાય; ૪ અમ્લ ૫ મધુર

[—સ્થા ૩]

વિષપરિણામ ૭ પ્રકારનો છે —

૧ દષ્ટ — વીંછી વગેરે ઝેરી જંતુ કરડવાથી જે ઝેર ચડે છે તે;

૨ ભુક્ત — ઝેર ખાધું હોય અને ચડે તે;

૩ નિપતિત;[1]

---

૧ ચામડી પર પડ્યું હોય તે અથવા દૃષ્ટિવિષ.

૪ માસાનુસારી[1]
૫ ગોવિતાનુસારી
૬ અભિષિઅનુસારી.

[–સ્થા ૫૩૩]

ટિપ્પણ

૧. ધર્માસ્તિકાયના ભેદો :

આખા ધર્માસ્તિકાયરૂપ સ્કંધ તે આ પ્રથમ ભેદ. ધર્માસ્તિકાયના પુદ્ગલસ્કંધની જેમ અનેક જુદા જુદા સ્કંધ હોતા નથી; પણ એ આખા ધર્માસ્તિકાયમાં જેમ એક આખી કલ્પના થઈ શકે છે તેમ તે અખિલ ભાગને ધર્માસ્તિકાયનો દેશ કહી શકાય; આ બીજો ભેદ. એ જ આખા ધર્માસ્તિકાયના અવિભાજ્ય અંશ કલ્પવામાં આવે તે પ્રદેશરૂપ ધર્માસ્તિકાય કહેવાય; આ ત્રીજો ભેદ છે. આવા અસંખ્યાત પ્રદેશોનો ધર્માસ્તિકાયમાં સમાવેશ થઈ જાય છે તેથી ધર્માસ્તિકાયને અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધ કહેવાય છે. આ જ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય વિષે પણ સમજવું.

૨. અદ્ધાસમય

અદ્ધાસમય એટલે કાળ. કાળના સમયોનો સમૂહ બની શકે નહીં માટે તેને અસ્તિકાય–પ્રદેશસમૂહરૂપ કહેવામાં નથી આવ્યો. કાળનું માપ સૂર્યની ગતિ ઉપરથી નીકળે છે એટલે મનુષ્યક્ષેત્રમાં જ્યાં સૂર્ય ગતિ કરે છે ત્યાં જ કાળના દિવસ, રાત્રિ, માસ ઇત્યાદિક વ્યવહારની પ્રસિદ્ધિ છે. મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર સૂર્ય સ્થિર હોવાથી ત્યાં કાળનું માપ થવું અસંભવિત છે. પણ જો ત્યાંના જીવોને કાળનો વ્યવહાર કરવો જ હોય, તો મનુષ્યક્ષેત્રના કાળવ્યવહાર પ્રમાણે જ કરી શકે છે, અન્યથા નહિ. મનુષ્યક્ષેત્ર અને તેની બહારના સૂર્યો જુદા માનવામાં આવ્યા છે એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. ભગવતીસૂત્રમાં કાળના ચાર ભેદનું વર્ણન છે. જુઓ ભગવતીસાર પૃ. ૧૧૯.

---

[1] આ માસાનુસારી વગેરે ત્રણ ભેદો કાર્તિકથી છે. માસમાં ઉતરી જાય તે માસાનુસારી, ગોશીર્ષમાં ઉતરી જાય તે ગોવિતાનુસારી અને બાકીમાં પણ પહોંચી જાય તે અભિષિઅનુસારી.

૩. સમયક્ષેત્ર

મનુષ્યોને સમયક્ષેત્ર કહેવામાં આવે છે તે એટલા માટે કે તેમાં સૂર્યની ગતિ પરથી કાળનું માપ થાય તેના દિવસ માસ, વર્ષ આદિરૂપે સમયનો વ્યવહાર થાય છે જમ્બૂદ્વીપ, તેની ફરતો લવણસમુદ્ર, અને તેની ફરતો ધાતકીખંડ અને તેની ફરતો કાલોદધિસમુદ્ર અને તેની ફરતો પુષ્કરવરદ્વીપ છે તે પુષ્કરવરદ્વીપને માનુષોત્તર પર્વત બે ભાગમાં વહેંચી નાખે છે એટલે જમ્બૂદ્વીપ, લવણસમુદ્ર, ધાતકીખંડ કાલોદધિસમુદ્ર અને તેના ફરતો અર્ધો પુષ્કરવરદ્વીપ એટલું ક્ષેત્ર તે સમય ક્ષેત્ર કહેવાય છે આને અઢીદ્વીપ પણ કહેવામાં આવે છે

૪ અવમરાત્ર પક્ષ

અમાસ અને પૂર્ણિમા એ પર્વ કહેવાય છે અર્થાત્ જે પક્ષ—પખવાડિયામાં તે હોય તે પક્ષ પર્વ કહેવાય અહીં તૃતીય પક્ષથી આપણનું સ્વરૂપ સમજવું તેમાં ક્રમશઃ દિવસની હાનિ થાય છે અને રાત્રિ વધે છે સમય પક્ષ એટલે આપણા મહિનાનું કૃષ્ણપક્ષ. તેમાં ક્રમ ક્રમે દિવસ ઘટે છે અધિકારનું પક્ષ એટલે અર્થાત્ માસનું કૃષ્ણપક્ષ. તેમાં પણ ક્રમશઃ દિવસ ઘટે છે અને રાત્રિ વધે છે તે જ પ્રમાણે એક એક માસ આંતરે કૃષ્ણપક્ષ સમજવાના છે એટલે કે વરસમાં ચરો પક્ષ આવે ક્રમશઃ પોષ ફાગણ અને વૈશાખ કૃષ્ણપક્ષ સમજવો.

૫. અતિરાત્ર પર્વ

જેમાં જન્માષ્ટમી અનુપ આદિ પર્વમાં રાત્રિ ઘટે છે અને દિવસ વધે છે અહીં અનુસંધાન અર્થ છે—આપણનું શુક્લપક્ષ. તેમાં રાત્રિ ઘટી દિવસ વધવા માંડે છે આપણું આદિ પર્વ પણ ક્રમશઃ આષાઢ, અર્થાત્ પોષ, ફાગણ અને વૈશાખનું શુક્લપક્ષ સમજવો. તે તે પક્ષોમાં દિવસ વધે છે અને રાત્રિ ઘટે છે

૬ ચંદ્ર સંવત્સર

ચંદ્ર સંવત્સરમાં બાર માસ અને છ ઋતુ હોય છે અને ૩૫૪ $\frac{12}{62}$ દિવસો હોય છે ચંદ્રમાસ કૃષ્ણ પ્રતિપદાથી શરૂ થઈ શુક્લ પૂર્ણિમાએ પૂરો થાય છે અને તે ૨૯ $\frac{32}{62}$ અહોરાત્રનો બનેલો છે તેમાં નક્ષત્ર ફરતાં ચંદ્રના દિવસ ૨૯ $\frac{32}{62}$ થાય. પણ અહીં $\frac{32}{62}$ની વિવક્ષા ન કરી ૩૦ માપ પર અહોરાત્ર ગણવામાં છે. એમ સમજવું

૭. યુગસંવત્સરના ભેદ

જે કંઈ અહીં ચાંદ્ર સંવત્સર બતાવ્યા છે તે જ કંઈ એક યુગમાં ક્રમશઃ ત્રણ આવે છે. ચંદ્ર સંવત્સર ૨૯ ૩૨/૬૨ અહોરાત્રનો એક માસ એવા બાર માસે પૂર્ણ થાય છે જેથી તેના ૩૫૪ ૧૨/૬૨ દિવસ થાય. ચોથું ચંદ્રવર્ષ પણ તેટલા જ દિવસનું થાય અને ત્યાર પછી અભિવર્ધિત સંવત્સર બેસે. તે ૩૧ ૧૨૧/૧૨૪ અહોરાત્રનો એક માસ એવા બાર માસે પૂર્ણ થાય છે. જેથી તેના ૩૮૩ ૪૪/૬૨ અહોરાત્ર થાય. ત્યાર પછી ૩૫૪ ૧૨/૬૨ દિવસનો ચંદ્ર સંવત્સર બેસે તે પૂરો થાય એટલે વળી ૩૮૩ ૪૪/૬૨ દિવસનો અભિવર્ધિત સંવત્સર બેસે. તે પૂરો થાય એટલે એક યુગ પૂરો થયો કહેવાય. તેના બધા મળી દિવસો ૧૮૩૦ થાય. અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં અધિક માસ આવે છે તેથી તે અભિવર્ધિત કહેવાય છે.

૮. બદ્ધ અને [illegible] બદ્ધસ્પૃષ્ટ

ગંધવાળા પુદ્ગલો જ્યાં સુધી નાકમાં જઈને ચોંટી જતા નથી ત્યાં સુધી ગંધ આવતી નથી; તે જ પ્રમાણે પુદ્ગલ શરીરને ચોંટે નહીં ત્યાં સુધી તેની ઠંડક કે તેની ઉષ્ણતાનું ભાન થતું નથી. તે જ પ્રમાણે રસનું ભાન પણ જીભ સાથે રસયુક્ત પદાર્થ ચોંટે તો જ થાય. આ ત્રણ ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થો બદ્ધસ્પૃષ્ટ કહેવાય છે. પરંતુ તેમ [illegible] [illegible] સ્પર્શ અને બદ્ધતા [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] થાય તેમ નથી. શબ્દપુદ્ગલો માત્ર કાન સાથે સ્પર્શ [illegible] છે. તેને બાંધવાની આવશ્યકતા — બદ્ધતા — આવશ્યક નથી. તેથી [illegible] [illegible] [illegible] સ્પૃષ્ટ કહી શકાય. આમાં વિષય [illegible] [illegible] [illegible] તો નથી. વળી આંખના વિષયભૂત પુદ્ગલો પણ [illegible] [illegible] [illegible] પરંતુ તે પુદ્ગલો તો આંખ સાથે સ્પર્શ [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] જ નથી. પરંતુ, આંખ દૂર રહેલા [illegible] [illegible] [illegible] વિષય સ્પર્શ અને બદ્ધતા [illegible] [illegible] છે તેથી તે [illegible] [illegible] તે જ પ્રમાણે કહેવાય. આ સિવાય ઇન્દ્રિયવિષયની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુદ્ગલોના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે વસ્તુ પણ તેમને બદ્ધ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] છે.

સ્થાનાગ—સમવાયાગ

ખડ બે

ગણિતાનુયોગ

[ભૂગોળ]

૧

લોક-અલોક

૧. લોક અને અલોકના પ્રકારો

લોક એક છે[1]

[– સ્થા. ૧ – સમ. ૧]

અલોક એક છે

[– સ્થા. ૧ – સમ. ૧]

પ્ર — લોક કોને કહેવા?
ઉ — જીવ અને અજીવ એ લોક છે[2]
પ્ર૦ — લોકમાં અનન્ત શું છે?
ઉ૦ — જીવ અને અજીવ.
પ્ર૦ — લોકમાં શાશ્વત શું છે?
ઉ — જીવ અને અજીવ[3]

[– સ્થા. ૨. ૩]

લોકના ત્રણ પ્રકાર છે —

૧ નામલોક (કોઈ જીવ કે અજીવનું લોક એવું નામ હોય તે)
૨ સ્થાપનાલોક (લોકનું ચિત્ર ઇ.)

---

૧ બીજે ધર્મ પ્રમાણ લોક વિષે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૧

૨. ધર્માસ્તિકાયાદિ લોક કહેવાય છે અને ધર્માસ્તિકાયાદિ ... અને અજીવાય છે તેથી અહીં જીવ અને અજીવને લોક કહ્યો છે

૩ જીવ અને અજીવને દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિથી શાશ્વત સમજવા ... પર્યાયદૃષ્ટિથી તો તે બન્ને અશાશ્વત જ છે

૩ દ્રવ્યલોક (જીવાજીવ દ્રવ્યો)

લોકના ત્રણ પ્રકાર[1] છે—

૧ જ્ઞાનલોક; ૨ દર્શનલોક; ૩ ચારિત્રલોક

લોકના ત્રણ પ્રકાર[2] છે—

૧ ઊર્ધ્વલોક; ૨ અધોલોક; ૩ તિર્યગ્લોક

[—સ્થા ૧૫૩]

૯. પરસ્પર વિરોધીનો સમાવેશ

લોકમાં જે કાંઈ છે તેનું વિરોધી પણ છે, જેમ કે—

૧ જીવ અને અજીવ; ૨ ત્રસ અને સ્થાવર; ૩ સયોનિક—સંસારી અને અયોનિક—સિદ્ધ; ૪ આયુષ અને અનાયુષ ૫ સેન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય; ૬ સવેદ અને અવેદ ૭ રૂપી અને અરૂપી ૮ સપુદ્ગલ અને અપુદ્ગલ ૯ સંસારાપન્ન અને અસંસારસમાપન્ન; ૧૦ શાશ્વત અને અશાશ્વત; ૧૧ આકાશ અને અનાકાશ; ૧૨ ધર્મ અને અધર્મ ૧૩ બંધ અને મોક્ષ; ૧૪ પુણ્ય અને પાપ ૧૫ આસ્રવ અને સંવર ૧૬ વેદના અને નિર્જરા

[—સ્થા ૫૭-૫૮]

૧ આ ત્રણ ભેદ તે આગમના લોકના ન સમજવા પણ ભાવલોકના સમજવા. તૃતીય સ્થાન પ્રસ્તુત હોવાથી આ પ્રમાણે ભાવલોકને જુદો પાડી તેના ત્રણ ભેદ કર્યા છે. અન્યથા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એમ લોકના ચાર ભેદ થાય. ઔદયિકાદિ ભાવોને ભાવલોક કહેવામાં આવે છે. અહીં ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં જ અન્તર્ગત હોવાથી તેમને ભાવલોક કહ્યા છે.

૨ આ ભેદ ક્ષેત્રલોકના છે.

૩ લોકની સ્થિતિ-વ્યવસ્થા[1]

લોકસ્થિતિ ત્રણ પ્રકારે છે —

૧ આકાશ પર વાયુ ૨ વાયુ પર ઉદધિ ૩ ઉદધિ પર પૃથ્વી (રત્નપ્રભા આદિ)

[-સ્થા ૧૬૭]

લોકસ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે —

૧-૩ ઉપર પ્રમાણે ૪ પૃથ્વી પર[2] ત્રસ અને સ્થાવર જીવો છે

[-સ્થા ૨૮૬]

લોકસ્થિતિ છ પ્રકારે છે —

૧-૪ ઉપર પ્રમાણે ૫ જીવના આધારે અજીવ[3] ૬ કર્મના આધારે જીવ.[4]

[-સ્થા ૫૦૮]

લોકસ્થિતિ આઠ પ્રકારે છે —

૧-૬ ઉપર પ્રમાણે ૭ અજીવ જીવસંગૃહીત છે;[5] ૮ જીવ કર્મસંગૃહીત છે[6]

[-સ્થા ૬]

---

૧ બૌદ્ધ માન્યતા અંગુત્તરમાં (૮-૭૦) આ જ રીતે બતાવી છે

૨. દેવવિમાનવાસી દેવો વગેરે ત્રસ પ્રાણીઓ પૃથ્વી ઉપર નથી રહેતા સ્થાવર પણ પૃથ્વી પર બાદર સમજવા જોઈએ; કારણ કે સૂક્ષ્મ સ્થાવર તો સમગ્ર લોકમાં છે

૩ બધા અજીવો જીવને આધારે નથી રહેતા પણ ઔદારિકાદિ શરીરો જ રહે છે

૪ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મને આધારે જીવો રહે છે કારણ જીવો કર્મ વિના નથી હોતા. આ પૃથ્વી ઉપર રહેતા જીવો વિષે ના સમજવું; સિદ્ધ વિષે નહીં

૫. જીવોએ અજીવનો સ્વીકાર કર્યો છે અજીવ વિના કોઈ પણ વ્યવહાર જીવથી થાય જ નહીં.

૬ અર્થાત્ જીવો કર્મથી બદ્ધ છે

लोकस्थिति दस प्रकारे छे —

१ जीवो वारंवार मरीने त्यांना त्यां ज उत्पन्न थाय छे

२ जीवो निरंतर हमेशा पापकर्म करता ज रहे छे

३ जीवो निरंतर हमेशा मोहनीय कर्म बांधे छे

४ कदी कालमां जीव अजीव थई नथी जता अने अजीवो जीव नथी थई जता;

५ कदी कालमां त्रस अने स्थावर जीवो विच्छिन्न नथी थता

६ कदी कालमां एवुं नथी बनतुं के लोक अलोक बनी जाय के अलोक लोक बनी जाय;

७ कदी कालमां एवुं नथी बनतुं के लोक अलोकमां प्रवेशे के अलोक लोकमां प्रवेशे

८ ज्यां सुधी (जेटलामां) जीव छे त्यां सुधी (तेटला) लोक छे अने ज्यां सुधी लोक छे त्यां सुधी जीवो पण छे

९ जेटलामां जीव अने पुद्गल गति करी शके छे तेटलो लोक छे जेटलो लोक छे तेटलामां जीव अने पुद्गल गति करी शके छे;

१० लोकांतना बधा भागमां बीजा रूक्षना संयोग विनाना पुद्गलोने रूक्ष करी नाखवामां आवे छे जेथी जीवो अने पुद्गलो लोक बहार जई शकता नथी.

[-स्था ७]

चार कारणे जीवो अने पुद्गलो लोकनी बहार जई शकता नथी —

૧ ગતિનો અભાવ[1] ૨ સહાયકનો અભાવ[2] ૩ રુક્ષ હોવાથી[3] ૪ લોકસ્વભાવને કારણે[4]

[-ઠાણ ૩૩૭]

૯ વિવિધ

ચાર અસ્તિકાયથી લોક સ્પૃષ્ટ-વ્યાપ્ત છે —

૧ ધર્માસ્તિકાય ૨ અધર્માસ્તિકાય ૩ જીવાસ્તિકાય ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય.

ચાર ઉત્પન્ન થતી બાદરકાયથી લોક સ્પૃષ્ટ છે —

૧ પૃથ્વીકાય ૨ અપ્કાય ૩ વાયુકાય ૪ વનસ્પતિકાય.

[ઠાણ ૩૩૪]

અધોલોકમાં પાંચ બાદર છે —

૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્કાય ૩ વાયુકાય ૪ વનસ્પતિકાય. ૫. સ્થૂલ ત્રસ પ્રાણ

ઊર્ધ્વલોકમાં પણ તે જ પાંચ બાદર છે

તિર્યગ્લોકમાં પાંચ બાદર છે —

૧ એકેન્દ્રિય ૨ દ્વીન્દ્રિય, ૩ ત્રીન્દ્રિય ૪ ચતુરિન્દ્રિય ૫ પંચેન્દ્રિય.

[-ઠાણ ૪૪૪]

૧ જીવ અને પુદ્ગલનો એવો સ્વભાવ જ છે કે તેઓ લોકની બહાર અલોકમાં ગતિ કરી શકતા જ નથી.

૨. જીવ અને પુદ્ગલનો ગતિસ્વભાવ છે તથા તે ધર્માસ્તિકાયની સહાયથી ગતિ કરે છે. લોક બહાર ધર્માસ્તિકાય નથી તેથી સહાયક ન મળવાથી ગતિ થતી નથી.

૩ લોકાન્તે અતિ રૂક્ષ પુદ્ગલો મળતાં ત્યાં રૂક્ષ થઈ જાય છે કે તે આગળ ગમન કરી શકતા નથી. જીવ પણ કર્મ પુદ્ગલ સહિત હોવાથી ગતિ કરી શકે નહિ.

૪ લોકની મર્યાદા જ એ છે કે તેની અંદર જ ગતિ થાય અને

અધોલોકમાં પાંચ મહાનરક છે—

૧ કાલ, ૨ મહાકાલ, ૩ રૌરવ ૪ મહારૌરવ, ૫. અપ્રતિષ્ઠાન

ઊર્ધ્વલોકમાં પાંચ મહાવિમાન છે—

૧ વિજય વૈજયંત ૩ જયંત, ૪ અપરાજિત ૫. સર્વાર્થસિદ્ધ

[—સ્થા ૪૫૧]

અધોલોકમાં પાંચ મહાનરક છે—

૧ કાલ ૨. મહાકાલ ૩ રૌરવ ૪ મહારૌરવ ૫. અપ્રતિષ્ઠાન

ઊર્ધ્વ લોકમાં પાંચ મહાવિમાન છે—

૧ વિજય વૈજયંત ૩ જયંત, ૪ અપરાજિત, ૫. સર્વાર્થસિદ્ધ

[સ્થા ૫૧]

ઊર્ધ્વલોકમાં અધોલોકમાં અને તિર્યગ્લોકમાં બ શરીરવાળા (બે ભવમાં પ્રાપ્ત થતા શરીરવાળા) જીવો ચાર છે

૧ પૃથ્વીકાયિક, ૨ અપ્કાયિક, ૩ વનસ્પતિકાયિક, ૪ સ્થૂલત્રસકાયિક (અહીં પંચેન્દ્રિય સમજવા)

[—સ્થા ૩૧૧]

અધોલોકમાં ચારથી અંધકાર થાય છે—

૧ નરકો[1] ૨ નારકો[1] ૩ પાપકર્મ[2] ૪ અશુભ પુદ્ગલ[3]

આ બન્ને પ્રકાર હોવાથી અંધારું છે જ

૧ જ્ઞાનાવરણ, મિથ્યાત્વ વિ નામ કર્મપુદ્ગલો અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર કરે છે

૩ અશુભપુદ્ગલ અંધકાર ઉત્પન્ન કરે છે.

તીરછા લોકમાં ચારથી પ્રકાશ[1] થાય છે —

૧ ચંદ્રો ૨ સૂર્યો ૩ મણિ ૪ જ્યોતિ – અગ્નિ.

ઊર્ધ્વ લોકમાં ચારથી પ્રકાશ થાય છે —

૧ દેવો ૨ દેવીઓ ૩ વિમાન ૪ આભરણ

આ ત્રણ મહાન છે —

૧ જંબૂદ્વીપના પર્વતોમાં મેરુ
૨ સમુદ્રોમાં સ્વયંભૂરમણ
૩ કલ્પોમાં બ્રહ્મલોક

[–સ્થા ૧ ૫]

ચારે દિશા અને વિદિશાની અપેક્ષાએ આ ત્રણ સમપ્રમાણ છે —

(૧) ૧ અપ્રતિષ્ઠાન નરક[2] ૨ જંબૂદ્વીપ ૩ સર્વાર્થસિદ્ધમહાવિમાન

(૨) ૧ સીમન્તક નરક[3] ૨ સમયક્ષેત્ર – મનુષ્યલોક ૩ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી

[–સ્થા ૧૪૮]

૧ અનુત્તરમાં આભા, પ્રભા, આલોક અન્ધકાર, પ્રકાશ — ઉદ્યોતના ચાર પ્રકાર બતાવ્યા છે — તે આ ૧ ચંદ્ર, ૨ સૂર્ય ૩ મણિ, ૪ મેઘ. (–અનુત્તર ૪ ૧૩૨–૧૩૫)

૨ આ પ્રમાણના સમૂહો વિસ્તાર લાખ લાખ યોજન છે. સાતમી નરકમાં પાંચ નરકાવાસ છે, તેમાંનો વચલો નરકાવાસ અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ છે બધા દ્વીપ અને સમુદ્રોની વચમાં આવેલો દ્વીપ જંબૂદ્વીપ છે. અને પાંચ અનુત્તરવિમાનોમાંનું વચલું સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન છે.

૩ આ ત્રણેનું પ્રમાણ ૪૫ લાખ યોજન છે પ્રથમ નરકના પ્રથમ પ્રસ્તરમાં સીમન્તક નરકાવાસ છે. જંબૂદ્વીપથી માંડી પુષ્કરવરાર્ધદ્વીપ સુધીનું ક્ષેત્ર મનુષ્યક્ષેત્ર છે અને સિદ્ધશિલાનું જ બીજું નામ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી છે

ચારના આ આઠ અનન્તાણુ છ—

(૧) ૧ અવધિજ્ઞાન [illegible] ૨ જમ્બૂદ્વીપ ૩ [illegible]
[illegible] વિમાન; ૮ સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન

( ) ૧ [illegible] ૨ [illegible] સમક્ષેત્ર – મનુષ્યક્ષેત્ર
૩ [illegible] વિમાન ૮ [illegible] પૃથ્વી;
[– [illegible]]

[illegible] [illegible] વિષ્કુમ્ભ [illegible]
[illegible]

૧ [illegible] [illegible] ૩ [illegible] ૪ [illegible]
[illegible] ૬ [illegible]; ૭ [illegible] ૮
[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

૧ [illegible] ૨ [illegible] ૩ [illegible] ૪ [illegible]
[illegible] ૫ [illegible] ૬ [illegible] ૭ [illegible] ૮
[illegible]

[– [illegible]]

પૃથ્વી [illegible]

૩ [illegible] – [illegible] ૮ [illegible]
[illegible] પૃથ્વીનો [illegible]
[illegible] છે

ઈષત્પ્રાગ્ભારાના નામ આઠ છે—

૧ ઈષત્; ૨ ઈષત્પ્રાગ્ભારા; ૩ તનુ; ૪ તનુ તનુ ૫. સિદ્ધિ; ૬ સિદ્ધાલય; ૭ મુક્તિ; ૮ મુક્તાલય.
[-સ્થા ૬૪૮]

પ્રત્યેક પૃથ્વી બધી તરફથી ત્રણ વલયથી ઘેરાયેલી છે—

૧ ઘનોદધિવલય; ૨ ઘનવાતવલય, ૩ તનુવાતવલય.
[-સ્થા ૨૨૪]

બધા ઘનોદધિ ૨૦ હજાર યોજન વિસ્તૃત છે
[-સમ ૨]

જમ્બૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં અતિનિકૃષ્ટ છ મહાનરક છે—

૧ લોલ; ૨ લોલુક; ૩ ઉદગ્ધ; ૪ નિર્દગ્ધ; ૫. જરક ૬ પ્રજરક

ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં છ અતિનિકૃષ્ટ મહાનરક છે—

૧ આર, ૨ વાર ૩ માર ૪ રોર; ૫. રોરુક; ૬ ખાડખડ.
[-સ્થા ૫૧૫]

પૃથ્વીના એક ભાગમાં ધરતીકંપના ત્રણ કારણો છે—

૧ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નીચે સ્થૂલ પુદ્ગલ પડે તો;

૨ કોઈ મહેશ નામનો મહોરગ પૃથ્વી નીચે કુદાકુદ કરે તો;

૩ નાગકુમાર અને સુવર્ણકુમારનું પૃથ્વી નીચે યુદ્ધ થાય તો

આખી પૃથ્વીમાં પસ્તીક પના ત્રણ કારણો છે[1] —

૧ પૃથ્વી નીચેનો ઘનવાત વ્યાકુલ થાય અને તેથી ઘનોદધિ સમુદ્રમાં તોફાન મચે;

૨ કોઈ મહેશ નામનો મહોરગ દેવ પોતાનું સામર્થ્ય કોઈ શ્રમણબ્રાહ્મણને દેખાડવા આ પૃથ્વીને ચલિત કરે,

૩. દેવાસુર સંગ્રામ થાય તો.

[–સ્થા ૧૯૮]

ત્રણ સમુદ્રોનું પાણી પ્રકૃતિથી પાણી જેવું સ્વાદવાળું છે —

૧ કાલોદ; ૨ પુષ્કરોદ; ૩ સ્વયંભૂરમણ

એ જ ત્રણ સમુદ્રમાં માછલાં અને કાચબાની બહુલતા છે

[–સ્થા ૧૯૯]

આ ચાર સમુદ્ર જુદા જુદા રસવાળા છે —

૧ લવણોદ (ખારું પાણી)

૨ વરુણોદ (મદિરા જેવું માદક પાણી);

૩ ક્ષીરોદ (દૂધ જેવું પાણી);

૪ ઘૃતોદ (ઘી જેવું પાણી)

[–સ્થા ૩૮૪]

મગધના યોજનનું પરિમાણ ૮ હજાર ધનુષ્ય છે

[–સ્થા ૬૩૮]

જંબૂદ્વીપના ગણિતમાં કહ્યા એટલા યોજનનો ૧૯મો ભાગ.

[–સમ ૧૯]

[1] પસ્તીકના ભેદ માનતા બૌદ્ધ ભૂમિ ચારણને અંગે દિપ્પણ ન ૧

ટિપ્પણ

૧. ચૌદ રજ્જુપ્રમાણલોક :—

ચૌદરજ્જુ પ્રમાણ લોક છે. અધોલોકની સાતે નરક મળીને સાત રજ્જુ પ્રમાણ છે. પ્રથમ નરકના ઉપરના ભાગથી સૌધર્મકલ્પ સુધીમાં એક રજ્જુ થાય છે. તેની ઉપર સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પ એક રજ્જુ થાય છે. તેની ઉપર બ્રહ્મ અને તેની ઉપર લાંતક એ બે મળીને એક રજ્જુ પ્રમાણ છે. તેની ઉપર મહાશુક્ર અને તેની ઉપર સહસ્રાર એ બે મળીને એક રજ્જુ પ્રમાણ છે. તેની ઉપર નેઉમેઉ આવેલા આનત અને પ્રાણત અને તેની ઉપર નેઉમેઉ આવેલા આરણ અને અચ્યુત—એ ચાર મળી એક રજ્જુપ્રમાણમાં છે. ત્યાર પછી ઉપરાઉપર આવેલા નવ ગ્રૈવેયક એક રજ્જુ થાય છે. તેની ઉપર આવેલા પાંચ અનુત્તર અને તેની ઉપર આવેલ સિદ્ધશિલા એ સર્વ મળી એક રજ્જુ થાય છે. આ સર્વ મળી ચૌદ રજ્જુ થાય છે. લોકનો આકાર વૈશાખ સંસ્થાને છે, એટલે કે બન્ને હાથોને કેડ પર રાખી અને બન્ને પગને પહોળા કરી ઉભેલા પુરુષના આકાર જેવો છે. તેના ત્રણ ભાગ છે: અધોલોક, તિર્યગ્લોક અથવા મધ્યલોક અને ઊર્ધ્વલોક. અધોલોકમાં નરકો છે, મધ્યમાં દ્વીપ સમુદ્રો છે અને ઊર્ધ્વમાં દેવના વિમાનો તથા સિદ્ધશિલા છે.

જૈન શાસ્ત્રોમાં જેમ લોક અને અલોકને જ લોક કહ્યા છે, તેમ અંગુત્તરમાં લોક અનંત છે કે સાંત છે એવા પ્રશ્નના જવાબને ટાળીને ભગવાન બુદ્ધે પણ એવું કહ્યું કે પાંચ કામગુણ—રૂપ, રસાદિ એ જ—લોક છે. અને કહ્યું કે જે મનુષ્ય એ પાંચ કામને તજે છે તે લોકના અંતે પહોંચ્યો ગણાય જ નિશ્ચે છે—ઇત્યાદિ. [અંગુત્તર ૩]

૨. પૃથ્વીકંપ બાબત બૌદ્ધ માન્યતા—

બૌદ્ધ ગ્રંથ અંગુત્તરમાં આઠ કારણ બતાવ્યાં છે. તે આ—૧ પૃથ્વી નીચેના મહાવાયુના ચાલવાથી પાણી કંપિત થાય છે અને તેથી તેના પર રહેલી પૃથ્વી કંપિત થાય છે.

૨. કોઈ શ્રમણ-બ્રાહ્મણ ઋદ્ધિની ભાવના વડે પૃથ્વી ભાવનાને અલ્પ કરે તેથી.

૩. જ્યારે બોધિસત્વ માતાના ગર્ભમાં આવે ત્યારે

આખી પૃથ્વીમાં ધરતીકંપના ત્રણ કારણો છે[1] —

૧ પૃથ્વી નીચેનો ઘનવાત વ્યાકુળ થાય અને તેથી ઘનોદધિ સમુદ્રમાં તોફાન મચે;

૨ કોઈ મહેશ નામનો મહોરગ દેવ પોતાનું સામર્થ્ય કોઈ શ્રમણબ્રાહ્મણને દેખાડવા માટે પૃથ્વીને ચલિત કરે;

૩. દેવાસુર સંગ્રામ થાય તો.

[–સ્થા ૧૯૮]

ત્રણ સમુદ્રોનું પાણી કુદરતી પાણી જેવું સ્વાદવાળું છે —

૧ કાલોદ; ૨ પુષ્કરોદ; ૩ સ્વયંભૂરમણ

એ જ ત્રણ સમુદ્રમાં માછલાં અને કાચબાની બહુલતા છે

[–સ્થા ૧૯૯]

આ ચાર સમુદ્ર જુદા જુદા રસવાળા છે —

૧ લવણોદ (ખારું પાણી);

૨ વરુણોદ (મદિરા જેવું માદક પાણી);

૩ ક્ષીરોદ (દૂધ જેવું પાણી);

૪ ઘૃતોદ (ઘી જેવું પાણી)

[–સ્થા ૩૯૮]

મગધના યોજનનું પરિમાણ ૮ હજાર ધનુષ છે

[–સ્થા ૬૧]

જંબૂદ્વીપના ગણિતમાં કલા એટલે યોજનનો ૧૯મો ભાગ.

[–સમ ૧]

---

૧ ધરતીકંપની નોંધ જાણવા માટે જુઓ ગ્રંથને અંતે ટિપ્પણ નં ૧

આ અને ઊંચા આઠ યોજન પ્રમાણ છે. તેમના મધ્ય નો વિસ્તાર આઠ યોજન છે અને સર્વપરિમાણ આઠ યોજનથી કાંઈક વધારે છે.

આથી [illegible] અને [illegible] [illegible] ના અધિપતિ અનાદૃત દેવ [illegible] છે તે અને [illegible] મહર્દ્ધિક અને પલ્યોપમ સ્થિતિવાળા છે.

[illegible] ૧ [illegible] ૧૩૮ [illegible]

(૨) જગતી

જમ્બૂદ્વીપની જગતી[1] (કોટ કિલ્લો) આઠ યોજન ઊંચી છે તે મધ્યભાગમાં આઠ યોજન પહોળી છે.

જમ્બૂદ્વીપની વેદિકા [illegible] છે.

જમ્બૂદ્વીપની વેદિકા [illegible] યોજન પહોળી [illegible] છે.

[illegible] વેદિકા [illegible] છે.

[illegible]

૪ ત્યારે પ્રતિહિત ... ગ્રામથી મહાર આવે.
૫ ત્યારે તેમને અનુત્તર જ્ઞાનદર્શન થાય.
૬ ત્યારે તેમના ધર્મના પ્રવર્તને
૭ ત્યારે તેમના આયુષ્યનો છેલ્લો ભાગ હો;
ત્યારે તેમના નિર્વાણ હો

[-અનુત્તર ૮ ૭]

૨

દ્વીપસમુદ્રાધિકાર

૧. જંબૂદ્વીપ[1]

બધા દ્વીપ અને સમુદ્રોની વચ્ચે ગોળાકારે જંબૂદ્વીપ આવેલો છે તેનો વ્યાસ એક લાખ યોજન અને પરિધિ ૩૧૬૨૨૭ યોજન, ૩ ગાઉ, ૧૨૮ ધનુષ અને ૧૩॥ આંગળથી કંઈક વધારે છે

[-સ્થા ૧૧; -સમ ૧ ૧૨૪]

બધા દ્વીપ-સમુદ્રો હજાર યોજન જમીનમાં ઊંડા ગયેલા

[-સ્થા ૧૦]

(૧) વૃક્ષ

જંબૂદ્વીપમાં સ્થાનીય બે મહાન વૃક્ષો છે—
૧ દેવકુરુમાં શાલ્મલીવૃક્ષ,
૨ ઉત્તરકુરુમાં સુદર્શન નામનું જંબૂવૃક્ષ[2]

---

૧ જુઓ પ્રાકૃત ... ટિપ્પણ ન. ૧
૨ આ વૃક્ષના નામ ઉપરથી જ આ દ્વીપનું નામ જંબૂદ્વીપ પડ્યું છે

બાન ટેટલા પહોળાઈમા ઘટતો જાય છે તેથી ઉપર ૧ ૦૦ યોજન પહોળો રહે છે[1]

[—સ્થા ઠાણ સમ ૧ ૧૧ ૧૧૩ ૧૧]

જમ્બૂદ્વીપના મેરુપર્વતની પરિધિ ૩૧,૬૨૩ યોજનથી કાંઈક ન્યૂન છે

[—સમ ૩૧]

મેરુપર્વત ઉપર ૪ યોજન ઊંચી ચૂલિકા છે તે મૂળમા બાર યોજન મધ્યમા આઠ યોજન અને ઉપર ચાર યોજન પહોળી છે[2]

[સમ ૪ ૧૨—સ્થા ૩૨ ૧]

મેરુપર્વતના છેડાથી લવણસમુદ્ર સુધીનું અંતર બધી દિશામાં ૪૫ હજાર યોજન છે

[—સમ ૪૫]

મેરુપર્વતના પશ્ચિમાન્તથી વિજયદ્વાર પશ્ચિમાન્ત સુધીનુ અંતર ૫૫ હજાર યોજન છે તે પ્રમાણે વૈજયન્ત જયન્ત અને અપરાજિત દ્વાર વિષે સમજવું

[—સમ ૫૫]

મેરુપર્વતનું પ્રથમ કાંડ ૬૧ ૦ ૦ યોજન ઊંચુ છે અને બીજુ કાંડ ૩૮ યોજન ઊંચુ છે[3]

[સમ ૬ ૩]

1 જુઓ પ્રજ્ઞાપના અને વિવેચન

2 મેરુ પર્વત પાસેના [illegible] તેની પહોળાઈ ૧ યોજન ૫ તે હજાર યોજનમાં [illegible] આ ચૂલિકા છે તે [illegible] ૫ તેના ૧ [illegible] આવેલ છે આ ચૂલિકાની [illegible] [illegible] યોજન [illegible]

3 મેરુ પર્વત [illegible] જન ઊંચો અને તેના [illegible] પ્રથમ કાંડ [illegible] હજાર યોજન પ્રમાણ દ્વિતીય કાંડ ૬૩ યોજન પ્રમાણ અને તૃતીય કાંડ ૩૬ યોજન પ્રમાણ,

છે તે દ્વારો સમાનાન્તરે આવેલાં છે અને એક દ્વારથી બીજું દ્વાર ૭૯ ... યોજનથી કંઈક વધારે દૂર છે. તે દ્વારોમાં પલ્યોપમ સ્થિતિવાળા તે તે દ્વારના નામવાળા ચાર દેવો વસે છે

[-સમ ૭૯-સ્થા ૪ ૩; ૧૭૦]

બધા દ્વીપ-સમુદ્રોના દ્વારોની ઊંચાઈ આઠ યોજન છે

[-સ્થા ૧૭૦]

વિજય દ્વારની પ્રત્યેક બાજુએ નવ ભૌમ (નગર) છે

[-સમ ૯]

(૩) મેરુપર્વત

જંબૂદ્વીપની વચમાં મેરુ મેરુપર્વત આવેલો છે તેના સોળ નામો છે[૧] —

૧ મંદર; ૨ મેરુ; ૩ મનોરમ ૪ સુદર્શન ૫. સ્વયંપ્રભ ૬ ગિરિરાજ ૭ રત્નોચ્ચય ૮ પ્રિયદર્શન ૯ લોકમધ્ય; ૧૦ લોકનાભિ, ૧૧ અસ્ત; ૧૨ સૂર્યાવર્ત; ૧૩ સૂર્યાવરણ ૧૪ ઉત્તર ૧૫. દિશાદિ ૧૬ અવતંસ.

[-સમ ૧૬]

મેરુપર્વત સવ મળી એક લાખ યોજન પ્રમાણ ઊંચો છે તે ૧ ... યોજન રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઊંડો ઊતરેલો છે અને ૯૯ ... યોજન જમીન ઉપર ઊંચો છે ભૂમિભાગે ૧ ... હજાર યોજન પહોળો છે ત્યાંથી જેમ જેમ ઉપર જાય તેમ તેમ પ્રત્યેક યોજને યોજનના અગિયારમા

[૧] જુઓ પ્રકરણ અંતે ટિપ્પણ નં ૩

... અને આ ભિન્ન નામો જબૂ પ્રસિદ્ધ છે — ૧ મદર, ૨ મેરુ, ... સુદર્શન ... સ્વયંપ્રભ ૫ મનોરમ ૬. ગિરિરાજ ૭. રત્નોચ્ચય, ૮ પ્રિયદર્શન ... લોકમધ્ય ૧૦ લોકનાભિ ૧૧ સૂર્યાવર્ત ૧૨. અસ્ત ... દિશાદિ ... સૂર્યાવરણ ૧૫ ... ૧૬ નગોત્તમ

બા I જેટલા પહોળાઈમાં ઘટતો જાય છે તેથી ઉપર ૧૦૦૦ યોજન પહોળો રહે છે[1]

[-સ્થા ઠા૰ સમ ૧ ૧૧ ૧૧૩ ૯૪]

જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની પરિધિ ૩૧ ૬૨૩ યોજનથી કાંઈક ન્યૂન છે

[-સમ ૩૧]

મેરુપર્વત ઉપર ૪૦ યોજન ઊંચી ગોળ ચૂલિકા છે તે મૂળમાં બાર યોજન, મધ્યમાં આઠ યોજન અને ઉપર ચાર યોજન પહોળી છે[2]

[-સમ ૪ ૧૨-સ્થા ૩૨ ૧]

મેરુપર્વતના છેડાથી લવણસમુદ્ર સુધીનું અંતર બધી દિશાએ ૪૫ હજાર યોજન છે

[-સમ ૫]

મેરુપર્વતના પશ્ચિમાંતથી વિજયદ્વાર પશ્ચિમાંત સુધીનું અંતર ૫૫ હજાર યોજન છે ત જ પ્રમાણે વૈજયંત જયંત અને અપરાજિત દ્વાર વિષે સમજવું

[-સમ ૫૫]

મેરુપર્વતનું પ્રથમ કાંડ ૬૧૦૦૦ યોજન ઊંચુ છે અને બીજું કાંડ ૩૮૦૦૦ યોજન ઊંચુ છે[3]

[-સમ ૬૧ ૩૮]

---

1 જુઓ પ્રસ્તુત [illegible] ટિપ્પણ

2 [illegible] યોજન [illegible] છે તેને તેની [illegible] ૧ યોજન છે તે હજાર [illegible] [illegible] આ ચૂલિકા છે તે [illegible] છે તેના ૧૧ [illegible] આવેલું છે આ ચૂલિકાની [illegible] ૯૯ [illegible] [illegible] છે

3 [illegible] મેરુપર્વત [illegible] યોજન છે અને તેના [illegible] પ્રમાણે [illegible] છે પ્રથમ કાંડ [illegible] હજાર યોજન પ્રમાણ દ્વિતીય કાંડ ૬૧ [illegible] યોજન પ્રમાણ અને તૃતીય કાંડ ૩૬ [illegible] યોજન પ્રમાણ,

છે ત દ્વારો સમાનાન્તરે આવેલાં છે અને એક દ્વારથી બીજુ દ્વાર ૭૯ યોજનથી કંઈક વધારે છેદુ છે ત દ્વારોમા પલ્યોપમ સ્થિતિવાળા ત તે દ્વારના નામવાળા ચાર દેવો વસે છે

[-સમ ૭૯-સ્થા ૪ ૩ ૩૦૪]

બધા દ્વીપ-સમુદ્રોના દ્વારોની ઊંચાઈ આઠ યોજન છે

[-સ્થા ૩૦૪]

વિજય દ્વારની પ્રત્યેક બાજુએ નવ ભૌમ (નગર) છે

[-સમ]

(૩) મેરુપર્વત

જબૂદ્વીપની વચમા ગોળ મેરુપર્વત આવેલો છે તેના નામ નામ છે[?] —

૧ મંદર; ૨ મેરુ; ૩ મનોરમ; ૪ સુદર્શન ૫ સ્વયંપ્રભ; ૬ ગિરિરાજ; ૭ રત્નોચ્ચય ૮ પ્રિયદર્શન ૯ લોકમધ્ય, ૧૦ લોકનાભિ; ૧૧ અસ્ત; ૧૨ સૂર્યાવર્ત; ૧૩ સૂર્યાવરણ ૧૪ ઉત્તર; ૧૫ દિશાદિ ૧૬ અવતંસ

[-સમ ૧૬]

મેરુપર્વત સર્વ મળી એક લાખ યોજન પ્રમાણ ઊંચો છ ત ૧ યોજન રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા ઊંડો ઉતરેલો છે અન ૯૯ યોજન જમીન પર ઊંચો છે ભૂમિસ્થાને ૧ હજાર યોજન પહોળો છે ત્યાથી જેમ જેમ ઉપર જઈએ તેમ તેમ પ્રત્યેક યોજને યોજનના અગિયારમા

સૂચિ પ્રકરણને અંતે ટિ ૫ ન ૩

જૈન મતે આ ગિરિ નામો અન્ય પ્રસિદ્ધ છે — ૧ મંદર, ૨. મેરુ સુદર્શન, ૪ સ્વયંપ્રભ ૫ મનોરમ, ૬. ગિરિરાજ ૭. રત્નોચ્ચય ૮ પ્રિયદર્શન ૯. લોકમધ્ય, ૧૦ લોકનાભિ ૧૧ સૂર્યાવર્ત ૧૨. અસ્ત, દિશાદિ, ૧૪ સૂર્યાવરણ ૧૫ ઉત્તર, ૧૬ અવતંસ.

ના ૧ જેટલા પ્રદેશોમાં ઘટતા જાય છે તેથી ઉપર ૧૦ ૦ યોજન પહોળો રહે છે[1]

[–સ્થા ૭૧૯; સમ ૧ ૧૧ ૧૧૩ ૯૯]

ધાતકીખંડના મેરુપર્વતની પરિધિ ૩૧ ૯ ૩ યોજનથી [illegible] છે

[સમ ૩૧]

મેરુપર્વત ઉપર ૪૦ યોજન ઊંચી ગોળ ચૂલિકા છે તે મૂળમાં બાર યોજન, મધ્યમાં આઠ યોજન અને ઉપર ચાર યોજન પહોળી છે[2]

[સમ ૪ ૧૨–સ્થા ૩ ૧]

મેરુપર્વતના છેડાથી લવણસમુદ્ર સુધીનું અંતર બધી દિશામાં ૪૫ હજાર યોજન છે

[–સમ ૪૫]

મેરુપર્વતના પશ્ચિમાન્તથી વિજયદ્વારના પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અંતર ૫૫ હજાર યોજન છે તે જ પ્રમાણે વૈજયન્ત જયન્ત અને અપરાજિત દ્વાર વિષે સમજવું

[સમ ૫૫]

મેરુપર્વતનું પ્રથમ કાંડ ૬૧ ૦ યોજન ઊંચું છે અને બીજું ૧ ૩૮ ૦ યોજન ઊંચું છે[3]

[સમ ૬ ૧]

1 જુઓ [illegible]

2 [illegible]

3 [illegible]

મેરુપર્વતમાં ચાર વન[1] છે —

૧ ભદ્રશાલ; ૨ નંદનવન; ૩ સૌમનસ, ૪ પંડકવન

પંડકવનમાં ચાર અભિષેકશિલા[2] છે —

૧ પાંડુકંબલશિલા; ૨ અતિપાંડુકંબલશિલા; ૩ રક્તકંબલશિલા; ૪ અતિરક્તકંબલશિલા

[સમ ૩ ૧]

નંદનવનના નીચલા છેડાથી સૌગન્ધિક કાંડના[3] નીચલા છેડાનું અંતર ૮૫ યોજન પ્રમાણ છે

[-સમ ૮૫]

નંદનવનના ઉપરના છેડાથી પંડક વનના નીચેના છેડા સુધીનું અંતર ૯૮ યોજન પ્રમાણ છે[4]

[-સમ ૯૮]

જુઓ આ સૂત્રમાં જમીનની અંદરની ૧ યોજન પ્રમાણ મેરુની ઊંડાઈ બાદ કરતાં બાકી ભૂમિસ્થાનથી જે તેની ૯૯ યોજન પ્રમાણ ઊંચાઈ છે તેને અહીં છે અને તેટલા યોજન પ્રમાણ મેરુને બે કાંડમાં વિભાગ કર્યો છે એટલે પ્રથમ કાંડ ૬૧ યોજન પ્રમાણ અને દ્વિતીયકાંડ ૩૮ ૦૦ યોજન પ્રમાણ બન્નેના સર્વ મળી ૯૯ ૦૦ યોજન થાય.

૧ જમીનમાંના હજાર યોજન પૂરા થાય એટલે ભૂમિસ્થાને ભદ્રશાલ વન આવે છે અને ત્યાંથી ૫ યોજન ચઢીએ ત્યાં નંદન વન આવે છે ત્યાંથી ૬૨,૫ યોજન ઊંચે જઈએ ત્યારે સૌમનસવન આવે છે ત્યાંથી ૩૬ યોજન ઉપર જઈએ એટલે મેરુની ટોચ પર પંડકવન આવે છે

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૫.

૩ આ સૌગન્ધિકકાંડ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ ખર કાંડમાં આવેલ છે. ખરકાંડમાં બધાં મળી ૧૬ કાંડ છે તેમાં આઠમું સૌગન્ધિકકાંડ છે. પ્રત્યેક કાંડ એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે. એટલે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૮ યોજન અને ૫૦૦ યોજન મેરુના (કારણ, ભૂમિસ્થાનથી નંદનવન ૫ યોજન ઊંચે છે) એમ બધા મળી ૮૫ યોજન થાય.

ભૂમિસ્થાનથી ૫૦ યોજન ઊંચે નંદનવન છે અને પહોળું ત્યાંથી ૫ યોજન ઊંચાઈ સુધી આવેલું વન છે. પંડકવન શિખર પર છે તેથી ૯૯ ૦૦ હજારમાંથી એક હજાર બાદ કરતાં ૯૮,૦ યોજન અંતર બાકી રહે છે.

નંદનવનના પૂર્વાન્તથી પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અંતર તથા ઉત્તરાન્તથી દક્ષિણાન્ત સુધીનું અંતર ૯૯૦૦ યોજન છે[1]

[—સમ ૯૯]

જંબૂદ્વીપના મેરુના મધ્ય ભાગમાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના અને નીચેના ક્ષુદ્ર પ્રતરમાં આઠ રુચક પ્રદેશ છે, જેમને લઈને આ દશ દિશાઓ ગણાય છે[2]—

૧ પૂર્વ; ૨ પૂર્વદક્ષિણ ૩ દક્ષિણ; ૪ દક્ષિણપશ્ચિમ ૫ પશ્ચિમ, ૬ પશ્ચિમોત્તર ૭ ઉત્તર ૮ ઉત્તરપૂર્વ ૯ ઊર્ધ્વ; ૧૦ અધ.

આ દશ દિશાના દશ નામ છે—

૧ ઇન્દ્રા; ૨ અગ્નિ, ૩ યમા; ૪ નૈરૃતી ૫ વારુણી, ૬ વાયવ્યા ૭ સોમા; ૮ ઈશાના; ૯ વિમલા ૧૦ તમા

[—સ્થા ૭૨]

ધરણીતલમાં રહેલા મેરુપર્વતની મધ્યમાં રહેલ રુચક નાભિની ચારે તરફ મેરુ પાંચ પાંચ હજાર યોજન પ્રમાણ પહોળો છે (કારણ કે ત્યાં તેનો વિષ્કમ્ભ ૧૦૦૦ યોજન છે એટલે મધ્ય ભાગથી બધી તરફ પાંચ પાંચ હજાર યોજન પ્રમાણ પહોળો હોય)

[—સમ ૧૧૮]

૧ આ નંદનવન આવતું જ ત્યાં મેરુ ૯૯૫૪$\frac{6}{11}$ યોજન પ્રમાણ પહોળો છે. એટલે અહીં સામાન્યરૂપે ૯૯૦૦ કહ્યા છે એમ સમજવું.

૨ જે ઠેકાણે મેરુપર્વત ૧ [illegible] યોજન પહોળો છે ત્યાંથી સમભૂમિ પર યોજન નીચે જઈએ ત્યારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બે પ્રતર આવે છે. આ પ્રતરો આખા લોકમાં સૌથી નાના પહોળા હોઈ ક્ષુલ્લક કહેવાય છે. આ બંને પ્રતરના મધ્યમાં ગાયના સ્તનાકાર ચાર ચાર પ્રદેશ છે. તે આઠ પ્રદેશ રુચક કહેવાય છે. આ પ્રદેશો પરથી જ આઠે દિશાની તથા વિદિશાની ગણના કરવામાં આવે છે ને દિશાઓની મધ્યમાં હોવાથી દિશાઓ મધ્ય પણ કહેવાય છે.

(૪) જમ્બૂદ્વીપના વર્ષો—ક્ષેત્રો[1]

જમ્બૂદ્વીપમાં આ બબ્બે ક્ષેત્રો બધી રીતે સમાન માપવાળાં છે—

(૧) ૧ મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ ભરત[2];
   ૨ મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ ઐરવત

(૨) ૧ મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ હિમવત;[3]
   ૨ મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ હિરણ્યવત

(૩) ૧ મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ હરિવર્ષ;[4]
   ૨ મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ રમ્યક્વર્ષ

(૪) ૧ મેરુપર્વતની પૂર્વે આવેલ પૂર્વવિદેહ;[5]
   ૨ મેરુપર્વતની પશ્ચિમે આવેલ અપર (પશ્ચિમ) વિદેહ.

(૫) ૧ મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ ઉત્તર[6] કુરુ
   ૨. મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ દેવકુરુ

[-સ્થા ૮૬]

ભરત અને ઐરવત એમની પ્રત્યેકની જીવાની[7] લંબાઈ ૧૪૪ ૧૬/૧૯ યોજન છે

[-સમ ૧૪]

જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧
૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૭
જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૮
જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૯
૫ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧
જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧૧
૭ જ નમીબ્ધ ધનિષ્માને હેનાથી આમ ધનાકાર બના ભરતની આ
જ્યા પાો લબાઈ (ઉત્તરવતિમ) છે તે તેની જીવા. તે જ પ્રમાણે

દક્ષિણાર્ધ ભરતની[1] જીવા લવણસમુદ્રમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ સુધી ગયેલી અને તે ૯૦૦૦ યોજન લાંબી છે (૯૭૪૮ 12/19 યોજન.)

[-સમ ૧૨૧]

દક્ષિણ ભરતની ધનુપૃષ્ઠની[2] લંબાઈ ૯૮૦૦ યોજનથી કાંઈક ઓછી છે (૯૭૬૬ 1/19 યોજન.)

[-સમ ૯૮]

હિમવત અને હૈરણ્યવત વર્ષની પ્રત્યેકની બાહા ૬૭૫૫ 3/19 યોજન લાંબી છે[3]

[-સમ ૬૭]

હિમવત અને હૈરણ્યવત વર્ષની જીવા ૩૭૬૭૪ 16/19 યોજનથી કાંઈક ઓછી લાંબી છે

[-સમ ૩૭]

ભરતને વિષે સામાન્ય [illegible] ધનુષની દોરી જેવા પ્રદેશને જીવા કહે છે. ધનુ અને હિમવત પર્વતને લાગુ પાડેલી લાંબી દોરી તે ભરતની જીવા; અને ભરત તથા હિમવંતને લાગુ પાડેલી લાંબી દોરી તે ભરતની જીવા.

૧ દક્ષિણાર્ધ ભરતની જીવા એટલે ભરતના મધ્યમાં આવેલ દીર્ઘ વૈતાઢ્ય અને દક્ષિણ ભરતને લાગુ પાડવાથી લાંબી દોરી (પૂર્વ-પશ્ચિમ) સમજવી.

૨ જેમ ધનુષ્યને બે અંતિમ ધનુષના [illegible] એવો ભાગ તે ધનુપૃષ્ઠ કહેવાય છે. ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણ અને ઉત્તર એવા બે ભાગ છે. જેમાં લવણસમુદ્ર અને દક્ષિણ ભરતને લાગુ પાડેલી જ કામઠાના આકારે દોરી છે તે દક્ષિણ ભરતનું ધનુપૃષ્ઠ. [illegible] અને તે ૯૭૬૬ 1/19 યોજન જેટલું છે જુઓ ક્ષેત્રસમાસ –ગા ૧૯૮

૩ હિમવત અને તેની પૂર્વ બાજુ લવણસમુદ્રને લાગુ પાડેલી [illegible] દોરી તે હિમવતના પૂર્વ દિશાની બાહા. તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમની પણ બાહા સમજવી. તે જ પ્રમાણે હિરણ્યવત ક્ષેત્ર અને લવણસમુદ્રને લાગુ પાડનાર દોરીઓ એ તેની બાહા કહેવાય. આ બાહાનું માપ એકસરખું છે.

હિમવત‑હિરણ્યવતની જીવાનુ ધનુપૃષ્ઠ ૩૮૦૭૪ દેશ યોજન છે[1]

[‑સમ ૩૮]

હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષની જીવા ૭૩૯૦૧ ૧૭/૧૯ યોજન લાબી છે

[‑સમ ૭૩]

હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષની જીવાનુ ધનુપૃષ્ઠ ૮૪ ૧૬ ૪/૧૯ યોજન લાબુ છે

[‑સમ ૮૪]

હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષનો વિસ્તાર ૮ યોજનથી કાંઈક વધારે છે

[‑સમ ૮]

મહાવિદેહ વર્ષનો વિષ્કમ ૩૩ યોજનથી કાઈક વધારે છે

[‑સમ ૩૩]

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુની જીવા ૫૩ હજાર યોજનથી કાઈક વધારે લાબી છે

[‑સમ ૫૩]

જબૂદ્વીપમા મેરુપર્વતની દક્ષિણે ત્રણ વર્ષ છે—

૧ ભરત; ૨ હિમવત; ૩ હરિવર્ષ

જબૂદ્વીપમા મેરુની ઉત્તરે ત્રણ વર્ષ છે—

૧ રમ્યક; ૨ હિરણ્યવત; ૩ ઐરવત

[‑સમ ૧૦૦]

1 હિમવ અને હિરણ્યવ બે ક્ષેત્રોની જીવાનુ માપ ૩૭૬૭૪ ૧૬/૧૯ યોજન ૩ અને તેથી જીવાનુ ધનુપૃષ્ઠ લખ્યું છે.

જમ્બૂદ્વીપમાં છ વર્ષ છે[1]—

૧ ભરત; ૨ ઐરવત, ૩ હિમવત; ૪ હિરણ્યવત ૫. હરિવર્ષ ૬ રમ્યક્વર્ષ

[–સ્થા ૫૨૨]

જમ્બૂદ્વીપમાં સાત વર્ષ છે—

૧ ભરત ૨. ઐરવત ૩ હિમવત; ૪ હિરણ્યવત ૫. હરિવર્ષ; ૬ રમ્યક્વર્ષ ૭ મહાવિદેહ

[–સ્થા ૫૫૫–સમ ૭]

જમ્બૂદ્વીપમાં દશ ક્ષેત્ર છે—

૧–૬ ભરત યાવત્ રમ્યક્વર્ષ; ૭ પૂર્વવિદેહ[2] ૮ અપરવિદેહ; ૯ દેવકુરુ ૧૦ ઉત્તરકુરુ

[–સ્થા ૭૨૩]

જમ્બૂદ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ચાર ભાગ છે—

૧ પૂર્વવિદેહ; ૨ અપરવિદેહ ૩ દેવકુરુ ૪ ઉત્તરકુરુ

[–સ્થા ૩ ૧]

(૫) જમ્બૂદ્વીપની કર્મ-અકર્મભૂમિ[3]

જમ્બૂદ્વીપમાં ત્રણ કર્મભૂમિઓ છે—

૧ ભરત ૨ ઐરવત; ૩ મહાવિદેહ.

[–સ્થા ૧ ૩]

---

૧ આ સ્થાનક હોવાથી ૭ વર્ષ કહ્યાં છે. સામાન્ય વર્ણન ન સમજવું.

૨. મહા વિદેહક્ષેત્રના આ પૂર્વવિદેહ, અપરવિદેહ, અને દેવકુરુ તથા ઉત્તરકુરુ એવા ચાર ભાગ છે

૩ આગળ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૧૨.

✔ જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે ત્રણ અકર્મભૂમિ છે—

૧ હિમવત; ૨. હરિવર્ષ; ૩ દેવકુરુ

✔ જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની ઉત્તરે ત્રણ અકર્મભૂમિ છે—

૧ ઉત્તરકુરુ, ૨. રમ્યક્વર્ષ ૩ હિરણ્યવત

[–સ્થા ૧૯૭]

✔ જંબૂદ્વીપમાં દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ વર્જિત ચાર અકર્મભૂમિ છે—

૧ હિમવત; ૨. હિરણ્યવત; ૩ હરિવર્ષ; ૪ રમ્યક્વર્ષ

[–સ્થા ૩૦૨]

✔ જંબૂદ્વીપમાં છ અકર્મભૂમિ છે—

૧ હિમવત; ૨ હિરણ્યવત; ૩ હરિવર્ષ; ૪ રમ્યક્વર્ષ; ૫. દેવકુરુ ૬ ઉત્તરકુરુ

[–સ્થા ૫૨૨]

અકર્મભૂમિના મનુષ્યોના ઉપભોગ માટે દશ પ્રકારનાં વૃક્ષો છે—

૧ મત્તાંગક — સ્વાદુ જળને પૂરું પાડનાર;
૨ ભૃતાંગ — ભાજન પાત્રો પૂરા પાડનાર;
૩ તૂર્યાંગ — વાજિંત્રોની ગરજ સારનાર
૪ દીપાંગ — સૂર્ય જેવા તેજસ્વી પ્રકાશના અભાવમાં દીપાનું કામ આપનાર;
૫ જ્યોતિરંગ — સૂર્ય-અગ્નિના પ્રકાશની ગરજ સારનાર;
૬ ચિત્રાંગ — અનેકરંગી પુષ્પની માળા દેનાર;
૭ ચિત્રરસાંગ — વિવિધ વાનીઓ પૂરી પાડનાર;
૮ મણ્યંગ — મણિ, રત્ન વગેરે આભૂષણો આપનાર;
૯ ગૃહાકાર — ઘરની ગરજ સારનાર;

૧૦ અનમ — જેથી ત્યાના નિવાસીઓની નમતા દૂર થાય તેવાં વસ્ત્ર અને બાકીની આવશ્યકતાની પૂર્તિ કરનાર.

[-ક્રમ ૧]

(૬) ચક્રવર્તીના વિજયો[1]

જબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા મહા નદીની ઉત્તરે આઠ ચક્રવર્તી-વિજયો આવેલા છે —

૧ કચ્છ- સુકચ્છ ૩ મહાકચ્છ; ૪ કચ્છકાવતી; ૫ આવર્ત; ૬ મંગલાવર્ત ૭ પુષ્કલાવર્ત; ૮ પુષ્કલાવતી[2]

એજ શીતા નદીની દક્ષિણે પણ આઠ ચક્રવર્તી-વિજયો છે તે આ —

૧ વત્સ; સુવત્સ ૩ મહાવત્સ ૪ વત્સાવતી ૫ રમ્ય, ૬ રમ્યક; ૭ રમણિક; ૮ મંગલાવતી[3]

જબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની પશ્ચિમે શીતોદા નદી વહે છે તેની દક્ષિણે આઠ ચક્રવર્તીના વિજયો છે તે આ

૧ પદ્મ ૨ સુપદ્મ ૩ મહાપદ્મ ૪ પદ્માવતી ૫ શંખ; ૬ કુમુદ; ૭ નલિન ૮ નલિનાવતી (નલિનાવતી[4])

એજ શીતોદા નદીની ઉત્તરે આઠ ચક્રવર્તી-વિજયો છે, તે આ —

[1] જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિ ક્ર ૧૩

[2] આ વિજયમાં વર્તમાનમાં સીમંધર સ્વામી નામના તીર્થં કર વિ છે

[3] આમાં વર્તમાનમાં યુગમંધરસ્વામી તીર્થંકર વિચરે છે
આમાં વર્તમાનમાં ... સ્વામી તીર્થંકર વિચરે છે

૧ વપ્ર; ૨. સુવપ્ર; ૩ મહાવપ્ર; ૪ વપ્રાવતી; ૫. વલ્ગુ; ૬ સુવલ્ગુ, ૭ ગંધિલ ૮ ગંધિલાવતી[1]

જંબૂદ્વીપમાં ૩૪ ચક્રવર્તીવિજય છે તે આ પ્રમાણે —

૩ મહાવિદેહમાં; ૧ ભરત; ૧ ઐરવત = ૩૪
[—સમ ૩૪]

(૭) રાજધાનીઓ

જંબૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીની ઉત્તરે આઠ રાજધાનીઓ[2] છે —

૧ ક્ષેમા, ૨ ક્ષેમપુરી, ૩ રિષ્ટા ૪ રિષ્ટપુરી; ૫. ખડ્ગી; ૬ મંજૂષા; ૭ ઔષધિ; ૮ પૌંડરીકિણી.

એ જ નદીની દક્ષિણે પણ આઠ રાજધાનીઓ[3] છે — તે આ —

૧ સુસીમા; ૨. કુંડલા ૩ અપરાજિતા; ૪ પ્રભંકરા; ૫. અંકાવતી ૬ પક્ષ્માવતી; ૭ શુભા; ૮ રત્નસંચયા

મેરુ પર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીની દક્ષિણે આઠ રાજધાનીઓ[4] છે તે આ —

૧ અશ્વપુરી, ૨. સિંહપુરા; ૩ મહાપુરા; ૪ વિજયપુરા ૫. અપરાજિતા; ૬ અપરા; ૭ અશોકા ૮ વીતશોકા

---

૧ આમાં વર્તમાનમાં [illegible] તીર્થંકર વસે છે.

૨ આ આઠે રાજધાનીઓ ક્રમશઃ પૂર્વોક્ત કચ્છથી આઠ ઉત્તરવિભાગની ચક્રવર્તી-વિજયોની છે જે પૂર્વમહાવિદેહમાં છે.

૩ આ આઠે રાજધાનીઓ વત્સથી આઠ દક્ષિણવિભાગની વિજયોની છે જે પૂર્વમહાવિદેહમાં છે.

આ આઠે રાજધાનીઓ પદ્મથી આઠ દક્ષિણવિભાગની વિજયોની છે જે પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં છે

એ જ નદીની ઉત્તરે પણ આઠ રાજધાનીઓ[1] છે તે આ–

૧ વિજયા ૨. વૈજયંતી; ૩ જયંતી; ૪ અપરાજિતા; ૫. ચક્રપુરા ૬ ખડ્ગપુરા; ૭ અવધ્યા; ૮ અયોધ્યા.

[–સ્થા ૬૩૭]

જંબૂદ્વીપમા ભરતવર્ષમા દશ રાજધાનીઓ[2] છે તે આ—

૧ ચંપા (અંગદેશની); ૨ મથુરા (સૂરસેનની); ૩ વારાણસી (કાશીની); ૪ શ્રાવસ્તી (કુણાલની); ૫. સાકેત-અયોધ્યા (કોશલની); ૬ હસ્તિનાપુર (કુરુની); ૭ કાંપિલ્ય (પાંચાલની); ૮ મિથિલા (વિદેહની); ૯ કૌશાંબી (વત્સની); ૧૦ રાજગૃહ (મગધની)

[–સ્થા ૭૧૮]

૮ જંબૂદ્વીપના વર્ષધર પર્વતો

જંબૂદ્વીપમા મેરુપર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમાન પરિમાણયુક્ત ક્રમશઃ આ બે વર્ષધર[3] પર્વતો આવેલા છે–

૧ આ આઠે રાજધાનીઓ પશ્ચિમ વિદેહની છે. જે પશ્ચિમ મહાવિદેહના ઉત્તર વિભાગમાં આવેલા છે.

૨. આ રાજધાનીઓમાં સામાન્ય રીતે સાધુઓને પ્રવેશ નિષિદ્ધ છે; કારણ કે ત્યાં મન-ક્ષોભ કરાવનાર ઘણી વસ્તુઓ હોય. [illegible] માસમાં [illegible] પ્રવેશ [illegible] સુધી [illegible] બે ત્રણ વાર પ્રવેશ કરે તો દોષ લાગે છે અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે. રાજધાનીઓ બધી મળી ૧૬ પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ અહીં [illegible] દશનો જ ઉલ્લેખ છે.

૩. ભરત આદિ ક્ષેત્રોને પૃથક્ કરનાર પર્વતો વર્ષધર કહેવાય છે. [illegible] છ છે. જે અહીં આપેલા છે. જંબૂદ્વીપમાં બધાં મળી સાત ક્ષેત્રો છે [illegible] તેમા બે ક્ષેત્રની વચ્ચે એક એક વર્ષધર [illegible] છે—જુઓ પ્રસ્તાવના [illegible] ૬ આ બધા વર્ષધર પર્વતો [illegible] સુધી લાંબા છે. એટલે કે બધા વર્ષધરોની પૂર્વ અને પશ્ચિમ [illegible] સુધી છે.

ક્ષુલ્લહિમવંત અને શિખરી વર્ષધરની જીવા ૨૪૯૩૨ ૧/૨ યોજનથી કાંઈક વધારે લાંબી છે

[-સમ ૨૪]

નિષધ-નીલવંત વર્ષધરની જીવાની લંબાઈ ૯૪૧૫૬ ૨/૧૯ યોજન છે

[-સમ ૯૪]

મહાહિમવાન અને રુક્મી વર્ષધરની જીવા ૫૩૯૩૧ ૬/૧૯ યોજન તથા ધનુઃપૃષ્ઠની જીવા ૫૭૨૯૩ ૧૦/૧૯ યોજન છે

[-સમ ૫૩ ૫૭]

બધા ક્ષુલ્લહિમવાન અને શિખરી પર્વતો ૧૦ યોજન ઊંચા અને ૧ ૦ ગાઉ જમીનમાં છે

[-સમ ૧]

મહાહિમવાન અને રુક્મી વર્ષધરની ઊંચાઈ ૨૦૦ યોજન છે અને તે જમીનમાં ઊંડા ૨૦૦ ગાઉ છે

[-સમ ૨ ૨]

મહાહિમવાન અને રુક્મીની ટોચથી સૌગંધિકકાંડ (રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ કાંડનું આઠમું કાંડ)ના નીચેના છેડા સુધીનું અંતર ૮૨ યોજન છે

[-સમ ૮૨]

બધા નિષધ-નીલવંત પર્વતો ૪૦૦ યોજન ઊંચા અને ૪ ગાઉ ઊંડા છે

[-સમ ૧ ૧; -સ્થા ૩ ૨]

૭ તેથી જ તેને વર્ષધર ન કહી શકાય; કારણ તેમ કહેવા જતાં તો વૈતાઢ્યને પણ વર્ષધર કહેવા જોઈએ. તે પણ ભરત અને ઐરવતને બે ભાગમાં વહેંચી નાખે છે. તેથી આ સૂત્રમાં વર્ષધરનો સામાન્ય અર્થ ક્ષેત્રને વિભાગ કરનાર એવો ન કરતાં બીજો જ કરવો જોઈએ.

(૯) જમ્બૂદ્વીપના વૈતાઢ્યપર્વતો[1]

(૧) જમ્બૂદ્વીપમા મન્દર (મેરુ) પર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમાન પરિમાણયુક્ત બે વૃત્તવૈતાઢ્ય છે—

૧ હિમવતમાં શબ્દાપાતી; ૨. હિરણ્યવતમાં વિકટાપાતી

એ બન્ને વૃત્તવૈતાઢ્યમા ક્રમશ. આ બે પલ્યસ્થિતિયુક્ત દેવો વસે છે—

૧ સ્વાતિ, ૨ પ્રભાસ

(૨) જમ્બૂદ્વીપમા મન્દર (મેરુ) પર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમાન પરિમાણયુક્ત આ બે વૃત્તવૈતાઢ્ય છે—

૧ હરિવર્ષમાં ગન્ધાપાતી; ૨ રમ્યક્વર્ષમાં માલ્યવાન.

એ બન્ને વૃત્તવૈતાઢ્યમા પલ્ય સ્થિતિવાળા આ બે દેવો ક્રમશ. વસે છે—

૧ અરુણ; ૨ પદ્મ.

(૩) જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે બે દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વતો છે—

૧ ભરતમાં; ૨ ઐરવતમાં

ભરતક્ષના દીર્ઘવૈતાઢ્યમા સરખા માપવાળી બે ગુફાઓ છે અને તેમા બે દેવો રહે છે- તે આ પ્રમાણે—

૧ તમિસ્રામા કૃતમાલક દેવ, ૨ ખણ્ડપ્રપાતામાં નૃત્તમાલક દેવ.

ઐરવતના વૈતાઢ્યમા પણ એ જ નામની ગુફાઓ છે અને તેમાં એ જ નામના દેવો વસે છે

[-સ્થા ૮૦]

તમિસ્રા અને ખ પ્રપાતા ગુફા આઠ યોજન ઊંચી છે.

[-સમ ૧૨૧]

---

[1] જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧૫.

બધી તમિસ્રા અને ખડપ્રપાતા ગુફા ૫૦ યોજન પહોળી છે

[-સમ ૫૦]

ચાર વૃત્તવૈતાઢ્ય છે તે આ —

૧ શબ્દાપાતી ૨ વિકટાપાતી ૩ ગન્ધાપાતી, ૪ માલ્યવાન.

તેમાં ચાર દેવો પલ્યસ્થિતિવાળા વસે છે તે આ —

૧ સ્વાતિ[1] ૨ પ્રભાસ ૩ અરુણ ૪ પદ્મ

[-સ્થા ૪.૧]

જંબૂદ્વીપમાં ૩૪ દીર્ઘવૈતાઢ્યો છે[2]

[-સમ ૩૪]

બધા દીર્ઘવૈતાઢ્યો ૨૫ યોજન ઊંચા અને ૨૫ ગાઉ જમીનમાં હોય છે અને મૂળમાં ૫૦ યોજન પહોળા છે

[-સમ ૨૫, ૧ ૫]

બધા વૃત્તવૈતાઢ્યો હજાર યોજન ઊંચા, હજાર ગાઉ જમીનમાં છે અને મૂળમાં હજાર યોજન પહોળા છે તે બધે ઠેકાણે સમાન આકારવાળા છે અને પલ્યકાકારવાળા છે

[સમ ૧૧૩ -સ્થા ૭૨૨]

બધા વૃત્તવૈતાઢ્યોના ઉપરના શિખરતલથી સૌગન્ધિક કાંડના નીચેના અંત સુધીનું અંતર ૯૦૦૦ યોજન છે

[-સમ ૯૦]

બધી બાજુની વિદ્યાધરશ્રેણીઓ[3] દશદશ યોજન વિસ્તારવાળી છે

1 બૃહત્ક્ષેત્રસમાસમાં આ ક્રમથી નહીં ક્રમ ૭ સ્વાતિ, અરુણ પદ્મ, પ્રભાસ. જુઓ ગાથા ૧૧

2 તે આ પ્રમાણે — ૩૨ વિજયોમાંના ૩૨ અને ભરત તથા ઐરવતમાં.

3 આ વિદ્યાધર શ્રેણીઓ — મેરુ પર્વત ના નામની હતી. જમણી તે દીર્ઘવૈતાઢ્યો પર હોય છે અને તે બબ્બે ... યોજન ઊંચે મેરુ આભિયોગિક ... આ છે.

આભિયોગિક દેવોની શ્રેણીઓ પણ તેટલા જ વિસ્તારવાળી છે.

[-સ્થા ૭૬]

(૧૦) જબૂદ્વીપના વક્ષસ્કાર આદિ પર્વતો[1]

(૧) જબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલા દેવકુરુની પૂર્વ અને પશ્ચિમની બાજુમાં અશ્વસ્કંધ જેવા અર્ધચંદ્રાકારે બે વક્ષસ્કાર[2] પર્વતો છે —

૧ સૌમનસ; ૨ વિદ્યુત્પ્રભ.

(૨) જબૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તરે આવેલ ઉત્તરકુરુમાં પણ તેવા જ પૂર્વ અને પશ્ચિમની બાજુમાં બે વક્ષસ્કાર પર્વતો[2] છે તે આ —

૧ ગંધમાદન (પશ્ચિમમાં); ૨ માલ્યવાન (પૂર્વમાં).

[-સ્થા ૮૭]

જબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની ચારે વિદિશાએ ચાર[3] વક્ષસ્કાર પર્વત છે —

૧ સૌમનસ (અગ્નિ); ૨ વિદ્યુત્પ્રભ (નૈઋત્ય); ૩ ગંધમાદન (વાયવ્ય); ૪ માલ્યવંત (ઈશાન).

[-સ્થાન ૨]

૧ આ [illegible] પર્વતો [illegible] નામ [illegible] તેના [illegible] માટે [illegible] છે કે તે [illegible] જ છે.

૨ જુઓ [illegible] અને ટિપ્પણ ન. ૧૫.

૩ [illegible] જ આ પર્વતો [illegible] તેમને [illegible] છે કે તે [illegible] તથા [illegible] રીતે [illegible] છે કે [illegible] વિદિશાની [illegible].

(૧) મંદર[1] પર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીના ઉત્તર કિનારે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત છે —

૧ ચિત્રકૂટ ૨ પદ્મકૂટ (બ્રહ્મકૂટ) ૩ નલિનીકૂટ ૪ એકશૈલ.

(૨) એ જ નદીના દક્ષિણ કિનારે આ ચાર વક્ષસ્કાર છે —

૧ ત્રિકૂટ ૨ વૈશ્રમણકૂટ ૩ અંજનકૂટ ૪ માતંજનકૂટ

(૩) મંદર પર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીના દક્ષિણ કિનારે આ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે —

૧ અંકાવતીકૂટ ૨ પદ્માવતીકૂટ ૩ આશીવિષકૂટ ૪ સુખાવહકૂટ

(૪) એ જ નદીના ઉત્તરના કિનારે આ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે —

૧ ચંદ્રપર્વત ૨ સૂરપર્વત ૩ નાગપર્વત ૪ દેવપર્વત

[–સ્થા ૨ ૧]

૧) જંબૂદ્વીપના મંદરપર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીની ઉત્તરે ચાર અને દક્ષિણે ચાર વક્ષસ્કાર છે તે આ પ્રમાણે —

૧ ઉત્તર	૨ દક્ષિણ
૧ માલ્યવાન	૧ [illegible] માલ્યવાન
૧ ચિત્રકૂટ [illegible]	૧ સૌમનસ

૧ [illegible] (જુઓ [illegible] ૧૧) [illegible]
૧૧ [illegible]

(૨) તે જ પ્રમાણે મેરુપર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીની દક્ષિણે અને ઉત્તરે પાંચ-પાંચ વક્ષસ્કાર પર્વત છે તે આ —

૧ ઉત્તર	૨ દક્ષિણે
૧ વિદ્યુત્પ્રભ	૧-૪ અંકાપાતી — દેવપર્વત
૨-૫ અંકાપાતી — સુખાવહ	૫. ગંધમાદન

[-સ્થા [illegible]]

(૧) જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીના બન્ને ઉત્તર-દક્ષિણ કિનારા પર આઠ વક્ષસ્કાર પર્વત છે —

૧ ચિત્રકૂટ; ૨ પદ્મકૂટ (બ્રહ્મકૂટ); ૩ નલિનીકૂટ; ૪ એકશૈલ; ૫ ત્રિકૂટ; ૬ વૈશ્રમણ; ૭ અંજન; ૮ માતંજન.

(૨) જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીના બન્ને કિનારા પર આઠ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે —

૧ અંકાપાતી; ૨. પદ્માપાતી; ૩ આશીવિષ; ૪ સુખાવહ; ૫ ચન્દ્રપર્વત; ૬ સૂરપર્વત; ૭ નાગપર્વત ૮ દેવપર્વત

[[illegible] ૬૩]

(૧) જમ્બૂદ્વીપના મેરુપર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીના બન્ને કિનારા પર દશ વક્ષસ્કાર પર્વત છે —

૧ માલ્યવાન; ૨ ચિત્રકૂટ; ૩ વિચિત્રકૂટ; ૪ બ્રહ્મકૂટ ૫ ૧૦ યાવત્ સૌમનસ

[illegible] નેમનાં નામ [illegible] કિનારાનું [illegible]

(૨) જમ્બૂદ્વીપના મેરુપર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીના બન્ને કિનારા પર ૧૦ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે—

૧–૧૦ વિદ્યુત્પ્રભ યાવત્ ગંધમાદન.[1]

[–સ્થા ૭૬૮]

જમ્બૂદ્વીપમાં ૨૦૦ કાંચનક[2] પર્વતો છે

[–સમ ૧૧]

બધા કાંચનક પર્વતો શિખર પર ૫૦ યોજન પહોળા અને મૂળમાં ૧૦૦ યોજન પહોળા છે તથા ૧૦૦ યોજન ઊંચા અને ૧૦૦ ગાઉ ઊંડા છે

[–સમ ૧૦૧]

બધા યમક[3] પર્વતો હજાર યોજન ઊંચા, હજાર ગાઉ ઊંડા અને મૂળમાં હજાર યોજન લાંબા પહોળા છે

[–સમ ૧૧૩]

સૌમનસ, ગંધમાદન, વિદ્યુત્પ્રભ અને માલ્યવાન આ વક્ષસ્કાર પર્વતો મંદર પર્વતાતથી ૫૦૦ યોજન ઊંચા છે અને ત્યાં જ ૫૦૦ ગાઉ જમીનમાં ઊંડા છે

[–સમ ૧૦૮]

બધા વક્ષસ્કાર પર્વતો શીતા નદી તથા શીતોદા નદી પાસે તથા મેરુપર્વતના છેડા પાસે ૫૦૦ યોજન ઊંચા અને ૫૦૦ ગાઉ ઊંડા છે

[–સમ ૧૦૭–સ્થા ૪૩૪]

૧. પૂર્વોક્ત સૂત્ર ૪૩૪ (પૃ. ૫૮૪)ના (૨) પ્રમાણે.

૨. પૃ. ૫૪૫ પર જણાવેલા દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના ૧૦ દ્રહોની બન્ને બાજુએ ૧૦–૧૦ કાંચનક પર્વતો આવેલા છે. તેથી સર્વ મળી ૨૦૦ થાય.

૩. ઉત્તરકુરુમાં નીલવાન પર્વતની ઉત્તરે બન્ને કિનારે બે યમક દેવાના આ પર્વતો યમક કહેવાય છે. મનુષ્યક્ષેત્રમાં આવા મળી પાંચ જોડ કુલ દસ યમક પર્વતો છે.

ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટ હજાર યોજન ઊંચા હજાર ... છે અને હજાર યોજન મૂળમાં લાંબા-પહોળા છે

[-સૂ૦ ૧૧૭]

(૧૧) જંબૂદ્વીપમાંના કૂટો[1]

(૧) મંદર પર્વતની દક્ષિણે આવેલ ક્ષુલ્લહિમવાન પર્વતમાં બે[2] કૂટ છે—

૧ ક્ષુલ્લહિમવાન કૂટ ૨ વૈશ્રમણ કૂટ

(૨) મંદર પર્વતની દક્ષિણે આવેલ મહાહિમવાન વર્ષધરમાં બે કૂટ છે[3]—

૧ મહાહિમવાન કૂટ ૨ વૈડૂર્ય કૂટ

(૩) મંદર પર્વતની દક્ષિણે આવેલ નિષધ વર્ષધરમાં બે કૂટ છે[4]—

૧ નિષધ કૂટ ૨ રુચકપ્રભ કૂટ

(૪) મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ નીલવંત[5] વર્ષધરમાં બે કૂટ છે—

૧ નીલવંત કૂટ ૨ ઉપદર્શન કૂટ

[illegible]

(૫) મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ રુક્મી વર્ષધરમા બે કૂટ છે[૧]—

૧ રુક્મીકૂટ; ૨ મણિકાંચનકૂટ

(૬) મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ શિખરી વર્ષધર પર્વતમાં બે કૂટ છે[૨]—

૧ શિખરીકૂટ; તિગિચ્છકૂટ

[-સ્થા ૮૭]

(૧) જમ્બૂદ્વીપમા મેરુની દક્ષિણે છ કૂટ છે[૩]—

૧ ક્ષુલ્લહિમવાનકૂટ; ૨ વૈશ્રમણકૂટ (૩) મહાહિમવાનકૂટ ૪ વૈડૂર્યકૂટ; ૫. નિષધકૂટ; ૬ રુચકકૂટ

(૨) જમ્બૂદ્વીપમા મેરુની ઉત્તરે છ કૂટ છે[૪]—

૧ નીલવતકૂટ ૨ ઉપદર્શનકૂટ; ૩ રુક્મીકૂટ (૪) મણિકાંચનકૂટ ૫. શિખરીકૂટ તિગિચ્છકૂટ

[-સ્થા ૫૨૧]

ક્ષુલ્લહિમવાનકૂટના ઉપરના છેડાથી ક્ષુલ્લહિમવાન વર્ષધરની સમતલભૂમિ સુધીનું અંતર ૬ યોજન છે તે જ પ્રમાણે શિખરીકૂટનું

[સમ ૬ ૪]

૧ રુક્મીના આઠમાંથી બે કૂટનું જ [illegible] છે

૨ શિખરીના ૧૧ માંથી માત્ર બે કૂટનું જ [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ૧

૩ મેરુની દક્ષિણે આવેલ ત્રણ વર્ષધરમાના [illegible] [illegible] કૂટનું જ [illegible] [illegible] છે તેથી છ કૂટ કહ્યાં છે

૪ મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ ત્રણ વર્ષધરમાંના [illegible] [illegible] [illegible] જ [illegible] [illegible] છે તેથી છ કૂટો થાય. તેમ [illegible] [illegible] [illegible] છે.

મહાહિમવાનકૂટની ટોચથી સૌગન્ધિકા કાંડ સુધીનું અંતર ૮૭૦ યોજન છે

[–સમ ૮૭]

રુક્મીકૂટ વિષે પણ તે જ પ્રમાણે સમજવું

[–સમ ૮૭]

મહાહિમવાનકૂટના ઉપરના છેડાથી મહાહિમવત વર્ષધરની સમતલભૂમિ સુધીનું અંતર સાતસો યોજન છે તે જ પ્રમાણે રુક્મીકૂટ વિષે સમજવું

[–સમ ૧૧]

નિષધકૂટના ઉપરના છેડાથી નિષધ વર્ષધરની સમતલભૂમિ સુધીનું અંતર ૯ યોજન છે તે જ પ્રમાણે નીલવતકૂટનું સમજવું

[–સમ ૧૧૨]

બધાં વર્ષધરકૂટો ૫ યોજન ઊંચાં અને મૂળમાં ૫ યોજન પહોળા છે

[–સમ ૧૮]

(૧) જબૂદ્વીપના સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વતના સાત કૂટ[1] છે—

૧ સિદ્ધકૂટ ૨ સૌમનસકૂટ ૩ મંગલાવતીકૂટ; ૪ દેવકુરુકૂટ; ૫. વિમલકૂટ; ૬ કાંચનકૂટ; ૭ વિશિષ્ટકૂટ

૧ આ સૌમનસ વક્ષસ્કાર છે અને મેરુથી દક્ષિણે આવેલ નિષધથી મેરુ સુધી ફેલાયેલો છે. તે દેવકુરુની પૂર્વમાં આવેલો છે. તેમાં મેરુની નજીકના ભાગમાં પ્રથમ સિદ્ધકૂટ છે અને ત્યાર પછી ક્રમશઃ નિષધ તરફ બાકીના કૂટ છે

(૭) જમ્બૂદ્વીપના ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતના સાત કૂટ[1] છે —

૧ સિદ્ધકૂટ ૨ ગંધમાદનકૂટ; ૩ ગંધિલાવતીકૂટ ૪ ઉત્તરકુરુકૂટ ૫ પરિઘકૂટ; ૬ લોહિતાક્ષકૂટ; ૭ આનંદનકૂટ

[—સ્થા ૫૯૦]

જમ્બૂદ્વીપના મંદર પર્વતમા ભદ્રશાલવનમા આઠ દિશાહસ્તિકૂટ[2] છે —

૧ પદ્મોત્તરકૂટ ૨ નીલવંતકૂટ ૩ સુહસ્તિકૂટ; ૪ અંજનગિરિકૂટ ૫ કુમુદકૂટ; ૬ પલાશકૂટ; ૭ અવતંસકકૂટ ૮ રોચનગિરિકૂટ

[—સ્થા ૬૪૨]

(૯) જમ્બૂદ્વીપમા મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ મહા હિમવાન વર્ષધર પર્વતમા આઠ કૂટ[3] છે —

૧ સિદ્ધ, મહાહિમવાન ૩ હિમવાન ૪ રોહિત ૫ હ્રી; ૬ હરિકાંતા ૭ હરિવર્ષ; ૮ વૈડૂર્ય

૧ આ ગંધમાદન પર્વત ગજદંતાકારે છે. મેરુની ઉત્તરે આવેલ નીલવંતથી મેરુપર્વત સુધી ફેલાયેલ છે અને ઉત્તરકુરુની પશ્ચિમે છે. મેરુની નજીકમાં સિદ્ધકૂટ છે અને ત્યાર પછી ક્રમશઃ નીલવંતની દિશામા બાકીનાં કૂટો છે.

૨. આ કૂટો હાથીના આકારે હોવાથી હસ્તિકૂટ કહેવાય છે તે દિગ્ગજ કૂટ પણ કહેવાય છે. તેમનો સ્થાનનિર્દેશ આ પ્રમાણે — સીતા નદીના ઉત્તર કિનારે પૂર્વદિશામાં પદ્મોત્તર અને નીલવંત કૂટ છે અને બાકીના ક્રમશઃ મેરુની ચારે દિશામાં ક્રમે આવેલાં છે.

૩. મહાહિમવાનનાં આ આઠ કૂટમા પ્રથમ સિદ્ધકૂટ પૂર્વ દિશામા છે અને ત્યાર પછી ક્રમશઃ પશ્ચિમ તરફ બાકીનાં આવેલાં છે.

(૨) જમ્બૂદ્વીપમાં મન્દરની ઉત્તરે આવેલ રુક્મી વર્ષધરનાં આઠ કૂટ[1] છે—

૧ સિદ્ધ ૨ રુક્મી; ૩ રમ્યક; ૪ નરકાન્તા; ૫ બુદ્ધિ ૬ રૌપ્ય; ૭ હિરણ્યવત; ૮ મણિકાંચન.
[–સ્થા ૬૪૩]

(૧) જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ ભરત ક્ષેત્રમાંના દીર્ઘવૈતાઢ્ય પર્વતના[1] નવ કૂટ છે—

૧ સિદ્ધ;[2] ૨ ભરત; ૩ ખંડક ૪ માણી; ૫ વૈતાઢ્ય; ૬ પૂર્ણ ૭ તમિસ્રગુહા; ૮ ભરત ૯ વૈશ્રમણ

(૨) જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલ નિષધ વર્ષધરના નવ કૂટ છે—

૧ સિદ્ધ; ૨ નિષધ; ૩ હરિવર્ષ; ૪ વિદેહ; ૫ હ્રી; ૬ ધૃતિ; ૭ શીતોદા; ૮ અપરવિદેહ; ૯ રુચક

[illegible]

(૩૮) જબૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તરે નીલવત વર્ષધરમાં નવ કૂટ છે—

૧ સિદ્ધ, ૨. નીલવત; ૩ વિદેહ, ૪ શીતા; ૫. કીર્તિ; ૬ નારીકાંતા; ૭ અપરવિદેહ; ૮ રમ્યક ૯ ઉપદર્શન.

(૩૯) જબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલ ઐરવત-ના દીર્ઘવૈતાઢ્યમાં નવ કૂટ છે—

૧ સિદ્ધ, ૨. રત્ન; ૩ ખંડક ૪ માની ૫ વૈતાઢ્ય ૬ પૂર્ણ ૭ તિમિસગુહા ૮ ઐરવત ૯ વૈશ્રમણ

[-સ્થા ૬૮૯]

વક્ષસ્કારના બીજા કૂટો સિવાયના બધા હરિ (વિદ્યુત્પ્રભનું) અને હરિસ્સહ (માલ્યવાનનું) કૂટો ૧ હજાર યોજન ઊંચાં છે; અને મૂળમાં હજાર યોજન પહોળાં છે

[-સમ ૧૧૩]

નંદનવનના બાકીના કૂટો સિવાયના બધા બલકૂટો પણ હજાર યોજન ઊંચા અને હજાર યોજન મૂળમાં પહોળા છે

[-સમ ૧૧૩]

હરિ અને હરિસ્સહ સિવાયના વક્ષસ્કારનાં કૂટો ૫૦૦ યોજન ઊંચાં અને મૂળમા ૫ યોજન લાંબાં પહોળા છે

બલકૂટ સિવાયનાં બાકીના નંદનવનનાં બધા કૂટો પણ તે જ પ્રમાણે

[-સમ ૧૦૮]

(૧૨) જબૂદ્વીપમાના કૂટો

જબૂદ્વીપમાં[૧] મેરુપર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે આવેલા—

૧. વિશેષ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ૧૯

તે તે વૈતાઢ્યોનાં કૂટના નામોમા બીજુ અને આઠમું તે તે વૈતાઢ્યના નામવાળુ સમજવું. બાકીનાં ૭ નામો કચ્છ અને સુકચ્છના નામો જેવા જ સમજવાં.

(૧૩) વત્સ, (૧૪) સુવત્સ, (૧૫) મહાવત્સ, (૧૬) વત્સાવતી, (૧૭) રમ્ય, (૧૮) રમ્યક (૧૯) રમણિક, (૨) મ ગલાવતી — આ આઠ વિજયોના દીર્ઘવૈતાઢ્યનાં ઉપર પ્રમાણે નવ-નવ કૂટ સમજવાં. નામ પણ ત જ પ્રમાણે; બીજુ અને આઠમું કૂટ પોત પોતાના નામનું છે

(૨૧) જમ્બૂદ્વીપના વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર (ગજદંતગિરિ)નાં નવ કૂટ છે[1] —

૧ સિદ્ધ, ૨. વિદ્યુત; ૩ દેવકુરુ ૪ પક્ષ્મ; ૫. કનક; ૬ સ્વસ્તિક ૭ શીતોદા; ૮ સજલ; ૯ હરિકૂટ

(૨૨) જમ્બૂદ્વીપના પક્ષ્મવિજયના દીર્ઘવૈતાઢ્યનાં નવ કૂટ છે —

૧ સિદ્ધ, ૨. પક્ષ્મ, ૩ ખ ડક; ૪ માની; ૫ વૈતાઢ્ય; ૬ પૂર્ણ ૭ તમિસ્રગુફા; ૮ પક્ષ્મ; ૯ વૈશ્રમણ

(૨૩) સુપક્ષ્મ, (૨૪) મહાપક્ષ્મ, (૨૫) પક્ષ્માવતી, (૨૬) શ ખ, (૨૭) કુમુદ, (૨૮) નલિન, (૨૯) સલિલાવતી — આ વિજયોના પણ દીર્ઘવૈતાઢ્યનાં નવ-નવ કૂટો પક્ષ્મ વિજયની જેમ સમજી લેવા. બીજા અને આઠમા કૂટનું નામ પોત પોતાના નામ જેવું સમજવું.

(૩) વપ્ર, (૩૧) સુવપ્ર, (૩૨) મહાવપ્ર (૩૩) વપ્રાવતી, (૩૪) વલ્ગુ, (૩૫) સુવલ્ગુ, (૩૬) ગ ધિલ, (૩૭) ગ ધિલાવતી — આ વિજયોના વૈતાઢ્યોનાં પણ નવ-નવ કૂટ ઉપર પ્રમાણે સમજી લેવાં

[1] આ ગજદંતગિરિના કૂટોમાંનું સર્વ પ્રથમ સિદ્ધ મેરુની નજીક અને ત્યાર પછીના ક્રમશ નિષધની નિકટ છે

(૩૮) જબૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તરે નીલવત વર્ષધરમાં નવ કૂટ છે—

૧ સિદ્ધ, ૨ નીલવત ૩ વિદેહ, ૪ શીતા; ૫. કીર્તિ; ૬ નારીકાંતા; ૭ અપરવિદેહ; ૮ રમ્યક ૯ ઉપદર્શન.

(૩૯) જબૂદ્વીપના મેરુપવતની ઉત્તરે આવેલ ઐરવત ના દીર્ઘવૈતાઢ્યમાં નવ કૂટ છે—

૧ સિદ્ધ; ૨. રત્ન ૩ ખંડક; ૪ માની; ૫. વૈતાઢ્ય; ૬ પૂર્ણ; ૭ તિમિસગુહા; ૮ ઐરવત; ૯ વૈશ્રમણ

[-સ્થા ૬૮૯]

વક્ષસ્કારનાં બીજા કૂટો સિવાયનાં બધા હરિ (વિદ્યુત્પ્રભનું) અને હરિસ્સહ (માલ્યવાનનું) કૂટો ૧ હજાર યોજન ઊંચાં છે અને મૂળમાં હજાર યોજન પહોળા છે

[-સમ ૧૧૩]

નંદનવનના બાકીના કૂટો સિવાયના બધાં બલકૂટો પણ હજાર યોજન ઊંચાં અને હજાર યોજન મૂળમાં પહોળા છે

[-સમ ૧૧૩]

હરિ અને હરિસ્સહ સિવાયના વક્ષસ્કારનાં કૂટો ૫૦૦ યોજન ઊંચા અને મૂળમાં ૫૦૦ યોજન લાંબાં પહોળાં છે

બલકૂટ સિવાયનાં બાકીના નંદનવનનાં બધા કૂટો પણ તે જ પ્રમાણે.

[-સમ ૧૦૮]

(૧૨) જબૂદ્વીપમાના કૂટો

જબૂદ્વીપમાં[1] મેરુપવતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે આવેલા —

---

૧ વિસ્તૃત માટે જુઓ પ્રાસ્તાને અંતે ટિપ્પણ ૧૯

(૧) હિમવાન અને શિખરી વર્ષધર પર્વતમાં ક્રમશ: આ બે મહાન દ્રહ સમાન પરિમાણયુક્ત છે —

૧ પદ્મદ્રહ (હિમવાનમાં); ૨ પૌંડરિક (શિખરીમાં)

આ બે દ્રહોમાં આ બે દેવતા પલ્યસ્થિતિવાળી રહે છે —

૧ શ્રીદેવી; ૨ લક્ષ્મીદેવી.

(૨) મહાહિમવાન અને રુક્મીમાં આ બે દ્રહ છે —

૧ મહાપદ્મદ્રહ ૨ મહાપૌંડરિક

આ બે દ્રહમાં આ બે દેવી પલ્યસ્થિતિવાળી નિવાસ કરે છે —

૧ હ્રીદેવી; ૨ બુદ્ધિદેવી.

(૩) નિષધ અને નીલવતમાં આ બે દ્રહો છે —

૧ તિગિચ્છદ્રહ; ૨ કેસરીદ્રહ.

તેમાં પલ્યસ્થિતિવાળી બે દેવતા વસે છે —

૧ ધૃતિ; ૨ કીર્તિ

[—સ્થા૦ ૮૮]

(૧) જંબૂદ્વીપમાં મેરુની દક્ષિણે ત્રણ મહાદ્રહ છે —

૧ પદ્મદ્રહ; ૨. મહાપદ્મદ્રહ; ૩ તિગિચ્છદ્રહ.

તેમાં ત્રણ દેવતા વસે છે, તે આ —

૧ શ્રી; ૨ હ્રી; ૩ ધૃતિ.

(૨) જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની ઉત્તરે ત્રણ મહાદ્રહો અને તેમાં વસનારી ત્રણ દેવીઓ આ છે —

દ્રહો – ૧ કેસરી; ૨ મહાપૌંડરિક; ૩ પૌંડરિક

દેવી – કીર્તિ; બુદ્ધિ; લક્ષ્મી

[—સ્થા૦ ૧૯૭]

જમ્બૂદ્વીપમા મન્દરની દક્ષિણે આવેલા દેવકુરુમા અને મન્દરની ઉત્તરે આવેલા ઉત્તરકુરુમાં પાચ-પાંચ દ્રહો છે,[1] તે આ પ્રમાણે —

(૧) દેવકુરુમા	(૨) ઉત્તરકુરુમા
૧ નિષધ	નીલવત
૨ દેવકુરુ;	ઉત્તરકુરુ,
૩ સૂર;	ચન્દ્ર;
૪ સુલસ	ઐરાવણ
૫. વિદ્યુત્પ્રભ.	માલ્યવાન.

[-સ્થા ૪૩૪]

જમ્બૂદ્વીપમા છ મહાદ્રહ છે અને તેમાં પલ્ય સ્થિતિ વાળી દેવીઓ રહે છે

દ્રહો	દેવી
૧ પદ્મદ્રહ	શ્રીદેવી;
૨ મહાપદ્મદ્રહ;	હ્રીદેવી;
૩ તિગિચ્છદ્રહ;	ધૃતિદેવી;
૪ કેસરીદ્રહ;	કીર્તિદેવી;
૫. મહાપૌંડરિક	બુદ્ધિદેવી;
૬ પૌંડરિક	લક્ષ્મીદેવી.

[-સ્થા ૫૨૨

તિગિચ્છ અને કેસરી દ્રહનો આયામ ૪૦૦૦ યોજન છે

[સમ ૧૧૭,

(૧) ભરતક્ષેત્રમાં બે પ્રપાતદ્રહ[1] છે —

૧ ગંગાપ્રપાત દ્રહ; ૨ સિંધુપ્રપાત દ્રહ.

૧ જુઓ શારત્રને અંતે ટિપ્પણ ન ૧

૨. જુઓ શાસ્ત્રને અંતે ટિપ્પણ ન ૧૧

(૨) હિમવતવર્ષમાં બે પ્રપાતકુંડ છે—
૧ રોહિતપ્રપાત કુંડ; ૨. રોહિતાંશપ્રપાત કુંડ

(૩) હરિવર્ષમાં બે પ્રપાતકુંડ છે—
૧ હરિપ્રપાત કુંડ; ૨ હરિકાંતપ્રપાત કુંડ

(૪) મહાવિદેહવર્ષમાં બે પ્રપાતકુંડ છે—
૧ શીતાપ્રપાત કુંડ; ૨ શીતોદાપ્રપાત કુંડ.

(૫) રમ્યકવર્ષમાં બે પ્રપાતકુંડ છે—
૧ નરકાન્તપ્રપાત કુંડ; ૨ નારીકાંતપ્રપાત કુંડ.

(૬) હિરણ્યવતવર્ષમાં બે પ્રપાત કુંડ છે—
૧ સુવર્ણકૂલપ્રપાત કુંડ ૨ રુપ્યકૂલપ્રપાત કુંડ.

(૭) ઐરવતવર્ષમાં બે પ્રપાતકુંડ છે—
૧ રક્તપ્રપાત કુંડ; ૨ રક્તવતીપ્રપાત કુંડ.
[[illegible]]

પદ્મદ્રહ અને પૌંડરિક દ્રહ ૧૦ • યોજન ઊંડા છે
[[illegible]]

મહાપદ્મ અને મહાપૌંડરિક દ્રહ યોજન ઊંડા છે
[[illegible]]

બધા મહાદ્રહો દશ યોજન ઊંડા કહ્યા છે
[[illegible]]

બધા સલિલકુંડો (પ્રપાતકુંડો) દશ યોજન ઊંડા છે
[[illegible]]

(૧૩) જમ્બૂદ્વીપની નદીઓ[1]

(૧) જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આવેલ મહાહિમવાન વર્ષધરના મહાપદ્મ કુંડમાંથી બે મહાનદી નીકળે છે—

૧ રોહિતા; ૨ હરિકાંતા

(૨) તે જ પ્રમાણે નિષધ પર્વતના તિગિચ્છ કુંડમાંથી બે મહાનદી નીકળે છે—

૧ હરિસલિલા; ૨ શીતોદા.

(૩) જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તરે આવેલ નીલવત વર્ષધરના કેસરી કુંડમાંથી બે મહાનદી નીકળે છે—

૧ શીતા ૨ નારીકાંતા

(૪) તે જ પ્રમાણે રુક્મી વર્ષધર પર્વતના મહાપૌંડરિક કુંડમાંથી બે મહાનદી નીકળે છે—

૧ નરકાંતા ૨ રૂપ્યકૂલા

[-સ્થા ૮૮]

(૧) ભરતવર્ષમાં બે મહાન નદીઓ છે (જે હિમવાનના પદ્મકુંડમાંથી નીકળે છે)—

૧ ગંગા (પૂર્વ તરફ વહે છે); ૨ સિન્ધુ (પશ્ચિમ તરફ વહે છે)

(૨) હિમવતવર્ષમાં બે મહાન નદીઓ છે જે ક્રમશઃ મહાહિમવાન વર્ષધરમાંના મહાપદ્મકુંડમાંથી અને હિમવાનના પદ્મકુંડમાંથી નીકળે છે—

૧ રોહિતા (પૂર્વમાં)- ૨. રોહિતાશા (પશ્ચિમમાં).

[1] જુઓ પ્રસ્તાવના અંતે ટિપ્પણ નં. ૨૨.

(૩) હરિવર્ષમાં બે મહાન નદીઓ છે જે ક્રમશઃ નિષધના તિગિચ્છ કુંડમાંથી તથા મહાહિમવતના મહાપદ્મ-કુંડમાંથી નીકળે છે—

૧ હરિસલિલા (પૂર્વમાં)- ૨. હરિકાંતા (પશ્ચિમમાં).

(૪) મહાવિદેહવર્ષમાં બે મહાનદીઓ છે જે ક્રમશઃ નીલવતના કેસરી કુંડમાંથી તથા નિષધના તિગિંછ કુંડમાંથી નીકળે છે—

૧ શીતા (પૂર્વમાં); ૨ શીતોદા (પશ્ચિમમાં)

(૫) રમ્યકવર્ષમાં બે મહાનદીઓ છે જે ક્રમશ: રુક્મીના મહાપૌંડરિક કુંડમાંથી તથા નીલવતના કેસરી કુંડમાંથી નીકળે છે—

૧ નરકાંતા નદી (પૂર્વમાં); ૨. નારીકાંતા નદી (પશ્ચિમમા)

(૬) હિરણ્યવતવર્ષમાં બે મહાનદીઓ છે જે ક્રમશ: શિખરીપર્વતના પૌંડરિકકુંડમાંથી તથા રુક્મીપર્વતના મહાપૌંડરિકકુંડમાંથી નીકળે છે—

૧ સુવર્ણકૂલા (પૂર્વમાં); ૨ રુપ્યકૂલા (પશ્ચિમમાં).

(૭) ઐરવત વર્ષમા બે નદીઓ છે જે શિખરી પર્વતના પૌંડરિક કુંડમાંથી નીકળે છે—

૧ રક્તા નદી (પૂર્વમા)- ૨ રક્તાવતી નદી (પશ્ચિમમા).

[-સ્થા ૮૮]

(૧) જંબૂદ્વીપના મેરુપર્વતની દક્ષિણે આવેલા ક્ષુલ્લ-હિમવાનપર્વતના પદ્મહ્રદમાંથી ત્રણ મહાનદીઓ નીકળે છે—

૧ ગંગા;[1] ૨ સિંધુ ૩ રોહિતાંશા.

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિ ન ૧૭

(૨) મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલા શિખરી પર્વતના પૌંડરિકહ્રદમાંથી ત્રણ મહાનદીઓ નીકળે છે—

૧ સુવર્ણકૂલા[1] ૨ રક્તા; ૩ રક્તાવતી.

(૩) જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુની પૂર્વમાં પૂર્વમહાવિદેહમાં શીતા નદીની ઉત્તરમાં ત્રણ આંતરનદીઓ છે[2]

૧ ગ્રાહાવતી; ૨ દ્રહવતી. ૩ પંકવતી.

(૪) એ જ શીતા નદીની દક્ષિણે ત્રણ આંતરનદીઓ છે—

૧ તપ્તજલા; ૨ મત્તજલા; ૩ ઉન્મત્તજલા.

(૫) જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુની પશ્ચિમે મહાવિદેહમાં વહેતી શીતોદા નદીની દક્ષિણે ત્રણ આંતરનદીઓ છે—

૧ ક્ષીરોદા; ૨ શીતસ્રોતા ૩ અન્તોવાહિની.

(૬) એ જ શીતોદા નદીની ઉત્તરે ત્રણ આંતરનદીઓ છે—

૧ ઊર્મિમાલિની ૨ ફેનમાલિની; ૩ ગંભીરમાલિની [-સ્થા ૧૯૭]

(૧) જમ્બૂદ્વીપમાં મંદરપર્વતની દક્ષિણે ભરતવર્ષમાં વહેતી ગંગા મહાનદીને પાંચ મહાનદી મળે છે—

૧ જમુના ૨ સરયૂ; ૩ આદી; ૪ કોસી; ૫. મહી

(૨) જમ્બૂદ્વીપમાં મંદરની દક્ષિણે ભરતવર્ષમાં સિન્ધુ નદીને પાંચ નદી આવી મળે છે—

૧ શતદ્રુ; ૨ વિભાસા; ૩ વિતસ્તા ૪ ઐરાવતી; ૫. ચંદ્રભાગા.

---

1. સુપ્પિ ક્રમભેદે અંતે ઉપ્પણ ન ર૭

2. બધી મળી ૧૨ આંતર નદીઓ વિદેહમાં છે. તેમને આ સૂત્રમાં ગણાવી છે

(૧) જંબૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તરે આવેલ ઐરવતની રક્તા મહાનદીને પાંચ મહાનદીઓ મળે છે—

૧ કૃષ્ણા; ૨ મહાકૃષ્ણા; ૩ નીલા; ૪ મહાનીલા; ૫. મહાતીરા.[1]

(૪) જંબૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તરે આવેલી ઐરવત વર્ષમાં રક્તાવતી મહાનદીને પાંચ મહાનદી મળે છે—

૧ ઇન્દ્રા; ૨ ઇન્દ્રસેના; ૩ સુષેણા ૪ વારિસેના; ૫. મહાભોગા.

[–સૂ૦ ૪૭૦]

(૧) જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણે ભરતવર્ષમાં આવેલી ગંગા અને સિંધુને આ દશ નદીઓ આવી મળે છે—

(૧) ગંગાને મળનારી—

૧ યમુના; ૨ સરયૂ; ૩ આવી; ૪ કોસી; ૫ મહી.

(૨) સિન્ધુને મળનારી—

૬ સિંધુ (શતદ્રુ); ૭ વિતસ્તા; ૮ વિભાસા ૯ ઐરાવતી; ૧૦ ચંદ્રભાગા.

(૨) જંબૂદ્વીપમાં ઉત્તરે ઐરવતવર્ષમાં આવેલી રક્તા અને રક્તાવતી નદીઓને આ દશ નદીઓ આવી મળે છે—

(૧) રક્તાને મળનારી—

૧ કૃષ્ણા; ૨ મહાકૃષ્ણા; ૩ નીલા ૪ મહાનીલા; ૫ તીરા

(૨) રક્તાવતીને મળનારી—

૬ મહાતીરા ૭ ઇન્દ્રા; ૮ ઇન્દ્રસેના; ૯ વારિસેના; ૧૦ મહાભોગા

[–સ્થા ૭૧૭]

---

૧ પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જણાવેલ રક્તા અને રક્તાવતીની પાંચ-પાંચ નદીઓ સાથે આગળના સૂત્રમાં જણાવેલ નદીઓની સંગતિ નથી.

(૧) જબૂમાં મેરુ પર્વતની દક્ષિણે છ મહાનદીઓ છે —

૧ ગગા; ૨. સિંધુ ૩ રોહિતા; ૪ રોહિતાશા; ૫. હરિસલિલા; ૬ હરિકાંતા

(૨) મેરુ પર્વતની ઉત્તરે છ મહાનદીઓ છે —

૧ નરકાંતા; ૨ નારીકાંતા ૩ સુવર્ણકૂલા; ૪ રૂપ્યકૂલા ૫. રક્તા ૬ રક્તાવતી

(૩) મેરુ પર્વતની પૂર્વમાં મહાવિદેહમા વહેતી શીતાનદીના બન્ને કિનારે છ આંતરનદીઓ છે—

૧ ગ્રાહાવતી ૨ દ્રહવતી ૩ પંકવતી ૪ તપ્તજલા ૫. મત્તજલા ૬ ઉન્મત્તજલા

(૪) મેરુ પર્વતની પશ્ચિમે મહાવિદેહમા શીતોદા નદીના બન્ને કિનારે છ આંતરનદીઓ છે—

૧ ક્ષીરોદા; ૨ શીતસ્રોતા ૩ અંતર્વાહિની ૪ ઊર્મિમાલિની; ૫. ફેનમાલિની, ૬ ગંભીરમાલિની.

[–સ્થા ૫૨૨]

(૧) જબૂદ્વીપમા સાત મહા નદીઓ છે જે પૂર્વ તરફ વહીને લવણસમુદ્રમા મળે છે —

૧ ગગા; ૨ રોહિતા ૩ હરિસલિલા; ૪ શીતા; ૫ નરકાંતા; ૬ સુવર્ણકૂલા ૭ રક્તા.

(૨) જબૂદ્વીપમાં સાત મહાનદીઓ છે જે પશ્ચિમ તરફ વહીને લવણસમુદ્રને મળે છે —

૧ સિંધુ ૨ રોહિતાંશા ૩ હરિકાંતા; ૪ શીતોદા, ૫. નારીકાંતા; ૬ રૂપ્યકૂલા; ૭ રક્તાવતી

[illegible]

(૧) નિષધ વર્ષધરમાંના તિગિચ્છ કુંડમાંથી શીતોદા મહાનદી નીકળીને ૭૪૨૦ યોજનથી કાંઈક વધારે ઉત્તરાભિમુખ વહીને[1] પછી ચાર યોજન લાંબા અને ૫૦ યોજન પહોળા વજ્રમય નાળચા (જીભી) વાટે[1] પોતાના વજ્રના તળિયાવાળા પ્રપાતકુંડમાં મોટા ઘડામાંથી મોતીની ધારની જેમ મહાન વેગ કરતી પડે છે.

(૨) આ જ પ્રમાણે નીલવંતના કેસરી કુંડમાંથી નીકળતી દક્ષિણાભિમુખી શીતા નદી વિષે પણ સમજી લેવું.

[-સૂત્ર [illegible]]

સીતા શીતોદા મહાનદીઓ મુખમૂળમાં (સમુદ્ર પાસે) દશ યોજન ઊંડી છે[1]

[-સ્થા [illegible]]

(૧) જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીની ઉત્તરે ઉત્કૃષ્ટથી આઠ અરિહંત, આઠ ચક્રવર્તી આઠ બળદેવ અને આઠ વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા છે, થાય છે અને થશે.[2]

(૨-૪) તે જ નદીની દક્ષિણે તથા મેરુની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદાની ઉત્તરે અને દક્ષિણે પણ તે જ પ્રમાણે મહાપુરુષોની ઉત્પત્તિ સમજવી.

[-સ્થા ૧૫૮]

(૧) જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીને ઉત્તરે આ બધું આઠની સંખ્યામાં છે[3]—

૧ દીર્ઘવૈતાઢ્ય; ૨ તિમિસ્રગુફા; ૩ ખંડપ્રપાતગુફા;

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૪
૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૫.
૩ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૬.

૪ કૂટમાલ્યકદેવ; ૫. નૃત્યમાલ્યકદેવ, ૬ ગંગાકુંડ ૭ સિંધુકુંડ, ૮ ગંગા નદી; ૯ સિંધુ નદી ૧૦ ઋષભકૂટ

(૨) મેરુપર્વતની પશ્ચિમે વહેતી શીતોદાની દક્ષિણે પણ તે જ પ્રમાણે.

(૩) શીતાની દક્ષિણે પણ તે જ પ્રમાણે છે પણ ગંગા અને ગંગાકુંડ ને બદલે રક્તા અને રક્તાકુંડ તથા સિંધુ અને સિન્ધુકુંડને બદલે રક્તવતી અને રક્તાવતી કુંડ સમજવા

(૪) શીતોદાની ઉત્તરે પણ એ જ પ્રમાણે [illegible] સમજવાનો છે

[-સ્થા ૬૩૯]

(૧) ગંગા અને સિન્ધુ મહાનદીઓ પોતપોતાના પ્રપાતકુંડમાં ૨૫ ગાઉ જેટલા વિસ્તૃત પ્રવાહરૂપે મગરના મોઢા જેવા નાળચામાંથી નીકળી વજ્રમાંથી મોતીની ધાર થતી હોય તેમ પડે છે

(૨) તે જ પ્રમાણે શિખરી પર્વત પરથી રક્તા અને રક્તાવતી નામની મહાનદીઓ પોતપોતાના પ્રપાતકુંડમાં પડે છે

[-સમ ૨૫]

ગંગા, સિંધુ, રક્તા અને રક્તાવતી મહાનદીઓની દેવીના દ્વીપો આઠ-આઠ યોજન લાંબા પહોળા છે[1]

[-સ્થા ૬૬૦]

---

૧ આ દેવીના દ્વીપ તે તે નદીના પ્રપાતકુંડમાં મધ્યભાગમાં હોય છે.

ગંગા, સિન્ધુ, રક્તા અને રક્તાવતીનો પ્રવાહ ૨૪ કોશથી કાંઈક વધારે વિસ્તૃત છે.[1]

[-સમ ૨૪]

(૧૪) જમ્બૂદ્વીપના પ્રકાશકો સૂર્ય-ચન્દ્રાદિ

જમ્બૂદ્વીપમાં આ બધુ બેની સંખ્યામાં પ્રકાશ્યું છે, પ્રકાશે છે અને પ્રકાશશે—

૧ ચંદ્ર	૧૧ પૂર્વાફાલ્ગુની	૨૧ ઉત્તરાષાઢા
૨ સૂર્ય	૧૨ ઉત્તરાફાલ્ગુની	૨૨ અભિજી
૩ કૃત્તિકા[2]	૧૩ હસ્ત	૨૩ શ્રવણ
૪ રોહિણી	૧૪ ચિત્રા	૨૪ ધનિષ્ઠા
૫ મૃગશિર	૧૫ સ્વાતી	૨૫ શતભિષક
૬ આર્દ્રા	૧૬ વિશાખા	૨૬ પૂર્વાભાદ્રપદા
૭ પુનર્વસુ	૧૭ અનુરાધા	૨૭ ઉત્તરાભાદ્રપદા
૮ પુષ્ય	૧૮ જ્યેષ્ઠા	૨૮ રેવતી
૯ અશ્લેષા	૧૯ મૂલ	૨૯ અશ્વિની
૧ મઘા	૨ પૂર્વાષાઢા	૩ ભરણી

---

૧ આ ચાર નદીઓમાંથી ગંગા અને સિંધુ નદીઓ તથા બે બીજી નદીઓ રક્તા અને રક્તવતી નીકળે છે ત્યાંના પ્રવાહનું ક્ષેત્ર [illegible] છે. [illegible] તે નદીઓ જ્યારે સમુદ્રમાં પડે છે ત્યારે તેનો [illegible] વિસ્તાર હોય છે અને પ્રપાતકુંડમાંથી નીકળે છે ત્યારે પણ તેનો જ વિસ્તાર હોવાનું શાસ્ત્રમાં બતાવવામાં આવે છે.

૨. (૩) કૃત્તિકાથી માંડીને (૩) ભરણી સુધીનાં ૨૮ નક્ષત્રો છે. તે ચન્દ્રનો પરિવાર ગણાય છે તેથી ચન્દ્ર-સૂર્ય અને તેમને [illegible] છે. નક્ષત્રો બબ્બે છે તેથી બધાં મળી જમ્બૂદ્વીપમાં ૫૬ નક્ષત્રો છે

૩૧ અગ્નિ[1]
૩૨ પ્રજાપતિ
૩૩ સોમ
૩૪ રુદ્ર
૩૫ અદિતિ
૩૬ બૃહસ્પતિ
૩૭ સર્પ
૩૮ પિતૃ
૩૯ ભગ
૪૦ અર્યમન્
૪૧ સવિતા
૪૨ ત્વષ્ટા
૪૩ વાયુ
૪૪ ઇન્દ્રાગ્નિ
૪૫ મિત્ર
૪૬ ઇન્દ્ર
૪૭ નિર્ઋતિ
૪૮ આપ
૪૯ વિશ્વ
૫૦ બ્રહ્મા
૫૧ વિષ્ણુ
૫૨ વસુ
૫૩ વરુણ
૫૪ અજ
૫૫ વિવૃદ્ધિ
૫૬ પૂષન્
૫૭ અશ્વિન્
૫૮ યમ

---

૫૯ અંગારક[2]
૬૦ વિકાલક
૬૧ લોહિતાક્ષ
૬૨ શનૈશ્ચર
૬૩ આધુનિક
૬૪ પ્રાધુનિક
૬૫ કણ
૬૬ કનક
૬૭ કનકનક
૬૮ કનકવિતાનક
૬૯ કનકસંતાનક
૭૦ સોમ
૭૧ સહિત
૭૨ આસસન
૭૩ કાર્યોપગ
૭૪ કર્બટક
૭૫ અજકરક
૭૬ દુંદુભક

---

૧. (૩૧) અગ્નિથી માંડીને (૫૮) યમ સુધીનાં ૨૮ નામો નક્ષત્રોના અધિપતિ દેવતાનાં છે—તે ક્રમશઃ સમજવાનાં છે. મતાન્તરમાં આ દેવોનાં નામો ક્રમ વિપરીત રીતે પણ લેવામાં આવે છે.

૨. ગ્રંથકાર સૂચિત કરે છે કે અહીં પ્રસ્તુત ૮૮ ગ્રહોનાં નામો અનેક આદર્શ પુસ્તકોમાં જેવાં જોવાં તેવાં એકસરખાં નથી—કિન્તુ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિમાંથી જ તે ૮૮ નામોને આપ્યાં છે. આમ છતાં તેમાં સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિમાંથી ૮૮ ગ્રહોનાં નામો લીધાં છે. અહીં સામે આગમોદયની આવૃત્તિ છે. તેમાં ૮૮ને બદલે ૮૦ ગ્રહોનાં નામ છે. આ ૮૮ ગ્રહો પણ ચન્દ્રના પરિવારમાં ગણાય છે આ પણ ગણ્યો છે તેથી બન્નેમાં મળી ૧૭૬ ગ્રહો છે.

૭૭ શંખ	૭૮ શંખવર્ણ	૭૯ શંખવર્ણાભ
૮૦ કંસ	૮૧ કંસવર્ણ	૮૨ કંસવર્ણાભ
૮૩ રુક્મી[1]	૮૪ રુક્માભાસ	૮૫ નીલ
૮૬ નીલાભાસ	૮૭ ભાસ	૮૮ ભાસરાશિ
૮૯ તિલ	૯૦ તિલપુષ્પવર્ણ	૯૧ દગ
૯૨ દગપંચવર્ણ	૯૩ કાક	૯૪ કાકાન્ધ
૯૫ ઇન્દ્રાગ્નિ	૯૬ ધૂમકેતુ	૯૭ હરિ
૯૮ પિંગલ	૯૯ બુધ	૧ ૦ શુક્ર
૧ ૧ બૃહસ્પતિ	૧ ૨ રાહુ	૧ ૩ અગસ્તી
૧ ૪ માણવક	૧ ૫ કામ	૧ ૬ સ્પર્શ
૧ ૭ ધુર	૧ ૮ પ્રમુખ	૧ ૯ વિકટ
૧૧૦ વિસંધિ	૧૧૧ નિયલ્લ	૧૧૨ પયલ્લ
૧૧૩ જટિતાવિલક	૧૧૪ અરુણ	૧૧૫ અગ્નિલ
૧૧૬ કાલ	૧૧૭ મહાકાલ	૧૧૮ સ્વસ્તિક
૧૧૯ સૌવસ્તિક	૧૨ વર્ધમાનક	૧૨૧ પૂસમાનક[2]
૧૨૨ અંકુશ[2]	૧૨૩ પ્રલંબ	૧૨૪ નિત્યાલોક
૧૨૫ નિત્યોદ્યોત	૧૨૬ સ્વયંપ્રભ	૧૨૭ અવભાસ
૧૨૮ શ્રેયંકર	૧૨૯ ક્ષેમંકર	૧૩ આભંકર
૧૩૧ પ્રભંકર	૧૩૨ અપરાજિત	૧૩૩ અરજ
૧૩૪ અશોક	૧૩૫ વિગતશોક	૧૩૬ વિમલ
૧૩૭ [illegible]	૧૩૮ વિતથ	૧૩૯ વિશાલ
૧૪ શાલ	૧૪૧ સુવ્રત	૧૪૨ અનિવૃત્ત
૧૪૩ એકજટી	૧૪૪ દ્વિજટી	૧૪૫ કરકરિક
૧૪૬ રાજાર્ગલ	૧૪૭ પુષ્પકેતુ	૧૪૮ ભાવકેતુ

[-સ્થા]

૧ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિમાં પાઠ પ્રથમ નીલ અને નીલાભાસ છે પછી રુક્મી અને રુક્માભાસ છે

૨ આ નામો સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિમાં નથી.

(૧૫) જંબૂદ્વીપમા કાળ, આયુ વગેરે

(૧) જંબૂદ્વીપના ભરતૈરવત વર્ષોમાં—

૧ અતીત ઉત્સર્પિણીના સુષમદુષમા આરાનું ૨ વર્તમાન અવસર્પિણીના સુષમદુષમા આરાનું; ૩ આગામી ઉત્સર્પિણીના સુષમદુષમા આરાનું—કાલમાન બે સાગરોપમ કોટાકોટી છે

(૨) જંબૂદ્વીપના ભરતૈરવત વર્ષોમાં—

૧ અતીત ઉત્સર્પિણીના સુષમા આરામા; ૨ વર્તમાન અવસર્પિણીના સુષમા આરામાં; ૩ આગામી ઉત્સર્પિણીના સુષમા આરામા—મનુષ્યોના શરીરની ઊંચાઈ બે ગાઉ અને પરમાયુ બે પલ્ય કહ્યુ છે

(૩) જંબૂદ્વીપમા આ બે કુરુમાં મનુષ્યો હંમેશા સુષમ સુષમા આરાની ઋદ્ધિ ભોગવે છે—

૧ દેવકુરુ; ૨ ઉત્તરકુરુ

(૪) આ બે વર્ષોમા સદા સુષમાની ઋદ્ધિ મનુષ્યો ભોગવે છે—

૧ હરિવર્ષ; ૨. રમ્યકવર્ષ

(૫) આ બે વર્ષમા મનુષ્યો હંમેશા સુષમદુષમાની ઋદ્ધિ ભોગવે છે—

૧ હિમવાન; ૨ હિરણ્યવાન.

(૬) આ બે વર્ષોમાં મનુષ્યો હંમેશાં દુષમસુષમાની ઋદ્ધિ ભોગવે છે—

૧ પૂર્વવિદેહ; ૨ અપરવિદેહ.

(૭) આ બે વર્ષમા મનુષ્યો છએ આરાની ઋદ્ધિ ભોગવે છે—

૧ ભરત; ૨. ઐરવત.

(૧) જમ્બૂદ્વીપના ભરતૈરવત વર્ષમાં—

૧ અતીત ઉત્સર્પિણીના સુષમા આરાનું; ૨ વર્તમાન અવસર્પિણીના સુષમા આરાનું; ૩ આગામી અવસર્પિણીના સુષમા આરાનું —પ્રમાણ ત્રણ સાગરોપમ કોટાકોટી છે

(૨) જમ્બૂદ્વીપના ભરતૈરવત વર્ષમાં—

૧ અતીતઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા આરામાં; ૨ આ અવસર્પિણીના સુષમસુષમા આરામાં; ૩ આગામી ઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા આરામાં — મનુષ્યો ત્રણ ગાઉ ઊંચા અને ત્રણ પલ્ય પરમાયુવાળા હોય છે

(૩) જમ્બૂદ્વીપના દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો ત્રણ ગાઉ ઊંચા અને ત્રણ પલ્ય પરમાયુવાળા હોય છે

[-સ્થા ૧૭૩]

(૧) જમ્બૂદ્વીપમાં ભરત—ઐરવતવર્ષમાં અતીત ઉત્સર્પિણીનો સુષમ-સુષમા આરો ચાર સાગરોપમ કોટાકોટીનો હતો.

(૨) તે જ પ્રમાણે આ અવસર્પિણીનો દુષમ-સુષમા આરો જઘન્ય ચાર કોટાકોટી છે

(૩) તે જ પ્રમાણે આગામી ઉત્સર્પિણીનો સુષમ-સુષમા આરો ચાર સાગરોપમ કોટાકોટી થશે

[-સ્થા ૩૦૧]

દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો ૪૯ રાત્રિદિવસમાં યૌવન પ્રાપ્ત કરે છે

[-સમ ૪૯]

હરિવર્ષ અને રમ્યક્વર્ષના મનુષ્યો ૬૪ રાત્રિદિવસમાં યૌવન પ્રાપ્ત કરે છે

[-સમ ૬૪]

(૧૧) જંબૂદ્વીપના તીર્થો[1]

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષ અને ઐરવતવર્ષમાં ત્રણ તીર્થો છે—

૧ માગધ; ૨ વરદામ; ૩ પ્રભાસ

જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહવર્ષના પ્રત્યેક ચક્રવર્તિવિજયમાં પણ તે જ નામના ત્રણ ત્રણ તીર્થો છે

(–સ્થા ૧૪૨)

૨ લવણસમુદ્ર[2]

(૧) લવણસમુદ્રનું માપ

લવણસમુદ્રનો ચક્રવાલવિષ્કમ્ભ ૨ લાખ યોજન છે લવણસમુદ્રના પૂર્વાન્તથી પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અંતર પાંચ લાખ યોજન છે

(–સમ ૧૧૫, ૧૧૮; –સ્થા ૭૧)

લવણસમુદ્રનું[3] સર્વપ્રમાણ ૧૭ હજાર યોજન છે લવણસમુદ્રનું પાણી ૧૬ હજાર યોજન જેટલું ઊંચું વધે છે

(–સમ ૧૬ ૧૭)

૧ [illegible]

૨ જુઓ ... અને ... ૧૭

૩ આ ... છે

લવણસમુદ્રમાં (મધ્યભાગથી) બન્ને તરફ ૯૫-૯૫ પ્રદેશ પછી એકેક પ્રદેશ જેટલી ઊંડાઈ ઓછી થતી જાય છે.

[-સમ ૯૫]

લવણસમુદ્રનું ગોતીર્થક્ષેત્ર[1] સિવાયનું ક્ષેત્ર દશ હજાર યોજન છે. તેની ઉદકમાલા – ઉદકશિખા પણ દશ હજાર યોજન પહોળી છે.

[-સ્થા ૧૦]

(૨) લવણસમુદ્રની જગતી[2]

લવણસમુદ્રમાં (જગતીમાં) ચાર દ્વાર[3] છે—

૧ વિજય (પૂર્વમાં); ૨. વૈજયંત (દક્ષિણમાં); ૩ જયંત (પશ્ચિમમાં); ૪ અપરાજિત (ઉત્તરમાં).

આ દ્વારોનો વિષ્કંભ અને તેમનો પ્રવેશ ચાર યોજન પ્રમાણ છે. તે દ્વારોમાં ચાર મહાર્દ્ધિકવાળા દેવો પલ્યોપમ સ્થિતિવાળા અને તે તે દ્વારના નામવાળા વસે છે.[4]

[-સ્થા ૩૦૫]

લવણસમુદ્રની વેદિકા બે ગાઉ ઊંચી છે.

[-સ્થા ૯૦]

---

૧ બન્ને બાજુ તરફથી ૯૫ હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્ર જે ક્રમશઃ લવણસમુદ્રમાં નીચું નીચું થઈ જાય છે તે ગોતીર્થ કહેવાય છે.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨.

૩ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩

૪ જગતીમાં દ્વારો સમાનાંતરે આવેલાં છે. લવણસમુદ્રની પરિધિ ૧૫૮૧૧૩૯ યોજન પ્રમાણ છે. તેમાંથી ૧૮ યોજન બાદ કરતાં ૧૫૮૧૧૨૧ યોજન રહે છે. તેને ચાર વડે ભાગતાં ૩૯૫૨૮૦ યોજન અને ૩ કોસ આવે છે. આ ચાર દ્વારોની વચ્ચેનું અંતર છે. વિશેષ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩

(૩) પાતાળકળશો[1]

લવણસમુદ્રમાં જંબૂદ્વીપની વેદિકાના છેડાથી ૯૫ હજાર યોજનાંતે મોટા પાણીના ઘડા જેવા ચાર મહાપાતાળ કળશો છે તેમના અધિપતિ પલ્ય સ્થિતિવાળા ચાર દેવો છે —

કળશો	દેવો
૧ વડવામુખ	૧ કાલ;
૨ કેયૂપ;	૨ મહાકાલ;
૩ યૂપક;	૩ વેલંબ
૪ ઈશ્વર.	૪ પ્રભંજન.

(—સ્થા ૩૦૫—સમ ૯૫)

બધા મહાપાતાળ-કળશો વજ્રના બનેલા છે એક લાખ યોજન ઊંડા છે તેમની તળિયાની તથા (કંઠ) મોઢાની પહોળાઈ દશ હજાર યોજન છે તેઓ મધ્યમાં એક લાખ યોજન પહોળા છે પાતાળકળશની વજ્રમય ઠીકરી — એટલે કે ઠીકરી બધે ઠેકાણે સરખી જાડી છે અને તે હજાર યોજન પ્રમાણ છે

બધા લઘુપાતાળ-કળશો પણ વજ્રના બનેલા છે [અને તે મહાપાતાળ-કળશો કરતાં ઘણા નાના છે એ ખરું કે] તેમની વજ્રમય ઠીકરી ૧૦ યોજન જાડી છે તે તળિયે તથા કંઠે ૧૦૦ યોજન પ્રમાણ પહોળા તથા મધ્યમાં હજાર યોજન પહોળા છે અને ઊંડા પણ હજાર યોજન છે

[સ્થા ૭૧]

૧ જુઓ કાળજ્ઞાને અને ટિ પ્ર ન ૧૮

લવણસમુદ્રમાં (મધ્યભાગથી) બન્ને તરફ ૯૫-૯૫ પ્રદેશ પછી એકેક પ્રદેશ જેટલી ઊંડાઈ ઓછી થતી જાય છે
[-સમ૰ ૯૫]

લવણસમુદ્રનું ગોતીર્થક્ષેત્ર[1] સિવાયનું ક્ષેત્ર દશ હજાર યોજન છે તેની ઉદકમાલા – ઉદકશિખા પણ દશ હજાર યોજન પહોળી છે
[-સ્થા૰ ૭૧]

(૨) લવણસમુદ્રની જગતી[2]

લવણસમુદ્રમાં (જગતીમાં) ચાર દ્વાર[3] છે—

૧ વિજય (પૂર્વમાં); ૨. વૈજયંત (દક્ષિણમાં); ૩ જયંત (પશ્ચિમમાં); ૪ અપરાજિત (ઉત્તરમાં).

આ દ્વારોનો વિષ્કંભ અને તેમનો પ્રવેશ ચાર યોજન પ્રમાણ છે. તે દ્વારોમાં ચાર મહાઋદ્ધિશાળી દેવો પલ્ય સ્થિતિવાળા અને તે તે દ્વારના નામવાળા વસે છે[4]
[-સ્થા૰ ૩૦૪]

લવણસમુદ્રની વેદિકા બે ગાઉ ઊંચી છે
[-સ્થા૰ ૭૧]

૧ જેને ગાય તરસથી [illegible] હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્ર જે [illegible] સમુદ્રમાં નીચું નીચું થતું જાય છે તે ગોતીર્થ કહેવાય છે

૨. જુઓ પ્રસ્તુતને અંતે ટિપ્પણ ન ૨.

જુઓ પ્રસ્તુતને અંતે ટિપ્પણ ન ૩.

જગતીમાં દ્વારો [illegible] આવેલાં છે લવણસમુદ્રની પરિધિ ૧૫૮૧૧૩૯ યોજન પ્રમાણ છે જેમાંથી ૧૮ યોજન બાદ કરતાં ૧૫૮૧૧૨૧ યોજન રહે છે તેને ચારે ભાગતાં ૩૯૫૨૮૦ યોજન અને ૧ કોસ આવે છે આ બે દ્વાર વચ્ચે અંતર છે વિશેષ માટે જુઓ પ્રસ્તુતને અંતે ટિપ્પણ ન ૩

જંબૂદ્વીપના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અંતર ૪૨૦૦૦ યોજન છે તે જ પ્રમાણે બાકીના ત્રણ આવાસપર્વતો ઉદકભાસ, શંખ અને દકસીમ વિષે પણ તેટલું જ અંતર સમજી લેવાનું છે

[-સમ ૪૨]

જંબૂદ્વીપના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપ આવાસના પૂર્વ છેડા સુધીનું[1] અંતર ૪૩૦૦૦ યોજન છે તેટલું જ બાકીના ત્રણ આવાસ વિષે.

[-સમ ૪૩]

ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પૂર્વના છેડાથી વડવામુખ મહાપાતાલકલશના પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અંતર[2] ૫૨૦૦ યોજન છે તે જ પ્રમાણે ઉદકભાસ અને કેતુકનું, શંખ અને યૂપકનું તથા દકસીમ અને ઈશ્વરનું પણ અંતર તેટલું જ છે

[-સમ ૫૨]

---

૧ જંબૂદ્વીપથી આવાસપર્વતો ૪૨ [illegible] યોજન દૂર છે. તેથી જંબૂદ્વીપના [illegible] ગોસ્તૂપ [illegible] પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અંતર ૪૨ [illegible] યોજન [illegible] આવાસપર્વતો [illegible] છે અને તેમનો [illegible] ૧ ૨૨ યોજન છે. [illegible] ગોસ્તૂપના પૂર્વ સુધીનું અંતર ૪૩ ૨૨ યોજન [illegible] તે જ પ્રમાણે દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તરના આવાસપર્વતોના [illegible] છેડાનું અંતર પણ તેવું જ [illegible] [illegible] ૨૨ યોજનની [illegible] નથી, [illegible] તેથી સામાન્યપણે ૪૩ [illegible] યોજન [illegible] છે [illegible] ૨૨ યોજનને [illegible] નથી.

૨. જંબૂદ્વીપના [illegible] ૯૫ [illegible] યોજનાએ [illegible] પાતાલકલશો છે અને ૪૨ [illegible] યોજનાએ ૧ [illegible] આવાસપર્વતો છે [illegible] ૯૫ -૪૨ =૫૩ [illegible] યોજન [illegible] અને પાતાલકલશોનું અંતર [illegible] આવાસપર્વતોનો [illegible] ૧ ૨૨ છે તેને બાદ ૧ [illegible] છે

(૪) વેલંધર દેવો અને આવાસપર્વતો

જંબૂદ્વીપની બાહ્ય વેદિકાના છેડાથી ચારે દિશામાં લવણસમુદ્રમાં ૪૨૦૦૦ યોજનને અંતરે મહર્દ્ધિક ચાર વેલંધર નાગરાજોના[1] નિવાસભૂત ચાર આવાસપર્વતો છે—

દેવ	પર્વત
૧ ગોસ્તૂપ;	ગોસ્તૂપ (પૂર્વમાં);
૨ શિવ;	ઉદકભાસ (દક્ષિણમાં);
૩ શંખ;	શંખ (પશ્ચિમમાં);
૪ મનઃશિલ.	દકસીમ (ઉત્તરમાં).

અને ચારે વિદિશામાં તેટલે જ અંતરે અનુવેલંધર નાગરાજોના આવાસપર્વતો છે —

દેવ	પર્વતો
૧ કર્કોટક;	૧ કર્કોટક (ઈશાનમાં);
૨ વિદ્યુત્પ્રભ;	૨ વિદ્યુત્પ્રભ (અગ્નિમાં);
૩ કૈલાસ;	૩ કૈલાસ (નૈઋત્યમાં);
૪ અરુણપ્રભ.	૪ અરુણપ્રભ (વાયવ્યમાં).

[–સ્થા [illegible]]

વેલંધર અને અનુવેલંધર નાગરાજોના આવાસપર્વતો ૧૭૨૧ યોજન ઊંચા છે

[–સમ [illegible]]

લવણસમુદ્રની આભ્યંતરવેલાને ૪૨૦૦૦ બાહ્યવેલાને ૬ હજાર અને આગ્રોદકને ૭૨ હજાર નાગદેવો ધારણ કરે છે

[–સમ ૪૨ ૬ ૭૨]

૧. જુઓ ક્રમ [illegible] અને ટિપ્પણ [illegible]

જમ્બૂદ્વીપના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અંતર ૪૨૦૦૦ યોજન છે તે જ પ્રમાણે બાકીના ત્રણ આવાસપર્વતો ઉદકભાસ, શંખ અને દકસીમ વિષે પણ તેટલું જ અંતર સમજી લેવાનું છે

[–સમ ૪૨]

જમ્બૂદ્વીપના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપ આવાસના પૂર્વછેડા સુધીનું[1] અંતર ૪૩૦૦૦ યોજન છે તેટલું જ બાકીના ત્રણ આવાસ વિષે

[–સમ ૪૩]

ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પૂર્વના છેડાથી વડવામુખ મહાપાતાલકલશના પશ્ચિમાન્ત સુધીનું અંતર[2] ૫૨૦૦૦ યોજન છે તે જ પ્રમાણે ઉદકભાસ અને કેયૂપનું, શંખ અને યૂપકનું તથા દકસીમ અને ઈશ્વરનું પણ અંતર તેટલું જ છે

[સમ ૫૨]

---

1 જગતીથી આવાસપર્વતો ૪૨ [illegible] યોજન દૂર છે તેથી જમ્બૂદ્વીપના [illegible] સુધીનું અંતર ૪૨ [illegible] યોજન છે. [illegible] યોજન છે [illegible] સુધીનું અંતર ૪૩ ૪૨ યોજન [illegible] તે જ પ્રમાણે દક્ષિણના, પશ્ચિમના અને ઉત્તરના આવાસપર્વતોના [illegible] અંતર પણ તેટલું જ થાય. [illegible] યોજનની [illegible] નથી [illegible] યોજન [illegible] છે [illegible] નથી.

2 જમ્બૂદ્વીપના [illegible] યોજનથી [illegible] છે. અને ૪૨ [illegible] ૧ યોજન [illegible] છે [illegible] યોજન [illegible] અને [illegible] અંતર થાય. [illegible] ૧ ૧૧ છે [illegible] ૧ [illegible] છે

ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પૂર્વાન્તથી વડવામુખ મહાપાતાલ-કળશના મધ્યભાગ[1] સુધીનું અંતર ૫૭ યોજન છે. તે જ પ્રમાણે ઉદકભાસ અને કેતુક, શંખ અને યૂપક તથા દકસીમ અને ઈશ્વર સંબંધી સમજવું.

[-સમ૦ ૫૭]

ગોસ્તૂપ આવાસપર્વતના પશ્ચિમાંતથી વડવામુખ મહાપાતાલ-કળશના મધ્યભાગ[2] સુધીનું અંતર ૫૮ હજાર યોજન છે તે જ પ્રમાણે ચારે દિશાના આવાસ અને કળશોનું સમજવું.

[-સમ૦ ૫૮]

મેરુપર્વતના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપ આવાસના પશ્ચિમ અંત સુધીનું[3] અંતર ૮૭ યોજન છે

મંદરપર્વતના દક્ષિણાંતથી ઉદકભાસના ઉત્તરાંત સુધીનું, મંદરના પશ્ચિમાંતથી શંખના પૂર્વાન્ત સુધીનું અને મંદરના ઉત્તરાંતથી દકસીમના દક્ષિણાંત સુધીનું અંતર પણ ૮૭ યોજન છે

[-સમ૦ ૮૭]

મંદરપર્વતના પૂર્વાન્તથી ગોસ્તૂપના પૂર્વાન્ત સુધીનું તે જ પ્રમાણે બાકીની ત્રણે દિશા સંબંધી આવાસપર્વતોનું

---

1 પાતાલકળશના ત્રિભાગ [illegible] હજાર યોજન છે. એટલે મધ્યભાગ સુધીમાં ૫૦ યોજન થાય. ૫૦૦૦૦+૭ ૦૦ = ૫૭ હજાર યોજન.

2 જો આવાસપર્વતના જંબૂદ્વીપ તરફના છેડાથી પાતાલકળશના મધ્યભાગ સુધીનું અંતર ગણ્યું હોય, તો આવાસપર્વતના વિષ્કંભના ૧૦૦૦ યોજન ઉમેરવા જોઈએ; તેથી ૫૭ હજાર + ૧ હજાર=૫૮ હજાર થાય.

3 મેરુના પૂર્વાન્તથી જંબૂદ્વીપના પૂર્વાન્ત સુધીનું અંતર ૪૫ હજાર યોજન છે. અને ત્યાંથી ૪૨ હજાર યોજન દૂર આવાસપર્વત છે તેથી ૪૫+૪૨=૮૭ હજાર યોજન થાય.

અંતર ૮૮૦ ૦ યોજન છે[1]

મંદરના મધ્યભાગથી ગોસ્તૂપ આવાસના પશ્ચિમાંત સુધીનું[2] અંતર ૬૨૦ ૦ યોજન છે જ પ્રમાણે બાકીની ત્રણે દિશામાં આવાસપર્વતોનું પણ સમજવું

[-સમ ૬૨]

મેરુપર્વતના પશ્ચિમાંતથી ગોસ્તૂપ આવાસના પશ્ચિમાંત સુધીનું[3] અંતર ૬૭ ૦૦ યોજન છે તે જ પ્રમાણે બાકીના ત્રણ આવાસોનું સમજી લેવું

[-સમ ૬૭]

મેરુપર્વતના પશ્ચિમાંતથી ગોસ્તૂપ આવાસના પૂર્વાન્ત સુધીનું[4] અંતર ૬૮૦૦ યોજન છે

તે જ પ્રમાણે બાકીના ત્રણ આવાસોનું

[-સમ ૬૮]

(૫) અંતરદ્વીપો

મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આવેલા હિમવાન વર્ષધરમાંથી ઈશાન અગ્નિ, નૈઋત અને વાયવ્ય એ ચાર વિદિશામાંથી

૧ આવાસપર્વતના મૂળ સુધીનું અંતર ... હોય તો પર્વતનો વિષ્કંભ ઉમેરવો જોઈએ. તેથી ૮૭+૧=૮૮ હજાર થાય.

૨ મેરુના મધ્યભાગથી જંબૂદ્વીપના પૂર્વાન્ત સુધીનું અંતર ૫ હજાર યોજન છે. કારણ મેરુનો વિષ્કંભ ૧ હજાર યોજન હોવાથી તેના અર્ધા પાંચ હજારને ૪૫ હજારમાં ઉમેરવા પડે છે અને જંબૂદ્વીપના છેડાથી ૪૨ હજાર યોજને ગોસ્તૂપ આવાસપર્વત છે તેથી ૫ ૪૨ ૪૨= ૯૨ હજાર યોજન અંતર થાય.

૩ અહીં મેરુના પશ્ચિમાંતથી ગણવાનું છે તેથી મૂળ પાંચ હજાર ઓછા કરવા પડે એટલે મેરુનો સંપૂર્ણ વિષ્કંભ આવી જાય ... હજાર યોજન અંતર થાય.

૪ ગોસ્તૂપનો વિષ્કંભ એક હજાર ઉમેરવાથી ૬૮ હજાર યોજન અંતર થાય.

ચાર દાઢાઓ નીકળીને લવણસમુદ્રમાં પ્રવેશી છે જંબૂદ્વીપની જગતીથી ૩ યોજન દૂર એ દાઢાઓમાં એકોરુક અંતર્દ્વીપ છે તે જ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપની જગતીથી ૪ ૦, ૫ ૬ , ૭૦ ૮ અને ૯ યોજનને અંતરે પણ અંતર્દ્વીપના ચતુષ્કો (ચાર–ચાર) એ દાઢાઓ પર આવેલા છે એટલે કે પ્રત્યેક દાઢા પર સાત–સાત અંતર્દ્વીપો છે. આ રીતે હિમવાનની ચાર દાઢાઓના ૨૮ અંતર્દ્વીપો થાય. તે જ પ્રમાણે મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલા શિખરી પર્વતની ચાર દાઢાઓ પર પણ ૨૮ અંતર્દ્વીપો છે આમ સર્વ મળી ૫૬ અંતર્દ્વીપો છે. તે સર્વે દ્વીપોમાં દ્વીપના નામ જેવા જ નામવાળા મનુષ્યોના પ્રકારો વસે છે હિમવાનની ચાર દાઢના તે અંતરદ્વીપનાં ૭ ચતુષ્કોના નામ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) ૩ યોજનાંતે[1]—

૧ એકોરુક (ઈશાનમાં)· ૨. આભાષિક (અગ્નિમાં); ૩ વૈષાણિક (નૈઋતમાં)· ૪ લાંગુલિક (વાયવ્યમાં).

(૨) ૪ યોજનાંતે—

૧ હયકર્ણ (ઈશાનમાં); ૨. ગજકર્ણ (અગ્નિમાં); ૩ ગોકર્ણ (નૈઋતમાં); ૪ શષ્કુલીકર્ણ (વાયવ્યમાં).

(૩) ૫ યોજનાંતે—

૧ આદર્શમુખ (ઈશાનમાં)· ૨. મેંઢમુખ (અગ્નિમાં); ૩ અયોમુખ (નૈઋતમાં); ૪ ગોમુખ (વાયવ્યમાં).

(૪) ૬ યોજનાંતે—

૧ અશ્વમુખ (ઈશાનમાં); ૨ હસ્તિમુખ (અગ્નિમાં); ૩ સિંહમુખ (નૈઋતમાં); ૪ વ્યાઘ્રમુખ (વાયવ્યમાં).

---

1 જુઓ પ્રજ્ઞાપના ટિ પૃ ન

(૫) ૭૦૦ યોજનાંતે—

૧ અશ્વકર્ણ (ઈશાનમાં)· ૨. હસ્તિકર્ણ (અગ્નિમાં); ૩. અકર્ણ (નૈઋતમાં); ૪ કર્ણપ્રાવરણ (વાયવ્યમાં)

(૬) ૮૦૦ યોજનાંતે—

૧ ઉલ્કામુખ (ઈશાનમાં)· ૨ મેઘમુખ (અગ્નિમાં)· ૩ વિદ્યુન્મુખ (નૈઋતમાં)· ૪ વિદ્યુદન્તમુખ (વાયવ્યમાં)

(૭) ૯૦૦ યોજનાંતે—

૧ ઘનદંત (ઈશાનમાં)· ૨. લષ્ટદંત (અગ્નિમાં); ૩ ગૂઢદંત (નૈઋતમાં)· ૪ શુદ્ધદંત (વાયવ્યમાં).

(૧–૭) આ જ પ્રમાણે મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલા શિખરી વર્ષધરની ચાર દાઢા પરના સાત અન્તર્દ્વીપો એકોરુકથી માંડીને શુદ્ધદંત સુધીના સમજી લેવા.

[–સ્થા ૩૦૪]

ઘનદંત લષ્ટદંત, ગૂઢદંત, શુદ્ધદંત—આ અંતરદ્વીપોની લંબાઈ પહોળાઈ ૯૦૦–૯૦૦ યોજન છે

[–સ્થા ૬૬૮]

ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ, વિદ્યુદન્તમુખ—આ અંતરદ્વીપોની લંબાઈ પહોળાઈ ૮૦૦–૮૦૦ યોજન છે

[–સ્થા ૬૩]

(૬) લવણસમુદ્રના સૂર્ય વગેરે

લવણસમુદ્રમાં આ બધું ચાર-ચારની સંખ્યામાં હતું, છે અને હશે—

૧ સૂર્ય, ૨ ચંદ્ર, ૩–૩૦ કૃત્તિકા[1] યાવત્ ભરણી

---

૧. નક્ષત્રોનાં નામ માટે જુઓ પૃ ૬૪

ચાર દાઢાઓ નીકળીને લવણસમુદ્રમાં પ્રવેશે છે. જમ્બૂદ્વીપની જગતીથી ૩૦૦ યોજન દૂર એ દાઢાઓમાં એકેક અંતર્દ્વીપ છે તે જ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપની જગતીથી ૪૦૦, ૫૦૦, ૬૦૦, ૭૦૦, ૮૦૦ અને ૯૦૦ યોજનને અંતરે પણ અંતર્દ્વીપના ચતુષ્ક (ચાર-ચાર) એ દાઢાઓ પર આવેલા છે એટલે કે પ્રત્યેક દાઢા પર સાત-સાત અંતર્દ્વીપો છે આ રીતે હિમવાનની ચાર દાઢાઓના ૨૮ અંતર્દ્વીપો થાય. તે જ પ્રમાણે મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલા શિખરી પર્વતની ચાર દાઢાઓ પર પણ ૨૮ અંતર્દ્વીપો છે આમ સર્વ મળી ૫૬ અંતર્દ્વીપો છે તે સર્વે દ્વીપોમાં દ્વીપના નામ જેવા જ નામવાળા મનુષ્યોના પ્રકારો વસે છે હિમવાનની ચાર દાઢાના તે અંતર્દ્વીપના ૭ ચતુષ્કોના નામ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) ૩૦૦ યોજનાંતરે—

૧ એકોરુક (ઈશાનમાં) ૨. આભાસિક (અગ્નિમાં) ૩ વૈષાણિક (નૈઋતમાં) ૪ લાંગુલિક (વાયવ્યમાં).

(૨) ૪૦૦ યોજનાંતરે—

૧ હયકર્ણ (ઈશાનમાં); ૨ ગજકર્ણ (અગ્નિમાં); ૩ ગોકર્ણ (નૈઋતમાં); ૪ શષ્કુલીકર્ણ (વાયવ્યમાં)

(૩) ૫૦૦ યોજનાંતરે—

૧ આદર્શમુખ (ઈશાનમાં); ૨. મેંઢમુખ (અગ્નિમાં) ૩ અયોમુખ (નૈઋતમાં); ૪ ગોમુખ (વાયવ્યમાં).

(૪) ૬૦૦ યોજનાંતરે—

૧ અશ્વમુખ (ઈશાનમાં); ૨. હસ્તિમુખ (અગ્નિમાં); ૩ સિંહમુખ (નૈઋતમાં); ૪ વ્યાઘ્રમુખ (વાયવ્યમાં).

---

૧ નુપિ શાસ્ત્રે અને વિષ્ણુ ન ૩

(૫) ૭૦૦ યોજનાંતે—

૧ અશ્વકર્ણ (ઈશાનમાં)· ૨. હસ્તિકર્ણ (અગ્નિમાં); ૩ અકર્ણ (નૈઋતમાં) ૪ કર્ણપ્રાવરણ (વાયવ્યમાં)

(૬) ૮૦ યોજનાંતે—

૧ ઉલ્કામુખ (ઈશાનમાં)· ૨. મેઘમુખ (અગ્નિમાં); ૩ વિદ્યુન્મુખ (નૈઋતમાં); ૪ વિદ્યુદન્તમુખ (વાયવ્યમાં)

(૭) ૯ ૦ યોજનાંતે—

૧ ઘનદંત (ઈશાનમાં) ૨ લષ્ટદંત (અગ્નિમાં); ૩ ગૂઢદંત (નૈઋતમાં)· ૪ શુદ્ધદંત (વાયવ્યમાં)

(૧–૭) આ જ પ્રમાણે મેરુપર્વતની ઉત્તરે આવેલા શિખરી વર્ષધરની ચાર દાઢા પરના સાત ચતુષ્કો એકોઠાકથી માંડીને શુદ્ધદંત સુધીના સમજી લેવા

[સ્થા ૩ ૪]

ઘનદંત, લષ્ટદંત, ગૂઢદંત, શુદ્ધદંત—આ અંતર દ્વીપની લબાઈ પહોળાઈ ૯ –૯૦૦ યો ∕ન છે

[–સ્થા ૧૧૮]

ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ, વિદ્યુદન્તમુખ—આ અંતરદ્વીપની લબાઈ પહોળાઈ ૮ –∕૦૦ યોજન છે

[–સ્થા ૧૧]

(૬) લવણસમુદ્રના સૂર્ય વગેરે

લવણસમુદ્રમાં આ બધુ ચાર–ચારની સંખ્યામાં હતુ, છે અને હશે—

૧ ચદ્ર; ૨. સૂર્ય; ૩–૩૦ કૃત્તિકા[1] યાવત્ ભરણી

---

૧. નક્ષત્રોનાં નામ માટે જુઓ પૃ ૬ ૪

(૨૮); ૩૧–૫૮. અભિજિતથી[1] માંડી [illegible] (૨૮); ૫૯–૧૪૬ અંગારકથી[1] માંડી ભાવકેતુ (૮૮).

[–સ્થા ૩૦૧]

મેરુપર્વતના પૂર્વાન્તથી ગૌતમદ્વીપના[2] પૂર્વાન્ત સુધીનું અંતર ૬૭ હજાર યોજન છે.

[–સમ૦ ૬૭]

મેરુના પશ્ચિમાન્તથી[3] ગૌતમદ્વીપના પશ્ચિમાંત સુધીનું અંતર ૬૯ હજાર યોજન છે.

[–સમ ૬૯]

૩. ધાતકીખંડ[4]

(૧) ધાતકીખંડનું માપ અને વેદિકા

ધાતકીખંડનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ચાર લાખ યોજન છે.

[–સમ ૧૪૯; –સ્થા ૩૦૧]

જંબૂદ્વીપની વેદિકાના પૂર્વાન્ત (પશ્ચિમાંત[5])થી

---

૧ ગ્રહોનાં નામ માટે જુઓ પૃ. [illegible]

૨. જંબૂદ્વીપની પશ્ચિમ વેદિકાથી ... બાર હજાર યોજન લવણ સમુદ્રમાં ... ગૌતમ નામનો દ્વીપ છે. ... [illegible]

૩ મેરુના પશ્ચિમાન્તથી જંબૂની જગતી ૫૫ હજાર + ૧૨ હજાર લવણસમુદ્રના ૧૨ હજાર યોજનનો વિષ્કંભ = ૬૯ હજાર.

જુઓ પ્રસ્તાવના માટે ટિપ્પણ ન ૧.

૫. અહીં સાથમાં પૂર્વાન્ત મૂક્યું છે તે બરાબર નથી.

ધાતકીખંડના આદ્યાંતના પશ્ચિમાંત (પૂર્વાન્ત)[1] સુધીનું અંતર[2] સાત લાખ યોજન છે

[-સમ ૧૩]

ધાતકીખંડની વેદિકા બે ગાઉ ઊંચી છે

[-સ્થા ૯૨]

(૨) ધાતકીવૃક્ષ તથા મેરુ[3]

ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં ધાતકીવૃક્ષ આઠ યોજન ઊંચું અને મધ્ય ભાગમાં આઠ યોજન વિસ્તૃત છે તેનું સર્વ પ્રમાણ આઠ યોજનથી કાંઈક વધારે છે તેમાં તેનો અધિપતિ સુદર્શન નામનો દેવ વસે છે બીજું તેટલા જ પ્રમાણવાળું કૂટશાલ્મલી નામનું વૃક્ષ છે જેનો અધિપતિ ગરુડદેવ છે

ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં મહાધાતકી નામનું વૃક્ષ છે તેનું માપ તેટલું જ છે અને તેમાં પ્રિયદર્શન નામનો અધિપતિ દેવ વસે છે બીજું કૂટશાલ્મલી નામનું વૃક્ષ છે જેનો અધિપિતિ ગરુડદેવ છે

[-સ્થા ૧૩૭ ૯૨]

ધાતકીખંડના મેરુનું સર્વપ્રમાણ (ઊંચાઈનું) ૮૫ હજાર યોજન છે

[-સમ ૮૫]

---

૧ અહીં સૂત્રમાં પશ્ચિમાંત પાઠ છે તે બરાબર નથી.

૨. સાત લાખ અંતર આ રીતે—જંબુદ્વીપ ૧ લાખ+લવણ ૨ લાખ+ધાતકી ૪ લાખ=૭ લાખ યોજન થાય. પણ અહીં પાઠ પ્રમાણે [illegible] તો જંબુદ્વીપના બે લાખ યોજન અને ધાતકીના ૪ લાખ યોજનનો સમાવેશ થતો જ નથી માત્ર લવણસમુદ્રના જ બે લાખ યોજન [illegible] જંબુદ્વીપની વેદિકાનો પૂર્વાન્ત અને ધાતકીનો પશ્ચિમાંત બે બે [illegible] માત્ર લવણસમુદ્ર જ છે

૩. જુઓ પ્રકરણ [illegible] ટિપ્પણ ન. ૩૨.

ધાતકીખંડના મેરુપર્વતો જમીનમાં ૧૦ યોજન ઊંડા છે ધરણીતલથી એવા યોજન પહોળા ધરણીતલમાં અને શિખર પર એક હજાર યોજન પહોળા છે
[-સ્થા ૧૦]

બધા બાહ્ય મેરુપર્વતો ૮૪ ૦ યોજન ઊંચા છે.
[-સમ ૮૪]

(3) ક્ષેત્રો, પર્વત, નદીઓ વગેરે[1]

ધાતકીખંડમાં અહીં જણાવેલ બધું બેની સંખ્યામાં છે—

૧ ભરતક્ષેત્ર; ૨. ઐરવતક્ષેત્ર; ૩ હિમવતક્ષેત્ર; ૪ હિરણ્યવતક્ષેત્ર; ૫. હરિવર્ષ; ૬ રમ્યકવર્ષ; ૭ પૂર્વવિદેહ; ૮ અપરવિદેહ; ૯ દેવકુરુ; ૧ દેવકુરુમહાવૃક્ષ (કૂટ શાલ્મલી); ૧૧ દેવકુરુમહાવૃક્ષવાસી દેવ (ગરુડવેણુ); ૧૨. ઉત્તરકુરુ; ૧૩ ઉત્તરકુરુવૃક્ષ; ૧૪ ઉત્તરકુરુવૃક્ષવાસીદેવ; ૧૫. હિમવાન વર્ષધર; ૧૬ મહાહિમવાન વર્ષધર; ૧૭ નિષધ વર્ષધર; ૧૮ નીલવંત વર્ષધર; ૧૯ રુક્મી વર્ષધર; ૨ શિખરી વર્ષધર.

૨૧ શબ્દાપાતી (હિમવતસ્થિત વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત);
૨૨. શબ્દાપાતીવાસી સ્વાતિદેવ;
૨૩ વિકટાપાતી (હિરણ્યવતસ્થિત વૃત્તવૈતાઢ્ય)
૨૪ વિકટાપાતીવાસી પ્રભાસદેવ;
૨૫. ગંધાપાતી (હરિવર્ષસ્થિત વૃત્તવૈતાઢ્ય)
૨૬ ગંધાપાતીવાસી અરુણદેવ;

---

૧ ધાતકીખંડ પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધમાં વહેંચાયેલો છે. તેના બે પ્રત્યેક ભાગમાં જંબુદ્વીપ જેમ હોય, નદીઓ, પર્વતો વગેરે હોવાથી આખા ધાતકીખંડમાં બે બધું જણાવ્યા કરવું જોઈએ ... તે આ સૂત્રમાં જણાવ્યું છે

૨૭ માલ્યવાનપર્વત (રમ્યક્વર્ષસ્થિત વૃત્તવૈતાઢ્ય)·
૨૮ માલ્યવાનવાસી પદ્મદેવ,
૨૯ માલ્યવાન (ઉત્તરકુરુના પૂર્વ પાર્શ્વમાં આવેલ વક્ષસ્કાર—ગજદન્તગિરિ)·
૩૦ ચિત્રકૂટ (શીતાના ઉત્તર કિનારે સ્થિત વક્ષસ્કાર-પર્વત)·
૩૧ પદ્મકૂટ (" " ")·
૩૨ નલિનીકૂટ (" " ");
૩૩ એકશૈલ (" " ")·
૩૪ ત્રિકૂટ (" દક્ષિણ કિનારે ")·
૩૫ વૈશ્રમણકૂટ (" " ");
૩૬ અંજનકૂટ (" " ")·
૩૭ માતંજન (" " ")·
૩૮ સૌમનસ (દેવકુરુના પૂર્વ પાર્શ્વમાં આવેલ ગજદન્તગિરિ)·
૩૯ વિદ્યુત્પ્રભ (" પશ્ચિમપાર્શ્વમાં ")·
૪૦ અંકાપાતીકૂટ (શીતોદા નદીના દક્ષિણ કિનારા પરનો વક્ષસ્કાર);
૪૧ પક્ષ્માપાતીકૂટ (" " ");
૪૨ આશીવિષકૂટ (" " ")·
૪૩ સુખાવહકૂટ (" " ");
૪૪ ચન્દ્રપર્વત (શીતોદાના ઉત્તર કિનારા પરનો વક્ષસ્કાર);
૪૫ સૂર્યપર્વત (" " ")·
૪૬ નાગપર્વત (" " ");
૪૭ દેવપર્વત (" " ");

૪૮ ગંધમાદન (ઉત્તરકુરુના પશ્ચિમ પાર્શ્વનો વક્ષસ્કારગિરિ);

૪૯ ઈષુકારપર્વત[1];

૫૦ ક્ષુદ્રહિમવાનકૂટ[2] (હિમવાન વર્ષધરપર્વતનું);

૫૧ વૈશ્રમણકૂટ (" ");

૫૨ મહાહિમવાનકૂટ (મહાહિમવાન વર્ષધર સંબંધી);

૫૩ વૈડૂર્યકૂટ (" ");

૫૪ નિષધકૂટ (નિષધ વર્ષધર સંબંધી);

૫૫ રુચકકૂટ (" ");

૫૬ નીલવંતકૂટ (નીલવંત વર્ષધર સંબંધી કૂટ);

૫૭ ઉપદર્શનકૂટ (" ");

૫૮ રુક્મીકૂટ (રુક્મી વર્ષધર સંબંધી);

૫૯ મણિકાંચનકૂટ (" ");

૬૦ શિખરીકૂટ (શિખરી વર્ષધર સંબંધી);

૬૧ તિગિચ્છકૂટ (" ");

૬૨ પદ્મદ્રહ (હિમવાન વર્ષધરમાં);

૬૩ પદ્મદ્રહવાસી શ્રીદેવી;

૬૪ મહાપદ્મદ્રહ (મહાહિમવાન વર્ષધરમાં);

૬૫ મહાપદ્મદ્રહવાસી હ્રીદેવી;

૬૬ પૌંડરીકદ્રહ (શિખરી વર્ષધરમાં);

૬૭ પૌંડરીકદ્રહવાસી લક્ષ્મીદેવી;

---

1 [illegible] જંબૂદ્વીપમાં નથી પણ ધાતકીખંડ [illegible] [illegible] ... પૂર્વ અને પશ્ચિમાર્ધમાં સ્થિત [illegible] ... તે ધાતકીખંડનું [illegible]

2 [illegible] ... [illegible] વર્ષધર [illegible] ... તે જ પ્રમાણે [illegible]

૬૮ મહાપીઠરિકહ્રદ (રુક્મી વર્ષધરમાં);
૬૯ મહાપીઠરિકહ્રદવાસી બુદ્ધિદેવી;
૭૦ તિગિચ્છહ્રદ (નિષધવર્ષધરમાં);
૭૧ તિગિચ્છહ્રદવાસી ધૃતિદેવી;
૭૨. કેસરીહ્રદ (નીલવત વર્ષધરમાં);
૭૩ કેસરીહ્રદવાસી કીર્તિદેવી;
૭૪ ગંગાપ્રપાતહ્રદ (ભરતવર્ષમાં);
૭૫. સિંધુપ્રપાતહ્રદ (");
૭૬ રોહિતાપ્રપાતહ્રદ (હિમવત વર્ષમાં);
૭૭ રોહિતાંશાપ્રપાતહ્રદ (હિમવતવર્ષમાં);
૭૮. હરિપ્રપાતહ્રદ (હરિવર્ષમાં);
૭૯ હરિકાંતાપ્રપાતહ્રદ (");
૮૦ શીતાપ્રપાતહ્રદ (મહાવિદેહમાં);
૮૧ શીતોદાપ્રપાતહ્રદ (");
૮૨. નરકાંતાપ્રપાતહ્રદ (રમ્યક્વર્ષમાં);
૮૩ નારીકાંતાપ્રપાતહ્રદ (");
૮૪ સુવર્ણકૂલાપ્રપાતહ્રદ (હિરણ્યવતવર્ષમાં);
૮૫ રુપ્યકૂલાપ્રપાતહ્રદ (");
૮૬ રક્તાપ્રપાતહ્રદ (ઐરવતવર્ષમાં);
૮૭ રક્તાવતીપ્રપાતહ્રદ (");
૮૮ રોહિતા મહાનદી[1] (હિમવતવર્ષમાં)
૮૯ હરિકાંતા મહાનદી (હરિવર્ષમાં);

---

૧ યદ્યપિ અહીં આ મહાનદીઓના જ નામ આપ્યાં છે પણ બાકીની ગંગા, સિંધુ, રોહિતાંશા, સુવર્ણકૂલા, રક્તા અને રક્તવતી મહાનદીઓ પણ પ્રપાતકુંડમાં થી નીકળે છે તેમ સમજી લેવી. જોકે અહીં આ આઠનું જ નામ લેવાનું કારણ એ છે કે જંબૂદ્વીપ (૧ ભાગ) નદીપ્રકરણમાં એક બેનું પણ સૂત્ર છે એમાં આ બધાનાં નામ આપ્યાં છે પ્રસ્તુત સૂત્રમાં તદનુસારી વર્ણન છે.

૯ હરિસલિલા મહાનદી (હરિવર્ષમાં);
૯૧ શીતોદા મહાનદી (મહાવિદેહમાં);
૯૨ શીતા મહાનદી (");
૯૩ નારીકાંતા મહાનદી (રમ્યક્વર્ષમાં);
૯૪ નરકાંતા મહાનદી (");
૯૫ રૂપ્યકૂલા મહાનદી (હિરણ્યવતવર્ષમાં);
૯૬ ગ્રાહાવતી (શીતાની ઉત્તરમાં આવેલી આંતર નદી);
૯૭ દ્રહવતી (")
૯૮ પંકવતી[1] (")
૯૯ તપ્તજલા (શીતાની દક્ષિણે આવેલી આંતર નદી);
૧ મત્તજલા (")
૧ ૧ ઉન્મત્તજલા (")
૧ ૨ ક્ષારોદા[2] (શીતોદાની દક્ષિણે આવેલી આંતર નદી);
૧ ૩ સિંહસ્રોતા[3] "
૧ ૪ અન્તોવાહિની "
૧ ૫. ઊર્મિમાલિની (શીતોદાની ઉત્તરે આવેલ આંતર નદી);
૧ ૬ ફેનમાલિની[4] (")
૧ ૭ ગંભીરમાલિની (")

---

1 અન્યત્રમાં આનું બીજું નામ વેગવતી પણ મળે છે.
2. આનું બીજું નામ ક્ષીરોદા પણ છે.
3. આનું બીજું નામ શીતસ્રોતા પણ છે
4. ક્યાંક ફેન અને ગંભીરમાલિનીના નામના ક્રમમાં ઉલટા પણ જોવા મળે છે

૧૦૮ કચ્છ (શીતા નદીની ઉત્તરે આવેલા ચક્રવર્તિ વિજયો)		
૧ ૯ સુકચ્છ	,,	,
૧૧૦ મહાકચ્છ	,,	,,
૧૧૧ કચ્છાવતી	,,	,,
૧૧૩ આવત	,,	,,
૧૧૪ પુષ્કલાવત	,,	,,
૧૧૫ પુષ્કલાવતી	,,	,,
૧૧૬ વત્સ (શીતા નદીના દક્ષિણ કિનારાના ચક્રવર્તિ વિજયો)		
૧૧૭ સુવત્સ	,	,,
૧૧૮ મહાવત્સ	,,	,,
૧૧૯ વત્સાવતી	,,	,,
૧૨૦ રમ્ય	,,	,,
૧૨૧ રમ્યક	,,	,,
૧૨૨ રમણિક	,,	,,
૧૨૩ મંગલાવતી.	,,	,,
૧૨૪ પદ્મ (શીતોદાની દક્ષિણે આવેલા ચક્રવર્તિ વિજયો)		
૧૨૫ સુપદ્મ	,,	,,
૧૨૬ મહાપદ્મ	,,	,,
૧૨૭ પદ્માવતી	,,	,,
૧૨૮ શંખ	,,	,,
૧૨૯ કુમુદ	,,	,,
૧૩ નલિન	,,	,
૧૩૧ નલિનાવતી	,,	,,

१३२. वप्र (शीतोदानी उत्तरे आवेला चक्रवर्तिविजयो)		
१३३ सुवप्र	,,	,,
१३४ महावप्र	,,	,,
१३५. वप्रावती	,,	,,
१३६ वग्गु	,,	,,
१३७ सुवग्गु	,,	,,
१३८ गंधिल	,,	,,
१३९ गंधिलावती	,,	,,
१४ खेमा (शीता नदीना उत्तरना विजयोनी राजधानीओ)		
१४१ खेमपुरी	,,	,,
१४२ [illegible]	,,	
१४३. रिठपुरी	,,	,,
१४४ खग्गी	,,	,,
१४५ मंजूषा	,,	,,
१४६ औषधि	,,	,,
१४७ पौंडरिगिणी	,,	,,
१४८ सुसीमा (शीता नदीनी दक्षिणना विजयोनी राजधानीओ)		
१४९ कुंडला	,,	,,
१५ अपराजिता	,,	,,
१५१ प्रभंकरा	,,	,,
१५२. अंकावती	,,	,,
१५३ पद्मावती	,,	,,
१५४ शुभा	,,	,,
१५५ रत्नसंचया	,,	,,

૧૫૬ અશ્વપુરા (શીતોદા નદીના દક્ષિણના વિજયોની રાજધાનીઓ)
૧૫૭ સિંહપુરા " "
૧૫૮ મહાપુરા " "
૧૫૯ વિજયપુરા " "
૧૬ અપરાજિતા " "
૧૬૧ અપરા " "
૧૬૨ અશોકા " "
૧૬૩ વીતશોકા " "
૧૬૪ વિજયા (શીતોદા નદીના ઉત્તર કિનારાના વિજયોની રાજધાનીઓ)
૧૬૫. વૈજયંતી " "
૧૬૬ જયંતી " "
૧૬૭ અપરાજિતા " "
૧૬૮ ચક્રપુરા " "
૧૬૯ ખડ્ગપુરા " "
૧૭ અવધ્યા " "
૧૭૧ અયોધ્યા " "
૧૭૨. ભદ્રશાલવન (મેરુપર્વત પરના વનખંડો)
૧૭૩ નંદનવન " "
૧૭૪ સૌમનસવન " "
૧૭૫. પંડકવન " "
૧૭૬ પાંડુકંબલશિલા (પંડકવનમાં આવેલી ચાર અભિષેકશિલાઓ)
૧૭૭ અતિપાંડુકંબલશિલા " "
૧૭૮ રક્તકંબલશિલા " "
૧૭૯ અતિરક્તકંબલશિલા " "

૧૮ મેરુપર્વત "
૧૮૧ મેરુપર્વતની ચૂલિકા "

[સ્થા ૯૨]

ધાતકીખંડમાં ૬૮ ચક્રવર્તીના વિજયો છે તથા તેમની ૬૮ રાજધાનીઓ છે.[1]

[-સમ ૬૮]

(૪) ધાતકીખંડમાં જંબૂદ્વીપ જેવું

૧ ધાતકીખંડ દ્વીપના પૂર્વાર્ધમાં મંદર પર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમપ્રમાણ આ બે ક્ષેત્ર આવેલાં છે—

(૧) ૧ ભરત (દક્ષિણમાં); ૨. ઐરવત (ઉત્તરમાં).

(૨–૫) બાકીનું પણ જંબૂદ્વીપાધિકારપ્રમાણે (પૃ ૫૭).

આ ધાતકીખંડ દ્વીપના પૂર્વાર્ધમાં મંદર પર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમપ્રમાણ આ બે વર્ષધર છે—

(૬) ૧ ક્ષુલ્લહિમવાન (દક્ષિણમાં) ૨ શિખરી (ઉત્તરમાં)

(૭–૮). બાકીના વર્ષધરનાં જોડમાં પણ જંબૂદ્વીપ જેમ સમજવા (પૃ ૫૭૭–૮)

૬ ધાતકીખંડ દ્વીપના પૂર્વાર્ધમાં મંદરની દક્ષિણે અને ઉત્તરે આ બે વૃત્તવૈતાઢ્ય છે—

(૯) ૧ હિમવતમાં શબ્દાપાતી; ૨. હિરણ્યવતમાં વિકટાપાતી

---

1. ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં ૩૨ વિજય અને ભરત તથા ઐરવત એમ [illegible] વિજય થાય છે તેથી [illegible] થાય. એટલા જ વિજયો ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં છે તેથી ૩૪+૩૪ ચક્રવર્તિવિજયો સમજવા.

તથા તે તે વિજયની રાજધાની પ્રત્યેકની એક એમ ૬૮ થાય.

એ બે વૈતાઢ્યોમાં આ બે દેવો વસે છે—

૧ સ્વાતી; ૨ પ્રભાસ

(૧) બીજા બે વૃત્તવૈતાઢ્યો માટે પણ જમ્બૂદ્વીપ જેમ. (પૃ૦ ૫૮)

f ધાતકીખંડમા પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે આવેલ દેવકુરુની પૂર્વ અને પશ્ચિમમા આ બે અશ્વસ્કંધ જેવા અર્ધચંદ્રાકારે વક્ષસ્કાર પર્વતો છે—

(૧૧) ૧ સૌમનસ; ૨ વિદ્યુત્પ્રભ.

(૧૨) ઉત્તરકુરુના વક્ષસ્કાર પણ જમ્બૂદ્વીપ જેમ. (પૃ ૫૮૨)

g ધાતકીખંડ દ્વીપના પૂર્વાર્ધના મેરુની દક્ષિણે અને ઉત્તરે આ બે દીર્ઘવૈતાઢ્યો સમપ્રમાણ છે—

(૧૩) ૧ ભરતનો દીર્ઘવૈતાઢ્ય; ૨ ઐરવતનો દીર્ઘવૈતાઢ્ય.

ભરતના દીર્ઘવૈતાઢ્યમાની ગુફા તથા તેના અધિપતિનું વર્ણન પણ જમ્બૂદ્વીપ પ્રમાણે (પૃ ૫૮૦)

h ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમા મેરુની દક્ષિણે તથા ઉત્તરે બે કૂટ છે તે આ—

(૧૪) ૧ ક્ષુલ્લહિમવાનકૂટ; ૨ વૈશ્રમણકૂટ

(૧૫-૧૯) બાકીના વર્ષધરના કૂટોની હકીકત પણ જમ્બૂદ્વીપ જેમ. (પૃ ૫૮૬)

i ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણે અને ઉત્તરે હિમવાનપર્વત અને શિખરીપર્વતમાં આ બે મહાદ્રહ છે—

(૨૦) ૧ પદ્મદ્રહ (હિમવાનમાં); ૨ પૌંડરીક (શિખરીમા).

તેમાં વસનારી દેવી તથા—

(૨૧-૨૨) બાકીના વર્ષધર સંબંધી કૂટો તથા દેવીઓ પણ જબૂદ્વીપ જેમ. (પૃ ૫૬૪)

ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુની દક્ષિણે આવેલા મહાહિમવાન વર્ષધરના મહાપદ્મદ્રહમાંથી બે મહાનદીઓ નીકળે છે—

(૨૩) ૧ રોહિતા; ૨ હરિકાંતા.

(૨૪-૨૬) બાકીના વર્ષધરની મહાનદીઓ વિષે પણ જબૂદ્વીપ જેમ. (પૃ ૫૬૭)

ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે ભરત-વર્ષમાં બે પ્રપાતદ્રહ છે—

(૨૭) ૧ ગંગાપ્રપાતદ્રહ; ૨. સિંધુપ્રપાતદ્રહ.

(૨૮-૩૩) બાકીના ક્ષેત્રોના પ્રપાતદ્રહ પણ જબૂ જેમ. (પૃ ૫૬૬)

ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે આવેલ ભરતવર્ષમાં બે મહાનદીઓ છે—

(૩૪) ૧ ગંગા; ૨. સિંધુ

(૩૫-૪૦) બાકીના વર્ષની નદીઓ પણ જબૂદ્વીપ જેમ. (પૃ ૫૬૭)

ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં આવેલા ભરતૈરવત વર્ષમાં (૪૧-૪૮) ૧ અતીત ઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા આરાનું કાલમાન બે સાગરોપમ કોટાકોટી છે ઇત્યાદિ બધું જબૂદ્વીપ પ્રમાણે સમજી લેવાનું છે (પૃ ૬ ૭)

[-સ્થા ૨]

અને તે જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ બધું સમજી લેવાનું છે

[-સૂ૦ ૯૨]

ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના સુષમા આદાનું કાલમાન તથા સુષમસુષમાઆરાના મનુષ્યોની ઊંચાઈ તથા પરમાયુ જંબૂદ્વીપ જેમ સમજી લેવું અને દેવકુરુ તથા ઉત્તરકુરુના મનુષ્યનું પરમાયુ તથા ઊંચાઈ પણ જંબૂદ્વીપ જેમ (પૃ ૬૦૮) સમજી લેવું અરિહંતવંશાદિની ઉત્પત્તિ પણ તે મુજબ.

[-સૂ૦ ૯૩]

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં આ ત્રણ કર્મભૂમિઓ છે—

૧ ભરત ૨ ઐરવત; ૩ મહાવિદેહ.

(૨) ધાતકીખંડમા પૂર્વાર્ધના મેરુપર્વતની દક્ષિણે ત્રણ અકર્મભૂમિઓ છે

૧ હિમવાન વર્ષ; ૨ હરિવર્ષ ૩ દેવકુરુ

(૩) ધાતકીખંડમાં પૂર્વાર્ધમા મેરુપર્વતની ઉત્તરે ત્રણ અકર્મભૂમિઓ છે—

૧ ઉત્તરકુરુ; ૨ રમ્યગ્વર્ષ; ૩ હિરણ્યવતવર્ષ

(૪) તે જ પ્રમાણે મેરુની દક્ષિણે ત્રણ વર્ષધરપર્વત છે—

૧ ક્ષુદ્રહિમવાન; ૨ મહાહિમવાન; ૩ નિષધ.

(૫) તે જ પ્રમાણે મેરુની ઉત્તરે ત્રણ વર્ષધરપર્વતો છે—

૧ નીલવંત; ૨ રુક્મી; ૩ શિખરી.

(૬) તે જ પ્રમાણે મેરુની દક્ષિણે ત્રણ મહાદ્રહ છે—

૧ પદ્મદ્રહ ૨ મહાપદ્મદ્રહ; ૩ તિગિચ્છદ્રહ.

તેમાં ત્રણ દેવતા પલ્ય સ્થિતિવાળી વસે છે—

૧ શ્રી; ૨ હ્રી; ૩ ધતિ.

(૭) તે જ પ્રમાણે મેરુની ઉત્તરે ત્રણ મહાદ્રહ અને તેમાં વસનારી ત્રણ દેવતા છે—

દ્રહ ૧ કેસરીદ્રહ ૨ મહાપોંડરિક; ૩ પોંડરિક.

દેવતા ૧ કીર્તિ; ૨. બુદ્ધિ; ૩ લક્ષ્મી

(૮) તે જ પ્રમાણે મેરુની દક્ષિણે આવેલા ક્ષુલ્લ હિમવાન વર્ષધરમાંથી પદ્મદ્રહમાંથી ત્રણ મહાનદીઓ વહે છે—

૧ ગંગા; ૨. સિંધુ; ૩ રોહિતાંશા

(૯) તે જ પ્રમાણે મેરુની ઉત્તરના શિખરી પર્વતમાંથી પોંડરિક મહાદ્રહમાંથી ત્રણ મહાનદીઓ વહે છે—

૧ સુવર્ણકૂલા; ૨ રક્તા; ૩ રક્તાવતી.

(૧૦) તે જ પ્રમાણે મેરુની પૂર્વમાં વહેતી શીતા મહાનદીના ઉત્તર કિનારા તરફ ત્રણ અંતરનદીઓ છે—

૧ ગાથાવતી; ૨. દ્રહવતી; ૩ પંકવતી.

(૧૧) તે જ પ્રમાણે દક્ષિણના કિનારે ત્રણ અંતરનદીઓ છે—

૧ તપ્તજલા; ૨ મત્તજલા; ૩ ઉન્મત્તજલા.

(૧૨-૧૩) તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમમાં વહેતી શીતોદાનદીના ઉત્તર અને દક્ષિણના કિનારે ત્રણ ત્રણ અંતરનદીઓ છે—

દક્ષિણે ૧ ક્ષીરોદા; ૨ શીતસ્રોતા ૩ અન્તોવાહિની.

ઉત્તરે ૧ ઊર્મિમાલિની; ૨. ફેનમાલિની, ૩ ગંભીરમાલિની.

(૧૪) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના ભરતમાં ત્રણ તીર્થ છે—

૧ માગધ; ૨ વરદામ; ૩ પ્રભાસ.

(૧-૧૪) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ કર્મભૂમિથી માંડીને વક્ષસ્કારો સુધીની હકીકત એમ જ છે.

[-સ્થા ૧૮૩ ૧૯૦, ૧૯૧]

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં ભરતૈરવત વર્ષોમાં—

૧ અતીત ઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા આરાનું,

૨ આ અવસર્પિણીના સુષમસુષમા આરાનું એમ,

૩ આગામી ઉત્સર્પિણીના સુષમ-સુષમા આરાનું-

-કાલમાન ચાર સાગરોપમ કોટાકોટી છે

(૨) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ વર્જીને ચાર અકર્મભૂમિ છે—

૧ હિમવત ૨ હિરણ્યવત; ૩ હરિવર્ષ ૪ રમ્યક્વર્ષ

(૩) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં ચાર વૃત્તવૈતાઢ્ય છે—

૧ શબ્દાપાતી; ૨. વિકટાપાતી; ૩ ગંધાપાતી; ૪ માલ્યવત.

તેમાં ચાર દેવો પલ્યોપમસ્થિતિવાળા વસે છે—

૧ સ્વાતી; ૨ પ્રભાસ; ૩ અરુણ; ૪ પદ્મ.

(૪) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મહાવિદેહ ચાર પ્રકારનું છે-

૧ પૂર્વવિદેહ; ૨ અપરવિદેહ; ૩ દેવકુરુ, ૪ ઉત્તરકુરુ

(૫) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુપર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા મહાનદીના ઉત્તર અને દક્ષિણ કિનારે ચાર-ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે—

ઉત્તરે	દક્ષિણ
૧ ચિત્રકૂટ;	૧ ત્રિકૂટ;
૨. પદ્મકૂટ;	૨ વૈશ્રમણકૂટ;
૩ નલિનકૂટ;	૩ અંજન;
૪ એકશૈલ.	૪ માતંજન.

(૬) તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમે વહેતી શીતોદા નદીના બન્ને કિનારે પણ ચાર-ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો છે

દક્ષિણે ૧ અંકાવાતી; ૨. પદ્મવાતી; ૩ આશીવિષ; ૪ સુખાવહ.

ઉત્તરે ૧ ચંદ્રપર્વત; ૨ સૂર્યપર્વત; ૩ દેવપર્વત; ૪ નાગપર્વત.

(૭) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુપર્વતની ચારે વિદિશામાં ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત (ગજદંતગિરિ) છે—

૧ સૌમનસ; ૨ વિદ્યુત્પ્રભ; ૩ ગંધમાદન; ૪ માલ્યવાન

(૮) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મહાવિદેહ વર્ષમાં જઘન્ય ચાર તીર્થંકર ચાર ચક્રવર્તી ચાર બલદેવ અને ચાર વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા છે, થાય છે અને થશે.

(૯) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુમાં ચાર વન છે—

૧ ભદ્રશાલવન ૨ નંદનવન, ૩ સૌમનસવન; ૪ પંડકવન.

(૧૦) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુના પંડકવનમાં ચાર અભિષેકશિલાઓ છે—

૧ પાંડુકંબલા શિલા; ૨. અતિપાંડુકંબલા શિલા; ૩ રક્તકંબલશિલા; ૪ અતિરક્તકંબલ શિલા

(૧૧) મેરુની ચૂલિકા ઉપર ચાર યોજન વિસ્તૃત છે

(૧-૧૧) આ જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ કાલથી માંડીને ચૂલિકા સુધીની હકીકત સમજી લેવી.

[-સૂત્ર ૩૨]

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુપર્વતની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીના ઉત્તર તથા દક્ષિણ કિનારા તરફ પાંચ પાંચ વક્ષસ્કાર પર્વત છે

ઉત્તરે	દક્ષિણે
૧ માલ્યવાન;	૧ ત્રિકૂટ;
૨. ચિત્રકૂટ;	૨ વૈશ્રમણ
૩ પદ્મકૂટ;	૩ અંજન;
૪ નલિનકૂટ;	૪ માતંજન;
૫. એકશૈલ	૫. સૌમનસ

(૨) તે જ પ્રમાણે શીતોદા નદીના બન્ને કિનારે પણ પાંચ પાંચ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે—

દક્ષિણ	ઉત્તર
૧ વિદ્યુત્પ્રભ	૧ અંકપર્વત;
અંકાપાતી	સૂર્યપર્વત;
૩ પક્ષ્માપાતી	૩ નાગપર્વત;
૪ આશીવિષ,	૪ દેવપર્વત;
૫ સુખાવહ	૫ ગંધમાદન.

(૩) તે જ પ્રમાણે મેરુની દક્ષિણના દેવકુરુ ઉત્તરકુરુમાં પાંચ મહાદ્રહ છે—

૧ દેવકુરુમાં	ઉત્તરકુરુમાં
૧ નિષધદ્રહ;	૧ નીલવંતદ્રહ;
૨. દેવકુરુદ્રહ;	૨. ઉત્તરકુરુદ્રહ;
૩ સૂરદ્રહ;	૩ ચંદ્રદ્રહ;
૪ સુલસદ્રહ	૪ ઐરાવતદ્રહ;
૫. વિદ્યુત્પ્રભદ્રહ.	૫. માલ્યવંતદ્રહ.

(૧-૩) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ તે જ પ્રમાણે સમજી લેવું

[-સ્થા ૫૨૪]

(૧) ધાતકીખંડમાં પૂર્વાર્ધમાં છ અકર્મભૂમિ છે —
૧ હિમવત; ૨ હિરણ્યવત; ૩ હરિવર્ષ; ૪ રમ્યક્વર્ષ; ૫. દેવકુરુ; ૬ ઉત્તરકુરુ

(૨) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં છ વર્ષ છે —
૧ ભરત; ૨ ઐરવત; ૩ હિમવત; ૪ હિરણ્યવત; ૫. હરિવર્ષ; ૬ રમ્યક્વર્ષ

(૩) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં છ વર્ષધર છે —
૧ ક્ષુલ્લહિમવાન; ૨. મહાહિમવાન; ૩ નિષધ; ૪ નીલવાન; ૫ રુકમી; ૬ શિખરી.

(૪) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે છ કૂટ છે અને ઉત્તરે પણ છ કૂટ છે —

દક્ષિણે	ઉત્તરે
૧ ક્ષુલ્લહિમવાન;	૧ નીલવંત;
૨ વૈશ્રમણ;	૨. ઉપદર્શન;
૩ મહાહિમવાન;	૩ રુકમી;
૪ વેડૂર્ય;	૪ મણિકાંચન;
૫. નિષધ;	૫. શિખરી;
૬ રુચક	૬ તિગિચ્છ

(૫) ધાતકીખંડદ્વીપમાં પૂર્વાર્ધમાં છ મહાદ્રહ છે અને તેમાં છ દેવતા વસે છે —

મહાદ્રહ	દેવતા
૧. પદ્મ;	૧ શ્રી;
૨. મહાપદ્મ;	૨. હ્રી;

૩ તિગિચ્છ;	૩ ધૃતિ;
૪ કેસરી;	૪ કીર્તિ;
૫. મહાપૌણ્ડરીક	૫. બુદ્ધિ,
૬ પૌણ્ડરીક	૬ લક્ષ્મી

(૬) ધાતકીખણ્ડના મેરુની દક્ષિણે છ મહાનદીઓ છે અને ઉત્તરમાં પણ તેટલી જ છે —

દક્ષિણે	ઉત્તરે
૧ ગંગા;	૧ નરકાંતા;
૨. સિંધુ;	૨. નારીકાંતા;
૩ રોહિતા;	૩ સુવર્ણકૂલા
૪ રોહિતાશા	૪ રુપ્યકૂલા;
૫. હરિ;	૫. રક્તા;
૬ હરિકાન્તા	૬ રક્તાવતી.

(૭) ધાતકીખણ્ડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની પૂર્વમાં વહેતી શીતા નદીના બન્ને કિનારે મળીને ૬ વક્ષસ્કારો છે, તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમની શીતોદા નદીના બન્ને કિનારે પણ ૬ વક્ષસ્કારો છે —

શીતાની	શીતોદાની
૧ ગ્રાહાવતી;	૧ ક્ષીરોદા;
૨ દ્રહવતી;	૨ સિંહસ્રોતા;
૩ પંકવતી;	૩ અંતોવાહિની;
૪ તપ્તજલા;	૪ ઊર્મિમાલિની;
૫. મત્તજલા;	૫. ફેનમાલિની;
૬. ઉન્મત્તજલા	૬ ગંભીરમાલિની.

(૧-૭) તે જ પ્રમાણે ધાતકીખણ્ડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ સમજી લેવું

(૨-૩) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ તે જ પ્રમાણે સમજી લેવું

[-સ્થા ૫૪]

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં છ અકર્મભૂમિ છે—

૧ હિમવત; ૨. હિરણ્યવત; ૩ હરિવર્ષ; ૪ રમ્યકવર્ષ; ૫. દેવકુરુ; ૬ ઉત્તરકુરુ

(૨) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં છ વર્ષ છે—

૧ ભરત; ૨ ઐરવત; ૩ હિમવત; ૪ હિરણ્યવત; ૫. હરિવર્ષ; ૬ રમ્યકવર્ષ

(૩) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં છ વર્ષધર છે—

૧ ક્ષુલ્લહિમવાન; ૨. મહાહિમવાન; ૩ નિષધ; ૪ નીલવાન; ૫. રુકમી; ૬ શિખરી.

(૪) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે છ ફૂટ છે અને ઉત્તરે પણ છ ફૂટ છે—

દક્ષિણે	ઉત્તરે
૧ ક્ષુલ્લહિમવાન;	૧ નીલવંત,
૨. વૈશ્રમણ;	૨ ઉપદર્શન;
૩ મહાહિમવાન;	૩ રુકમી;
૪ વૈડૂર્ય;	૪ મણિકાંચન;
૫. નિષધ;	૫. શિખરી;
૬ રુચક	૬ તિગિચ્છ

(૫) ધાતકીખંડદ્વીપમાં પૂર્વાર્ધમાં છ મહાદ્રહ છે અને તેમાં છ દેવતા વસે છે—

મહાદ્રહ	દેવતા
૧ પદ્મ;	૧ શ્રી;
૨. મહાપદ્મ;	૨. હ્રી;

૧-૮ અકાપાતી યાવત્ નાગપર્વત (પૃ ૬૩૪)

(૪) ધાતકીખંડમાં પૂર્વાર્ધમાં મેરુની પૂર્વમાં વહેતી શીતા અને શીતોદા નદીને બન્ને કિનારે આઠ-આઠ ચક્રવર્તિ વિજયો છે (પૃ૦ ૬૨૫-૬)

(૫) તે વિજયોની રાજધાનીઓ પણ બન્ને નદીના બન્ને કિનારે આઠ-આઠ છે (પૃ૦ ૬૨૬-૭).

(૬) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં શીતાની ઉત્તરે અને દક્ષિણે તથા શીતોદાની ઉત્તરે અને દક્ષિણે —

૮ ચક્રવતી ૮ અરિહંત, ૮ વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા છે, થાય છે અને થશે

(૭) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં શીતા મહાનદીની ઉત્તરે —

૮ દીર્ઘવૈતાઢ્ય (વિજયોના વક્ષસ્કાર)

૮ તિમિસગુહા (વિજયોના વક્ષસ્કાર સબંધી);

૮ ખંડપ્રપાતગુહા „

૮ કૃતમાલકદેવ (તિમિસ્ર સબંધી)

૮ નૃત્તમાલકદેવ (ખંડપ્રપાત સબંધી);

૮ ગંગાકુંડ (વિજયની ગંગાનો)

૮ સિંધુકુંડ (વિજયની સિંધુનો);

૮ ગંગા (વિજયની)

૮ સિંધુ (વિજયની);

૮ ઋષભકૂટ પર્વત (વિજયભાવી);

૮ ઋષભકૂટદેવ,

— એ બધું છે તથા એ બધું તેના દક્ષિણ કિનારે પણ તેટલું જ છે- પણ ગંગા અને સિંધુને બદલે રક્તા અને રક્તાવતી નદી તથા તેના કુંડો સમજવા શીતોદાના દક્ષિણ કિનારે શીતાના દક્ષિણ કિનારા જેમ સમજવું

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં સાત વર્ષ છે—

૧ ભરત; ૨ ઐરવત; ૩ હિમવત; ૪ હિરણ્યવત; ૫. હરિવર્ષ; ૬ રમ્યક્વર્ષ; ૭ મહાવિદેહ.

(૨) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં સાત વર્ષધર છે—

૧ હિમવાન; મહાહિમવાન ૩ નિષધ; ૪ નીલવત; ૫. રુકમી; ૬ શિખરી; ૭ મંદર.

(૩) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં સાત મહાનદીઓ પૂર્વવાહિની છે અને કાલોદને જઈ મળે છે—

૧ ગંગા ૨ રોહિતા; ૩ હરિ; ૪ શીતા; ૫. નરકાંતા ૬ સુવર્ણકૂલા; ૭ રક્તા

(૪) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં સાત નદીઓ પશ્ચિમાભિમુખી વહે છે અને લવણસમુદ્રમાં જઈ મળે છે—

૧ સિંધુ; ૨ રોહિતાંશા; ૩ હરિકાંતા; ૪ શીતોદા; ૫. નારીકાંતા; ૬ રૂપ્યકૂલા; ૭ રક્તાવતી.

(૧-૪) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધ વિષે પણ એમ જ સમજવું. પણ તેની પૂર્વવાહિની નદીઓ લવણસમુદ્રને અને પશ્ચિમવાહિની નદીઓ કાલોદસમુદ્રને મળે છે એ વિશેષતા

[સ્થા ૫૫૫]

(૧) ધાતકીખંડની પૂર્વાર્ધની તિમિસ્ર અને ખંડપ્રપાત ગુફા આઠ યોજન ઊંચી છે

(૨) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં શીતા મહાનદીના બન્ને કિનારે આઠ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે—

૧-૮ ચિત્રકૂટ યાવત્ માતંજન (પૃ ૬૩૩)

(૩) તે જ પ્રમાણે શીતોદાને બન્ને કિનારે આઠ વક્ષસ્કાર છે—

૫. પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધ[1]

આભ્યંતર પુષ્કરાર્ધનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૮ લાખ યોજન છે બાહ્ય પુષ્કરાર્ધનો પણ તેટલો જ વિષ્કંભ છે

[—સ્થા ૬૩૨]

પુષ્કરવરદ્વીપની વેદિકા બે ગાઉ ઊંચી છે

[—સ્થા ૯૩]

પુષ્કરાર્ધના મેરુનું માપ ધાતકીખંડના મેરુ જેટલું સમજવું (પૃ૦ ૬૧૯—૬૨)

[—સ્થા ૭૧]

પુષ્કરાર્ધના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની ઉત્તરે આવેલ ઉત્તરકુરુમાં પદ્મવૃક્ષ છે તેમાં પદ્મ નામનો અધિપતિ દેવ વસે છે દક્ષિણે આવેલ દેવકુરુમાં કૂટશાલ્મલી નામનું વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડદેવ વસે છે

પુષ્કરાર્ધના પશ્ચિમાર્ધમાં ઉત્તરકુરુમાં મહાપદ્મ નામનું વૃક્ષ છે તેમાં પૌંડરિક નામનો અધિપતિ દેવ વસે છે અને દેવકુરુમાં કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડદેવ વસે છે

[—સ્થા ૯૩]

પુષ્કરાર્ધમાં અહીં જણાવેલ બધું ધાતકીખંડની જેમ બમણી સંખ્યામાં છે—

૧ ભરતવર્ષ

૨-૧૮૧ ઐરવત યાવત મેરુપર્વતની ચૂલિકા (પૃ ૬૨૦૯)

[—સ્થા ૯૨]

પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં પણ ધાતકીખંડ જેમ ચક્રવર્તિવિજયો ૬૮ તથા તેમની રાજધાનીઓ ૬૮ છે

[—સમ ૬૮]

---

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૩૩

(૮) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધની મેરુની ચૂલિકા મધ્યભાગમાં આઠ યોજન પહોળી છે

(૧–૮) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ બધું તે જ પ્રમાણે

[–સ્થા ૬૪૧]

(૧) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના મેરુની પૂર્વે સીતા નદીના બન્ને કિનારા પર આઠ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે—

૧–૧ માલ્યવાન યાવત્ સૌમનસ. (પૃ ૬૨૯ ૨૭ થી ૩૮)

(૨) તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમની શીતોદા નદીના બન્ને કિનારે આઠ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે —

૧–૧ વિદ્યુત્પ્રભ યાવત્ ગંધમાદન. (પૃ ૬૨૧ ૩૯ થી ૪૮)

(૧–૨) ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાંય તે જ પ્રમાણે

[–સ્થા ૬૪૮]

૪ કાલોદસમુદ્ર

કાલોદસમુદ્રનો[1] ચક્રવાલ વિષ્કંભ આઠ લાખ યોજન છે તેનો પરિધિ ૯૧ લાખ યોજનથી વધારે છે

[–સ્થા ૬૭૧, –સમ ૯૧]

કાલોદધિની વેદિકા બે ગાઉ ઊંચી છે

[–સ્થા ૯૩]

---

૧ ધાતકીખંડને ચારે બાજુ વીંટળાઈ રહેલો સમુદ્ર તે કાલોદ સમુદ્ર કહેવાય છે. તેનો પરિધિ [illegible] યોજન છે. લવણસમુદ્રની જેમ આમાં ભરતી નથી તેમ [illegible] પણ નથી. [illegible] તથા [illegible] નથી. તેની [illegible] [illegible] યોજન છે. એ ધાતકીખંડથી [illegible] વિસ્તાર [illegible] લાખ યોજન પહોળો છે

૫. પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધ[1]

આભ્યંતર પુષ્કરાર્ધનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ ૮ લાખ યોજન છે બાહ્ય પુષ્કરાર્ધનો પણ તેટલો જ વિષ્કંભ છે
[—સ્થા ૧૩૧]

પુષ્કરવરદ્વીપની વેદિકા બે ગાઉ ઊંચી છે
[—સ્થા ૬૩]

પુષ્કરાર્ધના મેરુનું માપ ધાતકીખંડના મેરુ જેટલું સમજવું (પૃ૦ ૬૧૯—૬૨૦)
[—સ્થા ૭૨૧]

પુષ્કરાર્ધના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની ઉત્તરે આવેલ ઉત્તરકુરુમાં પદ્મવૃક્ષ છે તેમાં પદ્મ નામનો અધિપતિ દેવ વસે છે દક્ષિણે આવેલ દેવકુરુમાં કૂટશાલ્મલી નામનું વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડદેવ વસે છે

પુષ્કરાર્ધના પશ્ચિમાર્ધમાં ઉત્તરકુરુમાં મહાપદ્મ નામનું વૃક્ષ છે તેમાં પૌંડરિક નામનો અધિપતિ દેવ વસે છે અને દેવકુરુમાં કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડદેવ વસે છે
[—સ્થા ૯૩]

પુષ્કરાર્ધમાં અહીં જણાવેલ બધું ધાતકીખંડ ની જેમ બેની સંખ્યામાં છે—

૧ ભરતવર્ષ,

૨-૧૮૧ ઐરવત યાવત મેરુપર્વતની ચૂલિકા (પૃ ૬૨૦ ઇ)
[—સ્થા ૯૩]

પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં પણ ધાતકીખંડ જેમ ચક્રવર્તિવિજયો ૬૮ તથા તેમની રાજધાનીઓ ૬૮ છે
[—સમ ૬૮]

---

1. જુઓ સ્થાનાંગ અને પ્રિ ભા ન ૩૩

(૧) પુષ્કરાર્ધદ્વીપના પૂર્વાર્ધમાં મેરુની દક્ષિણે અને ઉત્તરે સમપ્રમાણ આ બે ક્ષેત્રો છે—

(૧) ૧ ભરત, ૨ ઐરવત.

ઇત્યાદિ બધી હકીકત ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધ જેમ સમજવી (પૃ ૬૨૮)

તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમાર્ધ વિષે પણ ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધ જેમ હકીકત સમજી લેવી (પૃ ૬૩૧).

[—સ્થા० ૯૩]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધ તથા પશ્ચિમાર્ધની કર્મભૂમિઓ તથા અકર્મભૂમિઓ વગેરેની હકીકત પણ ધાતકીખંડ જેમ (પૃ ૬૩૧-૩) સમજી લેવાની છે

[—સ્થા ૧૯૭ ૧૯૯, ૧૬૧]

ધાતકીખંડ જેમ પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં પણ આસના પ્રમાણથી માંડીને મેરુની ચૂલિકા સુધીની હકીકત (પૃ ૬૩૩-૪) સમજી લેવી.

[—સ્થા ૩ ૨]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાંના વર્ષધરથી માંડીને મહાનદીની હકીકત ધાતકીખંડ જેમ (પૃ ૬૩૫) સમજી લેવી.

[—સ્થા ૫૨૪]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના સુષમા આરાનું પ્રમાણ આદિ પણ ધાતકીખંડ જેમ (પૃ ૬૩૬) સમજી લેવું

[—સ્થા ૧૧૨]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધની છ અકર્મભૂમિ આદિ હકીકત (પૃ ૬૩૬) પણ ધાતકીખંડ જેમ સમજવાની છે

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધમાંના સાત વર્ષો વગેરે હકીકત ધાતકીખંડ જેમ (પૃ૦ ૬૩૮) સમજી લેવી

[—સ્થા ૧૧૧]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધની તિમિસ્ર ગુફા વગેરેની હકીકત ધાતકીખંડ જેમ (પૃ ૬૩૮) સમજી લેવી. પણ વિશેષમાં એટલું કે પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધની પૂર્વવાહિની નદીઓ પુષ્કરોદ સમુદ્રને અને પશ્ચિમવાહિની કાલોદ સમુદ્રને મળે છે તથા પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પશ્ચિમાર્ધની પૂર્વવાહિની નદીઓ કાલોદ સમુદ્રને તથા પશ્ચિમવાહિની નદીઓ પુષ્કરોદ સમુદ્રને મળે છે

[—સ્થા ૧૪૧]

પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધની તથા પશ્ચિમાર્ધની શીતા અને શીતોદાના દશ-દશ વક્ષસ્કારોની હકીકત ધાતકીખંડ જેમ (પૃ ૬૪૦) સમજી લેવી

[—સ્થા ૭૧૮]

૬ મનુષ્યક્ષેત્ર[1]

સમયક્ષેત્રમાં મેરુ બાદ કરતાં ૬૯ વર્ષ અને વર્ષધર છે:— ૩૫ વર્ષ[2] ૩૦ વર્ષધર[3]; ૪ ઇષુકાર[4] = ૬૯

[—સમ ૬૯]

સમયક્ષેત્રમાં કુલપર્વત (વર્ષધર) ૩૯ છે તે આ — ૩૦ વર્ષધર[3]; ૫ મેરુ; ૪ ઇષુકાર = ૩૯

[—સમ ૩૯]

---

૧ જુઓ પ્રસ્તાવનાને અંતે ટિપ્પણ નં ૩૪

૨ જંબૂમાં ૭, ધાતકીમાં ૧૪ અને પુષ્કરાર્ધમાં ૧૪—સર્વ મળી ૩૫ વર્ષ ભરતાદિ છે

૩ જંબૂમાં ૬, ધાતકીમાં ૧૨ પુષ્કરાર્ધમાં ૧૨—સર્વ મળી ૩૦ હિમવાન આદિ વર્ષધર છે. આમાં મેરુને ગણ્યા નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું.

૪ ૨ ધાતકીમાં અને ૨ પુષ્કરાર્ધમાં. તે પણ વર્ષધર જ કહેવાય ... ઇષુકાર કહેવાય છે

મનુષ્યક્ષેત્રમાં બે સમુદ્ર છે—

૧ લવણ; ૨ કાલોદ

[—સ્થા ૧૧૧]

સમયક્ષેત્રમાં આ બધું પાંચપાંચ છે—

૧ ભરત,[૧] ૨ ઐરવત; ૩–૧૮૧ હિમવત યાવત મહાસ્થલિક (પૃ ૬૨ ૪)

[—સ્થા [illegible]]

જંબૂદ્વીપની બહાર આ બધું ચારચાર છે—

૧ ભરત;[૨] ૨ ઐરવત; ૩–૧૮૧ હિમવત યાવત મહાસ્થલિક (પૃ ૬૨).

[—સ્થા ૩ ૧]

(૧) સમયક્ષેત્રમાં દશ કુરુ છે તે આ—

૧–૫. પાંચ દેવકુરુ[૩] ૬–૧૦ પાંચ ઉત્તરકુરુ[૩]

(૨) સમયક્ષેત્રમાં દશ મહાવૃક્ષો છે—

૧ સુદર્શના જંબૂ (જંબૂદ્વીપના ઉત્તરકુરુમાં);
૨ ધાતકીવૃક્ષ (ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં);
૩ મહાધાતકીવૃક્ષ (ધાતકી પશ્ચિમાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં);
૪ પદ્મવૃક્ષ (પુષ્કરવરાર્ધના પૂર્વાર્ધમાં ઉત્તરકુરુમાં);
૫. મહાપદ્મવૃક્ષ (પુષ્કરાર્ધ પશ્ચિમાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં).

૬–૧ પાંચ કૂટ શાલ્મલી (પાંચે ઉત્તરકુરુમાં).

તે વૃક્ષોમાં ક્રમશઃ આ દશ દેવો વસે છે—

૧ જંબૂમાં એક, ધાતકીમાં બે અને પુષ્કરાર્ધમાં બે એમ બધાં પાંચ. આ જ પ્રમાણે બાકીના વિશે પણ સમજવું

૨. ધાતકીમાં બે, પુષ્કરાર્ધમાં બે — આ જ પ્રમાણે બાકી વિશે પણ સમજવું

૩ ૧ ભરતમાં, ૧ ધાતકીમાં અને બે પુષ્કરાર્ધમાં.

૧ અનાદૃત; ૨ સુસ્થિત; ૩ પ્રિયદર્શન; ૪ પૌંડરિક; ૫ મહાપૌંડરિક; ૬–૧૦ વેણુદેવ ગરુડ...

(સ્થા [illegible]]

૭ અન્યદ્વીપગત લોક[1]

(૧) માનુષોત્તર પર્વત[2]

માનુષોત્તર પર્વતને ચાર દિશાઓમાં[3] ચાર[4] શિખરો છે —

૧ રત્ન (દક્ષિણ પૂર્વમાં) ૨ રત્નોચ્ચય (દક્ષિણ-પશ્ચિમમાં) ૩ સર્વરત્ન (પૂર્વોત્તરમાં) ૪ રત્નસંચય (પશ્ચિમોત્તરમાં)

(સ્થા [illegible]]

માનુષોત્તર પર્વત મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન વિસ્તૃત છે

(સ્થા [illegible]]

માનુષોત્તરપર્વત ૧૭૨૧ યોજન ઊંચો છે

(સમ [illegible]]

૧ [illegible]

૨ [illegible]

૩ [illegible]

[illegible]

(૨) નન્દીશ્વર વિષે વિચાર[1]

નન્દીશ્વરદ્વીપના મધ્યમાં ક્રમશઃ વચ્ચે ચારે દિશાએ ચાર અંજનકપર્વત છે—

૧ પૂર્વનો અંજનક પર્વત ૨. દક્ષિણનો અંજનક પર્વત, ૩ પશ્ચિમનો અંજનકપર્વત, ૪ ઉત્તરનો અંજનક પર્વત.

તે પર્વતો ૮૪ યોજન ઊંચા છે, અને હજાર યોજન જમીનમાં ઊંડા છે મૂળમાં તેઓ દસહજાર યોજન વિસ્તૃત છે અને તદનન્તર ક્રમશઃ વિસ્તાર ઓછો ઓછો થતો જાય છે અને પછી ઉપર એક હજાર યોજન વિસ્તૃત રહી જાય છે મૂળમાં તેનો પરિધિ ૩૧૬૨૩ યોજન છે, અને ઉપર ૩૧૬૬ યોજન છે તે બધા મૂળમાં વિસ્તીર્ણ છે મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત છે અને ઉપર તનુ છે અને ગોપુચ્છાકારે છે તે પર્વતો સર્વ અંજનમય છે, સ્વચ્છ છે યાવત્ દર્શનીય છે

તે પર્વતો પર ઉપરનો સપાટ ભાગ બહુજ રમણીય છે અને તેની મધ્યમાં ચાર સિદ્ધાયતન આવેલા છે તે સિદ્ધાયતનો ૧૦૦ યોજન લાંબાં, ૫૦ યોજન પહોળાં, ૭૨ યોજન ઊંચાં છે

---

૧ જમ્બૂદ્વીપથી માંડીને આઠમો નન્દીશ્વર દ્વીપ આવેલો છે ૧ જમ્બૂદ્વીપ ૨. ધાતકીખંડ ૩. પુષ્કરવર, [illegible] ૫. ક્ષીરવર ૬. ઘૃતવર ૭. ઇક્ષુવર. [illegible] [illegible] નામનો સમુદ્ર છે અને તેની [illegible] નન્દીશ્વર દ્વીપ છે. [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] આ નન્દીશ્વરદ્વીપ [illegible] છે અને તેની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ચાર-ચાર છે [illegible] [illegible] [illegible] ૧૪ [illegible] છે.

એ સિદ્ધાયતનોને ચારે દિશાએ ચાર દ્વાર છે—

૧ દેવદ્વાર, ૨. અસુરદ્વાર, ૩ નાગદ્વાર, ૪ સુપર્ણદ્વાર.

એ ચાર દ્વારમાં તે જ નામના ચાર પ્રકારના દેવો વસે છે

એ દ્વારની સામે ચાર મુખમંડપ છે એ મુખમંડપની સામે ચાર પ્રેક્ષાગૃહમંડપ છે એ મંડપોની બરાબર વચ્ચમા ચાર વજ્રના અખાટક છે તે અખાટક પર ચાર મણિપેટિકા છે મણિપેટિકા પર ચાર સિંહાસન છે તે ચાર સિંહાસનો પર ચાર વિજયદૂષ્ય છે તે દૂષ્યની વચ્ચમા ચાર વજ્રમય અંકુશ છે તે અંકુશમા મોતીની માળાની ચાર કુંભિકા છે એ પ્રત્યેક કુંભિકા ફરતી પોતાથી અર્ધી ઊંચી ચાર ચાર અર્ધ કુંભિકાઓ છે

એ પ્રેક્ષાગૃહમંડપની સામે ચાર મણિપીઠિકા છે એ પીઠિકા પર ચાર ચૈત્ય સ્તૂપો છે એ ચૈત્ય સ્તૂપની ચારે દિશાએ ચાર ચાર મણિપીઠિકાઓ છે એ પીઠિકા પર પર્યંકાસનબદ્ધ, રત્નજ સ્તૂપાભિમુખ ચાર જિનપ્રતિમાઓ છે—

૧ ઋષભ; ૨ વર્ધમાન; ૩ ચંદ્રાનન; ૪ વારિષેણ.

એ ચૈત્યસ્તૂપની સામે ચાર મણિપીઠિકા છે અને તેમના પર ચાર ચૈત્યવૃક્ષ છે એ વૃક્ષોની સામે ચાર મણિપીઠિકા છે અને તેમના પર મહેન્દ્રધ્વજ છે એ ધ્વજોની સામે ચાર નન્દા પુષ્કરિણી છે

એ પુષ્કરિણીઓની ચારે દિશાએ ચાર વનખંડ છે—

૧ પૂર્વમા અશોકવન; ૨. દક્ષિણમાં સપ્તપર્ણવન; ૩ પશ્ચિમમા ચંપકવન; ૪ ઉત્તરમાં આમ્રવન.

(૧) તેમાં જે પૂર્વદિશાનો અંજનક પર્વત છે, તેની ચારે દિશાએ ચાર નંદા પુષ્કરિણીઓ છે—

૧ નંદોત્તરા, નન્દા; ૩ આનંદા; ૪ નંદિવર્ધના

તે નંદા પુષ્કરિણીઓ ૧ લાખ યોજન લાંબી, ૫ હજાર યોજન પહોળી અને હજાર યોજન ઊંડી છે

પ્રત્યેક વાવડીની ચારે દિશાએ પગથિયાઓની ત્રણ ત્રણ હારો છે અને હાર સામે ચાર તોરણ છે તે પ્રત્યેક પુષ્કરિણીની ચારે દિશાએ વનખંડ છે

એ પુષ્કરિણીઓની વચ્ચે ચાર દધિમુખ પર્વતો છે. એ પર્વતો ૬૪ યોજન ઊંચા છે અને એક હજાર યોજન ઊંડા છે બધા ભાગમાં તે સમ છે વર્તુળની પહોળાઈ દશ હજાર યોજન છે અને પરિધિ ૩૧૬૨૩ યોજન છે તે પર્વતો સર્વપ્રકારના રત્નયુક્ત છે—યાવત્ દર્શનીય છે આ દધિમુખ પર્વતનો ઉપરનો ભાગ સપાટ છે બાકીનું બધું વર્ણન અંજનક પર્વત જેમ સમજી લેવું—યાવત્ ઉત્તરમાં આમ્રવન છે

(૨) તેમાં જે દક્ષિણનો અંજનક પર્વત છે, તેની ચારે દિશામાં ચાર નંદા પુષ્કરિણીઓ છે—

૧ ભદ્રા; ૨ વિશાલા; ૩ કુમુદા ૪ પુંડરિકિણી.

તે પુષ્કરિણીઓ એક લાખ યોજન લાંબી છે એમ બાકીનું બધું વર્ણન પૂર્વવત્ સમજી લેવું

(૩) તેમાં જે પશ્ચિમ તરફનો અંજનક પર્વત છે, તેની ચારે દિશામાં ચાર નંદા પુષ્કરિણીઓ છે—

૧ નંદિષેણા; ૨ અમોઘા; ૩ ગોસ્તૂપા; ૪ સુદર્શના

બાકીનું વર્ણન પૂર્વવત્ સમજી લેવું.

(૪) તેમા જે ઉત્તરનો અંજનક પર્વત છે, તેની ચારે દિશાએ ચાર પુષ્કરિણીઓ છે—

૧ વિજયા; ૨ વૈજયંતી; ૩ જયંતી; ૪ અપરાજિતા આદીનું બધું વર્ણન પૂર્વવત્ સમજી લેવું.

નન્દીશ્વરદ્વીપની મધ્યમા ચારે વિદિશામા ચાર રતિકર પર્વતો છે—

૧ ઉત્તરપૂર્વનો; ૨ દક્ષિણપૂર્વનો ૩ દક્ષિણપશ્ચિમનો ૪ ઉત્તરપશ્ચિમનો

એ રતિકર પર્વતો ૧૦ ૦ યોજન ઊંચા છે તથા ૧ ૦૦ ગાઉ જમીનમા ઊંડા છે તેઓ બધે સ્થળે સમ છે ઝાલરના આકારે દરેકનો વિષ્કંભ ૧૦ ૦ યોજન છે અને ૩૧૬૨૨ યોજન પરિધિ છે તેઓ સર્વરત્નમય છે, સ્વચ્છ છે, યાવત્ દર્શનીય છે

(૧) તેમા જે ઉત્તરપૂર્વમાં રતિકર પર્વત છે, તેની ચારે દિશાએ ઈશાન દેવેન્દ્રની ચાર પટરાણીઓની જંબૂદ્વીપપ્રમાણ ચાર રાજધાનીઓ છે—

૧ નંદોત્તરા કૃષ્ણાની; ૨ નંદા કૃષ્ણરાજિની ૩ ઉત્તરકુરુ રામાની; ૪ દેવકુરુ રામરક્ષિતાની

(૨) તેમાં જે દક્ષિણપૂર્વનો રતિકર પર્વત છે, તેમા ચારે દિશાએ શક્રેન્દ્રની ચારે પટરાણીઓની જંબૂદ્વીપપ્રમાણ ચાર રાજધાનીઓ છે—

૧ સમના પદ્માની; ૨ સૌમનસા શિવાની ૩ અર્ચિમાલી સચીની; ૪ મનોરમા અંજૂની.

(૩) તેમા જે દક્ષિણ પશ્ચિમનો રતિકર પર્વત છે, તેમાં ચારે દિશાએ શક્રેન્દ્રની ચારે પટરાણીઓની જંબૂદ્વીપપ્રમાણ ચાર રાજધાનીઓ છે—

૧ ભૂતા અમલાની ૨. ભૂતાવતંસક અપ્સરાની, ૩. ગોસ્તૂપા નવમિતાની; ૪ સુદર્શના રોહિણીની.

(૪) તેમાં જે ઉત્તરપશ્ચિમમાં રતિકરપર્વત છે, તેના ચારે દિશાએ ઈશાનેન્દ્રની ચાર પટરાણીઓની જંબૂદ્વીપ પ્રમાણ ચાર રાજધાનીઓ છે —

૧ રત્ના વસુની ૨ રત્નોચ્ચયા વસુગુપ્તાની; ૩. સર્વરત્ના વસુમિત્રાની; ૪ રત્નસંચયા વસુંધરાની.
[—સ્થા ૩૦૭]

બધા અંજનક પર્વતો ૮૪ ૦ યોજન ઊંચા છે
[—સમ ૮૪]

બધા અંજનક પર્વતો હજાર યોજન જમીનમાં ઊંડા, મૂળમાં દશ હજાર યોજન પહોળા અને શિખર પર હજાર યોજન પહોળા છે

બધા રતિકર પર્વતો હજાર યોજન ઊંચા તથા હજાર ગાઉ જમીનમાં ઊંડા છે તે બધે ઠેકાણે સમાનપરિમાણ વાળા છે, અને ઝાલરના આકારે દશ હજાર યોજન પહોળા છે

બધા દધિમુખ[1] પર્વતો હજાર યોજન ઊંડા છે તે સર્વત્ર સમાન પરિમાણવાળા તથા પાલ્યકસંસ્થાને દશ હજાર યોજન પહોળા છે, અને ૬૪ હજાર યોજન ઊંચા છે.
[—સ્થા ૭૨૫–સમ ૬૪]

૧ આ દધિમુખ પર્વતો અંજનક પર્વતની ચારે દિશામાં રહેલી ચાર વાવડીઓમાં મધ્યમાં આવેલા છે. અંજનક ચાર હોવાથી તેમની ૧૬ પુષ્કરિણીમાં આ દધિમુખ પર્વતો કુલ મળી ૧૬ થાય.

નન્દીશ્વર દ્વીપની મધ્યમા સાત દ્વીપ છે—

૧ જમ્બૂદ્વીપ; ૨ ધાતકીખંડદ્વીપ; ૩ પુષ્કરવરદ્વીપ ૪ વરુણવરદ્વીપ; ૫. ક્ષીરવરદ્વીપ; ૬ ઘૃતવર ૭ ક્ષોદવર

નન્દીશ્વર દ્વીપની મધ્યમા સાત સમુદ્ર છે —

૧ લવણ; ૨. કાલોદ, ૩ પુષ્કરોદ; ૪ વરુણોદ ૫. ક્ષીરોદ ૬ ઘૃતોદ; ૭ ક્ષોદોદ

(—ઠા ૫૮)

(૩) રુચકદ્વીપ[1]

(૧) જમ્બૂદ્વીપના મેરુપર્વતની પૂર્વમા રુચકવર[2] પર્વતમાં આઠ કૂટ છે—

૧ રિષ્ટ ૨ તપનીય ૩ કંચન ૪ રજત ૫ દિશા સ્વસ્તિક; ૬ પ્રલંબ; ૭ અંજન ૮ અંજનપુલક

એ કૂટોમા મહર્દ્ધિકાની પલ્યોપમસ્થિતિવાળી આઠ દિશાકુમારીઓ વસે છે—

૧ નંદોત્તરા; ૨ નંદા ૩ આનંદા; ૪ નંદિવર્ધના ૫. વિજયા; ૬ વૈજયન્તી; ૭ જયન્તી ૮ અપરાજિતા

(૨) જમ્બૂના મેરુપર્વતની દક્ષિણે રુચકવર પર્વતમા આઠ કૂટ છે અને તેમા આઠ દિશાકુમારીઓ વસે છે તે નીચે પ્રમાણે—

[illegible]

[illegible]

કૂટ	કુમારિકાઓ
૧ કનક;	૧ સમાહારા;
૨ કંચન;	૨ સુપ્રતિજ્ઞા;
૩ પદ્મ,	૩ સુપ્રબુદ્ધા;
૪ નલિન;	૪ યશોધરા;
૫. શશી;	૫. લક્ષ્મીવતી,
૬ દિવાકર	૬ શેષવતી;
૭ વૈશ્રમણ	૭ ચિત્રગુપ્તા;
૮ વૈડૂર્ય	૮ વસુંધરા.

(૩) તે ૮ પ્રમાણે પશ્ચિમે રુચકમાં ૮ કૂટો અને ૮ દિશાકુમારીઓ છે તે નીચે પ્રમાણે—

કૂટો	કુમારિકાઓ
૧ સ્વસ્તિક;	૧ ઇલાદેવી
૨ અમોઘ;	૨ સુરાદેવી
૩ હિમવાન;	૩ પૃથ્વી;
૪ મંદર;	૪ પદ્માવતી;
૫. રુચક	૫. એકનાસા;
૬ રુચકોત્તમ;	૬ નવમિકા;
૭ ચંદ્ર;	૭ સીતા;
૮ સુદર્શન.	૮ ભદ્રા

(૪) તે જ પ્રમાણે ઉત્તરે રુચકમાં આઠ કૂટો અને આઠ દિશાકુમારીઓ નીચે પ્રમાણે—

કૂટો	કુમારિકાઓ
૧ રત્ન,	૧ અલંબુષા;
૨ રત્નોચ્ચય	૨. મિશ્રકેશી;

૩ સુપ્રતિષ્ઠ;	૩ પૌંડરી
૪ રત્નસંચય	૪ ગીતબાસની;
૫ વિજય	૫. આશા;
૬ વૈજયંત	૬ સુવત્સા
૭ જયંત.	૭ શ્રી,
૮ અપરાજિત.	૮ હ્રી.

[-સ્થા ૬૪૩]

રુચક માંડલિક પર્વત ૮૫૦ યોજન ઊંચો છે
[-સમ ૮૫]

રુચકવર પર્વત હજાર યોજન જમીનમાં ઊંડો, મૂળમાં દશ હજાર યોજન પહોળો અને શિખર પર હજાર યોજન પહોળો છે

[સ્થા ૭૨૬]

(૪) માંડલિક પર્વતો

માંડલિક (વલયાકાર) પર્વત ત્રણ છે —

૧ માનુષોત્તર[1] (પુષ્કરવરમાં);
૨. કુંડલવર (કુંડલદ્વીપમાં)
૩ રુચકવર[1] (રુચકદ્વીપમાં)

[-સ્થા ૧]

કુંડલવર પર્વત હજાર યોજન ઊંડો મૂળમાં દશ હજાર યોજન પહોળો અને શિખર પર હજાર યોજન પહોળો છે

[-સ્થા ૭૨૬]

---

૧. માનુષોત્તર માટે પુષ્કરાર્ધદ્વીપ અને રુચક માટે રુચકદ્વીપનું વર્ણન જુઓ

(૫) અસંખ્યાતમો જંબૂદ્વીપ[1]

વિજયા[2] રાજધાની ૧૨ લાખ યોજન લાંબી અને પહોળી છે

[–સમ ૧૧]

વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત રાજધાનીઓના પ્રાકારો ૩૭ યોજન ઊંચા છે

[–સમ ૩૭]

(૬) અસંખ્યાતમો અરુણોદય સમુદ્ર

અસુરેન્દ્ર ચમરનો તિગિચ્છ નામનો ઉત્પાતપર્વત ૧૭૨૧ યોજન ઊંચો છે[3]

[–સમ ૧૭]

અસુરેન્દ્ર બલિનો રુચકેન્દ્ર[4] ઉત્પાતપર્વત ૧૭૨૧ યોજન ઊંચો છે

[–સમ ૧૭]

૧. આ દ્વીપનું નામ જંબૂદ્વીપ છે પણ તે પ્રથમ જંબૂદ્વીપ [illegible]

૨. પ્રથમ જંબૂદ્વીપની [illegible]

૩. [illegible]

૪. [illegible]

આ પ્રત્યેક દ્વીપ અને સમુદ્રની જગતીનાં દ્વારોનું અંતર કેટલું હોય તે તેના માટે નિયમ આ પ્રમાણે છે — દ્વારિક જગતીના દ્વાર ચાર હોય છે અને દ્વારિક દ્વાર ચાર ચાર યોજન પહોળું હોય છે અને બંને બાજુએ બે બે કોશની જાડાઈવાળી ભીંત હોય છે — એટલે ચારે દ્વારની પહોળાઈ ૧૬ યોજન અને ચાર દ્વારની આઠ ભીંતોની બે બે કોશ ગણતાં ૮ કોશ પહોળાઈ થાય એટલે કે બે યોજન થાય. આમ બધાં મળી ૧૮ યોજન થાય. તે તે જગતીની પરિધિ કે જે તે દ્વીપ–સમુદ્રની પરિધિમાંથી આ ૧૮ યોજન બાદ કરી તેને ચારે ભાગતાં જે આવે તે તે જગતીનાં દ્વારોનું પરસ્પર અંતર સમજવું. જંબૂદ્વીપનાં દ્વારોનું અંતર કેટલું આવ્યું છે. ધાતકીખંડનાં દ્વારોનું અંતર કેટલું હોય તે આ પ્રમાણે — તેની પરિધિ ૪૧૧૦૯૬૧ યોજન છે તેમાંથી ૧૮ બાદ કરીએ એટલે ૪૧૧૦૯૪૩ તેને ચારે ભાગતાં ૧૦૨૭૭૩૫ યોજન, અને ત્રણ કોશ આવે — આ દ્વારોનું અંતર સમજવું આ જ પ્રમાણે બધે તે દ્વીપ-સમુદ્રના દ્વારનું અંતર કાઢી શકાય.

૪ મેરુપર્વત —

ભૂમિતલની સપાટીમાં જેમ જેમ ઊંચે જઈએ તેમ તેમ તે યોજનના અગિયારમા ભાગ જેટલો પ્રત્યેક યોજને ઘટે છે એટલે મૂળમાં તે ૧૦૦૯૦ $\frac{10}{11}$ યોજન પહોળો છે [illegible] છે કે મેરુ જ્યાં નીકળે ત્યાં પહોળો તેમ તેમ ઊંચાઈમાં ઘટતો જાય છે અને ભૂમિથી નીચે ઊંડાઈમાં તેમ તેમ પહોળાઈમાં વધતો જાય છે એ વધઘટનું માપ પ્રત્યેક યોજને $\frac{1}{11}$ યોજન છે એટલે અગિયાર યોજને એક યોજન ઘટે-વધે. આ રીતે મૂળ અને ઉપર શિખરમાં આવે છે તે ગણવાની રીત આ પ્રમાણે — નીચે ઊંડાઈ [illegible] ગણતરી કરતી મળે છે ૧૦૦૯૦ $\frac{10}{11}$ યોજન — ૧ [illegible] યોજન = ૯૦ $\frac{10}{11}$ યોજન આવે. અને એટલી ઉપર [illegible] તેટલા વડે ભાગતા મળે છે ૯૦૯૦ $\frac{10}{11}$ — ૧ [illegible] યોજન = ૩ $\frac{9999}{11}$ ૧૦૦૦૦૦૦ = ૧૦૦૦ યોજન આ જ રીતે જે જે સ્થળે [illegible] રીતે ઘટાડવાથી કેટલી તેની પહોળાઈ નીકળી શકે છે. આ [illegible] મેરુ [illegible] કહેલો છે તે જાણી શકાય છે.

૫. અભિષેકશિલાઓ —

પંડકવનના બંમધ્યભાગમાં ચૂલિકા આવેલી છે. તે ચૂલિકાની ચારે દિશાએ ૫૦ યોજન દૂર જિનભવનો આવેલ છે એ જિનભવન પાસે આ અભિષેકશિલાઓ છે. પૂર્વમાં પાંડુકંબલા, પશ્ચિમમાં રક્તકંબલા, દક્ષિણમાં અતિપાંડુકંબલા અને ઉત્તરમાં અતિરક્તકંબલા છે. અતિ [illegible] વાળી બન્ને દિશામાં એક એક સિંહાસન અને બાકીની બન્નેમાં બબ્બે સિંહાસન છે. આ સિંહાસનો પર તે તે દિશામાં જન્મ પામનાર તીર્થંકરોનો અભિષેક થાય છે પાંડુકંબલા અને રક્તકંબલા પર બબ્બે સિંહાસન માનવાનું કારણ એ છે કે પૂર્વ મહાવિદેહ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં એકી સાથે કોઈ વખત બબ્બે તીર્થંકરો જન્મ પામે તો એકી સાથે તેમનો અભિષેક થઈ શકે ભરત અને ઐરવતમાં એક વખતે એક તીર્થંકરનો જન્મ હોય છે તેથી ઉત્તર અને દક્ષિણની શિલા પર એક એક સિંહાસન માન્યું છે.

૬ જંબૂદ્વીપના વર્ષો-ક્ષેત્રો —

જંબૂદ્વીપમાં કુલ સાત વર્ષ-ક્ષેત્ર આવેલ છે તે આ — ભરત, ઐરવત, હિમવત, હિરણ્યવત, હરિવર્ષ રમ્યકવર્ષ અને વિદેહ જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાન્તે ભરત અને ઉત્તરાન્તે ઐરવત આવેલા છે ભરતની ઉત્તરે હિમવત અને હિમવતની ઉત્તરે હરિવર્ષ આવેલ છે. આ ત્રણે ક્ષેત્રો મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આવેલાં છે. ત્યાર પછી મેરુની આસપાસ આવેલું વિદેહ ક્ષેત્ર છે. તે બે ભાગમાં વહેંચાયલું છે. મેરુથી પૂર્વમાં રહેલું વિદેહ પૂર્વવિદેહ કહેવાય છે. અને પશ્ચિમમાં રહેલું વિદેહ પશ્ચિમ વિદેહ કહેવાય છે. વિદેહ પછી મેરુની ઉત્તરે રમ્યકવર્ષ અને તેની ઉત્તરે હિરણ્યવત અને તેની ઉત્તરે ઐરવતવર્ષ છે રમ્યકવર્ષ, હિરણ્યવત અને ઐરવત વર્ષ આ ત્રણે ક્ષેત્રો મેરુની ઉત્તરે આવેલાં છે. આ વિભાગ નિશ્ચય દિશાને આશ્રયે સમજવો. પણ વ્યવહાર દિશાની અપેક્ષાએ તો સર્વ ક્ષેત્રોને મેરુ ઉત્તર દિશામાં જ પડે છે. કારણ, વ્યવહારમાં દિશાનો નિયમ સૂર્યના ઉદયાસ્ત ઉપર અવલંબિત છે. સૂર્યોદય તરફ મોઢું કરી ઊભા રહેતાં ડાબી બાજુએ ઉત્તર દિશા ગણાય છે અને આચારાંગના મતાનુસાર આ નિયમ પ્રમાણે ઉત્તર દિશામાં મેરુ આવ્યા. ભરત ક્ષેત્રમાં સૂર્યાસ્તની જે દિશા છે તે ઐરવતમાં સૂર્યોદયની છે તેથી ત્યાં પણ સૂર્યોદય તરફ મોઢું કરતાં મેરુ ઉત્તર દિશામાં જ પડે છે આ જ પ્રમાણે બીજા ક્ષેત્રો વિષે પણ સમજી લેવું.

આ સાતે વર્ષોને વિભાગ કરનાર છ વર્ષધર પર્વત છે. તે બધા પૂર્વથી પશ્ચિમ લાંબા છે. તે આ—હિમવત્, મહાહિમવત્, નિષધ, નીલ, રુક્મી, અને શિખરી. ભરત અને હૈમવતને હિમવત્ વર્ષધર જુદા પાડે છે. હૈમવત અને હરિવર્ષને મહાહિમવત્ પર્વત જુદા પાડે છે. હરિવર્ષ અને વિદેહને નિષધ પર્વત જુદા પાડે છે. વિદેહ અને રમ્યકવર્ષને નીલ પર્વત જુદા પાડે છે. રમ્યકવર્ષ અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રને રુક્મી પર્વત જુદા પાડે છે. અને હૈરણ્યવત અને ઐરાવત ક્ષેત્રને શિખરી પર્વત જુદા પાડે છે.

ભરતથી માંડી મહાવિદેહ પર્યંતના ક્ષેત્ર અને પર્વતોનો ક્રમશઃ ઉત્તર દિશાએ વિસ્તાર બમણો બમણો થતો જાય છે. તે જ પ્રમાણે ઐરવતથી મહાવિદેહપર્યંત પણ સમજવું.

૧. ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્ર—

પ્રથમ જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાન્તે હોવાથી ભરતક્ષેત્રનો આકાર ધનુષાકાર જેવો છે. તેની પૂર્વ પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશામાં લવણસમુદ્ર છે. ઉત્તર દિશામાં હિમવત પર્વત આવેલો છે. ઐરવત વિષે પણ તેવી જ વાત છે—તે જંબૂદ્વીપના ઉત્તરાન્તે હોવાથી તેની પૂર્વ-પશ્ચિમ અને ઉત્તરમાં લવણસમુદ્ર અને દક્ષિણમાં શિખરી પર્વત છે. તે પણ ધનુષાકારે જ છે. આ બન્ને ક્ષેત્રો પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લંબાઈમાં ૧૪૪૭૧ થી કંઈક ન્યૂન યોજન પ્રમાણ અને ઉત્તર દક્ષિણની પહોળાઈમાં ૫૨૬ યોજન પ્રમાણ હોવાથી તેમને સમાનમાપના કહ્યાં છે.

હિમવત અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર—

હિમવત ક્ષેત્રની પૂર્વ અને પશ્ચિમે લવણસમુદ્ર અને દક્ષિણે હિમવત પર્વત તથા ઉત્તરે મહાહિમવત પર્વત છે. હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની પૂર્વ અને પશ્ચિમે લવણસમુદ્ર છે. તેની ઉત્તરે શિખરી પર્વત અને દક્ષિણે રુક્મી પર્વત છે. આ બન્ને ક્ષેત્રોના ઉત્તર-દક્ષિણના વિસ્તારનું ૨૧ ૦૫ યોજન પ્રમાણ પણ અને પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈનું આશરે ૩૭૬૭૪ યોજન પ્રમાણ પણ સરખું જ છે.

૩. હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષ ક્ષેત્ર—

હરિવર્ષની પૂર્વપશ્ચિમે લવણસમુદ્ર અને ઉત્તરે નિષધ પર્વત તથા દક્ષિણે મહાહિમવત પર્વત આવેલો છે. રમ્યકવર્ષની પણ પૂર્વપશ્ચિમે

લવણસમુદ્ર અને ઉત્તરે કુરુભૂમિ અને દક્ષિણે નીલવંત પર્વત આવેલા છે. આ બન્ને ક્ષેત્રોની પૂર્વ પશ્ચિમની લંબાઈનું માપ લગભગ ૧૨૬૦ યોજન પ્રમાણ અને ઉત્તરદક્ષિણના વિસ્તારનું માપ ૮૪૨૧ ૧/૧૯ યોજન પ્રમાણ સરખું જ છે.

૧ વિદેહ ક્ષેત્ર:—

નિષધપર્વત અને નીલવંત પર્વતની વચ્ચેનું તે ક્ષેત્ર વિદેહ કે મહાવિદેહ કહેવાય છે તેની પૂર્વ અને પશ્ચિમે તો લવણસમુદ્ર જ છે. આ વિદેહ છે તો એક જ પણ તેની વચ્ચે મેરુપર્વત હોવાથી તેના બે વિભાગ થઈ જાય છે—પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમવિદેહ. આખું વિદેહ ક્ષેત્ર પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં લાખ એક લાખ યોજન પ્રમાણ છે અને ઉત્તર દક્ષિણમાં પહોળું ૩૩૬૮૪ ૪/૧૯ યોજન પ્રમાણ છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમ વિદેહની પહોળાઈ (ઉત્તરદક્ષિણ) તો સરખી જ છે જેથી કે યોજન ૧૬૮૪૨ ૨/૧૯ પ્રમાણ છે. અને તેમની પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ પણ સરખી છે જેથી કે જંબૂદ્વીપના એક લાખ યોજનમાંથી મેરુપર્વતના વિસ્તારના ૧ યોજન બાદ કરતાં ૯૦ યોજન રહે છે આની અડધી લંબાઈ બન્નેની છે—જેથી કે પ્રત્યેકની ૪૫ યોજન પ્રમાણ છે

૧૧. દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રો:—

આ બન્ને કુરુઓ મહાવિદેહમાં જ આવેલા છે. વિદેહની દક્ષિણે નિષધ અને ઉત્તરે નીલ પર્વત આવેલા છે તે બન્ને પર્વતોમાંથી ગજદંતાકારે બબ્બે ગજદંતગિરિ નીકળીને મેરુ તરફ વિસ્તાર પામેલા છે. જેથી કે બે બન્ને પર્વતની બબ્બે શાખા નીકળીને છેક મેરુને સ્પર્શે છે. એ શાખા ગજદંતાકારે હોવાથી બે શાખાનો આકાર અર્ધચંદ્રાકાર થાય છે. નિષધની અને શાખાની વચ્ચે દેવકુરુ અને નીલની અને શાખાની વચ્ચે ઉત્તરકુરુ છે. આ બન્ને ક્ષેત્રો અર્ધચંદ્રાકારે છે અને સરખા વિસ્તારવાળા છે. વિદેહનો કુલ વિસ્તાર ૩૩૬૮૪ ૪/૧૯ યોજન પ્રમાણ છે તેમાંથી વચ્ચે આવેલા મેરુના વિસ્તાર યોજન બાદ કરતાં બાકી ૨૩૬૮૪ ૪/૧૯ યોજન પ્રમાણ રહે છે તે બન્ને કુરુ છે. તેનું અર્ધ કરીએ જેથી કે પ્રત્યેક કુરુ સરખા પ્રમાણ થવા આવે તે આ—૧૧૮૪૨ ૨/૧૯ યોજન પ્રમાણ. આ ઉત્તરદક્ષિણ વિસ્તારના યોજનનું માપ છે તેને જ્યા કહેવામાં આવે છે. પ્રત્યેક કુરુની જ્યા

૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે. આ ભાગ પૂર્વવિદેહના વિસ્તારનું સમજવું. અને પ્રત્યેક મહાક્ષેત્ર ૧ ૪૨૮૩ $\frac{1}{4}$ યોજન પ્રમાણ છે. આ તેમના અર્ધ અર્ધનું માપ સમજવું.

૧૬ કર્મ–અકર્મભૂમિ —

અસિ (કૃષિકર્મ), મસિ (લેખનકળા) અને કૃષિ આ ત્રણે પ્રકારના વ્યાપારથી રહિત એવું ક્ષેત્ર તે અકર્મભૂમિ. અને જ્યાં એ ત્રણે વ્યાપાર હોય તથા જે ભૂમિમાં સમ્યગ્—તીર્થંકરાદિ—મહાપુરુષ ઉત્પન્ન થતા હોય, તે ભૂમિ કર્મભૂમિ કહેવાય છે. અકર્મભૂમિના જીવો મરીને દેવ થાય, અને કર્મભૂમિના જીવો મરીને સર્વ—ચારે ગતિમાં—સિદ્ધગતિ સુધી—જઈ શકે છે. તથી અઢીદ્વીપ મનુષ્યક્ષેત્રમાં ૩૦ અકર્મભૂમિઓ છે તે આ પ્રમાણે: ૫ હિમવત (૧ જંબૂમાં, ૨ ધાતકીમાં અને ૨ પુષ્કરાર્ધમાં), ૫ હરિવર્ષ, ૫ દેવકુરુ, ૫ ઉત્તરકુરુ, ૫ રમ્યક અને ૫ હિરણ્યવત. અને તથી ત્રણ કર્મભૂમિઓ ૧૫ છે તે આ પ્રમાણે—૫ ભરત, ૫ ઐરવત, અને ૫ મહાવિદેહ. મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર મનુષ્યો જ નથી તેથી કર્મ–અકર્મભૂમિના વિભાગનો પ્રશ્ન જ નથી ઊઠતો.

૫૬ આન્તર્દ્વીપના વિભાગો —

મેરુ પર્વતની પૂર્વમાં પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમમાં પશ્ચિમવિદેહ છે. ૩ નીલવત પર્વતથી નીકળીને શીતા નામની મહાનદી પૂર્વમહાવિદેહના મધ્યભાગમાં થઈને પૂર્વ લવણસમુદ્રમાં મળે છે. તે જ પ્રમાણે નિષધપર્વતમાંથી નીકળી શીતોદા નામની મહાનદી પશ્ચિમવિદેહમાંથી પસાર થઈ તેને મધ્યભાગ બે ભાગે વહેંચીને લવણસમુદ્રમાં જઈ મળે છે. એથી બે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ચાર ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. બે બાજુ ભાગમાં આઠઆઠ વિજયો આવેલાં છે એથી બધાં મળી બત્રીસ થાય. તેમનો વિભાગ પાડનાર ... છે એથી પાનવિભાગ એ જ સાર્થક નામ છે. બાકીનું જ પ્રત્યેક વિજયની લંબાઈ (ઉત્તરદક્ષિણ) ૧૬૫૯૨ $\frac{2}{19}$ યોજન અને પહોળાઈ (પૂર્વ–પશ્ચિમ) ૨૨૧૨ $\frac{7}{8}$ યોજન પ્રમાણ છે.

૧ વર્ષધર–પર્વત —

ભુજપરિમાણ તથા તેથી ... ભરતક્ષેત્રથી બમણું [illegible] ... પ્રથમ ભુજપરિમાણ વર્ષધર છે. અને ઉત્તર દિશાથી દક્ષિણ દિશા ... ભરતક્ષેત્ર સુધી ... છે. ભરતથી આરંભી ઉત્તર ...

દક્ષિણ) ક્ષુલ્લહિમવંતનો અને ભરતથી બમણો વિસ્તાર હિમવંતનો છે બાધ અને ભરતનો વિસ્તાર સરખો જ ૫૨૬ $\frac{6}{19}$ યોજન પ્રમાણ છે વળી ક્ષુલ્લહિમવંત અને શિખરીનો વિસ્તાર ૧૦૫૨ $\frac{12}{19}$ યોજન પ્રમાણ છે અને એ બન્નેની લંબાઈ (પૂર્વ પશ્ચિમ) ૨૪૯૩૨ $\frac{1}{19}$ યોજન સરખી જ છે અને ઊંચાઈ ૧ યોજન ઊંચા છે.

મહાહિમવંતનું કથન.—ક્ષુલ્લહિમવંત વર્ષધરની ઉત્તરે તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળું હિમવંત ક્ષેત્ર આવે છે અને તે ક્ષેત્રની ઉત્તરે તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળો મહાહિમવંત પર્વત આવે છે તે જ પ્રમાણે શિખરી વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણે તેનાથી બમણું હિરણ્યવંત ક્ષેત્ર અને તેની દક્ષિણે તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળો રુક્મી વર્ષધર આવે છે આ બન્ને મહાહિમવંત અને રુક્મીનો વિસ્તાર (ઉત્તર-દક્ષિણ) ૪૨૧૦ $\frac{10}{19}$ સરખો જ છે બન્નેની ઊંચાઈ ૨ યોજન પ્રમાણ છે અને લંબાઈ (પૂર્વ-પશ્ચિમ) ૫૩૯૩૧ $\frac{6}{19}$ યોજન પ્રમાણ છે

નિષધ-નીલવંત.—મહાહિમવંત વર્ષધરની ઉત્તરે તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળું હરિવર્ષક્ષેત્ર છે અને તેની ઉત્તરે નિષધ પર્વત તેનાથી બમણા વિસ્તારવાળો આવેલો છે. તે જ પ્રમાણે રુક્મી પર્વતની દક્ષિણે રમ્યક્ષેત્ર અને તેની દક્ષિણે નીલવંત પર્વત આવેલો છે આ બન્ને નિષધ અને નીલવંત પર્વતો વિસ્તાર, લંબાઈ અને ઊંચાઈમાં સમપ્રમાણ છે. તેમની લંબાઈ (પૂર્વ-પશ્ચિમ) ૯૪૧૫૬ યોજન, ઊંચાઈ ૪ યોજન અને વિસ્તાર (ઉત્તર-દક્ષિણ) ૧૬૮૪૨ $\frac{2}{19}$ યોજન છે

૧૫ વૈતાઢ્ય પર્વતો.—

વૈતાઢ્ય પર્વત બે પ્રકારના છે ભરતક્ષેત્રમાં જે બે વૈતાઢ્ય છે તથા ૩૨ વિજયોમાં જે ૩૨ વૈતાઢ્ય છે તે ૩ દીર્ઘ છે એટલે કે લાંબા છે તેથી તે દીર્ઘ વૈતાઢ્ય કહેવાય છે. અને તે ક્ષેત્રના ઉપર આવેલ વર્તુળાકારવાળા ૪ જે ચાર વૈતાઢ્ય ગોળ છે તેથી તે વૃત્ત વૈતાઢ્ય કહેવાય છે ભરતક્ષેત્રના દીર્ઘ વૈતાઢ્યો પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે તેમનો વિસ્તાર વિજયોના આયામ જેટલો છે તે બન્ને ૫૦ યોજન પહોળા છે આ વૈતાઢ્ય ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રના બે ભાગ કરે છે દક્ષિણ ભરત અને ઉત્તર ભરત તથા દક્ષિણ ઐરવત અને ઉત્તર ઐરવત. ૩૨ વિજયના વૈતાઢ્યો ૫ યોજન ઊંચા છે તે પ્રત્યેકમાં ૧૧ વિદ્યાધરોનાં નગરો છે

જેમાંથી નીચે બધાં મળી ૩૪ વૈતાઢ્યમાં ગણ નગરો છે. એ પ્રત્યેક વૈતાઢ્યમાં બબ્બે ગુફા આવેલી છે. તેમના દ્વાર ચક્રવર્તી ખોલે ત્યાં સુધી તે બંધ રહે છે અને જ્યાં સુધી ખોલવામાં ન આવે ત્યાં સુધી બંધ રહે છે. પછી બંધ થઈ જાય છે. તે ગુફામાં થઈ ચક્રવર્તી ગંગા સિંધુ અને રક્તા રક્તવતી નદીઓ પાર કરે છે. એમ તે ગુફાઓમાં પ્રવેશ થાય છે.

આ ૩૪ દીર્ઘ વૈતાઢ્ય સિવાયના વલયાકાર આદિ ચાર વૃત્ત વૈતાઢ્ય છે. તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હિમવંત આદિ ક્ષેત્રોની મધ્યમાં આવેલા છે. એ પ્રત્યેક એક હજાર યોજન ઊંચા અને પહોળા છે.

૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો :—

સૌમનસ અને વિદ્યુત્પ્રભ આ વક્ષસ્કાર પર્વતોનું બીજું નામ ગજદંત ગિરિ છે. કારણ કે તે નિષધ પર્વતમાંથી શરૂ થઈને મેરુ સુધી હાથીના દાંતની જેમ ફેલાયેલા છે. આ બંનેની વચ્ચે દેવકુરુ ક્ષેત્ર આવેલું છે. જેમને ભવનપતિઓને રહેવા માટે સ્થાન છે કે તે નિષધ પર્વત પાસે મૂળમાં તો ૪૦૦ યોજન ઊંચા છે પણ પછી ક્રમશઃ તેમની ઊંચાઈ વધતી જાય છે અને મેરુ પાસે તો તેમની ઊંચાઈ ૫૦૦ યોજન છે. તે મૂળમાં ૫૦૦ યોજન પહોળા અને મેરુ પાસે આવતાં ધાર જેટલા પહોળા છે. પ્રત્યેક ગજદંતની લંબાઈ ૩૦૨૦૯ $\frac{6}{19}$ યોજન છે અને અર્ધચંદ્રાકાર બંનેની લંબાઈ (૫૩૦૦૦) ૧ ... યોજન પ્રમાણ છે.

ગંધમાદન અને માલ્યવાન એ બે વક્ષસ્કાર પણ ગજદંતાકાર હોવાથી ગજદંત ગિરિ કહેવાય છે. નીલવંત પર્વતમાંથી શરૂ થઈને મેરુ પર્વત સુધી ગજદંતાકારે ફેલાયેલા છે. બીજી બધી વિગત ઉપર પ્રમાણે જ સમજવું.

૧૭. મહાવિદેહના વક્ષસ્કાર પર્વતો :—

આ સૂત્રમાં ઉલ્લેખેલ બધા મળી સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો મહાવિદેહમાં આવ્યા છે. પ્રથમના આઠ પૂર્વ મહાવિદેહમાં અને બાકીના આઠ પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં છે. મહાવિદેહમાં ૩૨ વિજય ૧૬ વક્ષસ્કાર અને બાર અંતર્નદીઓ છે. તેમનો સામાન્ય ક્રમ આ પ્રમાણે છે—મેરુના પૂર્વ દિશામાં પ્રથમ એક વિજય છે. તેમાં એક પછી એક અનુક્રમે ઉત્તર દિશાની અને દક્ષિણ દિશાની આઠ આઠ વક્ષસ્કાર પર્વત આવે છે.

બે શીતા નદીના ઉત્તર કિનારે અને બીજો તેના દક્ષિણ કિનારે; ત્યાર પછી [illegible] તે જ પ્રમાણે બે વિજય અને તેમની પછી બે અંતર નદીઓ—તે પણ એક ઉત્તર કિનારા તરફથી વહેતી અને એક દક્ષિણ કિનારાથી વહેતી; ત્યાર પછી ફરી [illegible] બે વિજય બનાવીએ. [illegible] [illegible] બધા મળી આઠ વક્ષસ્કારો આવેલા છે. તે જ પ્રમાણે [illegible] વિદેહમાં પણ આઠ વક્ષસ્કારો આવેલા છે. એ પ્રત્યેક વક્ષસ્કારની પહોળાઈ (પૂર્વ-પશ્ચિમ) ૫ યોજન છે અને લંબાઈ (ઉત્તર દક્ષિણ) [illegible] યોજન છે તથા એ વક્ષસ્કારોની ઊંચાઈ મૂળમાં નિષધ [illegible] [illegible] પર્વત પાસે ૪ યોજન અને પછી [illegible] [illegible] નદી પાસે ૫ યોજન પ્રમાણ છે.

૯. જંબૂદ્વીપનાં ફૂટો

[illegible] [illegible] [illegible] તે પર્વત [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] મુખ્ય પણ પ્રકારે છે. બધા મળી જંબૂદ્વીપમાં [illegible] ફૂટો છે તે આ પ્રમાણે—

પર્વત	ફૂટો	ઊંચાઈ		પહોળાઈ મૂળમાં		પહોળાઈ શિખરે	
૧ હિમવાન	૧૧	૫	યો	૫	યો	૨૫	યો
૨ શિખરી	૧૧	૫		૫		૨૫	,,
૩ મહાહિમવંત	૮	૫		૫		૨૫	,,
૪ રુક્મી		૫	,,	૫		૨૫	,,
૫ નિષધ	૯	૫૦૦		૫૦૦		૨૫	,,
૬ નીલવંત	૯	૫		૫	,,	૨૫	,,
૭ વક્ષસ્કાર પર્વતો ૧૬ જે મહાવિદેહમાં છે પ્રત્યેકમાં ચાર-ચાર	૪	૫	,,	૫		૨૫	,,
૮ સૌમનસ (મ ૬)	૭	૫	,,	૫		૨૫	,,
૯ ગંધમાદન ( )	૭	૫૦૦		૫		૨૫	,,
૧૦ વિદ્યુત્પ્રભ (,,)	૯	૫		૫		૨૫	
૧૧ માલ્યવાન (,,)	૯	૫		૫		૨૫	,,
૧૨ [illegible]	૯	૫	,,	૫		૨૫	,,

૧૩. [illegible] ([illegible])	૮	૫૦૦		૫૦	"	૧૫૦	
૧૪ [illegible] ([illegible])	૧ ૧	"		૧	"	૫	
૧૫. [illegible] [illegible] ( )	૧ ૧			૧	"	૫	
૧૬. [illegible] "	૧ ૧	"		૧	"		
૧૭. [illegible]	૯	૨૫	[illegible]	૨૫	[illegible]	૧૧૨	[illegible]
૧૮ [illegible]	૯	૨૫		"			"
૧૯. [illegible] ૧૮૮		૨૫	"	"			
૨ [illegible]	૮	૮	[illegible]	૧૨	[illegible]		[illegible]
૨૧ [illegible]	૮	"		"			
૨૨. [illegible]	૧	"		"			
૨૩. [illegible]	૧			"		"	
૨૪ [illegible]	૩૨	"		"			
	૫૨૫						

આ ૫૨૫ [illegible] ([illegible]) [illegible] તે તે [illegible] છે [illegible]

૧૬. [illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible] છે [illegible] છે. [illegible] છે [illegible] છે [illegible] છે તે આ [illegible] —

પર્વતની ઊંચાઈ	પર્વત નામ	દ્રહ નામ	લંબાઈ યોજન	પહોળાઈ યોજન	ઊંડાઈ યોજન
૧	હિમવાન	પદ્મ	૧	૫	૧
૧	શિખરી	પૌંડરિક	૧	૫	૧
૧૦૦	મહાહિમવાન	મહાપદ્મ	૨	૧	૧
૧૦૦	રુક્મી	મહાપૌંડરિક	૨	૧૦૦	૧
૪૦૦	નિષધ	તિગિચ્છ	૪	૨	૧
૪૦૦	નીલવંત	કેસરી	૪	૨	૧

૧ દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના ક્ષેત્રો :—

નિષધ પર્વતની ઉત્તરે [illegible] યોજન જમીન મૂકી દેવકુરુમાં સીતોદા નદીના પૂર્વાપર કિનારે ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટ નામના બે પર્વતો છે. એવી જ રીતે ઉત્તર તરફ જમીન મૂકી સીતોદા નદીના બંને કાંઠામાં ૧ યોજન ઊંચા (ઉત્તરકુરુ) અને ૫ યોજન પહોળા (પૂર્વ પશ્ચિમ) અને ૧૦ યોજન ઊંડો નિષધ નામનો મહાદ્રહ છે. તેમની ઉત્તરે ક્રમશઃ તેટલા યોજનના અંતરે દેવકુરુ આદિ નામના મહાદ્રહો આવેલા છે.

તે જ પ્રમાણે ઉત્તરકુરુના ક્ષેત્રમાં પણ સમજી લેવાનું છે [illegible] છે કે તે નીલવંત પર્વતની દક્ષિણે ક્રમશઃ આવેલા છે. અને ચિત્ર-વિચિત્ર કૂટને બદલે યમક નામના પર્વતો ત્યાં તેમની દક્ષિણે આવેલા છે.

૨. જંબૂદ્વીપના પ્રપાતકુંડો :—

મહાનદીઓ પર્વતોના ઉપરથી નીકળીને, તે જે સ્થાનમાં પડતી હોય તેના મધ્યમાં [illegible] યોજન પ્રમાણ કુંડો બનાવે છે — ગંગાપ્રપાતકુંડો ગંગાનદી જે કુંડમાં પડે છે તે પ્રપાતકુંડ કહેવાય છે. એ પ્રપાતકુંડો ૧૪ છે. ક્ષેત્રની અંદરની મહાનદીઓ — જેમાંથી નીકળે છે — ૧૪ છે. તે કુંડોનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે. મુખ્ય સાત ક્ષેત્રની ૧૪ મહાનદીઓ વિદેહની ૧૨ મહાનદીઓ અને ૩૨ વિજયોની ૬૪ નદીઓને (૧ ૧૨ = ૭૬) જેમાંથી તે નીકળે છે તે કુંડો — કહો તો કુંડ છે એમ પ્રમાણ કુંડ નથી. તથા સર્વ ૭૬ કુંડનું માપ નીચે પ્રમાણે —

			વિસ્તાર		ઊંડાઈ	
ભરત–ઐરવતની નદીઓ	૪	પ્રવાહ ૬	૬	યોજન	૧	યોજન
હિમવત–હિરણ્યવતની નદીઓ	૪	"	૧૨	"	૧	"
હરિવર્ષ–રમ્યકવર્ષની નદીઓ	૪		૨૫	"	૧	
મહાવિદેહની નદીઓ	૨	"	૮	"	૧	
૧૨ અન્તરનદીઓ	૧૨	૬૬	૧૨	"	૧	"
૩૨ વિજયની ૬૪ નદીઓ	૬	"	૬	"	૧	"

૨૨. જંબુદ્વીપની નદીઓ :—

જંબુદ્વીપની મહાનદીઓ અન્તરનદીઓ તથા પરિવાર નદીઓની સંખ્યાનું કોષ્ટક નીચે પ્રમાણે છે —

ક્ષેત્ર	મહાનદી	પરિવારનદી	
૧ ભરત	૧ ગંગા	૧૪૦	
	૨ સિંધુ	૧૪૦૦૦	
૨. ઐરવત	૩ રક્તા	૧૪૦	
	રક્તવતી	૧ ૦૦	
૩ હિમવત	૫ રોહિતા	૨૮૦	
	૬ રોહિતાંશા	૨૮ ૦૦	
હિરણ્યવત	૭ સુવર્ણકૂલા	૨૮	
	રૂપ્યકૂલા	૨૮૦૦	
૫. હરિવર્ષ	૮ હરિસલિલા	૫૬૦૦	
	૯ હરિકાંતા	૫૬૦૦	
૬ રમ્યક	૧ નરકાંતા	૫૬૦૦૦	
	૧૨ નારીકાંતા	૫૬	
મહાવિદેહ	૧૩ શીતા	૫૩૨	(વિદેહની મહાનદીની નદીઓ જેમ તો ય છે બાકી વિજય ... ની [illegible] મહાનદીઓ જોવામાં છે પણ તે સર્વને [illegible] પરિવાર છે. [illegible] ૮૦૦૦ [illegible] છે. શીતા શીતોદાને સર્વને પરિવાર ૫૩૨૦૦૦ છે.)
	૧૪ શીતોદા	૫૩૨	
	૧૫–૭૮ વિજયોની ૬ નદીઓ		
	અન્તરનદીઓ		
	૧–૧૨ વિભંગા		
	અન્તરનદીઓ		
૯૦		૧૪૫૬૦૦	

૨૧. ક્ષેત્ર દ્રહો અને નદીઓ:—

હિમવાનને પદ્મ દ્રહ છે. એક પૂર્વમાં, એક પશ્ચિમમાં અને એક ઉત્તરમાં. પ્રથમનાં બે ૬ા યોજન વિસ્તૃત છે અને અંતિમ ૧૨ા યોજન વિસ્તૃત છે. એ ત્રણે દ્વારોમાંથી ક્રમશઃ ગંગા, સિંધુ અને રોહિતાંશા નદીઓ નીકળે છે. પ્રથમની બે તો ભરતમાં જ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં વહે છે. અને રોહિતાંશા હિમવત ક્ષેત્રમાં પશ્ચિમ દિશાભિમુખ વહે છે.

શિખરીની જેમ પૌંડરીક દ્રહને પણ ત્રણ દ્વાર છે. એક પૂર્વમાં, એક પશ્ચિમમાં અને એક દક્ષિણમાં. પ્રથમનાં બે ૬ા યોજન અને અંતિમ ૧૨ા યોજન વિસ્તૃત છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમના દ્વારમાંથી ક્રમશઃ રક્તા અને રક્તવતી નદી નીકળે છે અને તે ઐરાવત ક્ષેત્રમાં વહે છે. દક્ષિણ દ્વારથી સુવર્ણકૂલા નદી નીકળે છે અને તે હિરણ્યવત ક્ષેત્રમાં પૂર્વાભિમુખ વહે છે.

પદ્મ અને પૌંડરીક દ્રહ સિવાયના બાકીના ૪ મહાદ્રહો (મહાપદ્મ, મહાપૌંડરીક, તિગિંછ અને કેસરી)ને બબ્બે દ્વાર છે. એક ઉત્તર તરફ અને બીજું દક્ષિણ તરફ. તે ચાર દ્રહોનાં દ્વારનું માપ તથા તેમાંથી નીકળતી નદીઓ નીચે પ્રમાણે:—

પર્વત	દ્રહ	ઉત્તરદ્વાર	નદી	દક્ષિણદ્વાર	નદી
મહાહિમવાન	મહાપદ્મદ્રહ	૨૫ યો	હરિકાંતા	૧૨ા યો	રોહિતા
નિષધ	તિગિંછ	૫ યો	સીતોદા	૨૫ યો	હરિસલિલા
રુક્મી	મહાપૌંડરીક	૧૨ા	રૂપ્યકૂલા	૨૫ યો	નરકાંતા
નીલવત	કેસરી	૨૫ યો	નારીકાંતા	૫ યો	સીતા

૨૨. નદીઓનાં વહન, તટભાગ અને ઉદ્ગમ:—

બધા દ્રહો પર્વતની મધ્યમાં જ આવેલા છે. દ્રહના પૂર્વ અને પશ્ચિમ દ્વારમાંથી નીકળનારી નદીઓ ગંગા અને સિંધુ તથા રક્તા અને રક્તવતી સર્વ પ્રથમ તે દ્વારમાંથી નીકળીને પર્વતની ઉપરમાં જ ૫ યોજન વહે છે; પછી જે પૂર્વ દ્વારમાંથી નીકળનારી ગંગા અને રક્તા સર્વ પ્રથમ પૂર્વ દિશા તરફ જ ૫ યોજન વહે છે અને પશ્ચિમ દિશાના દ્વારમાંથી નીકળનારી સિંધુ અને રક્તવતી સર્વ પ્રથમ ૫ યોજન પશ્ચિમ દિશાભિમુખ વહે છે અને પછી જ પોતપોતાના દિશાભિમુખ વહે છે —પછી ૩૫ યોજન પૂર્વમાં વહીને પછી જ ગંગા-સિંધુ વગેરે

સિંધુ અને રક્તા-રક્તવતી જોજનલક્ષિયુક્ત વહે છે. આદિની ચારે નદીઓ ઉત્તર ને દક્ષિણ દ્વારમાંથી નીકળે છે અને તેથી જ તે પર્વતોના શિખર ઉપર પ્રવાહથી જ વહેતા થાય છે. તે તે ભાગ પરથી નદીઓ પર્વતોના શિખરની અભિમુખ દિશામાં પર્વત પર કેટલા યોજન વહે છે તે આ પ્રમાણે —

પર્વત	નદી	યોજન	કળા
હિમવાન	ગંગા-સિંધુ	૫૨૩ –	૩ ની અધિક
	રોહિતાંશા	૨૭૬ –	૬
શિખરી	રક્તા-રક્તવતી	૫૨૩ –	૩ ની કાંઈક વધારે
	સુવર્ણકુલા	૨૭૬ –	૬
મહાહિમવાન	રોહિતા	૧૬૦૫ –	૫
	હરિકાંતા		
રુક્મી	રુપ્યકુલા	૧૬૦૫ –	૫
	નરકાંતા		
નિષધ	હરિસલિલા	૭૪૨૧ –	૧
	સીતોદા		
નીલવંત	નારીકાંતા	૭૪૨૧ –	૧
	સીતા		

આ પ્રમાણે ભાગ પર વહેતી નદી તે પછી પ્રપાતકુંડના પ્રવાહમાં પડે છે.

નદી પ્રવાહલક્ષિ — જિહ્વિકા ૧ ૪ — ભાગ પરથી નદી પ્રપાતકુંડમાં પડે છે ત્યારે મગરના મુખના જેવા આકારવાળી જીભ જેવા નાળવા થઈ પડે છે. એ નાળી જિહ્વિકા છે. તેનું વિષ્કંભ લાંબી ઊંચી જાડાઈ તેનું માપ આ પ્રમાણે

	વિસ્તાર	જાડાઈ	લંબાઈ
૧ ગંગા-સિંધુ ૨ રક્તા-રક્તવતી	૬¼ યોજન	½ ગાઉ	૨ ગાઉ
૧ રોહિતા-રોહિતાંશા ૨ સુવર્ણકુલા-રુપ્યકુલા	૧૨½	૧ „	૧ યોજન
૧ હરિસલિલા-હરિકાંતા ૨ નરકાંતા-નારીકાંતા	૨૫	૨ „	૨
૧ સીતા-સીતોદા	૫૦	૪ „	

૧

નદી મળી ? ૯૦ મહાનદીઓની ઊંડાઈ અને વિસ્તાર નીચે પ્રમાણે—

	મૂળે વિસ્તાર	અંતે વિસ્તાર	મૂળે ઊંડાઈ	અંતે ઊંડાઈ
ગંગાદિકની ૪ અને ૩૨ વિજયની ૬૪	૬¼ યો	૬૨½ યો	⅛ યો	૧¼ યો
રોહિતા-રોહિતાંશાની ૪ અને અંતર્નદીની ૧૨	૧૨½ ,,	૧૨૫ ,,	¼ યો	૨½ યો
હરિ-હરિકાન્તાની ૪	૨૫	૨૫૦ ,,	½ ,,	૫ ,,
સીતાસીતોદાની ૨	૫૦ ,,	૫૦૦ ,,	૧ ,,	૧૦ ,,

૧૦. નદીઓ અને તીર્થંકર, ચક્રવર્તી વગેરે—

સીતા અને સીતોદા નદીઓ અને વિભાગ કરતા પર્વતો મળીને ૩૨ વિજયો છે. એટલે પ્રત્યેક વિજયમાં એક એક તીર્થંકર હોય તો ૩૨ થાય. અને પ્રત્યેક વિભાગ કરતા આઠ-આઠ વિજયોમાં આઠ-આઠ તીર્થંકરો સંભવ થાય. અહીં તીર્થંકરની જેમ ચક્રવર્તી અને બળદેવ-વાસુદેવની ઉત્પત્તિ પણ આઠ-આઠની સંખ્યામાં કહી છે પણ એક સાથે વિજયોમાં ૩૨ ચક્રવર્તીનો સંભવ જ નથી કારણ કે વાસુદેવોના જ એ પ્રમાણે મહાવિદેહમાં ઓછામાં ઓછા ચાર વાસુદેવો તો હોય જ છે. કદી પણ ચારથી ઓછા વાસુદેવો મહાવિદેહમાં સંભવે જ નહિ અને જ્યાં વાસુદેવ હોય ત્યાં ચક્રવર્તી હોય જ નહિ એ પણ શાશ્વત નિયમ છે. એટલે જે ચાર વિજયમાં એ વાસુદેવો હશે ત્યાં ચક્રવર્તી હોય જ નહિ. તેથી ઉત્કૃષ્ટ મહાવિદેહમાં ચક્રવર્તી ૨૮ જ હોવાનો સંભવ છે ૩૨ તો નહિ જ. બધા વિજયોમાં તીર્થંકર તો અવશ્ય હોય જ છે એટલે વાસુદેવ પણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યામાં વિજયોમાં કદી એકસાથે બધે નહિ પણ ૨૮નો સંભવ છે. તે જ પ્રમાણે બળદેવ એ વાસુદેવના સહચારી જ હોય છે. તે પણ ૩૨ નહીં પણ ઉત્કૃષ્ટ ૨૮ જ સંભવે.

૧૧. નદીઓને કિનારે આઠ આઠ:

મહાવિદેહમાં પૂર્વમાં સીતા અને પશ્ચિમમાં સીતોદા નદી વહે છે. એ નદીઓના પ્રત્યેક કિનારે આઠ વિજયો હોય છે. એટલે સર્વ મળી ૩૨ વિજય થયા. તે જ પ્રમાણે એ નદીઓના પ્રત્યેક કિનારે બે આઠ આઠની સંખ્યામાં છે તે અહીં પ્રસ્તુત છે. સીતાનદીના ઉત્તર કિનારે આઠ

[illegible] હોવાથી – અને હરેક નિહારિકામાં એક [illegible] હોવાથી આખ [illegible] આપ [illegible] પ્રત્યેક [illegible] આવ્યા હોય છે. એક [illegible] અને [illegible] [illegible]. એટલે આપ [illegible] અને [illegible] આપ [illegible] [illegible] [illegible] થાય. વળી પ્રત્યેક [illegible] એક [illegible] હોય છે તેથી [illegible] [illegible] આપ અને [illegible] [illegible] આપ થાય. વળી [illegible] પ્રત્યેક નિહારિકામાં એક [illegible] અને એક [illegible] નથી હોય છે તેથી આપ [illegible] અને આપ [illegible] થાય. પ્રત્યેક નિહારિકામાં એક [illegible] હોય છે તેથી [illegible] પણ આપ થાય. આ જ પ્રમાણે [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible]

૧૦ પ્રકાશવર્ષ

નક્ષત્રોએ [illegible] પ્રકાશવર્ષ [illegible] છે. તે [illegible] [illegible] છે. નક્ષત્રોની [illegible] [illegible] [illegible] પૃથ્વી સુધી તેની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે તે એ [illegible] [illegible] પ્રમાણ છે. [illegible] નક્ષત્રોની તેને [illegible] [illegible] છે. નક્ષત્રોની [illegible] [illegible] નક્ષત્રોની [illegible] તે [illegible] [illegible] સુધીનું તેનું અંતર ૧ [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] નક્ષત્ર [illegible] [illegible] છે તેના એક [illegible] [illegible] [illegible] તે પ્રકાશવર્ષના [illegible] પણ એક [illegible] સુધી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સુધીના [illegible] અંતર [illegible] [illegible] [illegible] થાય. (૧+૧+૩=૫). નક્ષત્રોની [illegible] [illegible] [illegible] સુધી [illegible] [illegible] [illegible] થયું જાય છે. [illegible] [illegible] તેની [illegible] એક [illegible] [illegible] પ્રમાણ છે [illegible] એક [illegible] [illegible] પ્રમાણ [illegible] ૧ [illegible] સુધી [illegible] રહે છે અને [illegible] [illegible] [illegible] સુધીના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જાય છે. [illegible] [illegible] પ્રકાશવર્ષના [illegible] ૧ [illegible] પ્રમાણમાં ૧ [illegible] [illegible] પ્રમાણ [illegible] [illegible] અને નક્ષત્ર અને [illegible] [illegible] જેમ જેમ પ્રકાશવર્ષ [illegible] [illegible] તેમ [illegible] [illegible] થયું જાય છે. અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થયેલી જાય છે અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. ([illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] સુધી અને [illegible] [illegible] થયું જાય છે તે જ પ્રમાણે જેમ જેમ [illegible] [illegible] તેમ તેમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ થયેલી જાય છે. [illegible] [illegible] [illegible]

ભાગધિ ૯૫ યોજન પ્રમાણ છે ત્યાર પછીના ૧ યોજન પ્રમાણ
સમસ્ત સમુદ્રમાં આ વૃદ્ધિ નથી થતી. મિશ્રે છે તે ૧ યોજનના
સમચાર્ધ ભાગધિ ૯૫ યોજન પ્રમાણ જ ક્રમ થયે છે મિશ્રે મધ્યભાગ-
માં ઉતરશે યોજન જાડાઈની વૃદ્ધિ છે. એ જ મધ્યમાં નીચે પાતાલકલશ
લેવાથી સમુદ્ર જળ જાળમાં માટે છે તેથી તેની શિખા નદીનદીઓ મૂળ
થવી જરા મિશ્રે છે ઉપરથી ૧ યોજનની ઊંચાઈ પછી ૧૬
યોજન ઊંચી નથી છે. મિશ્રે સર્વ ભાગ તે સાથે જાડાઈની વૃદ્ધિ ૧૦૦
યોજન થાય છે આ શિખાની ચોડાઈ ૧૦ હજાર યોજન પ્રમાણ સમ-
જવી જેવી છે.

૧૮. પાતાલકલશો :—

લવણસમુદ્રમાં જે ૯૫ હજાર યોજન ભાગમાં વિ ક્રમ જેટલી
સમતલ ભૂમિ છે તેમાં ચારે દિશાએ આ ચાર મહા પાતાલકલશો રહેલા
છે. પૂર્વમાં વલયામુખ, પશ્ચિમમાં યૂપ, ઉત્તરમાં, ઈશ્વર અને દક્ષિણમાં
કેયૂપ છે. વિદિશાઓમાં લઘુ પાતાલકલશોની ગણના નથી છે આ રીતે આખા
સમુદ્રની ભૂમિ કલશોથી વ્યાપ્ત છે પ્રત્યેક વિદિશામાં નવ સો ૧૯૭૧
લઘુકલશો ૯ પંક્તિમાં હોય છે પાતાલકલશો મોટા ભાગમાં તેમની
પંક્તિઓમાં ક્રમશઃ એક એકની વૃદ્ધિ હોય છે. ૨૨૩ ૨૨૨ ૨૨૧ ૨૨૦
૨૧૯ ૨૧૮ ૨૧૭ ૨૧૬, ૨૧૫. એટલે કે પાતાલકલશ પાસેની પંક્તિમાં
૨૧૫ લઘુકલશો હોય છે આમ ચાર વિદિશાના ૭૮૮૪ (૧૯૭૧ ×
૪=૭૮૮૪) થાય છે. મહા પાતાલકલશના અધિપતિ દેવોની સ્થિતિ ૧
પલ્ય અને લઘુકલશના અધિપતિ દેવોની સ્થિતિ અર્ધપલ્ય છે

૧૯. વેલંધરનાગકુમારો

લવણસમુદ્રની વેલા-ભરતી-શિખાના મુખ્ય બે પ્રકાર છે વેલા અને
અનુવેલા. ચારે દિશા તરફની તથા ઊંચી તે વેલા અને વિદિશા તરફની
અનુવેલા કહેવાય છે. બીજી રીતે પણ વેલાના ભેદ છે—બાહ્ય,
આભ્યંતર અને ઊર્ધ્વ. આભ્યંતરને અંબંધેલા પણ કહે છે. જંબૂદ્વીપ
તરફની વેલા તે આભ્યંતર, ધાતકીખંડ તરફની વેલા તે બાહ્ય અને
સંખ્યાબંધ જે ઊંચી શિખા થાય છે તે ઊર્ધ્વ. આ વેલાઓ પોતપોતાની
મર્યાદાથી આગળ ન વધી જાય તે માટે તેમને વેલંધર કે અનુવેલંધર
નાગદેવો ધારણ કરી રહ્યા છે.

૨. અંતરીક્ષોમાં અંતર—

[illegible] ૪ ... ૧૦૦ વર્ષો [illegible] પ્રકાશવર્ષનું માપ [illegible] ઉપગ્રહોની [illegible] તે તે [illegible] છે. [illegible] તે તે [illegible] છે. તે તે [illegible] અને તે [illegible] અંતરીક્ષ [illegible] ૪ લાખ પ્રકાશવર્ષ [illegible] છે તે પૂરી [illegible] ૪ લાખ [illegible] મેળવી [illegible] અંતરીક્ષ [illegible] ૪૦ લાખ [illegible] ૩૦ લાખ [illegible] મેળવી ૧ લાખ [illegible] અંતરીક્ષ [illegible] ૧ લાખ [illegible] મેળવી ૧ લાખ [illegible] અંતરીક્ષ [illegible] ૧૦૦૦ લાખ [illegible] અંતરીક્ષ [illegible]

લાખ [illegible] અંતરીક્ષ [illegible] ૧ લાખ [illegible] લાખ [illegible] અંતરીક્ષ [illegible] છે.

([illegible])

[illegible] અંતરીક્ષ [illegible] ૧૦૦૦ લાખ [illegible] છે.

૩૨. [illegible]

[illegible] ([illegible]) ૪ [illegible] લાખ છે. [illegible] છે. [illegible] છે—[illegible] છે. [illegible] છે.

તેથી તે ચાર લાખ યોજન પહોળું (ઉત્તર-દક્ષિણ) કહેવાય છે. અને પછી દક્ષિણ દિશામાં આવેલો ઇષુકાર લવણસમુદ્રની જગતીમાં દક્ષિણ દિશામાં આવેલા લવણ દ્વારથી માંડી ધાતકીખંડની જગતીમાં દક્ષિણમાં આવેલા લવણ દ્વાર સુધી લંબાયેલો છે. આની લંબાઈ પણ ચાર લાખ યોજન છે. આમ આ બન્ને ઇષુકાર પર્વતથી ધાતકીખંડનો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ આવા બે ભાગ થઈ જાય છે. આ દ્વીપમાં બે મેરુ છે. એક પૂર્વાર્ધમાં અને બીજો પશ્ચિમાર્ધમાં. બે બન્ને મેરુની આસપાસ જંબૂદ્વીપની જેમ ક્ષેત્રો અને પર્વતો આદિ આવેલાં છે તેથી આ ક્ષેત્રમાં જંબૂદ્વીપથી બધું બમણું-બમણું છે. ધાતકીખંડમાં વર્ષધર અને વર્ષની રચના આ પ્રમાણે છે — એક પૈડાની નાભિ અને તેના આરા હોય છે. અહીં નાભિ સ્થાને લવણસમુદ્ર સમજવો. પૈડાની નાભિમાંથી જેમ આરા નીકળે છે તેમ અહીં લવણસમુદ્રથી આરા જેમ બે ઇષુકાર પર્વત નીકળી ધાતકીના છેડા સુધી લંબાય છે અને તે ધાતકીખંડના બે વિભાગ કરે છે — પૂર્વધાતકીખંડ અને પશ્ચિમધાતકીખંડ. પૂર્વ ધાતકીખંડમાં પણ આરાની જેમ છ વર્ષધર લવણસમુદ્રથી માંડી ધાતકીખંડના છેડા સુધી લંબાય છે. તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમાર્ધમાં પણ છ વર્ષધર પર્વત આરાની જેમ લવણસમુદ્રથી ધાતકીખંડના છેડા સુધી લંબાય છે. આમ કુલ ૧૨ આરાની જેમ પર્વતો સમજવા. બે પર્વતો ધાતકીખંડની પહોળાઈ જેટલા એટલે ચાર લાખ યોજન લાંબા છે. અને પહોળાઈમાં સર્વત્ર તે તે વર્ષધરથી બમણા છે. આ બંને આરા રૂપ પર્વતોની વચ્ચેનો જે ખાલી ભાગ રહે તેમાં ક્ષેત્રો છે.

પૈડાંના ક્ષેત્રોની લંબાઈ તો ચાર લાખ યોજન છે પણ પહોળાઈ ક્રમશઃ લવણથી માંડીને ધાતકીના છેડા સુધી વધતી જાય છે. અહીં ક્ષેત્રોની આદિ પહોળાઈ તથા અંતિમ પહોળાઈ પણ એક સરખી નથી. તે આ પ્રમાણે:—

	આદિ વિસ્તાર	અંતિમ વિસ્તાર
૧. ૨ ભરત ૨. ૨ ઐરવત	૬૬૧૪ $\frac{૧૨૯}{૨૧૨}$ યો	૧૮૫૪૭ $\frac{૧૫૫}{૨૧૨}$ યો
૩. ૨ હિમવત ૪. ૨ હિરણ્યવત	૨૬૪૫૮ $\frac{૭૨}{૨૧૨}$ યો	૭૪૧૯૦ $\frac{૧૦૮}{૨૧૨}$ યો

૫. મે હરિવર્ષ ૬. મે રમ્યકવર્ષ	૧ ૬૮૪૨ $\frac{૧૫૫}{૨૧૨}$ યો	૧૬૯૦૧૩ $\frac{૧૨૮}{૨૧૨}$ યો
૭. મે મહાવિદેહ	૪૧૩૩૩૭ $\frac{૧૬૩}{૨૧૨}$ યો	૧૨૯૦૦૧૩ $\frac{૧૬૩}{૨૧૨}$ યો

૨૧ ધાતકીખંડના બંને મેરુ :

જંબૂદ્વીપમાં મેરુ, દેવકુરુ અને મેરુ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રોની તેમાં મેરુ જ એક છે. પણ ધાતકીખંડમાં બે દેવકુરુ અને બે ઉત્તરકુરુ છે તેથી બધાં મળી ચાર થાય છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપની જે વિશેષ વાત છે તે એ છે કે દેવકુરુમાં તો જંબૂદ્વીપની જેમ બે તરફની નદીમાં વહેતાં નદી ગંગા જેવી સમજવી. પણ પૂર્વાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં ધાતકી વૃક્ષ અને પશ્ચિમાર્ધના ઉત્તરકુરુમાં મહાધાતકી વૃક્ષ છે એમ બધાં મળી ચાર છે. તેમના દેવો પણ ક્રમશઃ સુદર્શન અને પ્રિયદર્શન છે.

જંબૂદ્વીપમાં તો માત્ર એક જ મેરુ છે. પણ ધાતકીખંડમાં પ્રત્યેક પૂર્વ અને પશ્ચિમાર્ધમાં એક એક એમ બે મેરુ છે. જંબૂદ્વીપના મેરુથી આ મેરુઓના માપમાં ફેર છે તે ખાસ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. તે આ પ્રમાણે–

	જંબૂનો મેરુ	ધાતકીનો મેરુ
મૂળમાં વિસ્તાર	૧૦૦૯૦ $\frac{૧૦}{૧૧}$	૯૫
ભૂતલ પર વિસ્તાર	૧	૯૪
ભૂમિ અને નંદનનું અંતર	૫	૫
નંદન અને સૌમનસનનું અંતર	૬૨૫૦	૫૫૫
સૌમનસ અને પંડકનું અંતર	૩૬	૨૮૦૦૦
શિખર વિસ્તાર	૧૦૦	૧
ભૂમિમાંથી ઊંચાઈ	૧ ૯	૮૫
જમીનમાં ઊંડાઈ	૧૦૦	૧

૨૨. પુષ્કરવર દ્વીપ –

ધાતકીખંડને ઘેરીને પુષ્કરવર દ્વીપ રહેલ છે. તેનો વિસ્તાર ૧૬ લાખ યોજન છે. વચ્ચે એક માનુષોત્તર પર્વત આવેલો છે જેના ભાગમાં મનુષ્યો રહે છે, જે તેના બે ભાગ કરે છે. એક આભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ અને બીજો બાહ્ય પુષ્કરાર્ધ. અહીં આભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ વિષે જ કહીશું. ધાતકીખંડને પુષ્કરાર્ધ પ્રસ્તુત છે

મેરુની જગતીથી અંતર ૮ લાખ યોજનને અંતે માનુષોત્તર પર્વત
આવે છે. માનુષોત્તર પર્વતની ઊંચાઈ આદિ પુષ્કરાર્ધના ૮ લાખ યોજન
[illegible] સમાપ્તિ સમજવી. એ માનુષોત્તર પુષ્કરાર્ધના મધ્યમાં આવે
[illegible] એ લાખ ઉપરાંત પર્વતો [illegible] એમ કરે છે અને
[illegible] એમ જ ૧૨ [illegible] એમ છે અને ૧૪
[illegible] આ પુષ્કરાર્ધના [illegible] અને
[illegible] પ્રમાણવાળા છે. આ પુષ્કરાર્ધ સુધી જ
[illegible] છે. માનુષોત્તર પર્વતની [illegible] પુષ્કરાર્ધમાં
એ તેથી [illegible] મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ નથી. તેથી [illegible]
[illegible] કહેવાય છે. [illegible] અને [illegible]
[illegible] છે.

ગ. મનુષ્યક્ષેત્ર—

અઢીદ્વીપ પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્ર છે તે સમયક્ષેત્ર પણ કહેવાય છે
[illegible] તેથી બહાર જ્યોતિષ વિમાનો સ્થિર હોવાથી [illegible]
[illegible] આ મનુષ્યક્ષેત્ર સર્વ મળી ૪૫ લાખ યોજન વિસ્તૃત છે—
[illegible] ૧ લાખ, તેના કરતાં લવણ બે લાખ, અને તેના કરતાં ધાતકી
[illegible] લાખ, તેના કરતાં કાલોદ [illegible] લાખ અને તેના કરતાં પુષ્કરાર્ધ
[illegible] જંબૂદ્વીપનું માપ તો લાખ યોજન જ [illegible]
[illegible] તેથી [illegible] યોજન [illegible] તે સૌ
[illegible] છે—જેવી

જંબૂ	૧	લાખ યોજન
લવણ	૪	,,
ધાતકી	૮	,,
કાલોદ	૧૬	,,
પુષ્કરાર્ધ	૧૬	
	૪૫	,, ,,

[illegible] જગતીના [illegible] પુષ્કરા-
[illegible] સુધીનું અંતર ૨૨ લાખ યોજન થાય
[illegible] જગતીના [illegible] પુષ્કરાર્ધના
[illegible] સુધીનું અંતર [illegible] ૨૨ લાખ યોજન છે. આમ
[illegible] જગતીના [illegible] લાખ યોજન
[illegible] લાખ યોજનનું મનુષ્યક્ષેત્ર થાય.

૩૫. અઢીદ્વીપથી બહારના ક્ષેત્રો

આગમ તથા ગ્રંથોમાં પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં માનુષોત્તર પર્વત છે. જેથી તે પર્વત મનુષ્યોના ક્ષેત્રનું કામ કરે છે. એ ક્ષેત્રની બહાર એટલે કે મનુષ્યોની બહાર મનુષ્યોનો જન્મ તથા તેમનું મરણ નથી થતા. મનુષ્યોની બહાર મનુષ્ય સિવાયના પ્રાણીઓ હોય છે. કોઈ મનુષ્ય જઈ શકતા પણ નથી; કારણ કોઈ શક્તિ નથી. તેમ ઉત્પન્ન હોય છે કે તેમનું મૃત્યુ જ થાય. કોઈ દેવ વૈરના કોઈ મનુષ્યને વેર વાળવા નિમિત્તે એ પ્રદેશમાં લઈ જાય તો, આવતા વિચારથી નિશ્ચયથી કે મનુષ્યક્ષેત્ર બહાર છે તેમાં આવા હોય તો તે અપેક્ષાએ મનુષ્યક્ષેત્ર બહાર પણ મનુષ્યનો સદ્ભાવ થઈ છે. પણ તે ફરીથી જ પ્રકાર એવો છે કે તેમાં કોઈ પણ મનુષ્યનો જન્મ તથા મૃત્યુ તો થતા જ નહિ.

આ બધા ક્ષેત્રમાં મનુષ્યોના સ્થિર હોવાથી સમય, આવલિકાદિ કાળનો વિભાગ નથી. માત્ર વર્તનાલક્ષણ કાળનું અસ્તિત્વ છે.

સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ

ખંડ ૪થો

મહાપુરુષો

૧

સામાન્ય બાબતો

૧ મહાપુરુષો

ઋદ્ધિશાળી મનુષ્યો પાંચ પ્રકારના છે—

૧ અરિહંત; ૨ ચક્રવર્તી; ૩ બળદેવ; ૪ વાસુદેવ; ૫ અણગાર.

[-સ્થા ૪૪]

ઉત્કટ પાંચ છે—

૧ દંડોત્કટ (જેની કરેલી આજ્ઞા ઉત્કટ – ચક્રવર્તી; અથવા મનોહર આદિ ઉત્કટ વ્યાપારવાળા – સાધુ);
૨ રાજ્યોત્કટ (ચક્રવર્તી);
૩ સ્તેનોત્કટ (વધારે ચોરવાળો દેશ);
૪ દેશોત્કટ (વધારે અધિકૃત દેશવાળો – ચક્રવર્તી);
૫ સર્વોત્કટ (સર્વ પ્રકારે પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત – તીર્થંકર)

[સ્થા ૪૫૧]

જિન ત્રણ છે—

૧ અવધિજ્ઞાનજિન; ૨ મનઃપર્યયજ્ઞાનજિન; ૩ કેવલજ્ઞાનજિન.

ત્રણ પ્રકારે કેવલી અને અરિહંત પણ ત્રણ છે.

[-સ્થા ૧૧]

જંબુદ્વીપમાં ભરતૈરવતવર્ષમાં એક સમયે એક યુગમાં—

૧ એક વર્ષમાં એક યુગમાં એક સમયે બે બે અરિહંત ઉત્પન્ન થયા, થાય છે અને થશે.

૧ બે અરિહંતવંશ;[1] ૨ બે ચક્રવર્તીવંશ; ૩ બે દશારવંશ; ૪ બે અરિહંત; ૫. બે ચક્રવર્તી ૬ બે બળદેવ; ૭ બે વાસુદેવ — ઉત્પન્ન થયા છે થાય છે અને થશે.
[–સ્થા ૮૯]

જબૂદ્વીપમા ભરતવર્ષ અને ઐરવત વર્ષ પ્રત્યેકમા અવસર્પિણીમાં અને ઉત્સર્પિણીમાં આ ત્રણ ત્રણ વંશ ઉત્પન્ન થાય છે —

(૧) ૧ અરિહંતવંશ; ૨. ચક્રવર્તીવંશ; ૩ દશારવંશ.
(૨) તે જ પ્રમાણે આ ત્રણ ત્રણ ઉત્તમપુરુષો ઉત્પન્ન થાય થાય છે — ૧ અરિહંત; ૨ ચક્રવર્તી; ૩ બળદેવ-વાસુદેવ

આ જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધ તથા પશ્ચિમાર્ધ વિષે અને પુષ્કરાર્ધના પૂર્વાર્ધ પશ્ચિમાર્ધ વિષે પણ સમજવું
[–સ્થા ૧ ૩]

ભરત અને ઐરવત વર્ષ એ પ્રત્યેકમાં દરેક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં ૫૪–૫૪ મહાપુરુષો[2] થયા છે થાય છે, અને થશે. તે આ પ્રમાણે —

૨૪ તીર્થંકરો; ૧૨ ચક્રવર્તીઓ; ૯ બળદેવો; ૯ વાસુદેવો
[સમ ૫]

૧ [illegible] ૧૯ [illegible] છે તે [illegible] ભરત ? [illegible] ઐરવતની [illegible] ન સમજવો [illegible] અરિહંત વંશ ભરતમાં અને બીજો વંશ ભરતમાં ઉત્પન્ન થાય છે એમ સમજવું. આ જ [illegible] સમજ [illegible] તેમ [illegible] તીર્થંકર હોય છે [illegible] — [illegible] ૧૬૮૦–૧૧

૨. [illegible] છે. [illegible] તેમાં [illegible]

જંબૂદ્વીપમાં ઉત્કૃષ્ટ ૩૪ તીર્થંકરો સંભવે છે.[1]

[—સમ. ૩૪]

મહાવિદેહમાં[2] જઘન્ય ચાર તીર્થંકર, ચાર ચક્રવર્તી, ચાર બળદેવ અને ચાર વાસુદેવ હોય છે.

[સ્થા. ૪.૧]

ધાતકીખંડમાં ઉત્કૃષ્ટ ૬૮ તીર્થંકર[3] ૬૮ ચક્રવર્તી[4] ૬૮ બળદેવ અને ૬૮ વાસુદેવો ઉત્પન્ન થયા છે, થાય છે અને થશે.

તે જ પ્રમાણે પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં પણ સમજવું.

[સમ. ૬૮]

૨. અરિહંતનો જન્મ વગેરે

૧. અરિહંતનો જન્મ, ૨. અરિહંતની પ્રવ્રજ્યા, ૩. અરિહંતને જ્ઞાનોત્પત્તિ —

— આ ત્રણ સમયે ૧. લોકમાં અજવાળું થાય છે, ૨. દેવો પૃથ્વી પર આવે છે, ૩. દેવોની સભા ભરાય છે, ૪. દેવીઓ કલકલ કરે છે, ૫. દેવ કે મનુષ્યલોકમાં

૧ જંબૂદ્વીપમાં [illegible] ભરત [illegible] ઐરવત [illegible] મહાવિદેહમાં [illegible] વિદેહમાં ૩૨ વિજયો [illegible] ૩૨ વિજયમાં ૩૨ [illegible]

૨ આ [illegible] મહાવિદેહમાં ૩૨ [illegible]

૩ ધાતકીખંડમાં [illegible] ૩૨ વિજય અને [illegible] ૩૨ વિજય [illegible] ૬૮ [illegible]

૪ [illegible]

૧ બે અરિહંતવંશ,[1] ૨. બે ચક્રવર્તીવંશ; ૩ બે દશારવંશ ૪ બે અરિહંત; ૫. બે ચક્રવર્તી; ૬ બે બલદેવ; ૭ બે વાસુદેવ; —ઉત્પન્ન થયા છે થાય છે અને થશે.

[૭૬ ૧]

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષ અને ઐરવત વર્ષ પ્રત્યેકમાં અવસર્પિણીમાં અને ઉત્સર્પિણીમાં આ ત્રણ ત્રણ વંશ ઉત્પન્ન થાય છે—

(૧) ૧ અરિહંતવંશ; ૨. ચક્રવર્તીવંશ; ૩ દશારવંશ.
(૨) તે જ પ્રમાણે આ ત્રણ ત્રણ ઉત્તમપુરુષો ઉત્પન્ન થાય થાય છે—૧ અરિહંત; ૨. ચક્રવર્તી; ૩ બલદેવ-વાસુદેવ.

આ જ પ્રમાણે ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધ તથા પશ્ચિમાર્ધ વિષે અને પુષ્કરાર્ધના પૂર્વાર્ધ પશ્ચિમાર્ધ વિષે પણ સમજવું

[૭૬ ૧૪૩]

ભરત અને ઐરવત વર્ષ એ પ્રત્યેકમાં દરેક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં ૫૪-૫૪ મહાપુરુષો[2] થયા છે, થાય છે, અને થશે તે આ પ્રમાણે—

૨૪ તીર્થંકરો ૧૨ ચક્રવર્તીઓ ૯ બલદેવો ૯ વાસુદેવો

[સમ ૫૪]

૧ અહીં બે વંશ, વગેરે જણાવ્યું છે તે માત્ર ભરત કે ભરત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ન સમજવું પણ એક અરિહંત વંશ ભરતમાં અને બીજો વંશ ઐરવતમાં ઉત્પન્ન થાય છે એમ સમજવું. આ જ બાબતની ટીકા આગળ પણ સ્પષ્ટ કરી. જેમ જૈન શાસ્ત્રમાં તેમ બૌદ્ધ શાસ્ત્રમાં પણ એક સાથે એક ક્ષેત્રે એક જ ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર હોય છે એવી માન્યતા છે. જુઓ—અંગુત્તર ૧.૧૫.૧૦-૧૧

૨. શલાકાપુરુષ ૬૩ ગણાય છે. ઉપર ૫૪ જણાવ્યા છે તેમાં પ્રતિવાસુદેવ ઉમેરવાથી ૫૪+૯=૬૩ શલાકાપુરુષ થાય છે.

જબૂદ્વીપમા ઉત્કૃષ્ટ ૩૪ તીર્થંકરો સંભવે છે[1]
[–સમ ૩૪]

મહાવિદેહમાં[2] જઘન્ય ચાર તીર્થંકર, ચાર ચક્રવતી ચાર બળદેવ અને ચાર વાસુદેવ હોય છે
[–સ્થા ૪ ૧]

ધાતકીખંડમાં ઉત્કૃષ્ટ ૬૮ તીર્થંકર[3] ૬૮ ચક્રવર્તી[4] ૬૮ બળદેવ અને ૬૮ વાસુદેવો ઉત્પન્ન થયા છે થાય છે અને થશે.

તે જ પ્રમાણે પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધમાં પણ સમજવું
[સમ ૬]

૪ અરિહંતનો જન્મ વગેરે

૧ અરિહંતનો જન્મ; ૨ અરિહંતની પ્રવજ્યા ૩ અરિહંતને જ્ઞાનોત્પત્તિ—

–આ ત્રણ સમયે ૧ દેવલોકમાં અજવાળું થાય છે; દેવો પૃથ્વી પર ઊતરે છે ૩ દેવોની સભા ભરાય છે ૪ દેવીઓ કલકલ કરે છે ૫ દેવેન્દ્રો મનુષ્યલોકમા

૧ જબૂદ્વીપમાં તીર્થંકરોનો સમય ભરતમાં ૧ ઐરવતમાં ૧ અને મહાવિદેહમાં ૩૨ વિજયો છે અને બધે એકસાથે તીર્થંકર હોય એમ બનવાનો સંભવ છે. બીજી ૩૨ વિજયોના ૩૨ અને ભરત તથા ઐરવતના બે – એમ બધા મળી આ સમયે જબૂદ્વીપમાં ૩૪ તીર્થંકરનું અસ્તિત્વ સંભવે છે

૨ આ વિધાન મહાવિદેહના ૩૨ વિજયોમાંથી ચાર ચારમાં જ તીર્થંકર હોય એ લાગુ પડે છે.

૩ ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધના ૩૨ વિજય અને પશ્ચિમાર્ધના ૩૨ વિજય મળી ૬૪ વિજય અને બે ભરત અને બે ઐરવત મળી ૬૮ થાય. તે બધામાં એકસાથે તીર્થંકર હોય ત્યારે ૬૮ સંખ્યા થાય.

૪ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧

આવે છે ૬–૧૨ સામાનિક દેવો ત્રાયસ્ત્રિંશદેવો, લોકપાલ દેવો દેવોની પટરાણીઓ, પારિષદિક દેવો, સેનાપતિઓ અને આત્મરક્ષ દેવો મનુષ્યલોકમાં આવે છે; ૧૩ દેવો સિંહાસન પર ઊભા થઈ જાય છે; ૧૪ દેવોનાં આસન ચલિત થઈ જાય છે ૧૫ દેવો સિંહનાદ કરે છે; ૧૬ દેવો ચેલોત્ક્ષેપ કરે છે; ૧૭ દેવોના ચૈત્યવૃક્ષો ચલિત થાય છે અને ૧૮ લોકાંતિક દેવો મનુષ્યલોકમાં આવે છે
[–સ્થા ૧૩૪]

૧–૩ અરિહંતજન્મ યાવત જ્ઞાનોત્પત્તિ, ૪ અરિહંતનું પરિનિર્વાણ—

–આ ચાર પ્રસંગે ઉપર્યુક્ત ૧૮ બાબતો બને છે
[–સ્થા ૩૨૪]

૧ અર્હતનું નિર્વાણ, ૨. અર્હત્પ્રતિપાદિત ધર્મનો વિચ્છેદ; ૩ પૂર્વગતશ્રુતનો વિચ્છેદ—

–આ ત્રણ પ્રસંગે : ૧ લોકાન્ધકાર અને દેવાન્ધકાર થાય છે[1]

[–સ્થા ૧૩૪]

૧–૩ અર્હત્ નિર્વાણ યાવત પૂર્વગતશ્રુત વિચ્છેદ; ૪ અગ્નિવિચ્છેદ—

–આ ચાર પ્રસંગે પણ લોકાન્ધકાર અને દેવાન્ધકાર થાય છે

[–સ્થા ૨]

૧ આ જ પ્રમાણે ઉત્પલ જન્મ વગેરે પણ ત્રણ લોકને ઉદ્યોત અને ત્રણ લોકમાં પ્રકાશ તથા તેમનું મૃત્યુ પરિનિર્વાણથી અંધકાર છે. ભગવતી ૧૧ પણ તે જ પ્રમાણે (ભગવતી ૧૧, ૨.૫ ૪૧૧૯) તથા ત્રણ લોકમાં ઉદ્યોત પણ થાય છે તેનું પણ વર્ણન છે. (૪ ૧૧૮)

૩ તીર્થંકરના અતિશયો[1]

૧ તેમના માથાના વાળ, દાઢી–મૂછ રોમ અને નખ વધતા નથી

શરીર નિર્મળ અને નીરોગ હોય

૩ ગાયના દૂધ જેવું સફેદ માંસ અને લોહી હોય,

૪ તેમનો શ્વાસોચ્છ્વાસ કમળની જેમ સુગંધી હોય;

૫. આહાર અને નિહાર આંખથી અદૃશ્ય હોય;

૬ આકાશમાં ધર્મચક્ર રહે

૭ આકાશમા છત્ર ધરાયલું રહે,

૮ આકાશમાં સફેદ ચામરો વીંઝાય

૯ આકાશ જેવા સ્વચ્છ સ્ફટિકનું બનેલું પાદપીઠ સહિત તેમનું સિંહાસન હોય.

૧૦ નાની ધજાઓથી સુશોભિત ઇન્દ્રધ્વજ તેમની આગળ આગળ ચાલે;

૧૧ જ્યાં જ્યાં અરિહંતો બેસે છે કે ઊભા રહે છે ત્યાં ત્યાં રત્નાદિથી યુક્ત અને ધજાઓથી સુશોભિત એવું અશોકવૃક્ષ દેવો નિર્મિત કરે છે;

૧૨ ડાબા પાછળના ભાગમાં તેમના મસ્તકપ્રદેશે તેજોમંડળની રચના થઈ જાય છે જે દસે દિશામાં પ્રકાશ ફેલાવે છે.

૧૩ પૃથ્વી સમતળ અને રમણીય બની જાય છે;

૧૪ કાંટા અધોમુખ થઈ જાય છે.

૧૫. ઋતુ સુખસ્પર્શી થઈ જાય છે;

૧૬ શીતળ સુગંધી અને સુખપ્રદ પવનથી બધી દિશાઓ પ્રમાર્જિત થઈ જાય છે;

[1] સમવાયાંગસૂત્રને અંતે દિગંબર ન ૯

૧૭ ઝીણી ઝીણી વર્ષાથી જમીનની ધૂળ બેસી જાય છે;

૧૮ જળજ અને સ્થળજ પુષ્પોનો જાનુ સુધી ઢગલો કરવામાં આવે છે;

૧૯ અમનોજ્ઞ શબ્દ સ્પર્શ રસ રૂપ અને ગંધનો નાશ થાય છે.

૨૦ મનોજ્ઞ શબ્દાદિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે;

૨૧ ભગવાનનો સ્વર હૃદયંગમ અને યોજનગામી[1] હોય છે.

૨૨ અર્ધમાગધી ભાષામાં ભગવાન ઉપદેશ કરે છે;

૨૩ એ અર્ધમાગધી ભાષા—આર્ય—અનાર્ય મનુષ્યોને પશુ અને પક્ષીઓને પોતપોતાની ભાષારૂપે પરિણમે છે અને તે હિતકર સુખકર, અને મોક્ષદાયી બને છે.

૨૪ ભગવાનના પાદમૂલમાં બેસીને દેવ—અસુર આદિ પરસ્પરના શત્રુઓ પણ શત્રુતા ભૂલી પ્રસન્ન ચિત્તે ઉપદેશ સાંભળે છે;

૨૫ અન્યતીર્થિક પ્રવચનકારો પણ તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા આવે છે;

૨૬ અન્યતીર્થિકો ભગવાનના પ્રશ્નનો જવાબ આપી શકતા નથી;

---

1 આનંદે ભગવાન બુદ્ધને કહ્યું કે અભિભૂ નામનો શ્રાવક [illegible] માં છે જે પોતાનો સ્વર સહસ્રલોકધાતુ સુધી પહોંચાડી શકે છે [illegible] ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે આનંદ એ તો શ્રાવક છે અને હું તથાગત છું મારો સ્વર તો ત્રિસાહસ્રી—મહાસાહસ્રી લોકધાતુ સુધી જઈ શકે છે

(—અંગુત્તર ૩.૮]

૨૭ જ્યાં જ્યાં અર્હત્ વિચરે ત્યાં ત્યાં ઈતિ–ઉપદ્રવનો ભય ન રહે; ૨૮ મારી ભય ન રહે; ૨૯ સ્વચક્રનો ભય ન રહે; ૩૦ પરચક્રનો ભય ન રહે; ૩૧ અતિવૃષ્ટિ ન થાય; ૩૨ અનાવૃષ્ટિ ન થાય; ૩૩ દુર્ભિક્ષ ન રહે; ૩૪ પ્રથમના રોગ પણ શમી જાય.[1]

(–સમ ૩૪)

૪ તીર્થંકરોનો ઉપદેશ

ભરત અને ઐરવતવર્ષમાં પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થંકરો સિવાયના વચલા બાવીસ તીર્થંકરો ચાતુર્યામ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે તે ચાતુર્યામ આ પ્રમાણે —

૧ સર્વ પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ;

૨ સર્વ મૃષાવાદથી વિરમણ

૩ સર્વ અદત્તાદાનથી વિરમણ

૪ સર્વ પરિગ્રહથી વિરમણ

મહાવિદેહમાં બધા તીર્થંકરો આ ચાતુર્યામ ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે

(–સ્થા ૨૬૬)

પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થંકરનું પ્રવચન પાંચ કારણે દુર્ગમ બને છે— (કારણ પ્રથમ તીર્થંકરના શિષ્યો સરલ છતાં જડ છે અને અંતિમ તીર્થંકરના શિષ્યો વક્ર પણ છે અને જડ પણ છે) તે આ —

1 અનુત્તરમાં વ્યાખ્યાનનું પાંચમું [illegible] જેમ [illegible] છે તે માટે ઉપરના [illegible] અતિશય [illegible] છે તે આ–૧ તે [illegible] હોય છે ૨. [illegible] હોય છે ૩. મર્યાદાને [illegible] હોય છે ૪ [illegible] હોય છે ૫. [illegible] હોય છે (પૃ.૧૩૧) આની અને વ્યાખ્યાનની સરખામણી માટે જુઓ પૃ. ૧૩૩

૧ દુરાખ્યેય—આયાસસાધ્ય આખ્યાયુક્ત,

૨ દુર્વિભજ્ય—પૃથક્કરણ કરવામાં કષ્ટ આપે,

૩ દુર્દર્શ—મુશ્કેલીથી સમજાવી શકાય તેવું;

૪ દુસ્સહ—અનેક પરિષહો સહવા માટે કહ્યું છે પણ શિષ્યો તે માટે જ પટ તૈયાર નથી થતા;

૫. દુરનુચર—તેમના સમસ્ત ઉપદેશોનું આચરણ અતિ દુષ્કર છે તેથી બીજા પાસે તેના આચરણની અપેક્ષા આયાસસાધ્ય છે

વચલા તીર્થંકરોનું પ્રતિપાદન સુગમ છે તેનાં કારણો ઉપરથી ઊલટાં જ છે તે આ—૧ સુઆખ્યેય, ૨ સુવિભજ્ય, ૩ સુદર્શ ૪ સુસહ, ૫. સુચર.

[—સ્થા ૪૧]

અરિહંત ઋષભદેવે આ અવસર્પિણીનાં ૯ સાગરોપમ કોટાકોટી વીત્યા પછી તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું

[—સ્થા૦ ૬૦૦]

આ અવસર્પિણીના તૃતીય સુષમ-દુષમા આરાના ૮૯ પક્ષ બાકી હતા, ત્યારે ઋષભ સર્વ દુઃખનો અંત કરી મોક્ષે ગયા અને ચોથા દુષમ-સુષમાના ૮૯ પક્ષ બાકી હતા, ત્યારે ભગવાન મહાવીર મોક્ષે ગયા.

[—સમ ૮૯]

२

કુલકરો–લોકવ્યવસ્થાપકો

૧ ભરતવર્ષના

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષની અતીત ઉત્સર્પિણીમાં દશ કુલકરો થઈ ગયા છે—

૧ સ્વયંજલ; ૨ શતાયુ; ૩ અનંતસેન; ૪ અમિતસેન, ૫. તર્કસેન ૬ ભીમસેન ૭ મહાભીમસેન; ૮ દઢરથ ૯ દશરથ ૧૦ શતરથ.

[—સ્થા ૭૬૭]

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં અતીત ઉત્સર્પિણીમાં સાત કુલકર થઈ ગયા છે—

૧ મિત્રદામા; ૨ સુદામા ૩ સુપાર્શ્વ; ૪ સ્વયંપ્રભ; ૫. વિમલઘોષ ૬ સુઘોષ ૭ મહાઘોષ.

[—સ્થા ૫૫૬; —સમ ૧૫૭]

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં અતીત અવસર્પિણીમાં ૧૦ કુલકર[1] થઈ ગયા છે—

૧ સ્વયંજલ; ૨ શતાયુ, ૩ અજિતસેન; ૪ અનંતસેન, ૫. કાર્યસેન ૬ ભીમસેન, ૭ મહાભીમસેન ૮ દઢરથ; ૯ દશરથ; ૧૦ શતરથ.

[—સમ ૧૫૭]

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં સાત કુલકર[2] થઈ ગયા છે—

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૩.
૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૪

નામ	પત્ની
૧ વિમલવાહન	ચન્દ્રયશા
૨. ચક્ષુષ્માન	ચંદ્રકાન્તા
૩ યશસ્વી	સુરૂપા
૪ અભિચન્દ્ર	પ્રતિરૂપા
૫. પ્રસેનજિત	ચક્ષુષ્કાંતા
૬ મરુદેવ	શ્રીકાંતા
૭ નાભિ	મરુદેવી

[—સમ ૧૫૭,—ઠાણ ૫૫૬]

વિમલવાહન કુલકર ૯ ધનુષ ઊંચા હતા.

[—ઠાણ ૬૬૫—સમ ૧૧૧]

અભિચન્દ્ર કુલકર ૬ ધનુષ ઊંચા હતા.—

[—ઠાણ ૫૨૮—સમ ૧ [illegible]]

વિમલવાહન કુલકર માટે સાત પ્રકારનાં વૃક્ષો ઉપભોગ માટે પેદા થયાં—

૧ મત્તાંગક – મદ્ય દેનારાં;
૨. ભૃંગ – ભાજન દેનારાં
૩ ચિત્રાંગ – પુષ્પમાળાઓ દેનાર;
૪ ચિત્રરસાંગ – વિવિધ રસો દેનાર;
૫. મણ્યંગ – આભરણ દેનાર;
૬ અનગ્ન – વસ્ત્રદાયક;
૭ કલ્પવૃક્ષ – ઇચ્છિત વસ્તુ દેનાર.

[—ઠાણ ૫૫૬]

જમ્બૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં સાત કુલકર થશે[1]—

1 ઠાણાંગ અને સમવાયાંગ બન્નેમાં આગામી ઉત્સર્પિણીના [illegible] રીતે આ સાત [illegible] છે [illegible] ઠાણાંગમાં જ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

૧ મિત્રવાહન (મૃગવાહન); ૨ સુભૂમ; ૩ સુપ્રભ, ૪ સ્વયંપ્રભ ૫. દત્ત (શુભ); ૬ સૂક્ષ્મ (સુરૂપ); ૭ સુબંધુ

[-સમ ૧૫૮; -સ્થા ૫૫૬]

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં દશ કુલકર થશે—

૧ સીમંકર ૨ સીમંધર, ૩ ક્ષેમંકર; ૪ ક્ષેમંધર ૫. વિમલવાહન; ૬ સંમુતિ ૭ પ્રતિશ્રુત; ૮ દૃઢધનુ, ૯ દશધનુ ૧ શતધનુ.

[-સ્થા ૭૬૭]

૨ ઐરવતમાં

જંબૂદ્વીપના ઐરવતવર્ષમાં દશ કુલકર આગામી ઉત્સર્પિણીમાં થશે —

૧ વિમલવાહન; ૨ સીમંકર; ૩ સીમંધર; ૪ ક્ષેમંકર; ૫. ક્ષેમંધર; ૬ દૃઢધનુ, ૭ દશધનુ; ૮ શતધનુ, ૯ પ્રતિશ્રુતિ; ૧ સુમતિ.

[-સમ ૧૫૮]

ટિપ્પણ

[દરેક પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ આપવાં ધાર્યાં હતાં; પણ આ ભાગમાં પ્રથમ બે પ્રકરણનાં જ ટિપ્પણ અહીં ભેગાં મૂક્યાં છે.]

૧. ૧૮ ચક્રવર્તી :—

ચક્રવર્તી બલદેવ અને વાસુદેવ એ ત્રણે ૧૮ ૧૮ની સંખ્યામાં સમકાલમાં સંભવે નહિ; કેમકે આ વિધાન ... એમ સમજવું જોઈએ—આવું વિધાન મળે છે. કારણ, એક એવો નિયમ છે કે ચક્રવર્તી જ્યાં જે કાળે હોય ત્યારે બલદેવ અને વાસુદેવનો સંભવ નથી. અને સૂત્રોમાં જ (સ્થાનાંગ સૂત્ર ૩ ૧) વિજયમાં વિજય ચાર ચક્રવર્તી ચાર બલદેવ અને ચાર વાસુદેવનું અસ્તિત્વ તો આગમિકોએ સ્વીકાર્યું જ છે. તો પછી ચાર ચક્રવર્તી તો વિદેહમાં કોઈ ને કોઈ વિજયમાં હોવાના જ; કેમકે તે ... બલદેવ–વાસુદેવ ઉક્ત નિયમ પ્રમાણે જ્યાં ચક્રવર્તી હોય તેવા ચાર વિજયમાં સંભવી નહિ. કેમકે તેમની ૧૮–૧૮ની સંખ્યાની સમકાલીનતાની કદી પૂર્તિ થઈ શકે નહિ.

આ જ વાત ચક્રવર્તી વિષે પણ છે; કારણ, વિજયમાં વિજય ચાર બલદેવ અને ચાર વાસુદેવ કોઈ ને કોઈ વિજયમાં રહેવી જ તો ત્યાં ઉક્ત નિયમ પ્રમાણે ચક્રવર્તી પણ સંભવી નહિ; કેમકે તેમની પણ સમકાલીનતા ૧૮ની સંખ્યાપૂર્તિ કદી થઈ નહિ.

સંભવ છે સૂત્રકારને ઉક્ત નિયમ માન્ય ન હોય. કિંવા પણ સંભવ છે કે એ નિયમ અન્ય પુરાણકારોએ બનાવી દીધો હોય.

સૂત્ર પ્રમાણે તેમની ૧૮ સંખ્યા આ પ્રમાણે સમજવી — ભારત એ ભારત છે. જ્યાપ અને ઐરાવત પૂર્વાર્ધમાં જ બૂદીપ પ્રમાણે ૩૪ અને પશ્ચિમાર્ધમાં પણ જંબૂદીપ પ્રમાણે ૩૪ની સંખ્યા સમજવી. કેમકે આ બધાને ૧ ચક્રવર્તી હૈ સમજવા.

૨. તીર્થંકરના અતિશયો —

આ અતિશયો માટે જુઓ ત્રિષષ્ટિ–હેમચન્દ્રાચાર્ય પૃ. ૧૩ અને અભિધાનચિંતામણિ ૧ ૧–૬૩ પ્રસ્તુત સૂત્રની ટીકામાં આચાર્ય

ગૂઢાર્થતાના આધારે બીજા વધારાના અતિશયોનું પણ વર્ણન કર્યું છે. તથા ૧થી પાંચ સુધીના અતિશયોને જન્મજાત કહે છે અર્થાત્ તેમના તે અતિશયોમાં બીજું કારણ નહિ પણ જન્મ મુખ્યપણે કારણ છે. ૨૧થી માંડીને બધા તથા બારમો અતિશય કર્મના ક્ષયજન્ય છે અને બાકીના દેવકૃત છે. દિગંબરો પણ ફેરફાર સાથે ૩૪ અતિશયો માને છે તેમાં ૧૦ જન્મજાત, ૧૪ દેવકૃત, અને દસ કેવલજ્ઞાનકૃત–કર્મક્ષયકૃત છે. તે આ પ્રમાણે—૧ અત્યંત સુંદર શરીર, ૨ અતિશય સુગંધમય શરીર, ૩. પરસેવાનો અભાવ ૪ મળમૂત્ર રહિત શરીર, ૫. હિત, મિત અને પ્રિયવચનતા ૬. અતુલ બળ ૭ દૂધ જેવું શ્વેત લોહી ૮ શરીરમાં ૧૦૦૮ શુભ લક્ષણો, ૯ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન ૧૦ વજ્રઋષભનારાચ શરીર,—આ દસ જન્મકૃત અતિશય છે. ૧૧ અર્ધમાગધી ભાષા, ૧૨. પ્રભુના સાન્નિધ્યમાં જીવો શત્રુતા ભૂલી જાય છે, અને મિત્ર બને છે ૧૩ દિશાઓની નિર્મળતા, ૧૪ આકાશની નિર્મળતા ૧૫. બધી ઋતુનાં ફળ-ફૂલ તથા ધાન્યાદિની ઉત્પત્તિ, ૧૬. યોજન સુધીની જમીન દર્પણ જેવી નિર્મળ થવી ૧૭. ચાલતાના પગ તળે કમલરચના, ૧૮ આકાશમાં જયધ્વનિ ૧૯ સુગંધી પવનનું મંદગતિએ વહેવું, ૨૦ સુગંધી જલની વર્ષા, ૨૧ ભૂમિને કંટકરહિત કરવી ૨૨. બધા જીવોને આનંદ, ૨૩ ભગવાનની આગળ આગળ ધર્મચક્ર ૨૪ છત્ર ચામર, ધ્વજ આદિ આઠ મંગલિક ચાલે,—આ ૧૪ અતિશયો દેવકૃત છે ૨૫ બસો યોજનમાં સુભિક્ષ, ૨૬. આકાશમાં ગમન, ૨૭. ચારે દિશામાં પ્રભુના મુખનું દર્શન, ૨૮ અહિંસા, ૨૯ ઉપસર્ગનો અભાવ, ૩૦ આહારનો અભાવ, ૩૧ બધી વિદ્યાઓનું સ્વામીપણું, ૩૨. નખ અને કેશ વધતા નથી. ૩૩ આંખના પલકારા થતા નથી, ૩૪ શરીરની છાયાનો અભાવ — આ દસ અતિશયો કેવલજ્ઞાનકૃત છે

અહીં ખાસ ધ્યાન દેવા જેવી વસ્તુ એ છે કે શ્વેતાંબરોને મતે આહાર-નિહાર આંખથી અદૃશ્ય હોય છે એ જન્મજાત અતિશય છે જ્યારે દિગંબર મતે આવા સ્થાને આહારના અભાવ એવો અતિશય માનવામાં આવ્યો છે અને તે જન્મજાત નહિ પણ કેવલજ્ઞાનકૃત. આ પરથી શ્વેતા-મ્બર-દિગંબરના કેવલીકવલાહાર વિષયક મતભેદની યાદ આવે છે. એમ જણાય છે કે બન્ને પરંપરામાં આ પ્રકારના ૩૪ અતિશયોની કલ્પના બન્ને સંપ્રદાયના ભેદ થયા પહેલાંની છે કે એને અર્ધમાગધીમાં

શરીર અને તેનું આસ પાસનું પ્રતિબિંબ છે છે. અતિશયો કર્મક્ષયજ બતાવ્યાં આવ્યા છે. એ આમ નહીં તો પછી કેમ બીજા પ્રકારના બતાવ્યાં ભિન્નતાસૂચક શબ્દો કુલ બે આપી છે કે સમવાયાંગના આમ કહ્યાથી ભિન્ન ધ્વનિ નીકળે છે અને તેને દેવ અર્ધમાગધીમાં પરિણત કરે છે. અને તે જ ભાષા બધી સત્ત્વભાષાને પરિણત થાય છે એવો તે જ પ્રકારની બોધ આપવા માટે સરખાવવા જેવા છે.

હેમચંદ્રના મતે પણ ૩૪ અતિશયોનું વિભાજન જુદી રીતે છે અને અતિશયોના નામમાં પણ ભેદ છે. અભયદેવે જે તે પ્રકરણ ભેદ નામ આપે છે કે ચાર છે. અહીં તેમની આગળ એ ચારે બતાવ્યા છે. ૧૧ અતિશયો કર્મક્ષયજ છે. આ અતિશયોમાં આવશ્યક પણ નથી આવી જતા. પણ આગમની આવૃત્તિમાં આવશ્યક અને હેમચંદ્ર બેઉ છે ત્યારે પણ હેમચંદ્ર ૧ અતિશયો દેવકૃત બતાવ્યા છે. અભયદેવને મતે દેવકૃત ૧૫ છે. આમ હેમચંદ્ર બેઉ મતે તથા મૂળ ઠેકાણે છે કે દેવકૃત અતિશય બતાવ્યા છે પણ તે ભિન્નતાને મતે વિલક્ષણતા છે. બાકી બેઉ અતિશય પણ બીજી રીતે—દેવકૃત બતાવ્યા છે—આવું નામનિર્દેશ ભિન્નતામાં નથી. શ્વેતાંબરમાં પણ ૩૪ ની આવલીમાં કે આવ્યો નથી.

અતિશયો વિશે જૈન પણ અનેક મૂળ, આવશ્યક હેમચંદ્ર અને ભિન્નતાઓ છે. તે સમ વિચારી લેવા.

સામાન્ય રીતે જોવું કરી શકાય કે ૩૪ અતિશયોનું વિભાજન કરવી અને કોઈ બેઉ નિશ્ચિત સિદ્ધાન્ત સામીને આ વિભાજન કરવામાં નથી આવ્યું. એટલા બધાર જન્મ વગેરે કારણ કોઈ બતાવ્યાં છે પણ અમુક અતિશય અમુક જ વર્ગમાં કેમ આવે—એના સમર્થનમાં કોઈ તેવી પ્રમાણ કોટિ નથી. એ વિભાજન સ્વેચ્છાચારી જણાય છે. વળી મૂળ સમવાયાંગમાં આવું વિભાજન નથી એ પણ આપણે છે કે વિભાજન પાછળનું કામનું છે.

૩. કુલકરો —

• સ્થાનાંગમાં આ સાત કુલકરો અતીત ઉત્સર્પિણીના બતાવ્યા છે. જ્યારે સમવાયાંગમાં અતીત ઉત્સર્પિણીના બાર સાત બતાવ્યા છે. અનેના નામમાં તો ભેદ છે પણ સમવાયાંગ જે સાત નામો અતીત ઉત્સ-ર્પિણીના બતાવે છે તે નામો સાથે ખાસ મેળ ખાતા નથી તો ક્યાં અવસર ભાગ પડે છે. અહીં સ્થાનાંગમાં ઉત્સર્પિણીને બદલે અવસર્પિણી

ચાર શબ્દો હોય તો જ્યારે સમજ છે કારણ સ્વાર્થમાં જ અત્યાર
કલ્પવૃક્ષનાં નામ સાથ જ (આણી ઘન ઝણી જ) મળતાં છે અને
એ જ નામો સમવાયાંગમાં પણ છે. બીજે આ નામો અતીત આગ
કલ્પવૃક્ષનાં નામનાં ઉપમે, સમવાયાંગ સાથે જે એ નામોનો મેળ છે તે
વાસ્તવિક વસ્તુનો ખ્યાલ એમ મને લાગે છે.

એક બીજી સમયની કલ્પના કરવામાં આવી છે જે પ્રથમ સુષમ-
સુષમા આરો કહેવાય છે ત્યારે લોકોમાં કોઈ પણ જાતનાં સામાજિક
રાજકીય કે આર્થિક બંધનો હતાં નહિ સૌ પોતપોતાના સ્વામી હતા.
ખાવા-પીવાની તથા પહેરવા-ઓઢવાની ચીજોની ચિંતા હતી જ નહિ. તેઓ
ઝાડ નીચે રહેતા અને પૃથ્વી પર સૂતા-બેસતા. ખાવા-પીવા માટે પણ
બધું ઝાડો પૂરું પાડતાં. આભૂષણો પણ ઝાડમાંથી જ હતાં. આમ બધી
વસ્તુઓ વૃક્ષમાંથી જ મળતી હોવાથી તે વૃક્ષો કલ્પવૃક્ષ—ઇચ્છિત
આપનારાં—કહેવાતાં. આવા દશ જાતના પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો પ્રથમ
આરામાં હતાં.

તે સમયના પુરુષો અને સ્ત્રીઓ આમ ભાઈ બહેન—જોડી હોવાથી
સૌન્દર્યમાં સુંદર અને સુખ તથા સુખમગ્નતામાં હતાં. તે બધા સ્વભાવે
જ અલ્પકષાયી હતાં. અલ્પપરિગ્રહી તો ... પણ હોય પણ ચીજ
ઉપર મમતા થવાથી એ તેમના સ્વભાવથી જ વિરુદ્ધ હતું. તેથી તે
સમયમાં ગામ, નગર, ઘર આદિ—એ બધા બનાવેલાં હતાં તેમનો કોઈ
તેઓ ઉપયોગ કરતા નહિ.

આર્થિક વ્યવહાર જેવું કશું હતું નહિ. તેથી આજની જેમ
લેવડ-દેવડ, માલિક-ગુલામ, શેઠ-નોકર એવા કોઈ પણ જાતનો વ્યવહાર
તે સમયમાં હતો નહિ. એટલું જ નહિ પણ આજના સામાજિક વ્યવહારો
માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, વહુ, પુત્રવધૂ, ઇત્યાદિ પણ એટલા બધા દૃઢ નહિ
કે તેઓ પરાધીન બને. માત્ર તેવા સંબંધ આવતા.

એ યુગલમાં આજની જેમ રોગચાળા કાળીની કનેથી મૃત્યુ—ભય
નીચ પીડાઓ જે લોકોને હતો જ નહિ. આમ તેઓ આળસ વિનાના,
ખાવા વિનાના, ઉદ્યમ વિનાના માત્ર સુખ જ સુખ ભોગવતા.

જે જોડું સાથે જન્મે તે જ પતિ-પત્ની રૂપે રહે અને જ્યારે
મરવાના છ માસ બાકી રહે ત્યારે એક જુગલને જન્મ આપે—તેમાં
એક પુરુષ હોય અને એક સ્ત્રી. તે બન્ને પતિ પત્ની રૂપે ઉછરે વિચરે.

તેમાં નવા જન્મેલા યુગલની ૭ પૂર્ણ માત્ર ૪૯ દિવસ જ હોય છે અને
તેટલા જ દિવસમાં આજના બાળકોની જેમ નહિ પરંતુ યૌવન પ્રાપ્ત
કરી માતપિતાથી સ્વતંત્ર થઈ પોતાની જાતની સિવાય. તેમનું મૃત્યુ માત્ર
બગાસા કે છીંકથી થાય. બીજી વિશેષ પીડાઓ નહિ. આરો એ પ્રથમ
આરો છે. એ પ્રથમ આરામાં વર્ષો જેમ જેમ પસાર થતાં જાય છે તેમ
પૃથ્વીનાં રસકસ ઓછાં થતાં જાય છે. આમ આ જ પ્રકારે બીજા આરામાં
યુગલિક ધર્મ જ પ્રવર્તે છે. પ્રથમ સુષમ-સુષમ આરાનાં ચાર કોટાકોટી
સાગરોપમ અને બીજા સુષમ આરાનાં ત્રણ કોટાકોટી સાગરોપમ પસાર થઈ
જાય ત્યારે ત્રીજો સુષમ-દુષમ આરો બે કોટાકોટી સાગરોપમનો બેસે છે. ત્યારે
તે યુગલિકોના શરીરની સ્થિતિ, તેમના આયુષ્યની સ્થિતિ, તેમની
આયુષ્યસ્થાન પૃથ્વીની સ્થિતિ પ્રથમ કરતાં અલ્પ હીન હોવાથી ઓછી
હોય છે અને જ્યારે આ ત્રીજા આરાને અંતિમ ચોરાશી લાખ પૂર્વ
છે (આ આરાના ગણતરીનો આંક — ૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧
આટલા વર્ષનો હોય છે; આટલા બે લાખ ચોરી ત્યારે ચોરાશી તેટલા જ વર્ષ
બાકી રહે ત્યારે) સ્વભાવે પ્રથમ ધર્મની પ્રવૃત્તિ નિવારણ જ્યારે
છે એ વખતે યુગલિકોમાં પોતાની આવશ્યક ચીજોની તંગી તેમને
પડે છે અને પરિગ્રહભાવો વાસ્તવિક થઈ જાય છે — પરસ્પરની
આવશ્યકતા પર કાબૂ થઈ જાય છે. એ જ વખતે જે તેમની વ્યવસ્થા કરનાર
મનુષ્ય કુલકર ઉત્પન્ન થાય છે તે કુલકર કહેવાય છે. આમનિ પ્રથમ
કુલકર જ્યારે ત્રીજા આરાને ટૂંકા એટલો સમય બાકી રહે છે ત્યારે
ઉત્પન્ન થાય છે. અને ત્યાર પછી ધર્મભાવની પ્રવૃત્તિ કરનાર પ્રથમ
તીર્થંકર તથા રાજ્યની વ્યવસ્થા કરનાર ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થાય છે અને
ત્યાર પછી ચોથા આરામાં બાકીના ૨૩ તીર્થંકર અને અગિયાર વાસુદેવ
વગેરે ઉત્તમ પુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચમા અને છઠ્ઠા આરામાં તેવા
કોઈ મહાપુરુષ ઉત્પન્ન થતા નથી.

આ પ્રમાણે અનંત સુખની દશામાં અને અનંત દુઃખની દશામાં
મહાપુરુષોનો જ જન્મ અવતાર નથી એમ ફલિત થાય છે. પણ જ્યારે
સુખદુઃખ મધ્યમ પ્રમાણનું હોય છે ત્યારે તેમનો જન્મ હોય છે.

૪ આ અવસર્પિણીના કુલકર —

આ કુલકરો વિશે (જૈન વસ્તુની સમાલોચના આવશ્યક નિર્યુક્તિ
ગા. ૧ થી એક કુલકરનું નામ આદિ કરી કલ્પિત વિચારણા કરવાનું

હોય છે. કુલકરોના સમયમાં માત્ર ત્રણ પ્રકારની દંડનીતિ છે — હકાર, મકાર અને ધિકાર. પ્રથમ બે કુલકરના સમયમાં માત્ર હકાર નીતિ હોય છે; તૃતીય અને ચતુર્થ કુલકરના સમયમાં હકાર અને મકાર બંને હોય છે; અને પંચમથી સાતમા સુધીના સમયમાં ત્રણે નીતિ હોય છે.

કોઈમાં કોઈ ગુનો થાય ત્યારે કુલકર પાસે લાવે એટલે કુલકર અપરાધીને માત્ર એટલું જ કહે કે 'હં' 'હા!' અર્થાત્ અરેરે તે આવું જ કર્યું — આ વચન જ દંડનું કામ કરતું અને અપરાધી લજ્જિત થઈ જતો. ત્યાર પછી એ નીતિથી કામ ન ચાલ્યું એટલે નવી દંડનીતિ મકારની શરૂ થઈ — તેમાં અપરાધીને 'મા' ની પણ તેમ ન હોય ત્યાં 'હવે આમ ન કર' એ અર્થમાં 'મા!' એટલું કહેવાથી તેનો દંડ થયો હોય તેમ તે લજ્જિત થઈ જતો. સમય જતાં આ નીતિ પણ અપૂરી લાગી તેથી આગળ ઉપર ધિક્કાર દેવાની નવી દંડનીતિ શરૂ થઈ અને એનો એવો અપરાધ — ત્રણેમાંથી કોઈ એક નીતિથી દંડ દેવામાં આવતો.

જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિમાં સાતને બદલે આ અવસર્પિણીમાં ૧૫ કુલકર થયાનો ઉલ્લેખ છે. તે વાચનાભેદે સમજવું જોઈએ. જુઓ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ દ્વિતીય વક્ષસ્કાર.

દિગંબરોમાં ૧૪ કુલકર માન્યા છે જે જંબૂદ્વીપ પ્ર. જેવાં જ નામ છે; માત્ર તેમાંથી એક ઋષભને નથી ગણ્યા અને નામક્રમમાં થોડો ભેદ છે. જુઓ સિદ્ધાન્તસાર ૫. ૧૮

૩

તીર્થંકરો

૧. ભરતવર્ષની વર્તમાન અવસર્પિણીના તીર્થંકરો

દેવાધિદેવો–તીર્થંકરો[1] ૨૪ છે, જે આ ભરતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયા છે

[–સમ ૨૪]

૧ તીર્થંકરના પૂર્વભવનાં નામ	૨ તીર્થંકરનાં નામ	૩ તીર્થંકરોની માતાનાં નામ
૧ વજ્રનાભ[2]	ઋષભ;	મરુદેવી,[3]
૨. વિમલ;	અજિત;	વિજયા;
૩ વિમલવાહન;	સંભવ,	સેના,

---

૧ તીર્થંકરો વિષેની નોંધ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧

૨ દિગંબર મતે આ નામોમાં ફેરફાર છે. તેમને મતે ચોવીસ નામો ક્રમશઃ છે – વજ્રનાભિ, વિમલવાહન, વિપુલવાહન, મહાબલ, અતિબલ, અપરાજિત, નંદિષેણ, પદ્મ, મહાપદ્મ, પદ્મગુલ્મ, નલિનગુલ્મ, પદ્મોત્તર, પદ્મસેન, પદ્મરથ, દશરથ, મેઘરથ, સિંહરથ, ધનપતિ, વૈશ્રવણ, શ્રીવર્મ (શ્રીધર), સિદ્ધાર્થ, સુપ્રતિષ્ઠિત, આનંદ, નંદન. અવિશિષ્ટનામોમાં ઘણું અંતર જોવાય છે તેની આ નામો સાથે આ સમાનતા છે.

૩ નામોના મહત્ત્વ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨.

૪ ધમસિંહ	અભિનંદન;	સિદ્ધાર્થા
૫. સુમિત્ર;	સુમતિ	મંગલા;
૬ ધમમિત્ર;	પદ્મપ્રભ;	સુસીમા;
૭ સુંદરબાહુ;	સુપાર્શ્વ;	પૃથ્વી;
૮ દીર્ઘબાહુ;	ચંદ્રપ્રભ;	લક્ષ્મણા
૯ યુગબાહુ;	સુવિધિ પુષ્પદંત	રામા;
૧૦ લષ્ટબાહુ;	શીતલ;	નંદા
૧૧ દિન્ન;	શ્રેયાંસ;	વિષ્ણુ;
૧૨. ઇન્દ્રદત્ત	વાસુપૂજ્ય;	જયા;
૧૩ સુંદર;	વિમલ	શ્યામા;
૧૪ માહેન્દ્ર,	અનન્ત;	સુયશા
૧૫. સિંહરથ	ધર્મ;	સુવ્રતા;
૧૬ મેઘરથ	શાન્તિ;	અચિરા;
૧૭ રૂપી	કુન્થુ;[1]	શ્રી;
૧૮ સુદર્શન	અર;[2]	દેવી;
૧૯ નંદન	મલ્લિ;[3]	પ્રભાવતી
૨૦ સિંહગિરિ;	મુનિસુવ્રત	પદ્મા;
૨૧ અદીનશત્રુ;	નમિ;	વપ્રા

૧ કુન્થુનાથ, ચક્રવર્તી પણ.

૨ અરનાથ, ચક્રવર્તી પણ.

૩ [illegible] —[illegible] ૧૧૫૨૧૧૧૫.

૨૨ શંખ;	નેમિ;	શિવા;
૨૩ સુદર્શન;	પાર્શ્વ;	વામા;
૨૪ નંદન.	વર્ધમાન.	ત્રિશલા
[સમ ૧૫૭ (ગા. ૧૧ ૧૪)]	[–સમ ૧૫૭ (ગા ૧૩૯ ?)]	[–સમ ૧૫૭ (ગા ૯–૧૦)].

૪ તીર્થંકરોના પિતાનાં નામ	૫ તીર્થંકરોનાં દીક્ષાસ્થાન	૬ પ્રથમ ભિક્ષા દેનાર
૧ નાભિ;[1]	વિનીતા[2]	શ્રેયાંસ;[3]
૨ જિતશત્રુ;	અયોધ્યા;	બ્રહ્મદત્ત;
૩ જિતારિ;	શ્રાવસ્તી;	સુરેન્દ્રદત્ત;
૪ સંવર;	અયોધ્યા;	ઇન્દ્રદત્ત;

---

૧ [illegible] ૯ તે આ પ્રમાણે–૩ [illegible] ([illegible]). ૮ [illegible], ૯ [illegible], ૧૦ [illegible].

[illegible] નામ માટે જુઓ [illegible] ગા ૩૯૦–૮

૨. [illegible] તે માટે જુઓ [illegible] ગા [illegible] [illegible] જન્મભૂમિ [illegible] ૭ [illegible] અને [illegible] જ ૫ માટે દીક્ષાસ્થાન [illegible] ૭ [illegible] જન્મભૂમિ [illegible] દીક્ષાભૂમિ [illegible] જન્મભૂમિ તે જ દીક્ષાભૂમિ ૭. [illegible] જન્મભૂમિ [illegible] [illegible] ૭

૩ જુઓ [illegible] ગા ૩૨૭–૩૨૯ [illegible] અને જે [illegible] ૭ તે આ પ્રમાણે–૧ [illegible] ([illegible]) ૧૨ [illegible] ૧૩ [illegible] ([illegible]) ૧૩ [illegible] ([illegible]), ૧૪ [illegible] ([illegible]), ૧૫ [illegible] ([illegible]) ૧૬ [illegible] ([illegible]), ૧૭ [illegible] ([illegible]), ૧ [illegible] ([illegible]) ૧૯ [illegible] ([illegible]) ૨ [illegible] ([illegible]), ૨૧ [illegible] ([illegible]), ૨૨ [illegible] ([illegible]).

૮. મેઘ;	અયોધ્યા;	પદ્મ;
૬ ધર	કૌશામ્બી	સોમદેવ;
૭ [illegible]તિષ્ઠ	વારાણસી;	માહેન્દ્ર
૮ મહાસેન;	ચ[illegible]પુરી;	સોમદત્ત;
૯ સુગ્રીવ;	કાકન્દી	પુષ્ય,
૧૦ [illegible];	ભદ્દિલપુર;	પુનર્વસુ;
૧૧ વિષ્ણુ;	સિંહપુર	ન[illegible]
૧૨ વસુપૂજ્ય;	ચમ્પા;	સુન[illegible]
૧૩ [illegible];	કાંપિલ્યપુર	[illegible]
૧૪ સિંહસેન	અયોધ્યા;	[illegible]
૧૫ ભાનુ	રત્નપુર;	ધર્મસિંહ;
૧૬ વિશ્વસેન;	ગજપુર (હસ્તિનાપુર)-	સુમિત્ર,
૧૭ [illegible]	[illegible]પુર;	[illegible]સિંહ;
૧૮ સુદર્શન;	[illegible]	અપરાજિત;
૧૯ [illegible];	મિથિલા	[illegible]
૨૦ સુમિત્ર,	[illegible]	[illegible]
૨૧ વિજય	મિથિલા;	[illegible]
૨૨ સમુદ્રવિજય	[illegible]	વરદત્ત;
૨૩ અશ્વસેન	વારાણસી	ધન્ય
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

૭. ચૈત્યવૃક્ષ	૮. કેવળજ્ઞાનનાં નક્ષત્રો	૯. શિબિકા[1]
૧ ન્યગ્રોધ;[2]	[ઉત્તરાષાઢા / અભિજિત][3]	સુદર્શના;
૨. સપ્તિપર્ણ;	[રોહિણી–મૃગશીર્ષ][4]	સુપ્રભા;
૩ શાલ;	[મૃગશીર્ષ – આર્દ્રા][5]	સિદ્ધાર્થા;
૪ પ્રિયક	[૧–૪ અભિજિત– ૫ પુષ્ય][6]	સુપ્રસિદ્ધા;
૫. પ્રિયંગુ;	[૧–૪ મઘા ૫. પુનર્વસુ][7]	વિજયા;
૬ છત્રાભ;	ચિત્રા;	વૈજયંતી;
૭ શિરીષ;	[૧ – ૪ વિશાખા; ૫. અનુરાધા][8]	જયંતી;
૮ નાગવૃક્ષ;	[૧ – ૪ અનુરાધા; ૫. જ્યેષ્ઠા][9]	અપરાજિતા;

---

૧ [illegible]

૨. [illegible] ૧૧ [illegible] [illegible]

૩. [illegible] — ૧ [illegible] ૧૦. [illegible], ૧૪ [illegible] ૧૨. [illegible]

[illegible] – [illegible] –

[illegible] ૩૨. ૧

૪. [illegible] ૩૨. ૩૧–૩૨

૬ [illegible] – [illegible] ૩૧ [illegible]

૭. [illegible] ૩૨. [illegible] ૮. [illegible] ૩૧ [illegible]

૯ [illegible] ૩૨. [illegible] ૧ [illegible] ૩૨. [illegible]

૯ માલિ;	મૂલ;	અરુણપ્રભા;
૧૦ પલાશ;	પૂર્વાષાઢા	ચંદ્રપ્રભા;
૧૧ તિંદુક;	[૧ – ૪ શ્રવણ; ૫. ધનિષ્ઠા][1]	સૂર્યપ્રભા;
૧૨ પાટલ;	[૧ – ૪ શતભિષા; ૫ ઉ૦ ભાદ્રપદ][2]	અગ્નિ;
૧૩ જંબૂ;	ઉત્તરા ભાદ્રપદ;	સુપ્રભા;
૧૪ અશ્વત્થ	રેવતી;	પંચવર્ણા;
૧૫. દધિપર્ણ;	પુષ્ય	સાગરદત્તા;
૧૬ નંદિવૃક્ષ;	ભરણી;	નાગદત્તા;
૧૭ તિલક	કૃત્તિકા;	અભયકરા;
૧૮ આમ્ર	રેવતી;	નિવૃતિકરા
૧૯ અશોક;	[૧ – ૪ અશ્વિની, ૫. ભરણી][3]	મનોરમા;
૨૦ ચંપક;	શ્રવણ;	મનોહરા;
૨૧ બકુલ	અશ્વિની;	દેવકુરા
૨૨ વેતસ;	ચિત્રા;	ઉત્તરકુરા;
૨૩ ધાતકી;	વિશાખા;	વિશાલા;
૨૪ શાલ.	હસ્તોત્તરા (ઉત્તરા ફાલ્ગુની)	ચંદ્રપ્રભા.
[સમ ૧૫૭ (સ. ૩૩૪)]	[– સમ ૧૫૭]	[– સમ ૧૫૭ (સ. ૧૫૧૦)]

---

૧. ઠાણાંગ [illegible] ૨. ઠાણાંગ [illegible]
૩ ઠાણાંગ [illegible]

	૯. પ્રથમ શિષ્ય[1]	૧૦. પ્રથમ શિષ્યા[2]	૧૧. કેવલ સુધી દીક્ષા	૧૨. વર્ણ
૧	ઋષભસેન	બ્રાહ્મી	૪ ૦	[પીત][3]
૨	સિંહસેન	ફલ્ગુ	૧ ૦	["]
૩	ચારુ	શ્યામા	૧૦	["]
૪	વજ્રનાભ	અજિતા	૧	["]
૫	ચમર	કાશ્યપી	૧	["]
૬	સુવ્રત	રતિ	૧૦	પદ્મગૌર (રક્ત)
૭	વિદર્ભ	સોમા	૧	[પીત]
૮	દિન્ન	સુમના	૧૦	ચંદ્રગૌર (શ્વેત)
૯	વરાહ	વારુણી	૧	"
૧	આનંદ	સુલસા	૧	[પીત]

---

૧ [illegible] જે [illegible] છે તે આ પ્રમાણે—[illegible]

૨. [illegible] મતે બ્રાહ્મી [illegible] અને [illegible] નામ [illegible] છે. તે આ પ્રમાણે—[illegible]

૩. [illegible] મતે [illegible] અને [illegible] છે. [illegible]

૧૧ ગોસ્તુભ	ધારણી	૬૦૦[1]	[પીત]
૧૨. સુધર્મ	ધરણી	૧૦૦૦	પદ્મગૌર
૧૩ મંદર	શિવા	૧૦૦૦	[પીત]
૧૪ યશ	શુચિ	૧૦૦૦	[”]
૧૫. અરિષ્ટ	અંજુકા	૧૦૦૦	[”]
૧૬ ચક્રાયુધ	ભાવિતા	૧૦૦૦	[”]
૧૭ સ્વયંભૂ	રક્ષિતા	૧૦૦૦	[”]
૧૮. કુંભ	રક્ષિતા	૧૦૦૦	[”]
૧૯ ઇન્દ્ર	બંધુમતી	૩૦૦[2]	પ્રિયંગુસમ(નીલ)
૨૦ કુંભ	પુષ્પવતી	૧૦૦૦	નીલોત્પલ (કૃષ્ણ)
૨૧ શુભ	અમલા	૧૦૦૦	[પીત]
૨૨. વરદત્ત	યક્ષિણી	૧૦૦૦	નીલોત્પલ
૨૩ દિન્ન	પુષ્પચૂલા	૩૦૦[3]	પ્રિયંગુસમ
૨૪ ઇન્દ્રભૂતિ	ચંદના	એકલા[4]	[પીત]
[-સમ ૧૫૭ (ગા. ૩૯-૪૧)]	[-સમ ૧૫૭ (ગા. ૪૨ ૪)]	[-સમ ૧૫૭ (ગા. ૨૪-૫)- [-સમ ૧ ૬; -સ્થા ૫૧ ૨૨૯]	[-સ્થા ૧ ૮]

૧ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં ગા. ૨૨૫-૨૨૭માં [illegible] સાથે દીક્ષા લીધી એમ જણાવ્યું છે. ત્રિષષ્ટિમાં ૭ પુ. ના મતે વાસુપૂજ્યે ૬૦૦ સાથે અને ૯ પુ. ના મતે ૧ સાથે દીક્ષા લીધી.

૨. ઉત્તરપુરાણના મતે ૩ સાથે અને ૯ પુ. ના મતે ૧ ૬ સાથે મલ્લિએ દીક્ષા લીધી.

૩ [illegible] ૯ પુ. ના મતે ૬ ૬ અને ૬ પુ. ના મતે ૩ સાથે દીક્ષા લીધી.

૪ ઉત્તરપુરાણના મતે મહાવીરે એકલાએ અને ૯ પુ. ના મતે ૩ સાથે દીક્ષા લીધી.

	૧૪ ઊંચાઈ[1]			૧૫ [illegible] વર્ષમાં[2]	
૧	૫	ધનુષ	[—સમ ૧ ૮; —સ્થા ૪૩૫]	૮૪ લાખપૂર્વ	[—સમ ૮૪]
૨	૪૫	"	[—સમ ૧ ૭]	૭૧ "	[—સમ ૭૧]
૩	૪	"	[—સમ ૧ ૬]	૫૯ "	[—સમ ૫૯]
૪	૩૫	"	[—સમ ૧૦૫]	[૪૯ લાખપૂર્વ	૮ પૂર્વાંગ
૫	૩	"	[—સમ ૧ ૪]	૩૯ લાખપૂર્વ	૧૨ પૂર્વાંગ
૬	૨૫	"	[—સમ ૧ ૩]	૨૯ "	૧૬ "
૭	૨	"	[—સમ ૧ ૨]	૧૯ "	૨ "
૮	૧૫૦	"	[—સમ ૧ ૧]	૯ "	૨૪ "
૯	૧ ૦	"	[—સમ ૧ ૦]	૧ "	૨૮ "]
૧	૯	"	[—સમ ૯]	૭૫ ૦ પૂર્વ	[—સમ ૭૫]
૧૧	૮	"	[—સમ ૮૦]	[૬૩ લાખ વર્ષ	
૧૨	૭	"	[—સમ ૭૦]	૧૮ લાખ વર્ષ (કુમારાવસ્થા)	
૧૩	૬	"	[—સમ ૬]	૪૫ લાખ વર્ષ	
૧૪	૫	"	[—સમ ૫]	૨૨ાા લાખ વર્ષ	
૧૫	૪૫	"	[—સમ ૪૫]	૭ાા લાખ વર્ષ]	
૧૬	૪	"	[—સમ ૪]	૭૫ વર્ષ	[—સમ ૭૫]

૧ આવશ્યક નિર્યુક્તિ —ગા. [illegible] ૩૮૦માં ઊંચાઈનું વર્ણન છે.

૨ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં [illegible] વર્ણન છે. [—ગા. [illegible]–૩૧૧] તેના આધારે અહીં [illegible] છે. તેઓ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેમને [illegible] [illegible] તેમ માને છે જ્યારે [illegible] તેમ નથી માનતા.

૧૭ ૩૫ ધનુષ [—સમ ૩૫] [૭૨૭૫ વર્ષ
૧૮ ૩ „ [—સમ૦ ૩] ૬૩૦૦૦ વર્ષ
૧૯ ૨૫ „ [—સમ ૨૫] ૧૦ વર્ષ (કુમારાવસ્થા)
૨ „ [—સમ ૨૦] ૨૨॥ હજાર વર્ષ
૧ ૧૫ „ [—સમ ૧૫] ૭॥ હજાર વર્ષ
૨૨ ૧ „ [—સમ૦ ૧ ૩૦ વર્ષ (કુમારાવસ્થા)]
—સ્થા ૭૩૫]

૩ ૯ હાથ [—સમ ૯] ૩૦ વર્ષ {
૪ ૭ [—સમ ૭] [—સમ૦ ૮]

૧૧ સર્વાયુ

૧ ૮૪ લાખ પૂર્વ [—સમ ૮૪]
૨ [૭૨ લાખ પૂર્વ
૩ ૬ „
૪ ૬ „
૫. ૪
૩ „

૧૨. ગણ અને ગણધર[1]

[૮૪ ગણ ૮૪ ગણધર]
૯ ૯ [—સમ ૯]
[૧ ૨ ૧ ૨
૧૧૬ ૧૧
૧ ૧ ૦
૧૦૭ ૧ ૭]

---

૧ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં [—ગા ૨૮૮—૨૯૧] ગણ અને ગણધરોની સંખ્યા આપી છે એની સંખ્યા સ્થા —સમ માં નથી મળી તે આવશ્યક નિર્યુક્તિના આધારે પૂરી કરી છે પણ જાણવા જેવું છે કે સ્થાનાંગ અને આ નિર્યુક્તિમાં સંખ્યાની બાબતમાં ક્યાંક ફેરફાર છે આવ નિર્યુક્તિ મુનિવિજયજી કૃત ચૂર્ણીની સંખ્યા ક્રમશ. નીચે પ્રમાણે છે જે પ્રસ્તુત શ્લોકથી વિરુદ્ધ છે — ૮૮ ૮૧ ૭૭ ૬૬ ૫૭ ૫ ૫૩ ૩૬ ૩૫ અને બાકીના ન આપેલ નિર્યુક્તિમાં ૧ છે પ્રસ્તુતમાં નિર્યુક્તિ અને ટિપ્પણી વચ્ચેનો વિરોધ છે જ્યારે અન્યત્ર મતભેદ છે દિગંબર મતે ક્રમશ. સૌની સંખ્યા આ પ્રમાણે છે — ૮૪ ૧ ૧ ૫, ૧ ૩ ૧૧૬ ૧૧ ૫૫ ૬૩ ૮ ૧ ૭૭ ૬૬ ૫૫, ૫ ૫૩ ૩૬ ૩૫, ૩ ૨૮ ૧૮ ૧૭ ૧૧ ૧ ૧૧.

સ્થા—૪૫

૭ ૨ ,,]		૯૫, ૯૫ [–સમ ૯૫]
૮ ૧ લાખ પૂર્વ [–સ્થા ૭૩૫]		૯૩ ૯૩ [–સમ ૯૩]
૯ [૨ લાખ પૂર્વ		૮૬ ૮૬ [–સમ ૮૬]
૧ ૧ ,,]		૮૩ ૮૩ [–સમ ૮૩]
૧૧ ૮૪ લાખ વર્ષ [–સમ ૮૪]		૬૬ ૬૬ [–સમ ૬૬]
૧૨ [૭૨ લાખ વર્ષ		૬૨ ૬૨ [–સમ ૬૨]
૧૩ ,,		૫૯ ૫૯ [–સમ ૫૯]
૧૪ ૩]		૫૪ ૫૪ [–સમ ૫૪]
૧૫ ૧ ,, [–સ્થા ૭૩૫]		૪૮ ૪૮ [–સમ ૪૮]
૧૬ [૧ ,,]		૯૦ ૯ [–સમ ૯]
૧૭ ૯૫ વર્ષ [–સમ ૯૫]		૩૭ ૩૭ [–સમ ૩૭]
૧૮ [૮૪ ,,]		[૩૩ ૩૩
૧૯ ૫૫ વર્ષ [–સમ ૫૫]		૨૮ ૨૮
૨ [૩ ,,]		૧૮ ૧૮
૨૧ ૧ હજાર વર્ષ [–સ્થા ૭૩૫]		૧૭ ૧૭
૨ ૧ વર્ષ [–સમ ૧૧૩; –સ્થા ૭૩૫]		૧૧ ૧૧]
૨૩ ૧ વર્ષ [–સમ ૧]		૮ ૮ [–સમ ૮; –સ્થા ૪૧૭]
૨૪ ૭ વર્ષો [–સમ ૭]		૯ ૧૧ [–સ્થા ૪૮; –સમ ૧૧]

ઋષિ[illegible] પુરુષાદાની અને [illegible] વર્ષ સર્વાયુ ભગવાનનું છે [illegible] [illegible]પુરુષાદાની અને [illegible] વર્ષ સર્વાયુ છે—તેથી તે પ્રમાણે તેમને [illegible] વર્ષ [illegible] અને વર્ષ [illegible] [illegible]. તીર્થંકરોના સર્વાયુષ્યની [illegible] [illegible] નિર્યુક્તિ [illegible] [illegible]માં છે.

	૧૮. અરનાથ[1]	૧૯ મલ્લિ[2]	૨ અજિત[3]
૧	૮૪૦૦૦[-સમ /૪]	[૩ લાખ	[૫૫૪૦૦૦
૨.	[૧ લાખ	૩૩ ૦૦૦	૫૪૫૦૦૦
૩	૨ „	૩૩૬ ૦	૬૩૬૦૦૦
૪	૩ „	૬૩૦૦૦	૫૨૭૦૦૦
૫.	૩૨ ૦૦	૫૩૦૦૦૦	૫૧૬૦૦૦
૬	૩૩ ૦૦	૪૨ ૦૦૦	૫ ૫ ૦૦
૭	૩ લાખ	૪૩૦૦૦૦	૪૯૩૦૦૦
૮	૨૫ „	૩૮ ૦૦	૪૯૧૦૦૦
૯	૨ „	૩૦ ૦૦	૪૭૧૦૦૦
૧૦	૧ „	૧૮ ૦૦	૪૫૮૦૦

૧ શ્રમણોની સંખ્યા આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં ગા ૨૭૮-૨૮૦માં છે તદનુસાર જુદા જુદા અર્થ છે આધાર છે આ વિષે દિગંબર ગ્રંથોમાં નો કોઈ ભારત નથી.

૨. આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં શ્રમણીની સંખ્યા આપી છે પણ સાધ્વીઓની ... નહિ પણ ૧૧૬ આપી છે [-નિર્યુક્તિ ગા ૨૮૨-૨૮૫] દિગંબરો અને ક્રમશ આ પ્રમાણે — ૩૫ ૩૨ ૩૬૦૦૦ (૩૩) ૩૩૦૦ ૩૩ ૪૨ ૦૦ ૩૩ ૦૦ ૩૮ ૪૮ ૩૮ ૬૨ ૬ ૧ ૬ ૩ ૧૦૮ ૬૨૪ ૧ ૦૦ ૧ ૩૫ ૧ ૫૫ ૧૦૦ ૪૫ ૪ ૩૫ ૧ (૪).

૩. દિગંબર અને બીજી જ સંખ્યાઓ ... છે ... ૩૪ ૩૧૫૨ આધારે આદિ આવેલા જુદા અર્થ છે પણ તેમાં ... શ્રાવિકાઓની સંખ્યા ૩૩૦૦ ... છે આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં [ગા ૨૮૬] આ સંખ્યા પ્રમાણમાં ... છે ... સમવાયાંગ ... જ ... ની શ્રાવિકાઓની સંખ્યા આપે છે. દિગંબર અને તીર્થંકરોની શ્રાવિકાઓની સંખ્યા આ પ્રમાણે — ૧-૮ પાંચ-પાંચ લાખ, ૯ ... ચાર લાખ, અને ... ૪ લાખ, ૧૦-૧૬ ચાર-ચાર લાખ, ૧૭-૨૪ ત્રણ-ત્રણ લાખ.

૧૧	૮૪		૧ ૬ ૦૦	૯૯૮
૧૨	૭૨	]	૧ ૩	૪૩૬૦
૧૩	૬૮	[—સમ ૬૮]	૧ ૫૫	૪૨૪
૧૪	[૬૬૦		૧ ૮ ૦	૪૧૪
૧૫	૬૪		૬ ૪૦]	૯૧૩
૧૬	૬૨		૮૮ ૦ [—સમ ૮૮]	૩૬૩
૧૭	૬		[૬ ૬	૩૮૧
૧૮	૫		૬ ૦	૩૭૨
૧૯	૪		૧૫]	૩૭
	૩		૫ [—સમ ૫૦]	૩૫
૨૧	૮		૯૧ ૦ [—સમ ૪૧]	૩૪૮
૨	૧	]	૪ [—સમ ૪]	૩૩૬
	૧૬	[—સમ ૧૬] ૩૮	[સમ ૩૮]	૮૨૭૦
				[—સમ ૧૨૬]
૮	૧૪	[—સમ ૧૪] ૩૬	૯ [—સમ ૩૬]	૩૧૮

[ક. માળક[1]]	૧૨. વાતિમિ[2]	૧૩ [illegible][3]	
૧ ૧૪ ૧	[૧૨૬૫	[	
૨ ૬૮	૧૨૪	,,	(૨)
૩ ૨૬૩	૧૨	૧૫ ૦	
૮	૧૧	૧૪	/

૧. [illegible]

[illegible] —

[illegible]

૫ ૨૮૧ ૦૦ ૧૦૪૫૦ (૧ ૬૫) ૧૯ ૦૦
૬ ૨૭૬૦ ૦ ૯૬ ૦] ૧૨૦૦
૭ ૨૫૭ ૦ ૮૨૦ (—સમ૦૮૬)૧૧૦૦૦
૮ ૨૧ ૦ ૦ [૭૬ ૦ ૧ ૦ ૦]
૯ ૨૨૯૦૦૦ ૬ ૦ ૭૫૦ [—સમ ૭૫]
૧ ૨૮૯૦૦ ૫૮૦ [૭૦૦
૧૧ ૨૭૬૦૦ ૫ ૦ ૬૫ ૦
૧૨ ૨૧૫ ૦૦ ૪૭ ૦ (૪૨ ૦) ૬૦ ૦
૧૩ ૨ ૮૦૦ ૩૮ ૦ (૩૨) ૫૫૦
૧૪ ૨ ૬૦ ૦ ૩૨૦૦ ૫૦૦

[illegible] ૬ ૪ ના અને, [illegible] ૬ ૪ [illegible] ૬ ૪ ૮ ૮ [illegible]
[illegible] ૧૧ ૩ ૪ [illegible] ૬ ૪ ૧ [illegible] ૧૧ ૫
૧૧ [illegible] ૧૩ ૩૧ ૧૪ ૩૧ ૧૫ ૧૮ ૧૬ ૧૪
૧૭ ૧ ૫ ૬ ૪ ૧ ૬ ૪ ૧૬ ૧૯ ૧૪
૬ ૪ ૨૨ ૬ ૪ ૨ ૧૨ ૨૧ ૧ ૨૧ ૮
૨૨ ૧ ૨૪ ૪ [illegible] સંખ્યાપૂર્તિ [illegible]
[illegible] ના [illegible] અનુસાર કરી છે તેમાં [illegible] સંખ્યા [illegible]
[illegible] છે સમવાયાંગ પ્રમાણે [illegible] નહીં

૩ [illegible] અને [illegible] સંખ્યા નીચે પ્રમાણે—
૧ ૨ ૨ ૨ ૩ ૧૫ ૪ ૧૬ ૫
૧૩ [illegible] ૬ ૪ ના અને ૧૧ [illegible] અને ૬ ૪ ના અને ૧૧૮
[illegible] ૩ ૪ ૧૧ ૬ ૪ ૧૧૩ ૮ ૧ [illegible]
૧ [illegible] ૨૧ ૧૬ ૧૨ ૫ ૧૩ ૫ ૫ ૧૪ ૫
૧૫ [illegible] ૧૬ ૪ ૧ ૩૧ ૧૮ ૧૮ ૧૯ ૬ ૪
૧૧૫ ૬ ૪ ૨૧ ૨ ૧ ૨૧ ૧૬ ૨૧ ૧૫
૨૨ ૧ ૨૪ [illegible]

અહીં [illegible] ના આધારે નોંધી છે તેમાં [illegible]
[illegible] છે ત્યાં સમવાયાંગ [illegible] અને [illegible]
છે [illegible] છે

૧૫. ૨ ૪ ૨૮૦ ૪૫
૧૬ ૨૯ ૨૪ ૪૩]
૧૭ ૧૭૯ ૨ ૦ ૩૨૩૨ [—સમ ૩૨]
૧૮ ૧૮૪ ૧૬૦ [૨૮
૧૯ ૧૮૩ ૧૪ ૨૨
૨ ૧૭૨ ૧૨ ૧૮
૨૧ ૧૭૦ ૧] ૧૬
૨૨ ૧૬૯ ૮ ૦[—સ્થા ૬૫૧; ૧૫]
—સમ ૧૧૧]
૨૩ ૧૬૪ ૬ [—સ્થા ૫૨ ૧ [—સમ ૧૧૩]
—સમ ૧ ૯]
૨૪ ૧૫૯] ૪ [—સ્થા ૩૮૨; ૭ [—સમ ૧૧
—સમ ૧ ૬]

[illegible][1] [illegible][2] [illegible][3]
૧ [૯] [૧૨૬૫ [૪૭૫
(૧૨૭૫)

૧. [illegible] અને દિગમ્બર [illegible] નથી. [illegible]
[illegible]

[illegible]

૨ [illegible]

[illegible]

૧ [illegible] [—[illegible]

૯૪ ૦	૧૨૫૫૦	૩૭૮૦
[—ગ્રામ૦ ૯૪ ૧૧૩]		
૩ [૯૬૦૦	૧૨૧૫૦	૨૧૫
૪ ૯૮ ૦	૧૧૬૫૦	૧૫૦૦
૫. ૧૧ ૦	૧ ૪૫	૨૪ ૦
૬ ૧ ૦	૧ ૩૦૦	૨૩૦૦
૭ ૯ ૦	૯૧૫૦	૨૩૫૦
૮ ૮૦૦	૮૦૦	૨૦૦૦
૯ ૮૪૦૦	૭૫૦	૧૫ ૦
૧ ૭૨	૭૫૦૦	૧૪૦૦
૧૧ ૬	૬૦ ૦	૧૩૦૦
૧ ૫૪	૮ ૦	૧૨ ૦
૧૩ ૪૮૦૦	૧૫ ૦	૧૧૦૦
૧૪ ૪૩	૫૦૦	૧૦ ૦
૧૫ ૩૬૦	૪૫૦	૯ ૦]

[illegible]

૨. ગિરનાર અને [illegible] [illegible]

[illegible]

૧૬ ૩] ૪] [૬૩ —સમ ૬૩]
૧૭ ૬૧ [—સમ ૬૧]૮૧ [—સમ ૮૧] [૬૭
૧૮ [૨૬] [૨૫૫૧] ૬૧
૧૯ ૫૬ [—સમ ૫૯]૫૭ [—સમ ૫૭] ૬૬૮
૨ [૧૮] [૧૫ ૫
૨૧ ૩૯ [—સમ ૩૯] ૧૨૫ (૧ ૬) ૪૫]
૨૨ [૧૫ ૧ ૪ [—સમ ૩૮૧]
૨૩ ૧૪ ૭૫ ૩૫ [—સમ ૧ ૫]
૨૪ ૧૩] ૫] ૩ [—સમ ૧ ૪;
—સમ ૨૩]

ક્ર. વૈક્રિયલબ્ધિ[1] ૨૮. અનુત્તરોપપાતિક[2] ૩૦ અંતર[3]

૧ {૨ ૬ [૨૨૯] —
૨. ૨ ૪ આગમમાં નથી [૫ લાખ કરોડ સાગર
૩ ૧૯૮ " ૩ "]

—

૧ દિગંબર મતે વૈક્રિયલબ્ધિની સંખ્યા આ પ્રમાણે—૧ ૨ ૬
૨ ૧ ૪ ૭ પૂ ૨ ૪૫ ૭ પૂ ૩. ૧૯૮ ૭ પૂ ૧૯૮૫
૭ પૂ ૧ ૫. ૧૯૮ ૬. ૧૧૮ ૭ પૂ ૧૧૩ ૭ પૂ
૧૫૩ ૭ પૂ ૧૫૧૫ ૭ પૂ ૮ ૧ ૭ પૂ ૧ ૪ ૭ પૂ
૧૩૦૦ ૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧ ૧૩. ૦૦
૧ ૧૫. ૦૦ ૧૬ ૫ ૧૭. ૫૧ ૧૮ ૫૩ ૧
૨ ૩ પૂ ૧ ૭ પૂ ૨ ૨૨ ૨૧ ૧૫ ૧૯. ૧૧
૧૩ ૧ ૨ ૧૦

૨. દિગંબર મતે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનાર મુનિઓની સંખ્યા આ પ્રમાણે—૧ ૩ ૧ ૪-૮ ૧૧ ૯-૧૩ ૧૧ ના ૧
૧૦૦૦ ૧૯-૨૩ ૮ ૦૦ ૧ ૬ બાકી બધાની મુનિઓની સંખ્યા વિશેષ ૧૧ અને ૭ ૨ આગમમાં નથી. વિશેષ ૩૧-૧૦૦૦

૩ જે તીર્થંકરનાં પછી તીર્થંકર થયા એ આ ગાળામાં આવ્યું છે જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ મલયગિરિ પૃ ૨૨૧ ગા. ૨-૧૫.

૪ ૧૯	"		૧ [-સ્થા ७૩૦]
૫. ૧૮૪	"		૯ " [-સ્થા ૬૯૪]
૬ ૧૬૧૦૮	"		[૯૦ હજાર કરોડ સાગ
७ ૧૫ ૩			૯
૮ ૧૪ ૦	,		૯૦ કરો સા ।
૯ ૧૩ ૦૦	"		૯ કરો૦ સાગર
૧૦ ૧૮ ૦			૯ કરો સાગર
૧૧ ૧૧૦૦	"		૧ કરો સાગરમાં ૧૦ સાગર અને ૬ ૬૦ ૦ વર્ષ ઓછા
૧૨. ૧ ૦	"		૫૪ સાગર
૧૩ ૯	"		૭ સાગર
૧૪ ૮	"		૯ સાગર
૧૫. ७ ૦	"		૪ સાગર }
૧૬ ૬	"		૩ સાગરમાં કુંપલ્ય ન્યૂન[-સ્થા ૮ /
૧७ ૫૧	"		[કે પલ્ય
૧૮ ७૩			કે પલ્યમા હજાર કરોડ વર્ષ ઓછા
૧૯ ૯	"		હજાર કરો વર્ષ
૨ ૨			૫૪ લાખ વર્ષ
૨૧ ૫ ૩	"		૬ લાખ વર્ષ
૨૨. ૧૫ ૦]	[૧૬ ૦		૫ લાખ વર્ષ
૨૩ ૧૧૦ [-સમ ૧૧૪]૧૨૦૦]			૮૩७૫ વર્ષ
૨૪ ७ [-સમ૦૧૧]૮૦ [-સમ ૧૧૧ ૨૫ વર્ષ । -સ્થા૦ ૬૫૩]			

૨ તીર્થંકરો વિષે વધુ માહિતી

(૧) સામાન્ય

જિનેન્દ્રોને પ્રથમ ભિક્ષા દેનારા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયી મનુષ્યો ભક્તિપૂર્વક હાથ જોડીને તેમને ભિક્ષા આપે છે.[1]

લોકનાથ ઋષભને દીક્ષા લીધા પછી એક વર્ષ પછી પ્રથમ ભિક્ષા મળી અને બાકીના[2] તીર્થંકરોને બે દિવસ પછી ભિક્ષા મળી.

ઋષભદેવને પ્રથમ ભિક્ષામાં ઇક્ષુરસ મળ્યો અને શેષ તીર્થંકરોને સરસ ખીર[3] મળી.

તીર્થંકરોને જ્યારે પ્રથમ ભિક્ષા મળી ત્યારે શરીર ઢંકાઈ જાય તેટલા ધનની વૃષ્ટિ થઈ.[4]

બધા તીર્થંકરોનાં ચૈત્યવૃક્ષો[5] ધ્વજ-પતાકા તથા તોરણોથી શણગારેલાં હોય છે અને સુર, અસુર તથા ગરુડદેવોથી પૂજિત હોય છે.

વર્ધમાનનું શાલ ચૈત્યવૃક્ષ ૩૨ ધનુષ ઊંચું હતું અને ઋષભનું ત્રણ ગાઉ ઊંચું હતું. શેષ તીર્થંકરોનાં ચૈત્યવૃક્ષો સ્વ શરીરથી બારગણાં ઊંચાં સમજી લેવાં.

1. આવ. નિર્યું. ગા. ૩૩
2. જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગાથા ૩૩૧. દિગંબર મતે બાકીના તીર્થંકરોમાંથી કોઈને ત્રણ દિવસ અને કોઈને ચાર દિવસ પછી ભિક્ષા મળી છે.
3. જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગા. ૩૩૧. દિગંબર મતે બાકીના તીર્થંકરોને ખાસ ખીર જ નહીં પણ દૂધનાં બનેલાં પ્રકારનાં પકવાન્ન મળ્યાં હતાં.
4. આવ. નિ. ગા. ૩૩૪
5. આ વૃક્ષો નીચે તીર્થંકરને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે.

તીર્થંકરોના પ્રથમ શિષ્યો તથા શિષ્યાઓ ઉચ્ચ કુલના[1] ઉચ્ચ વંશનાં, વિશુદ્ધવંશના અને ગુણવાન હોય છે

[-સમ ૧૫૭]

દેવલોકમાંથી ચ્યવન કરી ગર્ભમાં આગમન, જન્મ, દીક્ષા કેવલજ્ઞાનદર્શન લાભ અને મોક્ષ આ પાંચ માંગલિક[2] પ્રસંગે મહાવીર સિવાયના તીર્થંકરોનું ચિત્રાદિ નક્ષત્ર સમજવું અને ભગવાન મહાવીરને ચ્યવન ગર્ભાપહરણ[3] જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાનદર્શનનો લાભ — આ પાંચ માંગલિક પ્રસંગે હસ્તોત્તરા નક્ષત્ર સમજવું [તેમને નિર્વાણનું નક્ષત્ર સ્વાતી હતું]

[-આ ૭૭૨]

તીર્થંકરોના પિતા ઉચ્ચકુળવાળા તથા વિશુદ્ધ કુળ અને વંશના હોય છે અને ગુણવાન હોય છે

જગતવત્સલ તીર્થંકરોની પાલખીઓ બધી ઋતુને યોગ્ય છાયાવાળી હોય છે આગળ મનુષ્યો તથા પાછળ અસુરેન્દ્રો સુરેન્દ્રો અને નાગેન્દ્રો એ પાલખીને વહન કરે છે વાદક દેવોના [illegible] તથા આભૂષણો દેવો સ્વય

૧. [illegible] તે તથા ગણધરોને અને મુખ્ય શિષ્યાઓને ઉચ્ચ કુલના [illegible] છે ભગવાન મહાવીરના [illegible] બ્રાહ્મણ હતા. [illegible] તેમનું કુલ [illegible] ન [illegible]. [illegible] ભગવાનના [illegible] [illegible] તો [illegible] માટે જ [illegible] કહેવાય છે [illegible] ([illegible]) [illegible] છે અને તેઓ [illegible] લાભ કરે છે તેમ સમજવું [illegible].

૨. ભગવાન [illegible] મંગલિક પ્રસંગો — જ [illegible] [illegible], ધર્મચક્રપ્રવર્તન અને નિર્વાણ છે તે [illegible] હોય તે તે [illegible] છે [illegible] આવ્યું છે (૪-૧૧૮).

૩ [illegible] આ [illegible] નથી [illegible]

વિક્રિયા કરી નિપજાવી લે છે. પૂર્વમાં દેવો દક્ષિણે નાગો, પશ્ચિમમાં અસુરો તથા ઉત્તરમાં ગરુડો તેને વહન કરે છે.

[–સૂત્ર ૨૭૦]

અન્યલિંગ, ગૃહસ્થલિંગ કે કુલિંગ અવસ્થામાં કોઈ તીર્થંકરે દીક્ષા લીધી નથી પણ બધાએ એક વસ્ત્ર સાથે દીક્ષા લીધી છે.[1]

સુમતિએ ઉપવાસ કર્યા વગર, વાસુપૂજ્યે એક ઉપવાસ કરીને પાર્શ્વ અને મલ્લિએ ત્રણ ઉપવાસ કરીને અને બાકીનાએ બે ઉપવાસ કરીને દીક્ષા લીધી છે.[2]

[–સૂત્ર ૨૭૦]

જંબૂદ્વીપના ભરતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીના ૨૩ તીર્થંકરોને[3] સૂર્યોદય વખતે કેવળજ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્ન થયાં છે. તે[4] સર્વે પૂર્વ ભવમાં એકાદશાંગધારી હતા

---

1. જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગા. ૨૨૪ તથા [illegible] ૨૨ [illegible] જિનભદ્ર [illegible] દીક્ષા લીધી છે.

2. જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગા. ૨૨ [illegible] જિનભદ્ર [illegible] ૧ માસ, સુમતિએ [illegible] વાસુપૂજ્યે ઉપવાસ વિના, [illegible] નાથ [illegible] (ઉત્તરકુરુમાં [illegible]) [illegible], મલ્લિએ ([illegible]) [illegible] મુનિસુવ્રતે ([illegible]) [illegible], નેમિએ ([illegible]) [illegible], મહાવીરે ([illegible]) [illegible] અને બાકીનાએ બે ઉપવાસ [illegible] દીક્ષા લીધી.

3. જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગા. ૨૭૫. પ્રથમના તેવીસ તીર્થંકરોને પૂર્વાહ્નમાં કેવળજ્ઞાન થયું હતું, મહાવીરને પશ્ચિમાહ્નમાં થયું છે. [illegible] ૨૨ ને [illegible] પૂર્વાહ્નમાં અને મલ્લિ તથા મહાવીરને [illegible] પશ્ચિમાહ્નમાં થયું છે. [illegible] નથી.

4. જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગા. ૨૫૮ [illegible] ૧૧ [illegible]

અને ઋષભદેવ ચતુર્દશપૂર્વધારી હતા. તે[1] સર્વે પૂર્વભવમાં માંડલિક રાજા હતા અને ઋષભ ચક્રવર્તી હતા

[-સમ ૨૭]

ત્રણ ચક્રવતી તીર્થંકર થયા[2] —
૧ શાંતિ ૨ કુંથુ, ૩ અર

[સ્થા ૨૩૧]

વિમલ પછી ૬૪ યુગપ્રધાન પુરુષ સુધી મોક્ષનો નભવ બરાબર હતો

[-સમ ૬૪]

અરિષ્ટનેમિ પછી ૮ યુગપ્રધાન પુરુષ સુધી મોક્ષનો નભવ હતો અને તેમની દીક્ષા પછી બે વર્ષે જ સાધુઓ મોક્ષે ગયા છે

[-સ્થા ૬૨]

મહાવીર પછી ત્રણ યુગપ્રધાન પુરુષ સુધી મોક્ષનો નભવ હતો[3]

[-સ્થા ૨૨૬]

પાંચ તીર્થંકરોએ કુમારાવાસમાં રહી દીક્ષા લીધી તે આ[4] — ૧ વાસુપૂજ્ય ૨ મલ્લિ; ૩ અરિષ્ટનેમિ; ૪ પાર્શ્વ ૫ વીર.

[-સ્થા ૧]

---

૧ આ સિવાય બીજાઓ ઋષભ નામ જ માને છે

૨ જુઓ આ નિ ગા ૨૨૮. તેમાં કહ્યું છે કે બાકીના તીર્થંકર માંડલિક રાજા હતા.

૩ ઋષભ પછી અસંખ્યાત યુગપ્રધાન, પાર્શ્વ પછી ચાર યુગપ્રધાન મહાવીર પછી ત્રણ નેમિ પછી ... અને અન્ય પછી સંખ્યાત. કૌમ પ્રકાશ ૩૨. ૧૧ ૫, ૧૧ ૬.

૪ કુમારવાસ રાજ્યના અર્થના મતભેદ માટે જુઓ પ્રવચન અને વિશેષ ન ૪

૧૯ તીર્થંકરે અગારવાસમાં રહી દીક્ષા લીધી.

[-સમ ૧૯]

ઋષભદેવ અને અંતિમ તીર્થંકર વર્ધમાનનું અંતર ૧ સાગરોપમ કોટાકોટી છે

[-સમ ૧૩૫]

ઋષભે ૬૩ લાખ પૂર્વ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું અને પછી અણગાર થયા

[-સમ ૬૩]

[illegible] છ માસ છદ્મસ્થપણે રહી કેવલજ્ઞાન-દર્શન પામ્યા

[-સ્થા ૫૨]

અરિષ્ટનેમિ ૫૪ દિવસ છદ્મસ્થપણે રહી કેવળી થયા.

[-સમ ૫૪]

અરિષ્ટનેમિ દેશ-ન્યૂન ૭ વર્ષ કેવળી રહી મોક્ષે ગયા

[-સમ ૧૧]

પાર્શ્વ ૭ વર્ષ શ્રમણરૂપે રહી સિદ્ધ-બુદ્ધ થયા

[-સમ ૦]

મલ્લિ તીર્થંકરે[1] મળી સાતે પ્રવ્રજ્યા એક સાથે લીધી

૧ મલ્લિ – વિદેહરાજની કન્યા (મિથિલાનગરી);
પ્રતિબુદ્ધ – ઇક્ષ્વાકુ રાજા (સાકેતનગરી);
૩ ચંદ્રચ્છાય – અંગરાજ (ચંપાનગરી);
૪ રુક્મી – કુણાલાધિપતિ (શ્રાવસ્તી);
૫. શંખ – કાશિરાજ (વારાણસીનગરી);
૬ અદીનશત્રુ – કુરુરાજ (હસ્તિનાપુર);
૭ જિતશત્રુ – પાંચાલરાજ (કાંપિલ્યનગરી).

[-સ્થા ૫૬૪]

૧ મલ્લિ તીર્થંકર [illegible]
[illegible]

પાર્શ્વના આઠ ગણ હતા. તેમના આઠ ગણધરો હતા તે આ—
૧ શુભ; ૨. શુભઘોષ; ૩ વસિષ્ઠ, ૪ બ્રહ્મચારી; ૫. સોમ ૬ શ્રીધર ૭ વીરભદ્ર, ૮ યશ.

[–સમ ૮]

પાર્શ્વના આઠ ગણ અને આઠ ગણધર છે તે આ છે—
૧–૬ શુભ–શ્રીધર; ૭ વીર; ૮ ભદ્રયશ.

[–સ્થા ૬૧૭]

પાર્શ્વના ૧૦ ૦ શિષ્યો સવ દુખનો નાશ કરી મોક્ષે ગયા

[–સમ ૧૧૩]

(૨) મહાવીર

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પૂર્વે છઠ્ઠાભવમા[1] જ્યારે પોટ્ટિલ હતા ત્યારે એક કરોડ વષ સુધી શ્રમણભાવે રહી સહસ્રારકલ્પમા સર્વાર્થવિમાનમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા હતા.

[–સમ ૧૩૪]

ભગવાન મહાવીરનો ગભ ૮૨ દિવસનો થયો ત્યાર પછી ગર્ભાપહરણ થયું હતું[2]

[–સમ ૨]

ભગવાન મહાવીરના ગભનું અપહરણ ૮૨ દિવસ વીત્યે ૮૩મે દિવસ થયુ હતુ

[–સમ ૮૩]

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું સ ઘયણ વજ્રઋષભ નારાચ અને સ સ્થાન સમચતુરસ્ર હતું તેઓ સાત હાથ ઊ ચા હતા

[–સ્થા ૫૩૯ –સમ ૭]

---

૧ છ ભવની ગણતરી માટે જુઓ પ્રસ્તાવને અંતે ટિપ્પણ ન ૧
૨. આવશ્ય નિર્યુક્તિ–ભાષ્ય ગાથા ૪૯ પૃ ૨૭૪

ભગવાન મહાવીરે નિર્જળા બે ઉપવાસ કરી દીક્ષા લીધી. તે જ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનદર્શનની ઉત્પત્તિ વખતે તથા મુક્તિ વખતે પણ તેમને બે ઉપવાસ હતા.

[-સ્થા ૧૧૧]

ભગવાન મહાવીરે વર્ષાકાળના[1] એક માસ અને વીસ દિવસ વીત્યા પછી ૭૦ દિવસ બાકી હતા ત્યારે વર્ષાવાસ કર્યો.

[-સમ ૭૦]

સૂક્ષ્મસંપરાયમાં ભગવાન ૧૭ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે તે આ —

૧ આભિનિબોધિકજ્ઞાનાવરણ; ૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ; ૩ અવધિજ્ઞાનાવરણ; ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ; ૫ કેવલજ્ઞાનાવરણ; ૬ ચક્ષુદર્શનાવરણ; ૭ અચક્ષુદર્શનાવરણ; ૮ અવધિદર્શનાવરણ; ૯ કેવલદર્શનાવરણ; ૧૦ સાતાવેદનીય; ૧૧ યશઃકીર્તિનામકર્મ; ૧૨ ઉચ્ચગોત્ર; ૧૩ દાનાંતરાય; ૧૪ લાભાંતરાય; ૧૫ ભોગાન્તરાય; ૧૬ ઉપભોગાન્તરાય; ૧૭ વીર્યાન્તરાય.

[-સમ ૧૭]

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાને ભગવાને મોહનીય સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિઓ વેદી.

[-સમ ૭]

ભગવાન મહાવીરે છદ્મસ્થાવસ્થાની અંતિમ રાત્રિએ [illegible] મહાસ્વપ્નો જોયાં અને તેઓ જાગી ગયા તે આ —

---

૧ ચોમાસું ચાર માસનું હોય છે. તેના દિવસ ૧૨૦. તેમાંથી ૫૦ [illegible] દિવસ [illegible] ત્યારે તેમણે ચોમાસાનો નિવાસ સ્વીકાર્યો. [illegible] ૭૦ [illegible]

૨ [illegible] પૂર્વે [illegible] ૧, [illegible]

[illegible]

૧ ભયંકર તાલપિશાચનો પરાજય; ૨ શુક્લ પાંખ
વાળો એક મહા પુંસ્કોકિલ; ૩ વિચિત્ર રંગવાળી પાંખ
સહિત પુંસ્કોકિલ; ૪ મોટી રત્નમાળાની જોડ; ૫. એક
શ્વેત ગાયો; ૬ ફૂલોથી ઢંકાયેલું પદ્મસરોવર; ૭ સહસ્ર તરંગી
મહાસાગરને માત્ર હાથથી તરી જવા; ૮ તેજસ્વી સૂર્ય;
૯ વૈડૂર્યમણિવર્ણના પોતાના આંતરડાથી મહા માનુષોત્તર
પર્વતને વીંટાયેલો જોયો; ૧૦ મેરુપર્વતના શિખર પરના
એક સિંહાસન પર પોતાને બેઠેલા જોયા.

આ સ્વપ્નોનાં ફળ નીચે પ્રમાણે છે —

૧ તાલપિશાચના પરાજયનો અર્થ એ છે કે તેમણે
મોહનીય કર્મનો સમૂળ ઉચ્છેદ કર્યો

૨ શુક્લપુંસ્કોકિલથી એ સૂચિત થાય છે કે તેઓએ
શુક્લ ધ્યાનમાં આરોહણ કર્યું

૩ વિચિત્ર પુંસ્કોકિલનું દર્શન એ તેમની સ્વસમય
અને પરસમયના પ્રતિપાદનથી અનેક રંગી બનેલ દ્વાદ
શાંગીની પ્રરૂપણાનું સૂચક હતું

૪ રત્નમાળાની જોડીનો એ અર્થ છે કે તેમનો
ઉપદેશ અગાર ધર્મ અને અણગાર ધર્મ એવા જોડલારૂપ થશે.

૫. શ્વેત એક ગાયોનું દર્શન તેમના શ્રમણ, શ્રમણી,
શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વર્ણ સંઘનું સૂચક હતું

૬ પદ્મસરોવરનું દર્શન ભવનવાસી, વાણવ્યંતર,
જ્યોતિષી અને વૈમાનિક એમ ચાર પ્રકારના દેવોના
પ્રતિપાદનનું સૂચક છે

૭ મહાસાગર તરી જવા એ તેમના સંસારસાગર
તરી જવાની સૂચના હતી.

૮ તેજસ્વી સૂર્ય તેમના અનન્ત જ્ઞાન અને દર્શન રૂપ પ્રકાશની સૂચના હતી

૯ માનુષોત્તર પર્વતનો પોતામાં સમાવેશ એ દેવ મનુષ્યો સર્વ તેમનો યશ ગાવાના હતા તેની સૂચના હતી.

૧૦ મેરુશિખર પર સિંહાસન બેઠેલા પોતાને જોયા તેનો અર્થ એ છે કે તેઓ દેવ-મનુષ્યો વગેરેની સભામાં બેસીને ધર્મપ્રવચન કરવાના હતા

[-સ્થા ૭૫૦]

ભગવાન મહાવીરે એક જ દિવસમાં એકાસને રહી ૫૪ પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપ્યા.

[-સમ ૫૪]

આ અવસર્પિણીના ૨૪ તીર્થંકરોમાં છેલ્લા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર એકલા જ (કોઈની સાથે નહિ) સિદ્ધ બુદ્ધ, મુક્ત થયા અને સર્વ દુઃખથી રહિત થયા.[1]

[-સ્થા ૭૦]

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સાધિક ૪૨ વર્ષ શ્રમણરૂપે રહી સિદ્ધ થયા.

[-સમ ૪૨]

ભગવાન મહાવીરના સમવસરણનું વર્ણન શરૂઆતથી માંડીને સુધર્મ ગણધરની શિષ્યપરંપરા આગળ ચાલી અને બાકીના ગણધરોની શિષ્યપરંપરા આગળ ન ચાલી એ બધું વર્ણન પ્રમાણે સમજી લેવું.[2]

[-સમ ૧૫૭]

---

૧ જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગાથા ૩૩

૨ સમવસરણની વક્તવ્યતા માટે જુઓ બૃહત્કલ્પ ગા ૧૧૭૭–૧૨૧૭ અને આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગા ૫૪૩–૫૯૦.

(૩) મહાવીરના ગણધરો

ભગવાન મહાવીરના નવ ગણો[1] હતા—

૧ ગોદાસગણ ૨ ઉત્તર બલિસ્સહગણ; ૩ ઉદ્દેહગણ ૪ ચારણગણ; ૫. ઉડુવાટિકગણ ૬ વેસવાટિકગણ; ૭ કામર્ધિકગણ; ૮ માનવગણ; ૯ કોટિકગણ;

[–સમ ૧૮]

ભગવાન મહાવીરના ગણધરો ૧૧ હતા[2]—

૧ ઇન્દ્રભૂતિ ૨. અગ્નિભૂતિ; ૩ વાયુભૂતિ; ૪ વ્યક્ત; ૫. સુધર્મ; ૬ મંડિત; ૭ મૌર્યપુત્ર; ૮ અકંપિત; ૯ અચલભ્રાતા; ૧૦ મેતાર્ય; ૧૧ પ્રભાસ

[–સમ ૧૧]

સ્થવિર ઇન્દ્રભૂતિ ૯૨ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી સિદ્ધ થયા

[–સમ ૯૨]

સ્થવિર અગ્નિભૂતિએ ૪૭ વર્ષ ગૃહસ્થભાવે રહી દીક્ષા લીધી.[3]

[–સમ ૪૭]

સ્થવિર અગ્નિભૂતિ ૭૪ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી સિદ્ધ થયા.

[–સમ ૭૪]

આર્ય સુધર્મ ૧૦૦ વર્ષ સર્વાયુ વિતાવી મુક્ત થયા

[–સમ ૧]

સ્થવિર મંડિતપુત્ર ૮૩ વર્ષ સર્વાયુ વિતાવી મુક્ત થયા

[–સમ ૮૩]

---

1 જુઓ આવ. નિ. ગા. ૨૬ ... ૨૬૬ ગણ એટલે એની વાચના, ક્રિયા અને આચાર સરખાં હોય તેવા શ્રમણોનો સમૂહ. ભગવાનના ગણ ૯ હતા અને ગણધર ૧૧ હતા એટલે એમ માનવું જોઈએ કે તેમના ગણનાં બે યુગ્મો સરખી વાચનામાં હતાં.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૭.

૩ આવ. નિર્યું. ગાથા ૧૨ માં ૪૬ વર્ષ કહ્યાં છે

સ્થવિર મંડિતપુત્ર ૩૦ વર્ષ દીક્ષા પાળી મોક્ષે ગયા.
[–સમ૦ ૩૦]

સ્થવિર મૌર્યપુત્રે ૬૫ વર્ષ ગૃહસ્થરૂપે રહી દીક્ષા લીધી.
[–સમ૦ ૬૫]

સ્થવિર મૌર્યપુત્ર ૯૫ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી સિદ્ધ થયા.
[–સમ૦ ૯૫]

સ્થવિર અકંપિત ૭૮ વર્ષ સર્વાયુ વિતાવી મુક્ત થયા
[–સમ૦ ૭૮]

સ્થવિર અચલભ્રાતા ૭૨ વર્ષ સર્વાયુ વિતાવી મુક્ત થયા.
[–સમ૦ ૭૨]

(૪) મહાવીરના સમકાલીનો

ભગવાન મહાવીરના તીર્થમાં નવ જીવોએ[1] તીર્થંકર નામ-ગોત્ર બાંધ્યું—

૧ શ્રેણિક; ૨ સુપાર્શ્વ; ૩ ઉદાયી; ૪ પોટ્ટિલ અણગાર ૫ દૃઢાયુ; ૬ શંખ; ૭ શતક; ૮ સુલસા શ્રાવિકા; ૯ રેવતી.
[–સ્થા૦ ૬૯૧]

ભગવાન મહાવીરે આઠ રાજાઓને[2] ઘર છોડાવી દીક્ષા દીધી—

૧ વીરાંગક; ૨ વીરયશ; ૩ સંજય; ૪ એણેયક રાજર્ષિ; ૫ સેય; ૬ શિવ; ૭ ઉદાયન; ૮ શંખ કાશીવર્ધન.
[–સ્થા૦ ૬૨૧]

---

૧ આ નવ વિષે વિશેષ માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૯

૨ આ આઠ રાજાઓ વિષે માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં

ભગવાન મહાવીરના પાંચ શ્રમણો[1] એકેક વર્ષ શ્રમણ ભાવે રહી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા

[-સમ ૫૩]

૩ ભરતવર્ષની ઉત્સર્પિણીની ચોવીશી

જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં[2] ચોવીસ તીર્થંકર થશે :—

નામ	પૂર્વભવનું નામ[3]
૧ મહાપદ્મ	શ્રેણિક (રાજગૃહનો રાજા)
૨ સૂરદેવ (સુરાદેવ)[4]	સુપાર્શ્વ (મહાવીરના કાકા)
૩ સુપાર્શ્વ	ઉદાયી
૪ સ્વયંપ્રભ	પોટ્ટિલ અણગાર
૫ સર્વાનુભૂતિ	દઢાયુ
૬ દેવશ્રુત (દેવગુપ્ત)	કાર્તિક
૭ ઉદય	શંખ
૮ પેઢાલપુત્ર	નંદ
૯ પોટ્ટિલ	સુનંદ

૧ ભગવાન મહાવીરના શ્રમણો જે અનુત્તર વિમાનમાં ગયા તેમનું વર્ણન અનુત્તરોપપાતિકમાં છે. અત્યારે જે રૂપમાં એ સૂત્ર ઉપલબ્ધ છે તે પ્રમાણે આ મુનિઓની સંખ્યા ૩૩ છે. વળી તેમનો શ્રામણ્યપર્યાય આદિ બતાવ્યા પ્રમાણે બે વર્ષ નહિ પણ વધારે જ તેમાં બતાવ્યો છે. સંભવ છે અનુત્તરમાં પણ વાચનાભેદ હોય.

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧

૩ પૂર્વભવનાં નામ અંગે વિશેષ માહિતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩૧

૪ જે નામો કૌંસમાં મૂક્યાં છે તે [illegible] અને સમવાયાંગની જુદી વાચનામાં પ્રાપ્ત છે.

૧ શતક	શતક
૧૧ મુનિસુવ્રત સર્વવિદ્	દેવકી
૧૨ અમમ	સત્યકી
૧૩ નિષ્કષાય	વાસુદેવ (કૃષ્ણ)
૧૪ નિ પુલાક	બળદેવ
૧૫ નિર્મમ	રોહિણી
૧૬ ચિત્રગુપ્ત	સુલસા
૧૭ સમાધિ	રેવતી
૧૮ સંવર	શવાલિ
૧૯ અનિવૃત્તિ	ભયાલિ
૨ વિજય	દ્વીપાયન
૨૧ વિમલ	કૃષ્ણ
૨૨ દેવોપપાત	નારદ
૨૩ અનંતવિજય (અનંતવીર્ય)	અંબડ
૨૪ ભદ્ર[1]	સ્વાતિ બુદ્ધ

આ તીર્થંકરોના ૨૪ પિતા, ૨૪ માતા, ૨૪ પ્રથમ શિષ્યો, ૨૪ પ્રથમ શિષ્યા ૨૪ પ્રથમ ભિક્ષાદાયક અને ૨૪ ચૈત્યવૃક્ષો હશે.

[–સમ ૧૫૮]

---

૧ સમવાયાંગસૂત્રમાં જે પાઠ મળે છે તેમાં આ નામ નથી. [illegible] તેમાં આ નામ છે. [illegible] સમવાયાંગમાં [illegible] ૧૧ મા મુનિસુવ્રત [illegible] તેને નામ [illegible] પૂરી થઈ જશે.

હે આયુ, આગામી ઉત્સર્પિણીમાં ચાતુર્યામ ધર્મની પ્રજ્ઞાપના કરીને સિદ્ધ થનારા નવ છે[1] :—

૧ કૃષ્ણવાસુદેવ; ૨. રામ બળદેવ; ૩ ઉદક પેઢાલપુત્ર[2]; ૪ પુટ્ટિલ; ૫. શતક ગાથાપતિ; ૬ દારુક નિર્ગ્રન્થ; ૭ સત્યકિ નિર્ગ્રન્થીપુત્ર; ૮ શ્રાવિકાબુદ્ધ અંબડ પરિવ્રાજક ૯ સુપાર્શ્વા નામની પાર્શ્વાપત્યા આર્યા.

[–ઠાણ ૬૯૧]

૪ ભાવી તીર્થંકર વિમલવાહન

હે આયુ ! રાજા શ્રેણિક બિંબિસાર મરીને [illegible] સીમન્તક નરકમાં ૮૪૦૦૦ વર્ષ સ્થિતિવાળા નારકરૂપે ઉત્પન્ન થશે. નરકમાં તે અત્યંત દુઃખ વેદના ભોગવશે અને ત્યાં અત્યંત વેદના ભોગવીને યથાકાળ નારકરૂપે મરી આગામી ઉત્સર્પિણીમાં આ જ જંબૂદ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં વૈતાઢ્ય પર્વતની સમીપમાં પુંડ્રદેશમાં શતદ્વાર નામના નગરમાં સંમતિ કુલકરની ભદ્રા નામની ભાર્યાની કૂખે [illegible]

1 [illegible]

2 [illegible]

પુરુષરૂપે ઉત્પન્ન થશે ૯ માસ અને ૭ાા દિવસ વીતે અડધી રાત્રે સુકુમાર સર્વાંગસંપૂર્ણ બાળકને જન્મ આપશે.

તેના જન્મની રાત્રિએ શતદ્વાર નગરમાં અંદર અને બહાર પદ્મ અને રત્નની વર્ષા થશે; તેથી તેનાં માતા-પિતા એ બાળકનું બારમે દિવસે મહાપદ્મ એવું નામ રાખશે

જ્યારે બાળક ૮ વર્ષનો થશે ત્યારે માતા પિતા તેનો મહારાજ્યાભિષેક કરશે અને ત્યાર પછી મહાપદ્મ ગુણવાન રાજાની જેમ યોગ્યતાપૂર્વક રાજ્યશાસન કરશે. તેના રાજ્યશાસન કાળમાં પૂર્ણભદ્ર અને મહાભદ્ર નામના બે દેવો આવીને તેની સેવાનો ભાર સંભાળી લેશે. આથી નાગરિકો તેનું દેવસેન એવું બીજું નામ પાડશે

ત્યાર પછી મહાપદ્મને એક શ્વેત શંખ જેવો શ્વેત હાથી સાંપડશે. રાજા એ શ્વેત હાથી પર બેસી શતદ્વાર નગરમાં આમતેમ ફરશે, એટલે વળી આમના નાગરિકો તેનું વિમલવાહન એવું ત્રીજું સાર્થક નામ પડશે.

ત્યાર પછી તે વિમલવાહન રાજા બધાં મળી ૩૦ વર્ષ ગૃહસ્થાવાસ ભોગવી માતાપિતા વગેરેની રજા લઈ સંબુદ્ધ થઈને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રસ્થાન કરશે. તે વખતે દેવો તેની કલ્યાણકારી વાણીમાં પ્રશંસા કરશે, તેનું અભિનંદન કરશે ત્યાર પછી ગામ બહારના સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં એક દેવદૂષ્ય ધારણ કરી તે પ્રવ્રજ્યા લેશે અને બાર વર્ષ પર્યંત શરીરની પરવા કર્યા વિના જે કોઈ દેવી, માનુષી કે તિર્યંચસંબંધી ઉપસર્ગો આવશે તેમને સમ્યક્ રીતે સમભાવપૂર્વક સહન કરશે પછી તે ભગવાન વિમલવાહન ચાલવામાં સમિતિવાળા યાવત્ બ્રહ્મચારી થશે અને નિર્મમ, નિષ્પરિગ્રહી લેપ વગરના, જેમ કાંસાના વાસણમાં કોઈ ન

થશે તેવી રીતે તદ્દન સ્નેહ વગરના થશે યાવત્ ભાવના અધ્યયનમાં જે ભગવાન મહાવીર વીરે કહેવામાં આવ્યું છે તેવા, શ્રી સોમસ્વામી તેજસ્વી થયેલા અગ્નિ જેમ જ્ઞાનાદિ ગુણો વડે તેજસ્વી, શંખની જેમ નિર્મલ, જીવની જેમ અપ્રતિહતગતિ, ગગન જેમ નિરાલંબન, વાયુની જેમ અપ્રતિબદ્ધ, શારદ જલ જેમ શુદ્ધ અંતઃકરણયુક્ત પદ્મપત્ર જેમ લેપ વિનાના, કાચબાની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય, પક્ષીની જેમ બંધનમુક્ત ખડ્ગના શીંગડા જેમ એકાકી, ભારંડ પક્ષીની જેમ અપ્રમત્ત હાથીની જેમ શૂર, વૃષભ જેમ બળવાન, સિંહ જેમ દુર્ધર્ષ મેરુ જેમ અકંપ, સાગર જેમ ગંભીર ચંદ્ર જેમ શીતલ, સૂર્ય જેમ ઉજ્જ્વલ, કનકની જેમ રૂપવાન અને પૃથ્વી જેમ સર્વ સ્પર્શને સહન કરનાર થશે. તે ભગવાનને પછી કોઈ જાતનો પોતાનો કે અન્યનો એ કોઈનો પ્રતિબંધ નહિ હોય. તેઓ નિરાકુલ ભાવે સંયમ પૂર્વક જ્યાં ઇચ્છશે ત્યાં વિહાર કરશે. આમ અનુત્તર જ્ઞાન-દર્શનપૂર્વક ઉચિત રીતે વિહાર કરતા કરતા ઋજુતા, મૃદુતા, લઘુતા ક્ષમા નિર્લોભ, ગુપ્તિ સત્ય, સંયમ, તપોગુણ, શૌચરૂપી પરિનિર્વાણના માર્ગ પર વિહાર કરતા કરતાં ધ્યાનાવસ્થામાં અપ્રતિહત અનુત્તર કેવલ જ્ઞાન દર્શન તેમના આત્મામાં પ્રકટ થશે. એટલે તેઓ જિન, અર્હત ભગવાન થઈ તે કેવલી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી દેવમનુષ્ય આદિ બધા જીવોના પર્યાયને જાણનાર અને દેખનાર થઈ તથા સંપૂર્ણ લોકમાં સર્વ જીવોની આગતિ-ગતિ સ્થિતિ ચ્યવન, ઉપપાત, તર્ક મનોગત ભાવ, ભોજન, કૃત્યો, અને પ્રતિસેવના જાણશે દેખશે, અને તે પૂજ્ય યોગ્ય ભગવાન જીવોનું પ્રકટપણે થતું, ગુપ્તપણે થતું બધું મન વચન અને કાયાનું કર્મ સંપૂર્ણ લોકના સર્વ જીવોનું જાણશે દેખશે આમ તેમનું સંપૂર્ણ

જીવન ભગવાન મહાવીરના જેવું (ભાવના અધ્યયનમાં જે વર્ણવવામાં આવ્યું છે તેવું) વ્યતીત થશે.

ભગવાન મહાવીરની જેમ તેઓ પણ પાંચ મહાવ્રત અને તેમની ભાવનાનો અને છ જીવનિકાયના સંયમનો ઉપદેશ કરતાં કરતાં વિહાર કરશે. તે આ પ્રમાણે —

"હે શ્રમણ નિગ્રન્થો! મેં જેમ નિગ્રન્થોને એક આરંભસ્થાન બતાવ્યું છે તેમ તે વિમલવાહન તીર્થંકર પણ એક આરંભસ્થાનનો ઉપદેશ કરશે

મેં જેમ પ્રેમબંધન અને દ્વેષબંધન કહ્યાં છે, તેમ તે પણ કહેશે

મેં જેમ મનદંડ વચનદંડ અને કાયદંડ બતાવ્યાં છે, તેમ તે પણ એ ત્રણ દંડ કહેશે.

"તેવી જ રીતે મારી જેમ તે ક્રોધ માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયની; શબ્દ, રૂપ, રસ ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચ કામગુણની; પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય એ છ જીવકાયની; સાત ભયસ્થાનની; આઠ મદસ્થાનની; નવ બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિની દશ શ્રમણધર્મની — એમ યાવત્ ૩૩ આશાતનાની વિમલવાહન પણ પ્રરૂપણા કરશે

"વળી મેં શ્રમણધર્મમાં નગ્નભાવ, મુંડ ભાવ, અસ્નાન, અદંતધાવન, અછત્રત્વ, વાહન ન વાપરવાનું, ભૂમિશય્યા, ફલકશય્યા કાષ્ઠશય્યા, કેશલોચ બ્રહ્મચર્યવાસ પરઘરપ્રવેશ, યાવત્ મળે કે ન મળે પણ ભિક્ષાજીવન એ બધું શીખવ્યું છે, તેમ તે વિમલવાહન પણ શીખવશે

"વળી જેમ મેં સદોષ આહારનો નિષેધ કર્યો છે, તેમ તે પણ નિષેધ કરશે.

"વળી જેમ શ્રમણોને પ્રતિક્રમણયુક્ત પાંચમહાવ્રતનો અચેલધર્મ મેં બતાવ્યો છે તેમ તે પણ બતાવશે. વળી પાંચ અણુવ્રત, સાત શિક્ષાવ્રત એમ બાર વ્રતો શ્રાવકનાં બતાવ્યાં છે, તેમ તે પણ બતાવશે.

"મેં જેમ ભિક્ષુઓ માટે શય્યાતરપિંડ અને રાજપિંડનો નિષેધ કર્યો છે તેમ તે પણ કરશે.

'વળી મારે જેમ નવ ગણ અને અગિયાર ગણધર છે, તેમ તેમને પણ હશે

"વળી જેમ મેં ત્રીસ વર્ષ ગૃહસ્થપર્યાયમાં ગાળી અને દીક્ષા લીધી તથા બાર વર્ષ અને સાડા છ માસ છદ્મસ્થપર્યાય પાળી કેવલ જ્ઞાન દર્શનનો લાભ કર્યો અને ૩૦ વર્ષમાં સાડા છ માસ કમ કેવલીરૂપે રહી એમ કુલ ૪૨ વર્ષ શ્રમણ પર્યાય ભોગવી સર્વ મળી ૭૨ વર્ષ આયુ ભોગવી, હું સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ સર્વ દુઃખનો નાશ કરીશ, તેમ તે વિમલવાહન પણ તેટલાં જ વર્ષો ગૃહસ્થાવાસ છદ્મસ્થાવસ્થા, શ્રમણપર્યાય ભોગવી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થશે"

ટૂંકમાં જે શીલસમાચાર ભગવાન મહાવીરનો હતો તે જ પ્રમાણે વિમલવાહનનો સમજી લેવાનો છે

[-સ્થા ૬૯૩]

અરિહંત મહાપદ્મ ૮ રાજાઓને દીક્ષા આપશે—

૧ પદ્મ, ૨. પદ્મગુલ્મ, ૩ નલિન, ૪ નલિનગુલ્મ, ૫. પદ્મોદ્ધત, ૬ ધનુરુદ્ધત, ૭ કનકરથ, ૮ ભરત.

[-સ્થા ૬૧૫]

૫. ઐરવતવર્ષની ચોવીસી

જબૂદ્વીપના ઐરવત વર્ષના ૨૪ તીર્થંકરો આ પ્રમાણે છે—

વર્તમાન અવસર્પિણીમાં	આગામી ઉત્સર્પિણીમાં
૧ ચન્દ્રાનન	સુમંગલ
૨. સુચન્દ્ર	સિદ્ધાર્થ
૩ અગ્નિસેન	નિર્વાણ
૪ નંદિષેણ	મહાયશ
૫. ઋષિદત્ત	ધર્મધ્વજ
૬ વ્યવહારી (વ્રતધારી)	શ્રીચન્દ્ર
૭ સોમચન્દ્ર	પુષ્પકેતુ
૮ યુક્તિસેન	મહાચન્દ્ર
૯ અજિતસેન	શ્રુતસાગર
૧ શિવસેન	પુણ્યઘોષ
૧૧ દેવશર્મા	મહાઘોષ
૧૨. નિક્ષિપ્તશસ્ત્ર	સત્યસેન
૧૩ અસંજ્વલ	શૂરસેન
૧૪ અનન્તક	મહાસેન
૧૫. ઉપશાંત	સર્વાનન્દ
૧૬ ગુપ્તિસેન	દેવપુત્ર
૧૭ અતિપાર્શ્વ	સુપાર્શ્વ
૧૮ સુપાર્શ્વ	સુવ્રત
૧૯ મરુદેવ	સુકોશલ
૨ ધર	અનન્તવિજય
૨૧ શ્યામકોષ્ઠ	વિમલ
૨ અગ્નિસેન	ઉત્તર
૨૩ અગ્નિપુત્ર	મહાબલ
૨૪ વારિષેણ	દેવાનન્દ

[-૭૫ ૧૪]

ટિપ્પણ

૯ તીર્થંકરો વિષેની બૌદ્ધ માન્યતા—

અંગુત્તરમાં ભૂતકાળમાં સાત વીતરાગ એવા તીર્થંકરો થઈ ગયા છે એમ કહી તેમનાં નામ ભગવાન બુદ્ધે ગણાવ્યાં છે. આ સાતે માટે એમણે બહુમાન પ્રદર્શિત કર્યું. તેમણે દેશનાઓમાં ગયા અને એમણે તેમની નિન્દા કરી તેમણે બહુ અપુણ્ય ઉત્પન્ન કર્યું છે એમ પણ ત્યાં જણાવ્યું છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે બૌદ્ધો પણ ભગવાન બુદ્ધને પ્રથમ તીર્થંકર નથી ગણતા તેમની પહેલાં પણ સાત તીર્થંકર થઈ ગયા એમ તેઓ માને છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે—૧ સુનેત, ૨ મુગપક્ખ, ૩ અરનેમિ, ૪ કુદ્દાલ, ૫ હત્થિપાલ, ૬ જોતિપાલ ૭ અરક. —અંગુત્તર ૭ ૬૨

અંગુત્તર (૭. ૭૦)માં અરક તીર્થંકરના ઉપદેશનો નમૂનો આપ્યો છે જનસાધારણમાં પ્રસિદ્ધ સમયં ગોયમ મા પમાયએ વાળા અધ્યયનમાં જીવનની ક્ષણિકતા બતાવવા જે ઉપમાઓનો ઉપયોગ થયો છે તેવી જ ઉપમા વાપરીને મનુષ્યને સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં લાગવાની શિખામણ અરકે પણ કરી છે.

અરકના સમયની સ્થિતિ વિષે વર્ણન કરતાં બુદ્ધભગવાન કહે છે કે અરક તીર્થંકરના સમયમાં ૬૦ હજાર વર્ષનું મનુષ્યનું આયુ હતું. ૫૦૦ વર્ષની કુમારી પરણાવવા યોગ્ય ગણાતી. એ સમયમાં મનુષ્યોને ત્યારે છ બાબતની જ હતી—શીત, ઉષ્ણ, ભૂખ, તરસ, પેશાબ કરવો પડે તે, અને મળોત્સર્ગ કરવો પડે તે.—આ સિવાય રોગ જેવું કશું હતું જ નહિ. આટલી ઓછી પીડા અને આટલું લાંબુ આયુ છતાં અરકે ઉપદેશ આપ્યો કે મનુષ્યનું આયુ અલ્પ છે તેમાં વળી અનેક પ્રકારના દુઃખો છે—ઇત્યાદિ.

આ વર્ણન જૈન તીર્થંકર અરનાથના સમયને લાગુ પડી શકાય કે નહિ એ એક પ્રશ્ન છે. જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે તેમનું આયુ ૮૪ હજાર વર્ષ છે અને તેમના પછીના મલ્લિનું આયુ ૫૫ હજાર વર્ષ છે. બૌદ્ધે પૌરાણિક રીતે ગણીએ તો આ કાળ અર અને મલ્લિની વચ્ચેનો કહેવો જોઈએ. અથવા, અરકના સમયમાં આયુ ૬૦ હજાર વર્ષ જણાવ્યું છે તે—આ રીતે ગણના કરીએ તો પણ જૈન શુદ્ધ ઉલ્લેખના વર્ણન પરથી મળતું તે વાસ્તવ

દાસ છે અને છે અરઃ નામની કોઈ પ્રસિદ્ધતાની વ્યક્તિ અમલ ૧૨ સ્થાનમાં ભાગ્ય થઈ હોવી જોઈએ.

૨. જિનવર અને માતાઓનાં નામમાં ભેદ :—

જિનવર અને તીર્થંકરની માતાઓનાં નામમાં ભેદ છે તે આ પ્રમાણે જાણવો—૧ મરુદેવી, ૨. વિજયસેના ૩ સુસેના ૪ સિદ્ધાર્થા ૫. મંગલા, ૬ સુસીમા, ૭. પૃથ્વીસેના ૮ લક્ષ્મણા, ૯ જયરામા (રામા) ૧૦ સુનંદા, ૧૧ નંદા (વિષ્ણુશ્રી) ૧૨ જયાવતી (જયા), ૧૩ જયશ્યામા (શર્મા), ૧૪ શર્મા (સિંહસેના) ૧૫. સુવ્રતા (સુવ્રતા), ૧૬. ઐરા, ૧૭. શ્રીકાંતા (શ્રીમતી), ૧૮ મિત્રસેના, ૧૯ પ્રભાવતી (રક્ષિતા), ૨૦ સોમા (પદ્માવતી), ૨૧ વપ્પિલા (વપ્રા) ૨૨. શિવાદેવી, ૨૩ વામાદેવી, ૨૪ પ્રિયકારિણી ત્રિશલા. આથી જિનવરોમાં પણ ભેદ છે. જે ઉત્તર અને હરિપુરાણમાં સરખાં નામો છે ત્યાં બીજું નામ કૌંસમાં નથી મૂક્યું; પણ જ્યાં વિરોધ છે ત્યાં હરિવંશપુરાણ સમ્મત નામ કૌંસમાં મૂક્યું છે અને ઉત્તરપુરાણનું બહાર રાખ્યું છે. આગળ પણ આ જ ક્રમે સમજવું.

માતાઓનાં નામ માટે જુઓ આવ. નિ. ગા. ૩૮૫–૩૮૬.

૩. કલ્યાણકનાં નક્ષત્રો :—

જે તીર્થંકરોને પાંચ જ નક્ષત્ર—ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલદર્શન પ્રાપ્તિ અને મોક્ષ—એ પાંચ કલ્યાણક પ્રસંગે હોય છે તે આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે. વર્ધમાન મહાવીરને પાંચ કલ્યાણકો આ નક્ષત્રમાં છે—ચ્યવન ગર્ભાપહરણ જન્મ, દીક્ષા, અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ. જિનવરોને અને ગર્ભાપહરણની ઘટના બની નથી તેથી મહાવીરનાં પાંચ કલ્યાણકો અન્ય તીર્થંકરો જેમ જ જાણવાનાં છે. જિનવરોને અને નક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે—

(૧) ઋષભનાં—૧ ઉત્તરાષાઢા, ૨. ઉત્તરાષાઢા, (૭ પુ ના અને અભિજિત), ૩ ઉત્તરાષાઢા, ૫. ઉત્તરાષાઢા.

(૨) અજિતનાં ૧–૫. રોહિણી.

(૩) સંભવના–૧ મૃગશિર, ૨ ૯ પુ અને મૃગશિર ૯ પુ અને જ્યેષ્ઠા ૩—૪ મૃગશિર, ૫. ૯ પુ મૃગશિર, ૬૦ પુ જ્યેષ્ઠા.

( ) અભિનંદનના ૧–૫. પુનર્વસુ.

(૫) સુમતિના ૧–૫. મઘા.

(૬) પદ્મપ્રભનાં-૧ ચિત્રા, ૨. ૭ પુ ના મતે મઘા, ૮ પુ ના મતે ચિત્રા, ૩ ચિત્રા, ૪ ચિત્રા, ૫ ચિત્રા.

(૭) સુપાર્શ્વનાં-૧-૪ વિશાખા ૫. અનુરાધા.

(૮) ચંદ્રપ્રભનાં-૧ જ્યેષ્ઠા, ૨-૪ અનુરાધા, ૫. જ્યેષ્ઠા.

(૯) પુષ્પદંતના-૧ મૂલ ૨. મૂલ ૩. ૪ મૂલ, ૫. મૂલ.

(૧) શીતલના-૧-૫. પૂર્વાષાઢા.

(૧૧) શ્રેયાંસના-૧-૪ શ્રવણ ૫. ધનિષ્ઠા.

(૧૨) વાસુપૂજ્યના-૧ ૨. શતભિષક ૩ ૪ વિશાખા, ૫. વિશાખા, ૭ પુ ના મતે અને અશ્વિની ૮ પુ ના મતે.

(૧૩) વિમલના-૧ ૪ ઉત્તરાભાદ્રપદા, ૫. ઉત્તરાષાઢા ૭ પુ ના મતે અને ઉત્તરાભાદ્રપદા ૮ પુ ના મતે.

(૧૪) અનંતના-૧ રેવતી ૨ ૩ રેવતી, ૪ રેવતી, ૫

(૧૫) ધર્મનાથના-૧ રેવતી ૨-૫. પુષ્ય

(૧૬) શાંતિનાથના-૧-૩ ભરણી, ૪ ૫. ભરણી.

(૧૭) કુંથુનાં-૧-૫ કૃત્તિકા.

(૧૮) અરના-૧ રેવતી, ૨. રોહિણી ૭ પુ ના મતે ૩-૪ રેવતી ૫. રેવતી ૭ પુ ના મતે, રોહિણી ૮ પુ ના મતે.

(૧૯) મલ્લિના-૧ ૪ અશ્વિની, ૫. ભરણી.

(૨) મુનિસુવ્રતના-૧ ૫. શ્રવણ

(૨૧) નમિના-૧ અશ્વિની ૨. ૭ પુ ના મતે સ્વાતી, ૮ પુ ના મતે અશ્વિની, ૩-૪ અશ્વિની ૫. અશ્વિની.

(૨૨) નેમિનાથના-૧ ઉત્તરાષાઢા, ૨-૫. ચિત્રા.

(૨૩) પાર્શ્વનાં-૧-૨ વિશાખા, ૩ ૪ વિશાખા, ૫. વિશાખા.

(૨૪) મહાવીરનાં ૧ ઉત્તરાષાઢા, ૨. ઉત્તરાફાલ્ગુની, ૩ ઉત્તરા, ૪ હસ્તોત્તરા (ઉત્તરાફાલ્ગુની), ૫. સ્વાતી

જ્યાં ૭ ના એમ સમજવું કે પુસ્તકમાં ત્યાં નક્ષત્રનો ઉલ્લેખ નથી. આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં કોને કઈ તિથિએ જ્ઞાન થયું તે વર્ણવ્યું છે ગા ૨૫૩ થી.

૪. કુમારવાસ ના અર્થ વિષે મતભેદ—

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ટીકાકાર જિનદાસ વગેરે પ્રમાણે કુમારવાસનો અર્થ કુમારવાસ અર્થાત્ કુમાર હતા અને દીક્ષા લીધી (નહીં કે રાજ્ય કર

અને દીક્ષા લીધી) મળે છે; અને આવશ્યક [illegible] વર્ણિત છે
અર્થ કરે છે કે જેમણે વિવાહાદિ પાણિગ્રહણ કર્યા વિના રાજ્ય અને
પછી દીક્ષા લીધી. પ્રથમ સ્થાનોમાં કુમારવાસનો અર્થ કુમાર કરી છે
એટલે અહીં વાસુપૂજ્યમાં આવાસનો અર્થ પિતાને રાજ્ય કરેલ પછી
છે એ તો ઠીક જેવું જણાય છે અન્યથા ટીકા અર્થ [illegible] નહિ [illegible]
કે જેમાં ગૃહસ્થ હતા તેવા ૧૯ તીર્થંકર હતા.

કુમારવાસનો અર્થ કુમાર પણ થઈ શકે છે—સમવાય [illegible]
પ્રકાર પ્રમાણે અહીં જે નામ આપ્યાં છે તે સૌ આજન્મબ્રહ્મચારી મનાય
છે. વળી એ શબ્દનો અર્થ કુમાર કરવા માટે પણ સ્થિર તો છે જ તે
આ પ્રમાણે—આવશ્યક નિર્યુક્તિ (ગા. ૨૨૩–૨૨૪) રાજા કહ્યું છે કે એ
પાંચેનો અભિષેક થયો નહિ અને તેમણે દીક્ષા લીધી; જ્યારે બાકીના ૧૯
રાજા બન્યા અને તેમાંના ત્રણ તો ચક્રવર્તી હતા. આ વર્ણન આવશ્યક
ચૂર્ણિમાં તો કુમાર મળે છે પણ સ્પષ્ટ થાય છે પણ ત્યાં કુમાર એ શું કર્યો
ન હોય એ પ્રશ્ન તો થાય જ છે. અને એ નક્કી કરવાનું પણ જ છે કે
આવ. નિર્યુક્તિકારને તેમના વિવાહ વિષે શું અભિપ્રેત હતું?

વિશે. ગાથા (૪૫૮)માં નિર્યુક્તિકારે એમ કહ્યું છે કે વીર વગેરે પાંચે
પ્રથમ વયમાં દીક્ષા લીધી; અને બાકીનાં ૧૯ જિનોએ મધ્યમ વયમાં. ટીકાકાર
અહીં પ્રથમ વયનો અર્થ કુમારત્વલક્ષણ અને મધ્યમવયનો અર્થ યૌવન-
લક્ષણ કરે છે.

આ [illegible] ગાથા (૨૪૫) માં નિર્યુક્તિકાર સ્પષ્ટ કહે છે કે
ગામાચારા વિષયા નિર્જિતા તે કુમારવર્જિતૈઃ । આનો સીધો અર્થ એ છે કે
[illegible] વિષયો—ભોગો ભોગવ્યા તેમણે કુમાર સિવાયના અન્યોના
[illegible] છે [illegible] પાંચ જિનોએ કુમારવાસમાં દીક્ષા લીધી તેમણે
[illegible] ભોગવ્યા નથી. આમ [illegible] પણ આવ. નિર્યુક્તિકાર
[illegible] — [illegible] આધાર [illegible] — ભોગોમાં વિચાર કરી
[illegible] આ ઉપરથી એક વસ્તુ સ્પષ્ટ થાય છે કે [illegible]
[illegible] કરવાની [illegible] નિર્યુક્તિ જેટલી જૂની છે. અને તેના
મૂળમાં પણ કુમારવાસ ના કુમાર શબ્દનો અર્થ બ્રહ્મચારી હોય કે નહિ
તે વિચારણીય છે.

બીજી પરંપરામાં જેમને કુમાર કહ્યા હતા તેમને જ બ્રહ્મચારી પણ કહ્યા હતા. પરંતુ નિર્યુક્તિની ગાથાઓમાં પણ પાંચ કુમારમાંથી પણ મહાવીર એમના વિવાહની વાત સ્વીકારવામાં આવી હતી, તેથી આચાર્ય બે શબ્દના બે અર્થ કરવા પડ્યા. પ્રથમની પરંપરાનુ અનુસરણ દિગંબરોમાં થયું છે અને બીજાનું શ્વેતાંબરોમાં. જુઓ 'વિશેષાવશ્યક' ૪૨૧ ૪

ભગવાન મહાવીર ચરિત્ર જે નિર્યુક્તિની એક ગાથામાં (૪૪૮) સંગૃહીત થયું છે તેમાં વિવાહ અને અપત્ય શબ્દ છે. એટલે એમ કહી શકાય કે ભગવાન મહાવીરને નિર્યુક્તિકાર વિવાહિત માનતા હતા. ભગવાન મહાવીરના વિવાહનો ઉલ્લેખ જૂનામાં જૂનો કલ્પસૂત્રમાં છે, જે પ્રથમ શતકનું છે કે મનાય છે અને નિર્યુક્તિ દ્વિતીય શતકમાં રચાઈ છે. એટલે નિશ્ચિત એમ માની શકાય કે નિર્યુક્તિકારે ભગવાન મહાવીરને વિવાહિત જ માન્યા છે.

વસ્તુતઃ આવું એમ લાગે છે કે બીજી કોઈ પરંપરા પછી કે એની દૃષ્ટિએ આ સ્થાનાંગનું સૂત્ર પણ આવે છે કે પાંચ તીર્થંકરો કુમાર હતા. આ કુમારનો અર્થ કરતી વખતે બે પરંપરા થઈ. બીજાને મતે કુમારનો અર્થ માત્ર કુંવારા જ લેવો જોઈએ — એથી તે પરંપરાવાળાએ તીર્થંકરોનાં વિસ્તૃત ચરિત્ર લખતી વખતે પાંચનાં ચરિત્રો જ એવાં લખ્યાં કે તેમના જીવનમાં વિવાહની ઘટના આવે જ નહિ. તેથી તેમની પ્રસિદ્ધિ બ્રહ્મચારી તરીકે તે પરંપરા પ્રમાણે થઈ. આ પ્રથમ પરંપરા ખાસ કરી દિગંબરોમાં છે. જ્યારે બીજી પરંપરામાં પાંચ તીર્થંકરો કુમાર હતા તેનો અર્થ એવો કર્યો કે તેઓ કુંવર હતા — તેમણે રાજ્ય કર્યું ન હતું — તેમને મતે આ વાક્યમાં વિવાહ કરવા ન કરવાની હકીકત સમાવિષ્ટ જ ન થતી જોઈએ. તેથી તેમણે બે હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને જ તેમનાં ચરિત્રો લખ્યાં છે. તેથી તેમની પ્રસિદ્ધિ તે પરંપરા પ્રમાણે એવી થઈ કે બે પક્ષનો અભિષેક થયો ન હતો. આ માન્યતા શ્વેતાંબર ગ્રંથોમાં છે.

વિવાહની બાબતમાં શ્વેતાંબર વ્યાખ્યાઓમાં જે મલ્લિ અને નમિના જ અવિવાહિત હોવાની પ્રસિદ્ધિ છે — તેનો જૂનો આધાર શું છે તે જણાયું નથી. માત્ર વ્યાખ્યાઓ ઉપરથી કશું નક્કી કરી શકાય નહિ. કારણ આવશ્યકનું પ્રાચીન ચરિત્ર જે ભગવતીમાં આપ્યું છે તે પણ ભગવાન મહાવીરના વિવાહની પુષ્ટિ નથી કરતું જ્યારે બાકીના બધા વ્યાખ્યાઓ તેને સમર્થન આપે છે.

આ વિષે વધુ સ્પષ્ટીકરણ મેં અન્યત્ર ટિપ્પણી નોંધમાં કર્યું જ છે.

વળી આ નથી કહ્યા છતાં ત્યાં હવે અને પ્રસ્તુતમાં શો અર્થ કરવો એ વિચારીએ. સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગના પ્રસ્તુત અને સૂત્ર સાથે સરખાવી વાચકને તો સીધો અર્થ મળે જ નહિ કે એ કે એક આઠ ભવધારી હતા અને ૧૧ ભવધારી વિશિષ્ટ હતી. અહીં સમવાયાંગમાં ૧૧ અંગ ભગવાનના કહ્યો છે કે કહેલ આઠ ભાવમાં સમાવ્યા એની છે તે અગિયાર સામે ભાવ સમવાયાંગ પ્રમાણ ઉપરવાસ વિષે સૂત્ર હોય તો શ કાને ભાવમાં પણ છે કે પ્રથમે અર્થ શું કરવો. આ સાથે સમવાયાંગમાં ઉપલક્ષિતકે ભગવાનના (નહિ કે ચૂર્ણિકાર) કહેનાર સૂત્ર મળીએ, તો એમ જ કહેવું પડે છે કે ત્યાં પ્રથમે અર્થ ભાવસમવાયી જ લેવા જોઈએ. અને ત્યારે નાગે ટીકાકાર આ પ્રમાણે દિગંબરોની માન્યતાને પણ અનુકૂળ આધાર છે જ એમ માનવું પડે છે.

૬. મલ્લિ તીર્થંકર વિષે મતભેદ :—

દિગંબરો મલ્લિને પુરુષ જ માને છે જ્યારે શ્વેતામ્બર એને પૂર્વજન્માં સ્ત્રીત્વ વિષે સાથે કપટ કરી ત્યારે તપસ્યા કરી હોવાથી તે કપટના કારણે સ્ત્રીત્વ નામકર્મના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થતા ત્યારે એ સ્ત્રીની કુક્ષીએ ઉત્પન્ન થયા, અને આગળ જતાં તીર્થંકર થયા. ક્યારે તીર્થંકર થયા તે પણ શ્વેતામ્બર એને આશ્ચર્યરૂપ જ છે. સામાન્ય નિયમ તો એવો જ છે કે પુરુષ જ તીર્થંકર થાય. જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર અભિધાનરાજ ભાગ ૬ પૃ. ૧ વ.

મલ્લિના પૂર્વભવના નામ વિષે વિવાદ છે. જ્ઞાતાધર્મકથામાં નામના શ્વેતામ્બર સત્તામાં તેમનું નામ મહાબલ આપ્યું છે જે દિગંબરોના વૈશ્રમણ સાથે મળે છે અને હરિવંશમાં પણ મલ્લિચરિત છે ત્યાં પૂર્વભવનું નામ મહાબલ એવું આપ્યું છે.

મલ્લિના ચરિત માટે જુઓ આ ગ્રંથનું ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ.

૭. મહાવીરના પ્રથમ બે ભવ —

દિગંબર જ ભગવાની ચારની રીતિ આપે છે — દેવીને ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તે એક ભવ. ત્યાંથી દેવ થયા તે બીજો ભવ. ત્યાંથી પછી ત્યાં ત્રિશલાના નામ નાભિ ઉત્પન્ન થયા તે ત્રીજો ભવ. ત્યાંથી પ્રાણ દેવ-

થોડે ગયા તે પીડા હતી. ત્યાંથી પાછી દેવાનંદાના ગર્ભમાં આવ્યા તે પાછો ભવ અને ત્યાંથી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કુક્ષિમાં આવ્યા વડે આવી જન્મ લીધો તે છઠ્ઠો ભવ. આ બાબતે પ્રથમ ગણીએ તો ચોવીશ ભવ થાય. આ સિવાય બીજી રીતે ગણતરી કરવા જતાં મેળ મળે નહીં માટે જ આવી ગણતરી કરી છે એમ ટીકાકાર કહે છે.

પણ આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં જ્યાં પૂર્વભવનિરૂપણ છે ત્યાં નંદનના પ્રસંગે તેણે પોટ્ટિલ પાસે દીક્ષા લીધી એમ કહ્યું છે એટલે કે નંદન એ પ્રિયમિત્ર ભવ પોટ્ટિલ નહીં પણ પોટ્ટિલ તે નંદનના ગુરુ હતા અને તેના પૂર્વે તો કશુંક હોય અને ભિન્નભિન્ન પ્રકારની હતી. જુઓ ગા. ૪૪૯.

૭ મહાવીરના ગણધરો :—

આ બધા ગણધરો બ્રાહ્મણ હતા. અને સોમિલ બ્રાહ્મણને ત્યાં યજ્ઞ નિમિત્તે ભેગા થયા હતા. ભગવાન જ્યારે ત્યાં પહોંચ્યા અને બાબતમાં જ્યારે તેમના વિશે વાતો થવા માંડી, ત્યારે આ બ્રાહ્મણો પણ તેમની પાસે ગયા અને પોતપોતાની શંકા તેમણે તેમની સામે મૂકી. તેમનું યોગ્ય સમાધાન થવાથી તે સૌએ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી અને તેમના અનુયાયીઓએ પણ દીક્ષા લીધી. તે જ સૌ સૌનો પ્રથમ પરિવાર સમજવો. તેમના ચરિત્ર માટે જુઓ આવશ્યકનિર્યુક્તિ ગા. ૫૯૨થી. તેમાંથી મુખ્ય ઇન્દ્રભૂતિ હતા. ગણધરોની વિશેષ હકીકત નીચે પ્રમાણે છે —

	૧. નામ	૨. ગોત્ર	૩. માતા
૧.	ઇન્દ્રભૂતિ	ગૌતમ	પૃથ્વી
૨.	અગ્નિભૂતિ		„
૩	વાયુભૂતિ	„	„
૪	વ્યક્ત	ભારદ્વાજ	વારુણી
૫.	સુધર્મા	અગ્નિવૈશ્ય	ભદ્દિલા
૬.	મંડિતપુત્ર	વસિષ્ઠ	વિજયા
૭.	મૌર્યપુત્ર	કાશ્યપ	„
૮	અકંપિત	ગૌતમ	જયંતી
૯	અચલભ્રાતા	હારિયાયન	નંદા
૧૦	મેતાર્ય	કૌડિન્ય	વરુણદેવી
૧૧.	પ્રભાસ	„	અતિભદ્રા

	૪ પિતા	૫ ગૃહસ્થપર્યાય	૬ છદ્મસ્થપર્યાય
૧	વસુભૂતિ	૫૦ વર્ષ	૩૦ વર્ષ
૨	„	૪૬	૧૨
૩		૪૨	૧૦
૪	ધનમિત્ર	૫૦	૧૨
૫	ધમ્મિલ	૫૦	૪૨
૬	ધ. દેવ	૫૩	૧૪
૭	મૌર્ય	૬૫	૧૪
૮	દેવ	૪૮	૯
૯	વસુ	૪૬	૧૨
૧૦	દત્ત	૩૬	૧૦
૧૧	બલ	૧૬	૮

	૭ કેવલીપર્યાય	૮ સર્વાયુ	૯ શિષ્યપરિવાર
૧	૧૨	૯૨	૫
૨	૧૬	૭૪	
૩	૧૮	૭	„
	૧૮	૮	
૫	૮	૧	„
૬	૧૬	૮૩	૩૫
૭	૧૬	૯૫	„
	૨૧	૭૮	૩
૯	૧	૭૨	„
૧૦	૧૬	૬૨	„
૧૧	૧૬	૪	„

૯ નવ ગણો :—

૧ ગોદાસ ગણ — ભગવાન ભદ્ર અને ભગવાન મહાવીર ભગવાનના સ્થ અધીન ના ગોદાસ હતા. તેનું બીજું નામ [illegible] છે. તે [illegible] તે [illegible] તે [illegible] સ્થાનાંગ સૂત્રમાં (૧૫૭) [illegible] છે. તેના અનુસાર આ આચાર્ય જ આ છે એવી નોંધ કરે.

જેનું એવું નામ છે કે તે પ્રથમ ભગવાન મહાવીરનો ભક્ત હતો. પણ પછી ભગવાન બુદ્ધનો ભક્ત થયો હોય. તેના મૂળ સ્વરૂપે તેને જૈન આગમોમાં નરકમાં જવું પડ્યું છે.

૨. સુપાર્શ્વ — ભગવાન મહાવીરના કાકા જે સુપાર્શ્વ નામે હતા, તે જ આ છે એમ ટીકાકાર જણાવે છે. આવી ચોવીસીમાં તે બીજા તીર્થંકર થશે અને તેમનું નામ સુરદેવ હશે. આશ્ચર્ય તો એ છે કે આગમોમાં આમના વિષે વિશેષ કાંઈ હકીકત મળતી નથી. માત્ર આ બે જ પાઠ મળે છે. આચારાંગમાં તેઓ ભગવાનના કાકા હતા તે જણાવ્યું છે અને પ્રસ્તુતમાં તે તીર્થંકર થશે તે. આ સિવાય તેમના વિષે આગમો મૌન છે.

૩ ઉદાયી — કોણિકનો પુત્ર એવો જ્યારે કોણિક મરી ગયો ત્યારે પાટલીપુત્ર વસાવ્યું. તે પર્વ ને દિવસે સાધુઓને બેસાડીને પૌષધવ્રત ધારણ કરતો હતો. તેના શત્રુના પુત્રે સાધુના વેશમાં બાર વર્ષ રહી તે જ્યારે પૌષધમાં હતો ત્યારે તેની હત્યા કરી હતી. સમવાયાંગમાં જ્યાં આવી તીર્થંકરનાં પૂર્વભવનાં નામો આપ્યાં છે ત્યાં ઉદાયી નહીં પણ ઉદકનું નામ આપ્યું છે અને તે ઉદક પેઢાલપુત્ર હોવાનો સંભવ છે.

૪ પોટ્ટિલ — એક તો પોટ્ટિલ અનુત્તરમાં ગયો છે. તેની કથા અનુત્તરોપપાતિકમાં આપી છે. તેણે ૩૨ પત્નીઓને છોડીને દીક્ષા લીધી હતી. પણ તે તો મહાવિદેહમાંથી સિદ્ધ થવાનો છે. એટલે આ પોટ્ટિલ કોઈ બીજો જ સમજવો જોઈએ.

૫. દૃઢાયુ — ટીકાકાર જણાવે છે કે આ અજ્ઞાત છે. એટલે કે તેમને ખબર નથી કે આ કોણ હતો.

૬-૭ શંખ અને શતક — ટીકાકારે શંખ અને શતકને શ્રાવસ્તીના શ્રાવકો જણાવ્યા છે. ભગવતીમાં (૧૨. ૧; ૬. ૧૧) શંખની કથા આવે છે ત્યાં બીજું નામ શતક નહીં પણ પુષ્કલી જણાવ્યું છે. એટલે મેળ બેસાડવાને માટે ટીકાકાર કહે છે કે પુષ્કલી એ શતકનું જ બીજું નામ હતું.

પણ ભગવતીના મૂળમાં તો શંખ વિષે ભગવાને એમ કહ્યું છે કે તે મહાવિદેહમાં સિદ્ધબુદ્ધ થશે. તેના તીર્થંકર થવા ન થવા વિષે ત્યાં કશો ઉલ્લેખ નથી. વળી પુષ્કલી વિષે તો ત્યાં કાંઈ જ કહ્યું નથી. એટલે ટીકાકારે આ શંખ શતકનો મેળ કઈ રીતે બેસાડ્યો એ સમજાતું નથી. જણાય છે કે નામસામ્ય ઉપરથી ટીકાકારે આ કલ્પના કરી છે.

૮ સુલસા — રાજગૃહના પ્રસેનજિત રાજાના નાગ નામના સારથિની પત્ની સુલસા હતી. એક વખત તેના પતિ પુત્રાર્થે દેવની પ્રાર્થના કરતો

હતો, ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે તમારે પુત્ર જ જોઈતો હોય તો બીજાને પરણો. પતિએ જવાબ આપ્યો કે તે તમારી પુત્ર થાય એ પુત્રનો જ ખપ છે. બીજાનો નહીં. એક વખત ૯૮ વર્ષના વૃદ્ધ મુસલમાન ફકીર આવ્યા હતો તે સાધ્વી પાસે ગયા તેની પરીક્ષા કરવા આવ્યો. તેને નમસ્કાર કરીને તેઓએ કહ્યું, હું જોઉં કેમ આવ્યા છો? તેને કહ્યું તમારા હાથમાં શું છે તે જોવા આવ્યો છું. તેણે ચાર દાણા લઈને તે ફકીરને આપ્યા. પછી ફકીરે ખાવા માટે આપ્યા છે એમ તેને [illegible] કહીને હાથ નાખ્યું ફરીથી ચાર અને ફરીથી હાથ નાખ્યું એમ ચાર વાર તેણે હાથ નાખ્યું છતાં મુઠ્ઠીના દાણામાં પરિવર્તન થયું જ નહીં. ફકીર જ ઇશ્વરી વાત જાણું તેવા માટે બેઠા હતા આ જાણીને તેને ખુશ થયો. અને તેઓને ૪૨ દિવસમાં આપીને કહ્યું કે આ વારે મેળો થશે ૪૨ સુશીલ પુત્રો થશે. અને જ્યારે તમારી જરૂર પડે ત્યારે મને યાદ કરજો તેમ તો આપ્યો હતો. મુસલમાન ફકીરે વિચાર્યું મારે ૪૨ પુત્રો શું કરવા છે? આ ૪૨ મેળાના પ્રતાપથી એક જ સારો પુત્ર થાય તો બસ. એમ વિચારી તેઓએ બધી મેળા એક સાથે ખાધી. ખાધી તો ખરી પણ તેઓનું પેટ ૪૨ પુત્રોના ગર્ભમાં વધવા માંડ્યું. આથી તેણે પાછું ૧૦૦ વર્ષ અને કે તે આ કરી. તેણે ફકીરના ખોળે ૪૨ વિચારી ૪૨ બાળકના પુત્રોને સુખાસન કરાવ્યો.

ટેપરી — કચ્છ-મિયાણામાં પ્રસિદ્ધ છે તે, એનું જગ્યાને ઓળખ આપ્યું હતું ઇ. સ. ૧૯, ૪ ૩ પણ કચ્છીઓમાં તેના ચરિત્રમાં ઠીક ઠીક ચર્ચાવે ? તેમ નથી. એ ખાતામાં થયેલું જોઈએ.

૯ આઠ ૧ ઓલિયા —

આગળના સાત નામો એક બીજી જાતમાં આવ્યાં છે. કોઈ પણ [illegible] મા [illegible] તેઓ જોવામાં આવી નથી પણ [illegible] બાળક [illegible] ત્યાં આ જાતા પૂરી થાય છે એમ સ્વીકાર કર્યું છે.

૧ ૩ પીરાણા પીરસાહ અને હજરતને વિશે સ્વીકાર કર્યો છે [illegible] પ્રસિદ્ધ છે. પણ તેમના ચરિત્ર વિશે અને વિશેષ માહિતી મળતી નથી. [illegible] મળી આવી નથી.

[illegible] તેમાંથી નગરીયા રામ પ્રતાપે કોઈ સંબંધી હતી એમ [illegible] [illegible] છે પણ ચરિત્રમાં [illegible] કોઈ વાત નથી.

૫. સેય આમલકપ્પા નગરીનો રાજા. તેની નગરીમાં જ્યારે ભગવાન આવ્યા ત્યારે સૂર્યાભદેવે નાટક કર્યું હતું તે કથા પ્રસિદ્ધ છે. જુઓ રાજપ્રશ્નીય. પણ તેણે દીક્ષા લીધાની વાત રાજપ્રશ્નીયમાં નથી.

૬ શિવરાજર્ષિની કથા ભગવતીમાં શિવ રાજર્ષિ તરીકેની પ્રસિદ્ધ જ છે. તે હસ્તિનાપુરનો રાજા હતો. ભગવતી શ. ૧૧ ઉ. ૯ પૃ. ૨૮

૭ ઉદાયન વીતભયનો રાજા. ભગવાન મહાવીર તેનો દીક્ષા લેવાનો અભિપ્રાય જાણી ચંપાથી વીતભય આવ્યા અને તેણે દીક્ષા લીધી. તેની જાતીએ તેના પુત્ર અભયને બદલે ભાણેજ કેશીને આપ્યો અને કેશીએ જ તેને ભિક્ષામાં વિષાન્ન આપ્યું અને તે મરી ગયો. તેના આના મૃત્યુની હકીકત ભગવતીમાં નથી, આ તેનું વિસ્તૃત ચરિત્ર આપ્યું છે ભગવતી ૧૩. ૬. પૃ. ૨૨૯

૮ ઠાણ અંગસૂત્રમાં (૬. ૧૬) અજીરાજ તરીકે આનાકને જણાવ્યો છે. તેની દીક્ષા વિષે પણ તેમાં ઉલ્લેખ છે. મિસ્ટર ટીમકર શાનું બીજું નામ અનાક હોય તેવી કલ્પના કરે છે.

૧ આગામી ઉત્સર્પિણીના તીર્થંકર —

આ ચોવીસી ઉત્સર્પિણીની હોવાથી અવસર્પિણીની ચોવીસીથી ઉત્ક્રમે બધું વર્ણન સમજવું. આયુ, ઊંચાઈ ગણ, ગણધર, પરિવાર વગેરે બધું ઉત્સર્પિણી ચોવીસીના પ્રથમ તીર્થંકરનું અવસર્પિણીના અંતિમ જેવું હોય. અર્થાત્ આ ચોવીસીના પ્રથમ પદ્મનાભનું વર્ણન વર્ધમાન જેવું. આ ચોવીસીના બીજા તીર્થંકર સુરદેવનું વર્ણન ગત ચોવીસીના ૨૩મા પાર્શ્વનાથ જેવું. ક્રમશઃ છેલ્લે આ ચોવીસીના છેલ્લા અનંતવિજયનું વર્ણન ગત ચોવીસીના પ્રથમ ઋષભ જેવું સમજવું.

અહીં તીર્થંકરોના નામનો જે ક્રમ આપ્યો છે તથા તેમના પૂર્વ ભવનાં જે નામો આપ્યાં છે તેમાં બધું જ મતભેદ છે. લોકપ્રકાશકારે આ નામોના ક્રમ જુદી જ રીતે આપ્યો છે. તેનો આધાર શ્રી વીરસૂરિ સાંબી ઉદ્ધૃત દીપાલી-કલ્પ છે તેમ તેઓ જણાવે છે. વળી તેમણે જિનપ્રભસૂરિકૃત પ્રાકૃત દીવાલી-કલ્પના આધારે પણ જે મતભેદ છે તે પણ ત્યાં નોંધ્યો છે. પ્રવચનસારોદ્ધાર અને સમવાયાંગનો ક્રમ એક જેવો છે. જુઓ લોકપ્રકાશ સર્ગ-૩૪ શ્લોક ૨૬ થી.

દિગંબર પરંપરામાં અનાગત ચોવીસીનાં નામ આ પ્રમાણે છે — ૧. શ્રીમહાપદ્મ, ૨. સુરદેવ, ૩ સુપાર્શ્વ ૪ સ્વયંપ્રભ, ૫. સર્વાત્મભૂ, ૬.

શ્રીદેવ ૭. પ્રભુદેવ, ૮ ઉદકદેવ, ૯. પ્રોષ્ઠિલદેવ, ૧૦ શતકીર્તિ ૧૧ મુનિસુવ્રત, ૧૨ અમમ, ૧૩ નિષ્પાપ ૧૪ નિષ્કષાય, ૧૫. વિપુલ ૧૬. નિર્મલ ૧૭. ચિત્રગુપ્ત, ૧૮ સમાધિગુપ્ત, ૧૯ સંવર, ૨૦ અનિવૃત્તિ ૨૧ વિજય, ૨૨. વિમલ, ૨૩. દેવોપપાત ૨૪ અનંતવીર્ય

જિનદેવોમાં તો અજિત જિનાદીનાં નામ પણ મળે છે. જુઓ [illegible] વિચારણા પૃ. ૧૯.

૧૧. પૂર્વભવનાં નામ—

અહીં જણાવેલાંમાંથી પ્રથમના બે, ગાંગેય, [illegible], [illegible] શીતલ અને [illegible] — આટલા વિષે આગળ [illegible] કહેવાઈ ગયું છે કે [illegible] નામમાં [illegible] જુઓ પૃ. [illegible] વિષે જે [illegible] છે તે આ પ્રમાણે — જુઓ [illegible] [illegible].

[illegible]— [illegible] પુત્રી [illegible] [illegible] [illegible] નગરમાં [illegible] તે જ [illegible] [illegible] [illegible] પરિવારક ત્યા [illegible] તેણે [illegible] એ પુત્ર થાય તો તે [illegible] [illegible] જોઈ. [illegible] તેણે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુત્ર થયો. તે જ આ [illegible]. તેના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેથી [illegible] [illegible] તેના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. આ [illegible] તે તેનું [illegible] [illegible] તેથી તે [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] તેણે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

તેનું [illegible] [illegible] [illegible] જિનેશ્વરોને નમસ્કાર કર્યો અને [illegible] [illegible] નમસ્કાર કરી.

વાસુદેવ— [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જ છે. તેમણે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કર્યું તેના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવ્યું [illegible] છે.

વસુદેવહિંડીના મતે તે ત્રીજી નરકમાંથી નીકળી પછી શતદ્વાર નગરમાં માંડલિક રાજા થઈ અને ત્યાં ચારિત્ર અંગીકાર કરી તીર્થંકર નામકર્મ બાંધી એમ સમજવું.

અપરદેવ:— કૃષ્ણના મોટાભાઈ બળદેવ પ્રસિદ્ધ છે તે આ ન સમજવા. કારણ તે તો જ્યારે કૃષ્ણ તીર્થંકર થશે ત્યારે તેમના શાસનમાં મુક્તિગમન કરવાના છે એવી કથા છે.

અંબડ:— એ પરિવ્રાજક હતો. તે ભગવાનની દેશના સાંભળીને શ્રાવક થયો. અને પછી ભગવાને પોતાની સુખશાતાના સમાચાર સુલસાને આપવાનું કહ્યું ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું કે આ તે કેવી શ્રાવિકા કે સ્વયં ભગવાન સંદેશો કહેવડાવે. તેણે વિવિધ રીતે સુલસાની પરીક્ષા કરી અને ધર્મ ભક્તિમાં પોતે પણ દૃઢ થયો.

ઔપપાતિકમાં અંબડચરિતમાં તે મહાવિદેહમાં સિદ્ધ થશે એમ કહ્યું છે તેથી પ્રસ્તુત અંબડ કોઈ બીજો જ સમજવો જોઈએ.

આ સિવાયના બાકીના વિષે કશી માહિતી મળતી નથી.

ઉદક:— એક શ્રમણનું નામ આવે છે જેણે તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું છે તે જ આ ઉદક સમજવો કે નહીં એ એક પ્રશ્ન છે. કારણ ત્યાં ટીકાકારે જણાવ્યું છે કે તે નિર્ગ્રંથના પુત્ર હતો. વળી સૂ. ૮૭૯ પર એમ આવે છે કે ઉદક પેઢાલપુત્ર આર્યશ્રી ઉદયવિહારમાં અનુગામની પ્રશંસા કરી. તો તે પ્રમાણે તે ઉદકને પણ તીર્થંકર સમજવો જોઈએ અને એ તો પાર્શ્વાનુગામી સાધુ હતો.

અહીં ઉદક શબ્દથી ઉદક પેઢાલપુત્ર એ ન લઈએ, તો પછી સ્થાનાંગ માં એ શ્રમણની શી ગતિ થાય? વળી જો ઉદકને ન લઈએ તો બીજું સ્થાનાંગ સૂત્રના ભાષ્ય છે જ. નહીંતર સમ્યગ્ ઉદક પેઢાલપુત્રનો છે. કારણ નિર્ગ્રંથપુત્રનું નામ જતું છે.

સંભવ છે કે સ્થાનાંગની અને સમવાયાંગની વાચનાના ભેદને કારણે આમ બન્યું હોય કે સમવાયાંગ પ્રમાણે માત્ર ઉદક જ એક હોય અને બીજો નહીં જ્યારે સ્થાનાંગ પ્રમાણે બન્ને.

૪

ચક્રવતીઓ

૧. ચક્રવર્તી વિષે સામાન્ય

જંબૂદ્વીપના ભરતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં બાર ચક્રવર્તીઓ[1] થઈ ગયા છે તેમની હકીકત આ પ્રમાણે[2]—

	નામ	પિતા[3]	માતા[4]	સ્ત્રીરત્ન
૧	ભરત	ઋષભ	સુમંગલા	સુભદ્રા
૨.	સગર	સુમિત્રવિજય	યશોમતી	ભદ્રા
૩	મઘવા	સમુદ્રવિજય	ભદ્રા	સુનંદા
૪	સનત્કુમાર	અશ્વસેન	સહદેવી	જયા
૫.	શાંતિ	વિશ્વસેન	અચિરા	વિજયા
૬	કુંથુ	સૂર	શ્રી	કૃષ્ણશ્રી
૭	અર	સુદર્શન	દેવી	હરિશ્રી
૮	સુભૂમ	કૃતવીર્ય	તારા	પદ્મશ્રી

---

૧ જેમ ક્રમસર તેમ [illegible] પણ અનુક્રમે [illegible] અને [illegible] મનાય છે. અંગુત્તર ૧ ૫. [illegible] ચક્કવત્તી [illegible] ચક્કવત્તિઓનું વર્ણન ન કર્યું તેથી તેનું [illegible] થયું, અને તેથી [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] અનુયોગમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવું [illegible] અવસર્પિણીને બદલે વર્ણન કરી [illegible] [illegible] અવસર્પિણીને બદલે [illegible] જુઓ [illegible] સૂત્ર ૧૧.

૨ જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગા. ૩૭૪ થી.

૩. જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગા. ૩૯૯-૪

૪ જુઓ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગા. ૩૯૮

૯ મહાપદ્મ	પદ્મોત્તર	જ્વાલા	વસુંધરા
૧૦ હરિષેણ	મહાહરિ	મેરા	દેવી
૧૧ જય	વિજય	વપ્રા	લક્ષ્મીવતી
૧૨ બ્રહ્મદત્ત	બ્રહ્મ	ચુલ્લની	કુરુમતી

[-સમ ૧૫૮]

જંબૂદીપના ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં બાર ચક્રવતી થશે[1] તે આ —

૧ ભરત; ૨ દીઘદન્ત; ૩ ગૂઢદન્ત ૪ શુદ્ધદન્ત ૫ શ્રીપુત્ર; ૬ શ્રીભૂતિ; ૭ શ્રીસોમ ૮ પદ્મ; ૯ મહાપદ્મ, ૧૦ વિમલવાહન; ૧૧ વિમલવાહન; ૧૨ વરિષ્ઠ.

આ બા ચક્રવર્તીનાં ૧૨ માતા ૧૨ પિતા અને બાર સ્ત્રીરત્નો થશે.

[-સમ ૧૫૮]

બે ચક્રવર્તીઓએ કામભોગને છોડ્યા નહિ અને તેથી મરીને સાતમી નરક અપ્રતિષ્ઠાન નરકમાં ઉત્પન્ન થયા છે તે આ[2] —

૧ સુભૂમ; ૨ બ્રહ્મદત્ત.

[-સ્થાન ૧૧૧]

જંબૂદીપમાં ભરતવર્ષમાં દશ રાજધાનીઓમાં દશ રાજાઓએ દીક્ષા લીધી, તે આ —

૧ ભરત; ૨ સગર ૩ મઘવા; ૪ સનત્કુમાર ૫ શાંતિ; ૬ કુંથુ; ૭ અર; ૮ મહાપદ્મ ૯ હરિષેણ; ૧૦ જય.

[સ્થા ૭૧૮]

૧ ભૌગોલિક જંબુ એક જતી ભાવતી રાજાનું નામ ભાવ ૪. દિવ ભુવન ૧૧.

૨. આવશ્યકનિર્યુક્તિ — ગા ૧

ભરતચક્રવર્તી ૫   ધનુષ ઊંચા હતા.[1]

[-સમ ૧૦૮]

ભરતચક્રવર્તી ૭૭ લાખ પૂર્વ સુધી કુમારપણે રહી મહારાજ્યાભિષેક પામ્યા.[2]

[-સમ ૭૭]

ભરતચક્રવર્તીએ ૬ લાખ પૂર્વ વર્ષ રાજ્ય કર્યું અને પછી અણગાર થયા

[-સમ ૧૧૭-સ્થા ૫૧૬]

ભરતચક્રવર્તી ૮૩ લાખ પૂર્વ વર્ષ ગૃહસ્થપણે રહી જિન થયા અને કેવલજ્ઞાન દર્શન પામ્યા

[સમ ૮૩]

ભરત ૮૪ લાખ પૂર્વ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી મોક્ષે ગયા.

[-સમ ૮૪]

ભરત પછી આ આઠ યુગપ્રધાનપુરુષોએ મુક્તિલાભ કર્યો —

૧ આદિત્યયશ; ૨ મહાયશ; ૩ અતિબલ; ૪ મહાબલ; ૫ તેજોવીર્ય; ૬ કાર્તવીર્ય; ૭ દંડવીર્ય; ૮ જલવીર્ય

[-સ્થા ૬૧૬]

સગર ચક્રવર્તી ૪૫   ધનુષ ઊંચા હતા.

[-સમ ૧૦૭]

સગર ચક્રવર્તીએ ૭૧ લાખ પૂર્વ વર્ષ ગૃહસ્થપણે રહી પ્રવ્રજ્યા લીધી.

[-સમ ૭૧]

હરિષેણ ચક્રવર્તીએ ૮૯   વર્ષ રાજ્ય કર્યું

[-સમ ૮]

૧ ચક્રવર્તીના પ્રમાણ માટે જુઓ આગ. ટિ. ૩. ૧. ૩. ૨.

૨ ચક્રવર્તીના આયુ માટે જુઓ આગ. ટિ. ૩. ૫૩ ૧

હરિષેણ ચક્રવર્તીએ ૯૭૦૦ વર્ષમાં કાંઈક ન્યૂન વર્ષ ગૃહસ્થપણે રહી દીક્ષા લીધી.

[—સમ ૯૭]

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી ૭ ધનુષ ઊંચો હતો તેણે ૭ વર્ષ પરમાયુ ભોગવ્યું અને મરીને સાતમી અપ્રતિષ્ઠાન નરકમાં ઉત્પન્ન થયો.

[—સ્થા ૫૬૩]

જબૂદ્રીપના ઐરવત વર્ષમા પણ આગામી ઉત્સર્પિણીમા બાર ચક્રવર્તી, તેમની બાર માતા તેમના બાર પિતા અને તેમનાં બાર સ્ત્રીરત્નો થશે

[—સમ ૧૫૮]

૨ ચક્રવર્તિની ઋદ્ધિ[1]

નવ યોજનના વિસ્તારવાળા નવ મહાનિધિઓ ચક્રવર્તી રાજાને હોય છે તે આ પ્રમાણે —

૧ નૈસર્પ મહાનિધિ — આમા નિવેશ, ગ્રામ, આકર, નગર પટ્ટન, દ્રોણમુખ, મડબ, સ્કંધાવાર અને ગૃહોનો સમાવેશ થાય છે

૨ પાડુક મહાનિધિ — આમાં ગણાય તેવી, માપી શકાય તેવી, તોળાય તેવી અને મપાય તેવી સર્વ ધન ધાન્યાદિ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે

૩ પિંગલમહાનિધિ — આમાં સર્વપ્રકારનાં પુરુષોનાં, સ્ત્રીઓનાં હાથીઓનાં અને ઘોડાઓનાં આભૂષણોનો સમાવેશ થાય છે

1. ચક્રવર્તી વિશેના બાર આશ્ચર્ય ધર્મ માટે જુઓ અનુ ૪ ૧૩ અને તેની અભિલાષા દીર્ઘાયુ, નીરોગતા અને સર્વ સ્થિરતા — આ બાર ઋદ્ધિ માટે જુઓ ઠાણ પૃ ૧૭

૪ સર્વરત્નમહાનિધિ – આમાં સાત એકેન્દ્રિય અને સાત પંચેન્દ્રિય એમ રત્નોની ઉત્પત્તિ થાય છે

૫. મહાપદ્મ મહાનિધિ – આમાં સર્વ પ્રકારનાં રંગેલાં અને સફેદ વસ્ત્રોની નિષ્પત્તિ થાય છે

૬ કાલ મહાનિધિ – પ્રજાને હિતકારી એવું અતીત તથા અનાગતનું ત્રણ ત્રણ વર્ષનું કાલજ્ઞાન, સો શિલ્પો અને કર્મનો સમાવેશ આમાં થાય છે

૭ મહાકાલ મહાનિધિ — આમાં લોઢું રૂપું સોનું મણિ, સ્ફટિક મોતી, પ્રવાલ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે

૮ માણવક મહાનિધિ — આમાં યોદ્ધાઓ, તેમનાં શસ્ત્રો અને બખ્તરો, યુદ્ધનીતિ અને દંડનીતિનો સમાવેશ થાય છે

૯ શંખ મહાનિધિ — આમાં નાટ્યવિધિ, નાટકવિધિ તથા ચારના પ્રકારનાં કાવ્ય અને વાદ્યોનો સમાવેશ થાય છે

આ નવે મહાનિધિઓ આઠ ચક્ર પર પ્રતિષ્ઠિત છે, આઠ યોજન ઊંચા છે, નવ યોજન પહોળા છે અને બાર યોજન લાંબા છે તેમનો આકાર પેટીના જેવો છે તે સર્વે ગંગા નદીના મુખ આગળ આવેલા છે તે કનકના બનેલા અને વૈડૂર્યમણિના બારણાવાળા છે અને વિવિધ રત્નોથી ભરપૂર છે ને બધાને ચંદ્રસૂર્ય જેવું ગોળ ચક્રનું ચિહ્ન હોય છે તે તે નિધિના નામવાળા તથા પલ્ય સ્થિતિવાળા દેવતાઓ એ નિધિઓના અધિપતિ છે, પણ તેમને તેમાંનું કાંઈ વાપરવાનો અધિકાર નથી. આ બધા નિધિઓ ચક્રવર્તીની આજ્ઞાધીન સદાય છે

[સ્થા ૬૭૩ ૬ ૧]

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને આઠ કાકિણી રત્નો હોય છે જે એરણ પર ઘડેલા હોય છે તે રત્નો આઠ સુવર્ણપ્રમાણ હોય છે અને છ તળ તથા બાર ખૂણાવાળા હોય છે

[—સ્થા ૬૩૩]

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને આ સાત એકેન્દ્રિય રત્નો હોય છે—

૧ ચક્ર; ૨ છત્ર; ૩ ચામર; ૪ દંડ; ૫ અસિ; ૬ મણિ ૭ કાકિણી

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને આ સાત[1] પંચેન્દ્રિય રત્નો હોય છે—

૧ સેનાપતિ; ૨ ગાથાપતિ; ૩ વર્ધકી; ૪ પુરોહિત; ૫ સ્ત્રી; ૬ અશ્વ, ૭ હસ્તી

[—સ્થા ૫૫૮-સમ ૧૪]

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને ૬૪ સેરનો (લગ્નો) મણિમુક્તાનો હાર હોય છે

[સમ ૬૪]

---

૧ બૌદ્ધોએ પણ આવે પ્રકારે જ ચક્રવર્તીનાં સાત રત્ન માન્યાં છે ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિ તથા વિજયયાત્રા પણ સમાન ગણવી છે. દીઘ સુત્ત ૧૭

વળી ચક્રવર્તીનું ચક્રરત્ન પાછું જેમ નથી વળતું અને વિજયી જેમ નીવડે છે તેનાં પાંચ કારણો અંગુત્તરમાં (૫.૧૩૧) બતાવ્યાં છે —૧ ચક્રવર્તી અર્થજ્ઞ હોય છે ૨ ધર્મજ્ઞ હોય છે ૩. માત્રાજ્ઞ હોય છે ૪ કાલજ્ઞ હોય છે ૫. પરિષદને જાણનાર હોય છે

બૌદ્ધોએ ૧ હસ્તી, ૨. અશ્વ, ૩ મણિ, ૪ સ્ત્રી અને ૫. ગૃહપતિ —એ પાંચ રત્નોનો પ્રાદુર્ભાવ દુર્લભ બતાવ્યો છે; પણ બીજી રીતે તો આ પાંચ રત્નનો પ્રાદુર્ભાવ દુર્લભ છે—૧ તથાગત, ૨. ધર્મ વિનયનો દેશક, ૩. ધર્મવિનયનો જ્ઞાતા ૪ ધર્મ વિનયને સ્વીકારનાર, અને ૫. કૃતજ્ઞ. અંગુ ૫.૧૪૪

પ્રત્યેક ચક્રવર્તીને—

૪૮ હજાર પટ્ટન, ૭૨ હજાર શ્રેષ્ઠ પુર ૯૬ કરોડ ગામ હોય છે

[—સમ. ૪૮ ૭૨, ૯૬]

૫

બળદેવ–વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ

૧. ભરતવર્ષના આ અવસર્પિણીના[1]

જંબૂદ્વીપના ભરતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયેલા બળદેવ–વાસુદેવોની હકીકત આ પ્રમાણે છે—

૧. બળદેવનો પૂર્વભવ	૨. વાસુદેવનો પૂર્વભવ	૩. પૂર્વભવના ધર્માચાર્ય
૧ વિશ્વનંદી	વિશ્વભૂતિ	સંભૂત
૨. સુબન્ધુ	પર્વતક	સુભદ્ર
૩ સાગરદત્ત	ધનદત્ત	સુદર્શન
૪ અશોકલલિત	સમુદ્રદત્ત	શ્રેયાંસ
૫. વરાહ	ઋષિપાલ	કૃષ્ણ
૬ ધર્મસેન	પ્રિયમિત્ર	ગંગદત્ત
૭ અપરાજિત	લલિતમિત્ર	સાગર
૮ રાજલલિત	પુનર્વસુ	સમુદ્ર
૯ —	ગંગદત્ત	દ્રુમસેન

[1] જુઓ પ્રાકૃતને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧

૪ પૂર્વ ભવની નિદાનભૂમિ	૫. નિદાનનું કારણ	૬ બળદેવ[1]	૭. વાસુદેવ[2]
૧ મથુરા	ગાય	અચલ	ત્રિપૃષ્ઠ
૨. કનકવસ્તુ	દ્યૂત	વિજય	દ્વિપૃષ્ઠ
૩ શ્રાવસ્તી	સંગ્રામ	ભદ્ર	સ્વયંભૂ
૪ પોતન	સ્ત્રી	સુપ્રભ	પુરુષોત્તમ
૫. રાજગૃહ	રંગમાં પરાજય	સુદર્શન	પુરુષસિંહ
૬ કાકંદી	ભાર્યાનુરાગ	આનંદ	પુરુષપુંડરીક
૭ કૌશાંબી	ગોષ્ઠી	નંદન	દત્ત
૮ મિથિલા	પરઋદ્ધિ	પદ્મ	નારાયણ
૯ હસ્તિનાપુર	માતા	રામ	કૃષ્ણ[3]

૮. બળ-વાસુના પિતા[4]	૯ બળદેવની માતા[5]	૧૦ વાસુદેવની માતા[5]	૧૧. પ્રતિવાસુદેવ
૧ પ્રજાપતિ	ભદ્રા	મૃગાવતી	અશ્વગ્રીવ
૨. બ્રહ્મ	સુભદ્રા	ઉમા	તારક
૩ સોમ	સુપ્રભા	પૃથ્વી	મેરક
૪ રુદ્ર	સુદર્શના	સીતા	મધુકૈટભ
૫. શિવ	વિજયા	અમૃતા	નિશુંભ
૬ મહાશિવ	વૈજયંતી	લક્ષ્મીમતી	બલિ

---

1 આવ. નિર્યુક્તિભાષ્ય ગા. ૪૧

2 " " ગા. ૪

3 " " " ભાષ્ય ૪૨ આ બળદેવ વાસુદેવોનાં નગરો ક્રમશઃ આ પ્રમાણે છે-પોતન, દ્વારકા, દ્વારકા, દ્વારકા, અશ્વપુર, ચક્રપુર, વારાણસી, રાજગૃહ, મથુરા.-આવ. નિ. ૪૦૮

4 આવશ્યક નિ. ભા. ૪૧ નિર્યુક્તિ ગાથામાં ફક્ત પિતાનું નામ છે

5 " " " ૪૧

6 " " " ૪૬

૭	અગ્નિશિખ	જયંતી	શેષમતી	પ્રહ્લાદ
૮	દશરથ	અપરાજિતા	કૈકેયી	રાવણ
૯	વસુદેવ	રોહિણી	દેવકી	જરાસંધ

[-સમ ૧૫૭-૧૫૯]

આ બળદેવ-વાસુદેવો દશારવંશના મંડન જેવા છે તેઓ ઉત્તમ છે, મધ્યમ છે, પ્રધાન છે વળી તેઓ ઓજસ્વી, તેજસ્વી, બલશાલી, અને સુશોભિત શરીરવાળા છે તેઓ કાંત, સૌમ્ય, સુભગ પ્રિયદર્શન, સુરૂપ, અને સુખશીલ છે તેમની પાસે સૌ કોઈ સુખે પહોંચી શકે છે. બધા લોકો તેમના દર્શન ઝંખે છે તેઓ મહાબળી છે. તેઓ અપ્રતિહત અને અપરાજિત છે શત્રુને મર્દન કરનાર છે હજારો શત્રુનું પણ માન ગાળી નાખે તેવા છે દયાળુ, અમત્સરી, અચપલ અને અચંડ છે મૃદુ, મંજુલ અને હસીને વાતચીત કરનાર છે તેમની વાણી ગંભીર મધુર અને સત્ય હોય છે તેઓ વત્સલ છે, શરણ્ય છે તેમનું શરીર લક્ષણ અને ચિહ્નયુક્ત સર્વાંગસુંદર છે તે ચંદ્રની જેમ શીતળ છે અનલસ છે પ્રચંડ દંડનીતિવાળા છે ગંભીરદર્શનવાળા છે બળદેવ તાલધ્વજ અને વાસુદેવ ગરુડધ્વજ છે તેઓ મહાધનુષ્યનો ટંકાર કરનાર છે મહાન બલના સમુદ્ર જેવા છે રણાંગણમાં દુર્ધર ધનુર્ધર છે તેઓ ધીર પુરુષો છે અને યુદ્ધમાં કીર્તિ મેળવનારા છે મહાન કુલમાં પેદા થયેલા છે વજ્રને પણ ટુકડા કરી નાખે તેવા બળવાન છે તેઓ અર્ધ ભરતના અધિપતિ હોય છે તેઓ સૌમ્ય છે, રાજવંશના તિલક સમાન છે, અજિત છે અજિતરથ છે. બળદેવ હાથમાં હળ રાખે છે વાસુદેવો ધનુષ રાખે છે- વળી વાસુદેવ શંખ ચક્ર, ગદા, શક્તિ અને નંદક ધારણ કરે છે, તેમના મુકુટમાં શ્રેષ્ઠ

ઉજ્જ્વલ શુક્લ વિમલ કૌસ્તુભમણિ હોય છે; કાનમાં કુંડલ હોય છે તેથી મુખ શોભી રહે છે. તેમની આંખો કમલ જેવી છે; તેમની છાતીમાં એકાવલી હાર લટકી રહ્યો હોય છે. તેમને શ્રીવત્સનું લાંછન છે. સર્વ ઋતુમાં સંભવે તેવાં પુષ્પોથી સુરભી સુંદર ફૂલોની માળા તેમના ગળામાં શોભે છે. તેમનાં અંગોપાંગમાં ૮૦૦ પ્રશસ્ત ચિહ્ન શોભે છે. મદમત્ત શ્રેષ્ઠ ગજેન્દ્ર જેમ લલિતગતિ તેઓ હોય છે. ક્રૌંચ પક્ષીના મધુર અને ગંભીર શારદ સ્વર જેવો તેમનો નિનાદ છે. બળદેવો નીલ અને વાસુદેવો પીત વસ્ત્રો પહેરે છે. તેઓ તેજસ્વી નરસિંહ, નરપતિ, નરેન્દ્ર છે. તેઓ નરવૃષભ છે અને દેવરાજ ઇન્દ્ર જેવા છે. રાજલક્ષ્મીથી શોભિત એવો રામ અને કેશવ બન્ને ભાઈઓ હોય છે.

એ નવ વાસુદેવમાંથી એક સાતમા નરકમાં, પાંચ છઠ્ઠામાં, એક પાંચમામાં, એક ચોથામાં અને એક કૃષ્ણ ત્રીજા નરકમાં ગયા છે.[1]

બળદેવો નિદાન કરતા નથી. બધા વાસુદેવો નિદાન કરે છે. રામ (બળદેવ) ઊર્ધ્વગામી અને કેશવો (વાસુદેવો) અધોગામી હોય છે.[2]

આઠ રામ મુક્તિમાં ગયા અને એક બ્રહ્મલોકમાં ગયા છે. તે એકને હજી એક ભવ કરવો પડશે અને પછી તે સિદ્ધ થશે.[3]

પ્રતિ પુરુષ વાસુદેવોના પ્રતિશત્રુ તેમની સાથે ચક્રયુદ્ધ કરે છે અને છેવટે સ્વચક્રથી જ હણાઈ જાય છે.[4]

[-સમ ૧૫૮-સ્થા ૬૭૨]

1 આવ. નિ. ગા. ૪૧૩
2 ,, ,, ૪૧૫
3 ,, ,, ૪૧૪
4 ,, આવ. ભા. ૪૩

અચલ બળદેવ ૮ ધનુષ ઊંચા[1] હતા
[-સમ ૮]

વિજય બળદેવ ૭૩ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી સિદ્ધ થયા.[2]
[સમ ૭૩]

સુપ્રભ બળદેવ ૫૧ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી સિદ્ધ થયા
[-સમ ૫૧]

નંદન બળદેવ ૩૫ ધનુષ ઊંચા હતા
[-સમ ૩૫]

રામ બળદેવ ૧૦ ધનુષ ઊંચા હતા.
[-સમ ૧]

રામ બળદેવ ૧૨ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી દેવ થયા.
[-સમ ૧૨]

ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ ૮ ધનુષ ઊંચા હતા; અને તેમણે ૮ લાખ વર્ષ રાજ્ય કર્યું
[-સમ ૮]

ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ ૮૪ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી મરીને અપ્રતિષ્ઠાન નરકમાં ઉત્પન્ન થયા.
[-સમ ૮૪]

સ્વયંભૂ વાસુદેવે ૯ વર્ષ વિજયમાં લીધાં.
[-સમ ૯]

પુરુષોત્તમ વાસુદેવ ૫ ધનુષ ઊંચા હતા.
[-સમ ૫]

---

૧ બળદેવ અને વાસુદેવના ઊંચાઈના પ્રમાણ માટે જુઓ આ ન ...

૨ બળદેવ અને વાસુદેવના આયુ માટે જુઓ આ નિ.૪ ૨,૪૦

પુરુષસિંહ વાસુદેવ દશ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી છઠ્ઠી તમા નરકમાં ઉત્પન્ન થયો.

[-સ્થા ૭૩૫]

પુરુષસિંહ વાસુદેવ દશ લાખ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી પાંચમી નરકમાં ઉત્પન્ન થયો.

[-સમ ૧૩૩]

દત્ત વાસુદેવ ૩૫ ધનુષ ઊંચા હતો.

[-સમ ૩૫]

વાસુદેવ કૃષ્ણ ૧૦ ધનુષ ઊંચા હતા તે હજાર વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા નરકમાં ઉત્પન્ન થયા.

[-સમ ૧ -સ્થા ૭૩૫]

કૃષ્ણ વાસુદેવની આઠ મહારાણીઓ ભગવાન અરિષ્ટ નેમિ પાસે દીક્ષા લઈ મોક્ષે ગઈ—

૧ પદ્માવતી ૨ ગૌરી; ૩ ગાંધારી; ૪ લક્ષ્મણા; ૫. સુસીમા; ૬ જાંબવતી ૭ સત્યભામા ૮ રુક્મિણી.

[-સ્થા ૬૬૬]

૨. ભરતવર્ષના ભાવી બળદેવાદિ

જંબૂદીપમાં ભરતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં બળદેવ-વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવો થનાર છે તે આ પ્રમાણે—

બળદેવ	વાસુદેવ	પ્રતિશત્રુ
૧ જયંત	નંદ	તિલક
૨. વિજય	નંદમિત્ર	લોહજંઘ
૩ ભદ્ર	દીર્ઘબાહુ	વજ્રજંઘ
૪ સુપ્રભ	મહાબાહુ	કેસરી
૫. સુદર્શન	અતિબલ	પ્રહ્લાદ
૬ આનંદ	મહાબાહુ	અપરાજિત

૭ નંદન	બલભદ્ર	ભીમ
૮ પદ્મ	દ્વિપૃષ્ઠ	મહાભીમ
૯ સંકર્ષણ	ત્રિપૃષ્ઠ	સુગ્રીવ

આ બળદેવ-વાસુદેવોના નવ પિતા બળદેવની નવ માતા, વાસુદેવની નવ માતા પણ ઉત્પન્ન થશે.

એમના પૂર્વભવ, પૂર્વભવના નવ આચાર્યો પૂર્વભવમાં નવ નિદાનભૂમિ અને નવ નિદાનનાં કારણો પણ થશે.

[–સમ ૧૫૮]

૩ ઐરવતના બળદેવાદિ

જંબૂદ્વીપના ઐરવતવર્ષમાં આગામી ઉત્સર્પિણીમાં નવ બળદેવ-વાસુદેવના પિતા નવ બળદેવની માતા નવ વાસુદેવની માતા ઉત્પન્ન થશે. તેમનું વર્ણન ભરતના બળદેવ-વાસુદેવ જેમ સમજી લેવું તેમના પૂર્વભવો ૯ પૂર્વભવના આચાર્યો પૂર્વભવની નવ નિદાનભૂમિ, પૂર્વભવમાં નવ નિદાનકારણો એ બધું પણ થશે

[–સમ ૧૫૮]

ટિપ્પણ

૧. ૬૩ શલાકા પુરુષ — તીર્થંકર, ચક્રવર્તી બળદેવ-વાસુદેવ-પ્રતિવાસુદેવ આ ૬૩ શલાકા પુરુષ ભરતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં ક્રમાનુસાર કઈ રીતે થયા અને કોણ કોનું સમકાલીન હતું તે નીચેના નકશા પરથી સમજાશે. આ નકશો આવશ્યક નિર્યુક્તિ વગેરે ગ્રંથના આધારે આપ્યો છે તે પ્રમાણે છે —

૧. તીર્થંકર	૨. ચક્રવર્તી	૩. બળદેવ	૪ વાસુદેવ	૫. પ્રતિવાસુદેવ
૧	૧ ઋષભદેવ	૧ ભરત		
૨	૨ અજિતનાથ	૨ સગર		
૩	૩ સંભવનાથ			

૪	૪ અભિનંદન				
૫	૫ સુમતિનાથ				
૬	૬ પદ્મપ્રભ				
૭	૭ સુપાર્શ્વનાથ				
૮	૮ ચંદ્રપ્રભ				
૯	૯ સુવિધિનાથ				
૧૦	૧૦ શીતલનાથ				
૧૧	૧૧ શ્રેયાંસનાથ		૧ અચલ	૧ ત્રિપૃષ્ઠ	૧ અશ્વગ્રીવ
૧૨	૧૨ વાસુપૂજ્ય		૨ વિજય	૨ દ્વિપૃષ્ઠ	૨ તારક
૧૩	૧૩ વિમલનાથ		૩ ભદ્ર	૩ સ્વયંભૂ	૩ મેરક
૧૪	૧૪ અનંતનાથ		૪ સુપ્રભ	૪ પુરુષોત્તમ	૪ મધુકૈટભ
૧૫	૧૫ ધર્મનાથ		૫ સુદર્શન	૫ પુરુષસિંહ	૫ નિશુંભ
૧૬		૩ મઘવા			
૧૭		૪ સનત્કુમાર			
૧૮	૧૬ શાંતિનાથ	૫ શાંતિનાથ			
૧૯	૧૭ કુંથુનાથ	૬ કુંથુનાથ			
૨૦	૧૮ અરનાથ	૭ અરનાથ			
૨૧			૬ આનંદ	૬ પુરુષપુંડરીક	૬ બલિ
૨૨		૮ સુભૂમ			
૨૩			૭ નંદન	૭ દત્ત	૭ પ્રહ્લાદ
૨૪	૧૯ મલ્લિનાથ				
૨૫	૨૦ મુનિસુવ્રત	૯ મહાપદ્મ			
૨૬			૮ પદ્મ (રામચંદ્ર)	૮ નારાયણ (લક્ષ્મણ)	રાવણ
૨૭	૨૧ નમિનાથ	૧૦ હરિષેણ			
૨૮		૧૧ જય			
૨૯	૨૨ નેમિનાથ		૯ રામ (બલદેવ)	કૃષ્ણ	૯ જરાસંઘ
૩૦		૧૨ બ્રહ્મદત્ત			
૩૧	૨૩ પાર્શ્વ				
૩૨	૨૪ વર્ધમાન				

૬

સામાન્ય મહાપુરુષો

અંગવંશના ૭૭ રાજાઓએ ઘર છોડી દીક્ષા લીધી.
[—સમ ૭૭]

બાહુબલિ, બ્રાહ્મી અને સુંદરી ૮૪ લાખ પૂર્વ વર્ષ સર્વાયુ ભોગવી સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થયા
[—સમ ૮૪]

બાહુબલિ, બ્રાહ્મી અને સુંદરી ૫૦૦ ધનુષ ઊંચાં હતા.
[—સ્થા ૪૩૫]

સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ

ખંડ ૫

સંઘવ્યવસ્થા

૧

સંઘ-વ્યવસ્થા

૧ સંઘ

સંઘ ચતુર્વિધ છે —

૧ શ્રમણો ૨ શ્રમણીઓ ૩ શ્રાવકો ૪ શ્રાવિકાઓ
[ઠાણા ૩૬૩]

૨ પ્રવ્રજ્યા

નિર્ગ્રન્થ કે નિર્ગ્રન્થીને [illegible] પૂર્વ અને ઉત્તર એ બે દિશાભિમુખ કરી [illegible] —

૧ પ્રવ્રજ્યાદાન (વિધિપૂર્વક રજોહરણાદિ આપવું તે)

૨ મુંડન

૩ શિક્ષાદાન (ક્રિયા અને તદુભય શીખવારૂપ [illegible] તથા પ્રતિલેખના વગેરેની વિધિ શીખવારૂપ આચરણ શિક્ષા)

૪ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

৯১

૫. સંભોગ – સહભોજન;

૬ સંવાસ – સહવાસ;[1]

૭ સ્વાધ્યાયનો ઉદ્દેશ (આ આદિ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવાનો ઉપદેશ આપવો તે);

૮ સમુદ્દેશ (અભ્યસ્ત શાસ્ત્રને વધારે સ્થિર કરવાનો ઉપદેશ આપવો તે);

૯ અનુજ્ઞાપન (અભ્યસ્ત શાસ્ત્રને સમ્યક્પ્રકારે ધારણ કરવાનો અને બીજાને શીખવવાનો ઉપદેશ);

૧૦ પાપકર્મની આલોચના (ગુરુ સમક્ષ અપરાધોનું નિવેદન);

૧૧ પ્રતિક્રમણ (અશુભ અધ્યવસાય છોડી શુભ અધ્યવસાય ધારણ કરવા તે);

૧૨. નિંદા (આત્મસાક્ષીએ વ્રતના અતિચારોની જુગુપ્સા કરવી તે — પશ્ચાત્તાપ);

૧૩ ગર્હા (ગુરુસમક્ષ પોતાના દોષ માટે પશ્ચાત્તાપ);

૧૪ વિકુટ્ટન (અતિચારને દૂર કરવો તે);

૧૫. વિશુદ્ધિ,

૧૬ તે નહીં કરવાની પ્રતિજ્ઞા;

૧૭ યથાયોગ્ય તપઃકર્મ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર;

૧૮ અને મારણાંતિક સંલેખના-આહારપાણીનો પરિત્યાગ કે પાદપોપગમન[2] સ્વીકારી મરણ નિરપેક્ષ થઈ પ્રવર્તાપન.

પ્રવ્રજ્યા, મુંડન, શિક્ષા ઉપસ્થાપન, સંભોગ અને સંવાસ આ ત્રણ વિષે ન કરવી —

---

1 [illegible]

2 [illegible]

૧ પંડક (નપુંસક);[1]

૨. વાતિક (જનને ઇંદ્રિયમાં વિકાર થતાં મૈથુન કર્યા વિના શાંત ન થઈ શકનારો)[2]

૩ ક્લીબ (જનને ઇંદ્રિયના વિકારમાત્રથી જેને વીર્યપાત થાય છે તે)[3]

[-સ્થા ૨ ૨]

પ્રવ્રજ્યા ત્રણ છે —

(૧) ૧ ઇહલોક પ્રતિબદ્ધા (આ લોકમાં જ સારું ખાવા પીવાનું મળે એ અભિલાષથી સેવાતી દીક્ષા);[4]

૨ પરલોક પ્રતિબદ્ધા[5] (અત્યારે સંયમ પાળીશું તો પરલોકમાં અવશ્ય નીચ કામભોગની પ્રાપ્તિ થશે એવા આશયથી સેવાતી)

૩ ઉભયપ્રતિબદ્ધા

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૪.

૨. ટીકાકાર આદિ વાર્તાંતરે આપેલ – ટીકા એવો શબ્દ પણ બતાવે છે.

૩ વાતિક અને ક્લીબ એ વીર્યસ્ખલનને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો તે નપુંસક બની જાય છે. નિમ્નદર્શન માત્રથી વીર્યપાત થાય તો તે દૃષ્ટિક્લીબ; તે જ પ્રમાણે શબ્દશ્રવણથી થાય તો શબ્દક્લીબ; તે જ પ્રમાણે આશ્લેષ માત્રે કે નિમંત્રણ માત્રે વીર્યપાત થાય તો આલિંગનક્લીબ અને નિમંત્રણક્લીબ — એવા ક્લીબના ચાર ભેદ છે. આ સિવાય પણ બીજા પ્રકારના નપુંસકો શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યા છે. વિશેષ માટે જુઓ બૃહત્કલ્પ ગા. ૫૧૩૮ થી.

બૌદ્ધ શાસ્ત્રમાં પણ પંડક અને નપુંસક (ઉભયવ્યંજનો) ને પ્રવ્રજ્યા દેવાની મનાઈ છે. જુઓ વિનય ૧. ૧૧૫, ૧૧૮. પંડક એની રીતે ભિક્ષુસંઘને દૂષિત બનાવે છે તેનું વર્ણન વિનય અને બૃહત્કલ્પનું સમાન સરખું છે.

૪ આની દીક્ષા લેનાર જ્યારે નથી પાળવા ત્યારે સંયમમાં રુચિ રહે તેમનું નિર્યાપણ કરવા માટે અમુક નિયમો બનાવ્યા. વિનય ૧. ૧૦૯.

(૨) ૧ પુરતઃપ્રતિબદ્ધા (પ્રવ્રજ્યા લીધા પછી શિષ્ય-પરિવાર સારો એવી ભાવી શિષ્યોની આશાથી લેવાતી);
૨. માર્ગતઃપ્રતિબદ્ધા (દીક્ષા તો લે, પણ પૂર્વ સ્નેહીનો સ્નેહ તૂટે નહીં);
૩ ઉભયતઃપ્રતિબદ્ધા;

(૩) ૧ પીડા આપીને આપવામાં આવતી;
૨. ભગાડીને આપવામાં આવતી;
૩ સંભાષણ કરીને આપવામાં આવતી.

(૪) ૧ ગુરુસેવાર્થે લેવાતી પ્રવ્રજ્યા,
૨ ઉપદેશના પ્રભાવથી લેવાતી—દેવાતી;
૩ સંકેત પ્રવ્રજ્યા (શરતમાં ઊતરીને જેમકે હરાવો દીક્ષા લેશે તો હું લઈશ એવી રીતે લેવાતી)

પ્રવ્રજ્યા ચાર છે

(૧) ૧–૩ ઉપર પ્રમાણે,
૪ અપ્રતિબદ્ધા (માત્ર ચારિત્રની પાલના માટે લેવાતી, જેનું ધ્યેય મોક્ષ સિવાય બીજું કાંઈ ન હોય);

(૨) ૧–૩ ઉપર પ્રમાણે;
૪ અપ્રતિબદ્ધા.

(૩) ૧ પીડા આપીને આપવામાં આવતી;[1]
૨ ભગાડીને આપવામાં આવતી;[2]
૩ ઉપદેશ આપીને આપવામાં આવતી;[3]

---

1 અહીં બીજો પાઠ પણ છે એનો અર્થ થાય — પોતાનું શારીરિક કે [illegible] દેવાતી દીક્ષા.

૨. બીજો અર્થ — કોઈ દુઃખ કરીને આપવામાં આવતી.

૩. અહીં બીજો પાઠ પણ મળે છે એનો અર્થ થાય — [illegible] દીક્ષા આપવી તે

૪ પરિતૃપ્ત કરીને આપવામાં આવતી.

(૪) ૧–૩ ઉપર પ્રમાણે;

૪ વિહગગતિ પ્રવ્રજ્યા (જેનું સૌ કોઈ મરી ખૂટ્યું હોય તેવા એકાકીની દીક્ષા)

(૫) ૧ નટખાદિતા (સંવેગશૂન્ય હોવા છતાં નટની પેઠે બાહ્ય વેશ ભજવી આહારપ્રાપ્તિ માટે સેવાતી);

૨ ભટખાદિતા (પોતાના બળનું ભટની જેમ પ્રદર્શન કરીને અથવા આડંબરપ્રિય થઈ ભિક્ષા મેળવનારની પ્રવ્રજ્યા);

૩ સિંહખાદિતા (સિંહની પેઠે હકનું ખાતો હોય તેમ તથા ડર વિના કે હીનતાનો ભાવ લાવ્યા વિના કે બીજે દૂર લઈ ગયા વિના મળે ત્યાં જ ખાઈ લેનારની દીક્ષા)

૪ શૃગાલખાદિતા (શિયાળની પેઠે આત્મવશાત્ આ તો મળ્યું છે એમ હીનતાના ભાવથી તથા દૂર લઈ જઈને ખાય તેની દીક્ષા).

(૬) કૃષિ ચાર પ્રકારની છે—

૧ એક વખત વાવવું પડે તેવી (જાર બાજરાની);
૨ વારવાર વાવવું પડે તેવી (ચોખાની);
૩ એક વખત નીંદવું પડે તેવી;
૪ વારવાર નીંદવું પડે તેવી.

પ્રવ્રજ્યા પણ કૃષિની જેમ ચાર પ્રકારની છે[1]

[1] [illegible]

(૭) ૧ ધાન્યના ઢગલા જેવી (ક્યારો કરી નાખી ધાન્યનો ખળામાં ઢગલો કરેલ છે તેવા નિર્દોષપ્રાપ્તિ રૂપી);

૨. ખળામાં હવામાં ઉડાડવામાં આવે છે અને પછી જે ઢગલો થાય છે તે ધાન્ય જેવી (જેને પછી શુદ્ધ કરવામાં થોડા પ્રયત્નની જ આવશ્યકતા રહે છે);

૩ ઢોરે ખૂંદીને તૈયાર કરેલા ધાન્યના ઢગલા જેવી (જેને હજુ વધુ શુદ્ધ કરવા શ્રમ અને સમયની અપેક્ષા છે તેવી);

૪ લણીને ખળામાં નાખેલા ધાન્યના ઢગલા જેવી (જેને તો હજુ બધું જ સાફ કરવાનું બાકી છે).

[–સ્થા [illegible]]

પ્રવ્રજ્યાના દશ પ્રકાર છે[1] —

૧ સ્વેચ્છાથી કે પરેચ્છાથી (છંદ);
૨. રોષથી;
૩ દારિદ્રયથી;
૪ સ્વપ્નથી કે સ્વપ્નમાં;
૫. પ્રતિશ્રુતા (પૂર્વે આપેલા વચન અનુસાર);
૬ સ્મરણ કરાવવાથી (પૂર્વવૃત્તાંત યાદ કરાવવાથી);
૭ રોગથી;
૮ અનાદરથી;

[illegible] ટીકાકાર [illegible] આપવામાં આવે છે તે [illegible])
(૩) [illegible] વચન અતિચાર [illegible] તે [illegible] અને
( ) અને [illegible] વાર અતિચાર [illegible] અને [illegible] વાર [illegible] શુદ્ધિ કરવી જે
તે [illegible]

૧. આમાં દૃષ્ટાંતોના વર્ણન માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ૨

૯ દેવદ્વારા પ્રતિબોધ પામી
૧ પુત્રપ્રમાણી.

[–૨૫ ૭૨૧]

૩ આચાર્યોપાધ્યાય

આચાર્ય ચાર પ્રકારના છે[1]—

(૧) ૧ પ્રવ્રજ્યાચાર્ય હોય પણ ઉપસ્થાપનાચાર્ય ન હોય;[2]
   ૨ ઉપસ્થાપનાચાર્ય હોય પણ પ્રવ્રજ્યાચાર્ય ન હોય;
   ૩ પ્રવ્રજ્યાચાર્ય હોય અને ઉપસ્થાપનાચાર્ય પણ હોય
   ૪ પ્રવ્રજ્યાચાર્ય ન હોય અને ઉપસ્થાપનાચાર્ય પણ ન હોય ન ધર્માચાર્ય[3]

(૨) ૧ ઉદ્દેશનાચાર્ય હોય પણ વાચનાચાર્ય[4] ન હોય;
   ૨ વાચનાચાર્ય હોય પણ ઉદ્દેશનાચાર્ય ન હોય

---

1 [illegible] ૧ સૂત્ર ૧૧ માં આચાર્યના ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે (૧) પ્રવ્રજ્યાચાર્ય (૨) ઉપસ્થાપનાચાર્ય અને (૩) ધર્માચાર્ય

૨ સામાયિકારોપણદ્વારા પ્રવ્રજ્યા આપે તે પ્રવ્રજ્યાચાર્ય; અને ઉપસ્થાપના – પાંચ મહાવ્રતના આરોપણદ્વારા વડીદીક્ષા આપે તે ઉપસ્થાપનાચાર્ય

૩ જેણે કોઈને ઉપદેશ આપી દીક્ષા માટે તૈયાર બનાવ્યો હોય પણ પ્રવ્રજ્યા કે ઉપસ્થાપના પોતે ન કર્યાં હોય તે ધર્માચાર્ય

૪ તું હવે અમુક અંગનો અધિકારી છે એવો ઉદ્દેશનો અધિકાર આપનાર આચાર્ય તે ઉદ્દેશનાચાર્ય; અને સૂત્રનું પાઠ કરાવે તે વાચનાચાર્ય

૩ ઉદ્દેશનાચાર્ય હોય અને વાચનાચાર્ય પણ હોય;

૪ ઉદ્દેશનાચાર્ય ન હોય અને વાચનાચાર્ય પણ ન હોય.[1]

[–સ્થા ૩૨]

૪ ગણી કેવા હોય?

ગણીની આઠ સંપત્તિ છે[2] —

૧ આચારસંપત્તિ ૨ શ્રુતસંપત્તિ; ૩ શરીરસંપત્તિ; ૪ વચનસંપત્તિ; ૫ વાચનાસંપત્તિ; ૬ મતિસંપત્તિ; ૭ પ્રયોગ (એટલે વાદવિષયક) સંપત્તિ, ૮ સંગ્રહ (અર્થાત્ ક્ષેત્ર, કાલ આદિના સ્વીકારની યથોચિતતા સમજવા રૂપી) સંપત્તિ.

[–સ્થા ૬ ૧]

૭ સ્થાનયુક્ત અણગાર ગણ ધારણ કરી શકે —

૧ શ્રદ્ધાળુ ૨ સત્યવાન્; ૩ મેધાવી; ૪ બહુશ્રુત; ૫ શક્તિમાન્; ૬ અલ્પાધિકરણ—કલેશરહિત.

[–સ્થા [illegible]]

1 અર્થાત્ કોઈને પ્રતિબોધ આપીને દૂર રહેનાર ધર્માચાર્ય તે બંને [illegible] નથી આપતા કે ઉદ્દેશ કરાવતા નથી.

2 [illegible] તે [illegible] તે [illegible] તે ગણી અર્થાત્ આચાર્ય તેની સંપત્તિ [illegible] માટે જુઓ [illegible] આ જ પ્રસંગે બૌદ્ધ અને [illegible] જુઓ [illegible] ૫ ૧૧

આ માટે [illegible] જુઓ [illegible] ૫

૫. આચાર્યોપાધ્યાયના અતિશયો

ગણને વિષે આચાર્યોપાધ્યાયના પાંચ અતિશય છે[1] —

૧ આચાર્યોપાધ્યાય પૂજવાના પગ ઉપાશ્રયમાં લાવી બીજા પાસે ઝટકાવરાવે કે લૂછાવે તો પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી ગણાતું

૨ આચાર્યોપાધ્યાય મળમૂત્રનો ઉત્સર્ગ અથવા તેની શુદ્ધિ ઉપાશ્રયમાં કરે તો પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી ગણાતું

૩ આચાર્યોપાધ્યાય ઇચ્છે તો વૈયાવૃત્ત્ય કરે અને ન ઇચ્છે તો ન કરે તો પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી ગણાતું

૪ આચાર્યોપાધ્યાય ઉપાશ્રયમાં એક રાત કે બે રાત એકલા રહે તો પણ અતિક્રમણ નથી થતું

૫ આચાર્યોપાધ્યાય ઉપાશ્રયની બહાર જાય ત્યાં એક રાત કે બે રાત એકલા રહે તો પણ અતિક્રમણ નથી.

[-સ્થા ૪૩૮]

આચાર્યોપાધ્યાયના ગણને વિષે સાત અતિશય છે —

૧-૫ ઉપર પ્રમાણે ૬ ઉપકરણની વિશેષતા; ૭ ભક્તપાનની વિશેષતા

[સ્થા ૫૪૪]

૬ કલહના કારણો અને નિવારણ

ગણમાં પાંચ કારણે આચાર્યોપાધ્યાય કલહ કરાવે —

૧ ગણમાં સ્વીકારેલ શ્રમણોને સમ્યક્ રીતે આજ્ઞા યા નિષેધ ન કરે;

૨ યથાજ્યેષ્ઠ યા જ્ઞાનાદિથી જ્યેષ્ઠ સાધુને યોગ્ય રીતે વંદનકર્મનો પ્રયોગ ન કરે;

1 આ અધ્યયન ૬, ઉ. ૧માં આવેલ સૂત્ર ૭ અને તેના વિસ્તાર વ્યવહારભાષ્ય ૭

૩ કાલક્રમે જેને વાચના આપવાની હોય તેને તે પ્રમાણે આપે નહિ.[1]

૪ ગણમાં ગ્લાન અને શૈક્ષની સેવા કરવાની વ્યવસ્થા ઠીક ન કરે

૫ જેમ તેમ આજ્ઞા વગર કે લીધા વિના વિહરતા રહે

[-સ્થા ૩૯૯]

આચાર્યોપાધ્યાય પાંચ કારણે ગણમાંથી અલગ થઈ શકે :—

૧-૫ ઉપર્યુક્તથી ઊલટી રીતે વર્તે તો.

[-સ્થા ૩૯૯]

આચાર્યોપાધ્યાય સાત કારણે ગણનો સંગ્રહ કરી શકે :—

૧ સમ્યક્ પ્રકારે આજ્ઞા ના નિષેધનો પ્રયોગ કરે

૨ સમ્યક્ પ્રકારે યથોચિત કે જ્ઞાનશ્રેષ્ઠને વંદન કમ કરે;

૩ કાલક્રમે વાચનાયોગ્યને વાચના આપે;

૪ ગણમાં રોગી અને શૈક્ષની સેવાની વ્યવસ્થા કરે

૫ સ્વ છંદવિહારને રોકે;

૬ ઉપકરણ સમ્યક્ પ્રકારે મળે તેની ગોઠવણ કરે

૭ મળેલાં ઉપકરણની સમ્યક્ પ્રકારે રક્ષાનો પ્રબંધ કરે.

આચાર્યોપાધ્યાય સાત કારણે ગણનો સંગ્રહ ન કરી શકે—

૧-૭ ઉપરથી ઊલટું વર્તન હોય તો.

[-સ્થા ૫૪૪]

1 વાચના આપવાના કાલક્રમની વિશેષ માટે જુઓ પ્રકરણ ૨ અંતે ટિપ્પણ ન. ૧

૭ ગણ છોડવાના કારણો

પાંચ કારણે આચાર્ય-ઉપાધ્યાય ગણ છોડી ચાલ્યા જાય —

૧ તેમની આજ્ઞા કે નિષેધ ગણમાં ન પળાતાં હોય;

૨ વયોવૃદ્ધ કે જ્ઞાનવૃદ્ધ પ્રમાણે વર્તન ન કરે

૩ યથાકાળ સૂત્રની વાચના ન આપે;

૪ પોતાના ગણની કે અન્યના ગણની સાધ્વીમાં આસક્ત થાય

૫ પોતાના સગાસંબંધી ગણથી બહાર ગયા હોય તેમનો સંગ્રહ અને ઉપકાર કરવા માટે.

(ઠાણા ૫)

આ ન કારણ ... ગણ ... ગણને ... —

૧ ... ધર્મ ... છે;

૨ ... ધર્મ ... છે પણ ... નથી ...;

૩ ... ધર્મમાં ... છે;

૪ ... માં ... છે ... માં નથી

૫ ... ધર્મ ...

[illegible]

૬ અમુક ધર્મ દેવા માટું છું અને અમુક દેવા નથી ચાહતો;

૭ એકલવિહાર પ્રતિમા સ્વીકારી વિચરવા ઇચ્છું છું.

[-સ્થા ૨૭]

૮ શિષ્ય અને સ્થવિર

અંતેવાસી ચાર પ્રકારના છે —

(૧) ૧ પ્રવ્રજ્યાશિષ્ય હોય પણ ઉપસ્થાપનાશિષ્ય ન હોય;
   ૨. ઉપસ્થાપનાશિષ્ય હોય પણ પ્રવ્રજ્યાશિષ્ય ન હોય;
   ૩ પ્રવ્રજ્યાશિષ્ય હોય અને ઉપસ્થાપનાશિષ્ય પણ હોય;
   ૪ પ્રવ્રજ્યાશિષ્ય પણ ન હોય અને ઉપસ્થાપનાશિષ્ય પણ ન હોય.

(૨) ૧ ઉદ્દેશનાશિષ્ય હોય પણ વાચનાશિષ્ય ન હોય;
   ૨. વાચનાશિષ્ય હોય પણ ઉદ્દેશનાશિષ્ય ન હોય;
   ૩ ઉદ્દેશનાશિષ્ય હોય અને વાચનાશિષ્ય પણ હોય;
   ૪ ઉદ્દેશનાશિષ્ય ન હોય અને વાચનાશિષ્ય પણ ન હોય.

[-સ્થા ૩૧]

સ્થવિરની ત્રણ ભૂમિ છે[1] —

૧ જાતિસ્થવિર (૬૦ વર્ષનો);
   શ્રુતસ્થવિર (સ્થાનાંગ-સમવાયાંગને ધારણ કરે તે);

૧ જુઓ વ્યવહાર સૂત્ર ૧૦ ૧ સૂત્ર ૧૫.

૩ પર્યાયસ્થવિર (વીસ વર્ષનો શ્રમણપર્યાય જેનો થઈ ગયો હોય તે)

[-ઠાણ ૧૫૯]

શૈક્ષની ત્રણ ભૂમિ છે —

૧ ઉત્કૃષ્ટ છ માસ; ૨ મધ્યમ ચાર માસ; ૩ જઘન્ય સાત રાત્રી.

[-ઠાણ ૧૫૯]

૯ અનશન વગેરે

અનશનના ત્રણ ભેદ છે —

૧ [illegible] આપતા; ૨ [illegible] આપતા; ૩ [illegible] આપતા.

તે જ પ્રમાણે શ્રમણના ઉપમ પદ અને પરિસ્થાન [illegible] સમજવું

[-ઠાણ ૧૫૯]

૧૦ દુષ્ટ શિષ્યો[1]

(૧) ગુરુની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક — પ્રતિકૂલ છે —

૧ આચાર્ય પ્રત્યનીક; ૨. ઉપાધ્યાયપ્રત્યનીક ૩ સ્થવિરપ્રત્યનીક

(૨) ગતિની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક છે—

૧ ઇહલોકપ્રત્યનીક ૨. પરલોકપ્રત્યનીક ૩ ઉભયલોકપ્રત્યનીક

(૩) સમૂહની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક છે—

૧ કુલપ્રત્યનીક (એક આચાર્યની સંતતિ તે કુલ)

૨. ગણપ્રત્યનીક (ત્રણ ત્રણ કુલ મળીને ગણ)

૩ સંઘપ્રત્યનીક (સાધુ સાધ્વી શ્રમણસમૂહ તે સંઘ).

(૪) અનુકંપાની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક છે—

૧ તપસ્વીપ્રત્યનીક; ૨. ગ્લાનપ્રત્યનીક; ૩ શૈક્ષપ્રત્યનીક

(૫) ભાવપ્રત્યનીક ત્રણ છે.—

૧ જ્ઞાનપ્રત્યનીક; ૨ દર્શનપ્રત્યનીક; ૩ ચારિત્રપ્રત્યનીક.

(૬) શ્રુતપ્રત્યનીક ત્રણ છે —

૧ સૂત્રપ્રત્યનીક; ૨. અર્થપ્રત્યનીક ૩ તદુભયપ્રત્યનીક

[-સ્થા ૨૦૮]

૧૧. વ્યવહાર

વ્યવહાર પાંચ પ્રકારનો[2] છે.—

૧ આગમવ્યવહાર; ૨. શ્રુતવ્યવહાર; ૩ આજ્ઞાવ્યવહાર; ૪ ધારણાવ્યવહાર (ગીતાર્થે કરેલ વ્યવહારનો પ્રસંગ યાદ

---

૧. આવું સૂત્ર ભગવતીમાં છે શ ૮ ઉ ૮ પૃ ૧૫૮.

૨. આ સૂત્ર ભગવતીમાં પણ છે શ ૮ ઉ ૮ પૃ ૧૫૮ જુઓ વ્યવહારસૂત્ર ઉ ૧ સૂ ૩ વિશેષ વિગતો માટે જુઓ પ્રાકૃતને અંતે ટિપ્પણ ન

કરી તેવ પ્રસંગે વર્તવું તે); ૫. જીતવ્યવહાર (રૂઢિથી ચાલ્યો આવતો)

જ્યાં સુધી કોઈ પણ વિષયમાં આગમથી વ્યવસ્થા મળી શકતી હોય ત્યાં સુધી તે આગમનો આશ્રય લઈ વ્યવહાર કરવો જોઈએ. જે વિષયમાં આગમ ન હોય તેમાં શ્રુતાનુસારી વ્યવહાર કરવો અને શ્રુત પણ ન હોય તેમાં આજ્ઞાનો આશ્રય લેવો; આજ્ઞા પણ ન હોય તો ધારણાનો આશ્રય લેવો અને ધારણા પણ ન હોય તો જીતનો આશ્રય લઈ વ્યવહાર કરવો આમ આગમાદિથી વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ પડે ત્યારે ત્યારે આમ આગમાદિ વ્યવહારનો સમ્યક્ પ્રકારે આશ્રય લઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ જિનાજ્ઞાના સમ્યક્ આરાધક થાય છે

[-સ્થા ૪૨૧]

૧૨. કલ્પ

કલ્પસ્થિતિ (સાધુના આચારની મર્યાદા)[1] છ પ્રકારની છે—

(૧) ૧ સામાયકકલ્પસ્થિતિ (સામાયિક વિષેના આચારની મર્યાદા);[2]

૨ છેદોપસ્થાપનિક કલ્પસ્થિતિ (અમુક વખત પછી પાંચ મહાવ્રતોના આરોપણરૂપ ચારિત્રની મર્યાદા);

૩ નિર્વિશમાન કલ્પસ્થિતિ (પરિહારવિશુદ્ધિ તપ સ્વીકારનારની મર્યાદા)

---

૧ સાધુઓનો આચાર કલ્પસૂત્રમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે. તદનુસાર આચરણ તે પણ કલ્પસ્થિતિ કહેવાય. દશ કલ્પની વ્યાખ્યા માટે જુઓ પ્રથમ ખંડ [illegible]

૨. આ તથા બીજા ભેદોની સમજૂતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૯.

(૨) ૧ નિર્વિષ્ટ કલ્પસ્થિતિ (પારિહારિક તપસ્યા પૂરી કરનારની આચારમર્યાદા);
૨. જિનકલ્પસ્થિતિ (ગચ્છથી બહાર થઈ તપસ્યાપૂર્વક જીવન વિતાવનારની મર્યાદા);[1]
૩ સ્થવિરકલ્પસ્થિતિ (ગચ્છવાસી આચાર્યાદિની આચારમર્યાદા).[2]

[—સ્થા ૨૧]

કલ્પસ્થિતિ છ પ્રકારની છે[3] —
૧-૬ ઉપર્યુક્ત.

[—સ્થા ૫૩]

કલ્પના પલિમન્થુ (ઘાતક) છ છે[4] —
૧ સંયમનો પલિમન્થુ કૌત્કુચિત[5] છે;
૨. સત્યવચનનો પલિમન્થુ મૌખર્ય છે;
૩ ઇર્યાપથિકીનો પલિમન્થુ ચક્ષુલોલુપતા છે;
૪ એષણાગોચરીનો પલિમન્થુ તિંતિણિક છે (ભિક્ષાચર્યામાં ઇષ્ટ વસ્તુ ન મળતાં ખિન્ન થઈ જેમતેમ બોલવું તે);
૫. મુક્તિમાર્ગનો પલિમન્થુ ઇચ્છા-લોભ છે
૬ મોક્ષમાર્ગનો પલિમન્થુ લોભથી નિદાન કરવું તે છે કારણ, સર્વત્ર ભગવાને અનિદાનતાની પ્રશંસા કરી છે

[—સ્થા ૫૨૯]

---

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧
૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૧
૩ બૃહત્કલ્પ ઉ ૬, સૂ. ૨૦
બૃહત્કલ્પ ઉ ૬ સૂ. ૧૯.
૫. બેસવાના સ્થાને નહિ બેસી એમ નાચવું એ તે સ્થાનકૌત્કુચિત — હાથથી કાંકરા ફેંકવા વગેરે શરીરથી કુચેષ્ટા તે શરીરકૌત્કુચિત. અને મોઢેથી સીટી વગાડે અથવા બીજાને હસાવે તેવું બોલે તે ભાષાકૌત્કુચિત.

૧૩ સમાચારી[1]

સમાચારી દશ પ્રકારની છે[2] —

૧ ઇચ્છાકાર ('આપની ઇચ્છા હોય તો કરું–કરો' એમ કહેવું તે);

૨ મિથ્યાકાર ('મારું દુષ્કૃત્ય મિથ્યા થાઓ' એમ કહેવું તે).

૩ તથાકાર ('આપનું કહેવું યથાર્થ છે' એમ કહેવું તે).

૪ આવસ્સિકા ('આવશ્યક કામ છે' કહી બહાર જવું તે).

૫. નૈષધિકી (બહાર જઈ આવ્યા બાદ, હવે હું ગમન વ્યાપાર બંધ કરું છું એમ કહેવું તે)

૬ આપૃચ્છના (બધી ક્રિયાઓ કરતાં ગુરુને પૂછવું તે).

૭ પ્રતિપૃચ્છા (પહેલાં રજા ન મળી હોય તેવી ક્રિયા માટે નિમિત્ત હોતાં ફરી પૂછવું તે);

૮ છંદના (લાવેલી ભિક્ષામાંથી કોઈને જોઈતું હોય તો લો એમ કહેવું તે);

૯ નિમંત્રણ (લાવ્યો ન હોય પણ ભિક્ષાદિ લાવી આપવા પૂછવું તે)

૧૦ ઉપસંપદા (જ્ઞાનાદિ અર્થે ગચ્છ છોડીને અન્ય સાધુને આશ્રયે રહેવું તે).

આ દશ પ્રકારની સમાચારી કાલના વિષયમાં કહી છે.[3]

[–ભગ. [illegible]]

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૧

૨ દસ પ્રકારની વિશેષ સમજૂતી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૨

૩ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧૪

૧૪ સંભોગ-વિસંભોગ

સંભોગ[1] (અર્થાત્ સમાન સમાચારીવાળા ભિક્ષુઓનું સાથે મળીને ભોજન આદિ) તેના બાર પ્રકાર છે.—

૧ ઉપધિ (વસ્ત્રપાત્રાદિ); ૨. શ્રુત (શ્રુતની વાચના); ૩ ભક્તપાન; ૪ અંજલિપ્રગ્રહ (હાથ જોડી નમસ્કાર કરેવા); ૫ દાન (શિષ્યનું) ૬ નિમંત્રણ (નિમન્ત્રણ); ૭ અભ્યુત્થાન (માન આપવા આસનેથી ઊભા થવું); ૮ કૃતિકર્મ (વંદન); ૯ વૈયાવૃત્યકરણ (સેવાચાકરી); ૧૦ સમવસરણ (સાધુઓનો મેળો); ૧૧ સંનિષદ્યા (આસન); ૧૨ કથાપ્રબન્ધન (વાદ).

[–સમ ૧૨]

શ્રમણ નિર્ગ્રન્થના મૂલાચારને પોતે જોયો હોય કે બીજા શ્રદ્ધેય જન પાસેથી સાંભળ્યો હોય તો તે વિષે વધારેમાં વધારે ત્રણ વખત આલોચનાનો અવસર દેવો પણ પછી સંભોગને તોડી વિસંભોગ કરે તો આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન નથી ગણાતું

[–સ્થા ૧૭૭]

પાંચ કારણે શ્રમણનિર્ગ્રન્થ સાંભોગિક સાધર્મિકને વિસાંભોગિક બનાવે તો અતિક્રમણ નથી —

૧ અકૃત્યસેવન કર્યું હોય;

---

૧ આનું વિસ્તારથી વિવેચન નિશીથસૂત્રના પાંચમા ઉદ્દેશના ભાષ્યમાં છે. આ બાબત નિશીથભાષ્યમાં છ [illegible] ગાથામાં સંભોગના છ પ્રકાર જણાવ્યા છે. અને અહીં જણાવેલા બાર ભેદોને ઓઘ સંભોગના ભેદ ૧૧ [illegible] જણાવ્યા છે. [illegible] ગાથાથી ([illegible]) [illegible] છે. [illegible] નિશીથનો [illegible] લેવાની [illegible] છે. સંભોગનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે સમાન સમાચારી વાળા ભિક્ષુઓને સાથે મળીને ભોજ તે સંભોગ. તેના ઉપધિ આદિ વિષયોને બાર ભેદ [illegible] તે [illegible] જુઓ પ્રસ્તાવના અને ટિ [illegible] ૧૨.

૨ અકૃત્ય કર્યા છતાં આલોચના ન લે
૩ આલોચના કર્યા છતાં પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે;
૪ પ્રાયશ્ચિત્ત લે પણ પાર પાડે નહિ;
૫. અરે! આ સ્થવિરો જ વારંવાર આચારનું અતિક્રમણ કરી અકૃત્યો કરે છે તો મારું તેઓ શું કરવાના હતા? એમ કહે.

[–સ્થા ૩૯૮]

આ નવ સાધર્મિક સાથે સંભોગ તોડી વિસંભોગ કરે તો અતિક્રમણ નથી —

૧ આચાર્યપ્રત્યનીક ૨ ઉપાધ્યાયપ્રત્યનીક; ૩ કુલપ્રત્યનીક; ૪ ગણપ્રત્યનીક; ૫. સંઘપ્રત્યનીક; ૬ શ્રુતપ્રત્યનીક; ૭ જ્ઞાનપ્રત્યનીક; ૮ દર્શનપ્રત્યનીક; ૯ ચારિત્રપ્રત્યનીક

[–સ્થા ૬૬૧]

૧૫. નિર્ગ્રન્થ-નિર્ગ્રન્થીના નિયમો

નિગ્રન્થ ચાર કારણે નિગ્રન્થી સાથે બોલે તો અતિક્રમણ નથી—

૧ માર્ગ પૂછવો હોય; ૨. માર્ગ દેખાડવો હોય; ૩ અશનપાનાદિ દેતો હોય ૪ અશનપાનાદિ દેવરાવતો હોય.

[–સ્થા ૨૯૦]

નિગ્રન્થો પાંચ કારણે નિગ્રન્થીઓ સાથે એક ઠેકાણે સ્થાન, શય્યા અને નિષદ્યા કરે તો અતિક્રમણ નથી.—

૧ કોઈ નિગ્રન્થો અને નિગ્રન્થીઓ જેમાંથી જલદી નીકળી ન શકાય, જેમાં બીજાની આવજાવ થતી ન હોય તેવા વેરાન લાંબા ગાળાવાળા કોઈ જંગલમાં આવી ચડ્યા હોય તો;

૨. કોઈ ગ્રામ, નગર કે શહેર વગેરેમાં અમુકને ઉપાશ્રયની સગવડ મળી હોય પણ બીજાને કોઈ પણ પ્રકારે સગવડ ન મળી હોય તો તેવે સમયે એકત્ર સ્થાન આદિ કરે તો;

૩ નાગકુમાર કે સુપર્ણકુમારાવાસમાં જગ્યા મળી હોય તો;

૪ જો ચોરો આવી નિર્ગ્રન્થીનાં કપડાં લઈ જાય તેવું હોય તો;

૫. જો જુવાનો નિર્ગ્રન્થી સાથે મૈથુન સેવવા આવે એવો ડર હોય તો

અચેલ નિર્ગ્રન્થ એકલો હોય તો સચેલ નિર્ગ્રન્થી સાથે પાંચ કારણે રહે તો અતિક્રમણ નથી[1] —

૧ ક્ષિપ્તચિત્ત હોય; ૨ દૃપ્તચિત્ત હોય, ૩ યક્ષાવિષ્ટ હોય; ૪ ઉન્માદી હોય; ૫. નિર્ગ્રન્થીએ તેને દીક્ષા અપાવી હોય.

[—સ્થા ૪૧૭]

પાંચ કારણે શ્રમણનિર્ગ્રન્થ નિર્ગ્રન્થીને પકડી રાખે કે ટેકો આપે તો અતિક્રમણ નથી.—

૧ જો કોઈ પશુ કે પક્ષી નિર્ગ્રન્થીને મારતું હોય;

૨ દુર્ગ કે વિષમમાર્ગથી નિર્ગ્રન્થી પ્રસ્ખલિત થતી હોય કે પડી જતી હોય;

૩ નિર્ગ્રન્થી કાદવકીચડમાં ફસાઈ ગઈ હોય કે લપસી પડી હોય તો;

૪ નિર્ગ્રન્થીને નાવમાં ચડાવવી હોય કે તેમાંથી ઉતારવી હોય,

૫. જે નિગ્રન્થી ક્ષિપ્તચિત્તા દૃપ્તચિત્તા યક્ષાવિષ્ટ, ઉન્માદી, ઉપસર્ગયુક્તા સાધિકરણા સપ્રાયશ્ચિત્તા, યાવત્ જેણે ભક્તપાનનો ત્યાગ કર્યો હોય તેવી, અથવા અર્થજાત[1] હોય તો

[–સ્થા ૩૩૭]

૭ પ્રસંગે નિગ્રન્થ નિગ્રન્થીને પકડી રાખે કે ટેકો આપે તે અતિક્રમણ નથી[2]—

૧ ક્ષિપ્તચિત્તા હોય; દૃપ્તચિત્તા હોય ૩ યક્ષાવિષ્ટ હોય, ૪ ઉન્માદી હોય ૫. ઉપસર્ગ આવી પડ્યા હોય ૬ સાધિકરણા હોય.

[–સ્થા ૪૭૧]

નિગ્રન્થ અને નિગ્રન્થીઓ ૭ પ્રસંગે સાથે મળીને કાલગત (મૃત્યુ પામેલા) સાધર્મિક પ્રત્યે સમાદર બતાવે તો અતિક્રમણ નથી —

૧ અંદરથી બહાર કાઢવું હોય ૨ એકદમ બહાર કાઢવું હોય, ૩ બાંધવું હોય; ૪ જાગરણ કરવું હોય; ૫. અનુજ્ઞાપન કરવું હોય, ૬ મૂંગામૂંગા સાથે જાય તો.

[–સ્થા ૪૭૭]

૧૬ વાચના

આ ચારને વાચના આપવી નહિ[3] —

૧ અવિનીત ૨ વિકૃતિપ્રતિબદ્ધ; ૩ અવ્યવશમિત ક્રોધવાળો ૪ માયી.

---

૧. જેને કોઈ જાતિ આચાર ચાર સંયમમાર્ગથી પતિત કરવાની કોશિશ કરતા હોય તેને.

૨. જુઓ મૂળ અંક ૬ ૨. સૂત્ર ૧૦–૧૨.

૩ સરખાવો મૂળઅંક ૬ ૪ ઠા ૧ ૧૧

આ ચારને વાચના આપવી —

૧ વિનીત; ૨. વિકૃતિમા પ્રતિબદ્ધ ન હોય; ૩ કોપ એના કાબૂમા હોય; ૪ અમાયી.

[–સ્થા ૩૨૬]

આ ત્રણને વાચના આપવી નહિ.[1] —

૧ અવિનીત, વિ તિમાં પ્રતિબદ્ધ; ૩ કોપ એના કાબૂમાં ન હોય.

આ ત્રણને વાચના આપવી —

૧ વિનીત ૨. વિકૃતિમા પ્રતિબદ્ધ ન હોય; ૩ કોપ એના કાબૂમાં હોય.

પાચ કારણે સૂત્રવાચના આપે —

૧ સંગ્રહાર્થે; ૨. ઉપગ્રહાર્થે; ૩ નિર્જરાર્થે; ૪ મને સૂત્ર સ્પષ્ટ થશે એમ માની; ૫. ભવિષ્યમા સૂત્રનો વિચ્છેદ ન થાય તે માટે.

પાંચ કારણે સૂત્ર શીખે :—

૧ જ્ઞાનાર્થે ૨. દર્શનાર્થે ૩ ચારિત્રાર્થે ૪ મિથ્યાભિનિવેશ છોડવા માટે; ૫. યથાવસ્થિત પદાર્થજ્ઞાનાર્થે

[સ્થા ૪૬]

૧૭. આશાતના

આશાતના ૩૩ છે —

૧ શિષ્ય રત્નાધિકની પાસે થઈ જાય તો (જેવી રીતે કે તેનું કપડું અડી જાય તેવી રીતે ઘસીને ચાલે);

૨ શિષ્ય રત્નાધિકની સામે થઈ જાય તો;

૩ શિષ્ય રત્નાધિકની બાજુએ થઈ જાય તો;

---

[1] આજ સૂત્ર બૃહત્કલ્પમાં ઉ. ૪ સૂ ૧ ૧૧

૪-૬ તે જ પ્રમાણે પાસે ઊભો રહે આદિ;

૭-૯ તે જ પ્રમાણે પાસે બેસે આદિ

૧૦-૧૧ ગુરુની સાથે મલોત્સર્ગ કરવા ગયો હોય છતાં તેમના પહેલાં શુચિકર્મ કરે અને ગમનાગમનની આલોચના કરે;

૧૨. રાત્રે રાત્નિક પૂછે કે કોણ જાગે છે ત્યારે જાગતાં છતાં જવાબ ન આપે;

૧૩ કોઈ નવી વાત રાત્નિકને પ્રથમ ન કહેતાં બીજાને કહે;

૧૪-૧૭ ગોચરીનું પ્રથમ આલોચન, દર્શન, નિમંત્રણ અને દાન ગુરુને ન કરે પણ બીજાને કરે;

૧૮ ગોચરીમાંથી સારું સારું પોતે ખાઈ જાય

૧૯ પ્રયોજને આચાર્ય બોલાવે ત્યારે જવાબ ન આપે;

૨૦ રાત્નિક બોલાવે એટલે તેને સંભળાવે કે શું મને જ જુઓ છો તે વારે વારે મને જ બોલાવો છો? —આમ હલકાં વચન સંભળાવે

૨૧ રાત્નિક બોલાવે એટલે પ્રથમ નમન કરું છું કહેવાને બદલે 'શું કામ છે?' કહે;

૨૨ રાત્નિક કાંઈ કહે એટલે જવાબ આપે કે તમે કોણ એવું કહેનાર!

૨૩ તું ગ્લાનાદિની સેવા કેમ નથી કરતો આમ જ્યારે આચાર્ય કહે ત્યારે જવાબ આપે કે તમે કેમ નથી કરતા?

૨૪ ધર્મકથાની વ્યાખ્યાન થઈ અનુમોદના ન કરે

૨૫ ગુરુ ધર્મકથા કરતા હોય ત્યારે વચ્ચે કહે કે અરે આ તો તમે ભૂલી ગયા;

૨૬ ધર્મકથાની વચ્ચે બોલી વિઘ્ન કરે;

ગણ-૫

૨૭ હવે ભિક્ષાનો સમય થઈ ગયો છે' એમ કહી ધર્મકથાની પરિષદને ભાંગી નાખે,

૨૮ એકની એક વાત પરિષદ સામે કહે;

૨૯ રાત્નિકના શયનાસનને પગથી ઘસીને પણ મિથ્યાદુષ્કૃત ન દે;

૩૦ ગુરુના આસન પર બેસે;

૩૧ ગુરુથી ઊંચા આસને બેસે, સૂએ, ઊભો રહે,

૩૨. બરાબરના આસને બેસે

૩૩ આસન પર બેઠાં બેઠાં જ ગુરુને જવાબ આપે.[1]
[—સમ ૩૩]

૧૮ વંદના[2]

કૃતિકર્મ બાર આવર્તવાળું કહ્યું છે—જેમકે બે અવનત, યથાજાત, બાર આવર્ત ચાર શિર (અર્થાત્ શિરોનમન),

---

૧ આ જ સૂત્ર દશાશ્રુતસ્કંધમાં ત્રીજી દશામાં છે.

૨ આ માટે સાધુ અને સાધ્વીએ વંદનીય હોય તેને વંદન કરવું જોઈએ એવો નિયમ છે. પણ સાધ્વીએ તો સર્વ સાધુઓને વંદનીય હોય કે નહિ વંદન કરવું જ જોઈએ. આમ કરવાનું કારણ એ જણાવ્યું છે કે બધા જિનોના તીર્થમાં ધર્મ તો પુરુષપ્રધાન જ છે. વળી સાધ્વી તુચ્છ હોય છે તેથી જો પુરુષ એવો સાધુ તેને નમસ્કાર કરે તો તેને ગર્વ થાય છે અને વળી સાધુની [illegible] પણ [illegible] વળી ધર્મ પણ પુરુષપ્રણીત છે અને પુરુષ જ તેની રક્ષા કરી શકે છે. વળી સાધ્વીને વંદન કરવું તે લોકવિરુદ્ધ છે [illegible] સાચું [illegible] નહિ. પણ [illegible] પણ [illegible] મૂળ છે અને એ જ [illegible] પુરુષ [illegible] નિષેધ કર્યો છે. [illegible] પુરુષ વંદન ન કરે. [illegible] પણ [illegible] પુરુષ પણ [illegible] ૧૯ [illegible] ગા. ૧૫

ત્રણ ગુપ્તિ, બે પ્રવેશ અને એક નિષ્ક્રમણ—આ બધું કૃતિકર્મમાં આવશ્યક છે.[1]

[—સમ૦ ૧૨]

ટિપ્પણ

૧. ચતુર્વિધ સંઘ:—

જૈન કથાનકોમાં ક્યાંય એવી વાત જોવામાં નથી આવી કે ક્યારેય પણ કોઈ તીર્થંકરે સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા દેવાનો નિષેધ કર્યો હોય. એટલે તેમણે ચતુર્વિધ જ બનાવ્યો છે. બૌદ્ધ પરંપરામાં આથી ઊલટું બન્યું છે. બૌદ્ધસંઘમાં પ્રથમ ભિક્ષુ, ઉપાસક અને ઉપાસિકા એમ ત્રિવિધ સંઘ હતો. બુદ્ધ ભગવાનની માસી મહાપ્રજાપતિ ગૌતમીએ જ્યારે ભગવાનને સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા દેવાની અનુમતિ આપવા ખૂબ જ વિનંતી કરી, પણ બુદ્ધે અનુમતિ આપી નહિ. આથી ગૌતમી ખૂબ જ ખિન્ન થયાં અને અશ્રુપૂર્ણ નયને પાછાં ફર્યાં. ભગવાનના મુખ્ય શિષ્ય આનંદે જ્યારે તેમની આ સ્થિતિ જોઈ ત્યારે તેમણે પણ બુદ્ધને બે ત્રણ વાર વિનંતી કરી. પ્રથમ તો બુદ્ધ એ વિષે રાજી થયા નહિ. પછી આનંદે વાત ફેરવીને એમ પૂછ્યું તો શું ભગવાન, સ્ત્રીઓ આપના બતાવેલ ધર્મને અનુસરી ચતુર્થ ફલને પામી શકે છે કે નહિ? ભગવાને આનો ઉત્તર હકારમાં આપ્યો. એટલે આનંદે વળી પાછું ગૌતમીને પ્રવ્રજ્યાની અનુમતિ આપવા કહ્યું. બુદ્ધે ગૌતમીની સામે આઠ એવી શરતો મૂકી. તેમાંની મુખ્ય તો એ હતી કે ભિક્ષુણીની પ્રવ્રજ્યા ભલે સો વર્ષ જૂની હોય પણ તે જ દિવસે પ્રવ્રજિત થયેલ ભિક્ષુને તે વંદન કરશે. ગૌતમીએ આ બધી શરતો મંજૂર રાખી અને સ્ત્રીઓને પણ પ્રવ્રજ્યા લેવાનો અધિકાર મેળવ્યો. પણ બુદ્ધને આ રુચ્યું નહિ—એથી ફરી તેમણે આનંદને કહ્યું કે આ રીતમાં મેં સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજિત થવાની અનુમતિ તો આપી છે પણ તેનું ફલ એ આવશે કે સદ્ધર્મ

[1] આ આવર્તના વિવરણ માટે જુઓ પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણ નં ૧૫.

કરે ભાગ ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વ જ છૂટ્ટ અલ્પાયુ ઉપાસનો સમય છે. જે ભાગ ન થયું હોય, તો સાધ્વી બુદ્ધિ અવસર ઉતાર વર્ષ કરી રહેલ. આવામ ક્યા ચોક્ષોભૂમિ અવસાન પછી પૈસ ૬૬ નિયમને દીક્ષા લેવા વિનતી કરી પણ આવનારે કહ્યું કે એ બની શકે નહિ. કારણ, અન્યતીર્થિકોમાં પણ ભિક્ષુઓ ભિક્ષુણીઓને વંદન કરતા નથી તો આગમ-ધર્મમાં તે કેમ બને? જુઓ વિનયપિટક—૪ પાચત્તિય અનુસાર ૮ ૫૨. અને સર્વમાં પણ ભિક્ષુણીઓ માટે એ નિયમનું પાલન આજ સુધી ચાલ્યું આવ્યું છે અને કદી તેમાં પરિવર્તન થયું નથી. જુઓ ભુક્ખકાલ ખણ્ડ ૩૩૭-૧૬ ઉપોસથ—ખ ૧૬ પચ્ચત્તિય ના ૧૪૪ જેમાં સ્ત્રી તો સો વર્ષ થઈ ગઈ હોય તો પણ તેણે સંઘસ્થવિર અતિ સાધુને વંદન ન કરે, એમ કહ્યું છે – વિનયપિ. ૪ ૪

૨. પ્રવ્રજ્યા —

જિન પ્રતિ ગમન તે પ્રવ્રજ્યા. જેથી કે ભાવ અને બાહ્ય-આભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો તે. જેને પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારવી હોય તે ગુરુ પાસે ઉપસ્થિત થાય છે અને પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરે છે. આવનાર વ્યક્તિ અધિકારી છે કે નહિ તે જોઈને પછી ગુરુ તેની પરીક્ષા કરે છે. આ પરીક્ષામાં સામાન્ય રીતે છ માસ લાગે છે. પછી યોગ્ય લાગે તો ગુરુ તેને વેશ આદિ સોંપે છે અને સામાયિક ચારિત્રનો પ્રતિક્રમણાદિ સોંપે છે. આ મુખ્યત્વે વિધિ કહેવાય છે. ત્યાર પછી શીલ... ત્રણ તે ગુરુની સાથે ઉપસ્થિત થાય છે અને તે સમયે ગુરુ ... ... વંદન કરે છે. ત્યાર પછી શિષ્ય પોતાને પ્રવ્રજ્યા આપવા ગુરુને વિનતી કરે છે. જેથી ગુરુ તેને વેશ અર્પિ ... ... આપે છે. ... — જે ... છે — તે ... કરે છે. ત્યાર પછી શિષ્ય ... ... ગુરુની ... વિનતી કરે છે. જેથી ગુરુ પણ ... વાર ... ... હોય કરે છે. ત્યાર પછી શિષ્ય ... ... કરે છે. ... પ્રવ્રજ્યાવિધિ એ પ્રમાણે છે. ... તો આવી લાંબી વિધિ વગર પણ પ્રવ્રજ્યા થઈ શકે છે. પણ ... આ વિધિ છે એમ સમજવું. આ ... સામાન્ય રીતે ન આવે, તો ... જે ... છે તે ન ... તેનું ... પણ ... છે. — જુઓ ... ૫ ૧ ...

બૌદ્ધધર્મમાં પ્રવ્રજ્યાવિધિ આ પ્રકારે છે — ૧ જ્ઞપ્તિ–કોઈ ભિક્ષુ સંઘ સમક્ષ ઊભો થઈ કહે કે અમુક વ્યક્તિ અમુકની પાસેથી ઉપસંપદાની ઇચ્છા રાખે છે તો સંઘ તેની અનુજ્ઞા આપે. ૨. અનુશ્રાવણ–"સંઘ અમુક વ્યક્તિને અમુક પાસે ઉપસંપન્ન સ્વીકાર કરે છે; જેમને વાંધો તો નથી ને? હોય તે બોલે"–આવું કોઈ ભિક્ષુ ત્રણ વાર સંઘ સમક્ષ બોલે. ૩. ધારણા–"જ્યારે ચૂપ છે એટલે અમુકની ઉપસંપદાનો સંઘને સ્વીકાર છે એમ હું સમજું છું"–આમ બોલી એટલે સમસ્ત વિધાન કે પ્રવ્રજ્યા થઈ ગઈ પૂરી. આ જ્ઞપ્તિ, અનુશ્રાવણ, ધારણાનો વિધિ તો જ થાય જો સંઘ આખો ભિક્ષુસંઘની સમક્ષ ઉપસંપદાની યાચના કરે કે ભન્તે! સંઘ પાસે મારી ઉપસંપદાની યાચના કરું છું — જુઓ વિનય — ૪. ૧ ૫.

૨. પંડક–નપુંસકાદિ।—

પંડક–નપુંસકનાં લક્ષણો શાસ્ત્રમાં બતાવ્યાં છે–એમાં કે તે સ્ત્રીસ્વભાવ હોય છે તેના સ્વર અને વર્ણમાં સામાન્ય પુરુષ અને સ્ત્રી કરતાં વિલક્ષણતા હોય છે તેની જનનેન્દ્રિય નાની હોય છે તેની વાણી મૃદુ હોય છે તે મૂતરે છે ત્યારે અવાજ થાય છે અને ફીણ વળતાં નથી. પંડકના મુખ્ય બે ભેદ છે દૂષિતવેદ અને ઉપઘાતપંડક. દૂષિતવેદપંડક બે પ્રકારના છે પણ તેમનું સામાન્ય લક્ષણ એ છે કે તેમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેની સાથે સંગ થાય છે. એનાથી અપત્ય-સંતાન પેદા થઈ શકે તે આસક્તદૂષિતવેદ પંડક કહેવાય છે અને એનાથી સંતાન પેદા થઈ જ ન શકે તે ઉપસક્તિ પંડક કહેવાય છે.

ઉપઘાતપંડકના બે ભેદ છે વેદોપઘાત ક અને ઉપકરણોપઘાતપંડક. આમાં ઔષધિની પ્રયોગ કરવાથી કામમાં અસમર્થ બને છે તે વેદોપઘાતપંડક કહેવાય છે; અને કોઈ કારણથી જનનેન્દ્રિય કાપી નાખવામાં આવે તો તે ઉપકરણોપઘાત પંડક કહેવાય છે.

પંડકને દીક્ષા લેવા માટે નથી દેવાતી કે તેને જ્યારે વેદોદય થાય છે ત્યારે તે અનાચાર કર્યા વિના રહી શકતો નથી. એટલે તે સ્વ અને પર બંને દુઃખ દેતા કરે છે અને એ રીતે આખા સંઘમાં અનાચારનું પ્રાધાન્ય ફેલાવે છે.

૪ પ્રવ્રજ્યાના પ્રકારોનાં ઉદાહરણો।

પ્રવ્રજ્યાના આ ભેદોનું વર્ણન પંચકલ્પ ભાષ્યમાં છે. પોતાને જ ભીતર વૈરાગ્ય હોય અને દીક્ષા લે તો તે સ્વયંભૂતી દીક્ષા, અને વૈરાગ્ય

ન રહેલ અને ભોજનના અભિપ્રાય ભાવથી છે તો તે પરિભવથી લીધેલ કહેવાય. પિંડના કારણ વડીએ શૈલિક વાચનું કારણ છે. શૈલિક વાચની કથા આવી છે. તે પ્રથમ ભોજ હતા, અને એમ ભોજના પાસને અનુપ આહાર કરાવી અને સાધુ બનીને એમ આચાર્ય પાસે વાચના આપતા હતા. પણ અવર્ણ આવતાં જ તેમનું મતપરિવર્તન થયું અને તેમણે પિતાની વાત આચાર્યને કહી અને રોગથી જન દીક્ષા અંગીકાર કરીને એ શૈલિક વાચની દીક્ષા રોગવ્યાધિત લીધાનું કારણ ગણું છે. આ જ શૈલિકાચાર્ય એક નિર્યુક્તિ રચી કહેવાય છે જે શૈલિક નિર્યુક્તિ કહેવાય છે. એમના વિસ્તાર માટે જુઓ ઉપદેશપદ ગા. ૧૮.

સ્નેહના કારણ વડીએ સુંદરીનંદની કથા છે. તે આ પ્રમાણે: નાસિક્ય નામના નગરમાં નંદ નામનો વણિક રહેતો હતો. તેની સુંદરી નામની સ્ત્રી હતી. તે અત્યંત આસક્ત હોવાથી તેને લોકો સુંદરીનંદ કહેતા. તેના ભાઈ જે સાધુ થઈ ગયા હતા તેમને પોતાના ભાઈની આ સ્થિતિ જાણ થઈ અને તેથી તેમણે પોતાના ભાઈને સુંદરીથી દૂર કરવાનું વિચાર્યું. તેઓ તેને ઘેર ભિક્ષા લેવા ગયા. ત્યાં લોભે તેમને ખૂબ આદરથી ભિક્ષા આપી. તેમની પાસેનું એક પાત્ર તેમણે પોતાના ભાઈને આપી સાથે આવવા કહ્યું. ભાઈ સમજ્યો કે મુનિ હમણાં પાત્ર લઈ લેશે અને રજા આપશે. પણ તેઓ તો તેને રજા આપે જ નહિ. સુંદરીનંદે પોતાની સ્ત્રીને વિયોગ ખમવા માંડ્યો. સાધુ ભાઈએ ઉપાશ્રયમાં ધર્મ લિપિ બધું સમજાવ્યું પણ તેને વૈરાગ્ય આવે જ નહિ. તેથી પોતાની વિદ્યાના બળે પ્રથમ તો તેમણે વાનરયુગલ દેખાડ્યું. તેમાં વાનરી વિષે પૂછ્યું કે આ કેવી રૂપાળી છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે ક્યાં આ તે ક્યાં તે? એવી સાધુએ દેવ રૂપ વિકુર્વી દેખાડ્યું, અને કહ્યું: જો આવી અપ્સરા પણ સુંદરી થી વધારે સુંદર છે. ત્યારે અપ્સરાનું રૂપ જોઈને તે ભાઈ જ બોલ્યો અને કહેવા લાગ્યો. આવી સુંદર સ્ત્રી ક્યાંથી મળે? એટલે સાધુએ કહ્યું: ધર્મપાલન કર — દીક્ષા લે તો મળી આવે મળે. આ સાંભળી તેણે દીક્ષા લીધી. આ દૃષ્ટાંતમાં તેના ભાઈની પ્રવ્રજ્યા દેવાની ઇચ્છા જ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. તેથી આ પ્રેમનું કારણ સમજવું. કથા માટે જુઓ ઉપદેશપદ ગા. ૨૨ ૧.

ત્રીજે કારણે લીધેલી પ્રવ્રજ્યાનું ઉદાહરણ: રથવીરપુર નગરમાં એક શિવભૂતિ નામનો મલ્લ રહેતો હતો. રાત્રે તેનું આગમન જોઈને તેને

મધુર હતા મોદકો — મધુ તે પણ મૂકી ગયો કે હવે મધુર હતો, મધુમધુર કે મધુર? એટલે તેણે અને મધુર છતાંને પાનને જણાવ્યું સ્વામિ શુદ્ધ ધર્મને તેને ચતુર્થ વિહારની ઝૂંક આવી. એટલે તે મોદક સ્વર સુધી પણ થો ભાવે નહિ. તેની પછી વિચારી દુઃખી થઈ લાગી કે. આખરે તે મુનિએ સાધુને બે હકીકત જણાવી. એટલે તે પાસે સાધુએ તે મુનિને સુખાકારી દીધી અને આશ્ચર્ય કર્યું. મોદક પાસે ક્ષિપ્રમુનિ આવીને એટલે આવીને કહ્યું કે મારે વાટુ ભ્રમ ભાવતો નથી. ત્યાં વિચાર કરતાં તુરતે ત્યાં ત. આથી ક્ષિપ્રમુનિને નવું જ્ઞાન થયો અને જેલમાં રે પોતમાં તે એક ઉપવાસમાં શાન્ત થયો. અને આપ ઉત્સુને દીક્ષા લેવા જણાવ્યું. તેમણે માતાની આજ્ઞા ન હોવાથી ના પાડી. એટલે તેણે સ્વયંલોચ કર્યો. આથી આર્ય ઈન્દ્રે તેને વેષ આપ્યો અને સૌ સાથે વિચરવા લાગ્યા. આ રેતથી બેસતી દીક્ષાનું ઉદાહરણ છે. જુઓ-આવશ્યક નિર્યુક્તિભાષ્ય ગા. ૨૨૫ની ટીકા અથવા વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય ગા. ૨૫૫૧ ની ટીકા.

પતિને મરેલો જોઈને એક કાઠિયાણી હરિવંશી ભૂલ પીતિનો હતો. એક ભાવે તેના ધર્મોપદેશ કર્યો એટલે તેણે સાધુ પાસે દીક્ષા લીધી. આ ઉદાહરણ આ પ્રશ્ન માટે પ્રસિદ્ધ છે.

સ્વપ્નથી કે સ્વપ્નમાં જોઈને આપેલ ઉદાહરણ તરીકે પુષ્પચૂલાની કથા છે. આની કથા આ પ્રમાણે છે. પુષ્પકેતુ નામનો રાજા હતો. તેની રાણી પુષ્પવતીથી તેને એક સાથે બે બાળક થયાં. પુત્રનું નામ પુષ્પચૂલ પાડ્યું અને પુત્રીનું નામ પુષ્પચૂલા. નાનપણથી જ ભાઈ-બહેનનો અત્યંત સ્નેહ હતો. અને જેમ જેમ તે મોટાં થયાં તેમ તેમ વધતો જ ગયો. પુત્રી ઉંમરલાયક થઈ એટલે રાજાએ વિચાર્યું આ ભાઈ-બહેનનો પ્રેમ એવો ખાસ છે કે અને પરસ્પરના વિયોગને સહન નહિ કરી શકે. આથી બીજે નહિ પરણાવતાં તેણે તે ભાઈ-બહેનનો જ વિવાહ કરી દીધો. આ પ્રકારથી રાણી બહુ દુઃખી થઈ અને દીક્ષા લઈ સમ્યક્ પાળી સ્વર્ગે ગઈ. ત્યાં તેને પોતાની પુત્રીના ભાવનો વિચાર આવ્યો. એટલે પ્રથમ તેણીએ સ્વપ્નમાં નરક દેખાડ્યું અને પછી સ્વર્ગ. નરકનું દુઃખ અને સ્વર્ગનું સુખ જોઈને તેણે એક જૈન સાધુને પૂછ્યું કે જીવો નરકમાં શાથી જાય અને સ્વર્ગમાં શાથી? મુનિએ કહ્યું, વિષયાસક્તિ આદિ પાપોથી જીવો નરકે જાય છે, અને વિષયોને ત્યાગવાથી જીવો સ્વર્ગમાં જાય છે. આ સાંભળી તેણીએ વિરક્ત અને પતિની આજ્ઞાથી દીક્ષા લીધી. જુઓ ઉપદેશપદ ગા. ૧૩

અતિમુક્ત : એ રૈવતિ અનગારનો જીવ છે. પૂર્વે એક બાલચંદ્ર શ્રી ગુણગુપ્તાચાર્ય વર્તમાન હતા. ત્યારે તેમણે પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે દીક્ષા ખાતર તે બાળક પાસે બ્રહ્મચર્ય ધરીને આવ્યા અને તેને તેમનું પરિચિત કરી બનાવ્યા બતાવ્યો. બાળકે બાલવયમાં જ્યારે ભાવે પુત્ર થયો છે નહિ? બ્રહ્મચારી રૈવતિ સ્વામી આવ્યા ત્યારે ગુણગુપ્ત થઈ ગયા તેઓ અને કુમારવયમાં જ દીક્ષા લઈ લીધી. માટે તેમને મુનિ મુનિ દીક્ષા લેવા દેજો; કોઈ અન્તરાય કરીશ નહિ. બાળકે એ વચનને સ્વીકારી (અતિમુક્ત કરી). બાદ તેની પાસે સ્વીકૃતિ લઈને તેઓ અન્તર્ધાન થઈ ગયા. અનુક્રમે બાળકને પુત્રો થયા. જ્યારે પુત્રોએ તેઓને તેમને પૂછ્યું કે અમારો તો ઘણા એવા દેશ છે અને ખાંડ ખાય છે. માટે કોઈ તેમનો શબ્દ કરશો નહિ. ત્યારે તે પુત્રો અનુમતિથી કરતા હતા. એક વખત આવું બન્યું કે તેઓ ફરતા નીકળ્યા હતા. તેમાંથી ફરતી આવીને બાળક લેવા. તેઓ ફરીને જોયું, આમન્ત્રણ નહિ કોઈની પાસે પણ થઈ ગયા. અમારો પણ આ નીચે વિશ્રામ કરી લેવા. ઉઠતાં જ્યારે થયા. ભગવતી રૈવતિમુનિ જેવું છે આ તો ખાંડ જેવું મધું ખાતા નથી; અમારા એવા સાથે જ મીઠાઈ ખાય છે. એમ વિચારતાં વિચારતાં તેમને જાતિ સ્મરણ થયું જેથી સર્વ ભાવ-નિવૃત્તિની ભાવના થઈ તેમણે દીક્ષા લીધી અને તેમને પણ સમયની દીક્ષા લીધી. આ અતિમુક્તનું ઉદાહરણ છે.—જુઓ ઉત્તરાધ્યયન અ. ૧૪ની નિર્યુક્તિ.

બાલ બ્રહ્મચારી — આહીરુનરીઓ તેમના પર આસક્ત થઈને રાજાઓને જુગજનનું વર્તન થતા આવી દીક્ષા લેવા પાછા થયાં તે આ પ્રકરણનું ઉદાહરણ સમજવું. આ માટે જુઓ ઉત્તરાધ્યયન અ.-૫૦ની -વ્યાખ્યાન સ્તૂ.

ઉપરી — પીતા ભાવની સમ્યકુભાવના રૂપથી પ્રશંસા કરી તેવી એ રૈવત તેનું રૂપ જોવા પ્રદક્ષિણામાં આવ્યા. તે સ્થાન કલાની ભેતરી કરીને જોયો તે વખતનું જ તેનું રૂપ જોઈને તેઓ ચકિત થયા. અને ફિતાને આમંત્ર રાજાને કહ્યો. જેથી રાજાએ અરીસામાં જોઈ થયો. બધુ થયું રૂપ તો ભરી સભામાં છું પીધો હોય તો તેવા જાણવો. પછી તે રૈવત સભામાં હાજર થયા જ્યારે તપ લઈ તેમણે જણ મીઠું ખાધું થયું જેથી રાજાએ તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. રૈવતિ રાજાને

}

કહ્યું કે અત્યારે આપના શરીરમાં રોગો ઉત્પન્ન થયા છે તેથી પ્રથમના જેવું રૂપ રહ્યું અત્યારે નથી. આ સાંભળીને ચક્રી ખિન્ન થયા અને ચક્રીને આ વચનો સાંભળી વૈરાગ્ય આવ્યો અને તેણે દીક્ષા લીધી. આ રોગને કારણે દીક્ષા લીધાનું ઉદાહરણ છે.

દીક્ષા લેવાથી ઉત્તમ ભોજનસ્નાનની ચિકિત્સાનો લાભ મળશે એમ ધારી ઘણા રોગીઓ પણ દીક્ષા લેવા માંડ્યા. એ માટે ભગવાન બુદ્ધે રોગીને દીક્ષા આપવી નહિ એવો નિયમ કર્યો. જુઓ – વિનય પૃ. ૧૧૮.

અનાદરથી — જેના પિતા તો પાસે ગર્ભમાં હતો ત્યારે જ મરી ગયા અને માતા જન્મ પછી તરત જ — એવો નંદિષેણ પોતાના મામાને ત્યાં ઉછર્યો હતો, અને તેનું બધું કામ એક નોકરની જેમ કરતો હતો. પણ કોઈપણ વ્યક્તિ તેને આદર આપતો નહિ. આવી રીતે અનાદર પામીને તે બહુ દુઃખી થતો. તેને સમજાવવા તેના મામાએ કહ્યું કે ભલે બીજા પોતાની કન્યા ન આપે, પણ હું તો મારી પુત્રી તને આપીશ. પણ તેના નસીબે તેની પુત્રીઓએ પણ તે કુરૂપ હોવાથી પરણવા ના પાડી. આથી નિરાશ થઈને તે મરવાનો વિચાર કરતો હતો તેવામાં એક સાધુએ તેને બચાવ્યો અને દીક્ષા આપી. આ અનાદરથી લેવાયેલ દીક્ષાનું ઉદાહરણ છે — જુઓ ઉપદેશપદ ગા. ૧૧ની.

કેટલાક મહિનાઓ પછી — આના ઉદાહરણ તરીકે મેતાર્યની કથા પ્રસિદ્ધ છે. મેતાર્ય પૂર્વ જન્મમાં પુરોહિતપુત્ર હતો. અને તેનો મિત્ર રાજપુત્ર હતો. બન્નેને સાગરચંદ્ર નામના રાજપુત્રના કાકાએ બળથી દીક્ષા દીધી. રાજપુત્ર તો એટલો બધો ગમ ખાઈ ગયો પણ પુરોહિતના મનમાંથી ક્રોધ ગયો નહિ. બન્ને મરીને દેવ થયા, અને સંકેત કર્યો કે જે પ્રથમ મરીને મનુષ્યોમાં જાય તેને બીજાએ બોધ આપવો. પુરોહિતપુત્ર પ્રથમ જ મરીને ચંડાળ કુળમાં જન્મ્યો પણ તેને એક શેઠાણીએ પોતાની તે જ વખતે જન્મેલી પુત્રી આપી દઈને લીધો. તેના વિવાહ વખતે દેવ બોધ આપવા આવ્યો પણ તે સમજ્યો નહિ. તેથી દેવે તેની ચંડાળ કુળમાં જન્મવાની વાત જાહેર કરી દીધી. આથી તે દીક્ષા લેવા તૈયાર તો થયો પણ કહ્યું કે મારો આ અવર્ણવાદ થયો તેનાથી મુક્ત કરવાની પ્રથમ તારી ફરજ છે. અને તે પણ પ્રભાવે રાજકન્યા મને મળે તો મારી આબરૂ પાછી આવશે. પછી બાર વરસ તેની સાથે ઉપભોગ કર્યા પછી હું દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ. આ સાંભળી દેવે

તે વાત મંજૂર કરી અને પોતાના ભિન્ન પ્રયાસથી તેની સંપત્તિ વધારીને તથા ભિન્ન ભિન્ન મહોત્સવ કરીને [illegible] ભાવથી [illegible] આપી કે તેને તેની સહાય છે. તેથી રાજાએ [illegible] મહેલમાંથી પોતાની પુત્રી તેને પરણાવી. બાર વરસ થયા પછી ફરી [illegible] [illegible] [illegible] વખતે તેની પત્નીએ બીજા બાર વરસ [illegible] [illegible] લીધાં. આમ ચોત્રીસ વર્ષને અંતે તેણે દીક્ષા લીધી. એક વખત તે ભિક્ષા લેવા [illegible] સોનીને ઘરે ગયા. તેવામાં સોનીની [illegible] કૌંચ પક્ષીએ સોનાના જવના દાણા ગળી લીધા. સોનીને શક ગયો અને પૂછ્યું પણ મેતાર્યે [illegible] [illegible] નહિ. [illegible] તેણે તેના માથે [illegible] [illegible] મુનિને કરીને બાંધ્યા અને તેને [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] અને તેની આંખો પણ નીકળી ગઈ. આ વેદના તેણે સમભાવપૂર્વક સહન કરી અને મોક્ષે ગયા. [illegible] [illegible] કૌંચ પક્ષીએ [illegible] [illegible] આ જોઈ સોનીને [illegible] [illegible] થયો. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિર્યુક્તિ ગા. ૮૬૯–૮૭૦

[illegible] વજ્રસ્વામી જ્યારે ગર્ભમાં હતા ત્યારે જ તેમના પિતાએ દીક્ષા ગ્રહણ લીધી હતી. જ્યારે તેમનો જન્મ થયો ત્યારે કોઈએ કહ્યું કે આના પિતાએ દીક્ષા ન લીધી હોત તો કેવું સારું થાત. આ સાંભળી તેમને પૂર્વભવ યાદ આવ્યો. તેથી દીક્ષા લેવાના પોતાના સંકલ્પને કારણે તેમણે રાત અને દિવસ રોવા માંડ્યું. માતાએ કંટાળીને જ્યારે [illegible] ગયેલા પતિ ધનગિરિ તથા આર્ય સમિત ભિક્ષા માટે નીકળ્યા ત્યારે પતિને કહ્યું કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ભાજનમાં [illegible] આપી દીધો. સાધુએ [illegible] લીધો. અને આર્ય સિંહગિરિને સોંપી દીધો. [illegible] [illegible] તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુત્રની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરી. રાજાએ [illegible] સભામાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેને [illegible] [illegible] નહિ; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દીક્ષા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] —આવશ્યકનિર્યુક્તિ ગા. [illegible]

૪. ગણીની સંપત્તિના ભેદો :—

આચારસંપત્તિ ચાર છે : ૧ સદૈવ આચારમાં સમાધિશીલ હોવું; ૨. પોતાની ઉત્કર્ષનો ભાવ ન હોવો, ૩. અનિયત વિહાર; ૪ શરીર અને મનથી નિર્વિકારી.

શ્રુતસંપત્તિ ચાર પ્રકારે છે : ૧ બહુશ્રુતતા ૨. પરિચિતસૂત્રતા; ૩ વિચિત્રસૂત્રતા. ૪ ઘોષોચ્ચારની વિશુદ્ધિ.

શરીરસંપત્તિના ચાર પ્રકાર: ૧ શરીરની સમપ્રમાણતા; ૨. શરમ આવે તેવાં અંગોનો અભાવ; ૩ બધી ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા; ૪ સંહનનની સ્થિરતા.

વચનસંપત્તિના ચાર પ્રકાર : સૌ તેમના વચનને સ્વીકારે તે આદેયવચનતા; ૨. મધુરવચનતા, ૩ મધ્યસ્થકારી વાણી; ૪ અસંદિગ્ધ વાણી.

વાચનાસંપત્તિ પણ ચાર પ્રકાર : ૧ શિષ્યને ઉદ્દેશન; ૨. શિષ્યને સમુદ્દેશ—શિષ્ય શાસ્ત્રને પચાવી શકશે નહિ તે શિષ્યને વધારે પાઠ આપવાનું બંધ તે; ૩ પરિનિર્વાપ્ય વાચના—પ્રથમનું પાકું કરાવીને જ આગળ વાચના આપવી તે; ૪ અર્થનિર્યાપણા—પૂર્વાપર સંબંધ સમજાવીને અર્થકથન કરવું તે.

મતિસંપત્તિ ૧ અવગ્રહ, ૨. ઈહા, ૩ અવાય અને ૪ ધારણા એમ ચાર પ્રકારની છે.

પ્રયોગ એટલે વાદવિવાદ સંપત્તિના ચાર ભેદ : ૧ વાદ કરવાનું સામર્થ્ય છે કે નહિ તે વિચારવું—આત્મપરિજ્ઞા; ૨ પુરુષપરિજ્ઞાન—પ્રતિવાદી કયા મતનો છે તે જાણવું તે; ૩ ક્ષેત્રપરિજ્ઞાન; ૪ વસ્તુપરિજ્ઞાન. અહીં વસ્તુનો અર્થ રાજા—અમાત્ય વગેરે સભાસદો સમજવા એમ ટીકાકાર કહે છે પણ એ તેનો અર્થ વિષયપરિજ્ઞાન એમ કર્યો હોય તો?

સંગ્રહ અર્થાત્ સ્વીકાર વિષયક સંપત્તિના ચાર ભેદ —૧ ક્ષેત્ર સંપત્તિમાં ક્ષેત્ર બધા શિષ્યસમુદાયને યોગ્ય છે કે નહિ તે જાણવાની શક્તિ; ૨. પાટપીઠ, ફલક વગેરે ક્યાંથી મેળવવાં તેનું જ્ઞાન; ૩ ક્યારે સ્વાધ્યાય અને ક્યારે ભિક્ષા એનો સમયવિભાગ કરવાની શક્તિ; ૪. યથોચિત વિનય વિધાન.

૬ વાચનાનો કાલક્રમ —

વાચના આપવાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે — ત્રણ વર્ષના શ્રામણ્યપર્યાયવાળાને આચારપ્રકલ્પ, ચાર વર્ષનાને સૂત્રકૃતાંગ, પાંચ વર્ષનાને દશા-કલ્પ-વ્યવહાર, આઠ વર્ષનાને સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ, દશ વર્ષનાને વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ, અગિયાર વર્ષનાને ક્ષુલ્લિકાવિમાનપ્રવિભક્તિ આદિ પાંચ અધ્યયનો, બાર વર્ષનાને અરુણોપપાતાદિ પાંચ અધ્યયનો, તેર વર્ષનાને ઉત્થાનશ્રુતાદિ ચાર, ૧૪ વર્ષનાને આશીવિષભાવના, ૧૫ વર્ષનાને દૃષ્ટિવિષભાવના, ૧૬ આદિ ક્રમશઃ ચારણ ભાવના, મહાસ્વપ્ન ભાવના, તેજોનિસર્ગ, ૧૯ વર્ષનાને દૃષ્ટિવાદ નામનું અંગ અને વીસ વર્ષ પૂર્ણ થયેલો સર્વ શ્રુતનો અધિકારી સમજવો. જુઓ વ્યવહારસૂત્ર ઉ. ૧૦.

૭. ગણ છોડવાના કારણો —

(૧) શિષ્યોનો મોટો સમુદાય ભેગો હોય જે ટોળાબંધ હોય. ગણ અનુસારે કાર્યો આચાર્યનું કંઈ પણ કહેલું ન માનતા હોય તો આચાર્ય પોતે ગણ છોડીને ચાલ્યા જાય. આ કારણે જ્યારે તેમને ગણ છોડવાનું હોય ત્યારે પોતે સ્વગણના નીકળી જાય. ખાસ કોઈ પુરુષને કહે કે હું આવા કારણે જાઉં છું. મારી જે શિષ્યોને ફરી તેમનું સોંપેલું હોય તે મુનિ થઈ શકે — બૃહત્કલ્પ ભા. ૧૨૦૧.

(૨) આચાર્યે ગણ પ્રતિક્ષણ અને હળવાશ વચનો એવો વિનય કરવો જોઈએ તેવા વચનોમાં કે જ્ઞાનીઓએ વિનય કરવો જોઈએ. પણ જો તે આચાર્યપદના અભિમાનને લીધે તેમ ન કરે, તો ગણમાં બીજાને પણ તેવું વર્તન કરવું પડે માટે આવો નિયમ છે કે તેવા આચાર્યે પોતાનો ગણ છોડી દેવો જોઈએ.

(૩) જેટલું શ્રુત પોતે ભણ્યો હોય તેની વાચના બીજા શિષ્યોને આપવી જ જોઈએ; તેમાં આળસ નહિ કરવી જોઈએ. જો આમ ન કરે તો તેણે ગણ છોડી દેવો જોઈએ.

( ) કર્મની ગતિ ન્યારી છે તેથી આચાર્ય ક્યાંક ઉપશાંત ન થયો હોય તો આખું ભાગ્ય થાય છે. મોટી આ ગેર વાજબી બીજાના કાર્યમાં ન રોકાય માટે ગણ છોડી દે એ વિધાન છે.

(૫) કોઈ સમયે વિદ્યા શીખી હોય પણ તે કોઈ કારણે ગણ છોડીને ચાલ્યા જાય. ને તેમને ગણ સોંપવા માટે બીજાને ગણ સોંપે

પડે તો ઉપકારે તેમનો સત્કાર અને ઉપકાર કરે. ઉપકાર તો તેમને વસ્ત્ર વગેરે સામગ્રી પૂરી પાડવાથી થાય છે.

૮. પાંચ પ્રકારના વ્યવહાર—

(૧) આગમ એટલે જ્ઞાન વ્યવહારના બે ભેદ છે: પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. પ્રત્યક્ષમાં અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવલજ્ઞાનથી જે વ્યવહાર થાય છે તેનો, અને પરોક્ષમાં આગમનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં પણ ચતુર્દશપૂર્વી દશપૂર્વી નવપૂર્વી અને ગંધહસ્તી આ શ્રુતધરો જે વ્યવસ્થા આપે તે આગમરૂપ પરોક્ષ વ્યવહાર કહેવાય છે.—વ્યવહાર ભાષ્ય ઉ. ૧ ગા. ૨ ૧-૨ ૬ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની જેમ આ શ્રુતધરો પણ આગમિક વિષયમાં પ્રમાણભૂત જ્ઞાન ધરાવે છે તેથી તેમને પણ પ્રમાણભૂત માનવા જોઈએ.—ગા. ૨૧૧

(૨) આગમથી અતિરિક્ત જે આચારપ્રકલ્પાદિ છે તે શ્રુત. નવપૂર્વ વગેરે જે ઉપર કહ્યાં તે પણ શ્રુત તો છે જ, પણ તેની વિશેષતા એ છે કે તે અતીન્દ્રિયાર્થ પુરુષથી જ ઠીક સમજી શકાય છે; માટે તે આગમ કહેવાય છે અને બાકી શ્રુત કહેવાય છે. એવા શ્રુતને ધારણ કરનાર પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેનો વ્યવહાર કરે તે શ્રુતવ્યવહાર.

(૩) અગીતાર્થને કોઈ ગૂઢપદોમાં આલોચના કહે અને તે ગીતાર્થ પાસે જઈ સમજાવે એટલે તે પણ તેવા પદોથી શુદ્ધિવિધાન કરે—તે આજ્ઞા.

(૪) ગીતાર્થે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલાદિ જોઈને અમુક પ્રકારે શુદ્ધિ કરી હોય તેવી જ રીતે પ્રસંગ આવતાં તે યાદ કરીને શુદ્ધિ કરવી તે ધારણા વ્યવહાર.

(૫) સૂત્રમાં વિહિત ન હોય જે વ્યવહાર રૂઢ થઈ ગયો હોય તદનુસાર શુદ્ધિ કરવી કરાવવી તે.

૯. કલ્પસ્થિતિના ભેદો —

(૧) સામાયિક ચારિત્રના આચારની મર્યાદાને સામાયિક કલ્પસ્થિતિ કહે છે. તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ અને અન્તિમ તીર્થંકરના સાધુઓને સામાયિક અલ્પકાલીન હોય છે. કારણ શૈક્ષકાલ પૂરો થતાં જ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર આપવામાં આવે છે. વચલા તીર્થંકરના

સાધુઓનું સામાયિકચારિત્ર પ્રથમ યાવત્કથિત હોય છે. વચલા તીર્થંકરના સાધુઓને કેવળ સામાયિકચારિત્રની આ મર્યાદાઓ છે—૧. જેના ઘેર ઉતર્યા હોય તે શય્યાતરનો પરિહાર, ૨. ચાર મહાવ્રતનું પાલન ૩ વડીલને વંદન કરવી, ૪ જેવું કિંમતી જોઈએ તેવા વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હોય તેને મિથ્યા માનવો. આ ચાર કલ્પનું પાલન તો અવશ્ય કરવું જ જોઈએ. અને આ ચાર સિવાય બાકીના છ કલ્પ વિષે અનિયમ હોય છે. તે આ—૧ કેવળ માટે બનેલ ભોજનાદિ લે પણ ખરા અને ન પણ લે, ૨. તે જ પ્રમાણે રાજપિંડ વિષે; ૩. જ્યારે દોષ લાગ્યો હોય ત્યારે જ પ્રતિક્રમણ કરે, અન્યથા નહિ; ૪ વર્ષાકાળ સિવાયના મહિનાઓમાં એક ઠેકાણે મહિનાથી વધારે રહે પણ ખરા અને ન પણ રહે; ૫ વર્ષાકાળનો પણ નિયમ નહિ; ૬. નગ્નતાનો પણ નિયમ નહિ.

પ્રથમ અને અન્તિમ તીર્થંકરના અનુયાયીઓને માટે આ પ્રકારે સામાયિક કલ્પ નથી.

(૨) પ્રથમ અને અન્તિમ તીર્થંકરના સાધુઓ ઉપર અમુક વખત પછી પાંચ મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવામાં જે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર આપવામાં આવે છે તેની મર્યાદાઓ આ પ્રમાણે છે—૧ અચેલકત્વ અર્થાત્ નગ્નતા, ૨. કેવળ માટે બનેલ ભોજનાદિનો ત્યાગ, ૩ જેને ત્યાં ઉતર્યા હોય તેના અન્નપાનાદિનો ત્યાગ ૪ રાજપિંડનો ત્યાગ, ૫. વંદનવ્યવહાર, ૬ પાંચ મહાવ્રતની રક્ષા, ૭. જેને પ્રથમ મહાવ્રતનું આરોપણ પ્રથમ થયું હોય તેને મોટા માનવાની પ્રથા, ૮. દોષ હોય કે ન હોય પણ સવારસાંજ પ્રતિક્રમણ અવશ્ય કરવું, ૯ ચાતુર્માસ સિવાયના દિવસોમાં એક મહિનાથી વધારે એક સ્થળે રહેવું નહિ, ૧૦ અને ચાતુર્માસ વર્ષાઋતુમાં કરવું. આ દશે નિયમો અવશ્ય પાળવા જોઈએ. જેમાં આ કલ્પની મર્યાદા છે આચેલક્યના બે અર્થ કરવામાં આવ્યા છે. અલ્પમૂલ્યને પણ અચેલક કહી શકાય અને નગ્નતાને પણ. શ્વેતાંબરો આ બન્ને અર્થો માને છે, ત્યારે દિગંબરો માત્ર નગ્નતાને જ.

(૩) જેઓ પરિહારવિશુદ્ધિ તપને સ્વીકારીને રહ્યા હોય તે નિર્વિશમાન કહેવાય છે. તેમની સેવા જે કરતા તે નિર્વિષ્ટકાયિક. તેઓની મર્યાદા આવી છે—નવ સાધુઓની મંડળી બનીને પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે—તેમાં એક વાચનાચાર્ય

અને છ અને ચાર નિર્વિશમાન અર્થાત્ તપસ્યા કરનાર અને ચાર તેમની સેવા કરનાર—અનુચર બને છે. છ માસ પર્યંત નિયમ પ્રમાણે તપ કર્યા પછી નિર્વિશમાન અનુચર બને છે અને અનુચર નિર્વિશમાન બને છે. તેઓ પણ છ માસ પર્યંત તપસ્યા કરે છે. ત્યાર પછી વાચનાચાર્ય છ માસ પર્યંત તપસ્યા કરે છે અને બાકીના બધા અનુચર બને છે અને તેઓમાંથી કોઈ એક વાચનાચાર્ય. એમ તપસ્યા નથી કરતા તેઓ પણ પેર આયંબિલ તો કરે જ છે. આમ ૧૮ માસનો આ પરિહારિક કલ્પ છે.

પરિહારિક તપસ્યામાં ઉપવાસ આ પ્રમાણે છે: ગ્રીષ્મ ઋતુમાં જઘન્ય એક ઉપવાસ, મધ્યમ બે ઉપવાસ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ઉપવાસની મર્યાદા છે. શીતઋતુમાં જઘન્ય બે, મધ્યમ ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસની મર્યાદા છે. અને વર્ષાઋતુમાં જઘન્ય ત્રણ, મધ્યમ ચાર અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસની મર્યાદા છે. આમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જઘન્યાદિ સ્થાનોમાં તપસ્યા તે કરે. ઉપવાસ બે ત્રણ વગેરે જે કીધા હોય તેના પારણે અભિગ્રહ ધરી આયંબિલ કરવાનું હોય છે અને વળી પાછા ઉપવાસ—આમ છ માસ પર્યંત કરે. જુઓ—પ્રવચનસારોદ્ધાર ગા. ૬૦૨થી.

આ પરિહારિકો પોતાનો આ કલ્પ પૂરો થયા પછી પણ પોતાના ગચ્છમાં આવી જાય છે, અને નથી આવતા તો જિનકલ્પને સ્વીકારે છે.

પરિહારિકોની યોગ્યતામાં ચારિત્રશુદ્ધિ આવશ્યક છે જ. વળી નવપૂર્વનું જઘન્ય જ્ઞાન પણ આવશ્યક છે તથા વ્યવહાર અને કલ્પ તથા સાધ્વીના ચારિત્રથી હોવા જોઈએ. અને જન્મપર્યાયમાં ત્રીસ વર્ષ અને દીક્ષાપર્યાયમાં ઓછામાં ઓછા વીસ વર્ષ—આટલાં જરૂરી હોવાં જોઈએ.

આ પરિહારિક ચારિત્રને અંગીકાર કરવાની વિધિ વિસ્તારથી જાણવા ઇચ્છનારે જુઓ ધર્મસંગ્રહ (ગુજરાતી) ભા. ૨ પૃ. ૧૨થી જોવી. ભાગ ૧ પૃષ્ઠ ૧૪૮થી. તેમાં જિનકલ્પીનું વર્ણન છે તે જ વિધિ ફેર સાથે પરિહારવિશુદ્ધિને લાગુ પડે છે. જુઓ બૃહત્કલ્પ ગા. ૬૪૨૫થી.

૨. જિનકલ્પ—

ગચ્છની બહાર જઈને તપસ્યાપૂર્વક એકલા વિચરનારનો કલ્પ તે જિનકલ્પ. તેમની મર્યાદા તે જિનકલ્પસ્થિતિ.

જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરે તે પહેલાં તૈયારી કરી લેવી પડે. પ્રથમ તો આચાર્ય પદવી અને આચાર્ય સાધુઓને ગણ સોંપીને જ જિનકલ્પીના આચારનું પાલન કરવું પડે છે. તે આ — આહારની સાત પ્રકારની એષણા છે તેમાંથી પ્રથમ બે પ્રકારની એષણાની છૂટ છે અને તેમાં પણ એક અન્ન અને એક પાનનો અભિગ્રહ ધારણ કરવો જોઈએ. જિનકલ્પ બે પ્રકારે છે — પાણિપાત્ર અને સપાત્ર, તથા સચેલ અને અચેલ. તેમાંથી જે પ્રકારની તેને ઇચ્છા હો તેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. અને ગચ્છમાંથી નીકળતાં પહેલાં જ આહારવિધિ, ઉપધિવિધિ, નિદ્રાવિધિ, ભયાદિનો જય એ બધાને સમ્યક્ પ્રકારે ત્યાગવા જોઈએ; છઠ્ઠ-અઠ્ઠમ આદિની ટેવ પાડવી જોઈએ; અને પ્રશસ્ત ભાવનાઓનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. વળી ઉત્કટ આસનની ટેવ પાડવી જોઈએ કારણ જિનકલ્પીને નિષદ્યા તો છે જ નહિ. તેથી સદૈવ ઉત્કટ આસને જ રહેવું પડે છે. આવી તૈયારી કર્યા પછી પોતાના ગચ્છને કે સંઘને ભેગો કરી તીર્થંકર સમક્ષ, અને તે ન હોય તો ગણધર, તે પણ ન હોય તો ચૌદપૂર્વી તે ન હોય તો અભિન્ન દશપૂર્વી અને તે પણ ન હોય તો વડલા જેવા કોઈ વૃક્ષ સમક્ષ જિનકલ્પનો અંગીકાર કરે. અને તે ગચ્છને સર્વ જીવોને ખમાવે. પછી પોતાના સ્થાને જેને આચાર્ય સ્થાપિત કર્યો હોય તેને પણ ઉપદેશ આપે કે સમ્યક્ પ્રકારે ગચ્છની અનુપાલના કરજો. આમ કરી પક્ષીની જેમ સર્વ કોઈ ઉપધિ છોડી માત્ર એક શરીર લઈને ગચ્છમાંથી નીકળી પડે છે. તૃતીય પોરસી સુધી વિહાર કરે અને ચોથી પોરસીમાં તે જ્યાં હોય ત્યાં જ વાસ કરે. અને ઉત્કટ ભાવ સહિત રહેતા થાક દૂર કરે વળી ત્યાં વાસ કરે છે. જિનકલ્પી વિષે વિચાર નીચેના દ્વારોથી કરવામાં આવ્યો છે —

૧ ક્ષેત્ર — જન્મ મુખ્યતયા તેમજ ૧૫ ની અપેક્ષાએ ભરતની ક્ષેત્ર અને વિહાર ક્ષેત્ર ભિન્ન કર્મભૂમિ હોય.

૨. સંહનન — વજ્રઋષભનારાચ સંહનન હોવું જોઈએ.

૩. ઉપસર્ગ — ભલે તેવા આવે તો સહન કરે પણ પ્રતિકાર કરવાની ઇચ્છા ન કરે.

૪ વેદના — બે પ્રકારે (૧) આભ્યુપગમિકી — પ્રલોચ કે જેનો તે સ્વીકાર કરે તે અને તેવા જ બીજી સ્વેચ્છાપૂર્વક આતાપના આદિ તપ દ્વારા થતી આધિભૌતિક પ્રકારની વેદના છે. તથા (૨) રોગ અને કર્મ ઉદયજન્ય વેદના તે ઔપક્રમિકી.

૫. એકલો—તેની સાથે બીજો કોઈ ન હોય.

૬ સ્થંડિલ—જ્યાં મળમૂત્રનો ત્યાગ કરે છે તે જગ્યા નિર્જન હોય અને ત્યાં જ એ વસ્તીની નજર ન હોય તે જોવી જ છે. ગમે તેમ થાય પણ સાધુએ અયોગ્ય ભૂમિમાં મળમૂત્રનો ત્યાગ ન કરે.

૭ વસતિ—નિવાસસ્થાન જેવું મળે તેવું જ વાપરે; અંતમાં પણ તેમાં સમારકામ ન કરે તેમ જ ત્યાંનાં દર વગેરે બંધ ન કરે અને તેને વિષે જરા પણ મમત્વ ન રાખે.

૮ વસતિનો માલિક એ તેમને નિવાસ આપે કે અમારે મકાનમાં આમ રહેવું અને આમ ન રહેવું, આ મળમૂત્ર ત્યાગવાની જગ્યા છે અને આ નથી, કેટલા જણ રહેશો? આ તો તમે વાપરજો અને આ નહિ, મકાનની સંભાળ રાખજો ઢોર-ઢાંખર આવે નહિ, કંઈ પડી જાય તે સાચવજો —આવું કહે તો તે વસતિમાં રહેવાનો વિચાર સરખો પણ ન કરે. વળી એમાં અગ્નિ દેવાતો હોય, દીવો બળતો હોય, કોઈ પ્રકારનો અગ્નિ આદિથી પ્રકાશ હોય વળી કોઈ ચોરથી ગૃહસ્થ જાણીને કહે કે આમારા ઘરની પણ જરા સંભાળ રાખજો વળી તમે કેટલા જણ આવી રહેશો એમ કોઈ પૂછે—તો પણ એ વસતિમાં જિનકલ્પી ન રહે.

૯ ભિક્ષાચર્યા—તૃતીય પોરસીમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારે છે—એષણાદિ.

૧૦ ભિક્ષુની કોઈ પ્રતિમા સ્વીકારતા નથી. અભિગ્રહ પણ કરતા નથી. કારણ એમાં નિશ્ચિત વસ્તુ લેવાની મર્યાદા જ આ કલ્પની છે.

૧૧ જ્યાં માસકલ્પ કર્યો હોય ત્યાં ગામને છ પંક્તિમાં વહેંચી નાખે અને પ્રત્યેક દિવસ એક પંક્તિમાં ભિક્ષા માગે.

૧૨. એક જ મકાનમાં જિનકલ્પીઓ રહે તે ભલે સાત રહે પણ તેઓ પરસ્પર વાતચીત ન કરે.

૧૩ ક્ષેત્ર—જિનકલ્પીના જન્મનું ક્ષેત્ર અને આ તેમણે જિનકલ્પનો સ્વીકાર કર્યો હોય તેવું ક્ષેત્ર કર્મભૂમિ જ છે. અકર્મભૂમિમાં તેમનો જન્મ અગર જિનકલ્પનો સ્વીકાર હોતો નથી. પણ જો દેવ વગેરે કોઈ ઉપાડી લઈ જાય તો અકર્મભૂમિમાં પણ હોય.

૧૪ કાલ—અવસર્પિણીમાં જ જન્મ ઉત્સર્પિણી તૃતીય અને ચોથો આરો પણ જન્મસ્થાન પાંચમાં પણ હોય. અને ઉત્સર્પિણીમાં જન્મ તો બીજા ત્રીજા અને ચોથામાં સંભવે પણ જિનકલ્પનો સ્વીકાર ત્રીજા-ચોથામાં જ કરે.

૧૫૧-૫૨

૧૫. [illegible]—પ્રથમ જે [illegible] કોઈ પણ [illegible] હોય તે સ્વીકાર કરી શકે છે. સ્વીકાર કર્યા પછી તે [illegible] પણ હોય.

૧૬. તીર્ણ—તીર્ણ [illegible] હોય ત્યારે જ

૧૭. [illegible]—[illegible] ૧૦ વર્ષ [illegible] [illegible] નહિ.

૧૮ [illegible]—[illegible] [illegible] સ્વીકાર્યું [illegible] [illegible] સ્વીકાર કરે

૧૯ ભેદ—[illegible] [illegible] હોય અને સ્વીકારે સ્વીકાર્યા પછી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી. અને તે [illegible] [illegible] પણ થઈ નથી.

૨ [illegible]—[illegible] પણ હોય અને [illegible] [illegible] પણ હોય. [illegible] [illegible] છે [illegible] તીર્થંકરના સમયમાં હોય છે તે [illegible] [illegible] અને [illegible] છે પ્રથમ અને અંતિમ તીર્થંકરના સમયમાં હોય છે તે [illegible]—[illegible] ૪ [illegible] [illegible] ન ૦

૨૧ મિશ્ર—સ્વીકાર કરે ત્યારે તે [illegible] અને [illegible] અને મિશ્ર હોય; પણ પછી [illegible] [illegible] મિશ્ર ન પણ હોય.—એ [illegible] થઈ [illegible] [illegible] [illegible] થઈ [illegible] છે.

૨૨ [illegible]—જ્યારે સ્વીકારે ત્યારે પણ [illegible] [illegible] હોય પણ પછી તો [illegible] [illegible] છે પણ [illegible] તે [illegible] [illegible] ન શકે તેમ તેથી તે [illegible] પણ ન હોય.

૨૩ ધ્યાન—જ્યારે ધર્મધ્યાનમાં હોય ત્યારે સ્વીકારે; પણ સ્વીકાર્યા પછી [illegible] ધ્યાન પણ [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] છે. પણ [illegible] [illegible] ધ્યાન તેને [illegible] [illegible] નથી [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] તેના [illegible] હોય છે

૨ [illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]—૦૦ [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible]—૦ [illegible]

૨૫ અનિયત—[illegible] જે જ [illegible] [illegible] અનિયત હોવાથી [illegible] [illegible] [illegible] હોય નથી. [illegible] તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્થાન નથી [illegible] તેનું [illegible] જ [illegible] છે

૧૬. પ્રવ્રજ્યાદિ—કોઈની પ્રવ્રજ્યા અને મુંડન કરતો જ નથી. કોઈને આગામ [illegible] બેઠેલા [illegible] પછી [illegible] છે પણ પછી [illegible] માટે સમિત સાધુ પાસે મોકલી આપે છે

૧૭. પ્રાયશ્ચિત્ત—મનથી પણ જો કોઈ સૂક્ષ્મ અતિચાર થયો હોય તો જઘન્ય પ્રાયશ્ચિત્ત પણ ચાર ગુરુમાસનું છે

૧૮. નિષ્પ્રતિકર્મ—આંખના મેલને પણ કાઢતા નથી તો પછી ચિકિત્સા તો કરે કોણ?

૧૯. કારણ—જેમ બીજા સાધુઓ જ્ઞાનાદિના કારણે અપવાદ માર્ગનું સેવન કરે છે તેમ જિનકલ્પીને કોઈ પણ કારણસર અપવાદમાર્ગનું સેવન નિષિદ્ધ જ છે.

૨૦. તૃતીય પૌરુષી—તેમનો ભિક્ષાકાલ અને વિહારકાલ છે અને બાકીના સમયમાં કાયોત્સર્ગની ભાવના છે. ચાલવાની શક્તિ ન હોય તો વિહાર ન કરે પણ એક ઠેકાણે બેઠા તો રહે જ નહિ.

૨૧. સામાચારી—સાધુસામાચારીના દશ ભેદ છે તેમાંથી—(૧) આવશ્યકી—કાંઈક બહાર જવાનું હોય ત્યારે જવું આવશ્યક છે એમ કહેવું તે. (૨) નૈષેધિકી—કામ કરી લઈને પાછા ફરી આગમન નિષિદ્ધ છે એમ કહેવું તે. (૩) મિથ્યાકાર—દોષ લાગ્યો હોય તો આ મારું દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ એમ કહેવું તે. (૪) આપૃચ્છા—જવાનું કારણ રજા માંગવી તે (૫) ઉપસંપદા—બે પ્રકારની છે સાધુ ધર્મ અને ગૃહસ્થ ધર્મ, તેમાંથી ગૃહસ્થને સ્થાન નિમિત્ત પૂછવું અને એ જે તે જિનકલ્પીને હોય પણ જ્ઞાનાદિ નિમિત્ત બીજા સાધુ પાસે જઈને રહેવાની ઉપસંપદ્ તેમને ન હોય—આ પાંચ સિવાયની બીજી સામાચારી જિનકલ્પીને નથી હોતી.

પરિહારવિશુદ્ધિક માટે પણ આ બધા વિચાર સાધિત જ છે. પણ જે ભેદ છે તે નીચે પ્રમાણે—

આ પરિહારવિશુદ્ધિક નવની ટોળી જ તેનું [illegible] સ્વીકાર કરે છે અને [illegible] ગણ [illegible] અંગીકાર કરે છે. [illegible] પાલન આચાર્ય છે અને જિનકલ્પ માટે તેમ [illegible] પરિહારિક [illegible] જઘન્ય પણ છે જે તેમાં [illegible] પૂરો થાય [illegible] [illegible] તપ [illegible] અને [illegible] પણ છે [illegible] તેમાં પૂરો થાય [illegible] જિનકલ્પ અથવા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible] પણ ભેદ છે તે જિનકલ્પ જેવી છે

બૃહત્કલ્પમાં જિનકલ્પનું જે વર્ણન છે તે મેં અહીં સંક્ષેપમાં લખ્યું છે તેથી તેનાં મૂળો અને અહીં બતાવેલાં મૂળોમાં ભેદ આવે તે સ્વાભાવિક છે. જુઓ બૃહત્કલ્પ ગા. ૧૩૩૧ થી પંચવસ્તુ ગા. ૧૩૬૮થી.

૧૧. સ્થવિરકલ્પ —

આચાર્યાદિ જે ગચ્છવાસી હોય છે તે સ્થવિર કહેવાય છે. તેમની જે આચારમર્યાદા તે સ્થવિરકલ્પસ્થિતિ. તે આ પ્રમાણે—(૧) નિર્વિકલ્પ પ્રવ્રજ્યા દેવી તે, (૨) ત્યાર પછી પ્રતિક્રમણાદિ અને શાસ્ત્રો ભણાવવા, (૩) સામાન્ય અર્થનું ગ્રહણ, (૪) અનિયતવાસ—જનપદ વિહાર કરવાના નિયમોમાં ચાર માસથી વધારે ક્યાંય ન રહેતા વિચરણ કરવું, (૫) નિષ્પત્તિ—શિષ્ય દીક્ષિત નવા નવા યોગ્ય શિષ્યોને દીક્ષા આપી શાસ્ત્ર ભણાવવા અને વિહરવું—તે વખતની મર્યાદા આ પ્રમાણે—૧ આચાર્ય ૨. ઉપાધ્યાય, ૩. ભિક્ષુ, ૪ સ્થવિર અને ૫. ક્ષુલ્લક આમ પાંચ વર્ગમાં વહેંચાયેલું સાધુસમુદાય વહેંચાઈ જાય છે. (૬) વિહાર—જ્યાં ક્ષેત્ર સાધુસમુદાય માટે વિહરવા યોગ્ય છે અને જ્યાં નથી એની તપાસ કરીને જાણે તે તે પ્રદેશમાં વિહાર કરવો. અને તે દેશની ભાષા આદિ શીખ એવી રીતે જાણે એ ત્યાં યથાર્થ, અને ઉપદેશમાં તેમ પ્રયોગ અને શિષ્ય માટે તેમ નીવડવું ઈત્યાદિના નિયમોનું પાલન, (૭) સામાચારી—વ્યવહાર, વિચારભૂત આદિ ઔચિત્ય સામાચારીનું પાલન તથા બીજા નાના વિધિ જે નિયમ હોય તેનું પણ પાલન. વિસ્તાર માટે જુઓ બૃહત્કલ્પ ભાષ્ય—ગા. ૧૪૦૦થી.

૧૨. સામાચારી—

જુઓ ભગવતી ૨૫. ૭ ૧ પૃ ૧૮૮ આ જ સામાચારીનું વર્ણન ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૬માં જુદી છે. આ તેની નિર્યુક્તિમાં આ જ રીતે છે (ગા. ૪૮૨થી). આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં તો પ્રસ્તુત દશના સામાન્ય જ છે ગા. ૬૬૫થી. બૃહત્કલ્પ ગા. ૧૩૪૦માં તથા ૧૧૯૩માં આ દશ સામાચારી બતાવી છે અને પંચવસ્તુ ગા. ૧૩૮૦થી તથા ૧૧૧૦થી પણ સામાચારીનું વર્ણન છે તેમાં પ્રથમ જિનકલ્પીને યોગ્ય અને પછી સ્થવિરકલ્પીઓને યોગ્ય સામાચારીનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. વળી જુઓ પંચાશક ૧૨મું. પ્રસ્તુતમાં ઉત્તરાધ્યયન તે સામાચારી તેના ત્રણ ભેદ છે—૧ ઓઘસામાચારી અર્થાત્ સામાન્ય સમાચારી જે ઓઘનિર્યુક્તિમાં

પ્રસિદ્ધ છે તે ૨. દશધા સમાચારી — તે અહીં સુધર્મ સ્વામીથી ઉપલબ્ધ થઈ. અને ૩ પદવિભાગ સમાચારી — તે છેદસૂત્રોમાં છે. તેમાં વર્તમાન સમયના જીવોને ઉપયોગી થાય એ રીતે તેમાં પૂર્વનો અભ્યાસ તો હવે તેમ રહ્યું ન હોવાથી નવમા પૂર્વની તૃતીય આચાર નામની વસ્તુમાંથી ૨૦ મા ઓઘ નામના પ્રાભૃતમાંથી એ આચારની સંકલના કરવામાં આવી છે તે ઓઘનિર્યુક્તિ નામે ઓળખાય છે અને દશધા સમાચારી એ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૬મા અધ્યયનના સારરૂપ છે. પદવિભાગ સમાચારી પણ નવમા પૂર્વમાંથી સંકલિત કરવામાં આવી છે. આ નિ-
મ ૧૧૨.

૫૨. સમાચારીના દશ ભેદ :—

(૧) કોઈ કારણસર કોઈક કરવા જેવું કાર્ય આવેલું હોય ત્યારે ઇચ્છાકારનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. બીજો પણ તેને કહેવામાં આવ્યું ન હોય છતાં કોઈનું કાર્ય કરવા ચાહતો હોય તો તેણે પણ ઇચ્છાકારનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. ઇચ્છાકાર એટલે સ્વેચ્છાથી કરવું. તેનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે: આપની મરજી હોય તો મારું આ કરો (મારી કોઈ બળજબરી નથી) અથવા — હું આપની ઇચ્છા હોય તો આપનું અમુક કામ કરી આપું (તે કરવામાં મારી કોઈ બળજબરી નથી.)

ખરી રીતે તો શ્રમણોએ પોતાની શક્તિ હોય ત્યાં સુધી તો બીજાને કોઈ કાર્ય માટે કહેવાનું જ નથી. પણ જો તે પોતે કરવાને અશક્ત કે માનસિક દુર્બળતાને કારણે અશક્ત હોય અથવા તે કાર્ય કેમ કરવું તે જાણતો જ ન હોય તો જ બીજાને વિનંતી કરવી ઘટે. આ અપવાદમાર્ગ છે. કોઈ સાધુને બીજાને ખાસ કરવી હોય તો પણ તેની ઇચ્છા જ કરવી જોઈએ. કારણ સંભવ છે તે માણસ ન જ ચાહતો હોય. બીજી સહજ પોતાની વિનંતી પણ રત્નાધિકને તો કરાય જ નહિ. સાધુઓની એ સામાન્ય મર્યાદા જ છે કે તેમણે કોઈની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કંઈ નહિ. તેથી જ આ ઇચ્છાકારને સમાચારીમાં સ્થાન છે. આચાર્યાદિકોની સેવા કરવી હોય તો પણ ઇચ્છાકારપૂર્વક જ કરવી જોઈએ. વળી આચાર્યે પણ શિષ્ય પાસેથી સેવા લેવી હોય તો તેમણે પણ ઇચ્છાકારનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. નિર્ગ્રંથ શાસનમાં કોઈ પણ કામ ભાર દબાણથી કે બળાત્કારથી કરાવવાનું છે જ નહિ. આ તો કેવળ ધર્મ સમજવો. પણ જે શિષ્યો અવિનીત જ હોય અને પ્રથમ ઇચ્છાકારથી

ન માને, તો આભાસિક બને તે પણ ન માને તો તેની નાસ્તિકતા પણ કહી છે. આવશ્યક નિ. ગા. ૬૬૮.

(૨) સંયમયોગોમાં કંઈક સ્ખલના થઈ હોય—અતિચાર લાગ્યો હોય તો 'મારું દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ' એવું કહેવું તે મિથ્યાકાર છે. પણ પેલાનું દુષ્કૃત મિથ્યા તો જ થાય—અર્થાત્ દુષ્કૃતનું ફળ તો તો જ ન મળે, જો તે મિથ્યાકાર દેનારો ફરી ફરી એવું ન કરે—એમ —ભાવથી મિ૦ દુ૦ દે નહિ, ફરીને નહિ, અને અનુતાપ નહિ. આમ જે મિથ્યાકાર આપનાર અને આચરણ—ઉપયોગ ન હોય છે અને વળી તેથી ઊલટું આચરતો હોય તેનો મિથ્યાદુષ્કૃત છે. એવી મિથ્યાકાર દેનાર પ્રતિક્રમણ તો જ સાચું બને, જો ફરી તેવું કર્મ ન કરે. નિર્યુક્તિમાં 'મિચ્છાદુક્કડ' 'મિ' આદિ પ્રત્યેક અક્ષરનો પણ જુદો જુદો અર્થ બતાવ્યો છે—આવ. નિ. ગા. ૬૮૬.

(૩) કલ્પાકલ્પને જાણે નિપુણ હોય, પાંચ મહાવ્રતોમાં જે સ્થિર હોય, સંયમ અને તપથી જે આઢ્ય હોય તેવા સંયમીને—વાચના દેતી વખતે, ઉપદેશ સાંભળતી વખતે, સૂત્રાર્થનું કથન થાય ત્યારે— આપનું કહેવું અવિતથ છે અર્થાત્ સત્ય છે એમ કહેવું તે તથાકાર કહેવાય છે. આવ. નિ. ગા. ૬૮૮-૯.

(૪) આવશ્યકયુક્ત હોવાથી આવસ્સિઆ અને નૈષેધિકી બન્ને અર્થત એક જ છે. પણ ગમન વખતે જે આવશ્યકયુક્ત છે તે આવસ્સિઆ, અને આગમન વખતે અપરાધોનો નિષેધ કરનાર જે આવશ્યકયુક્ત છે તે નૈષેધિકી—એવા ગમનાગમન ભેદ તેમાં છે જેથી જુદી છે. નિશ્ચયથી ગમન આવશ્યક કાર્ય હોય ત્યારે જ આવશ્યકી— આવસ્સિઆ કહેવાય છે. એમ નહીં આવશ્યક વગર તે આવસ્સિકી નથી. સામાન્યરીતે એવો નિયમ છે કે સાધુએ વિના કાર્ય ઉપાશ્રય બહાર ન જવું જોઈએ. અને આવશ્યક કાર્ય આવશ્યક કાર્ય હોય તો જ સ્વસ્થાન છોડી જવું જોઈએ. એથી જવા વખતે આ આવસ્સિકા કહેવાની હોય છે. આવશ્યકકાર્યમાં આવશ્યકીય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું સાધક જે કાર્ય હોય તે આવે છે. અન્યથા નહિ. એથી અન્યથા કાર્ય વખતે આવસ્સિકાનો પ્રયોગ કરે તો તે અર્થબોધ થાય છે. અને વસ્તુતઃ આવશ્યક કાર્ય પ્રસંગે પ્રયોગ કરે, તો સિદ્ધિ છે. આવ. નિ. ગા. ૬૯૧.

(૫) આવસ્સિયા કરીને વસતિ બહાર ગયેલ સાધુ જ્યારે પાછા ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશે છે ત્યારે કહે છે કે પાપપ્રવૃત્તિનો હવે નિષેધ કરું છું અગર હવે મારો બહાર જવાનો નિષેધ કરું છું. આ નૈષેધિકી છે. આ પણ એ રીતે કહીને ખરેખર તે અશુભયોગથી નિવૃત્ત થાય તો જ તેની નૈષેધિકી સફલ છે અન્યથા નહિ. વળી જ્યારે ગુરુ પાસે જવું હોય ત્યારે પણ નૈષેધિકી કહીને જ જવું જોઈએ —આવશ્યક નિ. ગા. ૬૯૧થી.

(૬) ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ સિવાયની બધી ક્રિયા ગુરુને પૂછીને જ કરવી જોઈએ. બીજી કોઈ પણ કરવું હોય તો ગુરુને પૂછવું કે હું આ કામ કરું ? તે આપૃચ્છના કહેવાય છે આવ. નિ. ગા. ૬૯૭.

(૭) પ્રતિપૃચ્છના બીજી વાર ગુરુએ જે કામ કરવાનો પ્રથમ નિષેધ કર્યો હોય, તે જો પ્રબળ પ્રયોજન હોય અને કરવાની જરૂર જણાતી હોય તો તે પ્રતિપૃચ્છના કહેવાય છે. અહીં આવશ્યકનિર્યુક્તિનો પાઠાંતર છે એનો અર્થ આ પ્રમાણે છે — જે ગુરુએ જે કરવાનું કહી રાખ્યું હોય તે અર્થ કરવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં ગુરુને કહેવું કે તે હું કરું છું — એ પ્રતિપૃચ્છના કહેવાય છે — આવશ્યકનિર્યુક્તિ ગા. ૬૯૭.

(૮) પોતે જે ભિક્ષામાં લાવ્યો હોય તેમાંથી ખપ હોય તો લેવાનું બીજા સાધુને આમંત્રણ આપવું તે છંદના. જેમ કે હું અમુક અમુક આહાર-પાન લાવ્યો છું તેમાંથી કોઈની કંઈ લેવાની ઈચ્છા હોય તો લો.

(૯) ભિક્ષા પોતે ન લાવ્યો હોય પણ નિમંત્રણ કરવું કે હું તમારા માટે અમુક આહાર-પાન લાવી આપું તે નિમંત્રણા. આને બદલે ઉત્તરાધ્યયનમાં અભ્યુત્થાન સમાચારી છે એનો અર્થ ગુરુપૂજા છે.— જુઓ ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૬ ગા. ૭ આવશ્યક નિ. ગા. ૬૯૭.

(૧૦) ઉપસંપદા બે પ્રકારની છે. ગૃહસ્થના આશ્રયસ્થાનમાં રહેવું તે ગૃહસ્થોપસંપત્ અને જ્ઞાન દર્શન તથા ચારિત્ર માટે અન્ય સાધુના આશ્રમે સમુદાયને છોડીને રહેવું તે ઉપસંપદા કહેવાય છે. અહીં બીજી પ્રસ્તુત છે. આવશ્યકનિ. ગા. ૬૯૮થી.

૧૪ કાલનિરૂપક અનુયોગદ્વાર —

કોઈ પણ સૂત્રની વ્યાખ્યાનાં દ્વારો — અનુયોગનાં દ્વારો આ ચાર છે — ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અનુગમ અને નય. તેમાં અનુગમ-વ્યાખ્યાના બે પ્રકાર છે : સૂત્રાનુગમ અને નિર્યુક્ત્યનુગમ. નિર્યુક્ત્યનુગમના પણ

ત્રણ પ્રકાર છે: ૧ નિર્જીવનિર્ગ્રન્થસ્થાન, ૨. ઉપશાન્ત નિર્ગ્રન્થસ્થાન અને ૩. સૂક્ષ્મસ્થિત નિર્ગ્રન્થસ્થાન. તેમાં ઉપશાન્ત નિર્ગ્રન્થસ્થાન-મિશ્ર ? [illegible] એવી રીતે થઈ—નો [illegible] [illegible] નિર્ગ્રન્થ [illegible] [illegible] [illegible] ૧૧ છે. (નિ ગા ૧૩૭-૧૩૮) તેમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. અને એ પ્રકારે [illegible] [illegible] વર્ણ [illegible] સંબંધ ૧૬૭ છે [illegible] [illegible] ૧૬૭ —જુઓ [illegible] નિર્યુક્તિ ગા ૧૧૮.

૧૫ ક્રિયાના ચાર પ્રકાર:—

(૧) અતિક્રમ [illegible] ત્યાં સુધી [illegible] છે ત્યાં સુધી [illegible] સમાધિ [illegible] સમાધિ [illegible] છે [illegible] એ [illegible] [illegible] કરે અને [illegible] [illegible] તો પ્રાયશ્ચિત્ત છે તો સમાધિ છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વાર [illegible] કરે ત્યાં સુધી જ સમાધિ છે [illegible] વાર [illegible] કરે તો [illegible] તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રાયશ્ચિત્ત [illegible] હોય તે જ પ્રમાણે એ [illegible] [illegible] હોય તેમ નિરસમાધિ-[illegible] છે [illegible] [illegible] તે [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] કરે તો [illegible] વાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિરસમાધિ [illegible] તે જ પ્રમાણે [illegible] [illegible] એમ [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] સમાધિ અને નિરસમાધિની અવસ્થા સ્પષ્ટ થઈ.

(૨) વ્યતિક્રમ— સમાધિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય તો [illegible] [illegible] [illegible] એ [illegible] [illegible] [illegible] સમાધિને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય. તો [illegible] વાર તો [illegible] છે [illegible] [illegible] તો પ્રાયશ્ચિત્ત છે તો [illegible] નિરસમાધિ જ સમજવો.

(૩) અતિચાર— [illegible] [illegible] [illegible] એમ જ સમજવી— [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] ૯૯ નો [illegible] અને [illegible] સમજવું.

(૪) અનાચાર— સમાધિઓને અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરે તો [illegible] છે [illegible] એ [illegible] તે પ્રમાણે કરે તો [illegible] એમ [illegible] વાર [illegible] [illegible] [illegible] નિરસમાધિ સમજવો.

(૫) દાન — સચિત્તને કે અચિત્તને પોતાના શિષ્યો આપવા તે દાન છે. પણ તેમાં ધ્યાન એ છે કે જેઓ પોતાના શિષ્યોને વૈયાવચ્ચાદિથી ભરપૂર ન જાણી શકતા હોય તેઓને જ કાર્યો તેમના શિષ્ય ન ભણતા હોય તેઓને જ આપે તો, અને એ કારણ વિના નિરતિચારને અગર પાસસ્થને શિષ્યો આપે તો પૂર્વવત્ નિરતિચાર

(૬) નિકાચના — નિકાચના, અર્પણ, અને નિમંત્રણા એ પર્યાય છે. સચિત્તને શય્યા, ઉપધિ, આહાર, શિક્ષણ, સ્વાધ્યાય — આદિનું નિમંત્રણ આપે એ શુદ્ધ છે. પણ નિરતિચારને કે પાસસ્થને તેમ કરે તે પૂર્વવત્ નિરતિચાર સમજવો.

(૭) અભ્યુત્થાન — મિલ્કી આવનારને માન આપવા ખાતર પોતાના આસનને છોડી દેવું તે. આને વિષે પણ પૂર્વ જેમ સચિત્ત—નિરતિચારની અવસ્થા સમજવી.

(૮) કૃતિકર્મ — વિધિપૂર્વક વંદન કરે તો શુદ્ધ પણ અવિધિથી કરે તો પૂર્વવત્ નિરતિચાર. એ અશક્ત હોય તો માત્ર સૂત્રોચ્ચારણથી પણ વંદન થઈ શકે છે. અને તે શુદ્ધ ગણાય છે.

(૯) વૈયાવૃત્યકરણ — આહાર—ઉપધિ આદિ દેવાથી અથવા આસનનું દાન દેવાથી, કોઈ ઘાતવાથી, સ્થાન આપી ઉપચાર કરવાથી વંદન—સેવા થાય છે. આ વિષયમાં પણ સચિત્તઅચિત્તની અવસ્થા સમજવી.

(૧૦) સમવસરણ — જિનસ્નાત્ર, રથયાત્રા, યુગયાત્રા આદિ પ્રસંગે જે ભેગા અનેક સાધુ ભેગા થાય તે સમવસરણ અથવા આ પ્રકારના સાધુમેળાપ અને ઉપયોગ પણ સમજી લેવા જોઈએ. જેમાં વર્ષાવાસ-વર્ષાવાસને ઉપયોગ, ઋતુબદ્ધકાળ, વૃદ્ધવાસ આદિ આવા અવસરો—ઉપયોગોના પણ બે ભેદ છે. સાધારણકાળ અને પ્રત્યેકકાળ. જુદા જુદા ગચ્છના સાધુ ભેગા મળ્યા હોય તે સાધારણકાળ અને કોઈ એક જ ગચ્છના સાધુ મળ્યા હોય તે પ્રત્યેકકાળ. એ ઉપયોગમાં અનુજ્ઞા લેઈને એ કોઈ શિષ્ય લીધો કે આપ્યા વસ્ત્રાદિની પ્રીતિ કરે તો સચિત્ત હોય કે અચિત્ત પણ તે નિરતિચાર જ સમજવો. પણ ન અનુજ્ઞા લીધી કરી હોય અને કદાચ અર્થ ન જાણે તો પણ નિરતિચાર જ સમજવો.

(૧૧) [illegible]— વિશેષ પ્રકારનું અમુક આસન તે [illegible] આસન વિસ્તારમાં [illegible] અવસ્થા આ પ્રમાણે— [illegible] કોઈ આસન વિશ્રામ [illegible] આસનમાં રહી એ મુજબ પરિવર્તન કરે તે શુદ્ધ છે પણ એ [illegible] પર્યંક, સાથે કે ચક્રની રહી તે પ્રકારે બેઠી મુજબ પરિવર્તન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય છે. આસન ઉપર બેસીને સૂવાય પછી અગર [illegible] કરે તો પણ પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય છે. પર્યંત પણ ચાર ભાર પછી વિશેષમાં

(૧૨) કાયોત્સર્ગના— કાય વિશે ચારિ. તે પાંચ પ્રકારે છે તેને પ્રમાણથી કરવો, તે કાયોત્સર્ગ. કાયોત્સર્ગ પાંચ પ્રકાર આ છે—૧ ચાર—[illegible] [illegible] પ્રયોગ વિના સ્વાભાવિક કે આગળ ચાલવી પાછી કે પ્રતિમાથી [illegible] પોતાના મતનું સમર્થન કર્યું પણ [illegible] [illegible] જ હોય તે વાત એવાય છે [illegible] ની વ્યાખ્યા છે. ૨. અસર—એ ચારમાં [illegible] પ્રયોગ કરે તો તે આગર એવાય છે. ૩. એ [illegible] ચિત્ત પણ જ [illegible] પણ કરે છે [illegible] પોતાને કોઈ પણ ત્યાં નહિ પહોંચે ચાર [illegible] જ આવે છે તે વિલક્ષણ છે ૪ પ્રતિકૂલ—આર્તધ્યાન [illegible] ની કાય અથવા [illegible] [illegible] છે ૫ વિતાકાય—[illegible] ની કાય અથવા [illegible] કાય છે

તેમાં પ્રથમની પણ અમુક ચાલે સાધુથી ન કરવી જોઈએ. પણ એ અમુક ચાલે કરે, તો પ્રાયશ્ચિત્તનો ભાગી છે. પર્યંત પણ ચાર ભાર પણ વિષયી ચાર પ્રાયશ્ચિત્ત છે તો પણ [illegible] સમજવો.

૧૨. પ્રતિક્રમણના ચાર આગારો:—

[illegible] [illegible] ચોથી ચાર આગારો નિર્યુક્તિમાં છે. આ ૧. અને ચાર પ્રકારની [illegible] આવી સમજણ આપી છે. અને કહ્યું છે કે આ પ્રમાણે [illegible] પવિત્ર એ [illegible] [illegible] આવે તો તે ઠામ [illegible] અથવા [illegible] ફેર થાય.

[illegible] [illegible]— [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

તેમાં ઉપાધિ [illegible]થી મંડિત [illegible] મુનિના ચરણે સર્વ બે છે કે હું પાપથી દૂર થઈ આપને વંદન કરવા આવ્યો છું તો આપ પરિમિત અવગ્રહ આપો (થોડી જગ્યા આપની પાસે આપો) એટલે કે આ અવગ્રહયાચનાની શિષ્યની સૂચના થાય છે. આટલા પાઠમાંથી અનુજ્ઞાત થ આપે એટલી વારમાં એક નમન પોતાના શરીરને અર્ધ અવનત કરવાનું હોય છે. આ એક અવનત કહેવાય છે અને તે જ પ્રમાણે ફરી વંદન કરતો હોય ત્યારે પણ ફરી અવનત થવાનું હોય છે —આમ કૃતિકર્મમાં બે અવનત છે.

સીધા બેસી વંદને શિષ્યની અથવા જન્મતી વખતે બાળકની જેવી મુદ્રા—અર્થાત્ કપાળ પર બે હાથ ધરી નાખવા ધારણ કરવી તે—હોય છે તે યથાજાત કહેવાય છે. વંદના વખતે આ એક યથાજાત મુદ્રા હોવી જોઈએ.

અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની યાચના પછી તે મધ્યે બેસી ઉભડક આસને બેસી બન્ને હાથ [illegible] ગુરુના ચરણમાં બન્ને હાથે સ્પર્શ કરી [illegible] આ પ્રકાર નીચા અવાજે કરી ત્યાંથી હાથ ઉપાડી પોતાના કપાળના મધ્યભાગે સ્પર્શ કરવો એ પ્રકારનો ઉચ્ચાર કરવો. આમ 'અહો' શબ્દના ઉચ્ચારમાં એક આવર્ત થયું તે પ્રમાણે 'કાય' શબ્દોચ્ચારમાં પણ એક આવર્ત કરવું અને તે જ પ્રમાણે [illegible] 'કાય' ના ઉચ્ચારણ વખતે પણ એક આવર્ત કરવું. —આ ત્રણ આવર્ત થયા. ત્યાર પછી જ્યારે 'જત્તા ભે' ઇત્યાદિ આવે ત્યારે જ પ્રકારનો [illegible] કરી ગુરુ ચરણે સ્પર્શ કરાય. અને 'ત્તા' ના ઉચ્ચાર વખતે ત્યાંથી બન્ને હાથ ઉઠાવી બન્ને હાથ અધ્ધર [illegible] અને એ પ્રકાર [illegible] અવાજે [illegible] કપાળના મધ્યભાગે સ્પર્શ કરવો. આ એક આવર્ત તે જ પ્રમાણે 'જ' 'વ' 'ણિ' 'જ' [illegible] બીજું આવર્ત અને તે જ પ્રમાણે 'જ્જં' 'ચ' 'ભે' [illegible] ત્રીજું આવર્ત કરવું—આમ એક વંદનમાં છ આવર્ત થયા. અને જ્યારે બીજી વાર વંદન કરવાનું હોય ત્યારે પણ ફરી છ આવર્ત કરવાના હોય છે. એટલે બધા મળી કૃતિકર્મના બાર આવર્ત થાય.

અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરી પછી ક્ષામણા કરતી વખતે શિષ્ય અને આચાર્યનાં બન્નેનાં મળી બે શિરોનમન અને તે જ પ્રમાણે બીજી વંદના વખતે પણ—એક બે ચાર શિરોનમન.

જિમ જ્યારે વચન કહ્યું હોય ત્યારે આ વચન અને કાળને સંબંધમાં રાખવાં જોઈએ એ વધુ સુવિધ.

પ્રથમ વચન વખતે આકાંક્ષાપૂર્વક રહી પ્રયોગ કરેલો અને તે જ પ્રમાણે દ્વિતીય વચન વખતે — આમ બે પ્રયોગ થાય.

આનરિમાં રીતે આગમથી પ્રથમ વચન કર્યું પછી આહાર કર્યું તે નિષ્પન્ન — એટલે જ છે. કારણ, બીજા વચન પછી આહાર ન કર્યું તેમના આગમોમાં પણ જ સૂત્રસમાધિ કરવાની હોય છે — આ પ્રમાણે વચનનો રસ આવતો છે

પુરુષપરીક્ષા

૧

પુરુષના પ્રકારો

૧ બે ભેદ અને ત્રણ ભેદ

(૧) બુદ્ધ અને મૂઢ[1]

બુદ્ધ બે છે[2] —

૧ જ્ઞાનબુદ્ધ ૨ દર્શનબુદ્ધ.

મૂઢ બે છે:—

૧ જ્ઞાનમૂઢ ૨ દર્શનમૂઢ.[3]

[—સ્થા ૧૪]

બુદ્ધ ત્રણ છે —

૧ જ્ઞાનબુદ્ધ ૨ દર્શનબુદ્ધ[4] ૩ ચારિત્રબુદ્ધ[4]

મૂઢ ત્રણ છે —

૧ જ્ઞાનમૂઢ ૨ દર્શનમૂઢ ૩ ચારિત્રમૂઢ[5]

[—સ્થા ૧૫૬]

---

૧ આની સાથે ચતુર્ભંગી (૪ ૮૧) ચતુર્ભંગી સરખાવવા જેવી છે — (૧) આયત અને આયતત્વ (૨) આયત અને છાયત્વ (૩) છાયત અને આયતત્વ (૪) છાયત અને છાયત.

આ જ વસ્તુ પુદ્ગલપ્રજ્ઞપ્તિમાં પણ છે. (૪ ૧)

૨. જૈનોમાં જેમ પ્રત્યેકબુદ્ધાદિ પ્રસિદ્ધ છે તેમ બૌદ્ધોમાં પણ બુદ્ધ બે પ્રકારના છે — સમ્યક્સંબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધ.—અંગુત્તર ૨. ૬. ૫

૩ બૌદ્ધોમાં દર્શનમૂઢને દિટ્ઠિવિપન્ન કહે છે. જુઓ પુદ્ગલપ્રજ્ઞપ્તિ ૨. ૭

૪ પુદ્ગલપ્રજ્ઞપ્તિગત દિટ્ઠિસંપન્ન અને દિટ્ઠિપ્પત્તની આની સાથે તુલના કરવા જેવી છે ૨. ૧૯

૫ આને પુદ્ગલપ્રજ્ઞપ્તિમાં સીલવિપન્ન કહ્યો છે (૨.૯.)

(૨) ત્રણ બોલ

પુરુષ ત્રણ પ્રકારના છે:—

(૧) ૧ નામપુરુષ, ૨. સ્થાપનાપુરુષ, ૩ દ્રવ્યપુરુષ.
(૨) ૧ જ્ઞાનપુરુષ ૨ દર્શનપુરુષ; ૩ ચારિત્રપુરુષ.
(૩) ૧ વેદપુરુષ, ૨. ચિહ્નપુરુષ; ૩ અભિલાપપુરુષ
(૪) ૧ ઉત્તમપુરુષ, ૨. મધ્યમપુરુષ; ૩ જઘન્યપુરુષ.

ઉત્તમપુરુષ ત્રણ પ્રકારના છે—

૧ ધર્મપુરુષ (અરિહંતાદિ); ૨. ભોગપુરુષ (ચક્રવર્તી)
૩ કર્મપુરુષ (વાસુદેવ).

મધ્યમ પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે—

૧ ઉગ્રો; ૨ ભોગો; ૨. રાજન્યો.

જઘન્ય પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે—

૧ દાસો; ૨. ભૃતક; ૩ ભાગીદાર.

[—સ્થા ૧૧૮]

લોકમાં નિઃશીલ, અવિરત, નિર્ગુણ, નિર્મર્યાદ, પૌષધો-
પવાસ તથા પ્રત્યાખ્યાન વિનાના એવા મરીને સાતમી નરકે
જનાર ત્રણ છે—

૧ રાજા; ૨ માંડલિક; ૩ મહારંભી કુટુંબી

લોકમાં સુશીલ, વ્રતી, સદ્ગુણી, મર્યાદશીલ, પ્રત્યા-
ખ્યાન તથા પૌષધોપવાસવાળા, એવા મરીને સર્વાર્થસિદ્ધ
વિમાનમાં ઉત્પન્ન થનાર ત્રણ છે—

૧ પરિત્યક્તકામ રાજા; ૨ પરિ સેનાપતિ;
૩ પરિ પ્રશાસ્તા.

[—સ્થા ૧૫]

પુરુષ ત્રણ પ્રકારના છે—

૧ સૂત્રધર; ૨ અર્થધર ૩ તદુભયધર.

[—સ્થા ૧૧૫]

(૩) પુરુષ ત્રિભંગી

પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે—

(૧) ૧ સુમના[1]–કાંઈક કરીને રાજી થનાર;
   ૨ દુમના–કાંઈક કરીને દુઃખી થનાર;
   ૩ તટસ્થ–કાંઈક કરે તેનો હર્ષ કે શોક નહિ કરનાર.

(૨) ક ૧ ક્યાંઈક ગયા પછી રાજી થનાર,
   ૨. ક્યાંઈક ગયા પછી દુઃખી થનાર;
   ૩ ક્યાંઈક ગયા પછી મધ્યસ્થ – તટસ્થ રહેનાર

ખ ૧ ક્યાંઈક જતા જતાં રાજી થનાર;
   ૨. ક્યાંઈક જતા જતા દુઃખી થનાર;
   ૩ ક્યાંઈક જતા જતા તટસ્થ રહેનાર.

ગ ૧ ક્યાંઈક જવાનું હોય તો રાજી થનાર;
   ૨ ક્યાંઈક જવાનું હોય તો દુઃખી થનાર,
   ૩ ક્યાંઈક જવાનું હોય તો તટસ્થ રહેનાર

ઈ ચ ઋ ઉપર ગમનક્રિયા વિષે સુમના, દુમના, અને તટસ્થ એવા ભેદો ત્રણે કાળઆશ્રયી કરવામાં આવ્યા છે, તે જ પ્રમાણે અતિનિષેધના – એટલે કે ન ગયો માટે રાજી થનાર ઇત્યાદિ ભેદો સમજી લેવા

(૩–૨૨) આ જ પ્રમાણે નીચેની ક્રિયાઓ વિષે વિધિ તેમજ નિષેધને લઈને ત્રણે કાળાશ્રયી ભેદો સ્વયં બનાવી લેવા —

૧ આવવું ૨ ઊભા રહેવું, ૩ બેસવું ૪ હિંસા કરવી, ૫. છેદન કરવું, ૬ બોલવું, ૭ ભાષણ કરવું, ૮ દેવું, ૯ ખાવું, ૧૦ પ્રાપ્ત કરવું, ૧૧ પીવું, ૧૨ સૂવું,

---

૧ આ ત્રણ ભેદો સાથે (૧) નિષણ, (૨) આસીન અને (૩) નિષણ્ણ – આ ભેદો સરખાવવા જેવા છે પુરુષાર્થસિદ્ધિ ૩૧

૧૩ ચાખવું ૧૪ જોવું, ૧૫. ધારવું ૧૬ સાંભળવું ૧૭ રૂપધ્યાન કરવું, ૧૮ સૂંઘવું ૧૯ રસાસ્વાદ લેવો, ૨૦ સ્પર્શ કરવો

[સૂ૦ ૧૧]

૨ પુરુષની ચતુર્ભંગીઓ

(૧) ઉન્નત અને પ્રણત

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે

(૧) ૧ કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતમના – તેનું મન પણ ઉન્નત હોય;
  ૨ કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણતમના – તેનું મન નીચું હોય – નીચમના હોય;
  ૩ કોઈ પ્રણત – નીચો હોય પણ ઉન્નતમના હોય;
  ૪ કોઈ પ્રણત હોય અને નીચમના હોય.

(૨) ૧ કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતસંકલ્પી હોય;
  ૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણતસંકલ્પી હોય – હીન સંકલ્પી હોય;
  ૩ કોઈ પ્રણત હોય પણ ઉન્નતસંકલ્પી હોય;
  ૪ કોઈ પ્રણત હોય અને પ્રણતસંકલ્પી હોય.

(૩) ૧ કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતપ્રજ્ઞ હોય;
  ૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણતપ્રજ્ઞ હોય;
  ૩ કોઈ પ્રણત હોય પણ ઉન્નતપ્રજ્ઞ હોય
  ૪ કોઈ પ્રણત હોય અને પ્રણતપ્રજ્ઞ હોય.

(૪) ૧ કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતદૃષ્ટિ હોય;
  ૨ કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણતદૃષ્ટિ હોય;
  ૩ કોઈ પ્રણત હોય પણ ઉન્નતદૃષ્ટિ હોય;
  ૪ કોઈ પ્રણત હોય અને પ્રણતદૃષ્ટિ હોય.

(૫) ૧ કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નત શીલાચારયુક્ત હોય.
૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણત શીલાચાર વાળો હોય;
૩ કોઈ પ્રણત હોય પણ ઉન્નત શીલાચારવાળો હોય,
૪ કોઈ પ્રણત હોય અને પ્રણત શીલાચારવાળો હોય.

(૬) ૧ કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતવ્યવહારી હોય
૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણતવ્યવહારી હોય;
૩ કોઈ પ્રણત હોય પણ ઉન્નતવ્યવહારી હોય,
૪ કોઈ પ્રણત હોય અને પ્રણતવ્યવહારી હોય.

(૭) ૧ કોઈ ઉન્નત હોય અને ઉન્નતપરાક્રમી હોય;
૨. કોઈ ઉન્નત હોય પણ પ્રણતપરાક્રમી હોય;
૩ કોઈ પ્રણત હોય પણ ઉન્નતપરાક્રમી હોય;
૪ કોઈ પ્રણત હોય અને પ્રણતપરાક્રમી હોય.
[સ્થા ૨૩૬]

(૨) શુદ્ધ-અશુદ્ધ

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે —

(૧) ૧ કોઈ પુરુષ શુદ્ધ હોય અને શુદ્ધમના હોય,
૨. કોઈ પુરુષ શુદ્ધ હોય પણ અશુદ્ધમના હોય;
૩ કોઈ પુરુષ અશુદ્ધ હોય પણ શુદ્ધમના હોય,
૪ કોઈ પુરુષ અશુદ્ધ હોય અને અશુદ્ધમના હોય.

(૨) ૧ કોઈ પુરુષ શુદ્ધ હોય અને શુદ્ધસંકલ્પી હોય,
૨ કોઈ પુરુષ શુદ્ધ હોય પણ અશુદ્ધસંકલ્પી હોય;
૩ કોઈ પુરુષ અશુદ્ધ હોય પણ શુદ્ધસંકલ્પી હોય;
૪ કોઈ પુરુષ અશુદ્ધ હોય અને અશુદ્ધસંકલ્પી હોય.

(૩–૭) તે જ પ્રમાણે શુદ્ધપ્રજ્ઞ, શુદ્ધદૃષ્ટિ, શુદ્ધ શીલાચાર યુક્ત શુદ્ધવ્યવહારી અને શુદ્ધપરાક્રમી પુરુષોની પણ ચતુર્ભંગીઓ ઘટાવી લેવી

[-સ્થા ૨૪૪]

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે —

(૧) ૧ કોઈ શુચિ હોય અને શુચિમના હોય;
 ૨ કોઈ શુચિ હોય પણ અશુચિમના હોય;
 ૩ કોઈ અશુચિ હોય પણ શુચિમના હોય;
 ૪ કોઈ અશુચિ હોય અને અશુચિમના હોય

(૨–૭) આ જ પ્રમાણે શુચિ-અશુચિની સાથે સંકલ્પ, પ્રજ્ઞા, દૃષ્ટિ, શીલાચાર, વ્યવહાર અને પરાક્રમ — એ શબ્દો મેળવી બાકીની ચતુર્ભંગીઓ ઉપર પ્રમાણે બનાવી લેવી.

[-સ્થા ૨૪૧]

(૩) સાધુ-બૂરા

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે —

(૧) ૧ કોઈ પુરુષ પ્રથમ સાધુ હોય અને પછી પણ સાધુ હોય;
 ૨ કોઈ પ્રથમ સાધુ હોય પણ પછી બૂરો નીવડે;
 ૩ કોઈ પ્રથમ બૂરો હોય પણ પછી સાધુ બને;
 ૪ કોઈ પ્રથમ બૂરો અને પછી પણ બૂરો હોય.

(૨) ૧ કોઈ સાધુ હોય અને સત્યપરિણત હોય – સાચા પરિણામ – અધ્યવસાયયુક્ત હોય;
 ૨ કોઈ સાધુ હોય પણ અસત્યપરિણત હોય – તેનાં પરિણામ ખોટાં-અસત્ય હોય;
 ૩ કોઈ બૂરો હોય પણ સત્યપરિણત હોય;
 ૪ કોઈ બૂરો હોય અને અસત્યપરિણત હોય.

(३) १ [illegible]
२ [illegible]
३ [illegible]
४ [illegible]

(४) १ [illegible]
२ [illegible]
३ [illegible]
४ [illegible]

(५ १) [illegible]

[illegible]

[illegible]

१) [illegible]
२ [illegible]
३ [illegible]
४ [illegible]

२ [illegible]

[illegible]

૩ કોઈ પોતાના દોષ જુએ અને બીજાના દોષ પણ જુએ;
૪ કોઈ પોતાના દોષ ન જુએ અને બીજાના પણ દોષો ન જુએ.

(૩) ૧ કોઈ પુરુષ પોતાના દોષ પ્રકાશે છે પણ બીજાના દોષો પ્રકાશતો નથી;
૨ કોઈ પુરુષ પોતાના દોષ ન પ્રકાશે પણ બીજાના દોષ પ્રકાશે છે;
૩ કોઈ પુરુષ પોતાના દોષ પ્રકાશે છે અને બીજાના પણ પ્રકાશે છે;
૪ કોઈ પુરુષ પોતાના દોષ પ્રકાશતો નથી અને બીજાના પણ દોષો પ્રકાશતો નથી.

(૪) ૧ કોઈ પુરુષ પોતાના દોષ શાંત કરે છે પણ બીજાના દોષ શાંત નથી કરતો;
૨ કોઈ પુરુષ પોતાના દોષો શાન્ત નથી કરતો પણ બીજાના શાંત કરે છે
૩ કોઈ પુરુષ પોતાના દોષો શાંત કરે છે અને બીજાના દોષો પણ શાંત કરે છે;
૪ કોઈ પુરુષ પોતાના દોષ શાંત નથી કરતો અને બીજાના પણ શાંત નથી કરતો.[૧]

(૫) ૧ કોઈ અભ્યુત્થાન કરે પણ અભ્યુત્થાન કરાવે નહિ
૨ કોઈ અભ્યુત્થાન કરાવે પણ કરે નહિ
૩ કોઈ અભ્યુત્થાન કરે અને કરાવે પણ;

૧ [illegible]

૨ [illegible]

૪ કોઈ અભ્યુત્થાન કરે પણ નહિ અને કરાવે પણ નહિ

(૬) ૧ કોઈ વંદન કરે છે પણ કરાવતો નથી;
૨ કોઈ વંદન કરતો નથી પણ કરાવે છે;
૩ કોઈ વંદન કરે પણ છે અને કરાવે પણ છે.
૪ કોઈ વંદન કરતો પણ નથી અને કરાવતો પણ નથી.

(૭) ૧ કોઈ સત્કાર કરે છે પણ સત્કાર કરાવતો નથી;
૨ કોઈ સત્કાર કરાવે છે પણ કરતો નથી
૩ કોઈ સત્કાર કરે છે અને કરાવે પણ છે;
૪ કોઈ સત્કાર કરતો નથી અને કરાવતો પણ નથી.

(૮) તે જ પ્રમાણે સન્માન વિષે ચતુર્ભંગી

(૯) તે જ પ્રમાણે પૂજા વિષે ચતુર્ભંગી.

(૧૦) ૧ કોઈ વાચના આપે છે પણ વાચના લેતો નથી;
૨ કોઈ વાચના લે છે પણ વાચના આપતો નથી;
૩ કોઈ વાચના લે છે અને આપે પણ છે
૪ કોઈ વાચના લેતો પણ નથી અને આપતો પણ નથી.

(૧૧ ૧૩) તે જ પ્રમાણે સૂત્રાર્થનું ગ્રહણ પ્રશ્ન પૂછવો[૧], જવાબ આપવો એ વિષે પણ ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી

(૧૪) ૧ કોઈ પુરુષ સૂત્રધર હોય પણ અર્થધર ન હોય[૨];
૨. કોઈ પુરુષ સૂત્રધર ન હોય પણ અર્થધર હોય;
૩ કોઈ પુરુષ સૂત્રધર હોય અને અર્થધર પણ હોય;

---

૧ બૌદ્ધ પરંપરા સાથેની સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૩.
૨. ,, ,, ,, ,, નં ૪

૪ કોઈ પુરુષ સૂત્રધર ન હોય અને અર્થધર પણ ન હોય.

[-સ્થા ૨૮૮]

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે—

૧ કોઈ પુરુષ પ્રકટ દોષ સેવે પણ ગુપ્ત દોષ ન સેવે;
૨. કોઈ પ્રકટ દોષ ન સેવે પણ ગુપ્ત દોષ સેવે;
૩ કોઈ પ્રકટ સેવે અને ગુપ્ત પણ સેવે;
૪ કોઈ પ્રકટ દોષ ન સેવે અને ગુપ્ત પણ ન સેવે

[-સ્થા ૨૮૮]

(૫) દીન-અદીન

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે—

(૧) ૧ કોઈ પુરુષ બહારથી દીન હોય અને અંદરથી પણ દીન હોય;
 ૨. કોઈ બહારથી દીન હોય પણ અંદરથી અદીન હોય;
 ૩ કોઈ બહારથી અદીન હોય પણ અંદરથી દીન હોય,
 ૪ કોઈ પુરુષ બહારથી અદીન અને અંદરથી પણ અદીન હોય.
(૨) ૧ કોઈ પુરુષ દીન હોય અને દીનપરિણત હોય;
 ૨. કોઈ પુરુષ દીન હોય પણ અદીનપરિણત હોય;
 ૩ કોઈ પુરુષ અદીન હોય પણ દીનપરિણત હોય;
 ૪ કોઈ પુરુષ અદીન હોય અને અદીનપરિણત હોય.
(૩) તે જ પ્રમાણે દીનરૂપની ચતુર્ભંગીઓ ઘટાવી લેવી.
(૪) ૧ કોઈ પુરુષ દીન હોય અને દીનમના હોય;

૨ કોઈ પુરુષ હીન હોય અને અહીનમના હોય,
૩ કોઈ પુરુષ અહીન હોય પણ હીનપરિવૃત હોય;
૪ કોઈ પુરુષ અહીન હોય અને અહીનપરિવૃત હોય.

(૫-૧૭) તે જ પ્રમાણે હીનસંકલ્પી, હીનપ્રજ્ઞ હીનદૃષ્ટિ, હીન શીલાચાર, હીનવ્યવહાર હીનપરાક્રમી, હીનવૃત્તિ, હીનજાતિ, હીનભાષી હીનાવભાસી, હીનસેવી, હીન પર્યાય, અને હીનપરિવાર પુરુષોની પણ ચતુર્ભંગી ઘટાવી લેવી.

[-સ્થા ૨૦૪]

(૬) આર્ય-અનાર્ય

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

(૧) ૧ કોઈ પુરુષ દ્રવ્યથી આર્ય હોય અને ભાવથી પણ આર્ય હોય;
૨. કોઈ દ્રવ્યથી આર્ય પણ ભાવથી અનાર્ય હોય;
૩ કોઈ દ્રવ્યથી અનાર્ય હોય પણ ભાવથી આર્ય હોય
૪ કોઈ દ્રવ્યથી અનાર્ય હોય અને ભાવથી પણ અનાર્ય હોય.

(૨-૧૭) તે જ પ્રમાણે આર્ય પરિવૃત, આર્યરૂપ, આર્ય મના આર્યસંકલ્પી, આર્યપ્રજ્ઞ, આર્યદૃષ્ટિ, આર્ય શીલાચાર, આર્ય વ્યવહારી[1] આર્ય પરાક્રમી, આર્યવૃત્તિ, આર્યજાતિ આર્યભાષી, આર્યાવભાસી આર્યસેવી, આર્ય પર્યાય, આર્યપરિવાર પુરુષોની પણ ચતુર્ભંગી ઘટાવી લેવી

[-સ્થા ૧૮]

---

૧ બોદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી માટે જુઓ ટિપ્પણ ન ૨

(૬) કૃશ અને દૃઢ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે—

(૧) ૧ કોઈ દ્રવ્યથી કૃશ હોય અને ભાવથી પણ કૃશ હોય,
 ૨ કોઈ દ્રવ્યથી કૃશ હોય પણ ભાવથી દૃઢ હોય;
 ૩ કોઈ દ્રવ્યથી દૃઢ પણ ભાવથી કૃશ હોય;
 ૪ કોઈ દ્રવ્યથી દૃઢ હોય અને ભાવથી પણ દૃઢ હોય.

(૨) ૧ કોઈ ભાવથી કૃશ હોય અને કૃશશરીરી પણ હોય;
 ૨ કોઈ ભાવથી કૃશ હોય પણ દૃઢશરીરી હોય
 ૩ કોઈ ભાવથી દૃઢ હોય છતાં કૃશશરીરી હોય,
 ૪ કોઈ ભાવથી દૃઢ હોય અને દૃઢશરીરી પણ હોય.

(૩) ૧ કોઈ કૃશશરીરીને જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થાય પણ દૃઢશરીરીને જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત નથી થતું;
 ૨ કોઈ દૃઢ શરીરીને જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે પણ કૃશશરીરીને નથી થતું;
 ૩ કોઈ કૃશશરીરીને પણ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે અને કોઈ દૃઢ શરીરીને પણ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે;
 ૪ કોઈ કૃશશરીરીને પણ જ્ઞાન દર્શન પ્રાપ્ત નથી થતું અને કોઈ દૃઢશરીરીને પણ પ્રાપ્ત નથી થતું
 [-સૂ૦ ૨૮૭]

(૭) સ્વાર્થી પરમાર્થી

પુરુષના પ્રકાર ચાર છે—

(૧) ૧ કોઈ પોતાનું કરનાર હોય
 ૨ કોઈ પોતાનું અને અન્યનું ઉભયનું કરનાર હોય;
 ૩ કોઈ મોહગ્રસ્ત - મમતવાળો હોય

४ કોઈ પ્રધાન હોય – સૌનો ઉપરી હોય.

(૨) ૧ કોઈ પોતાનો ભવાન્ત કરે પણ પરનો ભવાન્ત ન કરે.

૨. કોઈ પરનો ભવાન્ત કરે પણ પોતાનો ભવાન્ત ન કરે;

૩ કોઈ પોતાનો ભવાન્ત કરે અને પરનો પણ ભવાન્ત કરે;

૪ કોઈ પોતાનો ભવાન્ત ન કરે અને પરનો પણ ભવાન્ત ન કરે.

(૩) ૧ કોઈ પોતે અંધારામાં હોય પણ બીજાને અંધારામાં ન નાખે;

૨ કોઈ બીજાને અંધારામાં નાખે પણ પોતે અંધારામાં ન રહે;

૩ કોઈ પોતે પણ અંધારામાં હોય ને બીજાને પણ અંધારામાં નાખે,

૪ કોઈ પોતે પણ અંધારામાં ન હોય અને બીજાને પણ અંધારામાં ન નાખે.

(૪) ૧ કોઈ આત્મદમન કરે પણ પરનું દમન ન કરી શકે;

૨ કોઈ પરનું દમન કરી શકે પણ આત્મદમન ન કરે;

૩ કોઈ આત્મદમન કરે અને પરનું પણ દમન કરે;

૪ કોઈ આત્મદમન ન કરે અને પરનું દમન પણ ન કરે.

[-સ્થા ૨૮૭]

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે—

૧. કોઈ પોતા પૂરતો સમર્થ હોય પણ બીજા માટે સામર્થ્યહીન હોય;

૨. કોઈ બીજા માટે સામર્થ્ય ધરાવે પણ પોતા પૂરતો અસમર્થ હોય;
૩ કોઈ સ્વ અને પર બન્નેની અપેક્ષાએ સમર્થ હોય;
૪ કોઈ સ્વ અને પર બન્નેની અપેક્ષાએ સામર્થ્ય હીન હોય.

[-સ્થા ૧૮૪]

(૮) સેવી વગેરે

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

(૧) ૧ પ્રકટપણે દોષ સેવનાર; ૨ ગુપ્તપણે દોષ સેવનાર; ૩ પ્રત્યુત્પન્નનંદી (ઇષ્ટ અવસ્થા આવે તેમાં આનંદ માનનારા); ૪ નિઃસરણનંદી (બહિષ્કારમાં આનંદ માનનારા)

(૨) ૧ ભરત જેવા ઉત્તરોત્તર ઉદયવાળા;
૨. બ્રહ્મદત્ત જેવા ઉદય પામી અસ્ત થનારા;
૩ હરિકેશ જેવા અસ્ત પછી ઉદય પામનારા;
૪ કાલશૌકરિક જેવા ઉત્તરોત્તર અસ્ત પામનારા.

(૩) ૧ ઉચ્ચ અને ઉચ્ચછંદી; ૨ ઉચ્ચ અને નીચછંદી; ૩ નીચ અને ઉચ્ચછંદી; ૪ નીચ અને નીચછંદી.

[-સ્થા ૨૬૬ ૩૧૫, ૩૨૮]

(૯) વિશ્વાસી–અવિશ્વાસી

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

(૧) ૧ કહે કે વિશ્વાસ કરું છું અને વિશ્વાસ કરે પણ ખરો;
૨ કહે કે વિશ્વાસ કરું છું પણ વિશ્વાસ કરે નહિ;
૩ કહે કે વિશ્વાસ નથી કરતો પણ વિશ્વાસ કરતો હોય;
૪ કહે કે વિશ્વાસ નથી કરતો અને કરે પણ નહિ.

(૨) ૧ પોતાના પર વિશ્વાસ રાખે પણ બીજા પર નહિ;
   ૨. બીજા પર વિશ્વાસ રાખે પણ પોતા પર રાખે નહિ
   ૩ પોતા પર વિશ્વાસ રાખે અને બીજા પર પણ વિશ્વાસ રાખે
   ૪ પોતા પર વિશ્વાસ ન રાખે તેમ બીજા પર પણ વિશ્વાસ ન રાખે.

(૩) ૧ વિશ્વાસ સંપાદન કરવા ચાહે અને કરી પણ શકે;
   ૨ વિશ્વાસ સંપાદન કરવા ચાહે પણ અવિશ્વાસનું ભાજન બને;
   ૩ અવિશ્વાસનું ભાજન બનવા માગે પણ વિશ્વાસ યોગ્ય બને;
   ૪ અવિશ્વાસનું ભાજન બનવા માગે અને બને પણ ખરા.

(૪) ૧ કોઈ પોતે વિશ્વાસમા આવી શકે પણ બીજાને વિશ્વાસમા લાવી ન શકે;
   ૨. કોઈ બીજાને વિશ્વાસમા લાવી શકે પણ પોતે વિશ્વાસમા આવી ન શકે;
   ૩ કોઈ પોતે વિશ્વાસમા આવે અને બીજાને પણ લાવી શકે;
   ૪ કોઈ પોતે વિશ્વાસમા ન આવી શકે અને બીજાને પણ વિશ્વાસમા લાવી ન શકે

[—સ્થા ૩૧૧]

(૧૦) જાતિસંપન્ન આદિ

પુરુષ ચાર પ્રકારના છે—

(૧) ૧ જાતિસંપન્ન હોય પણ કુલસંપન્ન ન હોય;
   ૨. કુલસંપન્ન હોય પણ જાતિસંપન્ન ન હોય;

૩ જાતિસંપન્ન હોય અને કુલસંપન્ન પણ હોય;
૪ જાતિસંપન્ન ન હોય અને કુલસંપન્ન પણ ન હોય.

(૨) તેવી જ રીતે જાતિસંપન્ન અને બલસંપન્નની ચતુર્ભંગી.
(૩) જાતિ અને રૂપની ચતુર્ભંગી
(૪) જાતિ અને શ્રુતની ચતુર્ભંગી
(૫) જાતિ અને શીલની ચતુર્ભંગી.
(૬) જાતિ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી.
(૭) કુલ અને બલની ચતુર્ભંગી.
(૮) કુલ અને રૂપની ચતુર્ભંગી.
(૯) કુલ અને શ્રુતની ચતુર્ભંગી
(૧) કુલ અને શીલની ચતુર્ભંગી
(૧૧) કુલ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી.
(૧૨) બલ અને રૂપની ચતુર્ભંગી.
(૧૩) બલ અને શ્રુતની ચતુર્ભંગી
(૧૪) બલ અને શીલની ચતુર્ભંગી.
(૧૫) બલ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી.
(૧૬) રૂપ[1] અને શ્રુતની ચતુર્ભંગી.
(૧૭) રૂપ અને શીલની ચતુર્ભંગી.
(૧૮) રૂપ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી
(૧૯) શ્રુત અને શીલની ચતુર્ભંગી[2]
(૨) શ્રુત અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી.
(૨૧) શીલ અને ચારિત્રની ચતુર્ભંગી

[સૂ૦ ૩૨]

---

૧ [illegible] ટિપ્પણ નં. [illegible]
૨ [illegible] ટિપ્પણ નં. [illegible]

(૧૧) સેવા કરનાર

પુરુષ આઠ પ્રકારના છે—

(૧) ૧ પોતાની સેવા કરે પણ બીજાની નહિ;
   ૨ બીજાની સેવા કરે પણ પોતાની નહિ;
   ૩ પોતાની સેવા કરે અને બીજાની પણ કરે;
   ૪ પોતાની સેવા ન કરે અને બીજાની પણ ન કરે.

(૨) ૧ સેવા કરે પણ સામી સેવાની આશા ન રાખે,
   ૨ બીજો પોતાની સેવા કરે એમ ચાહે પણ પોતે બીજાની સેવા ન કરે;
   ૩ સેવા કરે અને સામી સેવાની આશા રાખે;
   ૪ સેવા ન કરે અને સામી સેવાની આશા પણ ન રાખે.

(૩) ૧ કામ કરી આપે પણ માનની અપેક્ષા ન રાખે;
   ૨ માનની અપેક્ષા રાખે પણ કામ ન કરી આપે;
   ૩ કામ કરી આપે અને માન પણ ચાહે;
   ૪ કામ પણ ન કરે અને માન પણ ન ચાહે.

(૪) ૧ તેવી જ રીતે ગણકાય કરે પણ માન ન ચાહે એની પણ ચતુર્ભંગી સમજી લેવી

(૫) તેવી જ રીતે ગણસંગ્રહ કરે પણ માન ન ચાહે તેની ચતુર્ભંગી.

(૬) ગણની શોભા વધારે પણ માન ન ચાહે તેની ચતુર્ભંગી.

(૭) ગણની શુદ્ધિ કરે પણ માન ન ચાહે તેની ચતુર્ભંગી.

(૮) ૧ રૂપ જવા દે પણ ધમ ન જવા દે;
   ૨ ધમ જવા દે પણ રૂપ કાયમ રાખે;
   ૩ રૂપ પણ રાખે અને ધમ પણ રાખે;
   ૪ રૂપ પણ ન રાખે અને ધમ પણ ન રાખે.

(૯) તેવી જ રીતે ધર્મ જુએ છે પણ અધર્મને ન જુએ ઇત્યાદિ ચતુર્ભંગી.

(૧૦) તેવી જ રીતે પ્રિયધર્મ હોય પણ દૃઢધર્મ ન હોય ઇત્યાદિ ચતુર્ભંગી.

[-સ્થા ૩૧]

(૧૨) સ્વાર્થી-પરાર્થી, સુગત-દુર્ગત આદિ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે —

(૧) ૧ સ્વાર્થી હોય પણ પરાર્થી ન હોય[1];
 ૨. પરાર્થી હોય પણ સ્વાર્થી ન હોય,
 ૩ સ્વાર્થી પણ હોય અને પરાર્થી પણ હોય;
 ૪ સ્વાર્થી પણ ન હોય અને પરાર્થી પણ ન હોય.

(૨) ૧ કોઈ પ્રથમ દુર્ગત હોય અને પછી પણ દુર્ગત હોય;
 ૨ કોઈ પ્રથમ દુર્ગત હોય પણ પછી સુગત હોય;
 ૩ કોઈ પ્રથમ સુગત હોય પણ પછી દુર્ગત હોય;
 ૪ કોઈ પ્રથમ સુગત હોય અને પછી પણ સુગત હોય.

(૩) ૧ કોઈ દુર્ગત હોય અને દુર્ગત પણ હોય;
 ૨ કોઈ દુર્ગત હોય પણ સુગત હોય,
 ૩ કોઈ સુગત હોય પણ દુર્ગત હોય;
 ૪ કોઈ સુગત હોય અને સુગત પણ હોય.

(૪) ૧ કોઈ દુર્ગત હોય અને દુષ્પ્રત્યાનંદી (ઉપકારનો બદલો મળે તેય આનંદ નહિ માનનાર) હોય;
 ૨. કોઈ દુર્ગત હોય પણ સુપ્રત્યાનંદી હોય;
 ૩ કોઈ સુગત પણ દુષ્પ્રત્યાનંદી હોય,
 ૪ કોઈ સુગત અને સુપ્રત્યાનંદી હોય.

---

૧ [illegible]

(૫) ૧ કોઈ દુર્ગત હોય અને પાછો મરીને દુર્ગતિમાં જવાનો હોય — દુર્ગતિગામી હોય;
 ૨. કોઈ દુર્ગત હોય પણ સુગતિગામી હોય;
 ૩ કોઈ સુગત હોય પણ દુર્ગતિગામી હોય;
 ૪ કોઈ સુગત હોય અને સુગતિગામી પણ હોય.

(૬) ૧ દુર્ગત હતો અને દુર્ગતિમાં ગયો
 ૨. દુર્ગત હતો પણ સુગતિમાં ગયો;
 ૩ સુગત હતો પણ દુર્ગતિમાં ગયો
 ૪ સુગત હતો અને સુગતિમાં ગયો

(૭) ૧ કોઈ પ્રથમ પણ તમ – અજ્ઞાની હોય અને પછી પણ તમ–અજ્ઞાની હોય[1]
 ૨. કોઈ પ્રથમ તમ પણ પછી જ્યોતિ – જ્ઞાની થાય;
 ૩ કોઈ પ્રથમ જ્યોતિ પણ પછી તમ
 ૪ કોઈ પ્રથમ જ્યોતિ અને પછી પણ જ્યોતિ

(૮) તે જ પ્રમાણે તમ અને તમબલની ચતુર્ભંગી ઘટાવી લેવી.

(૯) તે જ પ્રમાણે તમ અને તમબલમાં રતિ પામનારની ચતુર્ભંગી ઘટાવી લેવી

(૧૦) ૧ કોઈ પરિજ્ઞાતકર્મા હોય અર્થાત્ કર્મબંધના કારણભૂત બાહ્ય એવી આદિક્રિયાઓને તજી દીધેલી હોય, પણ પરિજ્ઞાતસંજ્ઞ ન હોય અર્થાત્ આહારસંજ્ઞા આદિ અભિલાષાઓનો ત્યાગ કરેલો ન હોય.
 ૨. કોઈ પરિજ્ઞાતસંજ્ઞ હોય પણ પરિજ્ઞાતકર્મા ન હોય

---

૧. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૯

૩ કોઈ પરિજ્ઞાતકર્મા હોય અને પરિજ્ઞાતસંજ્ઞ પણ હોય;

૪ કોઈ પરિજ્ઞાતકર્મા પણ ન હોય અને પરિજ્ઞાતસંજ્ઞ પણ ન હોય

(૧૧) ૧ કોઈ પરિજ્ઞાતકર્મા હોય પણ પરિજ્ઞાતગૃહસ્થાવાસ ન હોય – અર્થાત્ ઘરબાર છોડેલો ન હોય;

૨ કોઈ પરિજ્ઞાતગૃહસ્થાવાસ હોય પણ પરિજ્ઞાતકર્મા ન હોય;

૩ કોઈ પરિજ્ઞાતકર્મા હોય અને પરિજ્ઞાતગૃહસ્થાવાસ પણ હોય,

૪ પરિજ્ઞાતકર્મા પણ ન હોય અને પરિજ્ઞાતગૃહસ્થાવાસ પણ ન હોય.

(૧૨) તે જ પ્રમાણે પરિજ્ઞાતસંજ્ઞ હોય પણ પરિજ્ઞાતગૃહસ્થાવાસ ન હોય ઇત્યાદિ ચતુર્ભંગી પણ સમજી લેવી.

(૧૩) ૧ ઇહાર્થી હોય પણ પરલોકાર્થી ન હોય;

૨ પરલોકાર્થી હોય પણ ઇહાર્થી ન હોય;

૩ ઇહાર્થી પણ હોય અને પરલોકાર્થી પણ હોય;

૪ ઇહાર્થી ન હોય અને પરલોકાર્થી પણ ન હોય.

(૧૪) ૧ કોઈ એકાદ ગુણની વૃદ્ધિ કરે પણ બીજા એકાદ ગુણની હાનિ કરે[1];

૨ કોઈ એકાદ ગુણની વૃદ્ધિ કરે પણ બે ગુણની હાનિ કરે;

---

૧ [illegible] ટિપ્પણ ન. ૧

૩ કોઈ બીજાની વૃદ્ધિ કરે પણ પોતાની હાનિ કરે;
૪ કોઈ બીજાની વૃદ્ધિ કરે અને બીજાની હાનિ કરે.

[-સ્થા ૩૨૦]

(૧૩) હ્રીસત્ત્વ આદિ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે—

૧ કોઈ હ્રી-સત્ત્વ હોય અર્થાત્ લજ્જાને કારણે પરાક્રમ દાખવી શકે
૨ કોઈ હ્રી-મન-સત્ત્વ હોય અર્થાત્ કોઈ લજ્જાને કારણે મનમાં જ પરાક્રમનો ભાવ લાવી શકે, કામમાં નહિ;
૩ કોઈ ચલ-સત્ત્વ હોય અર્થાત્ કોઈ એવો હોય જે પોતાનું પરાક્રમ ટકાવી શકે નહિ;
૪ કોઈ સ્થિર-સત્ત્વ હોય.

[-સ્થા ૩૩]

(૧૪) ઘા કરનાર, શ્રેયસ્કર આદિ

પુરુષના ચાર પ્રકારના છે—

(૧) ૧ ઘા કરે પણ ઘાને સાફ ન કરે;
૨ ઘાને સાફ કરે પણ ઘા ન કરે;
૩ ઘા કરે અને ઘાને સાફ પણ કરે;
૪ ઘા ન કરે અને ઘાને સાફ પણ ન કરે.

(૨) તે જ પ્રમાણે ઘા કરે પણ ઘાની રક્ષા ન કરે ઇત્યાદિ ચતુર્ભંગી સમજવી.

(૩) તે જ પ્રમાણે ઘા કરે પણ ઘાનો શોધ ન કરે ઇત્યાદિ ચતુર્ભંગી સમજી લેવી

(૪) ૧ કોઈ શ્રેયસ્કર હોય અને ઉત્તરોત્તર શ્રેયસ્કર રહે;
૨ શ્રેયસ્કર હોય પણ ઉત્તરોત્તર પાપી બનતો જાય,

૩ કોઈ પાપી હોય પણ ઉત્તરોત્તર શ્રેયસ્કર બને;
૪ પાપી હોય અને ઉત્તરોત્તર પાપી બનતો જાય.

(૫) ૧ કોઈ ભાવથી શ્રેયસ્કર હોય પણ દ્રવ્યથી શ્રેયસ્કર સદશ હોય;
૨ કોઈ ભાવથી શ્રેયસ્કર હોય પણ દ્રવ્યથી પાપી સદશ હોય;
૩ કોઈ ભાવથી પાપી હોય પણ દ્રવ્યથી શ્રેયસ્કર સદશ હોય;
૪ કોઈ ભાવથી પાપી હોય અને દ્રવ્યથી પણ પાપી સદશ હોય.

(૬) ૧ શ્રેયસ્કર હોય અને શ્રેયસ્કર મનાય;
૨ શ્રેયસ્કર હોય અને પાપી મનાય;
૩ પાપી હોય અને શ્રેયસ્કર મનાય;
૪ પાપી હોય અને પાપી મનાય.

(૭) ૧ ભાવથી શ્રેયસ્કર હોય પણ દ્રવ્યથી શ્રેયસ્કર સદશ મનાય;
૨ ભાવથી શ્રેયસ્કર હોય પણ દ્રવ્યથી પાપી સદશ મનાય
૩ ભાવથી પાપી હોય પણ દ્રવ્યથી શ્રેયસ્કર સદશ મનાય;
૪ ભાવથી પાપી હોય પણ દ્રવ્યથી પાપી સદશ મનાય.

(૮) ૧ પ્રજ્ઞાપક હોય પણ પ્રભાવક ન હોય[૧];
૨ પ્રભાવક હોય પણ પ્રજ્ઞાપક ન હોય;
૩ પ્રજ્ઞાપક હોય અને પ્રભાવક પણ હોય;
૪ પ્રજ્ઞાપક ન હોય અને પ્રભાવક પણ ન હોય.

---

૧ પ્રજ્ઞાપકાદિ (૭)માં અને [illegible] અની પર્યાલોચના [illegible] આપી છે

(૯) ૧ પ્રજ્ઞાપક હોય પણ એષણાજીવી ન હોય;
   ૨ એષણાજીવી હોય પણ પ્રજ્ઞાપક ન હોય
   ૩ પ્રજ્ઞાપક હોય અને એષણાજીવી પણ હોય;
   ૪ પ્રજ્ઞાપક ન હોય અને એષણાજીવી પણ ન હોય.

[–સ્થા૦ ૩૪૪]

(૧૫) નિષ્કૃષ્ટ–અનિષ્કૃષ્ટ બુધ–અબુધ આદિ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે—

(૧) ૧ પ્રથમ નિષ્કૃષ્ટ – તપસ્યાથી કૃશશરીરી અને પછી પણ નિષ્કૃષ્ટ[1];
   ૨ પ્રથમ નિષ્કૃષ્ટ પણ પછી અનિષ્કૃષ્ટ;
   ૩ પ્રથમ અનિષ્કૃષ્ટ પણ પછી નિષ્કૃષ્ટ;
   ૪ પ્રથમ અનિષ્કૃષ્ટ અને પછી પણ અનિષ્કૃષ્ટ.

(૨) ૧ નિષ્કૃષ્ટ – કૃશશરીરી અને નિષ્કૃષ્ટાત્મા – અલ્પકષાયી;
   ૨ નિષ્કૃષ્ટ અને અનિષ્કૃષ્ટાત્મા
   ૩ અનિષ્કૃષ્ટ અને નિષ્કૃષ્ટાત્મા;
   ૪ અનિષ્કૃષ્ટ અને અનિષ્કૃષ્ટાત્મા

(૩) ૧ બુધ – સત્ક્રિયાશીલ અને બુધ–વિવેકી;
   ૨ બુધ–સત્ક્રિયાશીલ પણ અબુધ અવિવેકી;
   ૩ અબુધ–અસત્ક્રિયાશીલ પણ બુધ–વિવેકી;
   ૪ અબુધ–અસત્ક્રિયાશીલ અને અબુધ–અવિવેકી.

(૪) ૧ બુધ અને બુધહૃદય,
   ૨ બુધ અને અબુધહૃદય,
   ૩ અબુધ અને બુધહૃદય,
   ૪ અબુધ અને અબુધહૃદય.

---

૧ જોડ શબ્દોની સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧૧

(૫) ૧ આત્માનુકંપી પણ પરાનુકંપી નહિ;
   ૨ પરાનુકંપી પણ આત્માનુકંપી નહિ;
   ૩ આત્માનુકંપી અને પરાનુકંપી;
   ૪ આત્માનુકંપી ન હોય અને પરાનુકંપી પણ ન હોય

[–સ્થા ૩૧૧]

(૧૬) મિત્ર-અમિત્ર, મુક્ત-અમુક્ત આદિ

પુરુષના ચાર પ્રકાર છે—

(૧) ૧ કોઈ મિત્ર સંસારીમિત્ર હોય અને કોઈ મિત્ર કલ્યાણમિત્ર પણ હોય;
   ૨ કોઈ સંસારીમિત્ર હોય પણ કલ્યાણમિત્ર ન હોય;
   ૩ કોઈ અમિત્ર સંસારમાંઅમિત્ર પણ કલ્યાણમિત્ર હોય
   ૪ કોઈ અમિત્ર સંસારઅમિત્ર અને કલ્યાણઅમિત્ર હોય.

(૨) ૧ કોઈ અંતઃકરણથી મિત્ર હોય અને મિત્રરૂપ—બાહ્યાચારથી પણ મિત્ર હોય;
   ૨ કોઈ અંતઃકરણથી મિત્ર હોય પણ અમિત્રરૂપ—બાહ્યાચારમાં અમિત્રરૂપ હોય;
   ૩ કોઈ અમિત્ર અંતઃકરણથી હોય પણ બાહ્યાચારે મિત્ર હોય;
   ૪ કોઈ અમિત્ર અંતઃકરણથી હોય અને બાહ્યાચારે પણ અમિત્ર હોય.

(૩) ૧ કોઈ દ્રવ્યથી મુક્ત હોય અને ભાવથી પણ મુક્ત હોય;
   ૨ કોઈ દ્રવ્યથી મુક્ત હોય પણ ભાવથી મુક્ત ન હોય;

૩ કોઈ દ્રવ્યથી અમુક્ત હોય પણ ભાવથી મુક્ત હોય;
૪ કોઈ દ્રવ્યથી અમુક્ત હોય અને ભાવથી પણ અમુક્ત હોય

(૪) ૧ કોઈ મુક્ત હોય અને મુક્તરૂપ હોય અર્થાત્ મુક્ત જેવો દેખાય પણ ખરો;
૨ કોઈ મુક્ત હોય પણ અમુક્તરૂપ હોય અર્થાત્ મુક્ત જેવો દેખાય નહિ
૩ કોઈ અમુક્ત હોય પણ મુક્તરૂપ હોય
૪ કોઈ અમુક્ત હોય અને અમુક્તરૂપ પણ હોય

[–સ્થા ૩૧૧]

૩ પાંચ ભેદો

પુરુષના પાંચ પ્રકાર છે —

૧ હ્રીસત્ત્વ – લજ્જાજન્ય પરાક્રમવાળો;
૨. હ્રીમન સત્ત્વ – લજ્જાથી મનમાં પરાક્રમવાળો
૩ ચલસત્ત્વ – અસ્થિર પરાક્રમવાળો
૪ સ્થિરસત્ત્વ;
૫. ઉદયનસત્ત્વ – વર્ધમાન પરાક્રમવાળો

[સ્થા ૪૫૨]

ટિપ્પણ

૯ જોઈએ પર ધારામાં સત્પુરુષ–અસત્પુરુષ — સરખાવો અનુત્તર (૪ ૭૩). આ ચાર વાતથી અસત્પુરુષને જાણવો — (૧) વગર પૂછ્યે પણ જે બીજાના દોષ કહી આપે – તો પૂછ્યું હોય તો પછી કહેવું જ શું?

(૨) બીજાના ગુણ વિષે પૂછ્યા છતાં મૌન રહે તો પછી વગર પૂછ્યે તો શેનો કહે?

(૩) પોતાના દોષ વિષે પૂછ્યા છતાં માને નહિ – તો પછી વગર પૂછ્યે તો પોતાનો દોષ શેનો કહે?

(૪) પોતાની પ્રશંસા તો બગર પૂછ્યે પણ કરવા માંડી જાય તો પૂછવામાં આવે તો શું શું ન કહે?

પ્રત્યુત્તરમાં ચાર પ્રકાર આપી શકાય છે —

(૧) બીજાના દોષોને પૂછવા છતાં પ્રકટ ન કરે.

(૨) બીજાની પ્રશંસા બગર પૂછ્યે પણ કરે.

(૩) પોતાના દોષોને બગર પૂછ્યે પણ કહી આપે.

(૪) પોતાની પ્રશંસા તો પૂછવા છતાં પણ ન કરે.

બીજા મિત્ર પ્રકારે નિંદા-પ્રશંસાને વિષય કરીને જ આ પ્રમાણે ભાગાં બતાવી છે

(૧) કોઈ મિત્રો હોય છે કે નિંદા કરનારની યોગ્યતાએ નિંદા કરે છે પણ પ્રશંસા યોગ્યની પ્રશંસા નથી કરતો.

(૨) કોઈ મિત્રો હોય છે કે પ્રશંસા યોગ્યની યોગ્યતાએ પ્રશંસા તો કરે છે પણ નિંદાની નિંદા નથી કરતો.

(૩) કોઈ મિત્રો હોય છે નિંદા કે પ્રશંસા કંઈ કરતો નથી.

(૪) કોઈ મિત્રો હોય છે કે નિંદાની નિંદા અને પ્રશંસાયોગ્યની પ્રશંસા પણ યોગ્ય રીતે કરે છે.

આ ચારમાં આ [illegible] મિત્ર પ્રેમના જગતમાં [illegible] કહ્યું કે બીજા નગરનો [illegible] જ ચારમાં આ [illegible] પણ [illegible] તેની બે વાત ખબર ન રાખી અને કહ્યું કે [illegible] નગરનો [illegible] — આ છે સત્ય તે [illegible] છે — અર્થાત્ કો નગરે શું કર્યું અને શું ન કર્યું તે તે બધું છે. સ્થાનક ૪ ૧ [illegible] જેને [illegible] વિષય પુસ્તક માં પણ છે — ૪ ૧૫, ૧૬ ૧૯.

૯. જીવન ઘડતર માટે સત્યાગ્રહી — [illegible] પ્રકૃતિ (૧) — (૧) ભાવત્ પુરુષ કોણ? કે જેને વિવેક હોય, [illegible] હોય ઉદાર હોય [illegible] હોય અને અભિમાની હોય.

(૨) ભાવત્પુરુષ કોણ? કે જેને પણ [illegible] કુટુંબનો હોય અને બીજાને પણ બે કુટુંબના રસિયા બનાવે છે.

(૩) અપુરુષ કોણ? કે જેને અવિવેક હોય, ક્રોધી હોય મોટી [illegible] ન હોય નિર્લજ્જની હોય અને અભિમાની હોય.

( ) અપુરુષ કોણ? કે જેને સત્યની તો હોય પણ બીજાને પણ સત્યની [illegible] પ્રમાણિક હોય.

આ સિવાય એ જ પ્રકાર (૪ ૧) પાપ, પાપતર, અસત્ય અને અસત્યતર — આ પ્રમાણે પણ પુરુષના ચાર ભેદ પાડી તેની સમજ ઉપર પ્રમાણે જ આપી છે.

એ જ પ્રમાણે — પાપમ પાપમંતર, અસત્યમ અને અસત્ય મંતરની (૪.૩) પણ સમજ તેમાં આપી છે.

૩ બોધ પરંપરા સાથે સરખામણી — આથી એક જુદા જ પ્રકારની ચતુર્ભંગી પુરુષપ્રકૃતિ (૪ ૧)માં છે તે આ પ્રમાણે —

(૧) કોઈ એવો હોય છે કે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તો ઉત્તર આપવામાં ઢીલ તો કરે પણ સમય જ ઉત્તર આપે.

(૨) કોઈ એવો હોય છે કે પ્રશ્નનો ઉત્તર સમય નહિ પણ અસમય જ આપે છે અને તે પણ ઢીલથી.

કોઈ એવો હોય છે કે પ્રશ્નનો ઉત્તર ઢીલ આપે છે અને સમય પણ આપે છે.

૪. કોઈ એવો હોય છે કે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં ઢીલ પણ કરે છે અને સમય ઉત્તર પણ નથી આપતો.

૪. બોધ પરંપરા સાથે સરખામણી — આની સાથે અંગુત્તરની (૪૧૪) આ ચતુષ્ક ની સરખાવો —

(૧) કોઈ વાદી એવો હોય કે અર્થ જાણે પણ વ્યંજન–શબ્દ ન જાણે.

(૨) કોઈ વાદી એવો હોય છે કે વ્યંજન જાણે પણ અર્થ ન જાણે.

(૩) કોઈ વાદી એવો હોય છે કે વ્યંજન અને અર્થ બન્ને જાણે.

(૪) કોઈ વાદી એવો હોય છે કે વ્યંજન કે અર્થ કશું ન જાણે.

૫. બોધ પરંપરા સાથે સરખામણી — અંગુત્તરમાં આર્ય આચરણ ચાર પ્રકાર બતાવ્યા છે —(૧) ૧ અદૃષ્ટને અદૃષ્ટ કહે ૨. અશ્રુતને અશ્રુત કહે ૩. અમતને અમત કહે અવિજ્ઞાતને અવિજ્ઞાત કહે. (૧) ૧. દૃષ્ટને દૃષ્ટ કહે ૨. શ્રુતને શ્રુત કહે ૩. મતને મત કહે; ૪ વિજ્ઞાતને વિજ્ઞાત કહે.

તેથી વિપરીત અનાર્ય આચરણના ચાર પ્રકાર છે — અદૃષ્ટને દૃષ્ટ કહે — ઇત્યાદિ (— અંગુત્તર — ૪ ૨૫૦ ૧૫૮ ઇત્યાદિ)

૬. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી — અંગુત્તરમાં મિ. આદિ ચતુર્વિધ પણ મળે છે —

(૧) રૂપ પ્રમાણ અને રૂપ પ્રસન્ન,
(૨) ઘોષ પ્રમાણ અને ઘોષ પ્રસન્ન;
(૩) લૂખ પ્રમાણ અને લૂખ પ્રસન્ન;
(૪) ધર્મ પ્રમાણ અને ધર્મ પ્રસન્ન.

(—અંગુત્તર ૪.૬૫)

આ જ વસ્તુ પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ છે (—૪.૧૧).

૭. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી — આ અનુચ્છેદની સાથે અંગુત્તર (૪.૬)ની નીચેની વસ્તુ પણ સરખાવવા જેવી છે —

(૧) કોઈએ ગુણવાન બહુ સન્માન કર્યું હોય પણ આચરણમાં અમલ ન કર્યું હોય;

(૨) કોઈએ ક પણ શ્રુત મિત્રોને તેના અર્થને સમજીને આચરણમાં ઉતાર્યું હોય;

( ) કોઈએ ગુણવાન તો બહુ મેળવ્યું હોય પણ તેના અર્થને વિચારીને આચરણમાં અમલ ન મૂક્યું હોય;

(૪) કોઈ બહુશ્રુત હોય અને ગુણને આચરણમાં પણ ઉતાર્યું હોય.

જૈન સમાધિ અને પ્રજ્ઞાની પ્રાપ્તતા અને અપ્રાપ્તતા અર્થની ચ— તુર્ભંગી આદિ છે — અંગુ ૧૩૬, ૧૩૭.

૮. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી — આની સાથે સરખાવો અંગુત્તરની (.૯૫) ચતુર્ભંગી —

(૧) જે ન પોતાનું હિત કરે છે ન પરનું;
(૨) જે પરનું હિત કરે છે પણ પોતાનું નહિ;
(૩) જે પોતાનું હિત કરે છે પરનું પરનું નથી કરતો;
(૪) જે સ્વ-પર બન્નેનું હિત કરે છે.

આ પછી અન્ય ચતુર્ભંગીની વિવિધ રીતે વ્યાખ્યા પણ અંગુત્તરમાં (૪.૯૬ ૯૭, ૯૮ ૯૯ ૬.૧૭–૨) કરવામાં આવી છે.

આ સૌમાં શ્રેષ્ઠ છે જે સ્વ-પર બન્નેનું હિત કરે છે. (અંગુ ૪.૯૫).

આની ચર્ચા પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ છે ૪ ૧૩.

૯. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી — અંગુત્તરમાં આને મળતો જ ચતુર્ભંગ છે તે આ પ્રમાણે — (૧) તમ અને તમપરાયણ – જે નીચ કુળમાં જન્મ લે એટલે બધી રીતે દુઃખી હોય દરિદ્ર હોય પણ તેનાં કૃત્યો પણ જે હલકાં હોય તો તે આ વિભાગમાં આવે.

૨ તમ અને જ્યોતિપરાયણ – નીચ કુળમાં જન્મવા છતાં જે સુચરિત હોય.

૩ જ્યોતિ અને તમપરાયણ – ઉચ્ચ કુળમાં જન્મી છતાં જે દુશ્ચરિત હોય.

૪ જ્યોતિ અને જ્યોતિપરાયણ – ઉચ્ચકુળમાં જન્મી અને સુચરિત પણ હોય. ૪. ૮૫.

આ જ વસ્તુને પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ કહી છે. ૪. ૧૯

૧૦ બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી। — આની સાથે અંગુત્તરની (૪. ૧૩૫) ચતુર્ભંગીની સરખામણી કરવી છે — (૧) કોઈ એવો હોય છે જે શીલ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞાને પૂર્ણતાએ નથી પહોંચ્યો; (૨) કોઈ એવો હોય છે જે શીલની પૂર્ણતા સાથે પણ સમાધિ અને પ્રજ્ઞાની નહિ; (૩) કોઈ એવો હોય છે જે શીલ-સમાધિને પૂર્ણતાએ પહોંચાડે પણ પ્રજ્ઞાને નહિ; ( ) કોઈ એવો હોય છે જે શીલ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞા એ ત્રણેની પૂર્ણતા સાધે છે.

આ જ પ્રમાણે બીજી એક ચતુર્ભંગી પણ છે તેમાં તે જ ગુણોને બદલે શ્રુત વગેરેનો વિચાર છે —(૪. ૧૩૭)

૧૧ બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી। — અહીં મૂળ સ્થાનમાં 'ચિત્તે' નામ ને 'ચિત્તે' માત્ર છે તેનો અર્થ મેં ટીકાનુસાર કર્યો છે અને પ્રકટ સત્ત્વ એ એમ જ કર્યું છે. પણ આ જ ચતુર્ભંગીને અંગુત્તરની નીચેની ચતુર્ભંગી સાથે મેળવીને વાંચીએ, તો એક નવા જ અર્થની સૂચિ થાય છે —

(૧) કોઈ એવો હોય છે જે કાયથી નિકૃષ્ટ – શાન્ત પણ ચિત્તથી અનિકૃષ્ટ – અશાન્ત હોય;

(૨) કોઈ એવો હોય જે કાયથી અનિકૃષ્ટ પણ ચિત્તથી નિકૃષ્ટ હોય;

(૩) કોઈ કાયથી અને ચિત્તથી અનિકૃષ્ટ હોય;

(૪) કોઈ કાયથી અને ચિત્તથી નિકૃષ્ટ હોય

આ ચારે ભંગની સમજણ અંગુત્તરમાં વિસ્તારથી આપવામાં આવી છે. (–અંગુત્તર ૪. ૧૩૮)

૬. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી — અંગુત્તરમાં આવી ચતુર્ભંગી પણ મળે છે —

(૧) રૂપ પ્રમાણ અને રૂપ પ્રસન્ન;
(૨) ઘોષ પ્રમાણ અને ઘોષ પ્રસન્ન;
(૩) લૂખ પ્રમાણ અને લૂખ પ્રસન્ન;
(૪) ધર્મ પ્રમાણ અને ધર્મ પ્રસન્ન.

(— અંગુત્તર ૪.૬૫)

આ જ વસ્તુ પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ છે (— ૪.૨૨).

૭. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી — આ ચતુર્ભંગીની સાથે અંગુત્તર (૪.૬)ની નીચેની ચતુર્ભંગી સરખાવવા જેવી છે —

(૧) કોઈને અલ્પજ્ઞાન મળ્યું હોય અને તેને આચરણમાં ઉતાર્યું ન હોય;

(૨) કોઈએ થોડું પણ જ્ઞાન મેળવીને તેના અર્થને સમજીને આચરણમાં ઉતાર્યું હોય;

(૩) કોઈએ શ્રુતજ્ઞાન તો બહુ મેળવ્યું હોય પણ તેના અર્થને વિચારીને આચરણમાં ઉતાર્યું ન હોય;

(૪) કોઈ બહુશ્રુત હોય અને શ્રુતને આચરણમાં પણ ઉતાર્યું હોય.

શીલ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞાની પૂર્ણતા અને અપૂર્ણતા આદિની પણ — ચતુર્ભંગીઓ છે — અંગુ. ૪. ૧૩૬-૧૩૮.

૮. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી — આની સાથે સરખાવો અંગુત્તરની (૪.૯૬) ચતુર્ભંગી —

(૧) જે ન પોતાનું હિત કરે છે ન પરનું;
(૨) જે પરનું હિત કરે છે પણ પોતાનું નહિ;
(૩) જે પોતાનું હિત કરે છે પરંતુ પરનું નથી કરતો;
( ) જે સ્વ-પર બંનેનું હિત કરે છે.

આ ચારે વ્યક્તિઓની વિવિધ રીતે વ્યાખ્યા પણ અંગુત્તરમાં (૪.૯૫-૯૭, ૯૮, ૯૯) કરવામાં આવી છે.

આ ચોમાં શ્રેષ્ઠ તે છે જે સ્વ-પર બંનેનું હિત કરે છે. (અંગુ. ૪.૯૫).

આવી ચતુર્ભંગી પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ છે ૪.૨૪.

૯. ત્રીજી પરંપરા પ્રમાણે સરખામણી — અંગુત્તરમાં આને મળતી જ ચતુર્ભંગી છે તે આ પ્રમાણે — (૧) તમ અને તમપરાયણ — જે નીચ કુળમાં જન્મ્યો હોય, બધી રીતે દુઃખી હોય, કદરૂપો હોય અને તેનાં કર્મો પણ જો ખરાબ હોય તો તે આ કોટિમાં આવે.

૨. તમ અને જ્યોતિપરાયણ — નીચ કુળમાં જન્મવા છતાં જે સુચરિત હોય.

૩. જ્યોતિ અને તમપરાયણ — ઉચ્ચ કુળમાં જન્મી છતાં જે દુશ્ચરિત હોય.

૪. જ્યોતિ અને જ્યોતિપરાયણ — ઉચ્ચ કુળમાં જન્મી અને સુચરિત પણ હોય. ૪.૮૫

આ જ વસ્તુને પુદ્ગલપ્રજ્ઞપ્તિમાં પણ કહી છે ૪. ૧૯

૧૦. ચોથી પરંપરા પ્રમાણે સરખામણી :— આની સાથે અંગુત્તરની (૪. ૧૩૧) ચતુર્ભંગીની સરખામણી જેવી છે — (૧) કોઈ એવો હોય છે જે શીલ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞાને પૂર્ણતાએ નથી પહોંચ્યો; (૨) કોઈ એવો હોય છે જે શીલની પૂર્ણતા સાથે પણ સમાધિ અને પ્રજ્ઞાની નહિ (૩) કોઈ એવો હોય છે જે શીલ-સમાધિને પૂર્ણતાએ પહોંચ્યો પણ પ્રજ્ઞાને નહિ (૪) કોઈ એવો હોય છે જે શીલ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞા એ ત્રણેની પૂર્ણતા સાથે છે.

આ જ પ્રમાણે બીજી એક ચતુર્ભંગી પણ છે તેમાં તે જ ગુણોને બદલે ક્લેશ વગેરેના વિચાર છે —(૪. ૧૩૭)

૧૧. પાંચમી પરંપરા પ્રમાણે સરખામણી — અહીં મૂળ સ્થાનાંગમાં સ્પષ્ટ નામ નથી લખ્યું માત્ર છે તેથી અર્થ મેં ટીકાનુસાર કર્યો છે અને પ્રકટ સર્વજ્ઞ ની જેમ જ કર્યું છે પણ આ જ ચતુર્ભંગીને અંગુત્તરની નીચેની ચતુર્ભંગી સાથે મેળવીને વાંચીએ, તો એક નવા જ અર્થની સ્ફૂર્તિ થાય છે —

(૧) કોઈ એવો હોય છે જે કાયથી નિકૃષ્ટ-શાન્ત પણ ચિત્તથી અનિકૃષ્ટ-અશાન્ત હોય;

(૨) કોઈ એવો હોય જે કાયથી અનિકૃષ્ટ પણ ચિત્તથી નિકૃષ્ટ હોય,

(૩) કોઈ કાયથી અને ચિત્તથી અનિકૃષ્ટ હોય;

(૪) કોઈ કાયથી અને ચિત્તથી નિકૃષ્ટ હોય.

આ બધી બાબતની સમજણ અંગુત્તરમાં વિસ્તારથી આપવામાં આવી છે. (-અંગુત્તર ૪. ૧૩૮)

૨

પુરુષવિશેષના ભેદો

ભૃતક – ચાકરના ચાર ભેદ છે —

૧ દિવસભૃતક (દિવસમાં અમુક કલાક કામ કરે અને અમુક પૈસા આપવા – એવો નિયમ કરી કામ કરનાર);

૨. યાત્રાભૃતક (યાત્રામાં સાથે કામ કરવા નીમેલ હોય તે).

૩ ઉચ્ચત્તાભૃતક (માસિક પગારથી કામ કરનાર નિયમિત નોકર).

૪ કબ્બાડભૃતક (ઠેકે કામ કરનાર માણસ).

[–સ્થા ૨૭૧]

શૂર ના ચાર પ્રકાર છે —

૧ ક્ષમાશૂર (અરિહંતો); ૨ તપશૂર (અણગાર); ૩ દાનશૂર (કુબેર); ૪ યુદ્ધશૂર (વાસુદેવો)

[–સ્થા ૩૧૭]

પુત્ર ચાર પ્રકારના છે —

૧ અતિજાત (પિતાથી ચડી જાય તેવા); ૨ અનુજાત (પિતાની બરોબરી કરે તેવા); ૩ અવજાત (પિતાથી ગુણોમાં હીન); ૪ કુલાંગાર.

[–સ્થા ૨૪૧]

મેઘ ચાર પ્રકારના છે —

૧ પેદા કરે પણ સફલ ન કરે; ૨. સફલ કરે પણ પેદા ન કરે; ૩ પેદા કરે અને સફલ પણ કરે; ૪ પેદા પણ ન કરે અને સફલ પણ ન કરે.

માતાપિતા પણ મેઘની જેમ ચાર પ્રકારનાં છે

[–સ્થા ૩૪૧]

મેઘ ચાર પ્રકારના છે —

૧ દેશવર્ષી પણ સર્વવર્ષી નહિ ૨ સર્વવર્ષી પણ દેશવર્ષી નહિ; ૩ દેશવર્ષી અને સર્વવર્ષી; ૪ દેશવર્ષી પણ નહિ, સર્વવર્ષી પણ નહિ.

તેવી જ રીતે રાજા પણ ચાર પ્રકારના છે—

૧ દેશાધિપતિ હોય પણ સર્વાધિપતિ ન હોય;
૨. સર્વાધિપતિ હોય પણ દેશાધિપતિ ન હોય;
૩ દેશાધિપતિ હોય અને સર્વાધિપતિ પણ હોય;
૪ દેશાધિપતિ ન હોય અને સર્વાધિપતિ પણ ન હોય.

[સ્થા ૩૪૧]

પુત્ર દશ છે —

૧ આત્મજ (પિતાથી ઉત્પન્ન થયેલ); ૨ ક્ષેત્રજ (માતામાં પિતાના વીર્યથી નહી પણ બીજાના વીર્યથી થયેલો); ૩ દત્તક (પુત્ર તરીકે કોઈને અપાયેલો); ૪ વિનયિત (શિષ્ય); ૫. ઔરસ (જેના ઉપર પુત્ર જેવો કોઈને સ્નેહ હોય તે); ૬ મૌખર (માત્ર ખુશામત ખાતર પોતાને કોઈનો પુત્ર કહેતો હોય); ૭ શૌંડીર (શૌર્યને પ્રતાપે કોઈનો પ્રેમ અર્જિત કરી શકે તેવો); ૮ સંવર્ધિત (અનાથપુત્ર) ૯ ઔપયાચિતક (દેવતારાધના જન્ય) અથવા અવપાતિક (સેવક); ૧૦ ધર્માન્તેવાસી.

[–સ્થા ૭૬૨]

તરવૈયા ચાર છે[1]—

(૧) ૧ સમુદ્ર તરવા ચાહે અને સમુદ્રને તરી જાય;
૨ સમુદ્ર તરવા ચાહે અને ગોષ્પદ તરે;
૩ ગોષ્પદ તરવા ચાહે અને સમુદ્ર તરે;
૪ ગોષ્પદ તરવા ચાહે અને ગોષ્પદ તરે.

(૨) ૧ સમુદ્ર તરી જાય પણ સમુદ્રે વિષાદ પામે;
૨ સમુદ્ર તરી જાય પણ ગોષ્પદે વિષાદ પામે;
૩ ગોષ્પદ તરી જાય અને સમુદ્રે વિષાદ પામે;
૪ ગોષ્પદ તરી જાય અને ગોષ્પદે વિષાદ પામે.

[-સ્થા ૩૫૫]

આજીવક (આજીવિકા ચલાવનાર) પાંચ પ્રકારના છે—

૧ જાતિઆજીવક (સ્વજાતિનાં ગુણગાન ગાઈને આજીવિકા ચલાવે); ૨. કુલઆજીવક; ૩ કર્મઆજીવક (વંશપરંપરાથી ચાલ્યો આવતો ધંધો જે શીખવો ન પડે – તેના વડે કમાણી કરનાર); ૪ શિલ્પઆજીવક (આચાર્ય પાસે શીખ્યા વિના ન આવડે તેવું જ્ઞાન – તે કરીને કમાણી કરનાર); ૫. લિંગઆજીવક (વેશજીવી).

[-સ્થા ૪૦૦]

જાતિઆર્ય મનુષ્યો છ પ્રકારના છે—

૧ અંબષ્ઠ ૨ કલંદ ૩ વૈદેહ; ૪ વેદિગ; ૫ હરિત; ૬ ચુંચુણ

આ છયે ઇભ્ય જાતિના સમજવા

---

૧. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી માટે જુઓ પ્રસ્તુતને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧

કુલઆર્ય મનુષ્યો ૭ પ્રકારના છે—

૧ ઉગ્ર; ૨ ભોગ; ૩ રાજન્ય, ૪ ઇક્ષ્વાકુ ૫ જ્ઞાત; ૬ કૌરવ

[-સ્થા ૪૯૭]

મૂલ ગોત્ર સાત છે—

૧ કાશ્યપ; ૨ ગૌતમ; ૩ વત્સ; ૪ કુત્સ ૫. કૌશિક; ૬ માંડવ્ય, ૭ વાશિષ્ઠ.

તેમાં જે કાશ્યપ છે તે સાત પ્રકારના છે—

૧ કાશ્યપ; ૨ શાંડિલ્ય, ૩ ગોત્ર; ૪ બાલ ૫ મૌંજકી; પર્વપ્રેક્ષકી; ૭ વર્ષકૃષ્ણ

તેમાં જે ગૌતમો છે તે સાત પ્રકારના છે—

૧ ગૌતમ; ૨ ગાર્ગ્ય; ૩ ભારદ્વાજ; ૪ આંગિરસ; ૫. શર્કરાભ; ૬ ભક્ષકાભ ૭ ઉદકાત્માભ

તેમા જે વત્સો છે તે સાત પ્રકારના છે—

૧ વત્સ; ૨ આગ્નેય; ૩ મૈત્રિક; ૪ સ્વામિલી; ૫. શૈલક ૬ અસ્થિસેન; ૭ વીતકર્મ

તેમા જે કુત્સ છે તે સાત પ્રકારના છે—

૧ કુત્સ ૨ મૌદ્ગલાયન; ૩ પિંગલાયન; ૪ કૌડિન્ય ૫. મંડલી; ૬ હારિત; ૭ સૌમ્ય.

તેમા જે કૌશિક છે તે સાત પ્રકારના છે—

૧ કૌશિક ૨ કાત્યાયન; ૩ શાલંકાયન ૪ ગોલિકાયન; ૫. પાક્ષિકાયન; ૬ આગ્નેય ૭ લૌહિત્ય

તેમાં જે માંડવ્ય છે તે સાત પ્રકારના છે—

૧ માંડવ્ય; ૨ અરિષ્ટ; ૩ સમુત્કૃત; ૪ તૈલ; ૫. ઐલાપત્ય; ૬ કાંડિલ્ય; ૭ ક્ષારાયણ

તેમાં જે વાસિક છે તે સાત પ્રકારના છે—

૧ વાસિક; ૨. ઉત્સવન; ૩ આપૃચ્છણ; ૪ [illegible]-સ્તવ; ૫. [illegible]; ૬ સ[illegible]ની, ૭ પારાશર.

[-સ્થા ૫૪૫]

વનીપક (યાચક) પાંચ છે

૧. અતિથિ, ૨. કૃપણ, ૩ બ્રાહ્મણ, ૪ શ્વાન; ૫. શ્રમણ

[-સ્થા ૪૫૪]

ટિપ્પણ

૧. કોઈ પણ પાંચ કારણે [illegible] — [illegible] સાથે [illegible] (૭-૧૫) ની સ્પષ્ટતા સરખાવવા જેવી છે તે આ—

( ) કોઈ પુરુષ મેલો હોય છે જે મેલ વાર [illegible] અને [illegible]

(૨) કોઈ પુરુષ સ્નાન તો કરે પણ [illegible] [illegible] [illegible]

(૩) કોઈ પુરુષ સ્નાન કરી તિલક ધારણ કરે;

( ) કોઈ પુરુષ સ્નાન કરી [illegible] કરે છે

(૫) કોઈ પુરુષ સ્નાન કરી વસ્ત્ર પહેરે છે;

(૬) કોઈ પુરુષ સ્નાન કરી પ્રતિક્રિયા[illegible] હોય;

(૭) કોઈ પુરુષ સ્નાન કરી વળી અગ્નિ પર [illegible] [illegible] [illegible] ઊભો રહે છે.

૭

પુરુષની ઉપમાઓ

૧ વૃક્ષની તથા વૃક્ષ સંબંધીની ઉપમા

પુરુષના ત્રણ પ્રકાર છે—

૧ પત્રોપેત વૃક્ષ જેવા; ૨ પુષ્પોપેત વૃક્ષ જેવા; ૩ ફલોપેત વૃક્ષ જેવા

[સ્થા૦ ૧૧૮]

વૃક્ષ ચાર પ્રકારનાં છે—

૧ પત્રોપેત; ૨ પુષ્પોપેત, ૩ ફલોપેત; ૪ છાયોપેત. પુરુષ પણ વૃક્ષ જેમ ચાર પ્રકારના છે—

[સ્થા ૩૧૩]

વૃક્ષના ચાર પ્રકાર છે—

(૧) ૧. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી ઊંચુ હોય છે અને ભાવથી પણ ઊંચુ હોય છે;
  ૨. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી ઊંચુ પણ ભાવથી નીચું હોય છે;
  ૩ કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી નીચું હોય છે પણ ભાવથી ઊંચુ હોય છે;
  ૪ કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી નીચું હોય છે અને ભાવથી પણ નીચું હોય છે

(૨) ૧ કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી ઉન્નત હોય છે અને ભાવથી ઉન્નતપરિણામી હોય છે;
  ૨. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી ઉન્નત હોય છે પણ ભાવથી નીચપરિણામી હોય છે;

૩ કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી નીચું હોય છે પણ ભાવથી ઉન્નતપરિણામી હોય છે;

૪ કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી નીચું હોય છે અને ભાવથી પણ નીચપરિણામી હોય છે

(૩) તે જ પ્રમાણે ઉન્નતરૂપની ચતુર્ભંગી સમજી લેવી.

(૪) ૧ કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી સીધું હોય અને ભાવથી પણ સીધું હોય;

૨. કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી સીધું પણ ભાવથી વાંકું હોય;

૩ કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી વાંકું હોય અને ભાવથી સીધું હોય;

૪ કોઈ વૃક્ષ દ્રવ્યથી વાંકું હોય અને ભાવથી પણ વાંકું હોય.

(૫) તે જ પ્રમાણે સીધું – પરિણતની ચતુર્ભંગી સમજી લેવી.

(૬) તે જ પ્રમાણે સીધું – રૂપની સમજી લેવી;

આ છયે પ્રકારની ચતુર્ભંગીઓ વૃક્ષની ઉપમાએ પુરુષની પણ સમજી લેવી. જેમકે —

(૧) ૧ કોઈ પુરુષ વૃક્ષની જેમ દ્રવ્યથી ઊંચો હોય અને ભાવથી પણ ઊંચો હોય,

૨ કોઈ પુરુષ વૃક્ષની જેમ દ્રવ્યથી ઊંચો હોય પણ ભાવથી નીચો હોય;

૩ કોઈ પુરુષ વૃક્ષની જેમ દ્રવ્યથી નીચો હોય પણ ભાવથી ઊંચો હોય

૪ કોઈ પુરુષ વૃક્ષની જેમ દ્રવ્યથી નીચો હોય અને ભાવથી પણ નીચો હોય.

આ જ પ્રમાણે બાકી પાંચ પુરુષ ચતુર્ભંગીઓ પણ ઘટાવી લેવી.[1]

કોર (મંજરી) ચાર પ્રકારના છે —

૧ આંબાનો કોર, ૨ તાડનો કોર; ૩ વલ્લિનો કોર; ૪ મિંઢુલિયાણાનો (ગાડરના શીંગડા જેવી વનસ્પતિનો) કોર.

પુરુષો પણ એ ચાર કોર જેમ ચાર પ્રકારના છે [-સ્થા ૨૪૧]

પત્ર ચાર છે —

૧ અસિપત્ર (તલવાર); ૨ કરપત્ર (કરવત); ૩ ક્ષુરપત્ર (છરી); ૪ કદમ્બચીરિકા (શસ્ત્ર)

આ ચાર પત્રોપમ પુરુષ પણ ચાર છે [-સ્થા ૩૪૯]

ફૂલ ચાર પ્રકારનાં છે —

૧ રૂપસંપન્ન હોય પણ ગંધસંપન્ન ન હોય;
૨ ગંધસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
૩ રૂપસંપન્ન પણ હોય અને ગંધસંપન્ન પણ હોય;
૪ રૂપસંપન્ન ન હોય અને ગંધસંપન્ન પણ ન હોય.

ફૂલની જેમ પુરુષ પણ ચાર પ્રકારના છે —

૧ રૂપસંપન્ન હોય પણ શીલસંપન્ન ન હોય;
૨ શીલસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
૩ રૂપસંપન્ન હોય અને શીલસંપન્ન પણ હોય;
૪ રૂપસંપન્ન ન હોય અને શીલસંપન્ન પણ ન હોય.

[-સ્થા ૩૨]

[-સ્થા ૨૩૧]

૧ બીજી બીજી પ્રકારની ચતુર્ભંગીઓ દ્વારા પુરુષને બતાવ્યા છે. ઉ.-પુદ્ગલપ્રજ્ઞપ્તિ ૪. ૧૯.

ફળ ચાર પ્રકારનાં છે[1] —

૧ કાચું હોય પણ થોડું મધુર હોય
૨ કાચું હોય છતાં પાકાની જેમ મધુર લાગે;
૩ પાકું હોય છતાં થોડું મધુર લાગે;
૪ પાકું હોય અને પાકાની જેમ મધુર લાગે

પુરુષ પણ ફળની જેમ ચાર પ્રકારના હોય છે

[સૂ૦ ૨[illegible]]

૨ વસ્ત્રની ઉપમા

(૧) ૧ કોઈ વસ્ત્ર દ્રવ્યથી શુદ્ધ હોય અને ભાવથી પણ શુદ્ધ હોય;
૨. કોઈ વસ્ત્ર દ્રવ્યથી શુદ્ધ હોય પણ ભાવથી અશુદ્ધ હોય;
૩ કોઈ વસ્ત્ર દ્રવ્યથી અશુદ્ધ હોય પણ ભાવથી શુદ્ધ હોય;
૪ કોઈ વસ્ત્ર દ્રવ્યથી અશુદ્ધ હોય અને ભાવથી પણ અશુદ્ધ હોય.

(૨) ૧–૪ તે જ પ્રમાણે શુદ્ધ–પરિણતની ચતુર્ભંગી.
(૩) ૧–૪ તે જ પ્રમાણે શુદ્ધ–રૂપની ચતુર્ભંગી.

વસ્ત્ર જેવા પુરુષો પણ હોય છે તેથી તેમની પણ ઉપર પ્રમાણે વસ્ત્રની ઉપમા લઈ ત્રણ ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી જેમકે —

---

૧ આવી આમ્રની ઉપમા પુરુષને અંગુત્તરનિકાય (૪.૧૧૧) માં આપી છે. તે આ પ્રમાણે :— (૧) કાચી કેરી હોય પણ વર્ણે પાકી જેવી હોય (૨) પાકી કેરી હોય પણ વર્ણે કાચી જેવી હોય (૩) કાચી કેરી હોય અને વર્ણે પણ અપક્વ જેવી હોય (૪) પાકી કેરી હોય અને વર્ણ પણ પાક્યા જેવો. કોઈ મનુષ્ય પણ એવી રીતે કાચો હોય પણ ચાલ ચલગત સારી ન જણાતો હોય તો તે પ્રથમ કેરી જેવો — ઇત્યાદિ સ્વયં ઘટાવી લેવું. આ જ વિષય પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ આવ્યો છે (૪.૧).

(૫) ૧ કોઈ પુરુષ વસ્ત્ર જેમ દ્રવ્યથી શુદ્ધ હોય અને ભાવથી પણ શુદ્ધ હોય;

૨. કોઈ પુરુષ વસ્ત્ર જેમ દ્રવ્યથી શુદ્ધ હોય પણ ભાવથી અશુદ્ધ હોય

૩ કોઈ પુરુષ વસ્ત્ર જેમ દ્રવ્યથી અશુદ્ધ પણ ભાવથી શુદ્ધ હોય

૪ કોઈ પુરુષ વસ્ત્ર જેમ દ્રવ્યથી અશુદ્ધ હોય અને ભાવથી પણ અશુદ્ધ હોય.

(૬-૭) આ જ પ્રમાણે વસ્ત્ર જેમ શુદ્ધ-પરિણત અને શુદ્ધ-રૂપની પણ ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

[-સ્થા ૨૩૬]

(૧) ૧ કોઈ વસ્ત્ર દ્રવ્યથી શુચિ હોય અને ભાવથી પણ શુચિ હોય,

૨ કોઈ વસ્ત્ર દ્રવ્યથી શુચિ હોય પણ ભાવથી અશુચિ હોય;

૩ કોઈ વસ્ત્ર દ્રવ્યથી અશુચિ હોય પણ ભાવથી શુચિ હોય;

૪ કોઈ વસ્ત્ર દ્રવ્યથી અશુચિ હોય અને ભાવથી પણ અશુચિ હોય.

વસ્ત્રની ઉપમા લઈ પુરુષની[1] પણ ચતુર્ભંગી સમજી લેવી.

[-સ્થા ૨૪૧]

1 [illegible] વસ્ત્રની [illegible] પુરુષ [illegible] (૨ ૧૧).

૩ કૂટગૃહની ઉપમા

કૂટગૃહ ચાર પ્રકારના છે—

૧ પ્રથમ ગુપ્ત હોય અને પછી પણ ગુપ્ત હોય;
૨ પ્રથમ ગુપ્ત હોય પણ પછી અગુપ્ત હોય,
૩ પ્રથમ અગુપ્ત હોય પણ પછી ગુપ્ત હોય;
૪ પ્રથમ અગુપ્ત હોય અને પછી પણ અગુપ્ત હોય.
આ કૂટગૃહની જેમ પુરુષો પણ ચાર પ્રકારના છે

[—સ્થા [illegible]]

કૂટાગાર શાલાના ચાર પ્રકાર છે—

૧ કોઈ ગુપ્ત હોય અને ગુપ્તદ્વાર હોય;
૨ કોઈ ગુપ્ત હોય અને અગુપ્તદ્વાર હોય;
૩ કોઈ અગુપ્ત હોય અને ગુપ્તદ્વાર હોય;
૪ કોઈ અગુપ્ત હોય અને અગુપ્તદ્વાર હોય.

કૂટાગાર શાલાની જેમ સ્ત્રીઓના પણ ચાર પ્રકાર છે—

૧ કોઈ ગુપ્ત હોય અને ગુપ્તેન્દ્રિય હોય;
૨ કોઈ ગુપ્ત હોય અને અગુપ્તેન્દ્રિય હોય;
૩ કોઈ અગુપ્ત હોય અને ગુપ્તેન્દ્રિય હોય;
૪ કોઈ અગુપ્ત હોય અને અગુપ્તેન્દ્રિય હોય.

[—સ્થા [illegible]]

૪ શંખ, ધૂમશિખા, અને વનખંડ

શંખ—શંખ ચાર પ્રકારના છે—

૧ વામ અને વામાવર્ત; ૨. વામ અને દક્ષિણાવર્ત; ૩ દક્ષિણ અને વામાવર્ત; ૪ દક્ષિણ અને દક્ષિણાવર્ત
શંખની જેમ પુરુષની પણ ચતુર્ભંગી સમજી લેવી.

[—સ્થા [illegible]]

(૧) ધૂમશિખા ચાર છે —

૧ વામ અને વામાવર્ત; ૨. વામ અને દક્ષિણાવર્ત; ૩ દક્ષિણ અને વામાવર્ત; ૪ દક્ષિણ અને દક્ષિણાવર્ત

(૨) અગ્નિશિખાના પણ ઉપર પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે

(૩) વાતમંડલિકાના પણ એ જ ચાર પ્રકાર છે

તેવી જ રીતે સ્ત્રીની[1] પણ ઉપર પ્રમાણે ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

[–૨૫ ૧૮૫]

વનખં ચાર છે —

૧ વામ અને વામાવર્ત; ૨ વામ અને દક્ષિણાવર્ત; ૩ દક્ષિણ અને વામાવર્ત; ૪ દક્ષિણ અને દક્ષિણાવર્ત

પુરુષના પણ વનખંડ જેમ ચાર પ્રકાર છે

[–૨૫ ૨૮૮]

૫. માર્ગ યાન, યુગ્મ આદિ

માર્ગ ચાર પ્રકારના છે[2] —

(૧) ૧ પહેલા સીધો અને પછી પણ સીધો;
૨ પહેલા સીધો અને પછી વાંકો;
૩ પહેલાં વાંકો પણ પછી સીધો;
૪ પહેલા વાંકો અને પછી પણ વાંકો

---

૧ અંગુત્તરમાં સ્ત્રીની સપ્તક ગણાવી છે. (૧) વધકસમા, (૨) ચૌરસમા, (૩) અય્યસમા — આર્યસમા, [illegible] (૪) માતૃસમા, (૫) ભગિનીસમા, (૬) સખીસમા, (૭) દાસીસમા (૭-૫૯).

૨. અંગુત્તરમાં (૪ ૧૬૧ થી) પ્રતિપદા (માર્ગ) વિષે જુદી રીતે જ ચતુર્ભંગીઓ ગોઠવવામાં આવી છે.

(૨) ૧ પહેલાં અને પછી ક્ષેમ;
   ૨ પહેલાં ક્ષેમ પણ પછી અક્ષેમ;
   ૩ પહેલાં અક્ષેમ પણ પછી ક્ષેમ;
   ૪ પહેલાં અને પછી અક્ષેમ

(૩) ૧ ક્ષેમ અને ક્ષેમરૂપ;
   ૨ ક્ષેમ અને અક્ષેમરૂપ,
   ૩ અક્ષેમ અને ક્ષેમરૂપ;
   ૪ અક્ષેમ અને અક્ષેમરૂપ.

માર્ગની જેમ પુરુષની પણ ચતુર્ભંગી સમજી લેવી.
[-સ્થા ૨૮૦]

યાન ચાર પ્રકારનાં છે —

(૧) ૧ પહેલાં યુક્ત—જોડેલું અને પછી પણ યુક્ત—જોડેલું
   ૨ પહેલાં યુક્ત અને પછી અયુક્ત;
   ૩ પહેલાં અયુક્ત અને પછી યુક્ત;
   ૪ પહેલાં અયુક્ત અને પછી પણ અયુક્ત

(૨) ૧ યુક્ત અને યુક્તપરિણત; ૨ યુક્ત અને અયુક્તપરિણત; ૩ અયુક્ત અને યુક્તપરિણત; ૪ અયુક્ત અને અયુક્તપરિણત.

(૩) ૧ યુક્ત અને યુક્તરૂપ; ૨. યુક્ત અને અયુક્તરૂપ; ૩ અયુક્ત અને યુક્તરૂપ; ૪ અયુક્ત અને અયુક્તરૂપ.

(૪) ૧ યુક્ત અને શોભાયુક્ત ૨ યુક્ત અને શોભારહિત; ૩ અયુક્ત અને શોભાયુક્ત; ૪ અયુક્ત અને શોભારહિત.

(૫–૮) યાનની જેમ યુગ્ય (જે જોડવામાં આવે અશ્વાદિ) ની પણ ચાર ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી

(૯-૧૨) યાનની જેમ અશ્વની પણ ચાર ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી

(૧૩-૧૬) યાનની જેમ હાથીની પણ ચાર ચતુર્ભંગી સમજી લેવી.

સારથી ચાર પ્રકારના છે —

(૧૭) ૧ યોક્તા હોય પણ વિયોક્તા ન હોય;
   ૨ વિયોક્તા હોય પણ યોક્તા ન હોય
   ૩ યોક્તા હોય અને વિયોક્તા પણ હોય;
   ૪ યોક્તા ન હોય અને વિયોક્તા પણ ન હોય.

(૧૮) યુગ્યની ચર્યા ચાર પ્રકારની છે —
   ૧ માર્ગે જાય પણ ઉન્માર્ગે ન જાય; ૨ ઉન્માર્ગે જાય પણ માર્ગે ન જાય; ૩ માર્ગે જાય અને ઉન્માર્ગે પણ જાય; ૪ માર્ગેય ન જાય અને ઉન્માર્ગેય ન જાય

(૧-૧૮) પુરુષની પણ યાન, યુગ્ય, અશ્વ, હાથી, સારથી અને યુગ્યચર્યાની જેમ ૧૮ ચતુર્ભંગીઓ છે
[૨૭૧ ૩૧]

૯ મેઘ, ઇત્યાદિ

મેઘ ચાર પ્રકારના છે —

(૧) ૧ ગાજે પણ વરસે નહિ[1]; ૨ વરસે પણ ગાજે નહિ; ૩ ગાજે પણ અને વરસે પણ; ૪ ગાજે પણ નહિ અને વરસે પણ નહિ

---

[1] જોવા પરિશિષ્ટ સાથે સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન. ૧

(૨) ૧ ગર્જે પણ વિદ્યુત ન કરે; ૨ વિદ્યુત કરે પણ ગર્જે નહિ; ૩ ગર્જે પણ અને વિદ્યુત પણ કરે; ૪ ગર્જે પણ નહિ અને વિદ્યુત પણ કરે નહિ.
(૩) ૧ વરસે પણ વિદ્યુત ન કરે; ૨ વિદ્યુત કરે પણ વરસે નહિ; ૩ વરસે પણ અને વિદ્યુત પણ કરે; ૪ વરસે પણ નહિ અને વિદ્યુત પણ કરે નહિ.
(૪) ૧ કાલમા વરસે પણ અકાલમાં ન વરસે,
૨ અકાલમા વરસે પણ કાલે ન વરસે,
૩ કાલે વરસે અને અકાલે પણ વરસે;
૪ કાલે ન વરસે અને અકાલે પણ ન વરસે.
(૫) ૧ ક્ષેત્રમા વરસે પણ અક્ષેત્રમા ન વરસે;
૨. અક્ષેત્રમાં વરસે પણ ક્ષેત્રમાં ન વરસે;
૩ ક્ષેત્રમાં વરસે અને અક્ષેત્રમા પણ વરસે;
૪ ક્ષેત્રમાં ન વરસે અને અક્ષેત્રમાં પણ ન વરસે.

મેઘની જેમ પુરુષની પણ પાચ ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

[સૂત્ર ૩૪૬]

ગોળા કયા ચાર પ્રકારના છે—

(૧) ૧ મદનનો ગોળો; ૨. લાખનો ગોળો; ૩ લાકડાનો ગોળો; ૪ માટીનો ગોળો
(૨) ૧ લોઢાનો ગોળો; ૨. ત્રપુનો ગોળો; ૩ તાંબાનો ગોળો; ૪ સીસાનો ગોળો
(૩) ૧ રૂપાનો ગોળો; ૨ સોનાનો ગોળો; ૩ રત્નનો ગોળો; ૪ વજ્રનો ગોળો

ઉપર્યુક્ત ગોળા જેવા પુરુષો પણ છે એટલે તેમની જેમ પુરુષની પણ ત્રણ ચતુર્ભંગીઓ ઘટાવી લેવી.

[સૂત્ર ૩૪૭]

૭ ઋષભ

ઋષભ[1] ચાર પ્રકારના છે —

(૧) ૧ જાતિસંપન્ન; ૨ કુલસંપત્ર; ૩ બલસંપન્ન ૪ રૂપસંપન્ન

(૨) કોઈ ઋષભ —
- ૧ જાતિસંપન્ન હોય પણ કુલસંપન્ન ન હોય,
- ૨. કુલસંપન્ન હોય પણ જાતિસંપન્ન ન હોય;
- ૩ જાતિસંપન્ન પણ હોય અને કુલસંપન્ન પણ હોય;
- ૪ જાતિસંપન્ન ન હોય અને કુલસંપન્ન પણ ન હોય.

(૩) કોઈ ઋષભ —
- ૧ જાતિસંપન્ન હોય પણ બલસંપન્ન ન હોય;
- ૨. બલસંપન્ન હોય પણ જાતિસંપન્ન ન હોય;
- ૩ જાતિસંપન્ન હોય અને બલસંપન્ન પણ હોય;
- ૪ જાતિસંપન્ન ન હોય અને બલસંપન્ન પણ ન હોય.

(૪) કોઈ ઋષભ —
- ૧ જાતિસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
- ૨. રૂપસંપન્ન હોય પણ જાતિસંપન્ન ન હોય;
- ૩ જાતિસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન પણ હોય.
- ૪ જાતિસંપન્ન પણ ન હોય અને રૂપસંપન્ન પણ ન હોય.

(૫) કોઈ ઋષભ —
- ૧ કુલસંપન્ન હોય પણ બગસંપન્ન ન હોય;

[1] [illegible]

૨ બળસંપન્ન હોય પણ કુલસંપન્ન ન હોય;
૩ કુલસંપન્ન હોય અને બળસંપન્ન પણ હોય;
૪ કુલસંપન્ન ન હોય અને બળસંપન્ન પણ ન હોય.

(૬) કોઈ બળદ —

૧ કુલસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
૨ રૂપસંપન્ન હોય પણ કુલસંપન્ન ન હોય;
૩ કુલસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન પણ હોય;
૪ કુલસંપન્ન ન હોય અને રૂપસંપન્ન પણ ન હોય.

(૭) કોઈ બળદ —

૧ બળસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
૨ રૂપસંપન્ન હોય પણ બળસંપન્ન ન હોય;
૩ બળસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન પણ હોય;
૪ બળસંપન્ન ન હોય અને રૂપસંપન્ન પણ ન હોય;

પુરુષની ૭ ચતુર્ભંગીઓ પણ બળદ પ્રમાણે સમજી લેવી.

[-સ્થા. ૨૮૧]

૮ હાથી-સિંહ-પક્ષી

હાથી[1] ચાર પ્રકારના છે —

(૧) કોઈ હાથી —

૧ ભદ્ર હોય; ૨ મંદ હોય; ૩ મૃગ હોય; ૪ સંકીર્ણ હોય.

---

૧ અનુયોગમાં હાથીના ચાર ગુણ બતાવ્યા છે: ભદ્ર, મંદ, મૃગ, અને મિશ્ર. ૪.૧૧૪

અને આગમમાં રક્ષિત નામનો ચોથો ગુણ ઉમેરી પાંચ પણ બતાવ્યા છે. —અનુ. ૫.૧૪

૧ મધુગોળીના જેવી પીળી આંખવાળો, ક્રમશઃ પાતળું થતું જતું એવા સુંદર દીર્ઘ પૂછડાવાળો, અગ્રભાગમાં ઉન્નત અને ધીર અને સર્વ અંગોમાં સમપ્રમાણ એ ભદ્ર હાથી સમજવો.

૨. અસ્થિર, મોટી ખ ભ ચડી ચામડી વાળો, મોટા માથાવાળો અને પૂછવાળો મોટા નખ અને દાંતવાળો, સિંહના જેવી પીળી આંખવાળો મ દ હાથી જાણવો

૩ પાતળી સૂંઢવાળો, પાતળો પાતળી ચામડીવાળો નાના દાંત અને નખવાળો ડરપોક ત્રસ્ત ઉદ્વિગ્ન, અને ત્રાસ આપનાર મૃગ હાથી સમજવો

૪ ઉપયુક્ત ત્રણેમાંથી થોડાંથોડાં લક્ષણ જેમાં મળી આવે એ સ કીર્ણ હાથી જાણવો.

ભદ્રને શરદમાં, મદને વસંતમાં મૃગને હેમન્તમાં અને સ કીર્ણને હમેશાં મદ ચડે છે

(૨) કોઈ હાથી —

૧ ભદ્ર હોય અને ભદ્રમના પણ હોય;
૨. ભદ્ર હોય પણ મ દમના હોય;
૩ ભદ્ર હોય પણ મૃગમના હોય;
૪ ભદ્ર હોય પણ સ કીર્ણ મના હોય.

(૩) કોઈ હાથી —

૧ મ દ હોય પણ ભદ્રમના હોય
૨. મ દ હોય અને મ દમના હોય
૩ મ દ હોય પણ મૃગમના હોય;
૪ મ દ હોય પણ સ કીર્ણમના હોય.

(૪) કોઈ હાથી —

૧ મૃગ હોય પણ ભદ્રમના હોય;
૨ મૃગ હોય પણ મંદમના હોય;
૩ મૃગ હોય અને મૃગમના હોય;
૪ મૃગ હોય પણ સંકીર્ણમના હોય.

(૫) કોઈ હાથી[1] —

૧ સંકીર્ણ હોય પણ ભદ્રમના હોય;
૨ સંકીર્ણ હોય પણ મંદમના હોય;
૩ સંકીર્ણ હોય પણ મૃગમના હોય;
૪ સંકીર્ણ હોય અને સંકીર્ણમના હોય.

હાથીની જેમ પુરુષની પણ પાંચ ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

[–સ્થા ૨૮૧]

૧ કોઈ સિંહની જેમ દીક્ષા લે અને સિંહની જેમ પાળે;
૨ કોઈ સિંહની જેમ દીક્ષા લે પણ શિયાળ જેમ પાળે;
૩ કોઈ શિયાળ જેમ દીક્ષા લે પણ સિંહ જેમ પાળે;
૪ કોઈ શિયાળ જેમ દીક્ષા લે અને શિયાળ જેમ પાળે.

[–સ્થા ૩૨૭]

૧ [illegible] —

(૧) [illegible] ન હોય. (૨) [illegible] ન હોય (૩) [illegible] ન હોય. (૪) [illegible] ન હોય અને (૫) [illegible] ન હોય. [illegible]

પક્ષી ચાર પ્રકારનાં છે[1]—

૧ સ્વરસંપન્ન હોય પણ રૂપસંપન્ન ન હોય;
૨ રૂપસંપન્ન હોય પણ સ્વરસંપન્ન ન હોય;
૩ રૂપસંપન્ન અને સ્વરસંપન્ન હોય;
૪ રૂપસંપન્ન ન હોય અને સ્વરસંપન્ન ન હોય.

પુરુષના પણ પક્ષી જેમ ચાર પ્રકાર છે

[—સ્થા ૩૧૧]

૯ સેના

સેના ચાર પ્રકારની છે —

(૧) ૧ જય પામે પણ હાર પામે નહિ;
૨. પરાજય પામે પણ જય પામે નહિ
૩ જય પણ પામે અને પરાજય પણ પામે;
૪ જય પણ ન પામે અને પરાજય પણ ન પામે

(૨) ૧ જય પામ્યા પછી ફરીથી જય પામે;
૨ જય પામ્યા પછી બીજી વાર હારી જાય;
૩ પરાજય પામ્યા પછી જય પામે;
૪ પરાજય પામ્યા પછી ફરી વાર પણ પરાજય પામે

---

૧ અંગુત્તર નિકાયમાં વાદળની ઉપમા વડે પુરુષને બતાવવામાં આવ્યા છે —

(૧) બહુ બોલે પણ કરે નહિ; (૨) કરે પણ બહુ બોલે નહિ; (૩) કરે પણ નહિ અને બહુ બોલે પણ નહિ; (૪) બહુ બોલે પણ ખરો અને કરે પણ ખરો.

૨ મનુષ્ય ધર્મ વિનય આદિ ભણીને તો ખરો પણ આર્ય સત્યને ન સમજે તે પ્રથમ ઉંદર જેવો છે આવી રીતે બીજા પણ ત્રણ સમજી લેવા. (—અંગુત્તર ૪૧૦૭). આ જ વિષય પુદ્ગલપ્રજ્ઞપ્તિમાં પણ આવ્યો છે. (૪૯)

એનાની જેમ ઉપર પ્રમાણે પુરુષની પણ ચે ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

[-સૂત્ર ૨૫૨]

૧૦ કંથક

કંથક ચાર પ્રકારના છે—

(૧) ૧ પહેલાં આકીર્ણ અને પછી પણ આકીર્ણ
૨. પહેલાં આકીર્ણ પણ પછી અવિનીત,[1]
૩ પહેલાં અવિનીત પણ પછી આકીર્ણ;
૪ પહેલાં અવિનીત અને પછી પણ અવિનીત.

(૨) ૧ આકીર્ણ હોય અને ચાલ પણ આકીર્ણની;
૨. આકીર્ણ હોય પણ ચાલ અવિનીતની;
૩ અવિનીત હોય પણ ચાલ આકીર્ણની;
૪ અવિનીત હોય અને ચાલ પણ અવિનીતની.

(૩) ૧ જાતિસંપન્ન હોય અને કુલસંપન્ન ન હોય,
૨. કુલસંપન્ન હોય અને જાતિસંપન્ન ન હોય
૩ જાતિસંપન્ન હોય અને કુલસંપન્ન પણ હોય;
૪ જાતિ સંપન્ન ન હોય અને કુલસંપન્ન પણ ન હોય.

(૪) તેની જ રીતે જાતિસંપન્ન હોય અને બલસંપન્ન ન હોય તેની ચતુર્ભંગી.

(૫) જાતિસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન ન હોય— એની ચતુર્ભંગી.

---

૧ ઉત્તરાધ્યયન (૮ ૧૪) માં કહ્યું છે—અવિનીત [illegible] રોષ [illegible] છે. અને તે જ પ્રમાણે અવિનીત [illegible] પણ [illegible] રોષ [illegible] છે.

(૬) આતિસંપન્ન હોય અને જવસંપન્ન ન હોય — તેની ચતુર્ભંગી.

(૭) કુલસંપન્ન હોય અને બલસંપન્ન ન હોય — તેની ચતુર્ભંગી.

(૮) કુલસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન ન હોય — તેની ચતુર્ભંગી.

(૯) કુલસંપન્ન હોય અને જયસંપન્ન[1] ન હોય — તેની ચતુર્ભંગી.

(૧૦) બલસંપન્ન હોય અને રૂપસંપન્ન ન હોય — તેની ચતુર્ભંગી.

(૧૧) બલસંપન્ન હોય અને જયસંપન્ન ન હોય — તેની ચતુર્ભંગી.

(૧૨) રૂપસંપન્ન હોય અને જયસંપન્ન ન હોય તેની ચતુર્ભંગી.

કંથકની જેમ પુરુષની પણ ૧૨ ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવાની છે

[-સ્થા ૩૨૦]

---

૧ ટીકાકારની સામેની પ્રતિમાં જયસંપન્ન એવો પાઠ હતો એમ જણાય છે. તેમણે તેનો અર્થ પણ એ જ રીતે કર્યો છે. અંગુત્તરનિકાય (૪. ૧૧૧; ૨. ૧૪ ૧૩૭ ઇત્યાદિ)માં સર્વત્ર અશ્વના પ્રસંગે તેને જયસંપન્ન નહિ પણ જવસંપન્ન — વેગવાન કહ્યો છે. અંગુત્તરમાં અશ્વના ચાર ગુણ બતાવ્યા છે — આર્જવ, જવ, ક્ષાંતિ અને સૌમ્ય — અંગુ. ૪. ૧૧૧

વર્ણ, બલ, જવ, આરોહપરિણાહ — એ ચાર ગુણો પણ બતાવ્યા છે અને અશ્વની જેમ પુરુષ વિષે વર્ણ છે, બલ છે, ઇત્યાદિ પણ વિસ્તારથી કહ્યું છે — અંગુ. ૪. ૧૧૧થી. સંયુત્તમાં પુરુષ મિત્રની અશ્વના જેમ ગુણો બતાવ્યા છે — અંગુત્તર. ૫. ૧ ૩; ૧૧

૧૧. કુંભ

કુંભના ચાર પ્રકાર[1] છે —

(૧) ૧ પૂર્ણ અને પૂર્ણ; ૨ પૂર્ણ અને તુચ્છ ૩ તુચ્છ અને પૂર્ણ; ૪ તુચ્છ અને તુચ્છ

(૨) ૧ પૂર્ણ અને પૂર્ણાવભાસી, ૨. પૂર્ણ અને તુચ્છાવભાસી, ૩ તુચ્છ અને પૂર્ણાવભાસી, ૪ તુચ્છ અને તુચ્છાવભાસી.

(૩) ૧ પૂર્ણ અને પૂર્ણરૂપ; ૨ પૂર્ણ અને તુચ્છરૂપ, ૩ તુચ્છ અને પૂર્ણરૂપ ૪ તુચ્છ અને તુચ્છરૂપ

(૪) ૧ પૂર્ણ પણ હોય અને પ્રિયાર્થ હોય, ૨. પૂર્ણ પણ હોય અને કહો હોય; ૩ તુચ્છ હોય પણ પ્રિયાર્થ હોય, ૪ તુચ્છ હોય અને કહો હોય.

(૫) ૧ પૂર્ણ હોય પણ ચૂતો હોય, ૨. પૂર્ણ હોય પણ ચૂતો ન હોય, ૩ તુચ્છ હોય અને ચૂતો હોય; ૪ તુચ્છ હોય પણ ચૂતો ન હોય.

કુંભની જેમ પુરુષોની પણ પાંચ ચતુર્ભંગી સમજવી.
[–સ્થા ૩૬]

કુંભના ચાર પ્રકાર છે —

૧ મધુકુંભ અને ઢાંકણું પણ મધુનું;
૨ મધુકુંભ પણ ઢાંકણું ઝેરી,
૩ ઝેરનો કુંભ પણ ઢાંકણું મધુનું;
૪ ઝેરનો કુંભ અને ઢાંકણું પણ ઝેરી.

---

[1] બૌદ્ધ પરંપરાની સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩

પુરુષના પણ કુંભની જેમ ચાર પ્રકાર છે—

૧ જેના હૃદયમાં પાપ અને કલેશ નહિ અને જેની જીભ પણ મધુરભાષિણી હમેશા હોય—તે પુરુષને મધુકુંભ અને મધુરા ઢાંકણાવાળો સમજવો.

૨ જેનું હૃદય પાપી ન હોય અને ક્લેશી ન હોય પણ જેની જીભ કટુભાષિણી હોય તે પુરુષને મધુકુંભ અને ઝેરી ઢાંકણાવાળો સમજવો.

૩ જેનું હૃદય ક્લેશી પણ જીભ મધુરભાષિણી હોય તે પુરુષને વિષકુંભ પણ મધુરા ઢાંકણાવાળો સમજવો

૪ જેનું હૃદય ક્લેશી અને જીભ પણ કટુકભાષિણી હોય તે પુરુષને વિષકુંભ અને ઝેરી ઢાંકણાવાળો સમજવો [1]
[—સ્થા ૩૬]

૧૨. પાણી

પાણી ચાર પ્રકારનું છે—

(૧) ૧ ઉત્તાન અને ઉત્તાન[2]; ૨ ઉત્તાન અને ગંભીર, ૩ ગંભીર અને ઉત્તાન; ૪ ગંભીર અને ગંભીર.

પાણીની જેમ પુરુષ પણ ચાર પ્રકારના છે—

૧ ઉત્તાન અને ઉત્તાનહૃદય; ૨ ઉત્તાન અને ગંભીરહૃદય; ૩ ગંભીર અને ઉત્તાનહૃદય; ૪ ગંભીર અને ગંભીરહૃદય

---

૧ અહીં પુદ્ગલપ્રજ્ઞપ્તિના સંખ્યાનુક્રમ પુષ્પવાણી અને મધુવાણી – પુરુષના આ ત્રણ પ્રકાર સરખાવવા જેવા છે (૪. ૪)

૨ આ જ સૂત્રોના પુદ્ગલપ્રજ્ઞપ્તિ (૪ ૧૬)મા ઉદાહરણ વિષ દેવામાં આવ્યું છે અને તે ક્રમમાં પુરુષની ઉપમા પણ ઘટાવી છે.

(૨) ૧ ઉત્તાન અને ઉત્તાનાવભાસી, ૨. ઉત્તાન અને ગંભીરાવભાસી, ૩ ગંભીર અને ઉત્તાનાવભાસી, ૪ ગંભીર અને ગંભીરાવભાસી.

પુરુષના પણ તે જ પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે —

(૧–૨) સમુદ્રની પણ પાણીની જેમ બે ચતુર્ભંગીઓ સમજવી.

અને સમુદ્રની જેમ પુરુષની પણ બે ચતુર્ભંગીઓ સમજવી.

[—સ્થા ૩૫૮]

૧૭. ૬૯, વ્રણ

૬૮—સાદડી ચાર પ્રકારની છે[1]—

૧ મુંજની (તૃણવિશેષની) ૨ વાંસની પટ્ટીની, ૩ ચામડાની, ૪ કાંબળાની.

પુરુષ પણ ચાર પ્રકારના છે —

૧ કોઈ મુંજની સાદડી જેવા,
૨ કોઈ વાંસની પટ્ટીની સાદડી જેવા,
૩ કોઈ ચામડાની સાદડી જેવા
૪ કોઈ કાંબળાની સાદડી જેવા

[—સ્થા ૩૫૯]

વ્રણ—આ ચાર પ્રકારના છે—

(૧) ૧ અંત:શલ્યવાળા અને બાહ્ય શલ્યવાળા નહિ,
૨ બાહ્યશલ્યવાળા પણ અંત:શલ્યવાળા નહિ,

---

૧ આ પ્રકારોની વ્યાખ્યા [illegible] ... જેવા ત્યારે ... કાંબળાની સાદડી જેવા ... [illegible] નિર્યુક્તિ ગાથા ૧ ...

૩ અંતઃશલ્યવાળા નહિ અને બાહ્યશલ્યવાળા
૪ અંતઃશલ્યવાળા નહિ અને બાહ્યશલ્યવાળા પણ નહિ.

(૨) અંતઃદુષ્ટ પણ બાહ્ય દુષ્ટ નહિની ચતુર્ભંગી.

આની જેમ પુરુષની પણ બે ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

[—સ્થા ૩૧૪]

૧૪ આચાર્ય વગેરેની ઉપમા

કરંડિયા ચાર પ્રકારના છે —

૧ ચાંડાલનો ૨ વેશ્યાનો, ૩ ગાથાપતિનો, ૪ રાજાનો.

આચાર્ય[1] ચાર પ્રકારના છે —

૧ ચાંડાલના કરંડિયા જેવા; ૨ વેશ્યાના કરંડિયા જેવા; ૩ ગાથાપતિના કરંડિયા જેવા; ૪ રાજાના કરંડિયા જેવા.

[—સ્થા ૩૨૮]

વૃક્ષ ચાર પ્રકારનાં છે —

૧ આમળા જેવું મધુર હોય; ૨ દ્રાક્ષ જેવું મધુર હોય; ૩ ક્ષીર જેવું મધુર હોય; ૪ ખાંડ જેવું મધુર હોય.

---

૧ અનુયોગમાં શાસ્ત્ર-અભિલાષાના પાંચ પ્રકાર બતાવ્યા છે —(૧) અપરિણામિત હોય અને પોતાને પરિણામિત માને, (૨) અપરિ[illegible] હોય અને પરિ[illegible] પોતાને માને, (૩) અપરિ[illegible] હોય અને પરિ[illegible] પોતાને માને, (૪) અપરિ[illegible] હોય અને પોતાને પરિ[illegible] માને, (૫) અપરિ[illegible] હોય પણ પરિ[illegible] પોતાને માને. પણ [illegible] પોતાને બે પ્રકારે વિપરીત બતાવે છે. (૫. ૧)

[illegible] બે [illegible] રીતે પણ [illegible] વર્ણવવામાં આવે છે જુઓ [illegible] ૩ ૧૬.

આચાર્ય પણ વૃક્ષની જેમ ઉપર પ્રમાણે ચાર પ્રકારના છે

[—સ્થા ૩૧]

વૃક્ષ ચાર પ્રકારનાં છે—

(૧) ૧ શાલજાતિનું હોય અને શાલપર્યાયી હોય;
  ૨ શાલજાતિનું હોય અને એરંડપર્યાયી હોય;
  ૩ એરંડજાતિનું હોય પણ શાલપર્યાયી હોય;
  ૪ એરંડજાતિનું હોય અને એરંડપર્યાયી હોય.

(૨) ૧ શાલજાતિનું અને શાલપરિવારવાળું;
  ૨ શાલજાતિનું અને એરંડપરિવારવાળું;
  ૩ એરંડજાતિનું અને શાલપરિવારવાળું;
  ૪ એરંડજાતિનું અને એરંડપરિવારવાળું

તેવી જ રીતે આચાર્યની[1] પણ બે ચતુર્ભંગીઓ સમજી લેવી.

(૧) જેમ શાલવૃક્ષોની મધ્યમાં સૌથી મોટું શાલવૃક્ષ શોભે છે તેમ સુંદર શિષ્યોની વચ્ચે સુંદર આચાર્ય શોભે છે.
(૨) એરંડવૃક્ષોની વચ્ચે જેમ શાલવૃક્ષ દીપે છે, તેમ સુંદર આચાર્ય અસુંદર શિષ્યોમાં દીપે છે
(૩) એવી શાલવૃક્ષોની વચ્ચે એરંડની સ્થિતિ છે તેમ સુંદર શિષ્યોની વચ્ચે અસુંદર આચાર્યની છે.
(૪) જેવા એરંડ વચ્ચે એરંડ તેમ અસુંદર શિષ્યોની વચ્ચે અસુંદર આચાર્ય દેખાય છે

[—સ્થા ૩૦૦]

---

૧ બીજા પ્રકારની સરખામણી માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૪

મત્સ્ય ચાર પ્રકારનાં છે —

૧ અનુકૂળ સ્રોતે તરનાર[1]; ૨ પ્રતિકૂળ સ્રોતે તરનાર, ૩ અંતે તરનાર, ૪ મધ્યમાં તરનાર

ભિક્ષુઓ[1] પણ મત્સ્ય જેમ ચાર પ્રકારના છે

[-સ્થા [illegible]]

મત્સ્ય પાંચ છે —

૧-૪ ઉપર પ્રમાણે ૫ સર્વચારી.

ભિક્ષુ પણ મત્સ્ય જેમ પાંચ પ્રકારના છે

[-સ્થા [illegible]]

પક્ષી ચાર પ્રકારનાં છે —

૧ નીકળી શકે પણ પરિભ્રમણ ન કરી શકે;

૨ પરિભ્રમણ કરી શકે પણ નીકળી ન શકે

૩ નીકળી શકે અને પરિભ્રમણ પણ કરી શકે;

૪ નીકળી શકે નહિ અને પરિભ્રમણ પણ કરી શકે નહિ.

ભિક્ષુઓ પણ તે જ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના છે

[-સ્થા [illegible]]

ઘુણ (કીટવિશેષ) ચાર પ્રકારના છે —

(૧) કોઈ ઘુણ —

૧ ત્વચા ખાનાર, ૨. છાલ ખાનાર, ૩ કાષ્ઠ ખાનાર, ૪ સાર ખાનાર હોય છે

---

૧ બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી માટે જુઓ ગ્રંથને અંતે ટિપ્પણ નં. ૫.

વળી આ ગર્જન અને વર્ષણની ચતુર્ભંગીને બીજી રીતે પણ ઘટાવી છે (અંગુ. ૪ ૪ ૨). આ જ વિષય પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ આવ્યો છે. (૪ ૮).

૨. બૌદ્ધ અંગેપેય સાથે સરખામણી :— અહીં જણાવેલી ગર્જનની ચતુર્ભંગીઓથી એક જુદા પ્રકારની જ ચતુર્ભંગી અંગુત્તર (૪ ૧૦૮) માં બતાવવામાં આવેલી છે તે આ —

૧ કોઈ સાંઢ એવા હોય છે કે પોતાના ટોળાની ગાય સામે તો ચંડ હોય છે પણ બીજી ગાય સામે ચંડ નથી હોતો — તેમ કોઈ પુરુષ એવા હોય છે કે પોતાના પરિવારમાં તો ચંડ હોય છે પણ અન્યના પરિવારમાં નહિ ઇત્યાદિ. આ જ વિષય પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ છે (૪ ૧૩.)

૩. બૌદ્ધ આંબાની સરખામણી :— એક બીજા પ્રકારે અંગુત્તર (૪ ૧ ૩)માં ફળની ઉપમાથી પુરુષની ચતુર્ભંગી ઘટાવી છે —

૧ કાચું — પાકી દેખાય પણ કાચું હોય.
૨. પાકી હોય પણ પાકું ન દેખાય.
૩. કાચું હોય અને પાકું પણ ન દેખાય.
૪ પાકી હોય અને પાકું પણ દેખાય.

વેશભૂષા વગેરે બાહ્ય આકાર તો ઠીક હોય પણ આર્યસત્યની સમજ જરા પણ ન હોય તે પ્રથમ ફળના જેવો. આર્યસત્યની સમજ પૂરી હોય પણ બાહ્ય આકાર પ્રકાર પ્રસન્ન ન હોય તે બીજા ફળ જેવો. બાહ્ય આકાર દેખાવ વિનાનો અને આંતરિક પ્રજ્ઞા પણ નહિ તે ત્રીજા ફળ જેવો અને જે બાહ્યમાં પણ ઠીક અને પ્રજ્ઞામાં પણ ઠીક તે ચોથા ફળ જેવો.

આ જ વિષય પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ છે. (૪ ૧૧).

૪ બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી :—

પ્રસ્તુત સ્થાનાંગના સૂત્રને મળતાં આવતી ચતુર્ભંગી અંગુત્તરમાં છે જુઓ ૪ ૧ ૪ અને આને મળતી પુરુષની ચતુર્ભંગી પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં છે — ૪ ૧૧

અહીં અંગુત્તર (૪ ૬૧)ની આ ચતુર્ભંગી પણ સરખાવવા જેવી છે —

(૧) પોતે અસુર હોય અને તેનો પરિવાર પણ અસુર હોય — અર્થાત્ સ્વયં દુઃશીલ હોય અને તેનો પરિવાર પણ દુઃશીલ હોય.

ભિક્ષુઓ પણ એ ઘુણ જેમ ચાર પ્રકારના છે તેમાં—

૧ ત્વચા ખાનાર ઘુણના જેવા ભિક્ષુનું તપ સાર ખાનાર ઘુણના જેવું છે.

૨ છાલ ખાનાર ઘુણના જેવા ભિક્ષુનું તપ કાષ્ઠ ખાનાર ઘુણના જેવું છે.

૩ કાષ્ઠ ખાનાર ઘુણના જેવા ભિક્ષુનું તપ છાલ ખાનાર ઘુણના જેવું છે;

૪ સાર ખાનાર ઘુણના જેવા ભિક્ષુનું તપ ત્વચા ખાનાર ઘુણના જેવું છે

[—સ્થા [illegible]]

એક સ્ત્રીનું બીજી સ્ત્રી સાથે અને એક પુરુષનું બીજા પુરુષ સાથેનું અંતર ચાર પ્રકારનું છે —

૧ કોઈ પણ બે લાકડાના અંતર જેવું
૨ કોઈ પણ બે પશ્મના અંતર જેવું
૩ કોઈ પણ બે લોઢાના અંતર જેવું
૪ કોઈ પણ બે પથ્થરના અંતર જેવું

[—સ્થા [illegible]]

ટિપ્પણ

૧. [illegible] — આ જ સૂત્રોમાં [illegible] (૧ ૧) [illegible] છે. સ્થાનાંગમાં [illegible] પુરુષજાતોની [illegible] છે; જ્યારે [illegible] પુરુષમાં [illegible] છે તે આ પ્રમાણે —

૧. [illegible] બોલે [illegible] કરે કંઈ નહિ ૨. કરે [illegible] બોલે નહિ ૩. બોલે [illegible] નહિ અને કરે [illegible] નહિ ૪. બોલે [illegible] ખરો અને કરે [illegible] ખરો

વળી આ ગર્જન અને વર્ષણની ચતુર્ભંગી બીજી રીતે પણ ઘટાવી છે. (અંગુ. ૪. ૪. ૧). આ જ વિષય પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ આવ્યો છે. (૪. ૮).

૨. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી :— અહીં જણાવેલી ચતુ-ર્ની ચતુર્ભંગીઓમાંથી બે જુદા પ્રકારની જ ચતુર્ભંગી અંગુત્તર (૪. ૧૦૮)માં બતાવવામાં આવેલી છે તે આ —

૧. કોઈ સાંઢ એવા હોય છે જે પોતાના ટોળાની ગાય સાથે તો ચંડ હોય છે પણ બીજી ગાય સાથે ચંડ નથી હોતો – તેમ કોઈ પુરુષ એવો હોય છે જે પોતાની પરિષદમાં તો ચંડ હોય છે પણ અન્યની પરિષદમાં નહિ ઇત્યાદિ. આ જ વિષય પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ છે (૪. ૧૩)

૩. બૌદ્ધ પરંપરાની સરખામણી :— એક બીજા પ્રકારે અંગુત્તર (૪. ૧. ૩)માં કુંભની ઉપમાથી પુરુષની ચતુર્ભંગી ઘટાવી છે —

૧ તુચ્છ — ખાલી હોય પણ ઢાંક્યું હોય.
૨. ભર્યો હોય પણ ઢાંક્યું ન હોય.
૩. તુચ્છ હોય અને ઢાંક્યું પણ ન હોય.
૪ ભર્યો હોય અને ઢાંક્યું પણ હોય.

બેસવા વગેરે બાહ્ય આકાર તો ઠીક હોય પણ આર્ય સત્યની સમજ જરા પણ ન હોય તે પ્રથમ કુંભ જેવો. આર્ય સત્યની સમજ પૂરી હોય પણ બાહ્ય આકાર પ્રકાર પ્રસન્ન ન હોય તે બીજા કુંભ જેવો. બાહ્ય આકાર દેખાવ વિનાનો અને આંતરિક પ્રજ્ઞા પણ નહિ તે ત્રીજા કુંભ જેવો અને જે બાહ્યાકારે પણ ઠીક અને પ્રજ્ઞાએ પણ ઠીક તે ચોથા ઘડા જેવો.

આ જ વિષય પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં પણ છે. (૪. ૧૧).

૪. બૌદ્ધ પરંપરા સાથે સરખામણી :—

સ્થાનાંગના સૂત્ર નંબર મળતી ચતુર્ભંગી અંગુત્તરમાં છે — અંગુ. ૪. ૧ અને આને મળતી પુરુષની ચતુર્ભંગી પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિમાં છે — ૪. ૧૧

અહીં અંગુત્તર (૯૧)ની આ ચતુર્ભંગી પણ સરખાવવા જેવી છે —

(૧) પોતે અસુર હોય અને તેનો પરિવાર પણ અસુર હોય — અર્થાત્ સ્વયં દુઃશીલ હોય અને તેનો પરિવાર પણ દુઃશીલ હોય.

(૨) પોતે અમુક હોય પણ તેનો પરિવાર તેવ હોય અર્થાત્ પોતે દુઃખી હોય પણ તેના પરિવારમાં બધા સુખી હોય.

(૩) પોતે તેવ પણ તેનો પરિવાર અમુક હોય.

(૪) પોતે તેવ હોય અને પરિવાર પણ તેવ હોય.

આ રીતે ચતુર્ભંગ વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવામાં આવી છે. જુઓ — સ્થાનાંગસૂત્ર સાથે સંલગ્ન ટીકા. શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્ર — પૃ. ૨૧૨.

૫. ભિક્ષુ અને ભિક્ષા સંબંધી સ્થાનાંગસૂત્ર :— સ્થાનાંગસૂત્ર (૪ ૧) માં મુનિના ચાર પ્રકાર બતાવ્યા છે : અનુસ્રોતચારી, પ્રતિસ્રોતચારી, સિંહચારી અને મધ્યચારી. જેમ સાંકડી ગલીઓમાં ફરવા જાય છે તે અનુસ્રોતચારી. જે સાંકડી ગલીઓને વશ નથી થતો પણ પ્રતિકૂળ વિષય પ્રાપ્ત કરે છે અને પરિષહ સહનશીલ બને છે તે પ્રતિસ્રોતચારી છે. જેણે ક્રોધાદિનો નાશ કર્યો હોય અને ચિત્તને જેણે વશમાં કર્યું હોય અને સમાધિસ્થિત હોય તે સિંહચારી છે. જેણે સર્વ કર્મોનો નાશ કર્યો છે જે ચિત્તશુદ્ધિ અને પ્રજ્ઞાશુદ્ધિને અનુસરે છે જે તેમાં જ રમમાણ છે તે મધ્યચારી છે.

જે ભિક્ષુ અભિગ્રહ ધારી કે ઉપાશ્રયથી નીકળીને જે ક્રમે ઘરોમાં ઘર સામે આવે તે જ ક્રમે ભિક્ષા માગે, તે અનુસ્રોતચારી. ભિક્ષાર્થે આગળ જઈને ઉપાશ્રય તરફ આવતાં જે ક્રમે ઘરો આવે તે ક્રમે ભિક્ષા માગનાર તે પ્રતિસ્રોતચારી. અંતભાગમાં ભિક્ષા લેનાર તે અંતચારી અને મધ્યભાગમાં ભિક્ષા લેનાર તે મધ્યચારી ભિક્ષુ કહેવાય છે.

સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ

ખંડ ૭મો

વિવિધ

१

વ્યાકરણ

શુદ્ધ વાક્યનુયોગ[1] દશ પ્રકારનો છે —

१ ચકારાનુયોગ – વાક્યમાં આવતા ચ (અને) શબ્દનો વિચાર,

२ મકારાનુયોગ – વાક્યમાં આવતા મા (મત) શબ્દનો વિચાર;

३ અપિકારાનુયોગ – અપિ (પણ) શબ્દનો વિચાર;

४ સેકારાનુયોગ – આનન્તર્યાદિ સૂચક સે (અથ) શબ્દનો વિચાર;

५ સાયંકારાનુયોગ – ઠીક એ અર્થમાં વપરાતા સાયં વિષે વિચાર,

६ એકત્વાનુયોગ — એકવચન વિષે વિચાર;

७ પૃથક્ત્વાનુયોગ – દ્વિવચન અને બહુવચનનો વિચાર,

८ સંયૂથાનુયોગ – સમાસ વિષે વિચાર;

९ સંક્રામિતાનુયોગ – વિભક્તિવચનના વિપર્યાસ વિષે વિચાર;

१० ભિન્નાનુયોગ – સામાન્ય વાત કહી પછી તેનો ક્રમ કાલ વગેરેની અપેક્ષાએ ભેદ કરી વિચાર કરવા તેના વિષે વિચાર

[ઠા ૭૪૪]

---

१ વાક્યાર્થમાં નહિ પણ પદાન્તર્ગત વિષયક વિચાર તે.

૧

વ્યાકરણ

શુદ્ધ વાગનુયોગ[1] દશ પ્રકારનો છે —

૧. ચકારાનુયોગ – વાક્યમા આવતા ચ (અને) શબ્દનો વિચાર,

૨. મકારાનુયોગ – વાક્યમા આવતા 'મા (મત) શબ્દનો વિચાર,

૩ અપિકારાનુયોગ – અપિ (પણ) શબ્દનો વિચાર,

૪ સેકારાનુયોગ – આનન્તર્યાદિ સૂચક 'સે (અથ) શબ્દનો વિચાર,

૫ સાયંકારાનુયોગ – ઠીક એ અર્થમાં વપરાતા સાયં વિષે વિચાર,

૬ એકત્વાનુયોગ — એકવચન વિષે વિચાર,

૭ પૃથક્ત્વાનુયોગ – દ્વિવચન અને બહુવચનનો વિચાર,

૮ સંયૂથાનુયોગ – સમાસ વિષે વિચાર,

૯ સંક્રામિતાનુયોગ – વિભક્તિવચનના વિપર્યાસ વિષે વિચાર,

૧૦ ભિન્નાનુયોગ – સામાન્ય વાત કહી પછી તેનો ક્રમ, કાલ વગેરેની અપેક્ષાએ ભેદ કરી વિચાર કરવો તેના વિષે વિચાર.

[–૨૫ ૭૪૪]

---

૧. વાક્યાર્થમાં નહિ પણ પદાર્થમાત્ર વિષયક વિચાર તે.

વચન વિભક્તિ આઠ છે[૧] —

૧ નિર્દેશે પ્રથમા – તે, આ હું

૨ ઉપદેશે દ્વિતીયા – આ કરો તે ભણો

૩ કરણમાં તૃતીયા[૨] – તેનાથી કે આનાથી કરાયું કે કરાયું

૪ સંપ્રદાને ચતુર્થી – નમસ્કાર દેવા એના મોક્ષમાં

૫ અપાદાને પંચમી – તેમાંથી કે આમાંથી લઈ કે દૂર કરાય

૬ સ્વામી સંબંધે છઠ્ઠી – તે આનો કે તેનો ગયેલો છે

૭ સંનિધાનાર્થમાં સાતમી – તેમાં, ત્યાં છતે એ અર્થમાં,

૮ આમંત્રણી આઠમી[૩] – હે ! રે ! જુવાન !

[સૂ ૧૦]

વચન ત્રણ છે —

(૧) ૧ એકવચન ૨. દ્વિવચન, ૩ બહુવચન

(૨) ૧ સ્ત્રીવચન ૨ પુંવચન, ૩ નપુંસકવચન

(૩) ૧ અતીતવચન, ૨ પ્રત્યુત્પન્નવચન, ૩ અનાગતવચન

[સૂ ૧૧]

સ્વરમંડલ

સ્વર સાત કહ્યા છે[1]—

	નામ	સ્થાન	કોણ બોલે ?	વાદ્ય
૧	ષડ્જ	અગ્રજિહ્વા	મયૂર	મૃદંગ
૨	ઋષભ	છાતી	કૂકડો	ગોમુખી (વાદ્ય)
૩	ગાંધાર	કંઠ	હંસ	શંખ
૪	મધ્યમ	મધ્યજિહ્વા	ગાય-ઘેટાં	ઝલ્લરી
૫	પંચમ	નાસિકા	કોયલ (કુસુમકાલમાં)	ગોધિકા
૬	ધૈવત(રૈવત)	દંતોષ્ઠ	ક્રૌંચ	ઢોલ
૭	નિષાદ	મસ્તક	ગજ	મહાભેરી

એ સાત સ્વરના સાત લક્ષણો છે —

૧ ષડ્જસ્વરવાળા મનુષ્યને આજીવિકા મળી રહે છે તેનું કામ નિષ્ફળ જતું નથી. તેને ગાયો મિત્રો અને પુત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે વળી નારીને વલ્લભ થાય છે

૨ ઋષભસ્વર હોય તેને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે સેનાપતિ બને છે અને તેને ધનલાભ થાય છે વળી વસ્ત્ર ગંધ અલંકાર સ્ત્રી શયન આદિ મળે છે

૩ ગાંધારસ્વરવાળા ગીતયુક્તિજ્ઞ પ્રધાનઆજીવિકાવાળા કવિઓ કળાઓ પ્રજ્ઞાશીલો અને બીજા બીજા શાસ્ત્રજ્ઞો હોય છે

---

૧ સ્થાનાંગનું આ આખું સૂત્ર અનુયોગમાં ઉધ્ધૃત છે (સૂ. ૧૨૮).

૪ મધ્યમસ્વરવાળા ખાધેપીધે સુખી રહે છે અને દાન કરે છે

૫ પંચમસ્વરવાળા [illegible] હોય છે, શૂર હોય છે, લોકસંગ્રહી હોય છે અને ગણનાયકો હોય છે

૬ ધૈવત (રૈવત) સ્વરવાળા શાકુનિકો, [illegible] વાગુરિકો, શૌકરિકો અને માછીમારો હોય છે

૭ નિષાદસ્વરવાળા ચાંડાલો, મુષ્ટિકો અને બીજા બધા પાપકર્મીઓ તથા ગોઘાતક ચોર હોય છે.

સાતેય સ્વરોને ત્રણ ત્રણ ગ્રામ હોય છે—

૧ ષડ્જગ્રામ, ૨ મધ્યમગ્રામ, ૩ ગાંધારગ્રામ.

(૧) ષડ્જગ્રામની સાત મૂર્છના છે—

૧ મંગી ૨ કૌરવીય ૩ હરિત ૪ રજની ૫ સારકાન્તા ૬ સારસી ૭ શુદ્ધષડ્જા

(૨) મધ્યમગ્રામની સાત મૂર્છના છે—

૧ ઉત્તરમંદા ૨ રજની ૩ ઉત્તરા ૪ ઉત્તરાયતા ૫ અશ્વક્રાન્તા ૬ સૌવીરા ૭ અભીરુ

(૩) ગાંધારગ્રામની સાત મૂર્છના છે—

૧ નંદી ૨ ક્ષુદ્રિકા ૩ પૂરિમા ૪ શુદ્ધગાંધારા ૫ ઉત્તરગાંધારા ૬ સૂક્ષ્મોત્તરાયામા ૭ ઉત્તરાયતા કોટિમાનના

[illegible] ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે? [illegible]

[illegible] છે

[illegible]

ગેયના આ ૪ વર્ણ છે અને તે આ પ્રમાણે —

પ્રથમ મધ્યથી શરૂ કરે અને મધ્યમાં ક્રમશઃ વધારે અને અંતે પાછા ઓછા કરે એમ વર્ણ આકાર બને છે

ગેયના ૭ દોષ આઠ ગુણ ત્રણ વૃત્ત અને બે ભણિતિઓ આ ? સમ્યક્ પ્રકારે જાણવા દોષ ત્યજીને ગાવા માંડે ગાય.

૬ ગાયક આ ૭ દોષો આવે તો ગીત ન ગાજે —

૧ ભય ૨ ... ગાવું ૩ ઉપર ઘર્ષ ગાવું ૪ દૂકાવીને ગાવું; ૪ તાલભંગ ન માને ૫ કાકસ્વર કરી ગાવું ૬ સાનુનાસિક ઉચ્ચાર કરી ગાવું

ગેયના ગુણ આઠ છે —

૧ પૂર્ણ ૨ રક્ત ૩ અલંકૃત ૪ વ્યક્ત ૫ અવિઘુષ્ટ ૬ મધુર ૭ સમ ૮ સુકુમાર

વળી આ પણ ગુણ છે —

૧ ગુરુ વિશુદ્ધ, કંઠવિશુદ્ધ અને શિરવિશુદ્ધ એ ત્રણ

૨ મધુ અને પૂરી શકાય તેવા સ્વરો વ —

૩ તાલબદ્ધ અને પ્રતિપાદ્ય

૪ સાત સ્વરથી સમ.

વળી આ પણ ગુણ છે —

૧ નિર્દોષ ૨ સારવંત ૩ હેતુયુક્ત ૪ અલંકૃત ૫ ઉપનીત ૬ ... ૭ મિતઃ ૮ મધુર

ત્રણ વૃત્ત આ છે —

૧ સમ ૨ અર્ધસમ ૩ સર્વત્ર વિષમ

મ. ૫

ભણિતિ આ બે છે—

૧. સંસ્કૃત ૨ પ્રાકૃત.

આ બેને ઋષિઓએ પ્રશસ્ત ગણી છે અને ગીત આ બન્ને ભાષામાં ગવાય છે.

મધુર કેવી ગાય છે? શ્યામા.

ખર કેવી ગાય છે? કાળી.

રુક્ષ કેવી ગાય છે? કાળી.

ચતુર કેવી ગાય છે? ગૌરી.

વિલંબયુક્ત કેવી ગાય છે? કાણી.

દ્રુત કેવી ગાય છે? અંધા.

વિસ્વર કેવી ગાય છે? પિંગલા.

સ્વરો સાત પ્રકારે સમ છે—

૧ તંત્રિસમ, ૨ તાલસમ, ૩ પાદસમ, ૪ લયસમ, ૫ ગ્રહસમ, ૬ શ્વાસોચ્છ્વાસસમ, ૭ સંચારસમ.

સ્વર સાત ગ્રામ ત્રણ, મૂર્ચ્છના ૨૧ અને તાન ૪૯ છે — આમ આ સ્વરમંડલ[1] પૂરું થયું

[–સ્થા ૫૫૩]

---

૧ સર્વ ગ્રામના ૭ ના સ્વરમાં ફરતી લીધું થાય છે.

૩

કળાઓ

કળાઓ ૭૨ છે[1] —

૧ લેખ, ૨. ગણિત; ૩ રૂપ; ૪ નાટ્ય, ૫. ગીત; ૬ વાદિત; ૭ સ્વરગત; ૮. પુષ્કરગત ૯ સમતાલ; ૧૦; દ્યૂત, ૧૧ જનવાદ ૧૨ પોકખચ્ચ (પાસા રમવાની કળા) ૧૩ અષ્ટાપદ ૧૪ દગમૃત્તિકા; ૧૫. અન્નવિધિ ૧૬ પાનવિધિ, ૧૭ વસ્ત્રવિધિ; ૧૮ શયનવિધિ; ૧૯ આર્યા ૨૦ પ્રહેલિકા ૨૧ માગધિક; ૨૨ ગાથા ૨૩ શ્લોક; ૨૪ ગંધયુક્તિ; ૨૫ મધુસિક્થ, ૨૬ આભરણવિધિ; ૨૭ તરુણી-પ્રતિકર્મ; ૨૮ સ્ત્રીલક્ષણ; ૨૯ પુરુષલક્ષણ, ૩૦ હયલક્ષણ ૩૧. ગજલક્ષણ, ૩૨ ગોલક્ષણ; ૩૩ કુક્કુટલક્ષણ; ૩૪ મિંઢલક્ષણ, ૩૫. ચક્રલક્ષણ, ૩૬ છત્રલક્ષણ; ૩૭. દંડલક્ષણ ૩૮ અસિલક્ષણ, ૩૯ મણિલક્ષણ, ૪૦ કાકિણી-લક્ષણ; ૪૧ ચર્મલક્ષણ ૪૨ ચન્દ્રલક્ષણ, ૪૩ સૂર્યચરિત, ૪૪ રાહુચરિત, ૪૫. ગ્રહચરિત; ૪૬ સૌભાગ્યકર, ૪૭ દૌર્ભાગ્યકર, ૪૮ વિદ્યાગત, ૪૯ મન્ત્રગત; ૫૦ રહસ્યગત; ૫૧ સભાસ, ૫૨. ચાર; ૫૩ પ્રતિચાર; ૫૪ વ્યૂહ, ૫૫. પ્રતિવ્યૂહ; ૫૬ સ્કંધાવારમાન; ૫૭ નગરમાન; ૫૮. વસ્તુમાન, ૫૯ સ્કંધાવારનિવેશ; ૬૦ વસ્તુનિવેશ, ૬૧ નગરનિવેશ, ૬૨. ઈષ્વસ્ત્ર, ૬૩ છરુપ્રવાદ; ૬૪ અશ્વશિક્ષા; ૬૫ હસ્તિશિક્ષા; ૬૬ ધનુર્વેદ; ૬૭ હિરણ્યપાક; સુવર્ણ

[1] આના વિવરણ તથા તુલના માટે જુઓ ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ ના ટિપ્પણ.

૩ પૂરિમ—વાસણની સળીના પાંજરાને ભરીને બનાવેલ,

૪ સંઘાતિમ—ગુચ્છ

અલંકાર ચાર પ્રકારના છે—

૧ કેશાલંકાર, ૨ વસ્ત્રાલંકાર, ૩ માલ્યાલંકાર, ૪ આભરણાલંકાર.

અભિનય ચાર પ્રકારના છે[1]—

૧ દાર્ષ્ટાન્તિક, ૨ પ્રાત્યાંતિક ૩ સામાન્યતોપનિપાતનિક, ૪ લોકમધ્યાવસાનિક

(—સ્થા ૩૭૪)

બ્રાહ્મીલિપિનું[2] લેખવિધાન ૧૮ પ્રકારે છે—

૧ બ્રાહ્મી, ૨ યવની, ૩ દોષઉપકરિકા ૪ ખરોષ્ટ્રિકા, ૫ ખરશાવિકા, ૬ પ્રહારાતિકા ૭ ઉચ્ચત્તરિકા, ૮ અક્ષરપૃષ્ટિકા, ૯ ભોગવતિકા ૧૦ વૈણકિયા ૧૧ નિહ્નવિકા, ૧૨ અંકલિપિ, ૧૩ ગણિતલિપિ, ૧૪ ગંધર્વલિપિ, ૧૫ આદર્શલિપિ, ૧૬ માહેશ્વરી, ૧૭ દામિલલિપિ ૧૮ પોલિંદલિપિ.

[સમ ૧૮]

૧ આ ચાર ભેદો રાજપ્રશ્નીયમાં છે. જુઓ કંડિકા ૮૮.

૨. ભગવતી કંડિકા ૧ ... ભેદો ... છે. ... જરા ... વેલા ... બ્રાહ્મીલિપિના લેખવિધાનના ભેદો પ્રજ્ઞાપના ... પ્રથમમાં છે ... ૧૮ ... છે ... લિપિને ... ૧ ... છે અને તે જ ... સમવાયાંગ ... ૧૮ ... છે ... લિપિને ... છે ... છે કે ... આ વિષે ... નથી.

(વર્ગનો વર્ગ)- ૧૦ કાકચ (કરવતથી લાકડાને છેરવાનું ગણિત)

[–સ્થા ૭૪૭]

વ્યાવહારિક[1] દંડ ૯૬ આંગળ સમજવો

તે જ પ્રમાણે ધનુષ નાલિકા, યુગ અને અક્ષ તથા મુસલનું માપ સમજવું[2]

[–સમ ૯૬]

ચાર ગાઉનો[3] એક યોજન છે

[–સમ ૪]

પૂર્વ પછીની સંખ્યા ઉત્તરોત્તર ૮૪ લાખથી ગણી કરીને કહેવી[4] યાવત્ શીર્ષપ્રહેલિકા.

[–સમ ૮૪]

ટિપ્પણ

૮ ૬ ૧ વગેરે —એક સંખ્યાને તે જ [illegible] તેમ [illegible] [illegible] [illegible] છે – [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] —[illegible]

૧ જે [illegible] માપ [illegible] તે વ્યાવહારિક દંડ. [illegible] [illegible] તે [illegible] દંડ તો [illegible] તેવડો હોય. ૧૪ [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] દંડ છે. તેથી ૧૪ ૪=૯૬ [illegible] વ્યાવહારિક દંડ માપ.

૨. દંડ ધનુષ વગેરે [illegible] ચાર હાથ પ્રમાણ હોય છે. જુઓ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર ૧૩૩.

૩. ૧ ધનુષ્ય [illegible] [illegible] અનુયોગદ્વાર સૂત્ર ૧૩૪

૪ ચોરાસી લાખ વર્ષ પ્રમાણ એક પૂર્વાંગ છે. અને ૮૪ લાખ પૂર્વાંગ પ્રમાણ એક પૂર્વ છે. ત્યાર પછીની સંખ્યાના નામો આ પ્રમાણે છે: ત્રુટિતાંગ, ત્રુટિત, અડડાંગ, અડડ, અવવાંગ, અવવ, હુહુકાંગ, હુહુક, ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ, પદ્માંગ, પદ્મ, નલિનાંગ, નલિન, અર્થનિપૂરાંગ, અર્થનિપૂર, અયુતાંગ, અયુત, નયુતાંગ, નયુત, પ્રયુતાંગ, પ્રયુત, ચૂલિકાંગ, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાંગ, અને શીર્ષપ્રહેલિકા. અનુયોગ ૧૧૫, ૧૩૮.

(૨) જ્યારે જીવ કે પુદ્ગલો અનુશ્રેણિએ ગમન કરતા હોય અને આગળ જઈ નીચે શ્રેણીમાં ગતિ કરવાનું થાય ત્યારે તેમના એ ગમનમાં એક વાંક લેવો પડે છે; તેથી જે શ્રેણી થઈ તે એકતોવક્રા કહેવાય. જેમ કે કોઈ એક જીવ અધોલોકમાં પૂર્વ દિશામાં મરે છે અને તેની ઉત્પત્તિનું સ્થાન ઊર્ધ્વલોકમાં પશ્ચિમ દિશામાં છે; તો પ્રથમ તે અનુશ્રેણિથી ઊર્ધ્વલોકની પૂર્વ દિશામાં પહોંચશે અને ત્યાંથી સીધો પશ્ચિમમાં જશે. આ પ્રમાણે તેને પશ્ચિમમાં પહોંચવા માટે એક વાંક લેવો પડે છે.

(૩) જે શ્રેણીમાં બે વાંક હોય તે દ્વિધા વક્રા — જેમ કે જીવ ઊર્ધ્વલોકના અગ્નિ ખૂણામાં મરણ પામે અને તેનું ઉત્પત્તિસ્થાન અધોલોકમાં વાયવ્ય ખૂણામાં હોય તો પ્રથમ તો તે તિર્યગ્ગતિથી નિર્ઋતીમાં જાય છે, અને ત્યાંથી તિર્યગ્ગતિથી વાયવ્યમાં પહોંચે છે.

(૪) જે શ્રેણીમાં એક તરફ ત્રસનાડી સિવાયનું જ એકલું આકાશ હોય તે એકતઃખા કહેવાય. ત્રસજીવો તો ત્રસનાડીમાં જ હોય એટલે એમને જો તે ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાના હોય તો — આ એકતઃખા શ્રેણીનો પ્રસંગ આવતો નથી. પણ સ્થાવરજીવો અને પુદ્ગલો તો ત્રસનાડી બહાર પણ છે. તેથી તેમને આવી નડતો પ્રસંગ આવે છે. કોઈ એવો ત્રસનાડી બહારનો જીવ જો ત્રસનાડીમાં ઉત્પન્ન થવાનો હોય તો આ એકતઃખા શ્રેણી થાય છે. પ્રથમ તો તે જીવ ત્રસનાડી બહાર હોય ત્યાંથી સીધો ત્રસનાડીના ક્ષેત્ર કે જ્યાં પાસે આવે છે અને પછી ત્રસનાડીમાં તે પછી અંદર જે બીજે પાસે જવાનું હોય તો તે પ્રમાણે બે બાજુ વગેરે વાંક લઈને નિયત સ્થાને ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ પ્રમાણે પુદ્ગલની પણ ગતિ થઈ શકે.

(૫) જે શ્રેણીમાં બન્ને તરફ ત્રસનાડી બહારનું આકાશ હોય તે ઉભયતઃખા કહેવાય. ત્રસનાડીની ડાબી બાજુએ બહાર રહેલો જીવ જે જમણી બાજુએ બહાર ઉત્પન્ન થવાનો હોય તો આ શ્રેણી બને છે. પ્રથમ તો તે જે બાજુએ હતો તે બાજુથી એકતઃખા — ત્રસનાડીમાં પ્રવેશી અને પછી ત્રસનાડીમાં ગતિ કરી તેની બહાર નીકળી બીજી બાજુએ ઉત્પન્ન થશે. આ પ્રમાણે પુદ્ગલ પણ ગતિ કરી શકે છે.

(૬) ચક્રવાલ ગતિ જીવને નથી હોતી પણ પરમાણુને હોય છે. ચક્રવાલ ગતિ એટલે ચક્રાકારે — ભમરી ખાઈને ગતિ કરવી તે.

(૭) અર્ધચક્રવાલ એટલે અર્ધવલય — આ પણ પરમાણુને હોય છે.

૨ દેવ નાગ, યક્ષ અને ભૂતોની સમ્યગ્ આરાધના ન કરી હોય,

૩ જલના પુદ્ગલોને વાયુ બીજે ખેંચી જાય – કે વીખી નાખે.

(૨) ત્રણ કારણે મહાવૃષ્ટિ થાય છે—

૧ તે તે પ્રદેશમા જલયોનિના જીવો કે પુદ્ગલો વધુ પરિમાણમા પરિણત થાય;

૨. દેવ નાગ, યક્ષ અને ભૂતોની સમ્યગ્ આરાધના કરી હોય,

૩ બીજા પ્રદેશોમા વરસનાર વાદળોને વાયુ તે તે પ્રદેશમા ખેંચી લાવે અને તે તે પ્રદેશના વાદળોને વીખી ન નાખે.

[–સ્થા ૧૮૫]

૩. આશ્ચર્ય

દશ આશ્ચર્યો[1] કહ્યા છે—

૧ ઉપસર્ગ; ૨ ગર્ભહરણ ૩ સ્ત્રીતીર્થ ૪ અભવ્ય પરિષદ–અયોગ્ય પરિષદ; ૫. કૃષ્ણનું અપરકંકાગમન; ૬ ચન્દ્રસૂર્યનું આકાશથી ઊતરવું; ૭. હરિવંશ કુલોત્પત્તિ, ૮ ચમરોત્પાત ૯ એકસો આઠ સિદ્ધ ૧૦ અસંયતપૂજા

આ આશ્ચર્યો અનન્તકાળે થાય છે

[સ્થા ૭૭૭]

૧ જે ઘટના સામાન્ય રીતે ન બને પણ વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં બની હોય તેથી આશ્ચર્ય કહેવાય તે આશ્ચર્ય કહેવાય છે આ દશમાંથી ક્રમ નં– ૧ ૨ ૪ ૬ ૮ ભગવાન મહાવીરના તીર્થમાં જ બન્યાં છે. ત્રીજું મલ્લિનાથના તીર્થમાં, પાંચમું નેમિનાથના તીર્થમાં, છઠ્ઠું શીતલનાથના તીર્થમાં, ૭ મું સુવિધિના તીર્થમાં અને નવમું ઋષભના તીર્થમાં થયાનું, જુઓ લોકપ્રકાશ સર્ગ ૩૨, ૧ ૩ ૧ ૩૪

વિગતોના વિવરણ માટે જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર અને ટિપ્પણ ન ૩

૪ સૂતેલો કેવી રીતે જાગે

પાંચ કારણે સૂતેલા જાગી જાય—

૧ શબ્દથી; ૨ સ્પર્શથી, ૩ ભૂખથી, ૪ નિદ્રાક્ષય થયે ૫ સ્વપ્નદર્શન થયે

[સ્થા [illegible]]

૫ અન્ત–અનન્ત

અન્ત (અર્થાત્ નિશ્ચય–સાર–પરમરહસ્ય) ત્રણ છે—

૧ લોકાન્ત (લૌકિક અર્થશાસ્ત્રાદિનું રહસ્ય) ૨ વેદાન્ત ([illegible] રહસ્ય) ૩ સમયાન્ત (જૈન સિદ્ધાન્તનું રહસ્ય)

[સ્થા [illegible]]

અનન્ત પાંચ પ્રકારનું છે—

(૧) ૧ નામ અનન્તક ૨ સ્થાપના અનન્તક ૩ દ્રવ્યાનન્તક, ૪ ગણનાનન્તક, ૫ પ્રદેશાનન્તક

(૨) ૧ એકત અનન્તક, ૨ દ્વિધા અનન્તક ૩ દેશવિસ્તાર અનન્તક ૪ સર્વવિસ્તાર અનન્તક ૫ શાશ્વતાનન્તક

[સ્થા [illegible]]

અનન્તક છ છે—

[illegible]

[સ્થા [illegible]]

૬ વૈદક શાસ્ત્ર

[illegible] છે—

૧ [illegible] ૨ [illegible] ૩ [illegible] ૪ [illegible]

[illegible]

ચિકિત્સાનાં ચાર અંગ છે —

૧. વૈદ્ય; ૨ ઔષધ ૩ રોગી, ૪ પરિચર્યા.

[—સ્થા ૩૪૩]

ચિકિત્સક (વૈદ્ય) ચાર પ્રકારનો છે —

૧ પોતાની ચિકિત્સા કરે પણ બીજાની ન કરે; ૨. બીજાની ચિકિત્સા કરે પણ પોતાની ન કરે; ૩ બીજાની ચિકિત્સા ન કરે અને પોતાની પણ ન કરે; ૪ પોતાની ચિકિત્સા કરે અને બીજાની પણ કરે

[—સ્થા ૩૪૪]

રોગોત્પત્તિના નવ કારણ છે —

૧ અત્યશન, ૨ અહિતાશન; ૩ અતિનિદ્રા; ૪ અતિજાગરણ ૫. મૂત્રાવરોધ; ૬ મલાવરોધ; ૭ અધ્વગમન —રસ્તે ચાલવાથી થાક લાગે તો; ૮ પ્રતિકૂલ ભોજન; ૯ કામવિકાર.

[—સ્થા ૬૬૭]

૭ દંડનીતિ વગેરે

દંડનીતિના સાત પ્રકાર છે —

૧ હક્કાર[1]; ૨. મક્કાર; ૩ ધિક્કાર; ૪ પરિભાષણ (અપરાધીને ઠપકો દેવો — અહીંથી જઈશ નહીં —તે) ૫ મંડલબંધ (સીમમર્યાદા કરી તેથી બહાર ન જવાની આજ્ઞા) ૬ ચારક — કેદ; ૭ છવિચ્છેદ[2] — હસ્ત પાદ વગેરે કાપી નાખવા.

[—સ્થા ૫૫૭]

૧ પ્રથમની ત્રણ નીતિ વિષે જુઓ મહાપુરુષ ભ૦ ૧ ટિપ્પણ. આવ નિ ગા ૧૬ થી.

૨. અંતિમ ચાર વ્યવસ્થાના વખતથી શરૂ થઈ છે આવ નિ ગા૦ ૧૬૬ અને ભાષ્યમાં ગા. ૩. કેટલાક મતે આ ચારમાંથી પ્રથમની બે ઋષભના સમયમાં અને અંતિમ બે ભરતના સમયમાંથી શરૂ થઈ એમ કહે છે